

DiVAN
EDEBİYATI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

S
A
Y
I
32
NUMBER

Y
I
L
17
YEAR

Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Divan Edebiyatı Vakfı (DEV) yayınıdır.

Yayın Türü	İlmî ve Edebî
Dizgi-Mizanpaj	Divan Edebiyatı Vakfı Dizgi Servisi
Baskı-Cilt	Bayrak Yayımcılık Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti. Küçük Ayasofya Cad. Yabacı Sokak, No: 2/1 Sultanahmet/İstanbul Tel: 0212 638 42 02
Kapak Tasarım	GNG Tanıtım
Yönetim Yeri/ Address for Correspondence	<i>Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi</i> İmrahor Mahallesi, Doğancılar Cad., Nu. 81 Üsküdar/İstanbul
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editor	Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK <i>noztoprak@fsm.edu.tr</i>
Teknik Sorumlu	Doç._Dr. Nusret GEDİK <i>nusretgedik@hotmail.com</i>
Tanıtım ve İndeks Sorumluları/ Publicity and Index Affairs	Doç._Dr. Nusret GEDİK <i>nusretgedik@hotmail.com</i> Zeynep ÖZ <i>zeynep.agdas@marmara.edu.tr</i>

ISSN 1308-6553
E-ISSN: 2792-0836

© *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

BAHAR/SPRING · THE JOURNAL OF OTTOMAN LITERATURE STUDIES E-ISSN 2792-0836

DİVAN EDEBİYATI

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

32

YIL/YEAR
2024

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Bu dergi,

Modern Language Association
(MLA),

“Academic Resource Index”

Directory of Research Journal
Indexing (DRJI)

“Akademia Sosyal Bilimler İndeksi
(ASOS)”

EBSCO HOST

ve

ULAKBİM (Sosyal Bilimler Veri
Tabanı)

tarafından taranmaktadır.

DEV

İstanbul 2024

Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

www.devdergisi.com

DEV Adına sahibi

Prof. Dr. İşkender PALA
i.pala@isam.org.tr

SORUMLU YAZI İşLERİ
MÜDÜRÜ (EDİTÖR/EDITOR)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@fsm.edu.tr

EDİTÖR/EDITOR

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU/
EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Müjgân ÇAKIR
Prof. Dr. Ersen ERSOY
Prof. Dr. Hanife KONCU
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Prof. Dr. İbrahim DEMİRKAZIK
Prof. Dr. Ümran AY
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Doç. Dr. Hasan KAYA
Doç. Dr. Nusret GEDİK

SEKRETER/
SEKRETARY

Doç. Dr. Nusret GEDİK

DANIşMA KURULU/
ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Metin AKKUş (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Üzeyir ASLAN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*)
Prof. Dr. Azmi BİLGİN (*Haliç Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (*İzmir Katip Çelebi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman HORATA (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa İSEN (*Başkent Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (*Osmangazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (*Sakarya Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cemal KURNAZ (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (*Anadolu Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fatma S. Kutlar OĞUZ (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. A. Atilla şENTÜRK (*İstinye Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakan TAş (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (*FSM Vakıf Üniversitesi*)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL (*FSM Vakıf Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet ARI (*Kültür ve Turizm Bakanlığı*)

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Burak ÖZSÖZ – Zeynep ÖZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Prof. Dr. Ümran AY SAY, Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ

İÇİNDEKİLER

Songül Akboğa <i>Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları</i>	1-60
Mutlu Muhammet Aktaş <i>Bir Cönkten Hareketle Cezmî Mahlaslı Bir Şair ve Dîvânçesi</i>	61-103
Gıyasettin Ateş <i>Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ-yı Câmî Adlı Eseri</i>	104-151
Yaşar Aydemir <i>Edeb Olmaz</i>	152-173
Mehmet Şamil Baş <i>Vasfî Mahlaslı Şairlerden Nazillili Ali Gâlib Vasfî Efendi ve Bazı Manzumeleri</i>	174-234
Selim Çakıroğlu <i>Muḳaddîmetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali Amâsî'nin 'Dürr-i Mekkûn' Adlı Eseri</i>	235-268
Nermin Değer <i>14. Yüzyılda Bir Sûfnin Kaleminden Dervişlik Algısı: Boyacıoğlu'nun Dâsitân-ı Tarîk-ı Dervîşân ve Bilî Nesta'ın Adlı Mesnevisi</i>	269-314
Serap Denizmen <i>Sûretten Sîrete: Leylâ'nın Güzelliğine Dair Rivayetlerin Dönüşümü</i>	315-338
İbrahim Direkli <i>Mecmuada Kaybolan Dîvan: 'Alîmî'nin Dîvanı Örnekleminde Mecmualarda Az Görünür Dîvanlara Dair</i>	339-377
Nesibe Kablander <i>Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi</i>	378-413
Songül Karaca <i>Lâmî-zâde Lem'î Çelebi ve İki Eseri: Bahrü'l-Evzân ve Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen</i>	414-442
Nurgül Karayazı Bal <i>'Âlem Bu Ya' Redifli Şiirler Mihverinde Şâirlerin Âleme Bakışı</i>	443-523
Ahmet Kartal <i>Baykara Meclisi'nden Yansımalar -Boşanma ve Yeniden Evlenme, İnşâlar, Latifeler, Zekâ ve Hesap Tahmin Etme Oyunları</i>	524-559
İlyas Kayaokay <i>15. Asır Mutasavvıflarından Şeyh Abdurrahîm Tirsî'nin Neşredilmemiş Manzumeleri</i>	560-627
Harun Kırkıl <i>Bir Anlatım Aracı Olarak Hikâye ve 16. Yüzyıl Ahlak Mesnevilerinde Yer Alan Hikâyelerin Anlatılış Amaçları</i>	628-655

M. Fatih Köksal 16. Yüzyıl Müelliflerinden Abdülmecîd b. Nasûh'un (Mecîdî) Bilinmeyen Eserleri ve Ona Atfedilen Eserler	656-690
Sadi S. Kucur Şair Bir Selçuklu Şehzadesi: Melik Togaşah ve Sikkeleri	691-716
Uğur Öztürk On Altıncı Yüzyıl Asker Şairlerinden Sipâhî Bey'in Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa Hicviyesi	717-740
Ayşe Parlakkılıç Mucan 19. Son Devir Osmanlı Şairlerinden Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi ve Dîvânçe'si	741-761
Ahmet Emin Saraç Divan Şiirinde Orijinal Teşbih ve Hayaller: Emrî Örneği	762-789
Ahmet Tanyıldız Toplum Dil Bilimi Gözlüğüyle Necâtî Bey'in Bir Gazelini Okuma Denemesi	790-810
Fatih Uğur Klasik Türk Şiirinde Yarı Kurgusal Bir Menkabe: Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları	811-852
Sadık Yazar ve Esmâ Erbil Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi	853-902
Semih Yeşilbaş 15. Yüzyılın Kültürel İzleri Bağlamında Cem Sultân'ın Türkçe Dîvânı	903-958
Ayşe Yılmaz Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile Âşık Arasındaki Anlam Derinlikleri	959-1001

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

Songül AKBOĞA

Arş. Gör. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2561-3789> ROR: <https://ror.org/019jds967>

songulakboga@nevsehir.edu.tr

Atıf Bilgisi: Akboğa, Songül. "Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 1-60.
<https://doi.org/10.15247/devdergisi.1495425>.

Geliş Tarihi	04.05.2024
Kabul Tarihi	07.06.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında ilk örneklerini 15. yüzyılda veren muamma, 16. yüzyılda Edirneli Emrî Çelebi (öl. 1575) ile beraber rağbet edilen bir tür hâline gelmiştir. Emrî, muamma konusunda tezkire yazarları ve edebiyat otoritelerince bu türün en velut ve başarılı şairi olarak kabul edilmekle birlikte Anadolu coğrafyasında bu türde manzumeler kaleme almış başka isimler de mevcuttur. Bunlardan biri, kaynaklarda kendisiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmayan ve şu ana kadar tespit edebildiğimiz 297 muammasıyla edebiyat tarihleri arasında yer almayı hak ettiğini düşündüğümüz Muammâyî Ahmed Çelebi'dir (öl.1606/1607).

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin kaleme almış olduğu muammaların sayısı; özellikle Emrî'nin muammalarının sayısı ile (600 küsür) kıyaslandığında hatırı sayılır bir yekûn oluşturmaktadır. Şairin aynı zamanda bu türün en başarılı ismi olarak kabul edilen Emrî'nin muammalarını şerh etmiş, dolayısıyla muammaya olan vukufu ve hâkimiyetini ispatlamış bir şârih olması, Muammâyî Ahmed Çelebi'nin muammalarının literatüre kazandırılmasını önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Muammâyî Ahmed Çelebi'nin muammaları, tespit edilen beş yazma nüshadan derlenmiş ve nüsha farkları dipnotta belirtilerek ortaya konulmuştur. Bunun sonucunda Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait 87'si Farsça, 210 tanesi Türkçe olmak üzere 297 muamma tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: muamma, aruz, isim, şerh, Muammâyî Ahmed Çelebi, klasik Türk edebiyatı.

Muammâyî Ahmed Çelebi's Muammas

Songül AKBOĞA

Research Asst. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Nevşehir Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2561-3789> ROR: <https://ror.org/019jds967>

songulakboga@nevsehir.edu.tr

Citation: Akboğa, Songül. "Muammâyî Ahmed Çelebi's Muammas". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 32 (July 2024), 1-60. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1495425>.

Date of Submission 04.05.2024

Date of Acceptance 07.06.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review

Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks

Yes - Turnitin

Complaints

divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

The muamma, which first appeared in Classical Turkish literature in the 15th century, became a popular genre in the 16th century with Edirneli Emrî Çelebi (öl. 1575). Although Emrî is regarded by biographers and literary authorities as the most prolific and successful poet in this genre, there are other names who wrote muammas in Anatolia. One of these poets is Muammâyî Ahmed Çelebi (öl. 1606/1607), who, although not much is known about him, deserves his place in literary history with the 297 muammas we have identified so far.

The number of muammas written by Muammâyî Ahmed Çelebi is significant, especially when compared to the number of Emrî's muammas (over 600). The fact that Muammâyî Ahmed Çelebi not only wrote muammas but also annotated Emrî's muammas, thereby demonstrating his expertise and mastery in the genre, makes the inclusion of Muammâyî Ahmed Çelebi's muammas in the literature important.

In this study, Muammâyî Ahmed Çelebi's muammas have been compiled from five identified manuscripts, with the differences between versions noted in the footnotes. As a result, a total of 297 muammas by Muammâyî Ahmed Çelebi have been identified, of which 87 are in Persian and 210 are in Turkish.

Keywords: *muamma, prosody, name, commentary, Muammâyî Ahmed Çelebi, Classical Turkish literature.*

Giriş

Muamma kelime anlamı olarak “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz” (Şemseddin Sâmi 1999: 1376); “görülecek hiçbir şeyin olmadığı yer, ıssız yer, yolu olmayan çöl” (Steingass 1884: 1029); “saklı/gizli/kapalı yer, gizlenmiş, kör edilmiş” (Dihhudâ 2023) gibi anlamlara gelir. Bir edebî tür olarak da remiz ve ima yoluyla bir isme delalet eden mevzun sözdür (Bilkan 2000: 11; Arslan 2000: 251; Saraç 2005: 322).

Başlangıçta sadece Allah’ın doksan dokuz ismi hakkında tertip edilirken daha sonra insan isimleri için de düzenlenen bir tür hâline gelen muamma, Türk edebiyatına Fars edebiyatından geçen bir tür olup Anadolu coğrafyasındaki ilk temsilcileri şu anki bilgilere göre Ahmedî (öl. 1412) ve 15. yüzyıl şairi Muîn’dir (Bilkan 2000: 17). Ahmedî ve Muîn’den sonra Kınalızâde Ali Çelebi (öl. 1579), Lâmiî Çelebi (öl. 1531-32), Fuzûlî (öl. 1556), Ubeydî (öl. 1572-73), Edirneli Emrî Çelebi (öl. 1575), Gelibolulu Âlî (öl. 1600), Bâkî (öl. 1600), Rûhî (öl. 1605-06), Yahya Efendi (öl. 1648), Fehîm-i Kadîm (öl. 1653), Nedîm-i Kadîm (öl. 1670-71), Nâbi (öl. 1642), Nahîfî (öl. 1737), Neylî (öl. 1748), Fıtnat (öl. 1780), Zekâyî (öl. 1812) gibi isimler de bu türde örnekler vermiştir (Saraç 1997: 302-306). Zikredilen isimler arasında özellikle Emrî ve Kınalızâde Ali Çelebi, türün başarılı örneklerini vererek Osmanlı sahasında bir gelenek hâline gelmesine vesile olmuştur (Işınsu Durmuş 2019: 133).

Tezkirelere, biyografik eserlere ve akademik çalışmalara konu olmuş irili ufaklı sayıda muamma yazan şairlerin muamma sayılarına bakıldığında ise şu anki bilgilere göre nicelik açısından Emrî’yi (600’den fazla) yakalayabilen yoktur. Onu takiben 231 muammasıyla Nazîrâ, 199 muammasıyla Nâbi, 161 muammasıyla Ubeydî, 130 muammasıyla Nazmî (Saraç 1997: 304) ve 99 muammasıyla Kınalızâde Ali Çelebi (Arslan 2023: 195) gelir.

Bu isimlerin dışında kaynaklarda kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmayan ve çalışmamıza konu olan Muammâyî Ahmed Çelebi (öl. 1606/1607), tespit edebildiğimiz 297 muammasıyla dikkat çekmektedir. Şairin aynı zamanda, Emrî’nin muammalarını şerh eden bir şarih ve dolayısıyla bu türe olan vukufunu ispat etmiş bir isim olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Akboğa 2023)

bahsedilen sayı ve muammalarının neşri daha anlamlı hâle gelecektir.

Ele aldığımız çalışmada şairin çeşitli mecmualarda yer alan muammaları bir araya getirilerek neşredilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Muammâyî Ahmed Çelebi ve muammalarının biçim, içerik ve tamiye usulleri hakkında bilgi verilmiş; daha sonra muammaların yer aldığı yazma nüshalar tanıtılmıştır. Arkasından muammalar; isimlerin, muamma manzumelerinin ve bu muammaların buldukları mecmua ve varak numaraları bilgilerinin yer aldığı bir tablo oluşturularak transkribe edilmiştir. İsimler alfabetik sıraya göre sıralanmış; metin neşrinde ise en zengin muamma sayısına sahip mecmua esas alınarak (N) nüsha farkları dipnotta gösterilmiştir.

Farsça şiirlerin çeviriyazısında standart bir yol izlenilmeye çalışılmıştır. Bu noktada esas alınan kaynaklar M. Nazif Şahinoğlu'nun (1997) "*Farsça Grameri*" ve Ahmet Ateş'in (1962) "*Farsça Grameri*" eserleri olup (bk. Kaynakça) Farsçada "ü, ö ve ı" sesleri bulunmadığı için Farsça şiirlerde bu sesler "u, o ve i" şeklinde aslına bağlı kalınarak okunmuştur.

1. Muammâyî Ahmed Çelebi ve Muammalarının Biçim, Muhteva, Tamiye Özellikleri

Biyografik kaynaklarda kendisi ve doğum tarihiyle ilgili bir bilgiye ulaşamadığımız Muammâyî Ahmed'in ölüm tarihiyle ilgili bilgi Muammâyî Ahmed Çelebi'nin *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî* adlı eserinde kayıtlıdır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY01355 arşiv numarasıyla kayıtlı bu eserin zahriyesinde yer alan ve kim tarafından kaleme alındığı tespit edilemeyen bir tarih manzumesine göre şarihin ölüm tarihi 1015/1606-1607'dir:

*Emri-i sâni idi hak bu ki Ahmed Çelebi
Nâgehân göçdi cihândan ana firdevs ola cây
Didi târih bu hâli göricek ehl-i güher
Gitdi Ahmed Çelebi Emri-i sâni ey vây*

Bu tarih, eserin telif tarihiyle uyumlu olması sebebiyle şarihin ölüm tarihi olarak kabul edilebilir bir tarihtir (Akboğa 2023: 71).

Muammâyî Ahmed'in memleketiyle ilgili bilgi de yine *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî*'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonu 000566 numaralı nüshasının bazı

derkenarlarında kayıtlıdır. Söz konusu derkenarlarda (12b, 13b gibi) Muammâyî Ahmed Çelebi, Ahmed-i Burûsî olarak zikredilmiştir. Buradan yola çıkarak Ahmed Çelebi'nin Bursalı bir şarih olduğu bilgisine ulaşılabilir. Bunun dışında aşağıda bilgileri verilen (S2) mecmuada Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait Farsça muammaların "*Mu'ammeyât-ı Fârisî li-Ahmed Mu'ammâyî-i Tilmîz-i Emrî*" ve Türkçe muammaların "*Mu'ammâ-yı Ahmed Çelebi el-Mu'ammâyî Tilmîz-i Emrî*" şeklinde başlıklandırılması müellifin, Emrî Çelebi'nin çırağı/talebesi olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla yeni bilgiler elde edilene kadar bu bilgiler ışığında Muammâyî Ahmed'in 1015/1606-1607 tarihinde vefat ettiğini, Bursalı olduğunu ve Emrî Çelebi'nin talebeliğini yaptığını söylemek mümkündür.

Muammâyî Ahmed'in kaleme almış olduğu muammaları incelediğimizde iki yüz doksan beşinin mukaffa beyitler hâlinde, iki tanesinin de kıta şeklinde düzenlendiğini görmekteyiz. 87'si Farsça 210 tanesi Türkçe olan ve 186 farklı isim için tertip edilen bu manzumelerin vezin çeşitliliği sınırlıdır. İçerik ve söyleyiş açısından büyük bir çoğunluğu âşıkane olan muammaların rindane ve hakîmane olanları da mevcuttur.

Ahmed Çelebi'ye ait manzumeleri derlediğimiz mecmuaların derkenarlarındaki bazı muamma çözümlerinden ve yazmış olduğu *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî* adlı eserden hareketle müellifin, tamiyeye dair dört temel usulü çok iyi bildiğini ve bunları kendi muammalarında başarılı bir şekilde uyguladığını söyleyebiliriz. Farsça muammalarının çözümlü, Türkçe muammalarına göre daha zor olan şairin manzumeleri zorluk bakımından "orta seviye" olarak adlandırabileceğimiz şekilde tertip edilmiştir. İçerisinde barındırdığı söz ve anlam sanatları açısından dikkat çekici bir malzemeye sahip olan bu muammalar kısmen de olsa edebî zevki okşayan manzumelerdir.

Muamma türünün duygudan ziyade bir zekâ işi olduğu, başarılı bir muammanın edebî ölçütlerden ziyade isimlerin gizlenme usullerinin çeşitliliği ve çözüm eşiğindeki itidale göre değerlendirilegelediği (Arslan 2021: 55) göz önünde bulundurulursa Muammâyî Ahmed için 16. yüzyılın öne çıkan önemli muamma şairlerinden biridir demek mümkündür. Dolayısıyla kanaatimizce o,

ortaya koymuş olduğu muammaların niceliği ve niteliği ile edebiyat tarihlerinde yer almayı hak eden bir isimdir.

2. Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammalarının Derlendiği Nüshaların Tavsifi

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin muammaları; Nuruosmaniye Kütüphanesi 3951, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi Koleksiyonu 328, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 28 HK 3647, Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3420 ve Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 2130 olmak üzere tespit edilebilen beş farklı yazma nüshadan derlenmiştir. Muammaların yer aldığı yazmaların özellikleri ise şöyledir:

N: Nuruosmaniye Kütüphanesi 3951 arşiv numarasıyla kayıtlı yazma 149 varak 15 satırdır. Talik hatla yazılmıştır. Zahriyede Osman Han bin Mustafa Han nâmına temellük kaydı ve İbrahim Hanîf Efendi adına 1156/1744 tarihli bir teftiş mührü vardır. Muammaya konu olan isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Muammalardan önce "*Li-kâtibi'l-hakîr Ahmed el-Muammâyî*" şeklinde bir başlık vardır. Bu yazmada şaire ait 256 muamma olup bazı muammaların çözümüne dair kelime ve açıklamalar da yer almaktadır. Aynı yazmanın ön tarafında 3951/1 numarasıyla kayıtlı yine Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî* adlı eser mevcuttur.

B1: Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3420 arşiv numarasıyla kayıtlı yazma 143 varak 16 satır şeklinde düzenlenmiştir. Talik hatla yazılmıştır. Ârifî, Emrî, Ubeydî, Hâşimî, Kınalızâde Ali Çelebi, Tursunzâde Feyzî, Rumûzî gibi isimlerin muammalarının yer aldığı mecmuada Muammâyî Ahmed'e ait 180 muamma mevcuttur.

B2: Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 2130 arşiv numarasıyla kayıtlı mecmua 154 varak olarak düzenlenmiştir. Satır sayısı muhtelif olup talik hatla yazılmıştır. İçerisinde Nâlî Mehmed, Kınalızâde Ali Çelebi, Rumûzî, Emrî, Fâizî, Tursunzâde Feyzî, Ârifî, Ubeydî, Şihâb, Vecdî, Mîr Hüseyin gibi şairlerin muammalarının yanı sıra *Nâbî Dîvânı* ve *Riyâzî'nin Sâkî-nâme'si* vardır. Bu mecmuada Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait 51 muamma kayıtlıdır.

S1: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi Koleksiyonu 328 numarada kayıtlı mecmua 125 varak ve 18-19 satırdır. Talik hatla yazılmıştır. Zahriyede Hacı Halil Efendi nâmına 1174/1761 tarihli bir temellük kaydı vardır. İçerisinde Muammâyî Ahmed Çelebi'nin *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî'si*; Bursalı Hâşimî, Kınalızâde Alî Çelebi ve Ubeydî'nin muammaları; Şihâb'ın Farsça manzum muamma risalesi, Niyâzî'nin *Risâle-i Mevzûn'u* vardır. Bu yazmada Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait 218 muamma yer almaktadır.

S2: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesine taşınan Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 28 HK 3647 arşiv numarasıyla kayıtlı mecmua Bursalı Nimetî tarafından derlenmiştir. Satır sayısı muhtelif olan mecmua 195 varak olup nesih hatla yazılmıştır. İçerisinde Baldırzâde Selîsî, Şihâb, Aşkî Efendi, Tursunzâde Abdullah Efendi, Fûrûğî, Hâşimî Efendi, Rumûzî, Kınalızâde Ali Çelebi gibi şairlerin muammalarının yanı sıra risale ve şerh türü eserler de vardır. Bu mecmuada ise Muammâyî Ahmed Çelebi'ye ait 113 muamma kayıtlıdır.

3. Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

İsim	Beyit ve Dörtlükler	Bulunduğu Yazmalar	
1. Ābil	Bakup āb içre 'aks-i āfitāba Düşürdi hātemin ol māh āba [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [150b] S1 [81b] S2 [77b]	B1 [43a]
2. Ābil	Her kaçan meydānda yekrānın o hūnī oynadur Nīzesiyle kūhsār-ı Bīsütünü oynadur [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [150b] B1 [43a]	
3. Ābil	Her kimūñ kim hubb-ı māl ola dilinde cā-nişin Dūr iderse ¹ māldan qalbin yine olur yaqin [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [150b] S1 [81b] S2 [31b]	B1 [43a]
4. Ābil ²	Göñül zülf-i nigāra beste oldu Hemān āhu mehe peyveste oldu [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [150b] S1 [87b] B1 [43a]	
5. Ābil	Sihrle zülfi yed-i tūlāsımı kılsa 'iyān Zir-i dāmānında olur mihr ü māh āhir nihān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [150b] B1 [43a]	
6. Ābil	Cibāli geşt kılup geldi gülşene gül-i al 'Aceb mi kendüye peyveste olsa hār-ı cibāl [mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]	N [151a] S1 [80b] B1 [43a]	

¹ iderse: eylese S1; kılsa S2

² Ābil: -S1

7. Ābil	Be-gerden tavq-i zer best u şudīm ūrā besī nāzır Nuhuft ān māh tavkeş qadd-i mārā hālka şud āhır [mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]
8. Ābil	Tā be-pervāz reft gul be-şabā Şud hemān ³ bulbulān-i bāğ-i belā [fe'ilātün mefā'ılün fe'ilün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]
9. Ābil ü Selām ⁴	Qana qana qanumuz içmek diler ol nīk-nām Māhumuz bī-ḥad pey-ā-pey teşne olmuştur tamām [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [151a] S1 [82a] B1 [43a]
10. Ābil ü Ğarīb ⁵	Çun şenīd āvāz-i murğān-i çemen ez-cānibest Her varağ ez-berg-i gul der-bulbul-i bī-ḥad nişest [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [157a] S1 [89a] S2 [160b]
11. Ābilī	Şud dirahşān hemçu 'aks-i āfitāb Şubḥ-dem māh-i merā dīdem ⁶ der-āb [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]
12. Āteşī	Yaşum ⁷ üzre tāk-ı gerdün güyiyā Rüy-ı baḥr üstinde olmuş bir binā	N [151a] S1 [83a]

³ hemān: zi-cā S1

⁴ ü Selām: -N

⁵ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Her seḥer bād-i şabā evrāk-i gulrā dur rubūd / Her yekī ez-berg-i ḥod der-bulbul-i bī-ḥad numūd

⁶ Şubḥ-dem māh-i merā dīdem: Dīdeem māh-i merā ufted S1

⁷ Yaşum: Eşkülüm S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

	[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	B1 [43b]	
13. Āteşī	Der-ğam-i ān meh dilem bī-ħod şude Her zamān der-nāle-i bī-ħad şude [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [157a] S1 [89a] S2 [160b]	
14. Ādem ⁸	Şanurlar bir dil-āver ceng ider tenhā bir ejderle Dil-i zārı görenler zülf-i 'anber-fām-ı dil-berle [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [150b] S1 [87b] S2 [31b]	B1 [43a] B2 [125b]
15. Ādem	Āh u efğān itmegi 'uşşāka cānān farz ider Meh 'izārı üzre tā kim ⁹ ħār şeklin 'arz ider [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [150b] S1 [81b] S2 [31b]	B1 [43a]
16. Ādem ü Edhem	Şordılar ismini iğdām idüp āşufte-dilān Nāmını yarım ağızla didi ol ğonce-dehān [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	S1 [85b]	
17. Ādīne	İsmin o mehüñ dünyā hep vird-i zebān eyler Adı ne diseñ kūha fi'l-ħāl beyān eyler [mef'ülü mefā'ilün mef'ülü mefā'ilün]	N [151a] S1 [81b] B1 [43b]	
18. Āferīn ¹⁰	Çihresin şanma niğāb-ı şāmla mestūr ider Şem'-i dil-sūzuñ pey-ā-pey mihri serden dūr ider [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [150b] S1 [87b] B1 [43a]	

⁸ Ādem: - S1; Ahmed B2

⁹ tā kim: her dem S2

¹⁰ Āferīn: -S1

19. Āferīn	Felek eşvāb alur bir müşerīdūr Meh-i nev bir perīnūñ efseridūr [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [156a] S2 [31b] B1 [48b]	
20. İbrāhīm ¹¹	Şāf olan kendin der-i Mevlāya ilter ‘ākıbet Şuyı gör kim yolını deryāya ilter ‘ākıbet [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [151a] S1 [88a] S2 [31b]	B1 [43b] B2 [125b]
21. İbrāhīm ¹²	Ayağ sıfāl-i ser olup sākī k’ola bir nev-cüvān Serden geçer erbāb-ı dil devr-i şarāb üzre hemān [müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün]	N [151a] S1 [86b] B1 [43b]	
22. İbrāhīm Paşa ¹³	Māverā-yı ğamda olur düşmeni āhır tebāh Tīrine ¹⁴ zihgīrle kılsa ħalāş ol pādişāh [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [151a] S1 [88a] B1 [43b]	
23. Ahmed	Olur mir’āta baksa yār her ān Ruĥ-ı āyīnede ¹⁵ kendü nümāyān [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [150b] S2 [31b] B1 [43a]	B2 [125b]

¹¹ İbrāhīm: -S1

¹² İbrāhīm: -S1

¹³ İbrāhīm Paşa: -S1

¹⁴ Tīrine: Tīr-i tīz B1

¹⁵ Āyīnede: Āyīne N

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

24. Ahmed	Kesdi çengâlin sibâ'uhn tîğ-ı 'adlıñ serverâ Şîr de dendânesin çekdürse pey-der-pey n'ola ¹⁶ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [150b] S2 [31b] B1 [43a]	
25. Ahmed	'Aşkla çāk-i girībān eyledüm oldı 'ıyān Sīne-i 'uryānum üzre tîr-i dil-berden nişān [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [150b] S1 [81b] S2 [31b]	B1 [43a] B2 [125b]
26. Ahmed	Pister-i ğamda yatur cism-i nizārî 'āşıkuñ Derd-i dilden gibi anda āh u zārî 'āşıkuñ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [150b] S2 [31b] B1 [43a]	
27. İhtiyār	Dün gice kılmış o meh bir duĥter-i pāki şikār Şubĥa dek ol duĥterüñ her cānibin kılmış kenār ¹⁷ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [151a] S1 [86a] B1 [43b]	
28. Esed	Ser-defteridür her biri gerden-keşānuñ baş baş ¹⁸ Tīmūr u Sīmūn nāmını deşne ucıyla kıl terāş [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [151a] S1 [82a] B1 [43b]	

¹⁶ n'ola: dilâ S2

¹⁷ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Duĥter-i rezle kılup bir duĥter-i pāki kenār / şubĥa dek ol duĥterüñ her cānibin kıldum kenār

¹⁸ Ser-defteridür her biri gerden-keşānuñ baş baş: Ser-keşlerüñ ser-defteri bunlar durur çıkar baş baş S1

29. Esed ¹⁹	Sürerdi sāye-şıfat hāk-i rāhına ruhsār O servi görse eger āfitāb-ı şīr-süvār [mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]	N [151a] S1 [87a] B1 [43b]	
30. Esed	Tāb-ı mülden gül gül olsa rüy-ı zībāsı eger ‘Aşıkā dīdārın ol dil-ber pey-ā-pey ‘arz ider [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	S1 [83a]	
31. Esed	Semendeş tāht ān server be-süy-i leşker-i kāfer Be-tiğēş kerd ez-ser-ḥadd cudā her nīme ez-dīger [mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]	N [157a] S1 [89a] S2 [160b]	
32. Esed ü Sa‘d	Dīd piş-i reheş merā dil-dār Tīr-i ḥodrā numūd yek du se bār [fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]	N [157a] S1 [91b] S2 [160b]	
33. Ulug	Yār der-fenn-i cefā resm-i sitem şud māhir Çi kuşūrest der-ifhām-i dil-i ḥiṣ āhir [fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]	N [157a] S1 [91b] S2 [162a]	
34. İmām	Oldı bağ-ı belāda ey dil-dār Bülbül-i ğam şikeste-dil tekrār [fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]	N [151b] S1 [82a] S2 [31b]	B1 [43b] B2 [125b]
35. Emīr	Geyüp egnine bir şıkma ḳabāyī O māk-ı Rūmī eyler ḥod-nümāyī [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [151b] S1 [82a] B1 [43b]	B2 [125b]

¹⁹ Esed: Ğanī S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

36. Emîn	Olup bî-kerân âb-ı dîdem hemîn Güm olmuşdı rub'-ı serây-ı zemîn [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül]	N [150b] S1 [81a] B1 [43a]
37. Emîn	N'ola mevzûn ise şîrîn kelâmı İder himmet o serve rûh-ı Câmî [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	S1 [81b]
38. Emîn ²⁰	Zâhid-i sâlûs âmed nâgehân der-bezm-i mâ Men'-i devr-i câm kerde hest der-men'eş riyâ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]
39. Emîn ü Mu'în ²¹	Zi-bend-i câme ân meh sîne bugşûd Pey-â-pey ez-libâs-i seyr bunmüd [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [157a] S1 [91b] S2 [160b]
40. Emîn ü Hümâ ²²	Zi-rüyeş ber-çaraf ²³ şud zulf-i pur-ham Ez-ân ruḥ mînumûde ²⁴ ez-pey-i hem [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]

²⁰ Emîn: Emîn ü Mu'în S2

²¹ ü Mu'în: -S2

²² Hümâ: -N

²³ ber-çaraf: dūr ufted S1

²⁴ mînumûde: mînumâyed S1

41. Enes	Zi-sīm-i eşk-i men pur būd durc-i dīde-i dur-bār Hemān ez-ḥ iş men sīmeş pey-ā-pey kerdeem īşār [mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]	
42. Enes	Ḥudā be-ḥurmet-i ḥaqq-i şefī'-i rüz-i kıyām ²⁵ Berāy-i ān heme baḥşed zi-nās fi'l-i ḥarām [mefā'ılün fe'ilātün mefā'ılün fe'ilün]	N [157a] S1 [88b] S2 [160b]	
43. Ayaz	Ruḥsār-ı yārı yād idüp meclisde āh itsem eger Reng-i alev bir nev'le olur miyānda cilveger [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [151a] S1 [81a] S2 [31b]	B1 [43b]
44. Ayaz	Şem'ün ferini aldı ruḥ-i hemçü kamerle Levn-i alevi kıldı 'ıyān nev'-i digerle [mef'ülü mefā'ılı mefā'ılı fe'ülün]	N [151a] S1 [84a] S2 [31b]	B1 [43b]
45. Ayaz	Pesersin lehv ü lu'b oldı şı'āruñ Pey-ā-pey yüzini açduñ kibāruñ [mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]	N [151a] S1 [84a] S2 [31b]	B1 [43b]
46. Ayaz	Libāsa i'tibarı yoḫ kirāmuñ Libāsı cāme-i zerdür liyāmuñ [mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]	N [151a] S1 [86b] S2 [31b]	B1 [43b]

²⁵ kıyām: cezā S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

47. Ayaz	Hestiyem ân zamân ki nâ-büdest Der-dilem naqş-i yâr mevcüdest [fe'îlâtün mefâ'ilün fe'ilün]	N [157a] S1 [91b] S2 [160b]	
48. Üveys	Bâğ-ı küyında bulup itdi 'itâb Eyledi murğ-ı dili ol meh kebâb [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'ilün]	N [151a] S1 [82a] B1 [43b]	B2 [125b]
49. Baba	Kim ki çekse der ü dîvârına hâr Ulaşur kendüsine hâr-ı cidâr [fe'îlâtün fe'îlâtün fe'ilün]	N [151b] B1 [44a]	
50. Baba	Fâhir eşvâb ile eyler iftîhâr N'ola geyse her zamân kemhâ kibâr [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'ilün]	N [151b] S1 [87a] B1 [44a]	
51. Bâkî	Cism-i pâkeş ²⁶ der-libâs-i 'âfiyet Nâm-i hûbeş ²⁷ yâr-i bâkî 'âkıbet [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'ilün]	N [157b] S1 [89a] S2 [160b]	
52. Bâkî vü Naķi ²⁸	Key buved bâ-hâṭrem yek dem cefâ bâşed qarîn Bes ki ez-dil-dâr-i men âḫir keder bînem hemîn [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'ilün]	N [157b] S1 [91b] S2 [160b]	

²⁶ Cism-i pâkeş: Bâd-i cismeş S1

²⁷ Nâm-i hûbeş: İsm-i pâkeş S1; İsm-i hûbeş S2

²⁸ vü Naķi: -N, -S1

53. Bālī ²⁹	Eylesem nağme-i hayāt-efzā Eyler āheng murğ-ı bāğ baña [fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]	N [151b] S1 [87b] S2 [31b]	B1 [44a] B2 [126a]
54. Bālī	Şeved ‘omreş dirāz ān ³⁰ zulf-i pur-ḥam Nigeh dāred dil-i mārā pey-i hem [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [157b] S1 [89a] S2 [160b]	
55. Beşīr	Zi-baḥş-i muḥabbet eger mīzedem dem ³¹ Ez-īn baḥşem ān mähveşrā resed ³² hem [fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün]	N [157a] S1 [89a] S2 [160b]	
56. Bilāl ³³	Gün mi gösterdi dil-i ḥasteye zülfi yāruñ Ḥaṭı gelse şeb ider her günini bīmāruñ [fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]	N [151b] S1 [87b] B1 [44a]	B2 [126a]
57. Bahā	Bā-derün-i ‘aşıḳān endüh-i bī-pāyān resid Ḥāşil āmed bār-i dilhā mişl-i ūrā kes nedid [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [157b] S1 [91b] S2 [160b]	

²⁹ Bālī: -S1

³⁰ Şeved ‘omreş dirāz ān: Fuzūnter bād-i ‘omreş S1; Fuzūnter bād-i ‘omr S2

³¹ Bu mısra S1’de şu şekildedir: Besī baḥş kerdem be-yārān resed ḡam

³² mähveşrā resed: mähveş zār şud S2

³³ Bilāl: -S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

58. Behlül	Ser nehed mihr be-rāh-i cānān ³⁴ Veh ki bāşed çu dilem ser-gerdān [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [157b] S1 [91b] S2 [162a]
59. Beyānī vü Rükñī vü 'İyānī vü Sinānī vü Cinānī³⁵ vü Keyānī³⁶	Ne deñlü ser-keş olsa 'āşık-ı şeydāya cānānı Hemāndem rām ider şāf-ı şarābıyla kebāb anı [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [151b] S1 [87b] B1 [44a] B2 [126a]
60. Paşa	Sālik-i rāh-ı ğazā olduĝ okınsun medħümüz Tā bilād-ı pādişāh-ı bī-ħad olsun fetħümüz [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [151b] S1 [82a] B1 [44a]
61. Peyāmī	Düş la'l-i cān-fezāyeş ber-leb-i peymāne sūd Dīdem ān peymānehā reşkem murādrā mīfuzūd [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [157b] S1 [91b] S2 [160b]
62. Taķī	Ĥaţuñla sūr ħadeħi ħo terāşı ey sākī Eger şafā virimezseñ terāş-ı nev bākī [mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]	N [151b] S1 [80b] B1 [44a]

³⁴ be-rāh-i cānān: be-rāh-i nüşha-i cānān S2

³⁵ Cinānī: -B2

³⁶ Beyānī vü Rükñī vü 'İyānī vü Sinānī vü Cinānī vü Keyānī: -S1

63. Taķī ³⁷	Sehmin itdi dillere taķsīm o şūķ-ı şīve-kār Aldı ol taķsīmden dil hişşe oldı nām-dār [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [151b] S1 [87b] B1 [44a]	
64. Taķī	Muttaşıl çeşmüm ider ma'den ü deryāya nazar Tā göre kendü gibi bir niçe şāhib-gevher [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	S2 [32a]	
65. Cābir ü Cemāl	Ŧālib olduñ ola mı bir güher-i yektāya Leb-i cānānsa sermāye gerek sermāye [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [151b] S1 [82b] B1 [44a]	B2 [126a]
66. Cāmī	Derūnumda yir itdi kıldı ihsān Mekān gösterdi şehir-i dilde cānān [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [151b] S1 [88a] B1 [44a]	B2 [126a]
67. Cāmī	Şanma dil kaşdına derhem eylemişdür zülfini Cān-ı bī-ħad şaydına ħam eylemişdür zülfini [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [151b] S1 [86b] B1 [44a]	
68. Cabbār	Çözdügince şikenin zülf-i 'abīr-efşānı Her zamān kendüde bulur dil-i bī-sāmānı [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [152a] S1 [82b] B1 [44a]	

³⁷ Taķī: -S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

69. Celâl ³⁸	Dām-ı zülfiyle gönüller murğın itmekde şikâr Oldı dâne kendü rüyında pey-â-pey nām-dâr ³⁹ [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [151b] S1 [86b] B1 [44a]	
70. Celîl	N'ola dil-keş olsa o mâhuñ mekânı Diyârın cevân itdi devr-i cüvânî [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün]	N [152a] S1 [82a] B1 [44b]	
71. Celîl	Ruğlarından dūr olursa kāküli Zîr-i zülfinde görünür fülfüli [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [152a] S1 [82b] B1 [44b]	B2 [126a]
72. Cemâl	Tiğlarla birbirine girdiler düşmen gibi Pâdişâhum yine çuluñ gönli bir yüzden gibi [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [156b] S1 [82b] B1 [48b]	
73. Cemâl	Gösterür ruğ yine örter anı zülfiyle nigâr Şeb-i zülfin dilese rüz ide rüzın şeb-i târ [fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün]	S1 [87a]	
74. Cemşîd	Ruğın zülfiyle görmek kıлма ümmîd Degül mümkün giçeyle cem'-i hürşîd [mefā'îlün mefā'îlün fe'ülün]	S1 [85b]	

³⁸ Celâl: -S1

³⁹ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Murğ-ı cânı dām-ı zülfiyle şikâr eyler hemân / Gösterürse dâne kendü çihresinde her zamân

75. Cevrī ⁴⁰	Ger kenār itmek dilerseñ qadd-i yārı ‘ākıbet Gözlerüñden akıdursın cüy-bārı ‘ākıbet [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [151b] S1 [88a] S2 [31b]	B1 [44a]
76. Cevrī	Be-çeşmet h̄ āhī qurbān er be-yek dem Resed bes nezr-i dilhā ez-pey-i hem [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [157b] S1 [89a] S2 [161a]	
77. Ça‘lab	Nāzıla kılsañ tekellüm ol zamān Her yaña la‘lün olur gevher-feşān [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	S2 [76b]	
78. Çelebi	Şeb-i ğam tā-be-şubḥ ez ⁴¹ -hicr-i dil-dār Dil-i nā-çār ḥodrā yāft bīdār [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [157b] S1 [92a] S2 [162a]	
79. Çelik	Şīve vü nāzıla kılduqça tekellüm dem-be-dem Sözde izhār eylemez her ḥarfinün nīmin o fem [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [152a] S1 [82b] B1 [44a]	
80. Hācī	Bir ṭonanma-yı hümâyündür mu‘asker bī-kenār Çetr-i pür-zīverleri keştī durur ceysi biḥār [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	S1 [87a]	

⁴⁰ Cevrī: -S1

⁴¹ ez: ān N, S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

81. Hâmid ⁴²	Nâzıla şalındukça ol kâmet-i hoş-reftâr Görse dil-i nâ-şadı dâmen-keş olur tekrâr [mef'ülû mefâ'ilün mef'ülû mefâ'ilün]	N [152a] S1 [88a] B1 [44b]	B2 [126a]
82. Hâmid	Eger bir merd-i âhen-püşâ ursañ tîğî ser-tâ-pâ Derûnından hadîdüñ dür ider bîrûnını cânâ ⁴³ [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [152a] S1 [86a] B1 [44b]	
83. Habîb	Gelse güftâra eger ⁴⁴ merdüm-i dâna hoşdur Cüş kıldukça ⁴⁵ pey-â-pey dil-i deryâ hoşdur [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	N [152a] S1 [83a] B1 [44b]	B2 [126a]
84. Hüsâm	Şehr-i Halebde gerçi kim kılduğına mesrûr olur Dil hâk-i Şâmı görse ger sūr-ı Halebden dür olur [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [156a] B1 [48b]	
85. Hüsâm	Nev-bahâr âmed zi-hâk ezhâr-i gulşen mîkuşûd Her nihâleş hemçu dil-ber nûr-i dilhâ mînumûd [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [157b] S2 [161a]	
86. Hüsâm u Hârûn	Cihân bâğîst pur ez-nûr ammâ Ki dîde hemçu dil-ber nûr-i dilhâ [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	S1 [89b]	

⁴² Hâmid: -S1

⁴³ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Eger âhen-beden bir merde ursañ tîğüñü farzâ / Derûnından hadîdüñ ayırur bîrûnını cânâ

⁴⁴ Gelse güftâra eger: Güftâra gelse S1

⁴⁵ kıldukça: itse S1

87. Hüseyn	Faşl-ı şitâda yârla meclisde sâgar sürmişüz Âteş kenârında biz ol mâhı mükerrer ⁴⁶ görmüşüz [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [152a] S1 [81a] S2 [77b]	B1 [44b] B2 [126a]
88. Hüseyn	Vahtidür ğarķâb-ı eşk ola zemîn Çün dem-i seyl-âb-ı dil geldi yaķîn [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [152a] S1 [82b] B1 [44b]	
89. Hüseyn	Gice ķurbân didiler kūyı ũoldı Derün bîrün seherden hâzır oldı [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [152a] S1 [83a] B1 [44b]	
90. Hüseyn	Seferi şeklini seyr eyleyüp ol sîm-berüñ ⁴⁷ Ķavm-i bî-had göre tekrâr libâsın seferüñ [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	N [152a] S1 [82b] S2 [77b]	B1 [44b]
91. Hüseyn	Dil-i dîvânenüñ sevdâsı artar İki zülfin dü-tâ eyleser dil-ber [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [152a] S1 [82a] B1 [44b]	B2 [126a]
92. Hüseyn ü Habîb	İkrâm-i besî dîde imşeb zi-süy-i derbân Tâ şud dil-i bî-sâmân ber-hâk-i deret mihmân [mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün]	N [157b] S1 [89b] S2 [161a]	

⁴⁶ mükerrer: pey-â-pey S2

⁴⁷ Seferi şeklini seyr eyleyüp ol sîm-berüñ: Bilseler 'azm-i sefer ķıldıĝın ol sîm-berüñ S1, S2

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

93. Ḥilmî	Murğ-i dil der-dâm-i ū gerded şikâr Ez-du zulfeş dâne mişud âşikâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [157b] S1 [89a] S2 [161a]	
94. Ḥamza	Şânerâ bişkest ân zulf-i siyâh Efkened dendâneeş ber-gerd-i râh [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [157b] S1 [89a] S2 [161a]	
95. Ḥâlişî ⁴⁸	Ḥaṭṭ-ı nev-ḥîzi gelüp ruḥsârın almış ey gönül Ṭarf-ı 'ârız üzre ḥâlûñ adı kalmış ey gönül ⁴⁹ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [152a] S1 [83a] B1 [44b]	
96. Ḥurrem ⁵⁰	Olduğyçün bedeni nâzükter Kendü pirâhenini gülden ider [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	N [152a] B1 [44b] B2 [126a]	S1 [87b]
97. Ḥurrem	Gevher-i encümle pürdür zâl-ı çarḥuñ zîveri Hâle-i mehden durur başında altun çenberi [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [152b] S1 [82b] B1 [44b]	
98. Ḥurrem	Dilüñden naqş-ı gayrı sil ḥayâl-i yâra mesken kıl Derün ḥâlî gerek tâ ⁵¹ kim anı ol mâh ide menzil [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [152b] S1 [86b] B1 [45a]	

⁴⁸ Ḥâlişî: Ḥâliş B1

⁴⁹ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Şafha-i ruḥsârına geldi ḥaṭṭ-ı 'anber-feşân / Ṭarf-ı 'ârız üzre ḥâlûñ adı var ey dil hemân

⁵⁰ Ḥurrem: -S1

⁵¹ tâ: -N

99. Ḥurrem	Tāb-ı rūyuñla cirm-i meh ʔoldı Devr-i devrānda ḥod-nümā oldı [feʔilātün mefāʔilün feʔilün]	N [152b] B1 [45a]
100. Ḥurrem	Ol dem ki dil-berüñ lebi gevher-feşān olur Devr-i dehende pāre-i cānum ʔıyān olur [mefʔülü fāʔilātü mefāʔilü fāʔilün]	N [152b] B1 [45a]
101. Ḥurrem	Bāde-i rengin̄in içdükçe gülüñ Devr-i güldendür fiğānı bülbülüñ [fāʔilātün fāʔilātün fāʔilün]	N [156b] S1 [86b] B1 [48b]
102. Ḥurrem	Āfitāb ol mehe nazar kılsun Devr-i devrānda kendüyi bilsün [feʔilātün mefāʔilün feʔilün]	S1 [80b]
103. Ḥurrem	Ḥüsn-i ḥaṭṭa māl̄ik olmuş kıṭʔasında var şafā Ḥoş-nüvis̄i anda ḥatm olmuş vü satrı ḥoş-nümā [fāʔilātün fāʔilātün fāʔilātün fāʔilün]	S1 [82b]
104. Ḥurrem	Mānend-i ḳalb-i ʔāşik her laḥza bī-ğış [u] ğul Ez-mey derün-i ḥumhā pinhān u zāhir ey dil [mefʔülü fāʔilātün mefʔülü fāʔilātün]	N [157b] S1 [89b] S2 [161a]
105. Ḥurrem	Zi_āteş-i ʔaşkeş dilem ḥāl̄i nebūd Ez-derün ḥodrā nuhuft u hem numūd [fāʔilātün fāʔilātün fāʔilün]	N [157b] S1 [89b] S2 [161a]

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

106. Hurrem	Tenem ez-Ka'be-i kūyeş birün rānd Dil-i bî-ḥod be-cāyeş der-Ḥarem mānd [mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün]	S2 [162a]	
107. Husrev	Ḥoşā bāğ-i ḥusneş ⁵² maşūn ez-ḥazān Keşed dāmen ez-ḥār-i serveş hemān [fe'ūlün fe'ūlün fe'ūlün fe'ūl]	N [158a] S1 [89b] S2 [161a]	
108. Hızır	Herkesüñ yāra sözi itse eşer Devr-i meyde kendü naḳdin 'arz ider [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152a] S1 [83a] S2 [76b]	B1 [44b] B2 [126a]
109. Ḥalīl ü Celīl ⁵³	Zi-ḥadd zulf-i pur-ḥam be-gīsū nihāde Miyān-i dehāneş zi-her sū kuşāde ⁵⁴ [fe'ūlün fe'ūlün fe'ūlün fe'ūlün]	N [157b] S1 [89b] S2 [161a]	
110. Dā'ī	İki dāğ ursa dil-i zār üzre zülfeynüñ 'ıyān ⁵⁵ Açılır iki қaranfil iki sünbülден hemān ⁵⁶ [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152b] S1 [83b] S2 [50b]	B1 [45a]

⁵² Ḥoşā bāğ-i ḥusneş: Gulistān-i ḥusneş S1

⁵³ ü Celīl: -N, -S2

⁵⁴ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Kuned zulfes zi-ḥadd ān meh kuşāde / Dehenrā dil zi-her süyeş futāde

⁵⁵ zülfeynüñ 'ıyān: zülf-i müşkā S1

'ıyān: şehā S2

⁵⁶ hemān: şehā S1; cüdā S2

111. Dāvud	Geyenler dünyede esbāb-ı fāhir ⁵⁷ Libās-ı derdi kendi geydi āhir [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [152b] S1 [83a] B1 [45a]
112. Dāvud	Şanemlerle münakkaşdur ezelden hāne-i hātır Hayālün geldi hakk itdi der ü dīvārdan āhir [mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]	N [152b] S1 [83a] B1 [45a]
113. Dāvud	Tālib-i derd oldı çün kalb-i selīm Derd-i dil-ber kendüde oldı muķīm [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [152b] B1 [45a] B2 [126a]
114. Dāvud	‘Alemler kıldı mu‘aṭṭar hāl-i hoş-bū didiler Nāfın devşürdi zülfeyninde āhū didiler [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [152b] S1 [83b] B1 [45a]
115. Dāvud	Ān semen-ber behr-i dilhā kerdeest Hayme-i zulfeş muheyyā her taraf Yā dil-i mārā ber-endāzed bereş Yā numāyed çetr-i dilhā her taraf [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	S1 [88b]
116. Dervīş	‘Aşık-i āzurde-dilrā ez-ser-i mihr ü vefā Her zamān bunmūd rüy-i h̄ işrā ān dil-rubā [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161a]

⁵⁷ Bu mısra S1’de şu şekildedir Her gelen dünyāya ‘uryān geldi zāhir

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

117. Düst	Çeşm-i 'adū be-pīş-i tu āhîr fedâ şude Her gūne bā-şumā ki tamām āşinā şude [mef'ülū fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]	S2 [162b]
118. Zü'lfiķār	Faşl-ı hāzān itdi hārāb ol murğzāruñ gör şoñın Geh zevķde geh dil-şikest olan hezāruñ gör şoñın [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	S1 [83b]
119. Receb	Derildi hālk o ķul ođlı cūvānı seyrāna Çekildi geldi o mehle ziyāde meydāna [mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]	N [152b] B1 [45a] B2 [126a]
120. Receb	'Āşık-ı nā-şāda ol meh 'arız-ı dīdār eyledi Hācibi ol dem kemān u tiri der-kār eyledi [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152b] B1 [45a] B2 [126a]
121. Rahmī	Ger bŷy-i zulf-i tu be-gulistān resed riyāh ⁵⁸ Gul pīrehen dehed pey-i hem bādrā şabāh [mef'ülū fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]	N [158a] S1 [89b] S2 [161a]
122. Rüstem	İtdüñ sefer dil-dārıla çekdüñ şitādan çok elem Sermādan āhîr ol semen-sīmā dağı gördi sitem [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [153a] B1 [45b]
123. Rüstem	Revnaķ-i gulşen zi-germā yāft āhîr inkisār Ez-pey-i hem ber-ķaraf şud rŷy-i gul ez-nev-bahār [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [158a] S1 [89b] S2 [161a]

⁵⁸ Bu mısra S2'de şu şekildedir: Der-şahn-i bāğ nigeheť zulfet burd riyāh
S1'de şu şekildedir: Der-sŷy-i bāğ nigeheť zulfet burd riyāh

124. Resmî	Zi-ḥum pur şud zi-çeşm ez-kaṭre-i dem Bedīd ān meh ruḥ-i surḥem pey-i hem [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	N [158a] S1 [92a] S2 [162a]	
125. Remmāl	Ḥāke yeksān olduḡum yolında budur ol cüvān Şād olur görse bizi ḥāk-i reh üzre her zamān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152b] B1 [45a]	
126. Revānî	Cüst ü cü idüp ḡad-i mevzūnuñ ey serv-i çemān ⁵⁹ Cüybār-ı eşküm oldı dīdeden her sū revān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [153a] S1 [85b]	B1 [45b] B2 [126a]
127. Rūḥ	Bezm-i Cemde nām-ı sāķī şanma kim meşrūḥ olur İsmi ⁶⁰ birle yād olınsa ḡalb-i Cem mecrūḥ olur [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152b] B1 [45a]	
128. Rūḥ	Gevher-i pākile pür her merz u büm Kān-ı nā-yāb olsa n'ola ḡāk-i Rūm [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [152b] S1 [87a] B1 [45a]	
129. Rūḥ	Zihī ḡammām-i rūḥ-efzā neşāṭ-engiz u ḡoş-manḡar Derün-i cāmeken ḡübest u āb-ı cāmeken ḡoşter [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [158a] S2 [161a]	

⁵⁹ ḡad-i mevzūnuñ ey serv-i çemān: ḡad-i mevzūnuñ ey nev-cüvān N

⁶⁰ İsmi: İsm B1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

130. Rûh u Ayaz	Berg-i dırahtı tâzeler bâğa güzâr idüp şabâh Câmelerin değışdürür 'avn-i Hudâyıla riyâh [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [153a] S1 [86b] B1 [45a]	
131. Rûh u Nüh ⁶¹	Şeb-i hicrân resed ber-çarh ez-men nâle vü âhî Felek şeb-tâ-seher ber-levh-i sine mîkeşed mâhî [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [158a] S1 [89b] S2 [161a]	
132. Rüşenî	Nigâh itseñ nigâr u naqşına diğkatle bağ her bâr Nazar-bâz ol bilürseñ revnağ-ı naqşı dilâ tekrâr [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [152b] B1 [45a]	
133. Zîbâ	Bilmiş ol ser-defter-i hûbân yazan cânâ sizi Âsitânuñda oğur üftâdeler başı bizi [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153a] S1 [81a] B1 [45b]	B2 [126a]
134. Zeyn	Güm idüp kendin ruğından ol dehen Zerresin kıldı nihân hürşiddin [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153a] B1 [45b]	
135. Zeyn	Hudâ yolında gör süz u güdâzı Yürî seyr eyle ey meh-rû Hicâzı [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [153a] S1 [80b] B1 [45b]	
136. Sa'dî	Meydâna girdi câmesini koyup ol peser Dün şems-i tâb-dâr ile ⁶² efser değışdiler [mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]	N [153b] B1 [46a] B2 [126b]	

⁶¹ u Nüh: -N

⁶² ile: -N

137. Sa'îd	Ol kamer-ṭal'atdan ayru oldılar leyl ü nehâr ⁶³ Çeşm-i bîdâr eşk-rîz ü ğaym-ı her sū kaṭre-bâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153b] S1 [86a] B1 [46a]	
138. Sa'îd	Yârla gül-geşt-i bâğ itsek irişse nev-bahâr Sebze yüz gösterse olsa ğaym-ı her sū kaṭre-bâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153b] B1 [46a]	
139. Sefer	Boynuma ṭavḳ eyleseñ zülfüñ sezâ Sâl-i vâfir ola 'ömrüñ dil-berâ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153a] B1 [45b]	
140. Selâm	Ḳadem başmaḳ gehî dil-dâdeler bezmine 'âdetdür Yüzin 'arz eylesün ol mâh âyîn-i sa'âdetdür [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [153a] S1 [81b] B1 [45b]	
141. Süleymân	Def' ider fi'l-hâl dilden anı ṭab'-ı nükte-dân Kendüde bî-ḥad kesel görürse pey-der-pey hemân [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153a] S1 [83b] B1 [45b]	
142. Selîm	Şafâ bezminde rindâne ṭolular nüş iden her bâr Leb-i sâḳî için devr-i mey ümmîdin ider tekrâr [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [153b] S1 [86b] B1 [45b]	B2 [126b]
143. Selîm	Zi-ḳânün-i cefâ bugzer pey-â-pey 'arza kun dîdâr Ki âyîn-i sa'âdetrâ merâ bunmâ şehâ tekrâr [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [158a] S1 [92a] S2 [161a]	

⁶³ Bu mısra S1'de şu şekildedir: Hicr-i ruḫsârıyla ol mâhuñ olur leyl ü nehâr

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

144. Selîmî	Herkesüñ menziline uğrayup eylerdi qarâr Gördüm ol mâh-ı tamâmı gice içre tekrâr [fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün]	N [153b] S1 [83b] B1 [44b]	
145. Sinân	Şorma derûnın ey meh cām-ı feraḥ-fezānuñ Devr itdür anı sen de nāmın bilürsin anuñ [mef'ülü fā'îlâtün mef'ülü fā'îlâtün]	N [153a] S1 [84a] B1 [45b]	
146. Sührâb	Çu tîr-i bî-ḥad-i ḥod kerd ber-tenem zâhir Hemî kuned zi-pey-i hem ḳabâ merâ âḥir [mefā'îlün fe'îlâtün mefā'îlün fe'îlün]	N [158a] S1 [92a] S2 [161a]	
147. Seyf	Murğ-ı cān pervâz ider bu cismden mehcür olur 'Âḳıbet ḥâke düşer ser efserinden dür olur [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [153a] B1 [45b]	
148. Seyf	Çemen bezminde cām-ı 'aşḳı gülden nüş ider her bār Hezâr-ı dil-şikeste kendüden geçse n'ola tekrâr ⁶⁴ [mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün]	N [153a] S1 [83b] B1 [45b]	
149. Seyfî	Yoluña ḥarc ideyin n'olsa gerek ben mübtelâ Sîm-i eşküm hep şehâ olursa olsun hep hebâ [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [153a] S1 [83b] B1 [45b]	
150. Sîmî vü Selâmî	Biz belâ çekmekde hicr-i yârla Devr-i meyde kendüsi aḡyarla [fā'îlâtün fā'îlâtün fā'îlün]	N [153a] S1 [83b] B1 [45b]	B2 [126b]

⁶⁴ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Çemen bezminde her dem 'aşḳ cāmından şunup müller / Pey-â-pey dil-şikeste bülbülü bî-ḥod ider güller

151. Seyyid ü Bahā ⁶⁵	Bezmümüz revnağ bulur şimdengirü hemvār olur ⁶⁶ Geldi cānān meclise çün devr-i mey tekrār olur [fā'īlātün fā'īlātün fā'īlātün fā'īlün]	N [153a] S1 [83b] B2 [126b]
152. Seyyidī	Ruḥundan şalsa pertev ol dil-ārām Meh [ü] ḥurşid naqş olsun aña nām [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	N [153b] B1 [46a]
153. Seyyidī	Yüzinden zülfini açdı o sāḥir Meh ü mihr āḥirü'l-emr oldı zāḥir [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	N [153b] B1 [46a]
154. Şamī	Cihāna nūr u fer virse n'ola ḥurşid-i iḳbāli Tutupdur meh 'izārın zir ü bālā encüm-i ḥāli [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [153b] S1 [84a] B1 [46a]
155. Şāh	Cāy-i ḥod sāḥt zulf-i kāfir-kīş Māh-i mā dil guzeşt ez-ser-i ḥ'ış [fe'īlātün mefā'īlün fe'īlün]	N [158a] S1 [92a] S2 [161a]
156. Şāh Bālī	Bürehne kıldı şimşirin sürüp meydāna yekrāni Serüñ ey dil hebā eyler pey-ā-pey tiğ-ı 'uryāni [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [156a] S1 [86a] B1 [48b]
157. Şāḥī	Kāḍī-i ādil ki ūrā şad şeref Zāḥir āmed piş-i şer'eş her taraf [fā'īlātün fā'īlātün fā'īlün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161a]

⁶⁵ ü Bahā: -N, -B1, -B2

⁶⁶ Bu mısra S1'de şu şekildedir: Bezmümüz şimdengirü revnağ bulur hemvār olur

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

158. Şarābī	Gelüp bezmüñde çalsunlar def ü ney Gice nāhīd ü māhı gör pey-ā-pey [mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]	N [153b] B1 [46a]
159. Şarābī	Zülfüñ içre hāl ü haddüñ yādına ey nev-cüvān İsterim olduğça şeb nāhīd ü māhı her zamān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	S1 [84a]
160. Şerīh	Kaşr-ı 'Ālī yapmağa cem' eyleme sīm ü zeri Leyl-i tār-ı kabre baq yād eyle rüz-ı maşşeri [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [153b] B1 [46a]
161. Şu'ayb	Müşevveşdür aḥvāli zülfünde her ān Cevāb-ı dil āḥir olupdur perīşān [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün]	S1 [85b]
162. Şu'ayb	Diger ānrā ān kamer-ṭal'at besī iḥsān numūd Līk mārā cevr-i bī-pāyān-i bī-pāyān ⁶⁷ numūd [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161a]
163. Şu'ayb	Ey zi-ezel ğam-āşinā kuşte be-tu yaqīn bedān Hemçu şumā ğam-āşinā buved be-bī-dilān çunān [müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün]	S1 [90a]
164. Şu'ayb	Çeşmeī der-miyān-i şeb dīdem Ki ezū māhīī birün āyed [fe'ilātün mefā'ilün fe'ülün]	S2 [32a]

⁶⁷ bī-pāyān: -S2

165. Şemsi	Mihr ⁶⁸ -i ruhuñ öñinde cüvānān-ı bī-naẓīr Mānend-i māh-ı çarḥ hep oldı şehā münīr [mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün]	N [153b] B1 [46a]	
166. Şināsī	Saña biçer diken ey meh kumāş-ı Dārāyı Saña diker kesen āḥir kabā-yı dībāyı [mefā'ilün fe'ilätün mefā'ilün fe'ilün]	N [153b] B1 [46a] B2 [126b]	
167. Şihāb	Şikāyet eyleme sermādan ey dil-i ğamġin Şitā cihāna belā oldı saña şanma hemīn [mefā'ilün fe'ilätün mefā'ilün fe'ilün]	N [153b] B1 [46a] B2 [126b]	S1 [80b]
168. Şehrī vü Cevrī vü 'Ömer ⁶⁹	Pur zīb u fer zi-gulhā bunmūd rūy-i 'ālem ⁷⁰ Şud ez-şukūfe dilhā tekrār şād u ḥurrem ⁷¹ [mef'ülü fā'ilätün mef'ülü fā'ilätün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161b]	
169. Şeydā	Şanma çarḥ üzre kūsūf irdi aña ey māh-çihr ⁷² Şem'-i ḥadd ü mihr-i rüyüñdan ⁷³ digergün oldı mihr [fā'ilätün fā'ilätün fā'ilätün fā'ilün]	N [156a] S1 [86a] B1 [48b]	

⁶⁸ Mihr: Meh B1

⁶⁹ 'Ömer: -N, -S2

⁷⁰ rūy-i 'ālem: bād-i devrān S2

⁷¹ ḥurrem: ḥandān S2

⁷² māh-çihr: mihr-çihr B1

⁷³ rüyüñdan: rüyüñda B1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

170. Şeydâ	Kesî ki_û dil be-ân serv-i revân dâd Pey-â-pey hâk-i hōdrâ kerd ber-bâd [mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161b]
171. Şadık	Guftem ez-nâmet nişân bunmây bâ-remz-i şahîh Guft ân gul-çihre nâm-i hōd pey-â-pey bâ-şarîh [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [158a] S1 [90a] S2 [161b]
172. Şadık	Nazar kerde ⁷⁴ be-kaşreş 'âşîk-i dil-rîş u âzurde Zi-kaşr ân meh kuşâde dîde dilrâ der-ruheş burde [mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]	N [158b] S1 [90a] S2 [161b]
173. Şun'ullâh	Ân efđal-i ehl-i zamân bezmeş zi-Pervîn berterest Şaff-i ni'al âhir ezû bîn ehl-i dil ⁷⁵ bî-ħad derest [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [158b] S1 [90a] S2 [161b]
174. Tâlib	Vâlî olanlar mücrimüñ şalbine itmez ihtimâm Görseñ serinden ğayrısın ammâ taleb eyler tamâm [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [153b] B1 [46a]
175. Tâhir	Der-miyân-i büstân âhî zedem Murğ-i sî-cân âh-i men der-cân girift [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	S2 [32a]

⁷⁴ kerde: endâht N

⁷⁵ dil: -S2

176. 'Ādil	Sitem ehlin kırup dūr it cihāndan fitne vü şūrı Terāş it devr-i 'adlūñde pey-ā-pey nām-ı Tīmūrı [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [154b] S1 [84b] B1 [46b]
177. 'Ārif	Gice ağıyarıla gülşende 'aceb kār eylemiş Gün toğup ol serv üzre kārın izhār eylemiş [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154a] S1 [86a] B1 [46b]
178. 'Ārif	Gice vaşluñla şād itdūñ beni sen Gözüm açdum şeb-i Qadri görüp ben [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	S1 [85b]
179. 'Ālim	Yek dāğ eger be-sīne nehed nev-cuvān-ı [mā] Süzed hezār dāğ-i pey-ā-pey be-cān-i mā [mef'ülü fā'ilātü mefā'īlü fā'ilün]	S2 [162b]
180. 'Abdü'lḥayy	Ḥālī kıl ḥ'āb-ı girāndan ki ⁷⁶ görürsin yārı Çeşm-i bīdārda tekrār ruḥ-ı dil-dārı [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [154a] B1 [46a]
181. 'Abdī Şāh	O māhı yanına alup bize şimdi cebe şatsun 'Adū görsün dil-i şeydā da bir kez āh oqın atsun [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [154a] S1 [84b] B1 [46b]
182. 'Osmān	Butī ki_ez rüy-i ū meh der-ḥicābest Ser-i ḥurşid pāy-i āfitābest [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	S2 [76b]

⁷⁶ ki: -B1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

183. 'Adlî vü Bedr' ⁷⁷	Ziyâde oldı gitdükçe be-ğâyet Leb-i dür-bâr-ı dil-berde ħalâvet ⁷⁸ [mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]	N [154a] S1 [84b] B1 [46b]	B2 [126b]
184. 'Aqlî vü Qalî vü 'Alî' ⁷⁹	Şu deñlü kelle kim sük-ı belâda şatılır her dem Ki âħır 'aşk-ı dil-berden olur bî-ħadd kesâdı hem [mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]	N [154a] S1 [84b] B1 [46b]	
185. 'Alâ	Ol perinün mişli vardur dir misin sen ey gönül Qâmetin 'âlemde görmiş görmedüm ben ey gönül [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [153b] B1 [46a]	
186. 'Alâ	Cihânra yekî dâde dil şâd u ħurrem Du reh-i dil-girifte yekî ez-du 'âlem [mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün]	S1 [90b]	
187. 'Alâ	Nâ-ehlrâ nezîbed tâc-i muraşşâ' ez-dur Ez-la'l-i bî-kerân bîn der-efser-i liqâ pur [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün]	S2 [162b]	
188. 'İlmî	'Aşkında yiler yâruñ bilmem daħı yilsün mi Gitdi dil-i zâr elden tekrâr ele gelsün mi [mef'ülü mefâ'îlün mef'ülü mefâ'îlün]	N [154a] B1 [46b] B2 [126b]	

⁷⁷ vü Bedr: -N, -B1,- B2

⁷⁸ ħalâvet: melâħat S1

⁷⁹ vü Kalî vü 'Alî: -N,-B1

189. 'İlmî	'Aşıkun hâl-i perîşânın şorarsañ ey nigâr Mihrüñi şehr-i belâda buldı oldı nâm-dâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [154a] S2 [121a] B1 [46b]	
190. 'İlmî	Alup bir la'l-i nâbı mül yüzi gül dil-beri nûrı Düşen sâkî ayağına cihân bezminde dâñadur [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	S2 [32a]	
191. 'İlmî	'Aşıkun hâl-i perîşânın şorarsañ ey nigâr Mihrüñi şehr-i belâda buldı oldı nâm-dâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	S2 [122a]	
192. 'Alî	Şah-ı cihân ki hüküm ider berrile bahra bî-ta'ab 'Alemleri iki bahş idüp kendüye beste kıldı heb [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [154a] B1 [46a]	
193. 'Alî	İder şafâyıla şahın-ı çemende işret ü 'ıyş Zamânenün fuqarâsıyla her zamân dil-rîş [mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]	N [154a] S1 [86a] B1 [46b]	B2 [126b]
194. 'Alî	Nâmuñi dâymâ tezekkür ider Oğur anı şikeste-dil ezber [fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]	N [154a] B1 [46b] B2 [126b]	
195. 'Alî	Hañcer-i pülâd olursa her biri virmez emân Berg-i bîdi 'âkıbet rîzân ider bād-ı hazân [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	S1 [85b]	

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

196. 'Alî	Kiyeteş çun zer buved der-i'tibâr Ân ki âred qalb-i hodrâ der-'ayâr [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [158b] S1 [90b] S2 [161b]
197. 'Ömer	Olanlar râh-ı 'aşkuñda dil-efgâr ⁸⁰ Geçerler câmeden bîmâr u bîzâr ⁸¹ [mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]	N [154a] S1 [84a] B1 [46b]
198. 'Ömer	Âhum ki şafağ içre meh şem'in uyandurdu Germ oldı alev çarhuñ etrâfını yandurdu [mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün]	N [154a] S1 [84a] B1 [46b]
199. 'Ömer	Oldı çün serdâr-ı hûbân ol şanem Lâzım oldı ol mehe bî-ħad 'alem [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	S1 [84a]
200. 'Umrân	Güller açıldı şanma çemende ider hemân Ġamdan hezâr sühte-dil nâr-ı dil 'ıyân [mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]	N [154a] S1 [84b] B1 [46b]
201. 'Umrân	Bahâr âmed be-şahn-i gulşen âvâz-i tıyûr uftâd Zi-murğân bulbuleş ser-geşte vu ez-dâne dür uftâd [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [158b] S1 [92a] S2 [161b]

⁸⁰ efgâr: figâr N, B1

⁸¹ Bu beyit S1'de şu şekildedir: Olanlar mübtelâ-yı 'aşk-ı dil-dâr / Ser ü pâdan geçer bîmâr u bîzâr

202. 'Amūca	Meyhāneye rindān çekilüp geldi ʔolınca Raḫş eyledi çün muğbeçe ser-geşte olunca [mef'ūlü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün]	N [154a] S1 [84b] B1 [46b]
203. 'Amūca	Feşānd ez-giryē bulbul ḫātre-i yem Ruḫ-i gul erçi bined ez-pey-i hem [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [158b] S1 [90b] S2 [161b]
204. 'Ayyār	Nev-rüz olup gülzārda ger 'ıyş-ı nev peydā ola 'Ayyāş-ı nev-bādī aña bülbül gibi şeydā ola [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [154a] S1 [86a] B1 [46b]
205. 'Ayyār	Gelürler 'ıydgāha her dil-ārām Ḫatı zībā olur 'ıydeyn-i Ervām [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	S1 [84b]
206. 'İsā	Zirih-der-ber be-meydān tāht eknün Şude ez-cevşenī ān meh digergün [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [158b] S1 [91b] S2 [161b]
207. 'İsā	Be-guftār āmed ān şirīn-suḫan nāgeh zebān buḫşūd Hezār işār-i gevher kerd u dendān der-dehān bunmūd [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [158b] S1 [91a] S2 [161b]
208. Ğāzī	Dem-ā-dem eylesün şahn-ı çemende nāle vü zārī Hezāra gösterür çünkim pey-ā-pey şāḫ-ı gül ḫārī ⁸² [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [154b] S1 [84b] B1 [47a]

⁸² Bu beyit S1'de şu şekildedir: Dem-ā-dem güleşen içre kılmasun mı nāle vü zārī / Hezāra her zamānda gösterüpdür şāḫ-ı gül ḫārī

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

209. Ğāzī	Çemende bir yire geldükçe ey gül Hemān bāzīde olur iki bülbül [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	S1 [84b]
210. Ğāzī	Dil-berā dil-dāde-i zulfet zi-omreş der-guzeşt Kalb-i hod der-ef'iyān bāzī numūd ez-ser-guzeşt [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [158b] S1 [90b] S2 [161b]
211. Ğāzī	Der-dilem ⁸³ vehm biyendāht zi-zulf-i pur-ham Ser-i ef'ī binumūd ān ser-i zulf ez-pey-i hem [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [158b] S1 [90b] S2 [161b]
212. Ğālibī	Nev-cuvānī dīdeem gulgün-ḥadest Berg-i gul der-efser-i ū bī-ḥadest [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	S2 [162b]
213. Ğadri	Nigeh dāred zi-çeşm-i bed perī-ruḥsār-ı men yārī Cudā ufted du çeşm-i her kes ⁸⁴ ez-ruḥsār-ı ū bārī [mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]	N [158b] S1 [92a] S2 [162a]
214. Ğarīb	Dādend ezel be-her kes nev'-i diger zi-ādāt Zāhid şumā riyāzāt ez-behr-i mā ḥarābāt [mef'ülü fā'ilātün mef'ülü fā'ilātün]	N [158b] S1 [92a] S2 [161b]

⁸³ der-dilem: derd-i dilem S2

⁸⁴ cudā ufted du çeşm-i her kes: du çeşm-i her kes ufted dūr S2

215. Ğanī	Şevk-i ruhsarıyla ol māhuñ olupdur tāb-dār Zülf-i ser-geşte eger aşüfte olsa vechi var [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154b] B1 [47a] B2 [126b]
216. Ğanī	Sūk-ı ğamda ʔoldı biryān-ı cigerle her dükān Oldı hep bāzār biryān-ı dil-i bī-ḥod hemān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154b] B1 [47a]
217. Ğanī	Çemende ḥançer-i ḥarıyla gül rīzān idüp ḥünün Şikest itdi hezāruñ geh derünün gāḥ bīrünün [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [154b] S1 [87a] B1 [47a]
218. Ğanī ⁸⁵	Raḥm idüp 'aşıqlara bir dem görinmez ol perī Oldı ğamdan 'ākıbet zār u perişān her biri [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154b] S1 [87a] B1 [47a]
219. Ğanī	Zīver-i tu bes ten-i zerd ey ḥasūd Çun qabā-yi zer ez-īn bihter nebūd [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [158b] S1 [92a] S2 [161b]
220. Ğayūr	Çemende yārla ḥaşr ol demidür naqd-i cānuñ vir Hezārı gör pey-ā-pey dāmen-i gül gitdi elden dir [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [154b] B1 [46b] B2 [126b]
221. Feraḥ	Sefer mīkuned ān cuvān-i sebuk-ḥīz Bipūşed libās-i sefer ez-seḥer nīz [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün]	N [158b] S1 [92a] S2 [161b]

⁸⁵ Ğanī: Feraḥ u Esed S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

222. Ferruḥ	Sebzeden şaldı yine bād-ı şabā Rüy-ı ḥāk üzre ferş-i nev cānā [fe'īlātün mefā'ilün fe'īlün]	N [154b] S1 [80b] B1 [47a]
223. Fazlī	Dilerseñ saña ol meh ola māyil Pey-ā-pey sīm-i bī-ḥad göster ey dil [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [154b] B1 [47a] B2 [126b]
224. Fenārī	Yanuñda revnaķı qalmaz büt-i şirīn-keḷām olsa Keşāfetde olur kendi eger māh-ı tamām olsa [mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]	N [154b] B1 [47a]
225. Ḳāsım	Dem-be-dem olur nümāyān dīde-i pür-nemdedür Çün ḥayāl-i ḳaddi çeşmümde degüldür nemdedür [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154b] B1 [47a]
226. Ḳāsım	Küyın meh-i naḳḳāşumuñ her gün ṭolandı ṭurmadı Geh gördi naḳşın āfitāb geh bī-ḥod oldı görmedi [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [154b] B1 [47a]
227. Ḳāsım	Çeşmine sīnem hedef ḳılsa ⁸⁶ o māh Çeşminüñ tīrin güm eyler sīnem āh ⁸⁷ [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [154b] S1 [84a] B1 [47a]

⁸⁶ ḳılsa: ḳıldı S1

⁸⁷ Bu mısra S1'de şu şekildedir: Tīrin ol çeşmüñ güm eyler sīnem āh

228. Ḳāsım	Ey nev-cuvān-i dil-sitān der-ḥāk-i kūyet şud revān Ez-çeşm-i tīr-endāz-i tu nā-çār ḥūn-i ‘āşikān [müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün]	N [158b] S1 [91a] S2 [161b]
229. Ḳāsım	Be-çemen serv-i men ḥirām numūd Veh ki bā-şad nefer ḳiyām numūd [fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]	N [158b] S1 [92a] S2 [161b]
230. Ḳāsım	Ruḥ numūd ān māh gerçi perde ez-‘āriż kuşūd ⁸⁸ Zi_āteş-i dilhā ḥodeş nev‘-i diger ḥ_āhed numūd [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [159a] S1 [92a] S2 [162a]
231. Ḳāni‘ī	Pister-i hicrānda ⁸⁹ cismüm zār u bīmār oldu hem Eşkten pinhān u zāhir dīde bīdār oldu hem [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [155a] S1 [81a] B1 [47b]
232. Ḳara	Sīne-i şad-çāküme nāvek atarken nāgehān Tīrin ol kāfir yitürmişdi yine buldı hemān [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [155a] B1 [47a]
233. Ḳaya	Kāğıd getirüp ḳulna ol şeh kerem itmiş Gördüm ḳalemi şaḳḳ idüp ismin raḳam itmiş [mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün]	N [154b] B1 [47a] B2 [126b]

⁸⁸ Bu mısra S2’de şu şekildedir: Gerçi ruḥ bunmūd ān meh perde ez-‘āriż kuşūd

⁸⁹ hicrānda: hicrāna B1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

234. Ḳubad	Fezā-yı ğamda heves eyleyen tek ü pūya Şabā gibi ola peyveste zūlf-i hoş-būya [mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]	N [154b] S1 [82a] B1 [47a]	B2 [126b]
235. Ḳadrī	Mīkuned her dem men-i dil-rīşrā cev̄r u sitem Ān perī geh zīr u geh bālā bisūht ez-sīnem [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	S1 [90b]	
236. Ḳuṭb	'Ālemi ğarkāb idüpdür yine eşk-i sīm ⁹⁰ -gün Rūy-ı baħr üstinde ƙaldı ƙāƙ-ı çarħ-ı Bīsütün [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] S1 [81a] B1 [47b]	
237. Ḳalī vü Şıdkī	Şehsüvārīrā be-cevşen dīdeem Ez-pey-i hem nāvek-efken dīdeem [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [159a] S2 [162a]	
238. Ḳanber	Bir iki serv-i ƙabā-pūşīde cev̄lān eyledi Ṭarf-ı dāmen-ber-miyān gül-geşt-i bostān eyledi [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] B1 [47a]	
239. Kākā	Ḳalb-i aġyārı yarar ol hañcer-i zerrīn-ġılāf Nāmı oldu rezm-gāh-ı 'aşƙda kāfir-şıkāf [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] S1 [80b] B1 [47b]	
240. Kākā	Olıcaƙ rāh-ı ğazāda pāyidār Ehl-i İslāma olur kāfir-şıkār [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [156a] B1 [48b]	

⁹⁰ sīm: nıl S1

241. Kerīm	Ne hālet var şarāb-ı dil-küşāda Gedā Dārā olur devr itse bāde [mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]	N [155a] B1 [47b] B2 [126b]	
242. Ka'bī	Sür'atinden devrūñ olur ey hümām Gül gibi mäh-ı rebī' āhır tamām [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] B1 [47b]	
243. Kemāl	Luṭf u ẓahrıla eger her kime kılsañ güftār Bir kelāmuñ şebini rüz ide rüzın şeb-i tār [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [155a] B1 [47b]	
244. Kemāl	Kām-ı dil ⁹¹ taḥşīline geşt itme dehri serserī Her ẓaraf 'ālemden oldı şimdi kām-ı dil berī [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] S1 [85b] B1 [47b]	
245. Kemāl	Kerdem temennī yek suḥan guftār şenīdem ān dehān Ez-sīne ber-pāyeş revān şud ez-kelāmeş naqd-i cān [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [159a] S1 [90b] S2 [161b]	
246. Laṭīf	Ger keşed ḥaṭ şafḥa-i ruḥsār-i ḥod Der-miyān ṭay mīşevēd ṭümār-i ḥod [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [159a] S1 [90b] S2 [161b]	
247. Mü'min	Rüşen eyler külbe-i dervīşi mäh-ı tāb-dār Ey dil-i bī-çāre anda şem'ūñ ancaḳ adı var [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [155a] S1 [83a] B1 [47b]	B2 [126b]

⁹¹ dil: -N, -B1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

248. Miṣālî	Didi 'aks-i mihr-i 'âlem-tâbdur gül-çihrümüz ⁹² Gördi şuda kendü resmin dil-ber-i bî-mihrümüz [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [156a] S1 [85a] B1 [48a]
249. Mecdî	Der-i dil-dâra haste-dil irdi Cân-ı mecrûhı yâra gösterdi [fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]	N [155b] S1 [81a] B1 [47b]
250. Muhibb	Meşhûr-ı 'âlem olduk 'aşkuñla ⁹³ ey sehî-ğad Ma'lûm idinse n'ola bizi ricâl-i bî-ğad [mef'ülû fâ'ilâtün mef'ülû fâ'ilâtün]	N [155a] S1 [87a] B1 [47b]
251. Muhibbî	'Azm it şehâ gazâya tâ olasın mü'eyyed ⁹⁴ A'dâya ğâlib olmaz bî-şeh ricâl-i bî-ğad [mef'ülû fâ'ilâtün mef'ülû fâ'ilâtün]	N [155b] S1 [80b] B1 [47b]
252. Maḥmūd	Sinānuñ sîneden cāna geçer beñzer ki sâhirdür Ser-i nîzeñ görünmez hûn-ı dilde 'aksi zâhirdür [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [155b] B1 [48a]
253. Maḥmūd	Gerçi gizler ḥaṭını şâne gelüp mü üzre Mü da dendānesin örter ruḥ-ı dil-cü üzre [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	S1 [85b]

⁹² Bu mısra S1'de şu şekildedir: Didi meh-rû âb içinde mün'akis gül-çihrümüz

⁹³ 'aşkuñla: 'aşkile S1

⁹⁴ Bu mısra S1'de şu şekildedir: Şâhâ sa'âdetile çok eyle 'azm-i ser-ğad

254. Medhî	‘Aks-i mey âyîne-i haddinde kılduğça maçar Hadd-i cânân da olur mir’at-i meyde cilveger [fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]	N [155b] S1 [85a] B1 [48a]	B2 [127a]
255. Medhî	Meyhâneye giderdi şüfî bizümle her bār Medhüş olurdu kendi dürd-i mey ile tekrār ⁹⁵ [mef’ülü fâ’ilâtün mef’ülü fâ’ilâtün]	N [155b] S1 [85a] B1 [48a]	
256. Murād	Cân u dilden âsitânında olur kemter gulām Rub’-ı meskûnda gören ruhsârını anuñ tamām [fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]	N [155b] S1 [81a] B1 [48a]	
257. Murād u Reşid ⁹⁶	Dilerseñ Ka’bede görmek Bilâli Temâşâ kıl had-i dil-berde hâli [mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]	N [155b] S1 [85a] B1 [48a]	B2 [127a]
258. Mezîd	Haşmın ol şeh getürse meydâna Gösterürdi el üzre merdâna [fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün]	N [155b] S1 [81b] B1 [48a]	
259. Mezîd	Merâ dâğî çunân ber-dil nihâdî Ki dest-i ğam merâ ez-pâ der-âverd [mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]	S2 [32a]	
260. Mesîh	Kırmışdı halkı bir zamân çeşmi sinânın kullanup Tekrār atardı tîrini kaşı kemânın kullanup [müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün]	N [155b] B1 [48a]	

⁹⁵ Bu beyit S1’de şekildedir: Yatur der-i muğanda her ‘aşık-ı dil-efgâr / Medhüş iderse kendin dürd-i meyile tekrār

⁹⁶ Reşid: -N, -S1

261. Mesîh ü Kubad u Memî vü Şerîh	Meh cebînin kim ki görse dir müdâm Burc-ı kıavs üzre görindi meh tamâm [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [156a] B1 [48a]
262. Muşallî	Ey Muşallî düşürürseñ n'ola şâneñ her bār Gözüñe karşı gelür halka-i zülf-i dil-dār [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	S2 [76a]
263. Mu'îd	Libâsın tazelere eşcâr hengâm-ı bahâr olsa Kâbâsın yur çemen çün gaym her sū kaṭre-bâr olsa [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	N [155b] B1 [48a]
264. Mu'în	Göñlin alup dil-dânenüñ mihrine meftün eyledi Miskîni bî-dil eyleyüp mihrin digergün eyledi [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [155b] S1 [85a] B1 [48a]
265. Mu'în ü Reşîd ⁹⁷	Ey gönül deryâda 'uryân mâhı gördüm güyiyâ Çünkü ⁹⁸ oldu âbda kaftanı kendinden ⁹⁹ cüdâ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [155b] S1 [86a] B1 [48a]
266. Mu'în ü Hârûn	Be-pîş-i merdümân 'âşîk zi-râz-i ḥod nemîzed dem Derûn-i ḥîş tenhâ mînumûd ân zâr-i bî-dil hem [mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]	S1 [91a]

⁹⁷ ü Reşîd: -B1

⁹⁸ Çünkü: Çünkü N, B1

⁹⁹ kendinden: kendiden N

267. Mollā	Kıyāmetden ‘alāmet mi perişānlık nedür yā Rab Derūn bīrūn digergūn oldı āsīb-i cihāndan hep [mefā‘ilūn mefā‘ilūn mefā‘ilūn mefā‘ilūn]	N [156b] S1 [86b] B1 [49a]
268. Mollā Mes‘ūd	Gelse ol dem kim çemen şahnında kılsağ bezm-i mül Bāde bādī olsa tekrār irse yine devr-i gül ¹⁰⁰ [fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]	N [155b] S1 [85b] B1 [48a]
269. Melik	Bezm-i çemende ḥaddine meylūm olur ziyād Devr-i bahārdan belī gül devridür murād [mef‘ülū fā‘ilātū mefā‘ilū fā‘ilūn]	N [155a] B1 [47b] B2 [127a]
270. Memī vü Rāmī	Yek-süvār āmed egerçi ber-i men ez-süy-i deşt Raḥş mīcust zi-meydān-ı men āḥir mīgeşt [fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilūn]	N [159a] S2 [162a]
271. Minūçihir	Her kim ruḥ-ı nigārdan isterse bir nişān Mānendin āfitābda görsün anuñ hemān [mef‘ülū fā‘ilātū mefā‘ilū fā‘ilūn]	N [155b] S1 [85a] B1 [48a]
272. Minūçihir	Düş sākī guft sāğar manqalest u bāde nār Gufteem manqal be-cū tekrār ānrā zūd ār [fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]	N [159a] S1 [90b] S2 [162a]
273. Mīr	Ey perī-rū ğayrı menzilde ne kārı var anuñ Dilde āḥir ‘aşkuña cāy-ı maḥarr oldı senuñ [fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]	N [155a] S1 [86b] B1 [47b]

¹⁰⁰ Bu beyit S1’de şu şekildedir: Her zamān gül-geşt-i bāğa dil-berān māyil degül / Ola mey bādī meger tekrār irişe devr-i gül

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

274. Mîr ¹⁰¹	Bâr-i endûh-i tu ey serv-i revân Hâm numâyed kıdd-i merdum her zamân [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [159a] S1 [92a] S2 [162a]
275. Mîrân	Olmadı lâlelerüñ dâğ-ı derûnı zâyil Bülbül-i bâğda peydâ olalı âteş-i dil [fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]	N [155b] B1 [48a]
276. Mîrân	Zi-âşîk bered dil be-ân zulf-i pur-ham Ki der-bend ¹⁰² miyâbed ânra pey-i hem [fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]
277. Mîr Ahmed	Ser-firâz olur kapuñda sâkin olan her gedâ Hâk-i derde hod-nümâlık kılsa pey-der-pey n'ola [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [155a] B1 [47b]
278. Mîr Ahmed	Güşe-i derd içre buldı 'aşkuñu dil serverâ Künc-i derde kendü mâyil olsa pey-der-pey n'ola [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	S1 [85a]
279. Mîr ü Mîrân	Der-leb-i yem behr-i ü mesken şude ¹⁰³ Rüy-i bahr ârî ez-ân rüşen şude ¹⁰⁴ [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]

¹⁰¹ Mîr: Emîr S2

¹⁰² Ki der-bend: Çunîñ beste S1

¹⁰³ Bu mısra S1'de şu şekildedir: Meh-i bâb ânek ki tâb-efken buved

¹⁰⁴ şude: buved S1

280. Mîr ü Mîrân u Raḥmî vü Sehmî vü Cerrâḥ ¹⁰⁵	Eger ân rūḥ-i mucessem bînem Rûy-i cânrä zi-pey-i hem bînem [fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]	
281. Mîr Kâsım	Gülzârı ber-bâd eyledi ebr-i şitâ aqın şalup Her cânibi ğarkâb gösterdi ser-i ḥamsîn gelüp [müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]	N [155a] S1 [81b] B1 [47b]	
282. Naşr	Rûz-ı nev-rûz oldu bâğı eyledüm geşt ü güzâr Her tarafdan ¹⁰⁶ çeşmüme görindi rûy-ı nev-bahâr [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün]	N [156a] S1 [81a] B1 [48b]	B2 [127a]
283. Naḳî	Ḥusn-i dîğer mînumüd ez-ḥaṭ çunîn Naḳş-i nev ber-rûy-i yâr âmed bibîn [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün]	S1 [91a]	
284. Nûḥ	Hây u hüy-ı bezmümüzden yangulansun ¹⁰⁷ nûḥ kıbâb Bize göstereşün ¹⁰⁸ yine nev-rûz-ı kavmi âfitâb [fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün]	N [156a] S1 [87a] B1 [48b]	
285. Nûḥ	Muḳâbil tutmasañ ruḥsârũ ey şâḥ Çü mâḥ-ı nev kemâlin bulmaz mâḥ [mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]	N [156a] S1 [86b] B1 [48b]	B2 [127a]

¹⁰⁵ Sehmî vü Cerrâḥ: vü Şerîḥ S1

¹⁰⁶ tarafdan: tarafda B1, B2

¹⁰⁷ yangulansun: yangulansa S1

¹⁰⁸ göstereşün: gösterse S1

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

286. Nūh	Aduñı cānā işitmekle olur mihrüñ 'ıyān Çün işitdüm nāmuñı mihrüñ sünūh itdi hemān [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [156a] B1 [48b]	
287. Nevālī Efendi	Çün sevāb-ı ebedī ister iseñ sultānum Ol delīl-i dil-i gümgeşte-i bī-çāre-dilān Kaldurur hāk-i mezelletde qomaz bir gün anı Görse hürşid-i cihān şebnemi bī-tāb u tüvān [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	S2 [32a]	
288. Hārūn	Gören luḡf-ı ruḡın gülde o hānuñ Bulur serv-i sehīde ḡaddin anuñ [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [156a] S1 [85a] B1 [48b]	B2 [127a]
289. Hürmüz	Pīr-i mā imrüz bāb-i hānḡāh-i ḡod kuşūd Her ki āmed ez-pey-i hem zindehā evvel numūd [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [159a] S1 [92a] S2 [162a]	
290. Hūd	Dāşt ber-men nazār-i bed çi kunem Pūşed ān meh du ruḡ-i ḡod çi kunem [fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]	
291. Hūd	Ruḡeşrā dem-be-dem kerde nihān zulf Pey-ā-pey rūy-i meh pūşide zi_ān zulf [mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]	
292. Vuşūlī	Pāk olur gerd-i küdüretden dil-i 'uşşāḡ-ı zār Ābveş ger mün'akis olsa gelüp ruḡsār-ı yār [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]	N [156a] S1 [85a] B1 [48b]	B2 [127a]

293. Veled	Her ān dil-dāde bīned zulf ¹⁰⁹ -i ān māh Pey-i hem ez-dil-i ḥod bāşed āgāh ¹¹⁰ [mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]	N [159a] S1 [91a] S2 [162a]	
294. Veli	Derūnum idelden ḥayālūñ mekān Dil ü çeşm bīdārdur her zamān [fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ül]	N [156a] S1 [86b] B1 [48b]	B2 [127a]
295. Veli vü Halil	Ān kes ki ‘omreş bugzered der-‘ıyş u nüş-i cān-fezā Devr-i şebābeş her zamān yād āred u yābed şafā [müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün]	N [159a] S2 [162a]	
296. Yahyā	Āsitānuñ n’ola olsa melce’-i ehl-i kemāl Çün saḥāyı her taraf bezl eyledūñ Ḥātem-mişāl [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	N [156a] B1 [48b] B2 [127a]	
297. Yūsuf	Sīne-i ‘uşşāka dāğ urmağ için ol meh-liḳā Muttaşıl ḥurşīde eyler ‘arz-ı ruḥsār u vefā [fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]	S2 [32a]	

¹⁰⁹ zulf: rüy S2

Sonuç

Biyografik kaynaklarda kendisiyle ilgili detaylı bilgilere ulaşamasak da Muammâyi Ahmed elebi, kaleme aldığı 297 manzumeyle muamma türünün velut temsilcilerinden biridir. Öyle ki tespit edebildiğimiz kadarıyla şu anki bilgilere göre çağdaşı Emr elebi'ye muamma sayısı açısından nicel olarak en çok yaklaşan isim Muammâyi Ahmed elebi'dir. Türkçe muammalarının yanı sıra Farsça muammalarının sayısıyla da dikkat çeken Muammâyi Ahmed Çelebi, Molla Cm ile başlayan Farsça muamma yazma geleneğinin Anadolu'daki önemli temsilcilerinden biridir. O, sadece muamma yazmakla kalmamış; tezkire yazarları ve edebiyat otoritelerince türün en başarılı ismi olarak görülen Emr'nin muammalarını da hallederek tre olan vukufunu ve hkimiyetini ispatlamış bir şarihtir. Ayrıca şairin "Muammâyi" lakabıyla anılmasında muamma sanatındaki başarisının etkili olduğu da muhakkaktır. Onun muammadaki bu başarısı, tıpkı Emr'nin muammaları gibi kendi muammalarına dair olası şerhlerin de gün yüzüne çıkabileceği ihtimaline kapı aralamaktadır. Bahsettiğimiz yönleriyle edebiyat tarihlerinde yer almayı hak eden Muammâyi Ahmed elebi'nin muammalarını neşrettiğimiz bu çalışmanın, muamma türüne dair çalışmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Akboğa, Songül (2023), *Şâirâne Muammâlara Şârihâne Çözümler Şerh-i Muammeyât-ı Emrî (Muammâyî Ahmed Çelebi)*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Arslan, Mehmet (2000), "Divan Edebiyatında Muamma", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Arslan, Ömer (2021), "16. Yüzyıl Şairlerinden Edirneli Ubeydî'nin Muammaları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26, 23-60. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2925>

Arslan, Ömer (2023), "Kınalızâde Alî Çelebi'nin Muammeyâtı", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle M. A. Yekta Saraç Armağanı*, İstanbul: DBY Yayınları, 187-224.

Ateş, Ahmet (1962), *Farsça Grameri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Bilkan, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Muamma*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Dihhudâ, A. E. (2024). "Muammâ", <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/403253/%d9%85%d8%b9%d9%85%d8%a7> [Erişim tarihi: 28.02.2024].

İşinsu Durmuş, Tuba (2019), "Bir Hami Olarak Kınalızâde Ali Çelebi ve Muamma Türüne Katkısı", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Ustalara Saygı - I: Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz'a Armağan* 3(4), 124-140. <https://doi.org/10.34083/akaded.648594>

Mu'ammeyât (yz.), Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 2130.

Mu'ammeyât (yz.), Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3420.

Mu'ammeyât (yz.), Nuruosmaniye Kütüphanesi 3951.

Mu'ammeyât (yz.), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Koleksiyonu 328.

Mu'ammeyât (yz.). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun İl Halk Ktp. Koleksiyonu 28 HK 3647.

Saraç, Mehmet Ali Yekta (1997), "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27(0), 297-308.

Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammaları

Saraç, Mehmet Ali Yekta (2005), "Muamma", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınlar, C. 30, 320-321.

Steingass, F. (1884), *The Student's Arabic-English Dictionary* (Crosby Lockwood And Son, London).

Şahinoğlu, M. Nazif (1997), *Farsça Grameri-Sarf ve Nahiv*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Şemseddîn Sâmi (1999), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Bir Cönkten Hareketle Cezmî Mahlaslı Bir Şair ve Dîvânçesi

Mutlu Muhammet AKTAŞ

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Ordu Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1145-3342>

mutlumaktas@hotmail.com

Atıf Bilgisi: Aktaş, Mutlu Muhammet. "Bir Cönkten Hareketle Cezmî Mahlaslı Bir Şair ve Dîvânçesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 61-103. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1461502>.

Geliş Tarihi	29.03.2024
Kabul Tarihi	22.04.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Mecmûa ve cönkler Türk edebiyatı ve kültürü için önemli kaynak eserler arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmaların sayısı arttıkça bu özellikleri daha belirgin hâle gelmekte ve yeni yaklaşımların geliştirilmesine olanak sağlanmaktadır. Bunlar arasında cönklerde klasik Türk edebiyatı şairlerine ve eserlerine azımsanmayacak kadar yer verildiği hususudur. Birçok çalışmayla ortaya konulmuş bu yaklaşım cönklerin Türk edebiyatına katkısının sadece halk edebiyatı sınırlarında kalmadığını göstermiştir. Cönklerin klasik Türk edebiyatı için yerini ve katkısını belirlemiştir. Çalışmaya konu olan cönk de içinde halk şiirine ait birkaç manzumenin yanında daha çok klasik Türk edebiyatı ürünlerini barındırdığı gibi Fars edebiyatına mensup şairlerin manzumelerini de ihtiva etmektedir. Bu manada cönklerin klasik Türk edebiyatı için önemini destekler niteliktedir. Cönk, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda "06 Mil. Yz. Cönk 140" arşivo numarası ile kayıtlıdır. İçinde manzumeleri tespit edilen sanatçılar arasında Cezmî mahlaslı bir şair de bulunmaktadır. Üstelik şairin bir Dîvânçe'sine yer verilmiştir. Cöngün içinde dağınık şekilde yer alan Dîvânçe'de şaire ait 103 gazel ve 2 müseddese rastlanmıştır. Makalede şairin Dîvânçe'sinin tanıtılmasının yanında cönklerin klasik Türk edebiyatına katkısının gösterilmesi ve bu konuda yapılan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle çalışmaya konu olan cönk hakkında bilgi verilmiş, ayrıca Cezmî'ye ait manzumeler şekil ve muhteva yönünden incelenmiştir. Çalışmanın sonunda şairin 20 gazeli ile birlikte iki müseddesi örnek manzumeler olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: cönk, mecmûa, Cezmî, klasik Türk edebiyatı..

A Poet with the Pseudonym Cezmî and His Divance,
Based on a Cönk

Mutlu Muhammet AKTAŞ

Dr., Ministry of Education, Ordu Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1145-3342>

mutlumaktas@hotmail.com

Citation: Aktaş, Mutlu Muhammet. "A Poet With The Pseudonym Cezmî and His Divance, Based On A Cönk". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (July 2024), 61-103. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1461502>.

Date of Submission	29.03.2024
Date of Acceptance	22.04.2024
Date of Publication	01.07.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Research Article	
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Mecmua and conks are among the important source works for Turkish literature and culture. As the studies increase, these qualifications are further strengthened and new approaches are enabled to be developed for them. Among these, there is a significant amount of space for classical Turkish literature poets and their works in conks. This approach, which has been revealed through many studies, has shown that the contribution of conks to Turkish literature is not limited to folk literature. Studies even determined the place and contribution of conks to classical Turkish literature. Conk, which is the subject of the study, contains a few poems belonging to folk poetry, as well as poems belonging to poets from classical Turkish literature and even Iranian literature. In this sense, it supports the importance of conks for classical Turkish literature. Conk is registered in the National Library Manuscripts Collection under the archive number "06 Mil Yz Cönk 140". Among the artists whose poems were identified, there is also a poet with the pseudonym Cezmî. In fact, a Divance of the poet is included. Divance, which is scattered throughout Conk's, contains 103 ghazals and 2 müseddes belonging to the poet. In addition to introducing the poet's Divance, the article aims to demonstrate the contribution of conks to classical Turkish literature and to contribute to the studies on this subject. In this sense, first of all, information about conk is given. In addition, Cezmî's poems were examined in terms of form and content. At the end of the study, 20 ghazals and two museddas of the poet were presented as sample poems.

Keywords: conk, mecmua, Cezmî, classical Turkish literature.

Giriş

Mecmûa ve cönkler edebiyat tarihimize zengin malzeme sunmalarının yanı sıra içerdikleri şiir/edebiyat dışı kayıtlarla başta halk bilimi olmak üzere sosyoloji, kültür tarihi, dinler tarihi, hatta alternatif tıp ve farmakoloji gibi çok farklı alanlar için de üzerinde çalışılmayı bekleyen verimli kaynaklardır (Köksal 2016: 28). Her ikisi birbiriyle kıyaslandığında cönklerin, içlerinde birçok malzeme barındırdıklarından mecmûalara göre içerik bakımından daha zengin oldukları söylenebilir (Aksoyak 2016: 7). Buna rağmen cönkler hakkında yapılan çalışmaların yeterli olmadığı açık bir gerçektir. Ayrıca henüz ulaşılamamış cönklerin bulunması kadar mevcut cönkler üzerinde de kapsamlı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Cönkler kendine özgü biçim ve muhtevalarıyla Türk kültür mirasının mühim eserleri arasında yer almakla birlikte Türk yazı geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Onlar için sözlü kültürün yazılı belgeleri hatta ilk derleme örnekleri de denilebilir (Duran 2016: 42). Ayrıca mecmûalar genellikle klasik Türk şiiriyle ilişkilendirilirken cönkler halk şiiriyle birlikte zikredilir. şu da bir gerçektir ki cönkler sadece halk şairlerinin şiirlerini ve destanlarını bir araya getiren toplamalardan ibaret değildir. İçlerinde klasik Türk edebiyatı şairlerinin manzumeleri de bulunmaktadır. Hatta kimi cönklerde yalnızca klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirleri toplanmıştır (Taşlıova 2006: 90; Sakaoğlu 1985: 219; Gökyay 1984: 112-113, 117). Bu durum mecmûalar için de geçerlilik arz etmektedir. Onların da halk şiirine ait ürünleri barındıkları sıklıkla görülen bir durumdur. Çünkü hem halk edebiyatı hem de klasik Türk edebiyatı, Türk edebiyatının birbirleriyle ilişkili uzun soluklu edebî gelenekleridir (Sona 2016: 76). Mecmûalarda halk edebiyatı, cönklerde ise klasik Türk edebiyatı ürünlerini görmek mümkündür.

Yapılan birçok çalışma klasik Türk şiirine ait ürünlerin cönklerde azımsanmayacak sayıda olduğunu göstermektedir. Mehmet Fatih Köksal'ın tespitlerine göre klasik Türk edebiyatına ait ürünlerin cönklerde yer alma oranı yüzde 25'tir (2017: 275). Mehmet Gürbüz'e göre ise bazı cönklerde klasik Türk şiirine mensup kimi şairlerin halk şairlerinden, bazı mecmûalarda da kimi halk şairlerinin klasik Türk şiirine mensup şairlerinden daha fazla manzumesine yer verilmiştir (2012: 56). Bu tür tespitler cönkler ve

mecmûalar üzerinde çalışma yapanlar için farklı bakış açıları geliştirmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda halk ve klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için daha geniş bir evrene ulaşmaları hususunda teşvik edici olmaktadır.

Çalışmaya konu olan cöngün içeriği incelendiğinde klasik Türk şairlerinin sayısının bariz oranda halk şairlerine göre fazla olduğu görülmektedir. Bu bakımdan yukarıda ifade edilen klasik Türk edebiyatına ait ürünlerin halk edebiyatına göre fazla olduğu cönklerle örnek gösterilebilecek niteliktedir. Ayrıca içinde bir dîvânçeyi barındırması bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde gerek cönk gerek Cezmî *Dîvânçe*'sinin tanıtılması önem arz etmektedir.

Bu makalede öncelikle çalışmaya konu olan cöngün tavsifi yapıp ardından içinde manzumeleri yer alan şairler arasında bulunan Cezmî'nin kim olduğu üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Türk edebiyatında Cezmî mahlaslı şairler hakkında bilgi verildikten sonra şairle ilgili tezkiireler ve biyografik kaynaklar üzerinden tespitlerde bulunulacaktır. Ayrıca Cezmî'nin *Dîvânçe*'sindeki manzumelerin tertip biçimi, nazım şekilleri, ahenk ile ilgili özellikleri, dil ve üslubu ile muhtevası hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Son olarak *Dîvânçe*'de yer alan manzumelerle ilgili örnekler sunulacaktır.

Örnek manzumelerin seçiminde şairin edebî kişiliğini en iyi yansıtanların olmasına özen gösterilmiştir. Açıklamalar yapılırken sadece örnek olarak sunulan manzumeler değil, *Dîvânçe*'deki diğer manzumelerden de yararlanılmıştır. Böylece daha kapsamlı değerlendirmeler yapılması hedeflenmiştir.

1. Cöngün tavsifi

Çalışmaya konu olan cönk Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yazma eserler veri tabanında Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu "06 Mil. Yz. Cönk 140" arşiv numarası ile kayıtlıdır. Mürettibi belli değildir. İstinsah tarihi 1260/1845 olarak kaydedilmiştir. 107x220 mm. boyutlarında, şirazeli kırmızı meşin bir cilt içerisinde filigranlı kâğıt üzerine yazıldığı arşiv bilgileri içinde yer almaktadır. 193 varaktan oluşmaktadır. Bazı varaklar boş iken bazılarında ilaç tariflerine rastlanmaktadır. Cönkte Bağdâtlı

Rûhî, Bahâyî, Bâkî, Bedrî, Çâkerî, Dürrî, Fakîrî, Fehîm-i Kadîm, Fethî, Figânî, Fuzûlî, Hâfız, Hakkî, Hamdî, Hâmid, Hüdâyî, Kâsım, Kemâl Ümmî, Kırımî, Latîfî, Mezâkî, Nâbî, Nâ'îlî, Nazîf, Necâtî, Nehârî, Nesîmî, Niyâzî, Nüzhet, Pîr Sultân Abdâl, Râgıb, Refîkî, Remzî, Sabrî, Sâkıb, Sıdkî, Surûrî, Sûzî, Şeyh Vefâ, Şîrîn, Tıflî, Uyûnî, Vusûlî, Vecdî, Yazıcıoğlu, Ziyâ mahlaslı şairlerin manzumeleri bulunmaktadır.

2. Türk edebiyatında Cezmî mahlaslı şairler

Tezkireler ve biyografik kaynaklarda Cezmî mahlaslı sadece bir şaire rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda yaşadığı belirtilen şair hakkında Seyrek-zâde Mehmet Âsım'ın *Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*'ında (Coşkun 2019: 42), Mehmet Tevfik'in *Kâfile-i şu'arâ*'sında (Kutlar Oğuz, Koncu, Çakır 2017: 156), Şeyhi Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'sında (Ekinci 2018: 1949-50) ve Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sında (İnce 2018: 159-160) ailesi, mesleği, görev yaptığı yerlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Güftî'nin *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'sında ise Mevlânâ Cezmî Çelebi İbnü'l-Mevlâ Yahyâ Efendi Birâder-i Bahâyîü'l-merhûm başlığı ile tanıtılmıştır. Burada Cezmî'nin nazik edalı bir şair olduğu, şiirlerinin taze hayalleri barındırdığı söylenerek (Yılmaz 2019: 47) şairlik yönünden kısaca bahsedilmiştir. Ali Emiri, *Tezkire-i şu'arâ-yı Âmid*'inde edebî kişiliği hakkında bilgi vermemekle birlikte Evkaf Kâtibi Ferîdûn Çelebî, Fuzûlî, Kazasker Abdalbâkî Arif Efendi, Mevlevî Gavsî Dede, Mezâkî, Râşid, Sabrî, Şerîf gibi şairlerin gazellerine yazdığı nazirelere ait birer beyit ile Cezmî'nin şiirlerine kendisinin yazdığı nazirelerden alınmış beyitlere yer vermiştir (Kadıoğlu 2018: 176-181).

Bu tezkirelerin dışında Visali Musalı, Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsünde Sadık Bey Afşar'ın külliyatındaki bir tezkirede Cezmî mahlaslı derviş şairin bir beytinin yer aldığını (Musalı 2015: 86) belirtmektedir. Ancak anılan şairle yukarıda zikredilen şairin farklı kişiler olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bundan dolayı ikinci bir Cezmî mahlaslı şairden söz edilememektedir.

Tezkirelerde anılan Cezmî hakkında *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde İsmail Hakkı Aksoyak, CEZMÎ, Hurremî, Aziz Efendi-zâde Mehmed Abdülkerîm Cezmî Efendi maddesi ile kapsamlı

bilgiler vermiştir. İlgili maddede şairin Sultan IV. Mehmed'in saltanat yıllarında şeyhülislâm olan şair Bahâyî Efendi'nin küçük kardeşi, Azîz Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğlu, asıl adının da Mehmed Abdülkerim olduğu; Osmanlı topraklarının birçok yerinde önce müderrislik sonra kadılık yaptığı ve Diyarbakır'da vefat ettiği (Aksoyak: 2020) gibi bilgiler sunulmuştur. Gerek yukarıda zikredilen tezkirelerde gerek Aksoyak'ın şair ile ilgili oluşturduğu maddede yer alan örnek manzumelerin hiçbirisi *Divânçe*'de bulunmamaktadır. Bunun yanında cönkte şiirleri bulunan Cezmî ile aynı kişi oldukları söylenememektedir.

3. Cezmî

3.1. Hayatı ve edebî kişiliği

Çalışmaya konu olan Cezmî mahlaslı şair hakkında yukarıda da belirtildiği üzere biyografik kaynaklarda ve tezkirelerde kendisine ya da eserine ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Bu nedenle şair ile ilgili bilgi sahibi olunabilecek tek kaynak *Divânçe*'dir. Ancak buradaki manzumelerde nesebi, doğum yılı ve yeri, ölümü, ailesi ve mesleği gibi hayatı ile herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Ayrıca cöngün mürettibi de şairle ilgili bir bilgi sunmamıştır. Bu nedenle mevcut kaynaklar ışığında şairin hayatı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Aynı zamanda ilgili hususlarda herhangi bir değerlendirme yapılmasının da yanıtıcı olacağı açıktır.

Cezmî'nin hayatı bahsinde olduğu gibi edebî kişiliği hakkında da tek kaynak *Divânçe*'sidir. Burada yer alan manzumelere bakıldığında Cezmî'nin şiir ve şairlik ile ilgili görüşlerini mısralara aktarmadığı görülmektedir. Şair kendisini birkaç mısra dışında övmediği gibi diğer şairler hakkında da övgü ya da tenkit ifadeleri kullanmamıştır. Cönkte sadece Cürmî (94a) ve Rif'atî (95b) mahlaslı iki şairin gazeline yazdığı iki tahmis bulunmaktadır. Kaynaklara bakıldığında adı geçen şairlerden sadece saz şairi olduğu ve XIX. yüzyılda yaşadığı düşünülen Cürmî mahlaslı bir şaire rastlanmıştır (Çakır: 2020). Rif'atî mahlaslı ise biri XVI, diğeri XVII. yüzyıllarda yaşamış klasik Türk şiirine mensup iki şaire tesadüf edilmiştir (Aksoyak: 2020). Cezmî'nin tahmisini anılan bu şairlerin şiirlerine mi yoksa henüz kaynaklarda yer almayan aynı mahlaslı başka şairlerin gazeline mi yazdığı tam olarak bilinmemektedir. Bütün

bunlar şairin hangi yüzyılda yaşadığı, hangi edebî geleneğe mensup olduğu, hangi şairlere öykündüğü; kimleri etkilediği gibi konularda kesin bilgiler sunulmasına olanak vermemektedir.

3.2. *Dîvânçe*'si ve eserin tertibi

Cezmî'nin ulaşabildiğimiz tek eseri olan *Dîvânçe* cönkte dağınık şekilde bulunur. 103 gazel ve 2 müseddesten oluşmaktadır. Eserin Cezmî'ye ait bir dîvânçe olduğu 47a ve 47b sayfaları arasına kırmızı mürekkeple haşiye olarak yazılan "*Dîvânçe*-i Cezmî Rahmetu'llâhi 'Aleyh" ifadesi ile belirtilmiştir.

İlk gazel cöngün 47a varağında yer almaktadır. 48 ile 51. varaklarda Bağdatlı Rûhî'ye ait gazeller bulunmaktadır. Cezmî'ye ait diğer gazeller 52a'da başlamış, 77b'de son bulmuştur. Müseddesler ise 79a ile 80b varaklarında yer almaktadır. Böylece mürettip *Dîvânçe*'yi bir bütün hâlinde değil üç farklı yerde, araya başka şairlerin manzumelerini katarak vermiştir. Ancak gazeller, klasik dîvân tertibi esas alınarak Arap harflerine göre -hurûf-ı hecâ formunda- sıralanmıştır. Buna göre elif (ا) 8 gazel, be (ب) 3 gazel, te (ت) 5 gazel, sâ (ث) 1 gazel, cîm (ج) 2 gazel, hâ (ح) 2 gazel, hâ (خ) 1 gazel, dâl (د) 1 gazel, zâ (ذ) 1 gazel, râ (ر) 15 gazel, zâ (ز) 8 gazel, sîn (س) 2 gazel, şîn (ش) 2 gazel, tı (ط) 1 gazel, zı (ظ) 1 gazel, ayın (ع) 1 gazel, ğayın (غ) 2 gazel, kâf (ق) 4 gazel, kef (ك) 3 gazel, lâm (ل) 5 gazel, mîm (م) 9 gazel, nûn (ن) 7 gazel, vâv (و) 2 gazel, hâ (هـ) 6 gazel, yâ (ي) 11 gazel şeklindedir.

3.3. Nazım şekilleri

Dîvânçe'de bulunan gazellerin bazılarının başına semâî, dîvân ve kalenderî gibi halk şiirinin aruzla yazılan nazım şekillerinin adları yazılmıştır. Mürettip özellikle fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan manzumelerin büyük çoğunluğuna dîvân, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılanlara semâî, mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün kalıbıyla yazılanlara kalenderî başlığını; fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılanlara ise "gazel" başlığını yazmıştır. Mürettibin aruz kalıplarından hareketle gazellere bu tür isimlendirmeye gitmesinin başlıca nedeninin halk şiirine aşinalığından kaynaklı olduğu açıktır. Aynı zamanda bu durum şiir zevkini gösteren bir olgudur. Mürettip cönkte bu özelliklerinden kaynaklı olarak tıpkı Cezmî'nin *Dîvânçe*'sinde

olduğu gibi Bağdatlı Rûhî'ye ait birçok gazele (51a-52b; 107a-119b) de dîvân ve semâî gibi başlıklar yazmıştır. Ayrıca Cezmî'ye ait bir manzumenin (70a) matla beytinde şair nazım şeklini gazel olarak açıkça belirtmiş olmasına karşın mürettip şiire "semâî" başlığını atmıştır:

Bugün bir nev gazel yazdım o dil-dârı begendirdim

Dönüp pervâneveş şehâ o gül-nârı begendirdim

(70a)

Bütün bunlar ışığında manzumelerin nazım şeklinin mürettibin yazdığı başlığa göre ifade edilemeyeceği açıktır. Aynı zamanda şairin kalem şairi olduğunu da söylememize imkân vermemektedir. Bu nedenle semâî, dîvân ve kalenderî şeklinde belirtilen tüm manzumeler klasik Türk şiiri nazım biçimi gazel olarak değerlendirilmiştir. Şairin de bilhassa dil ve üslup özellikleri ile şiirlerinin muhtevası bakımından klasik Türk şiirine mensup olduğu kanaati ağırlık kazanmıştır.

3.4. Vezin

Manzumelerin tamamı aruz vezni ile yazılmıştır. Şair, aruzun remel ve hezec bahirlerini kullanmıştır. *Dîvânçe'*de remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla 50 gazel, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla 12 gazel ve 2 müseddes; hezec bahrinin mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün kalıbıyla 13 gazel, mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün kalıbıyla 28 gazel bulunmaktadır. Böylece Cezmî'nin 64 manzumede remel, 41 manzumede hezec bahrini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

*Dîvânçe'*de klasik Türk şiirine mensup şairlerin eserlerinde görüldüğü gibi imale, zihaf ve vasıl gibi aruz uygulamalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Manzumelerde en çok imaleye tesadüf edilmektedir. Aşağıdaki beyitte koyu renkte altı çizili olarak belirtilmiş harfler imale uygulamalarına örnektir:

Beni **bu** hâlde kim görse dirîğâ dir ne hikmetdir

Bu deñl**ü** bî-vefâlık sen dil-ârâdan degil sâmi^c

(65a)

Sākiyā gel cāmi Şun yandı bu cānım ķandasın

Aldı bu miħnet ğubārı ķevre yanım ķandasın

(72a)

Zihaf, uzun heceyi kısa okumaktır. Bu da kelimenin aslını ve alışılmış ahengin bozmasına neden olur. Çünkü sesler kulaĝa hoş gelmez ve üstelik rahatsız edici olur. Bu nedenle imaleye göre büyük yanlış sayılmıştır (İpekten 2012: 157). Cezmî'nin manzumelerinde zihafalara oldukça fazla tesadüf edilir. Bu durum Şairin aruzu Şiire uygulama konusunda pek mahir olmadığını gösterebileceĝi gibi mürettibin manzumeleri yazıya geçirirken yapabileceĝi kusurlardan kaynaklı olabileceĝini de düşündürmektedir. Şair aŐaĝıdaki birinci beyitte fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün, ikinci beyitte fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıplarına aruzu uygularken birden fazla zihaf yapmıştır. Zihaf kalıpları koyu italik olarak gösterilmiştir:

Çekdiğim bunca ĝamı āh cānā yok bir ũlfet

Bu teĝāfũl neden ey Őũħī 'aceb bu ĝaflet

(54a)

Yaķdı cismim nār-ı hicrān aŐlā rāħat ķalmadı

Gel yetiş bezme sākī tende liyākāt ķalmadı

(75b)

Manzumelerde imale ve zihaf kadar olmasa da vasıllara da rastlanmaktadır. Bununla birlikte medler de nadir olarak görũlmektedir. AŐaĝıdaki birinci beyitte "vasl"a, ikinci beyitte ise "med"e örnek uygulamalar mevcuttur:

Cezmî-i dil-ħasteniñ ĝālīñ dīĝer-ĝũn eylediñ

Gel sen_īnŐāf eyle kim artdı derũnumda melāl

(68a)

Bilmezem n'oldı 'aceb artdı hemān derdlerim

Ķana ĝarķ oldu yine aķdı bu dem ķeŐmlerim

(69a)

3.5. Kafiye

*Dîvânçe'*de kafiye çeşidi olarak en fazla mürdefe rastlanmıştır. Buna göre 16 farklı şekliyle (-âc, -âd, -âğ, -âh, -âl, -âm, -ân, -âr, -iç, -id, -il, -üb, -ül, -ün, -ür, -ürî) 57 gazelde bu kafiye yer verildiği görülmektedir. Ayrıca 16 farklı şekilde (-â, -aş, -at, -ç, -ek, -em, -en, -er, -es, -et, -k, -l, -men, -r, -ş, -ü) 35 gazelde mücerred kafiye tesadüf edilir. En az ise 6 farklı şekilde (-âkat, -âlık, -âlim, -âne, -âre, -âyi') 10 gazelde müesses kafiye bulunmaktadır. Mukayyed kafiye ise rastlanmamıştır.

Gazel dışında iki müseddeste ise mücerred ve mürdef kafiye yer almaktadır. Mücerred kafiye -er, -ab, -e, -en, -et, -er; mürdef kafiye -âr, -âd, -ân seslerinden oluşmaktadır.

3.6. Redif

Redifler de kafiyeyle birlikte ahengi sağlayan unsurlar arasında yer alır. Şair, 103 gazelin 74'ünde redif kullanmıştır. Redif bulunmayan gazel sayısı 29'dur. Müseddeslerin bazı bentlerinde de rediflere rastlanmıştır. Redifler ek, ek-kelime, ek-kelime grubu, kelime, kelime grubu şeklindedir. Buna göre manzumelerde yer alan redifler aşağıda belirtilmiştir:

Ek redifler: -de, -dık, dırdın, -dur, -ına, -ız, -im, -lardan, -ler, -lerin, -mişleriz, -si, -yuz

Ek-kelime redifler: -a da, -dirler mi, -a beñzetdim, -den lezîz, -dir bu, -e irişdi, -ı begendirdim, -ı eksilmez, -ı görsen mi, -ı sürh, -ım gidiyor, -ım kıdasın, -ın felek, -in var, -mız eskidir, -ya bak

Ek-kelime grubu redifler: -a düşdi gönlümüz, -âl oldu bu şeb, -den eyler hâz, -ı seyr itdim, -ım bu gece, -ım ğurbet illerde, -ıñ geldi gel, -yi biz de unudurduk

Kelime redifler: dinilmez, beni, değil, eyledi, eyler, ferah, gelecektir, görünür, ğuzar, it, itmez, kalmadı, meşrebdir, nergis, olası, olayım, oldu, olmadı, olmak, olmamış

Kelime grubu redifler: itmem saña, kılsam ne var meşreb bu yâ, 'abes olmaz, bir dem gösterir, eyleme yâ Rabb, geldi hâ, ki dirler o benim, mı bâ'is, oldu besbelli, olduğın 'âlem bilür, olmamış dirmiş, olmasun yâ Rabb

3.7. Dil ve üslup

Manzumelerde sade bir dil kullanılmıştır. Anlama dayalı söz sanatlarına, zaman zaman mübalağaya kaçan ifadelere pek rastlanmaz. Samimi ve içten bir anlatım hâkimdir. Şair, bunu Türkçe kelimelere oldukça fazla yer vererek sağlamıştır. Farsça, Arapça kelime ve tamlamaları ise makul ölçüde kullanmıştır. Tüm mısraa yayılan uzun terkiplere manzumelerde tesadüf edilmez. Hatta bazı beyitlerde terkiplere rastlanmaz. Bazı manzumelerde şair, konuşma havası içinde duygularını aktarmayı tercih etmiştir. Sevgiliye “sen” diye hitap ettiği, kendisinden “ben” ve “biz” diye bahsettiği manzumelere rastlanır:

Sen beni terk eylesen ‘aşkıñ beni terk eylemez

Bir hâkîkatli hayâlîñ tek cihânda yok şehâ

(52b)

Bir bûse ile Cezmî[yi] hiç eylemediñ yâd

Hâkâ ki yine kân-ı mürüvvetsin inandık

(66a)

Gelseydi o gül lâleyi biz de unudurduk

Endüh [u] ğam-ı dünyâyı biz de unudurduk

(66b)

Cezmî'nin dilindeki sadelik deyimlere sıklıkla yer vermesiyle de ilişkilidir. Bugün de yaygın olarak kullanılan bir yerden ayağını kes-, ayn-ı ibretle nazar kıl- (ibret gözüyle bak-), candan geç-, canına kastet-, emek sarf et-, feleğin çemberinden geç-, imdadına yetiş-, insafa gel-, mekân tut-, saf tut-, vaktini fevt eyle- (vakit öldür-) gibi deyimlere manzumelerde rastlanmaktadır. Aynı zamanda *Dîvânçe*'de çille, idüben, irgür-, kanda, olaldan, şimden girü, şol, yanuben gibi arkaik kelimeler de bulunmaktadır. Bütün bunlar Cezmî'nin dilini kullanırken Türkçenin imkânlarından oldukça fazla yararlandığını göstermektedir.

Cezmî'nin sevgiliye şüh diye hitap ettiği mısralarına tesadüf edilse de bunların klasik Türk şiirinde kadını ve aşkın güzelliklerini konu alan, zarif ve çapkınca bir anlatımı (Mermer ve Keskin 2005:

95) ifade eden şûhane tarza ait gazeller olduğu söylenemez. Bu tür gazellerde daha çok aşktan, özellikle de sevgilinin umursamazlığından, ilgisizliğinden ve vuslata erememekten kaynaklı gam ile canından geçme hâli vardır. Bu nedenle daha ziyade âşıkane söyleyiş tarzının olduğu söylenebilir:

Çekdiğim bunca ğamı āh cānā yok bir ülfet

Bu teğāfül neden ey şūhī ‘aceb bu ğaflet

....

Vuşlat-ı dīdār için ben ki bu cāndan geçdim

Ne ‘aceb sende henüz Cezmī kұлundan nefret

(54a)

Cezmî aynı zamanda rint-meşrep bir şairdir. Manzumelerinde meyhane ve şarapla ilgili tasavvurlara sıklıkla rastlanmaktadır. Şair, kendisini rintlerden sayar ve meyhane kapısında bir bölük aşk ehlerinden biri olarak görür. Gönlünün rızkının, ciğerinin kanının ve sefa kadehinin eski olduğunu belirterek âdeta aşk hususundaki tecrübesini vurgular. Bu nedenle sevgiliye kavuşma isteğinin olağan karşılanması gerektiğini söyler. Böylece rintlerin içi saf şarapla dolu, parlak kadehinin kendisine layık olduğunu, bunun abes karşılanmaması gerektiğini belirtir:

Bir bölük ‘aşk ehliyüz Cezmī der-i mey-ĥānede

Kūt-i dil ĥūn-ı ciger cām-ı şafāmız eskidir

(58a)

Dil vuşlat-ı dil-dāra temennā ‘abes olmaz

Rindān olana cām-ı muşaffā ‘abes olmaz

(61b)

Cezmî'nin şiirlerinde vâsûht tarzı benimseyen şairlere ait ifadelere de rastlanır. Bilindiği üzere vâsûht tarzı şiirde, geleneksel şiirden farklı olarak âşık, sevgiliden yüz çevirir ve artık onun nazını çekmez, bir başka sevgiliye gitmekle tehdit eder (Taştan 2019: 448-450). *Dîvânçe*'de özellikle "itmeme sana" redifli gazelde (52a) başka sevgiliye gitmekle tehdit etmese de umursamaz tavrını açıkça belli

eden bir âşık tipine rastlanır. Bazı manzumede âşık ile sevgili âdeta geleneğin çizdiği rolleri değiştirmiş durumdadır. Âşık sevgiliye gözünde itibarının kalmadığını, ayrılık ateşiyle ağlayıp inlemeyeceğini, dünyada tek güzelin kendisi olmadığını, eziyetinden incinip ah etmeyeceğini söyler. Bununla da yetinmeyip kendisine kırılrsa bile ona gücenmeyeceğini ifade eder:

Var yüri şimden girü ben i'tibâr itmem saña
Âteş-i hecriñ çeküp hîç âh [u] zâr itmem saña

Yok mu şandın dünyâda sen tek cemâli âfitâb
Gördi dil şormasın ey cân âşikâr itmem saña

....

Kıldığın cevri [ü] cefâdan incinüp âh eylemem
Sen baña itdin velî ben inkisâr itmem saña

(52a)

3.8. Muhteva

Manzumelerde temel konu aşktır. Bundan hareketle sevgili ve âşığa dair tasavvurlar oldukça fazladır. Bilhassa sevgili klasik Türk şiirinde ifade edildiği şekliyle büt, şâh, şûh, hûrşîd, mâh, efe, güzel gibi adlarla anılır. Bilhassa âşığa yüz çevirmesi, acımasızlığı, naz, işve ve umursamazlığı ile ön plandadır. Şair, sevgiliye bu konulardaki sitemini sıklıkla ifade eder. Hak etmesine karşın hiçbir şekilde kendisine ilgi göstermediğini belirtir. Sevgilinin kendisine zevk ve sefa meclisini, âşığa ise efkâr ateşini layık gördüğünü iddia eder. Bu nedenle birçok yerde sevgiliye zalim ve gaddar diye hitap eder:

Göricek Cezmî-i güyende yüz dönmek ne lâzımdır

Sen ol bezm-i şafâda ben çekerim âteş-i efkâr

(60a)

Gayra ne lâzım 'arz idelim derd-i derünü

'Aşkın câmını şun güzelim aña sezâyuz

(62b)

Beni hicrâna mu‘tâd eyledin ey zâlim [ü] ğaddâr
Bu deñlü yâ teğâfûl bilmezem sende nedür her-bâr

(60a)

Cezmî, sıklıkla kendisini âşık yerine koyarak sevgilinin verdiği elem ve hüznle birlikte bilhassa hicran yarısından yakındır. Bununla birlikte manzumelerin geneline bakıldığında şairin aşkın zorlu ve çileli yönüne talip olan bir anlayış içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bazı manzumelerde gözlerinden akan kanlı yaşların lezzetinden bahsederek bu husustaki memnuniyetini ortaya koyar. Öyle ki âlem içinde ondan güzel bir nesne olmadığını söyler. Ayrıca aşkıta Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’a duyduğu sevgi ve özleme talip olduğunu belirtir. Üstelik bu hususta Hz. Eyüp’ün sabrının kendisinde bulunmasını ister:

Ĥûn-ı eşkim aqmada her demde şeb-nemden lezîz
‘Âlem içre görmedim bir nesne ol nemden lezîz

(57a)

Beni ‘aşka Yûsuf idüp ki ‘aşkı baña Ya‘kûb it
Belâ-yı hecre şabrımı dilerem şabr-ı Eyyûb it

(54b)

Manzumelerde sevgiliden ayrılık ve gurbet en çok şikâyet edilen hususlar içindedir. Bu manada kendisini hasta gönüllü diye tarif eden şair, kavuşma şerbetini içmekten başka ilaç olmadığını belirtmektedir:

Cezmî-i dil-ĥasteniñ ĥâli n’olur bilmem begim
Şerbet-i vaşlından özge yoğ aña emden lezîz

(57b)

Sevgilinin güzellik unsurları da şairin tahayyülleri içinde sıklıkla yer bulur. Aynı zamanda klasik Türk şiiri geleneğine uygun bir biçimde aktarılır. Buna göre manzumelerde sevgilinin gözü şehladır ve nergise benzetilmektedir. Kaşları keman, kirpikleri ok olarak tasavvur edilir. Ancak kirpiklerin her ne kadar yaralayıcılığından söz edilse de peykânın ferahlatıcı vasfı anlatılır.

Hatta gönlünün gam ve derdine derman arayan âşık için kirpik oklarının ilaç olduğu bu nedenle karşısında durup göğsünü açması tavsiye edilmektedir:

Beni şād itdi yine gözleri şehlā nergis

Çekelim vaşfına lāyık niçe tuğrā nergis

(63a)

Çeşmi el urdı kemāna tır-i müjgān dutdı şaf

İftihār eyler şecā‘at gösterir peykān ferah

(56a)

Gel gönül derd [ü] ğam-ı dil-dāra istersin ‘ilāc

Tır-i müjgānına karşı dur sīne ger göğsin aç

(55b)

Gamzelerin kan dökücü olduğu söylenerek acımasızlığı ve yaralayıcılığı üzerinde durulur. Cezmî, klasik Türk şiirinde sıklıkla ifade edildiği şekilde dudaklar için “la’l” ifadesini kullanır. Sevgilinin boyunun ise Tûbâ ve servi olduğunu söyler ve bu özelliğine vurgu yaparak seslenmeyi tercih eder:

Çille ğam hicrāndan ger ğamze-i hūn-ḥ‘ardan

Vaşf-ı hālim söylemek‘çün bulmadım bir cān ferāḥ

(56a)

Ḥayāl-i la‘liñ ile ey kām̄eti serv ü Tūbā

Tāzelendi derūnumda yine dāğ oldu nümā

(47a)

Manzumelerde sevgilinin yüzü bilhassa muma teşbih edilir. Cezmî, aynı zamanda onu mübalağalı bir biçimde anlatmayı tercih eder. Aşağıdaki beyitte mum diye tasavvur edilen yüz öyle güçlü bir ışık yaymaktadır ki bütün cihanı aydınlatır. Bu hâliyle güneş ve aya benzemektedir:

Şem‘-i ruḥuñ şu‘lesi kılmış münevver ‘ālemi

Cezmiyā şems [ü] kamer cihāna bir dem gösterir

(57b)

Sevgilinin dudağı özellikle kıymet bakımından değerlendirilir. Karun'un hazinesinden daha değerli olduğu söylenir. Saç ve ayva tüyler de manzumelerde şairin tahayyüllerinde yerini alır. *Dîvânçe'*de sevgilinin ayva tüyelerinin vasıflarının anlatıldığı "hat" redifli bir gazel (64a) bulunmaktadır. Bir beyitte sevgilinin kaşının yanına sarkan kâkül için "kulle-i Kâf" tabiri kullanılır ve gelenekte saç için pek rastlanmayan bir benzetmeye yer verilir.

Defne-i Kârûn eger olsa da kıymet yetmez
Kevşer-i la'l-i lebiñ derde devâlık görünür
(59a)

Yâd-ı la'liyle yârın dil kûşe-i ebrûya bak
Kulle-i Kâfdan çıkarmış kâkül-i ser-mûya bak
(66b)

Manzumelerde âşık, klasik Türk şiirine uygun bir şekilde sevgilinin eziyeti karşısında çaresiz olması ile ön plandadır. Sevgilinin kan dökücü gözlerindeki hışım ve kızgınlıktan perişan hâdedir. Bu nedenle boyu tıpkı dâl harfi gibi bükülmüştür. Aynı zamanda âşığın gönlünde sevgiliye duyduğu aşkın hevesiyle bir micmer gezdiği tahayyül edilir. İçinde aşkın ateşi yanmaktadır. Bu hâliyle âşık gam köşesinde kederle dolu beklemektedir. Şaire göre çaresiz âşığın gözünden zaman zaman seller misali yaşlar akmasına şaşılmalıdır:

Çeşm-i hûn-rîzindeki bilmem ne bu hışm [u] celâl
Kaddimi dâl eyleyüp kıldı beni âşüfte-hâl
(68b)

Oldı dil âşüfte-hâl bir kâmet-i dil-ber güzar
Dilde var şevkiñ velî bu sîned micmer güzar
(59a)

Kılup gam kûşesinde Cezmî-i bî-çâre dil pür-gam
'Aceb mi gözlerinden dem-be-dem aķarsa ger seyller
(60a)

Rakip de manzumelerde klasik Türk şiirinde alışlagelmiş şekilde âşık ve sevgilinin yanında üçüncü bir tip olarak zikredilir.

Kötü yürekli, yıldızı düşük, sevgiliye layık olmayan, gülün çevresindeki diken, düşman gibi olumsuz sıfatlarla anılır. Sevgilinın etrafında dolanarak âşığa nispet yaptığı ifade edilir. Üstelik sevgiliye sihir yaptığı belirtilerek olumsuz tavırlarına sebep olarak da rakip görülür. Bunun yanında şair, rakip üzerinden sevgiliye sitemde bulunmaktadır. Gereksiz yere rakibe hürmet gösterip öğütlerini dinlediğı, dediklerine kanıp verdiği sözleri unuttuğı, âşığa insafsızlık edip samimiyet kurduğı, eziyet çeken âşığı görmeyip mutluluk kadehini rakibe sunduğı şekilde tenkitlere maruz kalır:

Bize nisbet idüp çevre yanın ol ğonce hār eyler
Raķīb-i nā-sezā pendine gör ne i'tibār eyler
(58a)

Ağyār-ı bed-aķter mi anı eyledi efsün
Yoħsa ki 'aceb te'ħīr-i pinhān gelecektir
(58b)

Beni kūyında görüp hāy bu ne sıklet dirsın
Raķīb-i bed-ħ'āh[a] bu deñlü neden yā hürmet
(54a)

Bed 'adūdan pend alup 'ahdin ferāmūş eyleme
Yār hecriñ hep çeker bu Cezmī yārānıñ gözet
(55b)

Cezmiyā sen ğam-ı dil-dār ile hoşsun ammā
Āh kim ol mārīd [olan] ağyāreden eyler hāz
(64a)

Yārı ağyār ile hem-dem olıcaķ 'āşıklarıñ
Kānda bulsun gelsin inşāf[a] begim ādem ferāħ
(56a)

Ağyāra şafā cāmını şunmak ne lāzımdır

Cezmî gibi kim ‘aşık-ı miḥnet-keşānūñ var

(60b)

Klasik Türk edebiyatının beslendiği önemli kaynaklarından olan din ve tasavvuf bahsi Cezmî'nin şiirlerinde âşık ve sevgili ilişkisine dair tasavvurlardan sonra yer almaktadır. Cönkte Hz. Peygamber bahsi ile dört halifeye dair hususlara değinilmemiştir. İman ve ibadete ait mefhumlara da rastlanmamaktadır. Bunun yanında eyleme yâ Rabb (53a), olmasun yâ Rabb (53a) ve -âr it (54a) redifleri ile yazılmış üç gazelde Allah'a yakarış ve dua ön plandadır. Bu yönleriyle münacat türünün özelliklerini gösterir. Cezmî bilhassa Allah'tan aşkını kendisine yar etmesini, mana âleminin sırlarına erişirmesini, feraset ve akıldan kendisini ayırmamasını talep eder. Lütfunu bir kadehe teşbih eder ve neşesinden, mestliğinden mahrum bırakmamasını diler. Bütün isteklerinin gerçekleşmesi hususunda ise ümitli olduğunu söyler ve gerekli ihsanın Allah'tan geleceğini belirtir:

İlāhî ḥaḫḫın için ‘aşkıñı baña yār it

‘Ālem-i ma‘nide bu sırra beni mi‘yār it

(54a)

Ferāsetle ‘aḫıldan dūr idüp kılma beni meczūb

Şafā-yı cām-ı luṭfundan beni mest eyle maḥbūb it

(54a)

Cezmî yūri şimden girü ğamdan ferāġat kıl

Luṭf iste Ḥudādan saña iḥsān gelecekdir

(58b)

Tasavvufi mefhumlardan fakr, fenâ, nefis, tevhid, zikr gibi mefhumlara bazı manzumelerde tesadüf edilmektedir. Şair, fakr elbisesinin kendisine biçildiğinden beri dünyada gam çektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte uğursuz diye tarif ettiği nefsin tevhid ve zikr ile itibarsızlaştırılacağını söylemektedir. Ayrıca Cezmî tasavvufi tipler içinde yer alan rind ve zahit bahsine de

manzumelerde yer verir. Bilhassa cahil olarak andığı zahitlerin aşk ve şarabın mestliğini ve ferahlığını bilmediğini söyleyerek eleştirir:

Biz ki bu cihānda mā' il-i faqr u fenāyuz
Hem faqr ile faqr eyleriz der-bāb-ı rızāyuz
(62b)

Nefs-i şümü tevḥīd [ü] ezkāradañ eyle zelīl
Nūr-ı envā'-ı Ḥudā birle anı kılsın ḥacīl
(68a)

Mest olup şundukda sākī destime fincāñ ferah
‘Āşıka ni‘met degil mi zāhid-i nā-dāñ ferah
(56a)

Manzumelerde sıklıkla elest meclisine de çeşitli tasavvurlarda yer verilir. Bilhassa ezel sākīsine ve elinden içilen aşk kadehine atıf yapılır. Şair, bezm-i ezelde aşk kadehinden içtiğini belirtmektedir. Bu nedenle iyi ile kötüyü seçebildiğini söylemektedir. Aynı zamanda her kim ki o kadehten içmişse ona kayıtsız kalamayacağını da vurgulamaktadır:

Cām-ı ‘aşkı biz ezel ey müdde‘ī içmişleriz
Ġāfil olma bir birinden ḥayr [u] şer seçmişleriz
(62a)

Ol sākī-yi bezm-i ezeliñ cāmını her kim
Nüş eyledi geldi aña bīgāne dinilmez
(62a)

Sonuç

Cönkler birçok eseri gün yüzüne çıkarması bakımından mecmûalarla birlikte Türk edebiyatı için önemli kaynaklar arasındadır. Bununla birlikte cönklerin sadece sözlü geleneğe ya da halk şiirine ait ürünleri barındırdığı da söylenemez. Yapılan çalışmalar cönklerin klasik Türk edebiyatına ait ürünlere de oldukça fazla yer verdiğini göstermektedir. Bu manada çalışmaya konu olan cönk de içinde çoğunlukla klasik Türk edebiyatına mensup şairlere ait manzumeleri barındırması bakımından bu duruma önemli bir örnektir.

Çalışmada Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda “06 Mil. Yz. Cönk 140” arşiv numarası ile kayıtlı cönk ve Cezmî mahlaslı bir şairin *Dîvânçe*’si tanıtılmıştır. Şairin hayatı, edebî kişiliği hakkında biyografik kaynaklarda ve tezkirelerde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu nedenle ilgili hususlar ve şairin mensubu olduğu edebî gelenek de kesin bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bundan dolayı tek kaynak olan *Dîvânçe*’sinden yola çıkılarak nispeten kısıtlı değerlendirmeler yapılmıştır.

Cönkte Cezmî’ye ait 103 gazel ve 2 müseddes tespit edilmiştir. Manzumeler Arap alfabesinin harf esasına göre sıralansa da cönkte bir bütünlük teşkil etmemektedir. Şiirlerin bulunduğu bazı varaklarda başka şairlere ait gazellerin araya girdiği görülmüştür. Manzumeler şekil hususiyetleri bakımından incelendiğinde ise mürettibin Cezmî’ye ait bazı manzumelerin üzerine başlık olarak semâî, kalenderî ve dîvân gibi âşık tarzı halk şiirinin aruzla yazılan nazım şekillerinin adlarını yazdığına tesadüf edilmiştir. Bu durum şairin kalem şairi olabileceğini düşündürse de mürettibin cönkte gazellerine yer verdiği Bağdatlı Rûhî’ye ait bazı manzumelere de semâî ve dîvân gibi başlıklar yazdığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda şair, bir manzumesinin matla beytinde şiirin gazel olduğunu ifade etmesine karşın mürettip “semâî” başlığını atmıştır. Bu durum mürettibin halk şiirine aşinalığı ve şiir zevkini yansıtan bir olgu olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle semâî, kalenderî ve dîvân gibi başlıklar taşıyan manzumeler klasik Türk şiiri nazım şekli gazel, Cezmî de klasik Türk şiirine mensup bir şair olarak değerlendirilmiştir.

şairin manzumelerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere fazla yer vermediği, dilinin sade olduğu görülmüştür. Ayrıca arkaik olarak değerlendirilecek kelimelerin yanında deyimlere de şiirlerinde yer vererek Türkçenin ifade gücünden oldukça fazla yararlandığı tespit edilmiştir. Gazellerin çoğunun aşıkane ve rindane üslupla kaleme alındığı, şûhane ve hikemî tarza ait unsurlara ise kayda değer şekilde yer verilmediği görülmüştür. Ayrıca bazı gazelerde vâsûht tarza ait ifadelere rastlanmıştır.

şair bilhassa sevgiliye duyulan aşkın ıstırap yönünü anlatmanın yanında sevgilinin güzellik unsurlarına da sıklıkla değinmiştir. Tasavvufi mefhumlara bazı gazelerde rastlansa bile şairin mutasavvıf olarak değerlendirilmesine olanak verecek şekilde bir yoğunluğu ifade etmediği görülmüştür. *Dîvânçe'*de din bahsinin nadir olarak işlenmesine karşın Allah'a yakarış ve duanın ön planda olduğu münacat türündeki gazellerin de mevcut olduğu tespit edilmiştir. Ancak ibadetle ilgili unsurlara tesadüf edilmemiştir.

şairin kafiye ve redif gibi unsurlarla manzumelerde ahengi yakalama yoluna gittiği ve bunda da oldukça başarılı olduğu görülmüştür. Aynı zamanda remel ve hezec bahirlerinin dört farklı kalıbıyla şiirlerini kaleme aldığı, klasik Türk şiirine mensup şairlerin çoğunda olduğu şekilde imale, zihaf ve vasil gibi aruz uygulamalarına başvurduğu tespit edilmiştir. Ancak gazelerde zihafalara oldukça fazla rastlanmıştır.

Sonuç olarak Cezmî'nin azımsanmayacak kadar manzumesinden oluşan *Dîvânçe'*si çalışmaya konu olan cönk dışında henüz yayımlanmamıştır. Bununla birlikte gerek şairin hayatı, mensup olduğu edebî gelenek gerekse başka eserleri olup olmadığı gibi hususlar açıklığa kavuşturulamamıştır. Özellikle mecmûa veya cönklerde yapılacak araştırmalarla şairin başka manzumelerine ulaşılabileceği gibi müstakil eser/eserlerine de rastlanabileceği açıktır. Böylece şair hakkındaki belirsizlikler ortadan kalkacaktır.

4. Metin

4.1. Metin neşrinde kullanılan usul

Manzumeler çeviri yazıya aktarılırken bilhassa Arapça ve Farsça ek ve terkipler İsmail Ünver'in yazım birliğine dair önerileri (2018: 51-83) dikkate alınmıştır. Okuma hususunda tereddüde düşülen kelimelerin yanına (?) işareti kullanılmıştır. Metin tamiri gerektiren yerler köşeli ayraç “[ ]” ile gösterilmiştir. Varaklar mürettibin numaralandırma esası dikkate alınarak 1a'dan başlamıştır. Cöngün birçok yerinde başlıktan önce yazılan “destûr” ya da “destûr yâ pîr” gibi ifadeler metinde yer verilmemiştir. Çalışmada örnek şiirler başlığında verilen manzumelerin cönkte - mürettibin kırmızı mürekkeple yazdığı şekilde- hangi nazım şekli ile belirtildiği dipnotta gösterilmiştir. Zihaf olan sesler italik olarak gösterilmiştir.

4.2. Örnek Manzumeler

Dîvânçe-i Cezmî Raḥmetu'llâhi 'Aleyh'

[Ġazeller]

47b

-1-2

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

- 1 Ser-i küy-yı dil-ārāya varınca 'aşık-ı şeydā
Harīm-i beyt-i dilde āteş-i ḥasret olur peydā
- 2 Metā'-ı ḥüsn-i dil-berde 'aceb bir ḥikmet[i] var kim
Ḥayâtı naḳd [ü] şarf eyler 'aşıklar rāhına her-cā
- 3 Bu bir sırr-ı mu'azzamdur aña 'aql irmesi müşkil
Ḥaḳîkatle nazār kıl gör nedür bu 'ālem-i eşyā

¹ “Allah ona rahmet etsin!” manasında bir dua ifadesidir.

² Cönkte “Dîvân” başlığını taşımaktadır.

4 Bu ‘ařkıñ evveli kaçre ise ma‘nide deryadır
Gel ey cān-ı peder sa‘y it iriş bu sırra hā durma

5 ‘Aceb Cezmī ire mi vuşlat-ı dil-dārına yā Rabb
Eger bu āh-ı şasretle şalursa yazık ey řayfā

47b -2-³

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1 N'eyleyem çarh-ı felek kıldın yine cevrin nümā
Eyledin hāliñ dāger-gün ‘ařkıñ her cā-be-cā

2 Pister-i ğamda yatur oldum zīt-ı bīmār-ı ‘aşk
Ey mürüvvetsiz felek bilmem ne dirsın sen daha

3 Zūlm [ü] bī-dādın elinden n'eyleyüp n'itmek gerek
şunmadın hīç kimseye ‘ālemde bir cām-ı řafā

4 Gözlerinden hūn-ı dil ařsın müdām benden beter
Olasın bir derd-i bī-dermāna sen de mübtelā

5 Bir yaña cevri felekden bir yaña bu nāleden
şaşdı kıldı arada n'itsin bu miskīn Cezmiyā

---

³ Cönkte “Ġazel” bařlıĝını taşımaktadır.

52a

-3-4

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Var yüri şimden girü ben i'tibâr itmeme saña
Âteş-i hecriñ çeküp hiç âh u zâr itmeme saña
- 2 Hâlimi bildin (?) bu deñlü bir kezin raħm itmedin
Bî-mürüvvet ben daħı dilden medâr itmeme saña
- 3 Yok mu şandın dünyâda sen tek cemâli âfitâb
Gördi dil şormasın ey cân âşikâr itmeme saña
- 4 Kıldığın cevr [ü] cefâdan incinüp âh eylemem
Sen baña itdin velî ben inkisâr itmeme saña
- 5 Kanda kim cânıñ diler var Cezmîden ħavf eyleme
Söylemem şormam daħı nuţkı nişâr itmeme saña

52b

-4-5

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Eşk-i çeşm mevc urup akdı hemân-dem cā-be-cā
Tığ-ı âhımdan alur her demde gerdün merħabā
- 2 Ey sehî kad kâmetiñ her dem kıyâmet gösterir
Her kaçan kim bezm-i ağyâra vire rüyuñ cîlā

---

⁴ Cönkte “Dîvân” başlığını taşımaktadır.

⁵ Cönkte “Dîvân” başlığını taşımaktadır.

3 Sen beni terk eylesen ‘aşkıñ beni terk eylemez
Bir haqıkatli hayālîñ tek cihānda yok şehā

4 Secdegāhım tār-ı müyınveş siyāh oldu begüm
Şem‘a yanmaz maṭla‘u‘l-envār rüyundan cüdā

5 N’eyleyem bir küfr-i bī-dīn destine oldın esİR
‘Aşkın oldu Cezmī-i miskīne şāhım Kerbelā

52a -5-6

[Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

1 Vaşl-ı yārı ārzü kılsam ne var meşreb bu yā
Halka kendümi cārū kılsam ne var meşreb bu yā

2 İltifāt-ı yāreden kaṭ‘-ı nazar kılmaz gönül
Destimi hem-dem sebū kılsam ne var meşreb bu yā

3 Ta‘n-ı a‘dādan ne kayd el virse bezm-i ‘işretin
Küy-ı yāra çeşmi cū kılsam ne var meşreb bu yā

4 Kesdi bezmden ayağın[ı] sākiyā gör ğam budur
‘Ālemi hep cüst [ü] cū kılsam ne var meşreb bu yā

5 Cezmīyi ālūde-nefs şanma şakın ey müdde‘ī
Gördiğim meh-rūya hū kılsam ne var meşreb bu yā

---

⁶ Cönkte “Dīvān” başlığını taşımaktadır.

53a

-6-7

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

- 1 Beni ğurbet diyârında perîşân eyleme yâ Rabb
Esîr-i miḥnet [ü] endûh-ı devrân eyleme yâ Rabb
- 2 Yeter bu ḥûn-ı eşkim dize diz olmuş akar her dem
Meded dil ḥânemi bu bâbda vîrân eyleme yâ Rabb
- 3 Şaçup rahmet âbından nâr-ı hecr-i dilde teskîn it
Yağup ğam tennûrunda beni büryân eyleme yâ Rabb
- 4 Dilimden her ne deñlü cürm-i 'iştân itdigim var ise
Perîşânım kıamudan ğarḳ-ı hicrân eyleme yâ Rabb
- 5 Ne deñlü Cezmiyâ kıldımsa ger bu bâbda da'vîler
Yine sen ğurbet illerde perîşân eyleme yâ Rabb

53b

-7-8

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Maṭla'u'l-envâr rûyı hep ḥayâl oldu bu şeb
'Âşıka çarḳ-ı sitemkârdan ne âl oldu bu şeb
- 2 Raḳs idüp devr-i felek şeb-târ kıldı rûzumuz
Şu'be-i 'akse niḥâ'î (?) ihtimâl oldu bu şeb

⁷ Cönkte "Semâî" başlığını taşımaktadır.

⁸ Cönkte "Dîvân" başlığını taşımaktadır.

- 3 Fűrkat eyyāmında devr oldu yine vech-i ĥabīb
Ārzű-yı murğ-ı dil[e] bilmem ne ĥāl oldu bu űeb
- 4 Sīne-i pűr-dāğımız birbirine oldu nűmā
Çille-i saĥta mecālīm bī-mecāl oldu bu űeb
- 5 Cezmiyā ĥāk-i der-i dil-dāra manűűr olmadan
Fitne-i devr [ű] zamāndan ĥaddi dāl oldu bu űeb

54a -8-9

[Fe'ilātűn fe'ilātűn fe'ilātűn fe'ilűn]

- 1 Çekdigim bunca ĥam [u] āh¹⁰ cāna yok bir űlfet
Bu teĥāfűl neden ey űűĥīr 'aceb bu ĥaflet
- 2 Cigerim ĥűn idűben nāle [vű] giryān itdin
Yok mudur resm-i ĥānűnda 'āűıĥa űefĥat
- 3 Çeűm-i ĥűn-rīziñ elinden ne bu gitmez ĥançer
Ġaraziñ ĥaűdım ise cānıma çok çok minnet
- 4 Beni kűyunda gűrűp hāy bu ne űĥlet dirsin
Raĥīb-i bed-ĥāh[a] bu deñlű¹¹ neden yā ĥűrmet

⁹ Cűnkte "Ġazel" baűlıĥını taűımaktadır.

¹⁰ Metinde "āh-ı ĥam" űeklinde yazılmıűtır.

¹¹ Vezin gereĥi mısra da bulunan "ne" ifadesine yer verilmemiűtir.

5 Vuşlat-ı dîdâr için ben ki bu cāndan geçdim
Ne ‘aceb sende henüz Cezmî kulundan nefret

54b -9-¹²

[Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün]

1 Beni ‘aşka Yūsuf idüp ki ‘aşkı baña Ya‘küb it
Belâ-ı hecre şabrımı dilerem şabr-ı Eyyüb it

2 Şu‘â‘-ı mihr-i yārım gün-be-gün şems-i münevverveş
Ziyâ virsin derūnumda hayâl-i la‘l[i] mektüb it

3 Hālâş it kayd-ı dünyādan beni ‘aşkıyla bend eyle
Hemân vech-i dil-ārâyı baña bir hoşça manşüb it

4 Ferâsetle ‘akıldan dūr idüp kılma beni meczüb
Şafâ-ı cāmı luţfundan beni mest eyle maḥbüb it

5 İlâhî ne dilem var kim saña ‘arz eyleyem ḥālim
Kerem kıl ben günehkâr Cezmî kuluñ şi‘rini ḥüb it

56a -10-¹³

[Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

1 Mest olup şunduğda sâkî destime fincân feraḥ
‘Âşıkā ni‘met degil mi zāhid-i nā-dān feraḥ

¹² Cönkte “Semār” başlığını taşımaktadır.

¹³ Cönkte “Dîvân” başlığını taşımaktadır.

- 2 Çeşmi el urdı kemāna tîr-i müjgān dutdı şaf
İftihār eyler şecā‘at gösterir peykān ferah
- 3 Çille ğam hicrāndan ger ğamze-i hūn-h‘ārdan
Vaşf-ı hālim söylemek çün bulmadım bir cān ferāh
- 4 Böyle bir elţāf [ü] feyz-i nuţk-ı hecr-i yār ile
Ger olursa meskenim şūfî yine zindān ferah
- 5 Bir mürüvvet kânıdır ammā ki ger kılsa kabūl
Terk idüp aġyārı kılsa Cezmiyā meydān ferah

58b

-11-14

[Mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ûlün]

- 1 ‘Ahdımda vefā var didi bir cān gelecekdir
Āşüfte hālim oldu perîşān gelecekdir
- 2 Aġyār-ı bed-ahter mi anı eyledi efsūn
Yoħsa ki ‘aceb te’hîr-i pinhān gelecekdir
- 3 Oldı dîdeler hūn ciger kan ile doldı
Güyā ki henüz derdime dermān gelecekdir
- 4 Almış haberi dîde-i ter bād-ı şabādan
Cān Mısrına ol Yūsuf-ı Ken‘ān gelecekdir

---

¹⁴ Cönkte “Kalendarî” başlığımı taşımaktadır.

5 Cezmî yüri şimden girü gamdan ferâgat kıl
Luţf iste (?) Hudâdan saña ihsân gelecekdir

59a -12-15

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

1 Nîm-nigâhında cānâ özge-nümâlık görünür
Şöyle beñzer ki eyâ çok âşinâlık görünür

2 Defne¹⁶-i Kārûn eger olsa da kıymet yetmez
Kevşer-i la'l [ü] lebiñ derde devâlık görünür

3 Reh-güzârında gelüp hep geçicek ol mâh-rû
Her taraftan 'âşîka eyler îmâlık görünür

4 Hürşîd [ü] mâh¹⁷-ı münîr görse dahı geçmez idi
Meh-cebînden o zamân kim rûşenâlık görünür

5 Gânzeler hışma gelüp kan dökecek demleridür
Şakın ey dil ki saña bunda aralık görünür

6 Şafâ-yı hüsn-i bâğî şanma ki her dem bulunur
Hele bak çeşmine ağ gâhî karalık görünür

¹⁵ Cönkte "Gazel" başlığını taşımaktadır.

¹⁶ Vezin gereği "defîne" kelimesi "defne" şeklinde yazılmıştır.

¹⁷ Metinde "hürşîd-i mâh" şeklinde yazılmıştır.

7 Cezmiyâ bir nazar-ı pāk ile cānānımızıñ
Dīde-i mestine bak ¼udret-i Hālķ görünür

59a -13-18

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

1 Hāk selāmet vire ol hūrşīd [ü] māhum gidiyor
Nice zār eylemeyem çeşm-i siyāhum gidiyor

2 'Akse duranı bırakmaz n'idelim çarķ-ı felek
Hākdan özge çāre yok ğayr[ı] penāhum gidiyor

3 Yüri ey cān [u] ciger kūyına yārıñ görelim
Kāndadır 'azm-i sefer kanda yā şāhim gidiyor

4 Ni'met-i vaşl[ı] dirīĝ itmede 'āşķklarına
Var imiş özge hayāl anda niĝāhum gidiyor

5 Hāset-i dil-dār ile şeb-tā-seher Cezmī gibi
Ser çeküp āsumāna meş'al-i āhum gidiyor

60a -14-19

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1 Beni hicrāna mu'tād eyledin ey zālīm [ü] ğaddār
Bu deñlü yā teĝāfül bilmezem sende nedür her bār

¹⁸ Cönkte "Dīvān" başlığını taşımaktadır.

¹⁹ Cönkte "Semār" başlığını taşımaktadır.

- 2 Ezelden gösterip rüy-ı vefâ kıldın beni meftûn
Belâ bârânı ile şimdi bî-zâr eylediñ ey yâr
- 3 Bilüp hâl-i za'îfim şormadın bir kez ne bu zâlim
Kanı inşâf kanı mürvet²⁰ kanı kim sende imân var
- 4 Beni bu hâle şaldın hiç dimezsın ki 'aceb n'ola
Hâli bî-çâreniñ şâhım olupdur şimdi pek düşvâr
- 5 Göricek Cezmî-i güyende yüz dönmeç ne lâzımdır
Sen ol bezm-i şafâda ben çekerem âteş-i efkâr

62a

-15-²¹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Câm-ı aşkı biz ezel ey müdde'î içmişleriz
Ġâfil olma birbirinden hayr [u] şer seçmişleriz
- 2 Dergâh-ı hâcet-revâ mülk-i 'ademden gelmişiz
Sırr-ı aşka her seher-hîz dem avuç açmışlarız
- 3 Çıkmasak mey-hâneden vardır yeri şimden girü
Hûn-ı dilden niçe dem çok tolular içmişleriz
- 4 Olmasa devletimiz dünyâda biz ğam çekmeziz
Çün libâs-ı fakr ol bezm-i ezel biçmişleriz

²⁰ Vezin gereği "mürüvvet" kelimesi "mürvet" şeklinde yazılmıştır.

²¹ Cönkte "Dîvân" başlığını taşımaktadır.

5 Ger ğarazıñ h[ā]ddeden çekmek ise ben Cezmīyi
Biz felegiñ çenberinden niçe dem geçmişleriz

62a -16-²²

[Mefülü mefailü mefailü feülün]

1 Her şām u seher nāle [vü] efgāne dinilmez
Mihnet-keş-i derd ü belā bārāne dinilmez

2 Ol sākī-yi bezm-i ezeliñ cāmını her kim
Nüş eyledi geldi aña bīgāne dinilmez

3 Yağdı vücūdum āteş-i hasret benim ey dost
Şaldı beni bir kulbe-i aħzāna dinilmez

4 Gösterdi baña derd [ü] ğamı hecr ile devrān
Kılmadı devā hāzıq-ı Loqmāna dinilmez

5 Cezmī yāra hāl dil ile ‘arz eyledi hālın
Güldi didi ey ‘aşık-ı dīvāne dinilmez

65a -17-²³

[Mefâ’ülün mefâ’ülün mefâ’ülün mefâ’ülün]

1 Gel ey çeşm-i belā-keş yāra sırrım eyledim şāyi‘
Yetür şimden girü devvāre eşkim hūn idüp vāşi‘

²² Cönkte “Kalenderī” başlığını taşımaktadır.

²³ Cönkte “Semār” başlığını taşımaktadır.

- 2 Kılam taḥrîr-i vaşf-ı ‘arızîñ gül-gün-ı eşkimden
Açam dâğ-ı nihânım birbirin sînemde gör lâmi‘
- 3 Beni bu hâlde kim görse dirîğâ dir ne ḥikmetdir
Bu deñlü bî-vefâlık sen dil-ârâdan degil sâmi‘
- 4 Taḥammül eylemez oldu bu iller şimdi ben zârı
Varup kûy-ı cânâna şavt-ı râz itsem gerek vâşi‘
- 5 Ḥayâl-i ‘arızîñ cânâ derûn-ı dilde naş oldu
Ne mümkün şeyḥ [ü] şâb itsün bu bâbda Cezmiyâ mâni‘

70a -18-²⁴

[Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün]

- 1 Bugün bir nev gâzel yazdım o dil-dârı begendirdim
Dönüp pervâneveş şehâ o gül-nârı begendirdim
- 2 Egerçi çok cefâ çekdim reh-i ‘aşkında cânânîñ
Bi-ḥamdi’llâh hele ol şem‘-i ruḥsârı begendirdim
- 3 Bu şeb kûy-ı dil-ârâda yine tiğ-ı firâkımla
Bulup bir taḥrîb (?) ammâ fırsat âğyârı begendirdim
- 4 Temâşgâhına vardım gül-i ruḥsârına karşı
Aña nisbet niçe şeydâne gamdârı begendirdim

²⁴ Cönkte “Semâr” başlığını taşımaktadır.

5 Bugün vaşfında ey meh-rũ yine kil-k-i seřhârımla²⁵
Fünũn [u] şi'r ile Cezmĩ[de] mi'yârı begendirdim

71a -19-²⁶

[Fe'ilâtũn fe'ilâtũn fe'ilâtũn fe'ilũn]

1 Revā mı sen varup aęyār ile hem-dem olasın
Beni feryāda şalup sen řād [u] ĥurrem olasın

2 Güle gülme yaķıřır bũlbũle efgān ile zār
Ey dil-i řũrĩde lāyık saña pũr-ęam olasın

3 Ğonceniñ cilvegāhı 'āřıķa řubĥ ile mũdām
Vuşlat-ı dĩdār umar zaĥmına melhem olasın

4 Ĥālĩni 'arz ideğör vaķti ile sulţāna kim
Olmaya zerre sebep zārına maĥrem olasın

5 Ne revā hem-dem olup aęyār-ı bed- ĥ'āh ile sen
Ĥuřřā Cezmĩ gibi 'āřıķa elzem olasın

²⁵ Vezin gereği "seřĥār" kelimesi "seřār" şeklinde yazılmıştır.

²⁶ Cõnkte "Ğazel" başlığını taşımaktadır.

72a

-20-²⁷

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Sâkiyâ gel câmı şun yandı bu cānım kıandasın
Aldı bu miñnet ğubârı çevre yanım kıandasın
- 2 Eylemek bezm-i ma'ârifden bu deñlü ictinâb
Yâ revâ mı dîdeden ağıdı bu kıanım kıandasın
- 3 Olmadı hergiz hayâliñ dîdeden bir lahza dūr
Gözlerim gözler rāhın hep dîde-bānım kıandasın
- 4 Çāk çāk oldu sñem hiç hām yir yok şerhadan
Dest-i tiğ-ı cevreden²⁸ her dem vîrānım kıandasın
- 5 Hâb gelmez dîdeme şeb rûzumuz miñnetle hep
Hûn-ı çeşm Cezmiyâ dinmez cenānım kıandasın

[Müseddesler]

-1-

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

79a

-I-

Çekdiğim bunca ğamı t̄ali'-i nāmım kıaderi
Dūd-ı āhım getürür evc-i felekden ğaberi
Yeñi başdan çekilür sñeme cevrin beteri
Bilemez 'ayn-ı vişâl giryede çeşmim başarı

²⁷ Cönkte "Dîvân" başlığını taşımaktadır.

²⁸ Vezin gereği "cevrinden" kelimesi "cevrden" şeklinde yazılmıştır.

Ferāmūş eyleye mi dil mād̄er ile pederi
Kıla mı def'î 'aceb āh ğam-ı hicrān kederi

-II-

İdemem aḥvāl̄imi 'arz-ı cānāna ne 'aceb
Kılamam şerḥ-i derūnum yāra bir ḥaylī ta'ab
Çeşm-i şūr-engīzin olmuş yine ālūde-ġazab
Tūṭī-i ṭab'ıma bir gün ola mı feyz-i naşab
Ferāmūş eyleye mi dil mād̄er ile pederi
Kıla mı def'î 'aceb āh ğam-ı hicrān kederi

-III-

Varayım aḥvāl̄imi bildiriyin cānāneye
Tır-i müjgānı kemend ile ḥalāş olma yine
Zā' il olmaz bu felāket yine bende yā niye
Ola mı bir gün idem himmet[i] ol pīrāneye
Ferāmūş eyleye mi dil mād̄er ile pederi
Kıla mı def'î 'aceb āh ğam-ı hicrān kederi

-IV-

N'ola derd-i dil-i zārımı işitsem āşikār
Ser çeküp meş'al-i āhım giceler çarḥa çıkar
Gūş idüp cümle melā'ik ḥāl̄ime eyledi zār
Dest-i luṭfuyla ola mı dil-i hicrāna medār
Ferāmūş eyleye mi dil mād̄er ile pederi
Kıla mı def'î 'aceb āh ğam-ı hicrān kederi

Eyżan

80a

-V-

Nice bir Cezmî gibi derd ile mu‘tād olayın
Künc-i miñnetde yine ‘aşk ile ber-bād olayın
Sākıyā bir cām[1] şun göñlüme ābād olayın
İre mi ol deme ki ğuşşadan āzād olayın
Ferāmūş eyleye mi dil māder ile pederi
Kıla mı def‘i ‘aceb āh ğam-ı hicrān kederi

79b

-2-

[Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün]

-I-

Göricek sūzı göñül sen gül-i nāzik bedeni
Cāy-gir oldu hayālîñle eritdi bu teni
‘Ākıbet dağdı n’idem boynuma ‘aşkıñ reseni
Çāk çāk oldu sñnem ermedi serv [ü] semeni
Kān döker ārzū çeker bu dīde ter cānā seni
Ger bu ğasretle kılurum yazık eyvāh beni

-II-

Gerçi ki vardı ezelde sen ile şöğbetimiz
Şimdi pek artdı derün içre n’idem şiddetiniz
Ğayra yok bir ğarazım hep sañadır minnetimiz
Bırağup ğitme bizi kesme cānā ülfetimiz
Kān döker ārzū çeker bu dīde ter cānā seni
Ger bu ğasretle kılurum yazık eyvāh beni

-III-

Gel eriř bezme sâkî aldı vücūdum Őererin
Dâm-ı hecriñle esîr olduğ ezel yok ĥaberin
Niyeti ġarķ vücūdumu ‘aceb çeřm-i terin
Yâd-ı la‘liñle cânâ irmese Őefķat nazarin
[Ķan doker ârzû çeker bu dîde ter cânâ seni
Ger bu ĥasretle Ķalurum yazık eyvâh beni]²⁹

Eyżan

80b

-IV-

Ne gezer böyle nezâketle bu çarĥ-ı devrân
Kimi Şâd eyledi bir gör hele bu köhne cihân
Çâresi ‘aşķa düşüp gezmeli bir ĥaylî zamân
Cezmî tek eyle beni luţfuña cânâ mihmân
Ķan doker ârzû çeker bu dîde ter cânâ seni
Ger bu ĥasretle Ķalurum yazık eyvâh beni

²⁹ Metinde “Ferâmüş eyleye mi dil mâder ile pederi / Ķıla mı defî ‘aceb âh ġam-ı hicrân kederi” Şeklinde yazılmıştır. Mürettip tarafından sehven bu Şekilde yazıldığı düşünölmektedir.

Kaynakça

- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2016), “Cönk İmlâsı”, *Milli Folklor*, (111), 5-13.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2020), CEZMÎ, Hurremî, Azîz Efendi-zâde Mehmed Abdülkerîm Cezmî Efendi. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cezmi-aziz-efendizade-mehmed-abdulkerim>. [Erişim: 12.11.2023].
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2020), *Rif'atî*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rifati> [Erişim: 16.04.2024].
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2020), *RİF'ATÎ, Rif'atî Efendi*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rifati-rifati-efendi-mdbir>. [Erişim: 16.04.2024].
- Ali Emiri Efendi (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. (hzl. İ. Kadioğlu). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58689,ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amidpdf.pdf?0> [Erişim: 12.11.2023].
- ÇAKIR, Emine (2020), *Cürmî*, <https://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/curmi>. [Erişim: 16.04.2024].
- DURAN, Hamiye (2016), “Dana Dili Terimi ve Cönk Araştırmacılarının Karşılaştığı Bazı Problemler”, *Milli Folklor*, (111), 41-51.
- EKİNCİ, Ramazan (2018), *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ-Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. C. 2. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1984), *Folklor ve Etnografya Araştırmaları Cönkler Üzerine*, İstanbul: Anadolu Sanat Yay.
- Güftî (2001). *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*, (hzl. Kâşif Yılmaz), Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2012), “Sözlü Kültür Belleğinde Bir Dîvân Şairinin İzleri: Cönklerde Nâbî”, *Millî Folklor*, 24(95), 54-62.
- İPEKTEN, Haluk (2012), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2019), “Şiir Mecmûaları ve Cönklerdeki Nesîmî”, *Nesîmî Kitabı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası.

- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2017), "Dîvân Şiiri-Cönk İlişkisi ve 'Cönk' Redifli Gazeller", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 247-290. <https://doi.org/10.21497/sefad.328602>.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2016), "Cönklerde Dîvân Şiiri, Dîvân Şiirinde Cönkler", *Millî Folklor*, (111), 28-40.
- Mehmed Tevfik (2017). *Kâfile-i Şu'arâ*. (hzl. F. S. Kutlar Oğuz, H. Koncu, M. Çakır). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafle-i-su39arapdf.pdf?0> [Erişim: 11.11.2023].
- MERMER, Ahmet, KOÇ KESKİN, Neslihan (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- Mirzazade Mehmet Salim Efendi (2018), *Tezkiretü'ş-şuarâ*. (hzl. Adnan İnce). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0> [Erişim: 11.11.2023].
- MUSALI, Visali (2015). "Türk Tezkireciliğinin Araştırılmamış Bir Sayfası", *Bilig*, (72), 73-92.
- SAKAOĞLU, Saim (1985), "Cönklerin Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, 219-226.
- Seyrekzâde Mehmet Âsım (2019), *Zeyl-i Zübdetül-Eş'âr*. (hzl. Coşkun, Ali Osman) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67153,zeyl-i-zubdetu39l-esarpdf.pdf?0> [Erişim: 22.10.2023].
- SONA, İbrahim (2016), Yazılı Kaynaklarda, Kültürel Hafıza Cönkler. *Millî Folklor*, (111), 75-86.
- TAŞLIOVA, Muammer Mete (2006), "Elektronik Cönk Kavramı ve Türk Halkbilimi'nin Değeri Bilinmeyen Kaynakları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 89-112.
- TAŞTAN, Erdoğan (2019), "Nedim'in şiirlerinde 'Vâsûht' tarzı aşkın izleri", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 448-450. <https://doi.org/10.29000/rumelide.618998>.
- ÜNVER, İsmail (2008), "Çevriyazıda Yazım Birliğı Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 54-89.

Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ-yı Câmî Adlı
Eseri

Gıyasettin ATEŞ

Dr. AFAD, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9149-8638>

giyasettinates34@gmail.com

Atf Bilgisi: Ateş, Gıyasettin. "Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ-yı Câmî Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 104-151. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1464517>.

Geliş Tarihi	04.04.2024
Kabul Tarihi	30.04.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıőtir.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Edebî bir tür olan muammâ, Arap edebiyatında ortaya çıkmış ve Fars edebiyatında türün kuralları belirlenerek bu türün mahiyetinin ve olgun örneklerinin yer aldığı eserler ortaya konmuştur. Türk edebiyatında muammâ söyleyen şairlerin yanı sıra bu sahada yazılan Farsça eserleri tercüme ve şerh eden şairler de olmuştur. Fars edebiyatında muammâ konusunda eser verenlerden biri de Mollâ Câmî olup onun muammâ konusunda dört eseri bilinmektedir. Bu eserlerden biri de Manzûme-i Muammâ'dır. 67 beyitten oluşan bu eserin Türkçe tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Bu çalışmada Mollâ Câmî'nin Farsça manzûm olarak kaleme aldığı Manzûme-i Muammâ eserinin 18. yüzyılda Rahîmî mahlaslı birine ait Türkçe şerhi incelenmiştir. Şerhin sonunda bulunan tarih manzûmesinden hareketle şârihin Rahîmî mahlaslı biri olduğu ve bu şerhi 1117/1705-06 yılında kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönem kaynaklarında muammâ ve lugazla ilgilenen ve meşhur olan Rahîmî, Habeşizâde lakabıyla meşhur olan Abdurrahim Rahîmî olduğu bilgisinden hareketle bu şerhin Habeşizâde Rahîmî'ye ait olma ihtimali yüksektir. Çalışmanın giriş bölümünde muammâ türü hakkında temel bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde Mollâ Câmî'nin Manzûme-i Muammâ eseri kısaca tanıtılmıştır. Devamında Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ'nın şârihi olan Rahîmî'nin kimliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra şârih olabileceği kanaati hâsıl olan Habeşizâde Abdurrahim Rahîmî'nin kısa biyografisine yer verilmiştir. Yine bu bölümde tetkik edilen şerh eser ile ilgili şekil ve içerik hakkında elde edilen bilgiler, bu şerhin özeti ile nüsha tanıtımına yer verilmiştir. Çalışmanın metin bölümünde ise şerhe ait iki nüshanın karşılaştırmalı traskripsiyonlu metnin neşrine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muammâ, Muammâ Şerhi, Abdurrahim Rahîmî, Mollâ Câmî.

The Work of Commentary of Risâle-i Muammâ-yi Sugrâ-yi

Câmî by Rahîmî

Gıyasettin ATEŞ

Dr., AFAD, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9149-8638>

giyasettinates34@gmail.com

Citation: Ateş, Gıyasettin. "The Work of Commentary of Risâle-i Muammâ-yi Sugrâ-yi Câmî by Rahîmî". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (July 2024), 104-151. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1464517>.

Date of Submission 04.04.2024

Date of Acceptance 30.04.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review

Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks

Yes - Turnitin

Complaints

divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright &
License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

As a poetic genre of literature muamma, which can be defined as a mystery poem due to hiding names in the poem, first appeared in Arabic Literature and works were conveyed in Persian Literature by identifying field-specific rules and qualities of the genre. In addition to the poets using muamma in Turkish literature, there have also been poets who interpreted and commentated the Persian Works written in this field. Molla Câmî is one of the poets that produce Works in the field of muamma and he presented four works about muamma, one of which is Manzûme-i Muammâ. It consists of 67 couplet and it was translated into Turkish and its commentaries were made. In this study, the Turkish commentary of the work of Manzûme-i Muammâ, which was written as Persian verse by Molla Câmî, and was written by someone with the nick name of Rahîmî was analysed. Moving on to the historical poem at the end of the commentary, it is depicted that the commentator was named Rahîmî and it was composed around 117/1705-06. Considering the sources of the period, it is highly likely that this commentary belongs to Habeşîzâde Rahîmî based on the fact that Rahîmî, who was dealing with and known for muammâ and lugaz or riddle, was Abdurrahîm Rahîmî. Essential details about the poetic genre of muammâ are stated in the introduction of the study. In the analysis part, Manzûme-i Muammâ by Mollâ Câmî was presented shortly. Afterwards, the authorship of commentator Rahîmî, who owns the work of Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ (the commentary of Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ), was managed to be determined. Also, a short biography of Habeşîzâde Abdurrahîm Rahîmî, who is predicted to be the commentator, was given. At the same time, in this part, the findings about the form and content of the commentary which had been analysed was included together with the summary and introduction of the sample. In the textual part of the study, the comparison of two transcribed manuscript samples of the commentary were given.

Keywords: *Muammâ, The commentary of Muammâ, Abdurrahîm Rahîmî, Molla Câmî.*

Giriş

Muammâ, eski Türk edebiyatının edebî türlerinden biridir. “Gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz” (Bilkan 2000: 11) anlamına gelen muammâ kelimesi, bir edebî terim olarak da “şiiirde remiz, ima veya işaret yoluyla dolaylı şekilde bir isme delâlet eden söz” (Saraç 2020: 320) demektir. Bir beyan mahareti niteliği taşıdığı için beyan ilmine tâbi bir disiplin olarak kabul edilen muammânın şiiirde edebî bir sanat olarak icra edilmesi de bedî’ ilmiyle ilgili tarafını oluşturmaktadır (Durmuş 2020: 320).

Arap edebiyatında ortaya çıkan muammâ, Fars edebiyatına geçtikten sonra müstakil bir ilim şeklinde ele alınıp kâideleri tespit edilmiştir. İran edebiyatında muammâ konusunda ilk çalışmalar Şerefeddin Ali Yezdî’ye atfedilir. Bu çalışmaları ilerleten Abdurrahman Câmî’den sonra bu tür çok rağbet görmeye başlamış ve Mîr Hüseyin Nîsâbûrî ile de zirveye ulaşmıştır. Türk edebiyatında ilk muammâ örneği Ahmedî (ö. 815/1412) ve Muînî’ye aittir. XV ve XVI. yüzyılda revaçta olan bu tür XVI. asırdan sonra önemini kaybetse de Tanzimat dönemine kadar edebî bir maharet olarak kabul edilmiştir. XVI. yüzyılda 700’e yakın muammâ söyleyen Emrullah Emrî (ö. 983/1575), devrinde fazla revaç bulmamış olan bu sanatı ilerleterek muammânın önem kazanmasını ve kendisinden sonra da devam ettirilmesini sağlamıştır (Saraç 1995: 164). Türk edebiyatında Cem Sultan, Lâmiû Çelebi, Bâkî, Fuzûlî, Kınalızâde Ali çelebi, Âlî Mustafa Efendi, Ubeydî, Nâbî, Nahîfî, Fıtmât Hanım, Sünbülzâde Vehbî muammâ söyleyen şairlerden bazılarıdır (Bilkan 2000: 27; Saraç 2020: 320, 321).

Arslan, tezkire kayıtlarına göre muammâ ile ilgilendiği yönünde kayıtlar bulunan şairlerin önemli bir kısmının birbiriyle ilişkili kimseler olmasından hareketle, Türk edebiyatında muammâcılığın bir muhit uğraşı olduğu çıkarımına varmanın mümkün olduğunu belirtir. Bu durumu, tamiye usullerinin bir fen gibi öğretilmesi ile muammâların özündeki şifre-deşifre ilişkisinin muammâcı ve muammâ çözücü olmak üzere karşılıklı etkin iki tarafın gerekliliğine bağlar (Arslan 2023b: I / 188). Ayrıca muammâ asmak/muammâ halletmek deyimlerinden hareketle muammânın bu muhitlerde bir meclis eğlencesi olduğunu belirtir (Arslan 2023a: 2498).

Muammânın düzenlenmesi ve çözümü **amel** denilen dört yöntemledir. Gizlenen ismin harflerini veren yönteme “tahsîlî”, gizlenen isme işaret etmek üzere bulunan harf ve hecelerın nasıl yan yana getirileceğini, bunların yer değiştirmesini veya kaldırılmasını gösteren yönteme “tekmîlî”, muammânın çözümünü kolaylaştıracak yönteme “teshîlî”, gizlenen isme hareke, sükûn ve şedde verme yollarına da “tezyîlî” denir. “Bu dört işlemle bunların kısımlarına dair teorik bilgiler, Arapça eserlerin yanı sıra Fars ve Türk edebiyatlarında da genellikle benzer şekillerde ele alınmıştır” (Bilkan 2000: 66, 67; Durmuş 2020: 320).

Türk edebiyatında her zaman ilgi çekici bir konumda bulunmuş olan muammâ türü, bazen vakit öldürücü bir uğraş bazen de zekâ gerektiren özel bir tür olarak görölmüştür (Kaçar 2021: 474). Muammâ türünün gelişimi ile muammânın çözüm yolları hakkında klasik dönemde birçok risâle yazıldığı gibi günümüzde de bu konularla ilgili akademik çalışmalar yapılmaktadır.

Türk edebiyatında muammâ söyleyen şairlerin yanı sıra bu sahada yazılan Farsça eserleri tercüme ve şerh eden şairler de çıkmıştır¹. Bunlardan biri olan Rahîmî, Mollâ Câmî'ye ait *Manzûme-i Muammâ* eserini Türkçeye çevirerek buradaki muammâları şerh etmiştir. Bu çalışmada *Şerh-i Manzûme-i Muammâ-yı Suğrâ* eseri incelenecektir.

İnceleme

1. Mollâ Câmî'nin Hayatı ve *Manzûme-i Muammâ* Eseri

İslamî dönem İran coğrafyasında yetişmiş ve Mollâ Câmî unvanı ile meşhur olan âlim ve mutasavvıf Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492), Arapça ve Farsça dillerinde dinî, tasavvufî ve edebî çok sayıda manzûm ve mensur eser kaleme almıştır.²

¹ Klasik Türk edebiyatında muammâ şehri ve tercümeleri için bkz. Sadık Yazar (2011): *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, s. 679-698, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

² Mollâ Câmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri için bkz: Ömer Okumuş (1993), *Câmî, Abdurrahman, DİA, C. 7*, s. 94-99; Kadir Turgut (2013), *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Mollâ Câmî'nin farklı alanları kapsayan eserleri arasında muammâlar önemli bir yer tutar. Kaçar, Mollâ Câmî'nin muammâ türünde yazdığı eserler ile diğer eserlerinde muammâ örneklerine yer verilmesinin, onun bu türe olan özel ilgisinin bir sonucu olduğunu belirtir (2021: 474). Mollâ Câmî'nin muammâ hakkında dört farklı eseri bilinmektedir. Bunlar, *Risâle-i Kebîr der-Muammâ (Muammâ-yı Kebîr / Hilye-i Hulel)*, *Müntahab-i Hilye-i Hulel (Risâle-i Sagîr der-Muammâ)*, *Risâle-i Mutavassıt der-Muammâ*, *Risâle-i Asgar der-Muammâ (Manzûme-i Muammâ)* şeklindedir (Turgut 2013: 45, 48).

Câmî'nin mefâilün mefâilün feûlün vezniyle kaleme aldığı *Manzûme-i Muammâ* eseri 67 beyittir. Eserde muammânın kuralları belirtilip bunlarla ilgili örnekler verilir. Câmî, eserin sonunda yer verdiği beyitte bu risalesini **feyz** kelimesinin ebced karşılığı olan 890/1485 yılında kaleme aldığını belirtir. Yazma eser kütüphanelerinde eserin birçok nüshası mevcuttur.

Türk edebiyatında *Manzûme-i Muammâ* risalesinin Gelibolulu Sürûrî (ö. 969/1562), Behiştî Ramazan Efendi (Öntürk 2022) ve Abdullah Selâhaddîn Uşşakî (Kaçar 2020)'ye ait şerhleri vardır.

2. **Rahîmî: Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ-yı Câmî Eserinin Şârihi**

Şerhin sonunda yer alan tarih manzûmesinde şârihin Rahîmî mahlaslı biri olduğu ve bu şerhi 1117/1705-06'da kaleme aldığı görülür. Ayrıca Beyazıt nüshasının 18b sayfasında yine Rahîmî mahlaslı bir lugaz³ bulunur. Bu bilgiler ışığında bu şerhin Rahîmî mahlaslı bir 18. yüzyıl şairine ait olduğu kesinlik kazanmaktadır. 18. yüzyıl kaynaklarında Rahîmî mahlaslı şairlerin biyografilerinde bu şerhe ait bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle şârihin tespit edilmesi güç olmuştur. Bu dönem tezkirelerinde muammâ ve lugazla ilgilenen ve meşhur olan Rahîmî mahlaslı şair, Habeşîzâde lakabıyla meşhur olan Abdurrahim Rahîmî olduğu (Çapan 2005: 238; Aksoyak 2020) bilgisinden hareketle bu şerhin Habeşîzâde Rahîmî'ye ait olabilme ihtimali yüksektir.

³ "Ehl-i Dâniş" başlıklı lugazın son beyti bu şekildedir: Ey Rahîmî satır-ı mâla kónsa âb içre hemân / Olur ol hikmet-güzâruñ ism-i resmi âşikâr

2.1. Habeşizâde Abdurrahîm Rahîmî (ö. 1140/1727)

Bosna defterdarlığından Habeş valiliğine atanan Mustafa Paşa'nın (ö. [?]) oğludur. Asıl adı Abdurrahim olup İstanbul'da doğdu. Bazı kaynaklarda ismi Abdurrahman, mahlasını ise Rahmî şeklindedir. Medrese derslerinin yanı sıra hat dersleri aldı. Dîvân-ı Hümayûn'da çeşitli görevler aldıktan sonra Silahdar Alî Paşa'ya (ö. 1128/1716) divan kâtibi oldu. Ardından tezkireci-i sâni; 1127/1715'te de tezkireci-i evvel olup 1128/1715-16'da azledildi. 1135/1722-23'te ikinci kez tezkireci-i evvel olarak tayin edildi. Rahîmî Efendi, birinci tezkireci görevini yürütürken 17 Rebiülahir 1140 (2 Aralık 1727) pazartesi gününün gecesinde vefat etti. Habeşizâde'nin cenazesi Koca Mustafa Paşa Tekkesi kabristanına defnedildi. Kaynaklarda şairin şiir ve inşası güzel, sohbeti hoş, nazik ve ince manaları anlayan, tasavvufî istilahlara vâkıf biri olduğu belirtilir. Rahîmî, Çağdaşı olan Nâbî (ö. 1124/1712) ile birbirlerine latife içerikli metin ve mektuplar yazmış, müştereken şiirler meydana getirmişlerdir. Rahîmî Efendi lugaz ve muammâ çözümede ustadır. Zamanında "Eyyûb" ismine yazılan bir muammâ İstanbul'da şairler arasında elden ele dolaşmış, en sonunda Habeşizâde bu muammâyı çözerek meşhur olmuştur (Çapan 2005: 238; Aksoyak 23.03.2020). Şair, tarih düşürmede de başarılıdır. Kaynaklarda Rahîmî'nin *Dîvân*'ı olduğu belirtilse de henüz ulaşılabilmemiş değil. (Aksoyak 2020; Donuk 2020: 39-41). Bir diğer eseri *Matla'u'l-İşrâk*'tır (Donuk 2020).

3. Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ Eseri

Rahîmî şerhin giriş bölümünde Câmî'ye ait *Muammâ-yı Suğrâ'yı* derslerine devam ettiği Yusuf Efendi adındaki zatın talebi ve himmeti ile Türkçe şerh ettiğini belirtir. Şerhte kaynak metin beyitlere ayrılarak ele alınır. Amel tariflerinin yapıldığı beyitlerde sözcüklerin sözlük anlamları ve metindeki işlevleri hakkında bilgi verilir. Bu yöntem, bu şerhi aynı eserin diğer şerhlerinden farklı kılan en belirgin özelliğdir. Daha sonra "hâsıl-ı manâ" ifadesinden sonra beyit bütün olarak tercüme edilir. Anlatılan amelin daha iyi anlaşılması için bazen ilave bilgiler verilir. Bu bilgiler örneklerle desteklenir. Örnek ismin geçtiği beyitler de tercümeden sonra "manâ-yı muammâsı" ifadesiyle birlikte beyitte yer alan örnek ismin muammâ çözümü yapılır. Şerhin dili oldukça sadedir. Eserin

sonunda yer alan tarih manzûmesindeki *Bulup feyz-i ilâhî ile encâm* mısrasının ebced değerinden hareketle Rahîmî'nin bu şerhi 1117/1705-06 yılında kaleme aldığı belirtilir:

Rahîmî oldı bu itmâma târih
Bulup feyz-i ilâhî ile encâm

3.1. Şârihin Faydalandığı Kaynaklar

Rahîmî'nin beyitlerin şerhinde bazı eserlere ve kişilerin görüşlerine başvurduğu görülür. Şârihin belirli ölçüde faydalandığı anlaşın bu yazar ve eserlerle ilgili bilgiler ile şerhin bu bölümleri aşağıda verilmiştir.

Şerhte adı geçen eserlerden biri *Dekâiku'l-hakâyık*'tır. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)'nin Vezîriâzam Makbul İbrahim Paşa (ö. 942/1536)'ya ithafen kaleme aldığı eser, Farsça 411 kelimenin incelenmesinden oluşur. Müellif, ses ve anlam bakımından birbirine benzeyen kelimeleri inceleyip bunlar arasındaki anlam ve yapı farklılıklarını ortaya koymaya çalışır. Bu farkları belirtirken tanınmış İranlı şairlerden örnekler verir. Ayrıca bu kelimelerin Türkçe ve Arapça karşılıkları verilerek bu dillerdeki kullanılış şekillerine de temas edilir (Özkan 1994: 111). Şerhteki bu bölüm şöyledir:

[6b A] “Ve دیدہ، göz dimekdür. Ammâ *Dekâyıku'l-hakâyık*'da دیدہ، gözüñ kabağı altında olan yire dirler. دیدہ'nüñ چشم'den farkı vardır. دیدہ mürekkebdür. Bir cüz' دید' dür ki görmek ma'nâsına ve bir cüz' hâ'dur ki ma'nâ-yı 'âmdan ma'nâ-yı hâşa naql için getirürler dimişdür.”

Şerhin bir diğerkaynağı İbn Sînâ'nın Arapça kaleme aldığı *el-İşâret* kitabıdır. Bu eser İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) mantık, fizik ve metafiziğe dair en son görüşlerini ihtiva eder. Eser mantık ilmiyle başlayıp fizikle devam eder ve metafizik bölümüyle son bulur (Durusoy 2001: 421-422). Bu bölüm şerhte şöyledir:

[7b A] “نیست، yok dimekdür ve mürekkebdür. Bir cüz'i نئی dür ki nefiy içündür ve bir cüz'i است' dür ki lisân-ı Fursâda râbîtadır. İbn Sînâ, *İşâret* adlı kitabında râbîta idügin taşrih eylemişdür.”

Şerhte görüşlerine başvuruolan bir diğerkişî müfessir, Eş'arî kelamcı ve Şâfiî fâkihi Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286)'dir. Şerhteki bu bölüm şöyledir:

[10b A] “Ve سبع المثاني، sûre-i fâtiḥānuñ ismidür. Qâzî Beyzâvî'de sûre-i Fâtiḥâ yedi âyet olduğundan سبع المثاني tesmiye olındı. Ve

Kur'ân-ı 'Azîm'de *وَأَتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي* āyet-i kerîmesinde murâd sūre-i Fâtihâdur deyü taşrih eylemişdür."

3.2. Eserin Muhtevası

Allah'a hamd ile eserine başlayan Rahîmî, Hz. Peygamber'e salavattan sonra eserinin yazılış sebebini anlatır. İlme meraklı olduğunu söyleyen Rahîmî, derslerine devam ettiği âlim ve fâzıl bir zat olan Yusuf Efendi adlı birinin talebi üzerine Mollâ Câmî'nin *Mu'ammâ-yı Sugrâ'*sını şerh ettiğini belirtir. Devamında muhtemel hatalardan dolayı kusurlarının görmezden gelinmesini talep eden şârih, ardından şerhine başlar. Kaynak metni beyit esasına göre birimlere ayıran şârih, her bir beyitte bulunan sözcükleri anlamlandırdıktan sonra beyti Türkçeye tercüme eder. Devamında ise beyitte yer verilen örnek muammâ ismin çözümünü kısaca gerçekleştirir.

Muammânın üç kısma ayrıldığını belirten ilk iki beyitten sonra muammânın üç kısmının **tahsîlî**, **tekmîlî** ve **teshîlî** olduğunu belirten beyitlerin şerhi gelir.

Eserde ilkin **teshîlî** amel ele alınır. Bu amel de **intikâd**, **tahlîl**, **terkîb** ve **tebdîl** olmak üzere dört çeşittir. **İntikâd**, ibarelerde lafızların parçalarına işaret etmektir. Bu amel beş kısımdır. Birinci kısım herhangi bir harfe işaret etmektir. İkincisi ilk ve son harfe anlamca işaret etmektir. Üçüncüsü yalnız ilk harfe işaret etmektir. Dördüncüsü son harfe işaret etmektir. Beşincisi orta harfe işaret etmektir. **Tahlîl**, bir lafzı parçalara ayırmaktır. Bir lafzı iki, üç veya daha fazla parçalara ayırmak mümkündür. Bu parçaların birinden anlam diğerinden lafız veya ikisinden anlam kast edilebilir veya tam tersi. Üç parça olursa birinden anlam ikisinden lafız kast edilebilir veya tam tersi. **Terkîb**, birkaç kelimeyi birbirine eklemektir. Terkipte maksat bir araya gelen kelimelerdeki anlamdır, lafız değildir. **Tebdîl**, bir sebepten dolayı bir lafzı şiirdeki bir başka lafızla değiştirmektir.

İkinci kısım olan **tahsîlî** amel, dokuz kısma ayrılır. Bunların ilki **tahsîs** ve **tansîstir**. **Tansîs**, kastedilen ismin bazı harflerini veya tamamını açıkça zikredip bir amel ile ona işaret etmektir. Tahsîs ise zikredilen harflerin yerlerine koymaktır. **Tesmiye** iki çeşittir. İlkin bir harfin adını söyleyip onun müsemmasını dilemektir. Diğerisi ise bir harfin müsemmasını zikredip adını kastetmektir. **Telmîh**, söylenen

lafızla meşhur olan başka bir lafza, harfe, sayıya veya tarihi ve dini unsurlara işaret etmektir. Bunlar, meşhur bir kavmin ıstılahında olmalıdır. Telmîh kısmının sınırları olmadığı için meşhur ve kullanımı yaygın olanların bazısını zikretmekle yetinilir. Bunların ilki, yıldız ilmiyle uğraşanların seçtikleridir. Bunlar on iki burcu, yedi gezegeni, haftanın yedi gününü ve ayın 28 menziline ifade etmek için birtakım kısaltma ve semboller kullanırlar. Ayrıca fıkıh ıstılahında meşhur olan kişilerin adları, kitap isimleri ve mantık ıstılahında meşhur olan kelimeler için sembol harfler ve kısaltmalar kullanılır. Bu işaretleri zikredip o kelimeler veya kelimeleri zikredip işaretler kast edilir.

Terâdüf, aynı manaya gelen iki veya daha çok lafzı zikredip kendisinin müradifi olan bir başka kelimeyi kastetmektir. **İştîrâk** ise bir kelimeyi şüirde ve muammâda iki farklı anlama gelecek şekilde kullanmaktır. **Tashîf** türü, meşhur olduğu için Mollâ Câmî bunun tarifini yapmaz. Yine de şârih tashîfi şöyle tarif eder: Bir lafzın yazım şeklinin değişikliğine noktanın kaldırılması veya noktanın konulması ile işaret etmekten ibarettir. Tashîf iki kısma ayrılır. Bunlar **tashîf-i vaz'î** ve **tashîf-i ca'lî** şeklindedir. Tashîf-i vaz'î, bir harfin veya bir kelimenin yazım şekline işaret etmekten ibarettir. Tashîf-i ca'lî ise kelimenin noktasız harflerine nokta koymak veya noktalı harflerinden noktayı silmekten ibarettir. **Teşbîh** ve **istiâre**, bir lafzı zikredip kendisinin manasına benzeyen bir veya daha fazla harfle nişanlamaktır. İsim ile harf veya harfler arasındaki benzerlik bilinen ve meşhur olmalıdır. **Hisâbî** amel, istenen ismin elde edilmesi, belli bir sayı mülahasasına bağlı olmaktan ibarettir. Musannif, hisâbî amelin çeşitlerinin fazla olduğu için bunları birer birer açıklamanın sözü uzatmak anlamına geleceğini belirtir. Şârih ise bu amelin beş kısma ayrıldığını belirterek bunları ayrıntılı olarak ele alır. Bunlar **üslûb-ı ismî**, **üslûb-ı harfî**, **üslûb-ı ihsâyî**, **üslûb-ı inhisârî** ve **üslûb-ı rakamî** şeklindedir. **Kinâyet**, bu sekiz usul olmadan bir lafzı bir şeye nişan etmektir. Bu amel iki kısma ayrılır. Birinci kısım, bir lafzı zikredip, zikredilen bu lafız istenilen isim için konulmamış olmalı. İkinci kısım ise bir ibarenin anlamı vasıta olmaksızın bir başka lafzı kast etmektir.

Tekmîlî amel ise üç çeşittir. **Telif**, maksut isme ait kelimelerde münderiç olan parçaları toplamaktır. Telif iki kısma ayrılır. İlkin **telîf-i ittisâlî** olup bir veya birkaç kelime içerisinde ismin bulunması

şeklinde tarif edilir. **Telif-i imtizâcî** ise bazı harflerin bir başka kelimenin içerisinde yer almasıdır. **İskât** ve **tahlîs**, kelimenin bir harfini veya harflerini silmektir. İskât ameline delalet eden bazı kelimeler vardır. **Kalb**, nazımda yer alan kelimelerden birinin veya daha fazlasının harf düzenini değiştirmekten ibarettir. Bu amel üç kısma ayrılır. Bunlar **kalb-i küllî**, **kalb-i kül** ve **kalb-i cüz**'dür. Kalb-i küllî, bir veya birkaç kelimenin takdim-tehir olunmasıdır. Bu şerhte bu amelin örneğinin geçtiği beyit eksiktir. Kalb-i kül, bir veya daha fazla kelimenin tertip üzere tüm harflerinin yer değiştirmesidir. Kalb-i cüz, bir kelimenin bazı harflerinin tertibini bozmaktır.

Eserde "Târîh-i kitâb" başlığı altında Câmî'nin son üç beytinin şerhi yer alır. Burada eserin yazılış tarihinin 890/1485 olduğu belirten **فبيض** kelimesinin ebced hesabına göre sayımı yapılır.

3.3. Eserin Nüshaları

Esere ait iki nüsha tespit edilebilmiştir. Bunlar Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi 10519 ve Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Mustafa Çon Koleksiyonu A 493/I nüshalarıdır.

Bu çalışmada metin oluştururken Beyazıt nüshası tercih edilmiştir. İki nüsha arasında büyük farklar olmamakla birlikte Beyazıt nüshası müstakil bir eser olması (Ankara DTCF nüshası bir mecmuanın içinde yer alır.) ve Ankara nüshasında eksik kelimelerin daha fazla olması nedeniyle bu tercihte bulunulmuştur. Metin oluştururken Beyazıt nüshası (A), Ankara DTCF nüshası da (B) şeklinde adlandırılmıştır.

Metin oluşumunda temel alınan Beyazıt nüshası, *Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ-yı Câmî* adıyla kayıtlıdır. Çiçek motifli cilt kapağı içinde olan eser, 18 varak ve 215x135-147x70 boyutundadır. Talik hattıyla yazılan nüshanın her sayfasında 19 satır bulunur. Yazmanın 18b sayfasında "ehl-i dâniş" başlıklı ve Rahîmî mahlaslı bir lugaz bulunur. Farsça kaynak metne ait beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında cetvel bulunur. Kâğıt saman renkli olup ilk iki sayfada nem ve mürekkep lekesi vardır.

Metin

[1b A, B] (1) Hâmd u sipâs ol kadîm-i lâ-yezâl u kayyûm-ı cihân-âferîñ müte'âl (2) hâzretine olsun ki heyâkil-i insânı 'anâsır-ı erba'adan te'lîf u (3) terkîb ve kürre-i zemîn üzere besâ'îf-ı eflâkı tertîb kıldı. Ve (4) dürüd-ı teslimât-ı zâkiyât ol seyyid-i veled-i âdem ve revnağ-dih-i (5) gülzâr-ı 'âlem, kaşr-ı nüh eflâk zâtına taşşîş ve tâc-ı hil'at-ı levlâk (6) şânına tanşîş olınan Muhammed Muştafâ üzerine olsun ki cemâl-i (7) pâkiyle zûlmet-i küfri nûra tebdîl ve vücûd-ı şerîfleriyle binâ-yı nübüvveti tekmîl (8) kıldı. Ve âl ü aşhâb-ı enşâr u muhâcirîñ ve selef-i şâlihîñ rıdvân'u-(9)llâhi 'aleyhim ecmâ'în üzerine olsun⁴. Ve ba'd, bu 'abd-ı za'îf ü bende-i (10) naḥîf, 'ulûm-ı külliyeñ tekmîline râğîb⁵ ve ma'ârîf-i cüziyeñ taşşîline (11) t̄alib⁶ olup ol miftâh-ı rumûz-ı ḥakâyık ve mişbâḥ-ı künûz-ı deḳâyık (12) dâfi'-ı cehl ü ğumûm, fâtiḥ-i mu'ammâ-yı 'ulûm, Yûsuf-ı mışru'l-fezâ'il, mâlik-i (13) cemî'u'l-ḥaşâil, bâri'u'l-fürû' ve'l-uşûl, câmi'u'l-ma'kûl ve'l-menḳûl, (14) faḥru'l-'ulemâi'l-'izâm, zaḥru'l-etḳiyâi'l-kirâm, a'nî üstâdine'l-'allâme, (15) ve seyyidine'l-fehâme Ḥazreti Yûsuf Efendi -lâ-zâlet silsiletü sa'âdetihi [2a A] (1) müteselsilen ilâ intihâi'z-zamân-ḥazretleriñ 'atebe-i 'aliyyelerine mülâzemet ve meclis-i (2) şerîflerinden istifâde-i müdâvemet üzere iken ol baḥr-ı ma'ârifüñ dürr-i kirâmı (3) ve ehl-i şafânuñ pâk-fercâmı Ḥazreti Şeyḫ 'Abdurrahmân-ı Câmî -ḳaddesellâhu sırrahü'l-'azîz⁸- (4) ḥazretleriñ fenn-i mu'ammâda *Risâle-i Şuğrâ'*sı kırâ'at olınup lisân-ı Türki⁵ (5) üzere şerḥ olunmasına işâret buyurmalarıyla işâret-i pür-beşâretlerine istinâd (6) ve himmet-i 'aliyyelerine i'timâd idüp şüru' olındı. Erbâb-ı fazl u kerem ve (7) aşhâb-ı lutf u şiyemden mes'ûldur⁹

⁴ üzerine olsun -B

⁵ râğîb: t̄alib B

⁶ t̄alib: râğîb B

⁷ ve -B

⁸ 'azîz B

⁹ mutezarri'dur: mes'ûldur A

ki bu nüsha be-[2a B]‘ayn-ı i‘tirāz ve ğayn-ı (8) aġrāz ile nāzır olmayup belki ‘uyūbunuñ setrine ihtimām ve noġşānın luṭufla (9) itmām buyuralar. Zīrā muġarrerdür ki *liküllü ‘ālim hefve ve liküllü şārim nebve*.¹⁰ (10) Mıṣrā‘: ¹¹ من که باشم درین بزم کنم سقائی ¹² ḥuṣūṣān şerḥinde olan ta‘kīdātı, (11) ma‘zūr buyuralar. Zīrā şerḥ aşıl ebyātüñ eserince giderilmişdür ve ol ki (12) ḥall-i mu‘ammāyīdür anı daḡı ḡaṣr fehmi itmeyeler ki beyānlardan ğayrı nice üslūb-ile¹³ (13) daḡı istihrācı mümkündür. Vallāhu'l-muvaffıġ ve'l-mucīb ‘aleyhi tevekkel ve ileyhi ünīb.¹⁴ (14)

چو از حمد و تحیت یافتی کام
بدان ای درمعما طالب ام

(15) Lafz-ı چو, imāle ve işbā‘sız ḡarf-i ta‘līdür, çünki ma‘nāsına. Aşlında (16) چون‘dür, terḡīm tarīġıyla nūn ḡazf olunur. Ve از ḡarf‘dür, من ve عن ma‘nāsına. (17) Gāḡ elif’in ḡazf idüp zā‘yı meksūr isti‘māl iderler. Ve lafz-ı (18) حمد, maşdardur ve beş kısımdur. Birisi ḡamd-ı luġavīdür ki ol cemīl ile vaşfdur, (19) ta‘zīm ve tecmīl tarīġ üzere yalñuz lisān ile. Ve biri ḡamd-ı ‘örfīdür ve ol [2b A] (1) bir fi‘ldür ki mün‘amuñ ta‘zīmını müş‘ir ola, mün‘im oldıġı sebebeden. Ol (2) daḡı e‘amdür ki gerek fi‘l-i lisān olsun gerek fi‘l-i erkān olsun. (3) Ve biri ḡamd-i ḡavlīdür ol lisānuñ Ḥaġ üzerine ḡamdi ve şenāsıdur, nefsi (4) üzerine şenā olınan şey‘ ile. Ve biri ḡamd-ı fi‘līdür. Ol Allāh‘uñ rızāsı (5) içün a‘māl-ı bedeniyye işlemege dirler. Ve biri ḡamd-ı ḡālīdür, ol rūḡ ve ḡalb ile (6) olur, kemālāt-ı ‘ilmiyye ve ‘ameliyye ve aḡlāk-ı ilāhiyye ile taḡalluġ gibi. Pes burada (7) murād ḡamd-ı ḡavlīdür. تحیت, selāmet ve beġā ve mülk ve ‘izz ve şeref ma‘nāsına (8) gelir. Ve او, lisān-ı Fūrsāda ma‘ṭūfun ileyh ve ma‘ṭūfun ‘aleyh mābeyninde kitābet (9) olup telaffuz olunmaz meġer elif‘den ve yā‘dan şoñra vāġı‘ ola, ol zamān mażmūm (10) telaffuz olunur. Ve یافت, bulmaġdur.

¹⁰ Her ālim yanılabilir ve her kılıç geri tepebilir.

¹¹ “Ben ki bu bezmdeyim, sâkîlik ederim.”

¹² ḡuṣūṣān -B

¹³ üslūb-ile: üslūblar ile B

¹⁴ ‘aleyhi tevekkel ve ileyhi ünīb -B

Ve ba lisân-ı Fûrsâda birkaç ma'nâya gelir. (11) Evvelâ maşdariyet için olur, زنى ve زدى (12) gibi. Ve şâniyen hitâb için olur, سرورى ve پادشاهى¹⁵ gibi. Ve şâlisen vahdet-çün olur, كداىى gibi. Ve rrâbi'an nisbet için (13) olur, تبرىزى ve كازرونى gibi. Ve hâmisen keynûnet için olur, âhîr-i (14) mazîde hâl-ı mâzîyî hikâye için gelir. Ve كام, kâf-ı 'Arabî ile murâd ma'nâsına(15)dur. Ve دانستن, بدان lafzından şîğa-yı emirdür ve lisân-ı Fûrsâda kâ'ide-i (16) muqarrerredür ki şîğa-yı emrûñ ibtidâsına bâ ziyâde iderler, بخوان gibi. Ve (17) اى, harf-i nidâdur, hemze'nüñ kesr ve fetḥayla oqınmağ cā'izdür, qarîbde isti'mâl (18) olunur. Ve در harfdür, فى ma'nâsına [2b B] ve gâh zâ'id daḥî olur, tezyîñ lafzı (19) için gelir. Ve معما, ism-i mef'uldur, تعميه lafzından müştakdur ve تعميه [3a A] (1) bir şey'i şaklamağa dirler. Bunda daḥî murâd eger nazmen ve eger nesren birkaç beyit veya kelimâtla (2) veya bir beyitte bir isim şaklanmış ola, aña dirler. Ve طالب, ism-i fâ'ildür taleb (3) idici dimekdür. Ve نام, ad dimekdür. Hâşıl-ı ma'nâ, çünki ḥamd ve taḥiyyâtдан murâd buldun,¹⁶ bil ey mu'ammâda isme tâlib olan, (4)

که اعمال معمایى سه قسم است

که هر يك كنج اسمارا طلسم است

(5) كه, kâf-ı 'Arabî ve yâ-yı 'alâmet-ile ve kesre hareket-ile edâtdür, mâkablını mâba'dine irtibâṭ (6) için gelür ve gâh isim isti'mâl olunur ki zevil-'ukûldan olan kimse(7)nüñ zâtına delâlet ider, kim ma'nâsına. اعمال, 'amelüñ cem'idür. 'Amel, iş (8) ma'nâsınadır. Ve معمایى'de olan yâ nisbet içündür. سه esmâ-yı 'adeddendür, üç (9) ma'nâsına. قسم, bölük, ya'nî mu'ammâ, 'amellerinüñ bölüğü¹⁷ dimekdür. elifüñ fetḥ ve sîñüñ sükûnu (10) ile edât-ı râbîṭadur. Ve يك, lafzı esmâ-yı 'adeddendür, bir ma'nâsına. كنج, ḥazîne ve defîne (11) ki yir altına şaklarlar ve bunda daḥî isim şaklı olduğundan genc itlâḫ idüp (12) ismi ḥazîneye teşbîh itdi. Ve اسما, ismüñ cem'idür. Ve را, 'alâmet-i mef'uldur, (13) aña ve anı ve anuñçün demek olur.

¹⁵ پادشاهى B

¹⁶ bulduñ: bulduğdan-şoñra B

¹⁷ ya'nî mu'ammâ 'amellerinüñ bölüğü B

Burada çün ma'nāsınadır. طلسم, aşlında (14) bir çözülmöz bağa dirler ammā ehl-i defāyin vaqt u sā'atile 'ulvī ve süflīnūn (15) imtizācından bir ġarīb fi'l ĩcād idüp aña tılsım didiler. Ol tılsım (16) defīneye 'alāmet olup ehil¹⁸ olanlar anı fetḥ idüp ol ḥazīneyi bulurlar. (17) Bunda daḥı ol maḥfī olan isim içün bu 'ameller tılsım olup anı fetḥ idüp (18) ol maḥfī olan ismi bulurlar. Pes, ḥāşıl-ı ma'nā ki mu'ammāya mensüb olan (19) 'ameller üç bölükdür, ol 'amellerüñ her biri isim ḥazinesine tılsımdur. [3b A] (1)

یکی اعمال تحصیل کی ازوی

بتحصیل حروف آرد خرد پی

(2) یکی, birisi dimekdür. اعمال 'amellerüñ cem'īdür. Bunda cem' getirüp müfred (3) getürmedi ma'a hāzā müfred gerek idi, zīrā a'māl-ı taḥşīlī¹⁹ mu'ammādan bir kısımdur, (4) lākin taḥşīlīnūn [3a B] daḥı birkaç kısmı olduğına bināen a'māl didi. عن (از) که (5) از وی ma'nāsına ḥarfdür ve zamīr-i ġā'ibdür, o dimekdür ve taḥşīliye (6) rāci'dür. Ve yukarıda mu'ammānuñ 'ameli üç kısımdur diyüp bunda (7) daḥı kısmuñ her bir kısmını beyān itse gerek²⁰. حروف, ḥarfüñ cem'īdür ve (8) ḥarf, meşhūr ve maḥşūş olan ḥurūf-ı hecādür. Meselā elif ismi (9) ile müsem mā olan hey'et-i maḥşūsā gibi²¹. Ve آوردن, 'akıl ma'nāsınadır. Ve پی iz dimekdür. (11) Ḥāşıl ma'nā,²² mu'ammā 'amellerinüñ birisi 'amel-i taḥşīlīdür ki andan ḥurūfuñ taḥşīline (12) 'akıl iz getirür, ya'nī murād olınan ismüñ ḥarfleri bilinür. (13)

دوم انها که در تکمیل صورت

بود صاحب معمارا ضرورت

(14) دوم, dāl'üñ ve vāv'üñ zammeleriyle ikinci dimekdür. Zīrā دو iki dimekdür ve mīm-i (15) sākin āḥirinde edātdür, ci mā'nāsına. Ve ان,

¹⁸ ehil: ehli B

¹⁹ taḥşīlī: B

²⁰ kısmüñ her bir kısmını beyān itse gerek: 'alā ḥaddih her birlerini zıkr eyledi B

²¹ ismi ile müsem mā olan hey'et-i maḥşūsā gibi: ile maḥşūş olan hey'et-i mektübe ve ġayrıları gibi B

²² ma'nā B

birkaç ma'nāya gelür; daḥı ve ğayrı ve nite ve birisi ve ertesı ve (15) tebdıl ve 'avz ve kimse; bunda daḥı dimekdür. آسان, elif-i memdūde ile (16) öyle kolay dimekdür. Hāşıl-ı ma'nā, ibtidā kışm-ı teshilīden söz bilici kimse (17) ol teshilī iki kışım daḥı kolay olur³⁰. Ya'nī teshilī iki kışım vardır. Birisi intikād birisi taḥlil.³¹ (18)

بود آن انتقاد انکاه تحلیل

پس از تحلیل دان ترکیب و تبدیل

(19) انتقاد, aşıl luġatda örtülmekdür ammā bunda maḥşūş bir 'amelüñ ismidür. [4b A] (1) انکاه, andan şoñra dimekdür. تحلیل, aşıl luġatda çözmekdür, ol daḥı bunda (2) bir 'amel-i maḥşūşanuñ ismidür. پس, şoñra dimekdür. دان, bil dimekdür. (3) ترکیب, birkaç ħurūf yā birkaç kelimeyi birbirine zamm idüp şey'-i vāḥid gibi itmege dirler. (4) Hāşıl-ı ma'nā, ol iki kışım intikād olur, andan-şonra terkīb ve tebdıl bil. Ya'nī terkīb ve tebdıl taḥlilüñ kısmıdır.³² Ta'rif-i intikād: (5)

چه باشد انتقاد اندر عبارت

بجز لفظها کردن اشارت

(6) Lafz-ı چه, ne dimekdür. باشد, ola dimekdür. اندر ve اندرون, içeri ma'nāsına(7)dur. عبارت, murādın edā idecek söze dirler. جز, bölüğü dimekdür. لفظها'da (8) olan elif ile edāt-ı cem'dür, lafızlar dimekdür. کردن, maşdardur, itmek (9) ma'nāsına. Hāşıl-ı ma'nā, ne ola intikād 'ibāret içinde lafızlaruñ (10) cüz'ine işāret itmeklik. Pes imdi intikādüñ beş kışım (11) vardır. Kışm-ı evvel lā-'ale't-ta'yīn bir ħarfe delālet itmekdür. Ve kışm-ı (12) şānī evvele ve āḥire ma'an işāret olunmağdur. Ve kışm-ı şāliş yalñuz evvele (13) delālet itmekdür. Ve kışm-ı rābi' āḥire delālet itmekdür. Ve kışm-ı ḥāmis (14) vasaṭa delālet itmekdür. Pes, lā-'alā't-ta'yīn muṭlağ ħarfe delālet (15) iden lafızlar bunlardır: در, 33, برك, 16(شطر, عضو, جز, پاره, رقعہ, شاخ, ve bunlaruñ emsāli lafızlar gibi.³⁴ Ve evvele ve āḥire ma'an delālet iden

³⁰ kolay olur: āsān ider B

³¹ Ya'nī teshilī iki kışım vardır. Birisi intikād, birisi taḥlil B

³² Ya'nī terkīb ve tebdıl taḥlilüñ kısmıdır B

³³ در-B

³⁴ lafızlar gibi B

(3) ساز, düzmeçdür. Ve يا hitāb içündür. Ve لفظ, diyü insanuñ söyledügi söze (4) dirler, [4b B] gerek mühmel olsun gerek müsta'mel olsun. مفرد, şol lafza dirler ki (5) lafzınuñ cüz'i ma'nāsınunuñ cüz'i üzerine delālet eylemeye. Ammā bunda murād kitābetde (6) ve telaffuzda vāhid olan lafızdur. محزًا, ism-i mef'uldur, cüzlenmiş dimeçdür. (7) بود, şığa-yı muzāri'dur, olur dimeçdür. Ve فن, aşıl luğatda nev' ve üslub ma'nāsına (8) ve ecnās-ı kelāmdan bir cinse dirler. Bunda murād budur, ya'nī mu'ammāya muta'allıç olan kelāmın (9) dimeçdür. Hāşıl-ı ma'nā, çünki bir lafz-ı müfred mücezzā idesin ya'nī birkaç bölük (10) idesin fenn-i mu'ammāda taḥlil olur. Ve تحليل, bir lafz kendi ma'nāsı i'tibāriyle (11) vāhid iken ma'nā-yı mu'ammāsı i'tibāriyle birkaç bölük itmege dirler. Ol-daḥı yā iki bölük (12) yā üç veyā daḥı ziyāde itmekle olur ve ol cüzleruñ birinden ma'nā murād olunup (13) birinden lafız murād yā ikisinden ma'nā murād olunur yā ber-'aks³⁸ olur. Ve üç bölük (14) olursa birinden ma'nā ikisinden lafız yā ber-'aks³⁹ olur yā cümlesinden ma'nā yā ber-aks⁴⁰ olur.

باسم بها (15)

چو غم کر شحنة بر مستان دليست
که مارا روبه امد کر چه شیرست

(16) غم, luğat-ı müştarekdür. Fārsīde ve 'Arabīde müsta'meldür, kayğū ma'nāsına. Ve کر, eger (17) dimeçdür. شحنة, şubaşı ve nā'ib ma'nāsına. مستان, mestuñ cem'idür ve)18(sarhoş dimeçdür. دلیر, bahādır ma'nāsınadır. ما, nefis-i mütekellim ma'a'l-ğayrdür, (19) نحن ma'nāsına. Ve روبه, dilki dimeçdür. Ve شیر, arslan dimeçdür. Hāşıl-ı ma'nā-yı beytisi, [6a A] (1) ne ğam eger şahne serhoşlar üzerine yigitdür ki bize dilki gelür eger kim arslandır. (2) Ammā ma'nā-yı ḥaḳīkisi⁴¹ şahnedden murād nefis-i emmāredür ve mestden murād çirkāb-ı (3) dünyā ile ālūde olup şarāb-ı ğafletle mest olanlardur ki

³⁸ ber-'aks: bi'l-'aks B

³⁹ ber-'aks: bi'l-'aks B

⁴⁰ ber-'aks: bi'l-'aks B

⁴¹ ma'nā-yı ḥaḳīkisi: bunda B

nefisleri kendülere (4) gâlib olup zebûn eylemişdür. Ammâ ol⁴² kimseler ki nefislerine⁴³ taşfiye kılp ve mücâhede (5) ile gâlib olmuşlardur, anlaruñ 'indinde nefis arslan gibi iken dilki (6) menzilesindedür. Zîrâ kendüleri hevâsına tâbi' idemeyüp anlara zebûn (7) olmuşdur. Ve ma'nâ-yı mu'ammâsı ki مارا 'da lafz-ı ma'amel-i tañşîş ile murâddur ve lafz-ı (8) روبه tañlîl olunup رو ve به olur ve رو'dan 'amel-i intikâd ile ma'nâ murâd olunup (9) evvele işâret olunmuşdur.⁴⁴ Ve pes رو lafzında⁴⁵ 'amel-i tebdîle [5a B] dañı işâret vardur ki ما'nuñ evveli ki (10) müsemmayı mîm'dür, به lafzına mübeddel olıcañ بها hâşıl olur. Ta'rîf-i terkîb: (11)

جو لفظي چند را سازي بهم ضم
كزان ايد يكي مفرد فراهم

(12) چنڊ, 'adedden suâldur, nice ma'nâsına ve miqđâr ma'nâsına isti'mâl olunur. (13) Ve سازي 'de olan يا hitâb içündür. Ve هم, ile dimekdür مع ma'nâsına. Ve (14) ضم, biri⁴⁶ birinüñ üzerine qomakđur. آيد, şîğa-yı muzâri'dür, gelir dimekdür. (15) فراهم, fâ'nuñ fetñiyle cem' ma'nâsınadır. Hâşıl-ı ma'nâ, çünki bir kaç lafzı birbirine zâam idesin anuñ mecmû'undan bir lafz-ı⁴⁷ müfred gelir. (16)

وزان معني بود ني لفظ مقصود
به تركيبش توان تخصيص فرمود

(17) وزان, ondan dimekdür ya'nî ol mecmû'dan. معني, lafızdan müstefâd olan (18) şey'e dirler. Ve ني, edât-ı nefydür, yok ma'nâsına. Ve مقصود, nefye (19) ve isbâta kayddur. Ya'nî ma'nâ maqşûd olur, lafız maqşûd olmaz. Ve تركيبش [6b A] (1)'de olan şîñ zâmir-i gâ'ibdür, lafzı چنڊ'e râci'dür. توان, kudret ve kuvvet ve (2) mümkün ma'nâsınadır. Ve bunda ma'nâ-yı maşdariyyet mefhûmundan me'hûzdur, توان تخصيص, (3) tañşîş buyurmañlık mümkün olur dimekdür. Hâşıl-ı ma'nâ,

⁴² ol: şol B

⁴³ nefislerine -B

⁴⁴ olunmuşdur: olmuşdur B

⁴⁵ pes رو lafzında B

⁴⁶ biri: bir B

⁴⁷ bir lafz-ı -B

ol lafızlardan (4) ma'nā murād olup lafız maqşūd olmaz, ol lafızların terkibine taḥşīş buyur(5)maḳlıḳ mümkün olur. Pes imdi⁴⁸ bilindi ki 'amel-i terkīb 'amel-i taḥlīlün 'aksīdür, (6) zīrā ma'nā-yı beyitte müte'addīd olan lafız bunda vāḥid olur.

(7) باسم صدر

دکړکون شد ز صبري برم حال

ز خون دیده کردم روی زردال

(8) dürlü dimekdür ve دوکون iki dürlü ve دکړکون bir dürlü daḥı dimekdür.⁴⁹ Ve bir qarār(9)gāh ve yan ve gögsün iki cānibi ve ḥāşıl ve ağacın meyvesi bu (10) cümleye ıtlāḳ olunur. Burada ḥāşıl ma'nāsınadır. Ve mīm-i sākin kelimenün (11) āḥirinde nefsi mütekkelim vāḥdedür. Ve خون, ḳan dimekdür, دم ma'nāsına. Ve (12) دیده, göz dimekdür ammā *Deḳāyīḳu'l-ḥaḳāyīḳ*'da دیده, gözün ḳabaḡı altında [5b B] olan yire (13) dirler. دیده'nün چشم'den farkı vardır. دیده mürekkebdür. Bir cüz' دید'dür ki görmek (14) ma'nāsına ve bir cüz' hā'dur ki ma'nā-yı 'āmdan ma'nā-yı ḥāşa naḳl için (15) getirürler dimişdür. Ve روی, yüz dimekdür, وجه ma'nāsına. زرد, isimdür, şarı (16) dimekdür. Ve آل, luḡat-ı müştarekedür. Fārsīde ve Türkīde müsta'mel bir reng-i (17) meşhürdür. Ve ḥāşıl-ı ma'nā-yı beytisi, bir dürlü daḥı oldı fāydesiz (18) şabırdan ḥāl⁵⁰ göz ḳanından şarı yüzü āl eyledüm. Ammā ma'nā-yı mu'ammāsı, lafz-ı (19) صبر 'amel-i taḥşīş ile muraddur ve lafz-ı بی bir⁵¹ 'amel-i işḳāta işāretdür. Çün 7[, صبر A] (1) 'siz olıcaḳ yalnız müsem mā-yı şād ḳalır ve lafz-ı زردال taḥlīl olıcaḳ زر ve (2) دال olur ve lafz-ı روی 'ameli intikād ile evvele işāretdür. Pes زر'ün evveli (3) müsem mā-yı dāl olıcaḳ در olur ve şād'ı üzerine ḳoyacaḳ صدر ḥāşıl olur. Ta'rif-i tebdīl: (4)

چو لفظي را بدل سازي بيکبار

بلفظي ديگر اندر نظم و اشعار

⁴⁸ imdi B

⁴⁹ dimekdür B

⁵⁰ ḥāl -B

⁵¹ bir B

(5) الفظي'de olan yâ vahdet-çündür. Ve بدل, bir şey'i şey'î âher ile değişmege (6) dirler. Ve بیکبار, bir kerre dimekdür. Ve نظم, aşl-ı luğatda bir şey'i dizmek ve cem' itmege (7) dirler ve iştilâhda sözü vezne getürüp şi'r itmege dirler. اشعار, şi'rüñ (8) cem'îdür. Şi'r deyü mücerred kelâm-ı⁵² muhayyel ve mevzûna dirler gerek lafzan ve gerek ma'nen. (9) Ve şi'r ile nazım beyninde umûm ve huşûş-ı muṭlaḳ vardır. Zîrâ nazm deyü ancak (10) lafzan mevzûna dirler. Ve kelâm-ı manzûmuñ sekiz kısmı vardır: Gâzel, kaşîde, (11) teşbîb, müstezâd, terci', müfred, meşnevî⁵³, musammaṭ. Pes hâşıl-ı (12) ma'nâ, çünki bir lafzı bedel idesin bir ğayrı lafzdan bir kerre nazm ü eş'âr içinde. (13)

درین فن نیست جز تبدیل نامش
کنون می سازم از تمثیل راهش

(14) این lisân-ı Fârsîde qarîb için işâretdür. نیست, yok dimekdür (15) ve mürekkebdür. Bir cüz'î'nîdür ki nefiy içündür ve bir cüz'î'ast'dür ki lisân-ı Fûrsâda⁵⁴ (16) râbıṭadur. İbn Sînâ, *İşâret* adlu kitabında râbıṭa idügin taşrîḥ (17) eylemişdür. Ve جز, ğayr ma'nâsınadır. اکنون, elif-i [6a B] meftûḥa ile şimdi dimekdür, (18) el-ân ma'nâsına. Ve می, muzari' evveline ḥâl için dâḥil olur. Ve (19) تمثیل, bir cüz'inüñ cüz'-i âherde beyitlerinde müşterek olan ma'nâ için bir ḥükmüñ [7b A] (1) işbâtına dirler. Ve راه, yol dimekdür, طریق ma'nâsına. Ve zamîr-i ğâ'ib tebdîle râcî'dür. (2) Hâşıl-ı ma'nâ, bu fende tebdîlden ğayrı bunuñ adı yokdur, şimdi temsîlden (3) düzem yolunu. Pes imdi ma'lûm ola ki tebdîl deyü ol 'amele dirler ki ba'z-ı (4) ḥurûf ba'zısından bedel idesin, ammâ şol şartla ki taşḥîf olunmaya. (5) Ve işkâṭ olıcaḳ ḥurûfa⁵⁵ ve murâd-ı irâda bir 'ibâret ile işâret idesin ki bilâ vâşıta tebdîle⁵⁶ delâlet ide.

⁵² kelâm -B

⁵³ meşnevî -B

⁵⁴ Fûrsâ: Fârsî B

⁵⁵ ḥurûfa: ḥarfa: B

⁵⁶ tebdîle B

57 باسم مبارك (6)

مكر دندي بود أن كيسوانرا

که ناف مشک بارست اهوانرا

(7) دند, dāl'uñ zammıyla aḥmak ma'nāsına. ان, esmā-yı işaretdür, müşârun ileyhi kendüden (8) sonra vākı' olmuşdur, o gīsûlar dimekdür. Ve کيسو, kākül dimekdür. Elif ve nün (9) edât-ı teşhiyedir. ناف, göbek ma'nāsınadır. Rengi siyâh olduğundan zülfü müşke teşbîh eylemişdür.⁵⁸ Ve بار, yağdırıcı dimekdür. آهو, ceylân (10) dimekdür.⁵⁹ Ve elif nün bunda edât-ı cem'dür ve mışrâ'-ı evvele mışrâ'ı sâni' illet (11) vākı' olmuşdur. Hâşıl-ı ma'nâ, meger aḥmak oldu ol gīsûlar, zîrâ göbek misk⁶⁰ (12) yağdırıcıdur âhûlar için. Ve misküñ havâşşındandır ki ziyâde şemm olınsa (13) insânuñ 'aqlını izâle ider. Ammâ dilberüñ kākülü ziyâde nazar olınsa âdemüñ (14) 'aqlını alır.⁶¹ Ve ma'nâ-yı mu'ammâsı, lafz-ı مشک 'amel-i tanşîş ile murâddur ve lafz-ı (15) ناف 'amel-i intikâd ile vasaṭa işaretdür. Ve lafz-ı بار daḥı 'amel-i tanşîş ile murâddur ve bunda (16) tebdîle daḥı işâret vardır. Pes مسك lafzınuñ⁶² vasaṭı bâr lafzı⁶³ olıcaḥ مبارک olur.

Der-beyân-ı a'mâl-ı taḥşîlî (17)

چو شد اعمال تسهيلي مفصل

بتحصيلي كنم انرا مكل

(18) شد, şîğa-yı mazīdür, oldu dimekdür. Gâhî رفت ma'nāsına daḥı gelür. Ve كنم, nefsi (19) mütekellim vaḥdehudur, انرا'nuñ müşârun

⁵⁷ B مثال باسم مبارك: باسم مبارك

⁵⁸ Rengi siyâh olduğundan zülfü müşke teşbîh eylemişdür B

⁵⁹ dimekdür: ma'nāsınadır B

⁶⁰ göbek misk: misk göbeğini A

⁶¹ Ammâ dilberüñ kākülü ziyâde nazar olınsa âdemüñ 'aqlını alır: Ve dilberüñ kākülü daḥı 'aşıkuñ 'aqlını izâle itmekde müşk gibidür B

⁶² lafzınuñ: lafzı B

⁶³ lafzı B

ileyhi teshîlîdür. Ve hâşıl-ı ma'nâ, çünkü a'mâl-ı [8a A] (1) teshîlî mufaşşal oldu, taşşîlî ile anı mükemmel ideyim. [6b B] Bunda îhâm dağı vardır.⁶⁴ (2)

نباشد قسم تحصیلي بجز نه

شمارم کر کنی سویم توچه

(3) نباشد'de olan nûn nefy içündür, olmadı dimekdür. Ve نه, esmâ-yı 'adeddendür, توخuz (4) dimekdür, تسعه ma'nâsına. شمارم, şayayım dimekdür. Ve کنی'de olan yâ hitâb (5) içündür. Ve سو, cānib ma'nâsınadır. سویم, benüm tarafıma dimekdür. توچه, yüzün (6) yüzüne döndürmege dirler. Hâşıl-ı ma'nâ, taşşîlînüñ kısmı توخuzdan gayrı (7) olmadı. Eger benüm tarafıma teveccüh iderseñ şayayım. Der-beyân-ı taşşîş u taşşîş: (8)

یکی تنصیص باشد کو فتادست

صریحا ذکر لفظی کان مرادست

(9) که, ol dimekdür, müşârun ileyhi taşşîşdür. فتاد, düşmekdür. Aşıl 'افتاد'dur ammâ (10) که hece-i elif hâzıf olunur, کان ki ol dimekdür, müşârun leyhi lafızdur. Hâşıl-ı (11) ma'nâ, biri taşşîş oldu ki o düşmüşdür, şarihan bir lafzuñ zikri ki ol (12) lafız murâddur. Pes taşşîş deyü ol 'amele dirler ki maşşûd olan hürüfuñ (13) mecmû'ı yâ ba'zı, taşşîş mezkûr ola. Ve taşşîş deyü şol 'amele dirler ki (14) ol mezkûr olan hürüflaruñ mağallerine ta'yîn eyleye.⁶⁵ Meselâ evveline می olur yâ âhirine (15) می olur. Yâ tahtîl ile می olur. Ammâ taşşîş ile taşşîş birbirinden ayrılmaz ve (16) taşşîş ile intikâd beyninde 'umûm hüşuş-ı muṭlaḡ vardır. Zîrâ intikâd lafzuñ (17) cüz'ine işâret itmekdür. Ammâ taşşîş lafzuñ cüz'ünden gayrı (18) tahtîl ve tebdîl 'amellerine işâret itmekle dağı olur.

باسم زین الدین (19)

دل زاهد زحال دین حزین است

که چشمت بر سر تاراج دین است

[8b A] (1) زاهد, ism-i fâ'ıldür, zühd idici dimekdür. Ve زاهد aşıl luğatda bir şey'e meyli terk (2) itmege dirler. Ammâ iştilâh-ı ehl-i haḡîḡatda

⁶⁴ Bunda îhâm dağı: Ve meḡl lafzında dağı îhâm B

⁶⁵ eyleye: ola B

dünyāya buğz idüp ve andan kaçmağa (3) dirler. Ve ba‘zılar rāhat-ı āhîret için dünyāyı terk itmege dirler. Ve حال, aşıl (4) luğatda māzīnūñ nihāyetine ve müstakbelūñ bidāyetine dirler. Ammā ehl-i haḳ ‘indinde (5) bir ma‘nādur ki min ğayr vaż‘ ve lā-kesb ḳalb üzerine vārid olur, şevḳ ve ḥüzñ (6) gibi. Ammā nefsūñ şıfatları zāhir olduḳda zā‘il olur, [7a B] eger zā‘il olmazsa (7) aña meleke dirler. Ve دین, bir vaż‘-ı ilāhīdür ki bir peygamberūñ ümmetine⁶⁶ getürdüğü kitābda (8) olan aḳkāmdur. Ve سر, birkaç ma‘nāya gelir: uc, baş, heves gibi. Bunda (9) heves ma‘nāsınadır. Ve تاراج, yağma ma‘nāsınadır. Hāşıl-ı ma‘nā, zāhidūñ göñlü (10) dīñ ḥālinden maḥzūndur, zīrā senūñ gözūñ dīñ yağması hevesi üzeredür. (11) Ve ma‘nā-yı mu‘ammāsı, lafz-ı حزين ki⁶⁷ ‘amel-i taḥşīş ile murāddur ve taḥlīl olunup (12) ح زین olur. Ve lafz-ı دین dahil⁶⁸ ‘amel-i taḥşīş ile murāddur. Ve⁶⁹ حزين است lafzı (13) ‘amel⁷⁰-i tebdile işāretdür. Çün حال دین lafzında ح زین lafz⁷¹ olıcaḳ زین الدین ḥāşıl⁷² olur. Kısm-ı s̄ānī, tesmiye: (14)

وزان پس اصلست مطلوب

وقوع ان میسر بر دو اسلوب

(15) وزان, ondan dimekdür, müşārun ileyhi taḥşīş ve tañşīşdur. پس, soñra dimekdür. (16) Ve اصل deyü ol şey’e dirler ki ğayrısı anuñ üzerine binā oluna. Ve ان lafzınuñ (17) müşārun ileyhi tesmiyedür ve mışrā‘-ı s̄ānīde mışrā‘-ı evvel ḳarīnesiyle است maḥzūfdur. (18) Ve اسلوب, dizmek ma‘nāsınadır. Hāşıl-ı ma‘nā, ondan soñra tesmiye (19) aşıldur, maḥlūbdur ve anuñ vuḳū‘u iki üslūb üzerine müyesserdür ki zikr olunur.

⁶⁶ ümmetine: ḳavmine B

⁶⁷ ki -B

⁶⁸ Ve lafz-ı دین dahil: دین حال lafzı dahil B

⁶⁹ Ve: -B

⁷⁰ ‘amel -B

⁷¹ lafz B

⁷² ḥāşıl B

[9a A] (1)

يکي از نام حرفي خواستن حرف
بقصد حرف کردن نام را صرف

(2) خواستن, maşdardur, dilemek ma'nāsına. Ve قصد, niyet ma'nāsınadır. Bunda (3) tefennün dağı vardır. خواست, Fārisīdūr ve قصد 'Arabīdūr. İkisnüñ dağı (4) ma'nāsı birdür. Hāşıl-ı ma'nā, ol iki üslūbuñ birisi harfuñ isminden (5) harf dilemek ve harf kaçdıyla nām için şarf itmeklik. Meşelā elif (6) ki mektübīdūr, isimdür. Ol elif lafzı zıkr idüp müsemması olan elif-i (7) mektübī murād olınmakdur. Ve ğayrıları dağı bunuñ üzerine kıyās oluna; bā ve tā ve sâ⁷³ gibi. (8)

دوم از حرف قصد نام کردن
وزان مقصود را اتمام کردن

(9) Hāşıl-ı ma'nā, ol iki üslūbuñ ikincisi harfdan isim kaçd itmeklikdür⁷⁴ (10) ve andan maşşūd tamām itmeklik. Meşelā elif-i mektūbe zıkr idüp [7b B] isim olan (11) elif lafzını⁷⁵ murād itmekdür. Ol dağı taşrıhan zıkr itmekle olur. Yāhūd ba'z a'māl⁷⁶ (12) vaşıtāsıyla olur. Meşelā لب deyüp evvelde olan harfe işāret olınup (13) ve ol harfuñ isim murād olur.⁷⁷ لب deyüp dā'la işāret idüp müsemması (14) zıkrine isim murād olınur. Ve gāh olur ki harfuñ ikisine veyā üçüne işāret (15) için teşniye yā cem' şığasıyla iki harf veyā üç harf murād olınur. (16) Ve ba'z kerre bir harfuñ müsemması ve birinüñ ismin murād iderler. Ve yāhūd birinden (17) ismin yā müsemması murād idüp birinden 'aded murād iderler.

باسم بابر (18)

قبأ بر قد تو مي دوزدايام
برار از قاف تا قاف اي پسر نام

⁷³ sâ -B

⁷⁴ itmeklikdur: itmeklik A

⁷⁵ lafzını: lafzı B

⁷⁶ a'māl: 'amel B

⁷⁷ olur: olan A

(19) قبا, *qāftān* dimekdür ve قد boy dimekdür, قامت *ma'nāsına*. Ve دوزد dikmekdür. [9b A] (1) Ve آر اوردن, *arf* lafzından emirdür, getir dimekdür. قاف, bir meşhūr taġuñ adıdır ki (2) dünyāyı ħalka gibi çevirmiştir. Pes ħaşıl-ı ma'nā-yı beytī oldur ki senüñ (3) kaddüñ üzerine eyyām kāftān diler kāfdan kafa dek, nāmıñı yukarı getir ey (4) püser. Ve ma'nā-yı mu'ammāsı, قاف تا قاف lafzıyla 'amel-i tesmiye ile⁷⁸ müsemma-yı (5) kâf murād olunur⁷⁹ ve isim zıkr olmuştur.⁸⁰ قبا بر قد lafzından⁸¹ قاف'dan قاف'a dek ileticek بابر ħaşıl⁸² olur. Ta'rifleri t̄ariġ üzre mişālleri irād eyledi.⁸³

(6) باسم سلام⁸⁴
بود روی تو کل زلف تو سنبل
نهد سر سنبلت بر دامن کل

(7) کل ve سنبل luġat-ı müsterekedür. Türkī ve Fārsīde müsta'mel bir meşhūr (8) çiçeġüñ adıdır. Bunda⁸⁵ maġbūbuñ yüzün güle ve zülfün sünbüle teşbīh eyledi. (9) Ve نهده, *ko* dimekdür. Ve دامن, etek ma'nāsınadır. Ĥaşıl-ı ma'nā-yı beytī, senüñ (10) yüzüñ gül ve zülfüñ sünbül oldı. Sünbülñüñ başını gülüñ etegi (11) üzere ko. Ma'nā-yı mu'ammāsı, lafz-ı سر 'amel-i intikād ile سنبل lafzınuñ evveline (12) işāretdür. Ve دامن lafz daġı کل lafzınuñ āġirine işāretdür. Ve کل'üñ āġiri [8a B] müsemma-yı (13) lām'dur. Pes müsemma zıkr olunup isim murād olındı ki lām lafzıdır ve سنبل'üñ (14) evveli ki müsemma-yı sīn'dür, lām üzere olıcaġ سلام ħaşıl olur. Ġayrılarını buña kıyās eyle.⁸⁶ Ta'rif-i telmiġ:⁸⁷ (15)

⁷⁸ tesmiye ile: 'amel-i teşbīh murād olunup B

⁷⁹ olunup: olunur A

⁸⁰ ve isim zıkr olmuştur B

⁸¹ قبا بر قد lafzından -B

⁸² ħaşıl B

⁸³ Ta'rifleri t̄ariġ üzre mişālleri irād eyledi B

⁸⁴ مثال دیگر باسم سلام: باسم سلام B

⁸⁵ Bunda B

⁸⁶ Ġayrılarını buña kıyās eyle B

⁸⁷ Ta'rif-i telmiġ: Der-beyān-ı 'amel-i telmiġ B

سوم اعمال تحصیلي است تلمیح
بکویم شرح با تو ان تصریح

(16) fehvâ-yı kelâmdan bir kışşa veyâ bir şî'r murâd itmekdür ki ol kelâmda mezkûr olmaya. (17) Ve کویم, nefsi mütekellim vaḥdehudur, söyleyim dimekdür. Ḥâşıl-ı ma'nâ, üçüncü 'amel-i (18) taḥşîlden telmiḥdür, saña taşrîḥ ile anuñ şerḥin söyleyim. Ve bu (19) beyitte şanâyı '-ı şî'riyeden şan'at-ı teḳâbül daḥı vardır ki telmiḥ ile taşrîḥdür. [10a A] (1)

اشارت کردن است از لفظ مذکور
بلفظي دیگر اندر جای مشهور

(2) mekân ma'nâsınadır. Ḥâşıl-ı ma'nâ, işâret itmeklikdür lafz-ı mezkûrdan (3) bir ğayr lafza ki yerine meşhûr ola. Ya'nî zıkr olınan bir meşhûra işâret (4) ola ve ol meşhûr bir ḳavmüñ işṭilâḥında ola. Meselâ işṭilâḥ-ı münecciminde (5) ola ki on ki burcuñ her birine birer ḥarf ile 'alâmet vaz' itmişlerdür. (6) Ḥamel için şıfır, sevr ا, cevzâ ب, sertân ج, esed د, sünbüle ه, mizân (7) و, 'akreb ز, ḳavs ح, cedy ط, delv ی, ḥüt يا. Bu mezkûr ḥarfler zıkr (8) olinup ol vaz' olınan lafızlar murâd olınur yâ 'aks olur. Ve seb'a-yı (9) seyyârenüñ daḥı her birinden âḥir⁸⁸ ḥarflerin zıkr idüp kendüleri murâd iderler. (10) Ve gâh ber-'aks iderler. Şems'den س ve Ḳamer'den ر ve 'Uṭarid'den د ve Zühre'den (11) ه ve Mirriḥ'den خ ve Müşteri'den ي, Zuḥal'dan ⁸⁹ل murâd iderler. Ve gâh Mihr zıkr idüp (12) Şems ve Mâh zıkr idüp Ḳamer ve Behrâm'dan Merriḥ ve Zühre'den Nâhîd ve Keyvân'dan (13) Zuḥâl murâd ider. Veyâ ber-'aks iderler.⁹⁰ Ve her gün için bir ḥarf vaz' olınmışdur ki yekşenbih (14) ا, düşenbih ب, seşenbih ج, çehârşenbih د, pencşenbih ه, Cum'a و, şenbih (15) ز. Ve ba'z kere 'avârîz-ı nücûmdan bir lafz zıkr idüp anuñ daḥı âḥir ḥarfin (16)

⁸⁸ ḥarfler zıkr (8) olinup ol vaz' olınan lafızlar murâd olınur yâ 'aks olur. Ve seb'a-yı (9) seyyârenüñ daḥı her birinden âḥir -B

⁸⁹ ل ن B

⁹⁰ Ve yâ ber-'aks iderler B

murād iderler. Şeref ve hubūṭ ve kırān ve evc ve ḥazīz ve bunlaruñ emşāli her ne (17) var-ise.⁹¹ Ve menāzil-i k̄amer ki yigirmi sekiz menzildür, her menzil için bir ḥarf vaẓ' (18) olınmışdır. Meşelā Şartayn ا, Butayn ب, Şüreyyā ج, Dübrān د, Haḳ'ā ه, Hen'a و, Zīrā ز, Neşre ح, Ṭarfe ط, Cebhe ي, Zebra ك, [8b B] Şurfe ل, 'Avā م, Semmāk ن, [10b A] (1) Ğufra س, Zibānā ع, İklīl ف, Ḳalb ص, Şevle ق, Ne'āyım ر, Belde (2) ش, Zābiḥ ت, Bel' ث, Sü'ūd خ, Aḥbīye د, Muḳaddem ض, Muahḥar ظ, Reşā غ. Ve iştilāḥ-ı (3) fuḳahāda meşhūr olan meşelā Ebū Ḥanīfe'den ح, Ebū Yūsuf'dan س, Muḥammed'den (4) م, Züfer'den ز, Şāfi'ī'den ع, Mālik'den ك, Aḥmed'den ا. Ve esmā-yı kütübden olan (5) daḥı bu kabildendür. Meşelā *Tātārḥāniyye*'den ت, *Ḳāziḥān*'dan ق, *Bidāye*'den ه, *Nihāye*(6)'den ن, *Ḥulāşa*'dan خ, *Cāmi' u'l-fuṣūleyn*'den ج işāretleri gibi. Ve iştilāḥ-ı (7) mantıḳında meşhūr olanlardan المص dimekle muşannif ve الخ, ilā āhirihi ve (8) الش, şāriḥ ve لا يخ, lā yaḥlū ve مقص, maḳşūd. Bu işāretleri zikr idüp (9) ol lafızları ve lafızları zikr idüp işāretleri murād iderler. Ve bunlardan ğayrı⁹² (10) beyne'l-ḳav meşhūr ve müte'ārif olan işāretler ve kışşalar gibi.⁹³

(11) باسم احمد

چو خواني مطلع سبع المثاني
بدان خود پي بري بي حرف ثاني

(12) *خوان*, kitābetde elif⁹⁴ vāv ile yazılır ammā kırā'atda bilā vāv, elif ile kırā'at olunur, (13) oḳumaḳdur kırā'at ma'nāsına. Ve مطلع deyü eger ğazel ve ḳaşīde ve eger kelām-ı menşüruñ⁹⁵ (14) ibtidāsına vāḳı' olan kelimeye dirler. Nitekim maḳṭa' deyü⁹⁶ āhirinde olan kelimeye dedikleri (15) gibi. Ve سبع المثاني, sūre-i fātiḥānuñ ismidür. Ḳāzı Beyzāvī'de sūre-i Fātiḥā (16) yedi āyet olduğundan سبع المثاني tesmiye

⁹¹ ve bunlaruñ emşāli her ne var-ise: daḥı bunuñ gibidür B

⁹² Ve bunlardan ğayrı -B

⁹³ beyne'l-ḳav meşhūr ve müte'ārif olan işāretler ve kışşalar gibi: lafızlara dāl? olanları zikr idüp ol lafızları murād iderler ya ber-'aks iderler B

⁹⁴ elif B

⁹⁵ menşüruñ: menşür A

⁹⁶ deyü -B

olındı. Ve Kur'ân-ı 'Azîm'de (17) ⁹⁷ و آتيناك سبعا من المثاني ⁹⁷ āyet-i kerîmesinde murâd sûre-i Fâtihadur deyü taşrîh (18) eylemişdür. Ve خود, kendü dimekdür. ⁹⁸ چو تابد مهر از ان فیروزه ایوان ⁹⁸ de olan yâ hitâb içündür, iletürsün (19) dimekdür. ⁹⁸ Hâşıl-ı ma'nâ-yı beytî, çünkü seb'a'l-meşânî'nün ma'tla'ın okuyasın [11a A] (1) bil ki kendün harf-i şânîsiz iz getirürsün, ya'nî bulursun. ⁹⁹ Pes ma'nâ-yı mu'ammâsı, lafz-ı (2) مطلع ⁹⁹, 'amel-i intikâd ile evvele işâretdür. Ve ثبع المثاني ⁹⁹, 'amel-i telmîh ile sûre-i (3) Fâtihâya işâretdür. Ve evveli الحمد ⁹⁹ lafzıdır. Harf-ı şânî ki ¹⁰⁰ lām'dur, sâkıt olıcağ ⁹⁹ احمد olur. [9a B]

(4) باسم سهل ¹⁰¹

چو تابد مهر از ان فیروزه ایوان
شود نام تو ناهید و کیوان

(5) تاب, burada parlamak ma'nâsınadır. Ve مهر, güneş dimekdür, şems ma'nâsına. (6) فیروز, ma'âdin kısmından mâ'î renkli bir taşun adıdır ve fîrûz aşıl (7) luğatda zarf ma'nâsınadır. Ve bu cevherün dağı havâşındandır ki her kimün hâteminde (8) ve silâhında olsa düşmana zafer bulur. Ve ¹⁰² ol cihetden bu nev'a cevhere fîrûz (9) dirler. Ve ایوان, yüksek köşk ve sarâylara dirler ammâ bunda mecâz eflâkda isti'mâl (10) olunmuşdur, yüksek ve mâ'î renk göründüğü için. Ve ناهد, Zühre yıldızına (11) dirler. Ve کیوان, Zuhal'dur. ¹⁰³ Pes hâşıl-ı ma'nâ, çünkü güneş ol firûze (12) evvândan parlama senün adun Nâhid ve Keyvân ile bile olur. Ve ma'nâ-yı (13) mu'ammâsı, lafz-ı مهر'den 'amel-i telmîh ile müsemma-yı sîn murâd olunur. ¹⁰⁴ ve ناهد'den (14) murâd 'dür ve کیوان'dan murâd 'dur. ¹⁰⁵ Pes tertîb ile bir araya ¹⁰⁶ geldükde سهل olur.

⁹⁷ ... sana tekrar rekrar okunandan (âyetlerden) yedisini... (Hicr Suresi 15/86).

⁹⁸ چو تابد مهر از ان فیروزه ایوان ⁹⁸ de olan yâ hitâb içündür iletürsün dimekdür -B

⁹⁹ ya'nî bulursun B

¹⁰⁰ ki B

¹⁰¹ B مثال ذکر باسم سهل: باسم سهل

¹⁰² Ve -B

¹⁰³ Zuhal'dur: Zuhal yıldızına B

¹⁰⁴ sîn murâd olunur: sîndür B

¹⁰⁵ 'dur: ' B

¹⁰⁶ bir araya: cümlesi bir yire B

107 باسم عطا (15)

فشاند از خنده ان لعل کوهر بار

زکنج دیده ام در نکو نسا

(16) لعل, cevāhir fi 'l-i māzīdūr, şaçdı dimekdür. خنده, gülmekdür. فشاند (17) kısmından bir kırmızı renkli taşdur. Ma 'cün olınup ekl olınsa (18) kalbe ferah verir, hafakān marazına nāfi 'dür. Burada maḥbūbuñ tutaqlarından kināye(19)dür. کهر, کهر, lafzından taḥfif olınmışdur. Kāf-ı 'Acemīnūñ zammıyla cevāhir¹⁰⁸ [11b A] (1) kısmının cem 'isi için ism-i cinsdür. Ve بار, yağdırıcı dimekdür. دیده, göz (2) bebegine dirler. Ve در, incü dimekdür. نکو نسا, başı aşağı dimekdür. Gözlerin ḥazīneye (3) ve yaşın incüye teşbih eylemişdür. Ḥāşıl-ı ma 'nā-yı beytī, şaçdı gülmeğden (4) ol gevher yağdırıcı la 'l gözüm ḥazīnesinden incü başı aşağı. Ve (5) ma 'nā-yı mu 'ammāsı, lafz-ı فشاند, 'amel-i isḳāta işāretdür ve کنج, 'amel-i intikād (6) ile ortası dimekdür ve lafz-ı دیده 'nüñ ortası müsemma-yı dāl'dur. Ol 'amel-i (7) telmih ile عطار'de işāretdür ve در 'amel-i [9b B] taşş ile murāddur. Ve lafz-ı نکو نسا kalba (8) işāretdür ve kalb olıcağ در olur. Lafz -ı عطار'den در sākıt olıcağ عطا ḥāşıl olur. Terādūf ve iştirāk.¹⁰⁹ (9)

بود چارم ترادف زان چه باکست

اکر کویم که پنجم ایشتراکست

(10) چارم, dördünci dimekdür. ترادف deyü şol iki lafza dirler ki mefhūmları (11) müttehid ola. Meşelā iki yā üç¹¹⁰ lafız ma 'nā-yı vāhid için mevzū ' ola. (12) باک, qorqu dimekdür. پنجم, beşinci dimekdür. ایشتراک, bir lafza dirler ki bir kaç ma 'nā için (13) mevzū ' ola, 'ayn lafzı gibi. Ḥāşıl-ı ma 'nā dördünci terādūf oldı, (14) andan ne qorqu eger dersem beşinci iştirākdür. Pes ma 'lūm oldı ki biri terādūf biri iştirākdur. (15)

دو لفظ از بهر يك معني معين

چو شد انرا ترادف خون و تن زن

(16) Ḥāşıl-ı ma 'nā, iki lafız bir ma 'nā ecli için mu 'ayyen çünki ola, anuñçün (17) terādūf oqu. Pes terādūf, bir lafz-ı şariḥ yā ğayr-ı şariḥ

¹⁰⁷ B مثیل دکر باسم عطا: باسم عطا

¹⁰⁸ cevāhir: cevher B

¹⁰⁹ Terādūf ve iştirāk: Der-beyān-ı terādūf iştirak B

¹¹⁰ Meşelā iki yā üç: yā iki yā dahı ziyāde B

zîkr idüp¹¹¹ ol (18) luğatda yâ ğayrı luğatda bir lafz-ı âher dilemekdür. Ol iki lafız bir ma'nâ edâsında (19) vaz' olunmuş ola. Meselâ yed deyüp dest murâd olunmak,¹¹² re's deyüp ser murâd olunmak¹¹³ gibi. Veķış 'alâ hâzâ.¹¹⁴ [12a A] (1)

چو باشد اشتیراک از لفظ واحد
دو معنی فهم کردن در موارد

(2) Hâşıl-ı ma'nâ, ola iştirāk lafz-ı vâhiddin iki ma'nâ fehmi itmekdür
(3) mevâridde. Pes iştirāk iki ma'nâ yâ dahı ziyâdeye dâl bir lafz îrâd
(4) idüp ma'nâ-yı beytude bir ma'nâsın ve ma'nâ-yı mu'ammâda bir âherin murâd itmekdür.

باسم شجاع (5)

شب آن شمع دل از صد غصه پرداخت
که رخ بنمود و جا برچشم من ساخت

(6) Hâşıl-ı ma'nâ, ola iştirāk lafz-ı vâhiddin iki ma'nâ fehmi itmekdür.
(7) Ammâ ekser, tamâm itdi ma'nâsına gelür. Müstakbelâtında hâ, zâ'ya kalb (8) olunur, پردازد ve پردازند dirler. Ve ساختن ساخت lafzından şîğa-yı (9) mâzîdür. Bu dahı müstakbelâtında zâ'ya kalb olunur, سازد dinür. Hâşıl-ı (10) ma'nâ, gice ol şem' benüm gönlüm yüz guşşadan ışmarladı ki ruh gösterdi [10a B] ve benüm gözüm (11) üzre yer dizdi. Ve ma'nâ-yı mu'ammâsı, lafz-ı شمع ruh gösterdi dimekden murâd, 'amel-i intikâd (12) ile evveli dimekdür ki müsemmâ-yı şîn'dür ve 'amel-i tanşîş ile lafz-ı câ murâddur. Ve lafz-ı (13) چشم'den 'amel-i terâdüf ile 'ayn murâddur. 'Ayn'den dahı 'amel-i tesmiye ile müsemmâsı murâd (14) olunur. Pes شجاع lafız, müsemmâ-yı¹¹⁵ 'ayn üzre olıcak هاشیل olur. Der-beyân-ı taşhîf: (15)

ششم ز اعمال تحصیلی است تصحیف
ز شهرت نیست ان محتاج تعریف

(16) Hâşıl-ı ma'nâ, altıncı a'mâl-ı taşhîl'den taşhîfdür, şöretinden ta'rife muhtâc degüldür. (17) Pes ma'lûm ola ki bir lafzuñ şüret-i raķamîsinüñ taġyîrine taşhîf (18) dirler, mahv-ı nokta ile yâ isbât-ı nokta ile. Ve 'amel-i taşhîf iki kısma münkâsımdur. (19) Birine taşhîf-i vaz'î ve birine taşhîf-i ca'lî dirler. Taşhîf-i vaz'î, noktaya [12b A] (1)

¹¹¹ idüp: olunup B

¹¹² olunmak: olunup B

¹¹³ re's deyüp ser murâd olunmak B

¹¹⁴ Veķış 'alâ hâzâ -B

¹¹⁵ müsemmâ-yı B

ve افشان 'amel-i taşhîf ile noqtalaruñ (3) isķâtına işâretdür ki
موشي'de olan şîn'üñ noqtası gidicek موسي olur. Teşbih ve isti'âre: (4)

چو امد اصل هفتم در عبارت
ورا تشبيه خوان باستعارت

(5) هفتم, yedinci dimekdür. A'mâl-ı taşhîlî toquz kısım idi. Yedincisi teşbih isti'âredür. (6) Ve teşbih luğatda bir emrûñ emr-i âher için ma'nâda müşâreketi üzerine delâlete (7) dirler ki emr-i evvel müşebbeh ve emr-i şânî müşebbeh bih olur. Ammâ 'ulemâ-yı beyân iştlâhında, nefsinde (8) bir şey'üñ evşâfından bir vaşıfda şey'îñüñ iştirâk üzerine delâletidür. (9) Ve isti'âre, ma'nâ-yı mecâzî teşbihe de mübâlağa için bir şey'de haķıķat (10) iddi'â itmekdür. Mâbeynden zıkr-i müşebbeh tarh ile bile. Meselâ اسدا لقيت deyüp (رجل 11) شجيع لقيت اسدا murâd olunur. Eger müşebbeh qarîne ile zıkr olunursa isti'âre-yi (12) taşrihiyye ve taşhîķiyye dirler. (13) لافزي اسدا في الحمام

باسمي ساز حرفي را نشان مند
که باشد حرف را معنيش مانند

(14) حرفي'de olan yâ vahdet içündür. Ve معنيش'de olan zamîr-i gâ'ib
اسمي lafzına (15) râci'dur. Hâşıl-ı ma'nâ, bir ismi bir harf için nişân
idesin ki ol harf (16) için ma'nâda ol isim beñzer ola. Pes iştlâh-ı
mu'ammâyide teşbih ve isti'âre (17) bir lafzı zıkr idüp bir harf yâ bir
nice harf murâd olunmaķdudur ki mezkûruñ murâda (18) şüret-i haţda
ve heykel-i raķamide münâsebeti vâsitâsıyla [11a B] ola. Bu daħı
ıtlâķât-ı (19) şu'arâ ve zürefâya mebnîdür ki anlaruñ ıtlâķatını
bilmege muhtâcdur. Ammâ ıtlâķât-ı şî'ran [13b A] (1) oldur ki
ma'sûķuñ evşâf-ı¹²¹ hüsünde 'alâ sebîli't-teşbih ve'l-isti'âre (2) zıkr
iderler. 'Alâ sebîli't-temsîl ba'zuların zıkr idelüm. Meselâ elif deyüp
زؤلف deyüp (3) ج, د, ل¹²³ murâd iderler. Ve ebrû'dan ر, çeşm'den
ع, ve ğamze ve engüşt ve ķâmet'den ا, dehân'dan م, dendân
دندân-ı pür-gevher'den ش murâd iderler. Ammâ ıtlâķât-ı
zürefandan (5) sâir eşyânuñ teşbihetle vâķı' olmuşdur. Meselâ hilâl ve

¹²¹ evşâf -B

¹²² elif deyüp B قد

¹²³ zülf deyüp A ج, د, ل

meh-i nev deyüp (6) ن, ل, ع, ر murād iderler. Ve hāme ve rumḥ ve tīr ve ‘amūd ve k̄a’ime ve kalem tirāş ve hār, serv’den (7) ¹ ve serv-i münḥanī’den ل ve serv-i rāki’den د ve kāse ve iskerce ve kāse ve kadeḥden (8) ن murād iderler. Ve bunuñ emsāli lafızlar zıkr idüp birer ḥarf murād iderler.

باسم حسن (9)

چو بستم صورت از لبهاي خندان

نمودي در تبسم شكل دندان

(10) لبهاي, tuṭaqlar dimekdür. خندان gülücü ma’nāsınadır. تبسم, rıfıkla gülmeğdür. (11) دندان, diş dimekdür. Hāşıl-ı ma’nā, çünki gülücü tuṭaqlarda şüret bağladım (12) tebessümde şekl-i dendān bağladı.¹²⁴ Ve ma’nā-yı mu’ammāsı ‘amel-i tanşış ile lafz-ı (13) خندان murād olınup ‘amel-i intiḳād ile evveli murāddur ki خن lafzıdır ve lafz-ı صورت taşhıfe (14) işāretdür ki خ’nuñ noqtası isḳāṭ olınmasıdır. Ve شکل دندان ‘amel-i¹²⁵ teşbīh ve isti’āre (15) ile müsem mā-yı sīn murād olınur ki¹²⁶ حn lafzınuñ içinde olıcaḳ حسن olur. Der-beyān-ı ‘amelhā-yı ḥisābī: (16)

بود هشتم عملهاي حسابي

کش از دخل عدد خالي نيابي

(17) هشتم, sekizinci dimekdür. عملها, cem’üñ cem’idür. کش’de olan zamīr ‘amel-i (18) ḥisābīye rāci’dür. عدد, vaḥdetden mürekkeb olan kemiyyete dirler. Bu ta’rife (19) göre vāḥid ‘adede dāḥil degüldür. Ammā ba’zılar merātib-i ‘aded vāḳı’ olan şey’dür [14a A] (1) dirler. Bu tefsīre göre vāḥid, ‘adedden‘add olınur. Hāşıl-ı ma’nā, sekizinci (2) ḥisābī ‘ameller oldı ki anı¹²⁷ daḥl-ı ‘adedden ḥālī bulmazsın. (3)

¹²⁴ bağladı: gösterdi B

¹²⁵ ‘amel-i -B

¹²⁶ ki B

¹²⁷ anı: ol B

فروع این عمل بسیار باشد

که شرح ان يك بيك دشوار باشد

(4) [11b B] فروع , فرع' uñ cem'idür. Aşluñ hilâfına dirler. Gayruñ üzerine mübtenî ma'nāsına. (5) بيك , çok dimekdür. بيك , birer birer demek olur. دشوار , çetin ma'nāsına(6)dur. Hâşıl-ı ma'nā, bu 'amelüñ fūrū'ı çok oldu ki anı birer birer¹²⁸ şerh çetin olur. (7)

همان بهتر که بي قيل و قالي

نمايم بعض انهارا مثالي

(8) يegrek ma'nāsına, نمايم , göstereyim dimekdür. Hâşıl-ı ma'nā hemān yegrek oldur ki (9) kı̄l u kı̄lsız ol 'amellerüñ ba'z mişālın göstereyim.¹²⁹ Zīrā her biri 'alā haddih ta'rif (10) olınsa taṭvīl-i kelām olur, ol ecilden ta'rīf bi'l-mişāl ile iktifā eyledi. (11) Ammā biz mufaşşalan zıkr idelüm. Ma'lūm ola ki 'amel-i hisābī beş kısım üzere olur. (12) Kısm-ı evvel üslüb-ı ismīdür. Ol kelāmda bir 'aded zıkr idüp ismin murād (13) idinmekdür. Meselā, تاج' uñ biri on oldu diseñ, lafz-ı تاج' da ḥarf-ı elif (14) yā oldu dimekdür. İkinci üslüb-ı ḥarfīdür. Ol kelāmda bir harfi yā birkaç ḥarfı (15) zıkr idüp anuñ 'adedin murād idinmekdür. Meselā لب لعل dırsin, ḥarf-ı lām'dan (16) sī lafzı murād idinürsün. Üçüncü üslüb-ı iḥşâyīdür. Ol kelāmda (17) bir 'adedüñ aḥvāl ve evşāf-ı muḥtaşasın zıkr idüp ol aḥvāl ve evşāf (18) vāşıtasıyla 'aded-i murāda intikāl eylemekdür, gerekse ol aḥvāl ol isme fi-(19)nefsihā muḥtas olsun gerekse bir vaşf yā bir izāfet vāşıtasıyla [14b A] (1) olsun. Meselā روي اب dırsin, اب lafzı 'adedde üçdür, سه lafzına (2) intikāl idüp ḥarf-ı س murād idinürsün. Dördüncü üslüb-ı inḥişārīdür. (3) Ol kelāmda bir 'aded-i mu'ayyende maḥşūriyeti meşhūrdur. Ma'dūdu zıkr eyleyüp (4) ol ma'dūduñ 'adedin murād idinmekdür. Meselā bir ay otuz gün olduğı meşhūrdur. (5) Māh dırsen otuz murād idersin. Beşinci üslüb-ı raḳamīdür. Ol kelāmda (6) erkām-ı hindī eşkālinden bir şekle delālet ider. 'İbāret zıkr idüp (7) ol şekl-i maḥşūduñ vāşıtasıyla 'adeddin murād idinmekdür. Meselā pergār-ı sernigün (8) dırsen heşt 'adedüñ

¹²⁸ çok oldu ki anı birer birer: çokdur, birer birer anı B

¹²⁹ göstereyim: göstere B

şekl-i raqamīsin ^ [12a B] murād idersin. Ve dehāndan (9) nokṭa murād idersin ve انكشت نكو نساړ deyüp vāhid murād idersin.

باسم احمد (10)

يكي را كر كني هم در يكي جاي

شود نقد تو نام ان دلاراي

(11) Hāşıl-ı ma'nā, bir içün eger bir içinde yer idesin ol dilārānuñ ismi¹³⁰ senüñ (12) naḡdūñ olur. Ma'nā-yı mu'ammā, lafz-ı یکی ki ḥisāb-ı ebced üzre kırk olur¹³¹ (13) andan murād¹³² müsem mā-yı mīm'dür. Ve ikinci یکی lafzından murād احد'dür, mīm ile احمد olur.

باسم صدر (14)

اكر خورشيد در چشمت زبونست

رخ ان مه بين باري كه چونست

(15) Hāşıl-ı ma'nā-yı beytī, eger güneş gözünde zebūndur, ol mehüñ ruḥın gör ki (16) bārı nicedür. Ve ma'nā-yı mu'ammāsi, lafz-ı رخ ki 'amel-i intikād ile evvele işāretdür (17) ve lafz-ı مه'den 'amel-i terādūf ile اقمردür.¹³³ Pes اقمردür evveli müsem mā-yı ḡāf'dur, (18) ol 'amel-i ḥisābī ile yüzdür, andan صد murād olunur. Ve lafz-ı باري taḥlīl olup (19) bā ve rī olur. Çün صد lafz-ı rī¹³⁴ ile¹³⁵ olicak صدر ḡāşıl olur.

[15a A] (1) مثال باسم يوسف¹³⁶

كرفتم نيمة أن لب بدنان

دهانرا در دهانم داشت پنهان

(2) كرفتم, tutdum dimekdür. Ve نيمة, yarısı dimekdür ma'nāsına. دهان, ağız (3) dimekdür. پنهان, şaklamakdur. Hāşıl-ı ma'nā-yı beytī, tutdum yarısın ol (4) lebüñ diş ile ağızı ağızımdan pinhān tutdu. Ma'nā-yı mu'ammāsi, 'amel-i (5) taşīş ile lafz-ı لب murāddur ki ḥisāb-ı ebced ile otuz ikidür. Anuñ (6) yarısı on altı olur. Andan lafz-

¹³⁰ ismi B

¹³¹ olur -B

¹³² murād -B

¹³³ اقمردür: اقمردür murād olunur B

¹³⁴ rī -B

¹³⁵ ile B

¹³⁶ B دیگر باسم يوسف: مثال باسم يوسف

1 murād olunur. Ve lafz-1 دندان 'amel-i teşbîh (7) ile müsemmâ-yı sîne işâretdür. Ve دهان evvelden 'amel-i teşbîh ile müsemmâ-yı (8) mîm murād olunur. Ve دهان s̄ānīden 'amel-i terādūf ile فم murād olunur. Ve lafz-1 (9) پنہان 'amel-i isķāta işâretdür. Çün دهان s̄ānīden ki فم'dür, دهان evvel ki mîm sāķiṭ ola¹³⁷ یوسف olur.

باسم شمس (10)

رود عمرم بسر بر وجه دلخواه

که رونمایدم در سال آن ماه

(11) Hāşıl-ı ma'nā-yı beytī, 'ömrüm başa gitti murād üzre çünki baña yüz gösterdi (12) yıl içinde ol mäh. Ve ma'nā-yı mu'ammāsı, lafz-1 سال ki yıl dimekdür, üç yüz altmışdur, (13) andan شس murād olunur. Ve lafz-1 رو 'amel-i intikād ile evvele işâretdür. [12b B] Ve lafz-1 (14) ماه'uñ evveli müsemmâ-yı mîm, شس lafzınuñ içinde olıcak شمس hāşıl olur.

باسم عثمان (15)

پی نام خود ان خورشید ابرار

کشاد از هم دو انگشت نکو نثار

(16) Hāşıl-ı ma'nā-yı beytī, kendü adı ecli için ol ebrār güneşi yeri yerinden (17) iki barmakların açdı başı aşığı. Ve ma'nā-yı mu'ammāsı, lafz-1 'خورشید'den (18) 'amel-i terādūf ile 'ayn ve 'ayn'den 'amel-i tesmiye ile müsemmāsı murād olunur. (19) Ve انگشت نکو نثار olıcak bu şüret ^ hāşıl olur. Ve andan ثمان [15b A] (1) lafzı murād olunur. Ve عثمان lafzınuñ¹³⁸ üzerine müsemmâ-yı 'ayn dāhıl olacaķ عثمان olur. Der-beyān-ı kināyet: (2)

بقانون نهم کامد کنایت

رسید اعمال تحصیلی بغایت

(3) قانون deyü bir emr-i küllīye dirler ki cüz'iyātı üzerine munṭabıķ ola ki ol cüz'iyātüñ (4) aḥvālī andan biline. نهم, toķuzuncı dimekdür. Hāşıl-ı ma'nā, toķuzuncı ķānūn geldi kināyet, a'māl-ı taḥşilī irdi ğāyet. (5)

¹³⁷ ola: olıcak B

¹³⁸ lafzınuñ B

بود آن این که لفظی را نشانه
کنی بی این اصول هشتگانه

(6) آن ve این ikisi dağı esmā-yı işāretlendir. Hāşıl-ı ma'nā, olur ol kināye (7) bu ki bir lafz için nişāne, bunsuz uşul sekiz olur. Pes a'māl-ı kināye (8) iki kısımdur. Bir kısmı oldur ki bir lafzı zikr eylersin ki ol lafz-ı mezkūr (9) ol lafz-ı murād için olınmamış ola. Meşelā درم زمان داران deyüp (10) زمان lafzınıñ noқтаalı hārflerin murād idersin.¹³⁹ Ve مفلسان deyüp noқтаsızların (11) murād idersin. Ve ساکنان خانه deyüp sākin hārflerin murād idersin. Ve bir (12) kısmı dağı oldur ki mezkūr olan lafzuñ ma'nā-yı mevzū'lası vāşīta olmağ(13)sızın bir lafz-ı āher murād idersin. Meşelā güneş cemālūñ gördü bī-ḥod oldı (14) diseñ, güneşden 'amel-i terādūf ile lafz-ı 'ayn murād idersin, ol bī-ḥod (15) olıcağ, müsem mā-yı عین sākiṭ olup¹⁴⁰ این lafzı qalur. Ve kīs 'alā hāzā.

(16) مثال باسم هاشم¹⁴¹

نما طرف مهت ای شوخ دلبر
درا از یای کو روشنتر اختر

(17) شوخ, yağışıklı ve ışıcağ kanlı dimekdür. روشنتر, aydınlıq dimekdür. Hāşıl-ı (18) ma'nā-yı beytī, taraf-ı mehūñ göster ey yağışıklı dilber, getür ayakdan o rüşenter (19) yıldızı. Ve ma'nā-yı mu'ammāsı, طرف 'amel-i intikād ile āhire işāretdür ve lafz-ı [16a A] (1) مه 'amel-i tanşış ile murāddur ve anuñ taraf müsem mā-yı hā'dur. 'Amel-i tesmiye ile (2) ismi murāddur. [13a B] روشنتر اختر, şems'den kināyedür. درا از یای, 'amel-i iskāta (3) işāretdür. Çün lafzınıñ āhiri sākiṭ olsa شم qalıp hā ile هاشم olur.

¹³⁹ murād idersin: dilersin B

¹⁴⁰ olup: olıcağ

¹⁴¹ B مثال دیگر باسم هاشم: مثال باسم هاشم

142 باسم نور (4)

بود نامت زبانا مایه سور
مکّر کفتمش نور علی نور

(5) Hâşıl-ı ma'nâ-yı beyti, senüñ aduñ dil için sürür mâyesi oldı, (6) mükerrer söyledüm anı nür üzre nür. Ma'nâ-yı mu'ammâsı, mükerrer söyledüm deyüp (7) ism-i murâda kinâyet eylediği mükerrer olan نور lafzı murâddur ki murâd olan isimdür.¹⁴³

Der-beyân-ı a'mâl-ı tekmîlî (8)

چو شد اعمال تحصیلی مکمل
به تکمیلی کنم انرا مزیل

(9) Hâşıl-ı ma'nâ, çünkü a'mâl-ı taḥşîlî mükemmel oldı anı tekmîlî ile müzeyyel ideyim. (10)

بود اعمال تکمیلی سه اسلوب
که شرح ان یک بیک امرست مطلوب

(11) Hâşıl-ı ma'nâ, a'mâl-ı tekmîlî üç üslûb üzere oldığı, anı şerḥ bir bir maṭlûbdur. (12)

یکی تالیف دان کان جمع اجزاست
که حاصل کشته هر یک از دیگر جاست

(13) Hâşıl-ı ma'nâ, biri 'amel-i te'lîf bil ki ol cem'-i eczâdur ki hâşıl olmuşdur (14) her biri bir ğayr yerinden. Pes 'amel-i te'lîf isim-i maḫşûduñ kelâmda mûnderic (15) olan mevâd-ı müteferriḫasın cem' itmekden 'ibâretdür. 'Amel-i te'lîf iki kısımdu. (16) Birine te'lîf-i ittişâlî, birine te'lîf-i imtizâcî dirler. Eger ḫarf-ı müteferriḫa birbirinüñ (17) yanına getürmek olursa ittişâlî dirler. Ve eger birbirinüñ içinde derc (18) itmek olursa aña te'lîf-i imtizâcî dirler.

مثال باسم علا (19)

بود چشمت بلاي جانم اي دوست
خلاصي زين بتر نتوانم اي دوست

[16b A] (1) Hâşıl-ı ma'nâ-yı beyti, senüñ çeşmüñ canımuñ belâsı oldı ey dost. (2) Bundan beter ḫalâşlığa kâdir degülen ey dost. Ma'nâ-yı mu'ammâsı lafz-ı 'چشم' den (3) 'amel-i terâdüf ile müsemnâ-yı 'ayn

¹⁴² B دیگر باسم نور: باسم نور

¹⁴³ ki murâd olan isimdür B

murāddur. بلاي lafzı taḥlīl olıcaḳ (4) بلا ve ي olur. Çün ‘ayn لا ile olıcaḳ علا ḥāşıl olur.

144 مثال باسم همام (5)

پدرمه بود مادر هم ترا ليك
نه مادر چون ترا باشد ني پدر نيك

(6) Ḥāşıl-ı ma‘nā, babañ ay oldı hem anañ lākin ne anañ gibi eyü oldı (7) ne babañ. Ma‘nā-yı mu‘ammāsı, lafz-ı ما ki ‘amel-i tañşış ile murāddur, lafz-ı هم ‘de olıcaḳ همام ḥāşıl olur. [13b B] (8)

دوم اسقاط او تخليص است او ان است
ز چيزي كان نبايد داشتن دست

(9) Ḥāşıl-ı ma‘nā, ‘amel-i tekmīlīden ikinci isḳāṭ ve taḥlīşdür, ol vardur bir (10) nesneden ki anı elde ṭutmaḳ gerekmez. Pes ‘amel-i isḳāṭ, kelāmda mezkūr (11) olan māddeden bir pāresin düşürmekden ‘ibāretdür. Ve ‘amel-i isḳāṭa delālet iden (12) elfāz meşelā انداختن، افشاندن، بردن، بریدن، باختن، به باد دادن، برداختن (13) برداشتن، چیدن، جستن، رفتن، راندن، ریختن، رهانیدن، شستن (14) فروختن، کستن، کشودن، کشادن، کاستن، نهفتن، جدا، فراق ve هجران (15) bunların emsālī lafızlar gibi. Ve isḳāṭ-ı maḥşūşa delālet eyler ba‘z lafızlar (16) gibi.¹⁴⁵ Ve isḳāṭ-ı maḥşūşa delālet eyler ba‘z lafızlar meşelā سرمدي diseñ āhiri (17) yok dimek olur. ازلي diseñ evveli yok dimeñ ve (18) خالي diseñ āhiri yok dimekdür. ابدی ve جاودان ve لم يزل ve اجوف ve بي دل (19) vasaṭı yok dimek olur. Bunlara müşābih ḡayr lafızlar gibi.

17a A] (1) مثال باسم علي

بمهرت بي دلي زاغيار ساف است
که شست درميان دست از خلافت

(2) Ḥāşıl-ı ma‘nā, senüñ muḥabbetüñde ḳalbsizlik aḡyardan şāfidür ki ortada (3) ḥılāfdan el yumuşdur. Ve ma‘nā-yı mu‘ammāsı, lafz-ı (4) murād olunur. Ve lafz-ı بي دلي ‘amel-

B مثال ديكر باسم هاشم: مثال باسم همام¹⁴⁴

¹⁴⁵ Ve isḳāṭ-ı maḥşūşa delālet eyler ba‘z lafızlar gibi -B

i tanşîş ile murâd olunup¹⁴⁶ عیبلی olur. Ve lafz-ı (5) خلاف'dan 'amel-i terâdüf ile بید murâd olunur. Zîrâ luğat-ı 'Arabda خلاف söğüt ağacına (6) dirler ve luğat-ı Fûrsâda بید'dür. Ve lafz-ı درمیان شسته 'amel-i iskâta işâretdür. (7) Çün عیب لی lafzından بید sâkıṭ olıcak علي ḥâşıl olur. Der-beyân-ı 'amel-i ḳalb:¹⁴⁷ (8)

سیوم قلب است و ان در نظم و ترکیب
عبارت باشد از تغییر ترتیب

(9) Ḥâşıl-ı ma'nâ, üçüncü ḳalbdür ol nazm ve terkîb içinde, tağyîr tertîb(10)den 'ibâret oldı. Pes ma'lûm ola ki 'amel-i ḳalb üç kısımdu. ḳalb-i (11) küllî ve ḳalb-i kül ve ḳalb-i cüz. Eger iki kelime yâ daḫı ziyâde taḳdîm ve te'ḥîr (12) olunursa aña ḳalb-i küllî dirler. Eger bir kelimenüñ yâ birkaç kelime¹⁴⁸ 'ale't-tertîb (13) cümle ḥurûfını tebdîl olursa aña ḳalb-i kül dirler. Ve eger ba'zınuñ tertîbini (14) tağyîr olursa aña ḳalb-i cüz dirler. Ve ḳalbe delâlet iden lafızlar)15) چرخ، رحا، ve¹⁴⁹ رقص، جولان، حول، حولان، دور، عکس، قلب، زیر (16) (و بالا [14a B] کردباد، کشت bunlaruñ emsâli 'Arabî ve Türkî elfâzlar gibi.

مثال باسم تاج (17)

دلَم کز هر دو عالم جات کشتست
شَنیده نام تو شیدات کشتست

(18) Ḥâşıl-ı ma'nâ-yı beytî, göñlüm iki 'âlemden seni yer etmişdür, işitdi (19) senüñ aduñı şeydâñ olmuşdur. Ma'nâ-yı mu'ammâsı, 'amel-i tanşîş ile [17b A] (1) جات lafzı murâd olunur.¹⁵⁰ Ve lafz-ı دل 'amel-i terâdüf ile¹⁵¹ ḳalbe işâretdür. (2) Çün جات lafzı ḳalb ola ḥâşıl olur.

¹⁴⁶ olunup: olunur B

¹⁴⁷ Der-beyân-ı 'amel-i ḳalb: Der-beyân-ı ḳalb B

¹⁴⁸ kelime: kelimenüñ B

¹⁴⁹ ve -B

¹⁵⁰ olunur: murâddur B

¹⁵¹ 'amel-i terâdüf ile -B

مثال باسم عمر (3)

بپوشان خال خود از سینه پریشان

کو دور از دانه مرغ آمد پریشان

(4) Hâşıl-ı ma'nā-yı beytī, ört kendü benüñ sīnesi yaralılardan (5) ki uzak ola dāneden kuş perişān olur. Ve ma'nā-yı mu'ammāsı, (6) lafz-ı مرغ 'amel-i tanşış ile murād olinup ve lafz-ı دانه noqtaya işāretdür. (7) Ve lafz-ı دور 'amel-i iskāta işāretdür. Ve lafz-ı پریشان qalbe işāretdür. (8) Çün مرغ'üñ noqtası sākıç olup پریشان olıcak عمر olur.

Tārīh-i ĩn nazm¹⁵² (9)

بنام ایزد زهي در کرامی

که سفت الماس نوك كلك جامی

(10) Cenāb-ı Bārī'nüñ esmāsından (11) bir isimdür. ایزد, tenzīh içündür. زهي, incüdür. سفت, deldi dimekdür. نوك, qalem (12) ve qalem tıraş ve hārbe ve¹⁵³ bunlaruñ emsālī şey'lerüñ ucuna dirler. Ve كلك qalemdür. (13) Ve جامی, qutbu'l-'ārifīn¹⁵⁴ Hāzreti Şeyh 'Abdurrahmān 'aleyhi'r-raḥme ve'l-gufrānuñ (14) maḥlāşıdır ki vilāyet-i 'Acem'de Cām adlu köyden olduğı münāsebetle Cāmī (15) taḥalluş itmişdür. Ve جام lafzınıñ ḥurūfınıñ 'adedi miqdārı taşnīf vardır. Hâşıl-ı (16) ma'nā, Cenāb-ı Bārī'nüñ ismiyle zīhī maḥbūl incü ki Cāmī'nüñ qalemi ucunuñ elmāsı deldi. (17)

چو فیض قدسی آمد جای توبیخ

نیاشد کر کنندش فیض تاریخ

(18) Hâşıl-ı ma'nā, çünkü feyz-i kudsi geldi, başa kaçmak yeri olmadı (19) eger feyz tārīh iderlerse. Lafz-ı فیض burada tārīh vākı' olmuşdur [18a A] (1) ki fā seksan ve yā on ve ḍād sekiz yüz, mecmū'ı sekizyüz toqşandır.¹⁵⁵ (2)

¹⁵² Tārīh-i ĩn nazm: Tārīh-i kitāb B

¹⁵³ ve B

¹⁵⁴ qutbu'l-'ārifīn -B

¹⁵⁵ mecmū'ı yedi yüz toqşandır B

بتشريف قبول ارزنده بادا

برارباب كرم فرخنده بادا

(3) Hâşıl-ı ma' nâ, teşrîf-i kabûl ile lâyıķ olsun. Kerem aşhâb üzerine mübârek (4) olsun. Pes seyr-i kümeýt-i ķalem mızmâr-ı kütüb- raķamdan bu maħalde nihâyet buldı.¹⁵⁶

(5) Bi-ħamdillâh idüp sa'yile iķdâm
Nihâyet buldı bunda seyr-i aķlâm

(6) [14b B] İdüp tevfiķini rehber İlâhum
Bu şerħüme müyesser oldu itmâm

(7) Raħîmî oldu bu itmâma târiħ
Bulup feyz-i ilâhî ile encâm

۱۱۱۷

Sonuç

Mollâ Câmî'nin Farsça manzûm olarak kaleme aldığı *Manzûme-i Muammâ* eserinin Türkçe şerhlerinden biri de Rahîmî'ye iattir. Bu şerhin sonunda bulunan tarih manzûmesinden hareketle eserin yazılış tarihinin 1117/1705-06 olduğu tespit edilmiştir. Bu tarih manzûmesi ile yazmanın 18b sayfasında bulunan lugazda Rahîmî mahlası yer alır. Bu bilgiler ışığında bu eserin Rahîmî mahlaslı bir 18.yüzyıl şairine ait olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yaptığımız inceleme sonucunda 18. yüzyıl biyografik kaynaklarında Rahîmî mahlaslı şairlerin biyografilerinde bu şerhe dair bir kayıt bulunamamıştır. Bu nedenle şerhin müellifinin tespit edilmesi güç olmuştur. Fakat bu dönem tezkirelerinde muammâ ve lugazla ilgilenen ve ünlenen Habeşîzâde lakabıyla meşhur Abdurrahim Rahîmî'nin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgidен hareketle bu şerhin Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî Efendi'ye ait olabilme kanaati hâşıl olmuştur.

¹⁵⁶ Pes seyr-i kümeýt-i ķalem mızmâr-ı kütüb- raķamdan bu maħalde nihâyet buldı - B

şerhe ait iki nüsha tespit edilebilmiştir. Eserde kaynak metinde bulunan 66 beytin şerhi yer alır. şerh yöntemi olarak kaynak metin beyitlere ayrılarak ele alınır. Amel tariflerinin yapıldığı beyitlerdeki kelimelerin sözlük anlamı ve fonksiyonu verildikten sonra beyitlerin tercümesi verilir. Anlatılan amelin daha iyi anlaşılması için bazen ilave bilgiler verilerek bu bilgiler örneklerle desteklenir. Örnek ismin geçtiğı beyitler de tercümeden sonra beyitte yer alan ismin muammâ çözümünün yapıldığı görülür.

şarihin belirli ölçüde faydalandığı anlaşılan kaynaklar Kemalpaşazâde'ye ait *Dekâiku'l-hakâyık* ve İbn Sînâ'ya ait *el-İşâret* eserleri ile Kâdı Beyzâvî'dir.

şerhte muammâ türü tahsîlî, tekmiî ve teshîlî şeklinde üç kısma ayrılarak ele alınır. Bunlardan ilkin teshîlî amel anlatılır. Teshîlî amel intikâd, tahlîl, terkîb ve tebdîl şeklinde dört kısma ayrılır. Tahsîlî amel ise tahsis-tansîs, tesmiye, telmîh, terâdüf, iştirâk, tashîf, teşbih, hisâbî ve kinâyet olmak üzere dokuz kısma ayrılır. Tekmiî amel ise telif, iskât-tahlis ve kalb olacak şekilde üç kısımdır. şerhte kalb-i küllînin örneğinin geçtiğı beyit eksiktir.

Câmî'nin *Manzûme-i Muammâ* eserinin Rahîmî'ye ait şerhin Sürûrî, Behiştî ve Selâhaddîn Uşşakî'ye ait şerhlerden en belirgin farkı, Rahîmî'nin şerh yöntemi olarak amel tariflerinin yapıldığı beyitlerdeki sözcüklerin sözlük anlamları ve metindeki işlevleri hakkında bilgi vermesidir.

Eski Türk edebiyatının muammâ türü hakkında yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış yaşandığı görölmektedir. Bu çalışmanın muammâ literatürü ile şerh geleneğine katkı sağlayacağına inanıyor ve bu alana ilgi duyanlar için bir başvuru kaynağı olmasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakkı (2020), Rahîmî, Habeşî-zâde Abdurrahîm Rahîmî Bey, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*; <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rahimi-habesizade-abdurrahim-rahimi> (Erişim tarihi: 10.03.2024).
- Arslan, Ömer (2023a), Bir Beyitte Bütün İsimleri Gizleyen Muamma: Câmî'ül-Esmâ, *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2495-2522. <https://doi.org/10.34083/akaded.1387395>.
- Arslan, Ömer (2023b), "Kınalızâde Alî Çelebi'nin Muammeyâtı", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç*, C. 1, Editörler: Mücahit Kaçar, Sadık Yazar, Ömer Arslan vd., İstanbul: DBY Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Muammâ*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çapan, Pervin (2005), Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2020), Muammâ, *DİA*, C. 30, s. 319-320, Ankara: TDV Yayınları.
- Durusoy, Ali (2001), "el-İşâret ve't-Tenbihât", *DİA*, C. 23, s. 421-422, İstanbul: TDV Yayınları.
- Donuk, Suat (2020), Habeşîzâde Abdurrahîm Rahîmî'nin Matla'ü'l-İşrâk Adlı Silsilenâmesi ve Matla'ü'l-İşrâk'a Göre Tarikatlar ve Şeyh Silsileleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 20 (1), 38-62. <https://doi.org/10.30627/cuilah.724948>.
- Kaçar, Mücahit (2021), "Mollâ Câmî'nin Manzûme-i Muammâ'sına Salâhaddîn-i Uşşâkî Tarafından Yapılan Şerh", *Esengü Bitig: Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*, Yayına Hazırlayan: Tümer Karaayak, Uğur Uzunkaya, İstanbul: DBY Yayınları.
- Kaçar, Mücahit, İlyas Karanlı ve Ahmet Akdağ (2020), *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb: İzahlı ve Örnekli Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okumuş, Ömer (1993), Câmî, Abdurrahman, *DİA*, C. 7, s. 94-99, İstanbul: TDV Yayınları.

- Öntürk, Tolga (2022), Behişti Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin *Muammâ-i Sagîr* Risalesine Yazdığı Şerh: *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ*, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (29), s. 247-267. <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut517>.
- Özkan, Mustafa (1994), "*Dekâiku'l-hakâyık*", *DİA*, C. 9, s. 111-112, Ankara: TDV Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (2020), *Muammâ*, *DİA*, C. 30, s. 320-321, Ankara: TDV Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (1995), *Emrî*, *Emrullah*, *DİA*, C. 11, s. 164, Ankara: TDV Yayınları.
- Turgut, Kadir (2013), *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Edeb Olmaz

Yaşar AYDEMİR

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakóltesi, Ankara Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3402-1312> ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

aydemir@gazi.edu.tr

Atıf Bilgisi: Aydemir, Yaşar. "Edeb Olmaz". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 32* (Temmuz 2024), 152-173. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1466492>.

Geliş Tarihi	09.04.2024
Kabul Tarihi	25.04.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Memduh Mehmed Paşa'nun derlediği Mecmuatü'l-eş'âr isimli mecmuada “edeb olmaz” redifi ile 18 matla beyti bir araya getirilmiştir. Şiir estetiği içerisinde maksat neyin edep olup olmadığını ortaya koymak değilse de umurun değer yargılarını yansıtması ve bir tema etrafında şekillenmesi dikkat çekici bulunmuştur.

Bugünün antolojilerine karşılık gelen şiir mecmuaları devrin popüler kültürünü yansıtır. 19. yüzyılda köklü değişimlerin yaşandığı coğrafyamızda değerler de aynı hızla değişim ve dönüşüm sürecine girmiş, eski ile yeninin uzunca bir süre mücadelesi olmuştur. Söz konusu temanın bu dönemde mecmuada yer alması da anlamlı bulunmuştur.

Çalışmamızda, “edeb olmaz” redifini kullanan veya bu içerikte söylenmiş ve mecmualara girmiş başka metinlerin olup olmadığını öne çıkan şiir mecmuaları taranarak kontrol edilmiştir. Yazıya zemin teşkil eden mecmuadaki gibi, konunun tematik olarak başka mecmualarda yer almadığı, aynı içerikte ve redifte söylenmiş beyitlerin daha çok nazire bağlamında bir araya getirildiği görülmüştür.

İlgili mecmualarda dağınık olarak bulunan benzer redif ve içerikteki beyitler de yazıda bir usul çerçevesinde değerlendirilmiştir. Edeb ve hayâ kelimelerinin anlamları ve toplum değerleriyle ilişkisine vurgu yapılmış, zaman içerisindeki değişim ve dönüşümüne işaret edilmiştir. Akabinde tema, tespit edilen beyitlerde içerik, söyleyiş ve ihtiyaç çerçevesinde ele alınmıştır. Beyitlerin dil içi aktarımı yapılarak şairlerin dikkati, beyit kurguları, verdikleri mesajlar diğer estetik unsurlarla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edeb, hayâ, mecmua, Memduh Mehmet Faik, 19. Yüzyıl.

Indecorous

Yaşar AYDEMİR

Prof. Dr., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Ankara Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3402-1312> ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

aydemir@gazi.edu.tr

Citation: Aydemir, Yaşar. "Indecorous". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (July 2024), 152-173. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1466492>.

Date of Submission 09.04.2024

Date of Acceptance 25.04.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

A poetry collection compiled by Mamdouh Mehmed Pasha, titled Mecmuatu'l-es'ar, 18 matla couplets were gathered together with the rhyme "indecorous". Although the aim is not to reveal what is or is not propriety, within the aesthetics of poetry, it is found remarkable that it reflects the value judgments of the public and is shaped around a theme.

Poetry collections, which correspond to today's anthologies, reflect the popular culture of the period. In the 19th century, in our geography, where radical changes were experienced, values also entered a process of change and transformation at the same pace, and the old and the new struggled for a long time. The inclusion of this theme in the poetry collection during this period was also found meaningful.

In our study, the prominent poetry collections were scanned to check whether there are other texts that use the rhyme "indecorous" or that have been sung with this content and entered into the collections. It has been observed that the subject is not thematically included in other collections, as in the one that constitutes the basis of this article, and that the couplets with the same content and rhyme are mostly brought together in the context of nazire.

The couplets with similar rhymes and content, which are scattered in the related collections, have also been evaluated within the framework of a method in the article. The meanings of the words propriety and modesty and their relationship with social values are emphasized and their change and transformation over time are pointed out. Subsequently, the theme was discussed within the framework of content, discourse and need in the identified couplets. By making in-linguistic transfer of the couplets, the attention of the poets, couplet constructions, and the messages they give are in relation to other aesthetic elements.

Keywords: *Propriety, modesty, poetry collection, Mamdouh Mehmed Faik, 19th century.*

Giriş

Edepi; utanmaklık, ud, hayâ, hicap, erkân (Tulum 2011: 640), uygun, beğenilen davranış, töreye uygun davranma; iyi ahlak, incelik, terbiye (TDK); her işte uygun olan usul; uyarma, ceza; nezaket, metanet; usul, yol, tavır, eda (Tulum 2011: 640) gibi anlamlara gelir. Her toplumda bulunmakla beraber çerçevesi değişebilir. Kimi zaman birine göre edepli olan diğerinde edep dışı olarak algılanabilir. Edebi, toplumun değerleri belirler. Uygulamada ölçüt ilgili değerler bütünüdür. Ona uygun hareket edilmezse gerek yasal olarak gerekse kamuoyu vicdanında mahkûm edilir. Hayâ; utanma duygusu, hicap, ar, utangaçlık, mahcupluk, arlanma (Tulum 2011: 832) anlamlarında kullanılır. Her iki kelimenin ortak tarafları olmakla birlikte hayâ, edebe göre daha kişisel ama daha ağır bir sıfattır. İkisinin birlikte kullanımı müteradifliğin yanında nüansı da getirir. Hayasızlık, edepsizlikten öte bir olguyu tanımlar. Toplumda şiddetle reddedilen durumları içine alır.

Toplum dinamiktir. Zamanla beğeniler değişebilir. Değişim ve dönüşüm giyim kuşamdan yeme içmeye, davranışlardan olgular karşısındaki duruşlara kadar geniş bir çerçevede görülebilir. İhtiyaç, şartlar, algı, olgu, değer yargıları, kabuller değişikliğin ana belirleyicisidir. Bugün geniş kitlelerin rağbet ettiği güzelliik ve estetik bir süre sonra itibardan düşebilir. Eski güzel beğenilmez olur (Özgül 2023: 218). Bir dönem tanımlar ve tasvirlerde kullanılan varlıklar güncelliğini kaybedebilir. Oğuz Kaçan destanındaki baş kahraman Oğuz'un "Öküz ayağı gibi idi sanki ayağı! / Kurdun bileği gibi idi sanki bileği! // Benzer idi omuzu tıpkı samurunkine! / Göğsü de yakın idi koca ayının kine!" (Ögel 2003: 115) dizeleriyle anlatılan güç ve kuvvet özellikleri bugün başka nesnelere ve olgularla ilişkilendirilerek anlatılma yoluna gidilmiş ve önceki anlatımlar gariipsenir hâle gelmiştir. Benzer bir değişim ve dönüşüm edep ve hayâ kavramlarının içeriğini de dönüştürür. Dün makul karşıladığımız davranış bugün anormal olarak değerlendirilebilir. Edepi dışı gördüğümüz davranışlar zamanla kanıksadığımız birer olguya dönüşebilir.

Temel değerlerden olan edep ve hayâ edebî eserde dilin farklı imkânlarıyla karşımıza çıkar. Bunların bir kısmı özlü söz, atasözü ve

deyimlere bürünerek gelir. Bu türden değer ve sözlerin etkisi güçlü, süresi uzun olur.

Mecmua

Derleme eserler içerisinde kabul edilen mecmualar bugünün antolojilerine karşılık gelir. Mecmuaların kimisi profesyonel kişiler tarafından derlenmiştir. Daha dikkatli hazırlanan bu türden mecmualar genellikle tematiktir. *Camiü'n-nezâir*, *Mecmuatü'n-nezâir* gibi. Birçoğu da amatörce hazırlanmış olup meraklı okurların bir araya getirdiği seçme metinlerden oluşan defterlerdir. 15. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız mecmualar edebiyat tarihimizin önemli kaynakları arasındadır. Sürprizlerle doludur. Hangi varağından ne çıkacağı belli değildir. İçinde şairler arası ilişkilerden ilaç tariflerine, yeni türlerden nüshası bulunamamış eserlere kadar birçok malzeme barındırır. Derlendiği zamanda öne çıkan metinleri, şair ve yazarları; dönemin popüler konuları ve temalarını yansıtır.

Yazımıza temel oluşturan mecmua, Memduh Mehmed Faik Paşa tarafından 19. yüzyılda tertip edilmiştir. Bir doktora çalışmasına da konu olan mecmua (Ünlü Aydın 2018) 06 Mil. Yz. FB 533 numarası ile kayıtlı bir eserdir. İçinde farklı temalar vardır. 15-19. yüzyıllarda yaşayan şairlere ait çok sayıda şiir mevcuttur. Mürettip, mecmuanın 188a varağında 13 ayrı şaire ait “edeb olmaz” redifli 18 matla beytini bir araya getirmiştir. Taradığımız başka mecmualarda bu temada bir gruplamayla karşılaşmadık. Kendisinden önce derlenmiş Pervâne Bey ve Edirneli Nazmî'nin mecmualarında aynı redifli örnekler olmakla birlikte onlara nazire gazeller bağlamında yer verildiğini gördük. Hisalî'nin *Metâliü'n-nezâir*'inde benzer içerikte beyit varsa da bu redifte matlalara rastlamadık. Kabilî'nin *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr* isimli mecmuasında da tematik bir ilgi bulamadık. Söz konusu mecmualarda bulunan beyitlerin büyük bir kısmı aynı redifi taşıyan matlalar olmasına rağmen benzer içerikte yazılmış müfred birkaç beyti de buraya dâhil ettik.

Şair ve Bürokrat Memduh Mehmet Fâik Paşa

Mecmuanın mürettibi Memduh Mehmet Fâik Paşa (d:1839-öl: 9 Nisan 1923) İstanbul'da doğmuştur (İnal 1998: 384; Aslantaş 2001: 185; Ünlü Aydın 2018: 5). Mazlum Mustafa Fehmi Paşa'nın oğludur (İnal 1998: 384; Ünlü Aydın 2018: 5). Amedi Kâtipliği,

Encümen-i Mahsus-ı Vükela Zabıtlığı (1871), Maarif Nezareti Mektupçuluğu (1872), Sadaret Mektupçuluğu (1875), Maliye Nezareti Mektupçuluğu (1876), Şura-yı Umur-ı Maliye Memurluğu (1881), Şura-yı Devlet Azalığı (1882), Konya Valiliği (1887), Sivas Valiliği (1889), Ankara Valiliği (1893), Dâhiliye Nazırlığı (1895) görevlerinde bulunmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1908'de Dâhiliye Nazırlığı görevinden istifa etmiş, 3 gün sonra da tutuklanarak önce Büyükkada'ya arkasından Sakız'a sürgün edilmiştir. Trablusgarp'ın İtalyanlarca işgali üzerine Sakız'dan ayrılmasına izin verilmiş, ömrünün geri kalanını İstanbul Kireçburnu'nda geçirmiştir. 9 Nisan 1923'te vefat etmiş, vasiyeti gereği Çarşamba İsmet Efendi Dergâhı'ndaki hazireye defnedilmiştir (İnal 1998: 384; Kurşun 2003: 495; Ünlü Aydın 2018: 5-7).

Kendisi de şair olan Memduh Mehmed Paşa'nın *Divân-ı Eşâr'ı* (1916) yanında çok sayıda mensur eseri vardır. *Eser-i Memdûh* (1872), *Feverân-ı Ezmân*, *Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mütâlaat* (1908), *Haller ve İclaslar* (1913), *Mirât-ı Şuûnât* (1912), *Tasvîr-i Ahvâl Tenvîr-i İstikbâl* (1912), *Esvât-ı Sudûr* (1913), *Kuvvet-i İkbâl Alâim-i Zevâl* (1913), *Bedâyi-i Âsâr* (1914), *Serâsir-i Siyâsiye ve Tahavvülât-ı Esâsiye*, *Miftâh-ı Yemen* (1914) telif eserleridir. *Terceme-i Hikâye-i Jönnevîev* (1868), *Perihan Sultan/Üç Perdelik Târihî Temâşâ* (1914) gibi çevirileri de bulunmaktadır (Ünlü Aydın 2018: 7-9).

Memduh Mehmed Paşa bürokratik görevlerinde sanatkârı koruyup kollayan, teşvik eden, şiir ve sanattan yana tavır koyan bir şair ve nasirdir. Nüktedan, güzel şiir okuyan, üslup sahibi birisidir. Geleneği bilir, yeniliğe açık olmakla birlikte eskiyi reddetmez (Ünlü Aydın 2018: 10-14).

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumunda ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir asırdır. Her değişim ve dönüşüm dirençle karşılaşır. Düşüncede, günlük yaşamda, sanatta; edebiyatta, musikide eski ile yeninin mücadelesi olur. Hiçbiri sancısız olmaz. Memduh Mehmed Paşa, hızlı değişim ve dönüşümden yana olmamıştır. Edebî gelenekteki değişimlerin sağlıklı olmadığı kanaatindedir. Eski şiirin reddedilmesini doğru bulmaz. Bu konuda şöyle der: “Şi’rin bir kabâ-yı cedûd bulmasına kâni isem de altı yüz sene germ ü serd-i rûzgâra mukâvemetle nisâr-ı ezhâr ve îsâr-ı esmâr etmiş olan devha-yı edebiyât-ı milliyemizin bîh ü şâhuna balta asmak insâfa hîç

yakışmaz.”, “Bayburtlu Zihnî nişanlısı kızın köyünü Rû-siyeh (Rusya) ordusu istîlâ eylediğini duyup ma’sûkam ne oldu sevdâsıyla o cihete doludizgin esbi koşturduğunda pek yüksek bir dağ tepesinde

*Vardım ki yurdundan ayak götürmüş
Yavru göçmüş ıssız kalmış otağı
Câmlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı*

zemîninde söylediği manzûme yanık bir kalbin enîn-i hazînidir. Hülâsa-i ifâde atalarımızın babalarımızın tercümân-ı vicdânları olan devâvîni uçurtma kâğıdı yapıp da havaya savurmak etfâle mahsûs etvâr-ı garîbedendir.” (Çakır 2009: 712-713; Ünlü Aydın 2018: 14).

Memduh Mehmed Paşa'nın *Mecmû'a-i eş'âr*'da “edeb olmaz” redifli matlaları bir tema olarak belirlemesi sosyal hayattaki sağlıklı değişime karşı tutumuyla da ilişkilendirilebilir. Görebildiğimiz kadarıyla “edeb olmaz” redifli matlaları bir araya getiren ilk isim kendisidir.

Edeb Olmaz

“Edeb olmaz” redifli beyitlerin oluşturduğu tema, muhteva olarak gelenek içerisinde edep ve edep dışı olan hususları yansıtmaktadır. Kuşkusuz beyitleri kurgulayan şairlerin birincil amacı edep ya da edep olmayanı ortaya koymak değildir. Onlar şiirlerinin kurgusunda toplumun edeple ilgili değer yargılarını malzeme olarak kullanır, şiiriyetin diğer unsurlarıyla mesajlarını güçlü bir şekilde verir, sanatlarını icra ederler.

“Edeb olmaz” redifli beyitlerde başta teşbih, teşhis ve hüsn-i talil olmak üzere birçok edebî sanattan yararlanılmış, her beyitte düşünceyi güçlendirmek amacıyla irsâl-i mesel sanatına başvurulmuştur. Sanat eserinde ses ve ölçü (vezin), manadan ayrı olarak değil, eserin bütünlüğü içerisinde ele alınmalıdır (Wellek-Warren 1983: 227). Çalışmaya konu matla niteliği taşıyan beyitlerin tamamı, “mefûlü mefâilü mefâilü feülün” kalıbıyla yazılmıştır. Dört beyit haricinde, müfred olan beyitlerin tamamı da aynı vezinde kaleme alınmıştır. Kuşkusuz bunda beyitlerin birbirine nazire oluşunun etkisi vardır. Ancak kalıbın duraklarının ve ses değerlerinin ritminin; hiçbir şeyi umursamayan, serkeş, kaide ve kurala uymayan kimselerin hareketlerini resmeder niteliği de etkili

olmalıdır. Diğer dört beyitte “edeb olmaz” kelime grubu bir arada olmayıp “bî-edeblik”, “edeb değil”, “hayâsız bî-edeb”, “olmaz edeb” biçimindedir.

“Edeb olmaz” hükmünün verildiği beyitlerden sadece ikisinde sevgiliyle doğrudan ilgi kurulmamıştır. Bir beyitte üçüncü şahıs olarak sevgili ile karşılaştırma yapılırken geri kalanın tamamında sevgili muhatap alınmıştır. Sevgilinin güzellik unsurları onu en iyi tanımlayacak nesne veya olgu ile anlatılır. Anlatımda çoğunlukla somutlama ve yorumlama göstergesi olan teşbih, istiare, teşhis ve hüsn-i talil sanatlarından yararlanır. Sevgilinin güzellik unsurlarının benzetildiği nesnelere benzeyenle birebir mukayese edildiğinde kendisine benzetilen nesne hayli zayıf kalır. İlgili güzellik unsuru benzetildiği nesneden çok üstündür. Sevgilinin güzellik unsurlarının benzetileni olan nesnelere kişileştirilir. Güzellik unsurlarıyla karşıtlık üzerinden ilgi kurularak “edeb olmaz” hükmü verilir. Okuyucuya da onaylamak düşer.

İlgili beyitlerde dikkati çeken bir başka özellik dilin gerçek, mecaz ve yan anlamlarından sıklıkla yararlanılmış olmasıdır. Şairler beyitleri adeta dil cambazlığının gösteri alanına dönüştürmüşlerdir. Kastedilen anlamın yanında çağrışım yoluyla okuyucu düşünmeye ve farklı hayaller kurmaya yönlendirilir. Bu hayaller kimi zaman bir resim olarak gözümüzün önünde canlanır, kimi zaman hareketli sahne olur, kimi zaman da temsilî bir imaja dönüşür.

Yüzü açılmak deyimi bugün; güzelliği, parlaklığı ortaya çıkmak anlamında kullanılır (TDK). Deyimin “sosyal ilişkiler kurmaya, çevresini, dünyayı anlamaya başlamak; cinsel ilişkileri öğrenmek” (Aksoy, 1984: 959) anlamı da vardır. Halk ağzında, kendini sakınmayan, olur olmaz biçimde görünür olan bayanlar için kullanılır. Argodaki yüzü yırtık ifadesi bunun ileri aşaması olmalıdır. Gerçek anlamıyla yüzün açılması yüzün gösterilir olmasıdır. Kadının yakın çevresi ve tanıdıkları dışındakilere olur olmaz yüzünü göstermesi yadırganır. Kâbilî’de (2018: 1058) Gevherî’ye, mecmuada Nizâmî’ye ait gösterilen (Ünlü Aydın 2018: 1336) beyte göre gül, sevgilinin yanağına alternatif olarak çıkıp yüz gösterse buna şaşılmaz. Çünkü yüzü açılmışta hayâ ve edep yoktur:

*Gül ârzuña olsa mukâbil aceb olmaz
Kim yüzi açılmışda hayâ vü edeb olmaz*

Benzer bir imaj Cem Sultan'ın beytinde (Hısâlî 2003: 175) de tekrarlanır. Ancak beyitte mecazen “şımartılmış” (TDK) anlamındaki “yüzlü” kelimesinin kullanımı “yüzü açılmış” kelime grubunun ifade ettiği olumsuzluğu derinleştirdiği gibi anlam katmanı da sağlar:

*Yüzüñe öykünse gül olmaz aceb
Kim açılmış yüzlüde olmaz edeb*

Sümbül, gelenek içerisinde taşralı kabul edilen bir çiçektir. Yabanda yetişir. Dönemi içerisinde bahçede süs bitkisi olarak değer görmez. Ancak alımlı ve dikkat çekicidir. Tazeliği, berraklığı, baharın müjdecisi olması gibi özellikleriyle öne çıkar. Çoğunlukla sevgilinin örgülü saçlarının benzeyeni olur. Nâbî'ye göre (Ünlü Aydın 2018: 1336) sümbül, saçını dağıtsa şaşmamak gerekir. Zira yabanda büyüyen hayâ ve edep yoktur:

*Sünbiül saçını kılsa perîşân aceb olmaz
Yabanda büyüyen hayâ vü edeb olmaz*

Başı taşra; havalı, bir işi gereğince benimsemeyen, önemsemeyen, uçarı (Tanyeri 1999: 54) gibi anlamlara gelir. Hayretî'nin "*Ben seni bir pâk-dâmen beğ güzel sanurdum âh / Başu taşra serv-i hoş-reftâr imişsin anladum*" (G 332/4) beytine bakılırsa; ahlakı bozuk, herkesle düşüp kalkan anlamlarında da kullanılmaktadır. Gönül gezdiren, sadık olmayan sevilenin sıfatıdır.

Çamfıstığı ağacı olan sanavber, serviden sonra sevgilinin boyunun benzetildiği ağaçların başında gelir. Kâmî (Ünlü Aydın 2018: 1337), sanavberin sevgilinin boyuna öykünmesini şaşılacak bir durum olarak görmez. Çünkü başu dışarı, uçarı olanda edep olmaz, hadsizdir:

*Öykünse kad-i yâre sanavber aceb olmaz
Zîrâ ki başu taşra olanda edeb olmaz¹*

Geçmişte ayna bugünkü gibi herkesin ulaşabildiği bir nesne değildir. Vaktiyle yüzü örtülü aynalar sokaklarda dolaştırılır, ücreti mukabilinde aynaya baktırılmış. Yakın zamana kadar sokaklarda ücret karşılığı insanları tartan terazi taşıyanlar gibi. Her defasında

¹ Beyit “sanavber kad-i yâre” kelime grubunun takdim tehiriyle Pervâne Bey Mecmuası'nda Meâlî'ye ait gösterilmiştir (Pervâne 2017: 1097).

insanlar yüzünü aynada görürken ayna da kendi yüzünü açar, her bir yüzü yansıtmış. Yüzü açılmak kelime grubunun güzelliği, parlaklığı ortaya çıkmak (TDK) anlamı varsa da aynaya izafe edilen yüzü açılmışlık; hadsizlik etmek, pervasızca görünmek, ucu iffetsizliğe kadar giden bir hâl içerisinde olmak gibi geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Yüzü gözü açılmak deyimine verilen “cinsel ilişkileri öğrenmek” (Aksoy, 1984: 959) anlamını çağırıştır. *Pervâne Bey Mecmuası*'nda (Pervâne 2017: 1094) Şebâbî'ye, *Memduh Paşa Mecmuası*'nda Emnî'ye (Ünlü Aydın 2018: 1337) ait gösterilen beyitte şair, aynanın sevgilinin karşısında olmasını onun yüzü açılmışlığına bağlar. Yüzü açılmışta ise hayâ ve edep yoktur:

*Âyîne saña olsa mukâbil aceb olmaz
Kim yüzi açılmışta hayâ vü edeb olmaz*

Edeb etmek, “utanmak, sıkılmak” (TDK) demektir. Edep olmaması da utanıp sıkılması olmayan anlamına gelir. Kapıya gelen ihtiyaç sahibidir. Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) "Allah'ım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım." diye dua etmiştir (Hadislerle İslam 1 2014: 161). Yoksul, varlıklı olandan umar. Onun himmetine muhtaçtır. İstemek, dilenmek insan için en zor şeylerden birisidir. Yüz karası olarak değerlendirilir. Fennî'nin beytinde (Ünlü Aydın 2018: 1337) güneş, sevgilinin kulu olarak tasavvur edilmiştir. Her sabah onun kapısına gelir. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Zira dilencide utanma olmaz:

*Her subh güneş kapuña gelse aceb olmaz
Ma'zûr tut ey şeh ki gedâda edeb olmaz²*

Elden ele dolaşmak, “uyandırdığı ilgi dolayısıyla birçok kimsece alınıp bakılmak, ya da kullanılmak” (Aksoy 1984: 628) anlamında bir deyimdir. Elden ele düşmek bir derece daha düşüklük ve düşkünlüğü ifade eder gibidir. Farklı kişilerin kullanımına açık olmak anlamı öne çıkar.

Mühür elden ele düşer. Birden fazla insan tarafından kullanılır. Güç el değiştirip durur. Mühürlemek için mührün yüzünün açık olması gerekir. Şekil olarak açılıp kapanan iki dudağa

² Beyit “Ma'zûr tut” yerine “Ma'zûr ola” farkıyla *Pervâne Bey Mecmuası*'nda Sultan Bâyezid'e ait gösterilmiştir (Pervâne 2017: 1094).

benzer. Genellikle kırmızıdır. Her alanın elinde basıldığı için elden ele düşmüştür. Beyitte mührün sevgilinin lal taşına benzeyen dudağına öykünmesi şaşılması değildir. Çünkü elden ele düşende hayâ ve edep yoktur. Beyit, *Pervâne Bey Mecmuası*'nda (Pervâne 2017: 1095) Fakîrî'ye, *Memduh Paşa Mecmuası*'nda Fâmî'ye (Ünlü Aydın 2018: 1337) ait gösterilmiştir:

*Öykünse leb-i la'lüñe hâtem aceb olmaz
Elden ele düşende hayâ vü edeb olmaz*

Gelenekte anlatılan şarap meclislerinde tek kadehten içilir. Dolu gelir, boş gider. Ay yüzlü saki sırayla gelenlere kadeh sunar. Dolayısıyla kadeh elden ele dolaşır. Eline alan herkesle dudak dudağına gelen kadeh, elden ele düşmüştür. Ona ulaşan öpmüştür. Bu yüzden Muîdî (Ünlü Aydın 2018: 1337), şarap kadehinin sevgilinin dudağını öpmesine şaşılmayacağını söyler. Çünkü elden ele düşende edep ve hayâ yoktur:

*Câm-ı mey öperse lebüñi ger aceb olmaz
Elden ele düşmüşde hayâ vü edeb olmaz*

Baldırı çıplak; ayaktakımından, işsiz, serseri anlamlarında bir deyimdir (Aksoy 1984: 504; TDK; Tanyeri 1999: 41). Servi, dalları yukarı doğru dik büyüyen, meyvesiz, uzun ve ona mütenasip başı rüzgârdan hep salınan bir ağaçtır. Sevgilinin boyu uzunluğu, semeresiz oluşu ve hızlı büyümesi gibi nedenlerle serviye benzetilir. Beyitte servinin dallarının bulunmadığı alt kısım baldır gibi düşünülerek teşhis ve kinaye sanatlarından yararlanılmıştır. Muîdî'ye (Ünlü Aydın 2018: 1337) göre servi, kendisini sevgilinin boyunun muadili gibi gösterse şaşılmaz. Çünkü baldırı çıplakta edep ve hayâ yoktur:

*Serv olsa kad-i yâre mu'âdil aceb olmaz
Kim baldırı çıplakta hayâ vü edeb olmaz*

Bulut, katman katman oluşu, rengi vs. açısından sevgilinin saçlarının benzeyeni olur. Yağmurun habercisidir. O olmadan yağmur yağmaz. Yağmur taneleri yere düşer. Böylelikle bulut yüzü suyunu yere dökmüş olur. Yüz suyu dökmek mecazidir. "Kendini zorlayarak ricada bulunmak" (Aksoy 1984: 958), "onuru sarsacak kadar yalvarmak" (Tanyeri 1999: 263) demektir. *Pervâne Bey Mecmuası*'nda (Pervâne 2017: 1098) Zihnî'ye, *Memduh Paşa'nın*

Mecmuası'nda Tâlî'ye ait (Ünlü Aydın 2018: 1337) gösterilen beyitte bulut kendisini sevgilinin saçlarına nispet etse, onunla ilişkilendirse şaşmamak gerekir. Çünkü yüzü suyunu yere dökende hayâ ve edeb olmaz:

*Ebr itse eger zülfüñe nisbet aceb olmaz
Kim yüzi suyun yire dökende edeb olmaz*

Pervâne Bey Mecmuası'nda (Pervâne 2017: 1098) Kâtibî adına kayıtlı olan benzer bir beyit de şöyledir:

*Zülfüñe hayâsızlık idüp beñzer imiş ebr
Pes yüzi suyun yire dökende edeb olmaz*

Daldan dala konmak, "sık sık iş, konu veya düşünce değiştirmek" (TDK), durum değiştirmek (Aksoy 1984: 586) anlamında bir deyimdir. Bu tür insanlarda sebat ve istikrar yoktur. Bugün ak dediğine yarın kara diyebilir. Dolayısıyla güven telkin etmezler. Bülbül de bir kuş olarak doğası gereği daldan dala konar. Tâlî'nin (Ünlü Aydın 2018: 1338) beytinden anlaşıldığına göre bülbülün utanması, çekinmesi olmadığı gibi ar ve namusu da yoktur. Nerde akşam orada sabah anlayışındadır. Konuşmanın zamanı ve zeminini bilmez. Bu yüzden bülbülün sevgilinin bulunduğu yerde feryat figan etmesine şaşılmaz. Zira daldan dala konmuşta hayâ ve edeb olmaz:

*Kûyunda figân eylese bülbül aceb olmaz
Daldan dala konmuşda hayâ vü edeb olmaz*

Hilal, ayın hâllerinden birisidir. 14'ünde dolunay olur. Gün geçtikçe incelik, hilal hâlini alır. Dolunay ayın kâmil biçimidir. Bunun dışındaki hâlleri eksiklidir. Eksikli kelimesine, *Tarama Sözlüğü'nde* "Eksiği bulunan, kusurlu, âciz, kemter; kadın." (TDK) anlamı verilmiştir. "Bu alaka ile soysuz ve fûrumayeye de itlak olunur" (TDK) ifadesinde mayası bozuk, aşâğılık yaratılışı, soysuz gibi olumsuz anlamları vurgulanmıştır. Sevgilinin kaşı da şekil olarak hilâle benzer. Müstakimzâde'nin (Ünlü Aydın 2018: 1338) beytine göre hilâlin sevgilinin kaşına benzemeye kalkmasına şaşmamak gerekir. Zira o hadsizlik etmiştir. Kemali olmayanın edebi yoktur:

*Ebrûya hilâl olsa müşâbih aceb olmaz
Bir şeyde kemâl olmaya anda edeb olmaz*

Başlı başına, “başka şeylerden ayrı, yalnız o yeter olarak” (Aksoy 1984: 518), “kendi başına” (Tanyeri 1999: 49) anlamında bir deyimdir. Nezaket ve edebe uygun hareket çoğunlukla toplu yaşamda aranır. Orada değerler içselleştirilir. Kendi hukuku kadar diğerinin hukuku dikkate alınır. Kendi başına büyüyen, ilgiden yoksun kişiler bu kuralları bilemez, ya da kendini uymak zorunda hissetmez. Dolayısıyla ortalama davranışların dışında hareket eder. Toplumun edep kabul ettiği hususlardan habersizdir veya onu içselleştirmemiştir. Kaba sabadır. Âtîf Çelebi'nin (Ünlü Aydın 2018: 1338) söylediğine göre servi, kendi başına büyümüş, terbiyeden yoksundur. Sevgilinin boyuna benzemeye çalışmasına şaşmamak gerekir:

*Öykünse serv kaddüñe ey şeh aceb olmaz
Başlı başına büyüdi anda edeb olmaz*

Yüzsüz; utanması olmayan anlamında mecaz bir ifadedir (TDK). Hançer şekil olarak eğri olup bele takılır. İki tarafı da aynı renk ve işlevdedir. Saffi'nin beytinde (Ünlü Aydın 2018: 1338) takıldığı yer ve takılmak kelimesinin sarkıntılık etmek anlamını da ima edecek bir kullanımla hançerin edep ve hayâdan yoksunluğu vurgulanmıştır:

*Hançer de miyânına takılsa aceb olmaz
Aslı bu ki yüzsüzde hayâ vü edeb olmaz*

Ortaya düşmek; değerini yitirmek, herkesin kullanımına açık olmak (TDK), “her isteyen cinsel ilişkide bulunabileceği duruma gelmek, sokağa düşmek” (Aksoy 1984: 835) demektir. Kullanıldığı yere göre geniş bir anlam çerçevesi oluşur. Mum meclisi aydınlatır. Sevgilinin yüzü kimi zaman parlaklığı yönüyle muma benzetilir. Cemâlî (Ünlü Aydın 2018: 1338), mumun sevgilinin yüzüne öykünmesine şaşılmayacağını; “ortaya düşenlerde hayâ ve edeb olmaz” deyiminden hareketle anlatır:

*Öykünse şem' rûy-ı nigâra aceb olmaz
Ortaya düşenlerde hayâ vü edeb olmaz*

“Ellerde gezmek” deyiminin karşılığı “elden ele dolaşmak, mecazen el üstünde tutulmak, saygı ve sevgi görmek.” demektir (TDK; Aksoy 1984: 638, 640). Cemâlî'nin (Ünlü Aydın 2018: 1338) tanıklığında ise deyim, bu anlamlarının dışında “ortaya düşmek”,

"orta malı" hâline gelmek anlamında kullanılmıştır. Zira aynayı ellerde gezen, herkesin kullanımına açık bir varlık olarak görmüş ve hayâsız, edepsiz olarak vasıflandırmıştır. Bu durumdaki aynanın hadsizlik ederek küstahça sevgilinin yüzüne mukabil olmasını yadırgamamıştır:

*Âyîne saña olsa mukâbil aceb olmaz
Ellerde gezenlerde hayâ vü edeb olmaz*

Ayna değişik mahfillerde âyinedârlar tarafından tutulur, çok yüz görürmüş. Birden fazla insan baktığı için de çok yüz görmüştür. Yüz görmek kelime grubunun kaynaklarda kaydı yoksa da güveyinin gelinin duvağını açarken verdiği armağana "yüz görümlüğü" (Aksoy 1984: 958) denmesi yüz görmenin evlilik, bir araya gelme anlamına geldiğini gösterir. Buradan hareketle çok yüz görmenin mecaz anlamı, başından birden fazla evlilik geçmiş veya başkalarıyla birlikteliği olmuş demektir. Edirneli Nazmî (Nazmî 2017: 678), aynaya çok yüz görende edep olmaz dediğine göre ayna görünmemesi ve görmemesi gereken yüzlerle muhatap olduğu için edepten yoksun olmuştur:

*Âyîne saña olsa mukâbil aceb olmaz
Zîrâ şu ki çok yüz göre anda edeb olmaz*

Benzer bir ifade sırasıyla Mesihî (1995: 300) ve Üsküplü İshak Çelebi'nin (1990: 156) beyitlerinde de geçmektedir. Ayna sevgilinin yüzüne mukabil olursa şaşılmaz. Çünkü çok yüz gören hayâyı terk eder:

*Âyîne aceb mi yüzüne olsa mukâbil
Çok yüz gören ider sanemâ terk-i hayâyı*

Çok yüz gören güzelin açılıp hayasız olması gibi ayna kimi görse kendini gösterip över:

*Âyîne her kimi ki göre hod-nümâ olur
Çok yüz gören güzel açılır bî-hayâ olur*

Eski kültürümüzde kadın sakınılan bir varlıktır. Sosyal hayat içerisinde olur olmaz kendisini göstermesi istenmez, gösterene de iyi bakılmaz. Hercai, bir şey üzerinde kararlı durmayan; sözünden, kararlarından dönüveren, sebatsız, kararsız (Kubbealtı Lügatı), sabırsız, iki yüzlü (Tulum 2011: 845) kimse demektir. Ay ile güneş de

yerinde durmaz, hercaidir. Sevgilinin yüzüne öykünseler bunda şaşılacak bir durum yoktur. Zira hercai, kararsız güzellerde hayâ ve edep olmaz. Beyit *Pervâne Bey Mecmuası*'nda (Pervâne 2017: 1096) Sâfî'ye, *Memduh Mehmed Paşa'nın mecmuası*'nda Cemâlî'ye (Ünlü Aydın 2018: 1338) ait gösterilmiştir:

*Ay ile gün öykünse yüzüne acerb olmaz
Hercâyi güzellerde hayâ vü edeb olmaz*

Nergis, uzaktan bakınca baygın bakan bir göze benzer. Bu yüzden sevgilinin mahmur gözleri ile nergis arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Nergis, sürekli gözünü bir noktaya dikmiş insan gibi tasavvur edilir. Sevgilinin gözüyle mukayese edildiğinde her açıdan sevgilinin gözleri nergisten üstündür. Bir şeye öykünmek, onu bilmeyi gerektirir. Sevgilinin yüzünün parlaklığı ona bakanda geçici körlük oluşturur. Basiret; tefekkür, temkinli davranmak, ümit etmek, etraflıca düşünmek, uyanık olmak, merak, tetkik etmek, akıl, görüş, sonunu düşünmek, uyanıklık, teyakkuz, gaflette olmamak, ibret almak, ihtiyat, uğraşı, gayret, derinliğine nüfuz etmek gibi anlamlara gelir (Tulum 2011: 368). Beyitte nergis için kelimenin olumsuz hâli "basiretsiz" kullanılmıştır. Beyitte "basiretsiz" sözünün ilk planda gerçek anlamı akla gelse de mecaz anlamı kastedilmiştir. Cemâlî (Ünlü Aydın 2018: 1338) nergisin basiretsizliğini edepsizliği ile irtibatlandırmıştır. Sevgilinin gözüne yeteri kadar vukufiyeti olmadan hadsizlikle öykünmeye kalkmıştır:

*Öykünse eger çeşmüne nergis acerb olmaz
Zîrâ ki basiretsiz olanda edeb olmaz*

Edirneli Nazmî'nin beytinde (Nazmî 2017: 679) nergis sermest oluşu, sarhoşluğu yönüyle edepsiz görülmüştür:

*Öykünse güzel gözüne nergis acerb olmaz
Cânâ şu ki ser-mest ola anda edeb olmaz*

Ezilmek, dövülmek, aşınmak, yıpranmak, dokunmak (Tulum 2011: 698) anlamlarına gelir. Argoda cinsel ilişkiyi ifade eden bir deyimdir (Bingölçe 2020). Külle olmak, külden yatıp kalkmak, yeri yurdu olmamak anlamında olsa gerektir. Zihnî'nin beytinde sevgilinin tatlı sözler söyleyen dudağına şeker ezilse/sulansa buna şaşılmaz. Zira külle olan, yeri yurdu olmayan âdemde hayâ ve edep olmaz:

*Sükker lebüñe kand ezilirse aceb olmaz
Külle olan âdemde hayâ vü edeb olmaz*

Mest, sarhoşluk hâlidir. İçen insan baygın bakar. Mahmurdur. İçinden geldiği gibi konuşur. Sözü ölçüp tartması yoktur. Davranışlarında doğruyu yanlıştan ayıramaz. Edep ve edepsizliği fark edemez. Edep kelimesinin "us, hicab, meskenet, oran, vekar, sekinet, akıl, mazlumluk, şeref, mülayimlik, lütuf, ilm, öğrencilik, talim, siyaset, bilgi, marifet, irfan, terbiye, biliş, fazl, fen, hüner, âlim, hâkim, seçkin, seçkinlik, reviş, insaf gibi anlamları vardır (Tulum 2011: 640). Ahmet Paşa (Pervâne 2017: 1093) sevgilinin gözlerini çemende cenk için ok çeken bir insana benzetmiştir. Mest olan insanda edep olmayacağını ifade ederken mecaz-ı mürsel yoluyla sevgiliye edepsizlik isnadı yapmıştır. Beyit bu yönüyle diğerlerinden farklıdır. Şair, merdüm kelimesinin gözbebeği anlamını da çağrıştıracak biçimde kullanmıştır. Mest olan insan her türlü çekinmeden beridir. Gözünü karartmış, insafı terk etmiş, sakinliğini yitirmiştir. Kural kaide tanımaz:

*Ok çekdiği ceng ide gözüñ sahn-ı çemende
Merdüm ki iñen mest ola anda edeb olmaz*

Sevgilinin benî; rengi, şekli, ebadı ve kokusu açısından misk ile irtibatlandırılır. Miskin son kullanıcıya gelene kadarki süreci hayli uzundur. Elden ele geçer. Çok ellere düşmek orta malî hâline gelmek demektir. Ar perdesi yırtılarda edep olmaz. Harîmî'ye (Pervâne 2017: 1094) göre misk kendisini sevgilinin benîyle karşılaştırırsa, ona benzetse buna şaşılmaz. Çok ellere düştüğü için onda edep kalmamıştır:

*Müşğ itse özin hâlîñe nisbet aceb olmaz
Çok ellere düşmişde iñende edeb olmaz*

Şarap, tabiatı gereği delidir. İçenin aklını başından alır. Renk, berraklık ve etki olarak sevgilinin dudağının benzeyeni olur. Genç insan hata yapmaya meyillidir. Tecrübesizdir, sınırları gözetemeyebilir. Müdam aynı zamanda şarap demektir. Kızıl deli de şarap yerinde kullanılır. Geniş bir çağrışımla Belîğî, (Pervâne 2017: 1095) şarabı delikanlı bir insan gibi tasavvur ederek deli kanlı olanda edep olmayacağını, sakinin dudağını her daim öpüyor olmasının tuhaf karşılanmaması gerektiğini söyler:

*Ey sâkî müdâm öpse lebüñ mey aceb olmaz
Zîrâ ki delü kanlu olanda edeb olmaz*

“Yüz kızdırmak” utanmayı göze almak (TDK) anlamında bir deyimdir. Kelime anlamıyla hem ısıtmayı hem renk olarak kırmızılığı çağrıştırır. Yüz kızartıcı işleri de hatırlatır. Cerrâr, en geniş anlamıyla dilenci demektir. Işıklar, Kalenderilerin bir kolu, bâtını inançları benimseyen dervişlerin genel adıdır. “Bâtını tarikatlere mensup olanlar, bilhassa abdal ve Işıkların baş, yüz ve göğüslerine dağ vurdukları” (Onay 1992: 112) söylenir. “Eskiden bilhassa Işıklar geceleri şuleler yakarak para toplarlarmış. Buna cer çırâğı derlermiş.” (Onay 1992: 148) “Işıkların saç ve sakallarını tıraş eden, dâimâ bed-mest olan, uğursuz takımından oldukları” (Onay 1992: 213) anlaşılmaktadır. Hatta “esrârcı ve Lûtî oldukları” (Onay 1992: 213) aktarılır. Bunların doğruluğunu bilmiyoruz. Müteşerri olanların yakıştırmaları, algıları da olabilir. Sürûrî'nin beytinde (Pervâne 2017: 1096) diğerlerinde olduğu gibi sevgilinin bir güzellik unsuruyla mukayese yoktur. Güneş ve ayın görüntüsü, rengi ve devamlı dolaşır vaziyette olduğu kabulünden hareketle cerrar Işık dervişleriyle irtibatlanmış hayâ ve edeplerinin olmadığı belirtilmiştir:

*Yüz kızdura ger mihr ü meh añna aceb olmaz
Cerrâr Işıklarda hayâ vü edeb olmaz*

Divâne; çılgın, deli, mecnun (TDK), kudurmuş (Tulum 2011: 600) demektir. Mecazen de kendisini duygularının coşkunluğuna bırakmış, meczup kimse (Kubbealtı Lügatı) anlamına gelir. Celîlî'nin beytinde (Pervâne 2017: 1096) gönül bir meczuba teşbih edilmiştir. Delinin sevgilinin dudağından öpücük istemesi yadırganacak bir durum değildir. Delidir, ne yapsa yeridir. Onlarda utanma ve edep olmaz:

*Dil bûse diler ise lebüñden aceb olmaz
Kim merdüm-i dîvânede şerm ü edeb olmaz*

Üryan, çıplak demektir. Çâkerî'nin beytinde (Pervâne 2017: 1097) güneş sevgilinin aya benzeyen yüzüne mukabil olsa şaşılmaz. Zira çıplak dolaşan kimseden edep ve hayâ beklenmez:

*Ay yüzüne gün olsa mukâbil aceb olmaz
Uryânda bilürsin ki hayâ vü edeb olmaz*

Hercâi güzellerde edep olmaz üzerine kurgulanan Çâkerî'nin beytinde (Nazmî 2017: 676) “şâhid-i bâzâr” /pazar güzeli, Zihnî'nin beytinde (Pervâne 2017: 1098) ay “devr edici hercâî” güzel, Kasım Paşa'nın beytinde (Nazmî 2017: 675) de yerinde durmayan, devreden ay ile gün “hercâî” güzellerle irtibatlandırılmıştır. Bunların hiçbirinde edep aranmaz:

*Hercâyiye dil bağlama ey âşık-ı bî-dil
Kim şâhid-i bâzârda hergiz edeb olmaz*

*Meh yüzüñ ile olsa mukâbil ne aceb kim
Devr idici hercâyî güzelde edeb olmaz*

*Ay ile gün öykünse yüzüñe aceb olmaz
Hercâyî güzellerde hayâ vü edeb olmaz*

Kılıç, kınından çıktığında yüzü açılmış olur. Zatî (Hısâlî 2003: 180), sevgiliyi muhatap alarak gamzesini benzeteceği kimse bulamadığını, en yakın benzetme unsuru olarak kılıcı gördüğünü, onunsa yüzü açılmış, hayâsız ve edepsiz olduğunu belirtir:

*Ben kime teşbîh idem gamzeñ behey âfet aceb
Tîğ ise bir yüzü açılmış hayâsız bî-edeb*

Gelenek içerisinde sevgiliyle doğrudan konuşmak, onun yüzüne bakmak, ondan bir şey istemek edebe aykırı bulunur. Bî-mahlas olarak kaydedilen beyitte (Hısâlî 2011: 179) sevgilinin vuslatını istemek büsbütün edepsizliktir. Hâl ehli olan hâli bilir, ona bir şey söylemek gerekmez:

*Bî-edeblikdür şehâ vasluñu senden dilemek
Ehl-i hâl olan bilür hâli ne lâzım söylemek*

Mahmud Paşa'nın beytinde (Hısâlî 2011: 349) daha farklı bir kurgu vardır. Ay, sevgilinin yüzüne benzemeye çalışırsa edebe uygun değildir. Nasıl benzesin ki, ay gonca dudaklı değildir:

*Mâh öykinürse gün yüzüñe hiç edeb degül
Gör niçe beñzesün saña kim gonçe-leb degül*

Sonuç

Memduh Mehmed Paşa'nın *Mecmuatü'l-eş'âr*'ı 19. yüzyılda derlenmiştir. Farklı temaların bulunduğu mecmuada “edeb olmaz”

redifli 18 matla beyti yer almıştır. Eğirdirli Hacı Kemal, Edirneli Nazmî, Pervâne Bey, Hısâlî, Kâbilî gibi önemli şiir mecmualarına tema çerçevesinde bakılmış, Memduh Paşa'nun mecmuasında olduğu gibi derli toplu birliktelik görülmemiştir. İlgili mecmualarda "edeb olmaz" redifini içeren beyitler varsa da gazel içerisinde ve nazire bağlamında alınmıştır. Çalışmada bu manayı içeren beyitler de değerlendirilmiştir.

Tema etrafındaki beyitler içerik, söyleyiş biçimi, yer yer şiiriyet unsurları açasından incelenmiştir. şiirin çok boyutluluğu dikkate alınarak beyitlerde; kimi kelime, deyim, atasözü gibi yapıların çok anlamlılığına, kelime veya yapıların mecaz anlamlarına, göndermelerine dikkat edilerek beyitler ayrı ayrı aclklanmıştır.

Bütün örneklerde bir benzeme vardır. Ama sevgilinin yüzü benzetilenden daha üstündür. Buna teşbih-i tafdilî diyoruz. Beyitlerin tamamındaki kurgu mantığı bunun üzerine bina edilmiş gibidir. Beyitlerde tafdil-i teşbih esas olmakla birlikte "edeb olmaz" onu gölgede bırakmıştır. Teşbihin yanında teşhis, tezat, hüsn-i talil ve irsal-i mesel gibi sanatlar öne çıkmıştır. Edep ve hayâsızlık büyük ölçüde sevgili karşısında yer alan nesne veya olgular üzerinden anlatılmıştır. İdeal olan, kendisine benzetilen kişi veya durumla tezat üzerinden kurulan ilişkiyle görünür kılınmıştır. Bu, klasik şiirin anlatım diline de uygundur. Her beyitte tercih edilen irsal-i mesel sanatıyla anlatım ve düşünce okuyucuya onaylatılmıştır.

Memduh Paşa'nın mecmuasında tematik olarak bir araya getirilmiş beyitlerin tamamı ile başka kaynaklardan elde edilen beyitlerin çoğunda aynı vezin kalıbının kullanıldığı tespit edilmiştir. Birçoğunun nazire ilişkisi göz ardı edilmemekle birlikte ilgili vezin kalıbının durakları ve ritmi ile kendisinde edep ve hayâ olmayan insan tipinin hareket ve duruğu arasında ilgi olabileceği görüşüne yer verilmiştir.

Kimi beyitler ilgili mecmualarda ayrı isimlere ait gösterilmiştir. Bu husus yazıda belirtilmiş, hangi şaire ait olduğu tahkiki ve tartışmasına girilmemiştir. Beyitlerde edep dışı olarak gösterilen hususların yüzyıllarca etkin olan değer yargularıyla ilişkili olduğunun altı çizilmiştir.

Kaynakça

AKSOY, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Ata Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

ASLANTAŞ, Selim (2001), "Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmed Memduh Paşa". *KÖK Araştırmalar*, Bahar III/1, s. 185-202.

AYVERDİ, Z. İlhan, *Kubbealtı Lügatı*, <http://lugatim.com/s/%C5%9Fekib>, (Erişim tarihi: 10.09.2023).

BİNGÖLÇE, Filiz (2020), *Kadın Argosu Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.

ÇAKIR, Müjgan (2009), "Mazlûm-zâde Mehmed Memdûh Paşa'nın Poetikasına Dair", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, S. 39, s. 709-718.

Edirneli Nazmî (2018), *Mecma'u'n-Nezâ'ir*, Hazırlayan: M. Fatih Köksal, Kültür Bakanlığı e-kitap, [56057.mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf\(ktb.gov.tr\)](http://56057.mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf(ktb.gov.tr)) (Erişim tarihi: 10.9.2023).

Hadislerle İslam 1 (2014), Editörler: Mehmet Emin Özafşar vd., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Hayretî (Mehmed Şâh) (2023), *Dîvân*, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu- M. Ali Tanyeri, Kültür Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118576,hayreti-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 20.02.2024).

İNAL, Mahmud Kemal (1998), *Son Asır Türk Şairleri*. 3. Baskı, C. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kâbilî (2017), *Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr*, Hazırlayan: Mehmet Gürbüz, Kültür Bakanlığı e-kitap, [58582,sultan-i-hubana--munasib-esarpdf.pdf\(ktb.gov.tr\)](http://58582,sultan-i-hubana--munasib-esarpdf.pdf(ktb.gov.tr)) (Erişim tarihi: 10.9.2023).

KALYON, Abuzer (2011), *Peşteli Hisâlî Metâlî'ü'n-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni. SBE.

KAYA, Bilge (2003), *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâlî'ü'n-nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni. SBE.

KURŞUN, Zekeriya (2003), "Mehmet Memduh Paşa", TDVİA., C. 28, s. 495-497.

Mesihî (1995), *Mesihî Divanı*, Hazırlayan: Mine Mengi, Ankara: AKM Yayınları.

ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: TTK Yayınları.

ÖZGÜL, M. Kayahan (2023), "Makale der-Hakk-ı Kıl u Tüy", *Turkish Studies-Language, Türküden Gazele Bir Ömür: Prof. Dr. Cemal Kurnaz'a Armağın*, s. 217-227. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73185>.

Pervâne b. Abdullah (2017), *Pervane Bey Mecmuası*, Hazırlayan: Kamil Ali GıynaŐ, Kültür Bakanlığı e-kitap, [55832.pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf \(ktb.gov.tr\)](https://www.ktb.gov.tr/55832/pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf). (Erişim tarihi: 10.9.2023)

TANYERİ, M. Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 10.09.2023).

TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜNLÜ AYDIN, Yücel (2018), *Mecmû'a-i EŞâr İnceleme Metin (Milli Kütüphane FB 533)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni. SBE.

Üsküblü İŐhâk Çelebi (1990), *Divan*, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu, Ali Tanyeri, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

WELLEK, R., A. Warren, (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Vasfı Mahlaslı Şairlerden Nazillili Ali Gâlib Vasfı Efendi ve
Bazı Manzumeleri

Mehmet Şamil BAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam
Edebiyatı Anabilim Dalı, Rize Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3171-4909> ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>
mehmetsamil.bas@erdogan.edu.tr

Atıf Bilgisi: Baş, Mehmet Şamil. "Vasfı Mahlaslı Şairlerden Nazillili Ali Gâlib Vasfı Efendi ve Bazı Manzumeleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 174-234. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474741>.

Geliş Tarihi	28.04.2024
Kabul Tarihi	22.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıőtir.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Mutasavvıf şahsiyetler bir tarikatta sadece şeyhlik makamında bulunmamış aynı zamanda manzum ya da mensur eser telif verme gayretiyle bağlı buldukları tasavvufî yolun inceliklerini anlatmaya çalışmışlardır. Söyledikleri manzumeler dilden dile aktarılmış, yazıya dökülenler gelecek kuşaklara yadigâr kalmıştır. Bu yolda eser kaleme alan mutasavvıf şairlerin pek çoğu dinî ve tasavvufî edebiyat sahasında dîvân sahibi müelliflerdir. Dîvân sahibi bu müelliflerin büyük bir kısmının çalışmaları gün yüzüne çıkartılıp hayat hikâyeleri ve eserleri akademik çalışmalara konu olmuştur. Bu şahsiyetlerden biri de Nazilli'deki Uşşâkî tekkesinin ikinci şeyhi Ali Gâlib Vasfî'dir. Babası Muhammed Zühâdî Nazillivî, Abdullah Sahaladdin Uşşâkî'nin halifesi olup Uşşâkî tarikatının Nazilli'den bölgeye yayılmasında öncü bir isim olarak bilinir. Muhammed Zühâdî'nin ilk hâlîfesi Karacasulu Yemezzâde Süleyman Rüşdî olup diğer hâlîfesi ise oğlu Ali Gâlib Vasfî'dir. Kaynaklar, Vasfî'nin Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerinin ve külliyatının olduğunu ifade etmektedir. Ancak Vasfî'nin manzumeleri ve külliyatına dâir şimdiye kadar yeterli bir çalışma ortaya konulamamıştır. XVIII. ve XIX. asırları idrak eden ve yüz on yedi yıl hayat sürmüş olan Ali Gâlib Vasfî'nin dağınık durumdaki manzumelerinin hangileri olduğunu tespit edilmesi önemlidir. Bu makale, Ali Gâlib Vasfî'ye ait olmadığı hâlde onun adına arşivlenmiş diğer Vasfî mahlaslı manzumelerden müellifin manzumelerini ayırmakta ve diğer Vasfî mahlaslı şairlerin kimler olduğunu tespit etmektedir. Ayrıca bu çalışmada Ali Gâlib Vasfî'nin hayatına dair malumat ele alınmış ve müellifin vefatına dair verilen farklı tarihler konusu çözüme kavuşturulmuştur. Müellifin biyografisine dair malumat ile muakkibleri ve halk arasında anlatılanlar bir araya toplanmıştır. Makalede, son olarak, Ali Gâlib Vasfî'nin değişik kaynaklarda yer alan 22 manzumesi tespit edilmiş ve bu manzumelerin metinleri verilmiştir..

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Ali Gâlib Vasfî, Nazilli, Uşşâkî, Tasavvuf Şiiri.

Ali Gâlib Vasfî Efendi from Nazilli, One of The Poets With The Pseudonym Vasfî, And Some of His Poems

Mehmet Şamil BAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Theology Turkish-Islamic Literature, Rize Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3171-4909> ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>
mehmetsamil.bas@erdogan.edu.tr

Citation: Baş, Mehmet Şamil. "Ali Gâlib Vasfî Efendi from Nazilli, One of the Poets with the Pseudonym Vasfî, and Some of His Poems". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 32 (July 2024), 174-234. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474741>.

Date of Submission 28.04.2024

Date of Acceptance 22.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Sufi personalities not only held the position of sheikh in an order, but also endeavoured to explain the subtleties of the Sufi path to which they were affiliated by producing works in verse or prose. Their poems have been passed down from language to language, and the written ones have remained as heirlooms for future generations. Most of the Sufi poets who wrote works in this way are authors who have dîvâns in the field of religious and Sufi literature. The works of most of these poets who owned divâns have been unearthed and their lives and works have been the subject of academic studies. One of these names is Ali Gâlib Vasfî, the second sheikh of the Uşşâkî lodge in Nazilli. His father, Muhammed Zühdî Nazillivî, was the caliph of Abdullah Sahaladdin Uşşâkî and the pioneer's name in the spread of the Uşşâkî sect from Nazilli to the region. His first caliph was Karacasulu Yemezzâde Süleyman Rüşdî; His other caliph was his son Ali Galib Vasfî. Sources about Vasfî state that he has poems and collections in Arabic, Persian and Turkish. However, a sufficient study on Vasfî's poems and collection has not been put forward so far. It is important to determine which are the scattered poems of Ali Gâlib Vasfî, who lived for 117 years in the 18th and 19th centuries. This article has determined who the poets with the pseudonym Vasfî are to separate the poems of Ali Gâlib Vasfî from the poems with the pseudonym Vasfî that are archived in his name even though they do not belong to Ali Gâlib Vasfî. Ali Gâlib clarified Vasfî's erroneously given death date. He gathered together information about his life and what was said about him. Finally, 22 poems of Ali Gâlib Vasfî from different sources were identified and the translated texts of these poems are given in the article.

Keywords: Turkish Islamic literature, Ali Galib Vasfî, Nazilli, Usshaki, Sufi Poetry.

Giriş

şeyh Ömer el-Halveti'ye (ö. 800/1397-98) nisbetle kurulan Halvetiyye tarikatı, tarikatın ikinci piri kabul edilen Seyyid Yahya-yı şirvânî'nin (ö. 868-869/1464-65) hâlifeleri vasıtasıyla dört ana kola ayrılmıştır. Bu kollar; Dede Ömer Rûşeni (ö. 892/1487) ile *Rûşeniyye*, Mehmed Çelebi Cemâl (ö. 899/1494) ile *Cemâliyye*, şemseddin-i Sivâsî (ö. 1006/1597) ile *şemsiyye* ve Yiğitbaşı Ahmed şemseddin Marmaravî (ö. 910/1504) ile *Ahmediyye* adlarını almıştır (Uludağ 1997: 393-394). Bu dört koldan biri olan *Ahmediyye* şubesi de Marmaravî'nin hâlifeleri ile İbrahim Ümmî Sinan (ö. 958/1551), Mahfî Ramazan Efendi (ö. 1025/1616) ve Niyazî Mısrî (ö. 1105/1694) ile *Sinâniyye*, *Razamaniyye* ve *Mısrıyye* kollarına ayrılmıştır. Marmaravî'nin diğeri hâlifesi Hasan Hüsameddîn-i Uşşâkî (ö.1001/1592-1593) ile de Halvetiyye'nin *Uşşâkiyye* kolu kurulmuştur. 16. yüzyılda Hüsameddîn Uşşâkî ile Uşşâk'ta filizlenen daha sonra İstanbul'a taşınarak İstanbul merkezli bir tarikat görünümüne kavuşan *Uşşâkiyye* de farklı kollara ayrılarak 17. yüzyıldan itibaren etkisini hissettiren bir tarikat olmuştur. Bu kollar Ahmed Câhidî (ö. 1070-1659) ile *Câhidiyye*, Muhammed Cemaleddin-i Uşşâkî (ö. 1164/1750) ile *Cemâliyye* ve Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (ö. 1197/1782-83) ile tesis edilen *Salâhiyye*'dir (Kılıç 2012: 232-233).

Uşşâkîliğin *Salâhiyye* kolu Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin halifeleri ile İstanbul dışına çıkararak Rumeli ve özellikle Ege bölgesinde yaygın tarikatlardan biri hâline gelmiştir. Bunda en önemli etki Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin halifesi Muhammed Zühdî Nazillivî'dir (ö. 1221/1806-07). 18. yüzyılda Salâhî'nin en tanınmış hâlifesi olarak bilinen Muhammed Zühdî ile Nazilli'de yayılmaya başlayan Uşşâkîlik tarikatı onun hâlifeleri ile Nazilli merkez olmak üzere yakın şehir merkezleri olan Güzelhisar (Aydın), Karacasu, Bozdoğan, Turgutlu, Tire ve hatta Gelibolu'ya ulaşmış (Kılıç 2012: 233; şengün 2020: 15); Ömer Hulûsî Efendi ile *Nazenin-i Uşşâkîlik* (Baş 2021) neşvesine ve Ahmed Talib-i İrşâdî ile de *İrşâdiye* şubesine (Çavuşoğlu 2017: 2) ayrılmıştır.

Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'den sonra zamanla inkisara uğrayan İstanbul'daki Uşşâkî tarikatını da Nazilli'deki Uşşâkî şeyhleri ve onların halifeleri ile canlandırılmaya muvaffak olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Aydın vilayeti sınırları içinde yer alan 152 tekkeden 38'inin

Uşşâkî tekkesi olması ve bu Uşşâkî tekkelerinin 7'sinin Nazilli'de bulunuyor olması (Cavid 2010: 401-413) Nazilli'nin uşşâkiliğin kilit konumdaki merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Nazilli'deki ilk Uşşâkî Şeyhi Muhammed Zühdî'nin büyük oğlu olan Ali Gâlib Vasfî Efendi de bu Uşşâkî gülünü tutan tarikat büyüklerindedir. Sadık Vicdânî onun adını Halvetiliğin Uşşâkî Őubesindeki “*Şeyh Cemal, Şeyh Salâhaddin, Şeyh Muhammed Bedreddin, Şeyh Ali Gâlib Vasfî, Şeyh Muhammed Zühdî, Şeyh Süleyman Rüşdî, Şeyh Ömer Hulûsî, Şeyh Őehâbeddin, Şeyh Fethi, Şeyh Muhammed Emîn-i Tevfikî, Şeyh Hüseyin Hakkî*” (Vicdânî 1338: 105) ile birlikte “pîrlerden ve erbâb-ı aş u muhabbet ehli” arasında zikretmektedir.

1. Vasfî Mahlaslı Şairler

Ali Gâlib Vasfî'nin hayatının ve manzumelerinin izini sürerken Vasfî mahlası taşıyan pek çok Şairle karşılaştık. Her ne kadar mahlaslar Şairleri birbirinden ayırıcı bir isim olarak kullanılsa da aynı mahlasın benzer türde manzumeler kaleme alan Şairlerce kullanılması, aynı mahlasın kullanıldığı farklı Şairlere ait manzumelerin sonraki asırlarda tek bir Şaire ait olduğu yanılığını beraberinde getirmiş ve bu sebeple mahlas ve eserlerin birbirine karışması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Yunus mahlası taşıyan bütün manzumenin Yunus Emre'ye aidiyeti düşünceci bu kabildendir. Benzer Şekilde kütüphane katalog kayıtlarında yalnızca mahlastan hareketle eserin hangi Şaire ait olduğunun belirlenmesi de ciddi bir mesele olmaya devam etmektedir. Vasfî mahlasını kullanan Ali Rıza Vasfî'nin manzumelerinin İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler bölümü, Bel_Yz_K.000574'te Ali Galib Vasfî adıyla kataloglanması da Şiir-Şair ilişkisi açısından hatalı sonuçların ortaya çıkabileceğine dair küçük bir örnektir.

Vasfî mahlaslı diğer Şairlerin Şiirleriyle Ali Gâlib Vasfî'nin Şiirlerinin birbine karışma ihtimalini ortadan kaldırmak için, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Ali Gâlib Vasfî dışında kaynaklarda Vasfî mahlasını kullanan, 14 Şair hakkında kronolojik sıraya göre pek ayrıntıya girmeden bilgiler aktarılacaktır.

Bununla birlikte manzumeleri bir yandan Ali Gâlib Vasfî'ye izafe edilen diğer yandan da Âşık Vasfî mahlasıyla başka bir şair olduğu izlenimi uyandıracak şekilde kaydedilen Ali Rıza Vasfî hakkında daha detaylı durulacaktır.

1.1. Vasfî (1454?-1514)

Vasfî, Sehî Bey ve Riyazî'nin tezkirelerine göre; Serez civarında Temurhisar (Demirhisar) kasabasında doğdu. Medrese eğitimi sonrası kadılık görevinde bulundu. Hadım Ali Paşa ve Koca Mustafa Paşa tarafından himaye edildi. Kadılık görevi sırasında zindana atıldı. II. Bâyezid döneminde Malkara'daki kadılığı sırasında vefat etmiştir. Çeşitli mecmualardaki manzumeleri bir araya getirilmek suretiyle *Dîvân'ı* (Çavuşoğlu 1980) yayımlanmıştır (Ünver 2007a: 502; Köksal 2022).

1.2. Abdurrahim-zâde Mustafa Vasfî (?-1595)

Abdurrahim-zâde Mustafa Vasfî, dîvân şairi ve hattatdır. İstanbul doğumludur. Kınalızâde Abdurrahim Kiramî Efendi'nin (ö. 1574) oğludur. Çocuk sayılacak yaşta iken babası vefat edince kendisini amcasının oğlu olan tezkire yazarı Hasan Çelebi yetiştirdi. Zekeriya Efendi'den mülazım olup kadılık görevinde bulundu. Kabri Edirne'de, amcası Alaaddin Ali Efendi'nin yanındadır. Tezkirelerde manzumelerine verilen örneklerde şiiri kadar yazısının da güzel olduğuna değinilmektedir (Ünver 2007c: 502; Karagözlü 2020).

1.3. Vasfî (16. yy.)

16. yüzyılda yaşayan Vasfî, Halep doğumludur. Genç yaşta İstanbul'a seyahet edip dönemin şair ve din adamlarının meclislerinde bulundu. Arapça ve Farsçaya vukufiyeti vardır. Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâsı*'nda iki şiir örneği vererek Vasfî'nin huyunun ters ve geçimsiz bulmakla birlikte sesinin güzel, şiirlerinin âşıkâne olduğuna değinmektedir. Örnek verilen manzumelerinden biri atasözleri ile doludur (Cunbur 2007a: 502; Aksoyak 2020a).

1.4. Vasfî (16. yy.)

16. yüzyılda yaşayan Vasfî, bugünkü kuzey Yunanistan'da Arnavutluk ve Makedonya sınırlarına yakın bir bölgede yer alan Göllükesriye'de (Kesriye / Kastoria) doğdu. Güzel ve ahenkli şiirlerine örnek Âşık Çelebi tezkiresinde yer almaktadır (Ünver 2007c: 502; Kılıç 2020).

1.5. Seyyid Hafız Ali Vasfî (19. yy.)

Kaynaklarda adı geçmeyen Ali Vasfî hakkındaki malumat Ayten Yıldırım'ın yüksek lisans teziyle gün yüzüne çıkmıştır. Yıldırım'a göre, II. Mahmud dönemi şairlerinden olan Ali Vasfî'nin adı tez konusu olan *Güft-i Vasfî* adlı eserinin hatimesinde "*Seyyid Hafız Ali Vasfî b. Mehmed*" şeklinde geçmektedir. Babasının adı Mehmed olan şair, Rıfâî tarikatına mensuptur. Şeyhi Hâfız Hasan Efendi'dir. Dönemin devlet adamlarından Silistre Valisi İbrahim Paşa ve dönemin diğeri paşalarından Sâlim Paşa, Rüşdî Paşa, Salih Paşa, Abdülkerim Paşa, Pehlivân Paşa ve Muhammed Naîm Paşa'ya yazdığı şiirler dolayısı ile 18. yüzyılın ikinci yarısında doğup 19. yüzyılın ilk yarısında vefat ettiği düşünülmektedir. Manzumelerinden 1813 ve 1818'te Varna'da; 1820'de Silistre'de, Varna şehrinin kazası olan Balçık'ta, Köstendil sancağının kazası olan Misivri'de, Moldova sınırları içinde yer alan Bender'de ve İstanbul'da Tophane mevkiinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazı manzumeleri Arapça ve Farsça söyleyişler içermekle birlikte şiirinde Şeyh Gâlib'in etkisi görülmektedir. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda yer alan ve telif tarihi H. 21 Rebî'ü'l-evvel 1235/ M. 7 Ocak 1820 *Güft-i Vasfî*'de 36'sı kaside ve 150'si gazel olmak üzere tarih manzumelerini de içeren 210 manzume yer almaktadır (Yıldırım 2020).

1.6. Rüstem Vasfî Efendi (?-1853-54)

Rüstem Vasfî Efendi, Sofya doğumludur. İsfendiyaroğulları sülalesine mensuptur. Çocukluğunda Vidin'e göçmüştür. 1843 yılında İstanbul'a gelip Fatih Camii civarında yer alan Kıbrıslı Abdullah Efendi Medresesi'nde kalarak Arapçayı tahsil etti. Ölümü hakkındaki kayıt

Sicill-i Osmanî'ye göre hicrî 1270 (1853-54) yılıdır. Âlim bir şahsiyet olarak tanındı. *Fatin Tezkiresi*'de bazı şiirlerinden örnekler verildiği yıllarda hayattaydı (Ünver 2007d: 503; Kaplan 2020a).

1.7. Mehmed Sâlih Vasfî Efendi (1807-1862)

Asıl adı Mehmed Sâlih olup Vasfî mahlasını kullanan Mehmed Sâlih Vasfî Efendi 12 Rebiülevvel 1222'de (20 Mayıs 1807) İstanbul'da doğdu. Suyolcular kethüdası olan Hasan Efendi'nin oğlu olduğundan dolayı Suyolcuzâde diye tanındı. Sesi güzeldi. Bu sebeple bir yıl (1819) Halet Efendi'ye müezzinlik hizmetinde bulundu. 1820'de çırak olarak girdiği Saray'da hâcegân rütbesine yükseldi. İslimye'de kaymakmamlık görevinde bulundu. İstanbul'da çuha fabrikasında görevlendirildi. Beşiktaş'taki evinde musîkî ile meşgul oldu. 1862 yılında vefat etti. Nişantaşı Şeyh Mezarlığı'na defnedildi. Şiirlene dâir bir örnek *Fatin Tezkiresi*'nde yer almaktadır (Ünver 2007e: 503; Aksoyak 2020b).

1.8. Ahmed Vasfî (1832-1876)

Ahmed Vasfî 1832 Kütahya doğumludur. İlyaszâde Mehmed Ali Ağa'nın oğludur. Doğırları Hoca Osman Efendi ve Mühürdâr Hacı Hasan Efendi'nin talebesidir. Arapça ve Farsçanın yanı sıra şahsî gayretleriyle Fransızca'yı da öğrenmiştir. Tahrirat kalemi kâtipliği hizmetinde bulundu. *Dîvân*'ı dışında Kütahya'daki bazı binaların kitabelerinde yer alan tarih manzumelerini de kaleme almıştır. Nedîm ve Nâbî çizgisinde görülen Ahmed Vasfî, 19. yüzyılın başarılı divan şairleri arasında sayılmaktadır. *Dîvân*'ının bilinen tek nüshası M. Fatih Köksal özel kütüphanesindedir (Köksal 2020).

1.9. Vasfî (19. yy.)

19. yüzyılda yaşayan ve asıl adı bilinmeyen Vasfî, Trabzon doğumludur. Vasfî mahlasını kullanmıştır. Doğum ve ölüm tarihleri hatta gerçek adıyla ilgili bilgiler araştırılmaya muhtaçtır. Trabzon'daki mezar kitabeleri hakkında çalışması bulunan Murat Yüksel en erkeni 1846 ve en sonuncusu 1878 tarihi gösteren altı mezar taşı kitabesinde Vasfî'nin tarih manzumelerini gün yüzüne çıkarmış ve onu Osmanlı Dönemi Trabzonlu

şairler arasında zikretmiştir (Yüksel 1993: 113-118). Yazdığı tarih manzumeleri ve onların dışında Trabzonlu şairlerden Malkoçzâde Hacı Mehmed Efendi'nin bir gazeline yaptığı tanzir, onun klasik şiirin mazmunlarına ve mecazlarına hâkim olduğunu ve edebî sanatları başarılı şekilde kullandığını göstermektedir (Yüksel 2007: 503; Kesik 2020).

1.10. Seyyid Ali Vasfî Efendi (?-1896)

Seyyid Ali Vasfî Efendi, mutasavvıf bir dîvân şairi olup İstanbul'da doğmuştur. Bazı eserlerinde Tekelizâde sanını kullanmıştır. Tarikat-ı Kadiriye'ye mensuptur. Şûrâ-yı Devlet'te başkâtiplik yapmıştır. Bu görevi sırasında vefat etmiş ve Sünbül Efendi mezarlığına defnedilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde şiirine örnek verilmiştir. Eserleri arasında *Kaside-i Münferice Şerhi* ve Halvetiye tarikatı Bekriye şubesinin kurucu ismi olan Mustafa Bekri Efendi'nin *Salavat-ı Meşîşiyeye Şerhi*'nin çevirisi zikredilmektedir (Cunbur 2007c: 503).

1.11. Şeyh Ali Vasfî Efendi (1851-1910)

Dîvân şairi ve yazar olan Şeyh Ali Vasfî Efendi 1851 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Kefevî Tekkesi şeyhi Muhammed Râşid İstanbulî'dir. Kur'ân-ı Kerîm'i, Arapça, Farsça ve Türkçe imlâyı babasından öğrenmiştir. Vasfî mahlasının yanında Bekrî mahlasını da kullanmıştır. İyi bir tahsil gördü. Babasının vefatı sonrasında 1866 yılında Kefevî Tekkesi şeyhliğinde bulundu. Nakşibendî tarikine mensuptur. Edebî makaleleri ve manzumeleri *Tercümân-ı Hakikât*, *Saâdet* ve *Mürüvvet* gazetelerinde yer aldı. Muallim Nâcî'nin takdir ettiği kimselerden olması, şiirini ve nesrini güzelleştiren etkenlerdendir. Muallim Nâcî'nin vefatı sonrası *Yadigâr-ı Nâci* isimli kitabını ilavelerle tekrar yayımladı. Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde de dersler veren Şeyh Ali Vasfî Efendi, 23 Mayıs 1910 tarihinde vefat etti. Pek çok eseri olan Şeyh Ali Vasfî'nin eserleri matbudur. Şiir kitapları *Cezbât* (1311) ve *Fez-âbâd*'tır (1308). Bunların dışında *Bârîka* (1307), *Bedâyi'* (1310), *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* (1304), *Levâmi'* (1307), *Mekâtib-i Rüşdiye Üçüncü Senesine Mahsûs Nahv-ı Osmânî* (1314), *Metâli'* (1314), *Muharrerât-ı Şeyh Vasfî* (1324), *Muhâzarât* (1318), *Münşe'ât-ı Şeyh Vasfî* (1316), *Reyâhîn* (1305), *Sarf-ı Osmânî (İbtidâilere Mahsus)* (1317), *Sevâti'* (1311) ve *Şöyle Böyle*

(1302) isimlerinde kimisi ders kitabı kimisi sarf-nahiv kitabı olan eserleri bulunmaktadır (Kurul 2007: 503-504; Arslan 2020). Müellife ve eserlerine dair üç yüksek lisans tezi (Taştan 2009; Uysal Boşça 2010; Akın 2022) ve bir doktora tezi yapılmıştır (Gökçe 2014).

1.12. Ali Rıza Vasfî Efendi (?-1912-1913)

Ali Rıza Vasfî Efendi Kuzey Makedonya'nın güneybatısında yer alan Mânâstır'da Rıfâî Tekkesi'nin şeyhidir. Müridlerinin çokluğuyla şöret bulmuştur. Manzumelerinde melâmî neşveye vurgu yapan Ali Rıza Vasfî, bu melâmî neşveyi üçüncü dönem melâmiliğin kurucusu ismi olan Muhammed Nûr'l-Arabî'den (1813-1888) almıştır. Daha sonra Muhammed Nûr'un halifelerinden 1892'de vefat eden Ahmed Sâfî Efendi'ye intisab etmiş ve ondan hilafet almıştır. Ali Rıza Vasfî'nin vefat tarihi 1912'dir. Kabri Mânâstır Rıfâî Tekkesi'ndedir (Bolat 2015: 53; Alagöz 2018: 26).

Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler* adlı eserinde Ali Rıza Vasfî hakkında verdiği bir-iki cümlelik bilgiler arasında onun Manastırlı olduğunu ve 1331'de vefat ettiğini söyledikten sonra risâlelerini bulamadığını zikreder (Gölpınarlı 1931: 314).

Gölpınarlı, Ali Rıza Vasfî'den ayrı olarak aynı eserinde Âşık Vasfî başlığı altında *"kitabımızı bitirirken bir de Melâmî halk şairinden bahsedeceğiz. "Âşık Vasfî" adıyla anılan bu zât, Avrethisar kazasının "Maya dağ" karyesindedir. Gençliğinde seyahata çıkıp Mısır'a gitmiş, bilâhara memleketine gelerek saziyle âşıklara meydan okumağa başlamış, nihayet 1297'de Seyyid'le beraber hacca giden kafileye karışıp Hicaz'a giderek Hacı olmuştur. Hac yolunda Seyyid'e bîat etmiş ve huzurunda saziyle şu ilahiyi söylemiştir."* diyerek *"Kapladı her yanı, doğdu Nurullah"* diye başlayan ve *"Keşfetti vücudu el-hamdü lillah"* mısraıyla biten beş bendlik şiire yer vermiştir. Devamında ise Âşık Vasfî diye bahsettiği kişi hakkında *"Muhammed Nûr ile beraber Hac'dan avdet ettikten sonra İsnefçe tekkesinde oturan Âşık Vasfî eş'ârını bir dîvan hâlinde cem'etmiş ve tekkeye vakfeylemiş de bu dîvan, maalesef istilâda tekkede yanmış ve şiirlerinin bir kısmı melâmilerde kalmıştır. Âşık Vasfî hürriyetin ilanından evvel vefat etmiştir."* diyerek *"Meyhane-i aşk meykeşleriyüz"* (Gölpınarlı 1931: 338-339) diye başlayan ikinci bir manzumesine yer vermiştir.

Aldülbaki Gölpınarlı'nın halk şairi Âşık Vasfı olarak bahsettiği kişi aslında aynı eserinin 314. sayfasında zikrettiği Manastırlı Ali Rıza Vasfı'dır. Âşık Vasfı için zikrettiği Avrethisar'ın Maya Dağ köyü (bugünkü adıyla Fanos) Manastır vilayetinin sınırları içindedir. Ali Rıza Vasfı'nın ölüm tarihi için belirttiği 1331 (1912-1913) tarihi Âşık Vasfı için hürriyetin ilanından evvel diyerek 23 Temmuz 1908'den önceye çeker. Bu vefat tarihi, problemlili ve çözüme muhtaç bir konudur.

Âşık Vasfı'nın yanmış şiirlerinden 80 tanesini Gölpınarlı bir araya topladığını belirtmektedir (Gölpınarlı 1931: 339). Gölpınarlı'nın örnek verdiği şiirler İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler bölümü Bel_Yz_K.000574'te kayıtlı mecmuada da yer almaktadır. Ne var ki kütüphane kaydında bu şiirlerin aidiyeti "*İlahiler / Ali Galib Nazillili (ö. 1216 H.)*" şeklinde geçmektedir. 10 varaklık bir hacme sahip olan bu mecmuada Vasfı mahlaslı 11 manzume vardır. Son manzumeden sonra "*Sene 1317 Muharrem*" tarihi kayıtlıdır. Manzumelerde melâmî tarikatının öne çıkartıldığı, Muhammed Nuru'l-Arabî'nin adının sıklıkla geçtiği ve onunla yaptığı hac seyahatine değindiği bir manzume de yer almaktadır. Dolayısı ile bu mecmuadaki manzumelerin Nazillili Ali Galib Vasfı'ye ait olmadığı açıktır.

Ali Galip Vasfı'nın manzumelerinin izini sürerken İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler bölümü Bel_Yz_K.000590'da kayıtlı şiir mecmuasında yer alan Vasfı mahlaslı şiirlerin de Ali Rıza Vasfı'ye ait şiirler olduğunu tesbit ettik. Bu yazmanın sonunda 24/12/60 tarihi ve 5 Temmuz 1961'de vefat eden Osman Nuri Ergin'in (Sayar 1995: 297) imzası vardır. Hemen üstünde Osman N. Ergin'in eser üzerinde vefatına yakın bir dönemde inceleme yaptığı ve eski harflerle "*...bunun içindeki şiirlerden daha doğrusu nazımdan 68 tanesi ... Vasfı'nındır*" yazdığı anlaşılmaktadır. Eser üzerinde henüz bir çalışma henüz yapılmamıştır.¹

1.13. Vasfı Muhammedcan Muhtarov (1908-1971)

Vasfı Muhammedcan Muhtarov 1908 yılında Buhara'da doğmuştur. Özbekistanlı gazeteci şair ve tercümandır. Genç yaşından beri edebiyatla

¹ Makalemiz sırasında Âşık Vasfı ya da diğer adıyla Ali Rıza Vasfı olduğunu tesbit ettiğimiz bu müellifin hayatı ve manzumeleri Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Feyzullah Tikence adlı öğrenciyeye yüksek lisans tez konusu olarak verilmiştir.

ilgilenmiş; 1931-1951'de *Azad Buhara* gazetesinde ve 1951'den ömrünün sonuna kadar Hakikatı Özbekistan gazetesinde çalışmıştır. Özbek ve Tacik dillerinde, ilkinin 25 yaşında, sonuncusunu ölümünden bir yıl önce 1970'te yayınladığı telif ve çeviri olmak üzere yirmi civarında eseri vardır. Eylül 1971'de Taşkent'te vefat etti (Muhtarova 2007: 504-505).

1.14. İhsan Sıddık Vasfî (1923-2007)

İhsan Sıddık Vasfî, Kerkük'ün Piryadi mahallesinde doğmuştur. Bağdat Türkmen Kardeşlik Ocağı tarafından çıkartılan *Kardeşlik* dergisinin 12 yıl yayın işleri sekreterliğinde bulunmuştur. Bağdat radyosunda Türkçe bölümü için öğretici programlar hazırlayıp sunmuştur. Irak Arapçasında yer alan Türkçe kelimelerle ilgili makaleleri ve 1985'te yayınlanan *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri* isimli eseri bulunmaktadır. 2007 yılında Ankara'da vefat etmiştir (Cumbur 2007d: 504; Saatçi 2015: 24-25).

2. Ali Gâlib Vasfî'nin Hayatına Dair Bilgiler

Ali Gâlib Vasfî'nin hayatına dair bilgileri ortaya çıkarmak için öncelikle ondan bahseden ana kaynakların hangileri olduğunu ifade etmemiz gerekir. Genellikle bu ana kaynaklardan bazılarındaki Ali Gâlib Vasfî'ye dair yanlış bilgiler ve bazılarındaki kısmî bilgiler sonraki kaynaklarda aynen tekrar edilegelmiştir. Diğer bir husus Ali Gâlib Vasfî hakkında farklı kaynaklarda aktarılan menkıbевî bilgilerdir. Her iki hususa dair bilgiler iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Ali Gâlib Vasfî'nin Hayatı ile İlgili Kaynaklar

Ali Gâlib Vasfî hakkındaki bilgiler iki ana koldan gelmektedir. Onun hayatına dair bilgi veren ilk kaynak Bursalı Mehmed Tahir'in 1324 (1908) tarihinde yayınladığı *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* adlı eseridir. Bu eser İzmir, Manisa, Denizli ve Menteşe (Muğla) dâhil olmak üzere Aydın vilayetinde doğmuş veya ölmüş toplam 139 müellifin tercüme-i hâllerini bir araya getiren bir eser olup bu eserden sonra kaleme aldığı *Osmanlı Müellifleri*'nde benzer biyografik üslup sergilediği görülür (Akün 1992:

457). İkinci ve asıl kaynak ise Osmanzâde Hüseyin Vassâf'a aittir. Kendisi de Uşşâkî olan Hüseyin Vassâf, Uşşâkî büyükleri hakkında ve özellikle kendi silsilesi içinde yer alan şahıslara dair verdiği malumatın diğer kaynaklarda yer almamış olmaması, beş ciltlik eseri *Sefîne-i Evliyâyı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*'ı daha da önemli hâle getirmektedir. Uşşâkî büyüklerinin biyografileri ve manzumelerinin örnekleri *Sefîne-i Evliyâ*'nın dördüncü cildinde yer almaktadır. Aralık 1900'te yazılmaya başlanan eserin müsveddeleri Ekim 1923'te tamamlanmıştır (Yücer 2009: 303).

Vasfî hakkında bilgi veren ve pek bilinmeyen üçüncü ana kaynak Urlalı Bilal Reşit Çilli'nin (1914-1998) *Uşşâkilik* adlı eseridir. 1942-1998 yılları arasında Nazilli'de yaşayan ve Uşşâkî hulefasından olan bu zat, döneminde okuduğu, gördüğü ve duyduğu malumatı derleyerek bir eser kaleme almış olmakla birlikte müsvedde hâlindeki eserini vefatından sonra Hidayet Sevgili 2003 yılında yayına hazırlamıştır. Aydın ve civarındaki Uşşâkilik'in seyri açısından dikkate değer bir çalışmadır. Dördüncü kaynak olarak zikredeceğimiz eser ise Uşşâkî silsilesinden Selahaddin Mahmud Ganî Üsküdarî'nin (ö. 1972) halifesi İbrahim Güz'ün (d. 1935 – ö. 21 Nisan 2021) derlediği ve *Gayb-ı Hayat* adını verdiği eserdir. 2007 yılında şahsi imkânlarıyla çok az sayıda bastığı ve eşe dosta takdim ettiği bu eseri 2012 yılında Ümraniye'deki evine misafir olmamız neticesinde elde edebildik.

Temelde Bursalı Mehmed Tahir ve Hüseyin Vassâf'ın Ali Gâlib Vasfî hakkında aktardığı bilgiler, daha sonra kaleme alınan biyografik ve akademik çalışmalarda tekrar edilmiştir. İlk tekrar Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, Vasfî hakkında verdiği önceki bilgilerini tekrar etmesiyle karşımıza çıkar (Bursalı 2001: 2/483). Mehmed Nail Tuman da *Tuhfe-i Nâilî*'de 4628 numaralı sırada Vasfî hakkında verdiği bilgilerde *Osmanlı Müellifleri*'ni kaynak olarak zikreder (Tuman 2001: 1167). Bu bilgiler *Aydın Şairleri ve Müellifleri* adlı eserde (Özkaynak 1944: 78-79); *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde (TDEA 1998: 8/514) ve *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*'nde de (Cumbur 2007b: 503) öz olarak aynen geçmektedir. *Evlîyalar Ansiklopedisi* (Apak 1992: 70) ve *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*'nde (Apak 1993: 347-348) yer alan bilgiler ise Vassâf'ı tekrar mahiyetindedir. Vassâf'tan yararlanan diğer kaynaklardan biri *Fehamet Onat*'tır (Onat 1984: 31-32). *Aydın'ı Aydınlatanlar* isimli yerel çalışma da (Ergün 2018: 132-134) *Sefîne-i Evliyâ*'nın tekrarıdır.

Ali Gâlib Vasfî hakkında kaynaklardaki bilgileri bir kaynaktan

hareketle tekrar etmeyen ve ilk üç ana kaynaktan da istifade ederek Vasfî hakkında derli toplu ilk bilgi veren ilk çalışmalar *Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat* adlı eserde (Şengün 2016: 186-187) ve *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde (Tanç 2020) karşımıza çıkmaktadır. Ali Gâlib Vasfî'ye ait olduğunu tesbit ettiğimiz manzumeler ve İbrahim Güz'ün derlemeleriyle birlikte Vasfî'nin hayatı hakkındaki bilgiler daha geniş bir yelpazeye açılmaktadır.

2.2. Ali Gâlib Vasfî'nin Hayatı ve Hakkında Anlatılanlar

Asıl adı Ali Gâlib olan Ali Gâlib Vasfî Efendi, “*Vasfî*” ismini mahlas olarak kullanmaktadır. Uşşâkî şairlerinden Ömer Hulûsî ve Bozdoğanlı Mustafa Fethî'nin manzumelerinde adı bazen “*Aliyyü'l-Vasfî*” şeklinde geçtiği de görülmektedir:

Hulûsî şeyhi Tevfikî 'Aliyyü'l-Vasfidir zâtı
Aşıl mevlûdî Zühhd oldı kûtb-ı aq̄tâbı nâzil ha (Baş 2014: 198)

Anıñ mekteb-i 'irfânı 'arefden okunur dersi
Haķâyık 'ilminiñ bahrı 'Aliyyü'l-Vasfidir kürsî
Haķîkât 'ilm-i Tevfikî ledünden 'arabî farsî
O şeyhim ekberim şâhım Muḥammed Zühdiyâ geldim (Baş 2014: 371)

Pederi hem şeyhi 'Aliyyü'l-Vasfî
Zâhir u bâtın sırrı anda maḥfî
Çoķdur 'aşıklara iḥsân u luṭfı
Şeyḥ Tevfikîdir 'azîzim mürşidim (Baş 2022: 206)

Vasfî mahlasının haricinde ona ait olduğu ifade edilen bir manzumede “*Salahioğlu*” mahlası kullanılmıştır:

Anıñ zâtıyla 'âlem olup kâ'im
Nühüfte anda aḥlâķ-ı meķârim
Odur ey nür-ı dergâh-ı a'zamum
Teveccüh kıl Şalâḥiođlı dâ'im
Gönül şâhım maķarr-ı ilticâdır (N1/5)²

² Manzumelerde parantez içinde gösterilen ifadeler, makaledeki Ali Gâlib Vasfî'nin Manzumeleri bölümünde yer alan manzumenin türünü, kaçınıcı olduğunu ve beyit-bend sayısını göstermektedir.

Ali Gâlib Vasfî, Aydın'ın Nazilli ilçesinde doğmuş ve yine burada vefat etmiştir. Doğum tarihi hakkında bilgi veren tek kaynak hükmündeki *Sefîne-i Evliyâ*'da 1146 (1733) tarihinde doğduğu zikredilir (Akkuş vd 2006: 452). Bursalı Mehmed Tahir doğum tarihini zikretmez. Bununla birlikte Vasfî'nin vefat tarihi bu iki ana kaynakta oldukça çelişkilidir. Bursalı 1216 tarihinde vefat ettiğini söylemektedir. Bunu hem *Aydın Meşayihleri* eserinde hem de *Osmanlı Müellifleri*'nde zikreder. Vassâf ise "*târih-i irtihalleri 1266 senesine müsadif olup, ömr-i şerifleri yüyüymidir*" (Akkuş vd. 2006: 452) kaydını düşer. İki tarih arasında 50 yıl gibi bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen bu tarihlerden doğru olanı 1216 (1801) değil 1266 (1850) olanıdır. 120 yaşında vefat etmesi de hicrî takvime göredir. Milâdî olarak 117 yaşında vefat etmiştir. Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi'nin *Silsilenâme-i Sûfiyye* adlı eserinde Uşşâkî silsilesi içinde aktarılan bilgilerde ise hem "*Şeyh Ali Gâlib Vasfî 1266*" hem de "*Şeyh Ali Gâlib el-Vasfî en-Nazillî el-Uşşâkî 1264*" (Usta 2006: 167, 169) şeklinde iki ayrı yerde iki farklı tarih bilgisi verilmektedir.

Ali Gâlib Vasfî'nin uzun bir ömür sürdüğü, 1801 tarihinden çok sonra yani 1850 yılında vefat ettiği bilgisinin doğruluğu kendisinin düşürdüğü tarih manzumelerinden de anlaşılmaktadır. Zira vefatına pek çok tarih düşürdüğü babası Muhammed Zühdî Efendi'nin vefat tarihi olan 1221'de (1806) hayattadır. Yine babasının türbesi için düşürdüğü tarih 1229 (1814) ve annesi Sultan (Çilli 2003: 149) hanımın vefatına düşürdüğü "*Oğlu Vasfî ana didi târih / Kasr-ı firdevse gitti vâlide âh*" tarih 1231'dir (1816). Nazilli ve Aydın bölgesinin önemli Uşşâkî simâlarından olan Ömer Hulûsî Efendi (ö.1285/1868) çocuk yaşta geldiği Nazilli'de Ali Gâlib Vasfî tarafından oğlu Muhammed Tevfik Efendi'ye emanet edilir ve onun himayesinde yetişir. Vasfî'nin çok sevdiği Ömer Hulûsî, şeyhi M. Tevfik Efendi tarafından irşada memur kılınıp Nazilli'den ayrılması istendiğinde Ali Gâlib Vasfî "*can bedenden gitti*" diyerek ahlanıp üzülmemektedir. Tarihin 1260/1844 yılını gösterdiği bu yılda Ömer Hulûsî Efendi 38 yaşında ,Ali Gâlib Vasfî de hayatta ve 111 yaşındadır (Güz 2007: 165; Baş 2014: 36).

Yazdığı tarih manzumelerinden ve diğer delillerden ayrı olarak şu an kayıp olan Ali Gâlib Vasfî'nin mezar taşında "*Nazilli'de kırkdört sene müftü olan ve Hüsâmeddîn-i Uşşâkî tarîkından bulunan es-Seyyid eş-Şeyh Ali Vasfî Efendi hazretlerinin rûhiçün el-Fâtiha – 1266*" yazdığı ifade

edilmektedir (Akkuş vd. 2006: 457).

Ali Gâlib Vasfî'nin dedesi haccagandan Ahmed Efendi'dir. Vefat tarihi 1184/1770-71'dir. Kendisinden "*cedd-i âlâ*" diye bahsedilmektedir (Çilli 2003: 165). Nazillilidir ve mezarı da Nazilli Evranlı Mezarlığı'ndadır. Kabrinin yanında diğer oğlu Hoca Ali Efendi (ö. 1210/1795-1796) yatmaktadır. Ahmed Efendi'nin ikinci oğlu ise Ali Gâlib Vasfî'nin babası olan Muhammed Zühdi Nazillivî'dir. Muhammed Zühdi Efendi'nin vefatı 1221/1806-7 yılıdır.³

Nazilli'de müftü olan Ahmed Efendi, yine Nazilli'de müftü olarak görev yapan Muhammed Zühdi'yi İstanbul'a Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'ye (ö. 1197/1782-83) talebe olarak gönderir. Bu husus *Sefîne-i Evliyâ*'da "*Oğlum! İlm-i zâhiri okudun. Bir de ilm-i bâtın vardır. Onu da tahsîl etmelisin. demeleriyle, "Efendim! Bu bâta emrinize muntazırım." cevâbını arz edince, "Üç gün bana misâfir ol. Sonra hani ya ahyânen ziyâretlerine âzim olduğunuz Abdullâh Salâhî Efendi vardır. Ona git teslîm ol." diye emr etmiş.*" şeklinde geçmektedir (Akkuş vd. 2006: 447). Salâhaddin-i Uşşâkî'den yedi yıl seyr ü sülûk ikmal eyleyip halifesi olarak Nazilli'ye dönen Muhammed Zühdi ile Nazilli bölgesinde Uşşâkîlik yaygın tarikatlardan biri olmaya başlar. Ahmed Efendi ile başlayan Nazilli'deki müftülük görevleri Muhammed Zühdi, Ali Gâlib Vasfî ve onun oğlu Muhammed Tevfik Efendi ile dört kuşak devam etmiştir. Ali Gâlib Vasfî de babasından sonra Nazilli müftüsü olarak kırk dört yıl hizmette bulunmuştur (Akkuş vd. 2006: 452, 457).

Ali Gâlib Vasfî'nin büyük oğlu Muhammed Tevfik Efendi'dir. Vefat tarihi 1280/1864 yılıdır. Dedesi Muhammed Zühdi Efendi ile birlikte Nazilli'deki Yeşil Türbe'nin⁴ içinde medfundur. Diğer oğlu ise Derici Mehmed Şahabeddin Sadullah Efendi (ö. 1316/1899) olup adını bu şekilde kullanan tek kaynak Bilal Reşit Çilli'dir (Çilli 2003: 151). *Silsilenâme-i Sûfiyye* isimli eserde adı "*Şeyh Ali Şihâbeddin Efendi 1316*"

³ Bilal Reşit Çilli 1221 hicri tarihinin miladi karşılığını 1807 vermektedir (Çilli 2003: 149). Ay bilgisine sahip olmadığımızdan dolayı 1806 ve 1807 yılları ihtimal dâhilindedir.

⁴ Yeşil renge boyalı olduğu için halk arasında Yeşil Türbe olarak bilinen bu türbe Kaymakam Halil Bey 1229/1814 tarihinde yapmıştır. Türbe 1278/1862 tarihinde Bozdoğanlı Mustafa Fethî'nin babası Hacı Ahmed tarafından tamir ettirilmiştir ve Fethî tarafından 1278 tarihi düşünülmüştür (Baş 2022: 20). Nazilli Belediyesi Yeşil Türbe'ye 2016 yılında bir restorasyon çalışması yapmıştır.

şeklinde geçmektedir (Usta 2006: 167). Ömer Hulusî'den sonra Nazilli'deki Uşşâkî dergâhının postnişinidir. Kabri Nazilli Evranlı Mezarlığı'ndadır.

Ali Gâlib Vasfî Efendi tahsilini babası Muhammed Zühdi'den almıştır. Muhammed Zühdi'nin iki halifesinden biridir. Diğer halifesi Karacasulu Yemezzâde Süleyman Rüşdi'dir (ö. 1250/1834). Süleyman Rüşdi'nin Uşşâkî muhiblerince sıklıkla okunan *Dîvân*'ından başka eserleri de bulunmaktadır (Şengün 2020: 42-64). Ali Gâlib Vasfî ile Süleyman Rüşdi arasında iyi bir dostluk vardır. Nitekim Rüşdi'nin dergânında Vasfî'nin düşürdüğü bir tarih manzumesi vardır (T1).

Tarikat büyüklerinin hayatlarına dair bilgiler aktarılırken müşarun ileyhin kerametlerine de yer verilmesi ve menkıbevî bilgiler aktarılması sıklıkla rastlanan bir durumdur. *Sefîne-i Evliyâ* ve diğer kaynaklar Ali Gâlib Vasfî hakkında bilgi verirken bu hususta da bilgi aktarmaktadırlar. Bunlardan ilki müftü olarak "...verdiği fetvâları dâimâ Rasûl-i Ekrem efendimize evvelden arz eder ve müsâade-i seniyye-i nebeviyyeyi istihsâl ettikçe verdiği, menkûlâtta bulunmuştur." şeklindedir (Akkuş vd. 2006: 453). Bu hususta yine oğlu Muhammed Tefvik Efendi Nazilli müftüsü olduğunda, kendisine "Oğlum! Kırk dört senedir müftülük hizmeti ifâ ediyorum. Hz. Rasûlulah efendimizden istiftâ etmeden bir fetvâya tasaddî etmedim. Müftülük pek zordur. Cenâb-ı Hak muînin olsun." diye duâ buyurmuşlardır (Akkuş vd 2006: 457).

Vasfî hakkındaki ikinci anlatıda, ölümüne yakın bir zamanda oğlu Tefvik Efendi'ye "Eşyâmızı hâzırlayınız, Hicâz'a niyet ettik." buyurması üzerine eşyasının hazırlandığı, âdet olduğu üzere durumun yöre halkına haber verilip yemekler yedirildiği, ardından herkesle vedalaştıktan sonra oğluna dönerek "Oğlum eşyâmızı topla, Hicâz'a gidemeyeceğiz. Kasabaya avdet edeceğiz." buyurmaları üzerine oğlu Tefvik Efendi, "Aman babacığım! Nasıl olur kasaba halkına karşı bu şekil pek çirkin gelir. Ferâgat buyurulmuş olsa pek isâbet olmuş olacak." diye marûzatta bulunmasına karşı, "Halkın edeceği güft ü gûya kulak asma. Rasûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin emr-i celîl-i Muhammedîleri bu merkezdedir." diyerek dönüş hususunda ısrar etmesi ve kısa bir süre sonra "dest-i sâkî-i ecelden şarâb-ı mevîti nûş etmeleri mukarrer" olmuş olması aktarılmaktadır (Akkuş vd. 2006: 453).

Hacca gitmeye niyetlenip geri dönen Ali Gâlib Vasfî hakkında aktarılan üçüncü menkıbe ise Uşşâkî hâlifelerinden Gâlib Bey'in Vassâf'a aktardığı bilgilerdir. Buna göre Ali Gâlib Vasfî'nin hulefâsından Köylü Muhammed Dede isminde bir zat Hicâz'a gider. Medine'de Ravza-i Mutahhara'da bulunduğu sırada bir kişi Muhammed Dede'nin yanına gelerek Ali Gâlib Vasfî'ye verilmek üzere Muhammed Dede'ye emaneten bir mektup vermek ister. Muhammed Dede, "*Azîzim Nazilli'den dışarı çıkmış bir kimse değildir. Siz onunla nerede görüşünüz, ahbâb oldunuz?*" diye sorduğunda bu kişi "*Müşâriünileyhin haftada iki gece huzûr-ı saâdette bulunduğunu.*" söyler. Mektup kendisine getirildiğinde gülümseyen Ali Gâlib Vasfî, Muhammed Dede'ye bu işin kendisinde sır olarak kalmasını tenbihler. Vasfî Efendi'nin vefatından sonra bu kerametın ifşâ edildiği nakledilir (Akkuş vd. 2006: 453).

Vasfî'ye dair aktarılan diğer bir menkıbe vefatından sonradır. Şeyhi Ali Gâlib Vasfî'nin vefatından habersiz olan bir müridi Nazilli'nin girişindeki mezarlığın orta yerinde Vasfî Efendi'yi otururken görüp yanına gider, elini öper. Oradan Nazilli'deki dergâha gelip durumu anlatınca şeyhin aslında daha önce öldüğünden haberdar olur. Bunu şeyhin kerametine bağlarlar (Akkuş vd. 2006: 453).

Vassâf, daha pek çok menkıbesi vardır diyerek sadece dört menkıbesine işaret eder. Diğer menkıbelerinden bazılarını Bilal Reşit Çilli derlemiştir. Anlatıldığına göre Ali Gâlib Vasfî Efendi, yere ve hasır üzerine kesinlikle oturmazlarmış. Bir müridi sürekli şeyhi için iskemle taşır, her gittiği yerde bu iskemleye oturlarmış. Bir gün kadı, kaymakam ve memleket eşrafının olduğu bir yerde yorgun ve bitkin olan bu kimseler yere oturmuşlar ama Ali Gâlib Vasfî ayakta beklemeye devam ederek iskemlesinin gelmesini beklemeye koyulmuş. Kaymakam oturmasını teklif etse de Vasfî kabul etmemiş. Kaymakam tekraren "*yâhû toprağa gitmeyecek misin? Otursana!*" dese de Vasfî "*ben, toprağa girmeyeceğim*" diye sert bir cevap vermiş. Vasfî Efendi vefat ettikten sonra cenazesi defnedilirken bu iskemle olayını hatırlayan kaymakam da cenazesinde bulunmuş. Ertesi gün Nazilli'nin pazarıymış. Pazara şehir dışından bir kimse gelip erkenden kaymakam beyin huzuruna çıkıp "*Efendim, Karacasu'dan gelirken, Şeyh Ali Gâlib Vasfî'ye rastladım. Sizinle bir yere gitmeye söz vermiş. Lâkin âni bir işi çıkmış. Kusura bakmasın, gelemeyeceğim, selâmımı söyle*" deyince kaymakam bey şaşırmış. Dün

kendisini defnettiklerini söylemiş. Kaymakam bey duruma inanmayıp herhalde Vasfî Efendi ölmeden önce bu adamı tutmuş ve öldükten sonra bunu kaymakama söyle diye tenbihlemiştir diye düşünmüş. Lâkin pazara Bozdoğan, Yenipazar, Köşk ve civar beldelerden gelen nice kimse de aynı cümleleri kurunca kaymakam bey, bu kişilerle birlikte Ali Gâlib Vasfî'nin kabrini açmaya karar verir. Kabir açıldığında Ali Gâlib Vasfî'nin cesedini kabrinde bulamazlar (Çilli 2003: 150).

Ali Gâlib Vasfî'nin celâlli bir karektere sahip olduğu aktarılmaktadır. Sert mizaçlı oluşu da onunla ilgili aktarılan bilgiler arasındadır. İbrahim Güz *Gayb-ı Hayat* isimli eserinde Ali Gâlib Vasfî'nin celâlli bir zat oluşuna dair bazı menkıbevî bilgiler aktarılmaktadır. Bu kaynağa göre Nazilli eşrafı bir bayram günü, Muhammed Zühdi Efendi'yi ziyarete gelmişler. Sohbet esnasında henüz çocuk olan Ali Gâlib Vasfî, babası Zühdi Efendi'nin koynuna ellerini sokarak, karıştırırlarmış. Babası birkaç kere koynundan elini çekmesine rağmen Ali Gâlib, babasını dinlemezmiş. Muhammed Zühdi Efendi celâlli bir şekilde oğluna bakmasıyla, Ali Gâlib Vasfî Efendi'ye celâl sıfatını giydirmişler. Bu yüzden Ali Gâlib Vasfî Efendi "*pederimin bir ani bakışı bana bu celâli giydirdi*" demişlerdir (Güz 2007: 157).

Babasının aksine Vasfî'nin oğlu M. Tefvik Efendi çok halîm ve yumuşak huylu bir kişiliğe sahiptir. Bir gün Ali Gâlib Vasfî, bir sebeple oğlu Muhammed Tefvik'in üzerine pür gazap yürümüşler; diğer oğlu Şahabeddin Efendi, babasına hitaben; "*Baba kardeşimden ne istiyorsun?*" demesi üzerine, babası Şahabeddin Efendi'nin cemâline bir nazar buyurmuşlar. Ali Gâlib Vasfî, oğlu Şahabeddin'in cemâlinde babası Muhammed Zühdi Efendi'nin cemâlini aynen taşıdıklarını görünce, celâllerini derhal cemâle tahvil etmiştir. O tarihten itibaren de büyük oğlu Muhammed Tefvik Hazretleri'ne hitaben "*Efendimiz*" derlermiş ve Nazilli'deki irşad meydanını tümüyle, Muhammed Tefvik Efendi Hazretleri'ne terk buyurmuşlar. Muhammed Tefvik Efendi'ye "*Efendimiz*" tabirini kullanmakla kalmamış yürürken yolda onu öne geçirir, onun arkasından giderlermiş (Güz 2007: 164). Ali Gâlib Vasfî'nin bunca celâlli bir zat olup kimse yanına sokulamazken Ömer Hulûsî Efendi'yi çok severler ve onun yanından hiç ayırmak istemezlermiş (Güz 2007: 165).

Kırk dört yıl Nazilli’de müftülük görevinde bulunan Ali Gâlib Vasfî’nin verdiği fetvalara ve müşkil hadiselere bulduğu çözümlerden biri de aktarılan bilgiler arasındadır. Bu babdan olmak üzere bir kuruntu sebebiyle eşini üç talakla boşamış bir şahıs Vasfî Efendi’ye gelerek nikâhını tazelemek istediğini belirtir. Kıskaç bir kimse olduğundan hülle teklifini kabul etmiyormuş. Vasfî Efendi de *“Mademki kıskançlığından kabul etmiyorsun, yapılacak tek bir usul vardır. Senin gayr-i müslim olmağın lâzım diyerek, şu andan itibaren ismin Apostol olsun”* dedikten sonra, o şahsa *“Apostol”* diye seslenir. O da *“Buyurun efendim”* demiş, *“Bu isimden kurtulup müslüman olmak ister misin?”* diye sorar. *“Evet efendim”* diyerek cevap verir. *“Öyleyse şimdi seslice kelime-i şehadet getir”* der. Apostol’da sesli olarak kelime-i şehadet getirir. Ali Gâlib Vasfî Efendi de *“şimdiden İslâmiyeti kabul ettin. Sana bir müslüman aile lâzım”* diyerek, boşadığı ailesiyle kendisini nikâhlar. Adama dönerek *“bir daha saika-i tehevümle karını boşar isen, bu sefer sana daha ağır ceza yaparım”* buyurmuşlar. Buna dair yazdığı fetva bab-ı meşihatta şaheser bir buluş olarak saklandığı rivayet edilmektedir (Güz 2007: 159-160).

Biga Mutasarrıfı Arap İbrahim Paşa ile Ali Gâlib Vasfî arasında geçen bir diyalog, bugünkü Kurşunlu Camii’nin inşasına dair bazı bilgilere ulaşmamıza vesile olmaktadır. İbrahim Güz’ün aktardığına göre Sultan II. Mahmud’un (ö.1839) saltanat zamanında yeniçeri ocaklarının kaldırılmasında büyük yararlılığı görülen ve yeniçeri ocaklarını topa tutmak suretiyle tarihte büyük bir şöhret kazanan, kara cehennem namıyla maruf Arap İbrahim Paşa Nazilli’ye uğrar. Hükümet erkânı Paşa’yı karşılamaya giderler. Fakat bu merasiminde Müftü Ali Gâlib Vasfî Efendi’nin bulunmayışı Paşa’nın nazar-ı dikkatini çeker. Kaymakam makamına müftünün neden burada olmadıklarını sorarlar. Kaymakam, *“Efendim; Müftü Efendi Hazretleri başka müftülere benzemez. Kendilerine karşı derin hürmet ve muhabbetlerimiz olmakla beraber onun maneviyatından çok korkarız”* demeleri üzerine bu söz Paşa’da daha ziyade alâka uyandırır. *“Çağırttırın, Müftü gelsin”* diyerek, hiddet ve şiddet gösterir. Durum Müftü Ali Gâlib’e arz edilir. Gelir ve kaymakamın odasına pür hiddet *“Huu Âlîm”* diyerek girer ve başköşeye oturur. Ali Gâlib Vasfî, Paşa’ya döner; *“Beni ayağıma getirttiğinden dolayı kendinde bir büyüklük mü hissettin. Bu gururundan dolayı seni makamından şimdi azlettim”* demesi üzerine; telgrafçı o anda, mabeynden bir telgrafla içeri

girer. Bu telgraf, Paşa'nın sürülmek suretiyle, rütbesinin üzerinden alındığını bildirmektedir. Vasfi efendi Paşa'ya dönerek *"Beğendin mi? Biz başımızı boynumuzu Hakk'ın emrine bükmüşüz. Gurulluya değil"* demesi üzerine Paşa şaşırmış, emana düşmüş ise de *"Sürgüne gideceksin başka çare yoktur"* deyip odadan çıkarlar. Paşa sürgün müddetini ikmal ettikten sonra, Nazilli'ye gelerek, Ali Gâlib Vasfî'nin manevî nasiplerini alarak onun irşad dairesine girer. Bir süre sonra rütbesi alınan Paşa'ya tekrar paşalık rütbesi verilerek Çanakkale'ye tayin edilir. Arap İbrahim Paşa Çanakkale'de Kurşunlu Camii namıyla yâd edilen camiyi inşa ettirir.⁵ O caminin kabristanında medfundur. Arap İbrahim Paşa tarik-i Uşşâkiyye müntesibidir. Cömertliği ile şöhret bulmuş bir zattır. Cuma namazından çıkarken iki sıralı olarak fukaralara para dağıtırmış. Emekli oldukları zaman, çok parasız kalmışlar. Ailesi kendisine sormuş; *"Paşa, ikbal mevkiinde iken parayı ölçüsüz harcadın. Bak şimdi zaruret içine düştün beğendin mi yaptığımı?"* demişler. Paşa ailesine, *"Hanım ben paramı Allah yoluna harcadım, onun için, Allah bana sıkıntı çekirtmez"* buyurmuşlar. Hakikaten öyle olmuş. Veraset suretiyle Selânik'te büyük bir çiftliğin paşaya intikal haberi gelmiş. Paşa eski halinin dört beş misli büyük bir servete nail olmuşlardır (Güz 2007: 160-161).

Ali Gâlib Vasfî'nin kabri bugün Nazilli'nin en büyük mezarlığı olan Evranlı Mezarlığı'ndadır. Burada sağında ve solunda yine uşşâki büyüklerinin mezarları vardır. Vasfî'nin kabri amcası Hoca Ali Efendi ile dedesi Ahmed Efendi'nin arasındadır. Vassâf'ın bilgilerini aktardığı asıl mezar taşı kayıptır. Bu sırada yatan Uşşâkî büyüklerinin kabirleri 1980'li yıllarda Ali Talip Çatalyürek (ö. 2018)⁶ tarafından yaptırılmıştır.

⁵ İbrahim Güz, bu paşanın Çanakkale'ye tayin edildiğini ancak Vali mi yoksa Boğaz kumandanı olarak mı tayin edildiğini bilemediğini söylemektedir (Güz, 2007: 161). Bugün Çanakkale il merkezi Namık Kemal Mahallesi'nde yer alan Kurşunlu Camii'nin yerinde daha önce Çınarlık Camii'nin yer aldığı; bu caminin çıkan bir yangında yok olduğunu ve Biga Sancağı Mutasarrıfı Arap İbrahim Paşa tarafından 1869 tarihinde yerine Kurşunlu Camii'nin yapıldığı bilinmektedir (Kuşku 2020). *Eskiden 'Arap İbrahim Paşa Camii' olarak bilinen yapı, kubbesindeki kurşun kaplaması nedeniyle halk arasında 'Kurşunlu Camii' olarak anılmaktadır* (Dündar 2017: 65).

⁶ Ali Talip Çatalyürek, Uşşâkî muhibbanından olup Kiraz ve Ödemiş'te yaşamaktaydı. Ahmed Talib-i İrşâdî'nin yolunda olup onun ve Hüseyin Hüsnü Aziz'in divanlarını elindeki yazmalardan hareketle neşre muvaffak olmuştu (Çatalyürek 1996). Kendisiyle Ödemiş'teki evinde 15 Ekim 2011'de gerçekleştirdiğimiz sohbette Ahmed Talib-i İrşâdî'den

2011 yılında fotoğrafladığımız bu bölümdeki kabirler buraya sonradan nakledilmişlerdir. Kabirler daha önce Yeşil Türbe'nin yanında var olan kabristanda idiler. Buradan yol geçeceği için kabirler Evranlı Mezarlığı'na nakledilmişlerdir. Kabirlerin yol sebebiyle taşındığına dair ilk bilgi *Sefîne-i Evliyâ'*da Ömer Hulûsî'den bahsettiği kısımda geçer. Ancak Vassâf, Ömer Hulûsî Efendi'nin kabrinin yol sebebiyle taşındığını ve dergâha gömüldüğünü aktarır. Kabrin üç kere defnedildiği sonucuna çıkan bu bilgi düzeltilmiştir (Baş 2014: 45). Bilal Reşit Çilli, "Ali Galib Vasfi Hz.leri ve bazı zatlar; şimdiki Askerlik Şubesi'nin yakınında olan eski mezarlığa defnedilmişlerdir. Daha sonraları, yakınları ve Şeyh Bıçakçı Ahmed Dede tarafından Evranlı Mezarlığı'na nakledilmişlerdir" demektedir (Çilli 2003: 150). Askerlik Şubesi olarak aktarılan yer bugünkü Yeşil Türbe'nin yanında eskiden yer alan Uşşâkî dergâhının yıkılması sonrası orada yer alan binadır. Bıçakçı Ahmed Dede ise Kütahya Tavşanlı doğumlu bir zat olup demiryollarında çalışmıştı. Hacı Cemâli Baba'nun halifelerindendi. Onun da mezarı Evranlı Mezarlığı'ndadır (Çilli 2003: 151).

Görsel: Ali Gâlib Vasfî'nin Nazilli Evranlı Mezarlığındaki kabri (29 Ekim 2011).

kendisine intikal eden şiir mecmualarını ve kitapları görme ve fotoğraflama fırsatını elde ettik. Ali Talip Çatalyürek'in 2018 yılında vefat ettiği bilgisini Oğuzhan Kantar'dan edindik.

Ali Gâlib Vasfî'den sonra Nazilli'deki dergâhta büyük oğlu Muhammed Tevfik şeyhlik yapmıştır. Bununla birlikte Vasfî'nin oğluna "efendimiz" demesi ve ardından yürümesi onu daha hayatta iken şeyhlik makamına geçirdiğini göstermektedir. Nitekim Ömer Hulûsî Efendi'nin irşad vazfesini oğluna tevdi etmiştir (Güz 2007: 165; Baş 2014: 35). Aynı şekilde Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi (d. Haziran 1832- ö.29 Ocak 1921) (Baş 2022: 19) de Muhammed Tevfik Efendi'nin diğer hâlifesi olmuştur.

Muhammed Tevfik Efendi'den sonra Nazilli'deki posta davet üzerine Ömer Hulûsî Efendi geçmiştir. Onun 1868'de vefatının ardından Ali Gâlib Vasfî'nin diğer oğlu Şahabeddin Efendi Nazilli'de şeyhlik makamına geçmiştir. Şehabeddîn Efendi'nin vefat tarihi olan 1899 yılından sonra tekkenin şeyhi Mehmed Ziyâeddîn (ö. 1335/1917) olmuştur. Diğer oğlu Halil Efendi posta oturmamıştır. Çilli bu bilgileri Mehmed Ziyâeddîn'in oğlu Eşref Efendi ile görüşmesinden elde ettiğini aktarmaktadır (Çilli 2003: 151). Manzumelerinde Şahabeddin Efendi'yi şeyhi olarak tanımlayan ancak hakkında yeterli bilgi elde edilemeyen bir isim de Muhammed Tahir Safveddin Efendi'dir (Başar 2021: 17-19).

3. Ali Gâlib Vasfî'nin Manzumeleri Üzerine

Ali Gâlib Vasfî Efendi'nin eserlerine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte *Aydın Meşayihleri*'nde "Elsine-i selâsede eş'âr u ilâhiyyatı vardır" şeklinde bir bilgi yer alır (Bursalı 1324: 166). Burada Osmanlı Türkçesi için de kullanılan "elsine-i selâse" ifadesi yerine *Sefîne-i Evliyâ*'da "Arabî, Fârisî, Türkî eş'ârı ve bir de külliyâtı vardır. Külliyâtını Şeyh Muhammed Emîn Efendi cem' ve tahrîr eylemiştir." (Akkuş vd. 2006: 453) cümlesinde Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç ayrı dil olarak ifade edilmiştir. İyi bir tahsil gören Ali Gâlib Vasfî'nin üç dilde de şiir söyleyip söylemediği henüz delillendirilmiş değildir. Bizim tesbit edebildiğimiz şiirlerinin tümü Türkçedir.

Bursalı Mehmed Tahir, Vasfî'nin şiir ve ilahilerinden söz etmektedir. Ancak Hüseyin Vassâf bu hususta şiirlerinin yanında bir de külliyatının bulunduğundan bahsetmektedir. Dahası, söz konusu külliyatın Şeyh Muhammed Emîn Efendi tarafından bir araya toplandığı ifade edilmiştir. *Sefîne-i Evliyâ*'da bu şahıs hakkında da bilgi vardır.

Vassâf'ın aktardığı bilgilere göre bu kişi "M. Emîn-i Tevfik Efendi"dir (ö. 1 Mart 1913). Tirelidir ve 1201/1787 yılında doğmuştur. 121 yıl gibi uzun bir ömür sürmüş âlim ve kâmil bir zattır. Şeyhi, Ömer Hulûsî'nin halîfesi Hüseyin Hakkı Kasabavî'dir. 1868 yılında İstanbul'a göçmüştür. İstanbul'a göçtükten sonra da Aydın ve civar şehirlerde seyahatleri olmuş ve Uşşâkî büyüklerini ziyaret ederek onların eserlerini istinsah etmiştir. Halifesi, Ömer Hulûsî'nin damadı Fahreddin Himmetî'dir. Nadide gördüğü eserleri ve özellikle Uşşâkî şeyhlerinin ve Abdullah Salahaddin Uşşâkî'nin eserlerini bin bir zahmetle toplayıp istinsah etmiştir. Bu uğurda bizzat istinsah ettiği kitapların ve dîvânların sayısının üçyüz civarında olduğu kaydedilmektedir (Akkuş vd. 2006: 467-481). Adı, Ali Gâlib Vasfî'nin oğlu Muhammed Tevfik Efendi ve kendisinden sonra vefat eden Uşşâkî şeyhlerinden Muhammed Tevfik Özel ile karıştırılmamalıdır.

Ali Gâlib Vasfî'nin tesbit edebildiğimiz manzumelerinden 11 tanesi Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi'nin istinsahıdır. Bu manzumeler Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi numara 65'te kayıtlıdır. Bu yazmada Ömer Hulûsî Efendi'nin *Dîvân'ı* (1^b-110^b) ardından da Bozdoğanlı Mustafa Fethî Efendi'nin *Dîvân'ı* (111^b-139^a) bulunmaktadır. Fethî'nin *Dîvân'ı*ndan sonra da Ali Gâlib Vasfî'nin manzumelerine (139^b-142^b) yer vermiştir. Sonraki iki varakta ise (142^b-143^b) Hüsameddin Uşşâkî'nin doğumu ve babası hakkında bilgi verilmektedir. Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi bu yazmada Ömer Hulûsî *Dîvân'ı*nı 19 Şaban 1303'te Fethî *Dîvân'ı*nı 23 Şaban 1303'te istinsah ettiğini belirtir. Nüshanın sonunda yer alan Vasfî'nin manzumelerine ise bir tarih yazmamıştır. Kanaatimizce Ömer Hulûsî ve Fethî Efendi'lerin divanlarını yazdıktan sonra defterde kalan boş sayfaları dolurma yoluna gitmiştir. Elinde Ali Gâlib Vasfî'nin manzumelerinden daha fazlaca bulunsaydı onları yazabilirdi. Ancak elinde sadece 11 manzume bulunduğundan diğer boş sayfayı kısa bir eser olarak Hüsameddin Uşşâkî'nin doğumuna ayırmıştır. Vasfî'nin manzumelerini bu nüshaya yine 1303/1886 yılı içinde yazmış olduğu kanaatindeyiz.

Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi'nin istinsah ettiği farklı Uşşâkî şeyhlerine ait dîvânlardan ve diğer eserlerden bir kısmı yazma eser kütüphanelerinde olmakla birlikte bir kısım yazmalar hâlen şahıs kütüphanelerinde bulunmaktadır. Örneğin zikrettiğimiz bu dîvân

nüshalarının bir kısmı 2012’de evine misafir olduğumuz İbrahim Güz’ün şahsî kütüphanesinde bulunmaktaydı. Ancak bu yazmalar arasında Ali Gâlib Vasfî’ye dair bir külliyyata tesadüf edemedik.

Süleymaniye Kütüphanesi Uşşaki Tekkesi 524 numarada kayıtlı *Uşşâkî Tekkesi Vakfiyyesi Tekke Kitâblarının Fihristi* adlı defterin⁷ üzerinde Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi’nin mührü bulunur. Bu fihristte toplam 471 eser adı kayıtlıdır. 402. sırada “*Şeyh Ali Gâlib Vasfî Efendi Gazelleri - Yazma*” kaydı düşülmüştür. Fihristteki yazı da Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi’nin hattıdır. Fihristte Ali Gâlib Vasfî Efendi’nin başkaca bir eserinden bahsedilmemektedir. Fihriste 209. sırada kaydedilen “*Risâle-i Nakşî Aynu’l-Hayat*” adlı eseri İbrahim Güz’ün evindeki kitaplar arasında olduğunu ve kapağında da 209 numaranın yazılmış olduğunu gördük. İbrahim Güz’ün belgeleri arasında yer alan Mustafa Safi Baba’nın bir fotoğrafının arkasında “*Bu kitapların sahibi Mustafa Safi Baba 1938 yılında vefat etmiştir*” yazılıdır.

Özellikle Uşşâkî şeyhlerinin eserlerini istinsah eden, hatta kimisini birden fazla çoğaltan ve bu babda yüzlerce yazması bulunan Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi’nin Uşşâkî tekkesine vakfettiği kitapların arasında Ali Gâlib Vasfî’nin başkaca bir eserinin olmayışı Vassâf’ın zikrettiği “*Külliyyâtını Şeyh Muhammed Emîn Efendi cem’ ve tahrîr etmiştir.*” ifadesine şüpheyile yaklaşmaya sebep olmaktadır. Çünkü bu kayıttan başka bir yerde Ali Gâlib Vasfî’nin külliyyatının olduğu bilgisine tesadüf edemedik. Fihristte yer alan “*Şeyh Ali Gâlib Vasfî Efendi Gazelleri*” ifadesiyle de Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi numara 65’te kayıtlı 11 manzume uyuşuyor gözükmemektedir. Muhammed Emîn-i Tevfik Efendi’nin yazmalarının bir kısmı ise Mustafa Safi Baba’dan İbrahim Güz’e intikal ettiği gibi hâlen şahıs kütüphanelerinde bulunuyor olmalıdır.

Ali Gâlib Vasfî’ye ait olduğunu tesbit ettiğimiz 22 manzumeden 9’u tarih manzumesi olup bu manzumelerden 8’i İlmî Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi 27564 İG demirbaş numarasıyla kayıtlı “*Tarikat-ı Uşşakiyye silsilelerinden bazılarının divanı, tasavvufi şiirleri (Merhum Esad’dan): Tarikat-ı Uşşaki değerleri*” ismiyle kayıtlı yazmanın içindedir. Yazmanın

⁷ Makalemiz sırasında karşılaştığımız bu defter ve müellifi Muhammed Emin-i Tevfik Efendi konusu Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde Gülhanım Yılmaz adlı öğrenciye yüksek lisans tez konusu olarak verilmiştir.

kapağının içine emekli avukat Ali Haydar Ocakcioğlu tarafından daktilo edilmiş halde yapıştırılan yazıda eserin kendisine gelişinin hikâyesi aktarılmakta ve içerisinde Ahmed Talib-i İrşâdî, Süleyman Rüşdî, Ömer Hulûsî, Mehmed Cemaleddin Edirnevî ve Mehmed Hamdi Bağdadî'nin manzumeleri olduğu yazılıdır. Bu yazmayı dikkatlice incelediğimizde yazmanın farklı varaklarında Ali Gâlib Vasfî'nin 8 tarih olmak manzumesinden ayrı olarak 2 gazel ve Salim Baba'nın maznumesine karşı 1 naziresi yer almaktadır.

*Sefîne-i Evliyâ'*da Vasfî'ye dair verilen manzume örnekleri 4 tanedir. Bunlardan biri Salim Baba'nın maznumesine yazdığı naziredir. Bir muhammes örneği U nüshasında da yer alır. Bunlardan ayrı olarak verdiği iki gazel örneğinden birisi sadece *Sefîne-i Evliyâ'*da geçmekte iken diğer gazel Bursalı Mehmed Tahir'in hem *Aydın Meşayihleri* eserinde hem de *Osmanlı Müellifleri* eserinde örnek olarak verilen bir na'ttir.

Ahmed Talib-i İrşâdî'nin terekesinden Ali Talip Çatalyürek'e intikal eden bir mecmuada ise sadece 1 gazeline tesadüf edebildik. İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bölümü OE_Yz_001607'de kayıtlı Cönk'te de sadece 1 gazeli yer almaktadır. Bilal Reşit Çilli de sadece Salim Baba'nın manzumesine Vasfî'nin yaptığı tanzire yer vermektedir.

Zikrettiğimiz farklı yazmalarda ve kaynaklarda netice olarak Ali Gâlib Vasfî'ye ait toplam 22 manzume tesbit edebildik. Bunlar 1 murabba (nazire), 10 gazel, 2 muhammes ve 9 tarih manzumesidir.

Vasfî'nin "*bilmemin*" redifli naziresi Salim Baba isminde bir kimsenin Ali Gâlib Vasfî'ye gönderdiği "*sen nesin*" redifli murabbaya cevaben kaleme alınmıştır. U nüshasında manzumenin başında Bektaşî tarikatının babalarından olduğu yazılıdır. Bilal Reşit Çilli ise aktarmış olduğu bu manzumeyi "*Çanakaleli Bektâşî Sâlim Baba'nın Nazilli'de bulunan Uşşâkî Ali Gâlip Vasfî Hz.lerine gönderdikleri nefesleri*" (Çilli 2003: 379) diyerek başlatır. Ali Gâlib Vasfî'nin cevabî şiirini de aktardıktan sonra "*Bektâşî Sâlim Baba'nın, bu cevabı aldıktan sonra Nazilli'ye gelip; Ali Gâlip Vasfî Hz.lerinden inâbe alarak, Bektâşîlikten Uşşâkîliğe intisab ettiği bilinmektedir*" (Çilli 2003: 381) demektedir. Sâlim Baba'nın Bektâşî olduğu iki yerde zikredilse de Çanakaleli oluşunu sadece Çilli aktarmaktadır. 1826'da Bektâşî tekkelerinin kapatılması sonrası bölgedeki Bektaşî mühibbanının bir kısmının Uşşâkî olması tabiidir.

Çanakkaleli Sâlim Baba'nın kim olduğuna dair yeterli malumat bulunmamakla birlikte Çerkes asıllı olup 1851'de Çanakkale'de vefat eden Mehmed Sâlim Efendi adında bir dîvân şairi olabileceğini (Kaplan 2020b) ve kendisi hakkında detaylı bilgi bulunmadığını zikretmemiz gerekir.

Vasfî'nin tarih manzumeleri dokuz adettir. Bunlardan biri Süleyman Rüşdî'nin Karacasu'da inşâ ettirdiği dergâhın mihrabına yer alan ve dergâhın yapılışına düşürdüğü tarihtir. Diğer tarihleri ise babası Muhammed Zühdi'nin vefatına düşürdüğü tarihlerdir. Bunlardan birinde (T2/5) hem Vasfî hem de Hüsnî mahlası geçmektedir. İlgili nüshada Hüsnî'ye ait benzer ifadelerin yer aldığı bir tarih manzumesi daha bulunmaktadır. Bu durum Hüsnî mahlaslı şairin düşürdüğü tarih sonrası Vasfî ile ortaklaşa bir tarih manzumesi yazdıkları şeklinde yorumlanabilir. Dokuz tarih manzumesinden yedisi tam tarihtir. 6 ve 7 numaralı tarih manzumeleri ise sonuca kaç sayı ilave edileceği ve çıkarılacağı bir önceki mısra da açık ya da kapalı bir üslupla belirtilen ta'miyeli tarih (Yakıt 1992: 315) türündedir.

Tarih manzumelerinin dördü (T3, T4, T5, T6) babasının mezar taşının doğu, batı, kuzey ve güney yüzlerinde de yazılı hâldedir.

Vasfî'nin metnine yer verdiğimiz diğer bir tarih manzumesi (T9) otuz sekiz beyit olup Yeşil Türbe içinde Lâtin harfleriyle çerçevesiz hâlde olup hatalı okumalarla doludur. Çilli'nin zikretmediği bu manzumenin türbeye Ahmed Talib İrşâdî'nin manzumelerinden çerçeveleyip asan Ali Talib Çatalyürek tarafından asıldığı kanaatindeyiz.

Ali Gâlib Vasfî'nin annesinin mezar taşındaki Vasfî mahlaslı manzume aşırı boyanma yüzünden okunamaz durumdadır. Mezar taşında âh kafiyesi ile yazılı manzumede okubildiğimiz kadarıyla 1. satırda "İşte Zühdi Muhammedin ...", 2. satırda "Zevcesi..." 3. satırda "Hemdem ana bu türbede hem", 4. satırda "Eyledi bâğ-ı Cennetde hem-râh", 6. satırda "Bundan âli makam âli cenâh", 7. satırda "Oğlu Vasfî ana dedi târih" ve 8. satırda "Kasr-ı Firdevse gitdi vâlide âh" yazılıdır. Gitdi kelimesi ye'siz yazılı olduğundan mısraın değer 1231'i bulmaktadır. Bununla birlikte mezar taşının en altında yazılı 1231 rakamı rahat okunabilmektedir. Nilüfer Tanç'ın "Kasr-ı firdevse gitti vâlide" (Tanç 2020) şeklinde zikrettiği ifadenin ebced değer 1235 etmektedir.

Vasfî yirmi iki manzumesinin tümünü aruz kalıbıyla söylemiştir. Aruzu başarılı bir şekilde kullandığı görülür. Kalıblardan dokuzu *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*; altısı *mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün*; dördü *mefâîlün mefâîlün feûlün*; ikisi *fâilâtün fâilâtün fâilün* ve biri de *müfteilün müfteilün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır.

4. Ali Gâlib Vasfî'nin Manzumeleri

Manzumelerin çeviriyazılı metinleri oluşturulurken öncelikle Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâki Tekkesi'ndeki nüsha (U) kullanılmıştır. Bu nüshanın varak numaraları 111. varaktan itibaren sehven 109 olarak yazılı olduğundan varak numaraları düzeltilmiştir. Sıralamalara müdahale edilmemiştir. İlmî Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi'nde bulunan Ali Haydar Ocakcıoğlu nüshasında (A) ise varak numarası bulunmamakla birlikte nüshaya sonradan sayfa numaraları konulmuş; bazı boş sayfalar numaralandırılmamıştır. Bu nüshadaki manzumeler de eser görüntüleri üzerinden varak numaraları verilerek kullanılmıştır. Ahmed Talib İrşâdî'nin terekesinden Ali Talip Çatalyürek'e intikal eden nüshada (T) ve İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler bölümü OE_Yz_001607 numarada kayıtlı *Cönk*'te (C) varak numarası bulunmadığından bu numaralandırılmalar tarafımızca yapılmıştır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde (OM) ve *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânun Terâcim-i Ahvâli* adlı (B) eserlerinde yer alan manzumelerle Osmaniye Hüseyn Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sındaki (SE) manzumeler sayfa numarası ile belirtilmiştir. Yeşil Türbe içindeki annesinin mezar taşında "âh" kafiyesiyle yazılı sekiz satırlık tarih manzumesi taşın boyanma neticesinde tam olarak okunamaz hâle gelmesinden ötürü manzumeler arasına dâhil edilmemiştir.

Manzumelerin başlıklandırmasında köşeli parantezde o manzumenin türü ve o türdeki manzume sayısı belirtilmiş ve ilgili kaynaktan manzumenin başlığına yazılan açıklama dipnotta verilmiştir. Manzumelerin aruz kalıpları köşeli parantezle manzumenin başında belirtilmiştir. Birden fazla kaynaktan yer alan manzumelerdeki farklılıklar ve okunamayan kelimelere dair açıklamalar dipnotta gösterilmiştir. Vasfî'nin tanzir ettiği Sâlim Baba'ya ait 5 bendlik murabba

da nazireye “zemin” teşkil ettiği için metni verilmiştir.

[U/139b; A/1b; SE/s.454]

[Zemin 1]

Güfte-i Sâlim Baba⁸

[fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün]

‘Alleme’l-esmâya her dem maḥremim ben sen nesiñ⁹
Vird iderler dilde ism-i a‘zamım ben sen nesiñ
Zât-i pāk-i muṭlakım nām u nişānım nā-bedīd
Âşikāre vü aḥfāya a‘lemim ben sen nesiñ

Tâc-ı *kerremnâ* ile oldum mükerrerem tâ ezel
Ol sebebden rāh-ı Ḥaḳḳa olmuşam hem *min maḥall*
Zāhiren nās arasında oldum ammā mübtezel
Līk sīretde ḳamudan ekremim ben sen nesiñ

Yanmadım nārına Nemrūduñ Ḥalīlullāh olup
Söyledim biñ bir kelām Ṭürda Kelīmullāh olup
Ḳābe kavseyne irişdim hem Ḥabībullāh olup
Mürde ihyā eyledim ‘İsā-demim ben sen nesiñ

‘İlm-i eşyā ‘ilm-i simyā keşf olupdur ḥufyeten
‘İlm-i teşhīrāt[1] bildim vaḳf-ı tecnīm cümleten
Līk girdim kūşe-i vaḥdetde şimdi ‘uzleten
Vaḳtiñ Eflātūnyum hem nādirim ben sen nesiñ

⁸ Manzumenin başında U nüshasında “*Ḳuṭbu’l-‘arīfin Ḡavsi’l-vāsilin eş-Şeyḥ ‘Alī Ḡalib Vaşfī en-Nāzillī Müftī Efendi ṭarīkat-i ‘aliyye-i Uşşākī el-Ḥalvetī ḳuddise sirruhu’l-‘azīz ḥazretlerine ṭarīk-i Bektāşiyye babalarından Sâlim Baba ḥazretleri bu ebyâtı taḥrīr idüp irsāl eylemişdür. ‘Alī Ḡalib Vaşfī Efendimiz cevāb olarak bu ebyâtı taḥrīr buyurmuşlar hū*” yazılıdır. A nüshasında manzumenin başında “*Sâlim Efendi-nām kimseniñ Şeyḥ ‘Aliyyü’l-Vaşfī Efendimize ḳuddise sirruhu’l-bākī ḥazretlerine irsāl eylediği nazm-ı eş‘arları*” yazılıdır. *Sefine-i Evlüyâ*’da ise bu manzume “*Latife: Sâlim Baba nâmında bir zât ızhâr-ı kemâlât maksadıyla Hz. Şeyḥ’e şöyle bir fahriyye göndermiş*” açıklamasından sonra yazılıdır. “*Güfte-i Sâlim Baba*” başlığı sadece U nüshasında yer almaktadır.

⁹ Nesiñ rediflerinin tümü U nüshasında nesin şeklinde ü harfiyle yazılıdır.

Feyz-yâb oldum tarîk-i hânedândan ey püser
Mâ-sivâyı terk idüp kıldım ‘alâyıkdan güzer
Hâl-i ‘acizinden şorarsañ Sâlimiñ zâhid eger
Bir kemîne kemter-i kemden kemim ben sen nesiñ

[U/139^b-140^a; A/1^b; SE/s.454-455]

[Nazîre 1]¹⁰

[fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün]

Pâdişâh-ı on sekiz biñ ‘âlemim ben bilmemiñ
Taht urup eflâke bî-keyf ü kemim ben bilmemiñ
Ben ‘azîmü’ş-şânım itdim yokdan izhâr ‘âlemi
Cümleden ey zâhidâ ya aqdemim ben bilmemiñ

Bir nefesle ‘âleme ser-tâ-ka-dem virdim hayât
Kün didim bu devre ne kesb itdi bâğ-ı kâ’inât
Emrime râm olmamak mümkün degüldür mümkünât
Hâlîk-ı tāk-ı sipihre muhkemim ben bilmemiñ

Eyledim gülşen Hâlîle âteş-i Nemrûdu ben
Görmedi tûfân-ı Nûhı kudretimle pîre-zen
Kıldım ihyâ üstüh‘ân-hurde vü şad mürde-ten
‘Âleme cân bahş iden şâhib-demim ben bilmemiñ

Ben degilmim saña in‘âm-ı firāvân eyleyen
Tab‘rîñ mevzün idüp eş‘âr ihsân eyleyen
Ben degilmim sen gedâyı hân u hâkân eyleyen
Kâşif-i esrâr-ı kenz-i mübhemim ben bilmemiñ

¹⁰ Manzumenin başında U nüshasında “Güfte-i ‘Ali Gâlib Vasfî Kıddise Sirruhu”, A nüshasında ise “‘Aliyyü’l-Vasfî Efendimiziñ Sâlim Efendimiziñ eş‘ârına karşuluk tanzîrleri” yazılıdır. Sefîne-i Evliyâ’da ise manzumenin başında “Tevhîd-i Zât neş‘esiyle söylenen bu nutk ile âtidedeki cevâb hakkında birden bire mütereddid bir vaz‘iyyete düşmekten ise inşâ‘allâh o neş‘e-i ma’nânın tecellisine intizâren ihtiyâr-ı sükût eylemek ve kemâlât-ı insâniyyenin hakikatına vuslat ni‘metini Hz. Vâhibü’l-âmâlden istemek lâzime-i âdâbdandır. Şeyh Ali Gâlib Vasfî buna Nazilli şîve-i lisânıyla ve bi-hakkın tevhîd-i Zât neş‘esiyle cevâb veriyor. “Bilmemin?”, “Bilmez misin?” demektir. Nazilli lisânıdır.” açıklaması yer almaktadır.

Ḥamdü lillāh ḥāk-i pāy-ı rāh-ı ‘Uşşākī menem
Berg [ü] bār ārzü olmazsa dünyādan ne ğam ¹¹
Künc-i istiġnāda da Vaşfi faķiriñ ey dedem
Bir pula dünyāyı virmiş ādemim ben bilmemiñ

[U/140^a; A/111^b; T/5^a; C/3^a]

[Gazel 1] ¹²

[fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilün]

Āsitānıñ ‘arş-ı a‘lādan mu‘allā yā ‘Alī
Başdıġıñ yerdiz sekiz cennetden a‘lā yā ‘Alī

Emriñiñ münķādıdır ins ü melek bi‘l-cümle ḥalk ¹³
Bende saña sākinān-ı zīr ü bālā yā ‘Alī

Mekteb-i ‘ilm-i ledünnüñ sensin üstād-ı gülü
‘İlmiñe nisbet muşāġġar kaçre deryā yā ‘Alī

Sensin ol dāmād-ı peyġamber ki esrār-ı Ḥudā
Saña oldı gün gibi her dem hüveydā yā ‘Alī ¹⁴

Maḥrem-i ḥāş itdi Faḥr-ı Enbiyā dā’im seni ¹⁵
Sırruke sırrı seniñ şānuñda peydā yā ‘Alī

¹¹ Kalıp hatalıdır. “Dünyādan” kelimesi “dünyāda” şeklinde yazılıdır U.

¹² Manzumenin başında U nüshasında “Güfte-i Vaşfi Kıddise Sırruhu”; A nüshasında “Güfte-i Şeyh ‘Aliyyü’l-Vaşfi destür”; T nüshasında “‘Aliyyü’l-Vaşfi Nazilli” ve C nüshasında “Destür efendim” yazılıdır.

¹³ “Emriñiñ” kelimesi “emriñe” kelimesinin üzerine yazılmıştır U. “Emriñiñ münķādıdır” yerine “emrine münķād idi” yazılıdır A. “bi‘l-cümle” kelimesi “fi‘l-cümle” şeklinde yazılıdır T.

¹⁴ “her dem” kelimesi yerine “dā’im” yazılıdır A.

¹⁵ “ḥāş itdi” kelimeleri yerine “ḥāş idi”; “seni” kelimesi yerine “seniñ” yazılıdır A ve T.

Hem-nişîn ü hem-dem ü hem-câh u hem-dil hem-refîk¹⁶
Sensin ol maḥbûb-ı sırrı yâr-ı hem-pâ yâ ‘Alî¹⁷

Gülşen-i vaşfında **Vaşfî** bülbül-i şeydâ gibi¹⁸
Söylenür giryân-ile dîvâne güyâ yâ ‘Alî¹⁹

[U/140^a]

[Gazel 2]²⁰

[mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün]

Ġamuñ şıgmaz cihâna gerçi dil ammâ şıgşdırmuş
Ne sihr itdiñ anı bilmem gönül cânâ şıgşdırmuş

Kıbâb-ı nüh felekdir devri ruḥsârıñ سازید
Ki bî-ḥadd leşker-i hindüyı ser-tâ-pâ şıgşdırmuş

O dâğ-ı bî-kerânıñ şaklasam sînemde minnet mi
Anı bî-ḳadr iken bir lâle-i ḥamrâ şıgşdırmuş

Miyânıñ şıgmaz iken ey perî âğüş-i efkâra
Velî ḥatt-ı ḥayâl-âsâ anı ḥülyâ şıgşdırmuş

Cihâna şıgmayan merdümleriñ **Vaşfî** ne ḥikmetdir
Mezâristâna baḳ bir ḥücre-i şugrâ şıgşdırmuş

[U/140^b]

¹⁶ “Hem-nişîn ü hem-dem ü hem-câh ü hem-dil hem-refîk” mısraı A ve T nüshalarında “Hem nişîni hem de gülşeni hem cân dil hem de refîk” şeklinde yazılıdır.

¹⁷ “maḥbûb-ı sırrı” ifadesi yerine “esrâr-ı sırr” yazılıdır A, “maḥbûba hem” yazılıdır T.

¹⁸ “Gülşen-i vaşfında” kelimeleri yerine “küh-ı lisân” yazılıdır A.

¹⁹ “dîvâne” kelimesi “dîvân” şeklinde yazılıdır A.

²⁰ Manzumenin başında “Ve Lehu Ḳuddise Sırruhu” yazılıdır U.

[Gazel 3]²¹

[fā'ilatün / fā'ilatün / fā'ilatün / fā'ilün]

Cilve-gāh-ı cünbüş-i 'ālemde sırr ıřrākıyuz
Mālik-i rāz-ı nihān-ı enfüs [ü] āfākıyuz

Bī-tekellüf kām taḥşīl itmenün erbābıyuz
Kām-ı vaşlıñ cāmını 'uşşāka her dem sāķıyuz

Pīç [ü] tāb-ı 'azm-ı rāh-ı Hāķķ olan nā-çār için
Cāvidānı şanmañız zehriñ deli tiryākıyuz

Şu'le-i dildir zebānımdan çıkan her ḥarf u şavt
İzṭrāb-ı zulmet-i hicriñ dilā berrākıyuz

Vech-i Zāt-ı Kibriyādır her tarafından görinen
Len terānīniñ hicāb u kıyūdı yok iṭlākıyuz²²

Zāhiren Vaşfi müşāhid zāt-ı Bārī cümleden
Biz bu keşretde o nūr-ı vaḥdetiñ müştākıyuz

Ḳalbini rabṭ eylemiş her ehl-i dil bir zāne hep
Biz Hüsāme'd-dīne dil-bend eyledik 'Uşşākıyuz

[U/140b; A/22^a]

²¹ Manzumenin başında "Ve Lehu Ḳuddise Sirruhu" yazılıdır U.

²² Mısrada kalıp hatası vardır.

[Gazel 4]²³

[fâ'ilatün / fâ'ilatün / fâ'ilatün / fâ'ilün]

Güfte-i 'İsâ demân âdemde imân artırır
Âb-ı Hızr-âsâ hayât-efzâ olur cân artırır

Her ne deñlü gözedirse şavrı âdâbı mürîd
Ol kadar mürşid aña in'âm [u] ihsân artırır

Rişte-i şıdķıyla kim bend itse yâre kalbini
Çadrini gitdikce bu 'âlemde insân artırır

Eyleyen cem'iyyeti hâzır huzûr-ı pîrde
Zât-i pâk-i gevheri yektâda 'irfân artırır

Meslek-i pîr-i Hüsâme'd-dîne kim sâlik olur
Menzil ü maşşûdına âsân irer şân artırır

Hâzret-i Zühdiye dil-bend eyleyen ehl-i hüner²⁴
Dergeh-i vâlâda 'izz ü nâm [u] 'ünvân artırır

Naẓm-ı eş'âr-ile merd-i kâmilânıñ şânını
Nezd-i ehl-i dilde dürri gevher-efşân artırır

Çeşm-i giryândan aña 'ayn-ı hayât olmuşam kim²⁵
Âb-ı rüy-ı dilberi câh-ı zenaḥdân artırır²⁶

Olsa **Vasfî** dâhil-i imkân eger zâr itmek
İltifâtın 'aşık-ı şeydâya cânân artırır

²³ Manzumenin başında "Ve Lehu Kıddise Sirruhu" yazılıdır U.

²⁴ "dil-bend" kelimesi "dil-pezir" şeklinde yazılıdır U.

²⁵ "giryândan" kelimesi yerine "köhnideyem" yazılıdır U.

²⁶ "âb-ı rüy" kelimesi yerine "âb u rüy" yazılıdır U.

[U/140^b-141^a]

[Gazel 5]²⁷

[mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün]

Esīr-i leşker-i ađyār olup bī-çāreyim Allāh
Meded luşf eyle kıl imdād eyā řāh-ı kerem nā-gāh

Bugün çāh-ı zenađdān-ı dil-ārādan içerken şu
Düşüp murđ-ı gönül kaldı hayātından ramaķ eyvāh

Yetiř cāna bir leb imdād Felāřtūn u Mesīhā-dem
Leb-i cān-bağş-ile āb-ı hayātın vir baña ey řāh

N'idem tenhā viřāl-i yār ile şişretde iken dün
Gözetmiş görmüş ol kāfir raķīb-i cān-ıurāřān āh

Zebūn-ı dām-ı zūlfüm řākatim řāķ oldu ammā
Sīne hālī ğidā-yı mürđ-i cān oldu bi-ıamdillāh

Seriñ hāķ-i mezelletden řaķın kaldırma ey **Vařfī**
Murādın şehr-i cānān ise yokdur bundan 'ālī rāh

Baña a'dā hezārān iftirā itdi bugün ammā
Benim vuşlatdan özge bir şuçum yok bilmemi Allāh

²⁷ Manzumenin başında "Ve Lehu Kıddise Sırruhu" yazılıdır U.

[U/141^a]

[Gazel 6]²⁸

[fâ'ilatün / fâ'ilatün / fâ'ilatün / fâ'ilün]

Şalın ey serv-i bülendim nâz-ile reftâr-ile
Gül-şen-i ferhunde-dem tenhâ bugün ağıyar-ile

Bülbül-i şürideniñ tutdı cihân[ı] nağmesi
Bezm-i 'işretde gâlibâ oldu müheyyâ yâr-ile²⁹

Goncalar açıldı şahnda bâğa düşdi gülğüle
Raşş ider servi hırâmân 'andelîb-i zâr-ile

Åsumâna çıkdı feryâd [u] fiğânı bülbülüñ³⁰
Gülşen-i 'âlemde gördükce gül-ı ağıyar-ile

Gülşen-i küyuñda da'vâ-yı muhabbetten güle
Mâcerâyı naql ider bülbül ser-â-pâ zâr-ile

Vâkıf ol pervâneniñ ahvâli mâ fi'l-beyânı
Şu'le-engiz muhabbet gülleri hoş-yâr-ile

İltifât eyler midi eyâ behişt iklîmine
Dîde-i **Vasfî** şeref-yâb olsa ger dîdâr-ile

[U/141^a]

[Gazel 7]³¹

[mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün]

Baña bülbül gibi hayrân ü ser-girân iden bir şüh
Benim bâğ-ı cihânda dîdemi giryân iden bir şüh

²⁸ Manzumenin başında "Ve Lehu Kıddise Sirruhu" yazılıdır U.

²⁹ Mısrada kalıp hatası vardır.

³⁰ Mısrada bülbülüñ kelimesi çıkdı kelimesinden sonra da yazılmıştır U.

³¹ Manzumenin başında "Ve Lehu Kıddise Sirruhu" yazılıdır U.

‘İmāret eylemişken cem‘a olup mi‘mār-aşübān
Bir āteşle gönül iklīmini vīrān iden bir şūh

Olur zann itme ma‘mūr-‘ālem ey zāhid beni bildin
Gözüm yaşıyla hālķı ğarķ idüp tūfān iden bir şūh

Gül-i şad-berg-ile āb-ı zenehdānı idüp rüşen
Cihānı ser-te-ser bir bāğ-ile büstān iden bir şūh

Đalālet ehl[i] bir kāfir olup ĩmān getürmezken
Bugün Vaşfiyi haķķan şāhib-i ĩmān iden bir şūh

[U/141^a-141^b]

[Muhammes 1] ³²

[mefā‘ilün / mefā‘ilün / fe‘ulün]

Gönül bir dürr-i la‘l-i bī-bahādır
Gönül sulţān-ı taht-ı ıstıfādır
Gönül bir mürşid-i rāh-ı hüdādır
Gönül vaşlına yāriñ reh-nümādır
Gönül Haķķa Hudāya āşinādır

Gönüldür eyleyen her demde āhı
Gönüldür bildiren haķķı ke-mā-hı
Gönüldür rüh-ı a‘zam taht-gāhı
Gönül oldur nażar-gāh-ı ilāhı
Gönül mir‘at-ı Zāt-ı Kibriyādır

Odur cihānında ‘ilm-i Felāţūn ³³
Şafāsın añlamaz zāhir-ile dūn
Anıñ-çün devr ider bu çerh-i gerdūn
Gönülde derc olandurur meknūn
Gönül şandūka-i feyz-i udādır

³² Manzumenin başında “Ve Lehu Kıddise Sirruhu” yazılıdır U.

³³ Mısrada kalıp hatası vardır.

Ḥaķı seyrân ider her dem her ânda
Kerem kıl şüfiyâ dü ḵalma gümânda³⁴
Gâh ağlar gâh güler gâh fiğânda
Görürsün on sekiz biñ ‘âlem anda
Göñül bir bâr-gâh-ı mâ-verâdır

Anıñ zâtıyla ‘âlem olup kâ’im
Nühüfte anda aḥlâķ-ı mekârim
Odur ey nür-ı dergâh-ı a’zamım
Teveccüh kıl **Şalâhîoğlı** dâ’im
Göñül şâhım maḵarr-ı ilticâdır

[U/141^b]

[Gazel 8]³⁵

[müfte‘ilün / müfte‘ilün / fâ‘ilün]

N’eyleyeyim ‘âlemi vîrân bu yâ
Ėamla döner ‘aksine devrân bu yâ

Bülbül-i giryân iken ‘âşık ‘aceb
N’oldı bugün gül gibi ḥandân bu yâ

Olduğımı ‘âleme rüsvâ benim
Sen de gelüp baḵsana seyrân bu yâ

Muşḥaf-ı ruḥ-sârıñı dil her şabâh
Ezber oḵur ḥâfız-ı Ḷur’ân bu yâ

LuḶfunı vâşıfda rüşendi didi
Ḥâtırıma gelmiyor insân bu yâ

Göñlini **Vasfîniñ** al ey pâdişâh
Saña yarar taḥt-ı Süleymân bu yâ

³⁴ Mısradaki “dü” kelimesi kalıp hatası sebebiyle yazılmamıştır.

³⁵ Manzumenin başında “*Ve Lehu Ḷuddise Sırruhu*” yazılıdır U.

[U/142^a-142^b; SE/s.456-457]

[Muhammes 2] ³⁶

[mefā'iliün / mefā'iliün / fe'üliün]

Göñül bir şāh-ı rāh-ı Kibriyādır
Göñül bir mevşil-i sırr-ı Hudādır
Göñül şahrāya iklīm-i vefādır
Göñül meydān-ı 'ālī cān-fezādır
Göñül bir kişver-i bī-müntehādır

Göñül bir mahzen-i ilm-i ilāhī
Göñüldür bir kitāb-ı pādişāhī
Göñüldür şerh iden zātı ke-mā-hī
Göñüldür gösteren cānāna rāhı
Göñül bir muḳtedā-yı enbiyādır

Göñüldür bir sarāy-ı zāt-ı bī-çün
Göñüldür dergeh-i pīr-i diger-gün
Göñüldür lā-cerem beyt-i hümāyün
Göñül şahnında lā-şey' çarḥ-ı gerdün
Göñül 'arş-ı mu'allādan 'alādır

Göñüldür mesned-i erbāb-ı hācet
Göñüldür pīşvā-yı ehl-i ṭā'at
Göñüldür ḳible-i dīn-i sa'adet
Göñüldür mescid-i nūr-ı hidāyet
Göñül bir muştafā-nūr-ı hüdādır

Göñüldür Vaşfiyā şehr-i ḥaḳīḳat
Göñüldür taht-gāh-ı sırr-ı ṭarīḳat
Göñüldür maḥrem-i sırr-ı şerī'at
Göñül burcunda vaşfi ḳıl meşīḥat
Göñül bir mecma'-ı āl-i 'abādır

[OM/s.483; B/s.167; SE/s.455]

³⁶ Manzumenin başında "Ġazel ve lehu Ḳuddise Sirruhu Vaşfi en-Nāzillī" yazılıdır U.

[Gazel 9] ³⁷

[mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün]

Bilâ-şekk hâk-pâyıñ kîmyâdır Yâ Rasûlallâh
‘Uyûn-ı ‘âşıkâna tütüyâdır Yâ Rasûlallâh

Günâhım olmasa mânend hezârân küh-ı kâf-âsâ
Nigâhıñ olsa bir dem hep hebâdır Yâ Rasûlallâh

Behişt-i heşti tezyîñ eyleyen nûr-ı zuhûruñdur
Ziyâsı nûr-ı zâtıñdan nümâdır Yâ Rasûlallâh

‘Azâb-ı düzağlı çekmez saña ümmet olan âdem
Fe-terzâ saña Hâğdan bir ‘ağadır Yâ Rasûlallâh

Ümîd-i Vaşfi-i ‘âciz kapuñda bende olmağdır
Ki baş u cân saña ancak fedâdır Yâ Rasûlallâh

[SE/s.455-456]

[Gazel 10]

[mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün]

Hâyâl itme kabâ-yı hüsnü her bir sîm-ten geydi
Anı ‘âlemde ancak Yûsuf-ı gül-pîreñ geydi

Muhabbet bir haqîkat câmesidir şüfîye billâh
Kabâ-yı zühd ü taqvâyı ser-â-pâ çâk iden geydi

Vaşıl bir hil‘at-ı nûrânî iken geymedi kimse
Hecir bir âteş-efserken ‘aceb âşık neden geydi

Şafâdır bu libâs-ı nev iden terk-i sivâ geydi
Cefâ bir köhne hil‘atdır gelen geydi giden geydi

³⁷ Manzumenin başında “Na’t-ı şerîf” yazılıdır S.

Mu'anven bir abâdır 'ayn u zevk ey dil bu 'âlemde
İden çâk-ı girîbân aţlas-ı çerh-i kühen geydi

Muhaqqak hulle-i in'am-ı Bârîdir vişâl-i yâr
Çamu âlemde varım herkese yağma diyen geydi

Haqqîkat zâhidâ bir kisve-i nûr-ı ilâhîdir
Bi-haqq-ı Kibriyâ sen geymedin ammâ giyen geydi

Beğenmezken harîr-i aţlas-ı gerdünü ehl-i hırş
Neden âhir zarûrî ihtiyâr itdi kefen geydi

Serin hâk-i der-i meyhâneye vaz' eyle ey **Vaşfî**
Çabâ-yı şevk-i zîbâyı ona ta'zîm iden geydi

[A/16^b]

[**Tarih 1**]³⁸

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Hâne-i tevhid-i Haqq bünyâdıdır dervîşe 'îd
Çünkü zikru'llâh ider uşşâk eyyâm-ı sa'îd

Anıñ için yapıdñ ey Rüşdî maqâm-ı zikr-i Haqq
Dem-be-dem kıldın müşerref zâkir ü şeyh ü mürid

Ehl-i zikriñ mesned ü me'vâsını itdiñ küşâd
Ey şeh-i 'âlî-cenâb kâşif-i kenz-i vaḥîd

Neyyir-i ezkâr-ı Haqq burc-ı sa'âdetden tulû'
Eylesün bu dergehe zikriñde envârın mezîd

Sâlikân-ı râh-ı Haqq bi'l-cümle rüşen-dil olup
Meclis-i ezkâra gelsün olmasun bir dem ba'îd

³⁸ Manzumenin başında "Rüşdî Efendimizin Dergâh Mihrâbında Olan Târîh-i Vaşfî" yazılıdır A.

Eylediñ dergâh-ı zikru'llâha ihyâ tâ ki Hâkķ
Halka-i zikriñ küşâd itsün ilâ-yevmi'l-va'îd

Düşdi **Vasfî** böyle bir târih-i zîbâ du'â hem
*Levhaşa'llâh yapıdı **Rüşdî** dergeh yâ Hû cedîd*

Sene 1223³⁹

[A/17a]

[**Tarih 2**]⁴⁰

[*mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün*]

Hüsâme'd-dîn-i 'Uşşâkî tarîki erlerinden bu
Muhammed Şeyh Efendi kim haķîkat 'aşķ-ile göçdi

Dü-'âlem kûṭb-ı aķṭâbı idi bu zât-ı bî-hemtâ
Serîr-i 'âlem-i ma'nâya şimdi şevķ-ile göçdi

Şu'â'-ı şad-hezâr envâr-ı Hâkķ olmuş idi peydâ
Bu ğavş-ı rûḥ-ı kuds-ülfet o şeb kim nûr-ile göçdi

Bu dâna-yı haķîkat genc-i Hâkķ[ı] eyledi izhâr
Ki sırr-ı 'âlem-i lâhût el-Hâkķ keşf-ile göçdi

Dedi târihini **Vasfî** kemâl-i ehl olan **Hüsni**
*Muhammed Şeyhü'z-Zühdi dem-i yâ Hayy ile göçdi*⁴¹

Sene 1221

³⁹ Sene 1223 ifadesi 1222 şeklinde yazılıdır. Ancak mısraın ebced değeri 1223 tarihini vermektedir.

⁴⁰ Manzumenin başında "tarih" yazılıdır A.

⁴¹ Mısrada kalıp hatası vardır.

[A/18^a]

[Tarih 3]⁴²

[*mefā'iliün / mefā'iliün / fe'üliün*]

Ḥüsāme'd-dīn-i 'Uşşāķī tārīķi
Küşād oldu bu pīr-i reh-nümādan

Şarāb-ı vaḥdeti nüş itdi şimdi
Ecel cāma gelüp dest-i Ḥudādan

Nidā-yı *irci'ī* güş itdi cānı
Mücerred oldu ol dem mā-sivādan

Ḥaķīkat tācını giydi muḥaķķaķ
Libās-ı enbiyā geldi semādan

Ezelden **Vaşfiyā** tārīḥ düşdi
Cüdā Zühdi Muḥammed Şeyḥ fenādan

Sene 1221

[A/18^a]

[Tarih 4]⁴³

[*fā'ilatün / fā'ilatün / fā'iliün*]

Şā'im ü ḳā'im olup kırk yıl hemīn
Ḳādīu'l-ḥacāta vaż' itdim cebīn

Sen daḥı ey nūr-ı dīdem 'ākil ol
Eyle ḥalvet zühd ü taḳvā erba'īn

Olmasun 'ömrüñ hebā ey cān-ı men
Ḳıl iṯā'at Ḥaķķa ol rūḥu'l-emīn

⁴² Manzumenin başında "Bu tārīḥ şeyḥu'l-şuyūḥ-ı cedd-i rābi'imiz efendimiz Muḥammed Zühdi en-Nazilli Efendimiziñ vefāt tārīḥleridir" yazılıdır A. Manzume Muhammed Zühdi'nin mezar taşının doğu yüzüne yazılır.

⁴³ Manzumenin başında "tārīḥ" yazılıdır A. Manzume Muhammed Zühdi'nin mezar taşının güney yüzüne yazılır.

Gel ziyâret eyle kabrim başına
Ey benî yâd eyleyen ihvân-ı dîn

Âh idüp **Vasfî** disün târîhimi
Göçdi yok Zühdi Muhammed fahr-ı dîn

Sene 1221

[A/18^a]

[Tarih 5]⁴⁴

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Aşlını itdim Hudâdan çün taleb
İrci'î fermânı geldi der-âkab

Nür-ı zât-ı Kibriyâ oldu muhît
Olmuşam hāmüş ten oldum 'aceb

Cismimi peyk-i Hudâ geldi hemîn
Eyledim aqdâm-ı dergâh-ı edeb

Refrefe 'aşk-ile pervân eyleyip
Gülşen-i ma'nâya 'azm itdi bu şeb⁴⁵

Söyledi **Vasfî** beni târîh ile
'Âlem-i gaybîye uçdı Zühdi eb

Sene 1221

⁴⁴ Manzumenin başında "târîhî" yazılıdır A. Manzume Muhammed Zühdi'nin mezar taşının kuzey yüzüne yazılır.

⁴⁵ Muhammed Zühdi'nin mezar taşında "âlem" yazan kelime A nüshasında "gülşen" yazılıdır.

[A/18^b]

[Tarih 6]⁴⁶

[mefā'iliin / mefā'ilün / fe'üliin]

‘Anāşırdan olup rūḥum mücerred
Maḳām-ı vuşlatı buldum mücedded

Ferāğat eyledim dehr-i denīden
Oḳudum dem-be-dem çün ḥarf-i ĩcād

Şarāb-ı vaḥdet-i ḥāşı idüp nūş
Ḥaḳīkat sekrini buldum mümecced⁴⁷

Muşallā-yı Cenāb-ı Ḥaḳḳda her dem
İmām-ı evliyā oldum mü’ebbed

Didi Vaşfī gelüp bir ehl-i tāriḫ
Serāy-ı vaḥdete gıtdi Muḥammed

Sene 1221

[A/18^a]

[Tarih 7]

[fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün]

Şeyḫunā Zühdi Muḥammed itdi Ḥaḳḳa erba'in
Münis oldı [ol] cenāb-ı raḥmeten li'l-'ālemīn

Serveri rāh-ı Ḥüsāme'd-dīn-i ‘Uşşāķī olup
Ḳuṭb-ı āfāķı ve enfüs tācını giydi hemīn

Mazhar-ı ilm-i ilāhī oldı şūr-ı ma'nevī
Virdi fetvā-yı Ḥaḳīkat bā-yesār [u] bā-yemīn

⁴⁶ Manzumenin başında “tāriḫ-i Zühdi” yazılıdır. A. Manzume Muhammed Zühdi'nin mezar taşının batı yüzüne yazılır.

⁴⁷ Muhammed Zühdi'nin mezar taşında “buldum” yazan kelime A nüshasında “oldum” yazılıdır.

Levh-i kalbi üzre yazdı nâme-i ümmü'l-kitâb
Cümle 'âlem andan aldı nüshâ-i hisşe haşîn

İtme şekk **Vaşfî** çıkup bir er didi târîhini
Rûh-ı Zühdi gülşen-i firdevse uçdı bi'l-yaķın

Sene 1221

[A/18^a]

[Tarih 8]

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Gülşen-i esrâra maḥrem oldı Zühdi bi's-su'üd
Murğ-ı rûhı 'âlem-i lâhûta itdi çün su'üd

Şâhib-i tâc-ı velâyet kuṭb-ı dîn-i Aḥmedî
Vâriş-i nûr-ı Muḥammed mefḥar-ı ehl-i şuhûd

Mazḥarât-ı kalbe oldı kâşif-i Ḥaḥka'l-yaķın
Fâtiḥ-i esrâr-ı ğaybî merd-i cellâd-ı 'ukûd

Buldılar hoş-bü mübârek merḥad-i pâkinde kim
Her melek yaķdı getirdi cennet-i a'lâdan 'üd

Eyledi çâk-ı girîbân 'âşîkân-ı ehl-i dîn
Girye vü âh-ile şimdi âsumâna çıķdı düd

Vaşfiyâ ğam çekme târîḥ-i ḥaķîḳat şehrine
Göçti faḥr-i evliyâ Zühdi Muḥammed bi'-kuyûd

[1221]

[Tarih 9]⁴⁸

[fā'ilatün / fā'ilatün / fā'ilatün / fā'ilün]

Bu ziyâret-gâh-ı 'uşşâkî ilâhîdir hemîn
Kim nidâ itdi melâ'ik *udhulühâ âminîn*

Gülşen-i cennet budur dünyâda itdi âşikâr
Kâ'inâtıñ hâliki perverdigâr 'ayne'l-yağîn

Kim bu hâke defn olundu öyle bir zât-ı şerîf
Nür-ı zâtı Hâk vücûdı kalbidir 'arş-ı mubîn

Çün maţâf-ı sâkinân-ı zîr u bâlâ lâ-cerem
Hâneğâh-ı rûh-ı kuds-i dergeh-i hüsn-i haşîn

Kırk yıl oldı şâ'imi kâ'im bu zât-ı muhterem
Rûz u şeb seccâde-i hâcete vaz' itdi cebîn

Heşt u şeşti sâl oldı murğ-ı câna 'unşûrı
Şimdi oldı âşiyân-ı ravza-i huld-i berîn

Çünkü mir'ât-ı dilinden gör bu 'âlem ki harâb
Bir yere 'azm itdi kim bir cümle hayrân-ı hurîn

Kutb-ı iklîm-i bekâbillâh gavş-ı ma'nevî
Pâdişâh-ı 'âlem-i lâhût emîr-i mülk-i dîn

Mesleği Pîr Hüsâme'd-dîne 'uşşâkî dedem
Ordu oldı sâliki binbir nefer ehl-i yağîn

Meclis-i 'ilminde bu zât-ı haķîkat-küsterin
Keff-i bozorg ser-be-ceyb itdi cemi'-i 'arifîn

⁴⁸ Bu tarih manzumesi Yeşil Türbe içinde asılı bir tabloda latin harfiyle yazılmıştır. Oldukça hatalı okumalar içeren metni mümkün mertebe ilgili metinden hareketle düzeltme yoluna gittik. Çerçevenilmiş bu manzumenin başında "Tarihî Türbe'î Muhammed Zühdi Kuddise Sirre Kûfte'î Vasfî'nin Nazilli Kûddüse Sirrehû" yazılmıştır.

Görmedi âyîne-i kâlbende bir dem ğayrıyı
Olmadı dünyâ vü mâ-fihâ oña bir dem qarîn

‘Ayn-ı nûrî zât-ı pâki kibriyâdır şüphesiz
Gerçi halk oldu vücûdî şüretâ ez-mâ’-i tîn

Tâc-ı kerremnâ aña mensûb oldu bâ-sa‘îd
Şüret-i ma’nâda ‘âlî eyledi cân âferîn

Dünyâ vü ‘uqbâda aña luğf ile mes‘ûd idüp
Eyledi Bârî te‘âlâ kam-yâb-ı kâmilîn

Mürdeler ihyâ’ı cân bahş eyledi oldu bu zât
Hem-demi rûh-ı Mesîhâ vü Hızır hemhâl nişîn

İtmedi Hâkdan dilek dür olmadı bir demde hiç
Çarğ geçer fenânıñ evzâ’-ı ğarîbinden hâzîn

Böyle ‘âlî-şân olan zât-ı mekârim-pîşeniñ
Niyet itdiler binâ-yı türbesin ez-mihterîn

Olmadı bir ferde tevfiğ-i Hudâ ammâ be-nâm
..... Mîr ‘Âlî itdi bünyâd âferîn

Böyle zî-ğadr-i şerîf zâtıñ mağâmı .....
Olsa hâki ‘anber u taşî dağı dürr-i simîn

Ğubbe-i fâkı tamâm oldu didi hâtif bunu
Mü’minâna eş-şalâ’ ..... hüdâvend-i mu‘în

Fikr idüp târihîni tağkîğ u tedkîğ eyledi
Nükte-sencân-ı cihân u merdümân-ı ğurde-bîn

Ben dağı itdim su’âl ol zât-ı ‘âlî-şâna kim
Mağzen-i sırr-ı Hudâ mağbûl-ı Rabbu’l-‘âlemîn

Tâ ziyâret eyledi geldi hemân ol nüktedân
Ser-fürû itdi bi-resm-i evliyâ-yı kümmelîn

Ġarqa-i deryâ-yı envâr-ı ilâhî oldı tâ
Şahre geldi kim baña didi eyâ Vaşfî hemîn

‘Âlem-i ma‘nâda seyr itdim ki şâf şâf geldiler
Cümle rûh-ı evliyâ vü enbiyâ vü mürselîn

Yazdılar bu levhâ-yı altuna târîh her biri
Ey benim cânım bi-Haqq Ka‘be vü Rabbu’l-‘âlemîn

Ġudret-i Bârî Ġudâda çıkdı târîh evvelâ
Hâzihî *cennâtü ‘Adnîn fedhulühâ hâlidîn*

Ravza-i kuşbı zemîn târîh itdi sāniyen
Ġazret-i Âdem nebiyyullâh vâşıl mü‘minîn

Ravza-i kuşb-ı cihân zühdü bu cây itdi rüsüm
Ġazret-i Ġavvâ ki oldur Âdeme naqş-ı nigîn

Ġazret-i Ya‘kûb u Yusûf ravzâ-i râh-ı Ġudâ
İtdiler anlar ki vaşl ü hecr ile şâd u gamîn

Hem Süleymân ile Aşaf geldiler ‘ünvân ile
Ġayme-i mürşid diye yâd itdiler .... o hîn

Türbe-i târîh didi geldi daği bir rûh kim
Ġirmen-i lütfunda ehl-i ‘âlem oldı hoş cebîn

Geldi bir rûh çekdi ismullâh [ile] itdi tavâf
Ka‘betü’l-‘uşşâk aña târîh diyüp itdi yemîn

Ġânegâh-ı ‘aşık itdi geldi hem bir pîr-i Ġaqq
Ġâkini ol dem Ġudâ kıldı bi-‘aynı ‘anberîn

Nâzeninân-ı 'Alî Fâtıma geldi dağı
Bâğ-ı 'Adn itdiler onlar kim iki gül yâsemîn

Çâr-ı yâr ile Resûl-i Kibriyâ geldi vü hem
Kim o şâh-ı 'âlem 'âlemdir gulâm-ı kemterîn

Çuvve-i kudsiyye vü nûrî nübüvvet hâkine
Tütüyâ-yı çeşm-i cân târihi itdi ba'de-zîn

Her melek geldi didi ravza-i târih-i tām
Türbe-i Zühdi Muhammed mahfel-i rûhu'l-emîn

[1229]

Sonuç

Bu çalışmada, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğup 19. yüzyılın ortasında vefat eden Uşşâkî şeyhlerinden Nazillili Ali Gâlib Vasfî'nin hayatı ortaya konulmuş ve kaynaklarda yer alan manzumeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın neticesinde Ali Gâlib Vasfî'nin hayatı, manzumeleri ve Vasfî mahlası taşıyan diğer şairlere dair şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. Kaynaklarda Ali Gâlib Vasfî'den başka Vasfî mahlasını kullanan 14 şair vardır. Bu isimlerden biri olan Ali Rıza Vasfî'nin manzumeleri İBB Atatük Kitaplığı Nadir Eserler Bölümünde Ali Gâlib Vasfî adına yanlış kataloglanmıştır. Muhammed Nuru'l-Arabi'nin halifelerinden olan Ali Rıza Vasfî, Aldulbaki Gölpınarlı tarafından Âşık Vasfî adında biri olarak ifade edilmiştir. Ali Rıza Vasfî, diğer adıyla Âşık Vasfî'ye ait olan manzumeler tespit edilip bir yüksek lisans tezine konu edilmiştir.

2. Ali Gâlib Vasfî'den bahseden ilk kaynak Bursalı Mehmed Tahir'dir. Ancak onun Vasfî hakkında verdiği bilgiler sınırlı olmakla birlikte vefat tarihi olarak belirttiği 1216/1801 tarihi hatalıdır. İkinci ve asıl kaynak hükmündeki Vassâf'a ait bilgilerde geçen 1266/1850 tarihi Ali Gâlib Vasfî'nin asıl ölüm tarihidir. Yine onun zikrettiği 1146/1733 tarihinde Nazilli'de doğmuştur. Uzun bir ömür sürmüş, milâdi esasla 117 yıl yaşamıştır.
3. Ali Gâlib Vasfî'nin asıl mezar taşı kayıptır. Mezarı Nazilli'de ikamet eden Kütahyalı Şeyh Bıçakçı Ahmed Dede tarafından Nazilli'deki Yeşil Türbe yanından diğer Uşşâkî büyüklerinin kabirleriyle birlikte alınarak Nazilli'deki Evranlı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezarı 1980'lerde Ali Talip Çatalyürek tarafından tamir edilmiş ve bugünkü hâlini almıştır. Şimdiki mezar taşı latin harflidir.
4. Ali Gâlib Vasfî'den bahseden kaynakların büyük kısmı *Osmanlı Müellifleri* ile *Sefîne-i Evliyâ*'daki bilgileri aynen tekrar eden çalışmalardır. Ali Gâlib Vasfî'nin hayatına dair anlatılan bazı menkıbevî bilgiler *Sefîne-i Evliyâ*, *Uşşâlilik* ve *Gayb-ı Hayat* isimli eserlerden derlenerek gün yüzüne çıkartılmıştır.
5. Aydın'ın Nazilli ilçesinde dedesi Ahmed Efendi gibi âlim olan ve babası Muhammed Zühdî gibi müftülük görevi yapan Ali Gâlib Vasfî, kendi oğlu Muhammed Tevfik Efendi'yi de müftü olarak yetiştirmiştir. Diğer oğlu Mehmed Şahabeddin Sadullah'tır.
6. Babası Muhammed Zühdî Efendi ile Nazilli'ye gelen Uşşâkî dergânının şehyliğini yapmış; kendisi daha hayatta iken oğlu Muhammed Tevfik'e icazet vererek aralarında büyük bir muhabbet olan Ömer Hulûsî'nin, Muhammed Tevfik Efendi tarafından yetişmesine öncülük etmiştir.
7. Nazilli'de kırk dört yıl müftülük görevinde bulunan Ali Gâlib Vasfî'ye ait Osmanlı Arşivinde herhangi bir belgeye ulaşamadık.
8. Bursalı Mehmed Tahir ve Vassâf'ın Arapça, Farsça ve Türkçede şiir yazdığını söyledikleri Ali Gâlib Vasfî'nin sadece Türkçe

şairleri tesbit edilebilmiştir. Vassâf'ın işaret ettiği külliyyâta dair bir karine bulunamamıştır. Bununla birlikte, külliyyatı bir araya toplayıp yazdığı söylenen Muhammed Emin-i Tevfik Efendi'nin vakfettiği 471 eserin fihristine ulaşılmış ve eserler arasında sadece Ali Gâlib Vasfî'nin gazelleri olduğu bilgisinin yer aldığı görülmüştür. Fihristte yer alan mühürden ve yazı hattından tesbit ettiğimiz bu defter ve Muhammed Emin-i Tevfik Efendi bir yüksek lisans öğrencisine tez konusu olarak verilmiştir.

9. Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâki Tekkesi numara 65'te kayıtlı olan Ali Gâlib Vasfî'ye ait manzumeleri de Muhammed Emin Tevfik Efendi istisah etmiştir. Bu manzumelerden sonra boş kalan birkaç varağa başka bir küçük hacimli eser yazmış olması müstensihin elinde Vasfî'ye ait başkaca şiir olmadığına delili sayılabilmektedir.
10. Ali Gâlib Vasfî manzumelerinde *Vasfî* mahlasını kullanmış sadece bir manzumesinde *Salâhioğlu* mahlasına yer vermiştir. Abdullah Salahaddin Uşşakî divanında bakıp bulamadığımız bu manzume müstensihe göre Vasfî'ye aittir. Ömer Hulûsî ve Bozdoğanlı Fethî gibi uşşâki şeyhleri kendi dîvânlarında Ali Gâlib Vasfî'den *Aliyyü'l-Vasfî* şeklinde bahsetmektedirler.
11. Ali Gâlib Vasfî'ye ait olduğunu tesbit ettiğimiz manzumelerin sayısı 22'dir. Tümü aruz kalıbıyla yazılmış olup 4 farklı kalıp kullanmıştır. En çok kullandığı kalıp remel bahridir. Bu manzumelerden 1'i Çanakkaleli Bektaşî Şeyhi Sâlim Baba'nın Ali Gâlib Vasfî'ye hitaben yazdığı manzumeye Vasfî'nin yaptığı tanzirdir. Kaynaklarda öne çıkan manzume budur. Diğer 20 şiirin 10'u gazel, 9'u tarih manzumesi ve 2'si muhammestir. Ali Gâlib Vasfî tarih düşürmede yeteneklidir. Tarih manzumelerinin 1 tanesi Süleyman Rüşdî'nin Karacasu'daki dergâhının yapılışına düşürdüğü tarihtir. Diğer 7 tarih babası Muhammed Zühdi Nazillivî'nin vefatına düşürdüğü tarihler olup 4 tanesi babasının mezar taşında dört yönde yazılıdır. Annesinin vefatına düşürdüğü sekiz satırlık tarih manzumesi tam olarak okunamamaktadır. Ancak Yeşil Türbe'nin önündeki tanıtım levhasında da yazan tarih

mısraının “*Kasr-ı Firdevse gitdi vâlide âh*” şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir. Yeşil Türbe’nin yapılaşa dair düşürdüğü tarih manzumesi türbenin içinde latin harfleriyle yazılıp çerçevelemiş hâldedir.

12. Manzumeler ikisi biyografik çalışmalar olmak üzere 7 ayrı kaynakta dağınık hâdedirler.
13. Mevcut kaynaklardan hareketle hayatını ve tespitini yapabildiğimiz bazı manzumeleri ile Ali Gâlib Vasfî’nin Uşşâkîlik yolundaki etkisine işaret etmeye çalıştık. Şahıs kütüphanelerinde olduğuna inandığımız yazmalar gün yüzüne çıktıkça Ali Gâlib Vasfî’nin hayatı ve manzumelerine dair daha detaylı bilgilere ulaşmak ihtimal dâhilindedir.

Kaynakça

- AÇAR, Bedriye Gülay, (2018), *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKIN, Ertan, (2022), *Şeyh Vasfînin Sevâtı' Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- AKKUŞ, Mehmet, (1998), *Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, (2020a), "Vasfî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-mdiki>
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, (2020b), "Vasfî, Mehmed Sâlih", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-mehmed-salih>
- AKÜN, Ömer Faruk, (1992), "Bursalı Mehmed Tahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, 452-461. TDV Yayınları.
- ALAGÖZ, Erkan, (2020), *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin el-Envâru'l-Muhammediyye fî Şerhi Risâleti'l-Vücûd Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ali Galib Vasfi Nazillili, *İlahiler*, İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, Bel_Yz_K.000574.
- APAK, İlhan, (ed. 1992). "Ali Gâlib Vasfî (Nâzilli)", *Evlîyalar Ansiklopedisi*, Cilt 3, 70, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.
- APAK, İlhan, (ed. 1993). "Ali Gâlib Vasfî Efendi", *Türkiye Gazetesi İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Cilt 17, 347-348, İhlas Matbaacılık Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş.
- ARSLAN, Mehmet, (2020), "Vasfî/Berkî, Şeyh Ali Vasfî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-berki-seyh-ali-vasfi>
- BAŞ, Mehmet Şamil, (2014), *Aydınlı Bir Uşşâkî Şeyhi Ömer Hulûsî ve Dîvân'ı*, İstanbul: Okur Akademi Yayınları.

- BAŞ, Mehmet Şamil, (2021), "19. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinde Nâzenîn-i Uşşâkîlik Etkisi", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl*, (Ed. FURAT, Ahmet Hamdi), 505-536, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- BAŞ, Mehmet Şamil, (2022), *Bozdoğanlı Mustafa Fethî ve Dîvân'ı*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- BAŞAR, Yunus, (2021), *Muhammed Tahir Safoeddin Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- BOLAT, Ali, (2015), *Muhammed Nuru'l-Arabi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, İstanbul: H Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, (1324), *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. İzmir: Keşişyan Matbaası.
- Bursalı Mehmed Tahir, (2000), *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, (Haz. TATÇI, Mustafa ve Cemal Kurnaz), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- İbrahim Cavid, (2010), *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/H.1308*, (Haz. BABUÇOĞLU Murat ve Cengiz EROĞLU, Abdülkerim ŞAHİN), Ankara :TTK Yayınları.
- Cönk, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, OE_Yz_001607.
- CUNBUR, Müjgan, (2007a), "Vasfî (16.yy.)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 502, AKM Yayınları.
- CUNBUR, Müjgan, (2007b), "Vasfî (-1801)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503, AKM Yayınları.
- CUNBUR, Müjgan, (2007c), "Vasfî (?-1896)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503, AKM Yayınları.
- CUNBUR, Müjgan, (2007d), "Vasfî (1923-?)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 504, AKM Yayınları.
- ÇATALYÜREK, Ali Talip, (1996), *Divan-ı Hazreti Ahmet Talip İrşadi ve Divan-ı Hüseyin Hüsnü*, İzmir: Renk Matbaacılık.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1980), *Vasfî, Dîvân (Tenkidli Basım)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ÇAVUŞOĞLU, Raşit, (2016), "İşrâdiyye'nin Kurucusu Ahmed Tâlib-

- i İrşâdî ve Dîvânı", *Kuşadalı İbrahim Halvetî ve Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat*, (Ed. KONUR, Himmet), İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 222-237.
- ÇAVUŞOĞLU, Raşit, (2017), "Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin Dîvân'ı Üzerine", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, 1-18. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2403>.
- ÇİLLİ, Bilal Reşid, (2003), *Uşşakilik*, Antalya: Güneş Ofset.
- DÜNDAR, Mesut, (2017), "Çanakkale'de Geç Osmanlı Dönemi Camileri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 23, 61-92.
- ERDEM, Nihal, (2019), *Aydın ve Çevresinde Tasavvufî Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞRU, M. Akif, (1994), *Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat Aydın Vilayetin Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir: Akademi Yayınları.
- ERGÜN, Ramazan, (1998), *Aydın'ı Aydınlatanlar Aydın Meşhurları, Aydın: Türk Ocakları Aydın Şubesi Yayını.*
- ERGÜN, Ramazan, (2018) *Aydın'ı Aydınlatanlar Aydın'ın Tarihi, Antik Kentleri Tarihi Eserleri ve Yetiştirdiği Kişiler*, Aydın: Başkar Ofset.
- GÖKÇE, Hasan, (2014), *Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi (Hayatı Sanatı ve Eserleri)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖLPINARLI, Albülbaki, (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- GÜZ, İbrahim, (2007), *Gayb-ı Hayat (Hz. İmam Ali'nin Velayet Yolundaki Silsileyi Arifan)*, İstanbul.
- KAPLAN, Yunus, (2020a), "Vasfî, Rüstem Vasfî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-rustem-vasfi-efendi>
- KAPLAN, Yunus, (2020b), "Sâlim, Mehmed Sâlim Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/salim-mehmed-salim-efendi-mdbir>
- KARAGÖZLÜ, Volkan, (2020), "Abdurrahim-zâde Mustafa Vasfî",

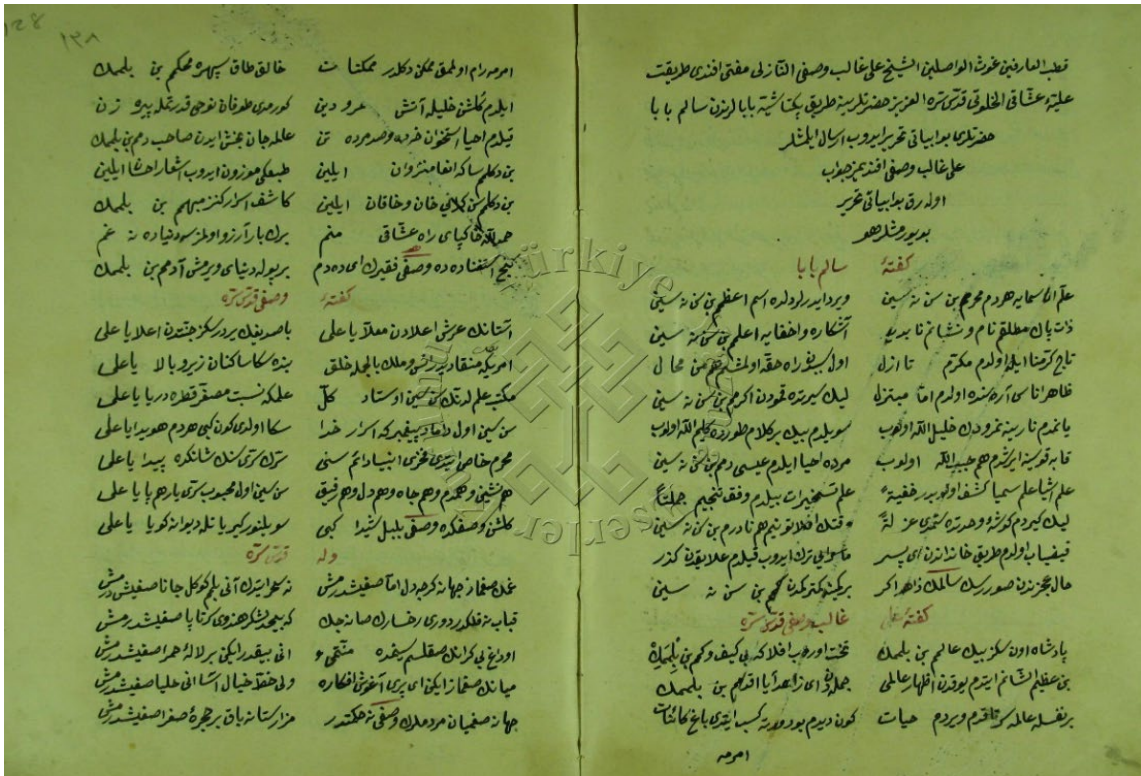
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-abdurrahimzade-mustafa-vasfi>
- KESİK, Beyhan, (2020), “Vasfı”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-mdbir>
- KILIÇ, Filiz, (2020), “Vasfı Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-vasfi-celebi>
- KILIÇ, Mahmud Erol, (2012), “Uşşâkiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42, 232-233, TDV Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, (2020), “Ahmed Vasfı”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-ahmed-vasfi>
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, (2022), “Vasfı”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi>
- KÖSEOĞLU, Mehmed Akif, (2012), “Tarîk-i Halvetiyye ve Şubeleri”, *Keşkül*, 23, 97-101.
- Kurul, (2007), “Vasfı (1851-1910)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503-504, AKM Yayınları.
- KUŞKU, Onur, (2020), “Çanakkale Kurşunlu Camii”, *Çanakkale Harbi*, erişim tarihi: 23 Nisan 2024, <https://www.canakkaleharbi.com/2020/05/28/canakkale-kursunlu-camii/>
- Mehmed Nâil Tuman (2001), *Tuhfe-i Nailî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. I-II. (Haz. KURNAZ, Cemâl ve Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MUHTAROVA, H, (2007), “Vasfı Muhammedcan Muhtarov (1908-Eylül 1971)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 504-505.
- ONAT, Fehamet, (1984), *Büyük Türk Mutasavvıflarından Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî K.S. ve Hulefâsı*.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, (2006), *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. AKKUŞ, Mehmet ve Ali Yılmaz), Cilt V, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZKAYNAK, Kemal, (1944), *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Aydın:

- Aydın Halkevi Dil Edebiyat Neşriyatı C.H.P Basımevi.
- SAATÇİ, Önder (2015), "Irak Türkmenlerinde Bir Dilci: İhsan S. Vasfî", *Kardaşlık*, 66, 24-27.
- Sadık Vicdânî, (1338), *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- SAYAR, Ahmet Güner, (1995), "Ergin, Osman Nuri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 11, 297-298. TDV Yayınları.
- ŞENGÜN, Necdet, (2016), "Tasavvufî-Edebî Bir Muhit Olarak Aydın: Aydın Uşşâkî Şâirler ve Şiirleri". *Kuşadalı İbrahim Halvetî ve Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat*, (Ed. KONUR, Himmet), İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 181-200.
- ŞENGÜN, Necdet, (2020), *Aydın Karacasulu Bir Uşşâkî Yemez-zâde Süleyman Rüşdî ve Bilinmeyen Eserleri*, İstanbul: Okur Akademi Yayınları.
- Şiir Mecmuası*, İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, Bel_Yz_K.000590.
- TANÇ, Nilüfer, (2020), "Vasfî, Ali Gâlib", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim tarihi: 13 Nisan 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasfi-ali-galib>
- TANMAN, Tuğrul vd. (1994), "Uşşâkîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 329-331.
- Tarikat-ı Uşşakiyye silsilelerinden bazılarının divanı, tasavvufi şiirleri (Merhum Esad'dan): Tarikat-ı Uşşaki değerleri*, İstanbul: İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM) Kütüphanesi, Nu.27564 İG,
- TAŞTAN, Osman, (2009), *Şeyh Vasfî'nin Nahv-ı Osmanî Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (1998), (Yay. Haz. ELVERDİ, Ezel), Cilt 8, 514.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1997), "Uşşâkiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, 393-395, TDV Yayınları.
- USTA, Muhiddin, (2006), *Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYŞAL BOŞÇA, Hatice, (2010) *Şeyh Vasfî-Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ÜNVER, Niyazi, (2007a), “Vasfî (1454?-1514)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 502, AKM Yayınları.
- ÜNVER, Niyazi, (2007b), “Vasfî (?-1595)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 502, AKM Yayınları.
- ÜNVER, Niyazi, (2007c), “Vasfî (16.yy.)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 502, AKM Yayınları.
- ÜNVER, Niyazi, (2007d), “Vasfî (?-1843ds.)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503, AKM Yayınları.
- ÜNVER, Niyazi, (2007e), “Vasfî (1807-1862)”. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503, AKM Yayınları.
- YAĞCI, Süleyman Nuri, (2017), *Ömer Karîbî ve Dîvânçe’si (İnceleme – metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAKIT, İsmail, (1992), *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YILDIRIM, Ayten, (2020), *Güft-i Vasfî (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, Ayten, (2022), “XIX. Asrın Bilinmeyen Şairi Vasfî ve İki Elif-Nâmesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, 691-713. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3061>.
- YÜCER, Hür Mahmut, (2009), “Sefîne-i Evliyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, 303. TDV Yayınları.
- YÜKSEL, Murat (1993), *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi)*. C. 1. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları.
- YÜKSEL, M, (2007), “Vasfî (19.yy.)”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 503, AKM Yayınları.

Ek- Örnek Varaklar:

M. Emin Tevfik Efendi'nin istinsah ettiği Ali Gâlib Vasfi Efendi'ye ait bazı manzumeler, Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi, Nu.00065-003, vr. 139^b-140^a.

تاریخ ذھری	
عناصردن اولوب روضه مجرد	مفعم وصلنی بولمک مجرد
فرغت ایدم دهر دندید	اوفرده دمیم جردن صرف ایجه
شعب وریض حاضی ایدوب نیش	حقیقت سکرخی ایلیم مجھ
صمدی جناب حقه هریم	امم اولها اولیم مؤبند
دیوی وصفی کلهب برائل تاریخ	سرای وهدنه کنیک محمد
لکلمه	
شیخنا زهدی محمد ایدیک حقا ایلدین	بولسن اولری جناب رحمة لعلالین
سروری راه حاسمالیه عشاقی اولوب	قلبه افاقی وانفسی ناجنی کیک کیهپ
ظریف علم آلهن اولری صوری صوفیک	وبردی فزای حقیقته بابسا باجمیه
لوح قلبی اوزده یازدی نامه اسم الکتاب	جد علم انیت اوی نسف حصه مصیبت
انجه شک وصفی چقوب بر ایدیک تاریخ	روح زهدی کاشنه فریوس ایدیک بالیفیه
لکلمه	
طشنه اسرار محکم اولری زهدی بالصدور	مخ روحی عالم لاهرنه ایدیک چودر سمود
صحبی نای ولبان قلبیه دهره امریک	واریش نور محمد فخر اهل شهبود
ظلمت قلبیه اولری کاشف همه البغیبت	فاخ اسرارچی مرد حلاوت عضود
بولدیر جویشو صیبا کشفه پاکنه کیم	هرولده بافری کوردک جنبه اعلیله عود
ایلیک جاه کربانت عاشقانه اهل دبه	کریه و اهدشوی انسانه حقیقت دود
وصفی علم کیم تاریخ حقیقت شهبود	کوردی فخر اولیا زهدی محمدی فیود
لکلمه	
تاریخ	
صائم وفایم اهلرب فرقه بیل همدیه	خاضی اولری الحاجانه وضع ایدیم جیبیل
سه رض ای نردیم عاقل اول	ایله حلاوت زهد ولفظ ایدیم
اوهده عریک هیا ای جاده وحم	قبل اطاعت حقه اول روح ایدیم
کل نیایش امله فیرم باشنه	ای نجم یاد ایلدین اهل اول
آه ایدوب وصفی دیسوند تاریخ	کوردی یوره زهدی محمدی اول
لکلمه	
تاریخ	
اصلی ایدیم خلدن جلیف طالب	ایچی قیامت کلهک ده غضب
نورذات کربیا اولری محیط	اولشم جاموش نه اولدم کجب
جسمی بیک خدا کلهک هویب	ایلمم اقلیم ده راه ادب
رفرزه عشقناه پرواز ایلوب	کلهک صحنایه عزم ایدیک بوشب
سوریدگی وصفی نبی تاریخ ایلله	عالمی بوی به اوچرک زهدی ایل
لکلمه	
یا علی	

Ali Gâlib Vasfi'nin Bazı Tarih Manzumeleri, İlmî Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi, Nu. 27564 İG, vr. 18^a ve 18^b.

Muqaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali
Amâsî'nin 'Dürr-i Meknûn' Adlı Eseri

Selim ÇAKIROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi Anabilim Dalı, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7622-7891> ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr

Atf Bilgisi: Çakiroğlu, Selim. "Muqaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali Amâsî'nin 'Dürr-i Meknûn' Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 235-268. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1487237>.

Geliş Tarihi	20.04.2024
Kabul Tarihi	30.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

İbnü'l-Cezerî'nin manzum olarak yazdığı Mukaddimetü'l-Cezerî adlı eser tecvid ilmi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda üzerinde gerek mensur gerekse manzum formda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de Dürr-i Mekkûn adlı eserdir. Üç ana bölümden oluşan bu makalede Dürr-i Mekkûn adlı eser tecvid ilmi açısından incelenmiştir. İlk bölümde, tecvid ilminin teşekkülü ve İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan süreçte ortaya çıkan literatüre dair malumat özet olarak ele alınmıştır. Sonrasında Mukaddimetü'l-Cezerî etrafında oluşan mensur ve manzum literatüre değinilmiş, bu çerçevede telif edilen eserlere dikkat çekilmiştir. Böylece, tecvid ilmi bağlamında Mukaddimetü'l-Cezerî etrafında oluşan telif geleneğinin izi sürülerek, bu geleneğin tecvid ilmine yaptığı katkılar daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Son bölümde ise, Mukaddimetü'l-Cezerî'nin manzum tercüme ve şerhi olan Dürr-i Mekkûn adlı eser, tecvid ilmi açısından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Eser üzerine lisansüstü düzeyinde yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, eser ve müellifi tecvid ilmi açısından ele alınmamıştır. Bu durum, eserin tecvid ilmi bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırma, Hüseyin b. Ali Amâsî ve Dürr-i Mekkûn adlı eseri bağlamında, Osmanlı ilim geleneğinde tecvid ilmine yönelik faaliyetleri daha görünür hale getirmeyi amaçlamıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan incelemede Hüseyin b. Ali Amâsî'nin, Dürr-i Mekkûn adlı manzum tercüme ve şerh ile tecvid ilmini teorik, uygulama ve edebî boyutu ile ortaya koyduğu, Osmanlı ilim geleneği içinde Mukaddimetü'l-Cezerî'ye şerh geleneğinin en güzel örneklerinden birini sunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tecvid, İbnü'l-Cezerî, Mukaddimetü'l-Cezerî, Dürr-i Mekkûn, Osmanlı.

The Work of Huseyin b. Ali Amâsî in the Tradition of
Muqaddimat al-Jazarî Sharh: The Book of 'Durr-i Meknûn'

Selim ÇAKIROĞLU

Assit. Prof. Dr, Istanbul University, Faculty of Theology, Department Of Qur'anic
Recitation, Istanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7622-7891> ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr

Citation: Cakiroglu, Selim. "The Work of Huseyin b. Ali Amâsî in The Tradition of
Muqaddimat Al-Jazarî Sharh: The Book of 'Durr-i Meknûn'. *The Journal of Ottoman
Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 235-268.
<https://doi.org/10.15247/devdergisi.1487237>.

Date of Submission 20.04.2024

Date of Acceptance 30.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright &
License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

ABSTRACT

Ibn al-Jazarī's work "Muqaddimat al-Jazarī" written in verse (manzūma), holds an important place in the literature of the science of tajwīd. Within this context, numerous studies have been conducted on the work in both prose and poetic forms. One of these works is "Durr-i Meknūn." This article, consisting of three main sections, examines the work "Durr-i Meknūn" from the perspective of the science of tajwīd. In the first section, information about the formation of the science of tajwīd and the literature that emerged up to Ibn al-Jazarī is summarized. Subsequently, the prose and poetic literature surrounding Muqaddimat al-Jazarī is discussed, drawing attention to the works composed within this framework. Thus, by tracing the tradition of composition that emerged around Muqaddimat al-Jazarī in the context of the science of tajwīd, the contributions of this tradition to the science of tajwīd are highlighted more clearly. In the final section, the work titled "Durr-i Meknūn" which is a poetic translation and commentary on Muqaddimat al-Jazarī, is analyzed in detail from the perspective of the science of tajwīd. Although postgraduate studies have been conducted on the work, the work and its author have not been approached from the perspective of the science of tajwīd. This necessitates a detailed examination of the work within the context of the science of tajwīd. This research aims to make the activities related to the science of tajwīd more visible in the Ottoman scholarly tradition, through the work "Durr-i Meknūn" and its author Hüseyin b. Ali Amâsî. Using a qualitative research method, the study concluded that Hüseyin b. Ali Amâsî, through his poetic translation and commentary titled "Dûrr-i Meknūn" demonstrated the theoretical, practical, and literary aspects of the science of tajwīd within the Ottoman scholarly tradition, presenting one of the finest examples of the tradition of commentary on Muqaddimat al-Jazarī.

Keywords: *Tajwīd, Ibn al-Jazarī, Muqaddimat al-Jazarī, Durr-i Meknūn, Ottoman.*

Giriş

Tecvid, en geniş anlamda “Kur’ân’ı harflerin mahreç ve sıfatlarını dikkate alarak vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına riâyetle hatasız okumayı öğreten bir ilim” şeklinde tanımlanır.¹ Hem nazârî hem de uygulama yönü bulunan tecvid ilminin kaynağı Hz. Peygamber’e kadar götürülür. Bu noktada Hz. Peygamber tarafından vahyin ashaba aktarılmasında tilâvetle ilgili genel kaidelerin de aktarıldığına dikkat çekilir.² Neredeyse bütün kıraat ve tecvid kaynaklarında muhtelif varyasyonlarla aktarılan “*Kırâat sonrakilerin öncekilerden öğrendikleri ve uyguladıkları bir sünnettir.*”³ şeklindeki ifade kıraat ve tecvid uygulamalarının şifahî yönüne dikkat çekmektedir. Nüzûlünden itibaren şifâhî boyutuyla ve “fem-i muhsin”⁴ marifetiyle aktarılan Kur’ân tilâvet esasları, kıraat ve tecvid

¹ Tanımlar için bk. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi’l-itḳân ve’t-tecvîd*, Gânim Kaddûri el-Hamed (Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2000), 68; Ebu’l-Alâ el-Hemedânî, *et-Temhîd fi ma’rifeti’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûri el-Hamed (Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2000), 62; Alemüddin es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-iḳrâ*, thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe (Dımeşk: Dâru’l-me’mûn li’t-Turâs, 1997), 638; Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Ekmeleddin İhsanoğlu (London: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmiyyi, 2021), 2/376; Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253.

² Hz. Peygamber’in Kur’an tilâvetinin tecvidli olduğuna dair deliller ve vahyin inzal sürecinde tecvid kurallarının da ashaba aktarıldığına dair detaylı bilgi için bk. İbrahim Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 121-126.

³ Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâat*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1972), 50-52.

⁴ Fem-i muhsin, tecvid ilminde önemli kavramlardan biridir. Kur’ân’ın tilâvet ve edâ keyfiyetini kâmilen şahsında taşıyan ve bunu öğreten kimseyi tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kur’an öğretiminin uygulama yönünün ağırlıkta olması fem-i muhsini bu eğitimin odak noktası haline getirmektedir. Kıraat ve tecvid âlimleri ilk dönemden itibaren fem-i muhsinin önemine dikkat çekmişlerdir. *en-Neşr*’de “fem-i muhsin” ifadesini kullanan İbnü’l-Cezerî de *Müncidü’l-muḳrri’in*’de “muḳrri” kavramını açıklarken onun kıraatleri bilen, onları bir üstattan müşâfehe yolu ile rivayet eden kimse şeklinde tanımlar. Ona göre bu kimse eğer kıraati bir üstaddan öğrenmemiş ise Ebû Amr ed-Dânî’nin “*et-Teyşîr*” adlı kitabını ezberlese dahi onun Kur’an’ı bir başkasına okutmasına cevaz

sahasında yapılan çalışmalar sayesinde belli bir literatüre kavuşmuştur. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de kıraat ve tecvid alanında telif ettiği eserler ile bu ilimde otorite kabul edilmiş, kendisinden sonra yazılan pek çok kıraat ve tecvid eserine kaynaklık etmiştir. Zira onun alana dair eserleri büyük bir tevaccühle karşılanmış, gerek şerh ve haşiye türünde gerekse nazire şeklinde günümüze kadar bu ilimlere dair telifatta ve tedrisatta yaygın bir şekilde takip edilmiştir. Tecvid literatürüne baktığımızda onun *Muḳaddimetü'l-Cezerî* adlı eseri etrafında Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok mensur ve manzum tercüme şerh çalışmasının yapıldığını görmekteyiz. Ülkemizde yazma eserlere tahsis edilmiş kütüphanelerin katalogları incelendiğinde *Muḳaddimetü'l-Cezerî* ve şerhlerine dair hatırı sayılır miktarda yazma eserle karşılaşılmaktadır.⁵ Kuşkusuz bu durum, Osmanlı döneminde tecvid ilmine verilen önemin bir göstergesi olmasının yanı sıra kanaatimizce İbnü'l-Cezerî'nin alandaki yetkinliğinin de bir sonucu olmalıdır. Bu araştırmada, *Muḳaddimetü'l-Cezerî* etrafında oluşan şerh geleneği bağlamında telif edilmiş eserlerden biri olan Hüseyin b. Ali Amâsî'nin yazdığı *Dürr-i Mekkûn* adlı eserin, tecvid ilmi açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Eserle ilgili lisansüstü düzeyinde dil ve üslup ile nüsha farklılıkları çerçevesinde iki çalışma yapılmıştır.⁶ Görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalarda söz konusu manzume, daha çok Türk dili açısından incelenmiş, eserin tecvid ilmi yönünden detaylı bir incelemesi yapılmamıştır. Kütüphane kataloglarına baktığımızda eserin çok sayıda intinsahnın bulunması, müellifin *Dürr-i Mekkûn*

---

yoktur. Çünkü kıraatte ancak bir üstattan müşâfehe veya semâ yolu ile elde edilebilecek incelikler vardır. bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-muḳri'in ve müşşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010), 39; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 213. Kur'an tilavetinde bir usul olarak fem-i muhsine dair bilgi için bk. bkz. Mustafa Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 27-29.

⁵ Bu eserlerin kataloglardaki listesine ulaşmak için bk. <https://portal.yek.gov.tr/main/login>.

⁶ Bu çalışmalar için bk. Emine Özbek Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mekkûn İsimli Manzûm Tecvidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Makbule Erdoğan, *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

dışında mushafla alakalı *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye* ile *Nazm-ı Dilgüşâ* adında bir eserin daha olması, eser üzerinde tecvid ilmi açısından daha detaylı inceleme yapmamıza sebep olmuştur. *Muḳaddime* üzerine Osmanlıca yapılan manzum tercüme ve şerhler arasında yer alan eser, bu araştırma ile daha bir görünür hâle gelecektir.

1. Tecvid İlminde Oluşan Literatürün Tarihi Seyri

Kur'ân-ı Kerîm'in usûlüne uygun şekilde tilâvet edilmesine yönelik kaideleri inceleyen tecvidin ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkışının hicrî IV. asırdan sonraya tekabül ettiği kabul edilmektedir. Bu asırdan önce müstakil olarak bu ilimle ilgili telif edilen müstakil bir eserin varlığının bilinmemesi buna gerekçe gösterilmektedir. Kur'ân ilimleri arasında yer alan kıraat ve tecvid, Kur'ân'ın fonetik unsurları yönüyle tilâvet ve kıraat özelliklerini inceleme bakımından ortak bir mesâile sahiptir. Ancak kıraat ilminin tedvin edilmesi tecvid ilminden öncedir.⁷ Her ikisi de Kur'ân'la ilgili hususi bir ilim olmakla birlikte tecvid ilmi Kur'ân'ın telaffuzunu, seslerin mahreçlerini ve sıfatlarını konu edinmesi bakımından kıraat ilminden ayrılır. Kıraat ilmi ise, Kur'ân olarak rivayet edilen okuyuş vecihlerindeki ihtilaflarla ve Kur'ân kelimeleri ile ilgilenen bir ilimdir.⁸ Başlangıçta kıraat ve tecvide dair bilgi ve uygulamalar iç içe geçmiş bir şekilde kıraat ilminin muhteiyatında bulunmakta iken, zamanla tecvide dair konular ve uygulamalar –bir yönü ile kıraatle ilişkisi devam etmekle birlikte- ayrı bir ilim dalı olarak varlık göstermeye başlamıştır.⁹ Tecvide dair telif edilen kitaplardan önce kıraat ilmine dair eserlerde tecvid konularına muhtasar olarak değinilmiştir. Nitekim günümüze ulaşan ilk kıraat eseri olan İbn Mücâhid'in (ö.

⁷ Gānim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye* (Ammân: Dâru 'Ammâr, 2007), 15; Tecvid ilminin tarihi süreci ile ilgili detaylı bilgi ve sürecin bir değerlendirmesi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 38-39; Ali Çiftci, "Tehzîbü'l Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özeline Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife* 17/2 (2017), 287-317.

⁸ Gānim Kaddûrî el-Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezerî* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Mu'allimâti'l-Kur'âniyye, 2008), 18.

⁹ el-Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezerî*, 19.

324/936) *Kitabü's-Seb 'a'* sında tecvid ilmine âit lahn olgusu ile idğam, sakın nun ve tenvin konularının işlendiğini görmekteyiz.¹⁰

Diğer taraftan Kur'an'ın tilâveti ile ilgili hususlar bağlamında harfler, mahreçleri ve sıfatlarına dair malumat –Arapça dilinin fonetik özellikleri dolayısıyla- Arap diliyle meşgul olan âlimlerin de eserlerinde yer verdiği hususlar arasında yer almıştır. Nitekim harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini, idğam, iklab vb. tecvid konularını her birinde farklı miktarda ve çeşitlilikte olmak üzere Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l- 'Ayn*,¹¹ Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*,¹² İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Cemheretü'l-lüğa*¹³ ve Müberred'in (ö. 285/898) *el-Muktedab* adlı eserlerinde görmek mümkündür.¹⁴ Ayrıca filolojik tefsir eserlerinin ilklerinden olan

¹⁰ Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb 'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972), 113-227; İlk dönem eserlerinin ortaya çıkışında lahn olgusunun etkisine dair bir değerlendirme için bk. Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129.

¹¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi - İbrâhim Samerrai (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988), 1/51-60.

¹² Eserin yedi bölümünde kıraat ve tecvid ilimlerini de ilgilendiren harfler adları, nitelikleri, mahreçleri vb. seslerle ilgili meseleler ele alınmıştır. Burada yer alan fonetik bilgiler daha sonra yazılan kıraat ve tecvid kitaplarının temel kaynağını teşkil etmiştir. bk. Ebu Bişr Osman b. Kanber Sîbeveyhi (ö. 180/796) *Kitabu Sîbeveyh*, thk. ve şerh Abdüsselam Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 4/166-204, 431-439, 445-477; Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

¹³ İbn Düreyd eserinin mukaddimesinde fonetik unsurları bakımından harflerin med ve lin gibi çeşitleri, sıfatları ve mahreçleri hakkında bilgi verir. bk. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1987), 1/41-48.

¹⁴ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Müktedab*, thk. Abdülhalık el-Udayme (Beyrut: Alemü'l-Kütüb), 1/192-196. Dil âlimleri fonetik unsurlar bakımından tecvid konularına yer vermekle kalmamış, dilsel konularla ilgili istişhatta bulunurken kıraat farklılıklarından da istifade etmişler, tercihlerde bulunmanın yanı sıra bazı sahih kıraat vecihlerine eleştirilerde de bulunmuşlardır. Bu eleştirilerin nedeni olarak, sahih kıraatlere yönelik sonraki süreçlerde ortaya çıkan geleneksel algının bu dönemde henüz netleşmemiş olması gösterilmektedir. Dil âlimlerinin sahih kıraatlere yönelik yaptıkları eleştirilere dair detaylar için bk. Süleyman Yıldız, "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 134-164.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nun (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*, Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkilî'l-Kur'ân* ve Ebû İshak ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ında az da olsa bir takım fonetik unsurlarla ilgili tecvid konularına yer verilmiştir.¹⁵ Bu tür tefsirlerin fonetik unsurlara yaklaşımı genellikle sistematik olmaktan uzak, özet malumat şeklindedir.¹⁶

Tecvid ilminin müstakilleşmesinin Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) manzum olarak telif ettiği *el-Şâşîdetü'r-Râ'iyye (el-Şâşîdetü'l-Hâkâniyye)* adlı eseri ile başladığı kabul edilmektedir.¹⁷ Kasideyi *Şerhu Şâşîdeti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* adıyla şerh eden Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) mensur olarak *et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* isimli eseri kaleme almıştır. Mekkî b. Ebû Tâlib de (437/1045) *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve* adlı eseri ile el-Hâkânî'den sonra tecvide ilgili telifte bulunan müelliflerdendir. Bu iki âlimin eserleriyle birlikte tecvid ilminin sistematik bir yapıya kavuştuğu söylenebilir.¹⁸

¹⁵ Gānim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâ'i't-tecvîd* (Amman: Dâru 'Ammâr, 2007), 24.

¹⁶ Bu eserlerde tecvid konularının nasıl yer aldığına dair detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 212.

¹⁷ Ebû'l-Hayr Muhammed el-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fî şabakâti'l-kurrâ'*, nşr. G. Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402/1982), 280; Abdurrahman Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/166; Gānim Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâsün fî 'ilmi't-tecvîd*, (Amman: Dâru 'Ammâr, 2002), 14; Durmuş Arslan, "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies* (Elektronik) 13/25 (2018), 19-40.

¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, eserinin mukaddimesinde "Harflerin sıfatlarını, isimlerini ve manalarını içeren, Kur'an'ın lafızlarını harf sırasına göre anlatan ve lafızlarının tecvidine dikkat çeken, tilâvetin kendisiyle korunaklı hale geldiği başka bir eser bilmiyorum." diyerek daha önce telif edilmiş bir eser bulamadığı için ertelediği bu eserini otuz yıl sonra telif ettiğini söyler. bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1996), 52. Ebû Amr ed-Dânî ise zamanındaki kârî ve mukrûlerin tilâvet ve krââtteki ihmallerini dile getirdikten sonra eserini kendisinin önceki imamların yolunu takip ederek hazırladığını ifade eder. bk. ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 66; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 269-270.

İlk telif edilen eserlerle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin manzum eserine giden süreçte 'Abdulvehhâb el-Kurtubî'nin (ö. 462/1062) *el-Mûdih fi't-tecvîd*, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî'nin (465/1072) *Kitâbü't-tecvîd*, Ebü'l-Asbağ İbnü't-Tahhân'ın (ö. 560/1165) *Mehâricü'l-hurûf ve sıfâtühâ*, Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, Alemüddin es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, Murâdî'nin (ö. 769/1367) *Şerhu 'alâ 'umdeti'l-müfîd ve 'uddeti'l-mecîd* adlı eserleri tecvid ilmine dair literatürün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.¹⁹ İbnü'l-Cezerî ise *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* ile *Muqaddime(tü'l-Cezerî) fî mâ yecibü 'ale'l-ķârî'i en ya'lemehû* adlı eserleri ile tecvid literatürüne mensur ve manzum iki eser kazandırmıştır. Özellikle *Muqaddimetü'l-Cezerî* olarak maruf olan manzum eserinin sonraki süreçte tecvid ilminin öğretilmesinde ve bu alandaki literatürün zenginleşmesinde etkisi büyüktür.

Hâkânî'den sonra İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan dönemde nesir tarzında yazılan tecvid eserleri olduğu gibi manzum formda kaleme alınan çalışmalar da oldukça fazladır. Bu eserlerden günümüze kadar ulaşanlardan bir kısmı tahkik edilerek basılmış, bir kısmı yazma eser kütüphanelerindeki koleksiyonlarda araştırmacıların ilgisini beklemektedir. İbnü'l-Cezerî öncesi oluşan manzum telif geleneği çerçevesinde yazılan manzum tecvid eserlerini genel itibarıyla şöyle sıralayabiliriz: Muhammed b. Mahmud el-Cuzzâmî (ö. Hicrî III. asrın başları), *Lâmiyye fi't-tecvîd*, Ebû Amr ed-Dânî, *Kasîde bi't-tecvîd*, Alemüddin es-Sehâvî, *'Umdetu'l-müfîd ve 'uddetu'l-mecîd fî ma'rifeti lâfzi't-tecvîd*, Ahmed b. Sa'îd ed-Dîrînî (ö. 697/1297), *Manzûme fi't-tecvîd*, Muhammed b. Abdillâh (ö. 721/1321), *ed-Dürü'n-nadîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332), *Uķûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-ķur'ân*, İbnü'l-Cündî (ö. 769/1368), *İkdu'l-ferîd fi't-tecvîd*, Ali b. Ebî Bekr Şeddâd el-Ber'î (ö. 771/1370), *Kenzü'l-mürîd li ahkâmi't-tecvîd*, Muhammed Semerkandî (ö. 780/1378), *İkdu'l-ferîd fî nazmi't-tecvîd*, İbnü'l-Cezerî, *el-*

¹⁹ Abdurrahman Çetin, "Tecvid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 253.

Muḳaddimetü'l-Cezeriyye, İbnü'l-Kabâkîbî (ö. 849/1445), *Urcûzetü't-tecvîd*.²⁰

Yukarıda zikredilen ve didaktik özellik taşıyan manzumeler, yer yer farklılık gösterse de tecvid ilminin temel meselelerinin neredeyse tamamına yer veren çalışmalardan oluşmaktadır. Bu manzumeler üzerine bir şerh geleneği de teşekkül etmiştir. Şöyle ki, kâfiye, vezin ve şiir zaruretleri gibi nedenlerden dolayı beyitlerde yer alan bilgileri kavramak güçleşmektedir. Bu nedenle tecvid manzumeleri başta müellifi olmak üzere birçok yetkin kişi tarafından şerh edilmiştir. Söz konusu şerhler, manzumelerin anlaşılmasına yardım etmenin yanı sıra şöhret bulmalarına da katkı sağlamıştır.²¹ Didaktik manzume yazma geleneği, İslâmî ilimlerin pek çok alanında olduğu gibi kırâat ve tecvid alanında da bu güne kadar telif edilen eserler ile varlığını sürdürmektedir. Nitekim kırâat ve tecvid eğitim tarihine bakıldığında kaynakların bir kısmının metin ezberine matuf eserler olduğu görülmektedir. Bu tarz manzum eser telifinin temel amaçları okuyucunun belirli bir konuda bilgi sahibi olmasının yanı sıra ilmin muhafazası ve tespiti, tâlib-i ilim olanlara ilmi elde etmenin ve hafızada tutmanın kolaylaştırılması gibi nedenler sayılmaktadır.²²

2. Muḳaddimetü'l-Cezerî Etrafında Oluşan Tercüme ve Şerh Geleneği

Tecvid ilmi literatürüne en büyük katkılardan birini hiç şüphesiz kıraat ilmindeki yetkinliği müsellemler olan İbnü'l-Cezerî yapmıştır. Zira miladi 15. asırdan itibaren tecvid ilmine dair kaleme alınan hemen her eserde İbnü'l-Cezerî'nin etkisini görmek mümkündür. Bunda İbnü'l-Cezerî'nin İslâmî ilimlere olan vukûfiyeti

²⁰ Hâkânî'den sonra yazılan manzum tecvîd eserlerinin kronolojik bir listesi için bk. Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 37-38.

²¹ Yaşar Akaslan, "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 34 (2020), 260.

²² Recep Koyuncu, "Kırâat İlminde Manzûme Şerh Geleneği: Şâtibiyye Şerhlerinden Şehru Şu'le Örneği", *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Mesut Kaya-Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 485-487; Konu hakkında müstakil bir inceleme için bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 20.

ve kıraat alanındaki yetkinliğinin etkisi büyüktür.²³ Onun “*el-Muḳaddimetü’l-Cezeriyye*”, “*el-Cezeriyye*”, “*Muḳaddime fi’t-tecvîd*”, “*Muḳaddimetü’l-Cezeriyye fi mâ yecibü ‘ale’l-kâri’i en ya’lemehû*” isimleriyle de anılan ve kısaca *Muḳaddime* olarak meşhur olan eseri toplamda 107 beyitten oluşmaktadır. Eserin 799/1397 senesi civarında yazıldığı tahmin edilmektedir.²⁴ İbnü’l-Cezerî’nin eserinde onun nazmettiği şekliyle alt başlıklar bulunmaz. Bu başlıkların okuyucuya kolaylık sağlaması için diğer eserlerindeki konu başlıkları dikkate alınarak müstensih veya şârihler tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir.²⁵ Eserde mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terkîk, tefhîm, idğam, lahn, ğunne, medler, ibtidâ, hemze, vakıf gibi tecvid ilminin temel konuları işlenmiştir.²⁶

Daha sonra telif edilen tecvide dair eserlerin neredeyse tümünde kendisine başvuru olan bir kaynak olan *Muḳaddime*, manzum oluşundan dolayı ezberlenmeye müsait yapısı ve konuları kısaca ele alması ve ayrıca İbnü’l-Cezerî’nin kıraattaki yetkinliğinin etkisi gibi sebeplerle tecvid eğitimi için son derece uygun bir metin olarak görülmüştür.²⁷ Geleneğimiz içerisinde tecvid eğitiminde okutulup ezberletilen eser, günümüzde de klasik ve modern usûlde eğitim veren müesseselerde okutulmakta ve ezberlenmektedir.²⁸

Eserle ilgili mevcut şerhlerin fazlalığı dikkate alındığında tespit edilemeyen ve araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmayı bekleyen şerhlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yazma eserlere ait kataloglar tarandığında *Şerhu’l-Muḳaddimetü’l-Cezeriyye* olarak koleksiyonlara kaydedilmiş, ancak yazarı belli olmayan el

²³ Osman Bostan, “Mukaddimetü’l-Cezerî’nin Muhtevası ve Metodu” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 185-212.

²⁴ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbanî Yayınevi, 2021), 49.

²⁵ Gânim Kaddûri el-Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ale’l-Muḳaddimetü’l-Cezeriyye* (Cidde: Merkezu’d-Dirâsâti ve’l-Ma’lûmâti’l-Kur’âniyye, 2009), 12.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551.

²⁷ el-Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ale’l-Muḳaddimetü’l-Cezeriyye*, 12-13.

²⁸ Muhammet Yurtseven, “Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde’nin Şerhu’l-Muḳaddimetü’l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 360.

yazması eserlere tesadüf edilmektedir. *Muḳaddime* üzerine yapılan şerhlerin matbû olanlarının yanında yazma hâlinde bulunan ve üzerinde çalışılmayı bekleyen pek çok eser/şerh de vardır.²⁹ *Muḳaddimetü'l-Cezerî* şerhlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada ulaşılan tespitlere göre Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca şerhlerle birlikte *Muḳaddime* üzerine yapılan mensur ve manzum çalışmaların sayısı seksenin üzerindedir.³⁰ Kütüphane kataloglarında gün yüzüne çıkmayı bekleyenleri de dâhil ettiğimizde eserin tecvid ilmindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

3. Hüseyin b. Ali Amâsî ve Dürr-i Mekkûn Adlı Eseri

Hüseyin b. Ali Amâsî 17. yüzyılda yaşamış kıraat, tilâvet ve kitabet ilmiyle iştigal etmiş, şairliği de olan kurrâ bir simadır.³¹ Eserlerinde adını açıkça zikreder ve kıraat, tecvid, edebiyat gibi alanlardaki yetkinliğinin yanı sıra 18 adet mushaf yazıp tezyin ettiğini belirtir.³² Müellifin hayatının detayları ve ilmî şahsiyeti hakkında tabakat ve biyografi kitaplarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hatta yazdığı eserler isim benzerliğinden dolayı daha önce yaşamış olan ve aynı ismi taşıyan başka şahıslarla

²⁹ *Muḳaddime* üzerine yapılan bazı şerhlerin nicelik ve nitelik açısından değerlendirmeler için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 213-215; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/55. Eser üzerine yapılmış matbu ve yazma Arapça ve Türkçe şerhlerin bir listesi için bk. Muhammet Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 361-364; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 49-53.

³⁰ Abdullatif Çetin, *İbnü'l-Cezerî'nin "Muḳaddime" Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 31-32.

³¹ Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 00301-002'de kayıtlı Bûsîrî'ye ait *Kasîdetü'l-Bürde* ile ilgili yazılan *Kasîdetü'l-Bürde Tahmîs, Şerh ve Tercemesi* isimli eserin mukaddime kısmında eserin derleyeni ve kâtibini Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali el-Amâsî adı geçmektedir. Eser aynı zamanda hatalı olarak onun adı ile kayıt edilmiştir. bk. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali el-Amâsî, *Kasîdetü'l-Bürde Tahmîs, Şerh ve Tercemesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00301-002), 7a.

³² Hüseyin b. Ali el-Amâsî, *Risâletü Resm-i Osmânî* (Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 18099/3), 228a-230b.

kariştirilmiştir.³³ Hayatı hakkındaki bilgilere daha çok telif ettiği eserler vasıtasıyla ulaştığımız Hüseyin b. Ali Amâsî, Fatih Camii ve Beyazıt Camii ile Üsküdar'da bulunan Kapudan Camii'nde (Kaptan Paşa) imam hatiplik, Enderun ile Kapıkulu Sipahi Ocağı'na öğrenci ve aday yetiştiren Galata Sarayı³⁴ Mektebinde Kur'an-ı Kerim hocalığı yapmıştır.³⁵ Şu ana kadar ona aidiyeti tespit edilen ve hepsi Türkçe yazılmış üç eser vardır: Biri İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin manzum tercüme ve şerhi olan *Dürr-i Mekkûn*, diğeri mushaf katipleri için resm-i Osmânîye dair *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye*,³⁶ sonuncusu ise hocası Ömer b. Muhammed b. Abdülkâfi'nin *Kitabü'l-âyy ve's-süver* adlı eserinin manzum tercümesi olan *Nazm-ı Dilgüşâ*'dır.³⁷

Müellifin kıraat ve tecvid ilmine dair bilgisinin kaynağı, eserlerinde verdiği bilgilerden tespit edilebilmektedir. *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye* adlı eserinin mukaddimesinde

³³ Bazı araştırmacıların eserlerinin ona nisbeti ile ilgili değerlendirmeleri için bk. Naim Döner, "Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin Mecm'u'l-havâşî ve'l-etraf Adlı Hâşiyesinde Tahliîl Tefsir Metodu", *Ekev Akademi Dergisi*, 23/78 (2019), 407; Süleyman Gür, "Hüseyin b. Ali el-Amâsî'nin "Resm-i Hatt-ı Osmanî'ye Dair Risalesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) –Bildiriler Kitabı-*, ed. Şuayb Özdemir – Ayşegül Gün (Amasya: 2017), 1/267-269.

³⁴ Osmanlı devletinin idarî ve askerî birimlerine liyakatli kadroların yetiştirilmesi için II. Bayezid tarafından kurulan mektep hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Galata Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/322-323.

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr.8b.

³⁶ Hüseyin b. Ali el-Amâsî, eserin adı Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, no: 18099/3, vr. 228a-230b'deki nüshasının başında *Hazîhi resm-i mushaf-i Osmânî* şeklinde yazılı iken Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde, nr. 12'deki nüshanın girişinde "*Fevâidü'l-resîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye*" şeklinde yazmaktadır.

³⁷ Hüseyin Ali b. Amâsî'nin *Nazm-ı Dilgüşâ* olarak isimlendirdiği eser Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar/02482-001 numarada, müellif ismi zikredilmeksizin yanlışlıkla "Terceme-i Kitâbü'l-Âyy ve's-Süver" adıyla kaydedilmiştir. Ayrıca iki farklı nüsha varmış gibi aynı eser, yine yanlışlıkla İshak b. Hasan ez-Zencânî et-Tokâdî'nin *Nazmü'l-Le'âlî* isimli eseri olarak kaydedilmiştir. Müellif eserin vr. 3a-b'de adını ve Fatih Camii'nde imam olduğunu, ayrıca eserinin adını *Nazm-ı Dilgüşâ* verdiğini açıkça zikretmektedir. Eserlerinin kütüphane kayıtlarına dair detaylı bilgi için bk. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 123-124.

yıllarca Kur'ân'ın hıfzı, tecvidi ve yazımı ile meşgul olduğunu, resmî Osmânî'ye vâkıf olabilmek için çok çalıştığını, bunun için Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin manzum *el-Ḳaşıdetü'r-Râ'iyye*'si, Ebu Amr ed-Dânî'nin bu eser üzerine yazdığı *Şerhu Ḳaşıdeti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* eserleri ile İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimesi*'ni, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *ed-Deḳâ'ıku'l-muḳkeme fi şerhi'l-Muḳaddime* ve Taşköprizade Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerhu Muḳaddimetü'l-Cezerî* şerhlerini ve bunların dışında alanla ilgili diğer eserleri mütalaa ederek bu risaleyi hazırladığını belirtmesi onun kıraat ve tecvide dair ilmî bir müktesebata sahip olduğunu göstermektedir.³⁸ Vefat tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz, ancak eserlerine düştüğü tarihlerden 17. yüzyılın son çeyreğinde vefat ettiği söylenebilir.

3.1. Muḳaddimetü'l-Cezerî Şerhi Olarak Dürr-i Mekkûn

İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye* adlı Arapça eserinin manzum tercüme ve şerhi olan eser hicrî 1053 (m. 1644) yılında yazılmıştır.³⁹ Manzumenin beyit sayısı 1193'dür. Tespit edebildiğimiz kadarı ile eserin muhtelif kütüphanelerde kayıtlı altı nüshası bulunmaktadır. Bu kayıtlarda eserin adı ve müellifinde hata yapılmıştır. Eserin *Dürr-i Mekkûn* adıyla Süleymâniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde Bölümü, nr. 8; Süleymâniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü, nr. 102, Süleymâniye Kütüphanesi, Gönenli Mehmed Efendi, nr. 28, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865'deki kayıtlı nüshaları yanlışlıkla Hüseyin b. Ahmed es-Sirozî el-Halvetî'ye (1053/1644'ten sonra) ait gösterilmiştir. Yine Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa, nr. 241'deki nüsha *Dürr-i Mekkûn* ismiyle Hüseyin b. Ahmed Dâ'î'ye nisbetle kayıtlıdır. Hüseyin b. Hüseyin b. Ali el-Amâsî ismiyle Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr: 7180/15'de 213 varaklık mecmuanın 159a-197b sayfaları arasındaki nüsha ise "*Terceme-i Muḳaddimetü'l-Cezerîye*" ismiyle kayıtlıdır.

Müellif, Galata Sarayı'nda Kur'an ta'limi için muallimlik yaparken, kendisine derse gelen talebelere bir eser bırakmayı murat ettiğini, bunun için de uygun olanın İbnü'l-Cezerî'nin

³⁸ Amâsî, *Risâletü Resm-i Osmânî*, vr. 229b-230a

³⁹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 74a.

Mukaddimesi'nin Türkçe nazmedilmesinin kalbine doğduğunu ve eserinin adını *Dürr-i Meknûn* olarak verdiğini ifade eder. Müellifin eserin ismini zikrettiği beyitler şöyledir:⁴⁰

14. *Yâ İlâhî Hazret-i Kurân azîmüŝ-şân-ıçun*

Terceme itmek müyesser kıl Cezertyi bana

15. *Ŗol zamânda kim müyesser idesin itmamını*

Dürr-i Meknûn diyü virem ismini yâ Rab aña

3.1.1. Eserin Şekilsel ve Edebî Özellikleri

Dürr-i Meknûn, yazılış amacı tecvid ilmini öğretmek olan didaktik nitelikte manzum bir eserdir. Didaktik eserlerde müellifin amacı sanat yapmak olmadığından manzum bir eserde bulunması gereken bütün özellikleri taşımamaktadır. Bu nedenle metnin tamamında vezin kusurları bulunmaktadır. Sayısı az olmakla birlikte bazı beyitlerin vezni bozuktur. Vezne uymada zorlandığı yerlerde müellif kimi zaman kelimenin ortasında ikinci mısraya geçmiştir. Bu durumun anlaşılması için bölünen kelime ikinci mısraya doğru uzatılarak yazılmıştır.⁴¹ Eserde dört farklı nazım çeşidi kullanmıştır. Eserin giriş kısmı olan ilk altmış üç beytin nazım şekli kasidedir. Bu bölümden sonra gelen ve eserin ana konusunu oluşturan bölümler nazm⁴² türünde yazılmıştır. Metnin bazı kısımlarında mesnevi, az bir

⁴⁰ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr.2a.

⁴¹ Örnek olarak şu beyitleri verebiliriz:

Boğazıñ ednâsı ya nî kim lisânıñ âhirine
yaqın olan mekândan bil toğar gayn ile hâ (6a/103)
Anları idğâm idicek harf-i vâhid menzilesinde
olup hem lisâna hâşılı hiffet ola (30b/621)

Eserin şekil açısından detaylı incelemesi ve daha fazla örnek için bk. Erdoğan, *Dürr-i Meknûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*, 12-16; Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Meknûn İsimli Manzûm Tecvîdi*, 51-53.

⁴² Nazm, kafiye örgüsü "aa xa xa" düzeninde en az iki beyitten oluşan nazım türüdür. Şekil ve kafiyeleşme yönünden gazele benzeyen nazm, mahlas beytinin bulunmayışı ve konusunun farklı olmasıyla gazelden ayrılır. bk. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 57.

kısımında da müselles nazım şekli kullanılmıştır. Müellif eserinde kullandığı nazım şekillerine de dikkat çekmektedir:⁴³

1187. *Bâb-ı maḳtûa gelince kāfiyem oldu elif*

Bâb-ı maḳtû nazm olundu meşnevî üzre dilâ

1188. *Bâb-ı tâātuñ sonunda_olan elfâz-ı ihtilâf*

Bil müşelleş nazm-ıla_itdüm nâzır olursañ aña

1189. *Bâb-ı vakf-ı ihtirâz âhir olunca meşnevî*

Üzre buldı kāfiyemüñ bazıısı bil intihâ

1188. *Bâb-ı tâātuñ sonunda olan elfâz-ı ihtilâf*

Bil müşelleş nazm-ıla itdüm nâzır olursañ aña

1189. *Bâb-ı vakf-ı ihtirâz âhir olunca meşnevî*

Üzre buldı kāfiyemüñ bazıısı bil intihâ

Eser, remel⁴⁴ bahrinin “fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Müellif eserinde kafiyei uygulamada genel olarak başarılıdır. Fakat kafiye de zorlandığı noktalarda kelimelerin yazımında bir takım değişiklikler yapmıştır. Eserde Arapça kelimelerin sonuna aslında bulunmayan bir elif harfi eklenmesine nazire olarak, Türkçe kelimelerde ise sonu güzel he ile yazılması gereken bazı kelime ve ekler yine elif harfi ile yazılmıştır.

⁴³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 56b.

⁴⁴ Aruz sisteminde bir bahir adı olan remel, Araplar'ın “kasîd, recez, remel” diye adlandırdıkları, belirli konulara tahsis edilmiş olan nazım türlerinden biridir. Bu anlamıyla remel, kasîd ve recez formları dışındaki bütün şiirler demek olup medîd, basît, vâfir, kâmil vb. bahirlerin meczû beyitleriyle söylenebilen, genellikle topluluk arasında inşad edilen, daha çok övgü ve yergiye dair şiirlerdir. Remel hüzn, ferahlık, övünç, kahramanlık ve ağıt gibi duygusal konuları işlemeye elverişli ince ve zarif bir bahir olarak tanımlanır. Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından bağlı kalan yeni eserlerde iki aruz ve beş darbdan oluşan remelin vezin grupları tam beyit ve meczû beyit şeklindedir. Türk şiirinde de sıkça kullanılan bir nazım biçimidir. bk. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Remel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/553-554.

Bu uygulamanın vezin gereği yapıldığı aşağıdaki beyitte beyan edilmiştir:⁴⁵

1186. *Hem li-ecli-kāfiye bazı maḥallerde elif*

Tahrîr itdüm hâ yirine saña mişlidür saña

3.1.2. Eserin Metodu ve Tecvid İlmi Açısından Tahlili

Eserin ilk 63 beyti mukaddime niteliğindedir. Müellif, bu beyitlerde Kur'an'ın önemini ve bütün sözlerden üstün oluşunu, okuyanları cehaletten kurtarıcı yönünü dile getirmekte, Kur'an'ı tecvidli okumanın önemi üzerinde durmaktadır.⁴⁶ 64. beyitten itibaren *Mukaddime*'nin tercüme ve şerhi başlamaktadır. Müellif, beyitleri şerh ederken her bir beyti birebir manzum tercüme etmek yerine serbest bir üslup kullanmakta, "Terceme" ifadesini kullanarak her bir beyti manzum olarak bir veya daha fazla beyitle tercüme ve şerh etmektedir. Bazen beyti ikiye bölerek her beyitte zikredilen konunun muhtevasına göre bir ya da daha fazla beyitlerle tercüme yoluna gitmektedir. Aşağıda detaylandıracağımız üzere "Tetimme" başlığını kullanarak kimi yerlerde ilgili beyitte geçen tecvid konusu bağlamında detaylı bilgiler vermektedir. Tercüme ve şerh ettiği metinde kıraat ve dil âlimlerinin isimlerini zikrederek görüşlerine de yer vermektedir. Metinde ismi geçen kıraat ve dil âlimleri şöyledir: İbn-i 'Âmir (ö. 118/736), İbn-i Kesîr (ö. 120/738), Ebû Bekr Âşım b. Behdele (ö. 127/745), Ebû Amr Alâ (ö. 154/771), Ḥalîl b. Ahmed, Ḥamza b. Habîb (ö. 156/773), Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Ḥafş b. Süleyman (ö. 180/796), Ali b. Hamza Kisâî (ö. 189/805), Verş (ö. 197/812), İbn-i Nâzım, Sîbeveyhi, Müberred, Kâlûn (ö. 220/835), Kâsım b. Fîrruh Şâtîbî (ö. 590/1194), Ca'berî (ö. 732/1332), İbnü'l-Cezerî.

Dürr-i Mekkûn'da Kur'an okuyan âlim-câhil bütün kesimler muhatap alınmıştır. Bu nedenle müellifin zaman zaman "şehâ, ey hümâm, ey püser, ey ehî, ey dede, ey yüzi ak, ey dilâ, ey kâriâ, tâlibâ,

⁴⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 56b. Söz konusu şekilde yazılmış kimi beyitlere dair örnekler ve eserin edebi açıdan değerlendirilmesi için bk. Emine Özbek Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mekkûn İsimli Manzûm Tecvîdi*, 51-52; Makbule Erdoğan, *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*, 14-16.

⁴⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 1b-4a.

ey fetâ, ey cân-ı men, ey azîz, âmilâ, ey beşîr, ey şerîf, ey akl-ı bütün, ey zü'l-kerem"⁴⁷ gibi hitaplarda bulunması ister âlim ister câhil olsun Kur'ân'a muhatap olan herkesi dikkate aldığını göstermektedir. Aynı zamanda kullandığı bu üslup ile metni okuyan ile arasında samimi bir ilişki kurmaya çalışmış, böylece metnin daha iyi anlaşılmasını amaçlamış gibidir. Ayrıca eserin dikkat çeken özelliklerinden birisi harflerin mahreçlerinin gösterildiği bir ağız çiziminin bulunmasıdır. Bu resimde dış isimlerine ve harflerin çıkış yerlerine yer verilmiştir.⁴⁸ Böyle bir görsel şeklin kullanılması, eserin herkes tarafından anlaşılmasına yönelik olduğunu göstermektedir.

Hüseyin Ali b. Amâsî, İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddime*'de verdiği bilgilerin dışına çıkarak farklı görüşleri ve bunların kimlere ait olduğunu da zikrederek konu hakkında detaylı bilgiler verir. Bu nedenle "terceme" diyerek beyitleri Türkçe'ye çevirirken birden fazla nazma yer vermiştir. Örnek olarak *Muḳaddime*'nin "Bab-u Mahâricü'l-Hurûf" başlığı altındaki beyitlerin manzum tercümesini verebiliriz:

Mehâricü'l-hurûfi seb'ate 'aşer

'Ale'llezî yehtâruhû men ihteber [9. Beyit]

Amâsî, yukarıdaki beyti, dört beyitte nazma dökmüştür. Burada harflerinin sayısı ile ilgili İbnü'l-Cezerî'nin on yedi olan tercihinin nazmettikten sonra on altı diyen Sîbeveyhi⁴⁹ ile on dört diyen Mübberred'i zikreder ve görüşlerinin gerekçesini belirtir.⁵⁰ Ayrıca

⁴⁷ Bu hitapların geçtiği beyitler için bk. Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9a, 10a, 10b, 15, 44a, 50a vd.

⁴⁸ Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 12a.

⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁵⁰ Harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında on dört ve on altı gibi farklı görüşler olmakla birlikte âlimlerin çoğunluğu yirmi dokuz harf için en çok on yedi mahrecin olduğunu söylemişlerdir. İbnü'l-Cezerî, Halil b. Ahmed'in mahreçlerin on yedi görüşünü benimseyenlerden biridir. Onun *et-Temhîd*'de ve *Muḳaddimetü'l-Cezerî*'de Halil b. Ahmed'e dayandırarak on yedi olarak ifade ettiği harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında Halil b. Ahmed'in açık bir ifadesi olmamakla birlikte, mahreçlerle ilgili yaptığı tasniflerin yorumundan on yedi sayısına ulaşıldığı düşünülmektedir. (bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*,

burada, İbnü'l-Cezerî'nin muhtar olan görüşünün Halil b. Ahmed'e dayandığını da söyler. Amâsî bu tarz açıklamalarını neredeyse eserinin tamamında yapar. Örnek olması bakımından yukarıdaki beytin şerhi olan aşağıdaki 87-90. beyitlere bakmak yeterlidir:⁵¹

87. *On yedidür hurûfuñ toğâcak mahrecleri*

Ba 'zular on altı didi ba 'zular on dört aña

88. *Diyeyin on altı diyen aña bil-gil Sibeveyh*

İder etbâ '-ila iskât bil hurûf-ı cevfe tâ

89. *Diyen on dört bil Müberred oldı etbâ 'i ile*

Ṭutar ol lâm râ vü nûn mahreclerini vâhidâ

90. *On yedi olmasıdur muhtâr olan kavî-i Halîl*

İmtihân idüp kabûl itdi tetebbu ' çok aña

Amâsî *Mukaddime*'nin her bir beytini yukarıda verdiğimiz örnektekine benzer şekilde tercüme ve şerh etmekle birlikte, ihtiyaç duyduğu yerlerde "Kavâ'id ü Fevâid, Tetimme" vb. başlıklar altında konu ile ilgili daha detaylı bilgiler de verir. Yukarıdaki açıklamalardan sonra 91-97. beyitlerde, mahreç bölgeleri hakkındaki görüşleri de vererek meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bununla birlikte onun birebir bir manzum olarak tercüme ettiği beyitler de vardır. İbnü'l-Cezerî'nin aşağıdaki beytinin tercümesi buna örnektir:

---

thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985), 105; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 53) Diğer taraftan Sibeveyhi ve onu takip eden âlimler med ve lin harflerinin mahreçlerini düşürerek on altı olduğunu söylemişlerdir. (Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 243-244; Mekkî, *er-Riâye*, 144, ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 102-104.) Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825 civarı) ve İbn Düreyd gibi âlimler ise lam, ra ve nun harflerinin mahrecini bir kabul edip cevfi mahreçten saymayarak bu sayının on dört olduğunu belirtmişlerdir. (bk. Mekkî, *er-Ri'âye*, 243-244; Dânî, *et-Tahdîd*, 104, İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113.) Âmâsî, yukarıdaki beytinde Müberred'in de bu görüşte olduğunu nakletmektedir. Ancak Müberred'in *el-Muktedab*'da harflerin mahrecine ve sıfatlarına değindiği bölümde buna dair açık bir ifadesi söz konusu değildir. (bk. Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *Kitabu'l-Mukteda*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Adîme (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994), 1/328-332.) Amâsî, onun burada "lam, nun ve ra" harflerinin mahreç yakınlığına temas etmesinden ve harflerle ilgili yaptığı tasniflerden böyle bir çıkarımda bulunmuş olmalıdır.

⁵¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 5b.

Şümme li-aḳşa'l-ḫalkı hemziün hâ'ü

Ve min vastihî fe 'aynün hâ'u [11.beyit]

Amâsî bu beyti sadece aşağıdaki beyitle tercüme eder:⁵²

102. Âhîrinden boğāzuñ hemze ile hâdur toğān

Ortasından boğāzuñ daḫi toğār 'ayn ile hâ

Amâsî manzum tercüme ve şerhinde uygulama yönü ağırlıklı olan tecvid ilminin konularını uygulamalı olarak göstermeye de gayret etmiştir. Eser bu açıdan da dikkat çekicidir. Bunun örneğini 106-109. beyitlerde harflerin mahreçlerinden doğru çıkartılmasının alıştırması olan harf talimi uygulamasında görmek mümkündür:⁵³

106. Daḫi dilüñ ortasından oldu üç ḫarfüñ yiri

Toğār andan cîm ile şîn hem daḫi bil ḫarf-i yâ

107. Birbirinden bu şelâşenüñ diyem farkın saña

Ec ic üç diseñ dil vastı toḫınur damaḫun vastına

108. Eş iş üş diseñ olur ba 'îd bil-gil damaḫdan vast-ı dil

Şöyle kim yürür nefes olmaz teşâdüim dâ'imâ

109. Ey iy üy diseñ dil vast-ı daḫi hem damaḫuñ vastına

Pek yakın olur velâkin yok teşâdüim bunlara

Müellif, harflerin mahreçlerinin anlatıldığı *Muḳaddime'* nin ilgili bölümünde geçmeyen dişlerin isimleri, ağızda bulunduğu yerleri ve özellikleri hakkında da "Fî Beyānı Aded-i Esnān" başlığı altında yer alan 114-136 arasındaki beyitlerde ayrıntılı bilgi verir. Bu beyitlerden bir kısmı şöyledir:⁵⁴

114. Dirler adrās yan dişine bil kim ol beş diş-durur

Biri küçük azu dişdür nâcize dirler aña

115. Cümle dişden giç biter imiş nevâciz dişleri

⁵² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 6a.

⁵³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 6b-7a.

⁵⁴ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 7a.

Şoñra üçer azu dişüñ ismi dağı tāhinā

116. Yanı ögüdüür taāmi işbu dişler dem-be-dem

Ol sebebden didiler bilgil tavāhīn bunlara

117. Žāhikedür bir dağı bilgil ađrāsuñ ağı

Görinürler eyemen ü eyserden olsan žāhikā

Burada Amâsî, harflerin mahrecini, sıfatlarını, birbirinden ayırdığı noktaları ustalıklı bir şekilde nazmeder. Bu, şairin edebi kuvvetini gösteren bir durumdur. Daha sonra 137-140 arası beyitlerde “Beyân-ı Hurûfi'l-Lisân” başlığı altında mahreç bölgelerine göre harfleri kategorize etmekte ve bu harflerin neler olduğunu manzum bir şekilde yazmaktadır:⁵⁵

137. *Harf-i halkdan şoñra yanı bilgil on sekiz hurûf*

Nazm olundu taht-ı beytde nāzır olursañ aña

138. *Bil lisānda mahreci olan hurûf bunlar-durur*

Zīrā dimişdüüm uşul-i mahreci bil ibtidā

139. *Kāf u kāf u cīm ü şīn ü yā u dād u lām-durur*

Dağı nūn u rā u tā u hem dağı dāl ile tā

140. *Şād u zā u sīn ü zā u zāl u şāda şüd-tamām*

Tertib ile bu maħalde metn-i beytde bil-edā

Amâsî, lisan bölgesi ile başladığı harfleri ve mahreçlerini tanıtmaya 141-144 arasındaki beyitlerde “Beyân-ı Hurûf-ı Halk” başlığı altında boğaz harfleri ile devam etmiş, bu harflerin mahreçleri ve birbiri ile olan ilişkilerine dair bilgiler vermiştir. Şüyûh-ı mukrî’in diyerek atıfta bulunduğu kıraat âlimlerinin bu harflerin telaffuzu ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlara dair görüşlerini de dile getirmiştir:⁵⁶

141. *Mahreci halkı olan da altı harfdür diyeyin*

Hemze vü hā ayn ile hā dağı hem ğayn ile hā

⁵⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8a-8b.

⁵⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8b.

142. *Medhali yok bu hurûfuñ bil lisân içre aḫt*
Hem lisânî harflerüñ de ḫalkda bilgil yiri lâ
143. *Ḥamdülillâh Rabbüm Allâh böyle tefhîm itmegi*
Nazm-ıla bu âcize kıldı müyesser ḫamd aña
144. *Ol muşannif ḫazreti şimdi yine bir mahreci*
Bil beyân itmek murâd eyleyüben eydür saña

Amâsî, "Tekmile" başlığı altında ilave bilgiler de vermektedir. 145-150. beyitlerde yer verdiği dudak harflerinden sonra konu hakkında detaylı açıklamalar yapar. Burada ğunne sesinin çıktığı harfleri nûn-ı sâkin, tenvin ve şeddeli sakin mim olarak verir. Ayrıca bu konudaki farklı görüşleri 153-154 arasındaki beyitlerde şöyle dile getirir.⁵⁷

153. *Bu şelâşeye maḫal tabîr idüpdür Sibeveyh*
Zîrâ kim şavtdur çıkan dir ḫarf degildür zâhirâ
154. *Bâkiler didi telaffuzda resimde bu üçi*
Zâhir olmakla ḫurûf tabîr olunur bunlara
155. *Yanî ḫayşüm oldu ğunne mahreci bil cân-ı men*
Ğunne bir âvâz-durur çıkar burundan taşraya
156. *Didiler ḫâricde ğunnenüñ mişâlin zül-maḫâl*
Yavû kılsa ḫuzusını ğunne idermiş ğazâ(l)

Müellif ğunne sesinin örneği olarak koyunun kuzusuna melemesini gösterir. Burada o, ustalıklı bir şekilde, vefat eden evladını kuzuya benzeterek onun vefatından dolayı duyduğu üzüntünün tezahürünü ğunne sesine benzetmektedir. Böylece müellif, Kur'an tilâveti esnasında harfleri doğru bir şekilde çıkarmanın insanın duygularını yansıttığına da işaret etmektedir.⁵⁸

157. *Emr-i Ḥaḫḫ-ıla Hüseyinî sen de ḫuzuñdan cüdâ*

⁵⁷ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8b-9a.

⁵⁸ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9a.

Olduğuñ-çün ğunne ħarfi saña hem-dem ğûyiyâ

158. *Ya 'ni kim âh u enînüñ dilde ğunne şavotına*

Benzedü-ben inîlersin ismi her-bâr yâd ola

Harfleri bu şekilde manzum şerh eden müellif “Bâbu Şifâtü'l-Ĥurûf” başlığı altında 159-163 arasındaki beyitlerde harflerin sıfatlarına dair bilgiler verir. Buna göre harflerin sıfatlarının da on yedi olduğunu söyler. Bu sıfatların zikrederken *Muĥaddime*'deki sırayı takip eder, ilave bilgi olarak ayrıca zıddı olan ve olmayan sıfatlar ile bunlara sahip olan harflere yer verir. “Beyân-ı Ĥurûf-ı Mechûr” başlığı altında cehr ve hems sıfatının özelliklerini, dikkat edilmesi gereken hususları detaylı bir şekilde açıklar. 164-199. beyitlerde önce cehrin tanımını yaparak bu sığata sahip harfleri nazmeder. Örnek olması bakımından burada yaptığı tanımlardan bir kaçını vermek yerinde olacaktır:⁵⁹

167. *İşbu on toĥuz ħurûfı ger telaffuz idesin*

Her birisi pek yapışur maĥrecine fil-edâ

168. *Yanî bunlar ile herĝiz cârî olmaz bil nefes*

Anuñ-içun pek çıkar şavot bunlar-ıla taşraya

169. *Maĥrecinden her birisi ħuvvet-ile çıkmaĝın*

Kendülere itimâdı olduĝundandır dilâ

“Beyân-ı Ĥurûf-ı Mehmûsa” başlığı altında hems sıfatına sahip harfleri, “Beyân-ı Ĥurûf-ı Şedîde” başlığı altında şiddet harflerini, “Beyân-ı Ĥurûf-ı Riĥve” başlığı altında ise riĥvet harflerine yer verir. Daha önce özelliklerini açıkladığı bu sıfatın harflerini “Beyân-ı Ĥurûf-ı Müstefile” başlığı altında da toplu olarak zikreder. Her ne kadar bu harfleri ilmen bilmek gerektiğini söylese de bunları bir hocadan talim etmenin lüzumuna da şu beytiyle işaret eder:⁶⁰

196. *Bilmek istersen bu itbâkuñ sıfâtın pek çalış*

⁵⁹ Rodos Hafız Ahmed Aĝa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9b.

⁶⁰ Rodos Hafız Ahmed Aĝa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11a.

İlm-ile olmaz âlim ehlerinden öğren kıl edâ

Amâsî, *Dürr-i Mekkûn*'da ifade ettiği tecvid kavramlarının hemen hemen tamamının sözlük ve ıstılahî anlamlarını da verir. Örnek olarak aşağıdaki beyti verebiliriz:⁶¹

197. *Muṭbakānuñ zıddı daḫi münfatiḫadur göziüm*

İftiraḳa dirler-imiş münfetiḫa fi'l-luḡā

Amâsî, kaidelerin ezberlenmesi için İbnü'l-Cezerî'nin oluşturduğu ifadeleri de manzum şekilde tercüme eder. Aşağıdaki beyit buna örnektir:⁶²

207. *Ferre min lübb ḫarfleri elfâzunuñ ma'nâları*

Ḳaçdı cāhil ya'nî âkıldan dimekdür zāhirā

Müellifimiz harflerin sıfatlarına ait sesin mahiyetini talebeye kolayca belletmek maksadıyla bu sıfatlardaki sesi çıkararak hayvanları örnek gösterir. Meselâ 219-221. beyitler arasında "Teşbihât u Temşilât" başlığı altında safir harflerinin her birisini kaz, arı ve çekirgenin seslerine benzeterek açıklaması, bu seslerin akılda kalıcı olması bakımından güzel ve ilgi çekici bir teşbihtir.⁶³

219. *Burnun uzatup ḳāzuñ vıṣ-vıṣ dimek şıklık imiş*

Benzer-imiş bil şafirelik şıfatı şâdda añā

220. *Daḫi aru uḫsa vız-vız ötdügi şıklık imiş*

Benzer-imiş bil şafirelik şıfatı zâda añā

221. *Hem çekirge ötdügi vis-vis diyu şıklık imiş*

Pes şafirelik şıfatı benzermiş sînde añā

244-254. beyitler arasında "Tekmile" başlığı altında İbnü'l-Cezerî'nin on yedi olarak belirlediği sıfatları ve bu sıfatlara sahip olan harfleri lügat, ıstılah ve uygulanışına dair detaylı bilgi verdikten sonra meşhur olmayan sıfatların da bulunduğunu söyler. Örnek

⁶¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11a.

⁶² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11b.

⁶³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 12a.

olarak elif harfinin on beş sıfatı bulunduğunu belirterek konuyu Ca'berî'den nakillerle detaylandırır.⁶⁴

244. *Bu mahalle dek dilâ tercem olan meşhür şifât*

On yedidür bil Cezerî nazmu üzre kâriâ

245. *Meşhür olmayan şifatları hurûfuñ dağı çok*

Tafşıl üzre elif şifâtın diyeyin kaçdur saña

246. *Şeyh-i Ca'berî buyurur rahmetullâhi aleyh*

Elif için var-durur on beş şifât iy tâlîbâ

247. *Evveli mechüredür ikincisi riğve-durur*

Münfetiha şalışinci müstefile râbiâ

248. *Ĥâmisincidür hafıyye sâdisi memdüdedür*

Dâibetündür yedinci hem mümâle şâminâ

249. *Ŧokuzuncı hâvıyyetün hem alile onuncısı*

Dağı on birincisi de zâidetündür hüinâ

250. *On ikincisi müdebdeye-durur dağı anuñ*

On üçüncüsü de oldı bilgil anuñ muşmetâ

251. *Dağı on dördüncüsü hem mübdeletündür anuñ*

On beşincüsü dağı mahzûfetündür intihâ

252. *Yine bunlar da elifüñ meşhür şifatları-durur*

Ġayr-ı meşhüresin itmedüm beyân dir şeyhunâ

Burada tecvid ilminde Ca'berî ile İbnü'l-Cezerî'yi üstad kabul ettiğini de şöyle ifade eder:⁶⁵

253. *Ya 'ni bizüm şeyhimüz Ĥazret-i Şeyh-i Ca'berî*

Dağı İbni'l-Cezerî'dür rağiyallâhu 'anhümâ

⁶⁴ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 13b. bk. Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*, thk. Mektebü Kurtuba (y.y.: Müessesetü Kurtuba, 2005), 83-90.

⁶⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 13b.

Müellif 255-262. beyitler arasında “Bâb-u Ma‘rifetü’t-Tecvid” başlığı altında tecvid tarihinin tabir yerinde ise kısa bir manzum özetini yapar. Kur’an’ın mahreç ve sıfatları ile birlikte levh-i mahfuzdan Cebrail tarafından tecvidli bir şekilde nazil olduğunu, Hz. Peygamber’in ashabına bu şekilde ta‘lim ettiğini, ashabından tabiîne, onlardan da aynı şekilde râvî şeyhler vasıtasıyla bize kadar ulaştığını söyler. 263-266. beyitlerde tecvid ilmini şeyhlerin ağzından öğrenip okumaya eda denildiğini ve bunun vucubiyet ifade ettiğini nazmeder.⁶⁶

Müellifimiz yine 309-317. beyitler arasında “Bâbu Beyânü Hükümü'l-Ḳalkaleti” başlığı altında, kalkale kaidesinin hükmünü ve nasıl yapıldığını her bir kalkale harfi için örnekler vermek suretiyle ayrıntılı bir şekilde açıklar. 328-334. beyitler arasında ise “Bâbu'r-Râ'ât” başlığı altında ra'nın ince ve kalın okunuşlarına dair *Muḳaddime'de* olmayan örnekler verir:⁶⁷

330. *İnce okınur mişâli mirye hem vaşbir gibi*

Kesr-i lâzım râ -ı sâkin oldu bunlar dâyimâ

331. *Oldı vestağfirhü ile hem vekebbirhü daḫi*

Hem fe enzirle fetahhir hoş mişâl oldu saña

335-360. beyitler arasında “Ḳavâ'id u Fevâ'id” başlığı altında “ra” harfinin kesreli hangi durumlarda ince veya istisnai okuyuşlarının neler olduğuna dair Kur’an’dan örnekler verir ve bunların nasıl okunacağını açıklar. Onun, açıklamalarında Arapça sarf bilgisi içinde yer alan i‘lal kaidelerine yer vermiş olması da dikkat çekicidir. Burada müellif, ra'nın okuyuşu ile ilgili ilave kaidelerin açıklanmasına yönelik olarak 361-366. beyitlerde “Tekmile” başlığı altında ötreli ve esreli okuyuşlarının nasıl olması gerektiğine dair kaideleri açıklar.⁶⁸

380. beyitten itibaren “Bâbu't-Taḫzîrât” başlığı altında tecvid kaideleri ile ilgili uyarılarda bulunan Amâsî, 418. beyitten itibaren

⁶⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 14a-14b.

⁶⁷ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 16b.

⁶⁸ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 17b-19a.

idgam bahsini anlatır.⁶⁹ 435. beyit ile birlikte idgam-ı sağır ve idğâm-ı kebirin tanımını yaptıktan sonra konuyu örnekler üzerinden detaylandırır:⁷⁰

436. *Budur idğâm-ı sağır kim anda mişleyn cem ola*

Evveli sâkin olup şâninci harketliü ola

437. *İşte bunda bir amel var kâri e ancak hemân*

Lâmü lām içinde idğâm eylemekdür bil ayân

438. *Biri kul-lâ es elüküm biri bellâ mişlidür*

Sâ ir emşâl-i mümâşil cümle bunlar mişlidür

“Bâbu’z-Zâ`ât” başlığı altında 445 ile 500 arasındaki beyitlerde müellif “za” harfinin hangi sürelerde ve kaç defa geçtiğine dair detaylı bilgi verir ve bu harfin “zel” harfi ile karıştırıldığında mananın yanlış olacağı hususunda uyarıda bulunur. Burada o, “zâ” harfinin hangi surede ve hangi kelimelerde bulunduğunu da gösterir:⁷¹

447. *Bir dağı zıl kılması yigirmi iki yirde cā*

Fi l-Bakara bil vezalelnā aleyküm ibtidā

448. *Okuma dād ile zāl lafzını ol zıldan-durur*

Gölge ma nāsına didi zulle i bil fazılā

449. *İki yirde vâkı oldu zulletün A`râfda bir*

Dağı ikincisi yevmi z-zulledür fi ş-Şu`arā

Benzer şekilde 506-516. beyitlerde *Muqaddime* metninde zikredilen harflerin Kur’an’da hangi kelimelerde bulunduğu ve bu kelimelerin sayısına dair malumat verir.⁷² 835-837. beyitlerde “Vuḳūfūs-Secāvendi Alā Ḥams Merātib” başlığı altında vakıf

⁶⁹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 19b-21b.

⁷⁰ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 22a.

⁷¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 22b-25a.

⁷² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 25a-25b.

işaretleri ile ilgili bilgiler vererek İbnü'l-Cezerî'nin vakfa dair kısaca temas ettiği hususları detaylandırır:⁷³

835. *Bir vakıfda kim secāvendi işāreti ola*

Lāzım olur anda tırmaḳ kārî e şubḥ u mesā

836. *Mübtediler her ne yirde sürḥ-ile görse tıra*

Lāzıma mîm muṭlakā tā cāyize cîm zāhirā

837. *Şād muraḥḥaşa işāret zā dahı mücevoze*

Ḳıl yā kāf olsa _işāret tırmamağa ḥarf-i lâ

Netice olarak Hüseyin b. Ali Amâsî'nin *Dürr-i Meknûn* adlı manzum eseri, tecvid ilmi açısından çok zengin bilgiler içermekte, İbnü'l-Cezerî'nin kısaca yer verdiği konuları ilave bilgiler ile detaylı bir şekilde ele almaktadır. Eserde açıklamaların manzum olarak yapılması, okuyucuya edebî bir zevk verirken aynı zamanda konunun akılda kalmasına katkıda bulunmaktadır.

Sonuç:

Bu araştırmada İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimetü'l-Cezerî* adlı eserinin manzum tercüme ve şerhi olan Hüseyin b. Ali Amâsî'ye ait *Dürr-i Meknûn* adlı eser incelenmiştir. Hâkânî ile başlayıp İbnü'l-Cezerî'ye kadar sürmüş olan manzum tecvid yazma geleneği, bugün de aynı canlılıkta devam etmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin yazdığı *Muḳaddime* ise bu alanda günümüze kadar okunan, ezberlenen ve şerh edilen bir eser niteliği kazanmıştır. Bu açıdan *Muḳaddime* tecvid ilmi literatünde önemli bir yere sahiptir. Eser üzerine anlaşılması ve tecvid ilminin daha kolay öğretilmesi bağlamında pek çok şerh yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan Hüseyin b. Ali Amâsî, mushaf imlasına yönelik eseri, âyet sayıları ile ilgili manzum tercümesi ve *Dürr-i Meknûn*'u ile mushaf ve tecvid literatürüne katkıda bulunmuş biridir. Onun şerhini *Muḳaddime* şerhleri içinde ayrıcalıklı kılan husus manzum olarak yazılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Müellif şairlik yönünü bu eserinde ustalıkla kullanmış, yaptığı açıklamalar ile tecvid ilmine olan vukufiyetini göstermiştir. Eserde nasihat içeren bölümlerin

⁷³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 40a.

mevcudiyeti, işlenen konuların akabinde örneklerin veya kaidelerin müstakil başlıklarla verilmesi, medler bahsinde hemze çeşitlerinin nispeten detaylı ele alınması, kimi zaman *Muqaddime*'nin sınırlarını aşacak şekilde kıraat farklılıklarına temas edilmesi eserin öne çıkan özellikleridir. Aynı şekilde Secâvendî'nin vakf alametlerinin, hâ-i sektin ve elif-i maksûranın geçtiği yerlerin beyan edilmesi, şerh içerisinde işlenen mahreç yerlerine, maktu-mevsûl kelimelere, kapalı veya açık olarak yazılan "tâ" harflerine yönelik açıklamaların yapılması eserin şerh özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında metindeki tecvid kavramlarının sözlük ve ıstılahî anlamlarına değinilmesi, konuyu tamamlayıcı ilave bilgilere yer verilmesi ile *Muqaddime*'nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur. Bu açıdan *Dürr-i Mekkûn* sadece *Muqaddimetü'l-Cezerî* üzerine yazılmış manzum bir tercüme ve şerh değildir. Giriş kısmında dua, niyaz ve eserin telifine dair bilgiler ile Hz. Osman ve İbnü'l-Cezerî'ye yönelik medih bölümlerine yer verilmesi, okuyuculara nasihatlerde bulunulması eseri, manzum bir tercüme-şerh olmanın ötesinde müstakil telif eser konumuna çıkarmaktadır. Bu eseri ile müellif, didaktik tecvid eserleri içinde en güzel örneklerden birini vermiştir. Sonuç olarak Hüseyin b. Ali Amâsî, *Muqaddime* üzerine yaptığı *Dürr-i Mekkûn* adlı manzum tercüme ve şerh ile tecvid ilmini teorik, pratik ve edebî boyutu ile ortaya koymuş, Osmanlı ilim geleneği içinde tecvid külliyyatına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Akaslan, Yaşar. "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 34 (2020), 260.
- Aktaş, Emine Özbek. *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mecnûn İsimli Manzûm Tecvidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbanî Yayınevi, 2021.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Amâsî, Hüseyin b. Ali. *Dürr-i Mecnûn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, 865.
- Amâsî, Hüseyin b. Ali. *Risâletü Resm-i Osmânî*. Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 18099/3. 228a-230b.
- Arslan, Durmuş. "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri". *Turkish Studies (Elektronik)* 13/25 (2018), 19-40. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14614>
- Bostan, Osman. "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54. 185-212. (Haziran 2023). <https://doi.org/10.17120/omuifd.1274261>
- el-Ca'berî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Uḳûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. thk. Mektebü Kurtuba. y.y.: Müessesetü Kurtuba, 2005.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf – Ekmeleddin İhsanoğlu. 10 Cild. London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsî'l-İslâmiyyi, 2021.
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Ali. "Tehzîbü'l Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife* 17/2 (2017), 287-317.
- ed-Dânî, Ebû Amr. *et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gānim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Döner, Naim. "Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin Mecm'u'l-havâşî ve'l-etraf Adlı Hâşiyesinde Tahlilî Tefsir Metodu", *Ekev Akademi Dergisi* 407-432. 23/78 (2019).
- Erdoğan, Makbule. *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gür, Süleyman. "Hüseyin b. Ali el-Amâsî'nin "Resm-i Hatt-i Osmanî'ye Dair Risalesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. 1/267-269. Amasya: 2017.
- Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-'Ayn*. thk. Mehdi Mahzumi - İbrâhim Samerrai. 8 Cild. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.
- el-Hamed, Gānim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru 'Ammâr, 2007.
- el-Hamed, Gānim Kaddûrî. *Şerhu'l-Mukadimetü'l-Cezerî*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Mu'allimâti'l-Kur'âniyye, 2008.
- el-Hemedânî, Ebu'l-Alâ. *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Gānim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luġa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cild. Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr. *Kitâbü's-Seb'a fi'l- kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, 1972.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed. *Ġāyetü'n-Nihāye fî ṭabaḳāti'l-ḳurrâ'*. nşr. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed. *Müncidü'l-mukri'in ve mürişidü't-tâlibîn*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Kılıç, Mustafa. *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Koyuncu, Recep. "Kırâat İlminde Manzûm Şerh Geleneği: Şâtıbiyye Şerhlerinden Şerhu Şu'le Örneği". *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. ed. Mesut Kaya-Sezai Engin. 485-540. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Mekkî b. Ebû Tâlib. *er-Ri'âye li-tecvidi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi-t-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1996.
- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Müktedab*. thk. Abdülhalık el-Udayme. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. 37/130-134.
- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- es-Sehâvî, Alemüddin. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*. thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe. Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129. <https://doi.org/10.15370/maruifd.846120>.

- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. "Remel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldız, Süleyman. "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 134-164. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1258595>
- Yurtseven, Muhammet. "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 351-381.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.

14. Yüzyılda Bir Sûfinin Kaleminden Dervişlik Algısı:
Boyacıoğlu'nun *Dâsitân-ı Tarık-ı Dervişân ve Bihî Nesta'ın* Adlı
Mesnevisi

Nermin DEĞER

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Atlas Üniversitesi Ortak Dersler Türk Dili Bölümü,
İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1481-5799> ROR ID: <https://ror.org/02jqzm779>

nermin.deger@atlas.edu.tr

Atf Bilgisi: Değer, Nermin. "14. Yüzyılda Bir Sûfinin Kaleminden Dervişlik Algısı: Boyacıoğlu'nun *Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bihî Nesta'ın* Adlı Mesnevisi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 269-314. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1439677>.

Geliş Tarihi	19.02.2024
Kabul Tarihi	18.03.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilen Boyacıoğlu adlı mutasavvıf bir şair tarafından kaleme alınmış olan bir mesnevî tanıtılarak incelenmiştir. Daha önce 'Anâsır-ı Erba'a adlı eseri bilinen şairin tarafımızdan tespit edilen Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın adlı eseri, dil ve edebî özellikleri açısından ele alınmıştır. Bugüne kadar Boyacıoğlu ile ilgili hiçbir kaynaktan adı anılmayan bu eserin tarafımızdan tespit edilen iki farklı nüshası bulunmaktadır. Edisyon kritik yaparak incelediğimiz eserin nüshalarından ilki, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde NEKTY00896 numaralı bir şiir mecmuasında (vr. 69b-73b), diğer nüsha ise Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 4816/2'de (vr. 67b-68b) kayıtlıdır. Dinî-tasavvufî konulu bir mesnevî olan Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın, 84 beyitlik küçük boyutlu bir eserdir. Söz konusu mesnevinin bulunduğu İstanbul Üniversitesi nüshasında Boyacıoğlu'nun biri 11 diğeri 5 beyitlik gazel tarzında iki manzumesi daha bulunmaktadır. Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın adlı eser, aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eserde, bir derişte bulunması gereken bazı nitelikler ön plana çıkarılarak, derişler tarafından yapılması ya da yapılmaması istenen davranışların öğütlendiği on beyitlik bir girişin ardından asıl konuya geçilmektedir. Üçüncü bir kişinin ağzından aktarılan hikâyede konu, iki kişi arasında karşılıklı konuşmalarla bir tiyatro havası içerisinde ele alınmaktadır. Deriş olabilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği bir hikâyeyle somutlaştırılmak istenmiştir. Hikâyede, konunun herkes tarafından anlaşılabilmesi için devrine göre sade sayılabilecek bir dil kullanılmıştır. Halk tipi mesnevî tarzındaki eserde şairin adı dört yerde (beyit: 83, 85, 95, 100) geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Boyacıoğlu, 14. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi, Mesnevi.

The Perception of Dervishship from the Pen of a Sufi in the
14th Century: Boyacıoğlu's Masnavi Named Dâsitân-ı Tarık-i
Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın

Nermin DEĞER

Assist. Prof. Dr., İstanbul Atlas University, Department of Common Courses,
Turkish Language Department, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1481-5799> ROR ID: <https://ror.org/02jqzm779>

nermin.deger@atlas.edu.tr

Citation: Değer, Nermin. "The Perception of Dervishship from the Pen of a Sufi in the 14th Century: Boyacıoğlu's Masnavi Named Dâsitân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (July 2024), 269-314. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1439677>.

Date of Submission 19.02.2024
Date of Acceptance 18.03.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In this study, a mesnevi written by a Sufi poet named Boyacıoğlu, who is estimated to have lived between the end of the 14th and the beginning of the 15th century, was introduced and examined. The works named Dâsîtân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın identified by us, of the poet whose work was previously known as 'Anâsır-ı Erba'a, were discussed in terms of language and literary features. There are two different copies of this work, which has not been mentioned in any source mentioning Boyacıoğlu until today, that we have identified. The first copy of the work that we examined by criticizing the edition is in a poetry magazine numbered NEKTY00896 (vr. 69b-73b) in Istanbul University Rare Works Library, and the other copy is in the National Library Manuscripts Collection, No: 06 Mil Yz A 4816/2 (vr. 67b-). 68b) is registered. Dâsîtân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın, a masnavî with a religious-sufistic theme, is a small-sized work of 84 couplets. In the Istanbul University copy of the work, there are Boyacıoğlu's two more poems in ghazal style, one with 11 couplets and the other with 5 couplets. The work named Dâsîtân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'ın was written in the aruz fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün pattern. The work moves on to the main subject after a ten-couplet introduction in which certain qualities that a dervish should have are highlighted and the behaviors that are desired or not to be done by dervishes are advised. In the story told from the mouth of a third person, the subject is discussed in a theatrical atmosphere with mutual conversations between two people. It was intended to concretize with a story what kind of path should be followed to become a dervish. In the story, a language that could be considered simple for its time was used so that the subject could be understood by everyone. In the work in the folk-type masnavî style, the poet's name is mentioned in four places (couplets: 83, 85, 95, 100).

Keywords: Boyacıoğlu, 14th century, Old Anatolian Turkish, Masnavî.

Giriş

Enbiyā vü evliyā vü ařfiyā
Ērdiler ol görklü yoldan Taşrıya
(72^a/78)

‘Amel bahārına bir gün gele hazān ēriře
Gide hayāt bozılır [hem] ölüm yazan ēriře
(72^b/96)

İslam dini çerçevesinde Türk edebiyatının şekillenmesinde ve bu dinin Anadolu coğrafyasında yayılmasında tasavvuf ehli kişilerin etkin olduğu bilinmektedir. Moğol istilasıyla yakılıp yıkılmış bu topraklarda insanların yaraları kolonizatör Yesevî dervişi âlim ve fakihler vasıtasıyla sarıldığı için tasavvuf bu topraklarda genel kabul görmüş ve kolayca benimsenmiştir. Orta Asya’da Yesevîlik etkisinde gelişen ve Türk düşünce dünyasında derin etkiler yaratan duyuş ve düşünüş tarzı, birçok Türk dervişi vasıtasıyla Anadolu içlerine yayılmış ve Türkler arasında gelişen bu düşünce sistemi Anadolu coğrafyasında yaşayan Türk ediplerinin türlü edebî zevk ve kullanımlarıyla zenginleşerek yazıya dökülmüştür. Tasavvuf edebiyatının ilk temelleri böylelikle asırlardan beri gelen yüksek değerlerle birleşiş katmerlenmiş ve yeni birçok eser vücuda getirilmiştir.

İslam dinine mensup olan Türkler arasında yayılan tasavvuf anlayışı ile tekkeler, siyaşî iktidar ve devlet kademesi tarafından da kabul görmüş, birçok devlet adamı, büyük zatlar hatta sultanlar bu şeyhlere büyük hürmet göstermişlerdir. Türk hükümdarları İslam kurallarına derin bir itaatle bağlı kalmışlar, Türk çevrelerinde şekillenen tasavvufî hareketlere ve bu minvaldeki fikirlere sayđı göstermişlerdir. Tasavvuf etkisi yalnızca şehirlerde değil göçebe Türkler arasında da büyük ölçüde yayılma göstermiştir. Mevlāna, Yunus Emre, Hacı Bektaş

Veli gibi mutasavvıfların yolundan ilerleyen bu düşünce sistemi etkisiyle birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler çoğunlukla hükümdar tarafından övgüye mazhar olmuş, şairler şiir yazmaları konusunda teşvik edilmişlerdir.

Tasavvufun Anadolu'da kök salmasında; Harezm, Horasan ve Azerbaycan yolu üzerinden Anadolu'ya gelen ve birer yol gösterici sıfatıyla görev yapan şeyhlerin, dervişlerin, abdalların önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu dönemde İslamiyet'e kuvvetli bağlarla bağlanan, aynı zamanda Arap ve Fars edebiyatına da vakıf olan Türk dervişleri, müritlerini daha iyi bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için hitabet dili olarak arı ve duru bir Türkçeyi benimsemişlerdir. Bu sûfiler, Arapça ve Farsça bilmeyen geniş Türk halk kitlesine yönelik, halk edebiyatına ait basit nazım şekilleriyle çoğu öğüt içeren ahlakî ve tasavvufî şiirler yazmışlardır. Bu şiirlerin konusunu genellikle dervişlerin ve dervişliğin faziletleri, ahlakî-dinî içerikli İslam menkıbeleri, Hz. Peygamber'in hayatına ve mucizelerine dair hikâyeler, dünyanın faniliği ve hesap günü sorguya çekilmeler vs. oluşturur. Bütün bu tür ve şekillerde açık ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen gösterilmiştir.

Boyacıoğlu da böyle bir dönemde eser vermiş şairlerimizden biridir. Bugüne kadar 'Anâsır-ı Erba'a adlı tek bir eseri ile tanınan Boyacıoğlu ile ilgili bilgilere, bizim tespit ettiğimiz ve üzerinde bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamış olan *Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bîhi Nesta'ın* adlı tasavvufî konudaki ikinci eserini tanıtarak küçük de olsa bir katkıda bulunmaya çalışacağız.

Boyacıoğlu'nun *Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bîhi Nesta'ın* adlı eseri, muhtemelen Beylikler Dönemi Türkçesi (Eski Anadolu Türkçesi XIV-XV. yüzyıllar) evresinde yazılmıştır. *Beylikler dönemi Türkçesi, Selçuklu Oğuzcasının devamı niteliğindedir. Bu dönem, Anadolu'da eski Doğu Türkçesinin kalıntılarından da ayıklanmış, Oğuzcaya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluş dönemidir. Türkçenin bu evresi, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılıp parçalanmasından sonra oluşmuş olup Anadolu Beylikleri dönemini temsil eder. Zaman bakımından XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl ortalarına, yani Osmanlı Beyliği'nin öteki beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır. Ancak, Selçuklu Türkçesinin bitişi ile Beylikler dönemi Türkçesinin başlangıcını birbirinden kesin sınırlarla ayırmak*

mümkün değildir. XIII. yüzyıl sonu, bu iki dönemi birbirine kaynaştıran bir halka durumundadır. (Korkmaz, 2013, s. 87). Çalışmamızda Dâsîâtân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'în başlıklı eserin transkripsiyonlu çevirisi yapılarak eser, dil ve edebî özellikleri açısından incelenmiştir.

1. Boyacıoğlu ve Eseri:

1071'de Malazgirt zaferiyle kilidi açılan Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslam'ın bu topraklarda kök salmasında en etkin akımlardan biri tasavvuf olmuştur. O dönemlerde vücut bulan Mevlevîlik, şehir hayatında etkin bir rol oynarken Bektaşîlik ve bu akımın takipçileri daha çok kırsal Anadolu topraklarında tasavvuf vasıtasıyla İslam'ın yayılmasına ve yerleşmesine öncülük etmişlerdir. 13. yüzyılda Mevlâna, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'nin öncülük ettiği bu akım, 14. yüzyılda Aşık Paşa, Ahmet Fakih, Şeyyad Hamza, Gülşehrî gibi mutasavvıflarla devam ettirilmiştir. Bu yüzyılda yetişmiş dervişlerden biri de makalemize konu olan Boyacıoğlu'dur.

1.1. Boyacıoğlu:

Ele aldığımız *Dâsîâtân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'în* adlı eserin müellifi olan Boyacıoğlu hakkında elde edebildiğimiz bilgiler oldukça sınırlıdır. Şairin hayatı ile ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bugüne kadar *Anasır-ı Erba'a* adlı tek bir eseri bilinen Boyacıoğlu ile ilgili yaptığımız literatür taramaları sonucu elde ettiğimiz bulgulara göre yalnızca iki çalışmada adından söz edildiği gözlenmiştir: Boyacıoğlu ve ona ait 224 beyitlik söz konusu mesnevisinden ilk söz eden Âmil Çelebioğlu (Çelebioğlu 1999, s. 138), ikinci olarak da Sebahat Deniz (Deniz, 2000, s. 153-174) olmuştur.

Boyacıoğlu'nun yaşadığı devir ve yaşamı hakkındaki tüm bilgiler ona ait *Anasır-ı Erba'a*¹ adlı esere dayandırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu eserin telif tarihi bilinmese de kayıtlı olduğu mecmuada 877/1472-73 tarihli bir risalenin yer alması göz önünde bulundurularak

---

¹ 'Anasır-ı Erba'a'nın bilinen tek nüshası "Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, 189 numarada kayıtlı mecmuanın 198^b-205^b varakları arasında yer almaktadır.

Anâsır-ı Erba'a'nın da bu tarihlere yakın bir zamanda kaleme alınmış olabileceği varsayımında bulunulmuştur. (Deniz, 2000)

Nerede doğduğu ve hangi tarihler arasında yaşadığı tam olarak kestirilemeyen şairin şiirlerinde kullandığı “*Boyacıoğlu*” adının da mahlas mı yoksa aile unvanı mı olduğu bilinmemektedir. Şaire ait tespit ettiğimiz ve üzerinde çalıştığımız ikinci eser olan *Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bihî Nesta'ın* ve onu takip eden iki manzumede² Boyacıoğlu ismi dört ayrı beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitlerden biri söz konusu mesnevide, diğer üçü ise bu mesnevinin devamında yer alan gazel tarzında kafiyeli iki farklı manzumede yer almaktadır:

Boyacıoğlu toğrı yolca varmadı
Gönlüni döst kulluğına vermedi (vr. 72^b, 83. beyit)

Boyacıoğlu iñeñ çekme [sen] baş
Nêçe bir 'âsiliğde süresin yaş (vr. 72^b, G1/1. beyit)

Ğuşan İslâm pelengin **Boyacıoğlu**
İmanuñ söymesün söymeci nâş (vr. 73^a, G1/11. beyit)

Ğa'at gerek **Boyacıoğlu** saña kulađıñ ola
Tecävüz êtme kıru sözleri düzen êriş (vr. 73^a, G2/5. beyit)

Sabahat Deniz, tanıttığı *Anasır-ı Erba'a* adlı eserden hareketle şairin yaşamına ait çıkarımlarda bulunmuştur. Onun verdiği bilgilere göre Boyacıoğlu, *Anasır-ı Erba'a* adlı eserini yazdığı sıralarda saç sakalı ağarmış, yaşlı bir haldedir. Ticaretle uğraşmaktadır. Manzumesinin dil özellikleri ve kayıtlı olduğu mecmuadaki diğer risalelerin istinsah tarihi dikkate alındığında muhtemelen XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl başlarında yaşamıştır (Deniz, 2000, s. 163). Ancak hangi coğrafyada yaşadığı ve mezarının nerede olduğu da bilinmemektedir.

² Boyacıoğlu'na ait biri 11, diğeri 5 beyitlik gazel tarzı bu manzumeler yalnızca İ nüshasında (No: NEKTY00896, vr. 72^{ab}) bulunmaktadır.

1.2. Boyacıoğlu'nun Eserleri:

1.2.1. 'Anâsır-ı Erba'a:

Başlığı bulunmayan ancak konusu itibarıyla adının *Anâsır-ı Erba'a* olması gerektiği Âmil Çelebioğlu (Çelebioğlu, 1999, s.138) tarafından bildirilen Boyacıoğlu'nun bu eseri, 224 beyitlik bir mesnevîdir. Metnin bilinen tek nüshası "Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, 189 numarada kayıtlı mecmuanın 198^b-205^b varakları arasında yer almaktadır. Eserin telif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır. Klasik tarzda tertip edilmiş bir mesnevî hüviyetini taşıyan *Anâsır-ı Erba'a*'nın tevhid ve münâcâtı *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*, konunun işlendiği asıl kısmı ise *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Metinde çok sayıda vezin hatasıyla karşılaşmaktadır. Dil bakımından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtan mesnevîde, "anâsır-ı erba'a" olarak adlandırılan ve alemin yaratılışında önemli bir rol oynayan "su, ateş, toprak, hava" gibi dört unsurdan bahsedilmektedir. Bu dört unsurun özellikleri ile insan ahlâkı arasında ilgi kurulan manzumede, konu ve konunun işlenişi bakımından didaktik ve ahlâkî bir nitelik ön plana çıkmaktadır. Şair, eserinde anâsır-ı erba'anın özelliklerini vermekten ziyade bu dört unsuru esas alarak insanın güzel ahlâkla donanmasını amaç edinmiştir. Bu çerçevede peygamber ahlâkıyla yani iyi ahlâkla bezenmiş bir kimsenin nasıl olması gerektiğini göstermeye ve okura bunu benimsetmeye çalışmıştır.³

Boyacıoğlu'nun *Anasır-ı Erba'a* adlı eseri üzerine Sabahat Deniz tarafından bir makale kaleme alınmıştır (Deniz, 2000).

1.2.2. Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bîhi Nesta'in:

1.2.2.1. Eserin Şekil Özellikleri:

Bilim dünyasının dikkatine ilk kez sunulan *Dâsitân-ı Tarık-i Dervişân ve Bîhi Nesta'in* adlı bu eser, halk tipi bir mesnevîdir. 84 beyitlik dinî-tasavvufî nitelikteki bu eser, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatının başlangıç yıllarına ait olması

³ <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/boyacioglu>

nedeniyle eserde aruz kusurları oldukça fazladır. Bu kusurlar özellikle Türkçe sözcük ve eklerde karşımıza çıkmaktadır:

Gerçi 'âlim gerçi dervîş gerçi 'âm
Sünnete lâyıķ gerek dirlik hümâm (vr. 72^a, beyit: 77)

'Ucbınıu bursın **boynunu** dirîğ⁴
Olsun ol kendüiyi görmekten farîğ (vr. 69^b, beyit: 5)

Tâ senüj ucuñdan **êrişem** Haķ'a
Haķķ'a **êrenler** bulur 'ömri beķâ (vr. 70^a, beyit: 14)

Nête **uralar** anı çün bî-günâh
Gözi **yaşlu** bağrı **başlu** işi âh (vr. 70^b, beyit: 33)

1.2.2.2. Eserin Konusu ve İçeriği:

Sülûk âdâbını ve tasavvufî hakikatleri anlatmak ve bir dervîşlik hikâyesi üzerinden okuyuculara öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış bu eserde dünyanın fâniliği, kibir ve kıskançlık gibi duyguların kötülüğü; doğru insan, iyi bir dervîş ve suret ehli olmanın şartları; Tanrı rızasını kazanmak için çekilen zorluklar, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun ve Kur'an-ı Kerim yolunda yaşamanın önemi gibi ahlâkî-dinî-tasavvufî konular üzerinde durulmuştur.

Klasik mesnevilerde olduğu gibi tevhid veya naat türünde hiçbir beyte yer vermeden doğrudan doğruya konuya giren Boyacıoğlu, dervîşlik yolunu merak edenlerin yapması gereken özellikleri sıralayarak başlamıştır. Hakk'ı bulmak isteyen kişi, önce kendini bilmelidir. Bir katre sudan yaratıldığının bilincinde olmalıdır. Her canlı bir avuç toprağa dönüşecektir. Bunun için benlik duygularını kaplamış olan kibir ağacının başının kesilmesi, miskinlik aşının yenilmesi, kendini beğenmişlikten vazgeçilmesi şarttır. İyi amelleri kıskançlık ateşiyile yakmamak, kimseye bu gözle bakmamak, müminlere kibir ve nefretle yaklaşmamak gerekir. Çünkü kin tutanlar dine layık olamazlar. İyi

⁴ bursın boynunu dirîğ: boynunu ursun bî-dirîğ (M)

amelleri gizli şirkle kirletmemek şarttır. Zira ancak hâlis amel sahipleri temiz kalırlar. Dervişlik yolunda menzile varmak için açgözlülükten uzaklaşmak gerekir. Kişi, kendine miskinliği dost eylemeli, aşk darağacının ipinde nefisini öldürmelidir.

Dervişlik mertebesinden geçmek için derviş adayının yapması gereken bazı nefis terbiyesi aşamaları vardır. Bu sınav oldukça zorlayıcı olur. Dervişlik yolunda, yapılması son derece çetin olan bazı davranışların birer nefsi öldürme göstergesi olarak uygulandığı görülür. İlk on beyitte öğütlerini sıralayan şair, bunu daha somut bir örnekle hikâye etme yolunu tercih etmiştir.

Nefisini öldürmüş, suret ehli, dirliği temiz bir aziz var idi. Bütün gönlünü Hakk'a vermiş olan bu aziz, "gerçeklik" ile yola varmış idi. Bu kişi gelip şeyhe şöyle söyledi: "Ya şeyh sana hizmet edeyim ve bana suret giydir (el ver). Senin rehberliğinde Hakk'a ereyim. Hakk'a erenler sonsuz hayat bulurlar. Şeyh o kişiye şöyle cevap verir: "Ey kardeş! Sen henüz suret ehli olmaya layık olmadın. Suret ehlinin diriye ken ölmesi, varlığından vazgeçmesi gerekir". O kişi cevap verir: "Sözünüz başım üstüne, siz emredin ben size hizmet edeyim". Şeyh söyler: "Seni işe alacaktım (derviş olarak kabul edecektim) fakat sen izin vermedin. Filan yere git, orada daima işi tesbih okumak olan birini göreceksin. Onun karşısına varıp yüzüne söğ. Eğer sana karşı gelirse onu baştan aşağıya (iyice) döğ. Karşı gelmezse ona öyle bir vur ki âlem gözüne karanlık gelsin (gözü kör olsun). Bunu yaptıktan sonra geri gel sana suret giydireyim. Bu suret alma isteğinden geri kalma. (11-22. beyitler)

Hikâyenin bu kısmında suret isteyen kişi gelir, o şeyhin istediği dervişini arayıp bulur. Şair burada dervişin hal ve hareketlerini tasvir eder: O dervişin dili devamlı Tanrı zikrindedir ve Tanrı aşkından içi dışı dolmuştur. Gönlünü Hak aşkına kul eylemiş ve gözyaşları yüzüne yol eylemiştir. Sureti dolunaya benzeyen bu dervişin yüzüne kim bakarsa onu utanma duygusu kaplamaktadır. (23-27. beyitler)

O dervişini dövmekle görevlendirilen kişi, döveceği dervişini bu halde görünce tövbe edip başını önüne eğdi. İçinden şu duyguları geçirdi: Bu adamı dövmek isteyeninin eli kurusun. Zira pek çok kişi (o mübarek insanın) yüzünü görmek arzusundadır. Bunu böyle diyerek geri döndü. Şeyh katına gelerek gördüğü kişi ile ilgili duygularını aktardı: "Beni

gönderdiğin kişi, bir atadır. Ona vurmak hatadır. Kim ona el uzatırsa ona yazıklar olsun. O, Tanrı'nın sevgili kullarından bir velidir. Gözü yaşlı, gönlü yaralı ve işi "âh" olan o günahsız insana ne diye vursunlar? Onu dövmek reva mıdır? Zira onun duası dertlilerin derdine devadır." Şeyh şöyle cevap verdi: "Dönüp onu dövmekten başka çaren yok. Eğer sen suret âşığı isen vurman, yüzünü yere sürmen gerek." Bunun üzerine şeyhin sözüne uyarak dervîşi dövmek üzere yola çıkan kişi, dövmekle görevlendirildiği dervîşi görünce çok utanıp dövmekten vaz geçerek tekrar şeyhin yanına dönmeye karar verir. Şeyhe şöyle seslenir: "Ey hoş kişi! Bu işten beni kurtar. Onu dövmeyeyim." Bunun üzerine şeyh şöyle cevap verir: "Sen bu yolu varamazsın, çünkü sen sözümüzü dinlemiyorsun. Sen bu surete âşık oldunsa, yola gerçeklikle geldinse varıp o kişiyi dövmen lazım. Başka çare yok. Geri gitmen lazım." Bu çaresiz kişi, dövme işini yapmaktan başka çaresi olmadığını anlayınca çok sinirlenir. Vurmaktan başka çare olmadığını görerek dervîşe bir tokat atar. Dervîşin yüzünü yere vurup tekmeledikten sonra dervîş kişinin yapışıp elini öper ve şunları söyler: "Evet, vurmakta haklısın. Çünkü biz doğru yola varmadık." Tekrar döven kişinin elini öperek ona tatlı sözler söyler. "Vurman az olur bana. Belki benim için ölüm haktır. Yüzümün kemiği eline batmış olabilir, bana hakkını helal et." Şair burada araya girerek bir beyitlik öğütte bulunur:

"Nefsi bunlar gör neçe öldürdiler
Şöyle urandan döner 'özri diler" (Beyit: 51)

Tokat atan kişi bu sözleri duyduğunda gözleri yaşla dolar. Vurduğu ve yüzünü yere sürdüğü için pişmanlık duyar. Ağlayarak şeyh katına gelir ve şöyle seslenir: "Kötü bir emir verdin bana. Günahsız birine zarar verdim. Ben ona tokat attım ama o benim elimi öptü. Dedi ki "Bize vurmak az gelir, bizim hakkımız ölüm olmalıdır." Şeyh şöyle cevap verdi: "Yol sağlam değil, sakınmak gerekir. Sen de onun gibi olursan, bu yola ihlâs ile gelersen, günde bin kez ölmeden önce ölmen gerekir. Varlığından geçip mahvolman gerekir. Seni dövenlere boynunu uzatıp öpmek için ayaklarına kapanasın. Sana küfredenleri sen övesin. Bunların Tanrı emri olduğunu bilesin. Böylece şeyh nasihat eyleyerek Tanrı'nın özel kullarına ait işaretleri söyledi. Nasihat bitince suret giydirdi ve müride mutluluk beratı ulaştı.

Burada hikâye tamamlanır. Bundan sonra şair, öğütlerini sıralar:

Derviş olan tevekkül ehli olmalıdır. Dünya işlerini geri plana atıp, din işlerine ağırlık vermelidir. Padişah (Tanrı) yolundan çıkıp kullar kapısında gezmemelidir. Bütün rızıkları Tanrı'nın verdiğiğine inanmalı, inanmayanın cehennemde yanacağını bilmelidir. Dervişin gözü kendi üzerinde olmalı, sözlerinde tevazu sahibi olmalıdır. Sen dışından derviş görünürsün, fakat için ettir. Böyle davranırsan dervişlik yolu senden uzak olur. Dervişin giysisi yaprak (yani gösterişten uzak, yırtık pırtık), yüzü ayaklar altında (alçakgönüllü) olmalıdır. Sen dışını süslersin ama için haraptır. Senin için yemek içmek olursa Tanrı'ya eremezsin. Bu tür kişiler ahirette ıstırap çeker. Derviş ya âlim olmalıdır ya da iyi bir dinleyici. Cahillikle yola varmak kötüdür. Dervişin davranış ve sözleri alçak olmalıdır. Dıştan da içten de Müslüman olmalıdır. Derviş arkasını sağlam bir yere yaslamazsa yarın onu hırkası bile kurtaramaz. Eğer âlimin dirliği güzel olmazsa onu elinde taşıdığı tesbih kurtarmaz. İster alim ister derviş, isterse halktan biri olsun herkesin sünnete layık davranması gerekir. Peygamberler, veliler ve dervişler bu yüce yoldan Tanrı'ya ulaştılar. Hakk'a giden o yol, Kur'an ve peygamber hükmüdür. Kur'an'ın hükmü ve sevgili peygamberin sünneti neyse bunları yerine getirelim. Birinci şart, Allah'a iman etmektir. Bu yoldan başka yola sapma. Allah'ın her emrettiğini yerine getirirsen, yasaklarından uzak durursan lütfâ erersin. Gel gör ki Boyacıoğlu doğru yol üzerine gitmedi, gönlünü dost kulluğuna vermedi. O gaflet içinde kaldı.

Anlatılan temsilî hikâyenin ve verilen öğütlerin ardından gazel tarzında kafiyeleşmiş iki manzumeye yer verilmiştir. Tasavvufî nitelikteki bu manzumelerde de didaktik nitelik ön plandadır. Tecâhül-i ârif yoluyla kendine hitap eden Boyacıoğlu, bu manzumelerde insanın neden yaratıldığının bilincinde olması gerektiğini, dünyanın faniliği, nefis terbiyesi, ahiret hazırlığı ve Hak yolunda kul olmanın gerekleri üzerinde durmuştur. Burada şair kendisine nasihat eder gibi görünerek bir nevi okuyucuya ders vermeye çalışmıştır. Boyacıoğlu, Allah'tan rahmet ve lütuf dileyerek manzumelerini sonlandırmıştır:

Gazel 1:

<i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün</i>	
Boyacıoğlu İneğ çekme [sen] baş Neçe bir 'aşılıkde süresin yaş	Boyacıoğlu, dik kafalılık edip ayrı baş çekme! Daha ne kadar asilikle zaman geçireceksin?
Neden yarattı getürdi cihana 'Aceb bilür misin seni o nakķaş	Bütün kâinatı yaratan nakķaşın acaba seni neden yarattığını ve dünyaya getirdiğini bilir misin?
Degül miydün [ki] bir kıatre menî sen İneğ gögsün[i] germe ey kıarındaş	Sen bir damla meni değil miydin? Böyle iken göğsünü gererek dolaşma ey kardeş.
Aıar mısın varacağuğ yeri hîç Döşegün toprak ola yasduğuğ taş	Varacağın yeri hîç anıyor musun? Döşegün toprak, yastığın taş olacaktır.
Çüriye nâz-ile besledüğün ten Dökile saç şakal [u] kirpügi kıaş	Nazla beslediğın tenin, saçın, sakalın, kirpiğın, kıaşın dökülecektir.
Yılan çayan yeye a'zalaruğı Olasığ kıurda kıuşa bir zamân aş	Azalarını yılan ve çayan yiyecek, bir zaman kurda kıuşa yem olacaksın.
Nişânuğdan hayır bilmeye kimse Ola süñüklerüđ cümlesi hâşhâş	Geride bıraktığın hayırlı bir işaret yoksa seni kimse bilmeyecek, unutacaktır. Kemiklerin tamamı paramparça olacaktır.
Kıarığu geceler yüz yere urup Aıuban şuçlaruğ akıtmaduğ yaş	[Çünkü sen] karanlık gecelerde secde edip suçlarını anarak gözyaşı akıtmadın.
Uzak menzîl azığun yok suçun çok Nê kıazandığ getür ol yola yoldaş	Ebedî âhiret hayatı olan uzak menzîl için çok suç işledin ama hîç azık biriktirmedin. Ne kıazandıysan getir, öyle yola yoldaş ol.
V'ey eger tevbesiz gider olursan Ola gizlü 'ayıplarun yarın fâş	Eğer tövbesiz gidersen gizli ayıpların yarın ortaya çıkacaktır.
Kıuşan İslâm pelengin Boyac'oğlu İmânuğ soymasun soymacı[lar] nâş	İslam kumaşını kıuşan ey Boyacıoğlu! [Zira] öldüğünde cesedini soyanlar senin imanını da soymasın.

Gazel 2:

<i>mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün</i>	
'Amel bahārına bir gün gele hāzān erişe Gide hayāt bozılır [hem] ölüm yazan erişe	Amel baharına bir gün gelecek hazan erişecektir. Hayat (elimizden kayıp) gidecek, kaderimizde yazılan ölüm erişecektir.
Mizān-ı 'ömri çürütdün sarāy u köşke dirîğ Gide o köşk bezicilerinün kızan erişe	Yazıklar olsun ki ömür terazisini saray ve köşklere çürüttün. O süslü köşk elden gidecek, kıtlık erişecektir.
Bu düzgünjü düzetedün āhırün [kim] aḫmayuben Göresin ol neçe düzgünleri bozan erişe	Sonunu düşünmeden bu düzeni devam ettirdin. O düzgünleri bozanın nasıl erişeceğini sen de göreceksin.
Rızā ārzūlayanlar ḳomaya [hem] ṭoğru yolu Sen eyle şanma ki dōst[in]a yilen az erişe	Rıza isteyenler doğru yolu bırakmasın, sen sanma ki dosta doğru koşanlar erişemeyecektir!
Ṭā'at gerek Boyac'oglu saḫa ḳulağın ola Tecāvüz etme ḳuru sözleri düzen erişe	İbadet etmek gerek Boyacıoğlu, söylediklerimi kulağında tut. Kuru sözler sarfetme. Bu düzenin de sonu gelecektir.

2.2.2.3. Eserdeki Tasavvufi Kavramlar ve Terimler

Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'in adlı eser dervişlik yollarını gösteren bir eserdir. Eserde dervişliğin ne olduğunu bilmek isteyenlere seslenilir ve dervişliğin yüce Allah'a ulaşmada en önemli vasıta olduğu vurgulanır. Dünyanın faniliğinden, doğum ve ölüm arasında geçen hayat yolculuğundan önemle bahseden eserde tasavvufla ilgili çeşitli konulara yer verilir.

Şüret sözcüğü etrafında dervişlik yollarını anlatan eserde "süret ehli olmak", "süret geyürmek", "sürete layık olmak", "sürete nâ-murat kalmak", "süret talep kılmak", "sürete âşık olmak", "sürete muhip olmak" gibi birtakım kavramlar ve ifadeler kullanılmıştır.

Nefsin öldürmiş var-ıdı bir 'azîz
Şûret ehli(ydı) dirligi ğâyet temiz (69b-11)

Geldi bir kişi eyitdi şeyh sağa
Hidmet eğeyin şûret ğeyür bağa (69b-13)

Şeyh eyitdi ol kişiye ey ağı
Şûrete sen lâyıķ olmadığ dağı (70a-1)

Şûret ehli diriyken ölmek gerek
Varlığından külli mağv olmağ gerek (70a-2)

Gêrü gel tâ geydürem sağa şûret
Kalmayasın bu şûretten nâ-murat (70a-9)

Ol şûret taleb kılan kişi gelür
Ol dedüği dervîşi ister bulur (70a-10)

Şûrete 'âşık-ısağ urmağ gerek⁵
Belki yüzini yere sürmeğ gerek (70b-8)

Sen bu sûrete muhib olduğ-ısa
Yola gerçeklik-ile geldüğ-ise (70b-13)

Çün naşihat bitdi ğeyürdi şûret
Degdi mürîde sa'âdetden berât (71b-13)

Metnimizde geçen bu ifadeleri anlamak için tasavvufta kullanılan suret teriminin izahına bakmak gerekir.

"Tasavvufta sûret terimi genellikle iki anlamda kullanılmıştır. Birincisinde "şekil, görüntü, zâhir, mazhar" gibi kelimelerle eş anlamlı olarak "bir şeyin duyularla algılanan dış görüntüsü ve varlığı" demektir. Bu anlamıyla sûret mâna karşısındaki lafız, gerçeklik karşısındaki görüntü, ruh karşısındaki beden, öz karşısındaki şekil, bâtın karşısındaki zâhir durumundadır.

⁵ urmağ: urmağ (Nüsha)

Sûfiler idrak ettikleri bu sûreti tabir ya da te'vil ederek lafızdan mânaya intikal etmeyi, zâhirden bâtına geçmeyi, görüntüden gerçekliğe, mecazdan hakikate ulaşmayı bir yorum yöntemi diye benimsemişlerdir. Rüya esnasında misal âleminde ya da uyanıklık halinde müşâhede âleminde görülen hayalî sûretlerin gerçek mânalarına ulaşmak için tabir edilmesi bu yöntemin bir örneğidir. ....İkinci olarak sûret "bir şeyin hakikati, mahiyeti, ruhu, sebebi" anlamında kullanılmıştır. Muhakkik sûfiler bu anlamdaki sûretle bir şeyin ilâhî bilgideki hakikatini kastederler. Sadreddin Konevî, bir şeyin hakikatini idrak etmenin o şeyin ilm-i ilâhîdeki sûretini tasavvur etmek olduğunu söyler. Buna göre sûret "eşyanın ilm-i ilâhîdeki hakikatleri (hakâik-ı ilâhiyye), mahiyetleri (suver-i ilmiyye)" mânasında kullanılmıştır. Bu iki anlamı arasında irtibat kurularak sûret "bir şeyin bütünlüğü, yapısı, toplamı ve zihindeki tasavvuru" şeklinde tarif edilebilir. Bu terim anlamından hareketle Tanrı'nın sûreti, insanın sûreti, âlemin sûreti, ilk taayyünün sûreti, varlığın sûreti, hakikatü'l-hakâikin sûreti gibi tamlamalar halinde pek çok sûret tarzından söz edilmiştir." (Kaya, 2012, s. 540)

Boyacıoğlu'nun *Dâsîtân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta'în* adlı eserinde "suret", yukarıda izah edilen iki anlamdan "bir şeyin hakikati, mahiyeti, ruhu, sebebi" anlamında kullanılmış olmalıdır. Çünkü eserde geçen "sûret ehli olmak", "sûret geyürmek", "sûrete layık olmak", "sûrete nâ-murat kalmak", "sûret talep kılmak", "sûrete âşık olmak", "sûrete muhip olmak" gibi kullanımlar ile dervîşliğin ilahî bilgideki hakikati kastedilmiştir. Suret, bir anlamda ilahî hakikatin dervîşlik bünyesindeki tezahürüdür. Nefsini öldürmüş kişi olan dervîşin dirliği temizdir ve bu nedenle suret ehliendir. Dervîşlik vasfı bulunmayan ve dervîş olmak isteyen kişilerin birtakım zorlu sınavlardan geçmesi gerekir ve bunun sonucunda "suret giyme", "surete erme" istekleri gerçekleşmiş olur. Zira "surete layık olmak" her kulun nail olabileceği bir lütuf değildir. Suret talep kılan kişinin adeta sevgili uğruna savaştığı bir aşık gibi mücadele etmesi ve sonunda "surete aşık" ya da "surete muhip" olması gerekir. Bütün bu manevi mertebelere erişen ve hakikate ulaşan kişi suret giyerek kutlu bir konuma ulaşmış olur ve sonunda dervîşlik rütbesini kazanır. "Suret geyürmek" ya da "surete aşık olmak"

tasavvufi merhalelerden dervîşin "hakikat" makamına ulaşmış olmasının bir sembolü olarak da değerlendirilebilir.

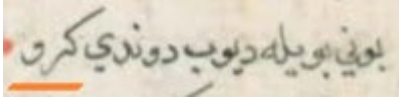
2.2.2.4. Eserin Yazım ve Dil Özellikleri

Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bihî Nesta'ın'de oldukça açık, anlaşılır bir dil ve sade, samimi bir üslup kullanılmıştır. İncelediğimiz bu eserde Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türklerinin kurduğu yazı dilinin en eski örneklerinin sahip olduğu özelliklere benzer şekillere rastlanmaktadır. Eserde Eski Anadolu Türkçesinin genel yazım özellikleri göze çarpmaktadır.

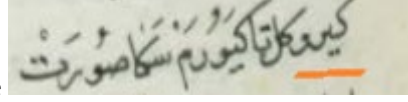
Eserin İ nüshasında temiz, açık ve düzenli bir hat kullanılmasına rağmen M nüshası daha karmaşık ve okunaksız bir hatla kaleme alınmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki incelediğimiz metnin nüshaları birer müellif nüshası değildir. Eski bir şiir mecmuasında karşılaştığımız bu eser ve nüshaları, Boyacıoğlu tarafından yazılmış asıl metnin sonraki yıllarda yazıya geçirilmiş birer kopyası olabilir. Metnin dil özellikleri de bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Bu bölümde eserde görülen başlıca özellikler örneklendirilmiştir.

Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bihî Nesta'ın adlı eser genel olarak Eski Anadolu Türkçesi yazım özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde görülen başlıca yazım özellikleri İ ve M nüshası dikkate alınarak tespit edilmiş ve aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir.

İncelediğimiz metinde ünlülerin gösteriminde kesin bir kural yoktur. Türkçe sözcüklerde ünlüler harekesiz bir şekilde yazılarak ا و ی harfleriyle gösterilmiştir. Metinde kapalı e /è/ yazımında bazı tutarsız durumlar göze çarpar. Metni yazan kişinin eserde oldukça sık geçen *nêçe, gèrû, dê-, nète, nèkim, yèr, tèzcek, êşit-, èt-, yè-, èr-* gibi sözcüklerin yazımında kapalı e için özel bir işaret kullanmadığı ve bu sözcükleri bazen /y/ ile bazen de /y/'siz yazdığı görülmektedir. Örneğin metnimizde geçen *gèrû* sözcüğünün yazılışlarını gözden geçirelim. Metinde toplam yedi yerde *gèrû* sözcüğü geçmektedir. [(70^b-22), (71^a-30), (71^a-30), (71^a-35), (71^a-37), (71^a-38), (71^a - 42)]. Sözcük, (71^a - 30. beyit) numaralı beyitte diğer yazılışlarından farklı (/y/ kullanılmadan) yazılmıştır. Aşağıda iki farklı yazım örneği gösterilmiştir:

ve

Bunu böyle dëyüp döndi gërü   Gërü gel tā geyürem saña şüret

Metinde *kapalı e* ünlüsü için birçok örnek görülmektedir: *yërine* (69^b-4), *ërişem* (70^a-1), *ërenler* (70^a-1), *yërde* (70^a-6), *gërü* (70^a-9), *ëdiüp* (70^a-15), *nëçeler* (70^b-1), *dëyiüben* (70^b-2), *tëzcegin* (70^b-10), *nëçesi* (70^b-12), *ëşit* (71^a-2), *ëşitdi* (71^a-9), *ëdesin* (71^b-3), *gëyiürdi* (71^b-5), *yëmek* (71^b-13), *ëdelüm* (72^a-7) vb.

Ünlülerin gösteriminde herhangi bir kurala bağlı kalınmaksızın farklı yazım şekillerinin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Metnin genelinde hareke kullanılmamasına rağmen bazı sözcüklerde kimi zaman uzatmayı göstermek, kimi zaman vezne göre doğru okuyuşu belli etmek ya da kimi zaman sözcüğün nasıl okunması gerektiğine işaret etmek için çeşitli hareketlerin az sayıda kullanıldığı görülür. Bazı sözcükler sadece elifle, bazen üstünlü elifle ve az sayıda da medli elif kullanılarak yazılmıştır. Metnimizde medli elifle yazılan sözcükler çoğunlukla Türkçe sözcüklerde olmak üzere şu sözcüklerde görülür: *avuc* (69^b-3), *arada* (70^a-11), *arı* (70^b-5) (70^b-6) (71^a-7) (72^a-3) (72^a-9), *anun* (71^a-3), *azmaya* (71^b-8), *añar mısın* (72^a-15), *azığuñ* (73^b-5).

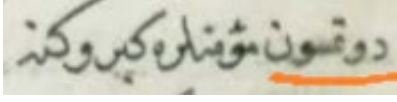
Türkçe sözcüklerdeki /ç/ sesinin yazımında bazı örneklerde ç kullanılmıştır. Özellikle sözcüğün sonunda -ç yazımında bu durumla karşılaşılır. Metnimizde *avuc* (69^b-3), *güc* (69^b-3), *birkaç* (71^a-3) *şac* sözcükleri bu şekilde yazılmıştır. Bunların dışında metnin geneli düşünüldüğünde ve sayı bakımından karşılaştırma yapıldığında /ç/’li biçimler daha çoktur.

Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan dudak uyumunun yokluğu metnimizde baskın olarak görülür: *kendüzin* (69^b-1), *basılır* (69^b-2), *üstine* (69^b-2), *görsin* (69^b-3), *ağacınuñ* (69^b-3), *ucbınuñ* (69^b-4), *boynunu* (69^b-4), *kendüyi* (69^b-4), *yakmasun* (69^b-5), *bakmasun* (69^b-5), *dutmasun* (69^b-6), *katmasun* (69^b-7), *koyunna* (69^b-8), *kendüye* (69^b-9), *elünden* (69^b-9), *öldürmiş* (69^b-10), *göñlini* (69^b-11), *olmaduñ* (70^a-2), *dökdi* (71^a-11) vb.

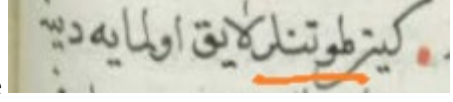
Art damaksıl /ŋ/ sesini göstermek için metnimizde ٱ kullanılmıştır. Fakat řu örneklerde özellikle ٱ ile gösterilmiştir: arşun (69^b-2), olmaduğ (70^a-2), Tağrı (70^a-12), aŗa (71^a-5), şuluna (71^a-7) vb. Art damaksıl /ŋ/ sesini göstermek için metnimizde çoğunlukla ٱ kullanılmıştır. řu sözcük örneklerinde karşımıza ٱıkar: ağacınuğ (69^b-4), ucbinuğ (69^b-5), gŋnlini (69^b-14), saŗa (69^b-15), baŗa (69^b-15), senüğ (70^a-1), ucunduğan (70^a-1), sözüğ (70^a-4), özüđ (70^a-4), komaduğ (70^a-5), anuđ (70^a-7), gŋnlini (70^a-13), benzerdi (70^a-14), dedüğiğ (70^b-3), aŗa (70^b-4), âşık-ısağ (70^b-8), yaŗa (70^b-10), olduğ-ısa (70^b-13), geldüğ-ise (70^b-13), ursadı (70^b-14), varsadı (70^b-14), urduğuğ (71^a-4), kişinüğ (71^a-5), yüzümüğ (71^a-7), öğünde (71^a-11), étdüđ (71^a-12), olur-ısağ (71^a-15), gelir-iseđ (71^a-15), biđ (71^b-1), öğdin (71^b-1), varlığundağ (71^b-1), boynüğ (71^b-2), Tağrı'dan (71^b-3), buŗa (71^b-4), Tağrı (71^b-4), dinle (71^b-6), Tağrı'nun (71^b-9), dervişüğ (71^b-10), taşuğ (71^b-11), iĉüđ (71^b-11), taşığı (71^b-13), iĉüđ (71^b-13), iřüđ (71^b-13), Tağrı'ya (71^b-14), dervişüğ (72^a-1), 'âlemüğ (72^a-3), Kur'an'ı (72^a-7), habîbüğ (72^a-7), dutasığ (72^a-9), gŋnlini (72^a-10), iŗeđ (72^a-12), miydüğ (72^a-14), gögsüği (72^a-14), aŗar mısın (72^a-15), varacağuğ (72^a-15), döşeğüğ (72^a-15), yastığuğ (72^a-15), besledüğüğ (72^b-1), olasığ (72^b-2), nisânunduğan (72^b-3), süňüklerüđ (72^b-3), řaraŗuđ (72^b-4), suçlaruğ (72^b-4), akıtmaduğ (72^b-4), suçüğ (72^b-5), kazandı (72^b-5), olursadı (72^b-6), ayıplardı (72^b-6), imānuđ (72^b-7), şürütdüğ (72^b-9), düzđiđi (72^b-10), düzetdüğ (72^b-10), âğirüğ (72^b-10), şulağuğ (72^b-12), dinleyeni (72^b-13) rahmetüğle (72^b-13).

Ön sesteki /t/'ler kalın ünlülü sözcüklerde korunmuştur: toprak (69^b-3), tuŗanlar (69^b-7), taşı (70^a-12), şolu (70^a-12), şonu (71^b-12), şoğrı (72^a-10). İnce ünlülü sözcüklerde ise [örn. diler (69^b-1), dirliği (69^b-13), dedüği (70^a-10), deyüben (70^b-2), döndi (70^b-2), degüreler (70^b-4)] ötümlüleşerek /d/'ye dönüşmüştür.

İncelediğimiz metinde ayrıca tut- eyleminin yazımında da farklı tercihler görüldü. tut- eylemi bazen ı/ d/ ile, bazen de ٱ/ ř/ ile yazılmıştır. Bu şekiller aşağıdaki örneklerde ifade edilmiştir:

ile

Dutmasun mü'minlere kibr ü kine   Kin **ıtutanlar** lâyıķ olmaya dine
(69b-7)

Kaynaşma olayı şu örneklerde görülmektedir: kendüzin (69b-1), (69b-2); nète (70b-5), Boyac'oglı (72a-10), (72b-7), (72b-12); düny'ışinde (71b-7).

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü örnekler: boynunu (69b-5), kıoyına (69b-9), göjlini (69b-12), ehliyidi (69b-11).

Biçim bilgisi açısından metin devrinin diğer eserleriyle ortak özellikler göstermektedir. Kesin gelecek zaman eki –IsAr şu örneklerde görülür: olısar (69b-3), salısarun (70a-5).

Buyruk birinci teklik kişisi eksiz olduğu gibi –Gıl eki yardımıyla da yapılmaktadır: eylegil (71a-14). Ayrıca üçüncü kişide çürkiye (72b-1), dökile (72b-1), ola (72b-6), erişe (72b-8), kıomaya (72b-11) yazıla (72b-14) durumlarına rastlanmaktadır.

Ulaç eki –UbAn bazı örneklerde karşımıza çıkar: basuban (71a-10), varıban (70b-14), ağlayuban (71a-11), varuban (68b-3), aıuban (72b-4), aımayuban (72b-10).

Gönüllülük (voluntatif) eki: erişem (70a-1), edem (70a-4), geydürem (70a-9)

Duyulan geçmiş zaman –mış/-miş biçiminde düz-dar ünlülü çekimi şu örneklerde görülür: öldürmiş (69b-11), varmışıdı (69b-12), oturmuşıdı (70a-11), eylemiş (70a-13).

Metnimizde kese görsin (69b-4) ve çeke görsin (69b-9) örneklerindeki gibi birleşik fiiller de kullanılmıştır. Ayrıca adıl n'si kullanılmadan bular "bunlar" (71b-3) yapısı da tek bir örnekte görülür.

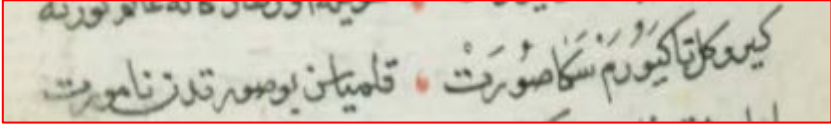
Söz varlığı olarak bakıldığında müellifin arı ve duru bir dil kullandığı, özellikle Türkçe sözcüklere ağırlık verdiği görülür. Birçok eskicil sözcüğün de kullanıldığı metnimizde aşla- (69b-4), bur- (69b-3), kıaķı- (70b-15), az- (71b-8), yarlıģa- (72b-14) gibi arkaik fiiller

kullanılmıştır. Metinde baş "yara", berk "sıkı, sağlam", yumuş "iş" gibi en eski Türkçe sözcüklere de rastlanmaktadır.

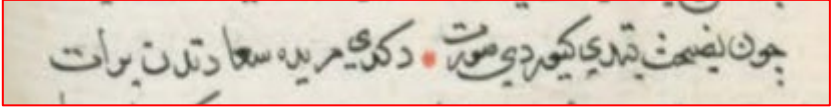
Eserde Eski Türkçe ile kıyaslandığında başlıca karakteristik Oğuzca özellikleri şu şekillerde göze çarpar:

- Söz içi ve söz sonu /d/ foneminin /y/'ye değiştiği görülür:

ET ked- "giymek" > DTD gey- olmuştur:

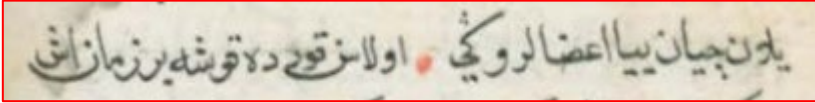

Görü gel tā **geyürem** saña şüret / Qalmayasın bu şüretten nāmveret [70^b, 22]

Çün naşihat bitti **geyürdi** şüret / Degdi müride sa'adetden berät [72^a, 63]

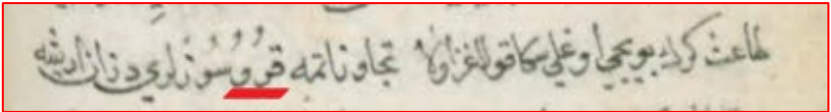
- ET çadan "çıyan" > DTD çayan olmuştur:

Yılan **çayan** yeye a'zalarıñı / Olasıñ qırda qışa bir zamān aş [73^a – 90. beyit]

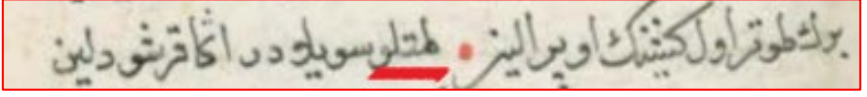
- Çok heceli sözcüklerin sonunda -g > -Ø görülür:

ET qurug > DTD quru olmuştur:

Ta'at gerek **Boyacıoğlı** saña qulađıñ ola / Tecāvüz étme **quru** sözleri düzen eşişe

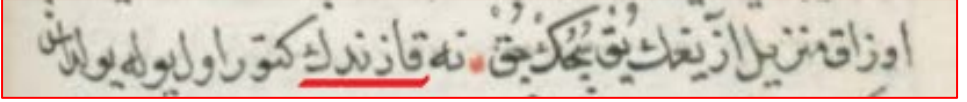
ET tatlıg > DTD tatlu olmuştur:

Berk tatar ol kişinüñ öper elin / **Tatlu** söyledür aña qarşu dilin [71^b, 48]

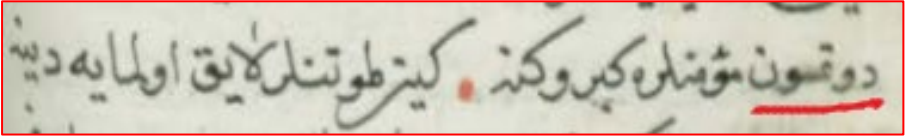
- İkinci hece başındaki /g/ foneminin düşmesi görülür:

ET kazğan- > DTD kazan- olur:

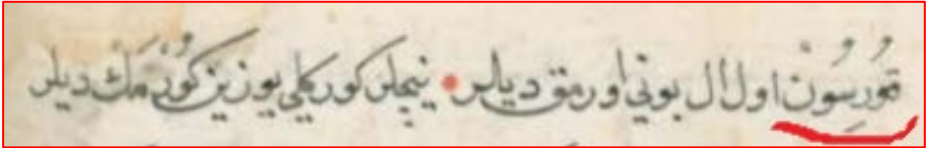
Uzak menzil azıgun yoq suçun çoğ / Ne **kazanduñ** getir ol yola yoldaş [73^a, 93]

- t- > d- görülür: ET tut- > DTD dut-

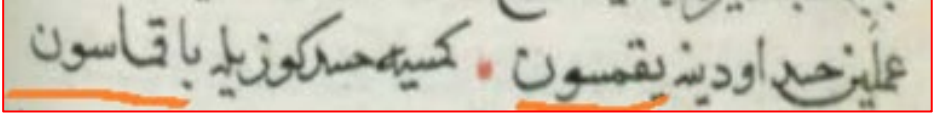
Dutmasun mü'minlere kibr ü kine / Kin tutanlar lâyıq olmaya dine [69^b- 7]

- Dudak uyumunun yokluğu sıklıkla görülür:

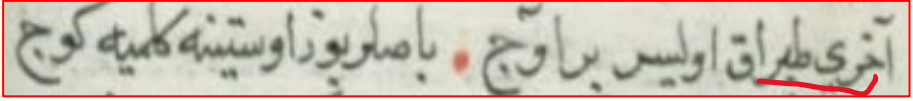
Qurison ol el bunı urmağ diler / Neçeler görkli yüzün görmek diler (70^b-1)

- Yuvarlaklaşmalar görülür:

'Amelin hased odına **yakmasun** / Kimseye hased gözile **bakmasun** (69^b-6)

- Gelecek zaman eki olarak – *IsAr* eki kullanılmıştır:

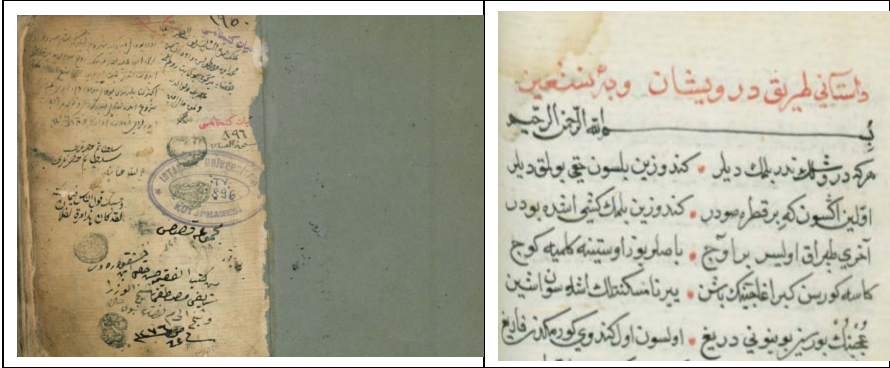

Āħirî toprak **olısar** bir avuç / Başılur buz üstine gelmiye güç (69^b-3)

2.2.2.3. Nüsha Tavsifi:

Daha önce üzerinde herhangi bir akademik çalışma yapılmamış olan bu eserin elimizde iki farklı nüshası bulunmaktadır.

a. İ Nüshası: *Dâsitân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bihî Nesta'in* başlıklı incelememize konu olan eserin ilk nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde kayıtlı NEKTY00896/2 numaralı bir şiir mecmuasında (vr. 69^b-72^b) yer almaktadır.

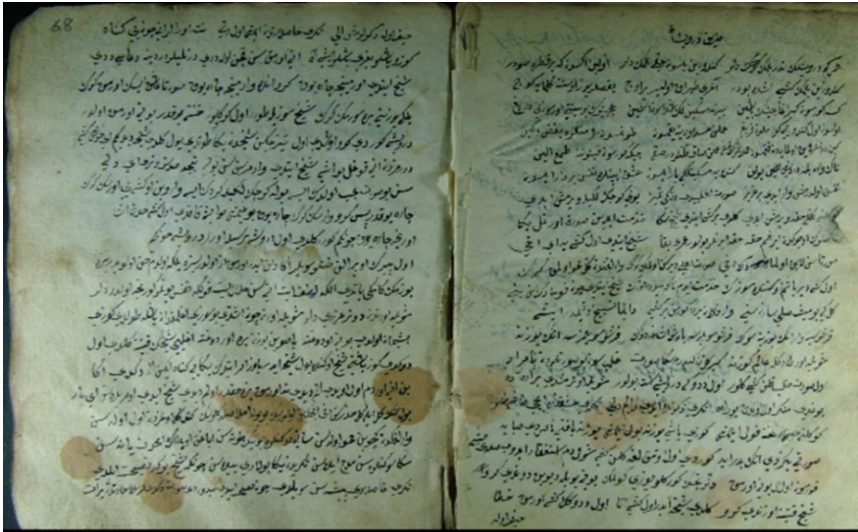

"Eser dıştan 20x14 cm ebadındadır. İç sahife ebadı 16x10 cm'dir. Kahverengi deri ciltli, mıklepli ve şemselidir. Fakat bu cilt esere

sonradan geçirilmiştir. İlk sayfada sülüs kırmasıyla yazılmış besmeleden sonra metne geçilmiştir. Yazı çeşidi harekeli nesihdir. Paragraf başları, ayetler, hadisler, şiirler, Arapça, Farsça sözler ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. *Cinânü'l-Cenân*'ın⁶ ardından 116 varaklık "Tuhfe" adlı bir başka mensur eser ve 217 beyitlik noksan kalmış bir mesnevî aynı cilt içine ikinci ve üçüncü bir eser olarak ilave edilmiştir. Böylece üçlü bir mecmua oluşturulmuştur. *Cinânü'l-Cenân*'ın da içinde bulunduğu bu mecmua Mehmet Sıddık el-Hüseyni tarafından Şeyhü'l-İslam Yahya Tefvik Efendi Medresesi'ne bağışlanmış, oradan Laleli'deki Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne, daha sonra da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir." (Efendioğlu, 2012, s. 317) Bu nüshada (No: NEKTY00896, vr. 72^{ab}) mesnevinin devamında Boyacıoğlu'na ait biri 11, diğeri 5 beyitlik gazel tarzında iki manzumeye daha yer verilmiştir.

b. M Nüshası: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 4816/2, vr. 67^b-68^b.

⁶ Mecmuada bulunan XV. yüzyıl Türk edebiyatının dil ve edebiyat bakımından önemli örneklerinden Müfessir Hacı Ivazoğlu Mehmed'in *Cinânü'l-Cenân* adlı eseriyle ilgili olarak bir doktora tezi (Efendioğlu 2007) ve bir de yüksek lisans tezi yazılmıştır (Altuntaş 2007).

Çalışmamıza konu olan mesnevinin ikinci nüshası bir *Mecmua-i Eş'âr ve Fevâid* içerisinde kayıtlıdır. Bu mecmua, kütüphane kayıtlarına göre 210x150 mm ebadındadır. Sayfalarda satır sayısı farklıdır. İçerisindeki yazılar, âbâdî kâğıda düzenli olmayan ve birbirinden farklı yazı stilleriyle kaydedilmiştir. Mecmua içerisindeki eserlerin istinsah tarihi dikkate alındığında XVIII. yüzyılda düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Uşşâkî'ye ait (ö. 1200/1785-86) 1199/1784-85 yılında istinsah edilmiş *Sürûr-nâme* adlı manzum Kur'ân fâl-namesi (Avcı 2018: 83-103) bunlardan biridir. Çalışmamıza konu olan mesnevinin yazısı, ta'lik yazı karakterini andırmaktadır.

3. SONUÇ:

“Dâsitân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bihî Nesta'ın” adlı 14. yüzyıl Türkçesi özellikleri taşıyan ve dervîşlikle ilgili öğüt veren mesnevi, dil ve yazım itibarıyla Anadolu'daki en eski Türkçe eserlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Oldukça sade bir dille yazılan bu eserde zamanının konuşma dili ve ağız özelliklerinin esas alınması, sanatsal ve edebî kaygılardan uzak, tamamen okuyuculara yönelik açık, anlaşılır, yalın ve eskicil bir Türkçe kullanılması dikkatleri çekmektedir. Aruz ölçüsünde hatalar bulunması, bazı sözcüklerin kalıba uydurulmak için değiştirilmesi, uzun ünlülerin kısaltılması vs. gibi özellikler görülür. Elimizde iki ayrı nüshası bulunan eserde bazı dizeler muhtemelen müstensih tarafından yazıya geçirilirken atlanmıştır [(İ) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: NEKTY00896/2, vr. 51, 61, 71. Beyitlerin ikinci dizeleri]. 84. beyitle son bulan hikâyenin sonunda İ nüshasında iki gazel yer almaktadır. Didaktik nitelikteki bu gazellerde de tasavvufî nitelik ön plandadır. Halk tipi mesnevî tarzındaki eserde şairin adı, biri mesnevîde diğer üçü bu mesneviyi takip eden iki manzumede olmak üzere dört yerde (beyit: 83, 85, 95, 100) geçmektedir. Eseri incelerken özellikle dil özellikleri ön planda tutulmuş olup mesnevîde geçen bazı arkaik sözcüklere de dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Arapça Farsça sözcükleri çok az tercih etmekle beraber bu sözcüklerin yanında Türkçesini de kullanması ve hatta çoğu sözcüğü Türkçeleştirmesi özellikle göze çarpmaktadır. Bu tarz ikili kullanımlar mesnevinin tamamına yayılmıştır. İmlada, kullanılan sözcüklerin seçiminde, aruz ölçüsünün uyarlanışında bir kurala tabi

olunmadığı gözlenmekte; zaman zaman edebî dil kurallarına uyulurken zaman zaman da konuşma dilinin ve ağız özelliklerinin tercih edildiği görülmektedir. “Dâsitân-ı Tarîk-i Dervîşân ve Bîhi Nesta’în” başlıklı hikâyenin yazı çevrimini yaparak bu alanda yapılan çalışmalara katkıda bulunmak, 14. yüzyıla ait Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış en eski örneklerden biri olan bu değerli eseri bilim dünyasına tanıtmak amaçlanmıştır.

Kaynakça:

- ACIPINAR, Mikail (2013), "Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/I, s. 5-35.
- ALTUNBAŞ, M. (2007), *Cinânü'l-Cenân (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- BANGUOĞLU, T. (1986), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1999), *Türk Mesnevî Edebiyatı 15. Yy.'a kadar (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451)*, İstanbul: Kitabevi.
- DEĞER, N. (2021), 14. Yüzyılda Kirdecî Ali'nin Hikayet-i Ken'ân ve Şem'un Mu'cizât-ı Resûl Adlı Mesnevisi ve Dil Özellikleri, *Esengü Bitig: Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*, 235-261.
- DENİZ, S. (2014), "Boyacıoğlu", <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/boyacioglu>, [Erişim tarihi: 20.11.2023]
- DENİZ, S. (2000), "Boyacıoğlu'nun "Anâsır-ı Erba'â" Adlı Mesnevîsi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, II, 153-174.
- EFENDİOĞLU, S. (2007), *Muhammed bin Hacı İvaz, Cinânül-Cenân (İnceleme, Metin, Dizin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- EFENDİOĞLU, S. (2012), "Cinânü'l-Cenân'ın Yeni Nüshaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 315-325.
- GABAİN, A. V. (1998), *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, L. (2010), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYA, M. (2012), "Suret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVII: 539-540.
- KORKMAZ, Z. (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2018), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (1976), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- MANSUROĞLU, M. (1998), *Eski Osmanlı Türkçesi, Tarihi Türk Őiveleri*. Ankara: TKAE Yayınları.
- REDHOUSE, S. J. W. (2006), *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Enes Ofset.
- TEKİN, T. (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T., Mehmet Ölmez (2003), *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2.

METİN

İ 69b, M 67^b **Dâsıtân-ı Tarık-i Dervîşân ve Bihî Nesta'in**⁷

Bismillâhî'r-raĥmâni'r-raĥîm

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Her ki dervîşlik nêdür bilmek diler⁸

Kendüzin bilsün Ĥaĥı bulmaĥ diler⁹

Evvelin aņsun ki bir ĥatre Őudur

Kendüzin bilmek kişi işde budur

Āĥirî toprak olısar bir avuĥ

BaŐılır buz üstine gelmeye güĥ¹⁰

Kese görsin kibr ağacınun başın

Yêrine miskinlik aŐlasun aŐın

5 'Ucbınun bursın boynunu dirîĥ¹¹

Olsun ol kendüyi görmekten farîĥ

'Amelin ĥased odına yaĥmasun

Kimseye ĥased göz-ile baĥmasun¹²

Dutmasun mü'minlere kibr ü kîne¹³

Kîn Őutanlar lâyıĥ olmaya dîne¹⁴

⁷ Başlık: **Tarık-i Dervîşân** (M)

⁸ ki: kim (M)

⁹ bulmaĥ: bilmek (M)

¹⁰ "baŐılır" kelimesi M nüshasında "baĥşılır" okunacak Şekilde kaydedilmiştir.

¹¹ bursın boynunu dirîĥ: boynunu ursun bî-dirîĥ (M)

¹² Bu dize, M nüshasında yer almamaktadır.

¹³ dutmasun: Őutmasun (M); kibr: buĥz (M)

¹⁴ Őutanlar: dutanlar (M)

Çatmasun 'ameline şirk-i hafî
'Amelin hâliş kılanlardur şafî¹⁵

Çeke görsin koynuna tama' elin¹⁶
Tâ ki varıbile dervîşlik yolın¹⁷

- 10 Kendüye miskînligi yâr eylesün
'İşk elünden nefsi berdâr eylesün¹⁸

Nefsin öldürmiş var-ıdı bir 'azîz
Şûret ehli(ydi) dirligi ğâyet temiz¹⁹

Yol[a] gerçeklik-ile varmış-ıdı²⁰
Göñlini külli Hâk'a vemiş-idi

Geldi bir kişi eyitdi şeyh şağa²¹
Hidmet edeyin şûret ğeyür başa²²

- İ 70^a Tâ senüñ ucuñdan erişem Hâk'a
Hâk'k'a érenler bulur 'ömri beka

- 15 Şeyh eyitdi ol kişiye ey ahi
Şûrete sen lâyıq olmadıñ dağı

Şûret ehli diriyken ölmek gerek
Varlığından külli mahv olmak gerek

---

¹⁵ hâliş: şâf (M); şafî: şâfî (İ)

¹⁶ çeke: çêke (M); tama': tamağ (İ)

¹⁷ varıbile: varabile (M); dervîşlik: dervîş (M)

¹⁸ ipinde: elinden (İ)

¹⁹ dirligi ğâyet: dirnegi (M)

²⁰ yol[a]: yolu (M); varmış: vemiş (M)

²¹ eyitdi: eyitdi yâ (İ)

²² ğeyür: urğıl (M)

Ol kişi dër başum üstinde sözüñ²³
Hidmet edem tâ ki buyura özüñ

Şeyh eyitdi çün komaduñ sen beni
Gel ki yumuşa salısarun seni

Var fulân yerde göresin bir kişi
Dâ'imâ tesbîh oqımağdur işi

20 Karşusına var anuñ yüzine sög
Karşu söylerse başın aşığa dög

Karşu söylemezse anuñ yüzine
Şöyle ur tar gele 'âlem gözine

Gêrü gel tâ geydürem saña şüret²⁴
Kalmayasın bu şüretten nâ-murat²⁵

Ol şüret taleb kılan kişi gelür
Ol dedügi dervîşi ister bulur

Şöyle oturmuşdı ol bir arada²⁶
Yoğdı münker evvel olduk yörede

25 Tañrı zikrinde-y-idi dâ'im dili
Tañrı 'ışkından içi taşısı tolu²⁷

Göñlini Hağ 'ışkına kul eylemiş
Gözi yaşı yüzine yol eylemiş

---

²³ üstinde: üstine (İ)

²⁴ geydürem: geyürem (İ)

²⁵ "nâ-murâd" sözcüğü metinde Türkçeleştirilerek "nâ-murat" şeklinde yazılmıştır.

²⁶ ol: - (M)

²⁷ 'ışkından: 'ışkında (M)

Yüzine bakanı başardı hayā²⁸
Şüreti benzerdi anuñ bedr aya

Gördi ol urmaqlığa gelen kişi
Şol dem istiğfâr edüp şaldı başı²⁹

İ 70^b   Qırısun ol el bunı urmaq diler
Nêçeler görkli yüzün görmek diler³⁰

30   Bunı böyle dëyüben döndi gërü³¹
Şeyh katına gelür uzandı gërü³²

Geldi şeyhe eydür ol kişi ata
Ol dedügün kişiyi urmaq hatā

M 68^a   Hayf anı degüreler dëdi eli³³
Tanrı hāşlarından imiş ol veli

Nête uralar anı çün bî-günāh
Gözi yaşlu bağı başlu işi āh

Anı urmaqlıq kaçan ola revā³⁴
Dertlüler derdine du'ası devā

35   Şeyh eyitdi urmayınca çäre yok
Gërü anda varmayınca çäre yok

---

²⁸ hayā: şabāya (M)

²⁹ başı: ceşi (M)

³⁰ yüzün görmek diler: yüzi gülmek (M)

³¹ dëyüben: dëyüb (İ)

³² gelür: - (M)

³³ anı degüreler dëdi: ola degürelermiş (M)

³⁴ Bu dize M nüshasında "anı urmaq sen kaçan ola revā" şeklindedir.

Şûrete 'aşık-ısañ urmañ gerek³⁵
Belki yüzini yere sürmeñ gerek

Şeyh söziyle durdı ol gèrü gelür³⁶
Hayrı yokdur bunu urmağa gelür³⁷

Dervîşi gördi gèrü utandı (çok) ol³⁸
Têzcek şeyhden yanğ tutdı yol³⁹

Geldi şeyhe dèdi kim èy hõş kişi
Urmazun anı koğıl [sen] bu işi⁴⁰

40 Şeyh eyitdi varamazsın sen yolu
Nêçe(si) şayarsın sözimüz(i) èy veli

Sen bu sûrete muhib olduñ-ısa
Yola gerçeklik-ile geldüñ-ise⁴¹

Varıban ol kişiyi ursañ gerek
Çäre yokdur pes gèrü varsañ gerek⁴²

Gördi kim çäre yoğ-ımiş bu işe⁴³
Kağıdı ol kişi key hadden aş⁴⁴

---

³⁵ urmañ: urmağ (Nüsha)

³⁶ durdı: тұrur (M)

³⁷ hayrı: hınsı (M); urmağa gelür: urmağ olur (M)

³⁸ utandı: uşdı (M)

³⁹ tutdı yol: döndi ol (İ)

⁴⁰ urmazun: devürmezün (M)

⁴¹ geldüñ: girdüñ (M)

⁴² pes: sen (İ)

⁴³ kim çäre: çäre yok (M)

⁴⁴ key: - (M)

İ 71^a Urmayınca çäre yok çünkim görür⁴⁵
Geldi ol dervîşe bir sille urur⁴⁶

45 Dervîşi çünkim yüz yere urdı ol⁴⁷
Êşit ol dervîş nè dër ey ‘aql[ı] bol⁴⁸

Sille ile komadı birkaç deper
Dervîş anuñ yapışup elin öper⁴⁹

Dervîş eydür urduğuş hağdur belî
Varmaduk [biz] zîre [hem] toğru yolı⁵⁰

Berk tutar ol kişinüñ öper elin⁵¹
Tatlu söyledür aña karşıu dilin⁵²

Eydür urmağ az ola yandum saña⁵³
Belki ölmem hağ olup durur baña⁵⁴

50 Yüzümün gemügi battı elüğe
Kıl kerem anı helâl ét kıluna⁵⁵

Nefsi bunlar gör neçe öldürdiler
Şöyle urandan döner ‘özri diler⁵⁶

---

⁴⁵ urmayınca: urınca (M)

⁴⁶ dervîşe: kişiye (İ)

⁴⁷ yüz yere urdı ol: - (M)

⁴⁸ Bu dize M nüshasında yer almamaktadır.

⁴⁹ Bu beyit M nüshasında yer almamaktadır.

⁵⁰ Bu beyit M nüshasında yer almamaktadır.

⁵¹ berk tutar ol kişinüñ: ol pîriñ (M)

⁵² söyledür aña karşıu: söyler aña (M)

⁵³ ola yandum saña: olur size (M)

⁵⁴ ölmem hağ olup durur baña: öldüm hağ olupdur bize (M)

⁵⁵ kıl kerem anı: luğ et anı sen (M)

⁵⁶ Bu dize İ nüshasında yer almamaktadır.

Sille *uran* çün eşitdi *bu* sözi⁵⁷
Ağlamağdan *yaş*-ıla tıldı gözi

Peşimân oldı bunı *urduğına*
Başuban *yüzün yere sürdüğine*⁵⁸

Ağlayuban *şeyh katına* geldi ol⁵⁹
Dökdi göz *yaşını şeyh öjünde* bol

55 Şeyhe eydür *yavuz* emr êtdüñ baña
Bî-günâh-iken elüm degdi aña

Ben anı urdum [ger] ol öpdı elüm
Dêdi *ne* urmağ bize hağdur ölüm

Şeyh eyitdi ol mürîde sen i yâr⁶⁰
Yol metîne degül eylegil hazer⁶¹

Sen dağı anılayın olur-ısañ
Bu yola ihlâş-ile gelür-ıseñ

İ 71^b Günde biñ ölmezden öñdin ölesin⁶²
Varlıđuñdan geçüben mañv olasın

60 Seni dögenlere boynıñ tutasın
Ayağın öpmeklik için yatasın

Saña sögenlere sen medh êdesin /
Tanrı'dan *yaña* buları bilesin⁶³

---

⁵⁷ sille: söyle (M)

⁵⁸ sürdüğine: urduğına (M)

⁵⁹ şeyh: şeyhüñ (M)

⁶⁰ şeyh eyitdi: dêdi şeyh aydı (M)

⁶¹ metîne degül: senüñ gel (M)

⁶² günde biñ: kendüñle (M); öñdin: evvel (M)

⁶³ Bu dize İ nüshasında yer almamaktadır.

Çünkü şeyh buñı naşihat eyledi
Tañrı hâşları nişânın söyledi⁶⁴

Çün naşihat bitdi geyürdi şüret
Degdi müürîde sa'âdetden berât

M 68^b Uş hikâyet burada oldu temâm
Dinle imdi benden ögüt ey hümâm

65 Dervîş olan ehl-i tevekkül gerek
Düny'îşinde bün ola dînde zîrek⁶⁵

Pâdşâh kapusı yolın azmaya
Varuban kullar kapusın gezmeye⁶⁶

Tañrı'nun rezzâklığına inana
Kim inanmazsa cehennemde yana⁶⁷

Dervîşün kendüde gerekdür gözi
Kamudan alçağ gerekdür hem sözi⁶⁸

Sen taşun dervîş kılursun içün et⁶⁹
Kanı dervîşlik yolu senden ba'îd⁷⁰

70 Dervîş oldur kim tonı yapağ ola⁷¹
Ayağ altında yüzi toprağ ola⁷²

---

⁶⁴ nişânın: pişesin (M)

⁶⁵ bün: zebün (İ)

⁶⁶ kullar: kul (İ)

⁶⁷ inanmazsa: inanmaz (M)

⁶⁸ gerekdür: ola (M)

⁶⁹ kılursun: kılupsın (İ)

⁷⁰ Bu beyitte kafiye problemi bulunmaktadır. yolu: hâli (M)

⁷¹ dervîş: dervîşlik (M) kim: - (M)

⁷² Bu dize İ nüshasında yer almamaktadır.

Sen bezersin taşını içün harâb⁷³
Yemek içmek [hem] işün 'ıyş u tarâb⁷⁴

İşbu hâlde Taşrı'ya érmez kişi⁷⁵
Âhiretde yeye ol çok teşvîşi⁷⁶

Dervîş [ya]'âlim gerek ya müstemî'
Cehl-ile yola varan dersen bedî'⁷⁷

İ 72^a Hâl-i kâl-i dervîşün yeksân gerek
Zâhiri bâtını Müselmân gerek

75 Dervîşün olmasa yênci arkası⁷⁸
Yarın elden almaz anı hırkası

Dirliği olmasa 'âlimin hasen
Anı kırtarmaz 'imâme taylasân

Gerçi 'âlim gerçi dervîş gerçi 'âm
Sünnete lâyıq gerek dirlik hümâm

Enbiyâ vü evliyâ vü aşfiyâ⁷⁹
Érdiler ol görklü yoldan Taşrı'ya

Hük-m-i Kur'an'dur o yol şer'-i resül
Haqq'a giden yol budur ey pür-uşül

80 Kur'an'ın hükmi habîbüñ sünneti⁸⁰
Édelüm nêdür Haqq'a kııl minneti

⁷³ taşını içün: içün taşını (M)

⁷⁴ 'ıyş: 'ış (İ)

⁷⁵ Taşrı'ya: bekke (M)

⁷⁶ yeye ol çok: müyesser Haqq (M)

⁷⁷ chehl-ile yola varan: câhil yol varuvan (İ)

⁷⁸ olmasa yênci: olmaz-ısa yünçi (M)

⁷⁹ enbiyâ vü evliyâ vü: enbiyâyı evliyâyı (M)

⁸⁰ 80. beyit ve devamı M nüshasında bulunmamaktadır.

Evveli ĩman getürmekdür Hağ'a
Tağrı yolın terk edüp dutma yağa

Nė kim emretti-y-se dutasın anı
Nehyini terk eyle olasın ğanı

Boyac'oglı toğrı yolca varmadı
Gönlini dōst kulluğına vėrmedi

Ğaflet içinde kalupdur mübtelā
Alnamaz meğer o dest-gır ola

.-.

mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

- 1 **Boyacıoğlı** iñeđ çekme [sen] bađ⁸¹
Nėce bir 'āşilikde süresin yağ
- 2 Nėden yaratdı getürdi cihāna
'Aceb bilür misin seni o nakđāđ
- 3 Degül miydüñ [ki] bir kıatre menı sen
İñen gögsün[i] germe ey kıarındağ
- 4 Añar mısın varacađuñ yeri hiç
Dōşegüñ toprak ola yasduđuñ taç
- İ 72^b 5 Çürıye nāz-ile besledüğüñ ten
Dökile saç şakal [u] kirpügi kıağ
- 6 Yılan çayan yeye a'zālaruñı
Olasıñ kıurda kıuşa bir zamān ağ

---

⁸¹ çekme [sen] bağ: serkeşlik edüp çekme bağ (Nüşha) Dizenin vezni dikkate alınarak düzeltilmiştir.

- 7 Nişānuñdan hayır bilmeye kimse
Ala süñüklerün cümlesi haşhâş
- 8 Karañu géceler yüz yere urup
Añuban şuçlaruñ aķıtmaduñ yaş
- 9 Uzaķ menzîl azıġun yoķ suçuñ çoķ
Nê kazanduñ getir ol yola yoldaş
- 10 V'ey eger tevbesiz gider olursañ
Ola gizlü 'ayıplaruñ yarın fâş
- 11 Kūşan İslām pelengin **Boyac'ođlı**
İmānuñ soymasun soymacı[lar] nâş

.-.

mefā'ülün mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

- 1 'Amel bahārına bir gün gele hazān erişe
Gide hayāt bozılır [hem] ölüm yazan erişe
- 2 Mizān-ı 'ömri çürütdüñ sarāy u köşke dirîġ
Gide o köşk bezicilerinüñ kızan erişe
- 3 Bu düzġiñi düzetedüñ āhirün [kim] anmayuban
Göresin ol neçe düzġünleri bozan erişe
- 4 Rızā arzūlayanlar kımaya [hem] tođru yolu
Sen eyle şanma ki dōst[ın]a yilen az erişe
- 5 Tā'at gerek **Boyac'oğlı** sañı kulaġıñ ola
Tecāvüz etme kıru sözleri düzen erişe

..-

fa'îlâtün fa'îlâtün fâ'ilün
Oğuyanı dinleyeni yazanı
Raḥmetünle yarlığa yüce Ğanî

Fa'îlâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Sen 'amel kıl yazıla nûrdan berât

**Temmetü'l-kitâbi'r-risaleti'ş-şerîfe bi-'avnillâhi te'âlâ ve ahseni't-tevfîk
Kâtibü'l-ḥurûf Ṭurmuş 'Alî**

İ Nüshası: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde kayıtlı NEKTY00896/2 numaralı bir şiir mecmuasında (vr. 69^b-72^b) yer almaktadır.

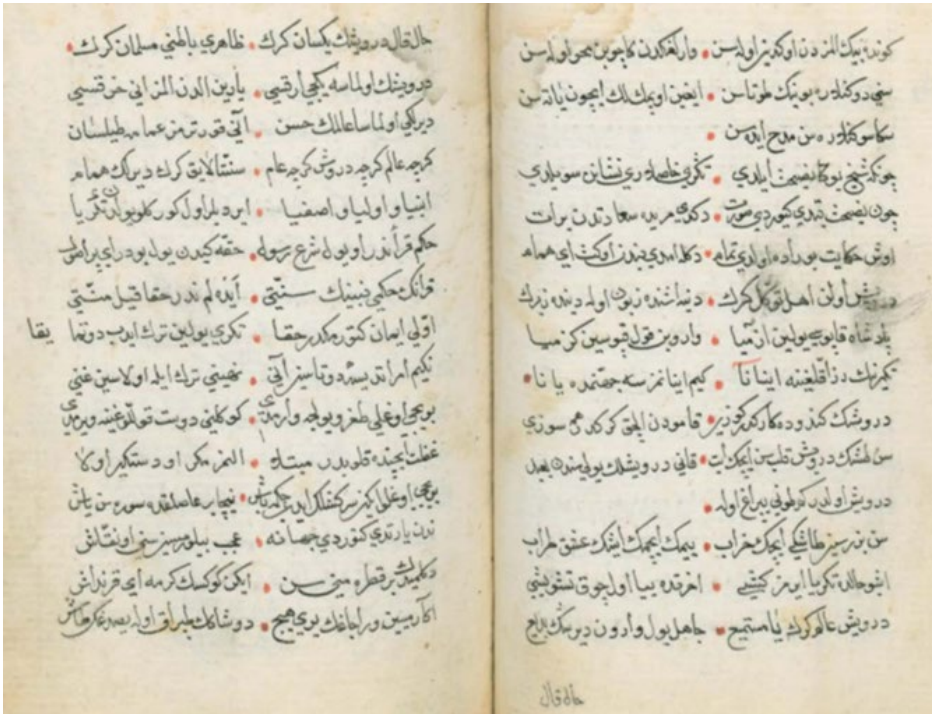

69^b-70^a

70^b-71^a

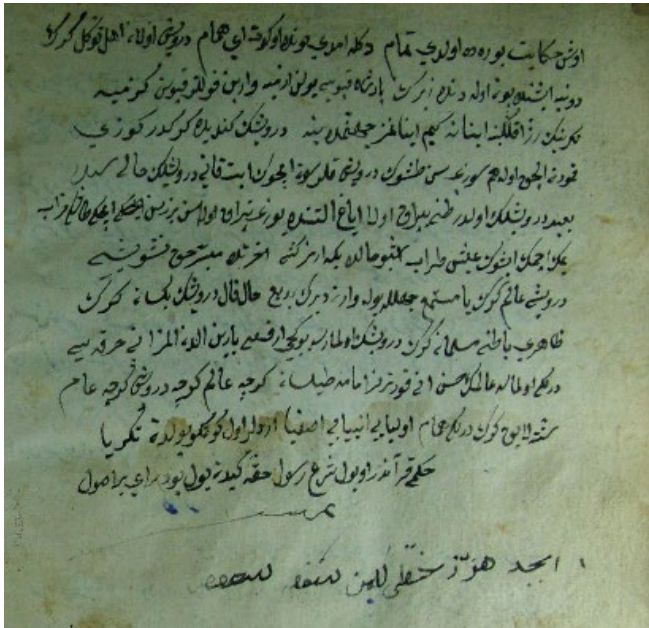
71^b-72^a

چو بر سه ناز ایلدو دیکول تن • دو یکله مایه صفا کدی بوکی قاش
 یون چیان بیبا اعضا لویچی • اولاس توخ دلا خوشه بر زمانیش
 نشاکدر خیر بهلما یه کسا • اهل سکولرک جملا سیوخنیقاش
 قراکوی کیمیلر یوزیده اورب • اکون سوجولرک اقمدرک یاش
 اوزاقه نریل از یغاک یوقچک یی • نه قازندک کتور اولوبه یولدا
 وایا کتوبه ییز کیدر اولور سئک • اولاکیز لوعیبیک رک بار یز قاش
 توشاز اسلیم بلسکن بوچی اوغلی • ایمانک سویه اسون سویه ایچ نانی
 عمل یار نه بکوز کله خراز ایشه • کیده حیات یوز یولور الوه نزار ایشه
 نزان عمر چورتدک سر ای کو شکر • کده او کونشک بر جیلر سئک قرا نیش
 بوه وز کیدر ورتدک آتیرک اکلایین • کراسین اولر نیجه دز کونلر یوز نیش
 رفا ارز و لیسر قوما یه طغر و بوغلی • سز ایله صفا که دوسته یلن آزار نیش
 طاعت کرد بوچی اوغلی کاتقوللر ان • تجا و نامه قرو سوز لوی و نزار نیش
 اوقیالی دکی یانی یار نینه • رحمتک یار لغا یوجیه قینه
 فاعلوت فاعلوت فاعلوت • سز عمل قبل یاز لور درن مرات
 تننا لکل لارسالما لئینه
 سوز لور عدلی حسن التوفیق

M Nüshası: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A
4816/2, vr. 67^b-68^a.

vr. 67^b-68^a

vr. 68b

Sûretten Sîrete: Leylâ'nın Güzelliğine Dair Rivayetlerin Dönüşümü

Serap DENİZMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7724-7998> ROR ID: <https://ror.org/015scty35>

sdenizmen@kastamonu.edu.tr

Atf Bilgisi: Denizmen, Serap. "Sûretten Sîrete: Leylâ'nın Güzelliğine Dair Rivayetlerin Dönüşümü". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 315-338. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1429736>.

Geliş Tarihi	01.02.2024
Kabul Tarihi	03.03.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Leylâ ve Mecnûn, klasik Doğu edebiyatının en ünlü aşk hikâyesidir. Kökenini Arap edebiyatından alan bu hikâyedeki Kays b. Mülevvâh nâm-ı diğer Mecnûn ve mâşûkası Leylâ'ya dair en eski rivayetler İbn Kuteybe'nin (ö. 889) eş-Şi'r ve's-şu'arâ, Ebü'l-Ferec İsfahânî'nin (ö. 967) el-Egânî adlı eserinde mevcuttur. Özellikle el-Egânî Mecnûn ve Leylâ, Cemil b. Abdillâh b. Mamer (ö. 701) ve Büseyne, Küseyyir b. Abdirrahman (ö. 723) ve Azze gibi ünlü Arap âşıklar hakkında en erken rivayetleri vermesi açısından mühimdir. Bu çalışmada Mevlânâ'nın (ö. 1273) Mesnevî'sinde geçen "Halifenin Leylâ'yı Görmesi" isimli hikâyenin izi sürülmektedir. Anlatıda Leylâ'nun pek güzel olmadığı, sıradan bir kız olduğu vurgulanmaktadır. Leylâ'nın sûretine dair bu iddia Mesnevî'den başlayarak geriye dönük bir şekilde edebî, tarihî ve tasavvufî kaynaklar taranarak araştırılmıştır. Hikâyenin kökeni el-Egânî'de Azze ve Büseyne'ye dair rivayetlerde tespit edilmiş ve her iki mâşûkanın sûretine dair anlatılanlar nakledilerek mukayese edilmiştir. Bahsedilen rivayetlerde halife karşısına çıkan, onunla mükâleme eden ve halife tarafından sıradan/çirkin bulunan mâşûka motifi çeşitli anlatılarla harmanlanmış ve "Halifenin Leylâ'yı Görmesi" ortaya çıkmıştır. Hikâyedeki sûreten değil sûreten sevilen mâşuk imgesi taşıdığı tasavvufî anlamlar açısından tahlil edilmiş, hikâyenin bağlamından kopmadan güzelliğin esası, âşığın ve ağyarın bakışı, cemal ve hüsn kavramlarının tasavvufî öğretilerdeki karşılığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Leylâ ve Mecnûn*, *Mesnevî*, *el-Egânî*, güzellik, cemal, sûret.

From Surāt to Sırāt: The Transformation of Narratives
About The Beauty of Layla

Serap DENİZMEN

Asst. Prof. Kastamonu University Faculty of Humanities and Social Sciences,
Turkish Language and Literature, Kastamonu Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7724-7998> ROR ID: <https://ror.org/015scty35>
sdemizmen@kastamonu.edu.tr

Citation: Denizmen, Serap. From Surāt to Sırāt: The Transformation of Narratives About The Beauty of Layla. *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (July 2024), 315-338. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1429736>.

Date of Submission 01.02.2024
Date of Acceptance 03.03.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Layla and Majnun is the most famous love story of classical Eastern literature. Originating in Arabic literature, the earliest narrations of Qays b. Mulawwah/Majnun, and his beloved Layla in this story are found in Ibn Qutayba's (d. 889) al-Shi'r wa al-Shuarā and Abū al-Faraj Isfahānī's (d. 967) al-Aghānī. Al-Aghānī is especially important for providing the earliest narrations about famous Arab lovers such as Majnun and Layla, Jamīl b. Abdillāh b. Mamer (d. 701) and Busayna, Qusayyir b. Abdirrahman (d. 723) and Azza. This article traces "Story of the Caliph's seeing Layla" in Rumi's (d. 1273) Mathnawī. In the narrative, it is emphasized that Layla is not beautiful and that she is an ordinary girl. This claim about Layla's appearance is investigated retrospectively through literary, historical and sufi sources, starting from the Mathnawī. The origin of the story has been identified in the narrations about Azza and Busayna in al-Aghānī and the narrations about the forms of both mashūqas have been narrated and compared. As a result of the research, it is seen that the motif of the māshūqa who appears before the caliph in the narrations mentioned, has been blended with various narratives and "Story of the Caliph's seeing Layla" has emerged. The image of the beloved in the story, who is loved not in form, but in appearance, has been analyzed in terms of the sufi meanings it carries, and the essence of beauty, the gaze of the lover and the other, the concepts of jamal and husn in sufi teachings have been analyzed without breaking away from the context of the story.

Keywords: *Layla and Majnun, Mathnawī, al-Aghānī, beauty, jamal, aesthetic.*

Giriş

Leylâ ve Mecnûn Emevîler (661-750) döneminde yaşadığı varsayılan ve şöhretleri tüm İslam coğrafyasına yayılan iki sevgilidir. Leylâ ve Mecnûn'un aşkı Arap, Fars ve Türk edebiyatını derinden etkilemiş, aşkları mesnevî formunda nazmedilerek hikâyeleştirilmiş, her iki karakter Fars ve Osmanlı gazelinde birer teşbih ve istiâre unsuruna dönüşmüş, âşık kendisini Mecnûn olarak anmış, mâşukuna ise Leylâ demiştir.¹ Remiz ve sembolleri kullanmaya oldukça düşkün olan tasavvufî şiirde de Leylâ ve Mecnûn'a çeşitli anlamlar yüklenmiştir.²

Leylâ ve Mecnûn hakkındaki şifâhî rivayetleri ilk yazıya dökenlerden biri İbn Kuteybe'dir (ö. 889). *eş-Şi'r ve's-şu'arâ* isimli biyografik eserinde kendi zamanına kadar olan meşhur Arap şairlerin hayatlarını teferruatıyla verir ve şiirlerinden örnekler sunar (İbn Kuteybe 1982). Onu *Kitâbu'z-zehre* ile İbn Dâvûd el-İsfahânî (ö. 910) takip eder (Dâvud el-İsbehânî 1975). 100 babdan oluşan eserin 50 babını aşk şiirleri teşkil ettiği için eser aşk şiirleri antolojisi olarak nitelendirilmektedir (Köse 1999: 410). Ünlü Arap tarihçisi Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 967) bestelenmiş şarkı sözlerini derlemek amacıyla kaleme aldığı *el-Egâni* ise Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin en mühim kaynaklarından biri olmuştur. Zîra sadece şarkı sözünün sahibi olan şairle yetinmemiş, şarkıyı söyleyen mugannî/muganniye ve bestekâr hakkında da biyografik bilgiler paylaşmıştır (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî 2008).³ Leylâ ve Mecnûn'un kaynaklarını değerlendiren Abd El Maksoud, Ca'fer b. es-Serrâc'ın (ö. 1106) *Mesâri'u'l-uşşâk* adlı eserine, el-Vâlibî ve İbn Tûlûn rivayetlerine bu eserin mehaiz teşkil ettiğini yazmaktadır (Abd El Maksoud 2004: 9-10). Bu makalede, Leylâ ve Mecnûn hakkında en tafsilatlı bilgiyi veren ilk kitaplardan biri olup kendinden sonrakilere de kaynaklık ettiği için *el-Egâni*'deki rivayetler esas alınmış ve diğer anlatılarla mukayese edilmiştir.

---

¹ Leylâ ve Mecnûn'a dair pek çok çalışma olmakla beraber ana hatlarıyla konuya dair bkz. Durmuş 2003: 2/159-160; Yazıcı 2003: 2/160; Pala 2003: 2/161; Abd El Maksoud 2004; Levend 1959; Khairallah 1980, Tekin 2018.

² Bkz. Karayazı 2007.

³ Bu ve benzeri Arap edebiyatı kaynakları hakkında hazırlanmış tahlîlî bibliyografya için bkz. Demiryak 2022.

Hikâyenin kökeninin yanı sıra araştırmacıların zihnini meşgul eden bir diğerkonu Mecnûn yani Kays bin Mülevvah'ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı meselesidir. Mısırlı edebiyat eleştirmeni ve düşünür Tâhâ Hüseyin (ö.1973) Mecnûn'un yaşadığından, kendisine nisbet edilen şiiirlerin ona ait olduğundan şüphe duyduğunu belirtir. Ona göre Mecnûn belli bir hayat tarzını ve fikri temsil etmek üzere halkların hayal ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bir grup ravî ve hikâyecinin uydurduğu bu şahsiyetin varlığını gerçek bir münekkatin kabullenmemesi gerektiğini savunur (Abd El Maksoud 2004: 23-24). Kračkovskij ise Kuzey Araplarından sayılan Benî Âmir⁴ kabilesinin uzrî aşk (iffetli aşk) ile nam salmış Güneyli Benî Uzre'den geri kalmamak için bu hikâyeyi inşâ ettiğini ileri sürmektedir (Kračkovskij 1955: 42).

Tarihsel kişilikleri muğlak olsa da hem Leylâ hem de Mecnûn hakkında asırlar içinde yeni hikâyeler ve menkıbeler ortaya çıkmıştır. Leylâ ve Mecnûn üzerine mesnevî yazan her şair anlatıyı tekrar inşâ etmiştir. Levend, Nizâmî-i Gencevî'den (ö. 1214 [?]) Azeri şair Nâkâm'a (ö. 1905) kadar Leylâ ve Mecnûn mesnevîsi yazan Fars ve Türk şairlerin manzumelerini tahlil ederek ortak motifleri belirlemiş ve her şairin -ana hatlara bağlı kalmak suretiyle- kendine has bir kurguyla konuyu işlediğini ortaya koymuştur (Levend 1959).⁵

Leylâ ve Mecnûn birer remiz olarak tasavvufî şiiirlerde ve risalelerde de kendine yer bulmuştur. 10. asrın sonlarında başlayıp 11. asra kadar devam eden zaman dilimi "*tasavvuf geleneğinin inşâ ve tahkim dönemi*" olarak kabul edilmektedir (Knysh 2020: 127). Bu dönemde Hücvîrî'nin (ö. 1072 [?]) tasavvuf adab ve erkanına dair yazdığı *Keşfü'l-mahcûb* adlı eserde Leylâ ve Mecnûn'un adına rastlamaktayız. Cem makamını anlatan müellif Mecnûn'un nereye baksa Leylâ'yı görmesinden bahisle ıstılâhı açıklar (Hücvîrî 2014: 320). İki arasındaki beşerî aşk, ilahî aşk yolunda ilerleyen sûfilere yaşadıkları halleri sembolik bir dille anlatma imkânı vermiştir. Zamanla Mevlâ'nın Leylâ, âşık sûfinin de Mecnûn olarak zikredilmesi giderek yaygınlaşan bir simgesel ifade biçimi olmuştur.

---

⁴ Mecnûn'un kabilesi.

⁵ Leylâ ve Mecnûn mesnevîlerinin motif yapısına dair daha ayrıntılı bir inceleme sunan şu çalışmaya bkz. Sağlam 2022/I-II.

Örneğin mutasavvıf şair Aynülküdat Hemedânî (ö. 1131) *Temhîdât*'ta şöyle yazar:

Aşk insanı Allah'a ulaştırır, bu sebeple aşk yolun farzıdır. Ey Aziz! Leylâ'nın adını duyduğunda can verebilmek için Mecnûn sıfatlı olmak gerekir. Sâhip olmayana Leylâ'nun aşkıdan ne haber? Mecnûn'a farz olan Leylâ'ya âşıklık yolu, böyle olmayana farz değildir. Herkeste Leylâ'nun güzelliğini göreceksin ve ona âşık olacak göz yoktur (Aynülküdat el-Hemedânî 2015: 80).

Tasavvufa dair yazılan teorik ve pratik kitapların çoğalmasıyla doğru orantılı olarak tasavvuf edebiyatı da gelişme kaydeder. 13. yüzyılda Ferîdüddin Attâr (ö. 1221) yazdığı *Mantıku't-tayr*, *Îlâhînâme*, *Musîbetnâme* gibi mesnevîlerle tasavvuf edebiyatına bir şahsiyet kazandırmış; ortaya koyduğu üslup ve tarz birçok mutasavvıf tarafından takip edilmiştir. Attâr yukarıda zikredilen eserlerinde -diğer mutasavvıflar gibi- Leylâ ve Mecnûn istiâresini kullanarak hikâyeler anlatmıştır.⁶

Aynı yüzyılda Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) mensur hikâyeleri manzum şiirlerle süslediği ahlak kitabı *Gülîstan* ve Mevlânâ'nın (ö. 1273) mesnevî formunda hikâyeleri derlediği altı ciltlik tasavvufî eseri *Mesnevî* doğu edebiyatında bir çığır açmış, İslam coğrafyasının dört bir yanına dağılmış, Müslümanların en çok rağbet ettiği edebî eserlerden olmuşlardır. Halen dünya üzerindeki yazma eser koleksiyonlarında en fazla nüshasına rastlanılan yazmalar arasında bu iki eser vardır.

Bu makalede *Mesnevî*'nin birinci cildinde yer alan "Halifenin Leylâ'yı Görmesi" isimli hikâyenin kökeni araştırılmıştır. Anlatı benzer biçimlerde *Gülîstan* ve *Musîbetnâme*'de de yer almaktadır. Araştırmanın merkezine *Mesnevî*'deki versiyonu koymayı uygun bulduk. Bu tercihin sebebi eserin -hem kendi zamanında hem de günümüzde- İslam toplumlarındaki popülaritesi ve yaygınlığıdır. Kronolojik olarak geriye doğru bir seyir takip edilecek yani *Mesnevî*'den başlayıp *Gülîstan* ve *Musîbetnâme* versiyonları

⁶ Bkz. Feridü'd-dîn Attâr 2006: 313, 319, 321, 389; Ferideddin-i Attar 1947: 103, 161, 185, 205; Ferîdüddîn Attâr 2021: 128, 188, 254, 381.

değerlendirilerek Arap literatürünün birincil kaynaklarından *el-Egānī'*deki rivayetlerle mukayese edilecektir.

A. Halifenin Leylâ'yı Görmesi

1. *Mesnevî*'de

Mesnevî'nin hangi tarihte yazılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Sadece ikinci cildin 1263 yılında yazılıyor olduğu bilinmektedir (Ceyhan 2004: 326). Araştırmacılar ihtiyatlı bir tutumla eserin muhtemelen 1268 yılında tamamlandığını düşünmektedir (Ceyhan 2004: 326; Lewis 2010: 366).

“Halifenin Leylâ'yı Görmesi” birinci ciltte “Yahudi Padişah” hikâyesinin içinde anlatılan iki beyitlik bir kıssadır:

“Halife, Leylâ'ya: Sen misin, Mecnûn'u perişan edip yoldan çıkaran? dedi. Sen başka güzellerden daha üstün değilsin. Leylâ: Sus, dedi, çünkü sen Mecnûn değilsin” (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 2015: 47).

Tâhirü'l Mevlevî (ö. 1951), *Mesnevî Şerhi* isimli kitabında ilgili beyitleri şerh ederken Sa'dî Şîrâzî'nin “*Leylâ'nın güzelliğine, Mecnûn'un gözü penceresinden bakmalıdır.*” dediğini nakleder (Tâhirü'l Mevlevî 2014: 1/270). Bu ifade *Gülîstan*'da, aşağıda alıntılarımızda kısmında geçmektedir.

2. *Gülîstan*'da

Sa'dî Şîrâzî, Salgurlu hükümdarı Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî için yazdığı *Gülîstan*'ı 1258 yılında tamamlamıştır.

Sa'dî'nin Leylâ'nın güzelliğine dair hikâyesi oldukça tafsilatlı ve anlatımı daha canlıdır. Burada halife yerine Arap meliki vardır. Huzura evvela Mecnûn çıkar; onun perişanlığını gören melik mâşûkasını merak eder. Leylâ aranıp bulunur ve huzura getirilir. Tüm bu olay örgüsü anbean tasvir edilmiştir. Melikle mükâleme eden Leylâ değil; Mecnûn'dur.

Arap padişahlarından birisine⁷ Leylâ ile Mecnûn arasındaki macerayı naklettiler. Mecnûn'un halini perişanlığını ve iyi bir şair olduğu halde çöllere düştüğünü, irade dizginini elinden kaçırmış olduğunu

⁷ Kilisli Rifat Bilge, buraya “tarihlere göre Abdülmelik ibni Mervan” açıklamasını düşmüştür.

söylediler. Melik emretti; “Mecnûn’u bulun getirin göreyim.” dedi. Mecnûn’u buldular, getirdiler, huzura çıkardılar. Melik, Mecnûn’u ayıpladı ve “İnsanlık şerefinden ne kusur gördün ki hayvanlık huyunu tuttun, insanlar ile yaşamayı bıraktın.” dedi.

Beyt

“Nice dostlar Leylâ’yı sevdiğim için beni ayıpladılar. Leylâ’yı bir gün gören yok mu ki benim mazur olduğumu ispat etsin.”

Kıta

“Ey gönülleri alan güzel, benim ayıbımı arayanlar ne olurdu? Bir kere yüzünü göreydiler.

İsterdim ki onlar senin karşında turunç kesecek yerde kendilerinden geçip ellerini kesseler.”

Tâ ki işin hakikati benim dâvâmın doğruluğuna şahadet edeydi de cenâb-ı Hakk’ın (Yusuf hakkında Züleyha ağzından buyurduğu gibi) “Beni onun için kınadığınız güzel budur.”⁸ diyeydim.

Arap meliki, Mecnûn’u gördükten sonra “Leylâ ne surette imiş ki bu kadar fitneyi mucip olmuştur. Şunun cemalini de bir göreyim.” dedi. Leylâ’yı buldurmak, getirmek için emir verdi. Leylâ’yı bulmağa memur olanlar Arap obalarını dolaştılar. Onu buldular. Padişahın sarayına getirdiler, huzura çıkardılar. Melik Leylâ’nın görünüşüne baktı, gördü ki esmer benizli, zayıf endamlı bir kız.

Hülâsa melik Leylâ’yı beğenmedi. Çünkü kendi haremindeki cariyelerin en aşağısı ondan daha güzel, daha süslü idi. Mecnûn, melikin Leylâ’yı gözü kesmediğini ferasetle anladı ve “Ey Melik, Leylâ’ya Mecnûn’un gözüyle bak. Tâ ki ondaki görünüşün sırrı, ondaki ince güzellik sana tecelli etsin, onun hakikatini göresin dedi (Şeyh Sâdî-î Şîrazî 1980: 455-456).

---

⁸ Yusuf 12/32.

3. *Musîbetnâme'*de

*Musîbetnâme'*nin yazılış tarihi belli olmamakla birlikte eseri Türkçeye tercüme eden Mehmet Kanar, metnin 13. yüzyıl Farsçası ile yazıldığını düşünmektedir (Ferîdüddin Attâr 2021: 12). Attâr'ın vefat tarihi 1221 olduğuna göre *Musîbetnâme* 13. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olmalıdır. Eser, makale adı verilen bölümlerden oluşmaktadır ve toplamda 40 makale vardır. Attâr Leylâ'nın sûretine dair biri onuncu diğeri otuz birinci makalede olmak üzere iki farklı hikâyeye nakleder.

İlkinde Mecnûn ve Leylâ Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in (ö. 809) huzuruna çıkarlar. Leylâ ve Mecnûn Emevî dönemi uzrî âşıklarıdır. Abbasîler zamanına, hususen Hârûn'un halifelik dönemine (786-809) kadar yaşadıklarına dair bir bilgi yoktur. Kays b. Mülevvah yani Mecnûn'un ölüm tarihi 690 civarı (Durmuş 2003: 277), 690-700 arası (Ateş 1978: 7/49) olarak verilmektedir. Attâr'ın hikâyesinde tarihsel dönemden bir sapma mevcuttur.

*Dedi ki: "Hârûn, Mecnûn'un aşkını dinliyordu
O heves Mecnûn gibi onu aldı götürdü
Leylâ'nın yüzünü görmek istese de
Bir an için Leylâ'nın yanında oturmak istedi
Leylâ'yı çağırttı; onun yüzüne baktı
Leylâ'nın yüzü şâha sıradan göründü"
Mecnûn'u çağırdı; "Hey habersiz!" dedi
"Leylâ'nın âhum şâhum yüzü yokmuş
Sen onun cemâliyle nasıl da sarhoş olmuşsun
Cinnetinden olacak, onun çuvalına girmişsin
Terket onu; üstelik severim deme
Çünkü yüz misali var her Türk evinde"
Dedi: "Sen ne zaman gördün ki o yüzü?
Mecnûn'un aşkı gerekiyor o yüze
Mecnûn'un aşkı açığa çıkmadıkça
Leylâ nasıl görünür bir kadında
Eksiklik yoktur o dilberin cemâlinde
Padişahım! Eksiklik ancak görüşte
Sen benim gözümlle görsen onun yüzünü
Gözüne ilaç yaparsın sokağımın toprağını*

Varsın çirkin olsun Leylâ'nun yüzü cihanda
Kalsın böylece, onun güzelliği gizlilikte
Padişahım! Eğer o çirkin görünmese
Dünya halkı Mecnûn olur yolunda"
Her tarafta birçok kör vardır
Ama kişi körse, Yakup gibi olmalıdır
Gömlek kokusunu alacak olursa
Gözü görmeye başlar o kokuyla
Ey müminlerin emiri! Elinden geliyorsa
Ebediyen ileriye gören bir göz ver bana
Böylece, o gözle zerre zerre her şeyde
Leylâ'nun yüzünü göreyim iyice (Ferîdüddin Attâr

2021: 259-260).

İkincisinde sadece Mecnûn ismi verilmeyen bir padişahın huzuruna çağrılır. Leylâ'dan daha güzel kadınlar olduğu, onu bırakması öğütlenir.

Bir padişah vardı; Mecnûn'u çağırdı
Tahtının yanında kürsüye oturttu
Dedi: "Dünyada bu kadar güzel var
Leylâ yüzünden neden dilsiz kesildin?"
Sonra her yandan güzelleri çağırdı
Onun önünde bir bir gösterdi
Dedi: "Mecnûn, bak şu bir güzel
Bin Leylâ'dan da güzel"
Ancak Mecnûn başını öne eğmişti
Bir güzele bir an bile bakmadı
Padişah dedi: "Yahu baksana
Bunca gümüş göğüslü dilberi görsene
Böyle yaparsan müşkülün çözülür
Leylâ'nın aşkı yüreğinde soğur"
Mecnûn dertli dertli dedi
İki gözünden kanlı yaş döktü
Dedi. "Padişahım, yüce başlı Leylâ'nın aşkı
Canımın içinde öyle durmaktadır
Sonra eline yalın kılıç almıştır
Yemin eder durur: Hey sarhoş mağrur
Bir an için başkasına bakarsan

Kendi kanını dökersen haberin yokken” (Ferîdüddin Attâr 2021: 546).

Yukarıda nakledilen hikâyelerde güzellik hakkında hüküm veren bir sultan, sûreten pek de güzel olmayan bir mâşuk ve âşığın bâtındaki güzelliği gören nazarı gibi motifler mevcuttur.

13. asırda yazılan bu eserlerde Leylâ'nın sıradan bir kız olduğuna dair kanaatin pekiştiği görülmektedir. Attâr'ın tasavvuf edebiyatındaki derin etkisi göz önüne alındığında ilgili hikâyede Sa'dî ve Mevlânâ'nın onu referans almış olmaları kuvvetle muhtemel görünmektedir. Ancak merak uyandıran mesele ilk Arap kaynaklarında Leylâ'nın dış görüntüsünün vasatlığına ya da devrin halifesiyle görüştüğüne dair bir rivayet yokken yukarıda anlatılanların nereden kök bulduğudur. Bu bağlamda Leylâ ve Mecnûn'a dair en eski yazılı kaynaklardan biri olan, birçok müellife kaynaklık eden *el-Egâni* kitabındaki rivayetlere mürâcaat edilecektir.

B. *el-Egâni* Rivayetlerinde Mecnûn'un Leylâ'sı: Güzel mi Yoksa Kadınlardan Bir Kadın mı?

el-Egâni'de hem Mecnûn'un hem de başkalarının dilinden Leylâ tasvirleri vardır. Ribâh b. Âmirî Leylâ'yı vafederken “kadınların içinde en ecmeli ve zarifi, cismen ve aklen en güzeliydi; edep olarak en faziletlisi, şeklen en hoş olandı” demiştir (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî 2008: 2/30). Yine Mürreoğullarından Leylâ ile karşılaşan bir adam onu “daha önce mislini görmediğim ay yüzü bir kadın” şeklinde tarif eder (2008: 2/56).⁹

Sevgilinin güzelliğini ceylan istiaresiyle anmak Arap şiirinin en bilinen özelliklerinden biridir (Ayyıldız 2016: 4). Mecnûn iki avcının yakaladığı ceylanı Leylâ'ya öylesine benzetir ki avcılardan ceylanı satın alıp serbest bırakır (2008: 2/53).

“Kadınların Mecnûn'dan Leylâ sevdasından vazgeçmesini istemeleri” başlıklı hikâyede anlatılanlar konu hakkında mühim ipuçları vermektedir.

Bir grup kadın Mecnûn'un yanına oturdu ve ona şöyle dedi:

⁹ Bu rivayet Ca'fer b. es-Serrâc'ın (ö.1106) *Mesâri'u'l-uşşâk* adlı eserinde de mevcuttur. Bkz. 1999: 2/33.

“Leylâ uğruna seni deli divane eden nedir? O sadece kadınlardan bir kadındır. Arzunu ondan uzaklaştırıp birimize yönlendirebilir misin? Böylece sana yardım edelim ve arzularınla seni ödüllendirelim. Aklından ve bedeninden kaybolan şey sana geri döner.”

Mecnûn:

“Eğer aşkımı ondan uzaklaştırmaya güç yetirebilseydim hem ondan hem de ondan sonraki herkesten aşkımı uzaklaştırırdım ve insanlar arasında huzurlu bir şekilde yaşardım.”

Kadınlar:

“Leylâ’ya hangi yönüyle hayran kaldın?”

Mecnûn:

‘Gördüğüm, tanık olduğum ve duyduğum her şeyde ondan hoşlandım. Allah’a yemin ederim ki, ondan hiçbir şey görmedim ki gözümde güzel olmasın, kalbimde hoş bir iz bırakmasın. Onunla ilgili kötü veya eleştirilecek bir şey bulmaya çalıştım ama bulamadım.”

Kadınlar “Onun vasıflarını bize anlatır mısın?” dediler. Bunun üzerine Mecnûn şöyle dedi:

Beyaz; saf beyaz teni sanki

Dolunaydır gecenin karanlığına doğan

Cemalini çekemeyen pek çoktur

Muhakkak cemal hased vesilesidir

Kara gözleri yuvalarında öyle ışıldar ki

Sürmeye ihtiyacı yoktur

Güzel bir gençkızıdır, söz uzarsa sığırır

Hayaya, ölçülü konuşur (2008: 2/53-54).

Görüldüğü gibi *el-Egânî*’ye göre Leylâ’nın “kadınlardan bir kadın” yani sıradan biri olduğunu iddia eden; bir grup kadındır. Mecnûn’un dilinden aktarılan manzumede bu tavrın sebebinin hased olduğu anlaşılmaktadır. Leylâ’nın hüsn ü cemali hakkında hüküm veren devrin halifesi değil kabiledaki bir kısım kadındır.

Burada izini sürmeye çalıştığımız iki âşığın hakîkî yaşamları ve olayların gerçeğe bağı değildir. Zaman içerisinde farklı bir anlatıya evrilen hikâyenin kökeni ve bu değişimin sebepleri araştırılmaktadır. Bu sebeple halife huzuruna çıkan mâşuk motifinin nereden gelmiş olabileceğine dair bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

C. Uzrî Âşıklar: Cemîl'in Büseyne'si, Küseyyir'in Azze'si, Mecnûn'un Leylâ'sı

Emevîler döneminde (661-750) gazel kasideden ayrılıp müstakil bir form halini almıştır. Bu dönemde gelişen uzrî (iffetli aşk)¹⁰ gazelin en meşhur şairleri Cemîl b. Abdillâh b. Ma'mer (ö. 701), Kays b. Mülevvah (ö. 690 [?]), Kays b. Zerih (ö. 687), Küseyyir b. Abdirrahman'dır (ö. 723) (Ayyıldız 2016: 10; Durmuş 2012: 42/259). Emevî halifelerinin şiirin tekâmülünde payı büyüktür; çünkü şairlere teveccüh gösterir, belli zamanlarda onları huzurlarına toplar ve şiirlerini dinlerlerdi (İnalçık 2023: 61). Örneğin Halife Abdülmelik b. Mervan (ö. 705) bir gün Ömer b. Ebû Rebîa (ö. 711-12), Cemîl ve Küseyyir'i huzuruna çağırması; en güzel beyti söyleyene bir deve vâdetmiş; sevgilisi Süreyya'nın adını anarak açık saçık bir beyit söyleyen Ömer'in beytini beğenmiş ve "Al deveyi ey cehennemlik!" diyerek söz verdiği ödülü kendisine vermiştir (Mısrî 1951: 42). Mervâniler döneminde gazelin gelişimini inceleyen Wilder'e göre Küseyyir, Cemîl, Ebu Sahr el-Hüzelî, Nusayb b. Rebâh, İbn Kays er-Rukayyât gibi isimler yeni gelişen uzrî aşk şiirinin temsilcileri olmakla beraber Mervâniler'e yazdıkları manzumeler sebebiyle methiye şairi olarak da ünlenmişlerdir (2019: 241).

Uzrî şairler sadece yazdıkları şiirlerle değil; sevgilerine duydukları büyük aşkla da anılmışlardır. Öyle ki Cemîl amcasının kızı Büseyne'ye olan aşkıdan "Büseyne'nin Cemîl'i", Kays b. Mülevvah "Leylâ'nın Mecnûn'u", Küseyyir b. Abdirrahman ise "Azze'nin Küseyyir'i" olarak isimlendirilmişlerdir (Durmuş 2012: 42/260).

Tıpkı Leylâ'da olduğu gibi Büseyne ve Azze'ye dair *el-Egâni'*de çeşitli rivayetler mevcuttur. Büseyne ve Azze'nin zamanın halifesi Abdülmelik b. Mervan'la görüştüğüne dair hikâyeler nakledilmiştir.

Büseyne bir gün Abdülmelik b. Mervan'ın yanına gelir.

Gördüğü kadını pek beğenmeyen halife sorar:

'Cemîl, sende ne gördü de sevdi?'

Büseyne:

¹⁰ Uzrî aşka dair daha tafsilatlı bilgi için bkz. Durmuş 2012: 42/259-261.

'İnsanlar sende ne görüp halife seçtiyse Cemil'in bende gördüğü odur.' demiştir (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî 2008: 8/89).

Azze iz de benzer bir anekdot mevcuttur.

Yaşlılığı döneminde bir gün Azze, Abdülmelik b. Mervan'ın yanına gelir. Azze'yi tanıyan halife:

"Sen Küseyyir'in Azze'si misin?"

O da karşılığında:

"Hayır, ben Azze binti Humeyl'im." der.

Halife, "Hani Küseyyir'in senin için söylediği şey şu değil mi?" diyerek Küseyyir'in yazdığı manzumeyi okur:

'Azze ki sönmeyen bir ateştir. Uzaktan bakıldığında sanki bir yıldıza benzer.' [Şiirde vafedildiği kadar güzel olmadığını imâ ederek] *Sorar:*

Küseyyir, sende ne görüp sevdi!?

Azze:

"Hayır, ey müminlerin emiri! Sizin söylediğiniz gibi değil. Allah'a yemin olsun ki ben onun döneminde soğuk bir gecedeki yıldızdan daha güzeldim." (2008: 9/21).

İbn-i Kesîr'in (ö. 1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sindeki bir rivayet bu görüşmeyi onaylar niteliktedir. Bir mârûzâtı olan Azze Abdülmelik b. Mervan'a gelir; derdini arzeder. Halife, Küseyyir'in şiirlerinden birini okumadıkça hüküm vermeyeceğini söyler. Azze bildiği şiirlerden bazısını okur. Tavrı ve üslubu çok beğenen halife onun müşkülünü halleder. Etrafındakilere *"Bunu hareme götürün ki haremdekiler bunun edebiyatını öğrensinler."* diyerek Azze'nin haremdeki kadınları ziyaret etmesini ister (İbn Kesîr 1994: 9/416).

Aynı eserde Arap kadınlarından birinin Azze'ye dair gözlemleri nakledilir:

Azze, bizim yanımıza geldi, orada bulunan kadınlar onun güzelliğini seyretmek için toplandılar. Onun tatlı, latif ve pembe tenli olduğunu gördüler. Kadınlar, o mevkiye geldiklerinde Azze konuşmaya başladı. Onun, kadınlar arasında en tatlı sözlü ve en edebi konuşan bir kadın olduğu görüldü. Artık gözümüzde ondan daha güzel, ondan daha tatlı başka bir kadın yoktu (1994: 9/416).

Uzrî âşıkların kara sevdalı halleri, söyledikleri içli şiirler etrafındakilerde mâşûkanın cemaline karşı merak uyandırmıştır. Rivayetlerde tecessüssün sahibi devrin halifesidir. Bir vesileyle huzura çıkan Büseyne ve Azze hakkında halifenin verdiği güzellik hükmü Leylâ karakterinin edebiyat içindeki tarihsel seyrini etkilemiş görünmektedir. Mâşûkanın halifeyle görüşmesi motifi zamanla Leylâ'nın hikâyesine de dâhil olmuştur. Bunun sebebi Leylâ ve Mecnûn'un tarihî şahsiyetlerinin muğlaklığı ve efsanevî karakteridir. Mecnûn'a ait olduğu düşünölen manzumeler derlenmiş, şiirlerde zikrolunan vakalardan yola çıkarak olay örgüsü oluşturulmuştur; ancak Ateş ikisine dair anlatılan hikâyelerin "*insicamsız rivayetler topluluğu*" izlenimi verdiğini söyler (1978: 7/50). Leylâ ve Mecnûn'un gerçek kişiler olmadıklarına dair iddialar, bu şüphenin gölgesinde tarihî şahsiyetlerine dair aktarılan bilgilerin birbiriyle kopukluğu, mevcudiyetleri inkar edilemeyecek kadar kesin olan diğer uzrî âşıkların durumu göz önüne alındığında Leylâ-Mecnûn tarafına olan aktarmaların sebebi anaşılacaktır. Leylâ'nın babasının Mecnûn'u halifeye şikâyet ettiğine dair rivayetin Mecnûn'un çağdaşı Cemîl b. Abdillâh b. Ma'mer ve Kays b. Zerih'e dair anlatılanlar arasında da mevcut bulunması (İnalçık 2023: 41) bahsedilen durumun bir diğer örneğidir.

Leylâ ve Mecnûn aşkının bir halk hikâyesine dönüşmesi 10. asıra tarihlendirilmektedir (Ateş 1978: 7/50). Bu minvalde hikâyenin masalsı bir hüviyet kazanması sebebiyle gerçeği efsaneden ayırmak neredeyse imkansız hale gelmiştir (İnalçık 2023: 46).

D. Mutasavvıfların Leylâ'sı: Güzelliği Sûrette Değil Sûrette Aramak

Leylâ ve Mecnûn'un masalsı özellikler taşıyan bir halk hikâyesine dönüşmesiyle birlikte mutasavvıflar da hikâyeyi benimsediler (Khairallah 1980: 98). Ancak onlar Leylâ figürüne yeni anlamlar yüklediler ve böylece mâşuk istiâresini tekrar inşâ ettiler. Sûfîlerin Leylâ'sı fiziksel/zâhirî güzelliğin değil iç/bâtınî güzelliğin ön plana çıkarıldığı bir figürdü.

Tasavvufî çağrışımlarla yüklü Leylâ remzini ilk kullananlardan biri Ebû Bekir Şibli'dir (ö. 946).¹¹ Kendi manzumelerinde veyahut Mecnûn'un şiirlerinden iktibaslarla Leylâ'yı anar.

"Leylâ'yı sorarım bir haberci var mı? Onun nerede yaşadığına dair bize bir bilgi verecek olan.

Sonra da şöyle derdi: İzzetin ve celâline yemin olsun ki dünyada da âhirette de senden başka haber veren yoktur." (Şahin 2017: 108).

Bir gün yanına gelip kendisi için Allah'a dua etmesini isteyen kişiye Mecnûn'un şu beytini okur:

"İnsanlar benden şefaatçi olmamı ister zaman geçip gitmişken. Peki, benim için yarın Leylâ'ya aracı olacak kimse var mı ki?" (2017:104).

Şibli'den sonra sûfiler arasında Leylâ istiaresinin kullanımı yaygınlık kazanır. Gramer, lugat ve edebiyat konusunda geniş mâlûmat sahibi olan meşhur mutasavvıf Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 1072) tasavvufa dair kaleme aldığı *er-Risâle*'de sûfilerin şu şiiri okuduğunu nakleder:

"Leylâm sana anlatmak istediğim ne kadar önemli şeyler var! Lâkin sana kavuşunca bunların ne olduğunu (sevincimden) hatırlamıyorum, Leylâm!" (Kuşeyrî 2014: 212).

13. asra gelindiğinde "Sultânü'l-âşıkîn" lakaplı sûfî şair İbnü'l-Fârız (ö. 1235) Leylâ'yı görmenin sırrına herkesin eremeyeceğini söyler:

Gecenin kesif karanlığında ale'l-umyâ Leylâ-yı dil-rübâma gidip geldiğim zamân benden onun esrârına dâir ma'lûmât istiyorlar ve diyorlar ki Leylâ'nın emîni bir âşıkısın, bize haber ver. Eger onun esrârından onları haberdâr edecek olursam emîn olmamış olurum (Yiğitoğlu 2021: 288).

İbnü'l-Fârız'ın şiirlerinde andığı Leylâ ve Selma gibi Arap edebiyatının meşhur mâşûkaları "*ilahi cemâlin ve kemâlatın simgeleri olmuştur*" (Schimmel 2020:366). Schimmel, Fars edebiyatında ilahî olanı kadın biçiminde temaşa etmenin -en başarılı şekilde- Leylâ ve Mecnûn'da simgeleştğini söyler (2020: 559). Yukarıda verilen

¹¹ Şibli'deki bu kullanıma dikkat çeken Michael W. Dols'dur. Bkz. Dols 2013: 409.

örnekler ışığında 10. yüzyıldan *Mesnevî*, *Gülistan* ve *Musîbetnâme*'nin yazıldığı 13. yüzyıla kadar uzanan süreçte Leylâ figürünün tasavvuf edebiyatında iyice yerleştiği görülmektedir.

Mesnevî, *Gülistan* ve *Musîbetnâme*'den aktarılan rivayetlerde özellikle üzerinde durulan sûret yerine sîret, zâhir yerine bâtın ve bunlara ek olarak âşığın nazarından başkasına âşikâr olmayan perdelenmiş bir güzelliiktir. Mevlânâ'nın hikâyesinde halife Leylâ'nın güzelliğini göremez çünkü onda Mecnûn'un gözleri yoktur. Halife esasında âşık kişinin bakışından mahrumdur. İbnu'l-Kayyim'e göre güzellik gerçekte noksan olsa da seven kişinin gözünde kâmindir. Kişinin bir şeye olan sevgisi onu körleştirip sağırlaştırır bu sebeple âşık sevgilisinden daha güzel biri olduğunu tahayyül etmez, bunun aksini iddia edenleri reddeder (2013: 71). Ayrıca Mecnûn Leylâ'yı sadece cemâli için değil zâtının kemali için de sevmiştir. Leylâ kendisindeki güzelliği göremeyen halifeyi aslında aşktan yoksun olduğu hususunda uyarmıştır. Zâtındaki kemâli görebilmek için bakışın incelmesi, bâtına âşına olması gerekir. Hüsnün gerçekten tezâhür edebilmesi için bir âşık lazımdır; çünkü cemâl âşık ister (Ahmed Gazâlî 2019: 29). Sâdî'nin versiyonunda bu hakikat Mecnûn'un dilinden daha açık bir şekilde ifâde edilmiştir.¹²

Attâr'ın ilk hikâyesinde aynı tema işlenir; ek olarak hicab altındaki güzellikten bahsedilir. Sevgilinin cemâlinde bir noksan yoktur; bakan kişide eksiklik vardır. Leylâ'nın hakîkî güzelliği çirkinlik perdesi altında gizlenmiştir. Eğer böyle olmasa herkes ona Mecnûn olur. Bu nevi "perdelenmiş güzellik" ağyara âşikâr olmaz; ancak samimi bir âşık onu temâşâ edebilir. Âşıklardan gayrısına sadece bir imtihan olur.

Âşıktan başkasını yani ağyarı perişan eden hüsn ü cemâl kavramı Yusuf ve Züleyha kıssasına dayanır. Züleyha'nın hazırladığı ziyafette Yusuf Peygamber'i ilk kez gören kadınlar farketmeden ellerini doğramış, gördükleri güzellik karşısında hayret ve şaşkınlıkla "*Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir*" (Yûsuf 12/31) demişlerdir.¹³ Yûsuf Peygamber'in cemâli onlar için

¹² Aşığın/Mecnûn'un sevdalı bakışı sanatkarlara da ilham vermiştir. Bu anlamda tipik bir örnek teşkil eden 12. asırda imal edilmiş figürlü çini tabağın görsel makalenin sonunda ek olarak paylaşılmıştır.

¹³ Kıssanın tamamı için bkz. Yûsuf sûresi.

bir imtihan vesilesi olmuştur. Kadınlar ellerini keserken daha şiddetli bir muhabbete sahip olan Züleyha sükûnetle olan biteni izlemiştir. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) *Rûhu'l-beyân* isimli tefsirinde, Züleyha'nın sükûnetini "temkin" makamında olmasıyla açıklamaktadır. Bu makamda artık sevdası yüreğinde iyice temekkün etmiş; sevgilinin cemâlini seyretmeye alışmış, dehşet ve hayret hallerinden halas olmuştur (t.y. : 233-234).

Diğer hikâyede Mecnûn'a Leylâ'dan daha güzel kadınlar gösterilir, ondan vazgeçmesi istenir. Mecnûn'un aşktan gâyesini anlayamayan halifenin sevdaya bakışı yine güzellik ölçüsüyledir. Oysa Mecnûn'un aşkının amacı Leylâ'dan kâm almak değildir. Ruhları imtizac ettiği için birbirlerini sevmektedirler.¹⁴ Kişiler arasındaki tenasüb, ahlakların ittifakı, ruhların uyuşmasının sebebi her nefsin kendi benzerine şevk duymasından kaynaklanır (İbnu'l-Kayyim 2013: 73). Âşığın varlığı sevgili ile kâimdir ve sevgilidendir (Ahmed Gazâlî 2019:35). Eğer Mecnûn Leylâ'yı terkederek ona kıyarsa aslında kendine kıymış olur.

Görüldüğü üzere Leylâ ve Mecnûn arasındaki zengin motiflerle süslü mecâzî/beşerî aşk hikâyesi sûfilerin elinde alegorik bir anlatım şekline bürünmüştür. Zîra mecâzî aşka tutulan âşıkların yaşadığı tecrübelerle ilâhî aşkla yanan sûfilerin halleri birbirine çok benzer. Birinin aradığı Leylâ iken diğerininki Mevlâ'dır.

Sonuç

Emevîler döneminde gelişen uzrî gazel iffetli aşkın terennümü olmuştur. Uzrî gazelin önde gelen isimleri Cemîl b. Abdullah b. Ma'mer, Kays b. Mülevvah, Küseyyir b. Abdirrahman yazdıkları şiirler kadar sevdikleri kadına olan derin aşklarıyla nam salmış; bu sebeple mâşûkalarının adıyla anılmışlardır.

İlk Arap edebiyatı kaynaklarında uzrî şâirlerin şiirleri derlenirken hayatlarına dair çeşitli bilgiler aktarılmış, şairin sevgilisi hakkında bazı anekdotlar paylaşılmıştır. Uzrî aşk derin bir kara sevdaya benzediği, âşığı melankolik bir hâle sevkettiği için

---

¹⁴ Âlimler ve mutasavvıflar bu meseleyi açıklarken genellikle şu hadisi zikrederler: "Ruhlar, askerî birlikler gibidir. Birbirleriyle tanışan ruhlar, birbirleriyle kaynaşırlar, tanışmayanlar da ayrılığa düşerler." Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dımaşk 1993, "Enbiyâ", 3 (hadis no. 3158).

yaşadıkları toplum böylesi sevilen kadını/mâşûkayı merak etmiş, eşsiz güzellikte bir kimse olduğunu düşünmüştür.

Mecnûn'un Leylâ'sı için de bu durum geçerlidir; Leylâ ve Mecnûn'a dair en geniş malumatı bulduğumuz *el-Egâni*'de Leylâ'nın güzel bir kadın olduğuna dair hem Mecnûn hem de başkalarının dilinden rivayetler mevcuttur. Ancak 13. asırda yazılan *Mesnevî*, *Gülistan* ve *Musîbetnâme*'de tam aksi hikâyeler yer almaktadır. Yapılan incelemede görülmüştür ki Leylâ ile aynı dönemde yaşayan Büseyne ve Azze'ye dair rivayetler zaman içerisinde Leylâ'nın hikâyesine eklenmiştir. Leylâ ve Mecnûn'un zamanla silikleşen tarihsel şahsiyetleri, vâkıanın giderek masalsı bir hüviyete bürünmesiyle Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi yeni aktarmalara müsait hale gelmiştir.

"Güzel Leylâ"nın "sıradan bir Leylâ"ya dönüşmesi mutasavvıfların eliyle olmuş görünmektedir. Zâhir yerine bâtın, sûret yerine sîrete bakmanın ehemmiyetini "sıradan Leylâ" motifiyle sunmak -anlatım zenginliği ve sembolik anlam açısından- sûfiler için daha elverişli bir yoldu. Derin hakikatleri, yaşanan hal ve makamları sembol ve remizler üzerinden tasvir etmek sûfilerin sıklıkla başvurduğu anlatım şekillerinden biridir. Bu sebeple ilâhî aşk hususunda en çok ismini zikrettikleri kişiler Leylâ ve Mecnûn'dur.

Leylâ'nın sûreten nasıl görüldüğünü tespit etmek mümkün değildir. Ancak erken dönem rivayetlerde "güzel" olduğu söylenen bu figür etrafında zaman içerisinde yeni hikâyeler ortaya çıkmış, sûreten değil sîreten güzel bir Leylâ/mâşûka motifi edebî gelenekte yerini almıştır.

Kaynakça

ABD EL MAKSOUND, Belal Saber Mohamed (2004), *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Abdülkerim Kuşeyrî (2014), *Tasavvuf İlmine Dair KUŞEYRÎ RİSALESİ*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ahmed Gazâlî (2019), *ÂŞIKLARIN HÂLLERİ Sevânih'u-l Uşşâk*, terc. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, Ankara: Hece Yayınları.

ATEŞ, Ahmet (1978), "Leylâ ile Mecnûn", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, VII/49-55.

Aynülkudât el-Hemedânî (2015), *TEMHÎDÂT Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, haz. Halil Baltacı, İstanbul: Dergah Yayınları.

AYYILDIZ, Esat (2016), *Abbâsî Dönemine Kadar 'Uzrî Gazel*, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ca'fer b. es-Serrâc (1999), *Mesâri 'u'l- uşşâk*, Beyrut: Dâru Sâdır.

CEYHAN, Semih (2004), "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: TDV Yayınları, XXIX, 325-334.

DEMİRAYAK, Kenan (2022), *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, İstanbul: Cantaş Yayınları.

DOLS, Michael W. (2013), *Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*, çev. Didem Gamze Dinç, İstanbul: Pinhan Yayınları.

DURMUŞ, İsmail (2003), "Leylâ ve Mecnûn", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, XXVII, 159-160.

_____ (2012), "Uzrî Aşk", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XLII, 259-261.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (2008), *el-Egânî*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır.

Ferideddin-i Attar (1947), *İlâhîname*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Feridü'd-dîn Attâr (2006), *Mantıku't-tayr Kuşların Diliyle*, çev. Mustafa Çiçekler, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ferîdüddin Attâr (2021), *Musîbetnâme*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Ayrintı Yayınları.

Hücvîrî (2014), *HAKİKAT BİLGİSİ Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.

İbn Dâvûd el-İsbehânî (1975), *Kitâbu'z-zehre*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî, Ürdün: Mektebetü'l-menâr.

İbn Kesir (1994), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Kuteybe (1982), *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dârü'l-Maârif.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (2013), *Âşıklar Ravdatu'l Muhibbîn*, terc. Feyzullah Demirkıran-Savaş Kocabaş, İstanbul: Şule Yayınları.

İNALCIK, Şevkiye (2023), *LEYLÂ VE MECNÛN Kays b. el-Mülevvâh (el-Mecnûn) ve Divanı*, İstanbul: Kronik Kitap.

İsmail Hakkı Bursevî (t.y.), *Ruhu'l-beyan Tefsirinden Sûre-i Yusuf Tercümesi HİKÂYELERİN EN GÜZELİ*, terc. Ömer Faruk Hilmi, İstanbul: Gül Neşriyat.

KARAYAZI, Nurgül (2007), *Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KHAIRALLAH, As'ad E. (1980), *Love, Madness, And Poetry An Interpretation Of The Mağnûn Legend*, Beyrut: Franz Steiner Verlag.

KNYSH, Alexander (2020), *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş, İstanbul: Ketebe Yayınları.

KÖSE, Saffet (1999), "İbn Dâvûd ez-Zâhirî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XIX, 410-411.

KRAČKOVSKIJ, I.J. (1955), "Die frühgeschichte der erzählung von Macnûn und Lailâ in der arabischen Literatur" çev. Helmut Ritter, *Oriens*, 8/1, s. 1-50.

Kur'an-ı Kerim Meâlî (2011), haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

LEVEND, Âgah Sırrı (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

LEWIS, Franklin (2010), *MEVLÂNÂ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (2015), *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırilangıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

MISRÎ, Hüseyin Mücîb (1951), *Fi'l-Edebi'l-'Arabî ve't-Türkî*, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıryye.

NAMAZALIZADEH, Soheila ve Ashraf Alsadat Mousavilar (2019), "Iconology of Layla and Majnun Painting Illustrated on Seljuk Pottery", *Bagh- e Nazar*, XVI/75: 51-56.

PALA, İskender (2003), "Leylâ ve Mecnûn" [Türk Edebiyatında], *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, XXVII, 161.

SAĞLAM, Hacer (2022), *Leylâ ve Mecnûn Mesnevilerinin Motif Yapısı*, (II cilt), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

SCHIMMEL, Annemarie (2020), *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

ŞAHİN, Mustafa (2017), *Ebû Bekir eş-Şiblî'nin Hayatı ve Dîvân'ının İncelenmesi*, yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeyh Sâdî-i Şîrazî (1980), *Bostan ve Gülistan*, terc. Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Zafer Matbaası.

Tâhirü'l Mevlevî (2014), *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî Şerhi*, İstanbul: Şamil Yayınevi.

TEKİN ALPAY, Gönül (2018), *Leylâ ve Mecnûn Makaleler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

WILDER, Samuel Truman (2019), *Ghazal Poetry and the Marwânids: A Study of Kuthayyir 'Azza*, doktora tezi, The University of Cambridge.

YAZICI, Tahsin (2003), "Leylâ ve Mecnûn" [Fars Edebiyatında], *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, XXVII, 160.

YİĞİTOĞLU, Ali Salâhaddin (2021), *EL-MENHELÛ'L-FÂİZ İbnü'l-Fârîz Dîvânı Şerhi*, haz. Muhammet İnce, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ek: Resim

Leylâ ve Mecnûn'un mektepte tanışmasını resmeden Büyük Selçuklu dönemine ait tabak.* The David Collection

https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;EPM;dn;Mus21;20;en

¹² 12. yüzyılda İsfahan'ın Kâşân şehrinde lüster tekniği ile üretilmiştir. Öğretmenin etrafında toplanmış yirmi dört çocuğun hepsi aynı yöne bakarken sadece sol üst köşede oturan erkek çocuk yanındaki kıza bakmaktadır. Mecnûn'un kalabalık içinde diğer figürlerden ayrılmasını sağlayan "sevgiliye yönelmiş nazar"ı yani bakışıdır. Çini ustasının bu incelikli anlatımı, figüratif kompozisyonu takdire şayandır. Müze yetkilileri, tabak üzerindeki sahnenin Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 1214) *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsinde Leylâ ile Mecnûn'un okulda ilk karşılaşmalarını konu alan beyitlerin tasviri olduğu fikrindedir. Tabakın figüratif yorumuna dair şu çalışmaya bkz. Namazalızadeh, S. & Mousavilar, A. A (2019), "Iconology of Layla and Majnun Painting Illustrated on Seljuk Pottery", *Bagh- e Nazar*, 16 (75):51-56.

Mecmuada Kaybolan Divan: ‘Alımî’nin Divanı Örnekleminde
Mecmualarda Az Görünür Divanlara Dair

İbrahim DİREKLİ

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7532-6708>

direkliibrahimm@gmail.com

Atıf Bilgisi: Direkli, İbrahim. “Mecmuada Kaybolan Divan: ‘Alımî’nin Divanı Örnekleminde Mecmualarda Az Görünür Divanlara Dair”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 339-377. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1447744>.

Geliş Tarihi	06.03.2024
Kabul Tarihi	06.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Bu makale, 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde Zonguldak’ta gerçekleştirilen Karadeniz İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş tam metnidir.

ÖZET

Derleme yoluyla meydana getirilmiş mecmua tarzı eserler her geçen gün artan bir ilgiyle akademik neşir çalışmalarına konu edilmektedir. Çalışmamızda derleme tarzı eserlerin muhtevasına bağlı olarak yapılan neşirlerin oluşturulma şekillerine vurgu yapılmıştır. Böylece tek bir mecmuadan faydalanılarak oluşturulan akademik neşirler ve birden fazla mecmuanın referans alınmasıyla oluşturulan neşirler şeklinde kendi içinde iki kategori halinde düşünülmüştür. Mecmualarda edebiyat literatürüne girmemiş ve mecmuaların gölgesinde kalmış divanların bulunabileceği yayımlanmış örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Mecmua kelimesinin klasik Türk edebiyatı kaynaklarında hangi anlam ilgisi ile kullanıldığı, yapılan çalışmalar da göz önünde bulundurularak vurgulanmış, özellikle tezkirelerde mecmuanın kullanımına dair tarama ve inceleme yapılarak kelimenin anlam ilgileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tezkirelerde mecmua kelimesinin birçok farklı anlam ilgisi tespit edilmiş ve örnek cümleler verilmiştir. Tezkirelerde mecmua kelimesinin kullanımı ile ilgili bazı istatistikî veriler tablo ve grafikler eşliğinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın önemli bir bölümü 'Alîmî Mecmuası'nın incelemesine hasredilmiştir. Bu inceleme neticesinde 'Alîmî'ye ait şiirlerin olduğu bölüm gerek tertip hususiyetleri gerek muhtevası açısından bir divanın varlığını ilham etmektedir. Mecmualarda az görünür divan örneklerinin varlığına güçlü bir vurgu olabilecek 'Alîmî Divanı örneğinin tanıtımı ve incelenmesi de çalışmada öne sürülen uygulamaya örnek olarak işlenmiştir.

Makalenin son bölümünde biyografik kaynaklarda 'Alîmî'nin hayatına dair araştırma yapılmış; ancak mezkûr şair hakkında herhangi bir bilgiye/kayda rastlanmamıştır. 'Alîmî'nin eserinden yola çıkarak asıl adı, yaşadığı dönem, etkileşim içerisinde olduğu kişiler ve eserlerine dair bilgiler tespit edilip sonuçları paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, mecmua, divan, 'Alîmî.

The Divan Lost in a Magazine: About Divans Less Visible in
Magazines in the Sample of Divan of ‘Alîmî

İbrahim DİREKLİ

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7532-6708>

direkliibrahimm@gmail.com

Citation: Çakıroğlu, Selim. "The Divan Lost in a Magazine: About Divans Less Visible in Magazines in the Sample of Divan of ‘Alîmî". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 339-377. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1447744>.

Date of Submission 06.03.2024
Date of Acceptance 06.05.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

This article is the extended full text of the paper presented at the Black Sea Humanities and Social Sciences Symposium held in Zonguldak on 16-18 May 2024.

ABSTRACT

Compiled anthology-style works are increasingly becoming the focus of academic publishing endeavors. In our study, emphasis has been placed on the various methods of publication based on the content of compiled works. Thus, two categories have been considered: academic publications created using a single anthology and those created by referencing multiple anthologies. Examples of published works have been used to illustrate the presence of divans that have not entered the literary literature and remain in the shadows of anthologies.

The usage of the term "mecmua" (anthology) in classical Turkish literary sources has been highlighted, considering previous studies, particularly through a survey and examination of its usage in tezkires (biographical dictionaries), to identify its contextual meanings. In this context, various contextual meanings of the term "mecmua" in tezkires have been identified and example sentences have been provided. Statistical data regarding the usage of the term "mecmua" in tezkires has been evaluated with tables and graphs.

A significant portion of this study has been dedicated to the examination of the 'Alîmî Mecmuası ('Alîmî Anthology). Through this examination it has been suggested that the section containing poems attributed to 'Alîmî, both in terms of organization and content inspires the existence of a divan. The introduction and analysis of the 'Alîmî Divanı ('Alîmî Divan), which could serve as a strong example highlighting the presence of rarely seen divan examples in anthologies have been presented as an example in the study.

In the final section of the article research has been conducted on biographical sources regarding the life of 'Alîmî; however no information or record about the poet has been found. Information about 'Alîmî's real name, the period he lived in, individuals he interacted with and his works has been deduced from his works and shared as findings.

Keywords: *Classical Turkish literature, magazine, divan, 'Alîmî.*

Giriş

“Mecmû‘a, Arapça “cem‘” (toplama, bir araya getirme) kökünden gelip mef‘ûl bâbında müennes (dişil) bir kelimedir. “Toplanmış, bir araya getirilmiş” anlamına gelir. Kütüphanecilik literatüründe mecmuanın karşılığı “derleme”dir” (Köksal 2012: 415). Terim olarak mecmua, değişik türde ürünlerin yanında farklı kişilerin ürünlerini de içeren eserlere denilmektedir (Uzun 2003: 265-268). Mecmualar, diğer müstakil telif eserler gibi belirli bir tertip şekline sahip değildir. Derleyen kişinin ilgi, birikim ve zevkine göre oluşturulan bu tip eserler, tahmin edilemeyen muhtevası ve tarzı sebebiyle her zaman için araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Mecmualardaki bu tahmin edilemez tarz ve muhteva aynı zamanda araştırmacıların çalışmalarını zorlaştıran unsurlardan biri olmuştur.

Mecmualar nazım biçimleri ya da nesirlerden müteşekkil olabilmektedir. Bazen nazım nesir karışık olan derleme türü bu eserler muhteva ve oluşum tarzına göre farklı şekillerde adlandırılıp tasnif edilmektedir. Mecmuaların tasnifi ile ilgili ilk çalışmalar Agah Sırrı Levend ve Günay Kut tarafından yapılmıştır. Levend mecmuaları içeriklerine göre: Nazire mecmuaları, birer antoloji niteliğinde olan mecmualar, risalelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelenler, aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelenler ve tanınmış kişilerce hazırlanmış birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualar olmak üzere 5’e ayırmıştır (Levend 1998: 166). Günay Kut tarafından hazırlanan mecmua tasnifi de Levend’in tasnifine benzer şekilde 5 bölümden oluşmaktadır (Kut 1986: 170).

Mecmua ile ilgili araştırma yapan uzmanlar, içerik ve tertip açısından birbirinden farklı mecmua örnekleri ile karşılaştıktça daha ayrıntılı tasnif yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Yakın dönemdeki tasnif çalışmalarından Mehmet Gürbüz ve Atabey Kılıç’ın tasnifleri kapsam bakımından dikkat çekicidir.

Hatice Aynur ve arkadaşlarının 2011’de hazırladığı *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* başlıklı akademik toplantıda Gürbüz şiir mecmualarını odağa alarak yaptığı tasnifte; şiirlerin şekil özelliklerine göre, temalarına göre, şairlerin mensubiyetine göre, nazire mecmuaları ve herhangi bir mensubiyet

gözetmeksizin şairlerin divanlarını/şiirlerini bir araya getirenler şeklinde mecmuaları 5 ana gruba ve 20 maddeye ayırmıştır (Gürbüz 2012: 97-113). Aynı toplantıda Atabey Kılıç, mecmuaları daha kapsamlı bir şekilde tasnif etmeyi denemiştir. Kılıç mecmuaları; cilt ve tertip hususiyetleri bakımından, şekil bakımından, dil bakımından, muhteva bakımından, şahısların tertip ettiği veya şahıslar için tertip edilen mecmualar olmak üzere 5 ana grupta ve 47 farklı maddede tasnif etmiştir (Kılıç 2012: 75-96).

Derleme türü eserlere yönelik ilginin artması ile birlikte akademik mecmua çalışmalarının sayısında da artış görölmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda çeviri yazı ameliyesinden teorik mecmua tartışmalarına ve mecmua türlerinin tespitine dönük bir artış olduğunu da söyleyebiliriz.¹

Klasik Türk edebiyatının kırkambarı olarak ifade edilen mecmualarda edebiyat literatürüne dair olduğuça önemli ve kimi zaman kritik bir konuma yükselen kıymetli bilgiler bulunabilmektedir. Mecmuaların incelenmesi ve değerlendirilmesiyle elde edilen bilgi ve bulgular, Türk edebiyatı tarihi ile ilgili karanlıkta kalmış veya şüpheli duyulan kimi hususları aydınlatıcı ve tamamlayıcı olabilmektedir. Örneğin ‘Alimî Mecmuası’nda yer alan bilgilerden yola çıkarak biyografik literatürde ‘Alimî mahlaslı bir şairin, bahsi geçen mecmuanın mürettibinden farklı biri olduğu saptanmıştır. ‘Alimî ile ilgili araştırmalar neticesinde tezkirelerde yer alan Çorlulu ‘Alimî’nin yaşadığı dönemle ilgili bilgilerin tutarsızlığı fark edilmiş ve bahsi geçen kaynaklardaki bilgilerin tashihi edilerek güncellenmesi için vurgular yapılmıştır.

Mecmualar, dönemin sosyal ve kültürel eğilimleri konusunda çeşitli veriler sunması bakımından da bir hayli önem taşımaktadır. Zira klasik dönemde mecmualar, eserlerin dolaşıma girdiği bir mecra olarak düşünölebilir. Bu mecra da hangi şairlerin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içerisinde oldukları da görölebilir. Bu etkileşimi nazire mecmualarında daha belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Bu anlamda tam ve doğru bir tespit yapılabilmesi için aynı dönemde tertip edilmiş mecmuaların incelenip istatistiki verilerinin çıkarılması gerekir.

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Direkli 2022: 29-32).

Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bu bağlamda bir çabanın ilgili başka araştırmacılar tarafından yapılması umut edilmektedir.

Söz konusu derleme türü eserlerin edebiyat araştırmalarına sağladığı çok sayıdaki katkılardan birisi de daha evvel haberdar olunmayan ya da tespit edilemeyen birçok eser ya da şairlerin tespit edilip gün yüzüne çıkarılmasına imkân vermesidir. Bu itibarla mecmuaların çok önemli taşıyıcı kitaplar olduğunu söylemek mümkündür. Bu katkılardan biri de edebiyatın ana malzemesi olan metinlerin daha doğru bir şekilde inşa edilebilmesi olacaktır. Köksal'ın *Edirneli Nazmî Mecma 'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Metin)* başlıklı çalışmasına göre, mecmuada adı geçmesine rağmen bu güne kadar kaynaklarda adı geçmeyen 71 şairin olduğu, dolayısıyla da birçok manzumenin neşredilmediği tespit edilmiştir (Köksal 2017: 37). Yine İbrahim Direkli tarafından hazırlanan *Musammât Mecmuaları ve Gencîne-i Eş 'âr (Millî Ktp. Yz. A 1641)* isimli eserde yer alan bulgulara göre biyografik kaynaklarda adı bulunamayan 8 divan şairi ve bu şairlere ait pek çok manzumenin varlığı ortaya konmuştur. (Direkli 2022: 114-115). Haddizatında şiir mecmualarına yönelik birçok bilimsel çalışmada benzeri sonuçların ortaya çıkması şaşırtıcı olmayacaktır.

Mecmualar, kimi zaman herhangi bir nüshası ele geçmeyen müstakil eserlerin günümüze taşınmasında da işlev görmektedir. Bir şairin şiir kitabı anlamına gelen divan veya divançeler de mecmualar sayesinde günümüze gelebilen bu türden eserler arasında yer alır. Nitekim kimi araştırmacılar bir bazen de birden fazla mecmuayı kaynak olarak bir şairin divanı ya da divançesi olarak değerlendirilebilecek şiirlerini tespit edip bunları neşredebilmektedirler. Örneğin Ali Nihat Tarlan'ın *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvân Şiiri* isimli çalışması, birden fazla mecmuadan faydalanılarak bir şaire ait şiirlerin derlenmesi yoluyla gerçekleştirilmiş metin neşri örneklerinden birisidir. Yunus Kaplan'ın Edirneli Tiği'nin şiirlerini 70 civarında mecmuadan faydalanarak kaleme aldığı *Dîvânı Meçhul Bir 16. Yüzyıl Şairi: Edirneli Tîğî ve Şiirleri* adlı makalesi de bu duruma örnek gösterilebilir.

Bir veya birden fazla mecmua kaynak alınarak herhangi bir nüshası tespit edilmeyen bir divanın ya da divançenin tespit edildiği örnekler bunlarla sınırlı değildir. Kaplan Üstüner, *Bir Divan Müsveddesi: Silahşor İbrahim Yâver'in Şiirleri* başlıklı çalışmasıyla, Milli Kütüphanede bir

mecmua olarak kaydedilen 06 Mil. Yz. A. 1793 numaralı yazmada, İbrahim Yaver'e ait 264 Şiri tespit edip Şairin bir nevi divanını ortaya koymuştur (Kaplan 2015: 278-311). Yunus Kaplan ve Zahide Efe, Fransa Milli Kütüphanesinde "Ancien Fonds Turc 270 ve "Supplement Turc 380" numarasıyla kayıtlı bulunan mecmualardan istifade ederek *Kâtibî (Seydî Ali Reis) ve Dîvânı* adıyla Kâtibî Dîvânı'nın metnini neşretmişlerdir (Kaplan ve Efe 2020: 229-265). Yaşar Aydemir de Makedonya Millî Kütüphanesindeki cönk tarzı bir yazmadan hareketle *Remzî ve Divanı* adlı çalışmasıyla Remzî'nin divanını neşrederek Şairin literatüre girmesini sağlamıştır (Aydemir 2016: 11-34). Sadık Yazar, *Kara Fazlı'nın Eserlerine Dair Yeni Bilgiler* başlıklı makalesinde, külliyat tarzı bir mecmuadan yola çıkarak elde ettiği bulgularla Kara Fazlı'nın Şiirleri (Divanı) ve eserleri konusunda yeni bilgiler elde etmiştir (Yazar 2017: 525-562). Bekir Belenkuyu, *Ufak Mecmû'a-i Şi'r* adlı çalışmasıyla, klasik Türk edebiyatının son dönem temsilcilerinden biri olan Bâhâ mahlaslı Mehmed Bahaeddin'in Şiirlerini tespit ederek neşretmiştir (Belenkuyu 2020: 1-36).

Belirtilen örneklerde görüldüğü gibi, mecmuaların literatüre henüz girmemiş klasik Şairleri veya onların bilinmeyen müstakil eserlerini tespit edip araştırmacıların istifadesine sunma noktasında önemli bir işlev görmektedir. Bu örneklerden biri de yakın zamanda Talip Çukurlu tarafından neşredilmiş olan *Divançe-i Erşed* (Çukurlu 2023) adlı eserdir. Her ne kadar mecmua türü bir yazmada yer alamasa da klasik Türk edebiyatında henüz literatüre girmemiş müstakil eserlerin mevcudiyetini gösteren özgün bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu makalede söz konusu çalışmalara yeni bir örnek teşkil etmesi amacıyla Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada mecmua başlığıyla kayıtlı yazmada yer alan 'Alîmî mahlaslı Şairin Şiirleri de bu açıdan değerlendirilecektir. Bahsi geçen mecmuanın 'Alîmî Divanı'nı da ihtiva ettiği ifade edilip klasik Türk edebiyatı literatürüne biyografik ve tarihî açıdan yapabileceği katkılar örneklendirilmeye çalışılacaktır.

1. Tür ve Terim Olarak Mecmua

Mecmualarla ilgili araştırma ve incelemelerde karşılaşılan problemlerden birisi mecmua görünümünde olan veya bu şekilde kütüphane kayıtlarına giren bir mecmuanın derleme yoluyla üretilmiş bir kitap mı yoksa müstakil bir eser mi olduğunu tespit etmektir. Teknik olarak birbirinden farklı yöntemlerle oluşturulan telif veya derleme nitelikli nüshaların birbirinden tefrik edilerek tespit edilmesi önem arz etmektedir. Sağlıklı bir tespitin yapılamaması, araştırmacılar açısından emek ve zaman israfına sebep olacağı gibi eserin değer ve konumunu doğru şekilde tespit etmek açısından da yanılgılara sebebiyet verecektir. Bu itibarla akademik mecmua çalışmalarında evvela mecmua teriminin ifade ettiği anlam dairesi düşünülerek ele alınan yazma nüshanın derleme bir eser olup olmadığı tespit edilmelidir. Tam ve doğru bir değerlendirme için eserin hangi tür bir mecmua olduğu da belirlenip çalışmanın tarzı ona göre şekillendirilmelidir. Zira nesirlerden oluşmuş yazma bir eserin inceleme ve değerlendirme tarzı ile şiirlerden oluşmuş bir yazmanın inceleme ve değerlendirme tarzı farklılık arz edecektir.

1.1. Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Mecmua Terimi

Klasik Türk şairlerinin mecmua kelimesini nasıl kullandıklarına dair bir araştırma yapan Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik, şairlerin mecmuaya değişik anlamlar yüklediklerini, bazen bugünkü anlamıyla derleme eser, şiir antolojisi manasında; bazı beyitlerde şairlerin henüz divan oluşturmadan önce şiirlerini kaydettikleri defter, bazı yerlerde de divan manasında kullandıklarını ifade etmişlerdir (Kurnaz ve Çeltik 2013: 23).

M. Fatih Köksal *Kilisli Lutfullah Hâzım ve Divânçesi (Mecmû'a-i Lutfi)* adlı çalışmasında mezkûr yazmanın mecmua kelimesi ile isimlendirilmiş olmasından mütevellid bu kelimenin kullanımına dair görüşünü dile getirmiştir. Köksal, son dönem şairlerinin şiir defteri veya tomarlarındaki şiirler mürettep değilse buna divan veya divançe yerine mecmua demeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir (Köksal 2016: 21).

Sadık Yazar'ın *Şahsi Bir Arşiv Kaynağı Olarak Balıkesirli Râsîh'in Mecmuası: İçerik Analizi ve Derkenar Notları* başlıklı makalesinde ele

alınan mecmuanın 1b yaprağında *Dibâce-i Dîvânçe-i Tevârîh-i Manzûme* başlığında “divançe” kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Eser her ne kadar bir mecmua niteliğinde olsa da müellifi tarafından bir bölümüne divançe denmesi mecmua kelimesi ile divançe teriminin iç içeliğine dair dikkate değer bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yazar 2020: 28-62). Râsîh’in mecmuasına benzer bir mecmua da Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi BY 5290 numarada mecmua adıyla kayıtlı nüshada görülmektedir. Bu yazmanın ilk yaprağında eserin adı ya da başlığı olarak yazıldığını düşündüğümüz *Dîvân-ı Şem’î ve Ebyât-ı Sâ’ire Mecmu’ası’dur* ifadesi yer almaktadır. Bu başlık bize klasik Türk edebiyatı geleneğinde mecmua ve divan terimlerinin birlikte ya da benzer anlamlarda kullanıldığına işaret etmektedir.

1.2. Mecmua Teriminin Tezkirelerdeki Kullanımı

Mecmua çalışmalarının artmasıyla beraber mecmua nüshalarının tanıtımı, tamamı veya bir bölümünün çeviri yazı neşri gibi çalışmaların yanında, mecmua geleneğine yönelik teorik boyutta da birçok akademik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu teorik çalışmalardan bir kısmı mecmua kelimesinin bir kavram olarak izahı ve kapsamıyla ilgilidir.

Bir tür mecmua olarak kabul edilen tezkirelerde müellifler, onlarca bazen yüzlerce şair ve eser ile ilgili bilgileri toplayıp derlemekte ve bu eserler hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında tezkire müelliflerinin mecmua kelimesini hangi anlam ilgileri ile kullandığı, kelimenin kapsamını teşhiste belirleyici olacaktır.

Anadolu sahası Türk edebiyatında 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar birçok tezkire kaleme alınmıştır. Bu tezkirelerden 26’sı üzerinden yaptığımız araştırmaya göre mecmua kelimesinin 7 farklı anlam ilgisiyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Yaygın olarak derleme-antoloji kullanımlarının yanında, sözlük anlamıyla da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu iki anlamın yanında sırasıyla divançe-defter-müsvedde, tezkire ve eser-şiir anlamında ve nispeten diğerlerine göre daha az olan külliyyât ve divan manasında da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Taranan tezkirelerde², 466 kez kullanıldığı tespit edilen mecmua kelimesi, antoloji-derleme anlamıyla 195 yerde kullanılmıştır. Bu durumda mecmua kelimesinin en sık kullanılan anlam ilgisi antoloji-derlemedir. Aşağıda anlam ilgilerine dair örnekler kullanım sıklığına göre sırasıyla verilmiştir.

Mecmua kelimesinin derleme-antoloji anlamıyla kullanımına dair örnekler:

Şeh-nâmesindeki meşhûr olan ebyâtı bunlardur ki îrâd olındı cönklerde ve mecmû‘alarda ancak bunlara dest-res bulındı (İsen 2017: 168).

Müşârun-ileyh Remzî Efendi’nin bu mecmû‘ada münderic olan âşârı dîvân-ı eş‘âr olmağa mütekâribdür (Kadıoğlu 2018: 489).

Köken anlamı bir araya getirilmiş, toplanmış, bütün, hepsi olan mecmua kelimesinin bu anlam ilgisiyle de sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Mecmua kelimesi 121 yerde kök anlamı ile bağlantılı olarak kullanılmıştır ve bu kullanımına dair bazı örnekler şunlardır:

Dîvânçe-i matbû‘ası ile dahi mecmû‘a-i ‘âlemde nâmını ibkâ‘ eylemiştir (Çiftçi 2017: 80).

Mecmû‘a-i ‘aklı bir vech ile perîşân olur ki ... (Kılıç 2018: 436).

En çok kullanılan anlamlardan biri de divançe-defter-müsvedde’dur. Tezkirelerdeki örneklerin bazılarında divançe, müsvedde ve defter anlamlarından tam olarak hangisinin kastedildiği anlaşılabilen kullanımlar olduğu için bu üç anlamı ortak bir kategoride değerlendirmenin daha doğru olacağı düşünülmüştür. 80 yerde kullanılan divançe-defter-müsvedde anlamları ile ilgili örnek ifadelerden bazıları şunlardır:

Niçe Husrev niçe Âşaf niçe Cem yazmışlar

‘Aşş mecmû‘asına defter-i dîvân derler (Kılıç 2017: 111).

Harputlu Hayrî Efendi Hâtıra-i ‘Ahd-i Şebâb nâmıyla bir mecmû‘a-i eş‘âr tertibine muvaffak olduğa...(Karateke 2018: 65). (‘Ahd-i Şebâb adlı eser divançedir.³)

² Taramalar 16. yüzyıl ait 7, 17. yüzyıla ait 5, 18. yüzyıla ait 4, 19. yüzyıla ait 8 ve 20. yüzyıla ait 2 olmak üzere toplam 26 tezkirede yapılmıştır ve bu tezkirelerin künyeleri “Ek 1”de verilmiştir.

³ bk. (Selçuk 2024).

Dîvânçe şeklinde ve Nağme-i Seher isminde ba'zı âşâr-ı edebiyesini câmi' bir mecmû'ası vardır ve matbû'dur (Kutlar Oğuz 2017: 84).

Yapılan taramalar neticesinde mecmua kelimesi 31 yerde eser (yazma nüsha) ya da şiir anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Eser-şiir anlamlarına örnek olacak bazı kullanımlar şunlardır:

Tab'-ı şâ'irânesi gibi hatı da pek güzel olduğundan bir hayli nefis mecmû'alar yazmışdır (Aydemir ve Özer 2019: 125).

Hadîkatü's-Sü'adâ ki Monla Fuzûlî-i Bağdâdî'nün müellefâtından bir mecmû'a-i güzîdedür (İsen 2017: 122).

Tezkire müellifleri, kendi eserlerine ya da diğer tezkirelere bazen mecmua da demişlerdir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yazılmış 15 tezkirede 30 farklı yerde mecmua kelimesi tezkire anlamında kullanılmıştır. Mecmuanın tezkire anlamında kullanımına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Aña binâ'en bu mecma'-i zırafâ'a yârân-ı suhandân ibrâmı ile erkâm olındı (Solmaz 2018: 196).

İşbu tezkîre tarzında olan mecmû'a-i nefîse'de mu'âsirîn olan şu'arâ-yı nâmdârın gazelleriyle muhtaşar bir terceme-i hâlleri beyân olınmışdır (Öztürk 2018: 16).

Mecmua kelimesinin divan anlamında kullanılan 5 adet örneği tespit edilmiştir. Bu örneklerden ikisi şu şekildedir:

Hafidinden mervî olmak üzere mü'ahhizlerimizin birinde ma'a'l-isti'râb okundığına göre mecmû'a-i eş'ârını ('Ali Çelebi) nâmındaki oğlu İstanbul'a geldiği zamân " "Âşımî" tahallus ider bir müteşâ'ire ihdâ ve bî-çâre pederinin hayât-ı şâniyesini bu şüretle maḥv u ifnâ eylemişdir (Aydemir ve Özer 2019: 114).

Mecmû'a-i eş'ârını ser-â-pâ mutâla'a eylediğim gibi birçok gazellerini tanzîr ederek... (Kadioğlu 2018: 400).

Mecmua kelimesi 3 yerde külliyyat anlamında kullanılmıştır ve bu anlam ilgisine dair örnekler şunlardır:

Mevlânâ ‘Ali Kuşçu yigirmi fenden bir cilde yigirmi metn-i metîn cem‘ idüp aña (Mahbûbü’l-ḥamâ`il Fi Keşfi’l-mesâ`il) tesmiye eyledi. Ol mecmû‘a-i maṭbû‘a ki...(Aydemir ve Özer 2019: 107).

Bununla berâber te’essüf olunur ki bu şâ‘ir-i yegânenin külliyyâtı âşârını muhtevâ elde bir mecmû‘a yokdur (Aydemir ve Özer 2019: 137).

Aşağıdaki tabloda söz konusu tezkirelerde yapılan tarama sonucunda mecmua kelimesinin kaç değişik anlamda ve kaç kez kullanıldığı aktarılmaktadır. Buna göre Antoloji-derleme ibaresinin mecmua anlamında kullanıldığı şeklinin diğerlerinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır:

	Antoloji - Derleme	Sözlük Anlamı	Divançe- Defter- Müsvedde-	Eser-Şiir	Tezkire	Divan	Külliyat
Kullanılan Tezkire Sayısı	23	20	11	4	15	5	3
Kaç Kez Kullanıldığı	195	121	81	31	30	5	3

2. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 Numarada Kayıtlı ‘Alimî Mecmuası/Divanı

İncelemeye tabi tutulan bir eserin öncelikli olarak üretildiği dönem ve gelenek içerisindeki yazın türü ve varsa kendi türü içerisinde hangi sınıfta yer aldığı tespitini önem arz eder. Oluşturulma şekillerinin “derleme” terimi ile de ifade edildiği mecmuaların çok farklı form ve muhtevada üretildikleri konunun uzmanlarınca bilinmektedir. Son dönemde yapılan akademik çalışmalarda mecmualar teorik açıdan ele alınıp tasnifine dair çabalar bulunmaktadır.

Mecmualara yönelik ilk tasnif çabaları ufuk açıcı olmaları bakımından oldukça kıymetlidir. Daha sonrasında yapılan bu tasnif çabaları içerisinde en geniş kapsamlı olanının Mehmet Gürbüz ve Atabey Kılıç'ın tasnifi olduğunu ifade etmiştik. Herhangi bir yazma eser kütüphanesinde ya da özel bir kütüphanede tespit edilecek veya neşredilecek mecmuaların yeni bir tasnif ihtiyacı ortaya çıkarması muhtemeldir. Klasik Türk edebiyatında derlenmiş tüm mecmualar neşredilip tanıtılincaya kadar da bu tasnif çabalarının devam edeceğini söyleyebiliriz. Nitekim son zamanlarda akademik çalışmalarda konu edinilen ve makalemizin giriş kısmında da vurgulamaya çalıştığımızı şey mecmualarda müstakil telif örneklerinin bulunabileceği konusudur.

Çalışmanın bu bölümünde, Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada yer alan (Kütüphane kayıtlarında Mecmua olarak kayıtlı) yazmanın bir telif türü mü yoksa derleme türü bir eser mi olduğu değerlendirilecektir. Ayrıca eserin nüsha tavsifi ve muhtevasına dair çıkarımlar yapılacaktır.

2.1 Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 Numarada Kayıtlı 'Alîmî Mecmuası'nı/Divanı'nı İsimlendirme Sorunu

Kütüphane kayıtlarına mecmua olarak geçen yazma eserde diğer şairlere ait 9 şiir, şairi tespit edilemeyen 12 şiir ile muhtelif mensur metinler yer almaktadır. Eser, ihtiva ettiği değişik şekillerdeki ürünlerden ve farklı şairlere ait şiirlerden dolayı mecmua özelliği gösterse de yaygın olarak bilinen mecmualardan ayrılan özelliği 'Alîmî'ye ait şiirlerin bir divan hacminde ve niteliğinde olmasıdır.

Eserde 'Alîmî'ye ait şiirlerin önemli çoğunluğu bir arada bulunmaktadır. Bu durum şiirlerin yer aldığı bölümün müstakil bir eser olarak oluşturulmak istendiğine işaret etmektedir. Bu yüzden de yazmayı mecmua olarak mı yoksa divan olarak mı isimlendirmemiz gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Nüshanın genel yapısı ve tertibi dikkate alındığında 'Alîmî'nin şiirlerinin odağa konulduğu ve eserin bu amaçla tertip edildiği tahmin edilmektedir. Nüshada 'Alîmî'ye ait şiirlerin dışındaki kısımlarda yazı karakteri ve sayfa yapısının farklılık arzemesi eserdeki tertibin bozulduğunu ve esere başkalarının eklemeler yapmış olabileceğini göstermektedir.

Nüshanın ‘Alîmî şiiirleri dışındaki kısımlarında sayfa yapıları/düzeni oldukça özensiz ve bazen iç içe geçmiş bir yapı arz etmektedir. ‘Alîmî’nin şiiirleri dışındaki yerlerde görülen yazı karakterindeki farklılık ve özensizlik bize mürettibi dışında birilerinin de yazmaya müdahalesini ilham etmektedir. Bu itibarla eser ilk yazıldığı esnada müellif tarafından müstakil bir eser olarak tasarlanmış; fakat daha sonra eklemeler yapılması düşünüldüğü için bazı yerlerde boş sayfalar bırakılmıştır. Bu yüzden de nüshanın ilk etapta/öncesinde bir divan müsveddesi görünümünde olduğu ve henüz müellifin doldur(a)madığı boş sayfaların zaman içinde ilgili ya da ilgisiz başka kişi veya kişilerce doldurulmuş olduğu tahmin edilmektedir.

Mecmuaya ekleme yapan kişiler, eserin miras kaldığı ‘Alîmî’nin evlat ya da akrabalarından biri olabileceği gibi ‘Alîmî sonrasında eserin müstashiblerinden biri de olabilir. Bu iki ihtimal dışında ‘Alîmî’nin de bu eklemelerden bazılarını yapmış olması muhtemeldir zira eser henüz temize çekilmemiş bir tesvid görünümündedir.

Yazmadaki eklemelerden bazılarının mürettip tarafından yapıldığını gösteren örnekler 5a sayfasında yer alan tarih kıtası, fetva ve hadis metinleridir. Bu metinlerle ‘Alîmî şiiirlerinin istinsah edildiği yazı karakteri ve kalem birbirine benzemektedir. 1-12 yapraklar arasında yer alan metinlerin geneli de aynı şekilde mürettip/müstensih hattına benzemektedir.

İncelemeye tabi tutulan ‘Alîmî Mecmuası’na mürettip dışındaki eklemeler için 23b, 28b, 49a-b sayfalarında yer alan metinler örnek olarak gösterilebilir. Bu yapraklarda kullanılan yazı karakteri ile ‘Alîmî’nin şiiirlerinde kullanılan yazı karakterlerinin farklı olduğunu görmekteyiz.

Nüshanın farklı ürünler içeren yapısı aynı zamanda eseri kütüphane sistemine kaydederken de sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun çözümü için benzerini başka yazma eserlerin kayıt bilgilerinde de gördüğümüz, bir eserin birbirinden farklı her bir bölümü için aynı demirbaş numarası ile birlikte bölüm numaralandırmasının da yapılması makul bir çözüm olarak görünmektedir. Gerekli görüldüğü takdirde her bölüm için ayrı bir isimlendirme yani eserin nesirlerden ve ‘Alîmî’ye ait olmayan şiiirlerden oluşmuş ilk bölümü için 10201/1 numaralandırması yapılarak bu bölüme mecmua, ‘Alîmî’ye ait

manzumelerin bulunduğu ikinci bölümü için 10201/2 numaralandırması yapılarak bu bölüme de ‘Alîmî Divanı denmesi sorunun çözülmesi için bir yöntem olarak görülebilir. Bu yöntem her biri birer hazine değerinde olan kültürel varlıklardan biri olan ‘Alîmî Divanı’nın adlandırılma farkı ya da hatasından dolayı okuyucu/araştırmacıların dikkatinden kaçmasına ve hatalı bir şekilde değerlendirilmesine de engel olacaktır. Nitekim mecmuanın bulunduğu yazma eser kütüphanesinde musammat mecmualar üzerine yaptığımız araştırmada mecmua adıyla kayıtlı eseri inceleyince ‘Alîmî adlı şairin şiirlerinin oldukça fazla olduğu dikkatimizi çekmiştir. Bu sayede şiirlerine tesadüfen rastladığımız 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış bir divan şairinin adının ve divanının kaybolması da engellenmiştir. Şairle ilgili bir kısım tezkire türü biyografik eserlerde yapılan araştırmada ‘Alîmî adlı şaire ve bu mecmuadaki eserin izine rastlanılmamış, bu nedenle eldeki yazmanın tanıtılması gerektiğine karar verilmiştir.⁴

‘Alîmî’ye ait manzume sayısı ve manzume çeşitliliği, eserin bir divan meydana getirmek amacıyla tertip edildiğini düşündürmektedir. Makalede ele alınan yazma içerisinde ‘Alîmî’ye ait 13 farklı nazım biçimiyle yazılmış toplam 167 manzumenin yer alması da yazmanın bir divan tertip etmek amacıyla tahrir edildiğini işaret etmektedir. Ayrıca nüshada yer alan şiirlerin musammat nazım biçimlerinden gazele doğru sıralanmış olması klasik divan tertibini anımsatmakta; ancak şiirlerin kafiye harflerine göre sıralanmaması bu duruma ters düşmektedir. Buna rağmen eserin henüz tamamlanmamış bir divan görünümünde olması nazar-ı dikkatten kaçmamalıdır.

Yazmanın muhtelif yerlerinde divan terimi ve divan tertip etme ifadesinin kullanılmış olması da şairin bir divan meydana getirmek amacını gösteren ipuçlarındandır. Nüshanın 34a sayfasında yer alan muhammesin ikinci bent üçüncü mısraında “Durup şaf şaf habes hindûların zeyn itdi dîvânı”, 36a’da 2. şiirin 3. mısraında “Neylerem evşâfuñı tertîb-i dîvân itseler”, 42a’daki murabbain 4. bent 2. mısraında “Kim ide ‘işkuñ ile tertîb-i dîvân-ı güzîn” ve 91a 2. gazelin son beyti ikinci mısraında “Pür nazm-ı mu‘abber der-i dîvânuña bâ‘is” ifadeleri

⁴ ‘Alîmî Aħmed’in Hayatı başlığında hangi tezkirelerde tarama yapıldığına dair dipnot verilmiştir.

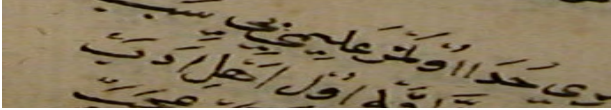
geçmektedir. Bu mısralarda geçen divan ve tertip terimleri şairin divan geleneğine vakıf olduğunu ve divan tertip etme amacı taşıdığını işaret etmektedir. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi 10201 numarada kayıtlı derleme türü bu eserin künye bilgilerine dair veriler de oldukça sınırlıdır.

Eserin künyesine dair kesin bilgiler elde edilememesine rağmen metin içi ve metin dışı verilerden elde edilen bulgulara bağlı olarak eserin yazarı, hayatı ve yazıldığı tarihe dair kanaatimiz ifade edilecek, eserin nüsha tavsifi ve muhtevasına dair bazı çıkarımlar yapılacaktır.

2.2. ‘Alîmî Ahmed’in Hayatı⁵

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ‘Alîmî hakkında verilecek bilgiler şairin divanından elde edilen bilgilerle sınırlıdır.

‘Alîmî mahlası farklı okumalara ya da benzer şair isimleri ile karıştırılmaya müsait olsa da yazmadaki hemen her şiirde mahlas ‘Alîmî okunacak şekilde yazılmıştır. Ayrıca 29a, 30a, 31a ve 32a sayfasında murabba biçimindeki şiirler harekelenerek yazılmış ve mahlaslar da ‘Alîmî okunacak şekilde imla edilmiştir:

Aşağıda örnek olarak verilen beyitte görüleceği gibi vezin dikkate alındığında da şairin mahlası ‘Alîmî şeklinde imla edilmelidir.⁶

İy ‘Alîmî ça ‘n-ı a ‘dâ sînemüz itdi hażîn

⁵ ‘Alîmî’nin hayatına dair araştırmalar Ahmet Yesevi Üniversitesinin öncülüğünde hazırlanan *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* adlı internet sitesi ve *Mecmua Teriminin Tezkirelerdeki Kullanımı* başlıklı bölümde kullanılan 26 tezkirede ‘Alîmî’ye dair taramalar yapılmıştır. Ayrıca Yekta Saraç’ın hazırladığı *Osmanlı Müellifleri (Bursalı Mehmed Tahir)*, Mustafa Koç’un hazırladığı *Tuhfe-i Hattâtîn (Müstakim-zâde)* ve Ramazan Ekinci’nin hazırladığı *Vekâyi’u’l-Fuzalâ: Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli* adlı eserlerde de taramalar yapılmış ve ‘Alîmî’ye dair bilgilerin kullanıldığı eserler yeri geldikçe kaynak olarak gösterilmiştir.

⁶ Mehmet Güler, mezkûr eserinde biyografik kaynaklarda ‘Âlemî, ‘Âlimî, ‘Alîmî ve ‘İlmî şeklinde yazılan mahlaslarla ilgili karışıklığa ve bilgi yanlışlarına değinmiştir. Geniş bilgi için bakınız (Güler 2015: 128-130).

Böyle kısmet eylemiş *ķassâm-ı ķudret iy güzîn*

Tezkire türü biyografik eserlerde ‘Alîmî mahlaslı şairler araştırıldığında ‘Alîmî, ‘Alemî, ‘İlmî mahlasları karşımıza çıkmaktadır; ancak incelemeye tabi tutulan eserin mürettibi/müellifi olan ‘Alîmî ile mahlas ve yaşadığı zaman açısından muvafık görünen ‘Alîmî’nin aradığımız kişi olmadığı kanaatindeyiz. Zira yaşadıkları dönem ve asıl adları itibari ile birbirinden farklılık göstermektedir.

Tezkirelerde adı Çorlulu Kasım Efendi olarak geçen ‘Alîmî’nin çalışmamıza konu olan ‘Alîmî Ahmed ile yakın dönemde yaşadığı ifade edilmektedir. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* projesi kapsamında oluşturulan online sözlükte, “‘Alîmî” (Çorlulu Kasım Efendi) maddesinde şairin h.1137/m.1725 senesinde vefat ettiği görülmektedir (Kesik 2024: ‘Alîmî Mad.). Madde yazarı bu bilgiyi Müstakim-zâde Süleymân’dan aldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu maddeyle ilgili olarak *Rıza Tezkiresi*’ne başvurulduğu da ifade edilmiştir. Gencay Zavotçu’nun *Rıza Tezkiresi* neşrinde yer alan ‘Alîmî ile ilgili bilgiler *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’ndeki bilgilerle karşılaştırıldığında bilgilerin tashih edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tezkirenin h.1050/m.1640-1641 senesinde yazıldığı (Zavotçu 2017: 4) bilindiğine göre ‘Alîmî’nin h.1137/m.1725’te vefat etmiş olması oldukça zor bir ihtimaldir. Aynı tezkirede ‘Alîmî’nin Ergene kasabasındaki Sultan Murad Cami-i Şerifinin tecdidi için h.1031 tarihini düşürdüğü bir beyti de bulunmaktadır (Zavotçu 2017: 172). Yaptığımız araştırmaya göre cami h.847/m.1443 senesinde yapılmış, h.1031/m.1622’de tamir görmüştür. Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde ‘Alîmî’nin h.1137/1725 senesinde ölmüş olması pek mümkün görünmemektedir. Yaklaşık bir asır önce yazılmış bir tezkirede aynı şairin adı ve şiirlerinin yer alması da kanaatimizi güçlendiren unsurlardandır. Bu durumda ‘Alîmî’nin vefat ettiği yıl *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’nde ifade edildiği gibi h.1137/m.1725 değil *Rıza Tezkiresi*’nde ifade edildiği gibi h.1037/m.1628 olmalıdır (Zavotçu 2017: 172).

TEİS’te de yer alan bir başka bilgi ise Müstakimzâde Süleymân’ın ‘Alîmî’nin vefatına 1137 tarihini düşürmüş olmasıdır (Kesik 2024: ‘Alîmî mad.). Müstakimzâde’nin Mostafa Koç tarafından hazırlanan *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde “Kâsım-ı ‘Alîmî” maddesi (Koç 2011: 639) kontrol edildiğinde görülmüştür ki ‘Alîmî ile ilgili bilgileri Şeyhî’nin *Vekâyi ‘u’l-*

Fuzalâ adlı eserinden almıştır. *Vekâyi ‘u’l-Fuzalâ*’da ‘Alîmî ile ilgili bilgilerin kontrol edilmesi neticesinde vefat tarihi 1137 değil de 1037 görülmektedir (Ekinci 2018: 401). Bu bilgi yukarıda bahsi geçen *Rıza Tezkiresi* ile de muvafakat göstermektedir. Şeyhî’nin eserinde ‘Alîmî’ye ait olarak gösterilen beyit, makalemizde incelemeye tabi tuttuğumuz ‘*Alîmî Divanı*’nda yer almamaktadır. Ayrıca Şeyhî’nin mezkûr eserinde ‘Alîmî Kâsım Efendi’nün ferzend-i ercmendi diye tabir edilen Vehbî İbrâhîm’in de 1056’da vefat ettiği bildirilmektedir (Ekinci 2018: 625). Bu durumda oğlu 1056’da vefat eden ‘Alîmî’nin 1137 değil de 1037’de vefat etmiş olması daha makul görünmektedir.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak biyografik kaynaklarda adı geçen “‘Alîmî” (Çorlulu Kasım Efendi) ile Konya’daki Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesinde eserini elde ettiğimiz ‘Alîmî’nin aynı kişi olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan ‘Alîmî’nin biyografisine dair bilgiler eserinden elde edilen verilere göre ifade edilmiştir. Asıl adının Ahmed olduğu 85a’da sayfanın üst kısmında yer alan ‘Alîmî’nin kendi mühründeki “‘Alîmî Ahmed...” ifadesinden

anlaşılmaktadır ( ).

Şairin doğum ve ölüm zamanına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır; ancak bu makalede incelemesini yaptığımız nüshada yer alan bazı tarih manzumeleri ‘Alîmî’nin 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğunu işaret etmektedir. ‘Alîmî Divanı’nda h.1108/m.1698’den h.1131/m.1719’a kadar tarihlenen manzumeler vardır.⁷

Yukarıda bahsi geçen bu tarih manzumelerinden biri 96b’de yer alan Sultan I. Mahmud’un doğumu için yazılan kıtadır. Şiirin altında sene h.1108/m.1696 yazılmaktadır. Bu tarih kıtası bizlere ‘Alîmî’nin yaşadığı döneme işaret eden eldeki en erken veriyi sunmaktadır. Aynı sayfada h.1101 ve h.1103 tarihli kıtalar bulunsa da bu şiirlerin başlığı bulunmadığı ve şiirde ‘Alîmî mahlası yer almadığı için ‘Alîmî’ye ait olduğuna dair kesin bir kanaate varılamamıştır.

Diğer bir tarih kıtası da 3a’da iki beyitlik bir manzumedir. Şiirin altında “Tahrîr şüd zî-ğam-ı yârânî ‘Alîmî Efendi” ifadesi ve “13

⁷ Daha öncesine tarihlenen manzumeler de mevcuttur fakat onların ‘Alîmî’ye ait olup olmadığı kesin değildir.

Cemâziye'l-evvel h.1111/m.1699" tarihi bulunmaktadır. Bu şiir başlığından 'Ömer adlı şairin 'Alîmî'nin akranı ve dostu olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin 84a sayfasında 'Alîmî'ye ait olan "Târîh-i Muhammed Sa'îd Ebî Seyyid 'Abdurrahmân Efendi 'İyânî/'Ayânî" başlıklı şiirin altında "14 Safer Perşembe h.1131/m.1719" tarihi bulunmaktadır.⁸

11a'da yer alan "Târîh-i Mevlid-i Seyyid Muhammed Emîn" başlıklı şiir, mahlas beytinden anlaşıldığı kadarıyla 'Alîmî'nin şiiridir. Şiirin altında sene h.1131/m.1719 yazmaktadır. Bu itibarla Seyyid Muhammed Emîn doğduğunda ya da en azından sonrasında 'Alîmî'nin hayatta olduğunu düşünebiliriz.

Nüshanın 11b sayfasında yer alan "Târîh-i Merdümî Efendi" başlıklı şiir Seyyid Muhammed Emîn'in viladeti için yazılmıştır. Şiir "İy muhibb-i şâdıkum cânum 'Alîmî müjde-bâd" şeklinde başlamakta ve Merdümî, 'Alîmî ile olan ilişkisini ve yakınlığını ifade etmektedir. 'Alîmî'nin Merdümî adlı şairle aynı dönemde yaşadığı ve tanıştıklarına dair bu veriler 'Alîmî'nin hayatını da aydınlatmada ipuçları taşımaktadır. Bu itibarla tezkirelerde yaptığımız araştırmalar neticesinde yazmadaki tarih manzumesinin şairi Merdümî ile ilgili herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Hayatı hakkında tezkirelerde sınırlı olarak bilgi bulabildiğimiz bir başka Merdümî'nin ise bahsi geçen Merdümî'den yaklaşık yüz altmış yıl önce (h.971/m.1563-64'te) vefat ettiği görülmektedir (Açıkgöz 2017: 295).

Merdümî ve Seyyid Muhammed Emîn hakkında bulunabilecek bilgiler 'Alîmî adlı şairin de hayatına dair önemli ipuçları vereceğinden oldukça kıymetlidir. Şimdilik yapılan araştırmada 'Alîmî Mecmuası'ndaki mezkûr bu iki isimle biyografik kaynaklarda yer alan isimler bağdaştırılamamıştır. Merdümî ve Seyyid Muhammed Emîn adlı kişilerle, dolayısıyla da 'Alîmî ile ilgili bu belirsizliğin elinde bilgi, belge bulunan herhangi bir okuyucu/araştırmacı tarafından ilerleyen zamanlarda giderilmesini umut etmekteyiz.

Yaptığımız araştırmaya göre edebiyat tarihi literatürüne giremediğini tahmin ettiğimiz 'Alîmî'nin nereli olduğuna ve nerede

---

⁸ Ulaşabildiğimiz tezkirelerde yaptığımız araştırmaya göre 'Alîmî ile aynı dönemde yaşamış 'İyânî/'Ayânî isimli şair tespit edilememiştir.

yaşadığına dair kesin bir bilgi ya da belge bulunamamıştır. Sadece eserin Konyada bulunan Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesinde yer alması ve zahriyesinde yer alan “Konevî Hafız Süleymân” ve “Konya Mahallinde” ifadelerinde geçen Konya kelimesinin şair ile ilişkili olabileceği zayıf sayılamayacak bir karine olarak akılda tutulmalıdır.

Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada kayıtlı yazma eserden elde edilen verilere göre ‘Alimî’nin yaklaşık olarak on yedinci yüz yılın son çeyreği ile on sekizinci yüz yılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. ‘Alimî’nin çalışmamıza konu edindiğimiz ve içerisinde divanı da bulunan mecmuasından başka herhangi bir eseri bilinmemektedir.

2.3. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 Numarada Kayıtlı ‘Alimî Mecmuası’nın Nüsha Tavsifi

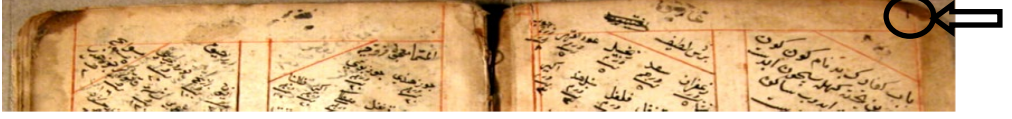
Eser kahverengi meşin kapaklıdır. Dikişleri yıpranmış olan eserin dış kapağının restore edilmesi gerekir. Yazmanın genel durumu iyi ve okunabilir olsa da bazı yerlerde nemlenmeden kaynaklı bozulmalar bulunmaktadır. Eser sarı renkli kağıt üzerine nesih hatla yazılmıştır. Muhtelif satır sayılarının kullanıldığı yazmada zencirek, cetvel, değişik renkte kalem vb. herhangi bir süsleme aracı kullanılmamıştır.

Nüshanın iç kapağındaki vikâye sayfasında “Mecmû‘a” kelimesi kayıtlıdır. Vikâye yapraklarında yer alan bilgilerin ‘Alimî ile ilgili olup olmadığı tespit edilememiştir. Zira buralarda kullanılan yazı karakteri ile mecmuanın ana kısımlarında kullanılan yazı karakteri aynı değildir. Burada bulunan bilgilerin de eser ya da şairle ilgisi tespit edilememiştir.

105 yaprak olarak tasarlanmış ve numaralandırılmış olan eserin 12b, 15b, 16b, 17b, 18b, 19b, 24b 25b, 26b, 29b, 30b, 31b, 32b, 33b, 34b, 35b, 36b, 38b, 39b, 40b, 42b, 48b, 50a, 51a, 52a, 52b 53b, 54b, 55a, 55b, 57a, 57b, 60a, 60b, 61a, 61b, 63a, 63b, 65a, 65b, 66a, 66b, 67a, 68a, 72a 72b, 74a, 75a sayfaları boştur.

Nüşhada numaralandırma alışık olduğumuzun dışında vikaye sayfasından sonraki ilk sayfaya değil de yaprağın arka kısmına yapılmış ve nüshanın tamamında aynı şekilde devam etmiştir.

Yazmada numaralandırmanın ne şekilde yapıldığını gösteren ilk yaprak.

Mecmuanın Ia sayfasında bazı borç kayıtları yer alır. Bu anlamda, “Evliyâ Efendi’nin orta pâresini beyân ider.”, “Konevî Hâfız Efendi’nün kömür pâresini beyân ider.”, “Konevî Hâfız Efendi Süleymân” gibi ifadeler ve bazı matematiksel hesaplar sayfanın üst kısmına yazılmıştır. Hafız Süleyman ismi mecmuanın 93b sayfasında yer alan mühürde de bulunmaktadır. Ia’da sayfanın alt kısımlarında yer alan üç satırlık kayıta da “Bâ’is-i ‘ilm u haber oldur ki Konya mahallâtından fülân mahallede fülân oğlunuñ ... cem’i olduğundan iki kaptan-ı ... lüzümü olduğundan işbu bir kıt’a ruḥşat tezkiresinüñ i’tâsıyçün ... ‘ilm u haber taḥrîr u taḥmûr-i i’tâ kıldı.” şeklinde “12 Safer (11/12)85” tarihli bir kayıt vardır. Ib’de yine bir borç kaydı haricinde Arapça birer beyit ile Türkçe bir dörtlük kayıtlıdır. Ia’da “Kâsım Çelebi’den aldığım dükkânun şâhidleridür” başlığı altında beş kişinin ismi kaydedilmiştir. Aynı sayfada güneş resmine benzer bir resmin birkaç defa çizildiği görülmektedir.

Ib’den itibaren başlayan mecmuada şiirler dışında ilaç tarifleri, dua ve fetva türü metinler de yer almaktadır. 105. yaprakta “Cümlesi yüz beş yaprak üzre” ifadesi bulunmaktadır. 105. yapraktan sonrasında numaralandırılmamış bir yaprak bulunmakta ve bu yaprakta bazı bilgiler yer almaktadır; ancak bu bilgilerin müerettiple ilgisi tespit edilememiştir. Son yaprakta yer alan bu yazı şöyledir: *Tencere, tava; minder, tencere bir yerde. Aşağısındaki satırda da şu ifadeler yer almaktadır: Benüm birâderüm Muhammed ağa. Biz bu tarafta Kavâla’da Muhammed ‘Alî Paşa Efendi’ müzüñ medresesinde sâkin olduk. Kerem idiüp bizüm eşyâyı göndersin. Şanduk içinde ne ki var ise göndersin. Yaşaduk, yorgan, minder.*

Yazmanın nüsha başı ve nüsha sonu istinsahları şu şekildedir:

Nüsha başı: ... gün toğmadan tahta kehlesiçün âbdest ile bu nüshayı taḥrîr idiüp sâkin oldukları dâr u süknânın üst eşîğine yapışdıralar. Bi-iznillâhi te’âlâ tahta kehlesi helâk ola.

Nüsha sonu: *İy gönül hakka ‘ibâdet kıl mübârek cum ‘a günü*
Zikr ile kalbüñ pasını sil mübârek cum ‘a günü

Mecmuanın kim tarafından oluşturulup yazıldığına dair açık bir bilgi bulunmasa da ‘Alîmî’ye ait 40 şiirin başlığında geçen “li-muharririhî” ifadesine bakılırsa mecmuanın ‘Alîmî tarafından oluşturulup yazıldığı düşünülebilir.

2.4. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 Numarada Kayıtlı ‘Alîmî Mecmuası’nın Muhtevası

İncelemeye tabi tutulan ‘Alîmî Mecmuası 105 yapraktan oluşmakta ve nazım nesir karışık bilgiler içermektedir. Manzum eserlerin büyük çoğunluğu ‘Alîmî mahlaslı şaire ait şiirlerdir. Mensur metinler içerisinde ise ilaç ve macun tarifi, herhangi bir alış verişe dair kayıtlar, bir kısım fetvalar ve bazı dualar barındırmaktadır.

Eserin 1-12. yaprakları arasında saçkıran, frengi hastalığı gibi bir çok ilaç, berş-i latîfî ve berş-i rahikî gibi macun tarifleri ve bazı durumlara iyi geleceği ifade edilen dualar ve tarih manzumeleri yer almaktadır. Dördüncü yaprakta tarih başlıklı on bir bentten oluşan bir müseddes ve 4, 11a ve 11b yapraklarında üç adet tarih kıtası yer almaktadır. On birinci yaprakta ayrıca münacaat başlıklı bir murabba da bulunmaktadır. 1-12. yapraklar arasında yer alan metinlerden 11a’daki ‘Alîmî’ye, 11b’deki Merdümî’ye ait tarih kıtalarıdır ve her ikisi de Seyyid Muhammed Emin’in 1131’de dünyaya gelmesi ile ilgilidir.

Mecmua, 12. yapraktan itibaren hem tertip bakımından hem de muhteva bakımından farklılık göstermektedir. 12-48 ve 78-96 yapraklar arasında ‘Alîmî’ye ait şiirler bulunmakta ve bu bölümdeki şiirler musammattan gazele doğru sıralanmaktadır. Bu kısımlarda yazma daha düzenli ve tertipli bir görünüm arz etmektedir. Mecmuanın toplam 54 yapraktan müteşekkil bu bölümünde yer alan ve genellikle bir arada bulunan ‘Alîmî’ye ait şiirler bir divan hacmi ve niteliğindedir.

‘Alîmî’ye ait kişisel mecmua da diyebileceğimiz yazmada beyit ve bent birimli 12 farklı nazım biçimi yer almaktadır. Bu nazım biçimlerinden 102’si gazel, 47’si murabba, 9’u kıta, 8’i muhammes, 4’ü müseddes, 4’ü tahmis, 2’si kaside, 1’i terkeb-bent, 1’i müsemmen, 6’sı

beyit, 3'ü koşma ve 2'si türkü olmak üzere toplam 189 manzume yer almaktadır. Bu manzumelerden 167'sinin başlığında ya da en azından mahlas beytinde 'Alîmî ismi bulunmaktadır. Geriye kalan manzumelerden 14'ünde isim ya da mahlas bulunmazken diğer şairlere ait manzumelerin sayısı da 9'dur. Aşağıda Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada kayıtlı eserde yer alan manzumelerin şairlere göre dağılımını gösteren tablo yer almaktadır:

Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 Numarada Kayıtlı Eserde Yer Alan Şairler ve Nazım Biçimleri													
Şair Adı	Gazel	Kaside	Kita	Murabba	Muhamme	Tahmis	Müseddes	Müseme	Terkib-	Beyitler	Türkü	Koşma	Toplam
'Alîmî	96		5	43	8	4	3	1	1	6			167
Bâkî		1 ⁹											1
Nesîmî	1	1											2
Niyâzî	1												1
Şem'î	2												2
'Aşık 'Ömer				1								1	2
Kul Mustafa												1	1
Şairi Belli Olmayan Şiirler	2 ¹⁰		4	3			1				2	1	13

⁹ 48a'da yer alan bu şiir Bâkî Divanı'nda 16. kasidenin 1,3,4 ve 5. beyitleridir. bk. (Küçük 2015: 37).

¹⁰ Her iki şiir de Gazel-i nâkıstır.

Toplam Sayıları	Şiir	102	2	9	47	8	4	4	1	1	6	2	3	189

Yukarıdaki tablo dikkate alındığında görülecektir ki ‘Alîmî’nin şiirleri yazmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu şiirlerin olduğu kısmın tertibi ve düzeni de göz önüne alındığında mürettibin yazmaya kendi eserlerini kaydetmek istediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu itibarla mecmuanın ‘Alîmî şiirlerinin yer aldığı bölümüne ‘Alîmî Divanı denilmesi yazmayı daha kolay değerlendirme ve anlama fırsatı sağlayacaktır.

‘Alîmî Divanı’nda yer alan nazım biçimleri aruz vezni bağlamında incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Klasik Türk edebiyatının aruz vezni kullanımındaki genel eğilimine paralel olarak 73 manzumede remel bahrinin (Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün) kullanıldığını görmekteyiz. Şairin bu bahri kullanmadaki oranı yüzde 42,5’tir. Remel bahrini en yakın takip eden hecez bahri (Mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fê‘ûlün) 46 manzumede kullanılmıştır. Bu bahrin yazmada yer alan ‘Alîmî şiirlerine oranı yüzde 26,5’tir. Şairin bütün şiirlerinde kullanılan vezni gösteren tablo aşağıdadır:

'Alimî Divanı'nda Yer Alan Nazım Biçimlerinin Aruz Veznine Göre Dağılımı ¹¹											
Bahir Adı	Mrb.	G	K	Muh.	T	Müsd.	Müsm.	Tb.	B	Adet	Yüzde
Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün	43	16	4	3	2	1	1			70	% 42
Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fê'ûlün		45	1							46	% 27
Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün		7			1			1	6	15	% 9
Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün		22		5	1	2				30	% 18
Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fê'ûlün /Mef'ûlü fe'ûlün		5								5	% 3
Müfte'îlün müfte'îlün müfte'îlün müfte'îlün		1								1	% 1

Klasik Türk edebiyatında ortalama nazım birimi sayıları nazım biçimlerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin gazeller genellikle 5 ile 7 beyitten oluşurken (Kurnaz ve Çeltik 2010: 53) kıtaların 2 (Kurnaz ve Çeltik 2010: 290), murabbaların da 5 bentten (Cengiz 1986: 300) oluşmaları daha fazladır. Muhammeslerde 5 bentli olanların diğerlerinden daha fazla olduğunu muhammesler üzerine müstakil bir çalışma yapmış olan Mustafa Erdoğan tespit etmiştir (Erdoğan 2002: 44).

¹¹ Tabloda kullanılan kısaltmaların açılımı: Mrb: Murabba; G: Gazel; K: Kıta; Muh: Muhammes; T: Tahmis; Müsd: Müseddes; Müsm: Müsemmen; Tb: Terki̇b-bent; B: Beyit.

‘Alîmî Divanı 3, 4, 5, 6, 7 beyit ve bent birimli şiirler barındırmaktadır. Bu şiirler içinde 4, 5 ve 7 beyit ve bentli olanlar daha fazladır. Nazım birimi 5 olan şiirlerin sayısı 107’dir ve bunların 88’i gazeldir. Murabбалarda ise 4 bentli olanların sayısı daha fazladır. Divanda yer alan 43 murabbadan 3’ü 5 bentli iken 40’ı 4 bentlidir. ‘Alîmî Divanı’nda yer alan bütün nazım biçimlerinin nazım birimi sayılarını gösteren tablo aşağıdadır.

‘Alîmî Divanı’nda Yer Alan Nazım Biçimlerine Göre Nazım Birimi Sayıları																
Beyitlerle Kurulanlar							Bentlerle Kurulanlar									
Gazel ve Müstezat		Kıta					Beyitler	Murabba		Muhammes		Müseddes	Müsemmen	Tahmis		Terkib-bent
5 Beyit	7 Beyit	3 Beyit	5 Beyit	6 Beyit	7 Beyit	4 Bent		5 Bent	4 Bent	5 Bent	5 Bent	5 Bent	4 Bent	5 Bent	7 Bent	
88	8	1	2	1	1	6	40	3	1	7	3	1	1	3	1	

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla murabba dışındaki nazım biçimlerinde nazım birimi sayısı genel kanaate uygundur. Murabбалarda ise genel kanaate göre 5 bentli olanların sayısı daha fazla olmasına rağmen ‘Alîmî Divanı’nda 4 bentli murabбалarın sayısı 5 bentli olanlara oranla oldukça fazladır.¹² Bu durum şairin kendi özel tercihi olabileceği gibi, şiirin yazıldığı dönemin özellikleri ile de ilişkili olabilir.

Yazmanın son bölümünde de ‘Alîmî’nin şiirleri dışında metinler bulunmaktadır. 96b’de 5 adet şairi belli olmayan tarih manzumesi yer almaktadır. 97 numaralı yaprakta kime ait olduğu tespit edilemeyen şecere veya künye tarzı bilgiler yer almaktadır. 98 numaralı yaprak kopmuş olmalı. 99-104 numaralı yapraklarda da miras ile ilgili fikhî meselelere dair soru-cevap tarzında bir metin bulunmaktadır. 105. yaprakta “Cümlesi 105 kâğıt üzre” yazısı bulunmaktadır.

¹² bk. (Saraç 2010: 112) , (Cengiz 1986: 300).

‘Alîmî’nin kişisel mecmuası denilebilecek bu yazma eserin bazı yapraklarında muhtemelen eserin müstashiplerine ait mühürler yer almaktadır. Bu mühürlerden 11b, 86a, 87a, 87b, 89a, 90a numaralı sayfalarda yer alanlar okunamamıştır. 82b’de yer alan mühür’de “Be-câh-ı min ... Ruğu’l-emîn ... Murad Muḥammed Emîn h.1234” yazılmaktadır. Aynı mühür 84b’de de bulunmaktadır. 85a’da yer alan mühür mecmuanın mürettibi olduğunu düşündüğümüz ‘Alîmî’ye ait olmalıdır. Zira mühürde okunabildiği kadarıyla “Dâ’im ister Luṭfuñ ... ‘Alîmî Ahmed” yazılıdır. 86b’deki mühürün üzerinde “Luṭfuña ... ola yâr-ı İbrâhîm” yazılıdır. 93. yaprakta yer alan mühürlerden biri ‘Alîmî Ahmed’in biraz önce de bahsedilen mührüdür. Aynı sayfadaki diğer mühürde de “Seyyid Ḥâfız Süleymân Konevî” yazılmaktadır. Aynı yaprakta yer alan 4 tane mühür okunamamıştır.

Örnek Manzumeler:

Münâcât¹³

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

1

Ağlayu geldük ṭapuña ğarḳ-ı ‘isyân pür melâl
Dilerüz senden meded yâ rabbenâ şubḫ u leyâl
Tiğ-i ḳahruñla helâk ola ‘adüvvî bed-fi‘âl
‘Asker-i İslâma nüşret vir kerem-i zü’l-celâl

2

Ol resül-i fahr-i ‘âlem ḫurmet için yâ Rahîm
Eyle mesrûr ümmetân-ı Muştafâyı yâ ‘Alîm
Tâc u taḫtın ... u tâlân idüp yiren le‘îm
‘Asker-i İslâma nüşret vir kerem-i zü’l-celâl

3

Dergehüñe yüz sürüp vaḳt-i seḫer şübyân-ı pāk
Ḥâzretüñe yalvarup eyler du‘âlar sine-çâk
Mü`minin el ḳaldırup âmin didükçe derd-nâk
‘Asker-i İslâma nüşret vir kerem-i zü’l-celâl

¹³ 11b.

4

Ceyş u İslâma olup cünd-i ricâlullâh mu‘în
Pây-mâl u kahr ola her dem girüh-ı müşrikîn
Şâd olalar fetḥ-i naşruñla camî‘-i müslimîn
‘Asker-i İslâma nuşret vir kerem-i zü‘l-celâl

5

Nüh-ı Nâcî ‘nüñ iden a‘dâsını iğrâķ-ı tām
Nâr-ı Nemrüd‘ı kılan İbrâhim‘e berdu‘s-selâm
Zât-ı pāk-ı Muştafâ‘ya itdügin ḥaķķ-ı kelâm
‘Asker-i İslâma nüşret vir kerem-i zü‘l-celâl

Güfte-i ‘Alimî¹⁴

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

1

Gel yiter ‘uşşâķa cevruñ nâzenîñ inşâfa gel
Büy-ı ‘anber kâkülin ḥablü‘l-metîn inşâfa gel
Bir şeb-i zülmetde ḳaldı ‘âşık-ı bi-çâreler
Vech-i pâküñ kılmı mu‘ayyen meh-cebin inşâfa gel

2

Nâr-ı ‘ışķuñla yanar pervâne-veş çok mübtelâ
Bî-terahḥüm rahme gel lâyık degül bu iddi‘â
Derc olup dervîşüñe rûlar sürüp mir ü gedâ
İtmede her rûz u şeb âh u enîn inşâfa gel

3

Vaşluñı kām itmeyüp sen eyledüñ ḳaddüñ kemân
Düşdi ol zâr u zebün bi-‘âķl u sersem lâ-mekân
Neyledün zânü-be-zânü inleyüp eyler fiğân
Pister-i hicrânda her dem dil-ḥazîn inşâfa gel

4

Men ‘Alimî firḳatüñle künc-i ğamda kılmı nigâh
İştîyâķ-ı ḥasretüñden ḥâl‘olmuşdur tebâh
Şerbet-i ḳaysün idüp la‘lûñ aña iy pādşâh
Olmasun pejmürde-ten merd-i güzîn inşâfa gel

¹⁴ 12a.

Güfte-i ‘Alimī Muḥammes¹⁵

Mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün

I

Melāl-i derd-i hicrūñle dilārā ḳadd-i nūnuz biz
Firāḳ-ı Yūsuf u Ya ‘ḳūb-veṣ ḥūzn-i ‘uyunuz biz
Ser-ā-ser dehri seyl-āb eyleyen nem-dīde ḥūnuz biz
Nihān-ı sūz-ı ‘iṣḳuñla ‘aceb dāğ-ı derūnuz biz
İrūpdür sīne-i tīr u belā ṣabr u sūkūnuz biz

II

Düşelden ger hevā-yı zūlf-i dildār ile ser-gerdān
Beyebān-ı muḥabbetde miṣālüz Ḳays-veṣ giryān
Çıkar elden ‘inānı iḥtiyār u ‘aḳl bī-pāyān
Dem-ā-dem deṣt-i ḥayret içre geṣt itsūñ olup ḥayrān
Gelür dilden ma ‘ārif ... künc-i yekūnuz biz

III

Muḥaṣṣal rāh-ı ‘iṣḳuñda neler çekdi dil-i şeydā
Ne rif‘atdūr anı kil-k-i siyāhum eylese inṣā
Giyüp bir ṣāl ... terk olupdur milket-i dārā
Müselsel kākülūñ bendiyle ḥam-der-ḥam olup cānā
Zenahdānuñ gibi dāru ‘ṣ-ṣifā bekler cūnūnuz biz

IV

Melāmet hem-niṣīndür ḳaṣr-ı dilde zār-ile ṣimdi
Degül āsūde bir dem hem-demüz inkār-ile ṣimdi
Biz ol şeydālaruz dem itmezüz gülzār ile ṣimdi
Çeküp el ḳayd u ‘ālemden viṣāl-i yār ile ṣimdi
Muḥabbet küṣede ferḥunde vü ‘iṣret-nümūnuz biz

V

Bize yegdür ‘Alimī ḥāl-i sevdā tāc-ı devletden
Dile miḥnet mu ‘aṭṭardur ṣafā vü ‘iṣ ü ‘iṣretten
O olup çün mest-i lā ya ‘ḳil ṣarāb-ı bezm-i vaḥdetden
Ḥaberdār olduḳ ol demde bu remz-i ‘ilm u ḥikmetden
Mu ‘abber ṣi ‘r-i maḫmūn ... ider ehl-i fūnūnuz biz

¹⁵ 27a.

Gazel-i Lî-muḥarrihi¹⁶

Fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

I

Söyler idüm ḥälümi görsem dilâ cānāna hep
Yüz süreirdüm pâyine eşküm döküp dāmāna hep

II

Şalınup biñ nāz ile ol kâmet-i serv-i revân
‘Arz ider gül ruḥları bāğda gül-i ḥandāna hep

III

Nâr-ı ḥasretle bu sînem üzre dağ-ı miḥneti
Gösterürdüm encüm-āsâ künbet-i devrāna hep

IV

Āferin ol ṭab ‘-ı pāk-i Nef ‘î şāḥib-hüner
Açdı bir meydân-ı esb-i ṭab ‘ olan ‘irfāna hep

V

Geç bu vādiden ‘Alimî olmağıl ḥâṭır-şiken
‘Arz-ı kālā-yı suḥanverlük idüp yārāna hep

Sonuç:

Mecmuaların tarihî, sosyal ve kültürel bazı yönleri olabileceği gibi özellikle edebiyat tarihi ve birikimine dair önemli bazı bilgi ve belgeler içerdiklerini de görmekteyiz. Derleme yoluyla meydana getirilmiş bu tür eserlerin oluşturulma biçimlerinden dolayı muhtevaları her zaman için ilgi çekmekte ve faydalı olabilmektedir. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada kayıtlı nüsha, şekli ve muhtevası yönünden oldukça dikkat çekicidir. Nüsha mecmua özelliği göstermekle beraber ‘Alimî adlı şairin divanını da barındırdığı tespit edilmiştir. Yaptığımız araştırmaya göre biyografik kaynaklarda adına rastlayamadığımız bu şair ve eseri tanıtılarak klasik Türk edebiyatı literatürüne küçük de olsa bir katkı sunmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde çeşitli mecmualarda aynı şaire ait şiirlerin bir araya getirilmesi yoluyla bir şairin divan ya da divançesinin ortaya konulabileceği örnek bazı çalışmalarla ifade edilmiştir. Bazen bir mecmua içerisinde bir şaire ait müstakil bir eserin bulunabileceği de izah edilmiştir. Bu makalenin odağında yer

¹⁶ 79a.

alan ‘*Alîmî Mecmuası* bir mecmuada müstakil bir telif eser ya da eserlerin bulunabileceğini örnekleyen özgün bir mecmua olarak vurgulanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar toplam 26 tezkirede mecmua kelimesinin kullanımına dair tarama yapılmış ve bu taramalara göre şu sonuçlara ulaşılmıştır: 23 tezkirede 195 defa antoloji-derleme, 20 tezkirede 121 defa sözlük, 11 tezkirede 81 defa divançe-defter-müsvedde, 4 tezkirede 31 defa eser-şiiir, 15 tezkirede 30 defa tezkire, 5 tezkirede 5 defa divan, 3 tezkirede 3 defa külliyat anlamında kullanılmıştır. Mecmua kelimesinin toplam 466 kez 7 farklı anlam ilgisiyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

Makalenin ikinci bölümünde ‘*Alîmî* adlı şair ve divanı tanıtılmıştır. ‘*Alîmî* mahlaslı şairin mecmuasından elde edilen verilere göre **asil adının Ahmed** olduğu ve tezkirelerde geçen Çorlulu ‘*Alîmî*’den farklı bir kişi olduğu tespit edilmiştir. Şairlerin yaşadığı tarihlerle ilgili araştırma neticesinde biyografik kaynaklarda Çorlulu ‘*Alîmî*’nin vefat tarihi h.1137/m.1725 olarak verilmiştir. Detaylı bir inceleme neticesinde Çorlulu ‘*Alîmî*’nin vefatının h.1037/m.1628 yılında olması gerektiği yine biyografik kaynaklardan elde edilen verilerle tespit edilmiştir.

Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi YY 10201 numarada kayıtlı mecmuada yer alan ‘*Alîmî*’nin şiiirleri ile diğer metinlerin yer aldığı bölümün farklı isimlendirilmesi ve numaralandırılması gerektiği vurgulanmıştır. İçerisinde müstakil eserler barındıran mecmuaların bu şekilde numaralandırılmasıyla hatalı bir değerlendirme ve konumlandırma ihtimalinin azalmış olacağı ifade edilmiştir.

Çalışmanın devamında ele alınan yazma eserin nüsha tavsifi yapılmış ve muhtevasına dair bilgiler verilmiştir. Bu çabanın edebî kültürel varlıklarımızın kalıcı ve doğru bir şekilde tanıtılıp kayıtlara girmesi hususunda küçük bir katkı amaçlanmıştır. Eserin muhtevası ile ilgili olarak nüshanın müellifi ve müstensihisi olduğunu düşündüğümüz ‘*Alîmî*’ye ait 167; Bâkî, Nesîmî, Niyâzî, Şem‘î, ‘Aşık ‘Ömer ve Kul Mustafa adlı şairlere ait 9 şiiirin yer aldığı, 13 şiiirin de şairinin belli olmadığı belirlenmiştir.

‘Alîmî’ye ait şiirler özelinde yapılan incelemede her bir nazım biçiminin beyit/bent sayılarının genel istatistiği çıkarılmıştır. Bu istatistikî verilere göre ortaya çıkan sonucun klasik Türk edebiyatındaki genel duruma uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Buna göre murabbalar dışında nazım biçimi ve nazım birimine dair herhangi bir farklılık görülmemiştir. Klasik Türk edebiyatındaki murabbalarda genel olarak 5 bentli olan murabbalar oran olarak daha fazla iken bu eserde 4 bentten oluşan murabbaların daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Namık (2017), *Riyâzu's-şu'arâ-Riyâzî Mehemed Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AYDEMİR, Emrah ve Fatih ÖZER (2019), *Eslâf (Faik Reşâd)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (2016), "Remzî Divanı", *Türkiyat Mecmuası*, 2, 11-34.
- BELENKUYU, Bekir (2020), "Yazıcıoğlu Mehmed Bahâeddin Tevfik (1845-1917) ve Bilinen Tek Eseri 'Ufak Mecmû'a-i Şi'r'", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 67, 1-36. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4273>.
- CENGİZ, Halil Erdoğan (1986), "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri)*, 52, 291-429.
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017), *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr): Fatîn Davud*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇUKURLU, Talip (2023), *Divançe-i Erşed*, İstanbul: Ihlamur Akademi Yayınları.
- DİREKLİ, İbrahim (2022), *Musammat Mecmuaları ve Gencîne-i Eş'âr İsimli Musammat Mecmuası (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (2018), *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2002), *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜLER, Mehmet (2015), "'Âlemî/'Âlimî'nin Manzûm Fıkhü'l-Ekber Tercümesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39, 126-143.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2012), "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hzl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 97-113.
- İSEN, Mustafa (2017), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı (Gelibolulu Mustafa Âlî)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KADIOĞLU, İdris (2018), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid (Ali Emîrî Efendi)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- KAPLAN, Yunus ve Zahide EFE (2020), “Kâtîbî (Seydî Ali Reis) ve Dîvânî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 67, 229-265. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4187>.
- KARATEKE, Hakan T. (2018), *İşkodra Vilayeti Osmanlı Şa‘irleri: Ali Emîrî Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KESİK, Beyhan (2024), “‘Alimî (Çorlulu Kâsım Efendi)’” mad., *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/alimi-corlulu-kasim-efendi> (Erişim Tarihi: 03.03.2024.)
- KILIÇ, Atabey (2012), “Mecmua Tasnifine Dair”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hzl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 75-96.
- KILIÇ, Filiz (2017), *Şefkat Tezkiresi (Tezkîre-i Şu‘arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2018), *Meşâ‘irü’ş-şu‘arâ (Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KOÇ, Mustafa (2011), *Tuhfe-i Hattâtîn (Müstakimzâde)*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KÖKSAL, Fatih (2016), *Kilisli Lutfullah Hâzım ve Dîvânçesi (Mecmû‘a-i Lutfî)*, İstanbul: Kesit yayınları.
- KÖKSAL, Fatih (2017), *Edirneli Nazmî Mecma‘ün’n-nezâ‘ir (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve Halil Çeltik (2010), *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: H Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve Halil Çeltik (2013), “Şairlerin Gözüyle Mecmua”, *Türkish Studies*, 8, 21-49.
- KUT, Günay (1986), “Mecmua” mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (I. cilt), 79-80, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha; Hanife KONCU; Müjgan ÇAKIR (2017), *Kâfile-i Şu‘arâ*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2015), *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*, 3. Basım, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agah Sırrı (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Furkan (2018), *Tezkire-i Silâhdâr-zâde (Defter Emîni Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- SARAÇ, M.Yekta (2010), *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3. Baskı, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- SOLMAZ, Süleyman (2018), *Gülşen-i Şu'arâ (Bağdatlı Ahdî)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜNGÜ, Zeynep (2020), "Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Yeni Çalışmalar Bibliyografyası ve MESTAP", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 917-1056. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2880>.
- UZUN, Mustafa İsmet (2003), "Mecmua", TDV İslâm Ansiklopedisi, (28.Cilt), Ankara: TDV Yayınları.
- ÜSTÜNER, Kaplan (2015), "Bir Divan Müsveddesi: Silahşor İbrahim Yâver'in Şiirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37, 278-311.
- YAZAR, Sadık (2020), "Şahsi Bir Arşiv Kaynağı Olarak Balıkesirli Râsih'in Mecmuası: İçerik Analizi ve Derkenar Notları", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 13, 28-62.

EK-1

Mecmua Teriminin Tezkirelerdeki Kullanımına Dair Tarama Yapılan Biyografik Kaynaklar

- AÇIKGÖZ, Namık (2017), *Riyâzü'ş-Şu'ara (Tezkiretü'ş-Şu'ara)*, *Riyâzî Muhammed Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet (2018), *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, *Mehmed Sirâceddîn*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AYDEMİR, Emrah ve Fatih ÖZER (2019), *Eslâf, Faik Reşâd*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2018), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, *Latîfî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇINARCI, Mehmet Nuri (2019), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017), *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*, *Fatîn Davud*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (2017), *Vefeyât-ı Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin Ayvansarâyî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GENÇ, İlhan (2018), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, Esrâr Dede*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

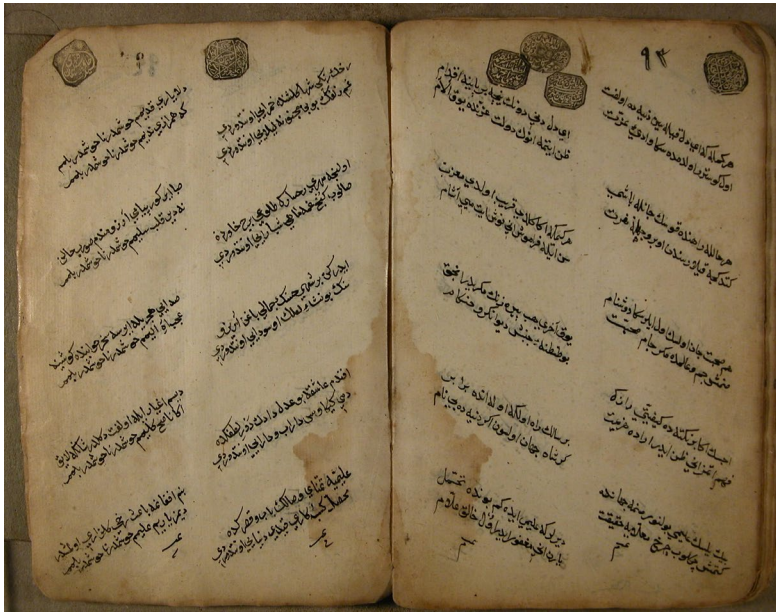
- GÜLTEKİN, İbrahim (2019), *Gülbün-i Hânân, Halîm Girây*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNCE, Adnan (2018), *Tezkiretü's-şu'arâ, Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İPEKTEN, Halûk vd. (2017), *Heşt Bihîşt, Sehî Beg*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa (2017), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Gelibolulu Mustafa Âlî, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KADIOĞLU, İdris (2018), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid, Ali Emîrî Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARATEKE, Hakan (2018), *İşkodra Vilayeti 'Osmanlı Şa'irleri, Ali Emîrî Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Esra (2017), *Netâyicü'l-Ezhâr, Ubeydî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2017), *Şefkat Tezkiresi (Tezkîre-İ Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî), Şefkat-i Bağdâdî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2018), *Meşâ'irü's-şu'arâ, Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha; Hanife KONCU, Müjgan ÇAKIR (2017), *Kâfile-i Şu'arâ*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- OĞRAŞ, Rıza (2018), *Bağçe-i Safâ-endûz, Es 'ad Mehmed Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ORAZAYEV, Hasan ve Tuba İŞINSU DURMUŞ (2017), *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağistan, Ali Kâyayev*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Furkan (2018), *Tezkire-i Silâhdâr-zâde, Defter Emîni Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SOLMAZ, Süleyman (2018), *Gülşen-i Şu'arâ, Bağdatlı Ahdî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun (2017), *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-şu'arâ), Mustafa (Cârullahzâde)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun (2017), *Tezkiretü's-şu'arâ, Kınalızâde Hasan Çelebi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Kâşif (2019), *Teşrifâtü's-şu'arâ, Güftî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZAVOTÇU, Gencay (2017), *Rızâ Tezkiresi, Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

EK-2 'Alîmî Mecmua'sından Örnek Görüntüler

Mecmuada Kaybolan Divan: 'Alîmî'nin Divanı Örnekleminde Mecmualarda Az Görünür Divanlara Dair

Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi

Nesibe KABLANDER

Dr., İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-4856>

nesibekablander@gmail.com

Atıf Bilgisi: Kablander, Nesibe. "Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 378-413. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474853>.

Geliş Tarihi	28.04.2024
Kabul Tarihi	15.05.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kırleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Sözü güzelleştirmenin yanında muhtasar bir hâle dönüştürüp hatırdâ kalmasını da sağlayan manzum söyleyiş, müelliflerin sıklıkla kullandıkları bir ifade tarzı olmuştur. Bu tercihin Osmanlı döneminde literatüre kazandırdığı eserler arasında İslâmî ilimlere dair olup Türk-İslâm edebiyatı alanında çeşitli çalışmalara konu olan manzum akaidnameler, ilmihâller ve tecvidlerin yanı sıra her Müslümanın bilmesi ve amel etmesi zaruri olan emirlerin bir araya getirildiği manzum otuz iki veya elli dört farzlar da yer alır. Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) rivayetle tedvin edilen elli dört farz risaleleri halkın da okuyup anlaması adına Osmanlı devrinde Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve bu risalelere şerhler de yazılmıştır. Bu makalede nâzımı bilinmeyen; fakat çok sayıda nüshasıyla Osmanlı sahasında en yaygın örnek olduğu anlaşılan bir Elli Dört Farz Manzumesi ele alınmış ve tespit edilen nüshalar üzerinden eserin tenkitli metni oluşturulup muhtevasına dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Elli dört farz, Mızraklı İlmihâl, yazma eserler, Türk-İslâm Edebiyatı.

An Anonymous Treatise in Verse on ‘Fifty Four Obligations (Fardh)’

Nesibe KABLANDER

Dr., İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-4856>

nesibekablander@gmail.com

Citation: Kablander, Nesibe. “An Anonymous Treatise in Verse on ‘Fifty Four Obligations (Fardh)’”. *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 378-413. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474853>.

Date of Submission 28.04.2024

Date of Acceptance 15.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Verse expression, which not only beautifies the words but also transforms them into a concise form and helps them to be remembered; It has become a style of expression frequently used by authors. Among the works that preference brought to literature during the Ottoman period are Islamic science. In addition to the verse akaidnames, catechisms and tajoids, which are the subject of various studies in the field of Turkish-Islamic literature, there are also thirty-two or fifty-four fards in verse, which bring together the commandments that every Muslim should know and act upon. "Fifty-four obligations" treatises compiled via narration of Hasan-ı Basrî (d. 110/728) were translated from Arabic to Turkish in the Ottoman period for social benefit. So people can read and understand. The commentaries were also written in these treatises. In this article, a Fifty-Four Farz Poem, whose verse is unknown but which is understood to be the most common example in the Ottoman field with its many copies, is discussed. A critical text of the work was generated based on the identified copies and evaluations were examined regarding the content.

Keywords: *Fifty Four obligations (fard), Mızraklı İlmihal, manuscripts, Turkish-Islamic Literature.*

Giriş

Osmanlı döneminde kaleme alınan manzum eserler edebiyat, tarih ve İslâmî ilimler gibi değişik sahalarda çeşitlilik göstermektedir. Devletin ilk zamanlarından yıkılışına kadar geçen altı asrı aşkın sürede padişahından esnafına, âliminden düzenli bir tahsil görmemiş halkına kadar çok geniş bir yelpazede şiire rağbet edildiği ve şiirle iştilal edildiği gözlemlenmektedir.¹ Hiç şüphesiz manzum söyleyiş hem anlatılmak isteneni daha az sözle öz şekilde ifade hem de içerisinde barındırdığı ahenk ile kulağa ve ruha hitap etme hususiyeti taşımaktadır. Bundan dolayı sıbyan mekteplerinden² yüksek ilimlerin tahsil edildiği medreselere kadar ilmin her kademesinde şiirin gücünden istifade edilmiştir. Nitekim Osmanlı klasik dönem medreselerine bakıldığı zaman müfredatta manzum eserler dikkati çeker. Bu tarz kitapların seçilmesinde vezinli ve kâfiyeli sözün tesir kuvveti kadar manzumelerin mensur metinlere göre daha kolay ezberlenip akılda kalmasının da etkisi büyüktür. Zira Şark medreselerinde yaygın bir uygulama olarak belli temel metinler ezberlenmektedir (Hızlı 2008: 34-36). Söz konusu kitaplar incelendiğinde örnek olarak Arap gramerinin nahiv kısmında temel eserlerden biri sayılan İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) yaklaşık bin beyitten müteşekkil *Elfiyye* adlı manzum eserinin çok rağbet gördüğü söylenebilir. Bu eser üzerine çok sayıda şerh, haşiye ve tâlik de yazılmıştır (Öz 2002: 5). Günümüzde de klasik usulde tedrisata devam eden Doğu medreselerinin müfredatında manzum eserler yer alır.³ Buralarda da sözü edilen usul, genel olarak metin

¹ Nitekim Osmanlı padişahlarının önemli bir kısmının şiirle iştilal ettiği bilinmektedir. Birçoğunun mürettep divanı mevcuttur. Diğer taraftan Hufî (ayakkabıcı) ve Kandî (şekerci) de esnaf zümresinin tanınan şairlerindendir (Şentürk 2009: 81, 239).

² Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan ve Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını kolay ve zevkli bir şekilde öğretme gayesi güden *Sübha-i Sıbyân* adındaki manzum lügattir. Eserin 1801-1900 yılları arasında otuzdan fazla baskısının yapılması da Osmanlı son devrinde *Sübha-i Sıbyân'a* gösterilen rağbeti açıkça ortaya koymaktadır (Kılıç 2006: 69). Osmanlı sahasında hazırlanmış 60'ın üzerinde manzum lügatin tespit edilmiş olması da (Averbek 2018: 89) eskilerin manzum söyleyişe olan teveccühüne işaret etmesi bakımından kayda değerdir.

³ Bugün Doğu medreselerinde okutulan bazı manzum kitaplar arasında Abdurrahman b. Seyyid Muhammed'in (ö. 983/1585) mantığa dair *es-Süllemü'l-*

hıfzı üzerinden “ezber-mütalaa-müzakere” şeklinde sürdürülmektedir (Erman 2016: 141).

Sadece gramer sahasında değil; akaid, hadis, fıkıh/İslam hukuku ve kıraat gibi alanlarda da manzum olarak yazılmış geniş bir literatür vardır. Dinde iman edilmesi zaruri olan hususları işleyen manzum akaidnameler genel olarak İmam-ı A'zam'ın (ö. 150/767) *el-Fıkhu'l-Ekber*'i, Üşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *Emâlî Kasîdesi*, Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *Nûniyye Kasîdesi*, Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *İ'tikâd-nâme*'si ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*'si temel alınarak nazma geçirilmiş (Akçay 2011: 16); Türkçe manzum tercümelere de adı geçen bu zemin metinlerden ilhamla meydana getirilip istinsah edilerek ilmî muhitler arasında dolaşıma sokulmuştur.

Manzum ilmihâl/fıkıh kitaplarına bakıldığında ise Devletoğlu Yûsuf'un (ö. 828/1424'ten sonra) (Aktan 2002) ya da Şemsî Ahmed Paşa'nın (ö. 988/1580) (Eliaçık 2009) *Manzum Vikâye Tercümesi* örneğinde olduğu gibi klasik bir ilmihâlin bütün unsurlarının ele alınıp şiir hâline dönüştürüldüğü kaynaklar yanında, ilmihâlin içerisindeki konu başlıklarının müstakil eserler olarak tanzim edildiği metinler de mevcuttur. Örneğin namazla alakalı bölümler “şurût-ı salât”, “mukaddimetü's-salât” ya da “manzûme-i salât” gibi isimlerle müstakil risaleler hâlinde karşımıza çıkmaktadır (Süslü 2019: 17-35). Yine benzer şekilde miras hukukunu ele alan ve “ferâiz-nâme” adı verilen eserler de miras taksimatını manzum şekilde işlemektedir (Güler 2015: 25-28). Bu eserlerin önemli bir kısmının yazarı belli iken bazılarının müelliflerine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Örneğin tecvid ve kıraat sahasının meşhur isimlerinden Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasidetü'r-Râ'iyye*'si (Çetin 1997: 166) veya Kâsım eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-Emânî*'si (*Kasîde-i Lâmiyye*) (Çollak 2010: 377) gibi eserler meşhur olmuşken Osmanlı devrinde yazılan bazı tecvid risalelerinin müellifleri meçhuldür (Yılmaz 2015: 88-92). Bu çalışmada ele alınan ve Osmanlı sahasında kendi alanındaki benzer metinlere göre en çok istinsah edilip yayılmış olan *Elli Dört Farz*

Münevrek, Molla Halil Süirdî'nin (ö.1259/1843) münazara ilmine dair *el-Habiyetü'l-Halîyye* ve Ebû İshak İbrâhim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) akaide dair *Cevheretü't-Tevhîd* adlı eserleri sayılabilir (Erman 2016: 153, 157, 162).

Manzumesi'nin müellifi de yapılan ayrıntılı araştırmaya rağmen tespit edilememiştir. Aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün” kalıbıyla ve kaside nazım şekliyle yazılmış olup 17 beyitten oluşan bu manzumenin hâlihazırda 23 nüshasını tespit edebildik; fakat bütün yazmaların tasnifi henüz tamamlanmadığından ilerleyen zamanlarda bu sayının artması kuvvetle muhtemeldir.

Elli Dört Farz Manzumesi

İslâm geleneğinde bir Müslümanın inanması ve bilmesi/amel etmesi istenen emirler (farzlar) genel olarak “otuz iki farz” ve “elli dört farz” adı altında sıralanmış ve bunlar bazen müstakil el kitabı şeklinde de hazırlanmıştır (Arpağuş 2000: 141). Otuz iki farzlar genel itibariyle İslâm’ın şartları (5), imanun şartları (6), abdestin farzları (4), guslün farzları (3), teyemmümün farzları (2) ve namazın iç ve dış farzlarından (12) oluşmaktadır (Şengün 2018: 9). Hasan-ı Basrî’den rivayetle tedvin edilip yazma eser kütüphanelerinde *el-Ferâiz*, *Erbaa ve Hamsûn Ferâiz* ve daha başka Arapça isimlerle de kayda giren (Uludağ 1997: 292) risaleler ise Osmanlı geleneğinde daha çok “Elli Dört Farz” adıyla meşhur olmuştur. Söz konusu risalelerde otuz iki farzdan daha ayrıntılı mevzular ele alınmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, Hasan-ı Basrî’den rivayetle oluşturulan *Elli Dört Farz*’ı onun kaleminden çıkmış telif bir eser olarak görmek yerine, talebelerine naklettiği ve onların da bunu tedvin etmek suretiyle oluşturdukları bir tasnif olarak değerlendirmenin daha doğru bir görüş olacağıdır (Görgün 1997, 304; Ritter 1933, 7-9). Nitekim yazma eser kütüphanelerinde Arapça *Elli Dört Farz* risaleleri incelendiğinde bunların “hukiye ‘an Hasan el-Basrî” (Hasan-ı Basrî’den hikâye/rivâyet olunmuştur) şeklinde başladığı görülmektedir (Süleymaniye, Taviloğlu 362/31: 256b; Süleymaniye, Mikروفilm 2718: 87b). Makale metnini oluşturan manzum tercümenin mukaddimesinde de “Rivâyet oldı Basrî’den” ifadesi yer almaktadır.

“Elli Dört Farz”ı temel İslam ilimlerinde yalnızca bir başlık altına yerleştirip tasnif etmek mümkün değildir. Zira bu risalelerde “gusül, namaz, taharet” gibi İslam fıkhuyla alakalı mevzular yanında “Allah’a şirk koşmamak”, İblis’i düşman bilmek,

“Allah’tan ümit kesmemek” ve “rızkı Allah’tan bilmek” gibi itikada/iman esaslarına taalluk eden meseleler de ele alınmakta; buna ilaveten “sabretmek”, “tefekür etmek” ve “kanaat etmek” gibi doğrudan veya dolaylı olarak ahlâkla ilgili mevzular da dikkati çekmektedir. Bu sebeple elli dört farz risalelerini yalnızca amel bakımından yapılması farz olan konuları değil, inanılması veya huy/ahlâk olarak edinilmesi zaruri prensipleri de içeren metinler olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Hasan-ı Basrî’den rivayetle oluşturulan *Elli Dört Farz*’ın Osmanlı Türkçesine tercümelere yapılmış ve bu risale Osmanlı’da en yaygın ilmihâl kitaplarından biri olup *Miftâhu’l-Cenne*⁴ adıyla da bilinen *Mızraklı İlmihâl*’in içerisine de yerleştirilmiştir. *Mızraklı İlmihâl*’in yazma nüshalarında “Hasan-ı Basrî hazretlerinden rivâyet oldur ki elli dört farz vardır” (Yazma Bağışlar 1164: 23b vd) ve matbu metinde “Ve dahi elli dört farzları beyân idelim” ifadesiyle başlayan bu bölüm (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 49-51) makalede ele aldığımız manzume ile mukayese edildiğinde sıralamalar farklı olsa da madde başlıkları bakımından büyük oranda benzerlik göstermektedir. Dikkat çekici bir fark ise manzumede yer almayıp *Mızraklı İlmihâl*’de takdim-tehirler yapılmak suretiyle bulunan iki maddedir. Bunlardan biri *Mızraklı İlmihâl*’de 26. farz yerine yazılan “pâdişâha mutî’ olmak” (s. 50); diğeri ise 47. farz yerine yazılan “tâze oğlana yakın olmamak” (s. 51) maddeleridir.⁵ Hasan-ı Basrî rivayetinde “genç oğlanlara yakın olmamak” şeklinde bir madde yoktur, yalnızca “zina etmemek” yer almaktadır. Hem Osmanlı sahasında yapılan tercümelere hem de *Mızraklı İlmihâl*’in içindeki elli dört farzda ise “zina etmemek” maddesinden ayrı bir farz olarak

---

⁴ *Mızraklı İlmihâl*’in Osmanlı son devrinde yapılan matbu baskısının başında yazan ifade şu şekildedir: “İşbu *Mızraklı İlmihâl* ta’bir olunan *Miftâhu’l-Cenne* nâm kitâbın...” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 1)

⁵ Bu ikisinden başka olarak “ilim talep etmek” maddesi Arapça *Elli Dört Farz* risalesinde “et-ta’allüm” (öğrenme) şeklinde geçmektedir (Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi 425: 45a). Osmanlı döneminde yapılan tercümelere “ilim talep etmek” (Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 86b) olarak çevrilmiştir. *Elli Dört Farz Manzumesi* tanzim edilirken ise “ilim talep etmek” maddesi kimi nüshalara “ta’allüm” olarak alınmış, bazı nüshalarda ise bunun yerine “tecessüs etmemek” maddesi yazılmıştır.

“genç oğlanlara yakın olmamak” eklenmiştir.⁶ Konumuz olan *Elli Dört Farz Manzumesi*’nde ise yalnızca Hasan-ı Basrî rivayetinde olduğu üzere “zina etmemek” farzı yazılmıştır.

“Padişaha itaat etmek” maddesine gelince; Hasan-ı Basrî rivayetindeki Arapça metinde yalnızca “el-itâ’at” şeklinde bir farz yer almakta ve bu madde Nisâ 4/59’da geçen “Allah’a, Resûlüne ve sizden olan ulü’l-emre itaat edin.” mealindeki ayet ile şerh edilmektedir (Süleymaniye, İbrahim Efendi 425: 44b vd). Arapça metnin Osmanlı sahasındaki mensur tercümesinde “itaat” maddesi “Allah’a ve peygamberine itaat etmek”⁷ şeklinde çevrilmiş; fakat *Mızraklı İlmihâl*’de “Allah’a ve Resûlüne itaat” maddesinin yanına “Pâdişâha itaat etmek” şeklinde ayrı bir farz da ilave edilmiştir.⁸ *Elli Dört Farz Manzumesi*’nde ise yalnızca Hasan-ı Basrî rivayetinde olduğu şekliyle “Allah’a itaat etmek” maddesi yer almış, “pâdişâha itaat” şeklinde herhangi bir ilave yapılmamıştır. Burada zikrettiğimiz farklılıklar ve eklemeler zamanın ve zeminin şartlarına/ihtiyaçlarına göre tercüme geleneğinde ne gibi tasarrufların yapılabildiğine dair son derece dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken hususlardır.

Manzum 54 Farz Risalesinde Zikredilen Farzlar

1- Allah’ı zikretmek	28- İbret nazarıyla bakmak
2- Namaz kılmak	29- Tartıyı eksiksiz tartmak
3- Abdest almak	30- Kimseyle alay etmemek
4- Gusletmek	31- Verdiği sözde durmak
5- Tevekkül etmek	32- Tecessüsü/ayıp araştırmayı terk

⁶ *Elli Dört Farz*’ın mensur tercümesinde geçen ifade: “Kırk sekizinci farz, tâze civân oğlan yanına karîb olmamak”; “Elli ikinci farz, zinâdan sakınmaktır”(Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 87a-b). *Mızraklı İlmihâl*’de geçen ifade: “Kırk sekizinci, tâze gulâma yakın olmamak”; “Elli ikinci, zinâdan kaçmak” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 51).

⁷ *Elli Dört Farz*’ın mensur tercümesinde geçen ifade: “Yigirmi dördüncü farz, Allahu Te’âlâ’ya ve Peygamber aleyhisselâma itâ’at etmek” (Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 86a).

⁸ *Mızraklı İlmihâl*’de geçen ifade: “Yigirmi dördüncü, Allahu Teâlâ’ya ve Resûl’üne itâ’at etmek”; “Yigirmi altıncı, pâdişâha mutî’ olmak” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 50).

6- Tevbe etmek	etmek
7- Sabretmek	33- Su-i zan etmemek/kimse hakkında kötü düşünmemek
8- Şükür üzere olmak	34- Nefse ve şeytana uymamak
9- Helalden temiz elbise giymek	35- Gözünü ve kulağını haramdan korumak
10- Kazaya rıza göstermek	36- Kibirilenmemek
11- Helalden yiyip içmek	37- Malını Allah yolunda harcamak
12- [Nimetlerle] şımarmamak	38- Allah'tan ümit kesmemek
13- Allah'ın rızka kefil olduğuna inanmak	39- Allah'ın gazabından emin olmamak
14- İhlas ile amel etmek	40- Yetecek kadar rızkını Allah'tan istemek
15- Her an tefekkür etmek	41- Hayız hâlindeyken eşine yaklaşmamak
16- Allah'a firar etmek/sığınmak	42- Kalbini günahahtan temizlemek
17- Allah'tan korkmak	43- Fakirlere iyilik etmek
18- İblis'i düşman bilmek	44- Yetim malını korumak
19- Allah'ın sevdiğini sevmek, düşmanlarını sevmemek	45- Yetim malını yememek
20- Ölüme hazırlanmak	46- Namazlarına riayet etmek
21- Emr bi'l-ma'ruf (iyiliği emretmek) ve nehy ani'l-münker (kötülükten sakındırmak)	47- Allah'a şirk koşmamak
22- Anne babaya iyilik etmek	48- Zina etmemek
23- Emanete riayet etmek	49- İçki içmemek
24- Akrabayı gözetmek	50- Malını israf etmemek
25- Dilini muhafaza etmek	51- Yalan yere yemin etmemek
26- Gözünü haramdan sakınmak	52- Kanaatkâr olmak
27- Allah'a itaat etmek	53- Kur'an'ı hüccet kabul etmek
	54- İyiliği başa kakmamak

Elli Dört Farzın Delilleri⁹

Manzume “farzlar” üzerine kurulu olduğundan bunların delilleri de elbette temelde Kur'an-ı Kerîm ayetleri olacaktır. Eserin

⁹ Mealler için Türkiye Diyanet Vakfı Meali esas alınmıştır.

A, BG1, BG2, BG3, Ç, E1, E2, K1, K2, S¹⁰ ve M1 kısaltmalarını kullandığımız nüshalarında¹¹ her bir farz sayıldıktan sonra bunların hemen yanına “kavlühü te‘ālā” yazılarak ayet delilleri getirilmiştir. Ayrıca bazı ayetler yazıldıktan sonra Arapça “ey” veya “ya’nî” gibi ifadelerle açıklayıcı cümleler de eklenmiştir. Örneğin “Allah’a firar etmek” maddesi yazılırken ﴿فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ [“O hâlde Allah'a koşun!” Zâriyât 50/51.] ayetinden iktibas yapıldıktan sonra “أي فرّوا إلى رحمة الله” [“Yani Allah’ın azarından onun rahmetine kaçın!”] denilerek Allah’a firar etmenin nasıl anlaşılması gerektiği söylenmiş; diğer bir yerde de “şeytanı düşman bilmek” maddesi için ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ [“Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman belleyin!” Fâtır, 35/6] ayetinden iktibas yapıldıktan sonra “يعني فحاربه” [“Yani onunla mücadele edin”] denilerek şeytanı düşman bellemenin onunla mücadele etmek olduğu belirtilmiştir.

Bazı durumlarda da bir madde için Kur’ân’dan iki ayet zikredilmiştir. Örneğin “şükür üzere olmak” maddesinde hem Bakara hem de İbrahim suresinden; “fakirlere iyilik etmek” maddesinde ise Hacc ve Duhâ surelerinden iktibaslar yapılmıştır.

1- Allah’ı zikretmek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا * وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾ “Ey inananlar! Allah’ı çokça zikredin ve O’nu sabah akşam tesbih edin.” Ahzâb, 33/41-42.

2- Namaz kılmak

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ “Şüphesiz namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.” Nisâ, 4/103. ayetten iktibas.

¹⁰ Serez (S) nüshasında yalnızca ilk sekiz farz için ayetler yazılmıştır.

¹¹ Aşağıda “Nüshalar” başlıklı kısımda eserin nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3- **Abdest almak**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾
“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın).” Mâ’ide, 5/6. ayetten iktibas.

4- **Gusletmek**

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ “Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın.” Mâ’ide, 5/6. ayetten iktibas.

5- **Tevekkül etmek**

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ “Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan.” Furkân 25/58. ayetten iktibas.

A, BG2, BG3, K1 ve K2 nüshalarında şu ayet de yazılmıştır:

﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ “Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.” Mâ’ide, 5/23. ayetten iktibas.

6- **Tevbe etmek**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾ “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün.” Tahrîm, 66/8. ayetten iktibas.

7- **Sabretmek**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا﴾ “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin.” Âl-i İmrân, 3/200. ayetten iktibas.

8- **Şükür üzere olmak**

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.” İbrâhîm, 14/7. ayetten iktibas.

﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ “Eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.” Bakara, 2/172. ayetten iktibas.

9- Helalden temiz elbise giymek

﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾¹² “Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin.” A'râf, 7/31. ayetten iktibas. (Ayette geçen “zinet” kelimesi K1 ve K2 nüshasında “farz olan avret yerini örten elbise” şeklinde tefsir edilmiştir.)

10- Kazaya rıza göstermek

﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ﴾ “Rabbinin hükmüne sabret.” Tûr, 52/48. ayetten iktibas.

11- Helalden yiyip içmek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin.” Bakara, 2/172. ayetten iktibas.

12- [Nimetlerle] şımarmamak

﴿لَكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا﴾ “(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır.” Hadîd, 57/23. ayetten iktibas.

13- Allah'ın rızka kefil olduğuna inanmak

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَىٰ اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir.” Hûd, 11/6. ayetten iktibas.

14- İhlas ile amel etmek

---

¹² Âyetin başındaki “Yâ benî Âdeme...” ifadesi, kaydedildiği bütün nüshalarda “Yâ eyyühellezîne âmenû...” şeklinde hatalı yazılmıştır.

﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا﴾ “Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın.” Kehf, 18/110. ayetten iktibas.

15- Her an tefekkür etmek

﴿وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ “Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler...” Âl-i İmrân, 3/191. ayetten iktibas.

16- Allah’a firar etmek/sığınmak

﴿فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ “O hâlde Allah'a koşun.” Zâriyât, 50/51. ayetten iktibas.

17- Allah’tan korkmak

﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا﴾ “Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” Âl-i İmrân, 3/175. ayetten iktibas.

18- İblis’i düşman bilmek

﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ “Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın.” Fâtır, 35/6. ayetten iktibas.

19- Allah’ın sevdiğini sevmek, düşmanlarını sevmemek

﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾ “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.” Mücâdele, 58/22. ayetten iktibas.

20- Ölümüne hazırlanmak

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ “Her can ölümü tadacaktır.” Ankebût, 29/57. ayetten iktibas.

﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ...﴾ “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak Rabbinin zâtı bâki kalacak.” Rahmân, 55/25-26.

21- Emr bi'l-ma'ruf (iyiliği emretmek) - Nehy ani'l-münker (kötülükten sakındırmak)

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾
“Muhakkak ki Allah; adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” Nahl, 16/90. ayetten iktibas.¹³

22- Anne babaya iyilik etmek

﴿أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ﴾ “(İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babama şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur.” Lokmân, 31/14. ayetten iktibas.

23- Emanete riayet etmek

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.” Nisâ, 4/58. ayetten iktibas.

24- Akrabayı gözetmek

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾ “Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.” Nisâ, 4/1. ayetten iktibas.

¹³ Nüshalarda “emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker” farzı için yukarıda yazılı olan Nahl, 16/90. âyeti delil gösterilmiş ise de bu madde için ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz...” (Âl-i İmrân, 3/110) ayeti de hatıra gelmektedir.

25- Dilini muhafaza etmek

﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ “İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.” Kâf, 50/18.

26- Gözünü haramdan sakınmak

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾ “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini söyle.” Nûr, 24/30. ayetten iktibas.

27- Allah’a itaat etmek

﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾ “Allah’a ve Resul’üne itaat edin.” Nisâ, 4/59. ayetten iktibas.

28- İbret nazarıyla bakmak

﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ “Ey akıl sahipleri! İbret alın.” Haşir, 59/2. ayetten iktibas.

29- Tartıyı eksiksiz tartmak

﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ﴾ “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın.” İsrâ, 17/35. ayetten iktibas.

30- Kimseyle alay etmemek

﴿لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾ “Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler.” Hucurât, 49/11. ayetten iktibas.

31- Verdiği sözde durmak

Bu başlık yalnızca HB ve L nüshalarında farz olarak işaretlenmiş, diğer yazmalarda elli dört farzın bir maddesi olarak gösterilmeyip kendisine delil olarak herhangi bir ayet de yazılmamıştır. Fakat gerek Arapça metnin mensur tercümesinde

“Her hâlde sâdık olmak” (Serez 4021: 86b) maddesi olduğu ve gerekse de *Mızraklı İlmihâl*'de “Her hâlde mü'min sözine sâdık olmak” (s. 50) şeklinde ayrı bir farz olarak zikredildiği için bu başlığın müstakil bir farz olarak alınması gerektiği açıktır. Söz konusu madde için delil ise Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyet-i kerîmedir:

﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾ “Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.” İsrâ, 17/34. ayetten iktibas.

32- Tecessüsü/ayıp araştırmayı terk etmek

﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا﴾ “Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin.” Hucurât, 49/12. ayetten iktibas.

33- Su-i zan etmemek/kimse hakkında kötü düşünmemek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ﴾ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçınınız.” Hucurât, 49/12. ayetten iktibas.

34- Nefse ve şeytana uymamak

﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ - فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ “Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır.” Nâzi'ât, 79/40-41.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ “Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.” Bakara 2/208. ayetten iktibas.¹⁴

35- Gözünü ve kulağını haramdan korumak

¹⁴ Bu ayet yalnızca A nüshasında yazılıdır. Diğer nüshalarda “şeytana uymamak” farzı için Yûsuf, 12/40. ayetten iktibas edilen kısmın meali şu şekildedir: “Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.”

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ “Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. **Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.**” İsrâ, 17/36. ayetten iktibas.

36- Kibirilenmemek

﴿تِلْكَ الدَّارُ الْأَخْرَجَةُ نَجَعُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فِسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ “İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerininindir.” Kasas, 28/83.

37- Malını Allah yolunda harcamak

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ “Allah yolunda harcayın.” Bakara, 2/195. ayetten iktibas.

38- Allah’tan ümit kesmemek

﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ﴾ “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.” Zümer, 39/53. ayetten iktibas.

39- Allah’ın gazabından emin olmamak

﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ “Allah’ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah’ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz.” A’râf, 7/99.

40- Yetecek kadar rızıkını Allah’tan istemek

﴿فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ﴾ “O hâlde rızıkı Allah katında arayın.” Ankebût, 29/17. ayetten iktibas.

Yalnızca A nüshasında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا حَلِيمًا﴾ “Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün.” Meryem 19/25.

41- Hayız hâlindeyken eşine yaklaşmamak

﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ﴾ “Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”
Bakara, 2/222. ayetten iktibas.

42- Kalbini gûnahtan temizlemek

﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ * إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ “O gün ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).” Şu'arâ 26/88-89.

43- Fakirlere iyilik etmek

﴿وَأَطِيعُوا أَلْبَانَسَ الْفَقِيرِ﴾ “Artık ondan [kurban edilen hayvanların etlerinden] hem kendiniz yeyin **hem de yoksula, fakire yedirin.**”
Hacc 22/28. ayetten iktibas.

A, E1 ve M1 nüshalarında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ﴾ “Öyleyse yetimi sakın ezme.” Duhâ 93/9.

44- Yetim malını korumak

﴿وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ “Rüşd çağına erişinceye kadar, **yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın.**” En'âm, 6/112. ayetten iktibas.

45- Yetim malını yememek

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar.” Nisâ 4/10. ayetten iktibas.

46- Namazlarına riayet etmek

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” Bakara 2/238.

47- Allah'a şirk koşmamak

﴿إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ﴾ “Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar.” Mâ’ide, 6/72. ayetten iktibas.

48- Zina etmemek

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا﴾ “Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve **zina etmezler. Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur.**” Furkân, 25/68. ayetten iktibas.

49- İçki içmemek

﴿رَجِسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ “Ey iman edenler! **Şarap**, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları **birer şeytan işi pisliktir.**” Mâ’ide, 5/90. ayetten iktibas.

50- Malını israf etmemek

﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ﴾ “Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı **mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin.**” Nisâ, 4/5. ayetten iktibas

51- Yalan yere yemin etmemek

﴿وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ “Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.” Mücâdele, 58/14. ayetten iktibas.

52- Kanaatkâr olmak

﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ﴾ “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık.” Zuhruf, 43/32. ayetten iktibas.

53- Kur’ân’ı hüccet kabul etmek

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ “Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.” Bakara, 2/111. ayetten iktibas.

54- İyiliği başa kakmamak

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾ “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.” Bakara, 2/264. ayetten iktibas.

A, K1 ve M1 nüshalarında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ لِلْإِيمَانِ﴾ “De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imana erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur.” Hucurât 49/17. ayetten iktibas.

Nüshalar

Elli Dört Farz Manzumesi'nin yazma eser kütüphanelerinde 23 nüshası tespit edilmiş olup bunlar aşağıda sıralanmıştır. Madde başlarındaki kısaltmalar metin tesisinde kullanılan nüsha rumuzlarına işaret etmektedir:

1) A: Milli Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp. No. 1753'te kayıtlı nüshanın 95b-96b varakları arasında yer alan manzumede “Hāzā Elli Dört Farzdur” başlığı yer alır. Her bir farz için Kur'ân-ı Kerîm'den ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

Birçok nüshada ayet delilleri bu şekilde ilgili maddenin ve sayfanın uygun yerlerine yazılmıştır.

(Milli Ktp., Adnan Ötügen İl Halk Ktp. No. 1753, 95b)

2) **BG1:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 51'de kayıtlı nüshanın 4b-7b varakları arasında yer alan manzumede "Hâzâ Elli Dört Farz" başlığı bulunmaktadır. Mefâ'îlün x2 kalıbıyla dizilmiş ve her farzın altına numara konularak ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

3) **BG2:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 4184/7'de kayıtlı nüshanın 149b-150b varakları arasında yer alır. Her bir farz için Kur'ân-ı Kerîm'den ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi yazılmamıştır. Manzumenin vezninin verildiği ve diğer birçok nüshada görülen;

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Bularla kıl 'amel rahmet ide ol 'Âlim ü Mennân

beyti BG2 nüshasında bulunmamaktadır.

4) **BG3:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 854'te kayıtlı nüshanın 129b-130b varakları arasında yer almaktadır. Manzume sürhle cetvellendirilmiş ve farzlardan sonra ayet delilleri uygun yerlere yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

5) **BU:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Ulucami, No. 3508'de kayıtlı nüshanın 6a-7b varakları arasında yer alır. Harekelendirilmiş metnin istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Manzumenin vezninin verildiği son beyit BU nüshasında da yoktur.

6) **Ç:** Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 2329'da kayıtlı nüshanın 139b-141b varakları arasında yer almaktadır.

“Hasan-ı Basrî hazretlerinin elli dört farzlarıdır” şeklinde başlık atılmış ve her farzdan sonra ayet delilleri yazılmıştır. Mefâ’îlün x4 formunda düzenlenmiş; fakat ilk mısradan itibaren beyitler kaydırıldığı için kafiye düzeni tutturulamamıştır. İstinsah tarihi ve müstensihine dair bilgi yoktur.

7) **D1:** Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 2814’de kayıtlı nüshanın 230b varlığında yer almaktadır. İlk beyit alınmamış, bunun yerine “Rivâyet olundu Hasan-ı Basrî’den” ifadesi başlık olarak yazılmıştır. Manzumenin son beyti mevcut değildir. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

8) **D2:** Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 6376’da kayıtlı nüshanın 5a varlığında “Elli Dört Farzı Beyân” başlığı ile yer alır. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

9) **E1:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3523’te kayıtlı nüshanın 88a-90a varaklar arasında yer almaktadır. Mefâ’îlün x4 formatı ikiye bölünmek suretiyle mefâ’îlün x2 olacak şekilde dizilmiş ve her farz için Kur’ân-ı Kerîm’den delil olarak ayetler yazılmıştır. Bu nüsha istinsah tarihinin kaydedilmiş olması bakımından diğer nüshalara nisbetle dikkat çekicidir. Nitekim metnin sonunda 1165 (1751-52) senesinde istinsah edildiği yazılmıştır. Müstensihin kim olduğu ise bu kısımda belirtilmemiştir; fakat risalenin hemen öncesinde ve sonrasında yer alan Arapça başka eserler ile aynı yazı özelliklerini taşıması ve söz konusu yerlerde kâtip olarak Molla el-Hâc Halîl adının geçmesi *Manzum 54 Farz* müstensihinin de aynı kişi olduğuna işaret etmektedir.¹⁵

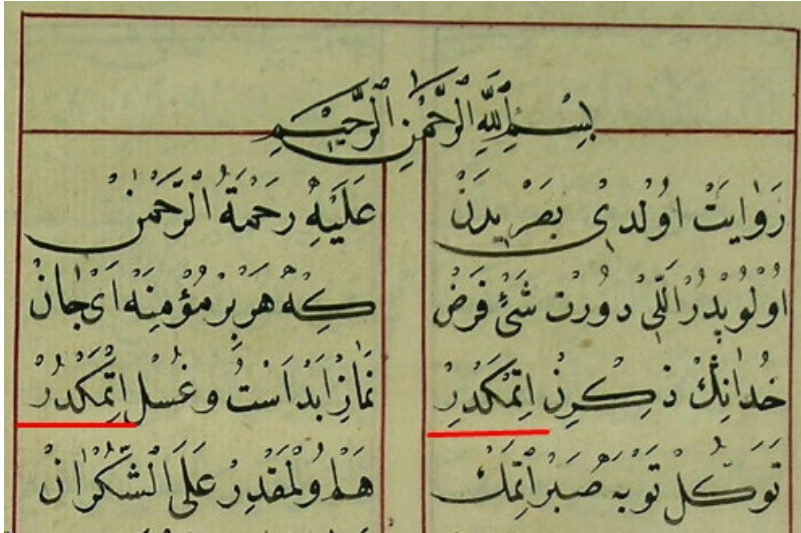
10) **E2:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3569’da 1b-3b varakları arasında yer alır. “Elli Dört Farz” başlığı taşıyan manzume besmele ile başlamaktadır. Farzlardan sonra uygun yerlere ayet delilleri yazılmıştır. Aslî şekline uygun olarak mefâ’îlün x4 formunda tertip edilmiştir. Ferağ kısmında müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur; fakat mecmuanın başında yer alan temellük kaydı notu ile manzumenin kaleme alındığı hat aynıdır. Buradan hareketle müstensihin Hafız

---

¹⁵ Müstensih kayıtları için bk. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no. 3523, vr. 85b, 91b, 94a, 106b.

Hüseyin adında biri olduğu ve manzumenin 1176/1762-63 senesi civarlarında istinsah edildiği tahmin edilebilir.

11) **HM:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 3561'in 8b-9b varakları arasında bulunmaktadır. Sayfalar cetvellendirilmiş ve manzume mefâ'ilün x2 olacak şekilde bölünmüştür. Bu durum benzer diğer nüshalarda olduğu gibi mısra sonlarındaki vezin kusurlarını da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı müstensihin bazı noktalarda kendince tasarruflarda bulunduğu gözde kaçmamaktadır. Aşağıdaki iktibasta görüleceği üzere üçüncü beytin sonu sahih metne göre "itmek" şeklinde bitmesi gerekirken ilk mısraya uygun olması için "itmekdür" şeklinde yazılmış; bir taraftan "aa" kâfiye düzeni sağlanmak istenirken diğer taraftan vezin bozulmuştur.

(Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3561, vr. 8b)

Nüshada ayrıca bazı imlâ hataları göze çarpmakta, bunlardan bir tanesi manayı da etkilemektedir. Zira beşinci beyitte mısra "Firār itmekdür Allāh'a" şeklinde olması gerekirken "Firār itmekdür Allāh'dan" şeklinde yazılmıştır. Nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

12) **HB:** Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., No. 4331'in 4b-7a varakları arasında yer alan manzume nesir formunda dizilmiştir. Her bir farzın altına rakamlar yazılarak elli dört farzın maddeleri

gösterilmiştir. Manzumenin istinsah tarihi belli olmamakla beraber kâtibinin Hasan Beşe adında biri olduğu vr. 7a'da belirtilmektedir.

13) İ: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., AY3988'de kayıtlı nüshanın 28b-29a varakları arasındadır. Besmele ile başlayan manzumenin müstensihî Mehmed b. Ahmed, istinsah tarihi ise 1160 (1747-48) senesidir. Birçok nüshada olan ve manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada yoktur.

14) K1: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY4567'nin 68b-70b varakları arasında yer alan manzumede beyitler diğer bazı nüshalarda da görüldüğü üzere hatalı olarak mefâ'ilün x2 kalıbına göre dizilmiştir. Her hükümden sonra sayfanın uygun yerine farzın delili olan ayetler eklenmiştir. 70a sayfasının kenarına ise "İmânsız gitmek sebebi yigirmi [dört] şeydür" şeklinde kırmızı mürekkeple bir başlık atılmış ve bunun altında imansız gitmeye sebep olabilecek ameller sıralanmıştır. Buna göre söz konusu maddeler şunlardır:

- Sû'-i i'tikâd
- Zâ'if imân
- İstiķâmetden 'udül
- İşrâr-ı imânuñ şükürin itmemek
- Zevâbinden korkmamak
- 'İbâda zulm itmek
- Çok yemîn itmek
- Şarâb içmek
- Nemîme itmek
- Hâsed itmek
- 'Ucb itmek
- Ğammâza te'âvün itmek
- Ta'dîl-i erkân[1] terk itmek
- 'Amelin çok bilmek
- Günâhın unutmak
- Ana babaya 'aşî olmak
- Mü'mine ezâ itmek
- Kerâmet da'vâsın itmek
- Üstâzın incitmek
- Ezâna icâbet itmemek
- Tecribesiz bir kimseye eyü dimek
- Kızb[i] 'âdet itmek
- Ğıybet[i] 'âdet itmek
- 'Ulemâ meclisinden firâr itmek

54 farzın sonunda ise asıl metinden olmayan "Câna cehâletden eşedd olmaya / Câhil olan kişi ebed gülmeye" beyti yer alır. Yine risalenin son sayfası olan 70b yüzünde de metin içeriğinden bağımsız, farklı kaynaklardan alınmış hadîs-i şerif ve

kelâm-ı kibâr iktibasları mevcuttur. K1 nüshasının müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

15) K2: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 7309'daki nüshanın 1b-3b varakları arasında yer almaktadır. Kırmızı mürekkeple "Elli Dört Farz Manzume[si]" başlığı atılmış ve her farzdan sonra uygun yerlere ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihî belli değildir. Bu manzumeden sonra aynı kişi tarafından kaleme alındığı anlaşılan Arapça bir kırk hadis metni vardır. O metnin istinsah tarihi 1157/1744-45 olduğundan *Elli Dört Farz Manzumesi*'nin de bu sene içinde veya hemen öncesinde istinsah edildiği tahmin edilebilir.

16) K3: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 5570'teki nüshanın 97a-98a varakları arasındadır. Besmeleyle başlayan metinde hiçbir şekilde nazım hususiyetleri gözetilmemiş ve mensur formda düzenlenmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir ve asıl metne göre içerisinde çok sayıda eksik kelime barındırmaktadır.

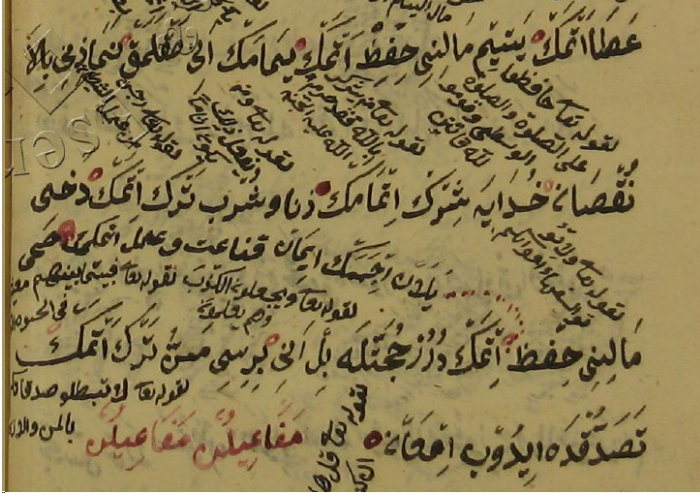
17) K4: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 6295'teki nüshanın 93b sayfasına kaydedilmiştir. Birçok nüshada yer alan ve manzumenin veznini veren son beyit bu metinde yoktur. Manzumenin müstensihî ve istinsah tarihi de belli değildir.

18) L: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Laleli Koleksiyonu, No. 2415'in 32a-33b varakları arasında yer almaktadır. Nazım formunda değil, mensur olarak dizilmiştir. Her farzın altına numara eklenmiştir. Müstensihîne ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

19) M1: Manisa İl Halk Ktp. No. 1198'de kayıtlı nüshanın 68b-70a varakları arasında bulunur. Müstensihîne ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

Elli Dört Farz Manzumesi'nin tespit edilen bazı nüshalarında metnin manzum hususiyetinin bozulup mensur bir yazıya çevrildiği dikkati çekmektedir. Örneğin bu nüshada ilk beytin ikinci mısrası "Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine ey cān" şeklinde olması gerekirken "Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine bilmek de lāzımdur" (vr. 68b) şeklinde yazılmıştır. Yine aynı nüshada metin boyunca beyitler manzum düzende sıralanmayıp doğrudan mensur şekilde yazılmış ve yer yer kırmızı mürekkeple takti'ler gösterilmiştir. Fakat söz konusu işaretlemeler

aşağıda da görüleceği üzere mısra bölümlendirmelerinden ziyade 54 farz hükümlerini birbirinden tefrik etmek için kullanılmıştır.

20) M2: Manisa İl Halk Ktp. No. 2980/3'te, 70b-72a varakları arasında yer alır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmamakla beraber temmet kaydından önce kâtip tarafından şu beyitler yazılmıştır:

Kâtibine her kim eyleye du'â
İde mahşerde şefâ'at Muştafâ
Oğuyanıñ faşih olsun lisânı
Yazanıñ rûhına Seb'u'l-meşânî

21) S: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Serez Koleksiyonu, No. 4021'in 18a-21a varakları arasında yer almaktadır. Mefâ'ilün x2 kalıbına göre dizilmiştir. İlk sekiz farzın ayet delilleri yazılmış, diğerleri daha sonra yazılmak üzere boş bırakılmış; fakat tamamlanmamıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

Manzumenin öncesindeki sayfada, 17b'de önemli bir not dikkati çekmektedir. Sözü edilen not şu şekildedir: "Hasan-ı Basrî rahmetullâhi te'âlâ aleyh hazretlerinden mervî olan elli dört farz nazm olundu. Talebe-i ulûm karındaşlardan amel etmek için muhkem ezberlenmesi mercûdur. Ol beyitler bunlardır ki zikr olunur."

Buradaki kayıtta “talebe-i ulûm”a (ilim talebelerine) hitap edilmekte ve onlardan bu manzumede anlatılanlarla amel etmek üzere söz konusu beyitleri iyice ezberlemelerinin beklendiği belirtilmektedir.

22) YB1: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 1269’un 120a sayfasında yer alır. Manzume “Hâzâ Elli Dört Farz bi-İttifâkı’l-‘Ulemâ” başlığı ve Besmele ile başlamaktadır. Manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada yoktur. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

23) YB2: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2209’un 70b-72b sayfaları arasında yer almaktadır. Farzlar için numara verilmiş ve her bir maddeden sonra ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada da yer almamaktadır.

Sonuç

Bu makalede Hasan-ı Basrî’den rivayetle tedvin edilmiş eli dört farzın Osmanlı sahasında nazma çekilerek hazırlanmış bir metni ele alınmıştır. Osmanlı devrinde benzerlerine nisbetle en çok istinsah edilen bu *Elli Dört Farz Manzumesi*’nin nâzımı bilinmemektedir. 17 beyitten oluşan manzumenin İstanbul dışında Bursa, Konya, Çorum, Manisa, Bosna, Serez gibi Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı nüshaları tespit edilmiş ve söz konusu yazmalar üzerinden bir metin tesisi yapılmıştır. Bununla birlikte küçük hacimli bir eser olduğundan muhtelif kütüphanelerde veya şahısların elinde bulunan bazı mecmualarda da başka nüshalarının bulunabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla ilerleyen zamanlarda manzume hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkması muhtemeldir.

Manzumeyi kaleme alan zatın 54 farzı 17 beyte sığdırması dikkate alındığında bu fazları ayrıntılı anlatmasının mümkün olmayacağı açıktır. Bahsedilen durumda ise belli bir ilmî birikime ulaşmamış kişilerin beyitlerde hangi farzların belirtildiğini anlaması kolay olmayacaktır. Bu açıdan değerlendirme yapılırsa manzumenin kaleme alınmasındaki temel amacın talebelerin bu farzları kolayca ezberlemesi olduğu söylenebilir. Nitekim Serez

nüshasında manzumenin hemen öncesinde yer alan bir notta “talebe-i ulûma” hitap edilmekte ve bu manzumeyi “muhkem” ezberleyip farzlar ile amel etmeleri beklenmektedir. Bu not söz konusu manzumenin bazı medreselerde tedrisata dâhil edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserin nüshalarının bir kısmında elli dört farzın her bir maddesi için Kur’ân-ı Kerîm’den ayet delilleri tahrir edilirken bazılarında yalnızca farzın kendisinin yazılmasıyla iktifa edildiği görülmüştür. Yine bazı nüshalarda kimi maddeler için Kur’ân’dan iki ayet delil gösterilmiş, bazıları için de Arapça “ya’ni” ve “ey” ile başlanarak ayetlerin kısa açıklaması yazılmıştır.

Nüshalar incelendiği vakit hepsinin tek bir ana nüshadan çoğaltılıp dolaşıma sokulduğu da anlaşılmıştır. Örneğin elli dört farzın dokuzuncusu olarak zikredilen “helâlden temiz elbise giymek” maddesi yazıldıktan sonra A’râf, 7/31. ayetten yapılan iktibas “Yâ benî Âdeme...” şeklinde başlaması gerekirken hatalı olarak “Yâ eyyühe’llezîne âmenû...” şeklinde başlatılmış ve söz konusu yanlış, tespit edilebilen bütün nüshalarda tekrar edilmiştir. Osmanlı’nın farklı bölgelerine yayılan bir metindeki ayetin düzeltilmeyerek hatalı yazılmasının, en azından bu metnin müstensihlerinin bilgi veya dikkat düzeyine dair işaretler sunduğu söylenebilir. Bunun gibi, aslında elli dört farzın içinde zikredilmesi gereken “sözüne sâdık olmak” maddesiyle alâkalı ayet iktibasının bütün nüshalarda boş bırakılması, müstensihler ya da kitabın mülkiyetini elinde bulunduranlar tarafından ikmal edilmemesi dikkatten kaçmamaktadır.

Çalışmamız için bu makalenin konusunu oluşturan manzum metin ile Hasan-ı Basrî’den gelen Arapça rivayet, Osmanlı sahasında yapılan mensur tercümeler ve imparatorluk zamanında en yaygın halk ilmiyhâllerinden biri olan *Mızraklı İlmihâl* adıyla meşhur *Miftâtu’l-Cenne* mukayeseli şekilde okunmuştur. Neticede *Mızraklı İlmihâl*’in hem yazma hem de matbu metni içerisinde yer alan elli dört farzın Hasan-ı Basrî rivayetine dayandığı ve bu dörtlü mukayese sonucunda *Manzum Elli Dört Farz*’ın diğerlerine nisbetle temel metin durumundaki Arapça rivayete daha yakın olduğu görülmüştür. Zira Hasan-ı Basrî rivayetinde olmayıp *Mızraklı İlmihâl*’deki farzlar arasına ilave edilen “Pâdişâha itaat etmek” ve

hem *Mızraklı İlmihâl*'deki kısma hem de Arapça metnin Osmanlı sahasındaki mensur tercümesine eklenmiş olan "genç oğlanlara yakın olmamak" maddeleri konumuzu oluşturan *Elli Dört Farz Manzumesi*'nde de yer almamaktadır.

Metin

Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm¹⁶

- 1- Rivāyet oldı Başrı'den 'aleyhi raḥmetü'r-Raḥmân
Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine¹⁷ ey cân¹⁸
- 2- Ḥudâ'nuñ zıkrin¹⁹ itmekdür²⁰ namâz âbdest gûsül itmek²¹
Tevekkül tevbe şabr itmek hem olmaḳdur²² 'ale's-şükrân
- 3- Ḥelâlden pāk²³ libâs geymek ḳazâya râzı olmaḳdur
Ḥelâlinden yiyüp içmek²⁴ hem olmamaḳ-durur²⁵ ferḥân
- 4- Kişinüñ rızḳına Allâh kefiledür anı ḥaḳ bilmek
Ḥulûş-ile 'amel itmek²⁶ tefekkür eylemek her ân
- 5- Firâr itmekdür²⁷ Allâh'a²⁸ daḫi ḥavf eylemek andan
'Aduv bilmekdür İblîs'i odur Ḥaḳḳ'a²⁹ ḳavî düşmân

---

¹⁶ Ç, İ, E1, E2, F, K1, K2, HM, L, A, ve M2 nüshasında yer almaktadır.

¹⁷ mü'mine: mü'min YB1.

¹⁸ ey cân: bilmek de lâzımdur M1.

¹⁹ ḥudâ'nuñ zıkrin: ḥudâ'yı zıkr K4.

²⁰ itmekdür: itmek F, İ.

²¹ itmek: itmekdür M1, HM; kılmaḳ BG2.

²² hem olmaḳdur: daḫi olmaḳ K4

²³ HM nüshasında hatalı olarak "ipek" yazılmıştır.

²⁴ ḥelâlinden yiyüp içmek: ḥelâlden yiyüp içmekdür D2, BG1, E1, BU, K1, M2, S, YB1; ḥelâl yiyüp içmekdür M1; ḥelâlden yiyüp içmek HB.

²⁵ olmamaḳ-durur: olmamaḳdur HB; olmaḳ-durur YB2.

²⁶ itmek: kılmaḳ F, HM

²⁷ D1 nüshasında "Muḳırr olmaḳdur Allâh'a" şeklinde yazılmıştır.

²⁸ HM nüshasında hatalı olarak "Firâr itmekdür Allâh'dan" şeklinde yazılmıştır.

²⁹ ḥaḳḳa: ḥaḳḳâ Ç, BG1, BU, M1, K1, K2, YB2.

- 6- Hüdâ sevdüğünü³⁰ sevmek ‘adūsın sevmemek anuñ³¹
Yaraqlanmağ-durur mevte ki yoğdur³² define imkân
- 7- Dağhi ma‘rūfla emr itmek³³ nehiydür dağhi münkerden³⁴
Atasına anasına dağhi itmek-durur ihsân
- 8- Emānātı³⁵ edā itmek şıla itmekdür³⁶ erğāmı
Lisānın³⁷ hıfz idüp yummağ gözini³⁸ görse ger nisvān³⁹
- 9- İtā‘at eylemek Hağğ’a⁴⁰ nazār itmekdür ‘ibretle
Dağhi ifā-yı keyl itmek berāber⁴¹ eylemek mizān⁴²
- 10- Dağhi suhriyyeden⁴³ kaçmağ sözine⁴⁴ şādık olmağdur⁴⁵
Tecessüs⁴⁶ sū’-i zann itmek⁴⁷ hevā-yı nefis ile şeytān⁴⁸

³⁰ hüdâ sevdüğünü: hüdānuñ sevdüğün BG1.

³¹ ‘adūsın sevmemek anuñ: ‘adūsın sevmemek anı BG1, BG3, M1, M2, E1, E2; ‘adūsını ‘adū bilmek L, kim ‘adū sevmemek anı S.

³² yoğdur: yoğ-durur M2.

³³ ma‘rūfla emr itmek: ma‘rūfla emr it M2; ma‘rūf eylemek M1.

³⁴ nehiydür dağhi münkerden HB: itmek nehy-i münkerden A, Ç, BG1, E1, M1, M2, K1, K2; hem itmekdir nehy münkerden YB1, BU; hem itmek nehyi münkerden F, BG2, K4, S, YB2; ve hem nehyi münkerdir L.

³⁵ Emānātı: Emānāt HB.

³⁶ itmekdür: itmek M2; itmek-durur HM.

³⁷ lisānın: lisānuñ HB.

³⁸ gözini: gözlerini BG3. Mısranın buraya kadarki kısmı S’de “Dağhi lisānı hıfz etmek yummağ göz” şeklindedir.

³⁹ görse ger nisvān: görse nisvān BG3; görse görünsün HB; ger nisvān M1; görüben nisvān YB1.

⁴⁰ hağğa: hağğā A, Ç, K1, K2, BU, YB2.

⁴¹ berāber: müsāvī E1.

⁴² Bu beyit L ve HM nüshalarında yoktur.

⁴³ suhriyyeden: suhriyyetden YB1, M1, K1.

⁴⁴ sözine: sözinde Ç.

⁴⁵ olmağdur: olmağ hem İ.

⁴⁶ teccessüs: ta‘allüm Ç, HM, BU, L, D1; -YB2.

⁴⁷ sū’-i zann itmek: terk-i sū’-i zann A, BG1-2-3, BU, D1-2, E1-2, HB, HM, K1-2-3-4, L, M1-2, YB1; sū’-i zannı terk İ.

- 11- Gözin kulağını⁴⁹ her dem şakınmağdır mehârimden
‘Ulüvvi⁵⁰ terk idüp⁵¹ itmekdür infâkı⁵² bi-lâ i’lân
- 12- Ümîdin kesmemek Hâk’dan daği emn⁵³ üzre olmamağ⁵⁴
Kifâyet qadri rızqını⁵⁵ taleb itmekdür ez-Yezdân⁵⁶⁵⁷
- 13- Birisi hayzı⁵⁸ hâlinde⁵⁹ nisâdan ‘uzlet itmekdür
Daği⁶⁰ pāk eylemekdür birisi⁶¹ qalbini⁶² ez-‘ișyân⁶³
- 14- Mesâkîne ‘ağ itmek yetim mâlnı hıfz itmek
Yimemek anı şaklamağ⁶⁴ namâzını⁶⁵ bi-lâ noqşân⁶⁶

---

⁴⁸ YB2 nüshasında bu mısra şu şekildedir: “Sü’-i zan u gıybet itmemek hevâ-yı nefis ile şeytân”. S’de bu beyit şu şekildedir: “Sözine şadıq olmağdır tessüs terk-i sü’-i zan/ Daği suhriyyeden qaçmağ hevâsı nefis ile şeytân”

⁴⁹ gözin kulağını: gözünü kulağı HB; göz ile kulağın HM; gözünü kulağın D1, F, L, BG2; gözünü kulağını K2, K4.

⁵⁰ ‘ulüvvi: ‘ulüvv YB1.

⁵¹ idüp: -M1.

⁵² infâkı: infâk HB.

⁵³ emn: emîn K2; -D1.

⁵⁴ olmamağ: olmağ M2; olmamağdır F, S.

⁵⁵ kifâyet qadri rızqını: kifâyet kadar rızqını E1, F, YB, M2, K1; kifâyet miqdâr rızqın HB, BG2, D1, S; kifâyet rızqını K2; kifâyet üzre rızqını K4; vefâ miqdârı rızqını YB2.

⁵⁶ ez-Yezdân: her dâ’im D2.

⁵⁷ Bu beyit L ve HM nüshalarında yoktur.

⁵⁸ hayzı: hayz A, BG3, Ç, E2, İ, K4, M1, S, YB1, YB2; -K2.

⁵⁹ D1 nüshasında “Birisi nifâs hayz hâlinde” şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰ daği: daği hem S; -D2.

⁶¹ eylemekdür birisi: eylemek-durur biri A, M2 HB; eylemeklikdür biri Ç, F, HM, YB2; eylemekdür biri İ, K1, BG1, L; eylemekdür kişi S.

⁶² qalbini: qalbin BU, Ç, S; qalbi ki HB; -D2.

⁶³ ez-‘ișyân: ‘ișyândan HB, S.

⁶⁴ şaklamağ: hıfz etmek YB1, HM.

⁶⁵ namâzını: namâz kıla S.

⁶⁶ D1 nüshasında “Yimemek anı şaklamağ” kısmı “Yimeyüp itmekdür edâ” şeklinde yazılmıştır.

- 15- Hüdā'ya itmek şirki⁶⁷ zinā vü şürbi⁶⁸ terk itmek
Daği mālını hıfz itmek yalana içmemek eyman⁶⁹
- 16- Kānā'at⁷⁰ u 'amel itmek-durur⁷¹ hüccetle bil anı⁷²
Birisi menni⁷³ terk itmek taşaddukda⁷⁴ idüp⁷⁵ im'an⁷⁶
- 17- Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün
Bularla⁷⁷ kıl 'amel rahmet ide⁷⁸ ol⁷⁹ 'Ālim⁸⁰ ü⁸¹ Mennān⁸²

⁶⁷ itmek şirki HB: şirk itmek Ç, BG1, BG3, E1, E2, M1, M2, BG1, YB1, K1, K2, K4, BU, BG2; şirki terk itmek D, İ, A, F, şirk itmektür S.

⁶⁸ zinā vü şürbi: zinā vü şürb A, Ç, BG1-2, BU, D1, M1, YB1; zināyı şürb S; zinā şürb-i hamr D2.

⁶⁹ yalana içmemek eyman: yalan yere içmemek eyman A, BG1-2-3, BU, Ç, D1-2, E2, K4, S, YB1, YB2; yalan itmek eyman BU; yalan yere itmek eyman İ; yalana itmek eyman E1, HB; yalan yere içmemek and K1, K2, F. Bu beyit HM nüshasında yoktur.

⁷⁰ kānā'at: itā'at BU.

⁷¹ itmek-durur: itmektür E1, E2, F, Ç, YB1; itmek BU.

⁷² Bu mısra S'de şu şekildedir: "Kānā'atla 'amel etmek hüccetin bil kelāmullāh"

⁷³ menni: menn A, BG1, HM, E1, E2, M1, K1, K4 YB1.

⁷⁴ taşaddukda: taşadduğa HM; taşaddukdur L.

⁷⁵ idüp: ider HB.

⁷⁶ im'an: em'an BG1, M2.

⁷⁷ bularla: bulara HB.

⁷⁸ ide: ider HB; kıla F, HM.

⁷⁹ ol: gör K1, K2.

⁸⁰ 'Ālim: 'Alā HB.

⁸¹ ü: -A, Ç, BG1, BG3, E1, YB1, M2, HM, K1, L.

⁸² Bu beyit BU, BG2, D1, D2, S, YB1 ve YB2 nüshalarında yer almamaktadır. K4 nüshasında ise yalnızca ikinci mısra vardır ve onun da "rahmet ide ol 'Ālim ü Mennān" kısmı, "hergiz saña rahmet ide Mennān" şeklindedir.

Kaynakça

- ARPAGUŞ KELPETİN, Hatice (2000), “İlmihal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 139-141.
- AVERBEK DOĞAN, Güler (2018), “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2527>.
- ÇETİN, Abdurrahman (1997), “Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 165-166.
- ÇOLLAK, Fatih (2010), “eş-Şâtıbiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 377-379.
- ELİAÇIK, Muhittin (2009), “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2, 16-49.
- ERMAN, Uğur (2016), “Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, 135-172.
- GÖRGÜN, Tahsin (1997), “Hasan-ı Basrî (Fıkıh İlmindeki Yeri *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 303-305.
- HIZLI, Mefail (2008), “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- KILIÇ, Atabey (2006), “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-ı Sıbyan”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 65-77.
- ÖZ, Şükriye Feyzâ (2002), *Hayret Mehmet Efendi'nin Manzum Elfiyye Tercümesi ve Bugünkü Dile Uyarlaması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

RİTTER, Hellmut (1933), "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit: I. Hasan el-Başrî", *Der Islam; Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients*, 21, s. 1-83.

SÜSLÜ, Zahir (2019), *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Fıkıh Eserleri ve Ceceli Müftü İbrahim Efendi'nin Şâfi Adlı Eseri (İnceleme-metin)*, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

ŞENGÜN, Necdet (2018), "Aydın Karacasulu Yemez-Zâde Süleyman Rüşdî'nin Otuz İki ve Elli Dört Farz Manzûmeleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 7-28. <https://doi.org/10.21054/deuifd.492957>.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2009), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hasan-ı Basrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 291-293.

YILDIRIM, Kadri (2009), "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 171-207.

YILMAZ, Oğuz (2015), "Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvîdler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -III (Edebiyat-Tarih) 14-17 Mayıs 2015*, 81-100.

YAŞAROĞLU, M, Kâmil (2020), "Mızraklı İlmihal", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5-6.

Yazma Eserler

Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., No. 4331, 4b-7a.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Ulucami, No. 3508, 6a-7b.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 4184/7, 149b-150b.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 51, 4b-7b.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 2329, 139b-141b.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 2814, 230b.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 6376, 5a.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY4567, 68b-70b.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY7309, 1b-3b.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY5570, 97a-98a.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY6295, 93b.

Manisa İl Halk Ktp., No. 1198, 68b-70a.

Manisa İl Halk Ktp. No. 2980/3, 70b-72a.

Milli Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp., No. 1753, 95b-96b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Laleli Koleksiyonu, No. 2415, 32a-33b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3523, 88a-90a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3569, 1b-3b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 3561, 8b-9b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Serez Koleksiyonu, No. 4021, 18a-21a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 1269, 120a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2209, 70b-71b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mehmet Taviloğlu Koleksiyonu, No. 362/31.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mikrofilm Koleksiyonu, No. 2718/3.

Lâmiî-zâde Lem'î Çelebi ve İki Eseri: Bahrü'l-Evzân ve Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen

Songül KARACA

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9117-0675> ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

songul.karaca@erdogan.edu.tr

Atıf Bilgisi: Karaca, Songül. "Lâmiî-zâde Lem'î Çelebi ve İki Eseri: Bahrü'l-Evzân ve Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 414-442. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1429677>.

Geliş Tarihi	01.02.2024
Kabul Tarihi	27.03.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

16. yüzyıl müelliflerinden Lâmiî Çelebi; defterdar bir babanın oğlu ve nakkaş bir dedenin torunu olup Bursa'nın tanınmış kişilerindendir. Âlim ve şair kişiliği sayesinde ünü, sadece Bursa ile sınırlı kalmamış; bütün bir Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Lâmiî'nin oğulları da ilimle meşgul olmuştur. Bunlardan biri Derviş Muhammed Lem'î Çelebi'dir. Babasına olan bağlılığını mahlasına da yansıtan Lem'î Çelebi pek tanınmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu eksiğin giderilmesi için kaleme alınmıştır.

Lem'î mahlaslı 3 şairden biri olduğu bilinen Derviş Muhammed Lem'î Çelebi hakkında literatürde sadece Lâmiî'nin oğlu olduğu, çeşitli yerlerde müderrislik yaptığı ve Bahrî'l-Evzân adında bir eseri olduğuna dair kısaca bilgi verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, bilim dünyasına ilk defa bu çalışma ile tanıtılacaktır. Hâlihazırda bilinen tek nüshası Konya Yusufpaşa Kütüphanesi 42 Yu 139/7 numarada kayıtlıdır. Lem'î'nin kendi eseri olduğu için onunla ilgili en önemli kaynak Bahrî'l-Evzân'dır. Yine Lâmiî'nin Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen adlı eseri ile Lem'î Çelebi'nin yolları bir yerde kesişmiştir. Hem Lâmiî hem de Lem'î Çelebi adına kayıtlı Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen nüshalarına rastlanmıştır. Lâmiî'nin, Münşeât adlı eserinde de oğlu Lem'î'den bahsettiği görülmüştür. Bu çalışmada Münşeât'ın yanı sıra Lem'î'den bahseden tezkireler de incelenmiş, Bahrî'l-Evzân tanıtılmış; Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen'in Lem'î ile olan ilişkisi ele alınmış ve bu yeni bilgilerden hareketle Lem'î Çelebi bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lem'î, Lâmiî, Aruz, Bahrî'l-Evzân, Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen.

Lâmiî-zâde Lem'î Celebi and His Two Works: Bahru'l-Evzân
ve Menâkib-i Uveysu'l-Karen

Songül KARACA

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan University Social Sciences and Humanities
Turkish Language and Literature, Rize Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9117-0675> ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

songul.karaca@erdogan.edu.tr

Citation: Karaca, Songül. "Lâmiî-zâde Lem'î Celebi and His Two Works: Bahru'l-Evzân ve Menâkib-i Uveysu'l-Karen". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 414-442. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1429677>.

Date of Submission 01.02.2024
Date of Acceptance 27.03.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Lâmiî Celebi, one of the authors of the 16th century; is the son of a provincial treasurer father, the grandson of a miniaturist grandfather, and one of the well-known people of Bursa. Since he was a scholar and a poet, his fame was not limited to Bursa and spread throughout the Ottoman geography. Lâmiî's sons were also engaged in science. One of them is Dervish Muhammed Lem'î Celebi. Lem'î Celebi, who reflects his loyalty to his father in his pseudonym, is not very well known. This study was written to fill this gap.

There is only the following information in the literature about Dervish Muhammed Lem'î Celebi, who is known to be one of the three poets with the pseudonym Lem'î: Lem'î is the son of Lâmiî, he worked as a teacher in various madrasahs and he has a work called Bahru'l-Evzân. As far as we can determine, the work will be introduced to the scientific world for the first time with this study. The only copy available is at Konya Yusuf Aga Library and it is registered at number 42 Yu 139/7. Since it is Lem'î's work, the most important source about him is Bahru'l-Evzân. Lâmiî's Menâkib-i Uveysu'l-Karen and Lem'î Celebi's paths crossed at some point. Menâkib-i Uveysu'l-Karen copies registered in the names of both Lâmiî and Lem'î have been found. Additionally, Lâmiî also mentioned his son Lem'î in Münşeât. In this study, in addition to Münşeât, tezkiras mentioning Lem'î have been examined, Bahru'l-Evzân has been introduced, Lem'î's relationship with Menâkib-i Uveysu'l-Karen has been discussed and Lem'î Celebi has been introduced to the world of science, especially based on newly obtained.

Keywords: *Lem'î, Lâmiî, prosody, Bahru'l-Evzân, Menâkib-i Uveysu'l-Karen.*

Giriş

Bursalı Lâmiî Çelebi (ö. 1532), 16. yüzyıl Türk edebiyatının önemli müelliflerindedir. Telif ve tercüme, manzum ve mensur, ilmî ve edebî olmak üzere çok çeşitli tür ve konuda toplam 35 eser verdiği bilinmektedir. Molla Câmî'den (ö. 1492) yaptığı çevirilerden dolayı Câmî-yi Rûm olarak anılmıştır. Emir Ahmed Buhârî'nin (ö. 1516) dervişi olduğu bilinen Lâmiî, daha sonra icazet alarak Nakkaş Ali Mescidi'nde irşad görevinde bulunmuştur. Yine Bursa Muradiye Medresesi'nin mütevelliliği görevi de ona verilmiştir. Dolayısıyla Lâmiî, Bursa için önemli bir isimdir. Fakat onun önemi, sadece Bursa ile sınırlı değildir. Hayatının çoğunu Bursa'da geçirdiği düşünülen Lâmiî, adını Bursa dışında da duyurmuş ve pek çok müellifin, kendisinden övgüyle bahsetmesini sağlamıştır.¹ Lâmiî'nin babası, II. Bayezid'in defterdarıydı. Dedesi ise Bursa'daki Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin nakışlarını yapan ünlü bir nakkaştı. Soylu bir aileye mensup, iyi yetişmiş bir âlim ve bir Nakşibendî şeyhi olan Lâmiî, Bursa'da evlenmiş ve 2'si kız 4'ü erkek olmak üzere 6 çocuğu olmuştur (Esir 2017: 4). Lâmiî'nin çocukları arasında oğlu Derviş Muhammed ve Abdullah ile damadı Rûşenîzâde'nin, kendisi gibi bir müellif olma yolunda bazı adımlar attığı anlaşılmaktadır. Küçük oğlu Abdullah, Lâmiî'nin eksik bıraktığı latifelerini bir araya getirerek bazı ilaveler yapmıştır (Çalışkan 2015: 21-23). Lâmiî'nin *Letâifnâme* olarak bilinen eseri budur. Damadı Rûşenîzâde ise Lâmiî'nin tercüme etmeye başladığı fakat bitiremediği *Heft Peyker*'i tamamlayan kişidir (Kılıç 2010: 749). Diğer oğlu Derviş Muhammed ise Lâmiî'nin büyük oğludur ve Lem'î mahlasıyla şiirler yazmıştır. Fakat literatürde Lem'î'nin hayatı ve eserleri hakkında çok az bilgi vardır (Kaplan 2014). Bu çalışma da Lem'î hakkındaki bu eksikliği gidermek amacıyla kaleme alınmıştır.

---

¹ Lâmiî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Karaca, "Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme-Tenkitli Metin-Sözük-Dizin" (Doktora tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 38-58.

Lem'î'ye ait olduğu bilinen *Bahrü'l-Evzân* adlı eser, ilk olarak bu çalışma ile bilim dünyasına tanıtılacaktır. Yine bu çalışmada Lem'î ile ilgili bazı yeni bilgilerden bahsedilecektir. Bu yeni bilgiler, Lem'î'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bazı karanlık noktaları aydınlatmaktadır. Çalışmada öncelikle Lem'î hakkındaki mevcut bilgiler aktarılacak, daha sonra elde edilen yeni bilgiler değerlendirilecektir. Böylece Türk edebiyatında varlığı bilinen fakat hakkında fazla bilgi olmayan bir şair/müellif daha gün yüzüne çıkmış olacak ve Lem'î üzerinden Lâmiî'nin hayatı hakkındaki bilgilere de katkıda bulunulacaktır.

1. Lem'î Mahlaslı Şairler

Lâmiî'nin oğlu Lem'î'yi tanıtmadan önce Türk edebiyatında Lem'î mahlasını kullandığı bilinen diğer şairlerden bahsedilmelidir. Bunun için tezkirelerin yanı sıra özellikle MESTAP kapsamında yayınlanmış mecmualar da incelenmiştir. Lem'î mahlaslı şairlerin herhangi bir eseri henüz gün yüzüne çıkmadığı için neşredilen şiirlerin hangilerinin Lem'î Çelebi'ye ait olduğunu tespit etmek zordur. Ayrıca tezkirelerde adı geçen şairin hangi Lem'î olduğuna da dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim bu kaynaklarda Lem'î mahlasını kullanan 3 şair tespit edilmiştir (Ay 2015: 35).

Bunların biri 18. yüzyıl şairlerinden Lem'î Halil Ağa'dır (ö. 1725). Lem'î Halil Ağa'nın *Divan'ı*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY10197 numarada kayıtlı bir mecmuanın içindedir. Halihazırda yayın aşamasında olduğu bilinmektedir (Uçar 2022: 802).

Diğer Lem'î'nin adı Abdullah'tır ve Bursa'da doğmuştur. Çivizade'nin (ö. 1547) mülazımı olmuş ve Mısır'da vefat etmiştir (Açıkgöz 2017: 285; Kayabaşı 1997: 480; Şemseddin Sami 1896: 3998).

Son Lem'î ise Derviş Muhammed Lem'î Çelebi'dir. Lâmiî Çelebi'nin oğludur. Bazı mecmualarda metinde ya da derkenarda Lâmiî-zâde kaydı düştüğü görülmüştür (Başkol 2004: 152-153;

Samancı 2013: 259). Çalışmamızın konusunu teşkil eden Lem'î, budur. Kendisinden aşağıda detaylıca bahsedilecektir.

Aynı yüzyılda yaşamış, aynı yerde doğmuş ve aynı mahlası taşıyan Lem'î (Abdullah) ve Lem'î Çelebi'ye dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü Lâmiî'nin, Lem'î Çelebi'den başka Abdullah adlı bir oğlu daha vardır. Lâmiî'nin *Letâifnâme*'sini tamamlayan oğlu Abdullah ile adı Abdullah olan diğer Lem'î mahlaslı şair birbirine karıştırılabilmektedir. Nitekim Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında *Letâifnâme*'yi Lem'î'nin tamamladığına dair verdiği hatalı bilgi (Solmaz 2018: 261), bu karışıklığın bir tezahürü olmalıdır.

2. Lem'î Çelebi

Lem'î Çelebi'nin adı tezkirelerde genellikle "Derviş" olarak verilmiştir (Kılıç 2010: 742; Sungurhan 2017a: 172; Sungurhan 2017b: 732); Şemseddin Sami 1896: 3998). Gelibolulu Âli onu "bir derviş kişi imiş" diye tanımlamıştır (İsen 2017: 203). Lâmiî'nin *Münşeât*'ında ise ondan "Derviş Muhammed" diye bahsedilmektedir (Esir 2006: 290 ve 304). Bursa'da doğmuştur. Fakat doğum tarihine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Babasına nispetle "Çelebi" lakabını almış olmalıdır. Yine Lem'î mahlasını seçmesinin sebebi, babasına olan hürmeti/sevgisiyle açıklanabilir. Zira Lâmiî (لامعی) ve Lem'î (لمعی) arasındaki tek fark, sadece eliftir. Lem'a kelimesinden türeyen lâmi, parıldayan demektir. Lâmiî de "parıldayana ait, mensup" anlamına gelir. Lem'î ise "parılıya ait" anlamında bir kelimedir. Bu durum Lem'î'nin; babasının izinden giden, belki de onun gibi olmaya çalışan bir evlat olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Bazı durumlarda babalarının gölgesinde kalan evlatlar, onun gölgesine sığınıp "Evlat, babanın sırrıdır" sözünün tecelli etmesini umabilir. Lem'î'nin mahlasını seçerken hangi saikin etkisiyle hareket ettiği tam olarak bilinmiyorsa da Lâmiî gibi bir müellifin oğlu olduğunu bildirmek gayesi taşıdığı kesindir.

Tezkirelerden ve *Münşeât*'ta geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla ilimle meşgul olmuş ve ona medresede hocalık görevi

verilmiştir. Lâmiî'nin ondan bahsettiğini düşündüğümüz ilk yer, *Münşeât'*ındaki 48. mektuptur. Mektubunda “*Mezkûr bendeñüzden gayrı dört dahu vardur ki kimi 'âlem-i isti'dâda kadem basup ba'zı medâris-i 'âliyede istifâde eylemekdedür* (Esir 2006: 245).” demektedir. Burada Lâmiî'nin “mezkûr bende” dediği kişi, diğer oğlu Abdullah'tır. Dolayısıyla Abdullah'tan başka dört çocuğu daha olduğunu ve bunlardan bazısının büyük medreselerden faydalandığını, yani ilimle meşgul olduğunu ifade etmektedir. Lâmiî'nin ilimle meşgul olduğundan bahsettiği çocuklarından birinin Derviş Muhammed olduğu, Ruşenîzâde'ye yazdığı mektubundaki şu sözlerden anlaşılmaktadır: “*Şevvâl-i mübâreküñ evâhirinde ferzend-i erşed Dervîş Muhammed bendeñüz bir müddet mülâzemet-i âsitâne-i 'ilm ü ma'rifet ve muvâneset-i âşiyâne-i gurbet ü kürbet itmek-içün ve mektesebet-i ticâret-i tevekkül ü tahammül, bedelü'l-ba'z mine'l-küill recâsına ve tebdîl-i ahlâk u ahvâl ve tahsîl-i 'ilm ü kemâl istid'âsına mahmiye-i Kostantiniyye savbına irsâl olındı.* (Esir 2006: 304-305)” Bu ifadeler Lem'î'nin ilim öğrenmek için İstanbul'a gönderildiğini göstermektedir. Onun İstanbul'da ilimle meşgul olduğu tezkire kayıtlarında da mevcuttur (Karaman 1996: 901; Kılıç 2010: 742; Sungurhan 2017b: 732). Yine bu ifadelerde geçen “*ferzend-i erşed Dervîş Muhammed bendeñüz*” ifadesinden Lâmiî'nin en büyük oğlunun Lem'î Çelebi olduğu anlaşılmaktadır.

Lâmiî, medresede tahsil görüp kendini yetiştirdiğine inandığı oğlu Derviş Muhammed'in görevlendirilmesi için uygun bir medrese olup olmadığıyla ilgilenmiştir. Defterdar İskender Çelebi'ye (ö. 1535) son derece sanatkârâne bir üslupla yazdığı mektubunda önce kaç kuşaktır Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiklerinden bahseder, sonra da oğlu için “*Biş yıldur ki ibtilâ-yı mülâzemetle mübtelâdur ve giriftâr-ı mihnet ü 'anâdur. Ma'a-hazâ kânûn-ı sultânîden medrese dahu recâ etmez ve kadrinden ziyâde pâye dahu temennâ eylemez.* (Esir 2006: 336)” diyerek onun makam peşinde koşmadığını belirtir ve ardından geçimini sağlamak için ona uygun bir yer (medrese) olup olmadığını sorar (Esir 2006: 336-337). Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'ye (ö. 1548) yazdığı mektupta ise Bursa Ali Paşa İmaretindeki meşihat makamı

boşalınca yerine Derviş Muhammed'in getirildiğini söyler (Esir 2006: 290). Lem'î, burada görev ifa etmiş midir ya da oradaki meşihat makamında ne kadar kalmıştır, bu konuda bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Âşık Çelebi, onun Sultaniye müderrisi olduğunu (Kılıç 2010: 742); Gelibolulu Âli ise İçil müderrisi olduğunu (İsen 2017: 203) aktarmış; Mehmed Süreyya ve Kınalızade Hasan Çelebi de Hoca Hayreddin Efendi'nin mülazımı olduğunu söylemişlerdir (Karaman 1996: 901; Sungurhan 2017b: 732). Günlük 40 akçeye medresede çalıştığını bildiren kayıtlar da mevcuttur (İsen 2017: 203; Kılıç 2010: 742; Sungurhan 2017a: 172; Sungurhan 2017b: 732).

Kınalızade Hasan Çelebi "*Sâlik-i tarîk-i sa'âdet-refîk-i 'ilm olup tarîk-i merkûmun şedâ'id ü metâ'ib-i bî-hadd ü rukûmunu çekmiş ve tohm-ı emel ü recâyı zemîn-i nâ-murâdîde ekmiş idi.*" (Sungurhan 2017b: 732)" diyerek Lem'î'nin biraz talihsiz olduğundan dem vurur. Âşık Çelebi de onun iyi bir eğitim almasına rağmen öne çıkamadığını ve şiirde zayıf kaldığını belirtir (Kılıç 2010: 742).

Mehmed Süreyya, Lem'î'nin vefat tarihini "960'tan (1553'ten) sonra (Karaman 1991: 901)" diye vermektedir. Fakat Bursalı Mehmed Tahir, Lâmiî'den bahsettiği yerde "957 tarihinde vefat ederek kendi yanına defn edilen oğlu Lem'î Derviş Muhammed Efendi de ilim ve şiir erbâbından "âlim ve şâir" bir zât olup aruz ve kaafiye ilminden "Bahrü'l-Evzan" isminde bir eseri vardır (Yavuz ve Özen 1972: 218)" demektedir. Buna göre Lem'î'nin vefat tarihi 957/1557'dir ve kabri Bursa'dadır. Tezkirelerde İstanbul'da medresede günlük 40 akçeye çalıştığı sırada vefat ettiği belirtilmektedir (İsen 2017: 203; Karaman 1991: 901; Sungurhan 2017a: 172; Sungurhan 2017b: 732). Dolayısıyla Lem'î'nin ya vefatı esnasında Bursa'da olduğu ya da İstanbul'da vefat ettikten sonra naaşının Bursa'ya getirildiği ve orada defnedildiği anlaşılmaktadır.

2.1. Lem'î Çelebi'nin Eserleri

Klasik kaynaklar, Lem'î Çelebi'nin divanı olup olmadığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir (Kaplan, 2014). Fakat tezkirelerde ve bazı mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır. Âşık Çelebi ile Gelibolulu Âli, aruzla ilgili bir eserinin olduğunu söylemiştir (İsen 2017: 203; Kılıç 2010: 742). Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin adını zikreden ilk kaynak, *Osmanlı Müellifleri*'dir. “*Arûz ve kaafiye ilminden “Bahrü'l-Evzan” isminde bir eseri vardır ki bir nüshası “Müze-i Osmanî” kütüphânesinde mevcuttur.* (Yavuz ve Özen 1972: 218)”² Bu eser, aşağıda detaylıca tanıtılacaktır. Lem'î ile birlikte anılan bir diğer eser de Lâmiî'nin *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'idir. Bu eser üzerinde Lem'î'nin, bazı tasarrufları olmuştur. Eser, Lâmiî tarafından telif edildiği için Lem'î'nin eserleri arasında değil müstakil bir başlık altında değerlendirilecektir.

2.1.1. Bahrü'l-Evzân

Bahrü'l-Evzân, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi 42 Yu 139/7 numarada kayıtlıdır. Eserin halihazırda bilinen tek nüshası budur. Söz konusu yazmanın 109^a-136^a varakları arasında bulunan eser, 17 satır hâlinde yazılmış 27 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılmıştır. Katalog kaydında müellifi Lâmiî olarak verilen eserin adı “*Bahru'l-Evzân fî İlmi'l-Arûz ve'l-Kâfiye*” diye geçmektedir.³

² Bu nüshaya ulaşılammıştır.

³ Bkz. portal.yek.gov.tr [Erişim: 1 Şubat 2024]

Burada bir hususu belirtmek gerekmektedir. Bilindiği üzere Lâmiî'nin aruzla ilgili bir risalesi vardır. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü BY00005811/2 numarada Lâmiî adına kayıtlı *Evzân-ı Aruz* adlı 5 varaklık bir yazma eser bulunmaktadır. Bu eser 2023 yılında Muhittin Turan tarafından yayınlanmıştır. Mevcut bilgiler ışığında söz konusu nüsha Lâmiî'ye ait gibi görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Lem'î'nin *Bahrü'l-Evzân*'ından bahsederken Turan'ın kaleme aldığı makaleden hareketle bu iki eserin mukayese edilmesi gerektiği düşünülebilir. Fakat bu hususla ilgili bazı soru işaretleri söz konusudur. Aruz hakkında yazılan risaleler, genellikle kendilerinden önceki belagat kitaplarından istifade ettiği için aynı örnekler ve benzer metinler içerebilmektedirler. Anadolu sahasında bilhassa Ahmed Bardahî ve Sürûrî'nin yazdığı belagat kitapları ilk

Fakat Lem'î, eserin mukaddimesinde kendi adını “*Dervîş Muhammed bin Lâmi'î bin Osman bin İlyâs eş-şehîr bi'l-Lem'î* (Lem'î 42 Yu 139/7: 111^a)” şeklinde vermiştir. “*Ve bu risâleye Bahriü'l-Evzân diyü ad virilmiştir.* (Lem'î 42 Yu 139/7: 112^a)” diyerek de eserin adının *Bahriü'l-Evzân* olduğunu belirtmiştir.

Nüshada başlıklar kırmızı, sayfa kenarları cetvellidir. Temmet kaydı yoktur. Bu da eksik bir nüsha olduğu ya da eserin tamamlanmamış olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Eserin başı ve sonu şöyledir:

Başı:

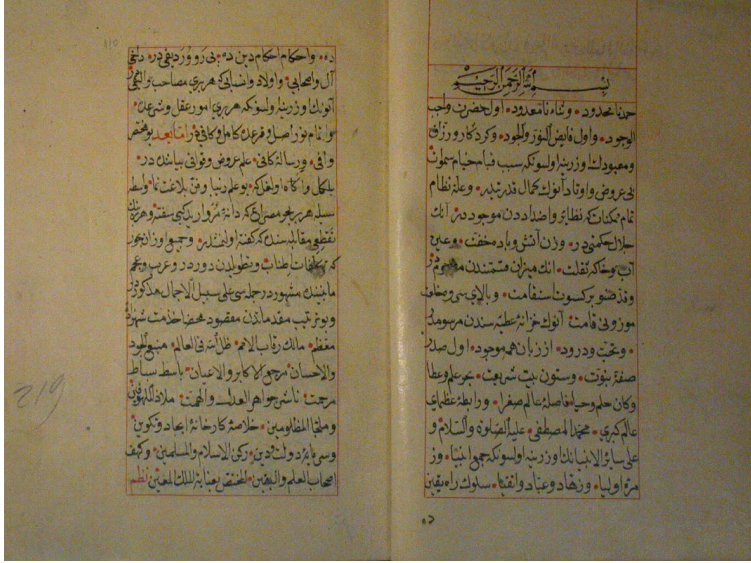
Hamd-i nâ-mahdûd u senâ-i nâ-ma'dûd ol Hazret-i Vâcibü'l-vücûd ve ol Fâyizü'n-nûr ve'l-cûd ve Girdigâr u Rezzâk u Ma'bûduñ üzerine olsun ki sebep-i kıyâm-ı huyâm-ı semâvât bî-'arûz u evtâd anuñ kemâl-i kudretidür... (Lem'î 42 Yu 139/7: 109^b)

Sonu:

... Belki bir kelime veyâ ziyâde veyâ bir musrâ' mükerrerer getirürler nitekim şî'r anuñ şî'rinde vâki' olmuştur. Ve ol dahu câ'izdür. Pes musammat dahu şî'rden bir nev' oldı. Ve musammat dörtten on 'adede varınca câ'izdür, ziyâdesini inen tecvîz itmediler. (Lem'î 42 Yu 139/7: 136^a)

---

oluşları itibariyle dikkat çekmektedirler (Güleç 2022). Lâmiî'nin risalesi ile Ahmed Bardahî'nin eserindeki pek çok manzume aynı gibidir (Bkz. Turan 2023, 170-184; Sevgi 2008: 42-52). Öte yandan aynı dönemde yazılan Sürûri'nin *Bahriü'l-Maârif*'i ile Lem'î'nin *Bahriü'l-Evzân*'ının Şehzade Mustafa'ya sunulmasının yanı sıra tertip ve üslup bakımından birbirlerine benzemeleri (Bkz. Güleç 2002) nedeniyle Lâmiî ve Lem'î'nin risalelerini değil, belki Sürûri ve Lem'î'nin eserlerini mukayese etmek daha doğru olacaktır. Fakat Sürûri ve Lem'î'nin eserlerini mukayese etmek, başlı başına bir çalışma konusu olduğu için bu makalede Lem'î'nin *Bahriü'l-Evzân*'ı başka herhangi bir eserle mukayese edilmemiş, bilim dünyasına tanıtmakla iktifa edilmiştir.

Şekil 1 Bahrü'l-Evzân'ın ilk sayfası

Şekil 2 Bahrü'l-Evzân'ın son sayfası

Eserin sunulduğu kişi, metinde “*Hazret-i Sultan Mustafâ bin Sultan Süleyman-ı kâmrân...(Lem’î 42 Yu 139/7: 110^b)*” diye belirtilmiştir.⁴ şehzade Mustafa 1553’te öldüğüne göre eserin telif tarihi de 1553’ten öncedir. Mehmed Süreyya’nın, Lem’î Çelebi’nin ölüm tarihini “960’tan (1553’ten) sonra” diye vermesinin nedeni bu olmalıdır.

Süslü nesirle yazılan ve yer yer manzum parçalar ilave edilen ilk mukaddime kısmı 3 varaktır. Bu kısımda hamdele ve salveleden sonra eserin aruz hakkında ve özet niteliğinde olduğundan bahsedilmiştir. Daha sonra şehzade Mustafa’ya dua edilmiş ve eserin onun katında makbul olması temenni edilmiştir (Lem’î 42 Yu 139/7: 109^b-112^b). Sonra “*Bu risâle-i hoş-makâle bir mukaddime ve bir makâle ve bir hâtîme üzere tertîb olunmuşdur. (Lem’î 42 Yu 139/7: 112^a)*” diyerek eserin kaç bölüm olduğu söylenmiştir. Buraya kadar olan kısım, ilk 3 varaktır. Lem’î burada eserine bir mukaddime, bir makale ve bir hatime yazdığını belirtmiştir. Dolayısıyla eserde biri ilk 3 varak olmak üzere iki mukaddime vardır. İkinci mukaddimenin başlangıcında aruz ilminin bilinmesi gerektiği söylenir ve hemen konuya geçilir. Eserin ikinci mukaddimededen sonrası tamamen sade nesirle yazılmıştır. Hatta “*Meselâ fâ’ilâtün gibi kef eylersin fâ’ilât olur. Habn eylersin fe’ilât olur (Lem’î 42 Yu 139/7: 119^a)*” gibi ifadelerde konuşma üslubuna yer verdiği görölmüştür.

Eserin **mukaddime** başlığını taşıyan ikinci mukaddimesinden sonra; sadr, aruz, darb, veted-i mecmû, fâsıl, haşv, kâfiye, revî ve redif gibi kelimelerin hem sözlük hem de ıstılahî anlamları verilir. Sec’ ve taktîden de bahsettikten sonra da makale başlığını taşıyan kısma geçilir (Lem’î 42 Yu 139/7: 112^b-116^b). Eserin makale kısmı, üç başlığa ayrılır.

---

⁴ Gelibolulu Âli de onun bu eserinin telif olduğunu belirttikten sonra eserin Sultan Mehmed Han’a sunulduğunu ve ondan sonra İstanbul’da mülazım olduğunu belirtir (İsen, 2017, s. 203).

Birinci makale, aruzda kullanılan zahf, habn, ızmâr, tayy, asb, kat' gibi kelimelerin hem sözlük hem de ıstılâhî anlamlarını içerir (Lem'î 42 Yu 139/7: 116^b-121^b). Örneğin;

“Habn, lügatde dâmeni kesüp dikmege dirler ki kûtâh olup zemînine irişmeye. Ve ıstılâh-ı şî'rde sebab-i hafîf olan cüz'üñ harf-i tâ-yı sâkinini hazfa dirler. Meselâ müstef'ilün ve fâ'ilâtün ve mef'ûlât ve fâ'ilün gibi. Müstef'ilünüñ sinini hazf iderler mütef'ilün olur, nakl eylerler mefâ'ilüne. Ve fâ'ilâtünden elfi hazf iderler fe'ilâtün kalur. Ve mef'ûlâtдан dahı fâyı giderürler, me'ûlât olur; nakl eylerler mefâ'ilüne. Ve fâ'ilden dahı elfi hazf iderler fa'lün kalur. Ve bunlara mahbûn dirler. (Lem'î 42 Yu 139/7: 116^b)”

İkinci makale, aruz bahirleri ve taktileri hakkındadır. Burada aruz bahirlerinin 17 tane olduğu söylenir ve her bahirdeki çeşitli vezinlerin örnekleri sunulur. Bahr-ı tavîl, bahr-ı medîd-i mücerred, bahr-ı remel-i maksûr gibi 32 vezin hakkında teferruatlı bilgiler verilir. Bu kısım yaklaşık 10 varaktır (Lem'î 42 Yu 139/7: 121^a-131^b).

Üçüncü makale ise zikredilen vezinlerin taktinin yapıldığı uygulamalı bir kısımdır. Burada bazı dairesel şekiller içinde aruzla ilgili teknik bilgilere yer verilir (Lem'î 42 Yu 139/7: 131^b-135^a).

Hatime kısmı da yine kaside, matla, gazel, mahlas, tahallüs, rubai, ferd, mesnevi gibi terimlerin kısaca açıklandığı bölümdür (Lem'î 42 Yu 139/7: 135^b-136^a).

Yukarıda da belirtildiği üzere eserin bitişi, tamamlanmış bir eser gibi değildir. Bu da eserin başka nüshaları bulunduğu takdirde yeni çıkarımların yapılabileceğini göstermektedir. Fakat eksik bile olsa Lem'î'nin bilinen tek eseri olduğu için önemlidir.

Lem'î'nin Şiirleri

Tezkirelerde Lem'î'nin bir divanı olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmadığı yukarıda belirtilmişti. Fakat Lem'î'den bahseden tezkirelerin hepsinde şu gazelin bir veya birkaç beyti örnek

verilmiştir (İsen 2017: 203; Kılıç 2010: 742; Sungurhan 2017a: 172-173; Sungurhan 2017b: 732; şemseddin Sami 1896: 3998):⁵

Fikr-i zülfüñdür şeb-i firkatde cân eglencesi
Gice ile murgun olur âşiyân eglencesi

Gönlümi tül-ı emel fikri idüpdür pâ-y-mâl
Olalı sevdâ-yı zülfün her zamân eglencesi

Gamzesi fikriyle ebrûsı hayâli dilberüñ
Lem'iyâ yiter sana tîr ü kemân eglencesi

Birçok hususta babasına benzemeye çalışan Lem'î'nin bu şiirine benzeyen bir Lâmiî şiiri var mıdır araştırdığımızda Lâmiî'nin *Divan'*ında aynı redifle yazılmış şöyle bir gazele rastlanmıştır:

Dürc-i la'lüñ fikridür her lahza cân eglencesi
Dür diřüñdür dâde-i gevher-fişân eglencesi

Dem-be-dem zülfüñ ucından hâme-veş kan aqlaram
Ehl-i sevdânuñ olur âb-ı revân eglencesi

Mey gibi kanum içer hûni gözüñ didüm didi
Bezm ü rezm olur selâtîn-i cihân eglencesi

---

⁵ Ahdî'nin *Gülşen-i şu'arâ'*sında Lem'î'ye ait 3 farklı şiirden beyit örnekleri verilmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, Ahdî'nin Lem'î hakkında aktardığı bilgilerin önemli bir kısmı (bilhassa *Letâifname* hakkında söyledikleri) doğru olmadığı için verdiği örneklerin doğruluğundan şüphe edilmiş ve çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Nâle kılsam gül ruhuñ yâdına tañ mı ney gibi
Bülbülüñ her dem olur âh u figân eglencesi

Niderem tîr ü kemânın olmasaydı gönlümüñ
Ol hayâl ebrû vü müjgân her an eglencesi

Ne dilüm murgına meyl eyler ne eşküm kûyına
Yâ Rab ol tıfluñ ne iki her zamân eglencesi

Düşeli müşkîn saçuñ sevdâsına iy sîm-ten
Ben garîbüñ oldu eş'âr u terân eglencesi

Lâmi'înüñ bu belâdârında çoklar sevdüğüm

Hak bilür vasluñ hayâlidür hemân eglencesi (Burmaoğlu
1983: 333)

Elimizde Lem'î'nin gazelisten sadece 3 beyit bulunsa da hem aynı redifle yazılmış olması hem de benzer söylemler içermesi; Lem'î'nin bu şiiriyle, babasına bir nazire yazdığını göstermektedir.

“Eğlencesi” redifli şiirden başka, mecmualarda da Lem'î mahlaslı bazı şiirlere rastlanmıştır. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere Lem'î mahlasını taşıyan 3 şair olduğu için mecmualarda rastlanan şiirlerin hangi Lem'î'ye ait olduğunu anlamak çok zordur. Zira Lem'î mahlaslı hiçbir şaire ait bir divan veya divançe neşri henüz yapılmamıştır. Lem'î Halil Ağa'nın şiirleri üzerinde halihazırda bir çalışma yapılmaktadır. Fakat bu da Lem'î Çelebi'nin şiirlerinin hangileri olduğunu anlamak için yeterli değildir. Çünkü diğer Lem'î mahlaslı, Bursalı ve Abdullah adındaki şairin de şiirlerini bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla sadece mecmualardaki Lem'î mahlaslı şiirlere bakıp Lem'î Çelebi'nin şiirlerini tespit etmek henüz mümkün

değildir. Bununla birlikte Lem'î mahlaslı şairler araştırılırken iki mecmuada yer alan şiirlerde, şairin Lâmiî'nin oğlu olduğuna dair not düşülmüştür.

Lem'î Çelebi'nin şiirlerini içeren mecmualardan biri, Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa Koleksiyonu 1031 numaralı nazire mecmuasıdır. Lem'î mahlaslı 2 şiire yer vermiştir. Birinin derkenarında “*Nazîre-i Lem'î Çelebi. Lâmi'î Çelebinüñ oğudur. Elli akça müderris iken vefat etdi* (Samancı 2013: 259)” yazdığı için çalışmanın konusunu teşkil eden Lem'î'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Şiir budur:

Yerden bir âh ideydüm ey meh bu ben fütâde
Kuşlar kebâb olaydı döne döne hevâda

Ey şeh-süvâr-ı meydân nâz atına süvâr ol
Ferzâne-veş ben önce yürüyeyin piyâde

Çekdi çevürdi ey meh şol deñlü çarh-ı bed-mihr
Komadı etmeyince yâ kaddümi kepâde

Ey saçı leylî bir kez meydân-ı 'ışka gelse
Oyunlar oynayaydum ferhâd-ı nâ-murâda

Sâkî lebini yâda sunduğını görince

Ol acıg-ıla Lem'î kanlar yutardı bâde (Samancı 2013: 259)

Diğer şiir de Pervâne Beg'in nazire mecmuasındadır. “*Nazîre-i Lâmi'î-zâde Lem'î Çelebi* (Çetinkol 2004: 152)” başlığıyla aktarılan şiir şöyledir:

Dâmen-i yâre yapış alma ele 'âr etegin
Feth-i bâb ola bulay ki koma dildâr etegin

Seni elbette selâmet yakasına çıkarur
'İşkile yârüñ elinden koma zinhâr etegin

Her ne dilber ki seversem tolaşur aña rakîb
Bulmadum yapışıcak bir gül-i bî-hâr etegin

Gin yakadan kişiye seyr-i temâşâ yegdür
Tutmadıysa varuban zâhid-i mekkâr etegin

Sen boyı serve benefşe bir ayag üzre turub
Hidmet ider sokuban beline her bâr etegin

Kûyına varduğunu ger duya dil-dâr dilâ
Hişm iderse sakın elden koma inkâr etegin

Şöyle sâbit kademem Lemî reh-i 'ışkında

Başımı kesse ger elden komazam yâr etegin (Çetinkol 2004: 152-153)

Burada sunulan 3 gazel, Lem'î Çelebi'nin şairliği hakkında söz söylemek için yeterli değildir. Bununla birlikte mecmualardaki iki şiirin de nazire olması dikkat çekicidir. İlk şiirin yer aldığı mecmuaya bakıldığında zemin şiirin, Mesîhî'nin (ö. 1512'den sonra) "*Sûz-ıla âh ideydiim hadden eger ziyâde / Kuşlar kebâb olaydı döne döne hevâda*" matlaıyla başlayan gazeli olduğu görülmektedir (Samancı 2013: 253) ve şiir, Mesîhî'nin şiirine epey benzemektedir. İkinci manzumenin

zemin şiiri olarak da Necâtî Bey'in "Şöyle muhkem tutayın şevkile dil-dâr etegin / Yâ elüm kat' ideler yâ keseler yâr etegin (Çetinkol 2004: 143)" matlaıyla başlayan gazeli verilmiştir.⁶ Lem'î'nin bu şiiri, Mesihî'ye yazdığı nazireye göre daha özgündür. Yine babasının yazdığı nazire de düşünüldüğünde Lem'î'nin şairliği, nazire ile sınırlanmaktadır.

2.1.2. *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*

Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen, Lâmiî'nin mensur eserlerindedir. Bu adda bir eseri olduğunu *Şerefü'l-İnsân*'da beyan etmiştir (Eğri 1997: 135). Yüksek lisans tezi olarak da çalışılmış olan (Gündoğar 1998) *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen* hakkında yaptığımız araştırmalar, bazı ilginç bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Lâmiî'ye ait eserin, Lem'î Çelebi adıyla da telif edildiği bazı nüshaları tespit edilmiştir. Yani *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'in iki farklı metni vardır. Bunlardan biri Lâmiî'nin yazdığı metindir. Diğeri de Lâmiî'nin metnine bazı ilaveler ve değişikliklerin yapıldığı, müellifinin de Lem'î Çelebi olduğu metindir. Eserin nüshaları arasındaki bu mühim fark, mahlas benzerliğinden kaynaklanan bir yazım hatası değildir. Nitekim Lem'î'nin metninde yaklaşık 3 sayfalık bir ilave metin vardır. Ayrıca her iki müellif adı da metin içinde tam künyeleriyle verilmiştir. Lâmiî'nin adı eserin sonunda "*Mahmud bin Osman bin Ali el-Lâmiî*" olarak geçmekte (Lâmiî 45 Hk 1307: 46^a), Lem'î'nin adı ise eserin baş tarafındaki ilavede "*Derviş Muhammed bin Lâmiî'î bin Osman bin Ali eş-şehîr bi'l-Lem'î*" olarak verilmektedir (Lem'î OE Yz 1073: 85a). Bu durum, bizi *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'in tüm nüshalarına ulaşmaya sevketmiştir. Buna göre 7 nüsha tespit edilmiş, bunların da 6'sı temin edilmiştir. Nüshaların tavsifi şöyledir:

Milli Kütüphane, Nu: 06 Mil Yz Fb 177

⁶ Burada şunu belirtmek gerekir. Necâtî Bey'in bu matlaı ile Ahmed Paşa'nın "*Ger elüm kesseñ kalur dâmân-ı lütfunda eliim / Lütfuñı kesseñ kalur destümde lütfuñ dâmeni*" beytinin hangisinin daha üstün olduğuna dair 15. yüzyılda bir tartışma yaşandığı bilinmektedir (Canım 2000: 520-521). Necati Bey'in doğduğu yıllarda Ahmed Paşa, Bursa Muradiye Medresesi'ne atandığına göre (Kut 1989: 111) yaş ve olgunluk itibarıyla bu şiirin ilk örneğini Ahmed Paşa vermiş olmalıdır.

II+32+II varak. 17 satır. Nesih. Nüshanın zahriyesindeki “Risâle-i Veysiyye bi-hattı müellifihi'l-merhûm Lâmi'î Çelebî el-Burûsevî” ifadesinden nüshanın, müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır. Yine zahriyede 20 Muharrem 1329/21 Ocak 1911 tarihli bir kayıt ile Fahri Bilge Kütüphanesi'ne ait bir kaşe bulunmaktadır. 2^a'da 10 Eylül 1976'da Fahri Bilge varislerinden satın alındığına dair bir derkenar mevcuttur. Katalogda eserin müellifi Lâmi'î'dir. Eserin adı da *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karenî* olarak geçmektedir. Nüsha tezhipli ve serlevhalıdır. Sayfa kenarlarına altın yıldızla cetvel çekilmiştir. Arapça ifadelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Vakfelidir. Cildi sağlamdır.

Baş: *Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sıfâtîhi.*

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Mahmûd bin 'Osmân bin 'Alî el-Lâmi'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve hasbünâ'llâhu ve ni'me'l-vekîl.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 45 Hk 1307

II+48 yaprak. 15 satır. Nestalik. Eserin müellifi Lâmi'î olarak yazılmıştır. 993/1585 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Zahriyesinde “Yâ Kebikeç” yazısı ile “Risâle-i Ricâlü'l-Gayb-ı Lâmi'î Çelebi” ifadeleri bulunmaktadır. Bu nedenle olsa gerek kütüphanede *Ricâlü'l-Gayb* adıyla kataloglanmıştır. Yine zahriyenin baş ve son kısmında Manisa İli Genel Kitaplık Müdürlüğüne ait birer mühür vardır. Nüsha, ciltlidir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Arapça ifadelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Vakfelidir.

Baş: *Bî'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*

Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sıfâtîhi.

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â'-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Mahmûd bin 'Osmân bin 'Alî el-Lâmî'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve in min deyyâni'l-kerîm er-re'fete li-men kâne kerîm. Hasbiye'llâhu ve ni'me'l-kerîm.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Nu: 1659/02

68 yaprak. 11 satır. Nesih. Eserin müellifi Lâmî'î olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve bazı Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin baş tarafındaki besmele hattı mavi mürekkeple yazılmıştır. Bu da nüshanın geç dönemde istinsah edildiği ipucunu vermektedir. Bazı Arapça ifadeler harekelendirilmiştir.

Başı: *Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*

Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sifâtîhi.

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â'-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Mahmûd bin 'Osmân bin 'Alî el-Lâmî'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve in min deyyâni'l-kerîm er-re'fete li-men kâne kerîm. Hasbiye'llâhu ve ni'me'l-kerîm.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nu: OE Yz 0724/2

İBB Atatürk Kitaplığı'nda OE Yz 0724/1 numarada Lâmî'î adına *Menâkıb-ı Üveys Karanî* adlı bir eser, aynı yazma eserde OE Yz 0724/2 numarada 24^b-68^b varakları arasında Lemî adına kayıtlı *Menâkıb-ı Üveys Karanî* adlı bir eser bulunmaktadır. Nüshalar incelendiğinde

Lâmiî adına kaydedilen eserin Sabayî'nin manzum *Üveysnâme'si* olduğu fark edilmiştir. Bu nedenle sadece OE Yz 0724/2 numarada kayıtlı metnin nüsha tavsifi yapılacaktır.

46+I yaprak. 15 satır. Harekeli nesih. Eserin müellifi Lem'î olarak yazılmıştır. Müstensihi belli değildir. 2^a ve 68^b'deki vakıf mühründe "Ak Mahmûdzâde Seyyid Mehmed Zeyne'l-'âbidin Efendî" tarafından vakfedildiği bilgisi yer almaktadır. Burada bahsedilen kişi Ak Mahmudzade ya da Mehmed Zeyni Efendi olarak da bilinen Osmanlı şeyhülislamı Zeynelabidin Efendi (ö. 1824)'dir. Buna göre nüshanın istinsah tarihi 1824'ten daha önce olmalıdır. Başlıklar ve bazı Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe ve Arapça ifadeler harekelendirilmiştir, Farsça kısımlar harekesizdir. Cildi epeyce tahrip olmuştur. Sayfalarda güve yenikleri bulunmaktadır. Derkenarlarda sahh kayıtları vardır.

Başı: *Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sıfâtihî.*

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Dervîş Muhammed bin Lâmi'î bin 'Osmân bin 'Alî eş-şehîr bi'l-Lâmi'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve in min deyyâni'l-kerîm er-re'fete li-men kâne kerîm. Hasbiye'llâhu ve ni'me'l-kerîm. Sümmе bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-kadîm ve hüve'l-gafûru'r-rahîm ve'l-fettâhu'l-kerîm ve'l-'alîm. Temmet.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nu: OE Yz 1073

II+47+III yaprak. 17 satır. Nesih. Eserin müellifi Lem'î olarak yazılmıştır. Müstensihi belli değildir. Nüsha, ciltlidir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple harekelendirilmiştir. Cildi sağlamdır.

Başı: *Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sıfâtîhi.*

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Dervîş Muhammed bin Lâmi'î bin 'Osmân bin 'Alî eş-şehîr bi'l-Lâmi'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve in min deyyâni'l-kerîm er-re'fete li-men kâne kerîm. Hasbiye'llâhu ve ni'me'l-kerîm. Temmet bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-kadîm.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nu: OE Yz 1254/3

58+III yaprak. 14 satır. Nesih. 1587'de istinsah edilmiştir. Müstensihi, Müminzade diye meşhur Muhammed bin Muhammed b. Abdü'l-Mümin bin Süleyman'dır. Nüsha, ciltli olup Lâmi'î'nin 3 eserini ihtiva etmektedir. 1^b-40^b arasında *Mevlidü'r-Resûl*, 42^b-79^a arasında *Maktel-i İmam Hüseyin* ve 81^b-139^b arasında *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen* bulunmaktadır. Fakat *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'in müellifi Lem'î olarak yazılmıştır. Başlıklar altın yaldızla yazılmış olup ilk yaprak dışında kırmızı mürekkep yoktur. Ciltlidir, cildi sağlamdır.

Başı: *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karenî Rahmetu'llâhi 'aleyh*

Sübhâne men cemâluhu mesbûlun bi-sedli envâru celâlihi ve zâtuhu mesdûlun bi-sebîli etvâri esrâri sıfâtîhi.

Sonu: Ve her yirde ki noksânın göreler ıslâhın ihsân buyurular ve du'â-i hayrla bu cem' ü nazma sâ'î olan dâ'îlerin a'nî be **Dervîş Muhammed bin Lâmi'î bin 'Osmân bin 'Alî eş-şehîr bi'l-Lâmi'î** 'ufiye 'anhum bi-lütfihi'l-'aliyyi yâd ideler ki li'l-arzi men ke'si'l-kirâmi nasîb ve külli şey'in mine'l-habîbun habîb ve in min deyyâni'l-kerîm er-re'fete li-men kâne kerîm. Hasbiye'llâhu ve ni'me'l-kerîm. Temmet.

Tavsifi verilen bu nüshalara bakıldığında eserin 3 nüshasının Lâmiî'ye, 3 nüshasının Lem'î'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. O hâlde Lâmiî'ye ait bir eserin, oğlu tarafından bazı ilaveler yapılarak istinsah edilmesi nasıl anlaşılmalıdır?

Bu soruyu cevaplandırırken öncelikle her iki metnin de farklı padişahlara ithaf edildiğini belirtmek gerekmektedir. Lâmiî'nin metni II. Bayezid'e (ö. 1512), Lem'î'nin metni ise Kanuni Sultan Süleyman'a (ö. 1566) ithaf edilmiştir. Buna göre Lâmiî, bu risaleyi 39 yaşından önce telif etmiştir. 59 yaşında vefat ettiği bilinen Lâmiî'nin ömrünün sonuna kadar telif ve tercüme faaliyetleriyle meşgul olduğu göz önünde bulundurulduğunda sadece 3 nüshası bulunan yaklaşık 50 varaklık bir risalenin, onun ilmî veya edebî kimliği için büyük bir önem arz etmediği anlaşılacaktır. Üstelik *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'in özellikle ricalü'l-gaybdan bahseden bazı kısımları Lâmiî'nin 48 yaşında yazdığı ve çok sayıda nüshası olan *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'inde geçmektedir (Karaca 2019: 245-276). Öte yandan Lem'î, iyi bir eğitim almasına rağmen mülazımlık payesi elde edebilmek için babasının referansına ihtiyaç duymuş ve babası da oğlunun bazı medreselerde görev alabilecek yetkinlikte olduğunu beyan etmiştir. Lem'î'nin *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'e yaptığı ilavelerde geçim sıkıntısı yaşadığını ve padişahın lütfunun kendisine de erişmesini istediğini bildiren ifadeler vardır:

“Ve hem bu bende-i fakîr ü hakîr-i zelîli ve müstemend-i nâ-güzîr-i ‘alîli ol kân-ı kerâmetüñ ve ol mâh-ı sa‘âdetüñ hürmet ü ‘izzetine bende-nüvâzlık yüzünden iltifât-ı şâhî ve ihsân-ı pâdişâhî olup Hazret-i Pâdişâh-ı Cem-menzilet, Nûşirevân-ma‘delet, kahraman-heybet, nerîmân-savlet, Süleymân-haşmet, Sikender-rütbetüñ deryâ-yı ‘âtıfeti ve bihâr-ı şefkat ü merhameti temevvüc idüp katre-i zülâl-ihsânı ve mâ‘u'l-hayât-ı kerem-i bî-îmtinânı bu bende-i müte‘attıuşuñ kalb-i sûhtesini sîr-âb u şâd-âb idüp eyyâm-ı devletinde ve hengâm-ı savletinde gam u melâl, sürûr u hübüra ve mihmet ü kelâl, istirâhat ü huzûra mübeddel ola.

Rûzgâr-ı zûr-kâr ve tâlî-i pür-idbâr hod yâr olmayup ne mülâzemet ‘unvânıyla mu’anven ve ne cihet-i tadrîs ile merhûn olabildüm

...

Her zamânda belki her ânda gayret-i akrân ile magmûm u magbûn ve zâr u sergerdân u mahzûn olup gezerüm. Şiddet ü fakr u fâka hod üstühâna, belki dil ü câna irişmişdür. (Lem’î, OE Yz 1254: 88^a-88^b)”

Buradan Lem’î’nin maddi ihtiyaç ve zorluk içinde olduğu için böyle bir şey yaptığı düşünülebilir. Nitekim Lâmiî’nin, *Münşeât*’ında oğlu Lem’î için sarf ettiği sözler; oğlunu çok seven ve ona itimat eden bir baba-oğul ilişkisi içerisinde olduklarını göstermektedir. Lem’î’nin, babasının hemen yanı başına defnedilmiş olması da bu durumu destekler mahiyettedir. Dolayısıyla Lem’î’nin, *Menâkıb-ı Üveysü’l-Karen*’i bazı ilavelerle kendi telifi olarak Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf etmesi, içine düştüğü maddi zorlukların ona başka çare bırakmayışı ile yorumlanabilir.

Lem’î’nin *Menâkıb-ı Üveysü’l-Karen*’i kendi telifi olarak Kanunî’ye ithaf etmesinin politik bir nedeni de olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere Lem’î, *Bahrü’l-Evzân*’ını Şehzade Mustafa’ya sunmuştu. *Menâkıb-ı Üveysü’l-Karen*’i de *Bahrü’l-Evzân*’ı da ne zaman kaleme aldığı net olarak bilinemiyorsa da Şehzade Mustafa’nın 1553’te öldürülmesinden sonra Lem’î, Kanunî’ye olan sadakatini beyan etme ihtiyacı duymuş olabilir. Aksi takdirde katledilmiş şehzadeye sadık bir asi olarak görülebilirdi. Kısa sürede bir eser telif etmek Lem’î için mümkün olmayacağından, asi olarak görülme tehlikesinin önüne geçmek adına babasının mirasından faydalanmayı ve babasının pek öne çıkmamış bir eserini biraz değişiklik yaparak hünkâra sunmayı tercih ettiği düşünülebilir.

Türk edebiyatında edebî faaliyetlerin politik durumlarla iç içe olduğu başka örnekler de vardır. Mesela Taşlıcalı Yahya, Şehzade Mustafa Mersiyesini yazdıktan birkaç yıl sonra sahip olduğu pek çok şey elinden alınmış ve bir rivayete göre 27.000 başka bir rivayete göreyse 30.000 akçelik zeametle Rumeli’deki İzvornik Sancağına sürülmüştür

(Şentürk 2009: 95-97). Yine Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasının ardından II. Bayezid ve Şehzade Korkut'un öldürülmesi olaylarından sonra Bayezid'in söylediği iddia edilen bir manzume vardır. Bu manzume, muhtemelen; mevcut hükümdarın kararlarını eleştiremeyecek bir şairin, kendi adını gizleyerek hedef olmaktan kurtulduğu duygusal bir dışa vurum hâlidir (Tavukçu 2008: 16-17). Dolayısıyla *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'deki bu durum da bir oğulun, babasının mirasından istifade ettiği tuhaf ama anlaşılır bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Sonuç:

Lem'î mahlaslı şairlerden olan Derviş Muhammed Lem'î Çelebi, Lâmiî Çelebi'nin oğludur. Bu çalışmada hakkında çok az bilgi bulunan Lem'î'nin hayatı, Lâmiî Çelebi'nin *Münşeat*'ı ve şair tezkirelerinden hareketle ele alınmıştır. Lem'î'nin kaynaklarda adı geçen *Bahrû'l-Evzân* adlı eseri bulunmuş ve bilim dünyasına tanıtılmıştır. Buna göre aruzla ilgili bir eser olan *Bahrû'l-Evzân* Şehzade Mustafa'ya sunulmuştur. Yazıldığı tarih tam olarak belli olmasa da Şehzade Mustafa 1553'te öldürüldüğüne göre bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser; 2 mukaddime, 3 makale ve 1 hatimeden oluşur. İlk mukaddime süslü nesirle yazılmıştır. Fakat ikinci mukaddimeden sonra oldukça anlaşılır, hatta konuşma diline yakın bir üslup kullanılmıştır. Yine şiir mecmualarında Lem'î Çelebi'ye ait olduğu düşünülen şiirler sunulmuştur. Buna göre hâlihazırda Lem'î Çelebi'ye ait 3 gazel, literatüre kazandırılmıştır. Böylece Lem'î'nin hayatı ve eserleri müstakil bir çalışma hâlinde ve bir bütün olarak ortaya koyulmuştur.

Lâmiî'nin *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen* adlı eseri üzerinden benzerine pek rastlanmayan özel bir durum ifade edilmiştir. Lâmiî'nin *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen* adlı eserini; Lem'î'nin, bazı ilavelerle kendi eseri olarak sunduğu görülmüştür. Yine Lâmiî'nin II. Bayezid'e ithaf ettiği *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*'i; Lem'î'nin, kendi telifi gibi Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf etmesi durumu anlatılmış ve bunun muhtemel gerekçeleri belirtilmiştir. Böylece önemli bir aileye mensup bir 16. yüzyıl müellifi daha kendi yazdığı eserleriyle birlikte literatüre dâhil edilmiştir.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Namık (2017), *Riyâzî Muhammed Efendi, Riyâzî'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AY, Sibel (2015), "Millet Kütüphanesi Ali Emiri Mnz 560 Numarada Bulunan Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)" İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAŞ ÇETİNKOL, Fatma (2004), "Pervâne Beg Nazire Mecmuası Mecmû'atü'n-Nezâ'ir (415-440) Transkripsiyonlu Metin Giriş-İnceleme-Dizin". İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BURMAOĞLU, Hamit Bilen (1983), "Lâmi'î Çelebi Divân'ı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)". Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- ÇALIŞKAN, Yaşar (2015), *Lâmi'î Çelebi, Latîfeler Kitabı, Letâ'if-i Lâmi'î*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- EĞRİ, Sadettin (1997), "Lâmi'î Çelebi, Şerefü'l-İnsân (İnceleme-Metin)". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ESİR, Hasan Ali (2017), *Lâmiî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ESİR, Hasan Ali (2006), *Münşeât-ı Lâmiî (Lâmiî Çelebi'nin Mektupları) İnceleme-Metin-İndeks Sözlük*. Trabzon: KTÜ Yayınları.
- GÜNDOĞAR, Bayram (1998), "Menakıbnameler ve Lami'î Çelebi'nin Menakıb-ı Üveys el-Karani Adlı Eserinin Tahlili". Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi .
- GÜLEÇ, İsmail (2022), "Bahrü'l-Ma'ârif (Sürûri)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/bahru-l-ma-arif-sururi>. (09.03.2024)

- İSEN, Mustafa (2017), *Gelibolulu Mustafa Ali, Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Yunus (2014), "Lem'î, Lâmi'î-zâde Derviş Mehmed Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lemi-lamiizade-dervis-mehmed-celebi>. (31.01.2024)
- KARACA, Songül (2019), "Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme-Tenkitli Metin-Sözü-k-Dizin" Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- KARAMAN, Seyit Ali (1996), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî III*. Yayına hazırlayan: Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYABAŞI, Bekir (1997), "Kaf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı". İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin) II*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KUT, Günay (1989), "Ahmed Paşa, Bursalı". *TDV İslâm Ansiklopedisi II*, İstanbul, s. 111-112.
- Lâmiî, *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Nu: 1659/02.
- Lâmiî, *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karenî*. Milli Kütüphane, Nu: 06 Mil Yz Fb 177.
- Lâmiî, *Ricalü'l-Gayb*, Manisa İl Halk Kütüphanesi. 45 Hk 1307.
- Lem'î, *Bahrü'l-Evzân*. Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi, 42 Yu 139/7.
- Lem'î, *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE Yz 1073.
- Lem'î, *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karen*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE Yz 1254.
- Lem'î, *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karenî*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Nu: OE Yz 0724/2.
- SAMANCI, Metin (2013), "Mecmû'a-i Nezâ'ir (vr. 150b-250a) (Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 1031) İnceleme-

- Tenkitli Metin". Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SEVGİ, Ahmet (2008), "Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19, s. 37-55.
- SOLMAZ, Süleyman (2018), *Bağdatlı Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun (2017a), *Beyânî, Tezkiretü'ş-Şuara*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun (2017b), *Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuara*. e-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1896), *Kâmûsu'l-A'lâm V*. İstanbul: Mehrân Matbaası.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2009), *Yahyâ Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2008), *Halîlî ve Fûrkat-nâmesi, Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- TURAN, Muhittin (2023), "Lâmi'î Çelebi'nin Aruz Risalesi". *Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), s. 156-190. <https://doi.org/10.32321/cutad.1246580>.
- UÇAR, Abdullah (2022), "18. Yüzyıl Şairlerinden Lem'î ve Dîvânı". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, XXXI, s. 799-812. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1222122>.
- YAVUZ, A. Fikri ve Şükrü Özen (1972), *Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri II*. İstanbul: Meral Yayınevi.

‘Âlem Bu Ya’ Redifli Şiirler Mihverinde Şâirlerin Âleme Bakışı

Nurgül KARAYAZI BAL

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7067-2545> ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>

nurgulkarayazi@gmail.com

Atıf Bilgisi: Karayazı Bal, Nurgül. ‘Âlem Bu Ya’ Redifli Şiirler Mihverinde Şâirlerin Âleme Bakışı”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 443-523. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1471441>.

Geliş Tarihi	20.04.2024
Kabul Tarihi	16.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik Türk şiirinde redif ve kafiye, hem şâirin hayal dünyasının hem de şiirdeki düşünce ve hayalin mihrinde yer alan âhenk unsurlarıdır. Kaynaklarda redifle ilgili; şiirde âhengi artırmanın yanı sıra çağrışım dünyasını da zenginleştirdiği, gazelde bütünleyici ve birleştirici bir görevi üstlendiği ifade edilmektedir. Bu çalışmada da 19. yüzyıl şâirlerinin “âlem bu ya” redifli şiirleriyle bir redifin gazeldeki hâkim konumu ve etrafında şekillenen hayal dünyasının zenginliği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Üzerinde çalıştığımız Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168 numarada kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr isimli eserde söz konusu redifle kaleme alınmış dördü tahmis 11 şiirin yer alması böyle bir araştırmaya yönelmemizde teşvik edici bir sâik olmuştur.

Osmanlı Müellifleri'nde yer alan bilgiden yola çıkarak söz konusu redifin Mustafa Safvet Efendi (v. 1283/1866-67) ile şöhret kazandığı ve bu redifle şiir kaleme alan şâirlerin ondan etkilendikleri anlaşılmaktadır. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Abdülbâkî Nâsır Dede (v. 1236/1821)'nin dervişânından olmasının yanı sıra devrinin kudretli şâirlerinden biri kabul edilen Safvet Efendi'nin “âlem bu ya” redifli gazelinin 19. yüzyıl şâirleri tarafından gördüğü teveccüh söz konusu redifle kaleme alınan şiir sayısıyla da âşikârdır.

Bu makalede “âlem bu ya” redifli 35 şâirin kaleme aldığı beşi tahmis olmak üzere 45 şiirden yola çıkarak söz konusu redif mihrinde şâirlerin âleme bakışları değerlendirilecek ve çalışmanın sonunda yazma nüshalarına ulaşıp çeviri yazıya aktardığımız şiirler yer alacaktır. Bunlar arasında daha önce herhangi bir yerde tam metni yayınlanmayan “âlem bu ya” redifli şiirlerden tespit ettiklerimiz ilk defa ilim âlemine sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, redif, âlem, Mustafa Safvet Efendi, nazire, tahmis.

Poets' View of The World in The Context of Poems With The Redif
'Âlem Bu Ya'

Nurgül KARAYAZI BAL

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük University, Faculty of Letters Turkish Language and
Literature Department, Karabük Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7067-2545> ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>

nurgulkarayazi@gmail.com

Citation: Karayazı Bal, Nurgül. "Poets' View of The World in The Context of Poems With The Redif 'Âlem bu ya'". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 443-523. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1471441>.

Date of Submission 20.04.2024
Date of Acceptance 16.05.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In classical Turkish poetry, redif and rhyme are elements of harmony that are at the center of both the poet's imagination and the thought and imagination in the poem. In the sources, it is stated about redif; that it enriches the world of connotation as well as increasing the harmony in the poem, and that it undertakes a complementary and unifying task in the ghazal. In this study, the dominant position of a redif in a ghazal and the richness of the imaginary world shaped around it were tried to be revealed with the poems of 19th century poets with the redif "âlem bu ya". The fact that there are 11 poems, four of which are tahmis, written with the redif in question in the work titled Mecmû'a-i Eş'âr registered in the National Library Manuscripts Collection, 06 Mil Yz B 1168 which we are working on, has been an incentive for us to turn to such a research.

Based on the information in Osmanlı Müellifleri, it is understood that this redif became famous with Mustafa Safvet Efendi (v. 1283/1866-67) and that the poets who wrote poems with this redif were influenced by him. The popularity of Safvet Efendi's ghazal with the redif "âlem bu ya" by the 19th century poets is evident in the number of poems written with this redif by Safvet Efendi, who was not only a dervish of the late Abdülbâkî Nâsır Dede (v. 1236/1821), the sheikh of Yenikapı Mevlevihânesi, but also considered one of the mighty poets of his time.

In this article, based on 45 poems, five of which are tahmis, written by 35 poets with the redif "âlem bu ya", the poets' views of the world will be evaluated on the basis of the redif in question, and at the end of the study, the poems whose manuscripts we have accessed and transcribed will be included. Among these, the poems with the redif "âlem bu ya", the full text of which has not been published anywhere before, will be presented to the scholarly world for the first time.

Keywords: 19th century, redif, world, Mustafa Safvet Efendi, nazire, tahmis.

Giriş

Klasik Türk şiirinde “son harf ve harekeleri birbirine uygun olan ve mısra yâhut beyt sonunda bulunan kelimeler” (Tâhir’ül-Mevlevî 1994: 77)¹ olarak tanımlanan kafiye ile “manzum eserlerde kafiye yapıyı oluşturan kelimenin son harfine eklenen harf, takı, kelime veya kelime grubu” (Albayrak 2007: 34/523) olan redif, şâirin hayal dünyasının şekillenmesinde etkili olup şiirdeki düşünce ve hayalin de mihrinde yer almaktadır. Tanpınar’ın ifâdesiyle “Şiirde asıl temanın kafiye ve redif olduğunu iddia etmek hiç de yanlış olmaz. Şâirin ilhamını hemen tek başına bunlar idare eder. Bu itibarla şâirlerimizin getirdikleri yeni redif ve kafiye yapılarına göre şiirin orkestrasına ilâve ettikleri şeyi bulmak daima mümkündür.

Gelenekte her yeni kafiye ve redif yeni bir mânâ âlemine açılmış bir yola benzer. Fakat mesele zannedildiği kadar basit değildir. Bir evvelki şâirde, bazen sadece bir sanat oyunu olan bir redif, bir nesil sonraki şâirde bütün bir sarîh şahsiyet ikrarına vesile olur. Bazen de şekilden gelen bu tem asırdan asıra dolaştıktan sonra ancak yeni ifadesini bulur” (Tanpınar 1997: 20).

Beyitler arasındaki değişik duygu ve düşünceleri, belli bir kavram içerisinde birleştiren, şiire letâfet katan redif (Dilçin 2011: 90, 177), hem ses hem konu bakımından şiiri bir mihrer etrafında toplayarak bir dizi çağrışıma yol açar (Okuyucu 2015: 164).² Çünkü mezâmîni [mazmunları] redif cezbeder (Muallim Naci 1307: 178; Muallim Naci 1996: 27). Pek çok gazel, redifinin çarpıcılığından dolayı sevilmiş, beğenilmiş ve başka şâirler tarafından tanzir edilmiştir. Bu nedenle redif gazelde bütünleyici ve birleştirici görev yapan önemli bir çağrışım ögesidir (Dilçin 2011: 90).

Bir redifin çağrışım dünyasının zenginliği aynı redifle kaleme alınmış farklı şâirlere ait şiirlerin terennümünde ortaya çıkar. Bu fikirle çalışmamızın konusunu, 19. yüzyıl şâirlerinin “âlem bu ya” redifini kendi gönül âlemlerinde nâzenin bir imbiğten geçirip beyitlerinin mihrerine alarak “âleme” bakışlarını naksettikleri gazelleri oluşturmaktadır.

¹ Ayrıca bak. Saraç 2007: 260.

² “Aynı zamanda redif olarak seçilen kelime, her beyitte bütün anlamı, bir miktatsız demir zerrecelerini kendisine çektiği gibi kendisine yönelterek anlamın mihrerini teşkil eder.” Sefercioğlu 2017: 198. Ayrıca bkz. Macit 1996: 88.

Üzerinde çalıştığımız Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Eş'âr*'ın ilk varaklarında "âlem bu ya"³ redifli şiirlerin sıralanması bu redife yönelik araştırmamızın başlangıç noktası olmuştur. Söz konusu mecmûada sırasıyla Safvet, Gâlib, Mahvî, Şâdî, Lutfi, Hıfzî ve Rızâ'nın "âlem bu ya" redifli şiirleri ve onların birbirlerinin şiirlerine yaptıkları tahmisler yer almaktadır. Şâirlerin tamamının 19. yüzyılda yaşamış olmaları çalışmamızın yüzyılını sınırlamamızda etkili olmuştur. Redifin kullanımına yönelik teveccühü tesbit etmek amacıyla bu yüzyılda kaleme alınmış divanlara, bu yüzyıl şâirlerinin şiirlerinin yer aldığı mecmûalara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Mecmûada söz konusu redifle kaleme alınmış gazellerden ilkinin Safvet'e ait olması ve ilk onun isminin zikredilmesi dikkat çekicidir. Zira Bursalı Mehmed Tahir'in ifâdesiyle "Müteahhirîn-i şuarâdan ve müntesibîn-i Mevleviyyeden" Galatalı Safvet Mustafa Efendi'nin "gazeliyyâtının en meşhuru 'Âlem bu ya' redifli olanıdır" (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 2/713). Safvet Efendi'nin bu redifi kendisinden önceki bir şâirden etkilenererek kullanıp kullanmadığına yönelik bir bilgiye şu ana kadar ulaşamadığımız için net bir şey söyleyemiyoruz. Ancak *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan bu bilgiden yola çıkarak söz konusu redifin Safvet Efendiyle şöhret kazandığını ifâde etmek yanlış olmasa gerektir. Tespit ettiğimiz "âlem bu ya" redifli şiirlerde zemin şiir olarak kabul ettiğimiz Safvet Efendi'nin gazeline nazire yazdığını açıkça ifâde eden bir şâir bulunmasa da vezin, kafiye ve redif ortaklığının yanı sıra gazeldeki edânın da benzerliğinden yola çıkarak bu redifle şiir kaleme alan şâirlerin ondan etkilendikleri, model şiir⁴ olarak aldıkları âşikârdır.

---

³ Şemseddin Sâmî'nin "Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz" başlıklı yazısında söz konusu redifle yazılmış şiirlerin çokluğu dikkatini çekmiş olacak ki bu durumu tenkit etmektedir: "On birinci karnın bütün şairleri Nef'î'ye benzemediği gibi, on ikinci ve hele on üçüncü karnın da, yukarıda sayılanlar gibi bazı meşâhir istisna olununca, diğerleri hemen mısraların yalnız birinci kelimelerini değiştirmekle ve '... olur âlem bu ya' yahut '... bir ben, bir gönül' gibi soğuk ibârâtı münâsebetsiz tekrar etmekle tatsız tuzsuz eş'âr söylenenlerden ibarettir. Fatîm'in tezkiresini gözden geçiren şiir okumağa tövbe kâr olur" (Şemseddin Sâmî 1999: 28).

⁴ "'Zemin şiir' tabiri, o kafiye veya redifte yazılan ilk şiiri, yani kendisine nazire(ler) yazılan şiir anlamındadır. 'Model şiir' ise, o kafiye veya redifte yazılan ilk şiir olup olmamasına bakılmaksızın, bir şairin tanzir ettiği şiiri ifade etmektedir" (Köksal 2006: 31 [dipnot nu. 9]).

Mustafa Safvet Efendi’nin Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi merhum Abdülbâkî Nâsır Dede’nin (v. 1236/1821) dervîşânından olmasının da etkisiyle olsa gerek söz konusu redife teveccüh gösteren şâirler genellikle yolu tasavvuf muhitinden geçen şâirlerdir. Mevlevî, Şâbânî, Nakşî, Kâdirî, Bayrâmî, Bektâşî gelenekten beslenen şâirlerin âleme bakışlarını kaleme aldıkları mıs râlarında irfânî hakikatlerin edebî ifâdesi dikkat çekmektedir.

Edebî metinlerde redif olarak seçilen kelimeler, şâirlerin ve aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun psikolojisini de yansıtan birer ‘belge’ niteliğindedirler. Bu târihî belge niteliğindeki redifler, şâirlerin şahsi psikolojileri ile de uygunluk göstermekte, yaşadıkları dönemin atmosferini de yansıtmaktadır (Kurnaz 1995: 65, 68).

Devletin savaşlarda yenilmeye ve toprak kaybetmeye devam ettiği, iç ayaklanmalarının ve ekonomik sıkıntıların sürüp gittiği bir inkırâz devri olan 19. yüzyılın edebî hayatına baktığımızda, klasik şiir geleneğinin sürekliliği açısından önem arz eden, hem bir “meydân-ı sühan” hem de bir “mektep” gibi (Köksal 2006: 95) olan nazire geleneğinin bu yüzyılda da devam ettiği, bilhassa gazeller arasında sayısız nazire örneğinin varlığı dikkat çekmektedir (Öztekin 2017: 255). Bir nevi şâirler arasında nazîre-perdâzlık bir moda halini almıştır (Dilçin, 2011: 108). Moda haline gelen bu gelenek, Feldman’ın ifâdesiyle Osmanlı şiirinin altında yatan dinamikleri anlamanın anahtarlarından biridir (Feldman 1997: 43).

Nazire geleneği çerçevesinde baktığımızda Safvet Efendi’nin “şeklî temalar silsilesi”ne (Tanpınar 1997: 21) kattığı “âlem bu ya” redifinin şu vakte kadar tespit ettiğimiz 35 şâirin kaleme aldığı beşi tahmin olmak üzere 45 şiirden yola çıkarak 19. yüzyıl ve sonrasında yaşamış pek çok şâir tarafından beğenilip takdir edildiğini söyleyebiliriz.⁵ Çalışmamızda şiirlerini tespit edip incelediğimiz şâirleri alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz: Abdî (Karahisârî) (v. 1302/1884-85), Âbidîn (Zeynelâbidîn Efendi) (v. 1292/1876), Cemîl (Köprülü-zâde Mahmûd Cemîl Bey) (v. 1332/1914), Emîn (Zillî-zâde

---

⁵ Mustafa Safvet Efendi’nin bu gazeline gösterilen teveccühün bir nişânesi de bestelenmesidir. Gazel, uşşak makamında bestelenerek Hafız Osman tarafından Tanbûrî Cemil Bey eşliğinde seslendirilmiştir. Eserin icrası için bkz. <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/osmanlimuzigi.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2017/07/821-U%C5%9F%C5%9Fak-Gazel-Hafiz-Osman.mp3> [E.T. 07.01.2024].

Hacı Emîn Efendi) (v. 1323/1905), Emrî (Murâd Emrî Efendi) (v. 1335/1916), Fatîn, (Dâvud Fatîn Efendi) (v. 1283/1866), Fâzıl (Bosnalı Mehmed Fâzıl Paşa) (v. 1300/1882), Fehmî (İşkodralı) (v. 1270/1853-54), Fehmî (v.19. yy ?), Ferîde (Bahâr-zâde Ferîde Hanım) (v. 1321/1903), Gâlib (Abdulhalîm Gâlib) (v. 1293/1876), Hıfzî (v. ?/19.yy), Hüznî (Yozgatlı, Mehmed Bahâeddin) (v. 1936), İsmet (Diyarbakırlı İsmet Efendi) (v. 1273/1857), Lebîb (Mehmed Lebîb Efendi) (v. 1284/1867), Leylâ, (Leylâ Hanım) (v. 1264/1848), Lutfî (Çörekçizâde Lutfî) (v. 1299/1881), Mahvî (v. ?/19.yy), Mes'ûd (v.19. yy ?), Meşhûrî (Selânikli Ahmed) (v. 1274/1857), Mislî (İsmail Hakkı Mevlevî) (v. 1286/1869), Muhib (Şeyh Muhibullâh Efendi) (v. 1293/1876), Nâilî (Hâfız Sâlih Nâ'ilî Efendi) (v. 1293/1876-77), Nâzî (Yozgatlı) (v. 1319/1902), Nazîf (Şeyh Hasan Dede) (v. 1277/1860), Necmî (Mehmed Necmeddîn) (v. ? /19. yy), Nûrî (Ahmed Nûrî) (v. 1296/1879), Rıfat (Rıfat Efendi) (v. 1281/1864), Rızâ (v. ?/19. yy), Safvet (Mustafa Safvet Efendi) (v. 1283/1866-67), Sıdkî (Besnili) (v. 1925), Şâdî (v. ?/19. yy), Şevkî (Hasan Tahsîn İstanbulî) (v. ?/19. yy), Tâhirü'l-Mevlevî (v. 1370/1951), Tûrâbî (Yanbolulu Hacı Ali Tûrâbî) (v. 1285/1868).

Şâirler arasında söz konusu redifle en fazla şiir kaleme alan şâir, dört gazelle Murâd Emrî Efendi'dir. Leylâ Hanım da biri nazire olmak üzere üç gazel kaleme almıştır. Leylâ Hanım'ın bir gazeli Gâlib'e naziredir. Leylâ Hanım'ın Gâlib'e nazire yazdığı gazeli Mislî tahmis, Ferîde Hanım tanzir etmiştir. Şeyh Nazîf Dede'nin gazelini de Nâilî ve Lebîb tanzir etmiştir (Özgül 2006: 50). Mahvî, Şâdî, Lutfî ve Hıfzî'nin birer gazelleri dışında Mahvî'yi Şâdî, Şâdî'yi Mahvî, Lutfî'yi Hıfzî, Hıfzî'yi Lutfî tahmis etmiştir.

Redife gösterilen teveccühte "âlem" kelimesinin etkisi âşikârdır. Âlem kelimesinin divan şâirinin muhayyilesinde önemli bir yer tutmasında; kelimenin geniş anlam yelpazesine sahip oluşu, değişik durumları çağrıştırması ve hayal inşâ etmedeki rolü (Taş 2013/1: 98) etkili olmuştur diyebiliriz.

Kur'ânî ifâdeyle âdem, bir "oyun ve eğlence"den ibâret⁶ olan dünyâ hayatının güzelliklerine aldanmamalıdır. Edebiyatımızda da geçici, aldatıcı, göz boyayıcı bu dünya hayatına yönelik değerlendirmeler, ilk İslâmî eserlerden itibaren mutasavvıf, âlim ve şâirler tarafından kaleme alınmış ve insanlar onun bu vasıflarına

⁶ bkz. Hadid, 57/20, Ankebut, 29/64, Muhammed, 47/36.

karşı uyarılarak iyiye, güzele, hakikate yönlendirilmeye çalışılmıştır.⁷

Âlem, “alâmet ve nişan koymak” mânasındaki عَلَم [a-l-m] veya “bilmek” anlamındaki عِلْم [ilm] kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir (Bolay 1989: 2/357). Zirâ âlem, yaratıcısına delâlet etmesi açısından âlettir. Bundan dolayı Yüce Allah, kendi birliğini öğrenme konusunda bizi âleme yönlendirmiştir (el-İsfahanî 2010: 721).

Âlem kelimesinin dünya, kâinat, evren (Mutçalı 1995: 591; Maksudoğlu [t.y.]: 80; Güneş 2009: 807); yeryüzü, cihan; yeryüzünde ve gökyüzünde var olan yaratılmışların hepsi; güneş ve gezegenlerin meydana getirdiği topluluk (İbn Manzûr 1997/1418: 9/373; Çağbayır 2007: 1/200); belli bir sınıfı meydana getiren varlıkların ya da canlıların oluşturduğu varlık toplulukları (Uludağ 2001, s. 34); mahlûkât (Sarı [t.y.]: 1043), insanlar, halk, cemâat, cemiyet, çevre vs. gibi anlamları vardır. Tasavvufta ise Allah’tan gayri her şeye âlem denir (Cürçânî 1997: 149; Cebecioğlu 2005: 47). Âlem bilinen şeylerin ismidir, çünkü âlem yaratıcısına delâlet eden alâmettir (Kâşânî 2004: 361). Allah sanatkâr (sâni’), âlem ise onun eseridir (masnû’). Eser, müessirinin; sanat sanatkârının delili ve şahididir. Esere bakıp sanatkârı bilmek ve ona iman etmek mümkündür (Uludağ 2001: 34, 35).

Şiirlerini tespit ettiğimiz şâirlerin hayatlarına baktığımızda medrese ve tekke tedrisinden geçmiş ilim ve irfân sahibi şahsiyetler olduğunu görmekteyiz. Muhakkak ki bu şâirler, sözlük ve ıstılâh anlamlarına vâkıf oldukları âlemi bir sanatkâr nazarıyla seyreyleyip beyitlerini bu müşâhedenin tesiriyle kaleme almış ve yaşadıkları hayatın izlerini de satır aralarına sırlamışlardır.

“Âlem bu ya” redifine yönelik çalışmamızda makale sınırlarını aşmamak amacıyla tespit ettiğimiz kırk beş şiirdeki şekil ve muhtevâ husûsiyetlerini, redifin sağladığı muhteva birlikteliği

⁷ Bu konuda bir çalışma için bkz. Çavuşoğlu, Halime (2019), “Dört Asır Dört Şair Bağlamında Divan Edebiyatında Dünya Algısı”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 224-240.

çerçevesinde şâirlerin âleme bakışlarındaki ortak ve benzer söylemleri, telkin ve tavsiyeleri ifâde etmekle iktifâ edeceğiz.⁸

Şiirler, Köksal'ın (2006: 42-47) bir şiirin başka bir şiire nazire olduğunu tespit edebilmek hususunda işaret ettiği; belirli söz kalıplarının aynen yer alması, âhenk ve söylem birlikteliğine bağlı olarak yek-âhenk veya yek-âvâz oluşları, makta beytinde tanzir ettiği şâirin ismini anması gibi özellikler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Şiirlerin Değerlendirilmesi

A) Şiirlerin Şekil Hususiyetleri Açısından Değerlendirilmesi:

1. Gazellerin tamamının ortak vezni Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/
Fâ'ilâtün / Fâ'ilün'dür.

2. Beyit sayısına göre gazeller:

4 beyitlik 1 gazel: Emrî.

5 beyitlik 9 gazel: Emrî (3 gazel), Fatîn, Fâzıl, Muhib, Nâzî,
Nûrî, Rıfat.

6 beyitlik 1 gazel: Ferîde.

7 beyitlik 20 gazel: Âbidîn, Cemîl, Emîn, Fehmî (İşkodralı),
Gâlib, Hıfzî (2 gazel), Hüznî, Lebîb, Leylâ (2 gazel), Lutfî (2
gazel), Mahvî, Mislî, Nâilî, Nazîf, Necmî, Şâdî, Tûrâbî.

8 beyitlik 4 gazel: Abdî, Leylâ, Mahvî, Şâdî.

9 beyitlik 2 gazel: Mes'ûd, Rızâ.

10 beyitlik 1 gazel: Fehmî

11 beyitlik 4 gazel: İsmet, Safvet, Şevkî, Tâhirü'l-Mevlevî.

---

⁸ "âlem bu ya" redifli şiirler ile şâirlerin dış âleme bakışı ele alınırken bu çalışmamızın devamı niteliğindeki "meşreb bu ya" redifli şiirler ile de şâirlerin iç âleme bakışı ele alınacaktır.

12 beyitlik 1 gazel: Meşhûrî.

13 beyitlik 2 gazel: Besnili Sıdkî, Mislî.

3. Redif ve kafiye benzerliklerine göre gazeller:

-â olur ‘âlem bu ya 17 şiir: Âbidîn, Fehmî, Fehmî (İşkodralı), Gâlib, Hıfzî, İsmet, Leylâ, Lutfî, Mahvî, Mes’ûd, Meşhûrî, Mislî, Rifat, Rızâ, Safvet, Şâdî, Şevkî.

-â ‘âlem bu ya 7 şiir: Emîn, Emrî, Ferîde, Lebîb, Nâilî, Nâzî, Nazîf.

-âd olur ‘âlem bu ya 1 şiir: Emrî.

-âl olur ‘âlem bu ya 1 şiir: Tâhirü’l-Mevlevî.

-ân ‘âlem bu ya 1 şiir: Emrî.

-ân olur ‘âlem bu ya 4 şiir: Fatîn, Hüznî, Mislî, Sıdkî.

-âr ‘âlem bu ya 1 şiir: Emrî.

-âz ‘âlem bu ya 1 şiir: Leylâ.

-âz olur ‘âlem bu ya 1 şiir: Fâzıl.

-er ‘âlem bu ya 5 şiir: Abdî, Cemîl, Leylâ, Necmî, Tûrâbî.

-ür olur ‘âlem bu ya 2 şiir: Muhib, Nûrî.

B) Benzer ifâdeler:

Nazire oldukları kaynaklarda belirtilenler dışında, benzer ifâdelerini tespit ettiğimiz şâirleri şöyle sıralayabiliriz:

Mustafa Safvet, Gâlib ve İsmet arasındaki benzer ifâdeler:

Her zamân bir Vâmîk u ‘Azrâ olur ‘âlem bu ya
Nev-be-nev efsâneler peydâ olur ‘âlem bu ya
Safvet

Dâ’imâ bir Kays bir Leylâ olur ‘âlem bu ya
Bir güle biñ bülbül-i şeydâ olur ‘âlem bu ya
Gâlib

Görme aḥḳar kimseyi cānâ kader mechûldür
Ḥaḳḳ’ın ednâ bir ḳulı mevlâ olur ‘âlem bu ya
Safvet

İltifât et herkese etme hâkâretle nigâh
Vaqt olur kim rütbesi a'lâ olur 'âlem bu ya
Gâlib

Görme aḥḳar kimseyi yek beyza-i nâçizden
Refte refte murğ-ı bî-hem-tâ olur 'âlem bu ya
İsmet

Zevk-i vaşla telḥ-kâm-ı hicr erer encâm-ı kâr
Şabr ile 'âşık ḳoruḳ ḥelvâ olur 'âlem bu ya
Safvet

Leyle-i hicr ü firâḳa ḳıl taḥammül çekme ğam
Toğmadan gün baḳ neler peydâ olur 'âlem bu ya
Gâlib

Rızâ ile Hıfzî arasındaki benzer ifâdeler:

Nükte-i esrârı gerçi Hıfziyâ fâş etdüğin
Rûḥ-ı Ḳudsî Meryem-i 'İsâ olur 'âlem bu ya
Hıfzî

Şun'-ı Mevlâdır 'azîzim ḳıl taşavvur zâtırır
Rûḥ-ı Ḳuds bî-peder-i 'İsâ olur 'âlem bu ya
Rızâ

Kimlikleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığımız Fehmî ile Mes'ûd'un gazellerinin aynı mecmûada yer alması, kafiye benzerliğinin yanı sıra ikisinin de âşıkâne olması ve Mes'ûd'un maktâ beytindeki

Şimdi 'aşırır şâ'iri Mes'ûd cenâb-ı Fehmîdir
Her zamân bir nev-edâ peydâ olur 'âlem bu ya

ifâdeleri Fehmî'ye bir nazire gazel olduğunu düşündürmektedir. Fehmî ile Mes'ûd arasındaki benzer ifâdeler:

Eşk-i çeşmim 'âşıkân pek boş yere olmaz revân
Refte refte vâşıl-ı deryâ olur 'âlem bu ya
Fehmî

Nâvdân-ı hâme almaz reşha-i nâçizesin
Mâcerâmız kaçresi deryâ olur ‘âlem bu ya
Mes’ûd

‘Aks-i devr-i cām-ı dehre bakma olma bî-ḥuzûr
Her zamân bir vaz’-ı nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
Fehmî

Bir karar üzre degil hayfâ ki vaz’-ı çarḥ-ı dūn
Gâh ber-câ gâh nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
Mes’ûd

Fehmî ile Lebîb arasındaki benzer ifâdeler:

‘Aşka dâ’ir cā-be-cā da’vâ olur ‘âlem bu ya
Bir bilinmez müdde’â peydâ olur ‘âlem bu ya
Fehmî

Ehl-i naḥvet étmesün pek iddi’â ‘âlem bu ya
Muḥtemeldir ‘aks ola bu müdde’â ‘âlem bu ya
Lebîb

Miḥnet ü şādî-i devrân tevāmândır fi’l-meşel
Her gece âbisten-i ferdâ olur ‘âlem bu ya
Fehmî

Mâder-i gerdündan gün toğmadan çok şey toğar
Leyletü’l-ḥublâ demişler hey baba ‘âlem bu ya
Lebîb

Mes’ûd ile Meşhûrî arasındaki benzer ifâdeler:

Bir karar üzre degil hayfâ ki vaz’-ı çarḥ-ı dūn
Gâh ber-câ gâh nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
Mes’ûd

Sen hemân tut vādî-i temkîni vaz’-ı çarḥ-ı dūn
Yâ becâ yâḥûd nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
Meşhûrî

Bir tecellide değil ebnâ-yı Âdem bak hele
Kul olur çâker olur Dârâ olur 'âlem bu ya
Mes'ûd

Merd-i ahkâr gâhice vâlâ olur 'âlem bu ya
'Abd-i kemter Hüsrev ü Dârâ olur 'âlem bu ya
Meşhûrî

Nâvdân-ı hâme almaz reşha-i nâçizesin
Mâcerâmız kaṭresi deryâ olur 'âlem bu ya
Mes'ûd

Kemterin bir kaṭreye yâver olunca feyz-i Haḳ
Fikr erişmez ğavrine deryâ olur 'âlem bu ya
Meşhûrî

Leylâ Hânım ile Cemîl Mahmûd arasındaki benzer ifâdeler:

Dönmüyor gönlümce çarḫ-ı kîne-ver 'âlem bu ya
Bir gün elbette murâdımca döner 'âlem bu ya
Leylâ

Çekme ğam gerdündan ey dil yeter 'âlem bu ya
Hicr-i dildâr bir gün elbette geçer 'âlem bu ya

Bilmezim yâ Rab niye müncerr ola hâlim benim
Dâ'imâ dönmekte çarḫ-ı kîne-ver 'âlem bu ya
Cemîl

Ḥayli müddet âh u feryâd eyledim ammâ çi sûd
Yâre te'sîr etmedi âh-ı seher 'âlem bu ya
Leylâ

Nâ-resâdır gerçi efgânım bu vâdide begim
Vaḳt olur kim güşîña eyler eşer 'âlem bu ya
Cemîl

Şeyh Muhibbullâh Efendi⁹ ile Ahmed Nûrî¹⁰’nin bütün beyitlerde kafiye olarak “m” harfiyle başlayan kelimeleri seçmeleri ve ortak kelimeler kullanmaları dikkat çekicidir:

Her gönül bir dilbere mecbûr olur âlem bu ya
Her güzel bir ism ile meşhûr olur âlem bu ya
Nûrî

Her cihet-i ihsâna dil mecbûr olur ‘âlem bu ya
Toğrı sözlü her zamân manzûr olur ‘âlem bu ya

Kendi dil-i rif’atin fehm itmeyen ehl-i ğinâ
Nâs içinde ‘aql ile meşhûr olur ‘âlem bu ya
Muhib

Olmadım mesrûr derd gam çekme her dem Nûrîyâ
Bir gün elbette gönül ma’mûr olur âlem bu ya
Nûrî

Ġam yime en-der-ġarâb oldun Muġibbâ hecriyem
Gün olur vîrâneler ma’mûr olur ‘âlem bu ya
Muhib

Fatîn, Hüznî¹¹ ve Besnili Sıdkî¹² arasındaki benzer ifâdeler:

⁹ bkz. Mehmed Şemseddin (1997), Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II, Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 416-417.

¹⁰ bkz. Gönçer, Süleyman (1991), Afyon İli Tarihi, , Afyon: İleri Ofset Matbaacılık, II: 152-153

¹¹ bkz. Güneş, Mustafa (2000), *Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II) (İnceleme-Metin)*, Yozgat: Yozgat Belediyesi, 124.

Şâirin oğlu Fahrettin Öncül’deki tek nüshayla hazırlanan Yozgatlı Hüznî (1295/1879-1880- 1936)’nin ikinci *Dîvân*’ında yer alan “âlem bu ya” redifli şiiri hem geleneğin devamına hem bazı halk şâirlerinin klâsik şiirin nazım şekilleriyle şiirler kaleme aldığına hem de çalışmamızın esasını oluşturan redifin kullanımındaki yaygınlığa işaret etmek adına çalışmamızda yer verdik. Hüznî’nin yanı sıra halk şâirlerinden Âşık Tâhirî (v. 1298/1884?) ve Âşık Ruhsâtî (v. 1899/1911)’nin de “âlem bu ya” redifli birer şiir kaleme aldıklarını görüyoruz. bkz. Oral, M. Zeki (1955), *Niğdeli Şair ve Âşıklardan: Orta Köylü Âşık Tahirî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, Ankara: Yeni Matbaa, 66; Kaya, Doğan (1991), *Sivas’ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 222-223.

¹² bkz. Tuğluk, İbrahim ve Halil Özkan Ciğa (2021), *Besnili Sıdkî Dîvânı*, İstanbul: Lale Yayıncılık, 199-200.

Herkese hâlince bir ihsân olur 'âlem bu ya
Dâ'imâ giryân iken handân olur 'âlem bu ya
Fatîn
Dehrîde dil şâd iken giryân olur 'âlem bu ya
Gün olur pür-ğam iken şâdân olur 'âlem bu ya
Hüzni
Dil ğam -ı firkatle kim giryân olur 'âlem bu ya
Geh dem-i vuşlat ile handân olur 'âlem bu ya
Sıdkî

Türâbî ile Abdî arasındaki benzer ifâdeler:

Bir karar üzere çevirmez devrini çarh-ı felek
Gâhî 'aksi gâh murâd üzere döner 'âlem bu ya
Türâbî

Gerdişinde itirâdı yok bu dehrin ez-ezel
Gâh 'aks ü geh murâd üzere döner 'âlem bu ya
Abdî

C) Dil, Üslup ve Muhtevâ

İncelediğimiz gazelerde şâirlerin sade bir dil ve benzer bir üslupla -âşikâne bir edâ ve tasavvufî bir nazarla- âleme bakışının izlerini görmekteyiz. Atasözleri, özlü sözler ve âyet-i kerîmelere telmihle de mânâ zenginleştirilmiştir. Muhtevâ ve şekil özellikleri açısından şiirlerde dikkat çeken hususiyetler ise şunlardır:

Beyitlerde kelimenin kullanımı ile anlatılmak istenen hâlin birlikteliğini sağlamada "geh" edâtının kullanımı dikkate değerdir. Geh sözcüğünün, veznin de etkisiyle "geh geh, gâh gâh, geh gâh, gâh geh" biçimlerindeki tekrarı, klâsik şiirimizde sıklıkla karşılaşılan bir anlatım özelliğidir. Sözcüğün değişik şekillerde tekrarı, benzer seslerin bir arada kullanımına imkân vermekte; anlatılan olayın kesik kesik, duraklayarak, değişerek yapıldığını belirtmekte; olaya hareket unsuru eklemektedir. Bu kullanım özelliği, şiirde ses-anlam kaynaşması oluşturmakta ve böylece şiire zengin bir âhenk ve ritim katmaktadır (Aydemir ve Çeltik 2012: 134). Âlemde cereyan eden her şeyin bir değişime gebe olduğuna, mevcut hâlin sürekli olmayacağına, âlemin bir kararda durmadığına işaret etmek isteyen

şâir için “geh”, “gâh” edatının farklı şekillerdeki tekrarlarla kullanımının sağladığı ritmik özellik, beyti hareketli bir sahneye dönüştürmektedir:

Dâ’imâ ta’kîb eder yek-dîgerin şādî vü ğam
Halk geh ğam-gîn geh şādân olur ‘âlem bu ya

Gâh mâtem-hâne gâhî cây-gâh-ı sūr olur
Gâh nüzhet-gâh geh zindân olur ‘âlem bu ya
Besnili Sıdkî

Eylemem her bir perî ruhsâra ğayrı iltifât
Geh niyâz u gâh istiġnâ olur ‘âlem bu ya
Fehmî

Gâh bir hiçden ‘ibâretken çıkar her şey olur
Fikrini infâz için fa’âl olur ‘âlem bu ya

Gâh her şeyken düşer bestî-i hiç-â-hiçede
Mevki’i dūçâr-ı istibdâl olur ‘âlem bu ya
Tâhirü’l-Mevlevî

Gâh firqat gâh vuşlatdır bu miḥnet-hânede
Gâh şiven gâh ney tanbūr u sâz ‘âlem bu ya
Leylâ Hanım

Her dem olmaz bir qarâr üzre mizâc-ı rûzigâr
Gâh olur germâ gehî sermâ olur ‘âlem bu ya
Meşhûrî

Murâd Emrî Efendi şiirlerinde bu âhengi ve ritmi “kimi... kimi” bağlacını tekrarla kullanarak sağlamıştır:

Kimi ğam-âlūd kimi eyler şafâ ‘âlem bu ya
Kimi de sevdâ-yı aşka mübtelâ ‘âlem bu ya

Kimi Leylâsın dilerken bulmada Mevlâsını
Kimi Mecnûn kimi de Ferhâd olur ‘âlem bu ya

Fehmî'nin tekrirle oluşturduğu âhenk de dikkat çekicidir:

Eşk-i çeşmim 'âşıkân pek boş yere olmaz revân
Refte refte vâşıl-ı deryâ olur 'âlem bu ya
Fehmî

Beyitlere kullanılan edebi sanatlar açısından baktığımızda en fazla tezat sanatının kullanıldığını görmekteyiz. Bu da her ân farklı bir tecelliyle âlemdeki hâlin değişmesinin mümkün olduğuna işâret etmek isteyen şâirin anlatımında yararlanabileceği en uygun sanat olmasından olsa gerektir. Ayrıca teşbih, nidâ, iktibas, irsâl-i mesel, telmih, tevriye sanatlarına dair örneklere de rastlamaktayız.

Şiirlerde bazı peygamberlerin ve târihî şahsiyetlerin isimleri zikredilerek muhteva zenginleştirilmiştir. "Ebnâ-yı Âdem" tamlamasıyla insanlığın babası oluşuna işâret edilerek Hz. Âdem, ömrünün uzunluğuyla Hz. Nuh, güzelliği ve Mısır'da köle iken şehre sultân oluşuyla Hz. Yûsuf; oğlu Hz. Yûsuf'tan ayrı düştükten sonra üzüntüyle geçen hayatını ifâde eden ve "hüzünler kulübesi" anlamına gelen külbe-i ahzân mazmunuyla Hz. Yâkub; zâlim Firavun'un karşısında duruşu, Tûr dağında Cenâb-ı Hak'la konuşması ve "Len terânî (Sen beni görmezsin)" nidasına mazhar olmasıyla Hz. Mûsâ, rehberliğiyle Hz. Hızır; babasız dünyaya gelişi ve nefesinin diriltici etkisiyle Hz. İsâ beyitlerde zikredilen peygamberlerdir.

Ayrıca târihî şahsiyetlerden "Ene'l-Hak" sözüyle tanınan ve aşk şehidi olarak kabul edilen Hallâc-ı Mansûr darağacına asılmasıyla; Câhiliye Dönemi'nin ünlü şâiri Hâtem-i Tayy kerem sâhibi oluşuyla; Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı Cengiz Han yenilgi ve bozguna uğramasıyla anılmıştır. Aşk mesnevilerinin kahramanlarından Ferhâd, Vâmık ile Azrâ, Kays (Mecnûn) ile Leylâ; *Şehnâme* kahramanlarından ünlü hükümdarlar Hüsrev ve Dârâ; âlemde şâh iken Hz. Yûsuf'a olan aşkı ile yoksul olan Zeliha da zikredilen diğer şahsiyetlerdir.

Şiirlerdeki sosyal eleştiri de dikkat çekicidir. Fâzıl'ın eleştirisi âlemde müfsid, gammaz olanların mümtaz olup iffetliye, istîdad sahibine îtibar edilmemesine yöneliktir:

Ehl-i 'iffet mu'teber olmaz cihânda bir zamân
Müfsid ü gammâz olan mümtâz olur 'âlem bu ya

Çarh-ı nādān şāhib-isti‘dāda étmez i‘tibār
Bed-menişler lâyıķ-ı i‘zāz olur ‘âlem bu ya
Fâzıl

Din adamı kisvesi altında aldatan “zındıklar”, “şirk ve bâtil erbâbı”, “mezhepsiz herif”ler Şevkî’nin gazelinde eleştirilen insan tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır:

Birtakım zındıklar keşf ü kerâmet ‘arz edüp
Kıtb-ı a‘zam mürşid-i vâlâ olur ‘âlem bu ya

Bü’l-‘aceb kim böyle mezhepsiz herif dünyâda hem
İ‘tibār u mesnede ahrâ olur ‘âlem bu ya
Şevkî

Ona göre âlemde türlü türlü fitnelerin ortaya çıkması cin fikirli, açığız zamane insanların varlığındandır:

Cin fikirli böyle ebnâ-yı zamâne var iken
Dürlü dürlü fitneler peydâ olur ‘âlem bu ya
Şevkî

Şevkî, Şâdî ve İsmet’in ortak eleştirdiği insan tipi, makamıyla dünyaya sahip olan gösteriş sahibi câhillerdir:

Merd-i câhil şāhib-i da‘vâ olur ‘âlem bu ya
Gösterişde ‘ârif ü dānâ olur ‘âlem bu ya
Şevkî

Ârif irfân ile göge erse kimse bilmez, câhil makam ile âlim olur:

Kimse bilmez ‘ârifân ‘irfân ile erse göge
Câhilânı cāh ile dānâ olur ‘âlem bu ya
Şâdî

Yok yeri erbâb-ı ‘aşkıñ çarh-ı gerdün içre kim
Cāh ile câhil zevi‘d-dünyâ olur ‘âlem bu ya
İsmet

Muhteva bakımından Tâhirü’l-Mevlevî’nin mahlassız gazeli de yaşadığı çileli hayatın bir aynası (Güngör 1994: 95) olarak diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Diyebiliriz ki yaşadığı yüzyılın

siyâsî ve sosyal durumunun bir yansımısını “âlem bu ya” redifi mihverindeki gazelinde resmetmiştir:

Ser-nüvişt-i millet-i merhûmeden baş eyleyen
Gâh olur beyhûde bir şavvâl olur ‘âlem bu ya

Kör ebe oynar gibi ba’zen siyâsiyyât-ı mülk
Böylece bâzîçe-i eşfâl olur ‘âlem bu ya

C) şâirlerin Âleme Bakışı

Âlem bütün parçalarıyla birlikte ilâhî tecellî ile var olmuştur ve varlığını sürdürür; bu yüzden o Hakk’ın meclâsı [tecellîgâh] veya ilâhî isim ve sıfatların mazharı veya tecellîgâhıdır (El-Hakîm 2005: 610). Bu hakikatin idrâkiyle âleme bakan şâirlerin şiirlerindeki söylemleri şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

- Âlem bir karar üzere değildir.

İlâhî hüviyetin mezâhiri olan bu sırlı âlemde Hakk’ın kuvveti, mazharın kâbiliyetine göre zuhûr etmiştir. O halde bütün âlem, değişikliğiyle Hakk’ın hüviyetinin sûretidir. Onun vahdâniyeti taaddütten münezzehdir. Bu mezâhirde görünen her şey celâl olsun, cemâl olsun, kemâl olsun, kelâm olsun, sıfat olsun, fiil olsun, ne olursa olsun her bakımdan “De ki: Hepsî Allah’tandır” (Nisâ, 4/78) beyanının gereği olarak o tek hakîkattendir (Ankaravî 2007: 299).

Hakk’ın tecellîsinin sürekliliği âlemin bir karar üzere olmayıp dâimî bir değişim içinde olmasına delâlettir.

Bir řarâr üzere deęil hayfâ ki važ’-ı çarĥ-ı dÛn
Gâh ber-câ gâh nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
Mes’ûd

Her dem olmaz bir çarâr üzere mizâc-ı rÛzigâr
Gâh olur germâ gehî sermâ olur ‘âlem bu ya
MeşhÛrî

Luţfına mesrûr olma  ahrına a lâ melûl
Ber- arâr olmaz bilürsün ey dilâ ‘âlem bu ya
Ferîde Hanım

Ber- arâr olmaz cihânda hükmi gerd nu  ebed
‘Aks olur a kâmı dehrin dâ’imâ ‘âlem bu ya
Emîn Zill zâde

 erh-i gerd n ber- arâr olmak murâd üzre muh l
G hi  am g hi s r r devr n olur ‘âlem bu ya
H zn 

Gün to ar a  am olur  amlar da ba’zen Şad olur
Bir  arâr üzre  arâr  tmez zam n ‘âlem bu ya
Emr 

- ** lem zıtlar âlemidir.**

Tasavvuf ve İsl m d  nce tarihinde büyük etkileri bulunan s fi müellif (Kılıç 1999: 20/ 493) İbn Arab ’nin d ny  g r  nde, bütün âlemin Hakk’ın tecell g h  ve bunun sonucu olarak da âlemdeki bütün e y  ve h dis t n da aslında Hakk’ın kendi kendini sınırlandırmaları olduğudur. Bu itibarla V c d (y ni Varlık) âleminin gerçek s retini, aslında bunun “zıtların bir terkibi” olduğu keyfiyetinin dışında idr k etmek mümkün değildir. Biz âlemin gerçek m hiyetini ancak bütün zıtlıkları aynı anda tasdik etmekle anlayabiliriz ( zutsu 2005: 109).

 lemdeki bu h l, âdemin âlemi hakkıyla anlaması sırrına işaret etmektedir. Nitekim eşya, zıtlarıyla tanınır (Uludağ 2001: 392).

Bu âlemde sulh da olur kavga da, ne e de olur m tem de...

 açma öbür-ı ma abbetden yerinde r hat ol
Zev ne ba  Şulh olur  avg  olur ‘âlem bu ya
Safvet Efendi

H dis t-ı kevn  ba maz rind olan Me h riy 
S r olur m tem olur belv  olur ‘âlem bu ya
Me h r 

- **Âlemde hep bir çeşitlilik olup aynılık söz konusu değildir.**

Hak eşyada tecellî eder, yani onlarda zuhur eder ve bu tecelliyle eşyaya varlık verir. Âlemde her nefes devam eden bu tecellî tektir ve tecellîgâhın istidadının değişmesiyle mazharlar da çoğalır. Bu sürekli tecellî yeniden yaratmadır. Hak sürekli tecellî eder, yani âlem daima yeni yaratılış içindedir (El-Hakîm 2005: 608-609). İbnü'l-Arabî'ye göre her an yaratılmakta olan âlem, yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. O buna "el-halku'l-cedîd" adını verir (Uludağ 1989: 2/360).

Keşif ve şühûd ehli mutasavvıflar, bütün âlemin ve âlemdeki varlıkların böyle bir varoluş ve yokoluş içinde olduğunu söylemektedirler. Hakk'ın isimlerinin tecellîleri neticesinde bu varoluş ve yokoluşlar devâm etmekle berâber, bir tecellî için ne devam ve bekâ ve ne de o tecellînin aynen tekrar vukû bulması vardır. Yâni bir tecellîde devam ve tekrar yoktur. Tecellîde devam ve tekrar olmadığı için de tecellîlerin zuhûr yeri olan varlıkların herbirinde ve tamâmında, yâni bütün mazharlarda ne devam ve ne de aynen tekrar vardır (Tahralı 2002: 21).

İbnü'l-Arabî şöyle der: "Hakk'ın işi tecellî etmek; mevcudun işi ise sürekli başkalaşmaktır" (El-Hakîm 2005: 610).¹³ Âlemde de sürekli başkalaşma söz konusudur, bu nedenle hiçbir hâl devamlı değildir: Darlığın ardından ferahlık, yazın ardından kış, vuslatın ardından ayrılık... Tefekkürle âleme nazar edilmelidir. Bu hâl tefekkür ile idrak edilebilir:

Çabz u bastı kıl tefekkür 'âlemînde ol gönül
Faşl-ı sermânın şorı germâ olur 'âlem bu ya
Safvet Efendi
Dil ğam-ı firkatle kim giryân olur 'âlem bu ya
Geh dem-i vuşlat ile ħandân olur 'âlem bu ya
Besnili Sıdkî

¹³ "Âlemde tekrarlanan hiçbir şey bulunmadığından herhangi başka bir şeyle aynı olan bir tek şey bile yoktur. Hattâ 'aynı bir şey' gerçekte müteâkib iki anda bile aynı değildir. Aynı addedilen iki şey gerçekte 'aynı' olmayıp bunlar daha çok 'birbirlerine benzeyen' şeylerdir ve hiç kuşkusuz 'birbirlerine benzemek' demek 'birbirlerinden farklı olmak' demektir. Bununla beraber Zât açısından, değil böyle birbirlerine benzeyen şeyler, birbirlerinden çok farklı olan şeyler dahi tek ve aynı bir şeydir" (İzutsu 2005: 149).

Herkese hâlince bir ihsân olur ‘âlem bu ya
Dâ’imâ giryân iken handân olur ‘âlem bu ya
Fatîn
Dehrîde dil şād iken giryân olur ‘âlem bu ya
Gün olur pür-ğam iken şādân olur ‘âlem bu ya
Hüznî
Gâh yârinden olur ‘âşık cüdâ ‘âlem bu ya
Vaqt olur vuşlat bulur eyler şafâ ‘âlem bu ya
Emîn Zıllızâde

Fusûsu’l-Hikem mütercimi Nuri Gencosman, Şuayb Fassi’nın sonunda şöyle demektedir: “Mutlak vücûdun tecellisi olmasaydı âlem de olmazdı. Mutlak vücûd her an tecellî etmekte ve her tecellî derhal zâil olarak yerine yenisi gelmektedir. Bu var ve yok olma arasındaki zaman pek kısa olduğu için tecellî ötekine bitişik gibi görünmekte ve hissedilmektedir. Kur’ân’da buna âit âyetler vardır. ‘Allah her gün bir şe’ndedir’ (Rahmân, 55/29) meâlindeki âyet, tecellîde tekrar olmadığını ve her giden tecellînin yerine onun aynı değil misli geldiğini te’yîd eder. Çünkü tekrar acizden gelir; mislini icâd etmek ise yeni bir yaratma kudretine delâlet eder” (Muhyiddin-i Arabî 1971: 121 [dipnot nu. 1]).

Âlemde misli olmayan hiçbir şey yoktur, her şeyin bir misli vardır:

*Her kemâl ehline bir hem-tâ olur ‘âlem bu ya
Olmamağ mümkün değil mahzâ olur ‘âlem bu ya
Mişli olmaz şey mi var illâ olur ‘âlem bu ya
Her şecerde çünki bir mîvâ olur ‘âlem bu ya
Olmaz ise sâyesi hem-pâ olur ‘âlem bu ya
Mahvî*

Âlemdeki tecellînin sürekliliğinin idrâkinde olan mevcut hâlin de ebedî olmayacağını bilir, geçmiş ve gelecek endişesinden berî olup ânı yaşar. Zıt gibi görünen hâdiselerin âlemdeki zuhurundan tevhîdi zevk eyler.

Bu nedenle âlemin sevincine de hüznüne de takılmadan zevk almaya bakmak gerekir. Nitekim zevk, hakîkatin tadını almaktır (Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü 2006: 1255-1257) :

Şādına nā-şādına bakma cihānıñ zevke bak
Gāh vaşl-ı yār geh hicrān olur ‘ālem bu ya
Fatīn

Vuşlata elbette ‘aşk eyler mübeddel firqati
Zevke bak ey dil bu ğamlar da geçer ‘ālem bu ya
Leylâ Hanım

Fāni âlemin zevkine de pek güvenmemek gerekir, zira
gülistân külhân olur bülbüle:

İ’timād etme gülistân-ı fenānıñ zevkine
Bir gün ey bülbül saña külhân olur ‘ālem bu ya
Besnili Sıdkî

Hakikatte Mutlak Varlık’ın “Bir” olduğunu bilen aşk ve irfân
ehlinin nazarında her şey “Bir”in tecellisi olduğu için âlemin lütfu da
kahrı da sevinci de kederi de aynıdır, o her şeyi “Bir”in aynasında
görüp “bir”lemiştir:

Luṭf u kahrı bir gelür çarḥıñ ma‘ārif ehline
Zehr ise nüş etdiği şahbâ olur ‘ālem bu ya
Leylâ Hanım

Çarḥdan zann etmesün hâṭırcıgım muğber raķıḥ
Ehl-i ‘aşka bir gelür şād u keder ‘ālem bu ya
Leylâ Hanım

Kılmazam seng-i melâmetden Nazîf aşlâ hâzer
‘Ārife şüretde miḥnetdir şafâ ‘ālem bu ya
Nazîf Şeyh Hasan Dede

- **Kâinat büyük âlem, insan küçük âlemdir.**

Kâinat insanın büyük nüshası, insan ise kâinatın küçük
nüshasıdır (Uludağ 2001: 35). Kâinat, insanda dürülmüştür; ağacın
çekirdekte dürülü halde bulunuşu gibi (Cebecioğlu 2005: 48). İnsan
âlemin bütün sırlarına istidatlı olması yönüyle âlemden ayrılır. Bu
özelliğiyle de insan, âlemin mîzanı olmuştur. İnsan, bir başka

ifâdeyle bir kayıt ve şart olmaksızın insan oluşu bakımından insan, küçük varlığına büyük âlemde yayılmış hakikatleri toplamıştır. Bu nedenle ona küçük âlem (âlem-i sagîr) ve âlemin özeti (muhtasar-ı âlem) adı verilmiştir (El-Hakîm 2005: 49).

Âlemin aslı, kâinât lafzının ma’nâsı (el-Cîlî 2002: 24) âdem, zâhirde âlem-i sagîr, mânâda âlem-i kebîrdir; sûreten insan görünse de onda nice âlemler gizlidir:

‘Ayn-ı ‘âlemden ‘ibâretdir vücûdum Nâ’îlî
Şekl-i âdemde göründüm şüretâ ‘âlem bu ya
Nâ’îlî

D) Âlemi idrâkte şâirlerin tavsiyeleri:

Şiirlerde en çok tavsiye edilen fiiller şunlardır: “seyr et”, “sabr eyle, sabr kıl” ve “hoş gör”. Şâirlerin diğer tavsiyelerini şöyle sıralayabiliriz:

- Gölge ve hayâle benzeyen bu âleme nazar et:

Benziyor zıll ü hayâle et nazar bu ‘âleme
Kimi gelmekte kimi eyler fedâ ‘âlem bu ya
Emrî

- Kimseyi hakir görme:

Kader meçhuldür ve işin sonunda kimin ne olacağı belli değildir. Hakkın ednâ (pek aşağı, âdî) bir kulu mevlâ (efendi, mâlik) olur, âlem böyle bir yerdir.

Görme ahkâr kimseyi cânâ kâder mechûldür
Hakk’ın ednâ bir kulu mevlâ olur ‘âlem bu ya
Safvet Efendi

İltifât et herkese etme haķâretle nigâh
Vaķt olur kim rütbesi a’lâ olur ‘âlem bu ya
Gâlib

Görme mādūnuñda kimse senden ednâ olmasun
Ba’zı ednâ ‘alleme’l-esmâ olur ‘âlem bu ya
Şâdî

Kūşe-i zilletde ednâ gördüğün merd-i faķır
Kışver-i işretde bir sulţân olur ‘âlem bu ya
Besnili Sıdkî

Sâķî-i ‘aşķ sâye-i pîr-i muĝân eyler ‘azîz
Bir faķîr ednâsı dürr-efşân olur ‘âlem bu ya

Mislî

Görme ahkâr kimseyi yek beyza-i nâçizden
Refte refte murğ-ı bî-hem-tâ olur 'âlem bu ya

İsmet

Ey dilâ halkın kimi a'lâ olur âlem bu ya
Sırr-ı Mevlâdır kimi ednâ olur âlem bu ya

İ'tibâr olmaz cihânın rütbe-i bâlâsına
Zîr ü bâlâ pâye ser ser pâ olur âlem bu ya

Rıfat Efendi¹⁴

Zâhirde karınca olan mânâda sultân olabilir:

Cür'asın nûş eyleyen 'uşşâk-ı şeydâ-yı zamân
Zâhirâ mûr ma'nâda sulţân olur 'âlem bu ya

Mislî

Hikmet sırlarını bilen Kays'ı ayıplamaz:

Râz-ı dânyân-ı hikmet Kays'a ta'n eyler mi hiç
Mest olur hüşyâr olur şeydâ olur 'âlem bu ya

Meşhûrî

- **Herkesin kadrini bil:**

Herkesin kadrin bilüp haqqına eyle i'tibâr
Ba'zı ta'bîr-i muhâl rû'yâ olur 'âlem bu ya

Lutfî

- **Gam çekmeden tahammül eyle:**

Her kime êtdim ise cevri-i felekden iştikâ
Dêdiler şabr êt bu da bir gün geçer 'âlem bu ya

Abdî

Sabır ile koruk helva, dut yaprağı atlas olur:

Zevk-i vaşla telh-kâm-ı hicr irür encâm-ı kâr
Şabr ile 'âşık korusuk helvâ olur 'âlem bu ya

Safvet Efendi

¹⁴ bkz. Bilgin, M. Şemsettin (2015), *Adıyamanlı Divan Şairleri ve Şiirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 55.

Şabr kıl her işde hadd eyle ki ol tuğ yaprağı
Bir çiçekli atlas-ı dībā olur ‘âlem bu ya

Mahvî

Bâğ-ı ümmîdi şitâda nâfile geşt eyleme
Şabr ile berg-i semen kemhâ olur ‘âlem bu ya

Hıfzî

Cümlesi şabra tevaqquf eylemişdir zâhidâ
Şabr edersen hām kırık helvâ olur ‘âlem bu ya

Rızâ

Gün doğmadan neler doğar:

Leyle-i hicr ü firâka kıl taḥammül çekme ğam
Toğmadan gün baḡ neler peydâ olur ‘âlem bu ya

Gâlib

Elbette her zorluğun ardından bir kolaylık vardır:

‘Usr ü yüsra kıl tefekkür rûz u şeb zevkinde ol
Gündüz olur leyle-i zulmâ olur ‘âlem bu ya

Gâlib

Mâder-i gerdündan gün toğmadan çok şey toğar
Leyletü'l-ḥublâ demişler hey baba ‘âlem bu ya

Lebîb

Mihnet; sıkıntı, keder ile sevinç ikiz kardeş gibidir. Her gece
yarına, ertesi güne gebedir:

Mihnet ü şādî-i devrân tevâmândır fi'l-meşel
Her gece âbisten-i ferdâ olur ‘âlem bu ya

Fehmî

- **Geçmişten geç, müstakbeli hayal eyleme:**

Geç geçenden eyleme müstakbeli yâ hū ḥayâl
Gör neler olmuş neler ḥâlâ olur ‘âlem bu ya

Safvet Efendi

- **Müstakbele dair bir iddiada bulunma:**

Hoş görüp kimseyle kılma iddi‘â müstakbeli
Bu maḡâm hoş görene dānâ olur ‘âlem bu ya

Lutfî

- **Bir işin evvelini geç sonuna bak:**

Bir işin geç evvelin encâmına eyle nazâr
Bir gün olur bir daği ferdâ olur ‘âlem bu ya
Mahvî

- **Sırlar aynasını dostuna açma, belki bir suret ile düşman olur:**

Keşf-i mir’ât-i serâ’ir eyleme aḥbâba da
Belki bir şüret ile a’dâ olur ‘âlem bu ya
Safvet Efendi

Düşmeninî koy kıabil ise açma dosta râzıyı
Fâş olur sırrınî özünî rüsvâ olur ‘âlem bu ya
Mahvî

Her maḥabbet êtdiginî eşhâşa êtme keşf-i sır
Kimi ṭannâz kimi ehl-i râz olur ‘âlem bu ya
Fâzıl Bosnevî

İnkılâb eyler ṭabâyi’ çün ‘anâşır muḥtelif
Dost iken ‘âlem saña düşmân olur ‘âlem bu ya
Hüznî

- **Alçak kimseye onurunu sarsacak kadar çok yalvarma:**

Âb-ı rüyun dökme her naḥl-i pelîdinî pâyine
Mîve-i maṭlab yâ olmaz yâ olur ‘âlem bu ya
Safvet Efendi

- **Hiçbir zaman ümidini kaybetme:**

Şimdi gönlüm mürde oldıysa rakîb-i şümdan
Bir gün ‘avn-i yâr ile ihyâ olur ‘âlem bu ya
Leylâ Hanım

Nâ-ümîd olmam Türâbî vuşlat-ı dildârdan
Raḥm eder bu ṭâli’im bir gün güler ‘âlem bu ya
Türâbî

Murâdın bugün olmazsa yarın olur bilinmez:

‘Âkılân êtmez ṭarîk-ı kâm-cüyîde şitâb
Maṭlab olmazsa bugün ferdâ olur ‘âlem bu ya

Böyledir kânûn-ı ḥikmet mümkinâtdan tâ ezel
Kimisi olmuş kimi ḥâlâ olur ‘âlem bu ya

Meşhûrî

Ümidin gül bahçesi şimdi perişan ise de bir gün elbet emellerin
goncası açar:

Şahn-ı gülzâr-ı ümîdim şimdi pejmürde ise
Bir gün elbet gonca-i âmâl açar 'âlem bu ya
Cemîl Mahmûd

- **İkbal döseğinde pek uykuya dalma. Gözünü aç, hâtır gözetle:**

Böyle pek h̄ âbîde olma pister-i iqbâlde
Aç gözün hâtır gözetle cā-be-cā 'âlem bu ya
Lebîb

- **Kimsenin âhını alma:**

Kıymet-i vaşlıĝ bilüp ben kılına eyle sezâ
Alma âhın kimseniĝ ey rûy-ı fer 'âlem bu ya
Cemîl Mahmûd

Âlemde kimsenin ettiĝi kimsenin yanına kalmaz:

Ṭıfl-ı nâzım yanına kalur mı zann eylersiĝ âh
Étdiĝiĝ cevri ü cefâyı belle yaz 'âlem bu ya
Leylâ Hanım

- **Başkasının gamıyla şâd olma:**

Düşmenim şâd olsa da bu çekdiğim bâr-ı ĝama
Ol daĝı bir gün olur benden beter 'âlem bu ya
Leylâ Hanım

Çekdiğim âlâm-ı dehre olmasun şâdân 'adüvv
Ol daĝı olur giriftâr-ı belâ 'âlem bu ya
Ferîde Hanım

- **Makam gururuyla muhabbet yolundan sapma:**

Sapma şeh-râh-ı muhabbetden ĝurûr-ı câh ile
Bir düziye gitmez ol yol dâ'imâ 'âlem bu ya
Lebîb

- **Vefâsızca gönül verme, pişman olursun:**

Verme dil zinhâr zamânıĝ dil-firîb maĝbûbuna
Bî-vefâyâ dil veren pişmân olur 'âlem bu ya
Hüznî

- **Takdire rıza göster, elden bir Şey gelmez:**

Çäre takdîre rızâdan başka elden yok gelür
‘Âdet-i rüz [u] Şeb[i] mehmâ olur ‘âlem bu ya
Şâdî

- **İlâhî takdirin hükmünü gözet, başka sohbeta kulak verme:**

Hük-m-i takdîri gözet güş etme ğayrı sohbeti
Ba‘zı nâ-ħaķķ işde çok da‘vâ olur ‘âlem bu ya
Hıfzî

- **Zamâne insanının yergi ve övgüsüne bakma:**

Bakma ķadħ ü medħ-i ebnâ-yı zamâna nîk ü bed
Sen hemân dünyâda işiñi becer ‘âlem bu ya
Abdî

- **Âlemi bâkî sanma, aldanırsın:**

Kim ki bâkî der bu dehri aldanır hem bilmiş ol
Sağa da ķalmaz nihâyet Emriyâ ‘âlem bu ya
Emrî

Âlemdeki güzellikler de bâkî değildir:

Gördüğüm ğüsn-i melâħat Şanma sen bâkî ķalır
Vaķt olur elbet Şolar ğonce-dehân ‘âlem bu ya
Emrî

Sonuç

Klasik Şiir metinlerinin vazgeçilmez âhenk unsurlarından biri olarak redif, Şâirin ilhamını idare ederek yeni bir mânâ âlemine açılmasını sağlayan yola benzemektedir. Bu yolda ilerleyen Şâirin Şahsî ve içinde bulunduğu toplumun psikolojisini, muhayyilesinin zenginliğini aktaran bir târihî belge niteliğindeki rediflere yönelik araştırmaların klasik Türk edebiyatı çalışmalarına sunacağı katkı Őüphesizdir. Bu çalışmalar, hem bir Şâirin Şahsında hem de ortak redif kullanıma yönelik olarak geleneğin çizgisinde yer alan Şâirler arasında yapılmak suretiyle çeşitlendirilebilir. Aynı redifin kullanımı kronolojik olarak değerlendirildiğinde ise yaşanılan târihî ve siyâsî olayların da tesiriyle psikolojisi, değerleri, edebî anlayışı gibi hususiyetleri farklılaşıp Şekillenen bir toplumun resmini ortaya

çıkarmak da mümkün olabilecektir. İşte bu çalışma da bu minvalde yapılacak araştırmalara bir katkı sağlaması niyetiyle kaleme alınmıştır.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Eş'âr*'ın ilk varaklarında “âlem bu ya” redifli dördü tahmis 11 şiirin yer alması söz konusu redifle ilgili araştırmaya yönelmemizde etkili olmuştur. Mecmûada zikredilen şâirlerin 19. yüzyıl şâirleri olmaları ve *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan bilgiye dayanarak zemin şiirin sahibi olarak kabul ettiğimiz Mustafa Safvet Efendi'nin de bu yüzyıl şâirlerinden olması çalışmamızın yüzyılını sınırlandırmıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde 35 şâirin kaleme aldığı beşi tahmis olmak üzere “âlem bu ya” redifli 45 şiir tespit edilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere tespit ettiğimiz şiirlerden yazma nüshalarına ulaşip çeviri yazıya aktardığımız şiirlere çalışmanın sonunda yer verilmiştir.¹⁵ Bunlar arasında daha önce herhangi bir yerde tam metni yayınlanmayan “âlem bu ya” redifli 13 şiir ilk defa ilim âlemine sunulmuştur. İlmî neşri çeşitli çalışmalarla ortaya konan şiirlerin ise tekrara düşmemek adına tam metni verilmemiş ancak çalışmada ilgili yerlerde atıflarla söz konusu şiirlerden de bahsedilmiştir.

“Âlem bu ya” redifi âşikârdır ki muayyen bir felsefeyi hâizdir. Nitekim insanoğlunun mâcerâsının başlangıç yeri olan âlem, insan için âdemiyyet sırrını idrâkte farklı güzergâhları içinde barındıran bir imtihan yeridir. Bir “hâb u hayâl” olarak da tasavvur edilen ve renklerine kanmamak gerektiği birçok fem-i muhsin tarafından da dile getirilen âlemin sırlarının idrâki âdemin kendi özünü bilmesinde en önemli hususlardan biridir. Klasik Türk şiirinde en çok kullanılan mazmunlardan biri olan âlem kelimesinin anlam dünyasının genişliği, zenginliği ve şâirin muhayyilesini farklı açılımlara sevk etmesinin şâirlerin “âlem bu ya” redifine teveccüh göstermesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz şâirler arasında söz konusu redifle en fazla şiir kaleme alan şâir, dört gazelle Murâd Emrî Efendi'dir. Beyit sayısı açısından gazellere baktığımızda en kısa 4

---

¹⁵ İlmî neşri kitap veya tez çalışması ile ortaya konan bu şiirlerde gözden kaçan bazı okuma hatalarının olması, bazı şiirlerdeki nüshalara göre farklı kelime kullanımları bizi şiirleri yeniden okumaya ve mukayeseli olarak nüsha farklarını aktarmaya sevk etmiştir.

beyitlik gazel, Murâd Emrî Efendi tarafından; en uzun 13 beyitlik gazeller ise Besnili Sıdkî ve Mislî tarafından kaleme alınmıştır. Gazellerin hepsinde ortak vezin Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün'dür. Redif ise "olur âlem bu ya" veyâhut "âlem bu ya" şeklindedir. Kafiye de farklılık görülmektedir ve kafiye olan sesler şunlardır: "-â", "- âd", "-âl", "-ân", "- âr", "-âz", "-er", "-ür".

Bu çalışmada makale hacmini aşmamak için tespit edilen kırk beş şiirdeki şekil ve muhtevâ husûsiyetlerine, redifin sağladığı muhteva birlikteliği çerçevesinde şâirlerin âleme bakışlarındaki ortak ve benzer söylemlere, telkin ve tavsiyelere yer verilmiştir. Muhtevaya yönelik araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Âlemin her an tecellîye mazhar olup bir kararda durmaması hakikatine istinaden şâir, beyitte ifâde ettiği hâlin de değişeceğine olan ümidini "âlem bu ya" redifi mihverinde dile getirmeye çalışmıştır.

Bir gölge oyunu olan bu hayat sahnesinin perdesine yansıyan sûretlerin, şekillerin de tıpkı âlemdeki her eşyâda, varlıkta olduğu gibi bir tebdile; değişim ve dönüşüme uğraması mukadderdir. Şâir bu hakikat ilmine vâkıf olduğundan âlemin ne şâdıyla şâdân ne gamıyla gamgîndir. O yalnızca olabileceklerin ihtimalini bilerek âlemi seyreylemekte, ânı yaşamayı tecrübe etmektedir. Zira âlemin hakikatini idrâk eden şâir, bu bakış açısıyla âlemi olduğu gibi kabul etmekte ve bu kabullenişte onun ruh âlemindeki "havf u recâ" hâlinin tezâhürü de görülmektedir.

"Her kemâlin bir zevâli, her zevâlin bir kemâli vardır" düsturunca âlemdeki bu tebeddülât, değişim insanın hiçbir hâlden emin olmaması gerektiğini de hissettirmektedir. Belki bu durum insânî zaafardan kibrin de önüne perde çekmekte, her şeye gücü yeten ve her şeyin O'nun emrinde olduğu Mutlak Varlık'ın rabbaniyeti, izzeti karşısında kulun abdiyyet ve acziyetine de işâret etmektedir.

Genel bir değerlendirme yaptığımızda gazellerde en başta vezin ve redif kullanımındaki ortaklık olmak üzere kafiye'deki yer yer benzerlikler, kelime kadrosu ve buna bağlı olarak muhteva birlikteliği, aynı mevzûnun müşterek bir dil ve üslup ahengi ile ifâde edilmesi aynı gelenekten beslenen şâirlerin kesiştiği noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şâirlerin hayal dünyasının zenginliği, şiir söylemedeki kudretleri, beslendikleri İslâm ve tasavvuf

geleneğindeki bakış, onların söz söyleme, düşüncelerini kaleme almadaki maharetleriyle mısralara aksetmiştir. Tespit etmeye ve değerlendirmeye çalıştığımız şiirler âhenk ve mânânun redif ekserinde bir mâhiyet kazandığını, redifin şiirdeki rolünün önemini ortaya koymaktadır.

“Âlem bu ya” Redifli Şiirler

Tespit ettiğimiz “âlem bu ya” redifli şiirleri sıralarken Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168 numarada kayıtlı Mecmû’a-i Eş’âr’daki sıralama esas alınmakla birlikte ilgili mecmûanın dışındaki şiirlerde nazire, tahmis olanları birbirinin ardından diğerlerini ise şâirlerin vefat tarihleri göz önüne alınarak kronolojik olarak sıralanmıştır.

Safvet (Mustafa Safvet Efendi) (v. 1283/1866-67)¹⁶

- 1 Her zamân bir Vâmık u ‘Azrâ olur ‘âlem bu ya
Nev-be-nev efsâneler peydâ olur ‘âlem bu ya

¹⁶ Mustafa Safvet Efendi’nin gazelini şu eserlerden tespit ettik:

İbnü’l-Emîn Mahmûd Kemâl (1331), *Kemâlîi’s-Safve*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 92, 27^b-28^a.

Dâvud Faîd (1271), *Tezkire-i Hâtimetü’l-Eş’âr*, Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, Nu. 1948, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 241-242.

[M1] *Mecmû’a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 1^b.

[M2] *Mecmû’a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2860, 39^a. [Bu mecmûa bir yüksek lisans çalışması ile tanıtılmıştır. bkz. Karadağ, Selman (2011), *Millî Kütüphane 2860 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 47-48.]

[M3] *Mecmû’a*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con A 647, 56^b. İnciroğlu, Yunus (2018), *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (v.:1b-100b) (İnceleme-Metin Çeviri Yazısı-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 64-66.

Gazeli aktarıken İbnülemin Mahmud Kemâl’in Mustafa Safvet Efendi hakkında *Fatîn Tezkiresi*’ndeki birkaç satırlık bilgiyi çok ileri götüren ve mevcuda yeni bilgiler ilâve eden [Akün 2000: 21/258.] *Kemâlîi’s-Safve*’sini esas aldık. [*Kemâlîi’s-Safve*’de “Bu gazel, Tezkire-i Faîd’de mündericidir.” dipnot kaydı yer almaktadır.] Diğer eserlerdeki kelime farklarını dipnotlarda belirttik.

- 2   Kābz u¹⁷ baştı kıl tefekkür ‘āleminde ol¹⁸ gönül
Faşl-ı sermānuş şorı germā olur ‘ālem bu ya
- 3   Görme aḥkar kimseyi cānā kader mechūldür
Ḥaqq’ıñ ednā bir ḡulı¹⁹ mevlā olur ‘ālem bu ya²⁰
- 4   Zevḡ-i vaşla telḡ-kām-ı hicr érer²¹ encām-ı²² kār
Şabr ile ‘āşık ḡoruk ḡelvā olur ‘ālem bu ya
- 5   Geç geçenden eyleme müstaḡbeli yā hū ḡayāl
Baḡ²³ neler olmuş neler ḡālā olur ‘ālem bu ya
- 6   Al civānlık ‘āleminde²⁴ āhımı²⁵ ey bī-vefā
Vaḡtı ile başıña sevdā olur ‘ālem bu ya²⁶
- 7   Keşf-i mir’āt-i²⁷ serā’ir²⁸ eyleme aḡbāba da²⁹
Belki bir şūret ile a’dā olur ‘ālem bu ya
- 8   Āb-ı rüyuy³⁰ dökme her naḡl-i pelīdiñ pāyine
Mīve-i maḡlab yā olmaz yā olur ‘ālem bu ya³¹

¹⁷ Kābz u: Kābzı [M2], 39^a.

¹⁸ ol: ey [M1], 1^b; İnciroḡlu 2018: 65.

¹⁹ bir ḡulı: bendesi [M3], 56^b.

²⁰ Bu beyit [M1]’de yer almamaktadır.

²¹ irür: éder [M1], 1^b; [M3], 56^b; olur [M2], 39^a.

²² encām-ı: hengām-ı [M2], 39^a.

²³ Baḡ: Gör [M1], 1^b; [M3], 56^b.

²⁴ ‘āleminde: ‘āleminde İnciroḡlu 2018: 65.

²⁵ āhımı: āhı sen [M2], 39^a.

²⁶ Bu beyit [M1]’de yer almamaktadır.

²⁷ mir’āt-i: esrār-ı [M1], 1^b.

²⁸ serā’ir: ser-ā-ser [M2], 39^a.

²⁹ aḡbāba da: aḡbābıña [M1], 1^b.

Bu beyit, [M1]’de 8. beyittir.

³⁰ Āb-ı rüyuy: Āb-ı rüyı [M3], 56^b.

³¹ Bu beyit [M1]’de 7. beyittir.

- 9 Şorma sâkî mâcerâ-yı ‘âlem-i³² âbî bağa
Kaṭresin naḳl eylesem deryâ olur ‘âlem bu ya³³
- 10 Kaçma tâbûr-ı maḥabbetden yeriñde râḫat ol
Zevḳiñe baḳ şulḫ olur ğavgâ olur ‘âlem bu ya³⁴
- 11 Hâk-i Mevlânâ’yı Şafvet sürme-i çeşm eyleyen
On sekiz biñ ‘âlemi bînâ olur ‘âlem bu ya³⁵

Gâlib(Abdulhalîm Gâlib) (v. 1293/1876)³⁶

³² ‘âlem-i: kışsa-i [M1],^{1b}.

³³ Bu beyit, [M1]’de 6. beyittir.

³⁴ Bu beyit [M1]’de yer almamaktadır.

³⁵ İbnülemin, “Şafvet’iñ ekşer eş’arını ḥâvî olduğunu yukarıda söylediğim bir mecmû’ada bu gazeliñ nazîre-i hezliyyesi de varsa da Şafvet’e â’id olup olmadığına ḥükm edemedim.” diyerek ondan birkaç beyt aktarır:

1 Her müderris bekleyüp monlâ olur ‘âlem bu ya
Eskidikçe ḳuds olur şehbâ olur ‘âlem bu ya

2 Eyleyince âh infâz-ı ḳazâsın Hâḳ murâd
‘Aḳlı var ḳann etdiğniñ şeydâ olur ‘âlem bu ya

3 Refte refte rütbesi artar kişiniñ ey püser
Ṭıfl iken bâliğ olur baba olur ‘âlem bu ya

4 Ehl-i neş’e olmaḳ istersenñ ṭayan çevre gözüm
Baḳ şıḳıldıkça üzüm şahbâ olur ‘âlem bu ya

5 Gir niżâma ey yigit ‘asker olup ta’lîm eden
Biñbaşı mîr-i alay paşa olur ‘âlem bu ya [bkz. İbnü’l-Emîn Mahmûd Kemâl (1331), *Kemâlîü’s-Safve*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 92, 28^a-28^b.]

³⁶ Gâlib’in bu gazeli bilinen tek eseri *Mutâyebât-ı Türkiyye*’de yer almamaktadır. bkz. Abdulhalîm Galib, *Mutâyebât-ı Türkiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Nu. 03432; Galip Paşa (2007), *Mutayebat-ı Türkiyye Türkçe Eğlencelikler*, Yay. Haz. Filiz Bingölçe, Ankara: AltÜst Yayınları.

Abdulhalîm Gâlib Paşa’nın gazelini şu eserlerden tespit ettik:

Fatîn, Dâvud (1271), *Tezkire-i Hâtîmetü’l-Eş’âr*, Selimiye Basmalar, Nu. 1948, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 312.

[M1] *Mecmû’a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 1^b

[M2] *Mecmû’a-i Eş’âr*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 25231, 2^b

- 1 Dā'imā bir Qays bir Leylā olur 'ālem bu ya
Bir güle biñ bülbül-i şeydā olur 'ālem bu ya
- 2 İltifāt et herkese etme haķāretle niğāh³⁷
Vaķt olur kim rütbesi³⁸ a'lā olur 'ālem bu ya
- 3 Leyle-i³⁹ hicr ü firāķa kıl taħammül çekme ğam
Toğmadan gün baķ neler peydā olur 'ālem bu ya⁴⁰
- 4 'Usr u yüsřā⁴¹ kıl tefekkür rüz u şeb zevķinde⁴² ol
Gündüz olur leyle-i zulmā olur 'ālem bu ya
- 5 Bir kılına Rabbim eyler ise tevfiķ-i⁴³ refiķ
Mālik-i dünyā vü mā-fihā olur 'ālem bu ya
- 6 Gerçi bī-berg ü şemerdir naħl-i ümmīdim veli
Giderek pür-berg ü müsteşnā olur 'ālem bu ya
- 7 Sikkesi altına Ğālib kim girüp olursa kıl
Maħrem-i esrār-ı Mevlānā olur 'ālem bu ya

Kaya, Şeyma (2019), *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki Hatay 1049 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme, Metin ve MESTAP'a Göre Tasnifi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 218-219.

Gazeli aktarıırken *Fatım Tezkiresi'*nin esas aldık. Diğer eserlerdeki kelime farklarını dipnotlarda belirttik.

³⁷ niğāh: nazār [M1], 1^b; Kaya 2019: 218.

³⁸ rütbesi: rütbe-i [M1], 1^b

³⁹ Leyle-i: Vaşldan [M1], 1^b

⁴⁰ [M2]'de 2. ve 3. beyitlerin yerleri farklıdır.

⁴¹ 'Usr u yüsřā: 'Usri yüsřā [M1], 1^b فَانَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا [Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır.] Kur'ân-ı Kerim, İnşirâh, 94/5. âyet-i kerîmeden iktibas yapılmıştır.

⁴² rüz u şeb zevķinde: dā'imā düfekde [M2], 2^b.

⁴³ tevfiķ-i: tevfiķin Kaya 2019: 218.

Leylâ Hanım (v. 1264/1848)’ın Gâlib’in Gazeline Nazîresi⁴⁴

- 1 Gâh ‘âşık merd-i bî-pervâ olur ‘âlem bu ya
Gâh olur kim târik-i dünyâ olur ‘âlem bu ya
- 2 Luţf u kahrı bir gelür çarhıj ma‘ârif ehline
Zehr ise nûş êtdiđi şahbâ olur ‘âlem bu ya
- 3 Dil çerâğ olmuş iken bezminde sâkî hem-çü mûm
Şimdi kârıj nâz u istignâ olur ‘âlem bu ya
- 4 Vaz’-ı küstâhânemi ‘ayb étme kûy-ı yârda
Vaşla dâ’ir dilde bir hulyâ olur ‘âlem bu ya
- 5 Şimdi göñlüm mürde oldıysa raķib-i şumdan
Bir gün ‘avn-i yâr ile ihyâ olur ‘âlem bu ya
- 6 Yoksa Leylâ Gâlib’i tanzîre şimdi kudretiñ
Hâme bir gün bülbül-i güyâ olur ‘âlem bu ya
- 7 Hânķâh-ı Mevlevî’de çekme ğam gerdündan
Dest-giriñ Hâzret-i Monlâ olur ‘âlem bu ya

Mislî (İsmail Hakkı Mevlevî) (v. 1286/1869)’nin Leylâ Hanım’ın Gazeline Tahmîsi⁴⁵

Tahmîs-i Ğazel-i Leylâ Hanım el-Meşhûr[e] Şâhib[et]i’ d-Divân Raĥmetullâhi ‘Aleyh

- 1 Sâlik-i ‘aşkıñ demi ‘İsâ olur ‘âlem bu ya
Ba’zı rehde şaĥş-ı nâ-bînâ olur ‘âlem bu ya
Bâğ-ı ma’nâda ‘aceb ‘Anķâ olur ‘âlem bu ya

⁴⁴ Leylâ Hâmîd, *Dvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 3147, 25^a.

⁴⁵ İsmail Hakkı Mevlevî, *Dvân-ı Mislî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 00318, 28^a-29^a (54-56); Arvas, Fuat Asım (2010), *Seyyid İsmail Hakkı (Mislî) Dvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 67-68.

- Gāh ‘āşık merd-i bî-pervā olur ‘ālem bu ya*
Gāh olur kim tārık-i dünyā olur ‘ālem bu ya
- 2   *Zann ile vākıf olunmaz ‘āşıkıñ ahvāline*
Zāhidıñ yek zerre şıgmaz bu serā’ir ‘aqlına
Şüret-i hālîñ görüp de açma ağzın dahline
Lutf [u] kahrı bir gelür çarhıñ ma‘ārif ehline
Zehr ise nüş êtdiği şahbā olur ‘ālem bu ya
- 3   *Taht-ı dilde pādişāhım Hāzret-i Monlā-yı Rüm*
Sāyesinde eyleriz her dü cihān içre hüküm
Mümkire nisbet şebān rüz çalarız deff [ü] kudüm
Dil çerāğ olmuş iken bezmiñde sākī hem-çü müm
Şimdi kārıñ nāz u istiğnā olur ‘ālem bu ya
- 4   *Ol putuñ hep nüktesi şimdi bütün eş‘arda*
Cān u dil sermest [ü] hayrān cür‘a-i esrārda
Hāzret-i Hünkār’a oldum tā ezel ikrārda
Vaz‘-ı küstāhānemi ‘ayb êtme kūy-ı yārda
Vaşla dā’ir dilde bir hulyā olur ‘ālem bu ya
- 5   *Egri dil olmaz haberdār emr-i kāf [u] nūn⁴⁶dan*
Āşinā-yı Hākk olur mı bî-naşīb bu nürdan
Neş‘e-yāb olur mı bundan sırr-ı bu mechülđen
Şimdi göñlüm mürde oldıysa rakīb-i şūmdan
Bir gün ‘avn-i yār ile ihyā olur ‘ālem bu ya
- 6   *Münkiri ıdlāle şaldı Mişliyā hep şüretıñ*
Ehl-i ‘irfān meclisinde oldı dā’im şöhretıñ
Bülbül-i Monlā-yı Rümsın artdı derd-i hasretıñ
Yohsa Leylā Ğālib’i tanzīre şimdi kudretıñ
Hāme bir gün bülbül-i güyā olur ‘ālem bu ya

⁴⁶ “Kāf u nūn” olarak mazmunlaşan kelime ilâhî bir emir ve kelâm olan “kūn”dür ve “ol” anlamına gelir (Ceylan 1997: 142). Allah, bir şeyi yaratmak isterse ona yalnız “kūn (ol)” der ve o da hemen olur. (Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; En‘âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü‘min, 40/68) (Yılmaz 1992: 89).

- 7 Eyerim ta‘lîm-i ‘aşkı leyl [ü] rûz Mecnûn’dan
Sözlerimin nazm[ı] her bir gevher-i meknûndan
Neş’e gelmez tab’a zerre ‘akl-ı Eflâţûn’dan
Hânķāh-ı Mevlevî’de çekme ğam gerdûndan
Dest-gîriş Hâzret-i Monlâ olur ‘âlem bu ya

**Bahâr-zâde Ferîde Hanım (v. 1321/1903)’ın Leylâ Hanım’ın
Gazeline Nazîresi⁴⁷**

“Şâ’ire-i Merhûme Leylâ Hanımın Ğazeline Nazîre”

- 1 Gâh dilber cevır eder gâhî vefâ ‘âlem bu ya
Âşinâlar yad olur yad âşinâ ‘âlem bu ya
- 2 Luţfına mesrûr olma kıhrına aşlâ melûl
Ber-ķarâr olmaz bilürsiş ey dilâ ‘âlem bu ya
- 3 Mest-i nâzım pek de maĝrûr olma ħüsn ü ânıya
Sen de ben gibi olursış mübtelâ ‘âlem bu ya
- 4 Çekdiğim âlâm-ı dehre olmasun şādân ‘adüvv
Ol daĝı olur giriftâr-ı belâ ‘âlem bu ya
- 5 Olamazsam peyrevi merhûme Leylâ’nın çi ğam
Tab’ıma bir gün gele ‘avn-i Hüdâ ‘âlem bu ya
- 6 Bu Ferîde âsitân-ı Pîr’e kıldı intisâb
Dest-gîridir anış Şa‘bân Baba ‘âlem bu ya

Mahvî (v. ?/19.yy)⁴⁸

- 1 Herkesiş taķdîr[i] bir gûnâ olur ‘âlem bu ya
Ba’zî devletlü kimi ednâ olur ‘âlem bu ya

⁴⁷ Ferîde Hanım, *Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 436, 20; Çaĝlayan, Bünyamin (2006) (Haz.), *Baharzâde Ferîde Hanım Divanı*, Ankara: Çaĝhan Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, 76.

⁴⁸ “Ğazel-i Mahvî der-İnebolı” *Mecmû’a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 2^a.

- 2 Bir işin geç evvelin encāmına eyle nazār
Bir gūn olur bir dađı ferdā olur ‘ālem bu ya
- 3 şabr kıl her işde ĥadd eyle ki ol tuğ yaprağı
Bir iekli ağlas-ı dībā olur ‘ālem bu ya
- 4 Geç mūrūr tmif iři fikr ū ĥayāl tme řaķın
Nice bī-ma’nā nizā’ ed’ā olur ‘ālem bu ya
- 5 Bir sōzi maķbūl olunmaz bir maĥalle açma kim
Belki sōz maķbūl-i nā-melcā olur ‘ālem bu ya
- 6 Dūřmenin ķoy ķābil ise açma dosta rāzııı
Fāř olur sırrııı zūıı rūs vā olur ‘ālem bu ya
- 7 Ĥākim-i ‘ařķa varup her kim der Maĥvī vūcūd
Ĥūccet-i sevdāsı pūr-imzā olur ‘ālem bu ya

Muĥammes-i Ėazel-i Maĥvī Tahmīs-i řādī⁴⁹

- 1 *Herkesin taķdīr[i] bir gūnā olur ‘ālem bu ya*
Rāzı-ı taķdīr olan dānā olur ‘ālem bu ya
Mā’il-i Leylā dil-i řeydā olur ‘ālem bu ya
Geri řeydā ĥāl-i bī-pervā olur ‘ālem bu ya
Kimi devletlū kimi ednā olur ‘ālem bu ya
- 2 *Bir işin ge evvelin encāmına eyle nazār*
Ĥandelikte ‘ālemin ālāmına eyle nazār
Āline aldanma deĥriıı dāmına eyle nazār
şeş-cihātda ‘ārifiıı ibrāmına eyle nazār
Bir gūn olur bir dađı ferdā olur ‘ālem bu ya
- 3 *şabr kıl her işde şabr eyle ki ol tuğ yaprağı*
Nev-bahār iledir anıı zīneti ĥūsn-i bāđı
Fırşat eyyāmında geçti vuşlatıı cānā ağı
Reng-i al elvān-ı ser-sebze boyanmışken ağı

⁴⁹ *Mecmū’a-i Eř’ār*, Milli Kūtūphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 4a.

Bir çiçekli atlas-ı dîbâ olur ‘âlem bu ya

- 4 *Geç mürür etmiş işi fikr ü hayâl etme şakın
İntizâr-ı düşmeni üstüne mâl etme şakın
Dostuğa dostum cihânda aślâ âl etme şakın
Hâşılı dünyâda bir şey’i melâl etme şakın
Nice bî-ma‘nâ nizâ’ ed’â olur ‘âlem bu ya*
- 5 *Bir sözi maqbûl olunmaz bir maħalle açma kim
Şorilursa muķtezâ-yı haķķını etme ketim
Herkes ile eyle ülfet toslığı tıtma kadîm
Dostı düşmândan ayır cânım efendim sen begim
Belki söz maqbûl-i nâ-melcâ olur ‘âlem bu ya*
- 6 *Düşmeniñ koy kâbil ise açma dosta râzıyı
Söyleme neş’e şafâ encâma bezm-i sâzıyı
Devlet-i hüsünüde haţt-ıla bilüp efrâzıyı
Her huşuşda tıtmaz isenñ sen hafı i‘mâzıyı
Fâş olur sırrıñ özüñ rüsvâ olur ‘âlem bu ya*
- 7 *Hâkim-i ‘aşka varup her kim eder Maħvî vüçüd
Şâbit-i da‘vâ olur her ne der ise hod-be-hod
Var ise bildiklerinñ bu bâbda sen Şâdî unud
Kâtib-i levh-i kalem her ne yazar bulmuş şühüd
Hüccet-i sevdâsı pür-imzâ olur ‘âlem bu ya*

Şâdî (v. ?/19. yy)⁵⁰

- 1 *Her kemâl ehline bir hem-tâ olur ‘âlem bu ya
Olmaz ise sâyesi hem-pâ olur ‘âlem bu ya*
- 2 *Kimse bilmez ‘ârifân ‘irfân ile erse göge
Câhilânı câh ile dâna olur ‘âlem bu ya*
- 3 *Em birine dâver-i pür-ħâzık-ı dehr ba‘zına
Zehr-i mârî mün‘im-i kimyâ olur ‘âlem bu ya*

⁵⁰ “Gazel-i Şâdî” *Mecmû‘a-i Eş‘âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 2a.

- 4   Țalı'i her kimseniñ kendüye olmaz yāveri
Gāh kim devr-i ĥamel delvā olur 'ālem bu ya
- 5   Görme mādūnuñda kimse senden ednā olmasun
Ba'zı ednā 'allemel-esmā⁵¹ olur 'ālem bu ya
- 6   Çäre taqdire rızādan başka elden yok gelür
'Ādet-i rüz [u] Şeb[i] mehmā olur 'ālem bu ya
- 7   Hākim-i Dārā-yı dehrin 'azl-i naşın gözleme
Ba'zı erkām zam iken minhā olur 'ālem bu ya
- 8   Őādiyā mahv-ı vücūd eden țarık-ı Hāk'da⁵²
Dü cihānda bil ki müstešnā olur 'ālem bu ya

Ġazel-i Őādī Tahmīs-i Maĥvī⁵³

- 1   *Her kemāl ehline bir hem-tā olur 'ālem bu ya*
Olmamaĥ mümkin degil mahzā olur 'ālem bu ya
Mişli olmaz Şey mi var illā olur 'ālem bu ya
Her Şecerde çünki bir mīvā olur 'ālem bu ya
Olmaz ise sāyesi hem-pā olur 'ālem bu ya
- 2   *Țalı'i her kimseniñ kendüye olmaz yāveri*
Def' olunmaz emr-i Hāk Hızır olsa anıñ rehberi
Emr-i Hākda sa'd[a] dāhil olmadıĥça aĥteri
Țalı'in olsa bu dehrin bir vezir-i dāveri
Gāh kim devr-i ĥamel delvā olur 'ālem bu ya
- 3   *Görme mādūnuñda kimse senden ednā olmasun*
Bir düşün insān nedir ki başka ma'nā olmasun

⁵¹ 'allemel-esmā: İsimleri öğretti. *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا*. "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti". Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/31. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri> [E.T. 16.04.2024] Âyet-i kerîmeden iktibas yapılmıştır.

⁵² Kelimenin aslı "Hāk"tır lâkin vezin gereği metindeki yazım esas alınarak "Hāk" okunmuştur.

⁵³ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 3^b.

- Kıl tevâzu‘ herkese isterse a‘lâ olmasun
Şöyle ednâ ismi bu ‘âlemde aşlâ olmasun
Ba‘zî ednâ ‘alleme’l-esmâ olur ‘âlem bu ya
- 4 *Kimse bilmez ‘arîfân ‘irfân-ıla erse göge
Olsa meşhûr cân verüp bî-cân-ıla erse göge
Olmayup aqrânı bî-aqrân-ıla erse göge
Çadr[i] dündür ‘arifiñ iz‘ân-ıla erse göge
Câhilânlar câh-ıla dâñā olur ‘âlem bu ya*
- 5 *Em birine dâver-i pür-dârâ-yı dehr ba‘zına
Gizlidir luţfı derûnında o qahrıñ ba‘zına
Çok mazarrat hâli var sevdâ-yı qahrıñ ba‘zına
Semi kimyâ-veş olur ‘âlemde zehrıñ ba‘zına
Zehr-i mârî mün‘im-i kimyâ olur ‘âlem bu ya*
- 6 *Çâre taqdîre rızâdan başka elden yok gelür
Lâ-cerem emr-i Hudâdan başka elden yok gelür
Dergeh-i Hâk‘a du‘âdan başka elden yok gelür
Vüs‘atin bezl ü hebâdan başka elden yok gelür
‘Âdeti rûz [u] şeb-i mehmâ olur ‘âlem bu ya*
- 7 *Hâkim-i Dârâ-yı dehrıñ ‘azl-i naşşın gözleme
Verme ‘ömrin öyle bed-endîşe hâl-i mübheme
Şâh olur ednâ kişi fikr eyle hâl-i ‘âleme
‘Azl-i naşşı çünki teşbîh eylemişler erkâma
Ba‘zî erkâm zam iken minhâ olur ‘âlem bu ya*
- 8 *Şâdiyâ mahv-ı vücûd eden tarîk-ı Hâk‘da⁵⁴
Gözlesün bir ehl-i Hâk‘ ancak refîk-i Hâk‘da
Er gerek ihrâk ola ey dil harîk-i Hâk‘da
Bulunanlar Maḥviyâ hükmi-i nemîk-i Hâk‘da
Dü cihânda bil ki müsteşnâ olur ‘âlem bu ya*

⁵⁴ Kelimenin aslı “Hâk”tır lâkin vezin gereği metindeki yazım esas alınarak “Hâk” okunmuştur.

Lutfî (Çörekçizâde Lutfî) (v. 1299/1881)⁵⁵

- 1 Ba'zî âdem yâr ile a'dâ olur 'âlem bu ya
Yâr [u] a'dâ lahmike lahmâ⁵⁶ olur 'âlem bu ya
- 2 Âb-ı rüyuyla bozulmaz çünkü taqdîr-i ezel
Gâh meşâlih gâh kim şekvâ olur 'âlem bu ya
- 3 Herkesin kâdrin bilüp hakkına eyle i'tibâr
Ba'zî ta'bîr-i muhâl rü'yâ olur 'âlem bu ya
- 4 Hoş görüp kimseyle kılma iddi'â müstağbeli
Bu mağâm hoş görene dânâ olur 'âlem bu ya
- 5 Deme cânâ âb[1] âteşle barışdırmağ muhâl
İmtizâc-ı mâcerâ hâlâ olur 'âlem bu ya
- 6 Bir kişinin dâd-ı Hâk mazhar düşünce sırrına
Kevkeb-i 'ağreb iken zehrâ olur 'âlem bu ya
- 7 Sırr-ı Mevlânâ'da irşâd olmağa sen Luţfiyâ
Gir bu dergâh[da] kişi pîrâ olur 'âlem bu ya

Ġazel-i Luţfî Tahmîs-i Hıfzî⁵⁷

- 1 *Ba'zî âdem yâr ile a'dâ olur 'âlem bu ya*
Ger[ek] a'dâ zehr-ile mâlâ olur 'âlem bu ya
Tıfl-ı 'asra meyl eden bâlâ olur 'âlem bu ya
Sırrına er bu sözün cânâ olur 'âlem bu ya
Yâr [u] a'dâ lahmike lahmâ olur 'âlem bu ya

⁵⁵ "Ġazel-i Luţfî" *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 2^b.

⁵⁶ Kaynaklarda "lahmike lahmi" "eti etimdir" şeklinde geçmektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söylediği ifâde edilen sözden alıntılanmıştır. bkz. Bozkurt, Fuat (2005), Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, İstanbul: Kapı Yayınları, 22.

⁵⁷ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 3^a.

- 2 *Âb-ı rüyuyla bozulmaz çünkü taqdîr-i ezel
Ëtmiş Allâh anı levhe şöyle tahtîr-i ezel
Kilk-i kudretle kader oldu ki taştîr-i ezel
Bozamaz emr-i Hakkı bir şüretle tedbîr-i [ezel]
Gâh meşâlih gâh kim şekvâ olur 'âlem bu ya*
- 3 *Hoş görüp kimseyle kıлма iddi'â müstakbeli
Şandık-ı tab'ı açup şarf etme nakdin hey deli
Nûr-ı vechinde ne ahsen haft-ı taqdîr-i celî
Halk ile uğraşma hoş gör ger olursa kâbili
Bu maqâm hoş görene dânâ olur 'âlem bu ya*
- 4 *Herkesin kadrin biliüp hakkına eyle i'tibâr
Olma süy-ı kaşdına bir kimsenin kaftâ süvâr
Sırr-ı sırr etmek gibi 'âlemde hiç bir şey mi var
Sen seniyle hoş geçin senden yanadır bu şi'âr
Ba'zı ta'bîr-i muhâl rü'yâ olur 'âlem bu ya*
- 5 *Deme cânâ âb[i] âteşle barışdurmak muhâl
Gerçi bu ta'bîr[i] tefsîr eylemek el-hak muhâl
Şuretâ ma'nâ-yı 'aşkıñ ma'nâsı muhtlak [muhâl]
Şimdi 'âlemde bu keyfiyetlere elyak muhâl
İmtizâc-ı mâcerâ hâlâ olur 'âlem bu ya*
- 6 *Bir kişinin dâd-ı Hak mazhar düşünce sırrına
Sinesin eyler siper pîr-i muğânın türine
'Âlemin tutmaz semâ'-ı nâ-halef teztürine
Hâ'il olmaz kimseye tedbîrine taqdîrine
Keveb-i 'akreb iken zehrâ olur 'âlem bu ya*
- 7 *Sırr-ı Mevlânâ'da irşâd olmadıñ sen Lutfiyâ
Girmeden meydân-ı 'aşka sırrına geldi nidâ
Gösterüp bâb-ı velâyetde seni 'aşkıñ sarıya
Gerçi ma'nâ-yı suhanda pîr olduñ Hıfziyâ
Gir bu dergâhda kişi pîrâ olur 'âlem bu ya*

Hıfzî (v.~/19.yy)⁵⁸

- 1 Herkesiñ sevdâsı bir nev'â olur 'âlem bu ya
Gâh endîşe gehî hulyâ olur 'âlem bu ya
- 2 Hük-m-i taqdîri gözet güş etme gayrı sohbeti
Ba'zı nâ-haqq işde çok da'vâ olur 'âlem bu ya
- 3 Tâli'i kendüye yâver kimseye şunsa 'adüvv
Câm-ı zehri hâlet-i şahbâ olur 'âlem bu ya
- 4 Râm-ı dilber küy-y süflîde olursa 'âşıka
Her nefesde Ka'be-i 'ulyâ olur 'âlem bu ya
- 5 Kudret-i Yezdân'[1] seyr ét zerreden buldı vücüd
Raĥm-ı mâderde cesed peydâ olur 'âlem bu ya
- 6 Bâğ-ı ümmîdi şitâda nâfile geşt eyleme
Şabr ile berg-i semen kemhâ olur 'âlem bu ya
- 7 Nükte-i esrârı gerçi Hıfziyâ fâş etdüğün
Rûh-ı Kudsî Meryem-i 'İsâ olur 'âlem bu ya

Ġazel-i Hıfzî Tahmîs-i Luġfî⁵⁹

- 1 *Herkesiñ sevdâsı bir nev'â olur 'âlem bu ya*
Tab'-ı 'âşıq ĥilm olur zorba olur 'âlem bu ya
Ba'zı maĥbûbdan çapağ ibâ olur 'âlem bu ya
Kimi iş cehren kimi ihfâ olur 'âlem bu ya
Gâh endîşe gehî hulyâ olur 'âlem bu ya
- 2 *Hük-m-i taqdîri gözet güş etme gayrı sohbeti*
Emr-i Haqq[a] râzı ol bîhüde etme ülfeti
İltifât ét herkese gül rüyına kıl ĥürmeti

⁵⁸ "Ġazel-i Hıfzî" *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 2^b.

⁵⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 4^b.

- Anlaşılmaz çekme bār bu dünyāniñ nīk [ü] beti⁶⁰
Ba‘zı nā-ḥaḳḳ işde çoğ da‘vā olur ‘âlem bu ya
- 3   Ṭālī‘i kendüye yāver kimseye şunsa ‘adüv
Ser-nigün eyler anı ḥaḳ içre olur şerm-rū
Başkadır Ḥaḳ himmeti hep diñleriz yā sū-be-sū
Zehr[i] nüş eyler ise tevfiḳ-i Ḥaḳḳ éderdi şu
Cām-ı zehri ḥālet-i şahbā olur ‘âlem bu ya
- 4   Rām-ı dilber küy-ı süflüde olursa ‘āşıḳa
Kimisi görür anı kendüye ṭab‘-ı lāyıḳa
Gerçi vuşlat cāna ḳande olsa bunca şādıḳa
İster ise hep vīrān hem étmiş olsun sâ‘iḳa
Her nefesde Ka‘be-i ‘ulyā olur ‘âlem bu ya
- 5   Ḳudret-i Yezdān’[ı] seyr ét zerreden buldı vüçüd
İns [ü] cin ṭayyār beşer bu sırra olmuşdır şühüd
Kilk-i ḳudret eylemişse ismini levḫe ḳuyüd
Ol demi inzāl olur emr eyleyince ol Vedüd
Raḥm-ı māderde cesed peydā olur ‘âlem bu ya
- 6   Bāğ-ı ümmīdi şitāda nāfile geşt eyleme
Şi‘re ta‘līm ét ḳuzum bīhüde lāfı söyleme
Nüktedān ol düşme öyle boş kelām-ı mübheme
Fikre ḳıl şabr eyleyüp düşürme şi‘riñ maḳdeme
Şabr-ıla berg-i semen kemḫā olur ‘âlem bu ya
- 7   Nükte-i esrārı gerçi Ḥıfziyā fāş étdügin
Dil bu sırr-ı Ḥaḳḳ[ı] hem maḫfice naḳḳāş étdügin
Ehl-i diller birbirin esrār[ı] sırdaş étdügin
Luṭfiyā esrār-ı Ḥaḳḳ’a terk-i cān baş étdügin
Rūḫ-ı Ḳudsī Meryem-i ‘İsā olur ‘âlem bu ya

⁶⁰ “bed” kelimesinden muharref olsa gerektir. Kafiyeye uyarlanmıştır.

Rızâ (v. ?/19. yy)⁶¹

- 1 Ehl-i ‘aşkıñ meskeni şahrâ olur ‘âlem bu ya
Mâl [u] mülki cümle hep yağmâ olur ‘âlem bu ya
- 2 Her dile Hâk vèrmemiřdir vaħdet içre keşreti
Ba’zı keşret vaħdet-i dünyâ olur ‘âlem bu ya
- 3 Cümlesi şabra tevaķķuf eylemişdir zâhidâ
Şabr edersen ħâm koric ħelvâ olur ‘âlem bu ya
- 4 Dâ’imâ evrâd [u] ezkârım semâ’-ı çarĥ-ıla
Gâh izħâr u gehî aħfâ olur ‘âlem bu ya
- 5 Kılzüm-i ‘ilm-i ledünnî cüş edüp yâ Hû diyen
Kaçre iken bir büyük deryâ olur ‘âlem bu ya
- 6 Şun’-ı Mevlâdır ‘azîzim kıl taşavvur zâtıñı
Rûĥ-ı Kuds bî-peder-i ‘İsâ olur ‘âlem bu ya
- 7 Mâcerâ-yı *len terânî*⁶²yi edenler istimâ’
Tür-ı ‘aşķ-ı âhda Mûsâ olur ‘âlem bu ya
- 8 Güş edenler *irci’*⁶³ emrin berîr-i ġaybdan
Cânını eyler fedâ mevtâ olur ‘âlem bu ya
- 9 Pür-ķuşûr ammâ Rızâ min ġayrı ĥaddin söyledim
Belki senden bařķa bir şekvâ olur ‘âlem bu ya

⁶¹ “Ėazel-i Rızâ” *Mecmû’-a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 3a.

⁶² لَنْ تُرَبِّي “Sen beni asla göremezsin.” Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/143. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1097/143-ayet-tefsiri> [E.T. 16.04.2024].

⁶³ إِزْجَعِي “Dön”. Kur’ân-ı Kerîm, Fecr, 89/28. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fecr-suresi/6020/27-30-ayet-tefsiri> [E.T. 16.04.2024].

Nazîf (Şeyh Hasan Dede) (v. 1277/1860)⁶⁴

- 1 Her kişi bir güne şa’n eyler başa ‘âlem bu ya
Zu’m eğer mlhidîni ehl-i riyâ ‘âlem bu ya
- 2 Eylerim biş Şekl ile her dem nmâyiş ‘âleme
Kimse bilmez kim nedir bu mâcerâ ‘âlem bu ya
- 3 Geh tenezzül eylerim câyim olur taşte’s-şerâ
Gâh olur zîr-i şudmmde semâ ‘âlem bu ya
- 4 Mncelidir kenz-i nuşkmde nice gevher veli
Gevheri görmez görür şalk ejdehâ ‘âlem bu ya
- 5 Zehr ekersem yâre-i ehl-i dile bulur şifâ
Zehr olur nâdâna ger şılsam devâ ‘âlem bu ya
- 6 Şöyle bir mir’ât-i ‘irfânız bilinmez sırrımız
Herkes e şannıncayız şret-nümâ ‘âlem bu ya
- 7 Kılmazam seng-i melâmetden Nazîf aşlâ şazer
‘Ârife şretde mişnetdir şafâ ‘âlem bu ya

Nâ’ilî (Hâfız Sâlih Nâ’ilî Efendi) (v. 1293/1876-77)⁶⁵
“Nazîre-i Cenâb-ı Nâ’ilî”

- 1 Tâ ezelden oldum ‘âlim âşinâ ‘âlem bu ya
Ėalk-ı ‘âlem şandı biğâne-edâ ‘âlem bu ya

⁶⁴ Nazîf Şeyh Hasan Dede Yenişehirli, *Divân*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1853, 8^a; Karakuş, Gülbeyaz (2013) (Yay. Haz.), *Mevlevî Nazîf Dede Divânçe ve Risâlesi*, İstanbul: Revak Kitabevi, 13-14. *Mecmû’a-i Nezâir*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 2458, 2^b(3)’de “Ėazel-i Ėazret-i Şeyh Nazîf” başlığıyla Nazîf Dede’ye ait bu gazel yer almaktadır.

⁶⁵ *Mecmû’a-i Nezâir*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 2458, 2^b(3). Nâilî’nin bu gazeli *Divânçe*’sinde yer almamaktadır. bkz. Yerli, Zeliha (2021), *Nâ’ilî-yi Cedîd Divânçesi: [İnceleme-Metin-Ėeviri]*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

- 2 Sinede şüret-pezîr olmaz nuķûř-ı kâ'inât
Bir heyûlâdır baņa bu mâsivâ 'âlem bu ya
- 3 Gâh olur sâjem gibi cismim firâş-ı rûy-ı hâl
Gâh olur zîr-i cenâhımda Hümâ 'âlem bu ya
- 4 Kenz-i lâ-yefnâ-yı 'aşkıım hiç tükenmez gevherim
Bilmem 'âlemde nedir faķr u fenâ 'âlem bu ya
- 5 Tütüyâdır çeşm-i haķ-bîne ğubâr-ı tıynetim
Dîde-i nâdânı kılmaz rûşenâ 'âlem bu ya
- 6 Mazhar-ı feyz-i tecellî-i Hüdâdır gönlümüz
Herkeseye bir yüzden oldı rû-nümâ 'âlem bu ya
- 7 'Ayn-ı 'âlemden 'ibâretdir vücûdum Nâ'ili
şekli-i âdemde göründüm şüretâ 'âlem bu ya

Lebîb (Mehmed Lebîb Efendi) (v. 1284/1867)⁶⁶

- 1 Ehl-i nahvet étmesün pek iddi'â 'âlem bu ya
Muķtemeldir 'aks ola bu müdde'â 'âlem bu ya
- 2 Muğber étme gerd-i âzârııla mir'ât-ı dili
Başka şüret gösterir şâyed saņa 'âlem bu ya
- 3 Böyle pek h'âbîde olma pister-i iķbâlde
Aç gözin hâķır gözetle câ-be-câ 'âlem bu ya
- 4 Olsa da bi'l-farz lâf-ı istiķâmet hep dürüst
Sehv de mümkün degil mi ez-ķazâ 'âlem bu ya

⁶⁶ Lebîb Efendi, *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu. 01996, 143^b; Arslan, Mehmet (2022) (Haz.), *İstanbulu Lebîb Dîvânı*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1/275-276.

- 5 Mâder-i gerdündan gün toğmadan çok şey toğar
Leyletü’l-ḥublâ⁶⁷ demişler hey baba ‘âlem bu ya
- 6 Sapma şeh-râh-ı muḥabbetden ğurūr-ı câh ile
Bir düziye gitmez ol yol dâ’imâ ‘âlem bu ya
- 7 Derd-i hicrâna Lebîb eyle taḥammül şimdilik
Bir gün olur râm olur ol mehlikâ ‘âlem bu ya

Fehmî (v. 19. yy ?)⁶⁸

- 1 ‘Aşka dâ’ir cā-be-cā da’vâ olur ‘âlem bu ya
Bir bilinmez müdde‘ā peydâ olur ‘âlem bu ya
- 2 Eylemem her bir perî ruḥsâra ğayrı iltifât
Geh niyâz u gâh istiğnâ olur ‘âlem bu ya
- 3 Gerçi hîç inkâr olunmaz şîve-i ḥükm-i kader
Cevr-i devrândan hele şekvâ olur ‘âlem bu ya
- 4 Eşk-i çeşmim ‘âşıkân pek boş yere olmaz revân
Refte refte vâşıl-ı deryâ olur ‘âlem bu ya
- 5 Zâhidin pek de bakılmaz zühbine encâm-ı kâr
Mâ’il-i zevke mey-i ḥamrâ olur ‘âlem bu ya
- 6 ‘Aks-i devr-i cām-ı dehre bakma olma bî-ḥuzūr
Her zamân bir vaz’-ı nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
- 7 Miḥnet ü şādî-i devrân tevâmândır fi’l-meşel
Her gece âbisten-i ferdâ olur ‘âlem bu ya
- 8 Alma sünbül destiḡe dilber görüp reşk etmeden
Perçemi ‘anber gibi büyâ olur ‘âlem bu ya

⁶⁷ *Leyletü’l-óublâ*: yüklü gece.

⁶⁸ *Mecmû’a*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con A 647, 56^b. Yaptığımız araştırmalar, ulaşabildiğimiz Fehmî mahlaslı şâirlere ait divanlardan bu gazelin sahibi Fehmî’nin kimliğini tespit edemedik.

- 9 Köhne taqvīm-i nücūm-ı dehre etmem i'tibār
Neyse aḥkām-ı kader icrā olur 'ālem bu ya
- 10 Fehmiyā muḥtāc-ı feyż-i ma'nevīyim her zamān
Dest-gırım Ḥazret-i Mevlā olur 'ālem bu ya

Mes'ūd (v. 19. yy ?)⁶⁹

- 1 Lāl olur ḥāmem gehī güyā olur 'ālem bu ya
Şād olur dil gāhi[ce] ğam-zā olur 'ālem bu ya
- 2 Bir karar üzre degil ḥayfā ki vaz'-ı çarḥ-ı dūn
Gāh ber-cā gāh nā-ber-cā olur 'ālem bu ya
- 3 Āzmāyiş olmuş-iken ikisi de 'aşq-ıla
Biri Mecnūn birisi Leylā olur 'ālem bu ya
- 4 Defter-i jurnale şıgmaz derd-i 'aşkı söylesem
Ser-güzeştım nüsha-i kübrā olur 'ālem bu ya
- 5 Bir tecellide degil ebnā-yı Ādem baq hele
Kul olur çaker olur Dārā olur 'ālem bu ya

---

⁶⁹ "Gazel-i Mes'ūd Efendi", *Mecmû'a*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con A 647, 57^a. Kaynaklarda, 19. yüzyılda yaşamış şu vakte kadar kimliği tespit edilen Mes'ūd mahlaslı "Sa'deddin-i Mar'aşı", "Mes'ūdül-Mar'aşı" olarak tanınan bir şâiri görmekteyiz. Şâirin bir divanın varlığına dâir kaynaklarda bilginin bulunmamasından, şiirlerinin yer aldığı mecmûalarda da bu gazelin yer almamasından dolayı elimizdeki mevcut mecmûada zikredilen şâirin o olup olmadığı hakkında net bir şey söyleyemiyoruz. bkz. Alıcı, Lütfi (2004), "Tezkirelere Göre Kahraman Maraşlı Divan Şairleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2: 70; Alıcı, Lütfi, "Mes'ūd, Sa'deddin-i Mar'aşı", <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesud-sadeddini-marasi> [25.10.2023]; Gül, Ayşe Yasemin (2018), *Milli Kütüphane 87 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metnin Çeviri Yazısı-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 167-168; Karageçen, Ömer Ali (2019), *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (v.:1b-206a) (İnceleme-Metnin Çeviri Yazısı-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 339-341.

- 6 Hânkâh-ı ‘aşkda âyîn-i ‘uşşâk böyledir
Tıfl-ı endek-sâl ki baba olur ‘âlem bu ya
- 7 Nâvdân-ı hâme almaz reşha-i nâçizesin
Mâcerâmız kaçresi deryâ olur ‘âlem bu ya
- 8 Böyledir ahvâl-i ‘âlem dâ’imâ bây ü gedâ
Şekve-sâz-ı mihnet-i dünyâ olur ‘âlem bu ya
- 9 Şimdi ‘aşrın şâ’iri Mes‘ûd cenâb-ı Fehmîdir
Her zamân bir nev-edâ peydâ olur ‘âlem bu ya

Necmî (Mehmed Necmeddîn) (v. ?/19. yy)⁷⁰

- 1 Dergehiñde şaf tıutup efgân eder ‘âlem bu ya
Nice ‘âşık dem çeker devrân eder ‘âlem bu ya
- 2 İltifât étseñ n’olur üftâdeler kıan içmeden
Tâb-ı ruhsârın dilim süzân eder ‘âlem bu ya
- 3 Bu ne setrdir kimse bilmez görmedik gün dek yüzün
Vuşlatın ârzü edüp efgân eder ‘âlem bu ya
- 4 Kaşların mihrâbına secde kılar ‘âşıkların
Râh-ı kecden kâfirân imân eder ‘âlem bu ya
- 5 Hâtem-i Tay nâmına bir haţt-ı buţlân çekdi ol
Sâ’iline vuşlatın ihsân eder ‘âlem bu ya
- 6 Kaşusın étmiş küşâd eyler taleb mihmânını
Hî an-ı himmetle dilim şâdân eder ‘âlem bu ya
- 7 Necmiyâ fevt olmadan hengâm-ı fırsat sa’y kııl
Kaşusunda ‘âşığın kıurbân eder ‘âlem bu ya

---

⁷⁰ Necmî, Mehmed Necmeddîn, *Divân*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9248, 82^b (163); Tiker, Savaş (2003), *Necmî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 97.

şevkî (Hasan Tahsîn İstanbulî) (v. ?/19. yy)⁷¹

- 1 Merd-i cāhil řāhib-i da‘vā olur ‘ālem bu ya
Gösterişde ‘ārif ü dānā olur ‘ālem bu ya
- 2 Zırva te‘vīlin edüp řālib ‘imāretde heves
Meşrebince fāzıl-ı yektā olur ‘ālem bu ya
- 3 Kendüyi ‘allāme-i devrān muşannif şann edüp
Hı‘āce-i dānā gibi güyā olur ‘ālem bu ya
- 4 Birtaķım zındıķlar keş ü kerāmet ‘arz edüp
Kışb-ı a‘zam mürşid-i vālā olur ‘ālem bu ya
- 5 Uydurur tāc u ‘abā vü hırķayı kendüsine
Kisve-i pīrān ile pīrā olur ‘ālem bu ya
- 6 Çār mezhebden geçen erbāb-ı şirk ü bātlılıķ
Kıavl ü zu‘mı kendüye fetvā olur ‘ālem bu ya
- 7 Bū’l-‘aceb kim böyle mezhebsiz herif dünyāda hem
İ‘tibār u mesnede ahrā olur ‘ālem bu ya
- 8 Cin fikirli böyle ebnā-yı zamāne var iken
Dürlü dürlü fitneler peydā olur ‘ālem bu ya
- 9 Zāhid[ā] ta‘yīb etme ‘āřık-ı āvāreyi
Bād-veş ol bādiye-peymā olur ‘ālem bu ya
- 10 Rāh-ı ‘ařķ içre tekāpū-yı murād etmekdedir
Bir gün olur vāřıl-ı Mevlā olur ‘ālem bu ya

---

⁷¹ şevkî Hasan Tahsîn İstanbulî, *Divān*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8857, 45^a; Taşdelen, İşhak (2014), *şevkî Hasan Tahsîn İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 505-506.

- 11 Faqr-ıla fahr⁷² eyleyen Şevkî serîr-i hâkde
Pâdişâh-ı mülk-i istiğnâ olur ‘âlem bu ya

Leylâ, (Leylâ Hanım) (v. 1264/1848)⁷³

1. Gazel

- 1 Dönmüyor gönlümce çarh-ı kîne-ver ‘âlem bu ya
Bir gün elbette murâdımca döner ‘âlem bu ya
- 2 Âh-ı dil-süzum görüp ‘ayb étmeyin faşl-ı bahâr
‘Âdet olmuş bülbülâna nâleler ‘âlem bu ya
- 3 Hâyli müddet âh u feryâd eyledim ammâ çi sūd
Yâre te’sîr étmedi âh-ı seher ‘âlem bu ya
- 4 Çarhıdan zann étmesün hâtırcığım muğber rakîb
Ehl-i ‘aşka bir gelür şâd u keder ‘âlem bu ya
- 5 Düşmenim şâd olsa da bu çekdiğim bâr-ı gâma
Ol dahi bir gün olur benden beter ‘âlem bu ya
- 6 Vuşlata elbette ‘aşk eyler mübeddel firqati
Zevke baq ey dil bu gâmlar da geçer ‘âlem bu ya
- 7 Êtme şekvâ devr-i Hân Maḥmūd’dur Leylâ ne gam
Böyle qalmaz şâd olur ehl-i hüner ‘âlem bu ya
- 8 Meclis-i ‘irfânda devrân étmesün mi Mevlevî
Rüz u şeb devr étmede şems ü kamer ‘âlem bu ya

⁷² الفَقْرُ فُخْرِي وَ بِهِ أَفْتَحُ: Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 87, hadis nu. 1835.

⁷³ Leylâ Hâmid, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 3147, 25^a-25^b; Leylâ Hanım (2018), *Leylâ Hanım Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 136-138, (e-kitap)

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla-hanim-divani.html> [E.T. 23.03.2024].

2. Gazel

- 1 Gül eder nâz eyleyüp bülbül niyâz ‘âlem bu ya
Ben dêmem ey ğonca eyle terk-i nâz ‘âlem bu ya
- 2 Bülbül aĝlarsa eder pervâneler maĥv-ı vücûd
Şaĝla derdin ister et ifşâ-yı râz ‘âlem bu ya
- 3 Tıfl-ı nâzım yanına ğalur mı zann eylersin ğâh
Ëtdigin cevri ü cefâyı belle yaz ‘âlem bu ya
- 4 Ehl-i zevĝe ‘âdet etmişdir bu nüzhet-ĝâhda
Aldadır her gün bu çarĝ-ı ğoĝĝa-bâz ‘âlem bu ya
- 5 ĝâh firĝat ĝâh vuşlatdır bu miĝnet-ĝânede
ĝâh şiven ĝâh ney tanbûr u sâz ‘âlem bu ya
- 6 Bir gün erbâbı yine fehm eyler erbâb-ı dili
Töy görüp düşmen beni şandıysa ĝaz ‘âlem bu ya
- 7 İş mi Leylâ ğâh ile a‘dâdan aĝz-ı intikâm
Tür hele baĝ sevdigim geĝsün bu yaz ‘âlem bu ya

Fehmî (İşkodralı) (v. 1270/1853-54)⁷⁴

- 1 Herkesin başında bir sevdâ olur ‘âlem bu ya
Ehl-i dil hep vâlih ü şeydâ olur ‘âlem bu ya
- 2 Sîneden ‘aşĝ olmasun zâ’il mecâzî olsa da
Âb-ı engür giderek şahbâ olur ‘âlem bu ya

---

⁷⁴ *Dvân-ı Fehmî*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Basma/BB000002308, 40-41; İçli, Ahmet (2019), *İşkodralı İbrahim Fehmî Divanı*, İstanbul: Kitabevi, 148-149; *Şiir Mecmû’ası*, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel Yz K 000355, 58^b; Dertligarip, Ayşe (2021), *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel-Yz-K 0355 Nolu Şiir Mecmuası (40b-88b Varak) Transkripsiyonlu Metni ve MESTAP’a Göre Tasnifi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, 145-146.

- 3 Sen hemân dūr olma kırbından o şūhuı rüz [u] şeb
Bezm-i keşret vuşlat-ı tenhâ olur ‘âlem bu ya
- 4 Dıyık-ı ‘ayşından elem çekmez tevekkül ehli kim
Câlis-i ser-sufre-i ni‘mâ olur ‘âlem bu ya
- 5 Baıkma her murğ-ı za‘îfi bî-per ü bâl olsa da
Dem gelür kim hem-per-i ‘Ankâ olur ‘âlem bu ya
- 6 Her hilâl ebrüyı endek-sâl iken sevmek gerek
Gün olur bir bedr-i vehr-ârâ olur ‘âlem bu ya
- 7 Tekye-i ‘aşkıında devrân eyleni Fehmî gibi
Mazhar-ı imdâd-ı Mevlânâ olur ‘âlem bu ya

İsmet (Diyarbakırlı İsmet Efendi) (v. 1273/1857)⁷⁵

- 1 Naıl-i meşrebce nice mîvâ peydâ olur ‘âlem bu ya
Zevke bak yokdan neler peydâ olur ‘âlem bu ya
- 2 Görme aııkâr kimseyi yek beyza-i nâçizden
Refte refte murğ-ı bî-hem-tâ olur ‘âlem bu ya
- 3 Yıkma bu deryâ-yı mişnet içre bir dil-keştîsin
Bâd-bân-ı ‘aşka bir a‘dâ olur ‘âlem bu ya
- 4 Ğamze-i ser-tîziıe dil bağılamakdan ‘âşıkân
Derd alur dermân bulur şeydâ olur ‘âlem bu ya
- 5 Süz-ı âh u medd-i âhımdır bugün ey mehlikâ
Aııker-i dilden şerer-efzâ olur ‘âlem bu ya
- 6 Yok yeri erbâb-ı ‘aşkııı çarlı-ı gerdün içre kim

⁷⁵ Fatîn, Dâvud (1271), *Tezkire-i Hâtîmetü’l-Eş’âr*, Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, Nu. 1948, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 299; Fatîn Davud (2017), *Hâtîmetü’l-Eş’âr (Fatîn Tezkiresi)*, Haz. Ömer Çifçi, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html> [E.T. 23.03.2024].

- Câh ile câhil zevi'd-dünyâ olur 'âlem bu ya
- 7 Çek tekâpü 'âleminde bu firâkı ser-te-ser
Bir temennâ-yı vişâl imâ olur 'âlem bu ya
- 8 Ğam-küsâr olsam ne mâni' zirve-i hicrân ile
Kîmyâ-yı behceti me'vâ olur 'âlem bu ya
- 9 'Âlem-efrûz bir güzel cân u ciger mevcûd iken
Zâhidiñ derdi faķaķ gûştâ olur 'âlem bu ya
- 10 Gel revân ol yâ gibi cûy-ı irâdetle müdâm
Menziliñ Mevlâ bilür a'lâ olur 'âlem bu ya
- 11 Ğam yeme aġyâr için zerre gönüldeñ 'İşmetâ
Çünkü her Fir'avn'a bir Mûsâ olur 'âlem bu ya

Meşhûrî (Selânikli Ahmed) (v. 1274/1857)⁷⁶

- 1 Merd-i aġķar gâhice vâlâ olur 'âlem bu ya
'Abd-i kemter Hûsrev ü Dârâ olur 'âlem bu ya
- 2 Kemterin bir ķaķreye yâver olunca feyz-i Hâķ
Fikr erişmez ġavrine deryâ olur 'âlem bu ya
- 3 Sâye-i şeh-bâl-i baġt u tâlî' -i pür-zürda
Niceler ġüncişķ iken 'Anķâ olur 'âlem bu ya
- 4 Pâķ-tıynetde hemîşe aşlıñ olmaz medġali
Seng-i ġârâdan ġüher peydâ olur 'âlem bu ya
- 5 Merkez-i Yûsuf'da olmaz dilber ammâ dil-pesend
Şad deġer maġbûb-ı müsteşnâ olur 'âlem bu ya

⁷⁶ Meşhûrî Selânikli Ahmed, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nu. 05356, 43^b-44^a; Selanikli Meşhûrî Ahmed Efendi (2017), *Meşhûrî Dîvânı*, Haz. Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlıġı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüġü, 127-128, (e-ķitap)

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196428/selanikli-meshuri-divani.html>

[E.T.

25.03.2024].

- 6 Her dem olmaz bir karar üzre mizâc-ı rûzigâr
Gâh olur germâ gehî sermâ olur ‘âlem bu ya
- 7 Râz-ı dānāyān-ı hikmet Kays’a ta’n eyler mi hiç
Mest olur hüşyâr olur şeydâ olur ‘âlem bu ya
- 8 Cünbiş-i nâ-sâz-ı rindāna bakılmaz zâhidâ
Bezm-i meyde şulh olur gavgâ olur ‘âlem bu ya
- 9 ‘Âkılân etmez tarîk-ı kām-cüyide şitâb
Maṭlab olmazsa bugün ferdâ olur ‘âlem bu ya
- 10 Böyledir kânûn-ı hikmet mümkinâtdan tâ ezel
Kimisi olmuş kimi hâlâ olur ‘âlem bu ya
- 11 Sen hemân tut vādî-i temkîni vaz’-ı çarh-ı dün
Yâ becâ yâhūd nâ-ber-câ olur ‘âlem bu ya
- 12 Hâdişât-ı kevne bakmaz rind olan Meşhûriyâ
Sûr olur mâtem olur belvâ olur ‘âlem bu ya

Fatîn, (Dâvud Fatîn Efendi) (v. 1283/1866)⁷⁷

- 1 Herkese hâlince bir ihsân olur ‘âlem bu ya
Dâ’imâ giryân iken handân olur ‘âlem bu ya
- 2 Şādına nâ-şādına bakma cihânıñ zevke bak
Gâh vaşl-ı yâr geh hicrân olur ‘âlem bu ya
- 3 Ol tabîb-i nâza söyle derdiñi ey derd-mend
Belki birgün derdiñe dermân olur ‘âlem bu ya
- 4 Leylî-i zülf-i nigāra bağlanan ehl-i hıred
Kışsa-i Mecnûn gibi destân olur ‘âlem bu ya

⁷⁷ Fatîn, Dâvud b. Hâlid (1288), *Dîvân-ı Fatîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Basma Bağışlar, Nu. 02418, İzzet Efendi Matbaası, 66; Erdoğan, Mehtap (2007) (Haz.), *Fatîn Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi, 61.

5   Āhımı ol řūh-ı ğaddār almasun söyle Faşın
İncinür birgün o da giryān olur ‘ālem bu ya

Türâbî (Yanbolulu Hacı Ali Türâbî) (v. 1285/1868)⁷⁸

1   Her biri bir hāle dūř olmuş gider ‘ālem bu ya
Eksik olmaz dünyede serden gider ‘ālem bu ya

2   Bir qarār üzre çevirmez devrini çarh-ı felek
Gāhî ‘aksi gāh murād üzre döner ‘ālem bu ya

3   Kimse bilmez görünürde kandedir sūd u ziyān
Her kişi nef’in tecessüsde gezer ‘ālem bu ya

4   Var ki ādem bunda çalmışdır melāmet şablını
Her küdürerden berī kılmış gezer ‘ālem bu ya

5   Böyle kes var ‘ömri gitmiřdir hebā bīhūdeye
Yok yedinde ben gibi lāyık hüner ‘ālem bu ya

6   Gāh tüvān-ger sīm ü zer cem‘inde püyān rüz [u] şeb
şöyle bī-rāhāt gedālardan beter ‘ālem bu ya

7   Nā-ümīd olmam Türâbî vuşlat-ı dildārdan
Raħm eder bu řālī‘im bir gün güler ‘ālem bu ya

---

⁷⁸ *Divān-ı Türâbî*, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4290, 8b-9a; Çanaklı, Levent Ali (2002), *Türâbî Divanı Metin İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 59; Azar, Birol (2005), *Türâbî Divânı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 376.

Mislî (İsmail Hakkı Mevlevî) (v. 1286/1869)⁷⁹

- 1 Katre-i dil baħr-ı bî-pâyân olur ‘âlem bu ya
Zât-ı ‘ârif manzar-ı Sübhân olur ‘âlem bu ya
- 2 Ateş-i ruhsâr-ı sâķīye yanup pervâne-veş
Şem‘-i dil envâr-ı ‘âlî-şân olur ‘âlem bu ya
- 3 Gevher-i meknûn-ı ‘ilmullâh cemâl-i Ka‘bemiz
Gavş-ı ‘arşullâh hemîn seyrân olur ‘âlem bu ya
- 4 Bâğ-ı firdevsiñ güli sermest olur kılsa nazâr
‘Akl-ı ervâh [u] melek ħayrân olur ‘âlem bu ya
- 5 Yek nigâhı buldurur rindâna tâmm-ile fenâ
Sâliki sâğar-keş-i peymân olur ‘âlem bu ya
- 6 Cür‘asın nûş eyleyen ‘uşşâķ-ı şeydâ-yı zamân
Zâhirâ mûr ma‘nâda sultân olur ‘âlem bu ya
- 7 Her kime düşse nigâhı reng-i bî-rengân olur
Der-reh-i Ĥünkâr‘da yek cân olur ‘âlem bu ya
- 8 Tûr-ı luţfunđan tecellî eylese bir ‘aşıķa
Şâĥib-i keşf enver-i ġufrân olur ‘âlem bu ya
- 9 Luţf-ı Rabbânî erüp bir sâlike tevfiķ-i Ĥaķ
Ol velâyet taĥtna ĥâķân olur ‘âlem bu ya
- 10 Ğonca-i ġülzâr-ı cennetdir ĥaţ u ebrûları
Ehl-i ‘aşķa kıble-i burĥân olur ‘âlem bu ya
- 11 Âsitânında seriñ ferş eyleyen sâlikleri

⁷⁹ İsmail Hakkı Mevlevî, *Dîvân-ı Mislî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma, Nu. 00318, 42^a-42^b (82-83); Arvas, Fuat Asım (2010), *Seyyid İsmail Hakkı (Mislî) Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 110-111.

Mest-i bākī lāubālī cān olur ‘ālem bu ya

12 Sākī-i ‘aşk sāye-i pīr-i muġān eyler ‘azīz
Bir faķır ednāsı dürr-efşān olur ‘ālem bu ya

13 Bāġ-ı ‘aşkında mişāl-i bülbül-i şeydā gibi
Şubh olunca Mişliyā giryān olur ‘ālem bu ya

Ābidīn (Zeynelābidīn Efendi) (v. 1292/1876)⁸⁰

1 Dilberā her dilde bir sevdā olur ‘ālem bu ya
Söylenilmez aşl-ı sırr ifşā olur ‘ālem bu ya

2 ‘Ukde-i gönlüm su’ālinden sebep n’oldı ‘aceb
N’olacak vaşlıġ için hulyā olur ‘ālem bu ya

3 Dem-be-dem bir dürlü efsün eyleyüp çeşmiġ dile
Böyle ihsān ‘āşıka ra’nā olur ‘ālem bu ya

4 ‘Aklımı yağmā için etdiġ perişān zülfini
Bu şeb-i hicrāne de ferdā olur ‘ālem bu ya

5 Şubh-ı sādık-veş cemāl-i yārim eylerse tülū‘
Hep raķībān ķahr-ıla a’mā olur ‘ālem bu ya

6 Söylenince derd-i dil efzūn olur ġayrı yeter
Olsa ancak bu ķadar imā olur ‘ālem bu ya

7 ‘Ābidīn’e luţf edüp bir ġün Cenāb-ı Kibriyā
Belki dil tā’ib olur a’lā olur ‘ālem bu ya

---

⁸⁰ Ābid Efendi, *Dıvānçe*, Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Y 0534, 26^b.

Fâzıl (Bosnalı Mehmed Fâzıl Paşa) (v. 1300/1882)⁸¹

- 1 Dilirübâlarda ʃabîʻî nâz olur ‘âlem bu ya
Çâr u nâ-çâr ehl-i dil dem-sâz olur ‘âlem bu ya
- 2 Her maḥabbet êtdigiñ eşḥâşa êtme keşf-i sır
Kimi ʃannâz kimi ehl-i râz olur ‘âlem bu ya
- 3 Ehl-i ‘iffet mu‘teber olmaz cihânda bir zamân
Müfsid ü ğammâz olan mümtâz olur ‘âlem bu ya
- 4 Çarḥ-ı nâdân şâhib-isti’dâda êtmez i’tibâr
Bed-menişler lâyıq-ı i’zâz olur ‘âlem bu ya
- 5 Ğayrıdan ‘irfânı Fâzıl êtme taḥşîle heves
Ṭab’ına ilhâmı Pîr’iñ bâz olur ‘âlem bu ya

Abdî (Karahisârî) (v. 1302/1884-85)⁸²

- 1 Her şafâya der-każâdır bir keder ‘âlem bu ya
Şanma gülşende dikensiz gül biter ‘âlem bu ya
- 2 Ehline îrâş-ı ḥayşiyet êderken ez-kaḍîm
Bâdî-i tevbiḥ olur şimdi hüner ‘âlem bu ya
- 3 Var iken erbâb-ı dâniş bir le’îmi dehr êder
Zevḳ-yâb-ı lezzet-i şîr ü şeker ‘âlem bu ya

---

⁸¹ el-Mevlevî, Şerîfzâde Mehmed Fâzıl b. Mustafa el-Bosnevî, *Dîvân-ı Fâzıl Bosnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, Nu. 00703, 73^a-73^b; Duman, Mehmet Âkif (2005), *Fâzıl Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 240; Koyuncu, Zeynep (2007), *Mehmed Fâzıl Efendi Dîvânı’ndaki Gazeller (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2. Cilt, 61.

⁸² *Dîvân-ı Abdî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 207, 74^a; Sağlam, Hacer (2011), *Abdî-i Karahisârî ve Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 254-255.

- 4   Kıadr-i hayşiyâtını bilme yolında cân virür
Sînesin nâmûsına eyler siper ‘âlem bu ya
- 5   Her kime êtdim ise cevr-i felekden iştikâ
Dédiler şabr êt bu da bir gün geçer ‘âlem bu ya
- 6   Bağma kıadđ ü medđ-i ebnâ-yı zamâna nîk ü bed
Sen hemân dünyâda işiği becer ‘âlem bu ya
- 7   Gerdişinde içtirâdı yok bu dehrin ez-ezel
Gâh ‘aks ü geh murâd üzre döner ‘âlem bu ya
- 8   Peyrev-i kilik-i cenâb-ı nâzım olduğ ‘Abdiyâ
N’ola êtsem ben de ibrâz-ı hüner ‘âlem bu ya

Nâzî (Yozgatlı) (v. 1319/1902)⁸³

- 1   Cevr kıılmağdan uşanmaz dil-rübâ ‘âlem bu ya
Artırur dilde keder zûlm ü cefâ ‘âlem bu ya
- 2   Tiğ-ı hasret yâreler açdı dile zağm üstine
Cânımı almağ diler bağ ‘âdetâ ‘âlem bu ya
- 3   Ben derim illâ vişâl ol kâfirin ağzında lâ
Hiç kabûl olmaz recâ vü ilticâ ‘âlem bu ya
- 4   Dostlar seng-i ihânetle yıkar hâtır kıomaz
Kıalmamış bir ferdde mihr ü vefâ ‘âlem bu ya
- 5   Gülmedim luţfın görüp bir dem-i çarđ-ı zâlimin
Nâ-tecellim böyle bağtım Nâziyâ ‘âlem bu ya

⁸³ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 25231, 1a.

Emîn (Zillî-zâde Hacı Emîn Efendi) (v. 1323/1905)⁸⁴

- 1 Gâh yârinden olur ‘âşık cüdâ ‘âlem bu ya
Vaqt olur vuşlat bulur eyler şafâ ‘âlem bu ya
- 2 Eyleyüp cây-ı meserretten yaña ‘atf-ı ‘inân
Gezdirür erbâb-ı ‘aşkı câ-be-câ ‘âlem bu ya
- 3 Bir zamân nâlân olurken külbe-i aHzânda
Güş eder gülşende ferhunde şadâ ‘âlem bu ya
- 4 İzîrâb eyyâmı geçdi geldi hengâm-ı ferağ
Zevk-yâb olmağda dil şubh u mesâ ‘âlem bu ya
- 5 Ber-çarâr olmaz cihânda hükmi gerdünüş ebed
‘Aks olur aHkâmı deHriş dâ‘imâ ‘âlem bu ya
- 6 Çarğ-ı ğaddâr imtinân eyler iken ehl-i dile
Şimdi reşk etmekde bâ-‘avn-ı Hüdâ ‘âlem bu ya
- 7 ‘Arz-ı istiğnâ eder rindâne meşrebdir Emîn
Âb-ı rû dökmekde erbâb-ı riyâ ‘âlem bu ya

Cemîl (Köprülü-zâde Mahmûd Cemîl Bey) (v. 1332/1914)⁸⁵

- 1 Çekme ğam gerdündan ey dil yeter ‘âlem bu ya
Hicr-i dildâr bir gün elbette geçer ‘âlem bu ya
- 2 Bilmezim yâ Rab niye müncerr ola hâlim benim
Dâ‘imâ dönmekde çarğ-ı kîne-ver ‘âlem bu ya

---

⁸⁴ Zillî-zâde Hacı Emîn Efendi, *Dîvânçe*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 300, 28b; Güven, Ahmet Emin (1994), *Zillî Zade Hacı Emin Efendi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 90.

⁸⁵ Cemîl Mahmûd Bey, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 171, 2a; Ünsal, Gamze (2013), *Cemîl Mahmûd Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 38-39.

- 3 Nā-resādır gerçi efgānım bu vādide begim
Vaqt olur kim gūşıña eyler eşer ‘ālem bu ya
- 4 Kıymet-i vaşlıñ bilüp ben kılına eyle sezā
Alma āhun kimseniñ ey rüy-ı fer ‘ālem bu ya
- 5 Şahñ-ı gülzār-ı ümīdim şimdi pejmürde ise
Bir gün elbet gonca-i āmāl açar ‘ālem bu ya
- 6 Müşk-i zülfin dağıdırsa yārimiñ bād-ı şabā
Olurız biz de ganīm-i büy-ı ter ‘ālem bu ya
- 7 Gerçi yüz döndirdi bizden şimdilik ol māh-rū
Var niyāz eyle Cemilā raħm eder ‘ālem bu ya

Emrî (Murād Emrî Efendi) (v. 1335/1916)⁸⁶

1. Gazel

- 1 Kimi āh eyler kimi feryād ü zār ‘ālem bu ya
Kimi derde mübtelā dermān arar ‘ālem bu ya
- 2 Kimi pāzār-ı maħabbette kimi sevdā çeker
Bir bir ardınca görür kār u ĥasār ‘ālem bu ya
- 3 Kimi almış zevke talmış rüz u şeb cānānını
Kimi ĥasret ağıyor leyl ü nehār ‘ālem bu ya
- 4 Kimi hicrān kūşesinde zār ü zār cānān deyu
Kimi yār eyler kimi terk-i diyār ‘ālem bu ya
- 5 Kimi de Emrî gibi mecnūn gezer şahrārarı
Kimi de bir kūşede eyler qarār ‘ālem bu ya

---

⁸⁶ Murād Emrî (1330), *Dıvān-ı Murād Emrî*, Bursa: Matbaa-i Emrî, 2-3; Öztahtalı, İbrahim İmran (2009), *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Dıvanı*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 972, 974-976.

2. Gazel

- 1 Kimi ğam-âlūd kimi eyler şafâ ‘âlem bu ya
Kimi de sevdâ-yı ‘aşka mübtelâ ‘âlem bu ya
- 2 Kimi cānānım deyu feryād ü zār eyler tūrur
Kimi aldırılmaz kimi eyler hayâ ‘âlem bu ya
- 3 Benziyor zıll ü hayâle et nazār bu ‘âleme
Kimi gelmekte kimi eyler fedâ ‘âlem bu ya
- 4 Şād u hürrem şandıĝıñ bir gün gelür ğam-nāk olur
Kimi luţfa kimi qahradır sezâ ‘âlem bu ya
- 5 Kim ki bākī der bu dehri aldanır hem bilmiş ol
Saña da qalmaz nihâyet Emriyâ ‘âlem bu ya

3. Gazel

- 1 Her göñül şād kimi de nâ-şād olur ‘âlem bu ya
Kimi de bir gül için feryād olur ‘âlem bu ya
- 2 Kimi Leylāsın dilerken bulmada Mevlāsını
Kimi Mecnūn kimi de Ferhād olur ‘âlem bu ya
- 3 Kimi ister şeyh-i kāmil ki bula irşādını
Kimi de destin öpüp irşād olur ‘âlem bu ya
- 4 Kimi mesken taĝları eyler tūrur Mecnūn gibi
Kimi de her ğamlara mu’tād olur ‘âlem bu ya
- 5 Emrī bilmiş bilmiyor zann etme derhāl ‘âlemi
Kimi vīrān kimi de ābād olur ‘âlem bu ya

4. Gazel

- 1 Bülbül eyler her zamān āh u fiĝān ‘âlem bu ya
Rūy-ı gül görmek için bir gülsitān ‘âlem bu ya
- 2 Gün toĝar akşām olur ğamlar da ba’zen şād olur

Bir karar üzere karar etmez zaman 'alem bu ya

3 Gördüğüm hüsn-i melâhat şanma sen bâkî kalur
Vaqt olur elbet şolar gonce-dehân 'alem bu ya

4 Bir perîniñ hasreti derdi gamından şimdilik
Emriniñ olmağdadır hâli yaman 'alem bu ya

Tâhirü'l-Mevlevî (v. 1370/1951)⁸⁷

1 Gâh insân nâ'il-i iqbâl olur 'alem bu ya
'Âric-i eflâk-i 'âlü'l-'âl olur 'alem bu ya

2 Gâh darb-ı muşta-i takdîre uğrar eñsesi
Şadme-i idbâr ile pâ-mâl olur 'alem bu ya

3 Gâh bir hiçden 'ibâretken çıkar her şey olur
Fikrini infâz için fa'âl olur 'alem bu ya

4 Gâh her şeyken düşer bestî-i hiç-â-hiçede
Mevki'î dūçâr-ı istibdâl olur 'alem bu ya

5 Gâh olur ki cümle 'indinde görürken ihtirâm
Gâh bir şekvâ-yı kıl [ü] kâl olur 'alem bu ya

6 Gâh olur ki fethine hasret çekenler meclisiñ
Seddine, yâ feshine meyyâl olur 'alem bu ya

7 Fi'l-i mâziden çekilmek korkusuyla şığaya
Ba'zılar vehhâm-ı istikbâl olur 'alem bu ya

8 Ser-nüvişt-i millet-i merhūmeden bahş eyleyen
Gâh olur beyhūde bir kavvâl olur 'alem bu ya

---

⁸⁷ *Beyânü'l-Hak* (1327), 6/142: 2551; Güngör, Zülfikar (1994), *Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, 95-96.

- 9 Bir tarafda böyle hır gür, bir tarafda gîr ü dâr
Hûn-ı nâ-ğak çöllere seyyâl olur ‘âlem bu ya
- 10 Kör ebe oynar gibi ba‘zen siyâsiyyât-ı mülk
Böylece bâzîçe-i eţfâl olur ‘âlem bu ya
- 11 Dûd-ı ğafletden çararmış ufķumuz inşâf edin
Belki bir nûr-ı hüdâ cevval olur ‘âlem bu ya

Kaynakça

- Abdulhalim Galib, *Mutâyebât-ı Türkiyye*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Nu. 03432.
- Âbid Efendi, *Dîvânçe*, İstanbul: Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Y 0534, 26^b.
- AKÜN, Ömer Faruk (2000), "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 21: 249-262.
- ALBAYRAK, Nurettin (2007), "Redif", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 34: 523-524.
- ALICI, Lütfi (2004), "Tezkirelere Göre Kahraman Maraşlı Divan Şairleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2: 65-72.
- ALICI, Lütfi, "Mes'ûd, Sa'deddîn-i Mar'aşî (d. ?/?-ö. ?/19. yüzyıl)" <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesud-sadeddini-marasi> [E.T. 27.03.2024].
- Ankaravî, İsmail Rusûhî (2007), *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, Yay. Haz. Mehmet Demirci, İstanbul: Vefa Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet (2022) (Haz.), *İstanbulu Lebîb Dîvânı*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Cilt.
- ARVAS, Fuat Asım (2010), *Seyyid İsmail Hakkı (Mislî) Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- AYDEMİR, Yaşar ve Halil Çeltik (2012), *Kafiyenin Şiiri Şiirin Kafiyesi Divan Şiirinde Kafiye Hünerleri*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

- AZAR, Birol (2005), *Türabî Divânı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Beyânü'l-Hak* (1327), 6/142: 2551.
- BİLGİN, M. Şemsettin (2015), *Adıyamanlı Divan Şairleri ve Şiirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1989), “Âlem”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2: 357-360.
- BOZKURT, Fuat (2005), *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2. Cilt.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2005), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Cemîl Mahmûd Bey, *Dîvân*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 171, 2^a.
- CEYLAN, Ömür (1997), “Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”, *İlmî Araştırmalar*, 5: 141-152.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf (1997), *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Terc. ve Şerh Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük: (a-den)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Cilt.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (2006) (Haz.), *Baharzâde Ferîde Hanım Divanı*, Ankara: Çağhan Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

- ÇANAKLI, Levent Ali (2002), *Türabî Divanı Metin İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- ÇAVUŞOĞLU, Halime (2019), "Dört Asır Dört Şair Bağlamında Divan Edebiyatında Dünya Algısı", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 224-240.
<https://doi.org/10.29000/rumelide.541014>.
- DETLİGARİP, Ayşe (2021), *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel-Yz-K 0355 Nolu Şiir Mecmuası (40b-88b Varak) Transkripsiyonlu Metni ve MESTAP'a Göre Tasnifi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı.
- DİLÇİN, Cem (2011), "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Y. 36, C. LII, S. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 78-247.
- Dîvân-ı Abdî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 207, 74a.
- Dîvân-ı Fehmî*, Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Basma/BB0000002308, 40-41.
- Dîvân-ı Türâbî*, Ankara: Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4290, 8^b-9^a.

- DUMAN, Mehmet Âkif (2005), *Fâzıl Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- el-Cîlî, Abdülkerîm (2002), *İnsân-ı Kâmil*, Müt. Abdülaziz Mecdi Tolun, Yay. Haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul: İz Yayıncılık.
- El-Hakîm, Suad (2005), *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- el-İsfahanî, Rağîb (2010), *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, Müt. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları.
- el-Mevlevî, Şerîfzâde Mehmed Fâzıl b. Mustafa el-Bosnevî, *Dîvân-ı Fâzıl Bosnevî*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, Nu. 00703, 73^a-73^b.
- Erdoğan, Mehtap (2007) (Haz.), *Fatîn Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi.
- Fatîn Davud (2017), *Hâtîmetü'l- Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, Haz. Ömer Çifçi, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html> [E.T. 23.03.2024].
- Fatîn, Dâvud (1271), *Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eş'âr*, Edirne: Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, Nu. 1948, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhu.
- Fatîn, Dâvud b. Hâlid (1288), *Dîvân-ı Fatîn*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Basma Bağışlar, Nu. 02418, İzzet Efendi Matbaası.

- FELDMAN, Walter (1997), "Imitatio in Otoman Poetry: Three Ghazals of the Mid-Seventeenth Century", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 21, No. 2, 41-58.
- Feride Hanım, *Eş'âr*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 436, 20.
- Galip Paşa (2007), *Mutayebat-ı Türkiyye Türkçe Eğlencelikler*, Yay. Haz. Filiz Bingölçe, Ankara: AltÜst Yayınları.
- GÖNÇER, Süleyman (1991), *Afyon İli Tarihi*, Afyon: İleri Ofset Matbaacılık, II. Cilt.
- GÜL, Ayşe Yasemin (2018), *Milli Kütüphane 87 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metnin Çeviri Yazısı-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- GÜNEŞ, Kadir (2009), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ravza Yayınları.
- GÜNEŞ, Mustafa (2000), *Yozgatlı Hüznî Divânı (II) (İnceleme-Metin)*, Yozgat: Yozgat Belediyesi.
- GÜNGÖR, Zülfikar (1994), *Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.
- GÜVEN, Ahmet Emin (1994), *Zillî Zade Hacı Emin Efendi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

<http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/osmanlimuzigi.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2017/07/821-U%C5%9F%C5%9Fak-Gazel-Hafiz-Osman.mp3> [E.T. 07.01.2024].

<https://kuran.diyaret.gov.tr>

İbn Manzûr (1997/1418), *Lisânü'l-Arab*, Nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 9. Cilt.

İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl (1331), *Kemâlî's-Safve*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 92, 27^b-28^b.

İÇLİ, Ahmet (2019), *İşkodralı İbrahim Fehmî Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
İNCİROĞLU, Yunus (2018), *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (v.:1b-100b) (İnceleme-Metin Çeviri Yazısı-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

İZUTSU, Toshihiko (2005), *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, Çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

KARADAĞ, Selman (2011), *Millî Kütüphane 2860 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

KARAGEÇEN, Ömer Ali (2019), *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (v.:1b-206a) (İnceleme-Metin Çeviri Yazısı-İndeks)*,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

KARAKUŐ, Gülbeyaz (2013) (Yay. Haz.), *Mevlevî Nazif Dede Dîvânçe ve Risâlesi*, İstanbul: Revak Kitabevi.

Kâşânî, Abdürrezzak (2004), *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.

KAYA, Doğan (1991), *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KAYA, Şeyma (2019), *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki Hatay 1049 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme, Metin ve MESTAP'a Göre Tasnifi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

KILIÇ, Mahmud Erol (1999), "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20: 493-516.

KOYUNCU, Zeynep (2007), *Mehmed Fâzıl Efendi Dîvânı'ndaki Gazeller (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2. Cilt.

KÖKSAL, M. Fatih (2006), *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KURNAZ, Cemâl (1995), "Divan Şiirinde Belge Redifler", *Yedi İklim*, 10/67: 65-68.

- Lebîb Efendi, *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu. 01996, 143^b.
- Leylâ Hâmid, *Dîvân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 3147, 25^a-25^b.
- Leylâ Hanım (2018), *Leylâ Hanım Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla-hanim-divani.html> [E.T. 23.03.2024].
- MACİT, Muhsin (1996), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet ([t.y.]), *Türkçe- Arapça Sözlük*, İstanbul: Vilâyet Yayınları.
- Mecmû'a-i Eş'âr*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1168, 1^b-4^b.
- Mecmû'a-i Eş'âr*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2860, 39^a.
- Mecmû'a-i Eş'âr*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 25231, 1^a, 2^b.
- Mecmû'a-i Nezâir*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, Nu. 2458, 2^b (3).
- Mecmû'a*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con A 647, 56b-57^a.
- Mehmed Şemseddin (1997), *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları.

- Meşhûrî Selânikli Ahmed, *Dîvân*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nu. 05356, 43^b-44^a.
Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (2006), Ed. Zafer Erginli, İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Mevlevî, İsmail Hakkı, *Dîvân-ı Mislî*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Nu. 00318, 28^a-29^a (54-56), 42^a-42^b (82-83).
- Muallim Naci (1307), *İstılâhât-ı Edebiyye*, İstanbul: (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiyye Matbaası.
- Muallim Naci (1996), *Edebiyat Terimleri İstılâhât-ı Edebiyye*, Haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd.
- Muhyiddin-i Arabî (1971), *Fusûsü'l-Hikem*, Trc. M. Nuri Gencosman, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Murâd Emrî (1330), *Dîvân-ı Murâd Emrî*, Burusa: Matbaa-i Emrî, 2-3.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça- Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Nazîf Şeyh Hasan Dede Yenişehirli, *Dîvân*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1853, 8^a.
- Necmî, Mehmed Necmeddîn, *Dîvân*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9248, 82^b (163).
- OKUYUCU, Cihan (2015), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- ORAL, M. Zeki (1955), *Niğdeli Şair ve Âşıklardan: Orta Köylü Âşık Tahirî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, Ankara: Yeni Matbaa.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2006), "XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk*

Dünyası Edebiyat Tarihi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 7: 29-117.

ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2009), *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

ÖZTEKİN, Özge (2017), “XIX. Yüzyıl Divan Edebiyatı Hakkında Bazı Tespitler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26: 253-280.

SAĞLAM, Hacer (2011), *Abd-i Karahisârî ve Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

SARAÇ, M. A. Yekta (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.

SARI, Mevlût ([t.y.]), *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: Bahar Yayınları.

SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat (2017), *Dîvan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Âmil Çelebioğlu İçin Yazdıklarım*, İstanbul: Hiper Yayın.

Selanikli Meşhurî Ahmed Efendi (2017), *Meşhurî Dîvânı*, Haz. Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196428/selanikli-meshuri-divani.html> [E.T. 25.03.2024].

- Şemseddin Sâmi (1999), “Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz”,
Haz. Mehmet Kalpaklı, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*,
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 28-31.
- Şevkî Hasan Tahsîn İstanbulî, *Dîvân*, Ankara: Milli Kütüphane,
Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8857, 45^a.
- Şiir Mecmû’ası*, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Bel Yz K 000355, 58^b.
- Tâhir’ül-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lüğatı*, Neşre Haz. Kemâl Edib
Kürkçüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TAHRALI, Mustafa (2002), “Fusûsu’l-Hikemde Tezadlı İfâdeler ve
Vahdet-i Vücûd”, Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem
Tercüme ve Şerhi II*, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın,
İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayınları, 9-38.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*,
İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TAŞ, Bünyamin (2013/1), “Divan Şiirinin ‘Âlemleri””, *Türk Kültürü
Araştırmaları Dergisi*, 81-101.
- TAŞDELEN, İshak (2014), *Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı
(Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- TİKER, Savaş (2003), *Necmî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- TUĞLUK, İbrahim Halil ve Özkan Ciğa (2021), *Besnili Sıdkî Dîvânı*,
İstanbul: Lale Yayıncılık.

- ULUDAĞ, Süleyman (1989), “Âlem” [Tasavvuf], *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2: 360-361.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ÜNSAL, Gamze (2013), *Cemîl Mahmûd Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- YERLİ, Zeliha (2021), *Nâ’ilî-yi Cedîd Divançesi: [İnceleme-Metin-Çeviri]*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- YILMAZ, Mehmet (1992), *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Zillî-zâde Hacı Emîn Efendi, *Dîvânçe*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 300, 28^b.

Baykara Meclisi'nden Yansımalar
-Boşanma ve Yeniden Evlenme, İnşâlar, Latifeler, Zekâ ve
Hesap Tahmin Etme Oyunları-12

Ahmet KARTAL

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-1589> ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>

ahmetkartal38@gmail.com

Atıf Bilgisi: Kartal, Ahmet. "Baykara Meclisi'nden Yansımalar -Boşanma ve Yeniden Evlenme, İnşâlar, Latifeler, Zekâ ve Hesap Tahmin Etme Oyunları-12". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 524-559. <https://doi.org/10.15247/devdersisi.1493526>.

Geliş Tarihi	31.05.2024
Kabul Tarihi	18.06.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî tarafından Farsça olarak kaleme alınan ve iki ciltten oluşan *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği geniş ve önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*in ikinci cildinde yer alan ve Türkistân coğrafyasındaki Türk kültür hayatına ışık tutup bunu günümüze aktaran üç bölümün tercümesine yer verilecektir. Bunlardan ilk bölüm, kocası tarafından boşanan Âhengerânlı bir kadının yeniden evlenmesinden ve dönemin maharet sahibi tabiplerinden Mevlânâ Abdullah-ı Tabîb ile meşhur terzilerinden Üstâd Alî-i Hayyât için yazılan üç inşâdan/sanatlı mektuptan oluşmaktadır. İkinci bölüm, bizzat sultanın isteği üzerine "hikâyet" başlığı altında yazılan 19 latifeden meydana gelmektedir. Üçüncü bölüm ise yine sultanın buyruğu üzerine yedisi Farsça, beşi Arapça olan toplam on iki zekâ ve hesap tahmini oyununu içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma ve yeniden evlenme, ferman, latife, zekâ ve hesap oyunları.

Reflections From Baykara Assembly
-Divorce and Remarriage, Constructions, Jokes, Intelligence
and Calculation Guessing Games-12

Ahmet KARTAL

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi i University Faculty of Arts and Sciences
Department of Turkish Language and Literature, Eskişehir Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-1589> ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>

ahmetkartal38@gmail.com

Citation: Kartal, Ahmet. "Reflections From Baykara Assembly -Divorce and Remarriage, Constructions, Jokes, Intelligence and Calculation Guessing Games-12". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 524-559. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1493526>.

Date of Submission 31.05.2024

Date of Acceptance 18.06.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Bedâyi'u'l-vekâyi', written in Persian by Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîf and consisting of two volumes, attracts attention especially with the extensive and important information it contains about Turkish culture and social life. In this study, the translation of three chapters in the second volume of Bedayi'u'l-vekâyi, which shed light on the Turkish cultural life in the Turkestan geography and conveys it to the present day, will be included. The first part of these consists of the remarriage of a woman from Âhengerân who was divorced by her husband, and three artistic letters written for Mevlânâ Abdullah-ı Tabib, one of the skillful physicians of the period, and Ustad Alî-i Hayyât, one of the famous tailors. The second part consists of 19 jokes written under the title of "stories" upon the request of the sultan himself. The third part includes a total of twelve intelligence and calculation guessing games, seven in Persian and five in Arabic, upon the order of the sultan.

Keywords: *Divorce and remarriage, edict, jokes, clever and calculating games.*

Giriş

Dünya üzerinde büyük ve gelişmiş kültür ve medeniyet kuran milletlerden birisi, hiç şüphesiz Türklerdir. Mâverâünnehir ve Türkistân bölgesi, özellikle Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül ederek gelişip tekâmüle erdiği önemli coğrafi mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Bu bölgeler, hassaten hem ilim, sanat ve edebiyata ilgi duyup önem veren hem de âlim, sanatkâr ve şairi destekleyip himaye ederek onların çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortamlar hazırlayan Türk asıllı sultanlar ile devlet adamları tarafından çeşitli sanat eserleri ve mimarî yapılarla donatılarak bayındır hâle getirilmiştir. Türk-İslâm medeniyetinin inşa edildiği bu coğrafyada, Herât, Merv, Beykent, Buhârâ, Semerkand, Taşkend, Faryâb, Kâşgar ve Hârezm gibi büyük şehirler, daha erken devirlerden itibaren bir kültür merkezi hâline gelmiş ve buralarda ilim ve irfan yönünden büyük gelişmeler görülmeye başlanmıştır (bak. Kartal 2017: 13; 2014: 249-50). İşte **Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfi**¹ tarafından **Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han** adına Tacik Farsçası ile kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, bu coğrafyada var olan Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetine ait bazı dikkat çekici bilgileri ihtiva etmesi yönüyle önemlidir. Hatıra türünde olan eserde hem Vâsîfi hem dönemin ileri gelen şairleri hem de önceki dönemlerde yetişen şairlere ait şiirler de bulunmaktadır. Eserde bazen bu şiirlerin yazılma sebepleri ve ihtiva ettiği anlamlar da dile getirilmektedir. Oluşturulan ilmi, edebî ve eğlence meclislerine yer verildiği de görülmektedir. Özellikle olay ve hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda sade bir dil ve üslup tercih edilirken âlim, sanatkâr ve hüner sahibi kişilerin tavsifi ile çeşitli doğa ve mekân tasvirlerinde süslü ve sanatlı bir dil ve üslup kullanıldığı görülmektedir. Vâsîfi bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, dost ve tanıdıklarını, Herât'ta yaşadığı ve Mâverâünnehir'e gitmek zorunda kaldığı süreçlerde şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır. Bunun yanında, bu bölgelerde yaşayan seçkin kimselerin şahit olup naklettiği çeşitli olay ve hikâyeler de onlardan naklen eserde yer almaktadır (geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 768-769). Bu çalışmada, bahsedilen

---

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfi hakkında geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 759-763.

eserde yer alan üç bölümün serbest Türkçe tercümesine yer verilmiştir.

I

Bu çalışmaya konu olan birinci bölüm, “ در ذکر نشان آوردن زن آهنگرانی از نزد حضرت اعلی خاقانی سیونج خواجه خان به نام سلطان الاعظم الاكرم كیلدی آهنگرانی از نزد حضرت اعلی خاقانی سیونج خواجه خان به نام سلطان الاعظم الاكرم كیلدی / *Âhengerânlı bir kadının Yüce Hakan Süyünç Hâce Han'dan Ulu ve Soylu Sultan Kildi Muhammed (Allah mülkünü daim ve ebedi eylesin)'in namına nişan/ferman alıp gelmesinin/getirmesinin zikri hakkında*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce 930/1523-1524 yılında **Muzafferüddîn Sultân Muhammed'in Piskent** yakınlarında bulunan **Leklekân** yaylasında otağını kurduğu bir gün saltanat tahtında otururken aralarında **Hazret-i Süyünç Hâce'nin** yönetiminde bulunan vilayetin şeyhüslislâmı olan **Hâce Abdurrezzâk, Tayyib-i Kend-i Bâdâmî, Mevlânâ Sa'id-i Türkistânî, Mevlânâ Abdülmü'min** ve **Mevlânâ Ahmed-i Semerkandî'nin** de bulunduğu devlet erkânı ve ileri gelenlerin huzuruna teşrif ettikleri ve bunların her birinin daha önce kendileri için tahsis edilen ve belirlenen mahallerde yerlerini aldıkları belirtilmiştir. Akabinde **Süyünç Hâce Han'ın** kocası tarafından talakiselase ile boşanmış bir kadının kendi isteği üzerine yeniden kocasıyla barıştırılarak evlenmesinin sağlanması isteğinin belirtildiği fermanının **Sultan Kildi Muhammed'e** bizzat kadın tarafından getirilmesi ve sultanın da bu evliliği gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetlere yer verilmektedir.

Daha sonra sultanın haremindedir bulunan kişilerden birinin tedavisi için **Semerkand'dan Şâhruhiyye'ye** getirilen **Mevlânâ Mîr Kelân-ı Tabîb'in** tavsiyesi üzerine **Mevlânâ Abdullah-ı Tabîb'in** davet edilmesi için Vâsîfî tarafından yazılan iki inşâyaya yer verilmiştir. Bölümün sonunda ise dönemin meşhur terzilerinden **Üstâd Hüseyin-i Hayyât** için yazılan bir inşâ bulunmaktadır (bak. Vâsîfî 1350: 3-10).

Âhengeranlı Bir Kadının Kocasını Tarafından Talakıselase ile Boşanması ve Yeniden Evlenmesi

930/1523-1524 yılında **saltanat-meâb**/saltanat sahibi, **ma'delet-intisâb**/adaletli, **zıllullahi (te'âlâ) fi'l-arzeyn**/Yüce Allah'ın iki cihandaki gölgesi, **müte'âlî fi'l-âlemeyn**/iki cihanda (dünya ve ahirette) aziz şanı yüceltilmiş, **kehfu'l-enâm**/mahlûkâtın sığınağı, **mugîsü'l-müslimîn**/Müslümanların yardımcısı, **mazhar-ı esrâr-i zıllullahi fi'l-arzeyn**/Allah'ın iki cihandaki gölgesinin sırlarının mazharı, **وَتَجْعَلُهُمُ الْوَارِثِينَ** ayetinin² nurlarının doğuş yeri, **el-muhtas bi-'inâyeti'l-meliki'l-ahad**/tek ve eşsiz melikin inayetiyle seçilmiş **Muzafferüddîn Sultân Muhammed** (öl.939/1532)³ ki Allah onun devletinin bekası ve devamı için adaleti yeryüzünde yaymış ve hâkim kılmıştır, **Piskent**⁴ yakınlarında bulunan **Leklekân**⁵ yaylasında kurmuş olduğu hayme/çadır ve hargâhının/otağının alemleri ile serâperde/büyük çadır ve bargâhının/sultan çadırının kubbesi, gökyüzündeki ayyûk⁶ yıldızı/gökyüzünün en yüksek noktası ile ay ve güneşin zirvesine ulaşıyordu. Bir gün o yüce sultan, saltanat tahtına oturmuştu. Devlet erkânı ve ileri gelen kişilerin her biri, daha önce kendileri için tahsis edilen ve belirlenen mahallerde yerlerini aldılar. **Hazret-i Süyünç Hâce**'nin yönetiminde bulunan vilayetin şeyhüslislâmı olan **Hâce Abdurrezzâk, Tayyib-i Kend-i Bâdâmî, Mevlânâ Sa'îd-i Türkistânî, Mevlânâ Abdülmü'min** ve **Mevlânâ Ahmed-i Semerkandî**, sultanın yüce huzuruna teşrif etmişlerdi. Ayrıca âlimler ile fazilet sahibi kişilerin ekseriyeti de onun felek gibi yüce olan eşiğinde/otağında, hazır olarak bulunmaktaydılar. Ansızın elinde bir nişan/ferman olan/tutan bir kadın, sultanın yüce eşiğine/otağına geldi. Sultanın

² Kasas suresi âyet 5'ten nakıs iktibas. Meali: "...Onları varis kılmak."

³ Şeybânî hükümdarlarından Süyünç Hâce Han'ın oğlu olup Keldi/Kildi Muhammed Han adıyla da anılmaktadır. Zeynüddîn-i Vâsîfî onun himayesine girmiş ve isteği üzerine de *Bedâiyü'l-vekâyi'* isimli eserini kaleme almıştır.

⁴ Metinde "**Pisket** (پسکت)" şeklinde imla edilmiş olan Piskent, o dönemlerde Şaş'ın/Taşkent'in yakınlarında bulunan bir köydür.

⁵ Taşkend'in güneyinde yer alan bir mevki (Bâbur 2006: 804).

⁶ Gök kubbesinin kuzey yarım küresinde bulunan Aurigae takımyıldızının en parlak olan Keçi yıldızı (bak. <http://www.otukensozluk.com/>).

hâcib ve nâibleri, o nişanı sultana arz etmek için ondan istediler. Ancak o kadın, elindeki nişanı sultana arz etmek için isteyen hâcib ve nâiblere: “Ben elimdeki bu nişanı, sizin yardımınız ve aracılığınız olmadan bizzat kendim sultana vereceğim, başımı da onun eşiğinin toprağına koyacağım.” dedi. Kadının bu sözleri üzerine sultan, o kadına: “Ey kadın! Öne çıkıp benim yakınım/yanıma gel ve elindeki nişanı bana ver.” dedi. Sultanın vermiş olduğu bu emir üzerine kadın, sultanın yanına geldi ve elindeki nişanı ona verdi. Kadının elinden nişanı alan sultan, onu okuyunca gülümsedi ve huzurunda bulunan devlet erkânı ile ileri gelenlere yönelip onlara: “Bu kadın, elimdeki bu nişanı, **Hazret-i Han** (yani **Süyünç Hâce Han**)’dan bu fakir (yani **Sultan Kildi Muhammed**) adına getirmiştir. Bu nişanın ihtiva ettiği anlam şöyledir: Bu kadının kocası onu talakıselase⁷ ile boşamış. Bunun üzerine bu kadın, bir aydır âlemin sığınağı olan sultanın sarayına giderek sultandan eşini kendisiyle barıştırmasını istemiş. Ancak onun eşi, kendisini paramparça etseler bile karısıyla barışmayacağını, hatta barışmayı asla kabul etmeyeceğini kesin bir dille belirtmiş. Her ne kadar **Hazret-i Han** bu kadına çeşitli nasihatlerde bulunup ona seni şu anki kocandan daha zengin ve yakışıklı başka biriyle evlendirelim dese de bu kadın, dünyadaki sultanların tamamı kendisine talip olup kendisini istese, kendisinin yine de kendi kocasını isteyeceğini ve ondan asla vazgeçmeyeceğini ifade etmiş. Kısaca izah etmek gerekirse: **Hazret-i Hakan**, bu kadın ve erkeğin **Âhengerân**⁸ vilayetinden olduklarını, bu vilayetin ise benim idare ve sorumluluğumda bulunduğunu, bundan dolayı da bu sıkıntının kendi zihin ve yükümlülüğünden çıkması için bizim çözmemiz gerektiği hükmünü vermiştir.” dedi. Hasılıkelam **Hazret-i Sultan** o kadının kocasını çağırarak huzuruna getirtti. Sultan, huzuruna geldiğinde hem kendisini çok iyi şekilde karşıladığı hem de kendisine yakınlık gösterdiği kadının kocasına **tarhan**⁹ nişanı verdi.

⁷ *Mecelle*'de verilen bilgiye göre, bir kocanın ya ayrı ayrı ya da üst üste üç kez sözle eşini boşadığını bildirmesiyle gerçekleşen boşanma.

⁸ Horâsân'da bir ova ve vadi (Bâbur 2006: 747).

⁹ Devlete veya hükümdar sülalesine karşı herhangi bir yararlık göstermiş olmalarına karşılık, kendilerine maddi ve manevi bazı imtiyazlar sunulan kişilere ait bir unvan olup Bâbur, *Hâtırat*'ında bunlardan “bey” ve “tüccar” olmak üzere

Verilen bu tarhanlık nişanının yanında ona her yıl beş bin dirhem/gümüş para verilmesini de emretti. O kadının kocası, kendisine verilen tarhanlık unvanı ve her yıl verilecek beş bin dirhem vesilesiyle eşiyle tekrar bir araya gelip evlenmeye razı oldu. Adamın eşiyle tekrar bir araya gelmeye razı olması üzerine Sultan, orada bulunan hizmetkârlarına: “Hemen gidin ve bu kadının kendi kocasıyla bir araya gelmesi için gereğini yapın.” dedi. Sultanın bu emri üzerine hizmetçiler onu alıp hemen **Hazret-i Sultan**’ın veziri **Şeyhü'l-‘âlem Şeyh**¹⁰’in çadırına götürdüler. **Hazret-i Hâce Abdurrezzâk**, sultanın emri üzerine kendi çadırına getirilen o kadına: “Bu oturan topluluktan evlenmek için hangisini kabul edip istersin?” dedi. Akabinde şaka yollu ve zarif bir şekilde başını ve boynunu sallayan/yukarı doğru kaldıran **Hâce**, bu tavrıyla kendini o kadına arz etti/sundu. Ancak **Hâce**’nin sergilediği bu tavır karşısında kadın, bakışını **Hâce**’den başka tarafa doğru çevirdi. Kadının bakışını kendisinden başka tarafa çevirmesi üzerine **Hâce**, orada bulunanlara: “Ey dostlarım! Sizin de gördüğünüz gibi bu kadıncağız, yaşlılıktan dolayı beni kabul etmedi.” dedi. Kadın her kime ihtiyatlı bir şekilde baksa onun ihtiyatlı baktığı kişi, utancından tıpkı buz gibi eriyip su oluyordu/sırlısklam tere gark oluyordu. Ayakkabılıkta/eşiikte yakışıklı ve güzel bir genç oturuyordu. Kadın, o yakışıklı genci görünce oradakilere: “Benim için uygun olan bu gençtir.” dedi. Kadının bu sözünü duyan o genç, ağlayarak ayağa kalktı, koşarak çadırdan dışarı çıktı ve oradan hızla uzaklaştı. O gencin bu tavrı üzerine mecliste bulunanlardan bir vaveyla ve ah u figan peyda oldu. Hasılıkelam şair ve fazıl bir kişi olan **Mevlânâ Matla’î**, siyak ilminde/bağlam bilgisinde maharet sahibi olup **Sultan Hazretleri**’nin itimat ettiği en muteber adamlarındandı. Hatta sultan ona çok değer verir ve çeşitli iltifatlarda bulunurdu. Sultan, kadının kocasıyla tekrar evlenebilmesi için evlenip boşanacağı kişi olarak **Mevlânâ Matla’î**’yi belirledi. Sultan’ın bu buyruğu üzerine **Mevlânâ Tayyib**, o kadını **Mevlânâ Matla’î** ile nikâhladı. **Matla’î**, kıyılan bu nikâhtan

---

iki farklı zümreden söz etmektedir. Bunlardan “tüccar tarhan”lar, muhtemelen önceden ticaret vergilerinden muaf tutulmuş kimselerdir. “Bey tarhan”lar ise askerî mücadeleye katılmaktadırlar (Bâbur 2006: 720).

¹⁰ Kildi Muhammed Sultan’ın vezirlerinden.

sonra derhal yerinden kalktı, yerden geniş ve büyük bir keçe/hasır aldı, o kadının eline bir suibriği verdi ve kendi çadırına geldi. Çok eski olan çadırında birçok delik ve yırtık vardı. Çadırın etrafında yaklaşık iki yüz kişi toplanmıştı. Çadırın etrafında toplanan bu kişiler, çadırdaki delik ve yırtıklardan çadırın içerisini rahatlıkla görüp seyrediyorlardı. Mevcut bu durum karşısında **Hâce Abdurrezâk**, bir yandan bağırıp feryat ediyor diğer yandan da: “Ey dostlarım! Bakın ve şahit olun ki şeriat elbisesi giymiş olan bu kişi, nasıl zina ediyor.” diyordu. **Matla’î**, bütün bu olanlardan hiç utanmadı. Hatta o topluluğun gözü önünde/huzurunda o kadınla iki defa birlikte oldu. Bundan sonra **Mevlânâ Tayyib**, bu kadının hemen kendi kocasıyla nikâh kılıp evlenebilmesi için istibrâ-yı rahm kılması gerekliliğiyle ilgili bir meseleyi dile getirdi. Akabinde o kadını, kendi kocasıyla evlendirdiler.

Bu olay/durum kutlu kulaklarına ulaştığı zaman hayretinden parmağını ısırın/çok şaşırın **Hazret-i Sultan**, “الْحَيَاءُ مَنْ”¹¹ buyurdu. Ardından **Matla’î** ne utanmaz ve arlanmaz bir adammış diyerek onunla olan münasebetini kesti, bir daha istişarede bulunmadı ve irtibatını tamamen kopardı. Akabinde ona (saraydan ayrılması için) izin verdiler¹².

¹¹ “Haya/utanma duygusu, imandandır.” Bu hadis-i şerîf için bak. Yılmaz 2013: 208.

¹² Dipnotta eserin Özbek Türkçesine yapılmış olan tercümesinde bu kısmın şu şekilde devam ettiği belirtilmektedir (Bak. Vâsıfı 1350: 6, dipnot 1):

بيحيا لار برله اختلاط ايتماك دولت شكستى بلكه خوف زوال ايمان دور
ديب اختلاط ايشكىن آنيك يوزيكا باغلاب رخصتتين (؟) پيريب مجلس دين
اهانت بيلاسور ايلار و ديديلار كيم بى ادب هرگاه كيم پادشاه مجلسيدا بول
تاپسا پادشاه شكوهى برطرف بولور

Bî-hayâlar birle ihtilât itmek devlet-şikestî belki havf-i zevâl-i îmândur dip ihtilât işikin anıng yüzige bağlap ruhsatın birip meclisidin ihânet bile sür eyler (?) ve didiler ki kim bî-edeb her gâh kim padşâh mecliside yol tapsa pādşâh-ı şukûhî ber-taraf bolur.

Türkiye Türkçesine Aktarımı: Hayasızlarla görüşmek/düşüp kalkmak bahtsızlık belki de imanı kaybetme korkusudur diyerek karşılaşma/görüşme kapısını onun yüzüne kapatıp ruhsatını vererek meclisten (onu) ihanet ile sürerler ve her kim/hangi kişi edepsiz şekilde her ne zaman padişah meclisine gitse/bir yol bulsa padişahın iltifatı (onun için) ortadan kaybolur.

بيت

ادب تاجيست از نور الهى

بنه بر سر برو هر جا كه خواهى

Edep, İlahi nurdan (oluşmuş/meydana gelmiş) bir taçtır. Onu başına tak ve istediğin her yere git.

Dönemin Meşhur Tabibi Mevlânâ Abdullah-ı Tabîb'in Daveti İçin Yazılan İnşâ

Bu sözlerin müellifi, hikâyelerin musannifi ve eşsiz dergâhın hizmetkârı olan **Vâsıfî** şöyle söylemiştir: **Âlî-cenâb**/alicensap, **fezâyil-meâb**/faziletlerin barındığı, **hazâkat-intisâb**/maharet sahibi, hikmet ve fazilet değerlerinin tümünü bünyesinde toplayanların en büyüğü/azametlisi, insani değerleri/olgunlukları barındıran, Allah'ın insanlara vermiş olduğu güzelliklerle donanmış en büyük âlim **Mevlânâ Mîr Kelân-ı Tabîb** [Allah onun kadrini yüceltsin ve her açıdan inayetiyle kalbine ferahlık versin], sultanın haremindedir bulunan kişilerden birinin tedavisi için **Semerkand**¹³'dan **Şâhruhiye**¹⁴'ye getirildi. O cenap/zat, kendisini

Yine *Bedâyi'u'l-vekâyi*'in Özbek Türkçesine yapılmış olan tercümesinde bu bölümün içeriğinin geri kalan kısmının aşağıda yer alan cümlelerle müstakil bir şekilde yer aldığı ifade edilmektedir:

گفتار شيخ العالم شيخ كيم حضرت سلطان نينك صدرى ايردى بوفقيرنى
انشا علميدا امتحان قيلغانى ذكريدا و خامه مشكين شمامه نينك سريع السير
ادهمين مهتر شاه راهى غه ساليب جولان پرماك بيله شبيهه رفعين اينماك
نينك بيانيدا و برنجه سوزلو آلىسين تحرير رسته سينه تار تاق بيله
مدعىنى نصاف غه كيلتورماك نينك ماجرا سيدا سوز سورماك

Goftar: Şeyhü'l-âlem Şeyh kim Hazret-i Sultânîng sadri irdi. Bu fakîrni inşâ 'ilmide imtihân kılğanı zikride ve hâme-i müşkîn-şemmâmening serî'u's-seyr edhemin mihter-i şâh-râhıga salıp cevelân birmek (?) bile şübhe ref' in itmekning beyânında ve bir niçe söz lü'lüsün (?) tahrir riştesine tartmak bile müdde'ini nisâfıga kiltürmekning mâcerâsıda söz sürmek...

Türkiye Türkçesine Aktarımı: Şeyhü'l-âlem Şeyh, Hazret-i Sultan'ın veziri idi. Bu fakiri inşa ilminde imtihan etme konusunda///imtihan edeni anmada ve hızlı giden siyah at gibi olan misk kokulu şemmame kalemimi, çok büyük bir yola salarak orada hareket ettirmek suretiyle üzerindeki şüpheyi ortadan kaldırma konusunda ve nice söz incisini yazma/yazı ipine dizmekle...

¹³ Sogd vadisinin güneyinde kurulmuş büyük ve önemli bir şehirdir. Büyük sur ve hendeğin olduğu Semerkand'ın ortasından bir nehir geçer. Bütün mahallelerinde ve her evde sular akar. Şehirde bulunan binalar, ağaç ve balçıktan yapılmıştır. Halkın çoğu olgun ve güzel yüzlüdür. Özellikle Emîr Timur döneminde öylesine mamur hâle gelmiştir ki gerek İran gerekse Turan'da onun benzerini görmek mümkün değildir. İmarı, Uluğ Bey zamanında daha da gelişmiş ve artmıştır. Nitekim Uluğ Bey, şehrin ortasında yüksek bir medrese, hangâh ve dışında bir rasathane inşa ettirmiştir. Meşhur *Zic*'ini/kozmoloji cetvellerini orada tertip etmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/561- 64).

¹⁴ Eski adı Fenâket ve Benâket olan Şâhruhiye, Hocend ile Taşkend arasında ve Sır-Derya'nun üzerinde yer almaktadır (Babur 2006: 841).

yakalandığı hastalıktan kurtaracak olan **Mevlânâ Abdullah-ı Tabîb'i**, sadece **Bû Alî'nin/İbn Sînâ** (öl. 428/1037)¹⁵'nın değil, **Aristo** (m.ö. 384-322)¹⁶ ve **Eflâtûn** (m.ö. 427-347)¹⁷'un da öğrencileri

¹⁵ Asıl adı Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ İbn Sînâ, İslâm Meşşâi okulunun en büyük ve önemli sistemci filozofu, hatta Orta çağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Her ne kadar İslâm dünyasında "İbn Sînâ" künyesiyle meşhur olsa da özellikle bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Orta çağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen "eş-şeyhü'r-reîs" unvanı ile de bilinmektedir. Ayrıca "hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-düstür" gibi vasıflarla da anılmaktadır. Batı'da genellikle "Avicenna" olarak bilinmekte ve "filozofların prensi" diye nitelenmektedir. Felsefe, geometri ve Hint matematiğiyle ilgili konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşen bir evde yetişmiş, erken denilebilecek bir çağda felsefî konulara aşinalık kazanmıştır. Olağan üstü bir zekâyâ sahip olduğu için küçük yaşta dikkatleri üzerinde toplayan İbn Sînâ, önce *Kur'an*'ı ezberlemiş; akabinde dil, edebiyat, akaid ve fıkıh öğrenimi görmüştür. Ayrıca babasından geometri, aritmetik ve felsefe konusunda ilk bilgilerini aldıktan sonra babasının isteği üzerine Mahmûd el-Messâh'tan Hint aritmetiği okumuştur. Buhara'ya gelen Ebû Abdullah en-Nâtîlî'den Furfürîyûs'un (Porphyrios) *İsâğûci* (*Eisağoge*) adlı mantık kitabını okumaya ve bu çerçevede tartışmalar yapmaya başlamıştır. Ardından Batlamyus'un *el-Mecistî'sini* (*Almagest*) okumaya başlamıştır. Astronomide de oldukça ileri bir seviyeye ulaştıktan sonra fizik, metafizik ve diğer felsefî konularla ilgili metinlere ve bunların şerhlerine yönelmiştir. Bu çalışmalar neticesinde felsefenin bütün disiplinlerinde iyi bir donanuma sahip olduktan sonra tıp tahsiline başlamıştır. Bu suretle tıp ve eczacılıkta da ileri bir düzeye ulaşan, kendi ifadesine göre daha on altı yaşında iken birçok tabibin onu bir tıp otoritesi sayarak bilgisinden faydalandığı İbn Sînâ, tıpta teoriden pratiğe geçerek bilgilerini daha da geliştirmiştir (bak. Alper 1999).

¹⁶ Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesini ulaşabileceği en yüksek noktaya ulaştıran Aristo, İslâm felsefesini de etkilemiştir. Aristo keskin zekâsı, tecrübeci ve eleştirci karakteriyle çağının bilinen bütün ilimlerini sistematize etmiştir. Başta mantık olmak üzere birçok ilmin kurucusu sayılan Aristo, felsefenin bütün disiplinleriyle ilgilenmiş ve geriye yüze yakın eser bırakmıştır. Eserleri Eflâtun'un kiler gibi diyalog şeklinde olmayıp sistematik ve didaktiktir. İslâm filozofları içinde terminolojik, metodik ve problematik açıdan Aristo'yu takip edenlere Meşşâiyyûn ve temsil ettikleri okula da Meşşâi okulu adı verilmiştir. Fonetik zaruretler sonucu Müslümanlar, filozofun orijinal şekliyle Aristoteles olan ismini Aristûtâlîs, Aristâtâlîs, Aristâlîs ve kısaltılmış olarak Aristû gibi farklı imlâlarla yazıp okumuşlardır. Ayrıca yaygın olan şöhretinden dolayı "el-hakîm" ve "el-feylesûf" unvanları mutlak olarak zikredilince kastedilen yine Aristo'dur. Bunlardan başka Aristo mantık disiplininin kurucusu sayıldığı için "sâhibü'l-mantık", ilimleri sistematize eden bir üstat olduğu için "el-muallimü'l-evvel" unvanlarıyla da anılmıştır (bak. Kaya 1991).

arasında yer alabilecek bir birikime ve yeteneğe sahip bir kişi olarak ifade edip nitelemiştir. Daha sonra şöyle demiştir: “Hilafet şifahanesinin **Bukrât** (m.ö. 460 [?] -375 [?])¹⁸ ve **Câlinûs** (öl. 200 [?])¹⁹’u, bütün sultanların sorumluluğundadır.

¹⁷ İlkçağ Yunan filozofu olup İşlâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kendisine dedesi Aristo’nun adı verilmiş, ancak daha sonra omuzunun veya alınunun genişliğinden dolayı Platon denmiş ve tarih boyunca hep bu adla anılmıştır. Grekçeden yapılan tercüme döneminde, Arapça’da “p” sessiz harfinin bulunmaması ve yan yana iki sessiz harfin telaffuzundaki güçlük sebebiyle adı İşlâmî literatürde Felâtun, Felâtûn veya daha yaygın olarak Eflâtûn şeklini almıştır. Eflâtun’un en önemli hocası Sokrat’tır. Herakleitos mektebinin temsilcisi Kratylos, Pisagor mektebinin temsilcilerinden Timaios ve Arkitas, Elealı Parmenides, şair Homeros ve Hesiodos gibi şahsiyetler de onun fikir ve ilham kaynaklarından bazılarıdır. Eserlerinde oldukça geniş bir ilim ve fikir kadrosunun ismini zikreden Eflâtun, onlardan iktibaslarda bulunmuş, ayrıca bunların çoğuna yer yer oldukça keskin tenkitler yönelmiştir (bak. Olguner 1994).

¹⁸ Ölümünden çok sonra kaleme alınan biyografilerde cediti şifa tanrısı Asklepios olduğu kabul edilmekte ve Asklepiades denilen efsanevî bir sülâleye veya tabipler nesline mensup olduğu ifade edilmektedir. Milâttan önce 460 yılında Kos (İştânköy) adasında doğmuştur. İlk tıp öğrenimini, buradaki Asklepion’un rahip-hekimlerinden olan babası Heraklides’ten (Arap kaynaklarında Iraklis veya Iraklidis) almış, atomcu filozof Demokritos ve sofist filozof Gorgias’tan ders görmüştür. Daha sonra Yunanistan ve Marmara denizinin kuzey bölgelerini dolaşmış, Atina’da bulunmuş ve memleketi Kos’ta tıp okutmuştur. Kuzey Yunanistan’daki Larissa şehrinde milâttan önce 380-375 arasındaki bir tarihte ölmüş ve buraya gömülmüştür. İşlâm kaynaklarında adı Bukrat (Bokrat), Bukrâtis, Ebukrât, İbukrât, İbukrâtis şekillerinde geçmektedir. Müslümanlar onu ilki Asklepios, sonuncusu Câlinûs (Galen) olan sekiz tıp üstadı (Asklepiades) arasına dâhil etmişlerdir. İşkenderiye tıp geleneğini sürdüren Müslümanlar, orada şekillenen kutsal tıp tarihi anlayışına belli ölçüde bağlı kalmışlar ve Hipokrat’ın şahsiyetini bu anlayış içinde tasavvur etmişlerdir (bak. Kahya 1998).

¹⁹ İşlâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofu olup asıl adı Galenos’tur. Ancak İşlâmî literatürde Câlinûs şeklinde şöhret bulmuştur. Çağdaş Batı dillerinde ise Câlinûs adı Galen veya Galien şekillerinde yazılmaktadır. Câlinûs, Batı Anadolu’daki Pergamon’da doğmuştur. Mimar olan babası ona on beş yaşına kadar aritmetik ve geometri öğretmiş, ardından onu mantık, sonra da tıp tahsiline yönelmiştir. Câlinûs Bergama, Smyrna (İzmir), Corinthos ve İşkenderiye’de tıp tahsil etmiştir. Daha sonra Roma’ya giderek Vali Boethius’un himayesinde anatomi çalışmalarında bulunmuş, ayrıca çoğu Aristocu filozoflardan oluşan felsefecilerle temasları olmuştur. Roma’dan Bergama’ya döndükten kısa süre sonra, İbn Ebû Usaybia’nın Antonius lakabıyla andığı Marcus Aurelius tarafından Adriya denizinin üst kesimindeki Aquilée şehrine

اعط القوس باريها و انزل الذار بانها²⁰ darbimeseli gereğince bütün sultanlara, hizmet etmek için önemli düzenlemelerin yapılması zorunludur. Çeşitli illete duçar olmuş kişilerin hastalığının ilaçla tedavileri, **Mesih** gibi özelliklere sahip maharet sahibi ve yetkin (kişilerin) kutlu gelişleriyle gerçekleştirildi ve tabiatları/yaradılışları bu vesileyle sağlık ve esenlik içerisinde kaldı." **Hazret-i Sultan**, bunun üzerine: "Biz bu uygun işe/usule uymayı gerekli, sünnet-i seniyyeye önem verilip dikkat gösterilmesini zaruri görüyoruz. Bundan dolayı ona bir nişan/ferman göndermek ve onu felek gibi yüce tahtın payesine getirmek gerekmektedir. Ayrıca bunu gerçekleştirmek için gereği yapılmalı ve icabına bakılmalıdır." dedi. Belirtilen o nişânın/fermanın yazılması için hakir, fakir ve aciz olan **Vâsıfî** uygun görüldü. Bunun üzerine **Şeyhü'l-âlem Şeyh, Vâsıfî**'yi çağırttı ve ona: "Hemen şimdi o nişân/ferman inşa edilmelidir; ancak şu an burada olmayan bizim mülazımımızın üslubu ve tarzının da ona yansıtılması gerekmektedir. Bu şekilde acele edilmesinin amacı, **Şeyhü'l-âlem Şeyh**'in evdeki kişilere defalarca bu münşeatın hepsinin içerisinde ancak filanın kendi adına yazabileceğini pek çok kez açıkça söylemesiydi." Bizim huzurumuzda yazılmasını emrettiğimiz bu tıp nişânının hemen yazılıp oluşturulmasının gerekliliği anlaşıldı. Hasılıkelam divit, kalem ve kâğıt istediler ve "Acele ediniz, çünkü revendenin/gidenin acelesi vardır." dediler. **Vâsıfî** bu nişânı, orada bulunanların huzurunda yazmıştır. O inşâ şu şekildedir:

Metin:

چون حضرت حکیم رب العالمین از روی نسخه و یشف صدور قوم
مؤمنین قانون شفای امراض مختلفه المزاج انام را به حداقت طبیب لیبیب
مرحمت سلاطین روزگار و خواقین عالی مقدار تفویض نموده، و اسباب
عراض معلولان مترصده العلاج خواص و عوام را به انفاص مسیح التباس
عاطفت ایشان حواله فرموده، شکرانه این سعادت کبری و موهبت عظمی

çağrılmış; oradan Roma'ya getirilmiş ve kralın küçük oğlu Commodus'un özel hekimi olarak görevlendirilmiştir. Antonius'un bu sırada çıktığı Cermen seferlerinin planlanandan uzun sürmesi Câlînûs'a ilmî faaliyet için gerekli boş zamanı sağlamış, tıp ve felsefe konularında dersler verip çok sayıda eser yazmıştır, fakat 191 yılında çıkan bir yangında kaleme aldığı birçok kitap yanmıştır (bak. Kutluer 1993).

²⁰ Yayı, onu (yontup yapana) evi de inşaat ustasına teslim et (yaptır).

ملاحظه این حالات نموده، اسباب علاج اهل عالم و اصلاح مزاج بنی آدم ترتیب نموده، خود را به وسیله تربیت اطباء حاذق صادق و حکماء معتمد علیه لایق فایق مستجلب اجر بی حساب و مَنْ أَحْبَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً گردانیده‌اند، ما نیز اقتدا بدین شیوه رضیه و شیمه مرضیه نموده، تربیت این طایفه واجب الرعايه را بر ذمه عنایت بی غایت خود واجب و لازم داشته‌ایم. و همگی [همت] عالی نهمت را بر ترضیه حال ایشان گماشته‌ایم. چون در این ولایت تعریف اوصاف جناب معالی مآب حکمت پناه حقایق آگاه عیسوی انفاس موسوی التباس جالینوس الزمان بقراط الدوران المختص بعواطف الملك الاله مولانا نظام الدین عبد الله عالی و مطروح محفل متعالی گردید، از فحوای کلام ربانی و ندای منهی آسمانی،

بیت

ندا آمد به گوش دل ز هر سو
که لما قام عبد الله يدعو

بنابر این مقدمات مولانای مشار الیه می‌باید که مانند شفای عاجل و صحت مستعجل بدین جانب توجه نمایند، که طبیب لیبیب عنایت [و شفقت] ما در ازاله مرض ضیق النفس افلاس و دفع خفقان حرمان و یاس وی کلیم صفت ید بیضا خواهد نمود، و همواره از دار الشفاء لطف و احسان اشربه و اغذیه انعام و اکرام مالا کلام به او خواهد پیمود، در عهده دانسته در این باب تقصیر ننماید. و الامر اجل و اعلى تمت

Türkçeye tercümesi:

22 وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ , 21 Âlemlerin rabbi olan Hazret-i Hakîm , ayeti vesilesiyle insan mizacında var olan dengenin bozulmasından oluşan çeşitli hastalıkların şifasının kanununu, zamanın sultanları ile yüce kudretli hakanlarının zeki ve hâzık/usta tabiplerinin mahareti ve liyakatine havale etmiştir/devretmiştir. Avam ve havas içerisindeki hastaların hastalıklarının oluşmasına sebep olan nedenleri ve onları gidermek için gerekli olan ilaçların araştırılıp tespit ve tertip edilmesini, özellikle o tabiplerden Mesîh nefesli olanların sorumluluğuna verdi. (Onlar kendilerine verilen) bu büyük saadet ve yüce ihsanın şükranesi olarak bu durumu müşahede edip değerlendirdiler. İnsanlara gerekli olan

²¹ Allah'ın isimlerinden olup "bütün sözleri ve fiilleri adalete, ilme ve teenniye (hilm) uygun olan" anlamına gelmektedir (bak. Topaloğlu 1997).

²² Tevbe suresi ayet 14'ten nakıs iktibas. Meali: "...ve inanan ulusun gönüllerine su serpsin."

ilaçların/tedavilerin gerekçelerini/yöntemlerini belirlediler ve âdemoğlunun mizacının ıslahı için gerekli olan hususları düzenlediler.

وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا²³ ayeti fehvasınca sadık maharet iyesi doktorların ve üstün liyakat sahibi olmaları sebebiyle kendilerine güvenilen bilgelerin eğitimi sayesinde sayısız ecir/mükafat kazandılar. Biz de bu razı olunan tavrı/tarzı ve beğenilen hasletin/karakterin metodunu takip ettik. Bu gözetilmeleri ve sayılmaları gerekli olan taifenin eğitimini, kendi sonsuz inayetine dayanarak zorunlu ve gerekli kıldık. Yüce himmet sahiplerinin tamamını, hekimlerin durumlarını iyileştirmek ve güzel kılmak için sorumlu tuttuk. Bu vilayette, **cenâb-ı ma'âlî-me'âb**/yüceliklerin sığınağı, **hikmet-penah**/hikmet sığınağı, **hakâyık-âgâh**/hakikatlere vakıf, **İsevî-enfas**/İsâ nefesli, **Müsevî-iltibas**/Mûsâ'yı andıran, **Câlînûsu'z-zemân**/zamanın **Calinus'u**, **Bukrâtu'd-devrân**/Devranın **Bukrat'ı**, **el-muhtasu bi-avâtifi'l-meliki'l-ilâh**/İlah olan Melik'in lutuflarıyla yetkili olan **Mevlânâ Nizâmüddîn Abdullah**'ın sahip olduğu özellikler, yüce mecliste zikredilmiş, ulu mahfilde dile getirilmiştir. Rabbanî kelâmın anlamından ve asmanî bildirilmiş nidadan [beyit]:

ندا آمد به گوش دل ز هر سو
که لما قام عبد الله يدعو

Gönül kulağına her taraftan ses geldi ki Abdullah dua etmek için ayağa kalktı.

Bununla birlikte yukarıda zikredilen **Mevlânâ**'nın acil şifa ve ivedi sıhhat gibi mukaddemâtı/ön bilgileri, bu yöne teveccüh göstermektedir. Bizim inayet ve şefkatimizin maharetli ve akıllı tabibi, nefes darlığı hastalığının izale ve yok edilmesinde, yeis ve ümitsizlik hafakanının giderilmesinde tıpkı **Kelîm**/Hz. **Mûsâ** gibi "yed-i beyzâ"²⁴ gösterecektir. Sürekli lütuf ve ihsan darüşşifasından bağış ve yardımda bulunulan içecek ve yiyecekleri, tarif edilemez

²³ Mâ'ide suresi ayet 32'den nakıs iktibas. Meali: "...Kim de bir kimsenin hayatını kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur..."

²⁴ Yüce Yaradan tarafından Mûsâ'nın peygamberliğinin ispatı için verilen mucizelerden biridir. Mûsâ peygamber elini ne zaman koltuğunun altına sokup çıkarsa güneş gibi parlamaktaydı (Muallim Nâcî 2021: 785). Geniş bilgi için ayrıca bak. Harman 2013.

ikramları ona götürecektir. Bilinen bu konuda kendinizi kusurlu görmeyin ve bunu görev biliniz.

Bu inşayı tamamladıktan sonra mecliste bulunanlara okudum. Bunun üzerine **Şeyh Hazretleri**'nin bedenine sarılık/kıskançlık hastalığı sirayet etti. Hafakan sebebiyle oluşan sağlık sıkıntısı, bütün bedenini kapladı.²⁵ نعوذ بالله من شرور انفسنا و من Ertesi gün istivâ vaktinde/güneşin gökyüzünün tepe noktasında olduğu vakitte şeyhin huzurunda otururken, (yazdığım) nişânı/fermanı (götüren) hizmetkârı, "nişânı/fermanı kaybettim" diyerek gittiği yoldan geri döndü. Bu durum üzerine **Şeyh** güldü ve şöyle dedi: "Biz, sizin inşafınıza sığındık, sizin inşa konusunda eşsiz ve benzersiz olduğunuzda hiçbir şüphe yoktur. İnayet gösterip yeni bir inşa yazsanız." Bu istek üzerine aşağıdaki inşa yazılmıştır:

Metin:

چون حضرت حکیم دانا و قادر [قدیم] توانا درگاه عالیه‌ها ما را مرجع و مال کافه رعایا و عامه برآیا گردانید، و دفع امراض و اسقام حوادث را از مظلومان رعیت و رفع اعراض و آلام ظلم و ستم را از ملهوفان بریت به طیب لبیب عاطفت ما حواله فرموده، و بنابر مقوله: **کَلِّم رَاعٍ و کَلِّم مَسْئُولٍ عَن رَعِيَّتِهِ** بر ذمه همت عالی نهمت واجب و لازم و فریضه و متحتم داشته‌ایم، و همگی دواعی همت بر آن گماشته که انواع عنایت و اصناف رعایت درباره رعیت مصروف و مبدول گردانیم تا عموم خلائق به مقتضای **السلطان ظل الله یاوی الیه کل مظلوم** در سایه عنایت و عاطفت بی‌غایت ما مرفه الحال و فارغ البال باشند، کمال حضور و نهایت فراغت ظاهرا و باطنا بر کمال تندرستی و صحت بدن منوط و مربوط است، و حصول این مأمول و تیسر این مطلوب بی‌امداد و معاونت طیب کاملی و حکیم حانقی میسر نیست؛ فلاجرم **اعتناء بشانهم**، همگی همت بر تربیت کسی که متصدی این امر شریف تواند بود، [معطوف] گردانیده‌ایم. [و] چون در این ولا اوصاف کمال و فضایل جناب حکمت ماب فضیلت انتساب زبده الحکما قدوة الاطباء جالینوس الزمان بقراط الدوران المؤید بالنفوس القدسیه من عند الله مولانا عبد الله مذکور مجلس رفیع گشت؛ خاطر کیمیا مآثر بر تربیت وی قرار یافت. می باید که مولانا مشار الیه بی‌شایبه تعلل و بی‌غایله تکاسل متوجه گردد که به عنایت خسروانه و رعایت پادشاهانه معزز و سرافراز خواهد شد، در عهده دانسته در این باب تقصیر و تعلل ننماید. [و الامر اعلی]. [تمت]

²⁵ Terc.: Nefislerimizin şerhlerinden ve amellerimizin seyyiatından Allah'a sığınırız.

Türkçe tercümesi:

Alîm²⁶ ve Kâdir²⁷ olup her şeye gücü yeten **Hazret-i Allah**, bizim âlemin sığınağı olan dergâhımızı bütün reaya/kamu ve berâyânın/mahlûkatın mercii kılmıştır. Bütün mazlum tebaadan hastalıklar ile olayların oluşturduğu streslerin giderilmesi, gamlı ve mahzun insanlardan arazlar ile sitem ve zulmün oluşturduğu elemelerin yok edilmesi bizim âtîfetli/merhametli ve maharet sahibi tabibimize havale edildi. Bununla birlikte²⁸ **كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ** (hadîs-i şerefi) gereğince yüce ve ulu himmetine vacip, elzem, gerekli ve lüzumlu kıldık. Himmet gerekçelerinin tamamı, tebaaya her türlü inayet ve riayetin sağlanıp gerçekleştirilmesi için atanmıştır/görevlendirilmiştir ki halayıkın/insanların tamamı **السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ [فِي الْأَرْضِ] يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ**²⁹ (hadîs-i şerifi) gereğince bizim sonsuz inayet ve âtîfetimizin gölgesinde/sayesinde durumu müreffeh, gönlü rahat olsun. Zahiren ve batınen kemâl-i huzur ve ferâgat-i nihâyet, sağlığın mükemmelliğine ve bedenin sıhhatine bağlıdır. Bu arzunun husule gelmesi ve gerçekleşmesi, bu yardımsız isteğin kolaylaşması ve başarıyla oluşması ancak yetkin bir tabibin ve hazık/usta bir hekimin yardımıyla mümkündür. Şüphesiz³⁰ **إِعْتِنَاءٌ بِشَانِهِمْ**, hepimiz bu şerefli ve asil davanın/işin sorumluluğunu üstlenebilecek birini yetiştirmeye gayret edip odaklandık ve buna yöneldik. Çünkü bunu

²⁶ Allah'ın isimlerinden olup "Allah'ın gerek duyular âlemine gerek duyu ötesine ait bütün nesnelere ve olayları bilmesi" anlamına gelmektedir. Gazzâlî, Allah'ın "alîm" ismini; "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli açık, canlı cansız her şeyi en mükemmel şekilde bilen" şeklinde tarif etmektedir (bak. Öztürk 1989).

²⁷ Allah'ın isimlerinden olup "her şeye gücü yeten" anlamına gelmektedir. Âlimler; "Kâdir" ismini genellikle "âciz olmayan, aklen imkân dâhilinde bulunup muhal statüsüne girmeyen her şeye kayıtsız şartsız gücü yeten" şeklinde tarif etmişlerdir (bak. Topaloğlu 2001).

²⁸ Bu söz, uzun bir hadîs-i şeriften yapılan nakıs iktibastır. Terc.: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz." (bak. Yılmaz 2013: 387-388).

²⁹ Tam hadîs-i şerif iktibası. Meali: "Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir; (çünkü) her mazlum insan ona sığınır." (bak. Yılmaz 2013: 614).

³⁰ Terc.: Onları koruyup kollayan ve sahip çıkan.

takip etmede yetkinlik sıfatları ve hikmet sahibi, faziletli, hekimlerin özü, tabiilerin bağlı olup boyun eğdiği, zamanın **Calinus'u**, devranın **Bukrat'ı**,

المؤيد بالنفوس القدسيه من عند الله/Tanrı'dan gelen kutsal ruhların delili olan **Mevlânâ Abdullah'ın** erdemleri mezkûr mecliste yüceldi. Hafızalardaki kimyanın izleri onun yetişmesine etkili oldu. Yukarıda zikredilen **Mevlânâ** şüphesiz bahaneye/kendini hasta göstermeye ve tembelliğin gairesizliğine yöneldi ki bu konuda sorumluluğunu bilerek kusur ve eksiklik göstermeden hüsrevane inayet ve padişahane riayetle yüceltilecek ve şereflendirilecektir. Ve iş çok yücedir. [Tamamlandı.]

Bu nişân da mezkûr **Şeyh'in** isteği üzerine yazılmıştır:

Dönemin Meşhur Terzisi Üstâd Alî-i Hayyât için Yazılan

İnşâ

فرزندان صاحب قران ظفرقرین و امرای سعادت نشان صدرنشین و صدور عالی مقدار و وزرای منشرح الصدور و نواب عتبه گردون قباب و حجاب سده سپهر جناب و سایر ارکان دولت علیا و باقی اعیان حضرت فلک ارتقا، یسر الله تعالی آمالهم و قرن بالعافیت فی فی خلود السلطنة احوالهم بدانند که از آن وقت که خیاط نادر مکار یگانه ازلی و استاد کارخانه لمپزلی خلعت نفیس دولت و سعادت را بر قامت حشمت و عظمت ما به سوزن اقبال و رشته افضال دوخته؛ و درزی صنع الهی که در زی عظمت و جلال ما کماهی سعی و کوشش مبذول می‌دارد، کسوت ابهت ما را به طراز اعزاز مطرز گردانیده، همواره همت عالی نهمت بدان مصروف و معطوف است که بندگان درگاه قاهره و ملازمان بارگاه باهره که دامن‌وار سر از پشت پای خدمت بر نمی‌دارند و آستین شعار دست نگاه می‌دارند همیشه به لباس انعام و خلعت اکرام معزز و مشرف باشند؛ چون در این ولا استاد حسین خیاط که سوزن صفت قدم از سر ساخته، سر رشته خدمت از دست نمی‌دهد و از ترس تقصیر خدمت بر مثال بند قبا لرزان است، و از طریق مخالفت رای همایون گزگز گریزان. هنرمندی که اوطو مثال در کوره ریاضت و مجاهدت می‌سوزد و مقراض صفت در قطع امور میان محکم بسته، هم می‌برد و هم می‌دوزد مقرر شد که استاد مشار الیه کلانتر و مهتر خیاطان ولایت شاهرخیه بوده، آن جماعت سر اطاعت از فرمان او نتابند و به همان دستور که سابقا به استاد علی خیاط معامله می‌نمودند، همان طریقه را باوی مسلوک دارند

Türkçe tercümesi:

Zafer-karîn³¹ (olan) sâhib-kırân³² çocuklar, başkanlık makamında oturan nişanı kutluluk olan emirler, yüce değerli sadrazamlar, gönülleri aydınlatıp ferahlatan vezirler, felek gibi yüce eşiğinin naipleri, felek gibi yüce kapısının hacipleri, diğer çok yüce devlet adamları ile geri kalan felek dereceli ileri gelenler ki **Allah Taala** onların emellerine ulaşmalarını kolaylaştırsın, saltanatın sonsuzluğunda onlara sağlık ve afiyet versin³³, o zamandan beri bilirler ki ezeli yegâne/tek ender işler yapan terzi, kalıcı kârhânenin/atölyenin üstadı ikbal iğnesi ve erdem ipiyle bizim azamet ve haşmet endamımıza saadet ve devletin enfes hilatini/kaftanını dikti. Bizim azamet ve celalimiz için hakkıyla gayret edip çalışan ilahî yaratışın terzisi, bizim yücelik elbisemizi, muhteşem süs ve bezeklerle süsledi. En büyük arzu ve istek sürekli buna odaklansa da kahredici dergâhın hizmetkârları ve parlak bârgâhın mülazımları/görevlileri vazifelerini bihakkın yerine tam olarak getirmek için bütün güçleriyle sonsuz çalışma azimlerini esirgemiyorlar. Vazifelerine sahip çıkıyorlar, daima ihsan elbisesi ve ikram hilati ile muazzez ve müşerref oluyorlar. Bu konuda **Üstâd Hüseyin-i Hayyât** iğne gibi tekrar tekrar çalıştı, hizmet ipini/amacını asla elden bırakmadı. Hizmetteki kusursuzluk isteği ile tıpkı kaftanın kuşağı gibi titriyordu. Kutlu görüş muhalefet yoluyla arşın arşın uzaklaşıyordu. O öyle bir sanatkârdı ki ütü gibi mücahede ve riyazet ocağında/potasında yanıyordu. Sağlam/muhkem işlerin sonlandırılmasında makas gibi hem kesiyor hem dikiyordu. Yukarıda zikredilen üstadın **Şâhruhiye** vilayetinin terzilerinin en büyüğü ve meşhuru olduğu, o topluluğun onun emir ve buyruğuna itaat

³¹ Zafer sahibi, zafer kazanmış.

³² Uğurlu olarak bilinen Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının aynı burç ve aynı derecede oldukları kutlu zamanda doğan kimse, böyle bir zamanda tahta çıkan çok başarılı hükümdar bak. <https://lugatim.com/s/SâHİPKIRAN-SÂHİBKIRAN>.

³³ Kırş.: يسر الله تعالى أمالهم و قرن بالعافيت في خلود السلطنة احوالهم

etmediği, **Üstâd Alî-i Hayyât**'a karşı da aynı şekilde davrandıkları, hatta aynı anlayış ve düzene sahip oldukları anlaşılmıştır.

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “مطایبات ظرفا که به فرموده آن عالی / حضرت نوشته شد / *Yüce Hazret'in buyruğuyla yazılan zariflerin mutâyebeleri/fıkraları*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, “حکایت/hikâye” başlığı altında 19 mutâyebeye yer vermiştir. Karşılıklı şakalaşmak için yazılıp söylenen, bazen çeşitli incelikleri ihtiva eden bu hoş ve zarif olmakla birlikte insanları eğlendirirken düşündürmeyi de amaçlayan mutâyebelerin bir kısmının cinsel/müstehcen ve laubali bir hüviyete sahip olması dikkat çekmektedir. Ancak bu mutâyebelerde o dönemlerde içtimai hayatta görülen bazı sosyal ve ahlaki bozuklukların vurgulandığı, bu tür davranışların ince bir şekilde eleştirildiği, özellikle insanları bilgilendirerek eğitmek, onları güzel ahlaklı ve iyi bir insan olmaya yönlendirmek, kötü ve çirkin davranışlardan uzak durmalarına sebep olmak istenildiği de görülmektedir. Ayrıca burada müstehcen ve laubali bir hüviyete sahip olan bu tarz mutâyebelerin kendi dönemi içerisinde hoş görüldüğü ve bir eğlence unsuru olarak algılandığını da ifade etmekte fayda vardır. Nitekim bu tarz mutâyebelerin de içerisinde yer aldığı bu mutâyebelerin bizzat sultanın emriyle yazılması dikkate değerdir. Büyük ihtimalle bunlar, oluşturulan meclislerde de anlatılmakta ve böylece hoşça vakit geçirilmekteydi (Vâsîfî 1350: 377-380).

حکایت

سلطان محمود [غزنوی] در مجلس وعظ حاضر بود، واعظ گفت که
در اخبار آمده که هرکس اغلام کرده باشد [در قیامت] آن معطی را
بر گردن او نشانند و بر صراط گذرانند. سلطان چون شنید، اضطراب
نمودن گرفت، طلحک گفت: اندوه مخورید، شما نیز پیاده نخواهید ماند.

Hikâye 1³⁴

حکایت

قزوینی در خانه خود درآمد. دید که کسی از خانه‌اش بیرون می‌آید، برنجید و گفت: لعنت بر این حمیت که تو داری که هرروز به خانه مردم می‌روی، چرا همچون ما زنی نمی‌خواهی که صد کس دیگر به تو محتاج شود؟

Hikâye 2

Kazvinli³⁵ (tam) kendi evine geldiği an evinden birinin çıktığını gördü. Gördüğü bu manzaradan incinip rahatsız oldu ve: “Böyle iyilikseverliğe lanet olsun! Sen, her gün insanların evine gidiyorsun, niçin benim eşim gibi bir kadın almıyorsun ki diğer yüzlerce kişi sana muhtaç olsun?” dedi.

حکایت

پیرزنی را پرسیدند که دهی می‌خواهی یا کیر سختی؟
گفت: من به روستائیان آشنایی نمی‌توانم کرد.

Hikâye 3

حکایت

پیرزنی را گفتند: ترا پالوده می‌باید یا کیر؟ گفت: من دندان از کجا یابم که پالوده خورم.

Hikâye 4

حکایت

در خراسان [گویند که:] حاکمی بود، [او را] گفتند که فلان کس به تو شبیه است. حاکم او را طلبیده گفت که: می‌گویند که تو با من مشابهت تمام داری، وجه مشابهت آن می‌تواند بود که مادر تو دلاکی می‌کرده باشد و به خانه مردم ترک می‌رفته؟ آن شخص گفت که: مادرم عورت مستوره بود اما پدرم در خانه مردم ترک محرم بود.

³⁴ Bu kısımda yer alan 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 19. mutâyebelerin Türkçe tercümeleri yapıldığı hâlde müstehcen ifadeler dolayısıyla, dergilerde uygulanan yayın etiği gereğince, burada verilememiştir. Daha sonra gerçekleştirilecek kitap baskısında bu tercümelere yer verilecektir.

³⁵ Kazvîn; Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzeybatısında ve denizden 1290 m. yükseklikte kanalların suladığı bağlar, bahçeler arasında yer alan önemli bir tarım pazarı ve sanayi merkezidir (bak. Bazın 2022). Bu mutâyebeden “Kazvinli”nin kahramanları belirsiz mutâyebe/fıkra tiplerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Hikâye 5

حکایت

اعرابی در شکارگاه مهمان خلیفه بغداد شد. خلیفه بغداد شراب می‌خورد به کاسه اول دعوی کرد که من از امرای مهدی‌ام؛ در دوم گفت: من مهدی‌ام؛ و در سوم گفت: پیغامبرم. عرب عزم رفتن کرد. گفت: اگر کاسه دیگری می‌خوری دعوی الوهیت می‌کنی.

Hikâye 6

Araplardan biri avlakta Bağdat halifesinin misafiri oldu. Bağdat halifesi şarap içmeye başladı. Daha içtiği ilk kadehte ben mehdinin emirlerindenim iddiasında bulundu. İkinci kadehte ben mehdiyim, üçüncü kadehte ise peygamberim dedi. Bunun üzerine Arap oradan ayrılmaya niyet etti ve: "Eğer başka bir kadeh (daha) şarap içersen, (hiç şüphesiz) uluhiyyet/Tanrılık davasında bulunacaksın." dedi.

حکایت

ترسا بچهای مسلمان شد. محتسب فرمود تا او را ختنه کردند، و شب او را بگایید. پدرش از او پرسید که: مسلمانی را چون یافتی؟ گفت: روز کبر می‌برند و شب کون می‌درند.

Hikâye 7

حکایت

شخصی را پسری آمد سوراخ کون نداشت، سه روز بیش زنده نبود. مولانا قطب الدین فرمود که: ما در عمر خود یک کون درست دیدیم، آن هم زیاده از سه روز زنده نبود.

Hikâye 8

حکایت

مولانا قطب الدین بچهای را در خانه مدرسه می‌وضعید، کسی می‌خواست که درآید. مولانا گفت: هلهای مردک از تنگی خانه ما دو کس بالای هم رفته‌ایم، [ترا گنجایش نیست].

Hikâye 9

حکایت

شخصی صوفی و خرسی را در باغ گرفت، صوفی را می‌زد و خرس را نمی‌زد، [صوفی گفت: خرس را چرا نمی‌زنی؟] گفت: زیرا که او می‌خورد و نمی‌برد و تو هم می‌خوری و هم می‌بری.

Hikâye 10

Bir kişi, bahçe(sin)de bir sofı ile ayı yakaladı. Sofıya vurarak onu dövmeğe başladı, ancak aıya vurup onu dövmedi. Bahçe sahibinin gerçekleştirdiği bu tavrından dolayı sofı ona: "Niçin aıya vurup onu dövmüyorsun?" diye sordu. Bunun üzerine o kişi de sofıya: "Çünkü aı bahçede bulunanlardan sadece yiyor, ancak onlardan alıp götürmüyor, oysa sen hem yiyor hem de alıp götürüyorsun." dedi.

حكايت

جوحى گرسنه به ديهى رسيد كه كسى خسته ديده، گفت: من او را علاج مى‌كنم. روغن و نان طلبيد و لقمه لقمه بر سر آن بيمارمى گردانيد و مى‌خورد، بعد از آنكه [سير شد] [از سر آن بيمار] بيرون رفت. رئيس مرد، گفتند: چه واقع شد؟ گفت: اگر من آن نمى‌کردم نيز مرده بودم.

Hikâye 11

Cûhî³⁶, çok aç bir hâlde bir köye geldi. Geldiği köyde hasta bir kişi gördü. Orada bulunanlara: "Ben bu hastayı iyileştiririm." dedi. Akabinde onlardan yağ ve ekmek istedi. İsteddiği üzerine kendisine getirilen yağ ve ekmeği yavaş yavaş o hastanın başında çevirmeye başladı ve ardından da onları yedi. Yağı ve ekmeği yiyen **Cûhî** doydı. Doyan **Cûhî**, o hastanın başından ayrıldı ve gitti. Hasta kişi ise öldü. **Cûhî**'ye: "Ne oldu?" diye sordular. **Cûhî** onlara: "Eğer bunu yapmasaydım, o zaman ben ölecektim." diye cevap verdi.

حكايت

قزوینی انگشترين در خانه گم کرده بود و در بيرون مى طلبيد. گفتند: اين چه معنى دارد؟ گفت: چه كنيم خانه تاريك است و كوچه روشن.

Hikâye 12

Kazvinli ev(in)de yüzüğünü kaybetmişti. Ev(in)de kaybettiği yüzüğünü dışarıda/sokakta aramaya başladı. Ona: "Senin bu yaptığın ne anlama geliyor?" diye sordular. O da kendisine bu durumu soranlara: "Ne yapayım, ev karanlık sokak ise aydınlık." şeklinde cevap verdi.

³⁶ Dihhudâ'da "Cûhî"nin çok zarif ve latif bir "maskara"nın adı olduğu belirtilmektedir. Bak. <https://vajehyab.com/dekhoda/> جوحى=q?جوحى

حکایت

زنی در مجلس و عظم در پهلوی معشوق خود افتاد، کبر او را گرفت و از خوشی نعره زد. واعظ گفت: ای عاشقه مگر بر دلت زد؟ گفت: ای مخدوم به دستم رسید.

Hikâye 13

حکایت

کسی در مسجد با کفش نماز می گزارد. گفتندش: چرا چنین می کنی؟ گفت: باری اگر نماز نباشد کفش باشد.

Hikâye 14

Birisi mescitte ayakkabısıyla namaz kılıyordu. Ona: "Niçin (mescitte) ayakkabılarınıla namaz kılıyorsun?" diye sordular. O da onlara: "Eğer namazı ayakkabılı kılsam ayakkabılı olacağım (ayakkabısız kılsam ayakkabısız olacağım)." ³⁷ şeklinde cevap verdi.

حکایت

شاعری دید که کسی در مسجد غلام بارگی می کند، منع کرد. بعد از آن خود مشغول شد. آن کس اعتراض کرد. شاعر گفت نشنیده ای که: یجوز للشاعر ما لا یجوز لغيره.

Hikâye 15

حکایت

مغلمی با بچه ای تا نیمه قرار داد و تمامی را استعمال کرد. بچه گفت: چرا چنین کردی؟ گفت: من نیمه آخر را قرار کرده ام.

Hikâye 16

حکایت

مغلمی در مسجدی پسری را وطنی می نمود. جمعی حاضر شده اعتراض کردند که: این چه جای مهملات است؟ معلم گفت: من مسجد را جای امن خیال کردم این هم جغول خانه بوده است.

³⁷ Burada namaz kılariken çıkarılan ayakkabının çalınmasına bir vurgu ve eleştiri yapıldığı dikkat çekmektedir.

Hikâye 17

حکایت

دزدی به بستان ترکی رفت. ترك به دنبال وی دوید. دزد بر سر دیوار برآمد: ترك نوکر خود را می‌گفت: هی چوماق کیتور. چون پای دزد را گرفت دزد از سر دیوار بر سروروی ترك رید، گفت: هی چوماق نی قوی افتابه نی کیتور.

Hikâye 18

حکایت

زنی حیزی را گفت: کون بسیار مده که در آن دنیا در عذاب باشی باشی.
گفت: تو غم خود خور که ترا جواب دو سوراخ می‌باید گفت.

Hikâye 19

III

Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, “ مشکلات حسابی که به فرموده آن / O Yüce Hazret'in/Sultan'ın buyruğuyla yazılan hesaplama sorunları” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, bazen başlıksız bazen de “فایده/fayda”, “باب آخر/başka bölüm”, “حکایت/hikâye” ve “مسئله /problem” başlığı altında 12 tane zekâ ve hesap tahmin etme oyununa yer verilmiştir. Bunların 7 tanesi Farsça, 5 tanesi ise Arapçadır. Bu zekâ ve hesap tahmin etme oyunlarının yazılmasını bizzat sultanın istemesi dikkat çekmektedir. Sultanın bu isteği, o dönemlerde bu tip zekâ oyunları ile hesap tahmin etme oyunlarının devlet erkânı ile halk arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Özellikle bunların başta sultanlar tarafından oluşturulan meclisler olmak üzere çeşitli meclislerde gündeme getirildiği ve sorulduğu anlaşılmaktadır. Bu tür sorular, o dönemlerde büyük ihtimalle hoşça vakit geçirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır (Vâsîfî 1350: 381-384).

1.

شخصی در باغی درآمد که هفت دربند دارد و با هر دربان شرط کرد که هر انار که آرم با تو مناصفه کنم. چند انار بر باید داشت که یکی [به او] ماند؟ (۱۲۸)

Bir kişi yedi derbendi/kapısı olan bir bahçeye geldi ve her kapının derbânına/kapıcısına, getirdiğim narların tamamını size eşit olarak paylaşacağım diye şart koştu/söz verdi.

Acaba getirilen narların bir tanesinin narı getiren kişiye kalması için kaç nar gerekmektedir. [(Cevap) 128].

2.

شخصی شصت انار به کسی داد [و گفت] که: سی انار دو به یک پول می فروشی که از آن پانزده پول حاصل می شود، و سی انار دیگر سه به یک پول می فروشی که ده پول حاصل می شود که مجموع بیست و پنج پول می شود. در راه انارها به هم مخلوط شد. علاج آن است که هر پنج پنج به دو پول فروشد. چون چنین فروشد، بیست و چهار پول حاصل می شود می باید دانست که یک پول در کجا غایب می شود و کیفیت مزوجین به طریق مذکور که پنج پنج به دو پول باشد [که] بیست و پنج پول حاصل شود، چه نوع است.

Bir kişi birine altmış nar verdi ve ona: "otuz narı ikide bir/yarı fiyatına satarsan ondan on beş pul/para kazanırsın. Kalan diğer otuz narı üçte bir fiyatına satarsan ondan da on para kazanırsın. Böylece toplamda yirmi beş para kazanmış olursun." dedi. (Bahsedilen bu) narlar, (pazara) götürülürken yolda birbirleriyle karıştırıldı. (Narların birbirleriyle karıştırılmasıyla oluşan) bu durumu düzeltmenin yolu, (karıştırılan) bu narların beşinin iki paraya satılmasıdır. Eğer narlar bu şekilde satılırsa toplamda yirmi dört para kazanılmış olur. Ancak bir paranın nereye kaybolduğunu bilmek gerekmektedir. Belirtilen şekilde narları karıştırmanın keyfiyetiyle narların beşi iki para olur ki bundan yirmi beş para kazanılır. Acaba bu ne/nasıl bir iştir?

3.

فایده

کبوتری به بلوک کبوتری گفت: ای صد کبوتران، ایشان گفتند: اگر برابر ما و نصف ما و نصف نصف ما و تو نیز آبی، صد کبوتر می شویم. (۳۶)

Fayda

Güvercinin biri, bir güvercin topluluğuna: "Ey yüz güvercin." diye seslendi. (Kendilerine seslenen) o güvercinler, kendilerine seslenen güvercine: "Eğer, bizim (sayımıza ek olarak) sayımız, yarımız, yarımızın yarısı (kadar güvercin) ile sen gelirsen, (işte o zaman biz) yüz güvercin oluruz." dediler. [(Cevap) 36]

4.

إذا قلت تفكر شيئا فقل اضرب ما تفكره عشرة ثم اضربه في خمسة قل
اسقط عنه خمسين فكلما حط عنه خمسين اخذت في يدك واحدا حتى
لا يبقى معه شيء فاذا لم يبق شيء فقل له ما في يدك؟

Aklından bir sayı tut, dediğin zaman, ona aklında tuttuğun sayıyı onla çarp, sonra da çıkan sayıyı beşle çarp; toplamdan elli çıkar de ondan da her elli azaltılınca elde bir kalır, sonunda hiçbir sayı kalmaz, elinde kaç kaldı diye ona sor.

5.

باب آخر

إذا قلت لرجل اجعل خاتمك على أى اصبع شئت حتى اخبرك فى اصبع
هو، فقل له تاخذ الخنصر [الى] ذلك الاصبع الذى هو فيه الخاتم و قل له
تضربه فى الاثنىن فما بلغ تضربه ايضا فى خمسة ثم مره فلتحط عشرة
عشرة فخذ انت واحدا حتى لا يبقى معه شيء فان كان فى يدك واحد فهو
الخنصر و ان كان فى يدك اثنىن ففى البنصر و قس عليه الباقى.

Başka bölüm

Bir adama: Sen yüzüğünü istediğin parmağına tak ki ben sana hangi parmağına taktığını söyleyeyim dedikten sonra hemen ona yüzüğü taktığın parmağı serçe parmağına birleştir de. Akabinde ona ikiyle çarp, çıkanı yine beşle çarp, sonra ondan onar onar eksiltmesini söyle, sen de bir sayıyı elinde tut, sonunda onda hiçbir şey kalmaz. Eğer elinde bir kaldıysa yüzük serçe parmağındadır, eğer elinde iki kaldıysa bu yüzük parmağındadır. Diğerlerini buna kıyasla.

6.

باب آخر

إذا قلت لرجل تفكر من الايام شيئا واجب أن تعلم كم تفكر فقل له يضرب
ما تفكر [فى ثلاثة ثم يضرب] فى خمسة ثم قل له يحط عنه خمسة عشر
فكلما حط عنه خمسة عشر فخذ انت واحدا حتى لا يبقى معه شيء كان
تفكر ما فى يدك فافهمه.

Başka bölüm

Sen bir adama, aklından bir gün tut, ona hangi günü tuttuğunu söyle, sonra ona düşündüğünü üçle çarpmasını söyle, sonra da beşle çarpmasını, daha sonra ondan on beş çıkarmasını söyle, ondan her on beş çıkardıkça sen bir tut, elde bir şey kalmayana dek bunu yap. Senin elinde kalanı düşün ve anla.

7.

باب آخر:

تقول تفكر في كلا اليدين شيئا سواء حتى اخبرك كم الذى تفكرت، ثم يقوله
اضعفت ما في يدك اليمنى، ثم قل له اضعف ما في كل اليدين، ثم
قل له ايضا اضعفت ما في كل اليدين، ثم قل له اسقط من اليمنى ثمانية و
كلما حط ثمانية اخذت انت واحد حتى لا يبقى شيئا.

Başka bölüm

Her iki elinde eşit bir şey düşün ki ben sana düşündüğün şeyin kaç olduğunu haber vereyim dersin. Sonra ona: “Sağ elinde olanı ikiye katladın.” de. Daha sonra ona: “Her iki elinde olanı ikiye çarp.” de. Daha sonra ona yine: “Her iki elinde olanı ikiye katla” de. Daha sonra ona: “Sağ elinden sekiz çıkar, her sekiz çıkardığında sen bir tut, nihayetinde sayı sıfırlanır.” de.

8.

سیوی ده منی پرشیر، هفت منی و سه منی خالی، چگونه من را در هفت
توان کرد بی ترازو³⁸

On batmanlık testi süt dolu, üç ve yedi batmanlık testiler ise boş. Benim için yedi batmanlık testiği terazisiz olarak doldurmak nasıl mümkün olur?

9.

گرگ و گوسفند و پشته علف و لب رود.³⁹

Kurt, koyun, bir deste yem ve ırmak kıyısı.

10.

حکایت

سه مرد هرکدام زنی دارند بر لب دریا و هیچ کدام بر یکدیگر اعتماد
ندارند و کشتی دو کس را بیش نمی برد، چگونه گذرند؟

³⁸ Dipnotta bu metnin, diğer nüshaların tamamında tam olarak okunamadığı belirtilmiştir.

³⁹ Bu soruda bir eksiklik olduğu dikkat çekmektedir. Sadece soruda yer alan nesne ve varlıkların isimlerine yer verilmiş, ancak soru sorulmamıştır. Gerek bu kavramlar gerekse dipnotta getirilen açıklama bu problemin; “Irmak kıyısında, kurt, koyun ve bir deste yem vardır. Bunlardan biri diğerini yemeden ırmağın karşı kıyısına nasıl geçirilir.” şeklinde olması gerekmektedir.

Hikâye

Üç adamın her birinin deniz kıyısında eşi var. Ancak bunların hiçbiri diğerine güvenmiyor. Sahilde bulunan gemi ise iki kişiden fazlasını taşıyor. (Öyleyse bunlar karşıya) nasıl geçerler.

11.

مسئله

عددی را که در دل گیرند نصف [آن] عدد را بر آن بیفزایند باز مجموع را بر آن بیفزایند، مزید اول اگر کسر داشته باشد [صحیح سازند و آنرا یکی اعتبار کنند و مزید دوم اگر کسر داشته باشد] نیز صحیح ساخته بر آن افزایند و آن را دو اعتبار کنند، پس نه نه طرح کنند و هر نه را چهار اعتبار کنند آن عدد را که در دل گرفته باشند معلوم توان کرد مثلاً سه در دل گیرند، نصف آن يك و نیم است، کسر دارد، آن را صحیح ساخته یعنی دو سازند، و بر آن افزایند پنج شود، پس نصف پنج که دو و نیم است، نیز کسر دارد، سه ساخته بر آن افزایند، هشت شود، پس گوید نه طرح کن چون نه نباشد، کسر اول را که گفته‌ایم یکی اعتبار کرده و [کسر] دویم را دو اعتبار کرده سه شود.

Mes'ele/Problem

(Aklından bir sayı tut.) Aklında tuttuğun sayının yarısını bu sayıya ekle. Sonra elde ettiğin bu toplam sayıyı, aklında tuttuğun sayıya ilave et. Eğer ilk toplamda kesir (sayı) varsa, ondaki küsuratı yok etmek için ona bir değer vererek onu yuvarlak sayı yap. İkinci toplamda da bir kesir (sayı) olursa ondaki küsuratı gidermek için ona iki değer vererek onu da yuvarlak sayı yap. Sonra dokuz dokuz düzenle. Her dokuza dört rakamsal değer ver. Böylece aklında tuttuğun sayı ortaya çıksın. Örneğin aklında tuttuğun sayı üç olsun. Onun yarısı bir buçuktur. Bunda kesirli bir sayı var. Onu yuvarlayarak tam sayıya tamamlama, böylece iki olsun. Bu sayıyı, aklında tuttuğun sayıya ekle ve beş olsun. Ulaştığın beşin yarısı, iki buçuktur. Bunda da kesirli sayı var. Onu da yuvarlayarak tam sayıya tamamlama ve üç yap. Üçü beşle topla ve sekiz olsun. Öyleyse dokuz tasarla, ancak dokuz olmayacağına göre ilk söylediğimiz birinci kesiri bir itibar et, ikinci kesiri de iki itibar et, işte o zaman oldu.

12.

مسئلة فى استخراج الخاتم: اذا اخذ خاتم الذهب فى احدى يديه [و] خاتم الفضة فى اليد الاخرى، فأمره أن يأخذ فى اليد التى فيها خاتم الذهب عددا زوجا اليد فيها خاتم الفضة عددا فردا، ثم يضربه ما فى يمينه فى عدد زوج و ما فى يساره فى عدد فرد، و يجمع المبلغين و ينصفه فإن وقع فيه كسر فخاتم الذهب فى يمينه، و إلا ففى يساره و كذلك يفعل إن كانت احدى يديه فارغة و فى اخرى خاتم.

Yüzüğün çıkarılması (elde edilmesi) hakkındaki problem; altın yüzüğü iki elinden birine, diğerine de gümüş yüzüğü aldığı zaman, ona altın yüzüğün olduğu elde çift sayıyı, gümüş yüzüğün olduğu elde tek sayı tutmasını söyle, sonra sağ elindeki çift sayı ile ve sol elindeki de tek sayı ile çarpmasını söyle, her iki meblağı toplar ve onu ikiye böler, eğer onda küsüratlı çıkarsa altın yüzük sağ elindedir, değilse sol elindedir, iki elinden biri boş diğerinde yüzük varsa aynı şekilde yapar.

Sonuç

Türkistân coğrafyasındaki sosyal ve kültürel hayata dair bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından büyük önem arz eden ve yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Sultanlar, yaylaya gittiklerinde orada otağlarını kurmakta, kurdukları otağlarında ise meclis tertip etmektedirler. Sultanlar tarafından oluşturulan bu meclislerde protokol uygulanmakta ve uygulan bu protokol gereği de meclise katılan devlet erkânı ile ileri gelenler kendilerine önceden tahsis edilen yerlere oturmaktadırlar. Nitekim **Muzafferüddîn Sultân Muhammed**'in tertip ettiği bir meclise **Hazret-i Süyünç Hâce**'nin yönetiminde bulunan vilayetin şeyhüslâmı olan **Hâce Abdurrezâk, Tayyib-i Kend-i Bâdâmî, Mevlânâ Sa'îd-i Türkistânî, Mevlânâ Abdülmü'min** ve **Mevlânâ Ahmed-i Semerkandî**'nin yanında dönemin önemli âlimleriyle fazilet sahibi kişiler de katılmış ve kendilerine tahsis edilen yerlerde hazır bulunmuşlardır.

Sultanlara gönderilen nişânlar/fermanlar, sultanın hâcib ve nâibleri tarafından sultana ulaştırılmaktadır. Ancak nişânı/fermanı getiren, bizzat kendi eliyle sultana teslim etmek isterse sultanın

buyruğu üzerine bu kişi, bizzat sultanın huzurunu çıkmakta ve nişanı sultana takdim etmektedir.

Eşi tarafından talakıselase ile boşanan bir kadın, kendisini eşiyle barıştırmayı ve onunla tekrar evlendirip bir araya getirmeleri için bizzat dönemin sultanına müracaat ederek ondan yardım istemekte, sultan da bu iki kişiyi barıştırıp yeniden evlendirmek için aracılık etmektedir. Bu da o dönemlerde sultanların, toplumsal bir olgu ve sorun olan boşanmalara, boşanan çiftlerden birinin isteği üzerine müdahale ettiklerini ve çiftler arasında arabuluculuk yaptıklarını göstermektedir. Kocasını tarafından talakıselase ile boşanılan kadına kocasıyla yeniden evlenebilmek için yabancı bir erkekle hülle yoluyla bir günlüğüne nikâh yapılmaktadır. İtibar edilip güvenilen kişilerden seçilen hülleci, eğer uygun bir tavır sergilemezse itibardan düşmekte, güvenilirliğini kaybetmekte ve bulunduğu ortamdan uzaklaştırılmaktadır.

Sultanların haremde bulunan kişilerden biri hastalanınca onun tedavi edilmesi için saraya dönemin en önemli tabipleri bir inşâ/mektupla davet edilmektedir. Bu inşâlar, inşa yazmakla görevli kişiler tarafından yazılmaktadır. Eğer o kişinin belli bir sebepten dolayı görevi başında bulunması gerekiyorsa o takdirde inşâ, bu yetkinlik ve birikime sahip başka bir kişi tarafından yazılmaktadır. Eğer yazılan nişan/ferman ilgili kişiye götürülürken yolda kaybedilirse nişan tekrar yazılmaktadır.

Sultanların emri üzerine karşılıklı şakalaşmak için yazılıp söylenen, bazen çeşitli incelikleri ihtiva eden, hoş ve zarif olmakla birlikte, insanları eğlendirirken düşündürmeyi de amaçlayan çeşitli mutâyebeler/latifeler yazılmıştır. Yazılan bu tür mutâyebelerin bir kısmının müstehcen ve laubali bir hüviyete sahip olması dikkat çekmektedir. Ancak yazılan bu mutâyebelerde o dönemlerde içtimai hayatta görülen bazı sosyal ve ahlaki bozukluklara dikkat çekildiği, bu tür davranışların ince bir şekilde eleştirildiği, insanları güldürürken düşünmeye sevk ettiği, özellikle insanları bilgilendirerek eğitmek, onların güzel ahlaklı ve iyi bir insan olmasına vesile olmak, kötü ve çirkin davranışlardan uzak tutmak istenildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan müstehcen ve laubali bir hüviyete sahip olan bu tarz mutâyebelerin kendi dönemi içerisinde hoş görüldüğü ve bir eğlence unsuru olarak algılandığını da anlaşılmaktadır. Sultanın isteği üzerine yazılan bu mutâyebelerin

oluşturulan çeşitli meclislerde anlatılarak hoşça vakit geçirildiği de imkân dâhilindedir.

Bu dönemlerde yine sultanların buyruğu üzerine zekâ ve hesap tahmin etme oyunlarının da yazılarak sultanlara takdim edildikleri müşahede edilmektedir. Devlet erkânı ile halk arasında yaygın olduğu anlaşılan bu tür oyunların meclislerde sorulduğu da ihtimal dâhilindedir. Bu tür mutâyebelerde bazen Türkçe cümlelere de yer verildiği dikkat çekmektedir.

Devam Edecek...

Kaynakça

- ALPER, Ömer Mahir (1999), "İbn Sînâ" mad., *DİA*, c. 20, s. 337-345.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- BÂBÜR (2006), *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- BAZIN, Marcel (2022), "Kazvîn" mad., *DİA*, c. 25, s. 154-155.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsıfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2714>.
- HARMAN, Ömer Faruk (2013), "Yed-i beyzâ" mad., *DİA*, c. 43, s. 376-377.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1372), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- IŞIN, Priscilla Mary (2010), *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, hzr. Füsün Kiper – Nurettin Pirim, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KAHYA, Esin (1998), "Hipokrat" mad., *DİA*, c. 18, s. 119-121.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KAYA, Mahmut (1991), "Aristo" mad., *DİA*, c. 3, s. 375-378.
- KARTAL, Ahmet (2014), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi [Türk Edebiyatında Mesnevî]*, Doğukütüphanesi, İstanbul.
- KARTAL, Ahmet (2015), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar", Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı, hzr. Metin Eren-Mehmet Karaaslan-Abdulselem Arvas, Ankara: Hakim Yayınları, s. 163-178.
- KARTAL, Ahmet (2017), *Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine Lâlezâr Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2018), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-1", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, İstanbul, s. 541-562. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2537>.
- KARTAL, Ahmet (2019), *Hakîkate Düşen Gölge: Türk-Fars Edebî İlişkileri*, 2. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- KARTAL, Ahmet (2019a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-2", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, İstanbul, s. 525-578. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2622>.
- KARTAL, Ahmet (2019b), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-3", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, İstanbul, s. 610-668. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2711>.
- KARTAL, Ahmet (2019c), "Türkistan'dan Yansımalar", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* [Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağın Sayısı], c. 2, sy. 1, s. 125-156.
- KARTAL, Ahmet (2020), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Eğlence Meclisleri-Edebî Meclisler-Hikâyeler-4", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, İstanbul, s. 285-349. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2800>.
- KARTAL, Ahmet (2020a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -İlmî ve Edebî Meclisleri-Tarihî Olaylar-Hikâyeler-5", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul, s. 575-617. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2873>.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler-6", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, İstanbul, s. 335-389. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2934>.
- KARTAL, Ahmet (2021a) "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Vâsîfî Etrafında Gelişen Olaylar 7", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, İstanbul, s. 403-453. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2992>.
- KARTAL, Ahmet (2022), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Çeşitli Olaylar ve Sultanlara Anlatılan Hikâyeler-8", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, İstanbul, s. 203-463. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3044>.
- KARTAL, Ahmet (2022a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler ve Sunulan Resimler-9", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, İstanbul, s. 753-787. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3104>.
- KARTAL, Ahmet (2023), "Baykara Meclisinden Yansımalar: - İlmî ve Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler, Güreş ve Güreşçiler ile Güreş Eğitimi ve Müsabakaları-10", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy.

- 30, İstanbul, s. 312-342.
<http://dx.doi.org/10.15247/dev.3162>.
- KÂTİB ÇELEBİ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklaması* (2008), tercüme eden: Hüseyin Atay, Ankara: Atay ve Atay.
- KUTLUER, İlhan (1993), "Câlînûs" mad., *DİA*, c. 7, s. 32-34.
- MERÇİL, Erdoğan (2003), "Mahmûd-ı Gaznevî" mad., *DİA*, c. 27, s. 362-365.
- MUALLİM NÂCÎ (2021), *Lugat-i Nâcî*, hzr. Ahmet Kartal, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipih.
- OLGUNER, Fahrettin (1994), "Eflâtun" mad., *DİA*, c. 10, s. 469-476.
- ÖZTÜRK, Mustafa (1989), "Alîm" mad., *DİA*, c. 2, s. 460-461.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOPALOĞLU, Bekir (1997), "Hakîm" mad., *DİA*, c. 15, s. 181-182.
- TOPALOĞLU, Bekir (2001), "Kâdir" mad., *DİA*, c. 24, s. 124.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YILMAZ, Mehmet (2013), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yay.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>
<https://lugatim.com/>
<https://otukensozluk.com/>
<https://vajehyab.com/>

15. Asır Mutasavvıflarından Şeyh Abdurrahîm Tirsî'nin
Neşredilmemiş Manzumeleri

İlyas KAYAOKAY

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Tunceli Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8544-2307> ROR ID: <https://ror.org/05v0p1f11>

kayaokay_2323@hotmail.com

Atıf Bilgisi: Kayaokay, İlyas. "15. Asır Mutasavvıflarından Şeyh Abdurrahîm Tirsî'nin Neşredilmemiş Manzumeleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 560-627. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1468145>.

Geliş Tarihi	14.04.2024
Kabul Tarihi	23.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

15. asrın önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Abdurrahîm Tirsî (ö. 1520), küçük yaşta Eşrefoğlu Rûmî'ye intisap etmiş ve onun hem halifesi hem de damadı olmuştur. Abdurrahîm Tirsî'nin bilinen tek eseri divanı olup şeyhi Eşref-zâde ve Yunus Emre çizgisinde, çoğu hece ölçüsüyle manzumeler yazmıştır. Onun sarih bir Türkçeyle yazılmış ilahî ve kasideleri, uzun yıllar Kâdiri dergâhlarında bestelenip okunmuştur. Divanı üzerine iki çalışma yapılmış ve divanının beş nüshası tespit edilmiştir. Tenkidli neşirde toplam 166 manzumesinin olduğu belirlenmiştir. Bu makalede, yeni bulduğumuz bir nüshadan hareketle şairin daha evvel yayımlanmamış bir divançe hacmindeki şiirleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Şahsî kitaplığımızda yer alan mezkûr nüsha H. 999/ M. 1590-91 senesinde ölümünden 70 yıl sonra istinsah edilmiş olup bilinen en eski tarihli divan nüshasıdır. Nüshada kayıtlı 42 şiirden yalnızca 12 tanesinin yayımlanmış divan içerisinde olduğu 30 manzumenin yeni olduğu tespit edilmiştir. Yine çeşitli şiir mecmualarının taranması suretiyle yapılan tespit ve değerlendirmelerle Abdurrahîm Tirsî'nin bilinen şiir sayısı 166'dan 200'e çıkarılmış, nâ-tamam manzumeler de tamamlanmıştır. Çalışmamızda yeni manzumelerin tanıtımı, incelemesi ve transkripsiyonlu aktarımı yapılarak şairinin divanına katkı sunulmuştur. **Anahtar Kelimeler:** Eşrefoğlu Rûmî, Eski Anadolu Türkçesi, divan, metin neşri, tasavvuf.

15TH CENTURY SUFI SHEIKH ABDURRAHİM TİRSİ'S UNPUBLISHED
POEMS

Doç. Dr., Munzur University Faculty of Literature Department of Turkish
Language and Literature, Tunceli Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8544-2307> ROR ID: <https://ror.org/05v0p1f11>

kayaokay_2323@hotmail.com

Citation: Kayaokay, İlyas. "15th Century Sufi Sheikh Abdurrahım Tirsî's Unpublished Poems". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 560-627. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1468145>.

Date of Submission 14.04.2024

Date of Acceptance 23.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

One of the 15th century's most important Sufi poets, Abdurrahîm Tirsî (d. 1520) was initiated into Eşrefoğlu Rûmî at a young age and became both his caliph and son-in-law. Abdurrahîm Tirsî's only known work is his divan and he wrote verses in the style of his sheikh Eşref-zâde and Yunus Emre, mostly in syllabic meter. His hymns and odes, written in clear and comprehensible Turkish, were composed and recited in Kâdiri lodges for many years. Two studies have been made on his Divan, which is his only work, and five copies of his divan have been identified. A total of 166 verses were identified in the critical edition. In this article, based on a newly found copy, the poet's poems in the volume of a divançe, which had not been published before, were brought to light. The aforementioned copy, which is in our personal library, was inscribed in H. 999 / M. 1590-91, 70 years after his death, and is the oldest known copy of the divan. It has been determined that only 12 of the 42 poems recorded in the copy are in the published divan and 30 of them are new. Again, with the determinations and evaluations made by scanning various poetry collections, the number of known poems of Abdurrahîm Tirsî was increased from 166 to 200, and the unfinished verses were completed. In our study, the new verses were introduced, analyzed and transcribed, and a contribution to the poet's divan was made.

Keywords: *Eşrefoğlu Rûmî, Old Anatolian Turkish, divan, text edition, Sufism.*

Giriş

Osmanlı devletinin büyümesiyle paralel gelişen 15. asırdaki tekke ve tarikatlardaki ivme, klasik tasavvuf edebiyatının doktrinlerinin yerleşip sistemleşmesinde etkili olmuş, bu asırdan itibaren pek çok önemli mutasavvıf şair ve nâsir yetişmiştir. 15. asrın önemli mutasavvıf şairlerinden biri de Kâdiriyyeliğin Eşrefiyye kolunun bânîsi Eşref-zâde Rûmî'nin (ö. 1469) post-nişini ve aynı zamanda damadı olan İznikli Şeyh Abdurrahîm Tirsî'dir.

Şuârâ tezkirelerinde hakkında malumat bulunmayan Abdurrahîm Tirsî'ye dair bazı bilgilere, Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) *Sefîne-i Evliyâ* (2006: 104), Hafız Hüseyin Ayvansarâyî'nin (ö. 1787) *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* (Ekinci, 2017: 139), M. Nail Tuman'ın (1875-1958) *Tuhfe-i Nâilî* (Kurnaz ve Tatçı, 2001: 45-48), S. Nüzhet Ergun'un (1899-1946) *Türk Şairleri* (1936: 243), Mehmed Şemseddin'in (1867-1936) *Yâdigâr-ı Şemsî* (Akkuş ve Yılmaz, 1997: 88) gibi bazı biyografik eserlerde rastlıyoruz. Abdurrahîm Tirsî hakkındaki en kapsamlı bilgiler ise Emine Aydoğmuş Yüce'nin hazırladığı (2010: 10-26) yüksek lisans tezinde mevcuttur. Bu tezden evvel bir yüksek lisans çalışması da Vildan Özmen (2007: 15-23) tarafından hazırlanmıştır. Abdurrahîm Tirsî hakkında iki de ansiklopedi maddesi (Özcan, 1988: 293 ve Turan, 2014) mevcuttur. Mezkûr kaynaklardan hareketle Abdurrahîm Tirsî'yi kısaca şöyle tanıtabiliriz:

Ne zaman doğduğuna dair kesin bir kayıt yoktur. Ayvansarâyî onun 1453 yılında Tarsus'da doğduğunu, 84 yaşında öldüğünü söylese de İznik'in Tirse¹ köyünden olduğunu şair bizzat kendisi ifade etmektedir. Babası, Bayezid-i Fakîh namı bir hoca olup Bolulu İsfendiyâr-zâde'nin akrabalarındandır. Abdurrahîm Tirsî, çocuk yaşta Eşrefoğlu Rûmî'nin terbiyesine girdi ve şeyhinin kızı Züleyha² Hanım'la evlendi. Eşref-zâde'nin vefatından sonra 48 sene şeyhlik yaptı. Tirsî'nin, Pir Hamdî (ö. 1603?) adında Eşrefiyye'nin üçüncü post-nişini, sahib-i divan (Ay, 2023: 31-53) bir oğlunun olduğu

¹ Tirse, bugün Sakarya'ya bağlı Pamukova ilçesi sınırlarında olup Kemaliye adıyla bilinmektedir.

² Ayvansârâyî ye göre adı, Fatma'dır.

bilinmektedir. Ayvansarâyî, 1537-1538 yılında vefat ettiğini bildirirse de kaynakların ölümü için ittifak ettiği tarih 1520'dir. Bolu/Mudurnu'da medfun olduğu düşünülmektedir. Divanı dışında eserinin olmadığı bilinmektedir.

Bu makalede, yeni elimize geçen, şairin vefatından 70 sene sonra istinsah edilmiş en eski tarihli bir divan nüshasından hareketle Abdurrahîm Tirsî'nin daha evvel bilinmeyen şiirleri gün yüzüne çıkarılacaktır. Öncelikle onun bilinen şiirlerine değinilecek ardından bir divançe hacmindeki yeni bulunan manzumelerinin tanıtımı, incelenmesi ve Arap harflerinden Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımı yapılacaktır.

1. Abdurrahim Tirsî'nin Bilinen Manzumeleri

Abdurrahîm Tirsî'nin divanı üzerine yapılan iki çalışmaya bakıldığında Özmen'in (2007) neşrinde 88, Aydoğmuş Yüce'nin (2010) neşrinde de 166 manzume bulunmaktadır. Özmen'in tezinde (2007) Ankara Milli Kütüphane Fahri Bilge No: 286 ve Türk Dil Kurumu, Türkçe Yazmalar No: 358/3 yer numarasıyla kayıtlı iki divan nüshası esas alınmıştır. Aydoğmuş Yüce'nin yüksek lisans tezinde ise mezkûr iki nüshaya ek olarak üç nüsha daha ilave edilmiş ve tenkidli metin, beş nüsha üzerine kurulmuştur. Milli Kütüphane No: Mf1994 A 4245, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, No:724/2 ve Süleymaniye Kütüphanesi M.Arif-M.Murad, No: 894.35'te kayıtlı divan nüshalarıyla birlikte Abdurrahim Tirsî'nin bulunan manzume sayısı tenkidli neşirde 166'ya çıkarılmıştır.

Bu beş nüshadan istinsah tarihi en eski tarihli olanı Milli Kütüphane, No: Mf1994 A 4245'te kayıtlı bulunan divan nüshası olup H.1041/ M. 1631-1632'de İbrahim b. Hacı Ali Rüşdi tarafından istinsah edilmiştir. Bursa nüshasında da istinsah tarihi belli olup Muhammed Bursevî tarafından H. 1155/ 1742-1743 yılında istinsah edilmiştir (Aydoğmuş Yüce, 2010: 97-99).

Abdurrahîm Tirsî'nin manzumelerini ihtiva eden çeşitli şiir mecmuaları da bulunmaktadır. Bu mecmualar genellikle mutasavvıfların manzumelerini muhtevî bilhassa Eşrefoğlu

Rûmî'nin Şiirlerinin ağırlıklı olduğu ilahiyât vb. mecmualarıdır. Tirsî'nin, neredeyse bir divançe hacmindeki Şiirlerini havî mecmualardan biri, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi No: A358/1'de kayıtlı olan *Mecmû'a-i Fevâ'id İlâhiyât ve Eş'âr* olup Abdurrahîm Tirsî'nin 25 manzumesi burada yer almaktadır. 19. asırda istinsah edildiği düşünölen Şiirlerin tamamı, yayımlanmış divan neşirleri içinde mevcut olup yeni bir manzumesine rastlanılmamıştır (Bacak, 2018: 11-12).

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No: BY 6676/9'da kayıtlı, yine 19. asırda istinsah edildiği sanılan bir *Mecmû'a-i Eş'âr*'da (Demir, 2022) Eşrefoğlu'nun 90, damadı ve post-nişini Abdurrahîm Tirsî'nin 24 manzumesi yer almaktadır. Bu Şiirlerden; "*Bugün meydân-ı 'aşk içre bize Kâdiriler dirler*", "*Âşiyem yüziüm karasın sil Muhammed Mustafâ*", "*Gâfil olma mü'min kardaş bundan sefer itsen gerek*", "*İy yâenler iy kardaşlar 'aşkdan bize nişân gerek*", "*İy şeyhüm senüñ yolına kurbân olayım gideyüm*", "*Bize bu yolu varmaga bir mürşid-i kâmil gerek*", "*Bu dünyânun zahmetlerin biz dahı çekdik deroişler*", "*Hakk'ı seomek pişedir deroişlere*", "*Deroişler dostum deroişler*", "*Çokdur eksüklüğüüm suçum hazretüñde iy Çalab'um*", "*Tayrı kulu Hak'dan utan kulluga gel kulluk it hey*" "*Ben mahlûkı yaratmışam ben bunlaruy Hâlıkıyam*", "*Kâdir benem Hâlik benem mahlûk kulumdur her biri*", "*Çok şükür ol yârını şâd eyledi*" mısralarıyla başlayan ilahi, kaside, gazel, musammat türlerindeki 14 adet manzumenin divan neşirlerinde yer almayan, bilinmeyen Şiirler olduğu müşahede edilmiştir (Demir, 2022: 295-376).

S. Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* adlı tezkire türündeki eserinde, Abdurrahîm Tirsî'nin biyografisiyle birlikte muhtelif mecmualardan³ derlendiği bildirilen 11 manzumesinin kayıtlı olduğu görölmektedir (1936: 243-247). Bu 11 manzumeden 7 tanesinin yayımlanmış divanda var olduğu, musammat olduğu için dörtlükler hâlinde yazılmış 4 manzumenin neşredilmiş divanlarda yer almadığı görölmektedir. "*İnâyet eyle kullara nazar kıl hâlüme*

³ Bunlardan biri Ergun'un bildirdiğine göre İstanbul mektupçusu Bay Osman Ergin'e ait bir yazmadır. Eşrefoğlu Rûmî Divanı olan bu yazmanın baş tarafında Abdurrahîm Tirsî'ye ait 8 manzume yer almaktadır (Ergun, 1936: 243).

Allâh"⁴, "*İy yârenler bu dünyâdan bir günle göç idevüz*", "*Dost yolına gelen kişi teşvişsüz gelür bilünüz*", "*İy şeyhim senin yoluna kurbân olayım gideyim*" mısralarıyla başlayan dört manzumeden yalnızca sonuncusu yukarıda zikredilen Konya nüshasında (Demir, 2022: 203-204) bulunmaktadır. *Türk Şairleri*'nde yer alan diğer üç manzume, tüm neşirlerde bulunmayan gözden kaçmış metinlerdir.

Görüldüğü üzere yayımlanmış muhtelif çalışmaların bir araya getirilmesiyle Abdurrahîm Tirsî'nin bilinen şiir sayısı 183'e çıkmıştır. Şiirlerin böyle dağınık olmasının sebebi, divanın şairin hayattayken derlenip mürettep hâle getirilmemiş olmasıdır. Çoğu ilahisi bestelenip dergahlarda terennüm edildiğinden⁵, yazıya geçirilmediği için unutulmuş olmalıdır.

2. Abdurrahîm Tirsî'nin Yeni Bulunan Manzumeleri

El yazma eser kütüphaneleri kadar, kayda girmemiş şahıs kitaplıkları da zengin yazmaları ihtiva eden önemli kaynaklar arasındadır. Bu kitaplıklardaki eserler, bazen müzayedeler vasıtasıyla gün yüzüne çıkabilmektedir. Bu müzayedelerden birinde Abdurrahîm Tirsî divançesinin istinsah tarihi en eski tarihli nüshasına tesadüf edilmiş ve şahsî kitaplığımıza yakın zamanda dahil edilmiştir. Ölümünden 70 sene sonra istinsah edildiği tespit edilen "divan" adı verilen bu nüshada, şeyhi Eşrefoğlu Rûmî'nin de şiirlerinin kayıtlı olduğu, bir Eşrefoğlu'ndan, bir Tirsî'den olmak üzere sırayla şiirlerin kaydedildiği görülmektedir.

Yekûnu 97 varak olan mecmua niteliğindeki bu yazmanın sayfa numaralarından takip ettiğimiz kadarıyla, başlığın da bulunduğu baş taraftan ilk dokuz varak kayıptır. Temmet kısmında, Şeyh Abdullah Rûmî (Eşrefoğlu) ve Şeyh Abdurrahîm Tirsî'nin "Dîvânü'ş-şerîfe"leri olduğu bildirilir. Müstensihi belli olmayan bu nüsha, Milli Kütüphane, No: Mf1994 A 4245'te yer alan tarihi belli en eski

⁴ Yayımlanmış divanda "Allâh" redifli başka bir manzume bulunmaktadır (Aydoğmuş Yüce: 2010: 206-207).

⁵ "Güftesi Abdurrahim Tirsî'ye ait olan ilâhiler, uzun yıllar Kâdirî dergâhlarında okunmuştur. Onun tarafından bestelendiği belirtilen bazı ilâhilere çeşitli el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktaysa da bunların hiçbirinin notası zamanımıza ulaşmamıştır" (Özcan, 1988: 293).

Abdurrahîm Tirsî divanı nüshasından 41 yıl evvel, H. 999/ M. 1590-1591 senesinde istinsah edilmiştir. 10,0 x 15,0 cm ölçülerinde olan mecmuanın sonradan tamir gördüğü, mukavva koyu kahverengindeki, şemseli, zincirekli ve müklepli deri cildinden anlaşılmaktadır.

Mecmua, harekeli nesih hatlı olup şairleri bildiren başlıklar kırmızı mürekkeplidir. Sayfalar cetvelsizdir ve her yaprakta satır sayısı 13'tür. Beyitler alt alta yazılmış olup titiz bir müstensihin elinden çıkmadığı düşünölmektedir.

Mecmuada, Abdurrahîm Tirsî'nin 42 adet manzumesi kayıtlı olup "*Uşlı kiři bu cihānda dūnyāya tama' eylemez*" mısraıyla başlayan manzumesi sehven iki defa yazılmıştır. Bu nüsha oldukça kıymetli olup bilinmeyen pek çok manzumeyi ihtiva etmektedir. 42 manzumeden yalnızca 12 tanesi Aydoğmuş Yüce'nin yayımladığı (2010) divan içerisinde vardır. Müşterek 12 manzume arasında da bazı kelime ve beyit sayılarında nüansların bulunması tabiidir.

12 manzumeden "*Cihāna geleli göylüm ta'alluk dutmadı hergiz*" mısraıyla başlayan 7 beyitlik "hergiz" redifli şiirin, divanın çeşitli nüshalarında 8 beyit hâlinde ve "bir kez" redifiyle kayıtlı olduğu görülür. Ayrıca divan neşrindeki (Aydoğmuş Yüce, 2010: 139-140) 3. beyit, mecmuada yoktur. Divan neşrinde 8 beyit olan "*İy bunda ululananlar şöyle Hakk'ı unuttunuz mı*" (Aydoğmuş Yüce, 2010: 225-226) mısraıyla başlayan manzume de 7 beyit olarak mecmuada yer alır.

Mecmuada kayıtlı iki manzumenin de divan neşrinde eksik hâlde olduğu görülür. Divan neşrinde "*Zihî Settār zihî Settār kendüyi hoş setr eylemiş*" (Aydoğmuş Yüce, 2010: 154-155) mısraıyla başlayan mahlassız 6 beyitlik manzumenin tam hâlinin 11 beyit olduğu bu yeni nüsha sayesinde ortaya çıkmıştır. Yine divan neşrinde mahlas beytiyle birlikte sadece 6 beyti bulunan "*İy yârenler iy kardaşlar ne 'aceb zamāna kalduk*" (Aydoğmuş Yüce, 2010: 159) mısraıyla başlayan manzumenin tam hâlinin yeni nüshada 47 beyit olduğu görülür. Yayımlanmış divan ile yeni nüshada mevcut müşterek diğer 7 manzumenin ilk mısraları şunlardır:

Geliş terk idelüm dünyā çü bildiñ fānīdür dünyā (Aydoğmuş Yüce, 2010: 102)

Bu dünyāya virme göñül kimseye vefā eylemez (Aydoğmuş Yüce, 2010: 145)

Bize ma'nī gerek da'vī gerekmez (Aydoğmuş Yüce, 2010: 149)

İy yārenler iy kardaşlar evliyālar ölmez imiş (Aydoğmuş Yüce, 2010: 156-157)

İy dünyā derdine düşen hiç ölümün ayırmaz mısın (Aydoğmuş Yüce, 2010: 196-197)

Dünyādan göç var ola mı Eşrefoğlı Rūmī Sulṭān (Aydoğmuş Yüce, 2010: 199-201)

Dost için kā'im ṭura dostum şeyḫum ḫazreti (Aydoğmuş Yüce, 2010: 233-234)

Mecmuada yer alan 42 manzumeden 30'unun hiçbir divan nüshasında bulunmaması ve istinsahı en eski tarihli nüsha olması bu mecmuayı önemli kılmaktadır. Bu 30 manzumenin üç tanesinin adı geçen Konya nüshasındaki ilahiyât mecmuasında kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Bunlardan ikisi, Konya nüshasında musammat şeklinde yazılmış hacimli kasidelerdir. Bu iki kaside, Allah'ın ağzında söylenmiş, Hakk'ın kullara nasihat ettiği dikkat çekici manzumelerdir. 5 divan nüshasına bu musammatların alınmaması, belki de Kur'an gibi Allah dilinden söylenmesinin hoş karşılanmamış olmasıdır. Konya nüshasında 28 dörtlük (beyit) hâlindeki "*Kādir benem Ḥālīk benem maḫlūk kulumdur her biri*" mısraıyla başlayan musammat kasidenin (Demir, 2022: 145) elimizdeki yeni nüshada beş beyit fazla olarak 33 beyit⁶ hâlinde kaydedildiği görülmektedir. Yine aynı muhtevayla tertip edilmiş "*Bu maḫlūkı yaratmışam ben bunlarıñ Ḥālīkıyam*" (Demir, 2022: 140) mısraıyla başlayan 25 beyitlik⁷ musammat kaside, her iki nüshada müşterektir. Diğer müşterek manzume ise "*Çok şükür ol yār beni şāz eyledi*" (Demir, 2022: 205-206) mısraıyla başlayan 7 beyitlik gazeldir.

⁶ Yeni nüshadaki bir mısra (3. beyit, 2. mısra) eksik olup Konya nüshasından tamamlanmıştır.

⁷ Konya nüshasında dörtlük şeklinde yazılmıştır. (Demir, 2022: 140-144)

Yeni nüshadaki 27 manzumenin daha önce bir herhangi bir Abdurrahîm Tirsî divanı nüshası yahut şiir mecmuasında kayıtlı olmadığı belirlenmiştir. Bütün bu verileri göz önünde bulunduracak olursak Abdurrahîm Tirsî'nin elimizdeki şiir sayısının şimdilik 200'e ulaştığını söyleyebiliriz. Divanının başka nüshaları yahut sûfi şairlerin şiirlerinin kayıtlı olduğu çeşitli şiir mecmuaları gün yüzüne çıktıkça manzumelerinin sayısının artacağı muhakkaktır. Şayet elimizdeki nüsha bile baştan dokuz varak eksik olmasaydı şairin başka yeni manzumelerini de görmemiz mümkün olabilirdi.

3. Yeni Nüshadaki Manzumelerin Tanıtımı

Yayımlanmış divanda nâ-tamâm hâlde ve divanda olmayıp mecmuada bulunan manzumeler dahil elimizdeki 32 manzumenin şekil ve muhteva hususiyetlerinden kısaca bahsetmekte fayda vardır.

3. 1. Şekil Hususiyetleri

Manzumelerin tertibine bakıldığında mürettep hâlde olmadığı bir Eşrefoğlu, bir Abdurrahîm Tirsî olacak şekilde sırayla kaydedildiği görülmektedir. Şiirler kafiyenin son harfine göre sıralanmamıştır.⁸ Müstensih, bu manzumeleri kırmızı mürekkepli başlıklar hâlinde *Şeyh Abdurrahîm Tirsî Fermâyed*, *Şeyh Abdurrahîm Fermâyed* şeklinde bildirmektedir. Bazı şiirlerin başlıklarında müstensihden ileri gelen hatalar da vardır. 3 no'lu kasidenin başlığı sehven *Şeyh Eşref-zâde* olarak belirtilmiştir. 9 no'lu manzumenin başlığında, mürekkebin rengi ve yazı çeşidinin farklılığından sonradan eklendiğini düşündüğümüz *İbrahim Tirsî* ibaresi vardır. Yine 11 no'lu şiir de sehven *Eşref-zâde*'ye ait gösterilmiştir. Müstensih de bazen yaptığı hataları farketmiştir. Misal 14 no'lu şiirin başlığına önce *Eşref-zâde*, sonra üzerine çizerek altına doğrusunu yazmıştır. 7, 8 ve 10 no'lu manzumelerin üzerinde ise herhangi bir başlık yoktur. Eşrefoğlu Rûmî'ye ait bazı manzumeler de Abdurrahîm Tirsî adına kaydedilmiştir.

---

⁸ Bundan dolayı şiirlerin sıralanmasında mecmuadaki tertibe bağlı kaldık.

Manzumelerin tamamında, kaside, gazel ve ilahî dışında farklı bir nazım şekline tesadüf edilmemiştir. Her ne kadar mecmuanın son bölümünde “Er-rubâ’iyyât” başlığı altında tuyuğ, kıt’a, rubai gibi 23 şiir sıralansa da yaptığımız mukayeselerle bu şiirlerin tamamının Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olduğu belirlenmiştir. Tirsî’ye ait gazel ve kasidelerin 16’sında musammat tekniği kullanılmıştır. Yani bu şiirler dörtlük şeklinde de düşünülebilir. Zira yukarıda bahsi geçen bazı mecmualarda Tirsî’nin bu şiirleri dörtlükler hâlinde yazılmıştır. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19 ve 32 no’lu şiirler, 8+8: 16 hece ölçüsüyle yazılmış birer musammattır. Ancak manzumelerdeki bazı beyitlerde musammata uygun kafiye yapısı yoktur.

Şairin bütün manzumeleri dinî-tasavvufi muhtevalı olduğu ve beyit şeklinde yazıldığı için ilahî, gazel ve kasidelerin ayrımını yapmak güçleşmektedir. Bilhassa kasideler, klasik tertibe uymadığı için beyit sayılarına göre nazım şekillerini tayin etmek gerekir. 8+8: 16 hece ölçüsü ile yazılan bütün musammatlar, tasavvufi halk edebiyatı nazım şekillerinden olan ilahî özelliği de göstermektedir. Hece ölçüsü ile yazılan manzumelere kaside dememiz uygun değildir ancak bu şiirler dörtlük değil beyit hâlinde yazılmıştır ve 47 beyitlik 16 no’lu musammatta olduğu gibi bazıları klasik ilahî hacmini aşan uzun metinlerdir. 8+8: 16’lı hece ölçüsüyle yazılmış biri 25 diğeri 33 beyit uzunluğundaki 3 ve 4 no’lu musammat manzumeler, Konya nüshasındaki mecmuada “kaside” olarak adlandırılmıştır (Demir, 2022: 140).

Beyit ve muhteva açısından değerlendirecek olursak; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 16 ve 17 no’lu manzumeler kasidedir. 1 no’lu kaside münâcâttır. 3, 4 ve 6 no’lu kasideler tevhid olup ilk ikisi farklı bir teknikle, Allah’ın dilinden yazılmıştır. 2 ve 8 no’lu kasideler nasihat-nâme, 5 no’lu kaside tarikat büyüklerine dair methiyedir. 16 ve 17 no’lu kasidelerde ise şikâyet-nâme ve hicviye ağır basmaktadır. Kasidelerde de en uzun beyitlisi 47, en kısa olanı da 10 beyit kadardır.

Geri kalan 23 manzume yani 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 ve 32 no’lu şiirler de gazeldir. 7, 9, 12, 23, 24, 28, 31, 32 no’lu gazeller sûfiyâne; 10, 13, 15, 19, 20, 21,

22 no'lu gazeller hakîmâne, 18, 25, 26, 27, 29, 30 no'lu gazeller âşikâne, 11 ve 14 no'lu gazeller ise hicviye türündedir. Gazeller arasında çok belirgin farklar yoktur ve ekseriyeti sûfiyâne-hakîmâne türündedir. Gazeller, devrin özelliğine uygun olarak uzundur. En uzun gazel 13 beyit, en kısa gazel ise 6 beyit uzunluğundadır.

18, 22, 23, 31 no'lu dört gazel dışındaki bütün manzumelerde kafiye tamamen kusurludur. Teknik açıdan teknil gazellerde de yarım kafiye vardır. Abdurrahîm Tirsî'nin kafiyei dikkate almaması, edebî gayeyle, bir divan tertip etmek için şiir söylemediğinin bir nişanesidir. Esasında hemen her mutasavvıf şairde bu durum söz konusudur ancak kafiye'nin tamamen bozuk hâlde olması mutasavvıf şairler içerisinde sık rastlanılmayan bir özelliktir. Takipçisi olduğu Eşrefoğlu Rûmî ve Yunus Emre kafiyei tamamen hiçe saymamıştır. Kafiye'nin bu yetersiz durumuna karşın bütün manzumelerde redif bulunmaktadır. Redif, bir nevi kafiye işlevinde olup kelime hâlindeki redifler daha fazladır. Bazı beyitlerde redif de aksamaktadır.

32 manzumeden 15'i aruzla; 17'si hece ölçüsüyle yazılmıştır. 5 no'lu kasidenin çoğu beyti *müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* kalıbına da uymaktadır. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19 ve 32 no'lu manzumeler 8+8: 16'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. 15 no'lu gazel 7+7: 14'lü; 30 no'lu gazel de 5+5: 10'lu hece ölçüsüyledir. 7, 18, 20, 21, 25, 26, 27, 28 ve 29 no'lu 9 manzume remel bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla; 8 ve 17 no'lu şiirler *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla; 22, 23, 24 ve 31 no'lu gazeller ise hezec bahrinin *mefâilün mefâilün feülün* kalıbıyla nazmedilmiştir. Eksik yahut fazla hecelerden, yanlış kelime tercihlerinden ileri gelen, bilhassa zihafarla dolu pek çok aruz kusuru olan mısra görülür. Gerek müstensih gerek şairden kaynaklı veznin aksadığı tüm mısralar, neşir üzerinde dipnotlar hâlinde gösterildiğinden burada ayrıca irdelenmeyecektir. Manzumelerin bütün şekil hususiyetlerini şu tabloyla özetleyebiliriz:

Şiir No	Nazım şekli, türü	Beyit/ Dörtlük sayısı	Kafiye	Redif	Vezin
1	Kaside/musammat Münâcât/ilahi	10	Bozuk	ile	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
2	Kaside/musammat Nasihât-nâme	19	Bozuk	mi sanduğ	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
3	Kaside/musammat Tevhid	25	Bozuk	-ıyam / -iyem	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
4	Kaside/musammat Tevhid	33	Bozuk	her biri	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
5	Kaside/musammat Methiye (tarikat büyükleri için)	13	Bozuk	bugün	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
6	Kaside/yarı musammat Tevhid/ilahi	10	Bozuk	eylemiş	[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]
7	Gazel Sûfiyâne	8	Bozuk	gerek	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
8	Kaside Nasihât-nâme	36	Bozuk	senüğ	[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]
9	Gazel/yarı musammat Sûfiyâne/Hakîmâne	10	Bozuk	-a idi	[Hece Ölçüsü, 8+8+ : 16]
10	Gazel/yarı musammat Hakîmâne	8	Bozuk	-mez / -maz	[Hece Ölçüsü, 8+8+ : 16]
11	Gazel/ yarı musammat Hicviye	12	Bozuk	-mez / -maz	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

12	Gazel/yarı musammat Sûfiyâne/Hakîmâne	10	Bozuk	-mez idüj	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]
13	Gazel/musammat Hakîmâne	8	Bozuk	ola mı	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]
14	Gazel/musammat Hicviye	12	Bozuk	-duj/ -dün	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]
15	Gazel/ musammat Hakîmâne	12	Bozuk	ķomazlar seni bunda	[Hece Ölçüsü, 7+7: 14]
16	Kaside/Musammat Şikâyet-nâme-Hicviye	47	Bozuk	ne ‘aceb zamâna ķalduk	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]
17	Kaside Şikâyet-nâme-Nasihât-nâme	36	Bozuk	gibi	[Failâtün failâtün failâtün failün]
18	Gazel Âşikâne	7	“ş” yarım kafiye	eyledük	[Failâtün failâtün failün]
19	Gazel/musammat Hakîmâne	13	Bozuk	-mez/ -maz	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]
20	Gazel Hakîmâne	9	Bozuk	fâriğ ol	[Failâtün failâtün failün]
21	Gazel Hakîmâne	11	Bozuk	var epsem ol	[Failâtün failâtün failün]
22	Gazel Hakîmâne	9	-e/-a” sesi yarım	bakma	[Mefâilün mefâilün feülün]
23	Gazel Sûfiyâne-Hakîmâne	9	-e/-a” sesi yarım kafiye	bak	[Mefâilün mefâilün feülün]

15. Asır Mutasavvıflarından Şeyh Abdurrahîm Tirsî'nin Neşredilmemiş Manzumeleri

24	Gazel Sûfiyâne-Hakîmâne	10	Bozuk	-ı/-i gözle	[Mefâilün mefâilün feülün]
25	Gazel Âşıkâne	9	Bozuk	-dur/ -dür	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
26	Gazel Âşıkâne	7	Bozuk	olur	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
27	Gazel Âşıkâne	7	Bozuk	-dı gider (son musrada aksıyor)	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
28	Gazel Sûfiyâne	10	Bozuk	eyledük	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
29	Gazel Âşıkâne	7	Bozuk	eyledi	[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
30	Gazel Âşıkâne	9	Bozuk	dostı bulıcak (ilk beyitte farklıdır.)	[Hece Ölçüsü, 5+5: 10]
31	Gazel Sûfiyâne	6	"-ân"	göründi	[Mefâilün mefâilün feülün]
32	Gazel/ musammat Sûfiyâne	9	Bozuk	ğaflet ile ğaflet ile	[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

Manzumelerin yekûnunda kullanılan dil ve anlatım, diğer mutasavvıfların kahir ekseriyetindeki gibi, sarih ve anlaşılır, hemen hemen hiç terkinin olmadığı temiz bir Türkçedir. 15-16. yy Eski Anadolu Türkçesi devrine ait dil hususiyetlerine uygun olarak Türkçe kelime ve eklerin yoğunlukta olduğu görülür. Şiirler, günümüz insanının bile rahatlıkla anlayabileceği seviyede olup hemen her mısırda, kullanımdan düşmüş öz Türkçe arkaik kelime ve ekler yer alır. Şiir dilinden uzak olan manzumelerde manaya dayalı edebî sanatlar yerine sese dayalı sanatlara yer verilmiştir. Muhataplara dini-tasavvufî hakikatleri aktarmak nasihat etmek, uyarıda bulunmak ve bilgi vermek hedeflendiğinden nesir üslubunu andıran cümleler sade, kısa ve kurallıdır.

Müstensih yazımından kaynaklı pek çok ek ve kelime eksikliği anlatımı bozsa da şair, meramını ifade etmede başarılıdır. Büyük çoğunluğu heceyle yazıldığından vezne uydurmak için yersiz kelimeler çok tercih edilmemiştir. Yer yer bazı ayet¹ ve hadisler², kalam-ı kibarlar³ iktibasen zikredilmiş bazen de lafzen tercümelerine⁴ atf yapılmıştır.

Arapça ve Farsça terkipler çok azdır ve şairin bu tamlamaları bile kurallarına uygun yapamadığı anlaşılmaktadır. Mesela mana ve vezin gereği “baħr-i vaħdetinde” şeklinde olması gereken terkip, metinde iki ayrı yerde (6/7), (29/7) “vaħdet-i baħrinde” olarak yazılmıştır. Yine vezin ve mana gereği “kibr günāh” (8/11) şeklinde yazılması gereken ibare “günāh kibr” olarak imla edilmiştir. Yazılmaması gereken atf bağlaçları da bu tür metinlerin genel bir özelliği olarak yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi devri dil ve imla özelliklerine uygun olarak arkaik pek çok ek ve kelime müşahede edilir. Manzumelerde tespit edilen arkaik (eskicil) ek ve kelimeler şunlardır:

---

¹ “rahmeten lil’ālemīn” (8/25) “Biz seni ālemlere ancak rahmet olarak gönderdik.” (Enbiya/ 107)

“Fe-tevekkelū” (11/10) “Allah'a tevekkül et.” (Al-i İmran/ 159)

(17/25) “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (İsrâ Suresi 72. Âyet)

² Küllü maķşüdīn ma’būdīn küllü ma’būdīn ilāh (8/7) “Bir kişinin maksudı ne ise tanrısı odur; bir kişinin tanrısı kim ise maksudı odur.” (Sürģit, 2020: 284)

³ “İlim bir noktadır. Onu cahiller çoğalttı” (22/6)

⁴ (17/25) “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (İsrâ Suresi 72. Âyet)

- vuz (1. teklik şahıs eki) (1/1)
-durur (-dur bildirme eki) (3/2), (3/6), (4/2), (4/13-20), (8/10),
(17/18)
-iser/ -ısar (gelecek zaman eki) (4/26), (8/9-12-13), (14/10),
(17/35)
-uban/-üben (zarf-fiil eki) (7/2-4-6), (19/4),
-layın/ -leyin (gibi eki) (16/29), (18/5)
-ğıl/ -gil (3. tekil şahıs eki) (8/4-23-36), (14/12), (21/3), (22/3),
(32/9)
-icek/ -ıcak (zarf-fiil eki) (1/18), (8/29), (18/6) (30/1)

Başın şığa- : başını okşamak (4/16)
Çalab: Allah: (8/8), (5/7-9), (10/8)
Dükeli: çok (3/15)
Dür- : toplamak (27/5)
Düriş- : çalışmak (8/33), (19/12), (23/7)
Esrik: sarhoş (7/6)
Eydür- : söylemek (1/9), (2/15) (4/25)
Göyün- : yanmak (4/8)
İgen: çok, pek, gayet (15/4)
İrk-: topla- (1/2),
İssi: sahibi (19/13)
Kamu: herkes, halk (4/2-7), (8/30), (22/2), (23/4-5-6)
Kanda: nerede (8/6), (16/14), (17/7)
Kanı: nerede, hani (7/7), (21/7)
Karaşu: karanlık (19/7)
Kendüzi: kendi (2/16), (4/22), (6/4), (9/2), (14/9), (16/30), (17/16), (29/2), (32/2-9)
Key: iyi, güzel (7/1), (8/4-14-21-33), (16/2), (20/5)
Kığır- : çağırmaq (1/8)
Kiçi: küçük (4/2), (16/10-13), (19/3)

Kimesni: kimseyi (4/21),
Kulmaş: hile, aldatıcı (16/29)
Küy- : beklemek (2/9), (27/7)
Oğu- : çağırmaq, davet etmek (13/6)
Şınık: kırık (26/4)
Sin: mezar (19/4-7)
Sünük: kemik (8/9), (19/2)
Tamu: cehennem (4/2-3-7-20-25-26), (8/18), (27/5)
Turuşma- : durmak, toplanmak (23/7), (30/4)
Tutuğu: çalı, çırpı (21/3)
Uçmak: cennet (4/2-3-6), (8/26), (27/5)
Ud: edep, utanma (16/11)
Uş: işte (1/7), (2/6), (13/5), (25/5)
Yaluğu: alevi (8/22)
Yarağ eyle- : hazırlık yapmak (15/10)
Yavı kıl- : yitirmek, kaybetmek (6/7), (7/5), (24/3)
Yavlak: kötü (2/15)
Yavuz: kötü (10/8)
Yigrek: üstün, daha iyi (17/2-3-20)

Metnin harekeli nesih hattıyla imla edilmesi, dil özelliklerini daha iyi görebilmemizi sağlamaktadır. Bazen aynı mısradaki çift imlaları hareketler sayesinde takip etmek mümkündür. 16. asrın son çeyreğinde istinsah edildiği için ikili imlalara rastlamak tabiidir. “ñ” sesi bazı kelimelerde (10/20) Eski Türkçe devrindeki gibi “ng” şeklinde imla edilmiştir. Kelime ve eklerin yazımında Eski Anadolu Türkçesi devrinin bütün hususiyetlerini görebilmekteyiz. Misal bu devrin karakteristik dil hususiyetlerinden olan “z”li yapılar pek çok yerde karşımıza çıkar: dīzārı (6/6), hīzmet (3/21), hoşnūz (4/19), şāz (29/1) gibi. Yine geçiş döneminin özelliklerini de yer yer taşımaktadır. Örneğin “şandıñ” kelimesi aynı mısradaki “şandıñ” (2/9) şeklinde de harekelendirilmiştir. Zira çift imla, en fazla “-uñ/-ıñ” ekinde görülür. Yine aynı beyitte “tut-” ve “düt-” şeklinde (10/7) iki farklı imlaya rastlanılır.

Manzumelerin dalgın ve medreseli olmayan bir müstensihin eliyle istinah edildiğini zannediyoruz. Misal adı meçhul, büyük olasılıkla Eşrefiyye dergâhı mensubu olan müstensih, bazı şiiirlerin şairlerini hatalı bildirmiş, bir gazeli de iki defa yazmıştır. 6 no’lu şiiir özelinde de görüleceği üzere aynı beyit iki defa yazılıp üstü çizilerek tashih edilmiştir. 4 no’lu musammatta ise 3. beyitteki ikinci mısra unutulmuştur. 18. beyitte de mısralar yer değiştirilerek yazılmıştır. 21 no’lu gazeldeki 10. beytin ikinci mısraı yazılmamıştır. “toyurmaduk”, “toyurmaduk” (1/6); “çıkmağ”, “çıkmağ” (3/14); “bulduk”, “bulduk” (11/7); “hāyrān”, “hāyrān” (4/10); “bağçe”, “bağçe” (8/8); “ziyān”, “ziyān” (8/11); “kābūl”, “kūl” (8/15) “derdsiz”, “dertsiz” (21/1) gibi kelimelerin hatalı imlalarını müstensih kusurlarına örnek gösterebiliriz.

3. 2. Manzumelerde Muhteva

Abdurrahîm Tirsî, insanlara Hak yolunu, doğruyu, yanlış anlatmak, uyarı ve tavsiyelerde bulunmak için şiiiri vasıta olarak gören bir mutasavvıftır. Şiiirin şekil özelliklerine önem vermez ve yalnızca muhtevaya odaklanır. Manzumeleri sadece redifler üzerinden okumak bile şairin nasihat üslubunu görmeye yeterlidir. Hemen her manzumesinde dinî-tasavvufî mevzular işlenmiştir. Bazı şiiirlerinde devirden şikâyet, hiciv gibi dikkat çekici konular da vardır. Bilhassa Yunus Emre ve şeyhi Eşrefoğlu Rûmî çizgisinde manzumelerini nazmetmiştir. Bazı beyitlerinde Yunus üslubu baskın şekilde görünür.

1 no'lu kaside münâcât olup ibadeti terk etmenin, gönlü dünya talepleri ile doldurmanın, Allah'a yönelmemenin pişmanlığı dile getirilir. 2 no'lu şiir, gâfil insan vasfında yazılmış bir nasihat-nâmedir. Tirsî, daha ilk beyitte "iy miskin âdem oğlanı" diyerek Kur'an'ı dinlemeyen, Allah'ı terk eden, dünya ile nefsi kendisine dost edinmiş korkusuz insana seslenir ve onu hatasından dönmeye, tövbeye davet eder. Şair, zamanın geçiciliği, dünya mâlîna tama etme ve ölüm konularında uyarı ve tavsiyelerde bulunur. 3 ve 4 no'lu kasideler birer klasik tevhid olup Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliği anlatılır. Ancak Abdurrahîm Tirsî, ender görülen bir teknik kullanır ve tevhidi Kur'an'daki üslupla yani Hakk'ın "ben" diliyle söyler. Esasında her bir mısra bir nevi âyet meâli gibidir ve insanı dinî vecibeler hususunda uyarıp dikkatli olmaya çağırmaktadır. Mahlas beyitlerinde şair, bu üsluptan çıkarak aciziyetini dile getirir.

5 no'lu kaside diğerinden farklı olup Eşrefoğlu Rûmî ve Abdulkadir Geylanî gibi tarikat büyüklerinin yoluna davet eden, onları öven bir methiye yahut davet-nâmedir. 6 no'lu kaside yine bir tevhid olup Allah'ın varlığı ve birliği, yüceliğine dair hamd ü sena vardır. 7 no'lu sûfiyâne gazelde, "ölmeden evvel ölmek" temi çerçevesinde bilinen tasavvufî konular işlenmektedir. 8 no'lu kaside, nasihat-nâme türünde olup gaflete düşmek, dünya ve mal sevgisi, Hakk'ı ve emirlerini unutmak, gönlü arındırmak, kibir, şöhret, Kur'an gibi konulara dair ikaz ve tavsiyeler vardır. 9 no'lu sûfiyâne ve hakîmâne mevzuların işlendiği gazelde, insanın ayıpları, nefse karşı mücadele, bir şeyhe bağlanmanın gerekliliği ve İlahî aşktan bahsedilir. 10 no'lu gazel, hikmetli söyleyişleri ihtiva eder. Kulluk vazifelerini bilmeyen insanların ahvali, ibret vermek için anlatılır.

11 no'lu gazel, fakihleri tenkid eden bir hicviyedir. Okuduğunu uygulamayan, kendi ettiği nasihate uymayan, nefsi kör olmuş, gönlünü kibir ve kinle doldurmuş fakî/fakih yani hoca tipi ile karşı cenahta olan dervişler arasındaki çatışma müşahede edilir. 12 no'lu gazelde, Allah sevgisi, dünyaya, masivaya meyletmenin zararı, Allah korkusunun gerekliliği, ahiret gibi konular ele alınır. 13 no'lu hakîmâne gazelde de dünyanın aldaticılığı, nefis, dünya sevgisi, ölüm, Allah korkusu gibi mevzulardan bahsedilir. 14 no'lu gazel bir hicviyedir. Dünya nimetlerine, nefse meyl eden gâfil kimselerin düştüğü kötü hâller tenkid edilir. 15 no'lu gazelde, ömrün geçiciliği, gaflet, aşırılıktan kaçınma, ecel,

mülk sevgisi, kibir ve tövbe gibi çeşitli konulardaki nasihatler göze çarpar.

16 no'lu kaside, "ne acerb zamana kalduk" redifli bir hicviye, ahir zaman kötülüklerinden bahseden bir Şikâyet-nâmedir. Dünyaya ve nefse artan rağbet, ibadetlerin aksatılması, bî-namazların riya ve Çirkin çoğalması, ahiretin terk edilmesi, mal ve mülke hırsın artması, Allah ve Peygamber korkusunun kalmaması, yoksul, fakirlere insaf edilmemesi, dinsiz, mezhep bilmeyen, yalancı ve zalimlerin çoğalması, âlimlerin okuduğuyula amel etmemesi, sahte âlim ve hocaların türemesi ve bunların fetvalar vermesi, ümmetin bozulması gibi menfî durumlar eleştirilmektedir. 17 no'lu kaside de nasihat-nâme ve Şikâyet-nâme muhtevalıdır. İnsanların büründüğü hâller, olumsuz fiil ve davranışları "kimi... kimi" mısra başı redifiyle anlatılır. Şaire göre; kimileri insan görünse de insan değildir. Köpek ve domuzdan daha aşağı bir mahluktur. Kimi insanda hayvanî sıfatlar daha baskındır. Kimi kendini âlim zanneder, kimi kendini rızık sahibi zanneder, kimi bildiğiyle amel etmez, kimi dünyaya tapar hâlde, kimi, kibrin, nefsin esiri olmuştur. Bu olumsuz tipler karşısında olumlu vasıflara sahip müminlerden de bahsedilir.

18 no'lu gazelde, Allah aşkı, o dost yolunda çekilen sıkıntılar, aşkın verdiği çoşkunluk anlatılır. 19 no'lu gazelde dünya hâllerine dair hikmetli ve ibretli sözler zikredilir. Ölüm karşısında insanın duyduğu acziyet bu yek-âvâz gazelde anlatılır. 20, 21 ve 22 no'lu gazelerde, "fârig ol", "epsem ol", "bakma" rediflerinden anlaşılacağı üzere yine din ve hayata dair çeşitli nasihat ve uyarılar vardır. 23 ve 24 no'lu sūfiyâne gazeller, masivanın reddi, eşyanın hakikati, vahdet-i vücud gibi klasik tasavvufî konulara dairdir. 25, 26, 27 no'lu gazeller âşikâne türünde olup İlahî aşk ve aşkın verdiği ıztıraplar, aşk derdinin çaresizliğı, peyda olan hâl ve tavırlar ifade edilir. 28 no'lu sūfiyâne gazelde, ezel konusuna ağırlık verilir. 29 ve 30 no'lu gazelerde ilahî aşk, aşkın hâlleri, gerçek dostu ulaşmanın hazzı anlatılır. 31 ve 32 no'lu gazelerde de ömrün geçiciliğı, masivanın, benliğın terki, gafletten kurtulmak gibi tasavvufî mevzular işlenmektedir.

4. Metin

Metin neşrinde klasik transkripsiyon alfabesi kullanılmış olup hareketli metnin yapısına sadık kalınmıştır. Ses özelliklerini ve değişimlerini daha belirgin gösterebilmek için ikili imlalara müdahale edilmemiştir. Âyet ve hadisler Latin harfleriyle *italik* yazılarak dipnotta mealine yer verilmiştir. Her manzumeye numara verilmiş olup mecmuadaki sıra esas alınmış, mürettep şekilde manzumeler sıralanmamıştır. Varak numaraları sayfanın altında [köşeli parantez] içinde gösterilmiştir. Vezin, hece ve aruz fark etmeksizin manzumelerin başında italik olarak gösterilmiştir. Veznin bozulduğu yerler dipnotlarda sebepleriyle bildirilmiştir. Metinler tamir edilirken vezin ve anlama öncelik verilmiştir. Müstensih hataları olabildiğince düzeltilmiş, orijinal hâli de dipnotta verilmiştir. Mısralarda eksik yazılan ibareler, köşeli parantez [ ] içinde tamir edilmiştir. Mısrada vezni ve manayı bozan fazla olan ibareler ( ) parantez içinde gösterilmiştir. Müstensih tarafından eksik yazılan kısımlar [...], kelime sonunda düşen sesler ‘ kesme işaretiyle gösterilmiştir.

1.

Şeyh ‘Abdu’r-rahîm Tirsî Fermâyed

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]

1. Allâh dergâhına nice varavuz biz bu hâl ile
Gönlümüz evin taldurduğ bunda hubb-ı dünyâ ile
2. Hağ yolına hayrumız yok dünyâya tama‘ımız çok
İrkdik yığdığ bu dünyâyı dürlü cefâ belâ ile
3. ‘İbâdet tâ‘ât terk itdük bu dünyâyı taleb itdük
Cânumuza zevâl itdük yarın şoru hisâb ile
4. Hağ’dan yanı unuduldu gönlümüze dünyâ taldı
Yalan gerçek söz çok oldu bu dünyâyı sevmek ile [11a]
5. Kōlayımızca yürüdükd bildüklerimiz işledük
Cânlarımızı öldürdükd bunda zerğ ü hîle ile

6. Bir aç dağı toyurmaduk¹ bir yalıncağ tonatmaduk
Bir gönül ele almaduk Hâk'dan rahmet ummağ ile
7. Uş dünyādan gider olduk dünyāyı terk ider olduk
Dağı tevbeye gelmedük günāhumuz añağ ile
8. Bu ulular dirilicek ol hāzrete kığırılcağ
Biz anda nice varuruz bu yüzümüz qarasıyla
9. Eger hāzret eydür ise kanı armağān dir ise
Bizde arınmış gönül yoğ ol Allāh'ıñ zikri ile
10. İy 'Abdu'r-raḥīm-i Tirsī Hâk virdi gerçek mürşidi
Gönlün evin temiz eyle işiñ aña tutmağ ile [11b]

2.

Şeyḫ 'Abdu'r-raḥīm Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]

1. İy miskīn ādem oğlanı dünyāyı mālun mı şandun
'Aqlun var görmez misin dünyāyı tutam mı şandun
2. Dünyāya gelen gitmez mi cān gidüb şüret şolmaz mı
Tenler toprağa girmez mi sen de girmem mi şandun
3. Hâk'dan buyruğ gelmedi mi Qur'an beyān kılmadı mı [12b]
'Ālimler söylemedi mi Qur'an'ı yalan mı şandun
4. N'içün görmezsin yolıñı tutmazsın Hâk buyruğın
'Āşiler Allāh hışmını yarın görmezler mi şandun
5. Kork Allāh'dan ādem oğlı şoru hisāb 'azāb katı
İşledüğüñ gizlü işi Allāh göremez² mi şandun
6. Çok fesād işlediñ bunda uş göresin hāliñ anda
Tırıcağ Hâk ulu dergāhda āsān kırtula mı şandun

¹ Metinde: toyurmaduk

² "Görmez" şeklinde imla edilen kelime vezin gereği bu şekilde okunmuştur.

7. Hey yeter fesâd itdiñ hey inşâfa gel Hakk'a dön hey
Hey miskîn âdem oğlı hey idenler bulmaz mı şandıñ
8. İy miskîn hâliñ bilseñe istiğfâr tevbe kılsaña
Allâh'ı hâzır görseñe Allâh'ı bilmez mi şandıñ
9. Dost olma nefsiñ itiyile tar tut cânıñ miñnet ile
Bugün yarın demek ile 'ömrüñi küyer mi şandıñ³ [13a]
10. Ne mağrûr olduñ dünyâya düşindiñ fânî sevdâya
Başuñ virdiñ gavğâya dünyâda qalam mı şandıñ⁴
11. Dünyâda kimsene qalmaz ecel sürer âhir qomaz
Añsız dutar emân virmez miskîn qurtula mı şandıñ
12. Qurtulmazsın elbet sen de cânıñ vardır çünki tende
Gülüp yürüyen cihânda mevte şataşmaz mı şandıñ
13. Bu dünyâda sevinenler şâz u hürrem yürüyenler
Âhir bu dünyâdan anlar ağlaşu gitmez mi şandıñ
14. Dünyâyı dürüp yığanlar cânından pek şaқınanlar
Sevüp şaқınanlar anlar döküp gitmezler mi şandıñ
15. Hey saña eydirem saña dünyânuñ işlerin daña
Ne yavlaқ yapuşdıñ buña alup giderin mi şandıñ
16. Ne ululanırsın bunda kendüzüñ görme igende [13b]
Hey hey bî-çâre dermânde qabre girem⁵ mi şandıñ
17. Hükme ile zulm itme bunda hey nâ-çâr gidersin anda
Zebânî elinde sen de zebûn olamam mı şandıñ
18. Her kim bu dünyâya geldi ardınca 'Azrâ'îl geldi
Yüregine harbe urdı sinede qoya mı şandıñ

³ Çift imla özelliği olarak "şandıñ" şeklinde harekelendirilmiştir.

⁴ Çift imla özelliği olarak "şandıñ" şeklinde harekelendirilmiştir.

⁵ "Girmem" şeklinde imla edilen kelime vezin gereği bu şekilde okunmuştur.

19. ‘Abdu’r-raḥīm-i Tirsī var dūnyāya qarışma zinhār
İşbu mekkār u ğaddārı vefālu nesne mi şanduğ [14a]

3.

Şeyḥ ‘Abdu’r-raḥīm Fermāyed⁶

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]

1. Bu maḥlūkı yaratmışam ben bunlaruğ Ḥālīkıyam
Rızıklarını ben virürem ben bunlaruğ Rezzākıyam
2. Qur’ān benüm ḥükmümdedür göndermişem emrümdedür
Bunlar benüm ḳulumdurur ben bunlaruğ Mevlāsıyam
3. Rızıklarına oldum kefil sözümi anlasun ‘ākıl
Qur’ān’da açmışam bir bir ben bunlaruğ kefilıyam [15a]
4. Qur’ān’a inanmaḳ gerek emrini gözetmek gerek
İnkārı terk itmek gerek ben münkirler Cebbāriyam
5. İnsān benüm ḥayvān benüm ‘ākıl benüm ğāfil benüm
Bunları beslemek benüm ben bunlaruğ Rabbisiyam
6. Ger ‘ālim ger cāhildurur ger fāsıḳ ger kāfirdurur
Her biri ḳullarımdurur ben bunlaruğ nāzırıyam
7. Ezelden ben her birinüğ taḳdīr itmişem rızḳını
Gözedürem ol ‘ahdümi [ben] gerçekler gerçegiye⁷
8. Ḳayırmason hiç bir ḳulum kimseye itmezem ḳulüm
‘Āmmdur anlara ni’metüm ben cömerdler cömerdiyem
9. Envā’ dürlü şüretleri gör ne yaratdum ben Ğanī
Dāyima anşunlar beni ben bunlaruğ Ḳādiriyem

---

⁶ Konya nüshasındaki mecmuada bu manzume dörtlük şeklinde yer almaktadır.
(Demir, 2022: 140-145)

⁷ Mısrada eksik hece vardır.

10. İnansunlar birlüğüme tayansunlar yarluğuma [15b]
Kendülerden kendülere ben bunlaruñ yakınıyam
11. Gözetsünler ululuğum cümlesinden 'äliligim
Her yerde vardur varluğum ben bunlaruñ hâzırıyam
12. Ğafil olmasun her biri benüm her birinüñ varı
Benümle olurlar diri ben cânlarinuñ cânıyam
13. Kanda ola benüm gibi kim vire başa cevâbı
Cümle günâhı şavâbı bilürem ben 'älimiyem
14. Gelmek gitmek yokdur başa inmek çıkmak⁸ yokdur başa
'Âkıf fikir irmez başa ben 'ummânlar 'ummâniyam
15. 'Âciz degülem bir işde dükelisi kudretümde
Cemî'sini bir sâ'atde işlerüm ben kavîsiyem
16. Kimse ile işim yokdur kethüdam vezîrüm yokdur
Ne kim emr itsem ol hağdur ben bunlaruñ Tañrısıyam [16a]
17. Tağdîrimi kimse bozmaz kudretüme kimse irmez
Mülkimi hiç kimse almaz ben mülkimüñ mâlikiyem
18. Bizden ğayrı küllî fânî benem viren alan cânı
Zevâl görmezem ben Ğanî ben bunlaruñ Bâķisiyam
19. Evvel benüm âhîr benem zâhir benem bâtın benem
Dü-cihânda hemân benem ben bunlaruñ sulţāniyam
20. Sevdüm yaratdum âdemi ki ideler tevĥîdimi
Tālib ideler zātımı ben bunlaruñ maţlūbiyam
21. Bunlar başa hizmet kıla dîdāruma 'aşık ola
Vişālime cânın vire ben bunlaruñ ma'sūķiyam
22. Kır'an'ı gönderdüm 'ayān her müşküli kıldum beyān
Gelsün beni gerçek seven ben bunlaruñ müştāķiyam

---

⁸ Metinde: çıkmak

23. *Qur'an'da demişem bunu 'arz itmişem didarumu* [16b]
Gelsün gören cemâlimi ben maḥbûblar maḥbûbıyam
24. 'Abdu'r-raḥîm-i Tirsî'yem bir za'ifem eksükliyem
Mevlâm odur ben bir kulam ben Mevlâmuḡ muḥtâcıyam
25. Dost gönjüle kılar nazar ilhâm ider gönjle hezâr
Andan bu dil virir ḡaber kudret anuḡdur ben kimem [17a]

4.

[Şeyḡ 'Abdu'r-raḥîm Fermâyed]⁹

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]¹⁰

1. Kâdir benem Ḥâlık benem maḥlûk kulumdur her biri
Rızklarını ben virürem muḥtâclarumdur her biri
2. Muḥtâcdurur baḡa kamu ulu kiçi ḡâş u 'âmu
Yaratmışam uçmak ḡamu anlara bilsün her biri
3. *Qur'an'ı* ben göndermişem içinde beyân kılmışam¹¹ [18b]
Uçmak ḡamu vasf itmişem *Qur'an'da* görsün her biri¹²
4. *Qur'an* kelâmumdur benüm içindedür emrüm nehyim
Emrümi ḡutsunlar benüm nehyimden kaçsun her biri
5. Uçmak muḡ'ler yeridür envâ'-ı ni'am ḡoldur
Ḥüriler aydan arıdur mü'minler görür her biri
6. Mü'minlerüḡ 'ömri beḡa anlara ḡiç irmez fenâ
Ebed süre zevḡ u şafâ uçmak içinde her biri

⁹ Başlıkta sehven "Şeyḡ Eşref-zâde" şeklinde yazılmıştır. / Divan nüshalarında bulunmayan bu musammat kaside, Konya nüshasında beş beyit eksik hâldedir (Demir, 2022: 145-149).

¹⁰ Bazı beyitler "müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün" kalıbına da uymaktadır.

¹¹ İkinci mısra sehven yazılmamıştır.

¹² Bu mısra Konya nüshasından tamamlanmıştır. (Demir, 2022: 145)

7. 'Āşilerüñ yeri tamu 'azâbda olalar kamu
Zaqqum yiye anlar kamu semûm içeler her biri
8. Günâhı miqdârı bular nâr-ı cahîmde yanalar
Kömür gibi göyüneler andan çıkalar her biri
9. Mü'minlere Raḥîm benem Kerîm benem cömerd benem¹³
'Āşilere Ḳahhâr benem unutmasunlar her biri
10. Her kim ola 'âşî baña cezâsını virem aña [19a]
Maḥşer halkı bakup aña ḥayrân¹⁴ qalalar her biri
11. Emîn olmasunlar¹⁵ benden 'ibret alsunlar işimden
Ḳorqa tursunlar ḥışmımdan Cebbârlığımdan her biri
12. Emrümü tutsunlar benüm ḥizmetüm itsünler benüm
Rızâmı bulsunlar benüm cehd eylesünler her biri
13. Ḳur'ân benüm ḥükmümdurur içindeki emrümdurur
Key maḥz-ı raḥmetimdurur Ḳur'ân'ı görsün her biri
14. Emrüm benüm budur kıla beş vaqt namâzını kıla
İstiğfâr tevbeye gele qaça günâhdan her biri
15. Miskînleri gözedeler qarıncığın toyuralar
Ekincüğün tonadalar hoşca tutalar her biri
16. Yetimleri hoş tutalar gönüllerini yapalar
Eksüklerin bitüreler başın şığaya her biri¹⁶ [19b]
17. Her birine 'izzet kıla ḥâcetlerini bitüre
Gönüller ele getüre gönül yapalar her biri¹⁷

---

¹³ Konya nüshasında: Raḥîm benem Kerîm benem Cevâd benem 'Alîm benem

¹⁴ Metinde: ḥayrân

¹⁵ Anlam gereği "olsunlar" şeklinde olması gerekir.

¹⁶ Bu beyit Konya nüshasında yoktur.

¹⁷ Bu beyit Konya nüshasında yoktur.

18. Benüm'çün işleye işi temiz ola her bir işi
Emin ola yarın başı çekmeye teşviş her biri¹⁸
19. Olmaya içinde gârağ 'ameli başa ola 'arz
Ben aña idem çok 'ivaz hoşnuz ola[lar] her biri¹⁹
20. 'Amelleri bozar riyā lāyık işi yok Tağrı'ya
Müşrikdurur ehl-i riyā şamuda yana her biri²⁰
21. Harāma el şunmayalar nefslerine uymayalar
Kimesni incitmeyeler zulm itmeyeler her biri²¹
22. Kendüzlerin görmeyeler 'unf ile söylemeyeler
Hâtır gönül yıkmayalar key şakınalar her biri²²
23. Harām loğma yimeyeler yalan söz söylemeyeler [20a]
Harām iş işlemeyeler perhiz ideler her biri
24. Her kim ki incidse kulum düşmenüm olur ol benüm
Ummasun ol hiç rahmetüm âhretde²³ anuñ her biri
25. İstemem hergiz anı eyitmeye tevhidimi²⁴
Kim birlemeye zâtımı şamuda qala her biri
26. Görmeyiser müşrik beni imānla gelmeye cânı
Şamuya bırağam anı çıkmaya ebed her biri
27. Şamu dibinde yanalar bir lağza dinlenmeyeler
Rāhat yüzün görmeyeler miñnetde qala her biri

---

¹⁸ Bu beyit Konya nüshasında yoktur./ Müstensih hatası olarak mısralar yer değiştirilerek yazılmıştır.

¹⁹ Mısrada eksik hece vardır.

²⁰ Bu beyit Konya nüshasında yoktur.

²¹ Bu beyit Konya nüshasında yoktur.

²² Bu beyit Konya nüshasında yoktur.

²³ Vezin gereği çıkan fazla hece bu şekilde giderilmiştir. / Konya nüshası: Ahret evinde

²⁴ Mısrada eksik hece vardır.

28. Her kim diye tevḥîdimi 'arz idem aḡa zâtımı
Gösterem aḡa zâtımı ḡayrân ḡalalar her biri
29. Tevḥîde her kim cân vire benüm vişâlümi bula
Dîzârumı şeksiz göre maḡşûda ire her biri [20b]
30. Kim ki beni bunda bula benümle âşinâ ola
Yüz aḡıyla anda baḡa şâz ola ebed her biri
31. Kim ki cânın baḡa virür beni bulur beni alur
Ölmez ebed şöyle ḡalur ḡayât içinde her biri
32. 'Abdu'r-raḡîm-i Tirsî sen dost yolına ḡo cânı sen²⁵
'Âşîḡları bir gözle sen cân virmiş bulmuş her biri
33. Dostdur bizi bizden alan dostdur bize ḡaber viren
Bu sözlere inkâr iden muḡlaḡ kâfirdür her biri [21a]

5.
Şeyḡ 'Abdu'r-raḡîm Fermâyed

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]²⁶

1. Ḥaḡ'dan buyruḡ geldi bize ḡudretten söyledüm bugün
Dut ḡulaḡuḡ benden yaḡa Ḥaḡ sözi söyledüm bugün
2. Çün Ḥaḡ emri geldi bize söylemek farz oldu size
Münkirleri ḡahr iderem mü'mine ḡuvvetüm bugün
3. Ḥaḡ taşarruf virdi baḡa ḡalkı görem önden şoḡa
Gerçekleri dosta sürem münkirleri ḡoyam bugün
4. Dost sözüni söyleyelüm dosta da'vet eyleyelüm
Ḥâfilede bulunalım ayruḡ olmayalum bugün

²⁵ Mısradaki son kelime Konya nüshasından tamamlanmıştır.

²⁶ Bazı beyitler "müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün" kalıbına da uymaktadır.

5. Dost benüm iledür bile ayru kıala ayruķ ile
İy yārenler gelün şala dosta kıulağuzum bugün [23b]
6. Hāķ hidāyet virdi ol dem ‘ālem(-i) tıfla düşdüm ol dem
Bir vāķı’am oldı ol dem Eşrefoğlı’n buldum bugün
7. Ol Çalab hidāyet virmiş zāhir yüzde fakīr olmuş
Bātındaki kıuvvet bulmuş Eşrefoğlı Rūmī bugün
8. Dünyāyı şöhret[i] kıomuş māsivānuķ terkin urmuş²⁷
Ol dosta toğru yol bulmuş dosta ulaşmağa bugün
9. ‘Abdu’l-kādir’ün himmeti Muħammed’ün mu’cizātı
Hāķ Çalab’uķ hidāyeti bize yoldaş oldı bugün
10. Bulınca ol gerķek eri göründi ol dostuķ yolu
İy kıardaşlar gelün beri ol yola gidelüm bugün
11. Gelün toğrı yola düşün el alışuķ ‘ahd idişuķ
‘Abdu’l-kādir’e buluşuķ iy mü’minler gelün bugün
12. ‘Ömür senünle yār iken ölmezden öñ diri iken [24a]
Furşatuķuz elde iken maķşūda ulaşuķ bugün
13. Bu ‘Abdu’r-raħīm-i Tirsī kendüden degül da’veti
Bugün işide Hāķ sözin gerķek oldur gelsün bugün [24b]

6.
Şeyh ‘Abdu’r-raħīm Fermāyed²⁸

[Hece Ölçüsü, 8+8 : 16]

1. Zihī Settār zihī Settār kendüyi hoş setr eylemiş
Ansuzın yir yokdur illā ‘aceb gözlerden gizlenmiş

²⁷ Eksik heceden ötürü vezin aksamaktadır.

²⁸ Bu manzumenin ilk altı beyti neşredilmiş divanda mevcut olup eksik hâldedir. (Aydoğmuş Yüce, 2010: 145-146)

2. Cemâl-i şem'î katında görünmez ne ki var eşyâ
Kendüzinüñ zuhûrında kendüye pinhân eylemiş [25a]
3. Cân viren girçek erlere dîdârına irenlere²⁹
Bu sırrı açmağuz diyü şabrı işâret eylemiş
4. Kendüzinden geçenleri ol perdeyi açanları
Ol şınurı geçenleri şer'ile tehdîd eylemiş
5. Şerî'at erlerin komuş ellerine hüccet virmiş
Ki ol gördüm diyenlere siyâsetin idin dimiş
6. Nice şabr eylesün 'âşık anuñ dîzârına karşı
Cânı mest gözleri maħmûr gördüğün ikrâr eylemiş
7. Anuñ baħr-i vahdetinde³⁰ kendüzini yav[ı] kılmış
Ene'l-Hağ dimiş çağırılmış baş açmış feryâd eylemiş
8. Halkı başına üşirmiş elin ayağın kesdürmiş [25b]
Tenine taşlar urdirmiş halka melâmet eylemiş
9. Görün ol ma'sûkuñ [işin] aldurdı 'âşıkı başın³¹
İnnî Ene'l-Hağ dârına çekdürmiş berdâr eylemiş
10. İy 'Abdu'r-raħîm-i Tirsî gizle zinhâr açma râzı
Ol ma'sûk istemez anı şerî'atde suç eylemiş [26a]

7.
[Şeyh 'Abdu'r-raħîm Fermâyed]

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

1. Görmege dost yüzünü key göz gerek
Bağmağa dost yüzine göz öz gerek

---

²⁹ Müstensih hatasından ötürü sehven iki defa yazılmış ve üzeri kesik çizgilerle kaldırıldığı belirtilmiştir.

³⁰ Metinde sehven "vahdet-i baħrinde" şeklinde imla edilmiştir.

³¹ Eksik kelimededen ötürü vezin aksamaktadır.

2. Dü-cihân aldınkıcından geçübem
Dostdan³² yaña kaçça ol tiz tiz gerek
3. Mâl [ü] milkden oğul [u] kızdın geçüp
Dost yoluna harc ola varı gerek
4. Kendi başı terkini ol uruben
Dost için cânı dağı kurbân gerek
5. Dost varında kendüyi yavı kıla [27b]
Kendüyi dosta vire düpdüz gerek
6. İçüben 'aşkıñ şarâbın dem-be-dem
Cânı esrik gözleri maħmür gerek
7. Aradan perdeleri çäk eyleyüp
Dost yüzi görmege cân gözi gerek
8. İy 'Abdu'r-raħīm³³-i Tirsī sen aña
Bu yolu göstermege bir er gerek [28a]

8.³⁴

[Şeyh 'Abdu'r-raħīm Fermāyed]

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

1. Eyâ ğāfil kim ne 'aceb ğafletün vardur senün
Ġafletünji sürmege hıç talebün yok mı senün
2. Gözlerünji ğaflet almış çünkü kılmış esir
Hağ'dan yaña anuñ için bir yoluñ düşmez senün
3. Meger dünyâyı sevüp sen başuñ olmuş şerm-sâr
Anuñ için Hağ sevisinden naşibün yok senün

---

³² Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

³³ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

³⁴ Bu manzumede pek çok mısradede vezin aksamaktadır. Vezni düzeltmek için kelimelerin imlâna müdahale edilmemiştir.

4. Sözümi dinle işit key anlağıl 'âkıl isen
Sağa virmez fâ'ide³⁵ bil sonra vâh âhün senün
5. Nice dünyâ cem' idersin pâdişâhuñ unutduñ
Bâķiyi fânîye virdün meger 'aklıñ yok senün
6. Dünyâyı ma'būd idündün bâķi ma'būduñ kanı
Böyle yüz Haķ'dan³⁶ çevürdün kıanda varasuñ senün
7. *Küllü maķşūdin ma'būdin küllü ma'būdin ilâh*³⁷ [29a]
Çün hadîs böyle buyurdu kanı ikrârüñ senün
8. Bâğ [u] bağçe³⁸ mâl ü akçe toptolu göñlüñ evi
Haķ Çalab emri hılâfı dâ'ima işün senün
9. Dünyâ ile fahr idersin ne 'aceb gögsün gerüb
Süñügün toprak olısar bir adım yirde senün
10. Kibiründen fâriğ ol kim şıfat-ı şeytândurur
Redd-i hâzret itdi âhir anı ol kibrün senün
11. Kibr günâh³⁹ olduğı için sonra ma'füvv olmadı
Kibri sen senden gider imânuña ziyân⁴⁰ senün
12. On sekiz biñ 'âleme hüküm ideni bilmez misin
Şuçıñı kıahr idiser hep cümle emlâkuñ senün
13. Zâhiriñi hoş bezersin göñlüñ eyledün harâb
Anda göñlüñ bozulısar yüzün 'aceb tek senün [29b]

---

³⁵ Metinde: "fâ'ide virmez"

³⁶ Metinde: "Haķ'dan böyle yüz"

³⁷ Hadis. "Bir kişinin maksudı ne ise tanrısı odur; bir kişinin tanrısı kim ise maksudı odur." (Sürgit, 2020: 284)

³⁸ Metinde: bağçe

³⁹ Metinde: "Günâh kibr"

⁴⁰ Metinde: ziyân

14. Ayu meymün dilkü çağal hınzır⁴¹ şüret olmasun
Key şaķın rüsvā olursın dönmesün yüzün senün
15. Haķ Te'ālā zemm ider ol şüreti itme kabül⁴²
Bunların hiç birisinden yokdur i' rāzın senün
16. Yarın anda cümle maħlūkāt içinde ĥor olup
Zebāniler boynuņa kim daķmasun zencir senün
17. Peygamber baķmaya yüzüne 'aybuņ ola fāş⁴³
Haķ seni redd eyleye düşvār ola ĥālün senün
18. Vuralar maķra'a çağırtmayalar ĥıřm idüp
Tamunuņ çāk esfelini yurduņ ideler senün
19. Bu dünyāya mağrūr olma varacaķ yerünı aņ⁴⁴
Aç toyrur yalın tonat kim anda ĥāzıruņ senün
20. Terk ideni terk ideğör daķı sen terk olmadan [30a]
Fānıyi bāķıye değşür var ise 'aķluņ senün
21. Key şaķın şöhrete virme mālunu aķçeņi sen
Şoņucı⁴⁵ 'abeş olur hep itdügün ĥayruņ senün
22. Şöhret didügüm bir otdur yaluņı ger yetişe
Yaķar hep başdan başa cümle 'amelıņi senün⁴⁶
23. Gele dost sevdāsına düş ĥayrı sevdāyı koğıl
Andan artuğından arın ĥālī sulţānuņ senün
24. Nedür maķşüd bu dünyāya gelmeğinden bil aķı
Haķ sevmek bulup bilmek emel [ü] maķşüduņ senün⁴⁷

---

⁴¹ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁴² Metinde: ķul

⁴³ Mısrada eksik heceden ötürü vezin aksamaktadır.

⁴⁴ Mısrada vezin aksamaktadır.

⁴⁵ Metinde: Şoņucunu

⁴⁶ Beyitte vezin aksamaktadır.

⁴⁷ Beyitte vezin aksamaktadır.

25. Dut sözün Allâh'ıñ uy hükmine Kır'an'ıñ bugün
Rağmet ide *rağmeten lil'âlemîn*⁴⁸ Rağmân('ıñ) senüñ⁴⁹
26. Rağmet ola çünki andan irmeye saña zevâl
Köşklerüñ uçmağda hâzır hürî gılmânıñ senüñ [30b]
27. İki cihân fağrı Hağ dostı nebiler serveri
Ümmeti⁵⁰ didüğü günde şefi'üñ ola senüñ
28. Gel beri tevbeye gel tevben olur iken kabül
Furşatıñ yile virme ha bugün furşat senüñ
29. Bugünü yarına koma yârini hem yarına
İşbu yurtdan sen göçicek tevbe sermâyeñ senüñ
30. 'Ağluñ başıña dir bir varacağıñ şâhu gör
Münezzehdür⁵¹ kâ mudan ol ulu sulţânıñ senüñ
31. Göñlüñi var temîz eyle koma andan ğayrı yâr
Key hâ'ıldür gözlerüñe anda bir noğtañ senüñ
32. Var yürî mürşide iriş el tut ayağına düş
Gözlerüñ açasun yoluñ şeyhüñ olsun ol senüñ
33. Key düriş cehd eyle gider gözlerüñden ğafleti [31a]
Dilüñ zâkir göñlüñ 'âşık cânıñ mest olsun senüñ⁵²
34. İy 'Abdu'r-rağîm⁵³-i Tirsî mâsivâdan yüz çevir
Bu naşîhatleri sen tut sözlerüñ hağdur senüñ

---

⁴⁸ "Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik." (Enbiya/ 107)

⁴⁹ Son tefiledeki fazla heceden ötürü vezin aksamaktadır.

⁵⁰ Hadis-i şerif. "Her peygamberin ümmeti için yaptığı bir dua vardır. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaati için sakladım." (Müslim, İmân, 341)

⁵¹ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁵² Mısradede vezin aksamaktadır.

⁵³ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

35. Tut naşihatüm saña besdür eger anlar isen
Yarın anda şâz olasın yüzün ağ ola senün
36. Haq sözün dinle inan tutğıl eger gerçek isen
Vâh eger inkâr iderseñ anda zevâliñ senün [31b]

9.

[‘Abdu’r-raḥīm]⁵⁴ Tirsī

[Hece Ölçüsü, 8+8+: 16]

1. Eger ol Settâru’l-‘uyüb gizli ‘aybım aç a idi
Bu ‘âlem ḥalkı cümlesi bizden şöyle kaç a idi
2. Nice kaçmayalar bizden ol çirkin ḥûlar bizde var [32a]
Bir kişi yerin görseydi kendüzinden geç e idi
3. Nice bilem ‘aceb anı görünmez gözüm e gizli
Vây bir mürşid ola idi gönlüm gözüm aç a idi
4. Varsam teslîm olsam aña ol tîmâr eylese baş a
Ol gerçek ‘ömrin ḥaşılın biter yire saç a idi
5. Himmet kılıcını alsam nefsim çerisini kırsam
Ol yaramaz şîfatlarım hep kırıla geç e idi
6. Şeyḥün göñline gireydim şafâ himmetin alaydım
Cânım kuşu pervâz idüp dostdan yaña uç a idi
7. Cânım ‘üryân uç a idi hicâbları geç e idi
Bir nefes virüp alınca ‘arşdan öte geç e idi
8. Andan maḥşûda ireydüm dostuñ yüzün göre idüm
‘Aşq şarâbın ol dem anda dost elinden iç e idi [32b]
9. Bu ‘Abdu’r-raḥīm-i Tirsī Eşrefoğlı’nuñ bendesi
Eger ol şâh destür virse gizli râzın aç a idi

⁵⁴ Metinde sehven “İbrahîm” şeklinde yazılmıştır.

10. İşbu aradan geçmege şeyh-i kâmil olmayaydı
Ene'l-Ĥak sırrını açup çağırup baş aç a idi [33a]

10.

[Şeyh 'Abdu'r-raĥîm Fermâyed]

[Hece Ölçüsü, 8+8+: 16]

1. 'Acebdür ba'zı kişiler kıldur kılluğunu bilmez
Aşağa yuĥaru kaç ar bir gün kılluğuna gelmez
2. Ĥayvân gibi bu dünyâda bulduğunu otlar yürür
Hergiz ĥelâli ĥarâmı birbirinden fark eylemez
3. Dünyâyı cem' ider toymaz bâtil yere varur tırmar [36a]
Allâh yoluna olıcağ bir iki pulına kıymaz
4. Kendüni bilelden berü kendi kolayınca yürür
'Ömr sürmiş yaşın yaşamış daĥı toğrı yola gelmez
5. Kıocalmış şakal(ı) ağarmış âĥiret yarağın kıalmış⁵⁵
İşde 'ömri âĥir olmuş daĥı fesâd işden dönmez
6. Ĥûların terk itmez ise bir mürşide yitmez ise
Dönüp tevbe itmez ise bil ki imân ile gitmez
7. Tîz tut imdi iy bî-çâre derdüğe eyle bir çâre
Tevbeye gel dut bu işden tevbe sarğa ziyân itmez
8. Bu 'Abdu'r-raĥîm-i Tirsî ol Çalab'uş eksüklisi
Her kişiye ĥayır şarır kimseye ĥiç yavuz şarır [36b]

---

⁵⁵ Mısrada fazla heceden ötürü vezin aksamaktadır.

11.

Şeyh ['Abdu'r-rahīm]⁵⁶ Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. Şol bize ta'n iden faķi görüñ okuduğın tuymaz
Okuduğın tutmadığı şanki aña ol şuç yitmez
2. Başını büyütmiş söyler ellere naşihat eyler
Şol itdügi naşihatün biñde birin kendi tuymaz
3. İmdi iy bī-cāre faķi okuduğun dut sev Haķķ'ı
Var nefsiñ öger er iseñ sālūsluķdan⁵⁷ nesne bitmez
4. Semürmiş nefis körelmiş göñlüni kibr ü kīn almış
Dervişleri göricegiz gücenür anları sevmez
5. Bi'llāh saña ne oldı faķi yir [ü] göge şıgmaz[sın]⁵⁸
Bizden ziyān mı var saña göricek tarluğın gitmez
6. Sen okuduğun biz tutduķ anuñla maķşüda yitdük [37b]
Sen henüz kendün görürsin göñülünün tarı gitmez
7. Dünyā begi ķapısından bulduñ ise sen 'izzeti
Biz Haķ ķapısından bulduķ⁵⁹ 'izzet ebed⁶⁰ bizden gitmez
8. Tevekkül ider oturur işin anuñla bitürür
Dā'im bābu'llāhda durur derviş ol ķapudan gitmez
9. Sen tevekküli terk itdün Allāh ķapısından girdün
Dünyā begi ķapısından henüz ihtiyācuñ gitmez

---

⁵⁶ Sehven "Eşref-zāde" yazılmıştır.

⁵⁷ Metinde: şālūsluķdan

⁵⁸ Mısrada eksik heceden ötürü vezin aksamaktadır.

⁵⁹ Metinde: bulduk

⁶⁰ Metinde: ebedliğı

10. *Fe-tevekkeliü*⁶¹ âyeti yoksa sağa gelmedi mi
Şoñra inkâruñ var ola anuñ için işüñ bitmez
11. Cānum sever ol 'ālemi 'ilmi ile 'amel ider
Tevekkül ider oturur Allāh buyrığundan çıkmaz
12. 'Abdu'r-raḥîm-i Tirsî'nüñ sözünden ğaraż anlamañ
Sözün Allāh için söyler nefis murādı'çün söylemez [38a]

12.

Şeyh 'Abdu'r-raḥîm Fermāyed [39a]

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. Eger sevseñ sen ol dostı bu dünyâyı sevmez idüñ
Bu dünyāya göñül virüp dün [ü]⁶² gün çalışmaz idüñ
2. Dünyāya açılıp gözüñ dünyā olmaz idi sözüñ
Ḥazretten çevirüp yüzüñ bu dünyāya dönmez idüñ
3. Qarartmazduñ göñlüñ yüzün köretmezduñ göñlüñ gözin
Unutmazduñ Allāh sözün bu ğaflete talmaz idüñ
4. Geçerdüñ dünyā işinden bızār idüñ teşvîşinden
Qorqardüñ Allāh ḥışmından dünyâyı berk tutmaz idüñ
5. Yumar idüñ zāhir gözin açar idüñ göñül gözin
Gözler idüñ Allāh yüzün kūr olup yürimez idüñ
6. Muṭı' olsañ sen Allāh'a bel bağlarduñ 'ibādete
Meşğül olurduñ şalāta bir vaḳti fevt itmez idüñ
7. İnansañ Allāh sözine yürürdüñ aḥret yolına [39b]
Virürdüñ Allāh yolına bu dünyāya bitmez idüñ
8. Her dem gözlerdüñ yolunu unutmaz idüñ ölmegi
Ḥarāb itmezduñ dīnünüñ fitne tezvîr düzmez idüñ

⁶¹ "Allah'a tevekkül et." (Al-i İmran/ 159)

⁶² Metinde: düni

9. ekerdüñ āhret teşvîşin akıdurduñ gözi yaşın
Bilürdüñ āhiret işin dünyā işin bilmez idüñ
10. İy ‘Abdu’r-raħīm-i Tirsī sen de gerçek sevsen dostı
Hergiz unutmazduñ dostı mäsiväsın açmaz idüñ [40a]

13.

Şeyh ‘Abdu’r-raħīm Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. İy yārenler dünyā bizi mekr ider aldar ola mı
Yüzümüze güler iken yirlere urur ola mı
2. Şöyle dizinür bezenür on beşde maħbüb görünür
Nefs görür sever özenür yeler yorulmaz ola mı [42a]
3. Niceler dünyāyı sevmiş gönli tölmiş altun gümüş
Dünyā mekrine tutulmuş Ĥaħķ’ı unutmuş ola mı
4. Ĥayf itmiş anlar kendüye ‘ömürleri gitmiş yile
Sermāye yok elde bile kırı boş gider ola mı
5. Uş ‘ömür irmiş āhire taleb ider daħı dere
Ne mümkün Ĥaħķ için vire ölümün açmaz ola mı
6. Bugün Ĥaste olmuş yatur Ĥoca gelmiş Ĥur’ān oğur
Oğlını kızını oğur vaşiyet ider ola mı
7. ‘Azrā’il cānını tutmuş gözlerini göge dikmiş
Bugün dünyāyı unutmuş hep dökmiş gider ola mı
8. İy ‘Abdu’r-raħīm-i Tirsī her kimde yok Ĥaħ ķorkusu
Ne denlü dirseñ Ĥaħ sözi işitmez tuymaz ola mı [42b]

14.

Şeyh 'Abdu'r-rahîm⁶³ Fermâyed [43b]

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. N'oldu saña eyâ gâfil bu dünyâ baħrine talduğ
Bu dünyânıñ teşvîşlerin n'ıçün hep başuğa aldıñ
2. Uyduğ nefse olduğ ħariş hergiz eylemezsin perhîz
Bu dünyânıñ ağuların şeker gibi yudar olduğ
3. Gidersin dünyâ işine gelmezsin Allâh zikrine
Düşdüñ bu dünyâ derdine gece gündüz yeler olduğ
4. Bu dünyâ ħod bilürsin bir cîfedür t̄alib kelpdür[ür]⁶⁴
Bu murdâr saña ne lâyıķ n'ıçün ħadrüñi bilmedüñ
5. Gözetmedüñ ol aşlını yere düşürdüñ vaşfuñı
Dost idindüñ ol ħaşmuñı dâ'im nefse uyar olduğ
6. Bilürsin ħod ölüm vardur ol ħazrete t̄urmaķ vardur
Başuğa bu ne zevâldür ħelâl ħarâm direr olduğ [44a]
7. Bildüğüñ işlersin bunda ne cevâb viresin anda
Ol varacağıñ dergâhda yüz ħarasın añmaz olduğ
8. Ferişteler göre t̄urur ħayrıñ şerrin yüze t̄urur
Allâh dağı bildürür ne içün Ĥaķ'dan ħorķmaz olduğ
9. T̄uymaz olduğ Allâh sözün unuttuğ Allâh'dan yanın
T̄uttuğ nefsün kibrin kinin kendüzüñi kūr eyledüñ
10. Dünyâya virdüñ göñlüñi çevirdüñ Ĥaķ'dan yüzüñi
Virisersin imānuñı şeytāna key uyar olduğ

⁶³ Müstensih hatasından ötürü önce "Eşref-zāde" yazılmış üstü çizilerek doğrusu altına yazılmıştır.

⁶⁴ "Dünya bir cifedir, ona talib olanlar da köpeklerdir." şeklinde zayıf bir rivayete telmih vardır.

11. Gör dünyā seni n'eyledi göñlüñi Hāk'dan ayırdı
Göñlüñ tekebbür eyledi faķırleri görmez olduñ
12. İy 'Abdu'r-raħīm-i Tirsī çekegör dünyādan hırsı
Ol dosta eylegil kaşdı dost için bilmege geldüñ [44b]

15.

Şeyh 'Abdu'r-raħīm Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 7+7: 14]

1. İy ğāfil açğıl gözünñ komazlar seni bunda
Elbet sürerler (seni) bundan komazlar seni bunda⁶⁵
2. Öñünde vardur bir iş gelür başuñā teşvīş
Saña olur bu bir düş komazlar seni bunda
3. Bunda gelenler gider 'ömrünñ dükenüp gider
'Azrā'il seni güder komazlar seni bunda
4. İgen göñlüñ özetme aşurısın gözetme
Eceliñi unutma komazlar seni bunda
5. Bu milki terk idersin ölüm zehrin içersin
Bir gün aņsız göçersin komazlar seni bunda [46a]
6. Yerünñ yurduñ yıķarsın mālınñ milkiñ dökersin
Şöyle 'üryān ğidersin komazlar seni bunda
7. Ecel derin dögersin gözünñ göge dikersin
Cānuñ teslīm idersin komazlar seni bunda
8. Gör senden öñ geleni yirde yatur her biri
Gör 'ibret al anları komazlar seni bunda
9. Anda sen de varırsın sinde çok çok yatarsın
Ya buñā ne mağrürsın komazlar seni bunda

---

⁶⁵ Mısrada fazla kelimeden ötürü vezin aksamaktadır.

10. Mağrûr olma mâluğa vir der-i Hâk yolına
Yarağ eyle yoluğa kıomazlar seni bunda
11. Toğru yoldan ayrılma 'ameli elden kıoma
Tevbeden ġâfil olma kıomazlar seni bunda
12. 'Abdu'r-raħîm-i Tirsî dünyānuğ yok beķası [46b]
Bilindiye fenāsını kıomazlar seni bunda [47a]

16.

Şeyh 'Abdu'r-raħîm Fermāyed⁶⁶

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. İy yārenler iy kıardaşlar ne 'aceb zamāna kıalduğ
Dünyā tālibi çoğaldı ne 'aceb zamāna kıalduğ
2. Beş vaķt namāzdan geçdiler dünyā cem'ine düşdiler
Key kıatı ħadden aşdılar ne 'aceb zamāna kıalduğ
3. Namāzuğ bir adı kıaldı ba'zı yerde unudıldı
Bî-namāz şöyle çoğaldı ne 'aceb zamāna kıalduğ
4. Kıılan daħı başdan şavar zāhirin bātının bozar
Gönjülü yabānda gezer ne 'aceb zamāna kıalduğ
5. 'İbādet aşl üzre olmaz gönjül dünyādan ayrılmaz
İki olur kıible birken ne 'aceb zamāna kıalduğ
6. Gönjül Tağrı'da dolanmaz 'amel Tağrı'ya yaramaz
'Amel nice oldı bilmez ne 'aceb zamāna kıalduğ [48a]
7. Tağrı birdür kıible birdür Tağrı'ya [giden] yol birdür⁶⁷
Gönjülden Allāh yoludur ne 'aceb zamāna kıalduğ

⁶⁶ Manzumenin 6 beyti bazı farklılıklarla yayımlanmış divanda mevcuttur.
(Aydoğmuş Yüce, 2010: 159)

⁶⁷ Mısrada eksik kelimedenden ötürü vezin aksamaktadır.

8. İşlenen riyâdur şirkdür Hakk'a yarar 'amel yokdur
Gönülde mühmelât çokdur ne 'aceb zamâna kalduk
9. Âhret işlerin kodılar dünyâya harîş oldılar
Dünyâya gönül virdiler ne 'aceb zamâna kalduk
10. Dünyâ sever ulu kiçi bay u yoşsul 'âlim hâci
Zâhid 'âbid faķi hâci ne 'aceb zamâna kalduk
11. Taşrı korķusı kalmadı Peyğamber udi kalmadı
Ud edeb erkân kalmadı ne 'aceb zamâna kalduk
12. Dünyâ derdine düşdiler ulu âfete düşdiler
Key kıtı başdan aşdılar ne 'aceb zamâna kalduk
13. Ulu kiçi dünyâ kıovar bay [u] yoşsul dünyâ kıovar [48b]
'Âlim şüfi dünyâ kıovar ne 'aceb zamâna kalduk
14. Her kimün ki dünyâsı var her kıanda varsa kıadri var
Her yirde i'tibârı var ne 'aceb zamâna kalduk
15. Kimsene yoşsula baķmaz kimesne i'tibâr itmez
Yořsullaruñ işi bitmez ne 'aceb zamâna kalduk
16. Eyle ki nefse uydılar dünyâya meşğül oldılar
Taşrı'dan yanın kodılar ne 'aceb zamâna kalduk
17. Dîn imân anılamaz oldu mezheb hiç bilmez oldu
Bu halk kıatı azğun oldu ne 'aceb zamâna [kalduk]
18. 'Âlim okuduğın tutmaz bay yoşsula inşâf itmez
Beg ra'iyet hâlin bilmez ne 'aceb zamâna kalduk
19. Zâlimler 'âlemi tutdı dünyâyla her işi bitdi
Faķirler ayaķda bitdi ne 'aceb zamâna kalduk [49a]
20. Dîn imân gözden sindi müfsidler ilerü geldi
'Âlem içi fesâd töldi ne 'aceb zamâna kalduk

21. Hakk için olan iş kaldı fesād iş ilerü geldi
Meger āhîr zamān geldi ne 'aceb zamāna aldı
22. Gerçekler girü çekildi kezzāblar ortaya geldi
Yalan da'vî cihān oldı ne 'aceb zamāna aldı
23. Yalan(lar) çok söylenür oldu harām da çok yinür oldı⁶⁸
Göñüller arardı öldi ne 'aceb zamāna aldı
24. Gitdi hürmet gitti 'izzet gitti adr kıymete rağbet
Çoğaldı yüzsüz bid'atı ne 'aceb zamāna aldı
25. Bu dervîşlik dile geldi fi'ilden 'amelden aldı
Şeyh-şüret maħcüb çoğaldı ne 'aceb zamāna aldı
26. Aldar hālı uyruk bular mürid muħibb itmek diler [49b]
Dil döker dünyāsın opar ne 'aceb zamāna aldı
27. Dünyā[yı] dil ile sevmez şālūslanır çöpe şaymaz⁶⁹
Yir gök olu māla oymaz ne 'aceb zamāna aldı
28. Dilleri dünyādan bîzār göñülleri dünyā sever
Hāla va'z naşîhat eyler ne 'aceb zamāna aldı
29. Uğrılaysın dünyā ovar 'āşıklar umāşı şatar
Kezzābdur ulmaşlı eyler ne 'aceb zamāna aldı
30. Döker 'āşıklar dilini uţb bildürür kendüzini
Avlar beglerüñ mālını ne 'aceb zamāna aldı
31. Āh u vāh eyler döginür göz yaşın döker silinür
Melekler gibi görinür ne 'aceb zamāna aldı
32. Riyādan şöhretten geçmez kibrüñ 'ucbuñ terkin urmaz
Kendü 'aybını göremez ne 'aceb zamāna aldı [50a]

⁶⁸ Mısrada fazla heceden ötürü vezin aksamaktadır.

⁶⁹ Mısrada eksik heceden ötürü vezin aksamaktadır.

33. Zāhirde ‘ālim kişidür bātında velī kişüdür
řanki Bāyezīd(-i) śānīdür ne ‘aceb zamāna aldıđ
34. Halk içinde hālet şatar ma‘rifet dil ile doker
Hālvēt yirde halkdan beter ne ‘aceb zamāna aldığ
35. un bular bu hālide oldı bu halkıu da fi‘li dōndi
Berekāt almadı gitdi ne ‘aceb zamāna aldığ
36. Bu halk un buları gōrdi bular da kendiyi şaldı
Dīn īmān gōzetmek aldı ne ‘aceb zamāna aldığ
37. Herze hezeyān sōzleri fitne vū tezvīr iřleri
Mesāvī ğıybet hūları ne ‘aceb zamāna aldıđ
38. Gūnāhdan tevbe ider yođ tevbe idende řutar yođ
Allāh hışmından orđar yoğ ne ‘aceb zamāna aldığ
39. řadađa virūr dađı yođ řadađaya mađal de yođ [50b]
Allāh buyruğın şutar yoğ ne ‘aceb zamāna aldığ
40. Nefse řeytāna uydılar ur‘ān diduğin odılar
Key atı azđun oldı[lar] ne ‘aceb zamāna aldığ
41. Dūrlū dūrlū iř dūrūdi ‘āleme fetvā yūrūdi
Hīle-i şer‘ī oğaldı ne ‘aceb zamāna aldığ
42. Bātılı şer‘e oydılar hāđđı bu yağa őrtdiler
Bunu ‘ālimler itdiler ne ‘aceb zamāna aldığ
43. Bular nefslerine uydı gōnjūleri dūnyā sevdi
Ūmmīleri bular bozdı ne ‘aceb zamāna aldıđ
44. ‘Abdu‘r-rađīm-i Tirsī sen bu zamānda ‘uzlet it sen
Dut dilūnđı řap sōyle sen unki bu zamāna aldıđ
45. Gerçekler yolunı oma Hāđ‘dan ğayra boynıu egme
Gōnlūnđı Hāđ‘dan ayırma unki bu zamāna aldıđ [51a]

46. Şimdi dağı gerçekler var ne yüzi aķ sultānlar var
Ne haķķı gözler cānlar var şükür bu zamāna ķalduķ
47. Kezzāblaradur sözüümüz gerçeğe yok sözüümüz
Anlarla geĉsün 'ömrümüz şükür bu zamāna ķalduķ [51b]

17.

Şeyh 'Abdu'r-raĥîm Fermāyed

[Fāilātün fāilātün fāilātün fāilün]

1. Gel nazār ķıl gör bu ĥalkı şüretā insān gibi
Şifatını gözedegör şürete uymaz gibi
2. Haķ Te'ālā kim yaratdı ins ü cinn melek perî [59a]
Cümlesinden yigregi hem bunlaruñ ādem gibi
3. Ādemīnūñ kimileri kelb ü ĥınzīrdan kötü
Lākin yigrekleri vardur meleklerden yeg gibi⁷⁰
4. Kimi Haķ emrini tutmuş şüreti şıfatı bir
Emr-i Haķ'dan kimi kaçmış şıfat-ı ĥayvān gibi
5. Kimine şıfat-ı ĥayvān ġālib olmuş şöyle bil
Söyledegör söyleyişi şol şıgır yalar gibi
6. Kimi de 'ādet idinmiş tırmadın ha yir iĉer
Şanki üşmiş ĉok zübāblar ķulaġın şalar gibi
7. Kimi eydür 'ālimem ben söyleyem her ķandasam
'Amel itse yigdür aña söylese ulcum gibi
8. Kimi Rezzāķ'ıñ unutmüş rızķını ĥalkdan bilür
Ķande kim dünyālu görse yalnız itler gibi [59b]
9. Kimi 'ilmi taĥşil itmiş lākin i'tikādı yok
Sürinür şol ĥapularda Taŗrı unutmüş gibi

---

⁷⁰ Mısrada vezin aksamaktadır.

10. Kimisi dünyâyı sevmiş gice gündüz cehd ider
O miskîn mekre tutulmuş sevdüğü yalan gibi⁷¹
11. Kimi nefsinî köreltmîş dört yağa hamle ider
Bulduğın şöyle ular şol bir kuduz dalar gibi
12. Kimi kibre tekye urmuş hoş kemâlüm var diyü
Ol kibirden hâşıl olan sürgin⁷² şeytân gibi
13. Kimi zühd yolına düşmüş gice gündüz cehd ider
N'eylesün n'itsün uzağdur soñucu ara gibi
14. Kimi 'âbiddür ta'âb ile sa'y ider dîniñi
Sa'yi vardur lâkin illâ n'eylesün firâk gibi
15. Kimi 'âşıkdır yolun gör nice yaqîn toğrıdur [60a]
Vaşl-ı dildâr olur aña ol aña turağ gibi
16. Kimi kendüzin unutmuş gözleri kan yaş döker
Uz gider ma'sûkı meger kendüzi 'âşık gibi
17. Kimisi bir 'ârife uymaqlığı 'âr eylenür
Uysa yigdür uymasa Hağ'dan qalür maħrûm gibi
18. 'Ârifüñ her cünbişinde yoğdurur hîç eksügi
Yine 'ârif(ler) bilür anı bu 'avâm bilmez gibi⁷³
19. Söylese ger 'ârifüñ söyledügi hikmet olur
Hikmete iremez 'avâm dinlese ular gibi
20. 'Ârifi vaşf eylesem illâ n'idem söz uzanur
Ne hâcet uzatmaq anı muhtaşar yigrek gibi
21. 'Ârifüñ turduğı yirden her tarafa seyri var
Şöyle bil mağrib ü maşrıķı anuñ bir keff gibi [60b]

---

⁷¹ Mısrada vezin aksamaktadır.

⁷² Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁷³ Mısrada fazla heceden ötürü vezin aksamaktadır.

22. Nice gözdür ki aña 'âlemde gizl[ü] nesne yok
Görmez illâ bu göz meger 'aşk ile bakar gibi⁷⁴
23. 'Ârifün bir ciheti Haqq'a olur almağ için
Bir cihet[i] halka olur virmege anuñ gibi
24. Rü'yetu'llâh dañı vardur 'ârife şöyle bilün
'Aceb⁷⁵ degül olsa vardur gözi 'aşk gözi gibi
25. Bunda dostı görmeyenler anda dañı görmeye
Bu söze vardur delili âyet-i Qur'an gibi⁷⁶
26. Kudret-i Haqq'la olsa⁷⁷ 'aceb degül insâna hiç
Söylendi kudret ile Mūsā'ya ağaç gibi⁷⁸
27. 'Ârife keşf olanı [hem] söylemek düşvâr olur⁷⁹
Bu göz⁸⁰ görmez anı bu dilde haber virmez gibi
28. Gel berü gel şıdık ile ikrâra gel inkârı ko [61a]
Tâ sarı da keşf ola işbu 'acâyibler gibi
29. İkrâr ider mü'min olan bu sözler⁸¹ bellü bilün
Münkir inkâr eylediği 'aklı yok ahmağ gibi
30. Misk gibi koçmağ dilersenñ tut sözün Haqq'un müdâm
Tutmaz isenñ yürü git yapma habîsler gibi⁸²
31. Ma'rifetu'llâha hâşıl itmedün kalduñ neden
Seni meger mañrûm iden nāmūs [u] 'aruñ gibi

---

⁷⁴ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁷⁵ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

⁷⁶ "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."
(İsrâ Suresi 72. Âyet)

⁷⁷ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

⁷⁸ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁷⁹ Eksik heceden ötürü bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁸⁰ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

⁸¹ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

⁸² Eksik heceden ötürü bu mısradaki vezin aksamaktadır.

32. İnsān ol insāna yazdur aduñı insāna var
Şöyle bularsız yürime şalma hayvānlar gibi
33. Şöyle maħcūbsın hicābdan nicesi kurtılasın
İbtidā it tevbeden gel gir bula merdān gibi
34. Nefsünj tezkin idüp çün idesin terk-i hevā
Āhiretde yerüñ ola cennetü'l-me'vā gibi [61b]
35. Cān u baş terk ider iseñ bunda sen ol dost için
Ĥağ dīzārı saña Ĥağ'dan olısar ihsān gibi
36. İy 'Abdu'r-raħīm-i⁸³ Tirsī terk-i cān it sen bugün
Bugünün yarına koma tiz geçer fırsat gibi [62a]

18.

Şeyh 'Abdu'r-raħīm Fermāyed

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Nağsı kōduğ meyl-i nağkāş eyledük
Dostı sevdük terk-i⁸⁴ göz kaş eyledük
2. Kendümüzi ol nigārıñ yolına
'Aşka atduk 'āleme fāş eyledük
3. Dosta 'azm itdük unutduk cān u baş [64a]
'Aşğ ile çün başumuz hoş eyledük
4. Lā-mekān şahrāsına seyr itmege
Öñümüzce mürşidi baş eyledük
5. 'Aşğ ile ırmağlayın çağlar bugün
Deniz olduk 'aşğ ile cūş eyledük

---

⁸³ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

⁸⁴ Metinde: terki

6. Külli varluğımızı 'aşk alıcağ
'Aşk gözin dost yüzine tuş eyledük
7. Bu 'Abdu'r-rahîm⁸⁵-i Tirsî'yi bugün
'Aşk şarâbı ile serhoş eyledük [64b]

19.

Şeyh 'Abdu'r-rahîm Fermâyed

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. Bağıdum idi kara yirde yatanlar hisâba gelmez
'Acebledüm kara yiri tırılmaz yudar çarnı toymaz
2. Gördüm gelüp gidenleri dünyâyı terk idenleri
Yir altında süñükleri toprak olmuş kimse bilmez
3. Kimi ulu kimi kiçi kimi 'âlim kimi keçi
Çarışmış yatur mizâcı birbirinden fark eylemez
4. Toprak olmuşlar nazûk tenler unutulmuş adu şanlar
Yıgıluban tölmiş sinler düpdüz olmuşdur belürmez
5. Şol köşk ü sarây yapanlar hüküm ile dünyâ dutanlar
Yatur ulu ulu begler bir dâneğe hükmi geçmez
6. İy miskîn âdem oğlanı göñül virme dünyâ fânî
Alur gider bir gün seni ölüm gelür emân bilmez [67a]
7. Sen dağı varursın anda yatarsın çarajı sinde
İtdügün bilürsin anda feryâduña kimse irmez
8. Yüri var bir kabirlere nazâr kıl şol yatanlara
Haber şor gör bir anlara birisinden cevâb gelmez
9. Yoldaşlaruñ yârenleruñ atar anağ oğluñ kızuñ
Anda yatan bilişleruñ birisi bilişlik virmez

---

⁸⁵ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

10. Ğafletden aç gözün uyan yitesi ğaflete boyan
Bilürsin kim anda varan bir dahı dünyāya gelmez
11. Elünde fırsatı gözle erenler izini izle
Bu halkı ço Hakk'ı gözle gören Hakk'ı girü kıalmaz
12. Çalış dürüş yidür içür düşmüşler elin al kıaldur
Halk it gönül ele getir bundan özge dirlik olmaz
13. Ber-ĥürdār olur ĥulķ issi ĥulķlu olur 'ākıl issi [67b]
İy 'Abdu'r-raĥīm-i Tirsī gönül yapan maĥrūm kıalmaz [68a]

20.

Şeyĥ 'Abdu'r-raĥīm Fermāyed

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Bī-vefānuĥ terkin ur var fāriĝ ol
Kılma nażar zinhār andan fāriĝ ol
2. Kıalbinüĥ rengi kıara taşdan kıatı
Söyleme kār eylemez var fāriĝ ol
3. Taĥ'ı bārid kıalbinüĥ hīç meyli yok
Ĥaĥķa saĥa yaramaz var fāriĝ ol
4. Nūr-ı himmet yir gök⁸⁶ tolanur ise
Almaz andan zerrece var fāriĝ ol
5. Aĝacı güzel yemişi key acı
Yime kıabil degül anĥla fāriĝ ol [69a]
6. Kıo cehālet içre geçsün urma el
Eşkıme kıutmaz kıodur var fāriĝ ol
7. Yüri gerçek yār gerekse dostı gör
Anı iste māsivādan fāriĝ ol

---

⁸⁶ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

8. Yâr degüldür bî-vefâdan yüz çevir
Hoş vefâlu yâra yâr ol fâriğ ol
9. İy ğarîb 'Abdu'r-raḫîm-i Tirsî var
Öl yitür sen seni bitür fâriğ ol [69b]

21.

Şeyh 'Abdu'r-raḫîm Fermâyed

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

1. Çekme derdsiz⁸⁷ ḳahrını var epsem ol
Görme derdsüz yüzünü var epsem ol [70a]
2. Ḳadri 'izzi bilmeyen cāhili ḳo
Saḡa yoldaş eyleme var epsem ol
3. İnsân olmaz şöyle bilgil taş ağaç
Tutruğı nârdur bular var epsem ol
4. Şanma insândur bî-ma'nî cāhili
Söz bıraḳma ortaya var epsem ol
5. Lâyık olmayan ne bilsün gevheri
Sen bilürsin şaḳla zinhâr epsem ol
6. Açma esrâr ḳapusın şabr eylegil
Bozma mührin müşterî yoḳ epsem ol
7. Ḳanı 'aşık ḳanı şâdık müşterî
Âh bulunmaz vaḳti geçmiş epsem ol
8. Ḳalbi ḫalḳdan ḫubb-ı dünyâ ṭoludur [70b]
Fitne tezvîr fışḳ [ü] fesâd epsem ol
9. İy 'Abdu'r-raḫîm⁸⁸-i Tirsî ḫalḳı gör
Var mıdur 'ilm ile 'amel epsem ol

⁸⁷ Metinde "dertsiz" şeklinde imla edilmiştir.

⁸⁸ Bu tefilede vezin aksamaktadır.

10. Hakkı anmaz hakkı korkmaz oldılar
[...]var epsem ol⁸⁹
11. Vaķit eyyām vardı meger āhire
‘Uzlet eyle dönme zinhār epsem ol [71a]

22.

Şeyh ‘Abdu’r-raħīm Fermāyed

[Mefāilün mefāilün feülün]

1. Hāk’a gel toğrı baķ gel egri baķma
Götürüp ortaya şüphe biraķma
2. Kamu eşyāda Hāk varlığı mevcūd
Aņa baķ āni görme düne baķma
3. Budur bilgil imānuj müntehāsı
Küfri⁹⁰ imān şanuban tapma baķma
4. Seni aldamasun bu naķş-ı ‘ālem
Kara vü ağa dürlü renge baķma
5. Şağı şolı biraķ ķo fevķ-ı tahtı
Biriñ birlüge gel a’ dāda baķma [72a]
6. Hemān bir noķtadur bu cümle ‘ālem
O bir noķtaya baķ keşrete baķma⁹¹
7. Seni sen key yitürmişsin iy ğāfil
Seni iste seni bul ğayra baķma
8. Bu elvāna nażar kıl ‘ibrete tal
Bu sırr-ı hikmete baķ şora baķma

---

⁸⁹ Müstensih sehven bu mısraı eksik yazmıştır.

⁹⁰ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹¹ “İlim bir noktadır. Onu cahiller çoğalttı” sözüne işaret edilmektedir.

9. Yüri 'Abdu'r-rahîm-i Tirsî yüri
Hakikat Hakık'a bak yanlışa bakma [72b]

23.

Şeyh 'Abdu'r-rahîm Fermâyed

[Mefâilün mefâilün feülün]

1. Eyâ gâfil seni bil sen saña bak
Bu gözi ço hakikat gözi-y-le bak [73b]
2. O dost senünledür götür hicâbuñ
Rızâsın güten anuñ varluğına bak
3. Bu nukûşa bu elvâna tağılma
Bu cümlesin birikdür birlüğe bak
4. Unut kamuyı terk eyle fürü'ı
Bulardan geç bularuñ aşlına bak
5. Dilersen kim tıyasın sırr-ı Hakık'ı
Kamu eşyâdağı hakikate bak
6. Kamusunda göresin şems-i rüşen
Kamusında göresin sen saña bak
7. Yirün degül bu arada tırukma
Dürüş cehd eyle yine sen saña bak
8. Göresin sende dîzârını anuñ [74a]
Seni bil anı bil dîzârına bak
9. İy 'Abdu'r-rahîm-i Tirsî dilün tut
Edeb başma şerî'at haddine bak [74b]

24.

Şeyh 'Abdu'r-raḫīm Fermāyed

[Mefāilün mefāilün feülün]

1. Yiter ğayrı gözetdüñ Ḥakḫ'ı gözle
Sırrı sır eyle Ḥaḫ sırrını gözle [75a]
2. Şafaḫātında işbu kā'inātuñ
Hem oḫı anı diñle anı gözle
3. Yavı varsun bu maḫlūkāt gözinden
Anuñla baḫ anı gör anı gözle
4. Bu yolda cāna başa işe ḫalma
Biriñ anuñ ile birlügi gözle
5. Andan⁹² ğayrıda daḫı var mı bu ḫalk
O varlığıyla baḫ ol varı gözle
6. Biraḫ gözden göñjülden dü cihānı
Vefā ḫıl 'ahdüñe sultānı gözle
7. Bu 'ālem toḫtoḫlu dildār nidāsı
Neredendir sadā aşlını gözle
8. Ḥāzır⁹³ tut dosta dā'im sem'-i sırrı [75b]
Nice oḫur seni ma'sūḫı gözle
9. Bu insān ḫaḫtını resmini degşür
Bī-ḫaḫ bī-resmi rengi⁹⁴ levni gözle
10. İy 'Abdu'r-raḫīm-i Tirsī dilüñ tut
Başuñ ğavġāya virme şer'i gözle [76a]

---

⁹² Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹³ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹⁴ Metinde: rengini

25.

Şeyh 'Abdu'r-rahîm Fermâyed

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

1. Derd-i yâr ile yüregüm yaradur
Kimse bilmez bu ne 'aceb yaradur
2. Bu yüregüm pâresinüñ kanları
Dâ'imâ gözlerümün seylânıdır
3. Şu marazım kimse bilmez hâlümü
Bir ahad şormaz ki emrâzuñ nedür
4. Ben çekerüm ben bilürem derdümi
Yine ehl-i derd bilür kim ol nedür [79a]
5. Bu yüregüm derdi uş artdı gider
Bilinmez⁹⁵ kim haddi pâyânı nedür
6. Bu cihânda derdüme bir çâre yok
Meger ancak vaşl-ı dildâr çâredür
7. Bu 'Abdu'r-rahîm⁹⁶-i Tirsî yüregi
Derd-i yârdan şöyle pâre pâredür
8. Bî-çarârdur küh u şahrâlar gezer
Şöyle derd-i yâr ile âvâredür
9. Cân u başdan dost için geçüp yürür
Ol yârün derdi ile merdânedür [79b]

---

⁹⁵ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹⁶ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

26.

Şeyh 'Abdu'r-raḥīm Fermāyed

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Her kimün kim gönünü ol yār olur
Bu cihān içi aña zindān olur
2. Terk idüp dünyādan elini çeker
Yiri yurdu yıkılıp ḥarāb olur [80a]
3. Teni ince şūreti levni şaru
Yüregi biryān gözi giryān olur
4. Kimse bilmez ḥālını ağlar yürür
Bī-çāre gönüli şınık miskīn olur
5. Kimseye düşmen ya olmaz āşinā
Boynın eger yürür⁹⁷ bir ğarīb olur
6. Dosta 'āşık gönü her dem dostdadur
Kendüden gāh gāh geçer ḥayrān olur
7. İy 'Abdu'r-raḥīm⁹⁸-i Tirsī 'āşık iseñ
Gözledügi dün [ü] gün⁹⁹ ma'sūḫ olur [80b]

27.

Şeyh 'Abdu'r-raḥīm Fermāyed

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Kim ki ol dost derdine düşdi gider
Bu cihān milkiñden ol geçdi gider
2. Çeker ol bu yolda ol yār cevruni
Yāre 'aşk ile gönül virdi gider [81b]

---

⁹⁷ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹⁸ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

⁹⁹ Metinde: günü

3. 'Ālem-i envārdaki ol yār ile
Ünsüni şoḥbetini arđı gider
4. Kōdı ol yārüñ yoluna cān u baş
Göz karardı yüz yāre tıtdı gider
5. Añmaz oldı ḥayr u şer uçmağ tımu
Māsivānuñ defterin dürdi gider
6. O yāre dikdi gözin leyl ü nehār
Nār-ı 'aşka düşdi dutuşdı gider
7. Bu 'Abdu'r-raḥîm¹⁰⁰-i Tirsî yārına
Küymedi bugün kim ol yāre gider [82a]

28.

Şeyḥ 'Abdu'r-raḥîm Fermāyed [83a]

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Anuñ ile biz ezelden yār idük
Anuñ için anı taleb eyledük
2. Vardı ezel anuñ ile 'ahdüümüz
Bunda geldük 'ahde vefā eyledük
3. Sevegelmüşüz ezelden biz anı
Anuñ için 'aşkın izḥār eyledük
4. Cümle maḥlūkat içinde birliğin
Girü geldük şehādet eyledük
5. Şādıkuz şıdık ile geldük 'āleme
Cān gönülden aña ikrār eyledük
6. Tevḥîd işiginde oturduğ müdām
Tırmaduk adını tekrār eyledük

---

¹⁰⁰ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

7. Nefy idüp cān u göñülden ğayrısın [83b]
Zāt-ı pākin dā'im işbāt eyledük
8. Fedā kılduk cānumuz ol ma'sūka
Gördük anı zātumuz 'ayn eyledük
9. Şimdi biz anuñuz ol dañı bizüm
Ol bizümle biz anuñla eyledük
10. Yine bu 'Abdu'r-rañim-i Tirsī¹⁰¹
Yāre virdük yār ile yār eyledük [84a]

29.¹⁰²

Şeyh 'Abdu'r-rañim Fermāyed [84b]

[Fāilātün fāilātün fāilün]

1. Çoğ şükür ol yār beni şāz eyledi
Ğamı ğuşşalardan āzād eyledi
2. Şöyle çekdi göñlümi kendüzine
Benlügümden beni bīzār eyledi
3. Külli varluğum döküp gitdüm aña
Cism ü cāndan beni 'üryān eyledi
4. Şimdi şöyle şanma kim ben bendeyim
Kendü kaldı benlügüm yoğ eyledi
5. Luñfi irişdi anuñ ben kılına
Virdi derdin yine tīmār eyledi
6. Zerrece kōmadı gözümden hicāb
Cemālin gösterdi ihsān eyledi [85a]

---

¹⁰¹ Eksik heceden ötürü bu mısradaki vezin aksamaktadır.

¹⁰² Bu gazel Konya nüshasındaki mecmuada yer almaktadır. (Demir, 2022: 205-206)

7. İşbu 'Abdu'r-rahîm-i Tirsî'yi yâr
Baħr-i vaħdetinde¹⁰³ hoş ğarķ eyledi [85b]

30.

Şeyh 'Abdu'r-rahîm Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 5+5: 10]

1. Bülbüller öter gülin bulıcaķ
'Aşıklar sever dostın bulıcaķ
2. Bozıla yüzler ulaşı özler
Giçe her sözler dostı bulıcaķ
3. Rāst gele işler kırtıla başlar
Gide teşvîşler dostı bulıcaķ
4. Tütula diller tıruğa käller
Hoş ola häller dostı bulıcaķ [86a]
5. Üşeler iller öpile eller
Uyana başlar dostı bulıcaķ
6. Dökile yaşlar açıla başlar
Bite her işler dostı bulıcaķ
7. Dert düş ile geleler yola
Cānum evliyā dostı bulıcaķ
8. Tıķına yollar dökile mällar
Vireler cānlar dostı bulıcaķ
9. 'Abdu'r-rahîm-i Tirsî'nün sözi
Açılır rāzı dostı bulıcaķ [86b]

---

¹⁰³ Metinde "Vaħdet baħrinde" şeklinde yazılan tamlama vezin ve mana gereği düzeltilmiştir.

31.

Şeyh 'Abdu'r-raḥīm Fermāyed [87b]

[Mefāilün mefāilün feülün]

1. Yüri gönül sefer [hemān] göründi¹⁰⁴
Yetişdi derd-i dost dermān göründi
2. Yine dostdan saña irdi hidāyet
Kereminden saña iḥsān göründi
3. Bu dünyā menzilinden tiz giçegör
Ḳamu 'ālem saña seyrān göründi
4. Bu varlıktan seni sen kırtarıgör
'Üryan¹⁰⁵ ol ḫalmağa 'ummān göründi
5. Bu yolda senlügi benlügi bırak
Zirā ol yār saña pinhān göründi
6. Yüri 'Abdu'r-raḥīm-i Tirsī yüri
Saña senlügün el-ān yār göründi [88a]

32.

Şeyh 'Abdu'r-raḥīm Fermāyed

[Hece Ölçüsü, 8+8: 16]

1. Eyvāh geldi geçdi 'ömrün ğaflet ile ğaflet ile
Geçdi günün ḫaberün yok ğaflet ile ğaflet ile [88b]
2. Bir sen saña gelimedün kendüzün bilemedün
Sende varun göremedün ğaflet ile ğaflet ile
3. Bu dünyādan giçemedün dostdan yaña uçamadun
Gönlün gözün açamadun ğaflet ile ğaflet ile

¹⁰⁴ Mısrada eksik kelimededen ötürü vezin aksamaktadır.

¹⁰⁵ Bu kelimedede vezin aksamaktadır.

4. Cân kulağın açamadı cân gözünü açamadı
Benlügünden geçemedü gâflet ile gâflet ile
5. Sen sarı ulu sedd oldu dostdan yarın hiçâb oldu
Ne seni ne dostı bildü gâflet ile gâflet ile
6. Nefs murâdı koyamadı nefis seddini yıkamadı
Dost yüzine bakamadı gâflet ile gâflet ile
7. Cānu terk idemedü dosta cānsuz gidemedü
Ol dostı şayd idemedü gâflet ile gâflet ile
8. İy 'Abdu'r-raḥîm-i Tirsî dostı gerekse dostı [89a]
Bilet göremezsin dostı gâflet ile gâflet ile
9. Gâfleti gider özünden gâ'ib olgıl kendüzünden
Ümmî gitme dost yüzünden gâflet ile gâflet ile [89b]

Sonuç

Bu çalışmayla 15. asırda yaşamış mutasavvıf şairlerden Abdurrahîm Tirsî divanına ciddi katkılar sunulmuştur. Tasavvuf edebiyatının önemli simalarından Eşrefoğlu Rûmî'nin halifesi ve damadı olan Abdurrâhîm Tirsî'nin, hayattayken bir divan tertip etmediği anlaşılmıştır. Zira divanının çeşitli nüshalarında farklı sayıda ve farklı manzumeler bulunmaktadır. Bugüne kadar 5 divan nüshasından hareketle 166 şiiri ortaya çıkarılmıştır. Bilhassa Eşrefoğlu'nun şiirlerinin ağırlıkta olduğu ilahiyât mecmualarında onun divançe sayılabilecek kadar şiirleri olduğu görülmüştür.

Elimize geçen H. 999/ M. 1590-91 istinsah tarihli nüsha, Abdurrahîm Tirsî divanının şimdiye kadar bilinen en eski tarihli nüshasıdır ve ölümünden 70 yıl sonra istinsah edilmiştir. Dalgın ve muhtemelen dergahın bir üyesi olan müstensihin elinden çıkan bu nüshada yer alan 42 şiirden 10'u yayımlanmış divan içerisinde mevcuttur. 2 tanesi de eksik şiirlerin tam hâlini ihtiva etmektedir. Divan neşrinde yer almayan 30 şiirden de 3 tanesinin bazı eksiklerle çeşitli şiir mecmualarında kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu şiirlerin çoğunun bestelenip okunduğunu düşünmekteyiz. Divan nüshalarına alınmayan iki önemli musammat kasidesinin tasavvuf erbabınca hoş

karşılanmadığını zannediyoruz. Zira ikisi de Hakk'ın dilinden söylenmiş birer tevhiddir. Şahsî kitaplığımızda yer alan nüshadaki 27 şiirin, hiçbir yerde bulunmadığı anlaşılmış ve nâ-tamam tüm manzumelerle birlikte şairin elimizdeki şiir sayısı 200'e ulaşmıştır. Bu durum şairin divanının yeni bir tenkidli neşrini elzem kılmıştır. Tüm nüshalardan hareketle divanın yeni bir edisyon kritiğinin yapılması, şair hakkında daha kapsamlı değerlendirmelere malzeme sunacaktır.

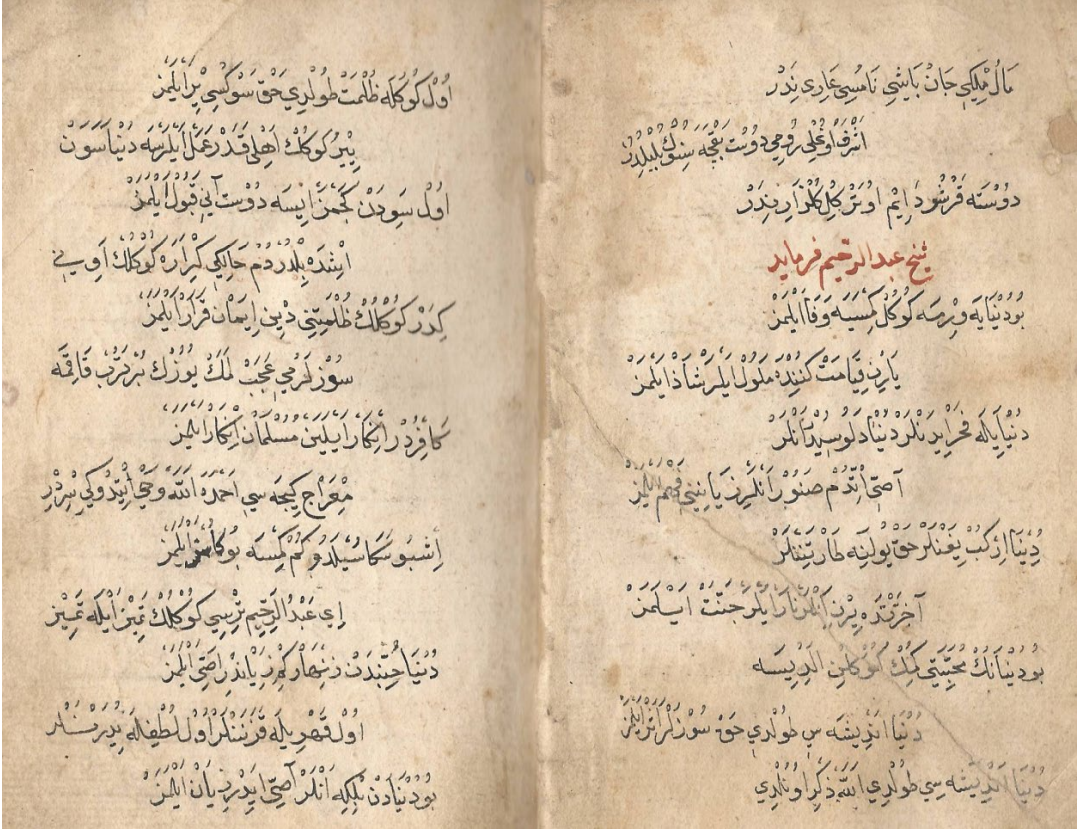
Yeni bulunan bu manzumelerin tamamı divandaki şiirler ile şekil ve muhteva olarak benzerdir. Bu şiirlerin ekseriyeti hece ölçüsüyle musammat tarzda yazılmıştır. Söz konusu manzumelerde vezin, kafiye gibi şiirin şekil özellikleri pek önemsenmemiştir. Eski Anadolu Türkçesi devrinin tüm hususiyetlerini taşıyan bu şiirler Yunus Emre ve Eşrefoğlu Rûmî tesiriyle, nasihat üslubuyla söylenmiştir. Abdrurrâim Tirsî'nin en dikkat çekici manzumeleri, Hak ağzından söylenmiş iki kasidesi ve şikayet-nâme konulu şiirleridir.

Yurtiçi ve yurtdışındaki yazma eser kütüphanelerinde yeni divan nüshalarının, şiir/ ilahî mecmualarında onun yeni şiirlerinin bulunması mümkündür. Bu makaleyle ileride yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlanmıştır.

Kaynakça

- AKKUŞ, Mehmet ve Yılmaz, Ali (2006). *Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AY, Alper (2023), "Eşrefoğlu Rûmî Soyundan Bir Şair: Pir Hamdî Efendi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30 s. 31-53. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3143>.
- AYDOĞMUŞ YÜCE, Emine (2010). *Abdurrahîm Tirsî ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- BACAK, İlknur (2018). *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi A358/1 Numaralı Mecmû'î-i Fevâ'id İlâhiyât ve Eş'âr*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.
- DEMİR, Fatmanur (2022). *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, BY 6676/9 Numaralı Şiir Mecmuası*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- EKİNCİ, Ramazan (2017). *Haftız Hüseyin Ayoansarâyî, Vefeyât-ı Ayoansarâyî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936). *Türk Şairleri*, C. 1. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi.
- KARA, Mustafa ve ATLANOY, Kadir (1997). *Mehmed Şemseddin Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa: Uludağ Yayınları
- KURNAZ, Cemal ve TATCI, Mustafa (2001). *Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Bizim Büro Yayınları.
- ÖZCAN, Nuri (1988). "Abdürrahim Tirsî", TDV. Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 293.
- ÖZMEN, Vildan (2007). *Abdurrahîm-i Tirsî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- SÜRGİT, Aslı (2020). *Seyyid Muhammed Ma'rîfî'nin Risâle-i Âdâb ve Tarîkatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif Adlı Eseri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- TURAN, Fatma Ahsen (2014). "Tirsî, Abdurrahîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tirsi-abdurrahim>
- <https://www.kuranvemeali.com> [Erişim Tarihi: 19.03.2024]
- <http://www.evliyalarimiz.com/abdurrahim-tirsi-hazretleri> [Erişim Tarihi: 13.03.2024]

Ek: Örnek Sayfalar

٢٤
كله انصافه اي نفسه او ينلر
دميدز كچه اوينه او يو يانلر
دو نلر حقه نفسي ترك ادا لر
بغيشلانر بو كنن تو به ايدنلر
وله ايضا
بتر ايدك تو به قوك وعدي بي سيد
اجل اولاي يور طوتر اكسون
دوشرر دامينه التبد بركن
بور يلور اشبو ذر كنلر كمانسون
٢
تت الدينون الشريفة اللطيفة التي هي من مصنفات العارفين الربانيين
شيخ عبد الله الرومي وعبد الرحيم تيرسي بن بايزيد روح الله
روم و وصل اليها فتوصلت بحمد و آلم
الجمعيين

[Son varak]

Bir Anlatım Aracı Olarak Hikâye ve 16. Yüzyıl Ahlak Mesnevilerinde Yer Alan Hikâyelerin Anlatılış Amaçları

Harun KIRKIL

Dr., Özel Acıbadem Okulları, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6437-531X>

harunkirkil@hotmail.com

Atf Bilgisi: Kırkı, Harun. "Bir Anlatım Aracı Olarak Hikâye ve 16. Yüzyıl Ahlak Mesnevilerinde Yer Alan Hikâyelerin Anlatılış Amaçları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 628-655. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1456657>.

Geliş Tarihi	22.03.2024
Kabul Tarihi	27.04.2024
Yayıml Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

İslam dininin inanç ve ibadet esaslarını, incelik ve hakikatlerini, güzel ve üstün kabul ettiği ahlaki davranışlar kadar, çirkin ve kötü olarak reddettiği ahlaki davranışları da insanlara öğretmek amacıyla Türk İslam Edebiyatı'nda çok sayıda şair tarafından ahlak mesnevîleri kaleme alınmıştır. Bu eserlerin en dikkat çekici tarafı, ele alınan her bir konudan sonra "hikâye", "latife", "temsîl", "rivâyet" ya da "dâstân" başlığı altında, o mevzuyla alakalı bir ya da birden fazla hikâyenin anlatılıyor olmasıdır. Çünkü hikâye ve kıssa anlatmak, insanlarda bir inancı uyandırmak ya da duygu ile düşünceyi harekete geçirmenin en etkili yollarından biri olarak kabul edilmiştir. Asırlardır anlatıla gelen ve toplumsal hafızamızda yaşayan hikâyeler bu gerçeğin en canlı örnekleridir. Ahlak mesnevîlerinde yer alan bu hikâyeler ile insanlara konuyla ilgili olumlu ya da olumsuz tutum, davranış, duygu, düşünce ve kişi örnekleri en etkili bir şekilde verilmiştir.

Ahlak mesnevîlerinde yer verilen hikâyelerin hangi maksatlarla anlatıldığını tespit edebilmek amacıyla 16. yüzyılda yaşamış 8 müellif tarafından yazılan 13 mesnevî incelenmiştir. Buna göre Ahmed Rıdvan'ın Rıdvâniyye; Güvâhî'nin Pend-nâme; Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz, Gülşen-i Envâr ve Kitâb-ı Usûl; Şemseddîn Sivâsî'nin İbret-nümâ ve Mir'âtü'l-Ahlak; Za'îfî'nin Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt; Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinân ve Cilâu'l-Kulûb; Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ile Vizeli Ramazan Behiştî'nin Heşt Behişt isimli mesnevîlerinden seçilen 723 hikâye incelenmiş, anlatılış amacı ve anlatıldığı konuyla alakası değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, mesnevî, ahlak, eğitim, ahlak mesnevîleri.

The Narrative Process of Storytelling and the Purposes of Stories in 16th Century Moral Masnavis

Harun KIRKIL

Dr., Private Acıbadem Schools, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6437-531X>

harunkirkil@hotmail.com

Citation: Kırkıl, Harun. "The Narrative Process of Storytelling and the Purposes of Stories in 16th Century Moral Masnavis". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 628-655. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1456657>.

Date of Submission 22.03.2024

Date of Acceptance 27.04.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Numerous poets in Turkish Islamic literature have written ethical poems in the Masnavi form to teach the principles of faith and worship, the courtesy and truths of Islam, and the moral behavior that is considered to be righteous and higher, as well as the rejected corrupt behavior. A remarkable feature of these works is that after each topic, one or more stories related to the topic are narrated under the headings of "hikâye", "latife", "temsîl", "rivâyet", or "dâstân". Storytelling and parables have been recognized as one of the most effective ways to awaken belief or stimulate emotions and thoughts in individuals. Stories that have been told for centuries and live on in our societal norms and memories are the most vivid examples of this fact. Through the moral tales found in moral masnavi literature, individuals are effectively presented with positive or negative attitudes, behaviors, emotions, thoughts, and character examples related to the subject matter.

Thirteen Masnavis written by eight authors who lived in the 16th century were examined to determine the purpose behind the inclusion of these stories in ethical Masnavis. 723 stories were examined from the Masnavis named Rıdvâniyye by Ahmed Rıdvan, Pend-nâme by Güvâhî, Gencîne-i Râz, Gülşen-i Envâr, and Kitâb-ı Usûl by Taşlıcalı Yahya, İbret-nümâ and Mir'âtü'l-Ahlak by Şemseddîn Sivâsî, Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt by Za'îfî, Riyâzü'l-Cinân and Cilâu'l-Kulûb by Cinânî, Riyâzü's-Sâlikîn and Tuhfetü'l-Uşşâk by Gelibolulu Mustafa Âlî, and Heşt Behişt by Vizeli Ramazan Behiştî, and their purpose of narration and relevance to the subject matter were evaluated.

Keywords: Story, masnavi, moral, education, moral masnavis.

Giriş

Edebiyat tarihiyle ilgili araştırmaların bize sunduğu bilgilere göre, en eski edebî örneklerin şiir ve hikye olduğu söylenebilir. Tarih boyunca bu iki tür birbiriyle sürekli etkileşim içinde olmuştur. Edebî türler içinde birbirine en çok karışan veya birbirinden en fazla etkilenen türler bu ikisidir. (Uygur 2005: 128) şiirin çok güçlü bir Şekilde temsil edildiği, manzum szn deta altın çağını yaşadığı Türk İşlam Edebiyatı geleneğinde de durum böyledir. Düşüncenin en etkili Şekilde ifadesine imkn sağlayan şiir dilini kullanan ama bunu yaparken de hikye üslubunu benimseyen şairler için mesnevî en çok tercih edilen nazım biçimi olmuştur. Klasik Dönem'de nazmın gücü hakkındaki şu ifade dikkat çekicidir: "Romanslar, mesnevîler, hikyeler, tragedyalar, hatta tarih, felsefe gibi alanların eserleri, nazmı yegne ifade tarzı olarak seçerler. Yazana da okuyana da sanki manzum olmayanın yaşamak ve geleceğe kalmak şansı yok gibi gelir." (zgl 2013: 59)

Hikyeyle zenginleşen insan duygu ve düşünceleri şiirsel ifade ile birleştiğinde bunun okuyucu üzerindeki etkisinin ne denli kuvvetli olacağı şu Şekilde dile getirilmiştir: "İnsanların ykler anlatmaktan ya da dinlemekten bıkaına inanmıyorum. Ve bir öykünün anlatılması hazzının yanı sıra şiirin asaletinin ilave hazzını da alırsak, o zaman büyük bir Şey gerçekleşmiş olacak." (Borges 2020: 65)

Bünyesinde manzum parçalar barındırmayan halk hikyeleri 'kara hikye', 'tandır başı masalları', 'koca nine masalları' Şeklinde küçümsenmiş, Kbusname'de nesir 'raiyyet'e benzetilirken, nazım ise 'padişah' olarak vassf edilmiştir. (Horata 2002: 35)

Doğu edebiyat geleneğinde nazmın hkimiyeti neredeyse şiir dışında herhangi bir biçimin edebiyat/sanat olarak kabul edilmediğini düşündürecek kadar güçlüdür. Bu sebeple hikyeler bile ekseriyetle nazımla anlatılmıştır. Doğu hikyelerinin, nesirle kaleme alınan eserlerden ziyade manzum eserlerde, bilhassa mesnevîlerde yer alması bu gerçeği yansıtılmaktadır.

Hikâyenin ifade gücünü gösterebilmek için biz de klasik üsluba başvurarak anonim bir Yahudi hikâyesinden istifade edelim:

Hakikat, bir gün seyahate çıkar ve yolu bir köye uğrar... Yolculuk onu yıpratmıştır. Aç ve çıplak düşmüş, bitkin bir hâdedir. Hakikati olanca çıplaklığıyla görenler yüzlerini çevirirler, onu görmek istemezler. Çaldığı bütün kapılar yüzüne kapanır. Kimse ona kulak verip dinlemez, misafir olarak evlerine kabul etmez.

Bu duruma şahit olan hikâye, hakikati aılıktan güçsüz düşmüş, bir köşeye çekilip soğuktan titrer bir vaziyette bulur. Onun zavallı hâline acıyıp evinde misafir eder. Ona kendi kıyafetlerinden bir elbise giydirir, karnını doyurur ve tekrar onu yolcu eder. Hikâye kisvesine bürünen hakikati köyde gören herkes, onu güzellikle karşılayıp evinde ağırlamak ve misafir etmek ister.

Bu anlattığımız hikâye ile düşüncemizin doğruluğunu teyit etmeye çalıştığımız gibi, klasik edebiyatımızda da müellifler fikirlerini ispatlamak, öğretmek istedikleri ahlaki prensiplerin kabulünü sağlamak amacıyla hikâyelere başvurmuşlar, tarihten naklettikleri hadiselerin şahitliğiyle okuru yüzleştirerek, ifade ettikleri duygu ve düşüncelerin bir nevi sağlamasını yapmak imkânı bulmuşlardır. Çünkü en zor konuların dahi kolayca anlatılabilmesine imkân sağlayan hikâye en güçlü ve etkili anlatım biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hikâye tekniği sadece zor bir konunun anlatımını kolaylaştırmakla kalmaz, anlatılan şeylerin akılda kalıcılığına da ciddi manada katkıda bulunmaktadır.

Bir tıp kitabını, ansiklopediyi, bir eğitim kitabını bile hikâye formatına sokarak (Tosun 2017: 118) onu basmakalıp teorilerin öğretici kuru ifadelerle tekrar edildiği didaktik bir eser olmaktan çıkaran klasik edebiyatımız hikâyenin gücüne böylesine inanmışken, İslâm'ın emir ve yasaklarını, dinin özü kabul edilen güzel ahlaki esas gaye edinen tasavvufun âdâb ve usullerini anlatan bir mesnevînin, hikâyenin anlatım gücünden istifade etmesinin de gayet tabii olduğu düşünölmüştür.

Nasihatnâme türünün en tanınmış örneklerinden biri olan Kelile ve Dimne dillere destan şöhretini hikâyenin gücünden almaktadır.

Beydaba'nın eserinin böylesine yaygın şöhreti, sadece muhtevasındaki nasihatler sebebiyle değildir. "Onun nasihat vermek, bir netice çıkarmak için anlattığı hikâyeler hoşla gitmiştir." (Ritter 2011: 91)

Bir konunun öğretiminde hikâye kullanıldığında, hem öğreten-anlatan hem de öğrenen-dinleyen kişinin işi kolaylaşır. Hikâye ile dinleyicinin ya da okuyucunun dikkatini artırmak, ilgisini konuya odaklamak daha kolay sağlanabilir. Anlatılan bir hikâye ya da kıssadan sonra verilecek bilgi, öğrenmeye hazır hâle gelen kişinin zihninde daha sağlam bir zemine oturtulabilir. Hikâyenin örnekliliğiyle somut ve canlı hâle getirilen yeni bilginin bu yolla daha kalıcı bir şekilde öğretilmesi mümkün olabilir. Soyut bir kavramın hem öğrenilmesi hem de uygulanması daha zor iken, hikâye ile müşahhas hâle geldiği ve kişiye örnek davranış kalıplarını da sunduğu için, hikâye ile desteklendiğinde öğrenilen bilgilerin hayata tatbiki daha kolay olabilecektir. Bunun tersi bir yol tutularak dinî ve ahlaki soyut kavramlar hayatın içinden örneklerle somut ve anlaşılabilir hâle getirilmediği takdirde, istenilen düzeyde bir öğrenme gerçekleşmeyebilecektir. "Çünkü insan fıtratı ve tabiatı, anlayış ve kavrama yönünden soyut ve kuru fikirleri dinlemekten çok, somut fikirlere yatkındır. Hikâyelerde fikirler âdeta somutlaşır, dinleyenlerin anlaması kolaylaşır." (Şanver 2001: 187)

Cinayetin ya da hırsızlığın insana ve topluma karşı işlenmiş ciddi bir suç olduğunu didaktik bir üslup ve hukuki bir dil ile de anlatılabilir. Ya da, bir muharebede "Lâ ilâhe İllallah" diyerek teslim olan bir kişiyi öldüren Hz. Üsâme ile Allah Resûlü arasında geçenler hikâye edilebilir. İkinci durumda, dinleyen kişiler o hadisenin gerçekliğiyle yüzleşecek, insanlar bir anlığına, "katil" ya da "maktul" olmanın ne demek olduğunu hissedeceklerdir. Bazı insanlar kendisini, öldürülen kişinin veya yakınlarının yerine koyacak, bazıları da bizzat cinayeti işleyen kişi ile hissî yakınlık kurarak, Hz. Üsâme'nin dilinden dökülen "İlk defa o gün Müslüman olmuş olmayı temenni ettim." (Buhârî, Diyât 2, Meğâzî 45; Müslim, İmân 158-159) şeklinde ifade ettiği büyük bir pişmanlığın ağırlığı altında âdeta ezilecektir.

Medîneli Mahzumoğulları kabilesinden hırsızlık yapan asil bir kadının cezalandırılması hadisesi hikâye edilerek (Buhârî, Enbiyâ 54,

Megâzî 53, Hudûd 11, 12; Müslim, Hudûd 8, 9) bir toplumdaki suçluya da, onu yargılayacak hâkime de ulaşılabilir. Suçu işleyen kişi, kim olursa olsun mutlaka cezalandırılacağını bilerek hırsızlıktan uzak durmaya çalışırken, “Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim.” diyebilmesi gereken bir hâkim de cemiyetin nizamını alt üst edecek suçlara karşı asla müsamaha gösterilmemesi gerektiğini bilecektir.

Bir insan, hikâye okuduğunda ya da anlatılan bir kıssaya kulak verdiğinde, olayların içine çekilerek hadisenin kahramanları ile duygusal bir bağ kurar, sanki kendisi yaşamışçasına hikâyenin sonuçlarıyla yüzleşir. Böylece kısma aracılığıyla verilmek istenen duyguyu daha canlı ve güçlü bir şekilde hissederek verilmek istenen mesajı en doğru şekilde anlama imkânı bulur.

Bütün insanları aynı seviyede bir ahlak ve hukuk eğitiminde geçirmek mümkün değildir. Sadece insanlara neler yapmaları ya da yapmamaları gerektiğini bir takım emirler ve yasaklar vasıtasıyla tebliğ edebilirsiniz. Fakat bu kuralların insanlar tarafından kabul görüp hayatlarında tatbik edilmeleri için yeterli değildir. Hukuk ve ahlak kurallarının toplum hayatında bir karşılık bulabilmesi için yaşanmış, canlı örnekler ihtiyacı vardır. İnsanın eğitimini ve cemiyetin nizamını korumayı gaye edinen kimseler bu sebeple hikâyeleri bir vasıta olarak kullanmışlardır. “Âlimler, şeyhler, bilgeler, dervişler, hikâye anlatıcıları, insanların tüm dünyayı nasıl algılayacaklarına ilişkin ilkeleri bu hikâyeler aracılığıyla öğrenmişlerdir.” (Tosun 2017: 165)

Mevlânâ’nın anlattığı hikâyelerin eğitim yönünden değerlendirildiği bir araştırmada, tasavvuf erbabının kısma ve hikâye anlatma temayülünün, onların rehber ve eğitimci kimliği ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir: “Her mutasavvıf aynı zamanda eğitimcidir. Yaşadığı topluma, insanlara, hayatıyla, fikirleriyle rehber olur.” (Akkaya 2011:112) Bu sebeple tasavvuf edebiyatında, en derin hakikatlerin bile sembolik hikâyeler aracılığıyla anlatılmaya çalışıldığı çok sayıda hikâye örneğine rastlanılmaktadır. (Nasr 2002: 206)

Anlattığı hikâyelerle İslam edebiyatı geleneğinde büyük bir çığır açan ve sonraki asırlarda müelliflere bu yolda öncülük eden

Mevlânâ'nın hikâye üslubu hakkında şu ifadeler konunun ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir: "Mevlânâ bütün coşkunluğuyla başladı mı; o basit hikâye birden bire canlanıyor, artık kelimeler ateş ve gözyaşı haline geliyor. Derken Mevlânâ biraz kendisine gelince hikâyede sadeliğe dönüyor. Bu harikulade tahkiye tarzı; bir şerhle, hikâyenin ruhi tahliliyle biterken, hatta bazen bitmeden yeni bir bahse girilmesi icap ediyor, ilk hikâye yarıda bırakılıp başka bir bahse, o bahse uygun bir başka hikâyeye geçiliyor, o hikâye bitmeden araya bir ruhi tahlil, derken başka bir hikâye, daha başka diğer bir hikâyeye giriyor, neden sonra ilk hikâyeye dönülüyor..." (Gölpınarlı 1995: C-D)

Öğrenmenin yorucu bir süreç olduğu tartışılmaz bir hakikattir. Uzun soluklu bir öğrenme ameliyesinin neticesinde yorulan bir kişiye anlatılacak küçük hikâyeler, zihin için bir dinlenme ve teneffüs mahiyetinde olacaktır. Hikâyede anlatılan olayın okuyucu ya da dinleyici üzerindeki tesiri, kişinin öğrenmeye olan isteğini tahrik edecek, yeni konu ve kavramların peşine düşme noktasında insan zihnini sürükleyecektir.

Hikâye vasıtasıyla verilen bilgiler, insanın öğrenmek için yorucu bir gayret sarf etmediği, tabiri caizse dinlenerek ve eğlenerek öğrendiği öğrenme fırsatları sunacaktır. İşte bu sebeple anlatılacak bir hikâye ile karmaşık bir konuyu basitleştirebilir, can sıkıcı bir mevzuyu ise anlatılacak bir latife ile daha eğlenceli bir eğitim sürecine dönüştürebilir. Zira "ahlak dersi bir hikâyeye, bir fıkraya, bir masala karıştırılırsa, o nispette daha iyi anlaşılır ve daha zevkli dinlenir ve böylece öğrenciye somut ve cazip bir şekilde sunulmuş olur." (Charrier-Ozouf 1992: 210)

Hikâyeler sadece bir eğitim materyali değil aynı zamanda modern psikiyatristler elinde bir tedavi yöntemine de dönüşmüştür. Doğu hikâyelerinin psikoterapi materyali olarak incelendiği bir eserde hikâyenin insan üzerindeki etkisi şu şekilde dile getirilir: "... hikâyelerde, mitoslarda, mesellerde ve kavramlarda, insanın kendisini tanıyıp çatışmalarını çözmesine yardımcı olacak fantazi ve sezgiye daha fazla yer olduğunu görüyorum." Özellikle eğlendirici bir yönü olan hikâyeler en acı dersi bile tatlandırarak bir kaşık şekere dönüştürmektedir. (Peseschkian 1998: 5)

“Eğer bir hikâye bin yıldır anlatılıyorsa, söylediği önemli bir şey var demektir.” diyen Anette Simmons hikâyenin insan üzerindeki etkisini şu şekilde ifade eder: “Yeterince derine inen her hikâye mutlaka bir ‘gerçeklik’ damarı yakalar... Hikâye katı gerçeklerden daha doğrudur. Bir hikâye kelime anlamıyla gerçek değilse bile, gerçeğin iyi bir yansımasıdır... İyi bir hikâye ile bir avuç inançsız, misyonerlere dönüştürebilirsiniz. Dini öykülerin bu kadar çok olmasının sebebi ne zannediyorsunuz?” (Simmons, 2012: 26-33)

Hikâye anlatan kişi dolaylı bir anlatım tekniğini tercih ettiği için ikna etmeye çalıştığı muhatabı kendisine daha az direnecektir. Neyin daha önemli olduğuna dair insanları ikna etmeye çalışmak yerine, anlamlı bir hikâyenin gücünden istifade edildiğinde hem anlatıcının işi kolaylaşacak hem de kendisini dinleyen kişiler, hikâyenin ihtiva ettiği bilgelik ve zekâ pırıltısını anlatan kişiye atfedeceklerdir. Böylece hikâye ile düşüncesini anlatmaya çalışan kişinin daha kısa sürede daha çok şey anlatması mümkün olabilecektir.

Verilmek istenen bilgi, tarihe mal olmuş önemli bir kişinin başından geçen bir hadise ile desteklendiğinde o bilginin kabulüne müspet manada tesir edecektir. Kazandırılmak istenen ahlaki bir meziyet, bir din büyüğünün menkıbesi ile teyit edildiğinde ise o faziletli davranışa tabi olmak için insan iradesini harekete geçirecek bir motivasyona dönüşmektedir. Çünkü hikâyeyi okuyan ya da dinleyen kişiler, genellikle hikâye kahramanlarından birini model olarak seçerek onun karakterinde yaşamaya başlar. (Bilkan 2001: 45)

Ahlak Mesnevîleri ve Hikâye

Toplumun her kesiminden insana, ahlak-ı hamide sahibi kâmil bir insan olma yolunu göstermek için ahlak mesnevîleri nazmeden müellifler, öğretici dilin kuru ifadelerinden, vaaz ve nasihatın buyurgan ve soğuk üslubundan kurtulmanın çaresini, hayatın her renginden tonlar ihtiva eden hikâyelerin renkli, canlı ve sürükleyici üslubunda bulmuşlardır. Hikâyeler bir de manzum olarak anlatıldığında ortaya

çıkan eserler, edep öğreten ahlaki bir nizamnâme olmaktan kurtulup zevkle okunan edebî bir esere dönüşmüştür.

Yediden yetmiş, saray erkânından, sokaktaki satıcıya, şehrin ileri gelenlerinden köydeki ahaliye, medresedeki müderristen, cahil bir insana, bir tarikatın büyüğü şeyh efendiden, dağda haramilik yapan eşkiyaya varıncaya kadar cemiyetin her kademesindeki insana hitap ederek, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını öğretme amacıyla farklı hacim ve muhtevaya sahip pek çok ahlak mesnevîsi telif edilmiş ve bu eserlerde de muhtelif sayıda hikâyeye yer verilmiştir.

Çerçeve hikâye tekniğiyle kaleme alınan bazı eserler baştan sona bir hikâyeye olarak kurgulanırken, verilmek istenen düşünce ve mesajlar anlatılan hikâyelerin içine âdetâ zerk edilmiştir. Bazı eserlerde “makâle”, “meclis”, “fasıl”, “ravza”, “bâb”, “hikmet”, “menzil” “devha” gibi başlıklar ile ahlaki bir mevzunun ele alınmasından sonra anlatılan kıssa ve hikâyelerle konular açıklanmış, örnek olarak sunulan hikâyeler ile aynı zamanda anlatıma canlılık katılmıştır.

Ulaşabildiğimiz bilgiler neticesinde 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türk İslam Edebiyatı sahasında seksenden fazla ahlak mesnevisinin yazıldığı tespit edilmiştir. (Yeniterzi 2007: 433-468) 16. yüzyıl, ahlaka dair mesnevîlerin en çok yazıldığı dönem olması sebebiyle bu devirde yaşamış 8 müellif tarafından kaleme alınan ve içinde çok sayıda hikâyeye ihtiva ettiği tespit edilen 13 mesnevî inceleme sahası olarak tespit edilmiştir. İncelenen eserler ve müellifleri şu şekildedir:

Ahmed Rıdvan'ın *Rıdvâniyye'si*; Güvâhî'nin *Pend-nâme'si*; Taşlıcalı Yahya'nın *Gencîne-i Râz*, *Gülşen-i Envâr* ve *Kitâb-ı Usûl'ü*; Şemseddîn Sivâsî'nin *İbret-nümâ* ve *Mir'âtü'l-Ahlak'ı*; Za'ifi'nin *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'i*; Cinânî'nin *Riyâzü'l-Cinân* ve *Cilâu'l-Kulûb'u*; Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Riyâzü's-Sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-Uşşâk'ı* ile Vizeli Ramazan Behiştî'nin *Heşt Behişt'i*.

İncelenen 13 ahlak mesnevîsinden seçilen 723 hikâyenin eserlere göre dağılımı, toplam beyit sayısı ve eserin tamamına oranı tabloda gösterildiği şekildedir:

Bir Anlatım Aracı Olarak Hikâye ve 16. Yüzyıl Ahlak Mesnevîlerinde Yer Alan Hikâyelerin
Anlatılış Amaçları

Müellif	Eser Adı	Hikâye ve Beyit Sayısı	Beyit Sayısı	Oran	
Taşlıcalı Yahya Bey	Kitâb-ı Usûl	116	2.221	3.237	%68.6
Taşlıcalı Yahya Bey	Gülşen-i Envâr	42	1.137	2.914	%39
Taşlıcalı Yahya Bey	Gencine-i Râz	45	1.259	3.051	%41.2
Şemseddîn Sivasî	İbret-nümâ	100	2.436	4.890	%49.8
Şemseddîn Sivasî	Mir'âtü'l-Ahlak	63	1.827	4.520	%40
Güvâhî	Pend-nâme	53	1.125	2.133	%52.3
Zaîfî	Kitâb-ı Bağ-ı Behişt	177	3.738	5.054	%73.9
Gelibolulu Mustafa Âlî	Riyâzü's-Sâlikîn	31	635	2.802	%22.6
Gelibolulu Mustafa Âlî	Tuhfetü'l-Uşşâk	19	848	3.034	%27.9
Cinânî	Riyâzü'l-Cinân	20	1.529	3.330	%45.9
Cinânî	Cilâu'l-Kulûb	20	1.575	3.315	%47.5
Ahmed-i Rıdvan	Rıdvâniye	29	1.285	1.723	%74.5
Vizeli Ramazan Behiştî	Heşt Behişt	8	755	1.130	%66.8
Toplam:		723	20.370	41.133	%49.5

En kısıası 2 beyit, en uzununu ise 181 beyit olan 723 hikâyenin telif edilen ahlak mesnevîlerinde önemli bir yeri vardır. İncelenen mesnevîlerden seçilen hikâyelerin uzunlukları şu şekildedir:

- 2 ilâ 10 beyit arasında 114 hikâye (%15.7 çok kısa),
- 11 ilâ 20 beyit arasında 237 hikâye (%32.7 orta kısalıkta),
- 21 ilâ 30 beyit arasında 163 hikâye (%22.5 kısa) anlatılmıştır.
- 31 ilâ 50 beyit arasında 115 hikâye (%15.9 orta uzunlukta),
- 51 ilâ 80 beyit arasında 60 hikâye (%8.2 uzun),
- 81 ilâ 181 beyit arasında ise 34 anlatılmıştır (%4.7 çok uzun).

2 ilâ 30 beyit arasında hacme sahip 514 manzume (%71) kısa hikâye, 31 beyitten daha fazla hacimdeki 209 manzume ise (%28.9) uzun hikâye olarak kabul edilmiştir.

İncelenen mesnevîlerde yer alan 723 hikâye konulara göre tasnif edildiğinde;

- 65 hikâyede (%8.9) inanç ile alakalı konuların,
- 84 hikâyede (%11.6) ibadete dair konuların,
- 158 hikâyede (%21.8) tasavvufa dair konuların,
- 103 hikâyede (%14.2) sosyal hayatla ilgili konuların,
- 313 hikâyede ise (%43.2) ahlak ile ilgili konuların merkeze alındığı tespit edilmiştir.

Hikâyelerde anlatılan olaylar ise şu şekilde tasnif edilebilir:

- 382 hikâyede tarihe mal olmuş önemli hadiseler anlatılmıştır. (%52.8)
- 158 hikâyede günlük hayatla ilgili sıradan olaylar anlatılmıştır. (%21.8)
- 116 hikâyede din büyükleri ya da kutsî varlıklara dair menkıbe, mucize ya da metafizik hadiseler anlatılmıştır. (%16)

- 37 hikâyede müellifler yaşadığı ya da şahit olduğu bazı olayları anlatmıştır. (%5.1)
- 30 hikâyede hayvan ve cansız varlıklara dair kurgu olaylara yer verilmiştir. (%4.1)

İnsanları üstün ahlaki meziyetlere yönlendirmek isteyen müellifler ele aldıkları her konunun akabinde anlattıkları bir ya da birden fazla hikâyeye ile o konuya dair bir tutum ya da davranış, duygu ya da düşünce veya o konuya dair bir kişi örneğini yahut örneklik teşkil edecek bir durumu okuyucuya sunmuşlardır. Kazandırılmak istenen ahlaka dair, hikâyeye vasıtasıyla okura olumlu örnekler sunulduğu gibi olumsuz misallere de yer verildiği tespit edilmiştir. Hem olumlu hem de olumsuz örneklerin aynı manzumede muhataba sunulduğu hikâyeler de vardır. Zira insanlara kendilerinde var olan ahlaki kusurları göstermenin ve eksikliklerini kabul ettirmenin en kolay yolu temsili bir hikâyeye anlatmaktır.

İncelenen hikâyelerin okuyucuya sunduğu örneklikle ilgili şu veriler tespit edilmiştir:

- 221 hikâyede (%30.5) olumlu duygu, 121 hikâyede (%17.5) olumsuz duygu örneği verilmiştir.
- 418 hikâyede (%57.8) olumlu tutum ve davranış, 397 hikâyede ise (%54.9) olumsuz tutum ve davranış örneği sergilenmiştir.
- 21 hikâyede (%2.9) olumlu bir durumu örnek gösterirken 77 hikâyede (%10.6) olumsuz bir durum örneği ortaya konulmuştur.
- 392 hikâyede (%54.2) ile olumlu kişi örneği verilmiş, 344 (%47.5) hikâyede ise olumsuz kişi örneği verilmiştir.

Ahlak Mesnevîlerinde Hikâyelerin Anlatılış Amaçları

İncelenen ahlak mesnevîlerinde müelliflerin kendi ifadelerinden hareketle, eserlerinde yer verdikleri hikâyeleri hangi maksada binaen anlattıkları, bu hikâyelere hangi fonksiyonları yüklediklerine dair şunları söylemek mümkündür:

1. Ahlak mesnevîlerinde yer alan hikâyeler, bir hikmete ve ibrete binaen anlatılır, mutlaka kıssa ile verilmek istenen bir hisse, hikâyeden çıkarılacak bir ders vardır:

Şemseddin Sivâsî *İbretnümâ* isimli mesnevîsinde bununla ilgili olarak şöyle der:

Rivâyet eylemiştir Hâce Attâr
Cemâl-i cennetinde ola tayyâr
İlâhî-nâme'sindendir nümûne
Garaz 'ibret hikâyettir bahâne (Çöm 2007: 446-447)¹

İşit bir hoş hikâyet 'ibret-engîz
Ciger-süz u münebbih hikmet-âmîz (Çöm 2007: 1935)

İşit benden bu demde yâd-ı kıssa
Hikâyetten ere tâ sana hisse (Çöm 2007: 4404)

Şemseddin Sivâsî diğer mesnevîsi *Mir'âtü'l-Ahlak'* da ise şöyle demektedir:

Gel imdi bu hikâyetten haber al
Dirâyet eyle bundan hoş 'iber al
Ola gör kıssadan bir sehme vâsıl
Ki hırmân olmaya destinde hâsıl (Toker 2003: 4225-4226)

Cinânî *Cilâü'l-Kulûb* isimli mesnevîsinde kıssa ile hisse alakasını şu şekilde dile getirir:

Eger sâhib-i 'akl-ı derrâk isen
Cihân içre pür fehm ü idrâk isen
Alup behre bu kıssa-i gussadan
Sakin kalma mahrûm olup hisseden (Özkan ?: 2504-2505)

Cinânî garaz kıssadan hissedür
Unutma bu hâbî 'aceb kıssadur (Özkan ?: 2931)

Taşlıcalı Yahya Bey hikâyesinin ibret ve hisse alakasını *Gencîne-i Râz'* da şu şekilde dile getirir:

---

¹ Parantez içindeki rakamlar, ilgili eserde yer alan beyit numaralarını göstermektedir.

Bana mâlûm olacak bu kıssa
Kıssadan gül gibi aldım hisse (Çınar 2010: 365)

Kıssadan hisseni al ey 'âşık
Yüksek eyler kişiyi alçaklık (Çınar 2010: 930)

Gülşen-i Envâr'da ise Yahya Bey kıssa ile hisse ve ders ilişkisine dair şöyle demektedir:

Kıssa-i sâbıkdan alursan sebak
Nâme-i a' mâlûn olur yahşı rakk (Sağlam 2016: 763)

Sıkleti def' eyle gider gafleti
Kıssa-i Sıddîk'dan al 'ibreti (Sağlam 2016: 1231)

Güvâhî *Pendnâme*'sinde bu hususu şu şekilde dile getirmiştir:

Eyü temsîldür bu hoş latîfe
Garaz ma'lûmdur bundan zarîfe
İşidin bundan dahi bir hikâyet
Bu da 'ibret mahallidür begâyet (Hengirmen 1983: 940-941)

Mustafa Âlî ise *Riyâzü's-Sâlikîn* isimli mesnevîsinde, hikâyenin yazılma maksadının bizzat o kıssadan alınacak hisse olduğunu şu şekilde ifade eder:

Sa'ati gelmiş meger ol kıssanın
Yani ki te'lîf olacak hissenün (Arslan 2018: 397)

2. Hikâye bir hakikati haber verir, anlaşılması zor noktaları, nükte ve ince düşünceleri açıklar, mesajın daha kolay anlaşılmasını sağlar:

Vizeli Behiştî *Heşt Behişt* isimli mesnevîsinde kıssanın kıyameti haber verdiğini anlatır:

Bu kıssa kudret-i Hakdan eserdür
Kıyâmetden bize vâzıh haberdür (Yeniterzi 2018: 834)

*İbretnü mâ'*da Şemseddin Sivâsî hikâyenin açıklama ve haber verme yönünü şu şekilde bildirir:

Gel ey h âce işitdün mi hikâyet
Ya tıyduydun mı hikâyetden dirayet (Çöm 2007: 1916)
İşitdün kıssa[y]ı ey merd-i ma'nâ

Budur pes hasb-i hâlün anla fehva (Çöm 2007: 3742)

Mir'âtü'l-Ahlak' da ise hikâye ile dirâyet arasındaki bağ şöyle dile gelir:

Hikâyetten haber aldun mı cânâ
Bu ahbârdan eser tuydun mu cânâ
Rumûzun anladun mı bu edânın
Ki hasb-i hâlidür şâh u gedanın (Toker 2003: 278-279)

Gel imdi dinle benden bir hikâyet
Bu söze şerh ola anla dirâyet (Toker 2003: 2590)

Riyâzü'l-Cinân' da Cinânî bir hikâyecinin meramını hikâye ile açıkladığını söyler:

Hâki-yi âsâr-ı belâğat-nizâm
Kıldı bu tafsîl ile 'arz-ı merâm (Şarlı 2017: 1711)

Cinânî'nin ifadesine göre, insan anlayışsız değilse hikâyedeki nükte, insan için kâfidir:

Nükte yeter sana degülseñ gabî
Kıssa-yı Mûsâ ile Hızr-ı nebî (Şarlı 2017: 1306)

Mustafa Âlî uzletin ahvâlini *Riyâzü's-Sâlikîn* isimli eserinde bir latife ile beyan eyler:

Gör bu latife niçe eyler beyân
'Uzletün ahvâlini ey nüktedân (Arslan 2018: 2219)

3. İnsana bir hakikati, gerçeği gerekli izahlarla anlatmanın yeterli olmadığı durumlarda muhatabı ikna etmek için gerekli olan deliller hikâye vasıtasıyla sunulabilir:

Şemseddin Sivâsî hikâyenin iddiayı ispat için şahit oluşunu *İbretnü mâ'* da şöyle dile getirir:

Kulak tut buna şahit bir hikâyet
Beyân edem duyasın tâ dirâyet
Ki hoşdur müddeâ isbât olunmak
Yanınca bir hikâyet eydinilmek (Çöm 2007: 475-476)

Taşlıcalı Yahya Bey *Gencîne-i Râz'*ında zahitlerin mertebeleri ile ilgili bir hikâye anlatmadan önce maksadının delil ve şahitlik olduğunu şöyle ifade eder.

Hâl ideyin mertebe-i zühhâdı
Dinle sıdk-ile bu istişhâdı (Çınar 2010: 655)

Aynı mesnevîde zikr-i hafî bahsinde kıssa yine delil olarak sunulur:
Getürür zikr-i hafî vecd-ile hâl
Sana bu kıssa yiter istidlâl (Çınar 2010: 730)

*Riyâzü'l-Cinân'*da Cinânî, güzelce anlatılan bir hikâye ile iddiasının doğruluğuna işaret eder:

'Âdet-i erbâb-ı tarikat budur
Şîme-yi ashâb-ı mürüvvet budur
Sıhhat-i da'vâya dilersen nişân
Dinle ne dâr râvi-yi şîrin-beyân (Şarlı 2017: 1594-1595)

Cinânî'nin aynı eserinde bu maksat şu şekilde dile getirilmiştir:

Lâzım olup şâhid-i sıdk-ı makâl
Sûret-i da'vâyı sanursañ hayâl

Şâhid-i 'âdil bu hikâyet yeter
'Ârife telmih ü kinâyet yeter (Şarlı 2017: 2039-2040)

Cilâü'l-Kulûb isimli mesnevîsinde Cinânî hikâye-delil ilişkisi için şöyle der:

Dilersen eger sıdk-ı kavle güvâh
Ne dir eyle bu dâstâna nigâh (Özkan ?: 1350)

*Pendnâme'*de Güvâhî "inanmaz isen" diyerek şüphe edilmeyecek bir hikâye anlatır:

Ger inanmaz isen işit hikâyet
Ki şeksüz bu hikâyetdür rivâyet (Hengirmen 1983: 492)

Behiştî *Heşt Behişt* isimli eserinde anlatacağı hikâyenin açık bir delil olduğunu söyler:

Eger vâzıh delîl istersen ana
Beni dinle kulağın tut bu yana (Yeniterzi 2018: 770)

4. Bazen muhatabın sorularına anlatılan bir hikâye ile cevap verilmekte, bazen münakaşayı sonlandırmak için atılacak adım, anlatılan bir hikâye olabilmektedir:

Şemseddin Sivâsî'nin *İbretnümmâ*'sında sultana sorulan sorunun cevabı bir hikâye ile verilir:

Peder didi ki ey ferzend-i bed-hâl

İşit bu kıssa[y]ı benden cevâb al (Çöm 2007: 1649)

Taşlıcalı Yahya Bey'in *Gencîne-i Râz*'da anlattığı hikâyenin ihtiva ettiği bilgi cevheri, âdeta susturucu cevap mahiyetindedir:

Kendüni 'ilmle hâmûş eyle

Bu hikâyet güherin gûş eyle (Çınar 2010: 792)

Cinânî *Riyâzü'l-Cinân*'ında, münakaşayı sona erdirmek için, hikâyeyi dinlemeye davet eder:

Zâtuna maksûd ise kat'-ı niza'

Cân ile bu kıssayı kıl istimâ' (Şarlı 2017: 1710)

5. İyiyi, doğruyu ve güzeli anlatan en tesirli nasihatler de hikâye şeklinde sunulabilir:

Taşlıcalı Yahya Bey *Gencîne-i Râz* isimli eserinde hikâye ile nasihat ettiğini şöyle dile getirir:

Kime kim Hak vire idrâk-ı cemîl

Vâ'iz ü nâsîh olur bu temsil (Çınar 2010: 1265)

Cinânî *Riyâzü'l-Cinân*'ında, akıllı kişinin anlattığı hikâyeden nasihat alacağını ifade eder:

'Âkil odur pend ala bu kıssadan

Bahş u nasîb isteye her hissedenden (Şarlı 2017: 1661)

Kesb-i kemâl itmeğe şâm u seher

'Âkilâ bu kıssa nasîhat yeter (Şarlı 2017: 3048)

Heşt Behişt'de Vizeli Behiştî kıssanın basiret sahipleri için bir nasihat oluşunu şöyle ifade eder:

Bize pend ü nasîhatdür bu kıssa

Alur bundan basîret ehli hisse (Yeniterzi 2018: 833)

Güvâhi ise daha fazla nasihat isteyenlere *Pendnâme*'sinde bir hikâye anlatır:

Ger istersen nasîhat bundan efvân
Bir efsâneyle dahi dinle efsun (Hengirmen 1983: 1358)

6. Hikâye insana doğru yolda rehberlik edebilir, bir ayna gibi kişiye kendisini gösterebilir, hidâyet kapısını açabilir ve insanın kemale ermesine vesile olabilir:

Şemseddin Sivâsî *Mir'âtü'l-Ahlak*'ında hikâye güzellik ve çirkinliği gösteren bir ayna gibidir:

Senünçün eyledüm bu şekli mir'ât
Gel imdi kıl nazar kerrât u merrât

Hikâyet eyleye tâ hasb-i hâlün
Yüze yüz bilesin kubh u cemâlün (Toker 2003: 151-152)

Şemseddin Sivâsî *İbretnümâ*'da hikâye için şöyle der:

Peder açdı hidâyet bâbın ol dem
Didi dinle hikâyetden uram dem (Çöm 2007: 3915)

Taşlıcalı Yahya Bey'in *Gencîne-i Râz*'ında evliya kıssaları tarikat yolunda şöyle rehberlik eder:

Âdem olana kasas-ı evliyâ
Râh-ı tarîkatde olur reh-nümâ (Sağlam 2016: 1658)

Gencîne-i Râz'da evliya menkıbelerinin insanın mertebesini yücelttiği şöyle ifade edilir:

Menkabet-i ma'rifet-i 'ârifân
Rif'at-i insâna olur nerdbân (Sağlam 2016: 1734)

7. Başka bir kişinin yaşadığı kötü bir tecrübeyi naklederek başkasının da aynı kötü duruma düşmesine engel olmak amacıyla hikâyeler okuyanı-dinleyeni ikaz etmektedir:

Taşlıcalı Yahya Bey *Gencîne-i Râz*'da hikâyeler vasıtasıyla şu ikazları yapar:

Eyleme kimse ile ceng ü cidâl
Yüri bu kıssayı kıl fikr ü hayâl (Çınar 2010: 1548)

‘Âsilerden yüri var eyle firâr
Bu hikâyet-ile ‘amel kıl her bâr (Çınar 2010: 1764)

Pendnâme’de Güvâhi anlattığı hikâyenin dinlenmesini isteyerek muhatabını şöyle ikaz eder:

İşit bir hoş hikâyet bunda ‘âkil
Ululardan hazer kıl olma ğâfil (Hengirmen 1983: 292)

Güvâhî yine bir hikâye aracılığıyla “sonunu düşün, ileri gitme!” ikazını yapar:

Burada bir hikâyet geldi yâda
Sonun fikr it işün geçme ziyâde (Hengirmen 1983: 607)

Şemseddin Sivâsî *İbretnüümâ*’da bir hikâye ile okuyarı şöyle ikaz eder:

İşit bu kıssâyı benden kulak ol
Değilsen ‘aşk eri yoldan ırak ol (Çöm 2007: 2225)

Cinânî *Riyâzü’l-Cinân*’ında, okuyucusunu ikaz ederek kıssaya kulak vermesini ister:

Kıssa-yı Hârûta tutup gûş-ı hûş
Nefse uyup eyleme bi-hûde cûş (Şarlı 2017: 2458)

8. Istrap çeken dertli bir insanı bir hikâye ile teselli etmek, kederli gönlüne “safa bahş” ederek onu irşâd ve nasihate müsait hâle getirmek için hikâye anlatılmıştır.

Şemseddîn Sivâsî *Mir’âtü’l-Ahlak*’da anlattığı bir hikâyede, evladı ölen zavallı bir anne, seferden dönen kocasına anlattığı bir kıssa ile acı haberi verir ve onu şöyle teselli eder:

Didi ey nûr-ı çeşmüm işbu kıssa
Bizimçün hasb-i hâldür çekme ğussa (Toker 2003: 2100)

Gencîne-i Râz’da Taşlıcalı Yahya Bey bir hikâye ile insanın gönlüne safa bahşeder:

Her işün ‘âkıbetin eyle hayâl
Kıl bu temsîl-i safâ-bahşı me’âl (Çınar 2010: 2775)

Cinânî *Riyâzü'l-Cinân*'ında, hikâyesini dert ve kederi def etmek için anlatır:

Öyle hikâyâtı iderdi edâ
Def-'i gam u gussaya bâdî ola (Şarlı 2017: 1097)

Cinânî bir kıssa ile insana rikkat ve merhamet duygularını aşilar:
Gûş edicek kıssayı ol nâm-dar
Rikkat idüp ağladı bî-ihdiyâr (Şarlı 2017: 1374)

Güvâhî'nin *Pendnâme*'sindeki hikâyesi insanın gönlünü rahatlatır:
Güvâhî nazm idüb kıldı hikâyet
Müferrihdür dil ü cân be-gâyet (Hengirmen 1983: 130)

İbretli bir hikâye aynı zamanda okuyanı, dinleyeni teşvik eder, gayrete getirir:

İşidün bir hikâyet 'ibret için
Yazıldı bu arada gayret için (Hengirmen 1983: 2075)

Za'îfî *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* isimli mesnevîsinde kıssanın bir sultana tesirini şöyle anlatır:

Bu kıssa 'aceb geldi şâha 'azîm
Ana verdi câme imâme vü sîm (Büyüker 2017: 1806)

9. Şikâyet ve sitemler de hikâye üslubuyla dile getirilebilir:

Şemseddîn Sivâsî *Mir'âtü'l-Ahlak*'da ayrılıktan şikâyetini bir hikâye ile dile getirir:

Şikâyet eyledim hicrân elinden
Hikâyet eyledim devrân elinden (Toker 2003: 3951)

Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'de Za'îfî "hikâyet kulağına girsin biraz" diyerek sitem eder:

Kalur sanma çok ni'met u mâl u nâz
Hikâyet kulağına girsün biraz (Büyüker 2017: 1331)

Taşlıcalı Yahya Bey *Gencîne-i Râz*'ında muhatabını insafa davet eder:

Kalbün âyînesini sâf eyle
Dinle bu kıssayı insâf eyle (Çınar 2010: 1932)

10. Hikâye bazen muhataba takdîm edilen hoş bir hediye ya da tatlı bir nimet olur:

Zaîfî'nin *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'de bize anlattığı hikâye Bağdat'tan gelmiş tatlı bir hurma gibidir:

Dedi şeyh Sa'dî-i şîrin nefes

Fesâhatde meydâna süren feres

Sana Basra'dan ne getürdüm 'aceb

Hikâyet ki şîrîndür çün rutab (Büyüker 2017: 3317-3318)

Güvâhî ise *Pendnâme*'sinde hikâyesini tatlı bir nimete benzetir:

Yine kâdîlara bir dahı mensûb

Hikâyet işidün gayet de merğûb

Murâd olan letâifdür dinilsün

Bu da bir tatlu nimetdür yinilsün (Hengirmen 1983: 226-227)

11. Hikâye mizah gayesiyle de anlatılmış ve ahlaki bir mesaj bazen bu yolla verilmiştir:

Güvâhî *Pendnâme*'sinde bu durumu şu beyitlerle ifade eder:

Burada geldi bir şîrin latîfe

Be-gâyet gülmelü rengîn latîfe (Hengirmen 1983: 1028)

İşidün heybedeki suret için

Latîfe geldi bunda nüzhet için (Hengirmen 1983: 1502)

Şemseddîn Sivâsî *İbret-nümâ*'sında hikâye ile muhatabının düşüncesini toplayıp neşelerdir:

İşit bu kıssayı cem' eyle h âtır

Olasın tâ bu yolda merd-i şatır (Çöm 2007: 1056)

Sonuç:

Dinin insanlara tavsiye ettiği prensip ve incelikleri, güzel ahlâka dair davranışları başkalarına anlatmayı veya öğretmeyi amaçlayan bir kişi için hikâye ve kıssa anlatımının en etkili eğitim, öğretim ve telkin yöntemlerinden biri olduğu görülmektedir. Hikâye ve kıssa anlatıcılığı, insanlarda bir inancı uyandırmanın, bir duygu ve düşüncüyü harekete geçirmenin en etkili yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Asırlardır anlatıla gelen ve toplumsal hafızamızda yaşayan hikâyeler bu gerçeğin en canlı örnekleridir.

Bu amaçla yazılan ahlâk mesnevîlerinde anlatılan hikâyelerde “garaz ibret, hikâyettir bahâne” denilerek, hikâyenin unsurlarından kabul edilen mekan, zaman, kişi kadrosu ve olay örgüsünün verilmek istenen mesajı veya kazandırılmak istenen ahlâkî davranışı ön plana çıkaracak şekilde kurgulanıp anlatıldığı tespit edilmiştir. “Kıssadan hisse çıkarmak” olarak kısaca ifade edilen hikâyelerin anlatılış gayesi, anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere anlatıldıkları konuyla ilgili olarak örnek bir tutum/davranış, duygu/düşünce, kişi örneği ve örnek netice/son ya da âkıbet bildirmek, göstermektir. Bütün bu örneklikler olumlu olabileceği gibi gereken durumlarda olumsuz örneklerin de verildiği görülmüştür.

Ahlâk mesnevîlerindeki kendi ifadelerinden hareketle müelliflerin hikâyeleri şu hedefleri gözeterek anlattıkları tespit edilmiştir:

1. Hikâyeler, bir hikmete binaen anlatılır, mutlaka kıssa ile verilmek istenen bir hisse vardır.
2. Hikâye bir hakikati haber verir, anlaşılması zor noktaları açıklar.
3. İzah yeterli değilse ikna edici deliller hikâye vasıtasıyla sunulur.
4. Bazen akla gelmesi muhtemel soruların cevabı hikâye anlatılarak verilir.
5. İyiye, doğruya ve güzele yönelten nasihatler bazen hikâye şeklinde sunulabilir.
6. Hikâye insana kendi hatalarını göstermek ve yanlışlarını fark etmesi için anlatılır.

7. İnsanların kötü bir duruma düşmesine engel olmak amacıyla ikaz etmek için hikâye anlatılabilir.

8. Hikâye, bir insanı teselli etmek amacıyla ya da doğru davranışlara yönlendirmek için anlatılabilir.

9. Şikâyet veya sitemler hikâye aracılığıyla yöneltilebilir.

10. Hikâye bazen muhabata takdîm edilen hoş bir hediye olabilir.

11. Mizah amacıyla da hikâye anlatılmaktadır.

Taşlıcalı Yahya *Gülşen-i Envâr*'da anlattığı bir kıssa ile okuyucuya sunduğu iyi örneğin de kötü örneğin de haşre kadar unutulmadan dillere destan olacağı hakikatini şöyle ifade etmiştir:

Haşre degin dilde olur dâstân

Kıssa-i Mervân ile Nüşirevân

Anı söger bunu öger işiden

Gör nice olur yaramaz iş iden (Sağlam 2016: 1080-1081).

Kaynakça

- AKKAYA, Nevin (2011), *Mesnevi’den Seçme Hikayelerin Eğitim Yönünden İncelenmesi*, Ankara, *Kültür Evreni: Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Universe of Culture: Quarterly Social Education Journal Subject to International Peer Review, Cilt 3, Sayı: 9, s. 122-132.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2018), *Tuhfetü'l-Uşşâk Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-3338-2. Ana Yayın Numarası: 3126, Kültür Eserleri Dizisi-448.
- ALKAYA, Mehmet Âkif (1996), *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.
- ARSLAN, Mehmet, İ. Hakkı Aksoyak (2018), *Riyâzû's-Sâlikîn Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-3425-9, Ana Yayın Numarası: 3205 Kültür Eserleri Dizisi-456.
- BİLKAN, Ali Fuat (2001), *Masal Estetiği*, İstanbul, Timaş yayınları; 690. Akademi; 1. Edebiyat araştırma; 1. s.144.
- BORGES, Jorge Luis (2020), *Şu Şiir İççiliği*, Chares Eliot Norton Konferansları, İstanbul, KETEBE Yayınları, çev: Mukadder Erkan, 1. Baskı.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1422/2001), *el-Câmi ‘u’s-sahiîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım.
- BÜYÜKER, Nilgün (2017), *16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Bûstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)*, İstanbul Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- CARRIER, Ch ve Ozouf R (1964), *Yaşanmış Pedagoji*, Ankara, çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, Öğretmen kitapları; 105, s. 587, Milli Eğitim Bakanlığı.
- ÇINAR, Bekir (2010), *Taşlıcalı Yahya Bey Gencîne-i Râz (İnceleme Tenkitli Metin İndeks)*, Niğde, Niğde Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Sonuç Raporu. PROJE NO: SOB 2010/2.

- ÇÖM, Erol (2007), *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- HENGİRMEN, Mehmet (1990), *Pend-nâme, (Öğütler ve Atasözleri) Güvâhî*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 549, 1000 Temel Eser Dizisi, 99, İsnb 975-15-0726-9.
- HORATA, Osman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar, *Türkbilig*, Sayı: 3, s. 34-44.
- MEVLANA Celaleddin-i Rumi, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (1995), *Mesnevi*, Ankara, Göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı. Trc. Veled Çelebi İzbudak. 6 Cilt. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları; 770. Şark İslam Klasikleri; 98. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (1955-1956/1374-1375), *el-Câmi 'u's-sahih*, Kahire, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 Cilt, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- NASR, Seyyid Hüseyin (2002), *Tasavvufî Makaleler, XII Sûfîlikte Şiirden Hikâyeye*, İstanbul, terc. Dr. Adnan Aslan, 1. Baskı, s. 191-207.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2013), *Kandille İskandil*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, s.282.
- ÖZKAN, Mustafa, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3125 Kültür Eserleri 408, İsnb 978-975-17-3337-5.
- PESECHKIAN, Nossrat (1997), *Doğu Hikayeleriyle Psikoterapi*, İstanbul, Oriental Stories as Tools in Psychotherapy. Çev. Hürol Fışiloğlu, Sistem yayıncılık; 110. s. 208.
- RİTTER, Hellmut (2011), *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, İstanbul, Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri, Editör: Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, s. 240.
- SAĞLAM, Ayşe (2016), *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- SİMMONS, Annette (2012), *Hikayenin Gücü*, İstanbul, Çeviri: Gökçesu Tamer, Mediacat Kitapları, İsnb: 978-9944-383-70-7, 2. Baskı, s.260.

- ŞANVER, Mehmet (2001), *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul, s. 187.
- ŞARLI, Mahmut (2017), *Cinânî, Riyâzu'l-Cinân [Cennetlerin Bahçeleri] İnceleme - Metin - Çeviri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1246, s. 760.
- TOKER, Birgül (2003), *Şemseddin Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevîsinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- TOSUN, Necip (2017), *Doğunun Hikaye Kuramı*, İstanbul, Büyüyen Ay. s.432.
- UYGUR, Selda (2005), *Türlerarası İlişkiler Açısından Ziya Osman Saba'nın Şiir ve Öyküleri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- YENİTERZİ, Emine (2007), *Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 Cilt. Sayı: 10. s. 433-468.
- YENİTERZİ, Emine (2018), *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-3336-8 Ana Yayın Numarası: 3124 Kültür Eserleri Dizisi-407.
- YILMAZ, Nebi (2006), *Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniyye si*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

16. Yüzyıl Müelliflerinden Abdülmecîd b. Nasûh'un (Mecîdî)

Bilinmeyen Eserleri ve Ona Atfedilen Eserler

M. Fatih KÖKSAL

Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1056-9957> ROR ID: <https://ror.org/05jvrwv37>

mfkoksal@gmail.com

Atıf Bilgisi: Köksal, M. Fatih. "16. Yüzyıl Müelliflerinden Abdülmecîd b. Nasûh'un (Mecîdî) Bilinmeyen Eserleri ve Ona Atfedilen Eserler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 656-690. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1481658>.

Geliş Tarihi	10.04.2024
Kabul Tarihi	15.05.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Mecîdî mahlasıyla şiirler de yazan 16. yüzyılın mütercim ve müelliflerinden Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'î hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Türk, Arap ve Fars dillerinde mensur ve manzum 60'a yakın eser üreten Abdülmecîd Efendi aslen Tosyalı olan ve İsrâ'î Dede olarak tanınan bir zatın torunu, Zeyniye Dergâhının altıncı postnişini Şeyh Nasûh'un oğludur. Devrinin en üretken kalemlerinden olmasına rağmen çağdaşı biyografi eserlerinde kendisine yer verilmeyen Abdülmecîd Efendi'nin bilim dünyası tarafından fark edilip hakkında ilk akademik çalışmanın yapılması sadece 18 yıl önceye rastlar.

Gülzâr adlı eserini neşre hazırladığımız bu şair ve nasir üzerine araştırmalarımızı yoğunlaştırdığımızda hayatına dair kayda değer kimi bilgi ve bulgular ile varlığından söz edilmeyen bazı eserlerine ulaştık. Ayrıca müellif üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında kendisine atfedilen bazı kitapların ona ait olmadığını ve yine eserlerine dair başka hatalı tespitlerin bulunduğunu fark ettik.

Bu çalışmada Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh'a ait ikisi Türkçe ikisi Arapça olmak üzere dört yeni eser ve bazı eserlerinin yeni nüshaları tespit edilmiştir. Ayrıca kütüphane kataloglarında ve yapılan kimi çalışmalarda türlü sebeplerle müellifimize atfedilen üç Türkçe yedi Arapça eserin ona ait olmadığı veya yanlış adlandırıldığı delilleriyle birlikte ortaya konulmuştur. Yine muhtelif yayınlarda Türkçe bir eserin Arapça, Arapça bir eserin de Türkçe olarak gösterildiği, iki eserin de Abdülmecîd Efendi'ye aidiyetinin şüpheli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu makale, Abdülmecîd Efendi'nin biyografisine sağlanan yeni katkıları paylaşmak ve hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalarda özellikle eserleri bağlamında aynı yanlışların tekrar edilmesinin önüne geçebilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'î, Tosyevî, Gülzâr.*

Unknown Works of Abdülmeçid B. Nasûh (Mecîdî), One of The
16th Century Authors, and Works Attributable to Him

M. Fatih KÖKSAL

Prof. Dr., İstanbul Kültür University Department of Turkish Language and
Literature, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1056-9957> ROR ID: <https://ror.org/05jvrwv37>

mfkoksal@gmail.com

Citation: Köksal, M. Fatih. "Unknown Works of Abdülmeçid B. Nasûh (Mecîdî), One of The 16th Century Authors, and Works Attributable to Him". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 656-690. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1481658>.

Date of Submission 10.04.2024

Date of Acceptance 15.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Information provided in sources about Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'îl, known by the pen name Mecîdî, a translator and author from the 16th century who also wrote poems, is quite limited. He produced nearly 60 works in prose and poetry in Turkish, Arabic, and Persian. Abdülmecîd Efendi, originally from Tosya and the grandson of a person known as İsrâ'îl Dede, was the sixth spiritual leader (postnîşin) of the Zeyniye Dergâh, and the son of Şeyh Nasûh. Despite being one of the most prolific writers of his time, he was not included in contemporary biographical works, and it was only 18 years ago that the academic world began to take notice of him and conduct the first academic study about him.

During our research focused on this poet and writer, whose work "Gülzâr" we are preparing for publication, we have uncovered some noteworthy information and findings about his life, as well as some of his works that have not been mentioned before. Additionally, we noticed in a significant portion of the studies conducted on him that some books attributed to him do not actually belong to him, and there are also erroneous identifications regarding his works.

In this study, we have identified four new works belonging to Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, two in Turkish and two in Arabic. Furthermore, we have demonstrated with evidence that three Turkish and seven Arabic works attributed to him in library catalogs and various studies are either not his or have been misattributed. Moreover, it has been concluded that the ownership of two works, one Turkish and one Arabic, by Abdülmecîd Efendi is dubious.

This article has been written to share new contributions to the biography of Abdülmecîd Efendi and to prevent the recurrence of the same mistakes in future studies, particularly concerning his works.

Keywords: *Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'îl, Tosyevî, Gülzâr.*

Abdülmeçîd B. Nasûh b. İsrâ'îl'e Dair

Arapçadan ve kısmen Farsçadan yaptığı çevirilerle 16. yüzyılın önde gelen mütercimlerinden olduğu hâlde yakın zamana kadar ilim ve edebiyat dünyasında tanınmayan Abdülmeçîd Efendi, son yıllarda yapılan çalışmalarla bilim âleminin gündemine gelmeye başlamıştır. Başta tefsir ve hadis olmak üzere kelâm, tasavvuf, fıkıh ve tecvit gibi dinî ilimlerin hemen her sahasında eser veren Mecîdî, özellikle tasavvufi yorumları ve belîğ söyleyişiyle ilmî kitap telif veya tercüme etmekle yetinmemiş, yazdığı eserlerin “edebî” olmasını da gözetmiştir. Özellikle Türkçe eserlerinde bu gayesi açıkça görülen müellif, inşa sanatının güzel örneklerini verdiği ve hemen hepsini manzum parçalarla süslediği mensur risalelerinin yanında hacimce büyük olmayan manzum eserler de vermiştir. Elbette verdiği eser türleri göz önüne alındığında onun bir müellif ve mütercim olarak nitelemek yanlış olmaz. Ancak şiir bilgisine vukufiyeti, müsecca nesrin seçkin örneklerini sergilediği eserlerine nazaran onun hem başarılı bir nasir hem de klasik şiirin bütün hususiyetlerine hâkim bir nazım ustası olduğu da ihmal edilmemelidir.

Hemen bütün eserlerinde kendisini Abdülmeçîd ibnü’ş-Şeyh Nasûh b. İsrâ'îl künyesiyle takdim eden, Mecîdî mahlasıyla şiirler de yazan Abdülmeçîd Efendi, 16. yüzyılın en velut kalemlerinden olmasına rağmen devrinin biyografik kaynaklarında kendisinden söz ettirememiş bir şahsiyettir. Gerek eserlerine serpiştirdiği irili ufaklı yüzlerce manzumenin gerekse birkaçına şiir mecmualarında da rastlanan müstakil şiirlerinin dinî-tasavvufi içerikli olması sebebiyle şair tezkiresi yazarlarının ona yer vermemesi makul karşılanabilirse de başta *Şakâyku'n-nu mâniye* çeviri ve zeyilleri olmak üzere belli başlı tabakat kitaplarının ona kayıtsız kalması gerçekten ilginçtir.

Abdülmeçîd Efendi her ne kadar son dönem eserlerimizden *Osmanlı Müellifleri*'nde (Bursalı 1333: 1/113, 354) kendisine yer bulabilmişse de burada da dedesinin adının karıştırılmasıyla bir şanssızlığa uğramış ve Bursalı M. Tahir tarafından “‘Abdü'l-mecîd bin Şeyh Naşûh ve “‘Abdü'l-mecîd bin Naşûh bin İsrâfîl: İsrâfîlzâde” başlığıyla iki ayrı kişi olarak takdim edilmiştir.¹ Bu hata, müellif

---

¹ Müellifin ayrıntılı biyografisine bu yıl içinde yayımlamayı düşündüğümüz *Gülzâr* adlı eseri üzerine hazırladığımız kitap çalışmasında yer verilecektir. Hem bu sebeple

üzerine yapılan kimi araştırmalarda da yanlış tespit ve değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır.

Kendisinin belirttiğine göre “keramet ve velayet sahibi” İsrâ’îl adlı birinin² torunu, Zeyniye Dergâhının altıncı postnişini, şiirlerinin yanı sıra kimi eserleri bulunan Tosyalı Şeyh Nasûh’un oğludur (Abdülmecîd yz.a: 37a). Kaynakların bildirdiğine göre hattat, hâfız ve şair olan Şeyh Nasûh, Bursada Zeyniye Zaviyesinde Şeyh Tâceddîn Karamanî’nin hizmetinde bulunduktan sonra irşada başlamış, üç yıl süren şeyhliğin akabinde memleketi Tosya’ya dönmüş ve orada vefat etmiştir (Taşköprülüzâde 1985: 429; Mecdî 2022: 1112-3; Mehmed Şemseddîn 1997: 370; Müstakîmzâde 1928: 568). Ölüm tarihi için Habîbî 923 (1517-8) veya 924 (1518-9) derken (2020: 471) diğer kaynaklar Taşköprüzâde’nin 924 (1518-9) tarihinde ittifak ederler.

Müellifin künyesini “‘Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh bin İsrâ’îl et-Tosyevî el-Amasyevî er-Rûmî el-Hanefî es-Sûfî” şeklinde uzatan kaynaklar -muhtemelen- hakkındaki sınırlı malumata istinaden onu bu künye ile anmışlarsa da o hiçbir eserinde böyle uzun bir künye kullanmamış ve kendisini hep “Abdülmecîd bin Şeyh / ibnû’s-Şeyh Nasûh bin İsrâ’îl” daha az da “İsrâ’îl”i kullanmadan “Abdülmecîd b. Nasûh” olarak takdim etmiş, diğer nisbelerinin hiçbirini bizzat kendisi kullanmamıştır.³

---

hem de makalenin asıl amacından uzaklaşmamak için burada müellifin hayat hikâyesine sadece ana hatlarıyla değinilecektir. Ancak İsrâfilzâde adlı başka birinin olduğu anlaşılmaktadır. *Amasya Tarihi* müellifine göre müderris olan bu zatın babasının değil, kendi adı Nasûh’tur (Abdîzâde 2022: 3/467).

² Hüseyin Hüsâmeddîn’e göre (Abdülmecîd Efendi’nin dedesi İsrâ’îl’in) dedesi İsrâ’îl el-Kâtib, babası Halîl Çelebi’dir. 900 hududunda İstanbul’a geldi. Ayasofya Câmii dersiâmı oldu. 907 Recebi’nde İstanbul’da vefat etti (Abdîzâde 2022a: 288). Hüseyin Hüsâmeddîn aileye dair bir şecere de verir. Ne var ki bu bilgiler, Abdülmecîd’in *Menâkıb-ı Evliyâ*’da babasından naklen anlattığı İsrâ’îl Dede ile örtüşmediği için ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

³ Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 594 numarada kayıtlı, 931 (1524-25) yılında İstanbul’da istinsah edilen *Hâşiye fi ilmi’l-kelâm* adlı 72 yapraklık Arapça eserin müstensihisi Abdülmecîd Efendi’dir. Sadece buradaki ferağ kaydında künyesini ‘Abdu’l-Mecîd bin Şeyh Nasûh bin İsrâ’îl et-‘Tûsî’ şeklinde kaydetmiştir. Bu da “‘Tûsî / ‘Tosyevî” nisbesini önceleri kullanırken sonradan terk ettiğini yahut sadece istinsah ettiği eserlere imza atarken kullandığını gösterir.

Ne zaman ve nerede doğduğu bilinmeyen Abdülmecid b. Nasuh'un⁴ ilim hayatına dair de elimizde teyit edilmiş bilgiler yoktur. Ancak eskilerin "elsine-i selâse" dedikleri Türkçe, Arapça ve Farsçaya bu dillerde eser verecek kadar hâkim olduğuna göre iyi bir tahsil gördüğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim ortaya koyduğu telif ve tercüme eserleri onun bütün din ilimlerinde behre sahibi, tasavvuf ehli bir kimse olduğunu göstermektedir. Kaynaklardan hakkında sağlıklı ve yeterli bilgilere erişemediğimiz Abdülmecid Efendi yazdığı eserlerde de kendinden bahsetmez. Ancak onun eserlerinin arasında yer alan kimi müstakil şiirleri bazı bilgilere erişmemizi sağlar. Bunlardan biri sayesinde uzun zaman çocuğu olmadıktan

---

⁴ *Osmanlı Müellifleri*'nde Amasya'nın -şimdi Samsun'a bağlı olan- Ladik ilçesinde doğduğu ifade edilir ("Amasya civârındaki Lazkiye-Lâdik'dendir."). Bursalı'nın "887'de Amasya'da irtihâl eyledi." (1331: 1/113) dediği "İsrâfilzâde" maddesinde verdiği bu bilginin o tarihte doğması bile neredeyse imkânsız olan Abdülmecid Efendi için itimada şayan bilgi kabul edilmesi zordur. Ayrıca memleketi olark zikredilen "Ladik-Lazikiye" ibaresinin ne manaya geldiği de belli değildir. Zira Lazkiye, Ladik'in eski adı olmadığı gibi o civarda bu adda bir yer de yoktur. Ladikli olan kişi muhtemelen *Amasya Tarihi*'nde biyografisi uzunca anlatılan "Nasuh b. İsmâil'in mahdumu" olan İsrâfil Çelebi'dir (bk. Abdîzâde 2022a: 288-9). Ancak "İsrâfil" in biyografisinde "Müte'addid yerlerde müşârün-ileyhin imzâsı İsrâfil bin Nasuh el-Lâdikî görüldü. Mahdumu eş-Şeyh Nasuh Çelebi de meşâhiri 'ulemâdandır. Bunun mahdumları Abdullah, Abdülhamid, Abdülmecid, Mehmed ve Yahya Çelebilerdir." (Abdîzâde 2022a: 289) demesine bakılırsa Hüseyin Hüsameddin'in de iki şahsiyeti karıştırdığı, şeceresinde İsrâ'il'in torunu olarak gösterdiği Abdülmecid ve Yahyâ'yı burada İsrâfil'in torunu göstermesinden anlaşılmaktadır. Nitekim eserin 12. cildinde yer alan "Abdülmecid Çelebi (İsrâfilzâde)" maddesinde anlatılan kişi "Nasuh bin Mevlânâ İsrâfil el-Ladikî'nin mahdumu"dur ve II. Bâyezid devri ulemâsından olup 896'da (Abdîzâde 2022c: 583-4) yani muhtemelen Abdülmecid Efendi daha doğmadan bu ölmüştür ki *Osmanlı Müellifleri*'nde Mecidî'nin eserlerinin bir kısmı kendisine mal edilen "Lâdikli", Abdülmecid Efendi değil bu zat olmalıdır.

sonra Pîr Mehmed adını verdiği bir evlada kavuştuğunu⁵ bir başkası vesilesiyle de bir çocuğunun vefat ettiğini⁶ öğreniyoruz.

Hayat safhalarına dair şimdilik bilgi bulunmayan Abdülmecîd Efendi'nin vefat tarihi çeşitli kaynaklarda farklı farklı gösterilse de telif tarihi belli eserlerinin sonuncusu olan *Tercemetü'l-Levâiyih'i* 989'da (1581-2) tamamladığı bilindiğine göre bu yıldan önce gösterilen tarihlerin doğru olmadığı ortadadır. Yazma eser kataloglarında da benimsendiği görülen, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Îzâhü'l-meknûn*'undaki (1972: 1/90) 996 (1587-8) tarihi makul görünmekle birlikte yine İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-'ârifîn*'de vefat tarihini bu defa 960 (1552-3) olarak göstermesi (1951: 620) ilk tarihin sıhhatine gölge düşürücü niteliktedir. Bu sebeple bize göre müellifin ölümüne dair verilecek -şimdilik- en doğru tarihlleme "989'dan (1581-2) sonra"dır. Soru işaretiyle ihtiyat kaydı bırakarak "996 (1587-8) (?)" demek de yanlış bir tercih olmayacaktır.

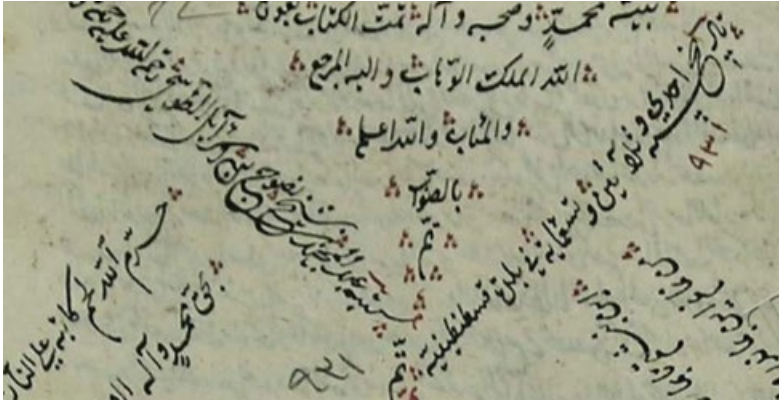
Yukarıda bahsedilen istinsah ettiği kitap⁷ aslında müellife dair kayda değer biyografik malzeme sunar. Ferağ kaydında geçen "Fî târihi seneti *ihdâ ve selâsîne ve tis'a mi'e fî beldeti Kostañtiniyye*" ibaresi sadece Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh'un kitabı istinsah ettiği 931 (1524-5) tarihinde İstanbul'da bulunduğunu, -belki de bir müddet orada ikamet ettiğini- göstermez, aynı zamanda eser yazmaya başlamadan önce kitap istinsah ederek ilmî temrinler yaptığını ve

⁵ Müellifin eserlerinin bazı eserlerini barındıran Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi TY 1019 numaradaki risaleler mecmuasında ve *Matlabu'l-a'lâ* adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi TY 592 nüshasının zahriyesindeki "Târih-i Vilâdet-i Pîr Muhammed bin 'Abdu'l-Mecid bin Şeyh Nasûh" başlığı altındaki şu beyitler 973 (1565-66) yılında doğan çocuğunu haber verir: "On sekiz biñ 'âlemüñ şâhi dü kevnüñ mâliki / Eylemişdi ben kûlın ebñâ sürürından tehî // Hamdu li'llâh virdi bir ferzend kim baña bu dem / Didi târihini hâtif cā'enâ fazlun bihi (جانافضل به) 973" (Mecmûatü'r-resâil yz.: 81a; Abdülmecîd yz. b: 1a)

⁶ Abdülmecîd Efendi'nin risalelerini havi bir başka risale mecmuası olan Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 1046 numarada kayıtlı mecmuanın ilk sayfasında (1b) Mecîdî'ye ait 9 bendlik bir murabba ile başı eksik bir muhammesin son bende mevcuttur. Bu son bendden şairin bir çocuğunun vefat ettiği ve bu muhammes-mersiyeyi onun ölümü üzerine yazdığı anlaşılmaktadır: "Bu Mecîdî kim aña olmuşdı vâlid ey Hudâ / Eyle cennet gülşeninde anı hâlid ey Hudâ / Senden umar bunu kim luţfuñ aña idüp aţ / Ya'nî cennetde anuñla haşr olup bula liķâ / El-vedâ' ey nür-i dide el-firâķ ey rûh-ı cân"

⁷ Abdülmecîd Efendi'nin istinsah ettiği başka kitaplar da vardır.

belki de bu temrinleri uzun müddet devam ettirdiğini de işaret eder. Müellif, yazım tarihi bilinen ilk eseri olan *Ravzatü'l-ezhâr ve Cennetü'l-esmâr*'ı 952 yılı Zilhicce ayında (Şubat-Mart 1546) tamamladığına göre, bundan önce eser yazmadığını varsayarsak 20 yıl gibi bir süreyi "telif ve tercüme hazırlık" aşaması olarak geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu birkaç kelimelik kaydın bize verdiği en önemli somut bilgi ise doğrudan müellifin hayatıyla ilgilidir. 100 yapraklık Arapça bir eseri bu kadar rahat istinsah edebilecek seviyeye gelmek için herhâlde en az 18-20 yaşlarında olmak gerekir ki bu da Mecîdî'nin muhtemelen H. 910 (1504-5) senesi civarında doğmuş olması gerektiğini gösterir. Bununla birlikte H. 989 yılından (1581-2) sonra vefat ettiğine göre en az 80 yıl civarında bir ömür sürdüğünü de bildirir.

Abdülmeçîd b. Nasûh'un istinsah ettiği kitabın ferağ kaydı

Abdülmeçîd b. Nasûh b. İsrâ'îl'in post sahibi olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamış ise de Kâtip Çelebi (öl. 1657) ondan bir yerde "Şeyh Abdülmeçîd b. Nasûh b. İsrâ'îl" olarak söz eder (2007: 1411). Müellifin *Nebzetün mine'l-Hakâyık ve Zübdetün mine'd-Dakâyık* adlı eserinin Millî Kütüphane Yz A 6124/10'da kayıtlı nüshasında (Abdülmeçîd yz. c: 75a) kendisinden "Sultânu'l-meşâyih" olarak bahsedilmesi de bunu destekler. *Râhatu'l-ervâh*'ın Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3563/3 nüshasının (Abdülmeçîd yz. d: 32a) başlığında yer alan "Mevlânâ Mecîdî Efendi" ibaresi de Abdülmeçîd Efendi'nin saygınlığını göstermesi bakımından dikkat çekilmesi gereken bir kayıttır.

Beş Yüz Yıl Sonra Keşfedilen Bir Müellif

Böylesine çok yönlü ve gayretli bir ilim, tasavvuf ve edebiyat ehli olarak Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, -birkaç eseri⁸ dolayısıyla sadece adını zikrederek ilk kayda geçiren *Keşfü'z-zunûn* müellifi sayılmazsa- bir "madde başı" olarak kendisini eserine alan Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920) ve Bursalı Mehmed Tâhir'e (1861-1925) gelene kadar başta şair tezkireleri olmak üzere malum ve meşhur tabakat kitaplarımızın hiçbirinde kendine yer bulamamıştır. Abdülmecîd b. Nasûh'un ortaya koyduğu irili ufaklı altmış kadar eseri ve Türkçe eserlerindeki musanna ve müsecca nesir üslubu göz önüne alındığında bu farkındasızlığın anlaşılması gerçekten güçtür. Büyük kısmı Arapça olan hadis, kelim, fıkıh ve tefsir alanlarında yoğunlaşan ilmî eserlerinin kahir ekseriyetinin derleme olup temel referans kaynakları arasında sayılacak nitelikte olmamasının buna yol açması makul görülebilse bile edebî yönü oldukça güçlü bu "nasir" in edebiyat tarihimizin meçhulleri arasında kalması doğrusu şaşırtıcıdır. Bahis konusu eserlerde kendisine yer verilmemiş olması edebiyat tarihlerine de alınmamasına yol açmış⁹, eserleri yazma eser kütüphanelerinde kalakalan Abdülmecîd b. Nasûh, üzerine ilk akademik çalışmanın yapıldığı 2006 yılına kadar da hatırlanmamıştır. Müellif üzerine ilk çalışma, başka bir deyişle Abdülmecîd Efendi'nin bilim dünyasıyla tanışması, Muammer Erbaş'ın 2006 yılında yayımladığı "Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecîd b. eş-Şeyh Nasûh b. İsrâ'îl (ö. 973/1565) ve Eserleri" başlıklı makalesiyle birlikte başlar. Ardından iki yıl sonra yine Erbaş müellifin *Tefsîru Sûreti'l-İnsân* adlı eserini kitaplaştırırken aynı yılda

⁸ Abdülmecîd Efendi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da adı geçen eserleri şunlardır: *İrşâdu't-tâlibîn* (C.1, s. 101; 375-6), *Tuhfetül'-ahbâb* (C. 2, s. 480), *Risâletün fi Tezekkürî Uli'-Elbâb* (C. 2, s. 695), *Risâletü'l-havfi ve'l-hüzn* (C. 2, s. 704), *Risâletü'l-fevzü'l-azîm* (C. 2, s. 717), *Muhtasarü'l-muhtasar* (C. 4, s. 1411). Bunlardan *Fevzü'l-azîm*'in sadece adını sadece anan Kâtip Çelebi, diğerleri hakkında da tertip şekli, tercümeyle hangi eserden çevrildiği gibi kısa bilgiler verir.

⁹ Hiçbir edebiyat tarihinde adından ve eserlerinden söz edilmeyen Mecîdî, son yılların en çok başvurulan biyo-bibliyografik kaynaklarından TEİS'te (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi) madde olarak yoktur ancak TEES'te (Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü Projesi) üç eserine yer verilmiştir.

(2008) Ufuk Hayta, *el-Hüdü ve'l-Felâh* adlı eseri üzerine yüksek lisans tezini tamamlar.

Görüldüğü gibi Abdülmecîd Efendi üzerine ilk çalışmalar ilahiyatçılar tarafından başlatılmıştır. Abdülmecîd b. Nasûh'un aynı zamanda "Mecîdî" olduğu, yani onun bir "şair" olduğunun fark edilmesi ise daha sonraları mümkün olacaktır. Onun edebî eserleriyle ilgili derli toplu ilk çalışma Turgut Toruk tarafından 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Pend-nâme* çevirisi ve şerhi olmuştur. 2015'te İbrahim Demirkazık'ın şairin *Mirâciye'sini* ve *Kıyafetnâme'sini* yayımlamasıyla bu alandaki eserleri üzerine de bir yöneliş başlar. Doğrudan müellif ve eserlerine dair yapılan çalışmalardan tespit edebildiklerimizin tamamı kaynakçada gösterildiği için bu hususta bu kadarla yetinilecektir.

Mecîdî'nin kısmi bir *Gülistân* çevirisi olan *Gülzâr'ını* neşre hazırlarken eserleri üzerine yoğunlaşınca ulaştığımız tespitlere göre en az bir nüshası bulunan;

Telif veya tercüme tarihi belli 9, belli olmayan 11 olmak üzere 20 Türkçe,

Telif veya tercüme tarihi belli 14, belli olmayan 18 olmak üzere 32 Arapça,

Telif tarihi belli olmayan 1 Farsça eseri vardır.

Ayrıca;

Ona aidiyeti tarafımızdan meşkûk bulunan telif tarihi belirsiz 1 Arapça, 1 Farsça eseri,

Kaynaklarda zikredildiği hâlde nüshasına ulaşamayan 1 Türkçe, 2 Arapça olmak üzere 3 eseri söz konusudur.

Son iki gruptakiler de dâhil edildiği takdirde Abdülmecîd Efendi'nin "elsine-i selâse"de kaleme alınmış, kimisi birkaç sayfalık risalecik hâlinde kimisi hacimli kitap boyutunda; çoğu mensur, bir kısmı manzum ama mensur olanların da hemen tamamına manzum parçalar da serpiştirilmiş olan 58 eseri vardır. Bunların dördü Abdülmecîd Efendi ve eserlerine dair yapılan çalışmalarda yer almayan eserler olup bu makaleyle gündeme getirilen eserlerdir.

Yapılan türlü neşriyatta Abdülmecîd b. Nasûh'a atfedilen ancak ona ait olmadığını burada delilleriyle ortaya koyduğumuz eser sayısı 3'ü Türkçe, 7'si Arapça olmak üzere 10'dur.

Kendisine atfedilen ve kaynaklarda zikredildiği hâlde henüz bir nüshasına ulaşılamayan eserlerle birlikte müellifimizle ilişkilendirilen 70'e yakın eserden söz edebilmekteyiz.

Bu çalışmada hacim çok çok genişleyeceği ve zaten elde yeterince literatür bulunduğu için Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'î'in bütün eserleri tek tek sayılmayacaktır.¹⁰ Bu çalışmada sadece;

- a) Abdülmecîd Efendi üzerine yapılan çalışmalarda görülmeyen, başka bir deyişle müellifle ilgili literatüre girmemiş eserler,
- b) Abdülmecîd Efendi'ye ait olmadığı hâlde ona isnat edilen eserler,
- c) Abdülmecîd Efendi'ye aidiyeti şüpheli eserler,
- d) Abdülmecîd Efendi'ye ait olup kataloglarda ve müellif üzerine yapılan çalışmalarda yazım dili yanlış tespit edilen eserler değerlendirilecektir.

Bu makalenin yazılış gayesi, hâlâ çalışılmayı bekleyen Türkçe ve Arapça eserleri bulunan bu velut müellif, mütercim ve şair üzerine bundan sonra yapılacak yayınlarda aynı hataların tekrarlanmamasına vesile olabilmektir. Yazıda bir tenkit amacı güdülmeyeceği için herhangi bir yayın adı zikredilmeksizin "bazı yayınlarda", "kimi çalışmalarda" gibi ifadeler kullanılacaktır.

---

¹⁰ *Gülzâr*'ın inceleme kısmında bütün eserlerin ayrıntılarına ulaşılabilir.

Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh'un Literatüre Girmemiş Eserleri

1. Râhatu'l-ervâh

İki nüshasını tespit ettiğimiz eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3563/3 numarada 32a-106b sayfaları arasında¹¹ diğeri yine Süleymaniye Kütüphanesi M Arif M Murad 31 numarada 25b-63a sayfaları arasındadır. Yazma Bağışlar nüshası kütüphane kataloğunda müellifi "Mecîdî Efendi" olarak gösterilirken M Arif M Murad nüshası ise sehven Edirneli Mecdî (ö. 999/1591) adına kaydedilmiştir.¹² Mensur-manzum karışık bir eser olan *Râhatu'l-ervâh*, bir mukaddime, 27 fasıl ve bir hatimededen müteşekkildir. *Râhatu'l-ervâh*'in mukaddimesi manzum-mensur karışık tevhidten sonra oldukça uzun yine manzum-mensur münacat, naat ve dört halife övgüsüyle devam eder. Müellif "Münâcât li-Vâhibi'n-necât" başlıklı münacatından sonra başlık koymaksızın sebep-i telife geçer. Eserini Seyyid Hüseyin Hemedânî'nin *Esrâru's-Şamed fî Nüzheti'l-ervâh* adlı eserinin Farsçadan Türkçeye çevirisi olduğunu açıklarken adını da "'Abdü'l-mecîd bin Şeyh Naşûh" olarak zikreder. Eser, Mecîdî'nin çoğu eserlerinde olduğu gibi hikâyeler ve manzumelerle süslenmiş 27 "fasıl"dan sonra hatime ile sona erer. Hatime kaydına göre *Râhatu'l-ervâh* 963 (1555-6) yılında tamamlanmıştır.¹³

Bu dürler kim çıkupdur baħr-i dilden

Bu güller ki açıldı âb u gilden

Hidâyet irdi Hâk'dan bu gedâya

Bi-ħamdillâh irişdi müntehâya

¹¹ Kütüphane kataloğuna sayfa numarası (63) ile yaprak numarasının (32) karışmasından mütevellit sehven 63-107 yp. yazılmıştır. Eserin başlığı 32a'da olmasına rağmen arada iki sayfalık bir başka eser vardır. *Râhatu'l-ervâh*'in metni 33b'den başlar.

¹² Edirneli Mecdî'nin böyle bir eseri bilinmediği gibi nüshanın mukaddimesinde müellifin Mecîdî Efendi olduğu sarıh bir tarzda kayıtlıdır.

¹³ Eser, mesai arkadaşım Dr. Öğretim Üyesi Çağla Barikan Topçu tarafından kitap olarak hazırlanmaktadır.

Şu sâ'at kim tamâm itdüm sevâdın
Didüm bil *Râḥatu'l-ervâḥ* adın

Recâm oldur o Şâh-ı zu'l-'atâdan
Tecâvüz ide luṭf ide ḥaṭâdan

Mecîdî bendesine ide raḥmet
Müyesser ide cennet içre vuşlat

Vire nâs içre revnaḫ bu kitâba
Meveddet eyleyeler bu ḥiṭâba (106a)

Şol zamân kim buldı pâyân bu kitâb
Ḥaḫ te'âlâ luṭfını idüp ḫarîn

Oldı târîḥ aña üç ḫarf-i şerîf
Lâm-ı lafz u 'ayn-ı ism ü fâ'-i çîn

Sene 963

2. *Gülzâr*

Abdülmecîd b. Nasûh'a dair çalışmalarda anılmayan önemli bir eser de mensur-manzum karışık bir eser olan *Gülzâr*'dır. *Gülzâr*'ın eldeki tek nüshasının başlığında *Gülistân*'a nazire olduğu kayıtlı ise de eseri nazire olarak nitelemek zordur. Eserin Sa'dî-i Şîrâzî'nin (öl. 1292) ünlü eseri *Gülistân*'ın, tasnif sisteminde bazı değişiklikler yapılmış, kısmi ve serbest bir çevirisi olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır. *Gülzâr*, *Gülistân* gibi her birinde belli konuları içeren ibret verici hikâyelerin yer aldığı sekiz "bâb" hâlinde tertip edilmiş ancak Mecîdî, Sa'dî'den farklı olarak her bölümde düzenli olarak beş hikâyeye ele alarak eserinde Sa'dî'den seçtiği 40 hikâyeye yer vermiştir.

Eserin ulaşılabilen tek nüshası Hollanda'da Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Cod. Or. 981 numarada kayıtlı yazmanın

60b-89a sayfaları arasındadır. *Gülzâr*, müellifin edebî yanı en güçlü kitaplarından. Mecîdî diğer eserlerinden farklı olarak mukaddimede eserini yazmaya başlama (968/1560-1), sonunda da bitiş tarihini (969/1561-2) nazmen ayrı ayrı kaydetmiştir:

NAZM DER-TĀRĪĤ-İ VAĞT-İ TE'LĪF

Çün olmuşdı tārīĥ-i hicret i yār

Tokuz yüz hem *altmış sekiz*dür şümār (66a)

Müellif "tārīĥ-i te'līf" olarak ifade ettiği eserine başlangıç tarihini lafzi olarak verirken tamamlama tarihine biri lafzi diğeri manevi olmak üzere iki tarih düşmüştür:

DER-TĀRĪĤ-İ İHTĪTĀM

Çün olmuşdı tārīĥ-i hicret i yār

Tokuz yüz hem *altmış tokuz*dur şümār

Bu *Gülzâr* adıyla müsemmā olan

Kitābı be-tevfīĥ-i Perverdigār

Tamām eyledüm irdi pāyāna hoş

Umaram cihānda ĥala yādigār (89a)

TĀRĪĤ-İ DĪĖER İHTĪTĀM-I İN KĪTĀB

[fāilātün fāilātün fāilün]

Şol zamān kim buldı pāyān bu kitāb

Baña iĥsān eyleyüp ol Ferd ü Ėayy

Oldı tārīĥ buña üç ĥarf-i laĥīf

Lām-ı lafz u 'ayn-ı cism ü fā'-i ĥayy (89a)

İkinci metindeki tarih düşürme usulü, Mecîdî'nin *Rāhatu'l-ervāĥ*, *Ėıřsa-i Çoban*, *Menākıb-ı Evliyā*, *Tercüme-i Levāyih*, *İksir-i İstiğnā* gibi başka eserlerinde de görülen bir tarzdır. Şair bu beyitte lafz kelimesinin lām'ı, yani son harfi olan (ظ), cism kelimesinin 'ayn'ı,

yani ikinci harfi olan (س) ve tayy kelimesinin ilk harfinin (ط) ebced değerlerinin (900+60+9) toplamı olan 969 tarihine işaret etmektedir.

Müellifin edebî değeri haiz en önemli eserlerinden biri olan *Gülzâr*, tarafımızdan yayına hazırlanmış olup çalışmamız baskı aşamasındadır.

3. İksîr-i İstiğnâ / Kîmyâ' u'l-gınâ fî Şerhi Esmâ' i'l-Hüsna

Müellifin hem en hacimli eseri hem de nüshası en fazla olan eserlerinden biri olmasına rağmen bugüne kadar yapılan çalışmalarda varlığından söz edilmeyen eserdir. 7 Safer 971 (26 Eylül 1563) günü tamamlanmış olan *İksîr-i İstiğnâ* Arapça bir esmaülhüsna şerhidir. Tarafımızdan eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 360 (266 yaprak), aynı kütüphane Hacı Mahmud Efendi 4008 (304 yaprak), Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi 329 (311 yaprak) ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 004117 (300 yaprak) numarada kayıtlı olmak üzere dört nüshası tespit edilmiştir. Adı geçen kütüphanelerin kataloglarında Hacı Mahmud nüshasının müellifi kayıtlı değildir. Kütahya nüshasının müellifi sehven Mecdî Mehmed Efendi (öl. 1590) gösterilmiş, Hacı Mahmud Efendi ve Diyanet İşleri Başkanlığı nüshalarında ise müellif olarak "Mecdî" olarak kaydedilmiştir.

Mukaddimede diğer eserlerine nazaran uzun tutulan hamdele ve salveleden sonra Allah'ın güzel adlarını öğrenmenin öneminden, fayda ve faziletinden söz eder. Eserini yazarken birçok âlimin eserlerinden yararlandığını bilhassa Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin eserinden seçmeler yaptığını ifade eder. Diğer bazı Arapça eserlerinde olduğu gibi bunda da mensur olan eser müellifin kendine ait Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerle süslenmiştir.

Müellif hatimedeki Türkçe şiirinde eserinin adını *İksîr-i İstiğnâ* olarak ifade eder:

Şu sâ'at kim tamâm oldu sevâdı

Didüm *İksîr-i İstiğnâ'* dur adı

Eser için düşünülen iki beyitlik tarihteki usul de tıpkı diğer bazı eserlerindeki gibidir. Üç kelimenin baş, orta ve son harflerine işaretle çıkan tarih 971'dir (1563-4):

Şol zamān kim buldı pāyān bu kitāb¹⁴
Haḡ te ‘ālā lafzın idüp baña yār

Oldı tārīḡ aña üç ḡarf-i şerīf
*Lām-ı ḡıfz u lām-ı sem*¹⁵ ü ‘ayn-ı dār¹⁶

4. Risāletün Laṡīfetün Nādiretün li-Ba‘zī’l-e‘izzeti min Erbābī’l-işārāt

Müellife ve eserlerine dair yapılan çalışmalarda sözü edilmeyen eser, Millî Kütüphane Samsun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 55 HK 1049/7 numarada 53b’de büyük bir sayfaya istinsah edilmiş küçük bir risaledir. Mukaddimedeki künyesini diğer eserleri gibi tevazu sıfatlarıyla birlikte söyleyen müellif bu küçük risalesini “fasl” başlıkları altında kaleme almıştır. Eserde Arapça nahivde (i’râb) harfler ve hareketler üzerinden teşbîh yoluyla dinî-tasavvufî konular anlatılmaktadır. Eserin telif tarihi belli değildir.

Kataloglarda veya Bazı Yayınlarda Abdülmecîd b. Nasûh’a İsnat Edilen Eserler

1. Riyâzu’n-nâsıhîn

Eserin bir nüshası Milliî Kütüphane 60 Zile 195 numarada kayıtlı olup 245 yaprak tutarındadır. Kütüphane katalogunda müellif olarak “Abdulmecîd b. Nasûh b. İsrâ’îl el-Amâsî er-Rûmî” gösterilse de nüshada bunu teyit edecek herhangi bir bilgi yoktur. Katalog hazırlayıcıları muhtemelen Bağdatlı İsmail Paşa’nın Abdülmecîd b. Nasûh’un bu addaki eserini zikretmesine (1951: 1/620) istinaden

¹⁴ Tarih manzumesi, fark edileceği üzere *Râhatu’l-ervâh*’ın tarih manzumesine aynı şiirin farklı iki nüshası kadar benzemektedir. Neredeyse tek farklılık eser adları ve tarihlerdedir.

¹⁵ Nüshada “lām-ı sem” yerine “‘ayn-ı sem” yazılması müstensih dalgınlığı sonucu olmalıdır. Zira o zaman tarih, mensur kısımda lafzen yazılı olan “aḡadî ve seb’ine ve tis‘a mi’e (971) deḡil 941 çıkar.

¹⁶ “Lām-ı ḡıfz” tamlaması ḡıfz kelimesinin son harfi olan zı‘ya (900), “lām-ı sem” tamlaması sem’ kelimesinin son harfi olan ‘ayn’a (70) ve “‘ayn-ı dār” tamlaması dār kelimesinin ikinci harfi olan elif’e işaret eder ve bunların ebced toplamı eserin tamamlanma tarihi olan 971’i verir.

eseri müellifimize isnat etmişlerdir. Ancak bu eserin mukaddimesinde (3b) Mahmûd Han'a övgü bulunması¹⁷, bir XVI. yüzyıl müellifi olan Mecîdî'ye ait olamayacağını kesin bir şekilde gösterir ve esasen başkaca da delile ihtiyaç yoktur. Esasen tereddüde mahal bırakmayacak bu bilgi olmasaydı bile eserin, çok sistematik, zevk sahibi ve edebî yanı oldukça güçlü olan Mecîdî'nin telif tarzından çok uzak olması dahi ona aidiyetini meşkûk kılar. Kaldı ki eserin sonunda müellif eserinin adını da kendi adını/mahlasını da söylüyor:

Hem müyesser kıl İlâhî buña tâ
İdeler rağbet 'ibād-ı şâlihîn

Ravza kıl erbâb-ı takvâya bunu
Adı çün oldı *Riyâzu'n-nâşihîn*

Eylesünler tâ bunuñ birle 'amel
Kıl müyesser anlara huld-ı berîn

Hem 'Ömerî bendeñe yâ Rabbenâ
Vir Muhammed hürmetine hür-ı 'în

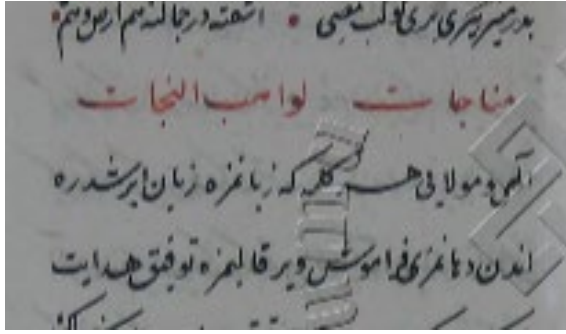
Kimi çalışmalarda da eser, katalog kaydına itimat edilerek Abdülmecîd Efendi'ye isnat edilmiştir. Belki müellifin Bağdatlı İsmail Paşa'nın sözünü ettiği bu adda bir eseri vardır ama o eser bu nüshadaki eser değildir.

2. Münâcâtu Levâhibi'n-necât

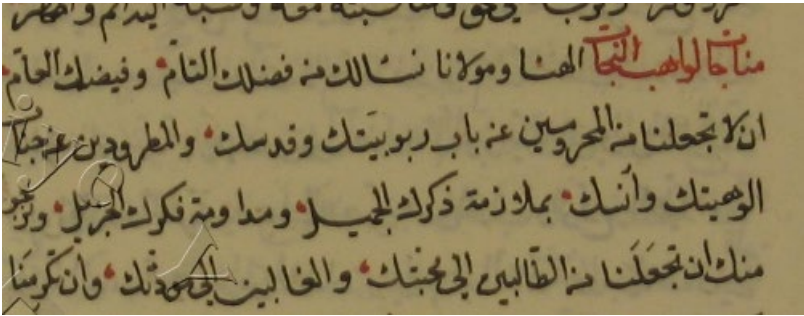
Müellifle ilgili çalışmalarda onun bir nüshası Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi No. 3674'teki risaleler mecmuasının 290a-291b sayfaları arasında yer alan *Münâcâtu Levâhibi'n-necât* adlı bir eserden söz edilir. Mezkûr kütüphanenin kataloğunda ve oradan naklen Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının dijital

¹⁷ "Huşûşâ baħr-i belâgatde icrâ eyledikleri Maķâmât-ı Ħarîrî tercemesi gibi ol pâdişâh-ı bî-hemtâ el-gâzî el-'adlî Maħmûd Ħan edâmu'llâhu vücûduhu zamânında..."

kataloğunda eserin adı bu şekilde kaydedilmiştir. Yanlış okunan ve hiçbir anlamı olmayan bu başlık, Abdülmecîd Efendi'ye dair yapılan hemen bütün yayınlarda onun bir eseri olarak kabul edilmiş ve müstakil bir eser olarak bir sempozyumda bildiri olarak sunulmak suretiyle tanıtılmıştır. Aslında bu başlık, Abdülmecîd b. Nasûh'un *Levâiyihü'l-kulûb ve Revâiyihü'l-mahbûb*'unun sonuna eklenmiş bir "münâcât" olup ibarenin aslı "Münâcât li-Vâhibi'n-necât"tır ve ayrı bir eser değildir. Nitekim müellifin *Râhatu'l-ervâh* (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3563/3) adlı Türkçe ve *Ucâletün Muhtaşaratun mine't-Taşavvuf* (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi) adlı Arapça eserlerinde de "Kurtuluş bahşeden (Allah) için yakarış" anlamına gelen bu başlık aynen mevcuttur:

Râhatu'l-ervâh, 39a

Ucâletün Muhtaşaratun mine't-Taşavvuf, 262b

İki buçuk sayfalık söz konusu münacatı ayrı bir eser kabul etmek mümkün değildir. Araştırmacıları yanıltan katalogta "Münâcâtü Elvâhibi'n-necât" gibi manasız bir adla kayıtlı olması, katalog hazırlayıcılarını yanıltan da bu mensur münacatın ferağ kaydından sonra yazılmış olmasıdır.

3. Tefsîru Sûreti'l-Mülk

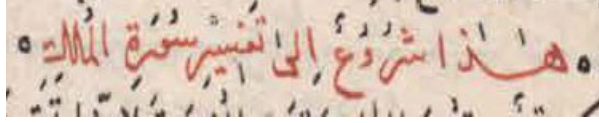
Müellif hattı nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 558 numara 33a-97a sayfalar arasında yer alan Tezkîr-i Nâsîn, Yasin ve Mülk surelerinin tefsirini içeren bir kitap iken bütün çalışmalarda iki ayrı eser olarak gösterilmiştir. Hâlbuki Mülk suresi tefsiri ayrı bir eser değil, *Tezkîr-i Nâsîn*'in Yâsîn tefsirinden sonra gelen bölümüdür. Bu iddiamızı temellendiren delilleri şöyle sıralamak mümkündür:

Eserlerini inceleyenler, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'îl'in sistemli bir müellif olduğunu fark ederler. Bizim ayrı bir eser olarak görmediğimiz *Tefsîru Sûreti'l-Mülk*'ün bir "mukaddime"si, kezâ Yâsîn suresine ait bölümün de bir "hatimesi" yoktur. Tek başına bu önemli ayrıntı bile ortada tek eserin bulunduğu sağlam bir delil teşkil eder.

Eserin mukaddimesinde müellif -diğer eserlerinde olduğu gibi- adını açıkça söylerken (34a), Mülk suresinin tefsirinde adını anmaz; zira -ifade ettiğimiz gibi- o kısmın zaten bunu söyleyebileceği bir mukaddimesi yoktur.

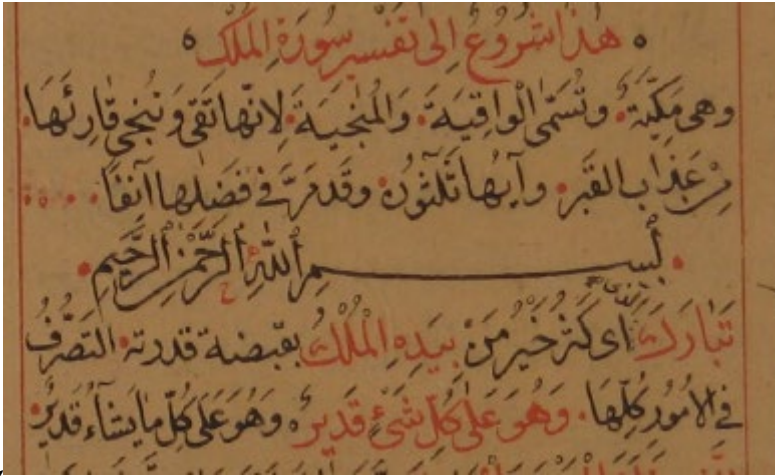
Eserin tamamlama tarihi de Yâsîn suresinin tefsir edildiği bölümün değil, Mülk suresinin sonundaki yani bizim tek eser olduğunu savunduğumuz *Tezkîr-i Nâsîn*'in sonunda verilir (97a).

Müellif hattı nüshanın 76b-77a sayfaları arası Yâsîn suresi tefsirinden Mülk suresi tefsirine geçişi sağlayan bir girizgâh gibidir. Yâsîn tefsiri bölümün sonunda, Yasin ve Tebareke (Mülk) surelerinin birbiriyle olan irtibatı ve münasebetinden bahsedilerek bir sonraki konunun bu surenin tefsiri olacağı söylenmiş, 77a'nın derkenarında yine müellif tarafından yazılan manzumede Mülk suresinin öneminden söz edilmiştir. Bütün bunlar kitabın bir sonraki konusunun Mülk suresi tefsiri olacağını, dolayısıyla Mülk suresi tefsirinin *Risâle-i Nâsîn*'in bir parçası olduğunun işaretleridir. Nitekim Mülk suresinin tefsir edildiği bölümün başlığı bir eser başlığı değil bir bölüm başlığı olduğunu teyit eder. Hiçbir kitabın adı/başlığı aşağıda görseli de verilen "Hâzâ Şurû'un ilâ Tefsîri sûreti'l-mülk" (77a) olamaz.

Müellif hattı nüshada Mülk suresi tefsirinin başladığını gösteren başlık

Eserin bir nüshasını da Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 8166 numarada tespit ettik. 2a-65b sayfaları arasındaki Konya nüshası da aynı şekildedir. Zaten aşağıda da görüldüğü gibi bu bölümden sonrasının yeni bir eser başlangıcı olmadığı da ortadadır:

Konya Bölge Yazmalar nüshasında aynı başlık ve devamı

4. İsrâfilzâde Risâlesi

Atıf Efendi Kütüphanesi 2838 vr. 146-150 arasında yer aldığı söylenen eser, gösterilen sayfalar arasında yoktur. Yine katalog kaydına güvenmekten kaynaklı bu bilgi yanlışlığı öncelikle sayfa numaralarından başlar. Zira bahsedilen risale 146-150 arasında değil 149b-150a arasında yer alır.¹⁸ İki yarım sayfadan ibaret olan "Risâle-i İsrâfilzâde" başlıklı Arapça metnin müellifimizle hiçbir ilgisi yoktur. Muhtemelen dedesinin adının -yukarıda bahsedilen- kimi

¹⁸ Müellife dair ilk çalışmayı yapanlardan biri olan Hayta da gösterilen yerde böyle bir eser olmadığını belirttiği (2008: 38) hâlde pek çok yayında bu yanlış bilgi tekrar edilmiştir. Bu sebeple burada biz de tekrarlamak istedik.

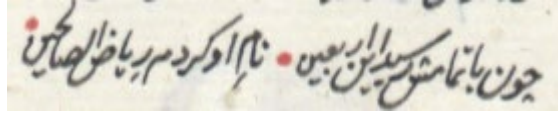
kaynaklarca "İsrâfîl" olarak gösterilmesi dolayısıyla bu metin Abdülmecîd b. Nasûh'a isnat edilmiş olmalıdır.

5. Riyâzu's-sâlimîn

Abdülmecîd Efendi ve onun eserleri üzerine yapılan hemen bütün çalışmalarda katalog kaydından kaynaklı hata doğru kabul edilerek adı *Riyâzu's-sâlimîn* olarak tekrarlanagelen eserinin adı *Riyâzu's-sâlihîn*dir. Bilinen tek nüshası Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 122 numarada kayıtlıdır. Bu yanlışlıktan ilk defa bahseden Aktürk'tür (2013:19-20). Ne var ki sonradan yapılan çalışmalarda da bu ilk yanlış tespit devam ettirilmiştir. Bir kırk hadis şerhi olan ve H. 968 (1560-1) tarihinde telif edilen Arapça eserin bu nüshası Mustafa bin Alî tarafından 27 Şevval 1070 (6 Temmuz 1660) tarihinde istinsah edilmiştir. Müellif adını mukaddimede "Hâza'z-za 'îfü'z-zelîl ve'n-naḥîfü'l-'alîl 'Abdu'l-mecîd bin eş-Şeyḥ Naşûḥ bin İsrâ'îl" şeklinde zikreder (6b). Eserini hadis ezberlemenin faziletinden bahseden hadise dayanarak yazdığını anlatan müellif, diğer kırk hadis şerhlerinde¹⁹ yaptığı gibi kırk hadisi başlıklar hâlinde işler. Önce hadis metnini verdikten sonra ravilerini yazıp şerh eden müellif, "Ḥâtimetü'l-*Erba'un*" başlıklı bitiş bölümündeki Farsça beyitlerde eserini 968 (1560-1) yılında tamamladığı adını açıkça söyler:

¹⁹ Müellifin biri Türkçe beşi Arapça olmak üzere tespit edilebilen altı kırk hadis şerhi vardır.

Ḥamdu li'llāh ol Ḥudāvend-i mübīn²⁰
Şod merā Hādī vü Mu'ṭī vü Mu'īn

Çün be-itmāmeş resīd īn Erba'īn²¹
Nām-ı ū kerdem *Riyāzu's-şālihīn* (133a)

Şu beyitle de eserin tamamlanışına tarih düşer:

Der-ān sā'at ki itmāmeş müyesser şod be-fazl u cūd²²
Nidā āmed merā tāriḥ-i ū "fazl-ı İllāhī būd"²³ (133b)

6. Risāle 'alā Ḳavli Şāhibi't-Tenkīh Faşl fi't-Ta'n

Katalog kayıtlarında ve galiba oradan naklen bazı çalışmalarda müellifin bu adda bir eserin varlığından söz edilmektedir. Varlığı ileri sürülen eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Servili 250 numarada kayıtlı mecmuanın 24b-25a sayfalarında ve aynı kütüphanenin Şehit Ali Paşa 2838 numarada kayıtlı mecmuanın 89b-90a sayfalarında yer alan iki nüshası vardır. Bu nüshaların Abdülmecīd b. Nasūh'la herhangi bir ilgisi olmadığı gibi müstakil bir eser veya risale de olmayan bu iki sayfalık metin parçası içinde bu ad veya herhangi bir eser adı da geçmez. Servili nüshasında başlığın kenarına yazılan "İsrāfilzāde" ve Şehit Ali Paşa nüshasının sonunda zikredilen "Temme kelāmu İsrāfilzāde" ibaresinden metnin

²⁰ "Allah'a hamd olsun ki o iyiyi kötüden ayırt eden Tanrı bize hidayet edici, ihsan edici ve yardımcı oldu."

²¹ "Bu Kırk [Hadis kitabı] tamamlanunca onun adını *Riyāzu's-sālihīn* koydum."

²² "[Allah'ın] fazl ve cömertliğiyle tamamlanması kolay olunca bana 'onun tarihi *fazl-ı İllāhī būd*' diye bir nida geldi."

²³ "fazl-ı İllāhī būd" ibaresi (136b) eserin tarihini vermektedir. 968 tarihi bu ibarenin üzerine rakamla da yazılmıştır.

İsrâfilzâde'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Servili nüshasının katalog bilgisine göre eser İsrâfilzâde Fahreddîn Efendi'ye aittir. Muhtemelen -*İsrâfilzâde Risalesi'*nde yapıldığı gibi- bazı kaynaklarda müellifimizin dedesinin adının İsrâfil olarak gösterilmesine istinaden eser müellifimize isnat edilmiş olmalıdır.

7. **Risâle fî Beyâni Ekâvîli's-Sikât fî Tahkîki'l-'Avâlimi mine'l-Arzi ve's-Semâvât**

Millî Kütüphane'de 06 Hk 4529/6 numarada 68b-69b sayfaları arasında yer alan ve Abdülmecîd Efendi'ye atfedilen bir eser daha vardır. Hayta tarafından bu nüshanın ayrı bir eser olmayıp *Nebzetü'n mine'l-Hakâyık'*ın bir nüshası olduğu tespit edilmiştir (2008: 41).

8. **Lübbü'l-ğavâ'id fî Halli'l-makâşid**

Eserin bulunduğu kütüphane katalogu ve oradan naklen Yazma Eserler Kurumunun dijital katalogunda Amasya Beyazıt Kütüphanesi 609 numarada kayıtlı bulunan 698 yaprak tutarındaki Arapça mensur eserin müellifi olarak Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâ'îl el-Amâsî er-Rûmî gösterilmektedir. Esasen bu eser katalogda belirtilen yaprak sayısında değildir ve mezkûr nüshanın 1b-449b sayfaları arasında ihtiva eder. Nüshanın herhangi bir yerinde bu eserin ona ait olduğuna delil teşkil edecek herhangi bir kayıt bulunmadığı gibi gerek Abdülmecîd b. Nasûh'un belli bir hacme sahip bütün eserlerinin mukaddimesinde mutlaka verdiği künyesinin yer almaması gerek eserin tertip tarzının farklılığı ve gerekse müellifin bu hacme yaklaşan başka bir eserinin bulunmaması, eserin Abdülmecîd Efendi'ye ait olma ihtimalini çok zayıflatmaktadır. Aynı adda bir eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi 2034 numarada kayıtlı olup katalogda herhangi bir müellif adı belirtilmemektedir.

9. **Ta'rifâtun Ma'rifetuhâ**

Yazma Eserler Kurumunun dijital katalogunda Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 1046/3 26b-27a'da -hiçbir anlam ifade etmeyen- böyle bir eserin varlığından söz ediliyorsa da bahse konu Arapça metin 25b-26a arasındadır. Müellif adı kayıtlı olmadığı gibi bu iki hatta bir buçuk sayfalık metin bir eser yahut risale hususiyeti göstermez. "Asıl, fer', şekk, zann, vehm..." gibi kimi tabirlerin açıklandığı mezkûr metnin Abdülmecîd b. Nasûh'a ait olduğuna dair

nüshada herhangi bir emare yoktur. Muhtemelen bu nüshada Abdülmecîd Efendi'nin başka eserleri bulunduğu için bu da kendisine isnat edilmiş olmalıdır.

10. Nüzülü's-sâ'irîn fî Ehâdîsi Seyyidi'l-mürselîn

Yazma Eserler Kurumu'nun dijital kataloğunda Konya Bölge Yazma Eserler Kurumu Kütüphanesi 8168 numarada müellifimize ait bu adda bir eserden söz edilir. Bu Arapça eser gerçekten de Abdülmecîd Efendi'ye aittir. Müellif mukaddimede kendi adını andıktan hemen sonra risalesini Muhammed ed-Dergezî'nin *Nüzülü's-sâ'irîn fî Ehâdîsi Seyyidi'l-mürselîn* adlı eserinden seçtiği hadislerle oluşturduğunu kaydeder.²⁴ Aslında bu kitap, Abdülmecîd Efendi'nin ayrı bir eseri değil *Mecma'u'l-Fezâil ve Menba'u'l-Hasâil* adlı eserinin bir nüshasıdır.

Abdülmecîd b. Nasûh'a Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler

1. Esrâru'n-necât ve'n-Necâh

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 3674/6 numarada 273b-277b sayfaları arasındaki bu küçük Arapça risale, kütüphane kataloğunda ve herhâlde oradaki bilginin doğruluğuna itimat edilerek birçok çalışmada Abdülmecîd b. Nasûh'a atfedilmiştir. Eserin eldeki tek nüshasının herhangi bir yerinde müellif adı kayıtlı değildir. Bununla birlikte risalenin yer aldığı mecmuada Abdülmecîd Efendi'ye ait altı eser daha bulunmasına ve konu ve telif tarzı bakımından müellifin diğer mensur eserlerini andırması sebebiyle yazılış tarihi belli olmayan bu eserin ona aidiyeti ihtimal dâhilindedir.

2. Lâyiha-i Rûhâniyye ve Lâmi'a-i Nûrâniyye

Eserin bir nüshası Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 3674/7 numarada 278b-279b sayfaları arasındadır. Üç sayfalık bu Farsça risalenin aslında bir adı yoktur. Kütüphane kataloğunu tertip edenler ilk cümle olan "În lâyiha'ist rûhâniyye ve lâmi'a'ist

²⁴ "El-'abdu'z-za'ifu'z-zelîlü 'Abdu'l-Mecîd bin eş-Şeyh Naşûh bin İsrâ'îl 'afa'llâhu 'anhum el-Meliku'l-celîl mine'l-kitâbi'l-müsemmâ bi-Nüzülü's-Sâ'irîn fî Ehâdîsi Seyyidi'l-mürselîn min teşânifi's-Şeyhi'l-İmâmi'l-'âlimi'l-'âmil ve'l-fâzîli'l-kâmil kutbu'l-'ârifin ve mukteda'l-fâzûlin eş-Şeyh şerefü'l-hakki ve'd-dîn Maḥmûd ed-Dergezîniyyu ḳaddesa'llâhu sırrahu's-şerîf ve rûhahu'l-laṭîf ellezî ḳad intehabe hâze'l-kitâbe'l-mezkûr..." (2a)

nürâniyye"²⁵ ibaresinden yola çıkarak bu adı vermiş olabilirler. İçerik ve tarz itibarıyla müellifin diğer Farsça eseri olan *Ravzatu'n-nasâyihi'*in özeti gibidir. Aynı gayeyle yazılmıştır ve onun gibi "cûvânâ" (ey genç!) hitabıyla gençlere yönelik olarak yazılmış bir nasihatname tarzındadır. Her ne kadar metin içinde müellifin adı geçmiyorsa da gerek mecmuadaki diğer eserlerin pek çoğunun ona ait oluşu gerek söz konusu benzeyişler bu "lâyiha"nın da -kütüphane kataloğunda kayıtlı olduğu gibi- büyük ihtimalle Abdülmecîd b. Nasûh'a ait olduğunu göstermektedir. Ancak ona aidiyetini tevsik edemediğimiz için şüpheli eserler arasında değerlendirmeyi uygun gördük.

Yazım Dili Yanlış Tespit Edilen Eserler

Menâkıbu'l-ı-kurrâ'î's-seb'a ve'ş-Şâtıbî

Müellife dair yapılan çalışmaların çoğunda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 558 numara 102b-118a sayfaları arasında yer alan bu adda Türkçe bir eserin olduğundan söz edilir. Gerçekten de müellif hattı olan ve Abdülmecîd b. Nasûh'un başka eserlerini de barındıran mezkûr risale mecmuasının belirtilen sayfalar arasında müellif tıpkı diğer eserlerinde olduğu gibi künyesini "Abdü'l-mecîd bin eş-Şeyh Naşûh b. İsrâ'îl" olarak açıklar. Ne var ki müellifin Kur'ân kıraatinden Kur'ân'ın Mekke, Medine, Şâm, Basra ve Kûfe ehline okunuşundan ve İmam Şâtıbî'nin (öl. 1194) faziletlerinden bahseden eseri Türkçe değil Arapçadır. Hatta müellif bazı Arapça eserlerinde Türkçe şiirler ve mensur kısa parçalara yer verirken telif tarihini kaydetmediği bu eserinde Türkçe tek kelime dahi yoktur.

Fî Esâmî Suveri'l-ı-Kur'ân

Abdülmecîd Efendi ve eserleriyle ilgili hemen bütün çalışmalarda Arapça olarak gösterilen ve sadece adı ve bulunduğu kütüphane bildirilen bu eser Türkçe bir mesnevidir. Bu yanlışlık, eserin sonradan dijital ortama da aktarılan katalog bilgisinde²⁶ eserin Arapça gösterilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Başlık tam olarak "Fî Medhi'n-Nebiyi Seyyidü'l-insi ve'l-cân ve fî Esâmiyy Suveri'l-

²⁵ "Bu, ruhanî bir layiha, nurlu bir parıltıdır."

²⁶ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/454623 E.T.> 13.03.2024.

Qur'an" şeklindedir. Başlığın hemen altındaki "li-Muḥarririhi'n-naḥîfi'l-'alîl 'Abdi'l-mecîd bin eş-Şeyḥ Naşûḥ ibn İsrâ'îl" alt başlığına nazaran müellif hattı olduğu düşünülebilirse de yazı, müellifin telif ettiği diğer nüshalardaki yazıdan çok farklıdır. Yazılış tarihi belli olmayan eserin bilinen tek nüshası Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 1046 numarada 29b-32a sayfaları arasındadır. Mesnevi, remel bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış olup 110 beyit tutarındadır. Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed övgüsüyle birlikte Kur'an surelerinin adlarının izahına dair bir manzumedir.

Klasik Kaynaklarda Müellife Ait Gösterilen Eserler

Esmâu'l-müellifîn'de "Abdülmeçîd bin Nasûḥ bin İsrâ'îl er-Rûmî el-Hanefî es-sûfî el-Amasî" künyesiyle madde başı yapılan müellife ait *İrşâdu't-tâlibîn fi Ta'limi'l-müte'allim* (Ta'limü'l-müte'allim tercümesi), *Tezkiretü Uli'l-elbâb* (Tefsir konulu risale), *Risâletü'l-havf ve'l-hüzn*, *Risâletü'l-felâḥ ve'l-hüdâ* (Kur'an'da geçenler), *Risâletü Fevzi'l-'azîm*, *Ravzatü'l-ezhâr ve Cennetü'l-esmâr*, *Şerḥu Pend-nâme* (Attâr'ın, manzum Türkçe), *Kıyâfet-nâme*, *Kenzü'l-fevâ'id* (tasavvuf ve ahlak hakkında; bir nüshası Yahya Efendi Kütüphanesinde mevcuttur, notuyla), *Muḥtaşaru'l-muḥtaşar* (Sekkâkî'nin *Miftâḥ*'ının üçüncü kısmından özet) (Bağdatlı 1951: 620) adlı ve konulu eserlerin günümüzde en az birer nüshası tespit edilmiştir.²⁷ Aşağıdaki eserlere ise henüz ulaşamamıştır:

Tuḥfetü'l-aḥbâb (*Câmi'ü'l-fetâvâ'dan seçmeler*)

Henüz bir nüshasına ulaşamayan bu eser Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre (2007: 480) Abdülmeçîd b. Nasûḥ, bu risaleyi Kırk Emre el-Humeydî'nin *Câmi'ü'l-fetâvâ* adlı eserinden seçme yaparak meydana getirmiştir. Eser 10 baptan oluşur ve her bapta her biri on problemi içeren on bölüm vardır. Eser, 957 yılının Cumâdelûlâ'sında (Mayıs-Haziran 1550) tamamlanmıştır.

²⁷ Osmanlı Müellifleri'nde bu eserler "Abdü'l-Mecîd bin Şeyḥ Naşûḥ" ve "Abdü'l-Mecîd bin Naşûḥ bin İsrâfîl: İsrâfîlzâde" madde başlıkları altında -iki ayrı kişiymiş gibi- gösterilen isimler arasında dağılmış durumdadır (bk. Bursalı 1333: 1/113, 354).

**El-İştîfâ fî Menâkıbi'l-Muştafâ -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem-
Riyâzu'n-nâşihîn (Türkçe)²⁸**

Son olarak araştırmalarımız esnasında ulaştığımız müellifin eserlerinin yeni nüshalarından da bahsedelim.

İrşâdu't-ţâlibîn: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 001637-I numara. 75 yp.

'Arafātu'-l-'ârifîn: Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 8166 numarada 71a-109b sayfaları arasındadır.

Bu nüsha, eseri tanıtan Hasan Yerkazan'ın belirttiği diğer iki nüshada eksik olan 27. hadisi (2018: 122) ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Söz konusu hadis Ebû Hüreyre'den rivayet edilen ve ezanın duyulduğu anda imama uyulması gerektiğine dair "İzâ uķîmeti'ş-şalât" hadisidir. Ne var ki bu nüshada da toplam 39 hadis mevcuttur; zira nüsha 40. hadisin başlığı ile biter; yani sonu tamamlanmamış bir nüshadır.

Pendnâme tercümesi: Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi Török O. 174.²⁹

Tezkîr-i Nâsîn: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 8166 numarada 2a-65b sayfaları arasındadır.

Risâletü'l-muhtaşar (Tezkiretüt-ţâlibîn ve Naşihatün li'r-râğibîn): Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 8166/2 numarada 65b-70b sayfaları arasındadır.

Esmâu'l-hüsnâ Şerhi: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 4330-I numarada 1a-27b sayfaları arasındadır.

²⁸ Bu esere dair değerlendirmemiz yukarıda yapılmıştır.

²⁹ bk. Parlatur, Hazai2007: 241).

Sonuç:

16. yüzyıl nasir ve şairlerinden Abdlmed b. Nash, din bilimleri ve tasavvuf konulu pek çok eseri Arapça ve Farsçadan tercüme etmiş, kendisi de telif sayılabilecek pek çok esere imza atmış önemli bir ilm ve edeb şahsiyettir. O, mensur eserlerinde de şiirden vazgeçmemiş, hemen bütün kitaplarını çoğu kendine ait olan Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerle süslemiştir. Arapça ilm eserlerinde de Türkçe şiirlere yer vermesi bakımından çoğu mtercimden farklı bir konumdadır. Bazı Arapça eserlerinde Türkçe manzumelere o kadar yer verir ki mesela *Kenzü'l-fev'id*'inin dili bu sebeple kataloglara "Arapça-Türkçe" olarak geçmiştir. Mecd'nin manzumeleri din-tasavvufi muhtevalı olmakla beraber tamamen klasik Türk şiiri nazım Şekilleriyle ve bu şiir tekniği çerçevesinde kaleme alınmıştır. şiir tekniğinin iki temel esası olan vezin ve kafiyyeye son derece hkim olduğunun şahidi bizzat eserleridir. Ancak bize göre onun asıl sanatkrlığı nesir sahasındadır ve kanaatimize göre o, Sinan Paşa (l. 1486) nesrinin bir sonraki asırdaki güçlü bir takipçisidir. Msecca ve murassa nesrinde secinin her türünü ustalıkla kullanmıştır. Onun esas başarısı ise bunu yaparken asıl meramını seciye ve sanata boğdurumaması olmuştur. Bu durum, özellikle edeb yönü en güçlü eserleri olarak niteleyebileceğimiz *Glzr* ve *Rhatu'l-eroh*'ta çok barizdir.

Glzr'ı neçe hazırlarken bu nisyan malulu edibimizin hayatı ve eserleri üzerine eğilince bir yandan yeni eserleriyle karşılaştığı, bir yandan da mevcut literatürde bazı hatalar tespit ettik. Eserlerinin özellikle mukaddime ve hatime bölümlerindeki kimi detayların hayatına dair bazı izler taşıdığını da fark ettik. Hl böyle olunca hem hayatına ilişkin kimi yeni bulguları paylaşmak hem de her biri ayrı emek mahsulü olan mevcut çalışmalarda tespit ettiğimiz kimi hataları -kimseyi rencide etmemeye çalışarak- tashih edip bilim kamuoyuyla paylaşmak istedik.

Abdülmecîd Efendi'nin eserlerine dair hataların önemli bir kısmının yazma nüshalar görülmeden, basılı veya dijital ortamdaki katalog kayıtlarına güvenilerek yapıldığı, bir kısmının da kataloglara da bakılmadan başka çalışmalardaki bilgilerin aynen nakledilmesi suretiyle teselsülen devam ettirildiği; doğrudan bir eseri üzerine yapılan bazı çalışmalardaki yanlışlıkların ise kısmen alt yapı yetersizliği kısmen de dikkatsizlik sonucu olduğu gözlenmiştir. Hata herkes için kaçınılmazdır. Müellif üzerine daha önce yapılan çalışmalarda olduğu gibi verdiğimiz hükümlerde bizim de yanlışlık ihtimalimiz elbette vardır ve zaten akademik çalışmalar önceki bilgileri tahkim içindir. Bu makale özelinde ifade edecek olursak, Kâtip Çelebi'den başlayarak Bağdatlı İsmail Paşa ve Bursalı Mehmed Tâhir gibi bibliyograflardan kalanların üzerine çağdaş araştırmacılar yeni bilgi ve bulgular ekleyerek müellifle ilgili zengin bir birikim ortaya koymuşlardır. Bu çalışmayla bir yandan bu zincire yeni bir halka ilave edilirken bir yandan da hazin bir ihmale uğramış bu "şair ve edib"i bu vesileyle yeniden gündeme getirmek hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, (2022a). *Amasya Tarihi*. Cilt. 7. Haz. S. Arpaguş ve Ahmet Hakkı Turabi (Ed.: S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin, (2022b). *Amasya Tarihi*. Cilt. 1-3 ve 4. Cildin bakiyesi. Haz.: Mehmet Arslan, M. (Ed.: S. Keçeci Kurt, R. O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, (2022c). *Amasya Tarihi* (Cilt. 12). Yayına Haz. Turabi, A. H. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Abdülmeçîd b. Nasûh (yz. a). *Menâkıb-ı Evliyâ*. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar No. 4027 33a-67b.
- Abdülmeçîd b. Nasûh (yz. b). *Matlabu'l-a'lâ*. Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi TY 592.
- Abdülmeçîd b. Nasûh (yz. c). *Nebzetün mine'l-Hakâyık ve Zübdetün mine'd-Dakâyık*. Millî Kütüphane Yz A 6124/10.
- Abdülmeçîd b. Nasûh (yz. d). *Râhatu'l-ervâh*. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3563/3.
- Açıl, Berat (2020). "Tosyevî'nin Tercemetü'l-Levâyih'i ve Tercüme Stratejisi". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 60, S. 1, s. 1-55.
- Akbulut, Mansur Ahmet (2020). *Abdülmeçîd bin Şeyh Nasûh bin İsrâil Et-Tosyevî'nin İrşâdü't-Tâlibîn fi-Ta'lîmi'l-Müteallimîn'i (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Aktürk, İsmet (2013). *Abdülmeçîd b. Nasûh'un Hadisçiliği ve Sürûru'n-Nâzirîn Adlı Risalesindeki Hadislerin Tahriri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Altıyaprak, İsa (2023). *Abdülmeçîd b. Nasûh Tosyevî'nin (ö. 1588) Risâle fî Tefsîri'l-Âyâti'l-Müteallika bi't-Temsîl Adlı Risâlesinin (50b-98b arası) Tahkîk ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Bağdatlı İsmail Paşa (1951). *Hadiyyât al-‘arîfîn, Asmâ al-Mu‘allifîn va ‘Âşâr al-Muşannifîn*. Haz.: Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1971). *Keşf-el-Zunun Zeyli İzâh al-maknûn fî al-zayli ‘alâ Keşf al-zunûn ‘an Asâmî al-kutubi va’l-funûn*. İkinci basılış. Haz.: Muallim Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bahadır, Savaşkan Cem (2018). “Abdülmecîd Tosyavî ve Manzum Kıssa-i Çoban’ı”. *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni 4-6 Ekim 2018 Amasya*. Ed.: M. Fatih Köksal, s. 83-92.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*. C.1. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Çolak, Fatma (2016). *Abdülmecîd Tosyavî ve “Kıyâfet-Nâme” Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Demirkazık, H. İbrahim (2015). *Abdülmecîd bin Nasûh’un Manzum Kıyâfet-nâmesi (İnceleme - Metin - Dizin)*. İstanbul: Asmaaltı Yayınları.
- Demirkazık, H. İbrahim (2015). “Mecîdî’nin Mirâciyesi”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. S. 10/8, s. 849-886. r: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8242>.
- Demirkazık, Hacı İbrahim (2022). “16. Yüzyıl Sûfî Şairlerinden Abdülmecîd bin Şeyh Nasûh’un (Mecîdî) Kıssa-i Çoban Mesnevisi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 28, s. 64-122. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3040>.
- Erbaş, Muammer (2006). “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecîd b. Eş-Şeyh Nasûh b. İsrâ’îl (ö. 973/1565) ve Eserleri”. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 24, s. 161-186.
- Erbaş, Muammer (2008). *Abdülmecid b. Eş-Şeyh Nasuh b. İsrail et-Tosyevi Tefsiru Sureti’l-İnsan -Tahlil, Tercüme ve Tahkik-*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Habîbî Ahmed bin Derviş (2020). *ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâi’l-Osmâniyye*. Hzl. Ramazan Ekinci. İstanbul: TYEK Yay.

- Hayta, Ufuk (2008). *Abdülmeçîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin* (ö. 1588) *Hayatı, Eserleri ve el-Hüdü ve'l-Felâh Adlı Tefsir Risalesinin Tahkiki*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Hayta, Ufuk, Abdülhamit Birışık (2007). "Hayatı ve Eserleriyle Abdülmeçîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru'l-Kur'ân ve Zevâhiru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 16, S. 2, s. 343-367.
- Karatay, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- Kâtip Çelebi (2007). *Keşfü'z-zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. 5 cilt. Çev.: Rüşti Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kirenci, İsmail - Davut Ağbal (2023). "Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil Amâsî'nin Makâmâtü'l-Mücevidîn İsimli Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri.". *Sosyal Bilimler Araştırmaları* 2. Ed.: Hasan Yerkazan. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, s. 267-306.
- Kol, Tülay (2019). *Abdülmeçîd bin Şeyh Nasûh Tosyevî'nin Arafâtü'l-Arifîn Adlı Kırk Hadis Tercümesi: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Kuşdemir, Orhan Fatih (2017). "Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin Hayatı, Eserleri ve 'Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn' Adlı Eseri Hakkında". *SOBİDER Sosyal Bilimlerde Araştırma Dergisi*, S. 18, s. 305-323.
- Kuşdemir, Orhan Fatih (2021). *Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî el-Amasyavî Hayatı-Eserleri ve "Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn"*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Mecdî Mehmed Efendi (2022). *Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik*. C. 2. Hzl.: Bilal Alpaydın-Fatih Odunkıran. İstanbul: TYEK Yay
- Mecmûatü'r-resâil* (yz.) Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi TY 1019.
- Mehmed Şemseddîn (1997). *Bursa Dergâhları - Yâdigâr-ı Şemsî I-II*. Hzl.: Mustafa Kara, Aadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları

- Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Özel, Recep Orhan (2018.). "Abdülmecîd B. Nasuh et-Tosyevî el-Amâsî (996/1588) ve Risâle Fî Tefsîri'l-Âyâtî'l-Müteallika Bi't-Temsîl Adlı Eserinde İşârî Yorumlar". *Osmanlı Döneminde Tefsir*. 123-147. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Pak, Süleyman (2017). "Abdülmecid b. Nasuh b. İsrail Amâsî'nin Tefsir İlmine Katkıları". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C.1. Amasya: Amasya Üniversitesi Yayını. s. 235-248.
- Pak, Süleyman (2018). "Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil Amasî'nin 'Risâletü'l-Fevzi'l-Azîm'i ve Tahkîkî." *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. VI, S. 11, s. 81-117.
- Parlatır, İsmail – Györgi Hazai (2007). *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları Kataloğu*. İstanbul: TÜBA Yayınları.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra (2016). "Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin 'Fezâilü'l-İlm ve'l-Âlim' Adlı Risâlesi ve Transkripsiyonu". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler C. XX*, S. 66, s. 269-288.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra (2016). "Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Münâcâtü Levâhibi'n-Necât Adlı Risalesi". III. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri"*, s. 170-178.
- Polat, Emanullah (2014). "Tosyevî'nin 'el-Havf ve'l-Hüzün' adlı Risâlesinin Tahkîki ve Değerlendirilmesi." *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 3, s. 183-204.
- Sakar, Ekrem (2016). *Abdülmecid b. Nasuh Tosyevî ve Matlab-ı A'lâ Adlı Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Sakar, Ekrem (2023). *Abdülmecîd b. Nasûh Tosyevî'nin Matlab-ı A'lâ Adlı Eseri İnceleme - Metin*. Ed.: Fahri Çakan. Konya: Palet yayınları.

- Samancı, Metin – H. İbrahim Demirkazık (2023). “Me’debü’l-Fuzalâi’l-‘Ârifîn: Abdülmecîd bin Şeyh Nasûh et-Tosyevînin (ö. 1588?) Dört Büyük Halife Menakıbnamesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 30, s.443-485. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3170>.
- Schmidt, Jan (2000). *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. C. I, Leiden: Leiden University Library.
- Taşköprülüzâde (1985). *Eş-şakâ’îku’n-Nu’mānīye fî ‘Ulemā’i’d-Deoleti’l-‘Osmānīye*. İnceleme ve notlarla neşreden: Ahmed Subhi Furat. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Toruk, Turgut (2010). *Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. Ali Et-Tosyevi ve Pend-i Attar Tercümesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Uluğ, Harun (2009). *Abdülmecîd b. Eş-Şeyh Nasûh b. İsrail’İN el-Hüdâ ve’l-Felâh’ Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tanıtımı*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yerkazan, Hasan (2018). “Abdülmecid b. Nasûh et-Tosyavî el-Amâsî (ö. 996/1588) ve ‘Arafâtü’l- ‘Ârifîn İsimli Eseri”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, s. 119-157. <https://doi.org/10.18498/amaufd.503927>.
- Yerkazan, Hasan (2018). “Abdülmecid b. Nasûh’un Tezkîrû’n-Nâsîn Fî Tefsîri Sûret-i Yâsîn ve Tefsîru Sûreti’l-Mülk İsimli Eserlerindeki Manzûm Hadîs Tercümeleri”. *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni 4-6 Ekim 2018 Amasya*. Ed.: M. Fatih Köksal, s. 351-366.

řair Bir Selçuklu řehzadesi: Melik Togaňah ve Sikkeleri

Sadi S. KUCUR

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5233-6153> ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

skucur@marmara.edu.tr

Atıf Bilgisi: Kucur, Sadi S. "řair Bir Selçuklu řehzadesi: Melik Togaňah ve Sikkeleri". *Divan Edebiyatı Arařtırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 691-716. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1437909>.

Geliş Tarihi	16.02.2024
Kabul Tarihi	18.04.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Teşekkür: The British Museum, Sikke ve Madalya Bölümü Müdürü Tom Hockenfull ile Orta Doğu Sikkeleri eski sorumlusu (Emekli) Dr. Vesta S. Curtis'e koleksiyonlarında bulunan iki sikkenin fotoğraflarını yayınlamama izin verdikleri için teşekkür ederim. Eski Yüksek Lisans tez öğrencim Bülent Kaçın'a da katkıları için müteşekkirim.

ÖZET

Büyük Selçuklu şehzadelerinden, Sultan Alp Arslan'ın oğlu Melik Togansah'ın şiire düşkün olduğu, şairleri sevdiği hatta kendisinin de şiir söylediği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda onun hayatıyla ilgili birkaç rivayet dışında siyasî faaliyetlerine ilişkin nerdeyse hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Alp Arslan tarafından Herat melikliğine tayin edilmişse de bir süre sonra yerine başka birisinin gönderildiği kaydedilmektedir. Sultan Melikşah tahta çıktığı zaman ise onu tekrar Herat'a göndermiştir.

Vaktiyle M. Fuad Köprülü onun hakkında iki kaynağın verdiği malumattan başka bilgiye rastlanmadığını yazmıştır. Mehmet Altay Köymen ise onun hakkında bu iki kaynaktan başka üç kaynaktan daha kayıt bulunduğunu tespit etmiş ve bunları yayımlamıştır. Bu makalede söz konusu eserlerdeki kısıtlı bilgiler dışında hakkında daha önce tanıtılmayan ve değerlendirilmeyen Melik Togansah'ın bizzat darb ettirdiği sikkeler ışığında onun siyasî hayatı biraz daha aydınlatılmaya çalışılmıştır. Darb ettirdiği sikkelere göre, onun 465 (1072) – 466 (1073-74), 468 (1075-76) - 473 (1080-81) ve 475 (1082-83) yıllarında Herat, 474 (1081-82) yılında ise Mervu'r-Rûd hakimi olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Togansah, Büyük Selçuklular, Herat, Mervu'r-Rûd, Selçuklu sikkeleri.*

A Poet Prince of Seljuks: Malik Toghanshah and His Coins

Sadi S. KUCUR

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Faculty of Humanities and Social Sciences, History
Department, Department of Medieval History, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5233-6153> ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

skucur@marmara.edu.tr

Citation: Kucur, Sadi S. "A Poet Prince of Seljuks: Malik Toghanshah and His Coins". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 691-716. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1437909>.

Date of Submission 16.02.2024
Date of Acceptance 18.04.2024
Date of Publication 01.07.2024
Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Thanks: Tom Hockenhull, Director of the Coins and Medals Department, The British Museum, and Dr. (Retired), former head of Middle East Coins. I would like to thank Vesta S. Curtis for allowing me to publish photographs of two coins in their collection. I am also grateful to my former Master's thesis student Bülent Kaçın for his contributions.

ABSTRACT

It is known that Malik Toghanshah, one of the Great Seljuk princes and the son of Sultan Alp Arslan, was fond of poetry, loved poets and even wrote poetry himself. However, apart from a few rumors about his private life, there is not much information about his political life in the sources. Although he was appointed as the governor of Herat during his father's lifetime, it is recorded that another governor was sent there for a while. Sultan Malikshah sent him back to Herat when he ascended the throne.

M. Fuad Köprülü once wrote that there is no information about him other than the information given by two sources. Mehmet Altay Köymen, on the other hand, found that there were three other sources about him and published them. In this article, apart from these sources, the dinars minted by Malik Toghanshah, which have not been introduced and evaluated before, are introduced and his political life is tried to be illuminated a little more. According to those coins it has been confirmed that he ruled in Herat in years 465 (1072) – 466 (1073-74), 468 (1075-76) - 473 (1080-81) and 475 (1082-83) and in Marw al-Rûd in 474 (1081-82)..

Keywords: *Toghanshah, Great Seljuks, Herat, Marw al-Rûd, Seljuks coins*

Giriş

Sâsânî İmparatorluğunun siyâsî ve kültürel mirasını tevarüs eden Doğu İslâm devletleri tabii olarak, Fars dili ve bürokrasisinin yoğun etkisi altında kalmışlardır. Keza bozkırdan Horasan'a gelip burada devlet kuran Selçuklular da bu hâkim unsurun çekim alanından uzak kalamamışlardır. Nitekim bürokraside tecrübeli Fars kökenli devlet adamları ve memurlar istihdam edildikçe; Farsçanın resmî yazışma (diplomatik) dili olması da doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Nüfuz alanı bununla da sınırlı kalmayan Farsça, Sultan Melikşah döneminden itibaren saray muhitlerinde edebî dil olarak da etkili olmaya başlamıştır. Öyle ki devrin önde gelen şairlerini himaye eden sultan ve melikler, saray meclislerinde onlarla vakit geçirmeyi; şairler de onları metheden şiirler söylemeyi ve yazmayı adet edinmişlerdir.¹ Bununla birlikte Farsça şiir yazan Türk asıllı şairler, şiirde Gazneli muhitindeki *sebk-i Türkistânî / Horasânî* gibi bu muhitte de *sebk-i Irâkî / Selçûkî* adı verilen yeni bir tarz oluşturdular.² Bu vasat, sultan ve şehzadelerden bazılarının da şiire meyletmelerine zemin hazırladı. Nitekim kaynaklarda onların Farsça yazdıkları şiirlerden örnekler yer almaktadır.³ Söz konusu şair şehzadelerden biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan Sultan Alp Arslan'ın oğlu Togaşah'tır.

M. Fuad Köprülü⁴ Selçuklu tarihinin edebî kaynaklarına örnek verirken Fars edebiyatına çok meraklı olan Togaşah'ın adının Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Makale*'siyle Ezrakî'nin *Dîvân*'ından başka hiçbir tarihî kaynaktan geçmediğini yazmaktadır. Akabinde Mehmet

---

¹ Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilgi*, 17 (Bahar 2001), s. 55-70; Adnan Karaismailoğlu, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri* (25-26 Nisan 1995), Konya 1996, s. 133-139; Sadık Armutlu, *Büyük Selçuklu Şiiri*, İstanbul: Selenge Yayınları 2021, s. 18-28; G. E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuq Turks Poetry as a Source for Iranian History*, Abingdon: Routledge 2009.

² Kartal, *agm*, s. 64-65; Armutlu, *age*, s. 29-30.

³ Bkz. Osman G. Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2 (Sonbahar 2014), s. 39-67.

⁴ "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27 (Temmuz 1943), s. 448-449.

Altay Köymen,⁵ Togaşşah hakkında Sıbt İbni'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân'ı*, Avfi'nin *Lübâbü'l-Elbâb'ı* ve Mu'înü'd-dîn İsfizârî'nin *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâfi Medîneti Herât* adlı eserlerinde bulunan bilgileri yayımlamıştır.

Bunlardan başka iki kaynakta daha Togaşşah hakkında kayda rastlanmaktadır. Bunlar Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ'sı*⁶ ile Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuarâ'sı*⁷ dır. Böylece Fars edebiyatına meftun olduğu anlaşılan bu şehzâde hakkındaki müktesebat biraz daha genişletilmiş oldu. Bununla birlikte söz konusu kaynaklarda Togaşşah'ın siyasî faaliyetlerinden ziyade, şiire olan ilgisi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla Togaşşah'ı daha fazla tanıyabilmek için yazılı kaynaklara ek olarak onun darb ettirdiği sikkeleri de incelemek gerekir. Zira tarih araştırmalarında genellikle ihmal edilen sikkeler tarihin, dolayısıyla Togaşşah'ın siyasî hayatının aydınlatılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Bilindiği üzere, Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın yanı sıra; eyalet ve vilâyetlere *melik* unvanıyla vali olarak tayin edilen şehzadeler de hiyerarşik mevkilerini, hükümdarla tâbiyet ilişkilerini ifade edecek şekilde sikkeler bastırabiliyorlardı. Keza Melik Togaşşah da 465 (1072) – 466 (1073-74), 468 (1075-76) - 473 (1080-81) ve 475 (1082-83) yıllarında Herat'ta, 474 (1081-82) yılında ise Mervü'r-Rûd'da; bazıları düşük ayarlı olan dinarlar bastırmıştır.⁸ Ayrıca darp

⁵ "Selçuklu Hükümdarı Togaşşah", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1968, s. 397-401.

⁶ Mîrhând Muhammed bin Hâvendşah bin Mahmûd, *Ravzatu's-Safâ fî Sîretü'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2018.

⁷ Devletşah b. Alâü'd-devle Bahtîşâhî el-Gâzî es-Semerkindî, *Kitâb-ı Tezkiretü'ş-Şuarâ*, nşr. Edward G. Browne, London – Leide: Luzac & Co. – E. J. Brill 1901; Devletşah, *Şair Tezkireleri Tezkiretü'ş-Şuarâ*, trc. Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık 2011.

⁸ Togaşşah'ın darp ettirdiği sikkeler hakkında Mısır'da bir makale yayınlanmıştır: Ahmed Muhammed Ebû Haşîş Desûkî, "Nukûdu Toğan Şah Hâkimi's-Selâcikatı fî Vasati Horasan (465-475 H / 1072-1082 M)", *Mecelletu Merkezi'l-Meskûkâti'l-İslâmiyye (JINCE)*, 2 (Kahire 2019), s. 25-54. Bu makalede benim göremediğim Tübingen Üniversitesi FINT ile Hamburg Üniversitesi Koleksiyonlarındaki dinarlar da yayımlanmıştır. Bu araştırmada ise söz konusu dinarların başka koleksiyon veya yayınlardaki örneklerinden faydalanılmıştır. Yazar Desûkî'nin

tarihi ve yeri okunamayan gümüş dirhem örnekleri de bulunmaktadır.

Söz konusu sikkeler üzerinde yer alan tüm metinler, bu dönemin geleneğine uygun olarak kûfî hat ile yazılmıştır. Dinî metinler de Abbâsî halifelerinin ve onları örnek alan çağdaşı diğer Sünnî İslâm devletlerinkinden farklı değildir. Ön yüzde, ortada *Lâ ilâhe illa'llahu vahdehû lâ şerîke leh*, dış çevresinde *el-Kur'ân*, XXX, 4-5. âyet, arka yüzde, ortada *Muhammedün Rasûlu'llah*, çevrede ise *Muhammedün Rasûlu'llah + el-Kur'ân*, X, 33. âyet yer almaktadır. Bunların yanı sıra düzensiz bir şekilde, ön veya arkada üstte, *Li'llâh*, 'Adl veya *Feth* ibare veya kelimeleri yazılıdır. Abbâsî halifesinin lâkabı 465 tarihli dinarda önyüz sağ ve solda, 466 tarihli dinarda ise arka yüz ortada (*el-Kâim bi-Emri'llah*); 468 ve sonraki darplarda arka yüz ortada (*el-Muktedî bi-Emri'llah*) bulunmaktadır (bkz. Ek 1).

Sikkeleri darb ettiren Togaşah'ın ismi ön yüzde ortada altta, künye ve lâkapları sağ ve solda; tâbi olduğu Sultan Melikşah'ın isim ve lâkapları ise arka yüzde ortada yer almaktadır. Ancak Togaşah'ın sikkelerinde *melik* unvanını kullanmaması dikkat çekici bir durumdur. 465-469 tarihli dinarlarında sadece adı yer almakta, sonraki dinarlarında ise *Ebu'l-Fevâris* künyesi ve *Şemsü'd-devle* lâkabı da bulunmaktadır. 474 tarihli Mervu'r-Rûd dinarında ise bunlara ilâve olarak *Fahri'l-ümerâ* lâkabı eklenmiştir. Darp yeri ve tarih cümlesi ise önyüz iç çevrede bulunmaktadır: *Bi'smi'llah. Duribe bi-..... (Herat / Mervu'r-Rûd) senete ..... (Arapça yazı ile tarih)*. Başka bir dikkat çekici husus ise; Türkiye Selçukluları haricindeki Selçuklu paralarının çoğunda görülen ok-yay alâmetine Togaşah'ın sikkelerinde rastlanmamasıdır. 465 ve 469 tarihli dinarlarında, ok-yay yerine arka yüz üstte ortası delik iki iri nokta arasında beş köşeli yıldız tasviri, 466 ve 468 tarihli de benzeri tasvirler bulunmaktadır. Ayrıca bazı dinarların üst, sağ ve sol taraflarında bir anlamının olup olmadığı bilinmeyen, muhtemelen boşlukları

---

görmediği 466, 468, 469, 470, 473 ve (47)5 tarihli Herat dinarları ile tarihleri okunamayan dirhemler tanıtılmıştır. Desûkî, darp yeri adının Merv'den sonraki kısmı okunamayan dinarı (Zeno.ru, nr. 107893), 474 Mervu'r-Rûd dinarıyla aynı özellikte olduğu halde Merv darplı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca söz konusu makalede sadece numismatik açıdan değerlendirilen sikkelerin Togaşah'ın siyasi hayatını tespite katkısı ele alınmadığı gibi, onun şiir ve şairlerle ilişkisi de hiç bahis konusu edilmemiştir.

doldurmak için çizilen desenler bulunmaktadır. Dirhemlerinde Togaşah'ın adı ile lâkabının kısaltılmış hali olan *Fahr* kelimesi yazılıdır. Metbûu Melikşah'ın ise sadece adı yazılıdır, metinler hepsinde aynıdır. Dirhemler iki tip olup bunlarda ön ve arka yüz sağda güç alâmeti olarak iki farklı kılıç tasviri yer almaktadır. Dirhemlerin kenarları düzensiz olduğu için darp yeri ve tarihleri okunamamaktadır. Dinarlarda bulunan ayetlerin ise dirhemlerde bulunmadığı anlaşılmaktadır (bkz. Ek 1).⁹

Bilindiği üzere Sultan Alp Arslan, 458 (1066) yılında oğlu Melikşah'ı veliaht ilan ettikten sonra ÷lke topraklarının idaresini hanedan mensupları arasında taksim etmişti.¹⁰ Bu sırada Herat halkından, “hoş olmayan bir şekilde” yaşadığı ifade edilen, Tuğrul Beğ'in amcası (Musa) Yabgu hakkında şikâyetler gelmekteydi. Bunun üzerine sultan onu uzaklaştırıp Herat'ı oğlu Togaşah'a¹¹ verdi.¹² Kaynaklarda Togaşah hakkındaki ilk kayıt budur. Ancak bundan sonra babasının 465 (1072) yılında vefatına kadar burada Zahîrû'l-m÷lk Ebû Nasr Sa'îd Muhammed en-Nîşâbûrî'nin valilik yaptığı kaydedilmekte,¹³ Togaşah'ın ise bu sırada ne yaptığı bilinmemektedir. Melikşah tahta geçince, kardeşi Togaşah'ı tekrar Herat'a tayin etmiştir.¹⁴ Nitekim Togaşah ilk dinarını bu yıl darb

⁹ American Numismatic Society Koleksiyonunda 14 adet dirhem bulunmaktadır: https://numismatics.org/search/results?q=toghanshah%20AND%20imagesavailable%3Atrue%20AND%20department_facet%3A%22Islamic%22&lang=tr (16.12.2023).

Veb sayfasında bu dirhemlerin tarihi tahminen 476 olarak verilmektedir. Ancak dirhemlerde darb tarihleri okunamadığı gibi bu yıl basılmış dinarı da yoktur. Zaten kaynaklardaki onunla ilgili kayıtlara göre Togaşah'ın bu yıl hapiste olduğu, belki de vefat etmiş olabileceği dikkate alındığında bu darb tarihinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, trc. notlar ve açıklamalar Abd÷lkerim Özeydin, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2022, s. 99; Mîrhând, *age*, s. 105.

¹¹ *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, tercüme ve notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Ankara 2014, s. 22.

¹² Mîrhând, *age*, s. 105.

¹³ Mu'înü'd-dîn Muhammed-i Zemcî İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâfi Medîneti Herât*, nşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmam, I, Tahran 1338hş, s. 389

¹⁴ İsfizârî, *age*, s. 389; Köymen, agm, s. 398. Osman Turan (*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötügen Neşriyat A.ř., 2005, s. 199) kaynak vermeden

ettirmiş; fakat bu parada kendisi için unvan ve lâkap kullanmayıp metbûu Sultan Melikşah'ı ise *Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn* lâkabıyla zikretmiştir (Tablo 1).

Cihan Piyadeoğlu,¹⁵ tarih vermeyen İsfizârî'ye dayanarak Sultan Alp Arslan'ın (meliklik döneminde 450/1058 yılında) Herat'a hakim olduğunu, daha sonra da oğlu Togaşah'ı buraya gönderdiğini ve bu olayın 450 yılından önce gerçekleşmiş olabileceğini ifade etmektedir. Kendisinin de belirttiği gibi Alp Arslan meliklik döneminde 450, 452 (1060) ve 455 (1063) yıllarında Herat'ta para bastırmıştır.¹⁶ Piyadeoğlu, Musa Yabgu da 446 (1054-55) yılında burada para bastırıldığına göre Togaşah'ın Herat hakimiyeti bu tarihten sonra gerçekleşmiş olmalıdır, demektedir. (Musa) Yabgu'nun bastırıldığı son Herat dinarları 447¹⁷ (1055-56) ve 448¹⁸ (1056-57) tarihli olduğuna göre, bu görüşün tarih aralığının 448-450 olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak kaynaklarda bu görüşü, yani Togaşah'ın bu kadar erken tarihte Herat hakimi olduğunu destekleyecek bir kayda rastlanmamaktadır. Aksine Togaşah hakkındaki ilk kayıt 458 yılı sonrasına aittir, hatta onun Herat'ta darb ettirdiği sikkelerin ilkinin tarihi de daha ileri bir tarih olan 465'tir. (Musa) Yabgu'nun meliklik ve Alp Arslan'ın sultanlık döneminde ve Togaşah'ın bu şehirde darb ettirdiği sikkeleri dikkate aldığımızda onun 465 (1072) - 466 (1073-74), 468 (1075-76) - 473 (1080-81) ve 475 (1082-83) yıllarında Herat, 474 (1081-82) yılında ise Mervu'r-Rûd hakimi olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Sultan Melikşah'ın kardeşi Togaşah'ı Hemedan'a melik tayin ettiğini yazıyor ise de bu bilginin kaynağı tespit edilememiştir.

¹⁵ Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul: Kronik 2023, s. 51-52.

¹⁶ Alp Arslan sultanlık döneminde de Herat'ta saltanatı süresince (455-465), 463 ve 464 yılı hariç her yıl sikke darb ettirmiştir (Coşkun Alp tekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971), s. 471, 474, 477, 481; Tirkeş Hocaniyazov, *Katalog Monet Gosudarstva Velikikh Sel'dzhukov*, Aşhabad 1979, s. 29-37).

¹⁷ S. Album, List 218, 1 October 2006, Item nr. 53145.

¹⁸ Zeno.ru, 235257, 231319; S. Album, 35, 13 September 2019, lot 1217.

Sultan Melikşah 467 (1074-75) yılında Herat vilâyetiyle Gûr ve Garcistan'ın idaresini kardeşi Melik Böripars'a vermiştir.¹⁹ Togaşah'ın bu yıl darb ettirdiği bir sikkeye rastlanmaması bu kaydı doğrulamaktadır. Bu durum Togaşah'ın aynı tarihte kaynaklara yansımamakla beraber; başka vilâyete tayin edilmiş ya da isyan gibi bir sebeple azledilmiş olabileceği ihtimallerini akla getirmektedir.

Togaşah, 465-469 yılları arasında (467 yılı hariç) bastırđıđı sikkelerde kendisi için unvan ve lâkab kullanmamış; metbûu Sultan Melikşah'ı ise sadece *Mu'izzü'd-dünya ve'd-dîn*, *Rüknü'l-İslâm* veya *Celâlü'd-devle* lâkablarından biriyle zikretmiştir. Tarihi muhtemelen 470 olan dinarda ise, kendisini *Ebu'l-Fevâris* künyesi ve *şemsü'd-devle* lâkabıyla; Melikşah'ı *es-Sultanü'l-Mu'azzam* unvanı ve *Mu'izzü'd-dünya ve'd-dîn* lâkabıyla zikretmiştir. 471, 472, 473 ve 475 tarihli Herat darplı dinarlarında da kendisini ve metbûu Sultan Melikşah'ı aynı şekilde ifade etmeye devam etmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Melik Togaşah'ın Darbettirdiği Sikkelerin Listesi

Darp Yılı	Darp Yeri	Değer Birimi	Darbettiren	Metbûu
465	Herat	Dinar	Togaşah	Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn Melikşah
466	"	"	"	Rüknü'l-İslâm Melikşah
468	"	"	"	Celâlü'd-devle Melikşah
469	"	"	"	Rüknü'l-İslâm Melikşah
469	"	"	"	Celâlü'd-devle Melikşah
470 (?) ²⁰	"	"	Ebu'l-Fevâris şemsü'd-devle Togaşah	es-Sultanü'l-Mu'azzam Mu'izzü

¹⁹ Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali ibn Nâsır ibn 'Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, trc. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999, s. 41; Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş - Farsça metin - Türkçe tercüme)*, doktora tezi, MÜTAE, İstanbul 2014, s. 115; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2011, s. 126, 133.

²⁰ Tarihi tahminen 470 olarak okunan ve darp yeri silik başka bir dinarda, Togaşah'ın isminin bulunduğu ön yüzde sağ ve soldaki yazılar *Cemâlü / 'l-mille* şeklinde okunmuştur. Bu ibare, Melikşah'ın lâkabı olduğu için onun adının bulunduğu arka yüzde yer alması gerekirdi. Ayrıca sikkede Abbâsi halifesinin lâkabının da bulunmamasına bakılarak, bu ibarenin yanlış okunduğu; doğrusunun ise 465 Herat dinarlarında olduğu gibi, halifenin lâkabının olması

				'd-dünya ve'd-dîn Melikşah
471	"	"	"	"
472	"	"	"	"
473	"	"	"	"
474	Mervu'r- Rûd	"	Ebu'l-Fevâris Şemsü'd- devle Fahrü'l-ümerâ Togaşah	Sultânü Dîni'llah Mu'înü Halifeti'llah Melikşah
(47)5	Herat	"	Ebu'l-Fevâris Şemsü'd- devle Togaşah	es-Sultanü'l-Mu'azzam Mu'izzü 'd-dünya ve'd-dîn Melikşah
xxx	(Herat?)	Dirhem	"	Melikşah

Togaşah'ın 474 (1081-82)'de Mervu'r-Rûd ve 475 (1082-83)'te Herat'ta darb ettirdiği dinarlarda diğeri bir husus dikkat çekmektedir. Bu sikkelerde Togaşah kendisini *Ebu'l-Fevâris* künyesi ve *Şemsü'd-devle Fahrü'l-ümerâ* lâkaplarıyla anarken; Sultan Melikşah'ı, onun kendi bastırıldığı dinarlarında bile kullanmadığı şu unvanlarla ifade etmektedir: *Sultânü Dîni'llah Mu'înü Halifeti'llah*. Melikşah için aynı unvanı, 473 (1079-80) ve 475 (1082-83) tarihli Belh dinarlarında Melik Tekiş,²¹ 483 (1090-91) yılında ise Burhânü'd-devle Mahmud (b. Alp Arslan ?)²² kullanmıştır. Bu unvanın tercihinde sultana tâbiyetinin ifadesinin yanı sıra; Abbâsî Halifesi el-Muktedî bi-Emri'llah'a bir mesaj verilmek istenmesinin de etkisi olabilir. Sultan Melikşah kendisi bu unvanları kullanmasa da tâbi meliklerin kendisini böyle

gerekir. Eğer tarihi doğru okunmuş ise halifenin lâkabının *el-Muktedî / bi-Emri'llah*; tarihi 465-466 ise *el-Kâim / bi-Emri'llah* olması gerekir. Sikkenin fotoğrafı görülemediği için, daha kesin bir görüş ifade etmek mümkün olamamıştır (Gilles Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Les Saljuqs et Leurs Successeurs*, Paris 1985, s. 65-66, nr. 93).

²¹ Stephen Album, sale 11, 16 Sep 2011, lot 523; Zeno.ru, 229806. Melik Tekiş Arslan'ın 476 Herat, Belh ve Vervarlic dinarlarında da Melikşah *Sultânü Dîni'llah* unvanıyla anılmaya devam edilmiştir (St. James's, 61, 11 June 2022, lot 16; Zeno.ru, 262980; Stephen Album, 36, 23 Jan 2020, lot 727).

²² Florian Schwarz, *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh und die Landschaften am Oberen Oxus*, XIVc Hurasan III, Tübingen – Berlin: Ernst Wasmuth Verlag 2002, s. 94-95.

bir unvanla anmalarından herhalde memnun olmuştur (bkz. Tablo 1).

Sultan Melikşah'ın 474 (1081-82) yılında²³ isyan eden diğer kardeşi Melik şihâbü'd-dîn Tekiş Arslan'ın ele geçirdiği yerler arasında Mervu'r-Rûd da bulunmaktaydı. Ancak isyan bastırılınca Tekiş buraları terk etmek zorunda kalmıştı.²⁴ Togaņřah 474 (1081-82) yılında Mervu'r-Rûd'da sikke bastırđına göre, Sultan Melikşah'ın, Tekiş'ten geri alınan bu vilâyeti ona tevcih etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Melik Tekiş bu isyan sırasında Sultan Melikşah'ın bazı askerlerini esir aldı. Bu esirlerin iki taraf arasında arabuluculuk teşebbüsüyle barış sağlandı. Sultan Melikşah Belh'ten ayrılıp Serahs'a yaklaştığı sırada "bu beldelerin sahibi" olduğu belirtilen kardeşi Togaņřah tarafından karşılıandı. Bu hadisenin Togaņřah'ın Serahs ile aynı bölgede bulunan Mervu'r-Rûd hakimi olduğu yılda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu karşılamada sultana hediyeler sunup bağlılığını gösteren Togaņřah, sultanın huzurunda sarhoş olup haddi aşan sözler sarf etti. Ona "Ey sultan, sen ancak sana karşı çıkıp isyan edene lütuf ve ihsanda bulunuyorsun, sana yaklaşana ise hiç bir şey vermeyip onları ihsanlarından yoksun bırakıyorsun, yani Tekiş ile ben gibi" dedi. Onun bu sözleri üzerine sultan gazaba geldi ve onu tutuklattı sonra da Isfahan'a gönderdi.²⁵ Başka bir kaynaktan ise Togaņřah'ın isyana, zulüm ve fesada tevessül ettiği, âlimleri öldürdüğu ve zalimleri koruduğu için azledilip İsfahan Kalesi'nde hapsedildiği kaydedilmektedir.²⁶ Daha sonra Melikşah, Togaņřah'ın annesi, çocukları ve mallarının bulunduğu kaleye bir mektup

²³ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, XIX, nşr. Muhammed Enes el-Hınn – Kâmil Muhammed el-Harrât, Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye 2013, s. 356-357; Aynı yazar, *age*, seçme, trc. ve değerlendirme Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011, s. 237-238; Ahmed b. Mahmud, *age*, s. 139. Diğer bazı kaynaklarda (al-Bondari, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, İstanbul: Türk Tarih Kurumu 1943, s. 70; İbnü'l-Esîr, *age*, s. 125) Melik Tekiş'in ilk isyanı 473 yılında olmuş gibi görünüyorsa da; olayların seyrinden 474 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, s. 125; Ali Öngül, "Tekiş b. Alp Arslan", *Tarih Dergisi*, 1995-2000 Fikret İşiltan Hatıra Sayısı, İstanbul 2000, s. 326.

²⁵ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *age*, XIX, nşr., s. 369; Aynı yazar, *age*, trc., s. 249-250.

²⁶ İsfizârî, *age*, I, s. 389; Köymen, agm, s. 399-400; Turan, *age*, s. 205.

göndererek teslimini istedi. Melikin annesi önce buna yanaşmadı ise de sonra mecbur kalarak teslim etti.²⁷

Bütün bu olaylar Melik Tekiş'in isyanından sonra muhtemelen 475 (1082-83) yılında, Togaşah'ın Herat'ta para bastırıldığı tarihten sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü bu tarihten sonra darp edilmiş başka sikkesi yoktur. Onun hapisten çıkıp çıkamadığı ve vefatı hakkında da kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İbnü'l-Adîm²⁸ ve ondan naklen Zehebî,²⁹ Haleb valisi Aksungur'un es-Sultan (!) İdris b. Togaşah'ın dadısıyla evlendiğinden bahsetmektedir. Diğer kaynaklara göre,³⁰ Aksungur, Sultan Melikşah'ın dadısıyla evlenmiştir. Ancak bu kayıt muhtemelen Togaşah'ın İdris adlı bir oğlunun mevcut olabileceğini tespit bakımından önemlidir. Ayrıca Melikşah'ın çok sevdiği ve yanından ayırmadığı dadısını Togaşah'ı hapsedikten sonra onun oğlu İdris'in yetiştirilmesi için görevlendirmiş olabileceği de düşünülebilir.

XV. yüzyıl tezkire müellifi Devletşah'ın³¹ Melik Togaşah'ı sultan unvanıyla anması ve dedesi Çağrı Beğ'in kardeşi Tuğrul Beğ'i de onun dayısı olarak zikretmesi doğru değildir. Keza müellifin Togaşah'ın hükûmet merkezinin Nişabur olduğunu söylemesine

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, XIX, nşr., s. 369; Aynı yazar, *age*, trc., s. 250 (Arapça metinde "onun annesi" ifadesindeki Togaşah'ı işaret eden zamir, tercümede yanlışlıkla Tekiş'e ait olarak aktarılmıştır.); Köymen, agm, s. 400.

²⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, neşr. el-Mehdiyyu İdu'r-Ravâdiyye, IV, Londra: el-Furkan 2016, s. 541; Aynı yazar, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Heleb (Seçmeler)*, çev., notlar ve açıklamalar Ali Sevim, Ankara: TTK 1982, s. 62, 212. Ancak İbnü'l-Adîm, Aksungur'un biyografisinin devamında onun eşinin Sultan Melikşah'ın dadısı olduğunu yazmaktadır (İbnü'l-Adîm, *Buğye*, neşr. s. 550; Aynı yazar, *Buğye*, çev., 70).

²⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-'Alâm*, neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, XXXIII, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1994, s. 201.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, s. 143; İbnü'l-Adîm, *Buğye*, neşr. s. 550; Aynı yazar, *Buğye*, çev., 70; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)*, seçme, terc. ve değerl. Ali Sevim, Ankara: TTK 2014, s. 65; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2011, s. 156 (Bu eserde dadının Aksungur'un eşi olduğundan bahsedilmemektedir).

³¹ Devletşah, *age*, nşr., s. 72-73; Devletşah, *age*, trc., s. 121-122; Köymen, agm, s. 397.

bakılacak olursa Melik Togaşah b. Alp Arslan'ı, bir asır sonra Nişabur'a hâkim olan Togaşah b. Müeyyed ile karıştırdığı da anlaşılmaktadır.

Togaşah'ı Selçuklu şehzadeleri arasında öne çıkaran asıl özelliği, onun şiire ve şairlere olan düşkünlüğüdür. Nizâmî-i Arûzî'ye³² göre, Selçuk oğullarının hepsi şiir severlerdi; ama hiçbirisi Togaşah kadar şiire düşkün değildi. Rivayete göre o, sohbeti ve birçok şeyi şiir aracılığıyla yapardı. Onun nedimleri Emîr Ebû Abdullah Karşî, Ebû Bekr Ezrakî, Ebû Mansûr-ı Bâ Yûsuf, Şücâî Nesevî, Ahmed Bedîhî, Hakîkî ve Nesîmî gibi şairlerdi. Genç hükümdar Togaşah'ın bir gün şair nedimlerinden Ahmed Bedîhî ile *nerd* (tavla) oynarken yenilince çok kızdığı, zaman zaman elini kılıcına götürdüğü ancak Şair Ezrakî teselli için iki beyit³³ söyleyince öfkesinin yatıştığı, memnuniyetinden şairin gözlerinden öptüğü nakledilmektedir. Togaşah'ın 500 dinar getirtip şairin ağzını altınla doldurduğu hatta başka bir beyti için de aynı gece abartılı olsa da iki defa 20.000 yuvarlak saf altın dinar bağışladığı³⁴ ifade edilmektedir. Ezrakî'nin *Dîvân*'ında³⁵ bulunan 2675 beyitin % 27,33'ünü teşkil eden, onu metheden toplam 731 beyitten oluşan 15 kaside mevcuttur (bkz. EK 2). Bu kasidelerinden birinde onun adını, lâkabını ve nesebini şöyle dile getirmektedir:³⁶

آسمان داد و همت، آفتاب تاج و تخت   نور جان میر جگری، شمع شاه الب ارسلان
مفخر سلجوقیان، شمشیر میر المؤمنین   شمس دولت، زین ملت، كهف أمت، شه طغان

³² Ahmed b. Ömer b. Ali Nizâmî-yi Arûzî-i Semerkandî, *Çehâr Makale-i Arûzî*, tsh. Muhammed Kazvîni, nşr. M. Moîn, Tahran 1333, s. 68-70; Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, trc. Esin Eren Soysal, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, s.62-63; Osman Turan, *age*, s. 158.

³³ Ayrıca bkz. Devletşah, *age*, nşr., s. 72-73; Devletşah, *age*, trc., s. 121.

³⁴ Ahmed b. Ömer b. Ali Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî, *Çehâr Makale*, tsh. Muhammed Kazvîni, Leyden - London: Brill – Luzac & Co. 1910, s. 172; Köprülü, *agm*, s. 449.

³⁵ *Dîvân-ı Ezrakî-i Herevî*, tashih, mukabele ve mukaddime Sa'îd-i Nefisî, Tahran 1336.

³⁶ *Dîvân-ı Ezrakî-i Herevî*, s. 74, beyit nr. 1830-1831; Semerkandî, *Çehâr Makale*, tsh. Muhammed Kazvîni, s. 171.

Onun Togaşah adına birkaç eser yazdığı, *Sindbadnâme*'nin de bunlardan birisi olduğu³⁷ ifade edilmektedir. Bütün bunlar Togaşah'ın bu şairle yakın bir dostluk kurduğunu ve onu himaye ettiğini göstermektedir.

Avfi³⁸ ise ilim, hayâ, vakar ve vefada Selçukoğulları melikleri içinde müstesna bir yerinin olduğunu belirttiği Togaşah'ın iktidarsızlık hastalığından mustarip olduğunu, doktorların tedavisi konusunda aciz kaldığını belirtmektedir. Onun bu derdine de Şair Ezrakî çare bulur, *Elfıyye ve Şelfıyye* kitabını yazar ve bu kitabı okumasını ister. Her tavsiyesini uygulayacağına dair söz aldığı Togaşah'ı, kaynakta anlatıldığı şekilde şifaya kavuşturur. Melik de doğal olarak şairin rüyasında bile göremeyeceği ihsanlarda bulunur.³⁹

Devletşah,⁴⁰ Togaşah hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bir bilgi de vermektedir. Ona göre, gençliğinde savaştığı ve esir düştüğü "kara yüzlü ve kör kalpli" İbrahim Yınal tarafından Togaşah'ın gözlerine mil çekilmiş. Bunun üzerine Togaşah gözlerinin hasretiyle şu beyti söylemiş:

تا دست قضا چشم مرا میل کشید
فریاد ز عالم جوانی بر خاست

*Kazâ eli gözüme mil çekeliden beri,
Gençlik âleminden feryat yükseliyor.*

Togaşah'ın dayısı (! Doğrusu: Babasının amcası) Tuğrul Beğ, bunun intikamını almak için İbrahim Yınal'ı öldürmüş; onun söylediği beyti duyunca ağlamış ve mümkün olsaydı gözünün birini, bu dünyayı göremeyen gence vereceğini ve tek gözle yetineceğini

³⁷ Devletşah, *age*, nşr., s. 72; Devletşah, *age*, trc., s. 121.

³⁸ Muhammed Avfi, *Kitâb-ı Lubâbu'l-Elbâb*, ed. Edward G. Brown, II, London - Leide: Luzac & Co. - E. J. Brill 1903, s. 87; Köymen, *agm*, s. 399.

³⁹ Ayrıca bkz. Devletşah, *age*, nşr., s. 72; Devletşah, *age*, trc., s. 121. Devletşah bu konuyu Fahr-i Benâkitî'nin tarihinden kısaca naklettiğini söylüyorsa da adı geçen eserde böyle bir kayda rastlanmamaktadır (*Târîh-i Benâkitî, Ravzatü Ullî'l-Elbâb fî Ma'rifeti't-Tevârîhi ve'l-Ensâb*, nşr. Ca'fer Şu'âr, Tahran 1348).

⁴⁰ Devletşah, *age*, nşr., s. 73; Devletşah, *age*, trc., s. 122; Osman G. Özgüdenli, *agm*, s. 45.

söylemiş. Togaşah da kendisini darda bırakmamasını, iyi arkadaşları ve sohbeti tatlı nedimleri yoldaş etmesini rica etmiş, Tuğrul Beğ onun bu arzusunu fazlasıyla yerine getirmiş.

Togaşah'ın gençliğinde İbrahim Yınal ile savaştığı, esir düştüğü, gözlerine mil çekildiği ve bu sebeple Tuğrul Beğ'in intikam için İbrahim Yınal'ı öldürdüğü iddiaları başka kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Kaldı ki İbrahim Yınal'ın öldürölme sebebi de bilinen bir husustur.⁴¹ Dolayısıyla Devletşah'ın aktardığı bu rivayetin ihtiyatla karşılanması gerekmektedir. Fakat bu kayıt Togaşah'ın söylediği ifade edilen bir beyti naklettiği için konumuz açısından önem taşımaktadır.

Bu makalede, az sayıda kaynakta hakkında az bilgi bulunan Büyük Selçuklu şehzadesi Melik Togaşah b. Alp Arslan'ın siyasi ve edebi hayatı incelenmiştir. Konuyla ilgili mevcut yayınlarda görölmemiş Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ*'sı ve Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sındaki bilgiler ile Togaşah'ın makalede tanıtılan darp ettirdiği sikkeler değerlendirilmiştir. Böylece onun siyasî hayatı, şiir ve şairlerle ilişkisi, Şair Ezrakî'ye hâmililiği biraz daha aydınlığa kavuşmuştur. Ona atfedilen bir beyitten başka şiir örneği olmasa da onun şiire ve şairlere meftunluğu, hâmililiği aşikârdır. Darp ettirdiği sikkelerden anlaşıldığına göre Togaşah'ın 467 ve 474 yılları hariç 465 (1072) – 475 (1082-83) yılları arasında Herat, 474 (1081-82) yılında ise Mervu'r-Rûd hakimi olduğu kesinlik kazanmaktadır.

---

⁴¹ Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası*, XXIII (2013), s. 117-143.

Kaynakça

- AHMED B. MAHMUD, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2011.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971), s. 435-591.
- ARMUTLU, Sadık, *Büyük Selçuklu Şiiri*, İstanbul: Selenge Yayınları 2021.
- AVFÎ, Muhammed, *Kitâb-ı Lubâbu'l-Elbâb*, ed. Edward G. Brown, II, London - Leide: Luzac & Co. - E. J. Brill, 1903.
- [BENÂKİTÎ, Fahr-i], *Târîh-i Benâkitî, Ravzatü Uli'l-Elbâb fî Ma'rifeti't-Tevârîhi ve'l-Ensâb*, nşr. Ca'fer Şu'âr, Tahran 1348.
- AL-BONDARÎ, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, İstanbul: Türk Tarih Kurumu 1943.
- THE BRITISH MUSEUM, Department of Coins and Medals, nr. 1972.11.9.6; 1876.10.5.8.
- DESÛKÎ, Ahmed Muhammed Ebû Haşîş, "Nukûdu Toğan Şah Hâkimi's-Selâcikati fî Vasati Horasan (465-475 H / 1072-1082 M)", *Mecelletu Merkezi'l-Meskûkâtî'l-İslâmîyye (JINCE)*, 2 (Kahire 2019), s. 25-54.
- DEVLETŞAH b. Alâü'd-Devle Bahtîşâhî el-Gâzî es-Semerkindî, *Kitâb-ı Tezkiretü's-Şu'arâ*, nşr. Edward G. Browne, London - Leide: Luzac & Co. - E. J. Brill 1901.
- _____, *Şair Tezkireleri Tezkiretü's-Şuarâ*, trc. Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık 2011.
- (EZRAKÎ-i Herevî), *Dîvân-ı Ezrakî-i Herevî*, tashih, mukabele ve mukaddime Sa'îd Nefisî, Tahran 1336.
- HENNEQUIN, Gilles, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Les Saljuqs et Leurs Successeurs*, Paris 1985.
- HOCANİYAZOV, Tirkeş, *Katalog Monet Gosudarstva Velikikh Sel'dzhukov*, Aşhabad 1979.

- EL-HÜSEYNÎ, Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali ibn Nâsır ibn 'Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, trc. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999.
- İBNU'L-ADÎM, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, neşr. el-Mehdiyyu İdu'r-Ravâdiyye, IV, London: el-Furkan 2016.
- _____, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Heleb (Seçmeler)*, çev., notlar ve açıklamalar Ali Sevim, Ankara: TTK 1982.
- _____, *Kemâlüddîn, Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)*, seçme, terc. ve değerl. Ali Sevim, Ankara: TTK 2014.
- İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil'de Selçuklular*, terc., notlar ve açıklamalar Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2022.
- İSFİZÂRÎ, Mu'înü'd-dîn Muhammed-i Zemcî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâfi Medîneti Herât*, nşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmam, I, Tehran 1338hş.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", V. *Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 133-139.
- KARTAL, Ahmet, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, 17 (Bahar 2001), s. 55-70.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27 (Temmuz 1943), s. 379-522.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçuklu Hükümdarı Togaşah", *Necati Lügal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1968, s. 397-401.
- MÎRHÂND, Muhammed bin Hâvendşah bin Mahmud, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2018.
- ÖNGÜL, Ali, "Tekiş b. Alp Arslan", *Tarih Dergisi*, 1995-2000 Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, İstanbul 2000, s. 321-333.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2 (Sonbahar 2014), s. 39-67.

ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî' u't-Tevârîh-i Hasenî isimli eserinin Selçuklular kısmı (Giriş - Farsça metin - Türkçe tercüme)*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜTAE, İstanbul 2014.

PİYADEOĞLU, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul: Kronik 2023.

_____, “Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIII (2013), s. 117-143.

SCHWARZ, Florian, *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh und die Landschaften am Oberen Oxus*, XIVc Hurasan III, Tübingen – Berlin: Ernst Wasmuth Verlag 2002.

SEMERKANDÎ, Nizâmî-i Arûzî-i, Ahmed b. Ömer b. Ali, *Çehâr Makale*, tsh. Muhammed Kazvînî, Leyden – London: Brill – Luzac & Co. 1910.

_____, *Çehâr Makale-i Arûzî*, tsh. Muhammed Kazvînî, nşr. M. Moîn, Tehran 1333.

_____, *Çehâr Makale*, trc. Esin Eren Uysal, İstanbul: Demavend Yayınları 2016.

SIBT İBNU'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, XIX, nşr. Muhammed Enes el-Hinn – Kâmil Muhammed el-Harrât, Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye 2014.

_____, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, trc. ve değerlendirme Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011.

Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), tercüme ve notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Ankara 2014.

TETLEY, G. E., *The Ghaznavid and Seljuq Turks Poetry as a Source for Iranian History*, Abingdon: Routledge 2009.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2005.

ez-ZEHEBÎ, Őemsu'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-'Alâm*, neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, XXXIII, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1994.

https://www.acsearch.info/search.html?term=toghanshah&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&currency=usd&order=0
(16.12.2023)

https://www.acsearch.info/search.html?term=takish+beg&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&currency=usd&order=0
(16.12.2023)

https://numismatics.org/search/results?q=toghanshah%20AND%20imagesavailable%3Atrue%20AND%20department_facet%3A%22Islamic%22&lang=tr (16.12.2023) (ANS: American Numismatic Society Sikke Koleksiyonu).

<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=5554> (16.12.2023)

<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=5552> (16.12.2023)

<https://db.stevealbum.com/php/home.php> (16.12.2023)

<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=5736&lot=16>
(16.12.2023).

EK 1. Melik Togañşah'ın Darbettirdiği Sikkeler

Ön yüz		Arka yüz	
الله لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه		محمد رسول الله صلي الله عليه معز الدنيا والدين ملك شاه	
بسم الله ضرب هذا الدينار بهراة سنة خمس و ستين و اربعماية		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)	
(<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>et-Tevbe,</i> 33)	
465, Herat, Dinar, 3.82g (Stephen Album Rare Coins, Auction 40, 13.05.2021, lot 544)			
ح لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه		محمد رسول الله القايم بامر الله ركن الاسلام ملكشاه	
بسم الله ضرب هذا الدينار بهراة سنة ست و ستين و ارب(عماية)		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)	
(<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>et-Tevbe,</i> 33)	
466, Herat, Dinar, 4.24g, 23.98mm (The British Museum, Department of Coins and Medals, nr. 1972.11.9.6)			
ح لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه		محمد رسول الله القايم بامر الله ركن الاسلام ملكشاه	
بسم الله (ضرب هذا الدينار بهراة سنة ست و ستين و ارب(عماية)		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)	
(<i>el-Kur'ân,</i> <i>er-Rûm,</i> 4-5)		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> <i>et-Tevbe,</i> 33)	
4(66), (Herat), Dinar, 2.43g, 23.5mm (Zeno.ru, 132949)			

ح لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه		محمد رسول الله المقتدي بامر الله جلال الدولة ملكشاه
بسم الله ضرب هـ ر ذ ا الدينار) بهراة سنة ست وستين و اربعماية		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
468, Herat, Dinar, 5.37g, 22.65mm (The British Museum, Department of Coins and Medals, nr. 1876.10.5.8)		
لا اله الا الله وحده لا شريك له طغانشاه		محمد رسول الله المقتدي بامر الله ركن الاسلام (ملكشاه)
(بسم الله ضرب هذا) الدينار بهراة سنة تسع وستين و اربعماية		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
469, Herat, Dinar, 3.59g (Jean Elsen & Ses Fils S.A., Auction 120, 15.03.2014, lot 1679)		
لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه		محمد رسول الله المقتدي بامر الله جلال الدولة ملكشاه
بسم الله ضرب هذا الدينار بهراة سنة تسع وستين و اربعماية		محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
469, Herat, Dinar, 3.54g (S. Album, List 11, 16 September 2011, lot 529); 3.72, 3.82, 4.33g (Hocaniyazov, s. 125, nr. 447, 24-24.5mm)		

Şair Bir Selçuklu Şehzadesi: Melik Toğanşah ve Sikkeleri

شمس الدولة	عدل لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	بسم الله الرحمن الرحيم		فتح محمد رسول الله المقتدي بامر الله السلطان المعظم معز الدنيا والدين ملكشاه
بسم الله ضرب هذا الدينار بهرآة سنة س(بعين و اربعماية ؟)				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
(470?), Herat, Dinar, 4.47g (S. Album, 39, 21.01.2021, lot 25409); 2.55g, 23mm (Zeno.ru, 305388)				
شمس الدولة	لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	بسم الله الرحمن الرحيم		فتح محمد رسول الله المقتدي بامر الله السلطان المعظم معز الدنيا والدين ملك(شاه)
بسم الله ضرب هذا الدينار بهرآة سنة (سبعين و اربعماية ؟)				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
471, Herat, Dinar, 3.5g (Zeno.ru, 40597)				
شمس الدولة	عدل لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	بسم الله الرحمن الرحيم		فتح محمد رسول الله المقتدي بامر الله السلطان المعظم معز الدنيا والدين ملك (شاه)
بسم الله ضرب هذا الدينار) بهراة سنة اثني و سبعين و اربع(ماية)				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> er-Rûm, 4-5)
472, Herat, Dinar, 3.26g, 21.3x19.6mm (Zeno.ru, 172412); 3.50Gg, 24mm, 6h (CNG, Auct. 245, lot 451, 1 Dec 2010)				

شمس الدولة	لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	ابو القوارير		فتح محمد رسول الله المقتدي بامر الله السلطان المعظم معز الدنيا والدين ملكشاه
(بسم الله ضرب هذا الدينار) بهراة سنة ثلث (و سبعين و ا) ريعماية				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> et-Tevbe, 33)
473, Herat, Dinar (Jean Elsen & Ses Fils S.A., Auction 118, 14.09.2013, lot 118); 3.79g (S. Album, 40, 13.05.2021, lot 2307)				
شمس الدولة	لا اله الا (الله) وحده لا شريك له فخر الامرا طغان شاه	ابو القوارير		الله محمد رسول الله المقتدي بامر الله سلطان دين الله معين خليفة الله ملكشاه
(بسم الله ضرب) هذا الدينار بمرود سنة اربع (و سبعين و اربعماية)				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> et-Tevbe, 33)
(47)4, Mervu'r-Rûd, Dinar, 3.79g, 23.2mm (Classical Numismatic Group, LLC, Keystone Auct. 10, 15.02.2023, lot 444); 3.25, 3.27, 3.74, 4.59g, 23.5-24.5mm (Hocaniyazov, s. 125, nr. 449)				
شمس الدولة	لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	ابو القوارير		الله محمد رسول الله المقتدي بامر (الله) سلطان (دين) الله معين خليفة الله ملكشاه
بسم الله ضرب هذا الدينار بمرود سنة اربع و سبعين) و اربعماية				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân,</i> et-Tevbe, 33)
4(74), Mervu'r-Rûd, Dinar, 3.94g (Zeno.ru, 107893)				
شمس الدولة	لا اله الا الله وحده لا شريك له طغان شاه	ابو القوارير		محمد رسول الله المقتدي بامر (الله) السلطان الم-عظم معز (الدنيا والدين ملكشاه)

Şair Bir Selçuklu Şehzadesi: Melik Togaşah ve Sikkeleri

(بسم الله) ضرب هذا الدينار بمر (و الرود سنة خمس و) سبعين و اربعماية		محمد رسول الله (el-Kur'an, et-Tevbe, 33)
(47)5, Herat, Dinar (Stephen Album Rare Coins, Auction 35, 12.09.2019, lot 1222)		
فخر لا اله الا الله وحده لا شريك له المقتدي بامر الله		الله محمد رسول الله ملكشاه (طغانشاه)
xxx, (Herat?), Dirhem, 3.964g, 19mm (American Numismatic Society, nr. 0000.999.7244)		
فخر لا اله الا الله وحده لا شريك له المقتدي بامر الله		(الله) محمد رسول الله ملكشاه طغانشاه .....
xxx, (Herat?), Dirhem, 3.833g, 18mm (American Numismatic Society, nr. 0000.999.7247)		

EK 2. Dîvân-ı Ezrakî’de Togañşah Hakkındaki Kasidelerin Listesi

	Kaside başlığı	Kasid e nr.	Beyit nr.	Beyit sayısı	Sayfa
1	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah	1	1-51	51	1-3
2	Ve eyzan lehû bi-medhi Şemsü’ d-Dîn Togañşah	8	196-256	61	
3	Der-vasf-ı serâ-yı Togañşah	9	257-319	63	11-13
4	Der-medh-i Ebu’ l-Fevâris Togañşah	12	394-460	7	16-18
5	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah	18	694-759	66	27-30
6	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Ebu’ l-Fevâris Togañşah	19	760-825	65	30-32
7	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah b. Muhammed	31	1159-1197	39	46-47
8	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah b. Muhammed	34	1214-1293	80	48-51
9	Der-sitayiş-i Togañşah b. Muhammed	35	1294-1354	61	51-53
10	Ve lehû eyzan	36	1355-1372	18	53-54
11	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah	46	1593-1664	72	65-68
12	Ve lehû eyzan	47	1665-1670	6	67-68
13	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah	51	1829-1882	54	74-76
14	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Ebu’ l-Fevâris Togañşah	64	2231-2287	57	90-92
15	Der-sitayiş-i Şemsü’ d-Devle Togañşah	66 (! 65)	2288-2318	31	92-93
Toplam beyit sayısı		731			

On Altıncı Yüzyıl Asker Şairlerinden Sipâhî Bey'in Koca
Sinanpaşazâde Mehmed Paşa Hicviyyesi

Uğur ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3773-9696> ROR: <https://ror.org/02mtr7g38>

uozturk@bandirma.edu.tr

Atıf Bilgisi: Öztürk, Uğur. "On Altıncı Yüzyıl Asker Şairlerinden Sipâhî Bey'in Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa Hicviyyesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 717-740. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1450882>.

Geliş Tarihi	11.03.2024
Kabul Tarihi	07.04.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu makalede Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Rumeli beylerbeyi olan Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa'nın Estergon kalesini (Haziran-Temmuz 1595) düşmana bırakıp savaş alanından firar etmesi üzerine, savaşın canlı tanığı olan Sipâhî Bey tarafından Mehmed Paşa hakkında yazılmış hicviyyenin metni sunulup incelenmektedir. Tezkirelerde zeamet sahibi bir şair olarak zikredilen Sipâhî Bey'in bahsi geçen hicviyye dışında şiir mecmualarında birçok şiiri bulunmakta ve bu mecmualarda onun şairliğinden de övgüyle bahsedilmektedir. Sipâhî Bey tarafından Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa hakkında yazılan mesnevi biçimindeki 39 beyitlik hicviyye aynı zamanda dönemin sultanı III. Mehmed'e arz edilen bir tür şikâyetnamedir. Aynı hicviyyenin kısaltılmış ve sansürlenmiş bir nüshası III. Mehmed için hazırlanmış murakkaya dâhil edilmiştir. On altıncı yüzyılın sonunda baş gösteren Celâlî isyanları ve 'uzun' Batı seferlerinin etkisinde yazılan şiirde, Bosna sancağı ve çevresinde tımar sisteminin bozulmasından, kanûn-ı kadîme aykırı işlemlerden, küçük yaştaki kişilerin zaîm olmasından, zeamet sistemindeki olumsuz değişikliklerden bahsedilmiş ve yapılan usulsüzlükler dönemin padişahına şikâyet edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak orduyu bırakıp kaçan Mehmed Paşa gibi kişiler bahsi geçen sorunlara neden olarak gösterilmiştir. Mehmed Paşa'ya karşı ağır ithamlarda bulunan Sipâhî Bey, onun yerine, hâmisî konumunda olan Sokolluzâde Hasan Paşa'nın orduya serdarlık etmesini istemiş ve Hasan Paşa övgüsüyle şiirini bitirmiştir. Yazıda genel olarak III. Mehmed dönemi batı seferlerine, hicviyye şairi Sipâhî Bey'in hayatına ve şiirinde ismini zikrettiği kişilere değinilecek ve ardından hicviyye metninin aslı ile incelemesine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sipâhî Bey, Sinanpaşazâde Mehmed Paşa, Sokolluzâde Hasan Paşa, Batı seferleri, hicviyye.

Sixteenth Century Military Poet Sipâhî Bey's Satire on Koca
Sinanpaşazâde Mehmed Pasha

Uğur ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedî Eylül University Faculty of Humanities and
Social Sciences Department of Old Turkish Literature, Balıkesir Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3773-9696> ROR: <https://ror.org/02mtr7g38>

uozturk@bandirma.edu.tr

Citation: Öztürk, Uğur. "Sixteenth Century Military Poet Sipâhî Bey's Satire on Koca Sinanpaşazâde Mehmed Pasha". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 717-740. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1450882>.

Date of Submission 11.03.2024

Date of Acceptance 07.04.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In this article, the text of the satirical poem written by Sipâhî Bey, who was an eyewitness to the events during the Ottoman-Austrian wars when Koca Sinanpaşazâde Mehmed Pasha, the Beylerbeyi of Rumelia, abandoned the fortress of Estergon (June-July 1595) to the enemy and fled from the battlefield, is presented and analyzed. Sipâhî Bey, who is mentioned as a poet who owned a zeamet, has many poems in poetry collections other than the aforementioned satire, while his poetry is also praised in these collections. The 39-couplet satire in the form of a mesnevi written by Sipâhî Bey about Koca Sinanpaşazâde Mehmed Pasha is simultaneously a type of complaint addressed to the Sultan of that period, Sultan Mehmed III. The abbreviated and censored version of the same satire was included in the compilation (muraqqa) prepared for Sultan Mehmed III. The poem, which was written under the influence of the Jalâlî rebellions that broke out at the end of the sixteenth century and the 'long' Western campaigns, mentions the deterioration of the timar system in and around the sanjak of Bosnia, the practices contrary to the traditional law, the underage people becoming zaîm, the negative changes in the zeamet system, and the irregularities committed were complained to the sultan of the period. In addition to all these, individuals like Mehmed Pasha, who abandoned the army and fled, are cited as the cause of the aforementioned problems. Sipâhî Bey, who made heavy accusations against Mehmed Pasha, wanted Sokolluzâde Hasan Pasha, who was his patron, to lead the army instead of him and ended his poem with praise for Hasan Pasha. In the article, there will be a general discussion of the Western campaigns during the reign of Sultan Mehmed III, an overview of the life of the satirical poet Sipâhî Bey, and an exploration of the individuals mentioned in his poetry. Subsequently, the original text of the satire will be presented and analyzed.

Keywords: Sipâhî Bey, Sinanpaşazâde Mehmed Pasha, Sokolluzâde Hasan Pasha, Western campaigns, satire.

Giriş

On altıncı yüzyıl son çeyreğinde Osmanlı Devleti ‘uzun’ savaşlarının olduğu ve Celâlî isyanlarının baş gösterdiği bir dönemdedir (İlgürel 1993: 252-257; Barkey 1999; Griswold 2011; White 2013). 1574-1590 yılları arasında süren Osmanlı-Safevî çatışmasının ardından Batı’da Avusturya’ya karşı seferler düzenlenmiş, III. Murad’ın (ö. 1595) başlattığı seferler oğlu III. Mehmed (ö. 1603) döneminde devam etmiş ve 1593-1606 arasında “onbeşyıl savaşları, uzun harp” dönemine girilmiştir (Kütükoğlu 1993; Emecen 1996: 546). III. Murad’ın vefatından sonra tahta oturan ve Eğri fatihi (David 1994: 489) olarak bilinen III. Mehmed, Haziran-Temmuz 1595’te düşmanın Estergon kalesine saldırması üzerine Hoca Sâdeddin Efendi ve Koca Sinan Paşa’nın da ısrarı/etkisiyle ordunun başında sefere çıkmış (Börekçi 2016), Haçova Meydan Muharebesi’nde Avusturya kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır (Emecen 1996: 546-547). Seferler sırasında Koca Sinapaşazâde Mehmed Paşa’nın kaleyi bırakıp kaçması üzerine 2 Eylül 1595’te Estergon Kale’sinin düşmesi, dönem kaynaklarında padişahın sefere çıkmamasının sebeplerinden biri olarak gösterilir. Her ne kadar Haçova ve sonrasında karşılıklı başarılar elde edilse de Osmanlı diplomasisi açasından olumsuz sonuçları olan ve I. Ahmed döneminde imzalanan Zitvatorok Antlaşması ile savaş son bulmuştur (Papp 2013: 472-474). Bu savaşlarda yer alan yeniçeriler arasında asker-şairler de vardır ve bunların bazıları savaşları canlı bir tanık gibi aktarmışlardır.¹ Bu metinlerin bazıları da hicviyye özelliği göstermektedir.

Arapça *hicv* kelimesi “bir sözün harflerini sayarak ve heceleyerek okumak; bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek; köpekleri ürkütüp kaçırmak” anlamına gelmekte olup (Canım 2010: 73-74) Türk edebiyatında *taşlama* ve *yerđi* ile karşılanan hicviyye türü bu kelimedenden türetilmiştir. Türle ilgili olarak “... bir eserin edebî değereri olması için zekâ ve nükte unsuru taşması, zarif ve ince çağrışımlara açılması, mecaz, teşbih, istiare, mübalağa, hüsn-i ta’lil, tecâhül-i ârif gibi edebî sanatları ihtiva etmesi gerekir” şeklinde genel bir çerçeve belirlenmiştir (Okay 1998: 447). Hicviyye yazımı başta klasik Arap edebiyatı olmak üzere Fars ve Türk edebiyatında olduğuça rağbet görmüş, “latife, mutâyebe, mülâtafe, hezl, ta’riz, zem, şetm, kadh” manzumeleriyle birlikte anılmıştır. Hicviyye türü Klasik Türk Edebiyatında şeyhî’nin *Harnâme*’si ile eser formunu almıştır (Pala ve Akkuş 1998: 450). Hicviyye, şairlerin özellikle Osmanlı toplumunun

¹ Osmanlı-Avusturya savaşlarını anlatan eserler için bkz. (Afyoncu 2009: 52-54).

büyük değişiklikler geçirdiği on altıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılın başında kişisel yahut sosyal alanda yaşadığı durumları dile getirmek için başvurduğu türlerden biri olmuştur (Pala ve Akkuş 1998: 450). Hicviyye yazılarının birçoğu derlenmiş dîvân yahut münşeât mecmualarında yer alırken Sipâhî Bey'in şiiri gibi farklı mecmualar içinde kalan hicviyyeler de vardır.

Yeniçeri Şairler ve Hicviyye Şairi Sipâhî Bey

Osmanlı döneminde (on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında) yeniçeri kökenli asker-şairler daha çok Garp Ocakları (Cezayir-Tunus-Libya) ve Mısır bölgesinde yaşasa da İstanbul ve Rumeli bölgesinde de azımsanmayacak sayıda yeniçeri olup şiir yazan asker-şair mevcuttur. Garp Ocaklarında özellikle Cezayir'de -çoğu halk şiiri türünde şiirler yazan- asker-şairler ön plana çıkarken (Elçin 1988), İstanbul ve çevresinde genellikle "sipâhî, yeniçeri ve kuloğlu" (Macit 2023: 394) ifadeleri ile tanımlanan yeniçeri şairler klasik gazel ve kaside tarzında şiirler yazmışlardır. Savan ve Uzun-Pekşen tezkirelerden yola çıkarak 36'sı on altıncı yüzyılda olmak üzere on altı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında toplam 114 yeniçeri şair tespit etmişlerdir (Savan ve Uzun-Pekşen 2022: 359-365). Bahsi geçen şairlerin çoğu klasik şiir geleneğine uygun şiirler yazmışlardır. Savan ve Uzun-Pekşen'in çalışmaları değerli olmakla birlikte bu listede tezkirelerde kendine yer bulamayan fakat şiir mecmualarında birkaç beyitle dahi olsa ismi zikredilen yeniçeri şairler bulunmaktadır. Sipâhî Bey de bu şairlere dâhildir.

Asıl adı Hüseyin Ağa olan Sipâhî Bey, Suyolcu nazırı Hasan Bey'in oğlu, zeamet sahibi ve şairdir (İpekten vd. 1988: 449). Sipâhî Bey'in hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. 1605'te vefat eden Hüseyin Ağa, Edirnekapı dışında medfundur. On altıncı yüzyılda derlenmiş *Mecmû'a-i Letâif* isimli şiir mecmuasının derkenarında şairin vefat tarihi 1014/1605 olarak kaydedilmiştir (Gürbüz 2011: 115). Yazdığı hicviyyeden zeamet sahibi olduğu anlaşılan Hüseyin Ağa'nın Bey olarak anılması onun bir sancak beyi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hüseyin Ağa, şiirlerinde Sipâhî mahlasını kullanmıştır. Sipâhî Bey'in yazdığı hicviyyede Nakşibendî Şeyhi Abdullah-ı İlahî'nin müritlerinden övgüyle bahsetmesi (5.beyit) onun -muhtemelen- Nakşibendî ya da Nakşibendî muhibbi olduğunu göstermektedir. Yeniçeri şairlerinin birçoğunun Bektâşi olduğu kanısı hâkimse de son zamanlarda yapılan araştırmalarda Bektâşilik dışında Bayramî, Halvetî (Ramazaniyye),

Kalenderî ve Mevlevî olan yeniçeri asker-şairlerin de olduğu ortaya konmuştur (Savan ve Uzun-Peşken 2022: 299).

On altıncı ve on yedinci yüzyıl tezkirelerinde Sipâhî Bey'in şairliği hakkındaki bilgiler birbirinin tekrarı şeklindedir. Ahdî'den (Solmaz 2005: 360) itibaren Beyânî (Kutluk 1997: 117), Kınalızâde Hasan Çelebi (Kutluk 1989: 447-448), Riyâzî (Açıkgöz 2017: 176-177), Fâ'izî (Kayabaşı 1997: 345) ve Rızâ (Zavotçu 2017: 130-131) şairin hayatına kısaca değinerek birkaç beytini kaydetmişlerdir. Tezkireler dışında dönemin şiir mecmualarında Sipâhî Bey'in birçok şiirine rastlamak mümkündür. Kabîlî tarafından derlenen *Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş'âr* isimli şiir mecmuasında Sipâhî Bey'in birçok beyti bulunmaktadır. Bu beyitlerden önce Kabîlî bazı başlıklarda onun şairliğini överek şiirdeki kudretine vurgu yapmıştır. Bahsi geçen mecmuada Sipâhî Bey'in beyitlerinden önce "*Sipâhî ez-tasavvuf, Sipâhî Rûmda Selmân-ı Sâni, Sipâhî ehl-i nazm içre dilâver, Sipâhî ehl-i nazmuñ şehsüvârı, Sipâhî-i sâdik şiri felekde gün gibi meşhûr*" gibi ifadeler kullanılmıştır (Gürbüz 2018: 1184-1185). Budinli Hisâlî'nin *Metâliu'n-Nezâir*'inde ise Sipâhî Bey'in 34 matlaı vardır (Bilge 2003: 47, 80, 173, 263, 307, 345, 366, 425, 488, 507, 515, 539, 645, 701, 737, 770, 808, 958, 965; Kalyon 2011: 98, 256, 268, 363, 442, 532, 554, 669, 682, 856, 1058, 1106, 1174, 1273, 1337). Yine Nuruosmaniye 4962 numaralı mecmuada Sipâhî Bey'in birçok şiiri bulunmaktadır (Ayçiçeği 2016, 303). *Mecmû'a-i Letâif*'te Sipâhî Bey'in 11 gazeli (Gürbüz 2011: 115, 194, 212, 358-359, 687-688, 727, 734, 780-781, 840-841, 905, 952), III. Murad devrinde tertip edilmiş bir şiir mecmuasında 15 gazeli (Kaplan, Kıyçak ve Çalık 2023: 88-89, 185-186, 188, 196, 206-207, 232, 240, 279, 303, 448, 449-450, 728, 863, 885-886, 935) ve yine on altıncı yüzyılda tertip edilmiş başka bir şiir mecmuasında şairin bir mütekerrir müseddesi ve onun iki gazeline Taşlıcalı Yahya Bey ve Latîfî tarafından yazılmış tahmisler mevcuttur (Direkli 2021: 91-93, 97-98, 110-111).

Sipâhî Bey'in mecmualardaki mütekerrir müseddes, gazel, müfretleri ve incelediğimiz mesnevisi dışında mısra halinde şiirleri de bulunmaktadır. Şair yakın arkadaşı asker-şairlerden Semâ'î'nin (Savan ve Uzun-Peşken 2022: 297) vefatı için tarih olarak düşürdüğü "*Döne döne gitdi 'ukbâya Semâ'î hey meded 997*" mısrası buna örnektir (Açıkgöz 2017: 187).

Hicviyenin Nüshaları

Sipâhî Bey tarafından kaleme alınan “Sene şelâşe ve elfe Şevvâli evâşıtında Üstürğön [Esterğön] Ka’lası küffârdan maşşüre iken Sinânpaşazâde Mehmed Paşa istiĥkâm varduĥda orduyu birağup firâr êdüp küffâr kal’ayı alduĥda merĥûm Sipâhî demişdür.” başlıklı 39 beyitlik mesnevi nazım biçimindeki hicviyenin ilk nüshası, İBB Atatürk Kitaplığı, nr. Bel_Yz_K. 0868 *Mecmû’a-i Eş’âr* ismiyle kayıtlı 38 varaklık bir mecmuaanın 25^{a-b} varaklarında yer almaktadır. Aynı mecmua içerisinde farklı türde şiirler olmakla birlikte çoğu 1578-1590 yılları arasında İran seferlerinde görev yapmış paşalar ve ilmiyeye mensup âlimler için kaleme alınmış kasidelerdir. Mecmua içerisinde Agehî-i Vardarî, Ali Efendi, Aşkî, Âzerî Çelebi, Azmî, Bâkî, Beyânî, Celâl Çelebi, Cinanî-i Bursevî, Cüz’î, Derûnî-i Magnisavî, Ebüssuûd Efendi, Fehîmî, Feyzî-i Kefevî, Fuzûlî, Gazî Giray Han, Hâtemî, Hızır Paşa, Kabûlî, Kara Fazlî, Kemalpaşazade Ahmed Efendi, Makâlî, Mânî, Ganîzâde Nadirî, Nef’î, Nev’î, Rahmî-i Bursevî, Sadeddin Efendi, Sırrî-i Trabzonî, Süheylî, Ulvî, Ümidî, Veysî, Yahya Bey ve Zihnî-i Bağdâdî’nin kasideleri bulunmaktadır. Bahsi geçen şairlerden hareketle mecmuaanın en erken on yedinci yüzyılda istinsah edildiği söylenebilir. Sipâhî’nin hicviyesinde bazı aruz kusurları olmak birlikte metnin yazısından kaynaklı okunamayan bazı kısımlar [...] işaretiyle belirtilmiştir.

Hicviyenin daha erken tarihli ikinci ve sansürlenmiş bir diğer nüshası TSMK. H. 2165’te III. Mehmed için hazırlanmış murakkanın 51b varağında bulunmaktadır (Mahir 2004: 169-186). Bu nüshada hicviyenin ilk 21 beyti vardır ve Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa’nın isminin zikredildiği yerden itibaren kalan beyitler murakka yazmasına alınmamıştır. Ayrıca ilk 21 beyit içinde yine ordu serdarı Sinanpaşazâde’nin isim verilmeden eleştirilen 10, 11 ve 12 beyitler de murakkada yoktur. Bu nüshada şiirin başlığı “..... Egri fethinden mukaddem pâdişâh” şeklindedir ve Sipâhî Bey’in isminin yer aldığı kısım yazmada silinmiştir.

Hicviyenin Muhtevası

Sipâhî’nin şiiri, başlığından anlaşıldığına göre Şevval 1003/Haziran-Temmuz 1595’te düşmanın Esterğön kalesine saldırması ve Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa’nın kaleyi bırakıp kaçması üzerine kaleme alınmıştır. Hicviyenin girişi gayet sanatlı bir üslupla yazılmıştır. Mehmed Paşa’nın hicvine kadar bu üslup korunmuş hicviyye kısmında ise paşa hakkında ağır benzetmelere geçilmiştir. Bu

beyitler hicviyye türünün genel özelliklerini en iyi yansıtan kısımdır. Son kısım ise yine şiirin ilk kısmıyla benzer şekilde oldukça sanatlı bir dille yazılmıştır. Bu sebeple Sipâhî Bey'in hicviyyesini birkaç bölüme ayırmak mümkündür. Şiirin ilk kısmına bahar mevsiminde sefere çıkan askerlerle başlayan şair, canlı bir tanık olarak orduyu tasvir eder. Çadırlar kurulmuş ve gaziler yola çıkmıştır. Askerler bahadır kılıçlıdırlar ve iki taraflarında da tazılar vardır. Bayraklar çekilmiş, padişahın tuğu da en önde gitmektedir. Her taraftan sipahiler yürüyerek yola dizilmiş, Nakşibendî şeyhi Abdullah-i İlahî'nin takipçisi olan Şeyh İlahî müritleri de orduya dua ile eşlik etmektedir. Sultan sancağı açılmış, padişah davulları dövülmektedir (1-6. Beyitler).

İkinci kısımda Estergon'da ordunun düzeninin bozulması ve devamında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Sinanpaşazâde Mehmed Paşa'nın ismi verilmeden eleştirilmesi bu kısımda başlar. Düşmanın orduya saldırması karşısında serdar paniklemiş ve akıllı davranamamıştır. Paşa tedbirli olmayınca düşman ordusunu alt edemeyerek sultanın otağını da dağıtmıştır. Ordu serdarı bir erkek gibi davranmamış bu sebeple ordu yenilgiye uğramıştır. Bu kısımda olan biteni anlattığını düşünen şair asıl konuya geçmiş ve sultanı bilgilendirmek istediğini söylemiştir (7-14. Beyitler). Sultanı tımar ve zemet konusunda uyaran şair, kılıç ilhakı ile sistemini eleştirerek (tınardaki babadan oğula geçen kılıç hakkı) reşit olmamış çocuğun bile zaim mertebesine çıkarıldığını, hak etmediği halde yüksek gelirli tımarların çocuklara verildiğini söyler. Kaide olan yıllık gelirden 200 akçe, tımar kılıç hakkı olarak verilir. Eğer tezkireli ise bu 300 akçeye çıkarılır. Bu durum kânûn-ı kadîme aykırı bir şekilde yürütülmektedir ve miktarın artışına padişahın müdahale etmesi gerekmektedir.

Diğer yandan şairin de görevli olduğu Bosna sancağında sipahi olan tımar sahipleri sancağı beklememekte ve böylelikle ordu hezimete uğramaktadır (15-20. Beyitler). Şiirin bu kısmına kadarki bölümü bir tür şikâyetname özelliği göstermekle birlikte bundan sonra hicviyye kısmına geçilmektedir. Sinanpaşazâde Mehmed Paşa ordu çadırlarını ve padişah tuğunu bırakıp kaçmıştır, ne sancak kaldırmış ne de davul çaldırılmıştır. Sekiz binden fazla çadır düşmanın eline geçmiş, birçok asker şehit olmuştur. Ortada hiç asker kalmamış tüm ordu dağılmıştır. Bütün bunların müsebbibi olan Mehmed Paşa'nın kellesi alınmalı ve bu herkese ibret olmalıdır. Tüm bunlara rağmen babasının himayesindeki Mehmed Paşa makamında para ile kalmaktadır, bir mümin gibi

davranmayanların katli vaciptir. Bunların imanı yoktur sözlerinde ise hep altın vardır (ganimet peşindedirler).

Şiirin bu kısmında yeniçeri asker sayısındaki orantsız artışa değinilmiş, kânûn-ı kadîme dikkat çekilmiştir. Eskiden askerler sürekli doğuya ve batıya giderler ve sipahiler az olunca asker de ayrıcalıklı olurdu. Şimdi yabancından ve Türk'ten kul tayfası olmaz. Bütün bunlara çare Hasan Paşa'dır. O Diyarbakır'da bir ejderha gibi beklemektedir (Hasan Paşa şiirin yazıldığı tarihte burada görevlidir). Onun sayesinde muradına eremeyenler muradına erer, savaşı kazanır. Oysa bunlar (Mehmed Paşa ve taraftarları) İslam'ın yayılmasına engel iken düşmana Yecüc gibi yardım eder. Bu kısmın ardından askerlerin (Hasan Paşa ve taraftarları) günahının alınmamasını sultandan isteyen şair, onların sultanın kolunda avcı şahinler gibi olduğunu söyleyerek şiirini bitirir.

Hicviyenin Muhatabı Olarak Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa

III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde birçok kez sadrazamlık yapmış Koca Sinan Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa 1583'te Sivas, 1584'te Rumeli Beylerbeyi görevlerinde bulunmuştur. Şam Beylerbeyi iken 8 Şubat 1592'de Tımışvar beylerbeyi, 1592-1593 yılları arasında prestijli Budin beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Mehmed Paşa'nın bu görevi sırasında onun hayatı hakkında önemli bilgiler veren Cafer İyânî ise Budin Maliye tezkirecisidir (Kirişçioğlu 2001: 16). Mehmed Paşa 1594'te babasının üçüncü sadrazamlığı sırasında tekrar Rumeli beylerbeyi olmuştur (İpşirli 1999: 2/598; İpşirli 2007: 1/395). Kariyeri babasının kariyerine bağlı olan Mehmed Paşa babası dördüncü kez sadrazam olunca aynı yıl içinde ikinci kez Budin beylerbeyi ve bir yıl sonra da Avusturya cephesinde serdar olarak görevlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren Mehmed Paşa'nın talih tersine dönmüş cepheye yaşadığı başarısızlıklar, Estergon ve Vişegrad kalelerini kaybetmesi (Aykut 2004: 3/459-470) paşanın serdarlıktan, babasının da sadrazamlıktan azledilmesine sebep olmuştur. Hatta Mehmed Paşa'nın orduyu bırakıp kaçtığına (İpşirli 1999: 2/628) dair bilgiler III. Mehmed'e ulaşınca babası onu savunmak amacıyla sultanla görüşmüş, "*oğlum kulunuz itdüği hidmeti kim itmişdür, Belgrad'a geldi didikleri kizb ü iftirâdur*" diyerek oğlunu savunmuştur (İpşirli 1999: 2/573-74). Sipâhî'nin yazdığı şiir tam da bu tarihe denk gelmektedir. Sipâhî, Mehmed Paşa'yı savaş alanından kaçan kadına benzetmiş ve paşanın kaçışını ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Eger serdâr er olup zen gibi deprenmese anda
Kırup a'dâ-yı dînî yüzdürürdük etimüz kıanda

Müsülmâna ta'accüb êtmeye ğâlib olsa küffârı
Kılıç kıalmadı ser-ħadde aña bir bozdı tîmârı (12-13.

beyitler)

...
Sinân ibn Sinân şâhum otağ u tuğın aldırdı
Ne sancağ kıaldırdı ğabl u ne surnâ cümle çaldırdı

Sekiz binđden ziyâde ħaymesin küffâr kıaldırdı
Şehîd êdüp nice ehl-i ğazâyı şuya şaldırdı

Be bunun başın aldur ğayra olsun mücib-i 'ibret
Dilâver er gerek ser-ħadde n'eyler öyle bir 'avret (22-24.

beyitler)

Babası sayesinde birçok mansıbı elde eden Mehmed Paşa'nın hem kendisi hem de babası siyasi husumetler sebebiyle devrinde oldukça eleştirilmiştir (Purde 2014: 15, 66-67). Mehmed Paşa'ya babasının düşmanları da düşmanlık etmiştir. Örneğin, Sinan Paşa'dan sonra sadrazam olan Ferhad Paşa, Mehmed Paşa'yı Şam, akrabası Mustafa Paşa'yı da Sivas beylerbeyliğinden azlettirmiştir (Önal 2012: 85). Babasının konumunun yanı sıra Mehmed Paşa aynı zamanda sarayla da irtibat kurmuş ve II. Selim'in kızı ve III. Murad'ın kız kardeşi olan Gevherhan Sultan'a damat olmuştur (İpşirli 1999: 2/777-779; Börekçi 2021: 84).

Mehmed Paşa Avusturya savaşlarından sonra 1599'da Osmanlı topraklarında baş gösteren Celâli İsyanlarını bastırmak için üçüncü vezir iken serdar tayin edilmiştir. 1605'te Şam beylerbeyi olan ve Karayazıcı (ö. 1602) (İlgürel 1995: 446-467) isyanını kısmen de olsa bastıran (Börekçi 2010: 40) paşaya bu dönemde Ayıntab sancağı verilmiştir fakat burada halkın hem paşa hem de askerler hakkında saraya şikâyetle bulunması üzerine görevden azledilmiştir.² İstanbul'a çağrılan paşa hakkındaki suçlamalardan aklanamayınca Ağustos 1605'te idam edilerek (Pierce 2012: 336) babasının yanına defnedilmiştir (Kâtib Çelebi 2016: 2/350-351). Hem babasının mevkisi hem eşinin saray mensubiyeti sebebiyle

² Burada iken paşanın idam edilmemesinde valide sultanın etkisi için bk. (Börekçi 2010: 120).

Mehmed Paşa'nın idamı I. Ahmed'in saltanatı için önemli dönüm noktalarından biri olarak görülür (Börekçi 2010: 211; Börekçi 2021: 8).

Mehmed Paşa'nın Rakibi ve Sipâhî Bey'in Hâmisi Sokolluzâde Hasan Paşa

Sokollu Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olan Hasan Paşa (ö. 1602), Halep ve Diyarbekir beylerbeyliği görevlerinde bulunmuş ve 1577'de şam beylerbeyi iken Osmanlı-Safevî savaşlarında buranın muhafazası ile görevlendirilmiştir (Afyoncu 2006: 366-368; Değirmenci 2017: 171-202). Savaş sırasında Revan kalesini tamir ettirmiş ve 1584'te Gürcistan üzerine yaptığı başarılı akınlara karşılık Halep beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında önemli başarılar kazanan Hasan Paşa, 1589'da şam evkaf teftişi, 1590'da ise Anadolu beylerbeyi olmuştur. Koca Sinan Paşa ile arasının iyi olmadığı anlaşılan Hasan Paşa, buna rağmen Avusturya seferinde Budin beylerbeyi olarak tayin edilmiştir (1593). Hatvan muhasarası sırasında Rumeli beylerbeyi Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa'nın firar etmesi üzerine Budin'e çekilmiş, 1594'te Mehmed Paşa yerine Rumeli beylerbeyi olmuştur. Sipâhî Bey'in kasidesi de bu görevden hemen önce yazılmıştır. Bu tarihten itibaren Batı seferlerinde birçok görevde bulunan Hasan Paşa, Koca Sinan Paşa'yla birçok konuda anlaşmazlık yaşamış, Cıgalazâde Sinan Paşa'nın sadaretinde dördüncü vezir olmuştur (1596). 1598'de merkezden uzaklaştırılarak Bağdat beylerbeyi olmuş ve Karayazıcı isyanlarıyla uğraşmış fakat 1602'de Celâlilerin pusu kurması sonucunda şehit düşmüştür.

Mehmed Paşa'nın siyasi alanda rekabeti çoğu zaman Sokolluzâde Hasan Paşa ile olmuştur. İkiisi arasındaki rekabet Sipâhî Bey'in şiirine de yansımış şair Mehmed Paşa yerine padişahtan Hasan Paşa'nın görevlendirmesini istermiştir. Sipâhî, Sinanpaşazâde'ye karşılık Sokolluzâde'yi savunmuş ve sultandan başkalarının sözlerine bakarak ondan yüz çevirmemesini istemiştir. Burada başkası diye kast edilen kişi muhtemelen Koca Sinan Paşa'dır.

Nevâziş ét Hâsan Paşayı serdâr-ı mu'ayyen kıl
Ėanatlandur kuş aŗa Ca'fer-i Tâyyârı rehzen kıl

Murâd-ı nâ-murâdı ber-murâd ét ceng-i berrîn kıl
Anuŗ altında etsün ruķye yine re'y-i aşsen kıl

Yine yatur Kâra Âmidde anuñ gibi ejderhâ
Bular İslâma sedd mânende-i Ye'cûcdur a'dâyâ

Uyup a'dâ sözine anlaruñ hâlin yaman étme
Mübâriz yahşi erlerdür şaķın yanlış gümân étme

Olardan döndürüp yüz şâhum irhâ'-i 'inân étme
Olardan döndürüp yoluñda terk-i baş u cân étme (34-38.

beyitler)

Hasan Paşa ile Mehmed Paşa arasında rekabet ve husumet olduğunu Selanikî de açıkça yazmıştır (İpşirli 1999: 2/709-710). Diğer taraftan Koca Sinan Paşa'nın da Hasan Paşa'ya karşı düşmanlık beslediği bilinmektedir (Purde 2014: 51).

Sonuç

On altıncı yüzyılın son çeyreğinde beş kez sadrazamlık yapmış bir paşa olarak Koca Sinan Paşa vefatına kadar bu dönemin birincil siyasi aktörleri arasında yer almış ve çevresindeki kişilerle birlikte kendi güç odağını oluşturmuştur. Bir yanda Sokollu ailesi ve onun taraftarları diğer yanda ise Sinan Paşa ve taraftarları devlet içinde hizipleşmeye yol açmıştır. Sinan Paşa'nın kendisi gibi paşa olan ve birçok kez beylerbeyi olarak görev yapan oğlu Mehmed Paşa da bu hizipleşme içinde yer almış, kariyerini babasının kariyerine bağlı hâle getirmiş, III. Murad'ın kız kardeşi Gevherhan Sultan'a damat olmuş ve neticede yine siyâsî nedenlerle I. Ahmed tarafından idam edilmiştir. Mehmed Paşa'nın idam edilmesinde rol oynayan konulardan biri de onun III. Mehmed devrinde Habsburg'lara karşı yapılan seferde serdar olduğu sırada Estergon savunmasında orduyu bırakıp kaçması olmuştur. Her ne kadar babası Sinan Paşa oğlunun suçsuz olduğunu savunsa da dönemin kaynakları ve yazıda incelediğimiz Sipâhî Bey'in hicviyesi bunun tam aksini söylemektedir. Muhtemelen Şeyh İlâhî müritlerinden olan Sipâhî Bey'in sefer sırasında yazdığı hicviyesi, hem bu dönemin iktisadi, askeri aksaklıklarına hem de serdar Mehmed Paşa'ya karşı yazılmıştır. Sipâhî Bey şiirinde Mehmed Paşa'nın kellesinin alınmasını ve Hasan Paşa'nın serdar olarak görevlendirilmesini tavsiye etmiştir. Hicviye metni bu yönüyle III. Mehmed'e yazılmış bir şikâyetname özelliğini taşır. III. Mehmed'e arz edilmek üzere yazılan hicviyenin Sinanpaşazâde'ye yönelttiği ağır eleştiriler ve paşanın isminin zikredildiği beyitler sultan için hazırlanmış murakkaya alınmamış ve metin bir nevi sansüre maruz kalmıştır. Bahsi geçen murakkada sadece sefer sırasında orduya moral

olabilecek ve zeamet sisteminde yaşanan aksilikleri anlatan beyitler yer almaktadır.

39 beyitlik mesnevi biçimindeki şiir askeri bir eda ile kaleme alınmış; zeamet sistemine ve bozukluklara, Sipâhî Bey'in kendisinin de görevli olduğu Bosna sancağındaki askerin durumuna, düşman karşısında ordunun nasıl bozguna uğradığına ve buna asıl sebep olan Mehmed Paşa'nın nasıl kaçtığına, serdar olarak hâmisî Sokolluzâde Hasan Paşa'nın görev almasına değinilerek son bulmuştur. Sipâhî Bey'in Mehmed Paşa'yı fütursuzca ve ağır bir dille eleştirmesi hicviyenin yazıldığı tarihte Hasan Paşa'nın önemli bir makamda bulunması ve şairin de paşanın himayesinde olmasından kaynaklı olabilir. Mehmed Paşa'ya ağır hakaretlerde bulunup Hasan Paşa'nın bu kadar övülmesi hicviyenin Hasan Paşa'nın teşvikiyle yazıldığı izlenimi de vermektedir. İncelenen hicviyye metniyle kişisel çıkarlarla yazılmış bir metnin siyasi bir arka planı olabileceği hatta siyasi figürler arasındaki rekabete dönem şairlerinin de şiirleriyle destek sağladığı görülmektedir.

Metin

Sene şelâse ve elfe Şevvâli evâşında Üstürğön [Esterğön] Ka'lası küffârdan maşşüre iken Sinânpaşazâde Mehmed Paşa istiḥkâm varduḡda orduyu bırağup firâr êdüp küffâr kal'ayı alduḡda merḥûm Sipâhî demişdür.

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

1. Bahâr olsa zümürürd naḡ-ıla zeyn olsa yazılar
Döşense ḡayme vü ḡargâh-ıla yol sürse ḡâziler
2. Bahâdur kılıcından ḡan aḡar³ şemşîr-bâziler
Yürise şaḡ-ıla şoldan çekilse esb-i tâziler
3. Bize kim ḡayanurdı rehber-i kişver-küşâ olsa
Muḡaşşal başın alurduḡ kıraluḡ ejdehâ olsa
4. 'Alemler ḡaldurup baş öḡçe gitsün tüḡ-i şâhiler
Çekilsün yanlarınca yüḡrüşüp her sū penâhiler

³ H'de "Mübâriz kılıcından ḡan tama"

5. Alaylar düzilüp eflâke çıksun gerd-i rāhiler
Du'āya iştiğāl üzere olup Şeyh İlāhiler⁴
6. Açılsun rāyet-i sulţānī vērşün 'askere revnağ
Dögülsün taḫl-ı şāhī rehber olsun aḫa zıll-ı Hāğ
7. Ne kār-ı bu'l-'acebdür bu muḫālif cümle tedbiri
Müdebbir bir kuluḫ yokdur ḫavāle kılma taḫdiri
8. Bilür ger merd-i dānā olsa āyīn-i cihāngiri
Kılır aḫkāmu icrā yüridürdi dehre şemşiri
9. Kesüp başın kıraluḫ tağıdurdi raḫt u baḫtını
Yerin zīr-i zemīn edüp alurdı tāc u taḫtını
10. Dilāver server olsaydı çeken rāyāt-ı sulţānī
Bozılmazdı otağın aldurup ordu-yı ḫāḫānī
11. Yüceldürdi қаpuḫ kulları қadri artırup şānı
'Adū fırsat bulup ḡāret mi eylerdi müsülmānı
12. Eger serdār er olup zen gibi deprenmese anda
Kırup a'dā-yı dīni yüzdürürdük atımuз қanda⁵
13. Müsülmāna ta'accüb etme ḡālib olsa küffārı
Kılıç қalmadı ser-ḫadde ekābir bozdı tīmārı
14. Ece mece⁶ diyecegüḫ mücevveze dēyüp bārı
Netice-i kelāmı söyle āḡāḫ eyle ḫünkārı
15. Za'īm etdi kılıç ilḫāḫı her nā-bāliḡ oḡlanı⁷
Kimüḫle cenge varsun mīr n'etsün mīr-i mīrānı

⁴ Burada on altıncı yüzyıl Osmanlı Rumeli'sinde oldukça etkin olan Şeyh Abdullah-ı İlāhî'nin müritleri kastedilmektedir (Kara ve Alğar 1988: 110-112).

⁵ 10, 11 ve 12. beyitler H nüshasında yok.

⁶

⁷ Burada kast edilen şey kılıç hakkıdır. Kılıç hakkı için bk. (Pakalın 1993: 2/264).

16. Muķannendür iki yüzle vèrilmek ibtidâ sancaķ
Nihâyet tezkireli olıcaķ üç yüz olur ancaķ
17. Ze‘âmet şimdi dört yüz birnden aşdı pâdişâhum baķ
Kılıc ilhâķını ķaldur gidersin zu‘mı her alcaķ
18. Ze‘âmet aşmamaķ yüz sekseni ķânûn-ı aķdemdür
Bu ķânûnı yüritmek pâdişâh-ı dehre elzemdür
19. Bozulup kılıc ilhâķı eger tevzi‘ unıtmazsa⁸
Berâtı yazılup erbâb-ı tîmâra şunılmazsa
20. Sipâhi Bosna sancaķı[nu] altında bulunmazsa
Perişân olup ‘asker kollu ķolında bulunmazsa⁹
21. Bi-haķķ-ı Hâzret-i düldür-süvâr ü fâtih-i Hâyber
Cünüd-ı müslimîni az u çok a‘dâ yine eller
22. Sinân ibn-i Sinân¹⁰ şâhum otağ u tuğın aldurdı
Ne sancaķ ķaldı ne tabl u ne surnâ cümle ķaldurdı
23. Sekiz birnden ziyâde haymesin küffâr ķaldurdı
Şehîd edüp nice ehl-i gâzâyı şuya şaldurdı
24. Be bununu başın aldur ğayra olsun mücib-i ‘ibret
Dilâver er gerek ser-ħadde n’eyler öyle bir ‘avret
25. Vezîr üsküflü bende ‘abd-i memlûk ola bir ķul yok
Sipâhî vü sileħdâr ü cebeci topcı mehter çok
26. Kimisi çuķa-dâr olmuş kimi önce çeker yatıķ
Dirilig[i] ķapandı ķaldı bâb-ı irtişâ açuķ
27. Sözüüm sehm-i ķazâdur ķatı yaydan çıkma bir oķdur
Kelâm-ı muħtaşardur şâha aķreb toğrı ķul yoķdur

---

⁸ H’de “bulunmazsa”

⁹ H’de “ķolunmazsa”

¹⁰ Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa kastedilmektedir.

28. Ekâbir koltuğına şıgınuş hünkâr kulları
Sefer kim etmeye yegdür olardıñ şaçlı bir qarı
29. Vêrüp akçe olup mânde kalanuñ yok mıdur ‘arı
Olaruñ haqqıdır kahr etse Kâhhâr-ı cihân bârî
30. Olar mü’min degüldür cümlesinüñ katli vâcibdür
Zihî imâni yoğdur zer ki kavlı-i zehebe zâhibdür¹¹
31. Ğazab-nâk olsa serdâr az çoğ eyler ihtirâz ‘asker
‘Înân-ı zulmı irhâ’ edüp etmezdi dirâz ‘asker
32. Giderdi bî-tevaqquf şark u garba kış u yaz ‘asker
Sipâhî az olup öz olsa bulur imtiyâz ‘asker
33. Direndi [...] ¹²yalımı her yerde alçağdur
Kul olmaz Ecnebî Türkî ço aşlın şor nefis hağdur
34. Nevâziş et Hasan Paşayı serdâr-ı mu‘ayyen kıl
Kanatlandur kuş anı Ca‘fer-i Tayyârî rehzen kıl
35. Murâd-ı nâ-murâdı ber-murâd et ceng-i berrîn kıl
Anuñ altında etsün ruğye yine re’y-i ahsen kıl
36. Yine yatur Kara Āmidde anuñ gibi ejderhâ
Bular İslâma sed mânende-i Ye’cücür a’dâyâ
37. Uyup a’dâ sözine anlaruñ hâlin yaman etme
Mübâriz yahşi erlerdür şağın yanlış gümân etme
38. Olardan döndürüp yüz şâhum irhâ’-i ‘inân etme
Olardan döndürüp yoluñda terk-i baş u cân etme
39. Şinanmışdur cenâheynüñdür anlar Ğâzîdür Ğâzî
Gerekdür şehlerüñ koluñda anlar gibi şeh-bâzî

¹¹ Vezinde aksaklık var.

¹²

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Namık (haz.) (2017), *Riyâzî Muhammed Efendi Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- AFYONCU, Erhan (2006), "Sokulluzade Hasan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37. İstanbul: TDV Yay., 366-368.
- AFYONCU, Erhan (2009), *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2016), "Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları: İnceleme-Dizin", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16/16), 227-367. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.276>.
- AYKUT, Nezih (haz.) (2004), *Hasan Bey-zâde Tarihi*, C. I-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BARKEY, Karen (1999) *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BÖREKÇİ, Günhan (2010), *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors*, Doktora Tezi, Ohio: Ohio State University.
- BÖREKÇİ, Günhan (2016), *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahu: Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Rûznâmesi (1596)*, İstanbul: Okur Kitaplığı.
- BÖREKÇİ, Günhan (Nisan 2021), "A Queen-Mother at Work: On Handan Sultan and Her Regency During the Early Reign of Ahmed I", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 34, 45-92.
- DAVID, Geza (1994), "Eğri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10/489.
- DEĞİRMENCİ, Tülin (Mart 2017), "Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokulluzâde Hasan Paşa ve Resimli Dünya Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, 49, 171-202. <https://doi.org/10.18589/oa.590884>.
- DİREKLİ, Fatma (2021), *Milli Kütüphane 26 Hk 1060/1 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının Metni ve Mecmuaların Sistemik Tasnifi*

- Projesi'ne (MESTAP) Göre Tasnifi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- ELÇİN, Şükrü (1988), *Akdeniz'de ve Cezayir'de Türk Halk Şâirleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- EMECEN, Feridun (1996), "Haçova Meydan Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14/ 546-547.
- GRISWOLD, William J. (2011), *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GÜRBÜZ, İncinur Atik (2011), *Mecmû'a-i Letâ'if*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜRBÜZ, Mehmet (haz.) (2018), *Kâbilî Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- İLGÜREL, Mücteba (1993), "Celali İsyânları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: TDV Yay., 252-257.
- İLGÜREL, Mücteba (1995), "Eşkîya (Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11. İstanbul: TDV Yay., 466-467.
- İPEKTEN, Haluk-vd. (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (haz.) (1999), *Selânikî Mustafa Efendi Târih*, C. I-II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (haz.) (2007), *Târih-i Na'îmâ, Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KALYON, Abuzer (2011), *Peşteli Hisâlî Metâli'ü'n-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAPLAN, Orhan, Özgür Kıyçak ve Bedriye Gülay Açar Çalık (2023), *MECMÛ'A-İ NAZÂ'İR: Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek Zu Berlin) Ms. Or. Oct. 3652, Çanakkale: Paradigma Akademi.*
- KARA, Mustafa ve Hamid ALGAR (1988), "Abdullah-ı İlâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: TDV Yay., 110-112.

- Kâtib Çelebi (2016), *Fezleke*, (haz. Zeynep Aycibin), I-II, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- KAYA, Bilge (2003), *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâlî'ü'n-Nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- KAYABAŞI, Bekir (1997), *Kâfzâde Fâ'izî, Zübdetü'l-Eş'âr*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KİRİŞÇİOĞLU, Mehmet (haz.) (2001), *Câfer İyânî Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs: Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595*, İstanbul: Kitabevi.
- KUTLUK, İbrahim (haz.) (1989), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KUTLUK, İbrahim (haz.) (1997), *Beyânî Tezkiretü's-Şu'arâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1990), *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri: 1578-1612*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- MACİT, Muhittin (2023), "Osmanlı Şiir Dilinin Gelişiminde Devşirme Etkisi" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 30 (30), 384-404. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.3166>.
- MAHİR, Banu (2004), "Sultan III. Mehmed İçin Hazırlanmış Bir Albüm: III. Mehmed Albümü", *16. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı 11-12 Nisan 2001 Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 169-186.
- OKAY, Orhan (1998), "Hiciv/ Türk Edebiyatı-Yeni Türk Edebiyatı ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17. İstanbul: TDV Yay., 452-454.
- ÖNAL, Ahmet (2012), *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, İstanbul: Milli. Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PALA, İskender ve Metin AKKUŞ (1998), "Hiciv/Türk Edebiyatı-Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17. İstanbul: TDV Yay., 450-452.

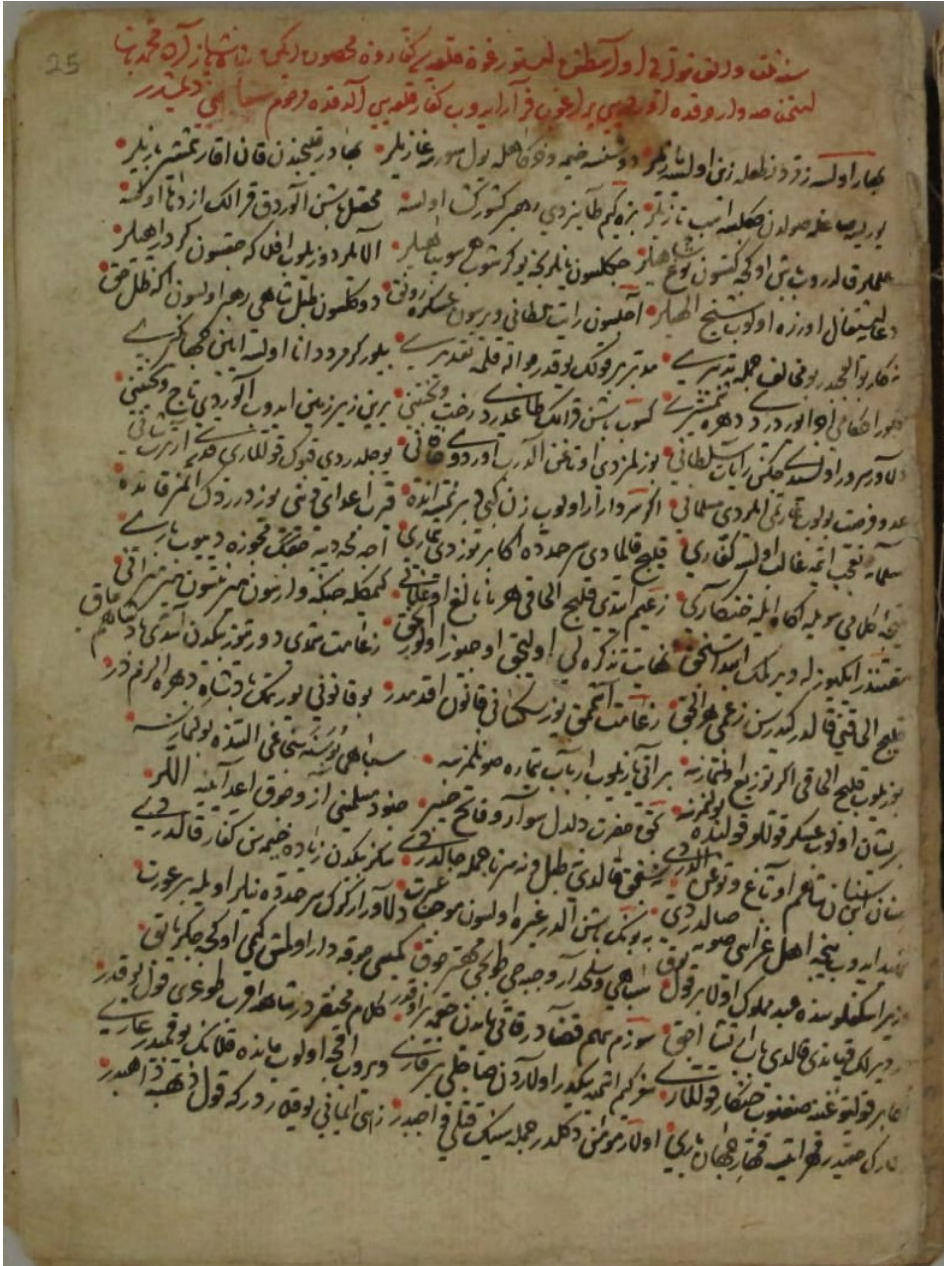
- PAPP, Sándor (2013), “Zitvatorok Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44. İstanbul: TDV Yay., 472-474.
- PIERCE, Leslie. P. (2012), *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PURDE, Kadir (2014), *Savaşın Yazımı: XVI. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Savaş Olgusuna Bakış (Uzun Savaşlar Örneğinde)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAVAN, Mehmet ve Süreyya UZUN-PEKŞEN (2022), “Yeniçeri Şair Evreni ve Son Yeniçeri Şairlerden Galatalı Hüseyin Ağa'nın Dünyası”, *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları, 1700-1826*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 287-393.
- SOLMAZ, Süleyman (haz.) (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- WHITE, Sam (2013), *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Nurettin Elhüseyni (çev.) İstanbul: Alfa.
- ZAVOTÇU, Gencay (haz.) (2017), *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Ekler: III. Mehmed Murakkası, TSMK. H.2165, 51b.

İBB Atatürk Kitaplığı K0868 25a-b.

غضای اوله سردار از صوغ المراهت از عسکر عثمان ظلمی ارغاد و اتهمزدی در اجمل کبدی تو قف نرق و غیر قیس و بیخاک
سباهی از اولوب اوز اوله بولور امیر خسلک درندی منظره برک تالی خورده الجدر قول اولار اصفی توبلی قو اهلن صورت قس
نوازی اتیمین سبایی سردار ستم قف قاتلندرتوس که جعفر طندی رهون قف مراد دادی بر مرادات صبت نزن قف
اینگالنده استون رفینه رای اصفی قف نه یا تو فره آمده اند کیمی از در ما بولار اسلامه مانده یا فوجدر اعدا
ادوب اعدا سوزنه المکن حالتی مان اینه مبارکتی ار در هان قف طقس نمان اینه اولاردن دوندروب نوزتاهم ارجا اغان
اولاره جندیر بولنده مکن باقی جهان صاننده جصاصیدر المغازیدر غاری ککدر شهلک قولنده المکی مکی هباز
اولاده جندیر بولنده مکن باقی جهان صاننده جصاصیدر المغازیدر غاری ککدر شهلک قولنده المکی مکی هباز

Son Devir Osmanlı Şairlerinden
Mısrılızâde Ali Celâleddîn Efendi ve *Dîvânçe'si*

Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat
Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı,
Konya Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-758X> ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21>

aparlakkilic@erbakan.edu.tr

Atıf Bilgisi: Parlakkılıç Mucan, "Son Devir Osmanlı Şairlerinden Mısrılızâde Ali
Celâleddîn Efendi ve *Dîvânçe'si*", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz
2024), 741-761. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1448854>.

Geliş Tarihi	08.03.2024
Kabul Tarihi	22.04.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kayseri'nin Develi ilçesinde doğan Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi son devir Osmanlı şairlerindedir. Develi'de medrese tahsili gören Mısırlızâde; Seb'a, Sincar ve Re'sulayn nahiyelerinde naiplik; Rakka, Leş, Tabriye, Hadim, Erbaa, Kevar' da kadılık yapmıştır. Hayli hareketli geçen memuriyet hayatının ardından 1908 yılında emekli olup memleketi Develi'ye dönmüş ve 1909 yılında burada vefat etmiştir. Kaynaklarda Mısırlızâde'ye ait bir divandan bahsedilmişse de yakın bir zamana kadar esere ulaşılamamıştır. 2019 yılında Kasım Kocabaş isimli bir araştırmacı bu eseri Niğde'de bir sahaftan satın aldığı, Kadir Özdamarlar ile eser üzerinde çalışacaklarını beyan etmiştir. Ancak böyle bir çalışma ortaya konmamıştır. 2023 yılı sonunda Konya'da bir sahafta tesadüf eseri bulduğumuz bu eser satın alınarak kütüphanemize kazandırılmıştır. Bu çalışma, Osmanlı'nın son devir kadı şairlerinden Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi'yi, onun ulaşılabilen tek eseri olan ve hakkında henüz akademik bir çalışma bulunmayan Dîvânçe'sini tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgilere yer verilmiş, akabinde Mısırlızâde Dîvânçesi nüsha, dil ve üslup, tertip şekli ve muhteva özellikleri cihetiyle tanıtılmıştır. Çalışmalarımız neticesinde eserde 150'den fazla şiirin yer aldığı görülmüş, klasik tertibe göre düzenlenmeyen nüshanın şiirin farklı zamanlarda kaleme aldığı bir defter görünümünde olduğu anlaşılmıştır. Divan şiiri nazım biçimlerinin yanı sıra koşma, kalenderî, semai gibi Türk Halk şiiri nazım formlarının da yer aldığı bu eserle Mısırlızâde'nin hayatına dair bilgiler elde edilmiştir. Dîvânçe metninin tamamının neşri ile klasik Türk edebiyatı metin çalışmalarına yeni bir eser daha kazandırılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Son Devir Osmanlı Şairleri, Mısırlızâde, Ali Celâleddîn Efendi, Dîvânçe.

Late Ottoman Poets Mısrılızāda Ali Jalāleddīn And His
Divanche

Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of
Theology Department of Islamic History and Arts Department of Turkish Islamic
Literature, Konya Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-758X> ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21>

aparlakkilic@erbakan.edu.tr

Citation: Parlakkılıç Mucan, Ayşe. "Late Ottoman Poets Mısrılızāda Ali Jalāleddīn And His *Divanche*". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 32 (Temmuz 2024), 741-761. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1448854>.

Date of Submission 08.03.2024

Date of Acceptance 22.04.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Born in Develi district of Kayseri, Mısrılızāda Ali Jalāleddīn Efendi was one of the late Ottoman poets. He was educated at a madrasah in Develi and served as regent in Seb'a, Sincar and Re'sulayn districts and as qadī in Rakka, Les, Tabriye, Hadim, Erbaa and Kevar. After a very active civil service life, he retired in 1908 and returned to his hometown Develi, where he died in 1911. Although a divan belonging to Mısrılızāda was mentioned in the sources, the work could not be found until recently. In 2019, a researcher named Kasim Kocabas stated that he bought this work from a sahaf in Nigde and that he and Kadir Ozdamarlar would work on the work. However, no such work has been produced. At the end of 2023, this work, which we found by chance in a bibliopole in Konya, was purchased and brought to our library. This study aims to provide information about Mısrılızāda Ali Jalāleddīn Efendi, one of the qadī poets of the last period of the Ottoman Empire, and to introduce the author's Divanche, which is the only accessible work of the author and about which there is no academic study yet. For this purpose, firstly, information about the life of Mısrılızāda Ali Jalāleddīn Efendi is given, and then Mısrılızāda divanche is introduced in terms of its wording, exemplar, organization and content features. As a result of our studies, it was seen that there were more than 150 poems in the work, and it was understood that the exemplar, which was not organized according to the classical order, had the appearance of a notebook written by the poet at different times. In addition to divan poetry verse forms, this work, which includes Turkish folk poetry verse forms such as kosma, kalenderi, semai, has provided new information about Mısrılızāda's life. With the publication of the entire Divanche text in the coming days, a new work will be added to the textual studies of classical Turkish literature.

Keywords: *Turkish Islamic Literature, Late Ottoman Poets, Mısrılızāda, Ali Jalāleddīn, Divanche.*

Giriş

1699 Karlofça Anlaşması ile gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti, ıslahat ve yenileşme hareketleri ile eski gücünün yeniden kazanmaya çalışmış, bu durum 19. asırda da devam etmiştir. 19. asır Osmanlı toplumunda yenileşme hareketleri tüm alanlarda kendisini yoğun bir şekilde hissettiren bir dönemdir. 1826 yılında II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak düzenli ordunun kurulması, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ve 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı; devletin pek çok alanda yeniliğe gittiğini göstermesi bakımından önem arz eder.

Devletin siyasi, askeri, iktisadi alanlarda gerilemesine paralel olarak 19. asır klasik Türk edebiyatında önemli bir gelişme ve ilerleme söz konusu değildir. Edebi sahada 18. asrın devamı görünümünde seyreden bu asırda Şeyh Gâlib'in vefatı ile klasik Türk edebiyatı da gerileme devrine girmiştir. Buna mukabil Tanzimat Fermanı ile bilhassa Fransız edebiyatı tesirinde yeni edebiyat gelişme göstermiş, klasik Türk edebiyatı eski gücünü kaybederek orijinallik gösterme hevesinden uzaklaşmış ve eski ustaları tekrar etmekten öteye geçememiştir (Şentürk ve Kartal 2007: 562). Klasik Türk şiiri 19. asırda eski gücünü kaybetse de şair sayısında bir azalma göstermemiş aksine bu dönemde sayısı 100'ü aşkın şair yetişmiştir. Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi'nin yetiştiği Kayseri'de de durum benzerdir.

Kayseri çok sayıda şair yetiştiren önemli şehirlerden biridir. Bölgede 14. asırdan 20. asra kadar her yüzyılda muhtelif sayıda şair yetişmiştir. Bu şairlerin en önemlisi hiç şüphesiz 14. asır Türk edebiyatının gelişmesinde büyük rol oynayan Kadı Burhâneddîn'dir. 15. asırda İbrâhîm Tennûrî; 16. asırda Dânişî; 17. asırda Gencî; 18. asırda Lebîb; 19. asırda Râsih; 20. asırda Yaman Dede Kayseri'de yetişmiş önde gelen şairlerden bazılarıdır. Kayseri'de divan şiiri ve şairlerin gelişim süreci takip edildiğinde 19. asır en fazla şairin bulunduğu dönem olarak karşımıza çıkar. Bu durumun başlıca sebebi, 19. asırda tarih manzumesi yazan şairlerin sayısındaki artıştır. Nitekim 19. asır ile 20. asrın başında bölgede pek çok çeşme ve medresenin yapımı, eski cami ve türbelerin tamiri gibi saiklerle mezkûr eserlere kitabeler yazılmış ve tarih düşüren şairlerin sayısı da artmıştır (Köksal 1998: 7). Yine bazı cönklerde 19. asırda Kayserili divan şairlerinin birbirlerine nazireler, tahmisler, müşterek gazeller yazdığı bilgisinden yola çıkarak bölgede önemli bir

şiiir ve edebiyat muhitinin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu durum da 19. asırda Kayseri’de divan şiirinin ve divan şairi sayısındaki artışın diğer yüzyıllara oranla daha fazla gelişim gösterme sebeplerinden birisi olarak düşünülebilir. Mısırlızde Ali Celleddn Efendi de 19. asırda Kayseri’de yetişmiş şairlerden biridir.

Literatürde Mısırlızde Ali Celleddn Efendi ile ilgili birkaç çalışma mevcuttur. Bunlardan ikisi Haşim Nezih Okay’a aittir. Bu çalışmaların ilkinde Mısırlızde Ali Celleddn Efendi’nin hayatı ile ilgili bilgilere ve bazı koşmalarına yer verilmiştir (Okay 1938a: 130-134). Bir diğer çalışmada ise Ali Celleddn Efendi’ye ait gazeller konu edilmiştir (Okay 1938b: 294). Bir başka çalışma ise II. Uluslararası Develi-şık Seyrn ve Türk Kültürü Kongresi’nde Kadir zdamarlar ve Kasım Kocabaş tarafından sunulan tebliğdir (zdamarlar ve Kocabaş 2019).

Çalışmamız, Mısırlızde ile ilgili yapılan söz konusu çalışmalara katkı sunmayı ve müellife ait *Dvne*’yi tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Mısırlızde Ali Celleddn Efendi’nin hayatına dair bilgiler verilecektir. Daha sonra müellifin ulaşılabilen tek eseri olan ve şahsi kütüphanemizde yer alan *Dvne*’si nüsha, dil ve üslup, tertip ve muhteva özellikleri ile tanıtılacaktır.

1. Mısırlızde Ali Celleddn Efendi’nin Hayatı

Ali Celleddn Efendi ile ilgili ilk bilgilere bazı şiirlerinde “Yücel” müstear ismini kullanan şair, edebiyat araştırmacısı ve ğretmen Haşim Nezih Okay (Tonga 2018) vesilesi ile ulaşılmaktadır. Okay, *Kayseri Halkevi Dergisi*’nde 1938 yılında Mısırlızde’ye dair iki yazı kaleme almıştır. Haşim Nezih Okay’ın 1937-1942 tarihleri arasında Mısırlızde’nin de memleketi olan Kayseri’nin Develi ilçesinde edebiyat ğretmeni olarak görev yaptığı bilgisinden hareketle, mezkr yazıları kaleme aldığında Develi Ortaokulunda edebiyat ğretmeni olarak görev yaptığını söylemek mümkündür (Köksal 2014). Okay bu yazılarının ilkinde Mısırlızde’nin hayatı, ailesi ve şahsiyetine dair bazı bilgiler vermiştir. Buna göre müellif, Mısırlızde ismi ile şöhret bulan bir aileye mensuptur. Babası Hacı İbrahim Ağa’nın yılda birkaç kez otuz katarla Mısır’a ticaret yapmasından ötürü bu isimle anılmıştır. Aile, Emir Oğulları ismi ile de şöhret bulmuştur. Ali Celleddn Efendi, Kayseri’nin

Develi ilçesinin Hacı İbrahim Ağa Mahallesi'ndendir. Gençliğinde Develi'de medrese tahsili görmüştür. Daha sonra İstanbul'da bulunan ve aynı zamanda hemşehrisi, devlet adamı Develizade Ferik Kasım Paşa'nın¹ yanına gitmiştir. İstanbul'a gittiğinde bir başka hemşehrisi Âşık Seyrânî ile tanışmıştır. Seyrânî'nin devrinde yaşanan kötülükler, haksızlık ve yolsuzluklar karşısındaki tavrını konu edinen şiirlerinden ötürü cezalandırılacağı sırada Halep'e kaçtığı bilinmektedir (Albayrak 2009: 37/37). Bu kaçışın, bugün Suriye'nin doğusunda yer alan ve Deyrizôr olarak isimlendirilen Zôr şehrine mutasarrıf olarak atanan Kasım Paşa'nın yardımı ile olduğu tahmin edilmektedir. Okay'ın verdiği bilgilere göre Kasım Paşa Zôr'a giderken hususi kâtibi olarak Celâleddîn Efendi'yi yanında götürmüştür.

Celâleddîn Efendi daha sonra sırasıyla Seb'a, Sincar ve Re'sulayn nahiyelerinde naiplik vazifesinde bulunmuştur. Nihayet Rakka kadılığına terfi eden Celâleddîn Efendi, bir ara eşinin hastalığı sebebi ile Develi'ye dönmüştür. Burada dört yıl kadar *müstantıklık*² ve şer'iyye baş katipliği yapan şair, Konya'nın Hadim kazasına kadı tayin edilmiştir. Bir müddet sonra tekrar memleketi Develi'ye dönen Mısırlızâde, daha sonra Tokat'ın Erbaa ve Van'ın Kevar kazalarında kadılık yapmıştır. Ardından Bursa *ruûsluğu*³ vazifesine getirilen müellif daha sonra Ankara'nın Bala kazasına nakledilmiştir. Oğlunun vefatıyla birlikte tekrar Develi'ye dönen şair, iki yıllık müstantıklık vazifesinin ardından 1905 yılında İškodra'nın Leş kazasına, üç buçuk yıl sonra da Beyrut'un Tabriye kadılığına atanmıştır. 1908 yılında emekli olan Mısırlızâde, 1911 senesinde vefat etmiştir.

Haşim Nezihî Okay Ali Celâleddîn Efendi'nin ailesi ile ilgili de bazı bilgiler verir. Makalelerinin yazıldığı yıl olan 1938'de Celâleddîn Efendi'nin 55 yaşlarında bir oğlunun olduğunu ve Amerika'da yaşadığını söyler. Torunlarının ise Develi'de yaşadığı bilgisini verir. Biri

---

¹ Kaynaklarda Ferik Kasım Paşa ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Kadir Özdamarlar'ın verdiği bilgiye göre "Develizâdeler" Develi'nin en eski ailelerinden olup önemli insanlar yetiştirmiştir. Ferik Kasım Paşa da bu aileye mensup devlet adamlarından biridir (Özdamarlar 2020).

² Sorgu hâkimliği. Geniş bilgi için bk. (Ülker 2023).

³ Osmanlı bürokrasisinde tayin işlemlerinin yapıldığı kalemin adı. Geniş bilgi için bk. (Ahışhalı 2008).

emekli nüfus memuru Mehmet Mısırlı; diğeri ikisi de öğretmen olan İbrahim ve Sakıp Öztürk kardeşlerdir. Haşım Nezihî, *Kayseri Halkevi Dergisi*'nde yayımlanan ve Mısırlızâde'nin bazı gazel ve koşmalarını ihtiva eden eserlerini kaleme alırken müellifin torunlarında bulunan divanından istifade ettiğini söyler. Okay, Mısırlızâde *Divânçesi*'nde yer alan manzumelerin şairin şiirlerinin onda biri kadar olduğunu ileri sürer. Zira müellifin bilhassa saltanatı ve sarayı hicveden şiirlerinin günümüze ulaşmadığını ifade eder.

Haşım Nezihî'nin aktardığına göre Ali Celâleddîn Efendi; misafirperver, misafirsiz sofraya oturmayan ve nargileye düşkün biridir. Hatta arabada giderken dahi nargile içer ve sırf bu durum için yanında bir yardımcı taşır. Binicilikte oldukça mahir olan Mısırlızâde, zekâ ve hafıza bakımından ayaklı kütüphane denecek kadar kuvvetlidir. Okay, şairin Nakşî tarikatına mensup ve ibadete düşkün biri olduğunu da belirtir.

Haşım Nezih Okay müellifin hayatı, bilhassa oldukça hareketli geçen memuriyeti ile ilgili ayrıntılara, şahsiyeti ve ailesine dair bilgiler yer vermiştir. Benzer bilgiler *Kayserili Divan Şairleri* (Köksal 1998: 171-172) ve *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde (Köksal 2014) de mevcuttur. Mısırlızâde ile ilgili bir başka çalışma olan Kadir Özdamarlar ve Kasım Kocabaş'a ait tebliğde (Özdamarlar ve Kocabaş, 2019) de aynı bilgiler tekrar edilmiştir.

Mısırlızâde'nin eserine bakıldığında hayatına dair kaynaklarda bulunmayan bilgilere ulaşmak mümkündür. Müellifin doğum tarihi kesin olarak bilinmese de eserinde yer alan h. 1325/1906-1907 tarihli *Tarih-i Sâl-i Cedîd* (Mısırlızâde, 38^b) isimli şiirinden hareketle bu tarihte hayatta olduğunu kesin olarak söylemek mümkündür. Buna göre Mısırlızâde 1907'den sonraki bir tarihte vefat etmiş olmalıdır ki bu tarih de kaynakların verdiği 1911 tarihine uymaktadır. Ancak müellife ait olduğunu tespit ettiğimiz bugün Kayseri'nin Develi ilçesindeki Tirem Mezarlığı'nda bulunan kabrine ait mezar taşında vefat tarihi h. 1327/1909 olarak kayıtlıdır. Mezar taşında yer alan diğer bilgiler şöyledir: "Hüvel'1-bâkî nüvvâbdan Mısırlızâde 'Alî Celâleddîn Efendi rûhına fâtiha 1327". Aynı kabirde söz konusu mezar taşına bitişik bir başka taş daha vardır. Bu da müellifin oğluna aittir ve üzerinde "Maḥdûmı İbrâhîm Feyzî Efendi'nin rûhına 1335" şeklinde bir yazı mevcuttur. Buna göre müellifin İbrâhîm Feyzî isimli bir oğlu vardır ve

kendisinden sekiz yıl sonra vefat etmiştir. Tek mezarda birbirine bitişik iki taşın yer alması, mezarın Mısrılızâde ve kendisinden sonra vefat eden oğluna ait mükerrer bir mezar olduğunu gösterir niteliktedir. "Hüve" kelimesinin Mısrılızâde'ye ait taşta, "bâkî" kelimesinin oğluna ait taşta yer alması, "fâtiha" kelimesinin her iki taş için ortalı yazılması ve taşların genel görünümüne bakıldığında; mezar taşlarının muhtemelen Mısrılızâde'nin oğlunun vefatından sonra ve aynı anda yapıldığı izlenimini vermektedir.

Görsel 1: Mısrılızâde Ali Celâleddîn Efendi ve oğlu İbrahim Feyzi Efendi'nin Kayseri'nin Develi ilçesindeki Tirem Mezarlığı'nda bulunan mezarı ve mezar kitabesi

Bir diğerk husus da 1876-1877 tarihinde Nusaybin'de bulunduğudur. Bu da eserde yer alan h. 1293/1876-1877 tarihli *Nuşaybin Kazâsına 'Azîmetimde İmâm Zeyne'l 'Âbidîn Hazretleri'ne Mütekkaddim 'Arz-ı hâlimdir* (Mısırlızâde, 3^b) başlıklı şiirle doğrulanmaktadır. Yine müellifin hayatı ile ilgili olarak eserde yer alan *Şehîden Vefât İden Kerîmem Merhûme Hakkında İnşâd* (Mısırlızâde, 25^b) başlıklı bir şiir dikkati çeker. Bu manzumeden müellifin bir kız kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr manzumede şair; kardeşi ile ilgili hiçbir bilgiye yer vermez. Manzume başlığında kullandığı "şehîden" ifadesi kız kardeşinin doğum sırasında, salgın bir hastalık yahut doğal bir âfet sebebi ile vefat etmesinden ötürü olabilir. Mısırlızâde söz konusu şiirde kardeşini kaybetmiş olmanın verdiği hüznü dile getirmiştir:

Elem tıtdı felekden itdi şekvâ
Degil haddim kızam hük-m-i Hudâ'ya

Du'â itdim gözüm yaşıyla Hakk'dan
Kabûl eyler ricâmı Hakk te'âlâ

Seni gayb eylemek zâhirde müşkil
Velî ma'nâda bir lutf-ı mu'allâ (Mısırlızâde, 25^b).

Ayrıca müellifin Kâdir isminde bir dayısının olduğu bilgisine de yine eserinden ulaşılmaktadır. Müellifin *Merhûm Dayım Kâdir Efendi'ye* (Mısırlızâde, 18^a) başlıklı şiiri, dayısının 1309 yılındaki vefatı için düşünülen bir tarih manzumesidir.

Mısırlızâde *Divânçesi*'nin genel görünümüne bakıldığında şairin hareketli geçen memuriyet hayatına dair de izlere rastlanır. Bürokratik kurumlarda görevli birtakım kişiler için nazmedilen şiirler, şairin memuriyet hayatında farklı mevkilerde görevli kişilerle karşılaşması ve onlarla kurduğu ilişkilere işaret etmesi bakımından da dikkate değerdir. *Maliye Ketebesi'nden Ahmed Sâfi Bey, Mîralay Ömer Bey, Kâimmakâm Bekir Bey* bu isimlerden bazılarıdır.

Ali Celâleddîn Efendi'nin eserlerine bakıldığında çalışmamızın giriş bölümünde ifade edildiği gibi Haşim Nezihî Okay şaire ait bazı gazel ve koşmaları neşretmiştir (Okay, 1938a: 130-134; Okay 1938b: 294).

Okay, ilgili çalışmasında şairin daha pek çok şiirinin olabileceğinden bahsetmiştir. Müellifin bir divanının olduğu bilgisi de yine ilk kez aynı çalışmadan öğrenilmektedir.

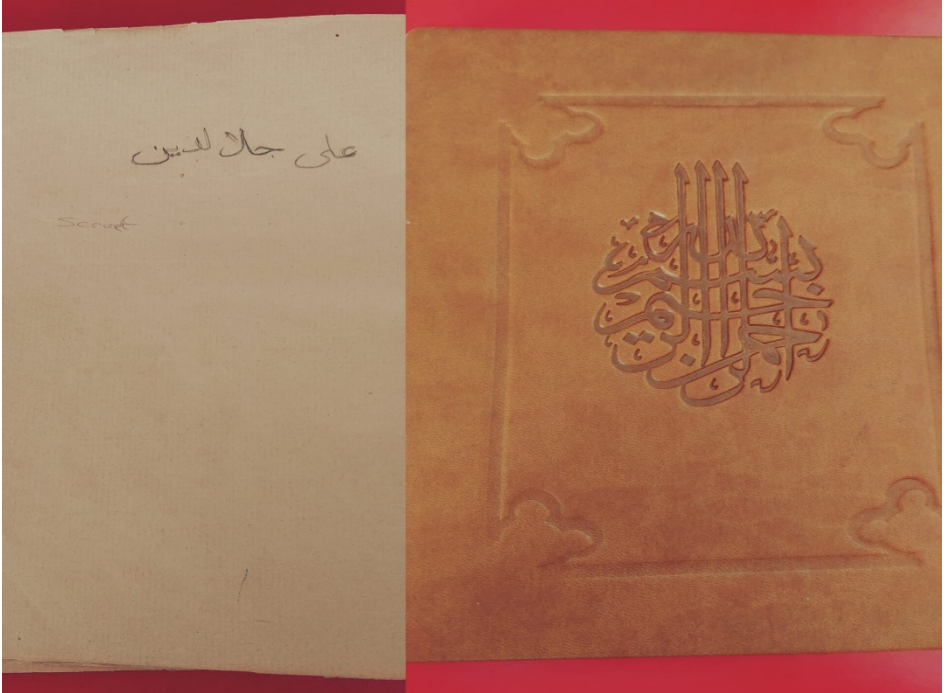
2. *Dîvânçe*

Mısırlızâde'nin ulaşılabilen tek eseri *Dîvânçe*'dir. Haşim Nezihi Okay 1938 yılında *Kayseri Halkevi Dergisi*'nde yayımladığı yazısında müellifin bazı şiirlerini neşretmiş ve bu şiirlere şairin torunlarında mevcut olan divanı üzerinden ulaştığını ifade etmiştir (Okay 1938a: 131). Okay, bu eserin Mısırlızâde şiirlerinin onda biri olmadığı yorumunu yapmış; şairin bazı şiirlerinin kaybolduğunu, bilhassa hiciv vadisinde saray ve saltanatı tariz eden bazı şiirlerinin ise saklandığını belirtmiştir (Okay 1938a: 131). Haşim Nezihi Okay'dan sonra müellife dair bilgiler veren Mehmet Fatih Köksal da müellife ait bir divandan bahsetmiş fakat divanın nerede ve kimde olduğunu tespit edemediğini söylemiştir (Köksal 2014). 2019 yılında Kasım Kocabaş isimli bir araştırmacı tarafından bu eser Niğde'de bir sahaftan satın alınmıştır. Kocabaş, eser üzerinde çalışma yapacağını ifade etmiş (Özdamarlar ve Kocabaş 2019: 46) ancak herhangi bir akademik çalışma ortaya koymamıştır. 2023 yılı sonunda Konya'da bir sahaftan tesadüf eseri bulunan eser satın alınmak suretiyle şahsi kütüphanemize kazandırılmıştır.

2.1. Nüsha Tavsifi

Mısırlızâde'ye ait günümüze ulaşan tek eserden önceki çalışmalarda divan olarak bahsedilmişse de eserin daha ziyade dîvânçe özelliği gösterdiğini ifade etmek gerekir. Elimizde bulunan nüsha; sonradan ciltlendiğini düşündüğümüz son derece yeni ve taba rengi bir cilde sahiptir. Cildin ortasında kabartmalı ve celî sülüs istifli bir besmele yer almaktadır. 17*21 cm ölçülerinde; nohudi renk, az aharlı, arma ve taç filigranlı 58 varaktan müteşekkildir. Mezkûr nüshada sağdan 40b'ye kadar Mısırlızâde'ye ait şiirler yer alırken 41a-50b varakları boş olup 42b ve 43a ile 47a ve 47b sayfalarında kopmalar mevcuttur. 51a ve 58a varakları arasında Sultan Selim'in Bâkî'ye tahmisi, Diyarbekirli Said Paşa'ya ait bir şiir, Ferik Mustafa Paşa'nın Nâbî'ye tahmisi, Remzi Baba'ya ait üç şiir olmak üzere çeşitli şiirler yer almaktadır. Sayfa kenarları siyah mürekkep ile mücedveldir. Nüshanın tamamında, başlıklar dâhil siyah mürekkep ve harekesiz rik'a hat kullanılmıştır.

Eserin ünvan sayfasında sonradan ilave edilmiş olması muhtemel ve nüshadaki hattan farklı olarak kurşun kalemle “‘Alî Celâleddîn” ve günümüz harfleri ile “Servet” yazmaktadır.

Görsel 2: Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi *Divânçesi* dış ve iç kapak.

1b sayfasında yer alan besmele ile başlayan eserde, temmet kaydı başta olmak üzere hiçbir kuyudata rastlanmamıştır. Ancak eserde yer alan çeşitli tarih şiirlerinden nüshanın yazıldığı tarih ile ilgili yorum yapmak mümkündür. Buna göre nüshada sırasıyla h. 1293/1876-1877, h. 1291/1874-1875, h. 1309/1891-1892, h. 1317/1899-1900, h. 1323/1905-1906, h. 1324/1904-1905, h. 1325/1906-1907 tarihleri yer almaktadır. Bu tarihlerin metinde kronolojik sıraya göre yer almaması, nüshanın çeşitli zamanlarda yazıldığı izlenimini vermektedir. Eserde yer alan en erken tarih h. 1291/1874-1875 ve en geç tarih h. 1325/1906-1907'dir.

2.2. Dil ve Üslup

Dîvânçe'nin klasik Türk şiir geleneğine ve yazıldığı döneme göre sade ve anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür. Şair; eser boyunca karmaşık hayaller ve girift teşbihlerden uzak durmuş, maksadını açıkça ifade eden bir üslubu benimsemiştir. Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri Türkçeye oranla daha az kullanan Mısırlızâde, manzumeleri için seçtiği rediflerde de aynı tutumu sergilemiştir. (K 3; -imdir benim, G. 9; ider; G. 13; üstüne, G. 20; var, G. 23; oldum, G. 25.; -a karşı):

SİNEME her dem urur yüz tİR-i müjgân el-emân
Ey nigârım ol keman-ebrû *elinden* derdliyem

Safha-i ruhsârını teşhİR idüp hâl-i Hâbeş
Rûmda ben leşker-i Hindû *elinden* derdliyem

Gönlümi pâbend idüp zülf-i siyâhın ey 'aceb
Gör nice ol kâfir-i cādû *elinden* derdliyem (Mısırlızâde, 4^a)

Eserde kullanılan Türkçe deyimler de şairin üslubunda dikkat çeken özelliklerden biridir. Aşağıda yer verilen beyitte, "Arkası yere gelmek" ve "Ramak kalmak" deyimleri kullanılmıştır:

SİNE-i 'üryânımı kalkan idindim hançere
'Âdetimdir terk edilmez gelse tâ arkam yire (Mısırlızâde, 5^a)

Bir ramağ kalmışdı hâlvette o yâriñ vaşlına
Men'ine dâm eyleyüp sedd itmeye humhâneyi (Mısırlızâde, 21^b)

Naiplik ve kadılık gibi çeşitli memuriyetlerde bulunan Mısırlızâde'nin şiirlerinde memuriyet hayatına ait içerik sunması da bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sincar'da naiplik yapan şairin Sincar Meclis İdaresi ile ilgili yazdığı şiir bu hususta örnek olarak verilebilir:

İşte bu bizim idâre deyüp i'lân ideriz
Müdde'î zümresini 'adl-le hayrân ideriz

Hayli dem sille-i eslâfda olmuşdı zebûn
Şimdi ma'mûr ile hoş servet ü sāmân ideriz

Her kim âlûd-ı keder gelse bizim bezmimize
Zahmını mazhar-ı edviyye-i Loḳmân ideriz

Bu maḳâm merkeze bir şu'be-i faḫriyye olup
Maṭlab-ı devleti her vech-ile âsân ideriz (Mısırlızâde, 9^a-9^b)

2.3. Eserin Tertibi ve Muhteva Özellikleri

Klasik tertibe göre tanzim edilmeyen eser, besmele ve art arda gelen dört naatla başlar. Gazel şeklindeki bu naatlarda şair mahlasına da yer verir:

Na're-i şîrâne çek gamdan *Celâleddîn* müdâm
Çün ki ben bir gözleri âhû elinden derdliyem (Mısırlızâde, 4^a)

Akabinde; *Mersîye*, *Müfred*, *Mersîye-i Diger*, *Nuşaybin Kazâsına* 'Azîmetimde İmâm Zeyne'l Âbidîn Hazretleri'ne Müteḳaddim 'Arz-ı hâlimdir ve *Ferd* başlıklı şiirlere yer verilmiştir. Bu kısımda yer alan mersiyeler Kerbelâ mersiyeleridir:

Ser-a-pâ Kerbelâ'yı lâlezâr itmiş dem-i mazlûm
Hiçâbindan şarardı rûy-ı şahrâ ol zamân nâ-gâh (Mısırlızâde, 2b)

Mısırlızâde daha sonra *Gazeliyyât* başlığı ile gazellerine yer verir. Hemen hemen hepsinde mahlasın yer aldığı ve hurûf-ı hecâyâ göre tertip edilmeyen bu gazeller, aşk ve tasavvuf başta olmak üzere çok çeşitli konuları muhtevidir. Beyit sayıları genellikle 6-9 arasında değişiklik göstermektedir. Mısırlızâde *Dîvânçesi*'nde gazellerle ilgili dikkat çeken hususlardan biri eserde yer alan *bî-nukat* gazelleridir. *Bî-nukat*; divan şiirinde harfe dayalı hünerlerden biridir ve mühmel (Saraç 2006: 305) ismiyle de anılmaktadır. Bu sanatla ortaya konulan şiirlerdeki tüm kelimeler noktasız harflerden oluşmaktadır. Mısırlızâde'nin şiirlerinde böyle ses ve söz oyunlarına başvurması onun edebi kişiliğini ve divan şiirine vukufiyetini göstermesi bakımından önemlidir:

Resm-i sevdâ serde muhkem dilde kâlâ-yı devâm
Ona ma'lûmu'l-'amel esmâ mu'allâ-yı devâm (Mısırlızâde, 7^a)

Dîvânçe'nin gazeliyyât kısmında çok sayıda nazire yer almaktadır. Bu nazirelerde şair, naziresinden önce zemin metne yer vermektedir. Örneğin, eserde *Bâb-ı Ser-askerî Ketebesinden Nazîf Bey'in* (Mısırlızâde, 5^b) başlıklı bir manzume yer almış hemen altında ise şair *Nazîre-i Hakîr* (Mısırlızâde, 5^b) başlıklı bir şiir ile aynı şiiri tanzir etmiştir. Bu tertip şekli birkaç istisna dışında diğer nazirelerde de görülmektedir. Söz konusu istisnaların biri, Şeyh Gâlib'in "iltifât" redifli gazeline (Okcu 2011: 435) yapılan naziredir. İlgili şiirde zemin metin verilmeyip doğrudan nazire yer almıştır:

Sen bu sırrın seyrini beyhûde şanma zâhidâ
Tâlib-i dîdâr kim dünyâda etmez iltifât (Mısırlızâde, 17^a)

Ali Celâleddîn Efendi gazellerinde günahlarından ötürü pişmanlık duyan, mütevazı bir insan portresi çizer. Mahlas beyitlerinde geleneğin aksine kendisini övmek yerine tahkir eder:

Celâleddîn seni maḥzûn iden cürm-i kesîrindir
Gözün ḳanlar döker her bâr ḥicâb üzre nedâmetden
(Mısırlızâde, 38^b)

Celâleddîn eliñden nesne gelmez
Du'â eyle mu'în ola peyember ((Mısırlızâde, 39^a)

Mısırlızâde, *Dîvânçe'sinin* gazeliyyât kısmına her ne kadar bu ismi verse de ilgili bölümde *kaside*, *kt'a*, *müseddes* gibi farklı nazım şekilleri de yer almaktadır. Şairin kadılık yaptığı Konya'nın Hadim ilçesinde bulunan 18. asır âlim, fakih ve mutasavvıflarından Ebû Saîd Hâdimî⁴ için kaleme aldığı 25 beyitlik kasidesi Celâleddîn Efendi'nin şairlik kudretini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Rûtbe-i 'ilmiyyesin bil ḥârsız bir goncadır
Kimsenin ḥaddi degildir fazlıñın inkârına

Hâk-pâyin çeşmime tütîyâ idinsem çok değil
Yâdıma almam kerem ḳıl ḥâsidiñ ısrârına

⁴ Geniş bilgi için bk. (Yayla 1997).

Bir zaman bâzâr-ı 'ilme geldiği nokşân için
Gönderüp tilmîzlerin her beldenin i' mârına

Rub '-ı meskûn müstefid ol menba '-ı hürşîdden
Bir revâc bahş itdi dehriñ sevğine es'ârına (Mısırlızâde, 16^b)

Yine Ebû Saîd Hâdimî ile ilgili olarak eserde kaside şeklinde bir *vedaiyye* de yer almaktadır. Herhangi bir tarih bilgisinin yer almadığı mezkûr şiir, Mısırlızâde'nin Hadim kazasındaki kadılık vazifesinin bitişinin ardından yazılmış olmalıdır. Bu şiirde de Celâleddîn Efendi'nin Hâdimî'ye duyduğu derin sevgi ve ondan ayrılıyor olmanın verdiği hüznü dile getirilmektedir:

Elvedâ 'ey kâşif-i esrâr-ı hikmet elvedâ '
Elvedâ 'yâ vâkıf-ı ders-i haķîkat elvedâ '

Ben murâdıñ üzere hîdmet itmedim encâm-ı kâr
Her kuşurumla kabûl et bitdi müddet elvedâ '

Ĥazretiñden bî-vefâ devrân firâka meyl idüp
Ĥâresi gelmez elimden çâre firkat elvedâ '

Ĥande olsam nisbetim 'arz eylemekdir maķşadım
İftirâk sūrî velî ma'nâda vuşlat elvedâ ' (Mısırlızâde, 20^b)

Dîvânçe'de yer alan kasidelerle ilgili olarak dikkat çeken bir diğer örnek de Ali Celâleddîn Efendi'nin hemşehrisi ve aynı zamanda devlet adamı Kasım Paşa'ya sunduğu kasidedir. Haşim Nezihî Okay, Mısırlızâde'nin hayatına dair bilgi verirken Kasım Paşa'nın Zôr'a mutasarrıf tayin edildiğinde yanında hususi kâtibi olarak Mısırlızâde'yi götürdüğünü söylemiştir. *Dîvânçe*'de yer alan *Zôr Mutaşarrıfı Ferîķ Ĥâsım Pâşâ'ya* başlıklı şiir, bu bilgiyi doğrular niteliktedir. İlgili manzumede Mısırlızâde, Kasım Paşa'dan övgü dolu sözlerle bahsetmektedir:

Bârekallâh muķaddem yümne beşâretdir gelen
Âşaf-ı 'âlî-himem şâhib-diyânetdir gelen

Âb-ı rûy-ı Kâşşeri nâm u Develüzâdedir
Menba'ı baır-i kerem-kân-ı şehâvetdir gelen

Büyünü şemm eyledim isti'dâdım⁵
Âferin ikbâlime vâcib-ziyâretidir gelen

Tâli'im 'akrebde 'aciz üzre müdevver ba'demâ
Müşterî iklimine sa'de riyâsetdir gelen

Mağdem-i hayriyyesin i'lâna me'mûr 'arz ider
İntihâb-ı Bâb-ı 'Âlî'den vezâretidir gelen (Mısırlızâde, 11^b)

Gazeller bölümünde yer alan farklı nazım şekillerden biri de kıt'alardır. Bu formdaki şiirlerin büyük çoğunluğunu tarih manzumeleri oluşturmaktadır. *Yegen Efendizâde Ahmed Efendi'nin Mağdûmuna Târîh* (Mısırlızâde, 18^a), *Müftizâdelerin Mağdûmlarına Târîh* (Mısırlızâde, 18^a) başlıklı şiirler mezkûr manzumelere örnek teşkil eder.

Dîvânçe'de *müfred*, *müstezad*, *müseddes* gibi farklı nazım şekilleri de görülmektedir. Eserin dikkat çeken yönlerinden birisi de halk edebiyatı nazım biçimlerinden *kalenderî*, *koşma* ve *semâi* şeklindeki şiirlerdir. Mısırlızâde söz konusu eserinde 11 koşma, 6 kalenderî ve bir de semâiye yer vermiştir. Bu şiirler, Türk saz şairi Âşık Seyrânî'nin hemşehrisi aynı zamanda dostu olan Ali Celâleddîn Efendi'nin halk şiirine olan yakınlığını göstermesi bakımından da önemlidir. Şairin Türk halk şiirine ait bu biçimlere eserinin sonunda yer vermesi, onun eserin tertip hususiyetine ait tercihini yansıtmaları bakımından da dikkat çekicidir. *Dîvânçe*'de bu şiirlerden sonra yine divan şiiri nazım biçimlerine ait şiirler yer almış; mezkûr şiirlerin ilki olan esere *Şonradan İlâve Gâzel* başlığı verilmiştir. Bu durum da eserin muhtelif zamanlarda yazıldığı, elimizde bulunan nüshanın müellif nüshası olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Dîvânçe'de 150'den fazla şiir yer almaktadır. Bu şiirlerin şekil, tür ve muhtevasına ilişkin hususiyetler hâlen üzerinde çalıştığımız eserin çeviri yazılı metni ve tahlil çalışması tamamlandığında daha da belirgin hâle gelecektir.

---

⁵ Vezin aksıyor.

Sonuç

Bu çalışmada 19. asır Osmanlı kadı şairlerinden Ali Celâleddîn Efendi'nin hayatı ve kayıp olduğu bilinen *Dîvânçe*'si üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde Celâleddîn Efendi'nin hayatı ve *Dîvânçe*'si ile ilgili şu tespitlere varılmıştır:

1. Ali Celâleddîn Efendi Kayseri'nin Develi ilçesinin Hacı İbrahim Ağa Mahallesi'ndendir. Babası Mısır'a ticaret yapan Hacı İbrahim Ağa isimli bir zattır ve aile bu sebeple Mısırlızâdeler diye de anılmaktadır. Celâleddîn Efendi sırasıyla Seb'a, Sincar ve Re'sulayn nahiyelerinde naiplik; Rakka, Hadim, Erbaa, Kevâr 'da kadılık; Bursa ve Bala ruûsluğu, Develi müstantıklığı gibi çeşitli memuriyetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır.

2. Kaynaklar şairin bir divanı olduğundan bahsetse de söz konusu divanın yeri günümüze kadar tam olarak tespit edilememiştir. Bu alışma ile kaynaklarda kayıp olduğu bilinen divana ulaşıldığı bilgisi verilmiş ve eser üzerinde inceleme yapma imkânı bulunmuştur.

3. Tesadüf eseri bir sahafta bulunan ve tarafımızca satın alınan eserin mürettep bir divandan çok şairin muhtelif zamanlarda kaleme aldığı bir dîvânçe özelliği gösterdiği anlaşılmıştır. Söz konusu eserde divan şiiri nazım şekilleri gazel, kaside, kıt'a, müseddes gibi formların yanı sıra Türk halk şiirine ait kalenderî, koşma, semai gibi şekillere de rastlanmıştır. Ekserisi divan şiiri nevinden olmak üzere eserde 150'yi aşkın manzume yer almaktadır.

4. Manzumelerinde sade ve açık bir dil kullanan Mısırlızâde; eser boyunca ağırbaşlı, mütevazı, İslam akidelerine bağlı bir şair portresi çizmektedir.

5. Oldukça hareketli ve yoğun geçen memuriyet hayatına ve sosyal yaşamına ait manzumeler de kaleme alan şairin söz konusu şiirlerinden hareketle dönemin sosyo-kültürel hayatına ait izlere rastlamak da mümkündür.

6. *Dîvânçe* içerisinde yer alan en dikkat çekici manzumeler; şairin kız kardeşinin vefatı üzerine kaleme aldığı şiiri, şeyh Galib'in "iltifât" redifli

gazeli başta olmak üzere nazireleri ve bir dönem kadılık yaptığı Konya'nın Hadim kazasında bulunan Ebû Saîd Hâdimî'ye olan kasidesi ve veda'iyye türündeki şiiridir. Bunların dışında eserde yer alan tarih şiirleri ve çeşitli görevlerdeki devlet adamlarına sunulan şiirler de önem arz eder.

7. Son devir Osmanlı kadı şairlerinden Mısırlızâde Ali Celâleddîn Efendi'ye ait *Dîvânçe*'nin hâlen üzerinde çalıştığımız tam metnin neşri ve eser üzerinde yapılacak ayrıntılı bir tahlil çalışması ile müellifin hayatı, yaşadığı devir, edebi şahsiyeti ve şiirlerine dair daha kapsamlı bilgiler ortaya konulacaktır.

Kaynakça

- AHISHALI, Recep (2008), "Ruûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, 272-273, İstanbul: TDV Yayınları.
- ALBAYRAK, Nurettin (2009), "Seyrânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, 37-38, İstanbul: TDV Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2014). "Celâleddîn, Mısırlızâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 03.02. 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Celâleddîn>.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (1998), *Kayserili Divan Şairleri*, Kayseri: Geçit Yayınları.
- MISIRLIZÂDE, Ali Celâleddîn (ts), *Dîvânçe*, Ayşe Parlakkılıç Mucan Şahsi Kütüphanesi.
- OKAY, Haşim Nezihî (1938a), "Everekli Ali Celâlettin Efendi", *Erciyes (Kayseri Halkevi Dergisi)* 1/5, 130-134.
- OKAY, Haşim Nezihî (1938b), "Everekli Ali Celâlettin'e Ait Gazeller", *Erciyes (Kayseri Halkevi Dergisi)* 1/10, 294.
- OKCU, Naci (2011), *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, Ankara: TDV Yayınları.
- ÖZDAMARLAR, Kadir (2020), "Mutasarrıf Develizade Ferik Kasım Paşa", *Çağdaş Develi*, erişim tarihi: 05.01.2024, <https://www.cagdasdeveli.com.tr/kose-yazarlari/mutasarrif-develizade-ferik-kasim-pasa.html>.
- ÖZDAMARLAR, Kadir ve Kasım Kocabaş (2019), "Develili Ali Celâleddin Efendi ve Dîvânçesi", *II. Uluslararası Develi-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi*, Kayseri.
- SARAÇ, Mehmet Ali Yekta (2006), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal (2007), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TONGA, Necati (2018), "Haşim Nezihî Okay", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim tarihi: 06.01. 2024,

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasim-nezihi-okay>.

- ÜLKER, İbrahim (2023), "Osmanlı Ceza Yargılamasında Müstantik (Sorgu Hâkimi)", *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 11/1, 41-57.
- YAYLA, Mustafa (1997), "Ebû Saîd Hâdimî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 15, 24-25, İstanbul: TDV Yayınları.

Divan Şiirinde Orijinal Teşbih ve Hayaller: Emrî Örneği

Ahmet Emin SARAÇ

Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-8350> ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>

aeminsarac@hotmail.com

Atıf Bilgisi: Saraç, Ahmet Emin. "Divan Şiirinde Orijinal Teşbih ve Hayaller: Emrî Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 762-789. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1467965>.

Geliş Tarihi	13.04.2024
Kabul Tarihi	24.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu makalede 16. asrın önde gelen şairlerinden Emrî dikkate alınarak divan şiirinde orijinal teşbih ve hayaller konusu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bilindiği gibi klasik Türk edebiyatı, şiirin şekil ve muhtevası hakkında çok sıkı kaidelere sahiptir. Şairlerin bu kurallara uyararak eserlerini vermeleri beklenir. Şiirin konuları ve bunların ne şekilde ifade edilebileceği belirlendiği için bir şairin farklılık gösterebilmesi daha çok üslupta olabilmektedir. Bununla beraber bazı şairlerin alışılmış teşbih ve hayallerin dışına çıkarak şiirler söyledikleri görülmektedir. Makalede bu konuya bir miktar aydınlık getirilmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle klasik kaynakların şiirdeki orijinal teşbih ve hayallere dair görüşleri incelenmiştir. Bunun sonucunda pek çok kaynakta klasik edebiyatta orijinalliğin yerilen değil, övülen bir özellik olarak zikredildiği görülmüştür. Belagat kitapları bu konuyu ilmi bir şekilde incelemiş, şiire dair başka muhtelif kaynaklarda bu bahse yer yer atıf yapılmıştır. Ayrıca belli şairlerin orijinal sözler söylemeleri dolayısıyla methedildikleri görülmektedir. Giriş mahiyetindeki bu bölümden sonra şuara tezkirelerinde orijinal sözler söylemesi üzerinde bilhassa durulan bir şahsiyet olan 16. asır şairi Emrî'den bahsedilmiştir. Şairin edebî şahsiyetinin tanıtıldığı bir bölümden sonra divanındaki sevgili tasvirine dair orijinal teşbih ve hayaller incelenmiştir. Birçok örnek beyit getirerek yapılan bu inceleme sonunda onun, kaynaklarda bildirildiği gibi diğer şairlerde rastlanmayan pek çok mana ve hayale şiirinde yer verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk edebiyatı, orijinallik, teşbih, hayal, Emrî.*

Original Similes and Images in Classical Turkish Poetry: The Example of Emri

Ahmet Emin SARAÇ

Research Assistant Dr., Istanbul Medeniyet University Faculty of Letters
Department of Turkish Language and Literature, Istanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-8350> ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>
aeminsarac@hotmail.com

Citation: Saraç, Ahmet Emin. "Original Similes and Images in Classical Turkish Poetry: The Example of Emri". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 762-789. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1467965>.

Date of Submission 13.04.2024

Date of Acceptance 24.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In this article, Emrî, one of the leading poets of the 16th century, is taken into consideration in order to examine the issue of original similes and images in classical Turkish poetry. It is well known that Classical Turkish literature has very strict rules about the form and content of poetry. Poets are expected to produce their works by following these rules. Since the subjects of poetry and how they can be expressed are determined, a poet can stand out among other poets mostly with his style. However, it is observed that some poets wrote poems by going beyond the usual similes and images. This article attempts to shed some light on this issue. For this purpose, firstly, the views of classical sources on original similes and images in poetry were analyzed. As a result, it has been observed that in many sources, originality in classical literature is mentioned as a praiseworthy feature rather than a reprehensible one. Books on belagat have examined this issue in a scholarly manner, and various other sources on poetry have referred to it from time to time. In addition, certain poets were praised for their original verse. After this introductory chapter, the 16th-century poet Emrî, a figure whose original poetry is particularly emphasized in the biographical dictionaries, is discussed. After a section introducing the characteristics of his poetry, the original similes and images regarding the depiction of the beloved in his divan are analyzed. At the end of this analysis by bringing many sample verses, it was seen that he included many similes and images in his poetry that were not encountered in other poets as reported in the sources.

Keywords: *Classical Turkish poetry, originality, simile, image, Emri.*

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, klasik vasfının gereği olarak belli kaideler üzerine kuruludur. Bu kaideler edebî eserin hem dış yapısı hem muhtevası hakkındadır. Bir manzumenin hangi nazım özellikleriyle yazılabileceği belirlenmiş olduğu gibi manzumede nelerden ne şekilde bahsedilebileceği de büyük ölçüde tayin edilmiştir. Bu kurallar çerçevesinde vücuda getirilen bir eserin değerlendirilmesinde en önde gelen kıstas; onun edası, en mükemmel bir şekilde söylenmiş olmasıdır. Eserin orijinal olması da bir meziyet olarak bazan zikredilmekle beraber bunun mutlak bir değer olarak kabul edilmediği, tezkirelerde bazı ikinci sınıf şairler hakkında manzumelerinin çok yeni ve farklı mana ve hayaller taşıdıklarının bildirilmesi fakat devrinin en meşhur şairlerinin pek çoğu hakkında böyle bir hüküm verilmemesinden anlaşılmaktadır.

İşbu makalede 16. asrın önde gelen şairlerinden Emrî dikkate alınarak divan şiirinde orijinal teşbih ve hayaller konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Öncelikle konu hakkında kaynaklarda geçen bir kısım kayıtlar zikredilecek, sonrasında Emrî ve sanatı tanıtılacak, bilahare şiirinde karşılaşılan bazı orijinal teşbih ve hayallere temas edilecektir.

1. şiirde Orijinal Teşbih ve Hayallere Dair Klasik Kaynaklarda Geçen Bazı Kayıtlar

Klasik belagat kitaplarında teşbihlerin orijinal olup olmaması yahut makbul ve merdut teşbihler konularından bahsedildiği görölmektedir. Mezkur kaynakların bu meseleler hakkındaki beyanları etraflı ve müstakil bir incelemeyi gerektirmekte olup burada sadece konumuz açasından önemli olan bazı kullandıkları tabirlere temas edilecektir. *Şeyhü'l-Belâga* unvanlı Abdülkâhir-i Cürçânî (ö. 1078?), *Delâ'ilü'l-İ'câz'*nda orijinal istiareler için bir bölüm ayırmıştır. Burada yaygın kullanılan teşbihleri *mübtezel* olarak tavsif etmiştir. Bir teşbihin farklı olması durumunu ise *garâbe* (gariplik) ile ifade etmiştir (Abdülkâhir Cürçânî 1992: 74, 76). Belagat geleneğini en fazla belirleyen eser olarak kabul edilebilecek Sekkâkî'nin (ö. 1229) *Miftâhu'l-'Ulûm'*unda ise vech-i şebihin çok açık olduğu teşbihler *karîb*, aksi teşbihler ise *ba'îd* olarak tavsif edilmiştir. Orijinal bir teşbih söylemeye *istitrâf* denildiği görölmektedir (Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî 2014: 460-462; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî 2017: 398-401). Zihnî

müşebbehten müşebbehünbihe çok kolay intikal ettiği teşbihler için *karîb/mübtezel*; kısa bir tefekkürden sonra ulaştığı teşbihler için *ba'îd/garîb* ıstılahlarının kullanılması konumuz açısından önemlidir. *Beliğ* sayılan teşbihler, ekseriya *ba'îd/garîb* teşbihlerdir (Sa'düddîn et-Teftâzânî 2020: II/169-171). Fakat bu tür teşbihleri, mananın anlaşılamayacak derecede muğlak olduğu teşbihlerle karıştırmamak gerekir. *Ta'kîd* olarak adlandırılan bu tür bir kapalılık makbul değildir (Abdülkâhir Cürçânî 2018: 173-190). Son olarak şairlerin bazı tasarruflarda bulunarak *karîb* teşbihleri *ba'îd* hâle getirebileceklerini belirtmeliyiz (Sa'düddîn et-Teftâzânî 2020: II/171-172)¹. *Karîb/mübtezel* ve *ba'îd/garîb* ıstılahları, yakın dönem Türkçe belagat literatürüne ait Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Belâgat-i Osmâniye*'si ile Mehmed Rifat'ın (ö. 1907) *Mecâmi'u'l-Edeb*'inde de yer almaktadır. Bu iki eserde ayrıca *istitrâf* tabiri de geçmektedir (Ahmed Cevdet 1299: 139, 143; Mehmed Rifat 1308: I/267-270; 282).

Fars edebiyatında sevgilinin azasının nelere teşbih edilebileceğine dair hazırlanmış bir müşebbehünbih rehberi olan ve Türk edebiyatı üzerinde de ciddi bir tesiri bulunan Şerefüddîn Râmî'ye (ö. 1393?) ait *Enîsü'l-'Uşşâk'*ta konumuzu ilgilendiren bazı beyanlar vardır. Râmî, gözü güneşe benzetmede Zahîrüddîn-i Fâryâbî'nin *muhteri'* olduğunu belirtmektedir (Şerefüddîn Râmî 1376: 52). Kirpik hakkındaki müşebbehünbihleri sıralarken ise eski şairlerin "hindûy-ı âyîne-dâr"ı (ayna tutan siyahi köle) kullandıklarını, fakat bunun artık *mütedâvil* olmadığını ve kullanımının *garîb* sayılacağını söylemektedir² (Şerefüddîn Râmî 1376: 54). Bu ifadelerde bir teşbihin *muhteri'* olmak, bir teşbihin *mütedâvil* veya *garîb* olması gibi tabirler dikkati çekmektedir. Sürûrî (ö. 1562), *Bahrü'l-Ma'ârif*'in, Râmî'nin eserini örnek alarak, fakat onu çok daha geliştirerek hazırladığı teşbihlere dair olan kısmının sonunda şunları yazmaktadır:

Çünkü bu kitâb-ı *Bahrü'l-Ma'ârif* de bu denli ma'ârif-i celîleye vâkıf oldun ve bu kadar nefâyis-i me'ânî müşâhede kıldun, pes kendün mülâhaza ve mücâhede kılup nice *hayâlât-ı garîbe* ve *me'ânî-i 'acîbe*

¹ Makalede "Orijinal Hayaller" başlığı altında belirttiğimiz beyitler ekseriya bu tarz beyitlerdir.

² Burada görüldüğü üzere *garîb* lafzı menfi bir manada da kullanılabilir. Dolayısıyla bu lafzın geçtiği yerde siyakusibaka dikkat etmek gerekmektedir.

ihtirâ'ına kâdir olursın; ve *hayâl*de mu'teber, dikkat ve letâfetdür, mikdârda vefret ü kesret degüldür (Şafak 1991: 311-312).

Buradan müşebbehünbih rehberlerinin gayesinin şairleri sınırlandırarak onları belli kişilere hapsetmek olmadığı, bu eserlerin şairlere kendilerinden önceki üstatlardan örnek alabilecekleri metinleri sunup şairlerin bunları sindirdikten sonra kendi teşbih ve hayallerini icat emelerine hizmet ettiği, başka bir ifade ile şairin muhayilesini terbiye etmeye yaradığı anlaşılmaktadır.

Bosnalı Sûdî'nin (ö. 1599?) *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ında da konumuzu yakından ilgilendiren birtakım ifadeler vardır. Müellif, *selsebîl-mûy* (selsebil saçlı) tabirinin şerhinde Hâfız'ın bu teşbihte *muhterî* olduğunu, kimsenin daha önce saçı suya teşbih ettiğinin bilinmediğini söylemektedir (Sûdî 2020: III/2747). Şairin sevgilinin benini "düde"ye (mürekkap) benzettiği bir beyitte ise onun *teşbih-i hâs* ettiğini söylemektedir (Sûdî 2020: I/462). Başka bir yerde gönlü yol toprağına benzetmenin ondan önce görülmediğini, bu iki unsur arasındaki ortaklığın da malum olmadığını belirtmektedir (Sûdî 2020: I/463). Başka yerlerde sevgilinin semtinin denize benzetilmesinin *garîb isti'âre* olduğunu (Sûdî 2020: 548) ve feleğin eleğe teşbihinin *meşhûr* olmadığını yazmaktadır (Sûdî 2020: I/578). Sûdî'de ayrıca *muhayyel* tabiri de sıklıkla kullanılmaktadır. Âsafî'nin *teşbih-i hâs* ettiğini bildirdiği bir beyit hakkında şairin divanında *muhayyel* beytin çok olduğunu, ama aktardığı bu beytin en üstünlerinden olduğunu söylemektedir (Sûdî 2020: I/562). Şiirin bir tarifinin zaten *kelâm-ı muhayyel* olduğu düşünülürse (Taşköprizâde Ahmed Efendi 1313: 244-245) kelimenin bu tür kulllanımlarda lügavî manasından başka bir mana taşıdığı, sadece hayalî olmayı değil, şairin ibdâi bir hayal barındırmayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Eserin bir yerinde Kâtibî ile Hâfız'ın şiiri karşılaştırılırken Kâtibî'nin şiirlerinin *musanna'* ve *muhayyel* olduğu, fakat Hâfız'ınkiler gibi *safâ-bahş* ve *rûh-efzâ* olmadığı söylenilmektedir (Sûdî 2020: II/1137). Bu hükmü, bir manzumenin dış yapısının sağlam (*musanna'*), muhtevasının yeni (*muhayyel*) olmasının onun üstünlüğünü sağlamaya yetmeyeceği, günümüzdeki ifadesiyle lirik yönünün de kuvvetli olması (*safâ-bahş* ve *rûh-efzâ*) gerektiği şeklinde anlamak mümkündür.

Klasik Türk edebiyatında edebî değerlendirmelerin en fazla bulunduğu kaynaklar olan şüara tezkireleri, konumuz bakımından da münbittir. Latîfî'nin Ca'fer Çelebi için "elfâz ve *me'ânî*de nazm-ı belîgine söz yokdur, lâkin eş'âr-ı bedî'asında san'at ve *hayâl* vardur, sûz yokdur"³ demesi, Sûdî'nin Kâtibî hakkındaki sözlerini hatırlatmaktadır. Kaynaklarda tenkit vesilesi olarak bir şairin sanatkâr tarafı güçlü, fakat duygu bakımından zayıf olmasına bu şekilde yer yer temas edildiği göze çarpmaktadır. Dikkat çeken başka bir husus ise cümlede *elfâzın san'at* mukabilinde, *me'ânînin hayâl* mukabilinde kullanılmış olmasıdır. Tezkirelerde hayal kelimesinin mana kelimesiyle yan yana kullanılmasının örneklerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Mesela Âşık Çelebi, Zâtî hakkında "Ol kadar *me'ânî-i garîbe* ve *hayâlât-ı hâssa-i acîbe* ve sanâyi'-i bedi'iyeye ki şi'rinde ol cem' etmişdür gayrı şâ'irde var idüğü ma'lûm degldür. Varsa dahi Zâtî'ye gâlib idüğü meczûm degüldür" demektedir (Âşık Çelebi 2010: III/1575). Zâtî, *ma'nâ* ve *hayâl*ler meydana getirmekteki kudreti dolayısıyla tezkirelerde ismi çokça zikredilen bir şairdir. Latîfî'nin onun bu yönü hakkındaki uzun ifadelerinin bir kısmını önemi dolayısıyla burada naklediyoruz :

Müşârünileyhi dikkat-i *hayâl*de ve *hayâlât-ı* makâlde üstâd-ı şu'arâ-yı vilâyet-i 'Acem Şeyh Kemâl-i Hucendî'ye benzedürler... *hayâlât* u *me'ânî*den ne bikr-i fikr ola ki anun tab'-ı pâk-i derrâki ana yetmemiş ola. Ammâ evâsıt-ı 'ömründen tecâvüz itdükten sonra vâki' olan eş'ârı üslûb-ı *Şebistân-ı Hayâl* ve tarz-ı mu'ammâ-misâl gâyet-i tasannu'ından bir mikdâr mu'akkad düşmişdür⁴.

Ma'nâ ile *hayâl*in birbirlerine yakın manalarda, hatta bazan müteradif olarak kullanıldığı görülmekle beraber medlullerinin tamamen örtüştüğünü söylemek zordur. Nitekim Âşık Çelebi'nin Bihiştî Ramazan Efendi'den bahsederken "murâd idindüğü *ma'nâ*da hâssa tahayyüller idüp hüsn-i edâ ile nazma kâdirdür" (Âşık Çelebi 2010: I/440) demesine nazaran *ma'nânın hayâl*den ayrı bir şey olduğu

³ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 656, 62b; Latîfî 2000: 211. Benzer manayı daha sade ifade ettiği için bu ve sonraki iktibas tezkirenin ilk versiyonuna ait olan nüshadan yaptık.

⁴ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 656, 81a-81b, Latîfî 2000: 266-267.

anlařılmaktadır⁵. şimdilik onu “beytin şairin zihnindeki iptidai hâli” olarak tarif etmenin doğru olduğu kanaatindeyiz. *Hayal* ise bu manayı “şiiir” hâline getirecek tasarruflarda bulunmak olarak görülebilir. *Eda* ise -eski müelliflerin sevdiği bir teşbihle ifade etmek gerekirse- bu ete kemiğe bürünmüş vücuda esvap giydirmek kabilinden bir ameliyedir.

Mana ile hayal kelimeleri konumuzu çok ilgilendiren iki lafız olduğu için onların manzum metinlerde şairler tarafından ne şekilde kullanıldığına da temas etmek faydalı olacaktır. Nev’î aşağıdaki beyitte gönül ehlinin kullanılmış, eskimiş manaları ifade etmekten sakındığı mülâhazasıyla sevgilinin dudağını helvaya teşbih etmenin kendisine yakışmayacağını söylemektedir. Burada *teşbîhin ma’nî* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Almaz dehâna ma’nî-i hâyîde ehl-i dil

Teşbîh kulma la’lini helvâya Nev’iyâ (Nev’î 1977: 232)

Hayâlî Bey ile Bâkî’ye ait aşağıdaki beyitler ise aynı manayı ifade etmektedirler: Teşbih (yahut mana) bir şiiir için yeterli değildir. Kaliteli bir şiiir aynı zamanda güzel bir şekilde ifade edilmiş olmalıdır.

Teşbîh sâde virmez zînet söze Hayâlî

Rengîn edâ gerekdür eş’âr-ı dil-güşâda (Tarlan 1945: 346)

Ma’nî-i pâkîze ey Bâkî edâ-yı hûb ile

Sîm-ten dildâre benzer kim libâsı yaraşa (Küçük 1994: 368)

Ca’fer Çelebi, aşağıdaki beyitlerde başkalarının söylediği mana ve hayalleri tekrar edenlerin şair sayılamayacağını belirtmektedir.

Bulmazsın birinde ma’nî-i hâs

Bulursın gayrûn âhengine rakkâs

Hayâl-i hâssa çün kâdir degüller

⁵ Âşık Çelebi, Emrî hakkındaki “Eger *ma’nî* mâhîde olursa kullâb-ı re’y-i fikr ile çıkarıp bir *hayâl* ile bağlar” (Âşık Çelebi 2010: I/359) sözünde de benzer bir anlamı teşbih yoluyla ifade etmektedir.

Hakikatde bular şâ'ir degüller (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi 2006: 208-209)

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak klasik metinlerde bir şairin orijinal teşbih ve hayaller icat etmesinin, o şairin dikkat çeken bir hususiyeti olarak belirtildiğini ifade edebiliriz. Bir şairin bir teşbihte muhteri olması, üzerinde durulan bir husustur. Yaygın olarak kullanılan teşbihler *meşhûr* veya *mütedâvil* olarak adlandırılmaktadır. Alışılmadık teşbihler ise *garîb* ve bilhassa *hâs* olarak tavsif edilmektedir. Has teşbihlerin olduğu beyitlere *muhayyel* de denebilmektedir. *Musanna'* kelimesi de muhayyelle birlikte çokça kullanılmakla beraber bunun daha ziyade beytin dış yapısına (elfazına) ait bir sıfat olduğu tahmin edilebilir. Son olarak mana ve hayalin, şiirin muhtevasını ifade eden lafızlar olarak birbirlerine yakın anlamlarda yaygın olarak kullanıldığını belirtebiliriz. Şairlerin bunlarda diğer şairlerden ayrışması takdir gören bir husustur. Tabii bunu tamamlayacak bir unsur olarak üslubun yahut metinlerde çokça geçen tabiriyle "eda"nın da güzel olması beklenmektedir. Bu özellikleri kendinde barındıran şiir, başarılı bir şiir olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber bu şekildeki şiirlerin bile içinde lirizm yoksa noksan sayıldıkları görülmektedir.

2. Emrî ve Sanatı

Emrî mahlasıyla şiirler söyleyen Emrullah Çelebi (ö. 1575), Edirne doğumlu olup yine ömrünün büyük kısmını geçirdiği bu şehirde vefat etmiştir. Çağdaşı tezkireciler onun orijinal şiirler yazan usta bir şair olduğu konusunda müttefiktirler: "Hoşça *ma'nî*ler fikreder, hayli *hassa* sözlere kâdir..." (Sehî 2017: 175); "Şu'arâ-ı 'asr içinde *hayâl-i hâssa* kâdir ve îcâd u tasarrufda nazîri nâdir kimesnedir" (Latîfî 2000: 179); "Her fennin zerdûzu vardır, fenn-i şîrin zerdûzu Emrî Çelebi'dir... *Hayâl* şöyle ki mâhda yâ burc-ı sevrde ola, sihr-i şîr ile indirip inek gibi andan şîr sağar" (Âşık Çelebi 2010: I/359). Bu medihlerde onun yeni ve farklı teşbihler ortaya koyduğundan da söz edilir: "Eş'âr-ı pür-nikâtında olan *teşbihât* hayretfezây-ı ashâb-ı fesâhat ve gayretnemây-ı erbâb-ı belâgatdür (Kınalızâde 1978: 175); "Hiddet-i tab'ına *teşbihâtı* güvâhdır" (Âlî 1994: 194). Kınalızâde, devrinin en usta şairi olan Zâtî'nin onun,

Bir hilâli iki pervînün arasına alur

Necm-i eşkümle görünsem o meh-i tâbâna (G 462.2)⁶

beytini anlamayıp yine ondan istifsar ettiğini, bunun sevgilinin âşığın hâlinden haberdar olduğunda hayretinden dudağın ısırmasını ifade ettiği şekilde cevap aldığını bildirmektedir. Beyitteki kapalılık (belagatteki karşılığıyla manevî ta'kid), sevgilinin dudağının hilale benzetilmesinin maruf bir teşbih olmamasından kaynaklanmaktadır. Emrî'nin muamma ile çok fazla ilgilenmesinden kaynaklandığı düşünülen bu hayallere fazla düşkünlüğü, onun bazıları tarafından tenkit edilmesine de sebep olmuştur: "Fenn-i mu'ammâya nisbeti ve Şebistân-ı Hayâl'e mümâreseti olmağla ekseriyyâ sanâyi'-i şî'riyyesi tarz-ı mu'ammâ-misâl ve bedâyi'-i nazmiyyesi üslûb-ı Şebistân-ı Hayâl vâki' olmuştur. Reng ü edâsı âşikâne degüldür" (Latîfi 2000: 179). Kınalızâde ise bu görüşün doğruyu yansıtmadığını, Emrî'nin lirik şiirlerinin sayısının da hayli fazla olduğunu söylemektedir: "Ba'z-ı ashâb-ı hased mezbûrı cânib-i ma'nâ ile mukayyed olduğundan şehbâz-ı tab'ı hevâ-yı sûz u güdâzda pervâz itmemiştir; ve elfâzı rekîkdür diye zebân-ı ta'nı dirâz iderler. Ammâ ki hilâf-ı vâki' idüğü gün gibi rûşen ve lâmi'dür. Ol tarzda olan eş'ârı dahi bî-hadd ü şümârdur" (Kınalızade 1978: 176). Gerçekten de,

Sôfi mecâz anladı yâre mahabbetüm

'Âlemde kimse bilmedi gitdi hakikatüm (M 300.1)

Yârsuz bu cihânda n'eylersün

Güli yok gülsitânda n'eylersün (G 414.1)

gibi mesel hâline gelmiş beyitlerin sahibinin âşikâne şiirlere sahip olmadığını söylemek haksızlık olacaktır.

Emrî'nin örnek almuş olabileceği şairlerden biri "Hallâk-ı me'ânî" şeklinde anılan Kemâl-i İsfahânî'dir. Kınalızâde ve Ahdî'de Emrî'nin ona benzetildiği görülmektedir. Fakat muhtemelen ondan ziyade Kemâl-i Hucendî'ye yakınlığı daha fazladır. Ahdî'de "kemâl-

⁶ Emrî'den aldığımız örnekler divanın neşrine (Saraç 2002) dayanmaktadır. G, gazellere; M ise mukattalara işaret etmektedir.

i tahayyülât birle Kemâl-i Hucendî” şeklinde⁷ ona teşbih edildiği görülen Emrî'nin divanında anılan tek şair odur:

Tômâr-ı şî'r-i Emrî hayâliyle haddünün

Olsa olur mezâr-ı Kemâl-i Hucende şem' (G 245.7)

İki şair arasında hayallere verdikleri önemin dışında dikkat çeken bir yakınlık daha vardır: İkisi de kimsenin methinde şiir söylememiştir. Kemâl-i Hucendî'nin bu bakımdan da Emrî'nin örnek aldığı bir şair olduğu tahmin edilebilir. Emrî'nin bu müstağni tavrına tezkireciler de temas etmektedir: “Sâ'ir şu'arâ gibi şî'rden dünyâya mâlik olup ber-murâd olayın diye murâd idüp ol şâ'ir-i nîkû-nijâd bir kimse medhinde bir mısra' dimemişdür” (Ahdi 2005: 194)⁸.

Emrî'nin şiirlerindeki orijinal teşbih ve hayallere geçmeden önce sanatını umumi hatlarıyla belirtmek maksadıyla bazı dikkat çeken gazellerine temas etmek yerinde olacaktır. 445 numaralı gazel, her mısraında yer alan kelimelerin sırası değiştirilince yine aynı vezinde ve manada, fakat farklı kafiyede şiirin elde edildiği bir manzumedir. Mesela,

Ey sanem şemşîr ile bin yâre urdun cânuma

Tîr ile revzenler açdun sîne-i sûzânuma (G 445.1)

şeklindeki matla beyti,

Cânuma bin yâre urdun ey sanem şemşîr ile

Sîne-i sûzânuma revzenler açdun tîr ile

şeklinde de okunabilmektedir. Bu tarzdaki başka gazel örneklerine rastlayamadık. Manzume iki divan nüshasında “zü'l-kâfiyeteyn”

⁷ Kemâl-i Hucendî'nin hayalleriyle öne çıkan bir şair olarak anılması Mesîhî'nin şu beytinde de görülmektedir: *Vardukça ferîd oldı hayâlât-ı Mesîhî / Rûm içre irer bir yigit uş Şeyh-i Hucende* (Mine Mengi 2014: 271).

⁸ Ayrıca Riyâzî'nin şu sözlerini de aktarabiliriz: “Ankâ-yı Kâf-ı istiğnâ olup bî-ser ü pânn devlet-i ser-rûzesine püşt ü pâ urmuş ve dâ'ire-i 'Fevveztü emrî ilallâh'da pergâr-vâr pây-ber-cây olmuş idi... Kemâl-i istiğnâsından tûtfi-i tab'-ı sühan-serâsını kimsenin medh ü senâsı ile şeker-hâ etmemiş idi” (Riyâzî Muhammed Efendi 2017: 65).

olarak adlandırılmıştır⁹. Bu tabir bilindiği gibi iki kafiyeyle sahip olan şiirler için kullanılan bir ıstılahtır¹⁰. Bu tür manzumeler için kullanıldığı malum değildir. Dolayısıyla bu tarz manzumelerin başka örneklerine ve belki daha doğru bir isimlendirmesine rastlayana kadar “zü’l-kâfiyeteyn”e ikinci bir ıstılâhî mana verilmesi gerektiği düşünülebilir.

Emrî’nin muamma tarzına meyli bazı gazellerini tamamen imla üzerine kurmuş olmasında da görülebilmektedir. Mesela,

Her üstühân-ı pehlû k’anı kucdı cism-i zerd

Ol râ-durur ki ortaya almışdur anı zerd (G 69.1)

matlalı gazelin bütün beyitlerinde orta harfi *râ* olan bir kelime kafiye yapılıp “ol râ-durur ki ortaya almışdur anı verd” vs. denilmektedir.

Tîr-i dil-dûzı anun sîne-i sad-çâk içre

Bir elif gibi-durur kim yazılır hâk içre (G 455.1)

matlalı gazel de benzer bir tarzda yazılmıştır. Fakat burada farklı olarak ilgili harf her beyitte değişmektedir ve kelimelerin hepsi üç harfli değildir.

Zülf olaldan halka hâ-mânend taraf-ı mâhda

Çenber oldu kâmetüm hâ gibi zîr-i âhda (G 444.1)

matlalı manzumede ise her beyitte muhtelif unsurlar kafiye kelimesindeki *he* harfine benzetilmektedir.

⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, Nu. 2055, 102b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 2941, 186a. İlk nüshada gazelin ilk hâli, ikinci nüshada ise ikinci hâli mevcuttur. “Zü’l-kâfiyeteyn” şeklinde isimlendirme yapılmamış bir nüshasının derkenarında ise şöyle yazmaktadır: “Bu gazel min-evvelihî ilâ-âhirihi iki dürlü okunmak mümkündür. Bu bahr anı iktizâ ider” (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 5549, 83a). Gazel, bir mecmuada ise “gazel-i musanna” şeklinde kaydedilmiş ve diğer okunuş şekli ibarelerin altına rakamlar konularak belirtilmiştir. Bkz. Koçoğlu 2016.

¹⁰ *Safâ virür bize yâr itse pür-‘itâb hitâb / Ki telh olunca ider tab’ı neş’e-yâb şerâb* beytinde “hitâb” ve “şerâb” kelimelerinden başka “itâb” ve “yâb” kelimelerinin de kafiye oluşturması gibi (Ahmed Cevdet Paşa 1299: 175).

Bazı manzumeler ise muhteva bakımından dikkat çekmektedir. Mesela,

Bir arada gördüm iki dilber-i 'âlî-cenâb

Eyle sandum kim inüpdür yire mâh u âfîâtâb (G 47.1)

matlı gazelin bütün müteakip beyitlerinin ilk mısraında hattı çıkmış olan güzel, ikinci mısraında henüz hattı gelmemiş dilberden söz edilmektedir.

Emrî'de müstakil konulara ayrılmış şiirlere de tesadüf edilmektedir. Mesela mahsusen sevgilinin kakülünü kesmesi (177. gazel), yeşil elbise giyinmiş sevgili (181. gazel), sevgilinin eli (254. gazel), sevgilinin hattı (325. ve 253. gazeller), sevgilinin beli (167. gazel) üzerine yazılmış manzumeleri mevcuttur. Sevgilinin başka bir güzele âşık olması hakkındaki bir gazeli de (516. gazel) dikkat çekmektedir. Üç tane gazeli (336, 337, 338. gazeller) ise enteresan bir durum arz etmektedir. Şairlerin benzer kafiyelerde şiirleri olması gayet tabiidir. Fakat Emrî burada bütün kafiye kelimeleri, sırasına kadar aynı olan üç gazel söylemiştir. Manzumenin kâfiyesinin “âş” gibi çok hususi bir kafiye olması da dikkat çekmektedir. Manzumelerin vezinleri de aynıdır. Üç gazelin hemen bütün divan nüshalarında yer alıyor olması, aynı gazelin farklı versiyonları oldukları şüphesini de izale etmektedir. Dolayısıyla Emrî'nin burada edebî kabiliyetini dar bir sahada sınama gayesini güttüğünü düşünebiliriz.

Buraya kadar aktardıklarımızdan anlaşılacağı üzere Emrî, her ne kadar muammacılıktaki üstatlığı şairliğini gölgede bıraksa da 16. yüzyıldaki Osmanlı edebiyatının en dikkat çekici simalarındandır. Hâmilik sisteminin bu edebiyattaki esaslı mevki göz önünde bulundurulduğu takdirde elimizdeki bilgilere ve kaynakların şahadetine göre hiç kimse için tek bir kaside bile sunmamış bir şairin edebiyat muhitinde bu derece kendine yer açabilmesi, onun şairlik kabiliyetinin parlaklığına işaret etmektedir¹¹.

¹¹ Divan nüshalarının ve mecmualardaki şiirlerinin çokluğu da Emrî'nin şöhretinin başka bir delilidir. Konumuzun dışında kaldığı için bu mevzuda etraflı bir araştırma yapmamakla beraber Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun sitesinde (<https://portal.yek.gov.tr>) gösterilen yazmalar ile İstanbul Üniversitesi Nadir

3. Emrî'nin Şiirlerinde Orijinal Teşbih ve Hayaller

Emrî'nin Şiirlerinde rastlanan orijinal teşbih ve hayallere geçmeden önce belirtmek gerekir ki bir teşbihin veya hayalin bir Şairden önce hiç kullanılmadığı hususunda kati bir neticeye ulaşmaya çalışmak, imkânsız sayılabilecek bir gayrettir. Konumuz aşıısından düşünerek olursak 11. asırdan 16. asra kadar gelen Fars ve Türk Şairlerinden hiçbirinin bir teşbih ve hayali asla kullanmamış olduğuna ve bunun ilk defa olarak 16. asırdaki bir Şair tarafından kullanıldığına hükmetmek belki çok istisnai vakalar haricinde mümkün değildir. Teknoloji yardımıyla mevcut bütün beyitleri taramak mümkün olsa bile bu dönemde yazılmış nice Şiirin zayı olduğunu düşünürsek cehdimiz yine nafîle kalacaktır. Bu mülahazalar dolayısıyla makalede "orijinal" ile ilk defa ortaya çıkmışlık değil yaptığımız taramalar neticesinde¹² benzerine veya eşine başka Şairlerde rastlayamadığımız, dolayısıyla ya hiç kullanılmadığına yahut çok nadir kullanıldığına hükmettiğimiz teşbih ve hayaller kastedilmektedir. Bunlardan birtakımının bütün divan Şiiri metinleri arasında bazı örneklerine rastlanabileceği

---

Eserler Kütüphanesi'ndeki (<http://katalog.istanbul.edu.tr>) yazma adetlerine bakıldığında mesela 16. asrın önde gelen Şairlerinden Nev'î ve Taşlıcalı Yahyâ'nun divanlarının 7'şer nüshası varken *Emrî Divanı*'nın 13 nüshası bulunduğu görülmektedir.

Emrî'den çok sayıda Şiir bulunduran mecmuaların ise burada kısa bir dökümünü yapmak bile mümkün değildir. Sadece misal olmak üzere Milli Kütüphane A 4022, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi T 3031, Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 14717, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 60'da bulunan mecmualar sayılabilir. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyıl başlarında Kâbilî tarafından hazırlanan *Sultân-ı Hubâna Münâsib Eş'âr* adlı mecmuadan ise bilhassa bahsedebilir. Sevgilinin fiziki özellikleri ve karakteri başta olmak üzere çeşitli konulardaki matla beyitlerini hususi başlıklar altında toplayan özenle hazırlanmış bu hacimli mecmuada Zâtî'den (194 beyit) sonra en fazla beytin Emrî'den alındığı görülmektedir (177 adet). Mürettibin kendine ait Şiirleri bir kenara koyarsak onlardan sonra en fazla Şiiri bulunan Bâkî (86 beyit) ve Hayâlî'den (83 beyit) alınan beyit sayısı ise bu iki Şaire göre çok geride kalmaktadır (Bkz. Gürbüz 2011). Bu durumun, bir maksadı da çeşitli müşebbehünbihleri bildirmek olan böyle bir mecmuada Zâtî ile Emrî'nin mürettibe zengin bir malzeme sunmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

¹² Bu tarama için Şu kaynaklara başvurulmuştur: Râmî 1376, Şafak 1991, Kurnaz 1987: 553-566 (Ahmed Paşa, Necâtî, Hayâlî, Nev'î'nin kullandığı müşebbehünbihlerin listesi), Erdoğan Taş 2018; Gönel 2010, Özkan 2019, Saraç 2023. Ayrıca *lehediz.com*'dan da istifade edilmiştir.

tahmin edilebilir. Fakat bu makaledeki iddia Emrî'de bu tür kullanımların bir divan şairinde benzeriyle nadir karşılaşılabileceği derecede fazla olduğu yönündedir. Her şairde tek tük orijinal teşbih ve hayallere rastlamak gayet olağandır. Fakat Emrî'de bunun miktarının sair şairlere göre çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Emrî Divanı, konuyla alakalı çok fazla malzeme sunduğu için incelememizi sevgili tasviri üzerine olan beyitlerle sınırlamak uygun görülmüştür. Bu durumda dahi makale hacmini aşmamak için tesbit edilen beyitlerin mühim bir kısmından sarf-ı nazar edildiğini belirtmeliyiz. Bununla beraber verilen örneklerin makalenin maksadını ifaya kifayet ettiğini söyleyebiliriz. İlgili beyitlere geçmeden önce Emrî'nin bahsettiği sevgilinin, divan şiirindeki sevgili prototipinden farklılaştığı bazı taraflara temas etmemiz faydalı olacaktır. En fazla dikkat çeken husus, Emrî'nin sevgilinin beni üzerinde başka şairlere göre daha fazla durması ve tarif ettiği benin farklı özellikler taşımasıdır. Bilindiği gibi divan şiirinde ben, hemen daima siyahtır ve bu özelliğiyle anılır. Emrî'de elbette siyah ben ağırlıkta olmakla beraber sarı benden de sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Burada bu beyitlerden sadece bir tanesini zikrediyoruz:

Mihri kim teşbîh ider cânâ gül-i ruhsâruna

Yaraşurdu hâl-i zerd olsa meh-i tâbân ana (G 15.5)¹³

Emrî'nin daha az olmakla beraber kırmızı benden de bahsettiği görülmektedir. Mesela,

Ruhunda hâl-i sürhun yâd idüp kan ağlasa çeşmüm

Müjem ucında her katre nişân virür karanfülden (G 393.4)¹⁴

Ben, divan şiirinde farklı mevkilerde olabilmektedir. En yaygını yanak olmakla beraber şairlerin dudak çevresi başta olmak üzere farklı yerlerde bulunan benlerden bahsedebildiği görülmektedir. Fakat Emrî'nin diğer şairlerde görülmeyecek

¹³ Sarı ben, *hâl-i zer*, *hâl-i zerrîn*, yahut yukarıda olduğu gibi *hâl-i zerd* şeklinde belirtilmektedir. İlgili diğer beyitler için bkz. G 97.4, G 461.1, G 462.5, M 133.3, M 190.1.

¹⁴ Kırmızı ben, *hâl-i ahmer* yahut yukarıda olduğu gibi *hâl-i sürh* şeklinde belirtilmektedir. Diğer beyitler için bkz. G 324.4, M 66.2.

derecede bu muhtelif mevkileri belirtmeye dikkat ettiği müşahade edilmektedir. O; çenede (G 263.5, G 552.4), kaşın üstünde (G 31.2, G 486.4), iki kaşın ortasında (G 54.5), gabgabda (G 54.5), gözün altında (G 76.1), dudak altında (G 387.5) bulunan benlerden bahsetmektedir. Aşağıdaki beyitte ise göbekte yer alan benden söz edilmektedir:

Bir göbek miski-durur hâlûin ile nâfun kim

Götürür penbeye sarup anı sîmîn bedenün (G 270.3)

Güzellik telakkisinin çağdan çağa büyük farklılıklar gösterebildiği bilinen bir husustur. Bunun bir benzerini divan şiirinde benle alakalı bir durumda görüyoruz. Günümüzde bir güzellik unsuru olarak düşünülmemeyecek kılı ben, divan şairleri tarafından cazip bir hususiyet olarak görülebilmektedir¹⁵. Fakat sınırlı sayıdaki şairde tek tük rastlanabilen bu durum Emrî'nin birçok beytinde mevcuttur. Mesela,

Hâl-i pür-mûyun ki bir perçemlü Hind oğlanudur

Yâ hü mâ perrin takınmuş bir Habeş sultânudur (G 107.1)¹⁶

Divan şiirinde nadir olarak rastlanan sarı hat ve sarı kaş da Emrî'nin birer beytinde geçmektedir:

Görüp didüm hat-ı zerdin ruhında dil-dârun

Budur benefşe-i Mısrîsi bâğ-ı ruhsârün (G 283.1)

Öldürdi beni çünkü gam-ı ebrû-yı zerdün

Türbemde hilâl olsa yaraşur 'alem-i zer (G 176.4)

3.1. Orijinal Teşbihler

Emrî'de rastlanan orijinal teşbihlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Ben-Danyal: *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve hadislerde ismi geçmeyen, fakat İsrailiyyat dolayısıyla İslamî kültüre giren Danyal, *Kitâb-ı Mukaddes*'te yer alan bir peygamberdir. Bir rivayete göre hikmetlerle

¹⁵ Mesela Zâtî'nin şu beyti: *Ey gül-i ter hattun üzre hâl-i pür-mûyun seniün / Miskdür çıkmış duhâmı gûyiyâ âzerdedür* (Tarlan 1970: 443).

¹⁶ Kılı ben, *hâl-i mûy-dâr* yahut yukarıda olduğu gibi *hâl-i pür-mûy* şeklinde belirtilebilmektedir. Diğer beyitler için bkz. G 159.1, G 324.5, G 377.5.

dolu bir kitaptan ölümün çaresini bulmuş, gerekli terkibi yapmak üzere kitap yanında olduğu hâlde gitmekteyken Cebrail, Allah'ın emriyle ona mâni olmak üzere insan kılığına girip dünyaya inmiştir. Bir köprüde karşılaşmışlar ve bir muhavereden sonra Cebrail kitabı nehre atmıştır¹⁷. Bu kıssaya telmihte bulunan aşağıdaki beyitte âşığın aklının, sevgilinin kaşları üzerindeki benle musahabesinin Cebrail ile Danyal'ın köprü üzerindeki konuşmalarını hatırlattığı söylenmektedir. Buradaki kaş-köprü ve akıl-Cebrail teşbihleri yaygın olmakla beraber ben-Danyal teşbihi orijinaldir.

Ebrûsı üzre bahs kılur 'akl o hâl ile

Pül üzre Cebra'il gibi kim Dânyâl ile (M 394.1)

Ben-Rehber: Bilindiği gibi, benin müşebbehünbihlerinden biri yıldızdır. Aşağıdaki beyitte şair bu teşbihten yola çıkarak nasıl ki gece yolculuk edenlere yıldız yol gösteriyorsa ayrılık vaktinde de kendisine sevgilinin beninin hayalinin rehberlik ettiğini söylemektedir.

Şeb içre reh-nümûn olur reh-revâna necm

Hâlün hayâli hecrde rehber yiter bana (G 5.3)

Yüz-Aynacı dükkânı: Sevgilinin yüzü malum olduğu üzere aynaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzüne düşen saç kıvrımlarının her biri arasından görünen yüzün parçaları, ayrı ayrı aynalar olarak tasavvur edilmiş, bu yüzden yüz, aynacı dükkânına benzetilmiştir.

Halka halka saçı Emrî yüzi üzre gelicek

Döner âyâneci dükkânına rûy-ı cânân (G 379.5)

Yüz-Şems-i Tebrîzî: Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzü karşısındaki pervasız aklı, müderris olduğu için "Molla" lakabıyla anılan Hz. Mevlana'nın Şems-i Tebrîz (Tebriz güneşi) karşısındaki durumuna benzetilmiştir.

Mihr-i ruhsâr ile hâl-i 'akl-ı bî-pervâyı gör

Şems-i Tebrîz ile ya'nî hâlet-i Monlâyı gör (M 106)

¹⁷ Kıssa hakkında teferruat için bkz. Karademir 2001: 13-19.

Yanak-He harfi: Aşağıdaki beyitte ağız mim, burun elif ve yanak he harfine benzediği için bu üçünün beraber “mâh” kelimesini oluşturdukları söylenmektedir. Burun-elif, ağız-mim benzetmeleri yaygın olmakla beraber yanağın he harfine benzetilmesi orijinaldir.

Bînün elif-durur dehenün mîm ü hâ ruhun

Nûr âyeti hakıyçün o ruhsâr mâhdur (G 83.3)

Parmak-Kol kanat: Aşağıdaki beyitte şarap kızıl bir dudu kuşuna, kadeh onun al ayağına, sâkînin parmakları ise bu kuşun gümüşten kolu kanadına benzetilmektedir.

Mey kızıl tûtî anun sâgar-ı la’l al ayağı

Ana barmaklarun ey sâkî gümüştend per ü bâl (G 303.4)

Hat-Hâre: Hâre, sof gibi dalgalı bir nevi kumaştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağını hat bürümesi, bir güzelin yeşil hâre giyinmesine benzetilmektedir¹⁸.

Dime kim haddinde dil-dârun hat-ı hadrâ-durur

Şâhid-i ruhsârı geymiş bir yeşil hârâ-durur (G 124.1)

Ağız-Hâtem-i Taî: Ağzın yüzük ve mühür manalarına gelen hâteme teşbihi yaygın olmakla birlikte cömertliğin timsali hâline gelmiş yarı efsanevi bir Arap olan Hâtem-i Tâî’ye benzetilmesi alışılmadık bir teşbihtir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzının aslında yok denecek kadar küçük olmasına rağmen hayaliyle âşığa bir şeker dengi getirmesi sebebiyle cömertlerin Hâtem’i gibi olduğu belirtilmektedir.

Dehânı eshuyânun Hâtemidür kim bu yoklukda

Hayâli merdüm-i çeşme gelür bir teng şekerle (G 496.2)

Burun-He harfi: Aşağıdaki beyitte sevgilinin burun delikleri ile he harfinin gözleri arasında ilgi kurularak, burun he harfine benzetilmiştir. Şair, sevgilinin yüzüne “meh” demesinin mim harfini andıran ağzı ile he harfi gibi olan burnunun birlikte “meh” kelimesini

¹⁸ Hat-Hâre teşbihinin olduğu bir diğer beyit için bkz. G 30.1. M 340.2’de hattın yine bir kumaş çeşidi olan “sof”a benzetilmesi de karşılaşılan bir teşbih değildir.

oluşturmalarından dolayı garip karşılanmaması gerektiğini söylemektedir.

Meh disem bakup yüzüne tan mı olmuşdur ana

Çün dehânunla iki sûrâh-ı bînün mîm ü hâ (G 10.1)

3.2. Orijinal Hayaller

Önceki bölümde Emrî'nin "garip" sayılabilecek teşbihleri nakledilmiştir. Makalenin başında da belirttiğimiz gibi bu şekildeki teşbihler, bir şairin meziyeti olarak kabul edilmekle beraber mutlak manada o şairin üstünlüğünü göstermemektedir. Şairin asıl hüneri, alışıldık teşbihleri sıradışı vech-i şebehler ve alakalar vasıtasıyla sunmasındadır. Emrî'nin bu yönden de velud bir şair olduğunu gösteren birtakım beyitleri şöyle aktarabiliriz:

Zülf, çeşitli kuşlara, bu meyanda hümaya benzetilir. Gabgab (çenenin altındaki sarkık, yumruca et parçası) ise yumurtaya teşbih edilir. Bu klişelere dayanarak aşağıdaki beyitte sevgilinin gabgabına sarkan saçı arasından görünen benin yumurtadan çıkmış bir hüma yavrusunu andırdığı söylenmektedir.

Zülf içre gabgabunda görinen benün midür

Yâ beyzadan çıkardı başın beççe-i hüme (G 2.3)

Sevgilinin yüzü ile örtüsü ve bilhassa saçı arasında güneş- mağrip tezadı kurmak şairler arasında yaygındır. Fakat Emrî, aşağıdaki beyitte ağyarın evini mağrip olarak belirterek farklı bir tasavvurda bulunmuştur.

Hâne-i ağyârdan çıkdı çün ol meh bî-nikâb

Eyle sandum doğdı mağrib menzilinden âfitâb (G 46.3)

"Arak" kelimesinin hem ter hem rakı manasında tevriyeli olarak kullanılması yaygın bir durumdur. Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin dudağındaki (şarap) teri rakı olarak görüp rakı karıştırılmış şarap hayaline ulaşmaktadır.

'Arak görse lebinde 'akl u cânından geçer Emrî

Ziyâde mest olur âdem 'arak-âmîz olan mülden (G 393.5)

Divan şiirinde kelime oyunları bilindiği gibi önemli bir yer tutar. Aşağıdaki beyitte de bunun farklı bir örneği ile karşılaşılmaktadır. Âşığın âhının kıvılcımlar saçan bir duman, sevgilinin saçının karga olarak görülmesi yaygın teşbihlerdir. Fakat şair burada karga için kullanılan “zâg” kelimesinden “zâgılanmak” (bilenmek) kelimesine intikal etmekte ve âşığın sevgilinin saçıyla âh etmesini kılıcın bileneşmesi olarak ifade etmektedir.

Dûd-ı âhum zülf-i yâr ile şerer peydâ ider

Zâglansa nitekim şemşîr cevher gösterür (G 117.3)

Lafız oyunları dolayısıyla kurulan hayallere başka bir misal olarak aşağıdaki beyti verebiliriz. Bu beyitte Zengîler¹⁹, müşebbehünbihlerinden biri “siyahî” olan hat için; Nimruz²⁰, müşebbehünbihi “gün” olan yüz için kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünün aşağı kısmını (yarısını) bürüyen hat, Nimruz’u ele geçiren Zengîlere benzetilmiştir.

Gün yüzününü nısfını tutdı gelüp hatt-ı siyâh

Oldı Zengîler dirîgâ şâh-ı mülk-i Nîmrûz (G 207.2)

Müşebbeh ve müşebbehünbihin birden fazla unsurdan oluşması (mürekkep olması) teşbihteki etkileyiciliği arttırdığı için şairler tarafından tercih edilen bir husustur. Bu tür teşbihlerin farklı hayaller kurmada çok sık başvurulan bir usul olduğu görölmektedir. Mesela aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunca uzanan ve gönülleri avlayan saç, bir gül fidanına çıkıp bülbül avlayan bir yılanı benzetilmiştir.

Uzanmış zülf-i kaddi üzre sayd-ı cân-ı zâr eyler

Nihâl-i verde çıkmış mâr san bülbül şikâr eyler (G 172.1)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin, aya benzeyen yüzü, yıldızlara benzeyen terlerle bezenmişken aynaya baktığında aynayı ay ve yıldızlarla dolu bir göğe çevireceği söylenmektedir.

¹⁹ 1127-1233 yılları arasında Musul ve Halep merkezli olarak hüküm süren bir Türk hanedanı.

²⁰ Bugün İnan ile Afganistan arasında paylaşılan tarihî bir bölge olan Sistân’ın bir adı.

‘Ârızun pür-‘arak iken nazar eyle bizzât

Meh ü encümle müzeyyen göğe dönsün mir’ât (G 59.1)

Aşağıdaki beyitte yine tek tek ele alındığı vakit klişe hâline gelmiş bulunan dudak-Şirin, saç-Şebdiz, yüz-su teşbihlerini şair *Hüsrev ü Şîrîn* kıssasında Şirin’in yıkanmak için suya girdiği bölüme telmih edecek şekilde söyleyerek orijinal bir hayal yakalamıştır.

Gören zülf-i siyâh ile leb-i la‘lini rûyında

Sanur taşra koyup Şebdîzini girmiş suya Şîrîn (G 399.3)

Yaygın olan yüz-memleket, dudak-hurma, ben-Habeşî teşbihleri aşağıdaki beyitte farklı bir şekilde bir araya getirilmiştir. Sevgilinin yanağındaki ben, dudağa yakınlığı ve onun letafetini arttırıcılığı sebebiyle, Mısır’da hurma satan bir Habeş güzeline benzetilmiştir.

‘Ârızunda la‘lüni ol hâl-i ‘anber-sâ satar

Bir Habeş mahbûbı gûyâ Mısırda hurmâ satar (M 109.1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin toplanmış (yüzünden uzak) saçı, Havva’yı kandırdığı için cennetten uzaklaştırılan yılana benzetilmiştir.

Ey ‘izâr-ı dil-rübâdan dûr olan zülf-i siyâh

Gülsitân-ı huldden merdûd sü‘bânsın ne bahs (G 64.4)

Kısaca bir hadiseye veya duruma gerçek sebebinin dışında ifadeye güzellik katacak tarzda başka bir sebep atfetme olarak tarif edilebilecek hüsn-i ta‘lîl sanatı, şairlerin orijinal mana ve hayaller bulmada en sık başvurduğu bir sanattır. Aşağıdaki beyitte şair güneşin ışınlarını, onun ay yüzlü sevgilisinin güzelliği karşısında utanıp yüzüne getirdiği parmakları olarak tasavvur etmektedir.

Ey meh şu‘â’ sanma ki hüsnünden âfitâb

Barmakların yüzine tutar eyleyüp hicâb (G 32.1)

Aşağıdaki beyitte ise elmanın daldan sarkması, sevgilinin gabbabının kendisine üstünlüğünü gördüğü için kendisini asarak intihar etmesi olarak tasavvur edilmiştir.

Gördi ki kendiüden bih olur gabgab-ı habîb

Bu gayret ile kendüsin asdı nihâle sîb (G 35.1)

Bilindiği gibi İslam inancına göre Hz. İsa öldürülmemiş ve Allah tarafından göğe çekilmiştir. Bazı rivayetlerde onun dördüncü gökte yer aldığı belirtilir. Hatta onun bu felekte bulunan güneşle aynileştirildiği beyitlere rastlamak da mümkündür. Bu Hz. İsa-gök münasebeti vasıtasıyla yaygın olan hilal-parmak teşbihi aşğıdaki beyitte değişik bir hâle sokulmuş, hilal, Hz. İsa'nın sevgilinin hilal kaşlarını göktekilere göstermek maksadıyla parmakla işaret etmesi olarak yorumlanmıştır.

Gösterür 'İsî hilâl ebrûlarun gök ehline

Zâhir olan mâh-ı nev sanma anun barmagıdur (M 95.3)

Aşğıdaki beyitte sevgilinin âşğın kanını dökmek maksadıyla attığı okun ıslığı, sevgilinin âşğın hâlini görüp inlemesi olarak düşünölmüştür.

Kasduma nâvek ki atar ol kemân-ebriü olur

Hâlümi görüp irakdan ney gibi nâlân bana (G 16.2)

Goncadaki jale ile sevgilinin ağzındaki diş arasında alaka kurulması olağandır. Aşğıdaki beyitte ise bu teşbih farklı bir tablo ile sunulmakta, goncanın sevgilinin dişine duyduğu aşktan dolayı çiyleri zindana attığı, fakat güneşin parlak iple gelip onu çekip kurtardığı söylenmektedir.

Eylemişdi gonca der-zindân dişünçün jâleyi

Geldi çekdi rîsmân-ı şa'ş'a'ayla âfitâb (G 44.3)

Mübalağa, yine şairlerin meramlarını ifade etmede çok sık müracaat ettikleri bir sanattır. Emrî'nin bazı beyitlerinde mübalağa sayesinde orijinal sayılabilecek hayallere ulaştığı görölmektedir. Mesela aşğıdaki beyitte sevgilinin aşkından dolayı son derece zayıfladığını, üzerine bir sineğin konmasının bile artık ona yük geleceğini ifade etmektedir.

Beni hâli hayâli ey meges şöyle za'îf itdi

Kerem kıl üstüme konma bana bâr-ı girân olma (G 478.4)

Aşağıdaki beyitte ise şair, sürekli sevgilinin kıl gibi ince belini düşünmekten artık bir kılın ardına bile saklanabilecek kadar inceldiğini söylemektedir.

Mû-miyânun hevesi şöyle hayâl itdi teni

Bir kılun ardına sinsem görimez kimse beni (G 556.1)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin dudağının hayat bağışlayıcılığından söz edilmektedir. Eğer âşık muradına erişemeyip gözleri açık gider ve bu gözler sevgilinin dudaklarına tesadüf ederse âşığın tekrar can bulacağı belirtilmektedir.

Hasret ile ölse 'âşık kalsa açuk gözleri

Dirile tuş olsa çeşmi ger leb-i cânânuma (G 445.4)

Sonuç

Klasik Türk şiirinde orijinal teşbih ve hayaller hakkında yaptığımız bu çalışmada görüldüğü üzere belagat eserleri başta olmak üzere tezkireler, divanlar gibi çeşitli kaynaklardan bu konunun o dönem için nasıl anlaşıldığına dair bilgi edinmek mümkündür. Buna göre bir beytin üslubu, onun asıl değerini belirtmekle beraber orijinal olması da dikkat çeken bir hususiyeti sayılmaktadır. Lirik olması da bir beytin değerlendirilmesinde kıstas olarak kabul edilmektedir.

Tezkirelerde şiirlerinin yeni ve farklı teşbihlerle dolu olduğu üzerinde bilhassa durulan Emrî, çalışma için uygun bir şair olarak görülmüştür. Bir 16. asır şairinin incelenmesi, bu edebiyatın klasik devresi sayılan ve kaidelerin daha katı olduğu bir dönemde bir şairin kendisini nasıl diğer şairlerden ayırabildiğini görmeye de imkân sunmuştur. Malzemeyi sınırlandırmak amacıyla klasik Fars ve Türk edebiyatlarında teşbih konusunun en önemli uzvu sayılan sevgili tasvirine dair beyitler üzerinde durulması uygun görülmüştür. Yapılan incelemede Emrî'nin tesbit edilen orijinal teşbih ve hayallerinin bir kısmına yer verilmiş ve kaynakların onun hakkındaki ifadelerinin doğruluğu görülmüştür.

Tezkirelerde orijinallikleri dolayısıyla anılan başkaca şairlerin bu yönleri üzerine yapılacak çalışmalarla konunun daha aydınlığa kavuşacağı tahmin edilebilir.

Kaynakça

Abdülkâhir Cürcânî (1992), *Delâ'ilü'l-İcâz* (Haz. Mahmud Muhammed Şakir), Kahire: Mektebetü'l-Hancı.

Abdülkâhir Cürcânî (2018), *Esrârü'l-Belâgat: Belâgatin Sırları* (Trc. Zekeriya Çelik), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Acar, Burcu (2020), *Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki 13215 Numaralı Güfte Mecmuası ve 14717 Numaralı Şiir Mecmuasının 'Mecmuaların Sistematik Tasnifi'ne (MESTAP) Göre Tasnifi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Ahmed Cevdet (1299), *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Arslan, Tülin (2018), *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesindeki ŞR 60 ve 89 Numaralı Şiir Mecmuaları (İnceleme, Metin ve MESTAP'A Göre Tasnifi)*, Yüksek Tezi, Gazi Üniversitesi.

Âşık Çelebi (2010), *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ: İnceleme-Metin* (Haz. Filiz Kılıç), (3 cilt), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Deveci, Nurullah (2010), *Mecmu'a-ı Eş'âr (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım) Milli Kütüphane Yz. A 4022*, Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi.

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (2014), *Miftâhu'l-'Ulûm* (Haz. Abdülhamid Hindavi), Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (2017), *Miftâhu'l-'Ulûm: Belâgat* (Trc. Zekeriya Çelik), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Erdoğan Taş, Mehtap (2018), *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Gönel, Hüseyin (2010), *15-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

Gürbüz, Mehmet (2011), *Kâbil'nin "Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr" Adlı Şiir Mecmuası*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

İsen, Mustafa (1994) (Haz.), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Karademir, Mahmut (2001), *Abdî: Câmasb-Nâme (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi (1978), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (Haz. İbrahim Kutluk), (2 cilt), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koçoğlu, Turgut (2016), "Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiirinde Bir Tarz: Gazel-i Musanna' yahut 'Gazel Ender Gazel'", *Hikmet*, V, 336-342.

Koyuncu, Dicle Gizem (2018), *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T-3031 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-ı Eş'âr (MESTAP Tasnifi – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi.

Kurnaz, Cemal (1987), *Hayâlî Bey Divanı (Tahlili)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Küçük, Sabahattin (1994) (Haz.), *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Latîfî (2000), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ* (Haz. Rıdvan Canım), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Mehmed Rifat (1308), *Mecâmi'u'l-Edeb*, İstanbul: Kasbar Matbaası.

Mengi, Mine (2014) (Haz.), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Nev'î (1977), *Divan* (Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özkan, Mazlum (2019), *İznikli Kutbî'nin Heves-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi.

Riyâzî Muhammed Efendi (2017), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (Haz. Namık Açıkgöz), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Sa'düddîn et-Teftâzânî (2020), *el-Mutavvel: Belâgat İlimleri* (Trc. Zekeriya Çelik), (2 cilt), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Saraç, Ahmet Emin (2023), *Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin Gazellerinde Sevgili Tasviri*, Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Saraç, M. A. Yekta (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Sehî Beg (2017), *Heşt-Bihişt* (Haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Solmaz, Süleyman (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme ve Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Sûdî (2020), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (Haz. İbrahim Kaya), (3 cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Şafak, Yakup (1991), *Sürûrî'nin Bahrî'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-'Uşşâk ile Mukayesesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Şerefüddîn Râmî (1376), *Enîsü'l-'Uşşâk ve Çend Eser-i Dîger* (Haz. Muhsin Keyânî), Tahran: İntişarat-ı Revzene.

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (2006), *Heves-nâme* (Haz. Necati Sungur), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarlan, Ali Nihad (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tarlan, Ali Nihad (1970), *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi (1313), *Mevzû'âtü'l-'Ulûm* (Trc. Kemaleddin Mehmed Efendi), İstanbul: İkdâm Matbaası.

Yazmalar

Emrî, *Dîvân*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, Nu. 2055.

Emrî, *Dîvân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 2941.

Emrî, *Dîvân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 5549.

Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nu. 656.

Web Siteleri

<https://portal.yek.gov.tr>

<http://katalog.istanbul.edu.tr>

<http://lehcediz.com>

Toplum Dil Bilimi Gözlüğüyle
Necâti Bey'in Bir Gazelini Okuma Denemesi

Ahmet TANYILDIZ

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Diyarbakır Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8874-8544> ROR ID: <https://ror.org/0257dtg16>

ahmettanyildiz@gmail.com

Atf Bilgisi: Tanyıldız, Ahmet. "Toplum Dil Bilimi Gözlüğüyle Necâti Bey'in Bir Gazelini Okuma Denemesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 790-810. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1479056>.

Geliş Tarihi	06.04.2024
Kabul Tarihi	15.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Bu yazı, 23-25 Kasım 2023 tarihlerinde Dicle Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Toplum Dil Bilimi Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş metnidir.

ÖZET

İnsanlar yığınınu bir arada tutan ve onların toplum hâline gelmesini sağlayan unsurların başında dil gelmektedir. Dilin toplumsal işlevini anlama gayretinde olan bilim insanları "toplum dil bilimi" adını verdikleri sahada çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu çalışma da benzer bir çabanın ürünü olup divan şiirinin gündelik hayata ve topluma bakan yönünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Söz konusu çerçevede Osmanlı şiirinin en güçlü seslerinden olan Necâtî Bey'in bir gazeli toplum dil bilimi unsurlarıyla yorumlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız iki fikir üzerinden ilerleyecektir. İlki, edebî açıdan divan şiiri dilinin bir tür "lingua Franca" yahut "lingua Ottomanica" sayılması gerektiğidir. Zira ırkı, dili ve inancı birbirinden farklı yüzlerce sanatkâr, ortak kültür dili olan Osmanlı Türkçesi ile eserlerini kaleme almışlardır. İkincisi de konformist sanat çevrelerindeki yerleşik kanaatin aksine divan şiirinin toplumun içinde ve toplumun bir ferdi olarak sanatını icra ettiğidir. Nitekim Necâtî Bey'in birçok şiiri bu iddianın karakteristik örnekleri sayılabilir.

Beş yüz yılı aşkın bir zaman önce söylenmiş olan bir gazelin endamına modern dönemde dikilmiş bir teori gömleğini giydirmeye çalışmak zordur. Buna rağmen "metin" ile "teori"nin bağdaşan yönlerini yakalamanın anlamlı bir çaba olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Toplum Dil Bilimi, Necâtî Bey, Gazel.

An Attempt to Interpret a Ghazal by Necâfî Bey
from a Sociolinguistic Perspective

Ahmet TANYILDIZ

Prof. Dr., Dicle University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature, Diyarbakır Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8874-8544> ROR ID: <https://ror.org/0257dtg16>

ahmettanyildiz@gmail.com

Citation: Tanyıldız, Ahmet. "An Attempt to Interpret a Ghazal by Necâfî Bey from a Sociolinguistic Perspective". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 790-810. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1479056>.

Date of Submission 06.04.2024

Date of Acceptance 15.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

This article is the expanded and revised text of the paper presented orally at the International Sociolinguistics Research Symposium organized by Dicle University on 23-25 November 2023.

ABSTRACT

One of the foremost elements that binds people together and enables them to form a society is language. Scholars striving to understand the societal function of language have conducted various research in the field known as "sociolinguistics." This study is a product of a similar effort, aiming to emphasize the every day and societal aspects of Ottoman poetry, particularly focusing on the ghazal form. Within this framework, we will attempt to interpret a ghazal by Necâtî Bey, one of the prominent representatives of Ottoman poetry, using sociolinguistic elements.

Our study will unfold along two main ideas. Firstly, from a literary perspective, we argue that the language of classical Ottoman poetry should be considered a kind of "lingua Franca" or "lingua Ottomanica". Hundreds of artists, diverse in race, language, and belief, wrote their works in the common cultural language of Ottoman Turkish. Secondly, contrary to the established belief in conformist artistic communities, we assert that the divan poet practices their art within and as a member of society. Indeed, many of Necâtî Bey's poems can be considered characteristic examples of this assertion.

Attempting to analyze a ghazal from around five centuries ago using contemporary theories is a challenging task. Nevertheless, we believe that capturing the harmonious aspects between the "text" and "theory" is a meaningful endeavor.

Keywords: Sociolinguistics, Necâtî Bey, Ghazal.

Giriş

Divan şiiri metinlerinin modern yöntemlerle incelenmesi mümkün müdür? Bu soru neredeyse otuz yıldır araştırmacıların zihnini meşgul ediyor. Zira edebî metin kendi döneminin şartları içerisinde yazılmış ve şair tarih aynasında şiirin suretini bırakarak aramızdan ayrılmıştır. Teori dediğimiz kimi inceleme yöntemleri ise belki de o metinden asırlar sonra ortaya atılmış fikirler yumağıdır. Okur merkezli bir okuma biçimiyle yaklaşırsak herhangi bir döneme ait metin herhangi bir inceleme usulüne göre tetkik edilebilir. Ancak modern bir teori libası, incelenen klasik metnin endamına uyar mı, orası meçhul. Elbisenin bazı kısımlarını keserek endama uydurma yahut endamın bazı uzuvlarını dışarı taşırma ihtimali her zaman vardır. Her teori elbisesi şiir bedenine uymayacağı gibi her şiir kalıbı da teori elbisesine sığmayabilir. Metne herhangi bir teori ile yaklaşmadan önce bu riski göz önünde bulundurmak önemlidir.

Metinleri hakkıyla anlamak ve çözümlmek için klasik şerh usulünün yeteri kadar yardımcı olmadığı gibi bir iddia, zamanında gündemi meşgul etmişti. O sebeple modern inceleme yöntemlerine rağbet artmış, farklı metotlarla divan şiiri metinleri değerlendirilmeye çalışılmıştı. Klasik şerh usulünün metni yorumlamada eksik kaldığı iddiası bizce yersiz bir eleştirdir. Zira modern yöntemlerle inceleme yapacak olanların evveleminde yaslanacağı temel dayanak yine klasik usuldür. *Tahlil*, metnin “nasıl söylediği”ne; *şerh* ise metnin “ne söylediği”ne yöneldiği için inceleme metotlarındaki gayeler arasında da fark olacaktır. Metnin nasıl söylediğini modern inceleme -ya da çözümlme- metotlarıyla, ne söylediğini de şerh usulü ile ortaya koyabiliriz. Zaman içerisinde teorilerin çeşitlenmesi, metinlerdeki kavram dünyasının zamana ve mekâna göre zenginleşmesi, toplumun doğal bir seyirle değerişim geçirmesi¹ ve bu değerişimin edebî manzaraya yansımaları gibi etkenler metinlere farklı inceleme metotlarıyla da yaklaşmanın faydalı olacağını gösteriyor. Aslında araştırmacının yaptığı şey karşısındaki manzaraya, yani edebî metne farklı renklerdeki teori gözlükleriyle bakmaktan ibarettir. Manzaranın rengi, bakan göze göre değerişse de metindeki hakikat yine şairin zımnında gizlidir.

---

¹ Vejdî Bilgin, bu değerişime “sosyal akış” adını veriyor: “Her toplumun, bazen süratli bazen yavaş, bazen küçük ölçekli bazen büyük ölçekli olarak sürekli değeriştiğini göz önüne alarak, toplumsal yaşamın değerişim içerisindeki bu doğal seyrine “sosyal akış” diyoruz.” (2003: 305).

Modern dil bilimi çalışmaları klasik dönem edebî metinlerinin toplumsal yönünü keşfedince araştırmacılar iştahla o tarafa yöneldi. Yapılan değerlendirmeler aslında “öz keşif”ten başka bir şey değildi. Metinlerde zaten var olan, zaman ve zeminin etkilerinden dolayı üzeri nisyan tozlarıyla örtülmüş dil malzemesi temizlendi ve görünür hâle geldi.² Bugün yaptığımız şey de söz konusu çabanın bir örneğidir.

Edebî metinler, birçok disipline olduğu gibi tarih ve sosyoloji ilimlerine de önemli veriler sağlayacak ipuçlarıyla doludur. Sanatkârın değindiği küçük bir imge, kimi zaman bir sosyolojik veri olarak karşımıza çıkabilir. Söz gelimi ünlü toplum bilimci Mills, edebiyatçının bir sosyoloji teorisyeni veya bir tarihçi sayılabileceğini Hippolyte Taine örneği üzerinden somutlaştırır. Ona göre edebiyatın ve edebiyatçıların toplumsal konularda çok önemli görevleri deruhte ettiği aşikârdır (Mills 2007: 35-39). İşte bu noktada sosyolengüistik dediğimiz inceleme alanı bizlerin önünü açıyor. Karşımızdaki sosyal manzarayı dil bilimi açısından yorumlamamızı sağlıyor. Belirli bir tarihî dönemde söylenmiş, sadırlara yahut satırlara kaydedilmiş eski zaman metinlerini de bu disipline göre değerlendirmemize aracılık ediyor. Zira zaman ve zemini fark etmeksizin kayda girmiş her türlü dil malzemesi bu disiplinin ilgi alanına girmektedir. Hatta toplum dil bilimi ile meşgul olan araştırmacılar “dilsel çevre” adını verdikleri uygulama sahasında gündelik hayatta karşımıza çıkan dil malzemesini sosyolojik gözle incelemenin yanı sıra gözle görülenin de ötesinde ses, koku ve his gibi unsurları dâhil ederek değerlendirmelerini farklı bir aşamaya taşımışlardır (Solmaz 2023: 196). Klasik dönemin dil malzemesini; mimarî, hat, minyatür ve gravür gibi alanlarda üretilen sanat eserleri üzerinde sosyolojik gözle tahlil etmek, bazı özgün verilere ulaşmamızı sağlayabilir. Ancak asıl laboratuvar, edebî metinlerin satır aralarına gizlenmiş anlam dünyasıdır.

Klasik döneme ait metni, yani bir gazeli bu bakışla değerlendirmeden önce divan şiiri dilinin bir üst dil veya edebî çerçevede bir tür “lingua Franca” olup olmadığı üzerine düşünmek gerekir. Lingua Franca, ana dili farklı olan kişilerin kullandığı ortak dil olarak yorumlanmaktadır. Esasen bu kavram, tarihî dönemlerde ortak ticaret dili veya ortak diplomasi dili gibi sahalar için tercih edilmiştir. Yani amaç birliği edinmiş gruplar tarafından benimsenmiş ve

---

² Divan şiirinin toplumsal yönüne dair faydalı bir çalışma için bk. Özkan 2007.

yaygınlaştırılmıştır. Bu tabiri edebiyat sahasına taşımamızda bir beis yoktur sanırım. Zira divan şiiri de ırkı veya dili birbirinden farklı sanatkârların bir amaç doğrultusunda kullandıkları ortak edebî dilin ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu üç kıtada onlarca farklı ırka ve dile mensup sanatkârların ortak bir edebiyat diliyle yazmaları ³ o dönem Türkçesini edebî anlamda "lingua Ottomanica" tabiriyle yorumlamamızı makul hâle getiriyor.

Necâtî Bey'in Gazeli

Dönemin biyografi kaynaklarının ittifak ettiği üzere Necâtî Bey üslup sahibi bir şairdir. Kendine mahsus bir şiir söyleme tarzı geliştirmiş, devrindeki ve kendisinden sonraki birçok şairi etkilemiştir. Onun sahip olduğu bu şiir üslubu toplumun gündelik hayatıyla yakından ilgilidir. Zira şair, halk kültürünün canlı bir şekilde sürdüğü iki kentin -Edirne ve Kastamonu'nun- havasını teneffüs ettikten sonra payitaht İstanbul'a gitmiştir. O kentlerde mukim insanların dilinde canlılığını muhafaza eden halk kültürü unsurlarını son derece başarılı bir şekilde şiirlerine yansıtmıştır. Dönemin ünlü biyografi yazarı Latîfî, onun şeker tadındaki şiirlerini havas ve avamdan birçok kişinin zevkle okuduğunu belirtmektedir. Özellikle mesel, yani deyim ve atasözlerini şiirle harmanlayarak okura sunduğu için halk arasında epey şöhret bulmuştur (Canım 2018: 502).

Necâtî Bey, klasik belagat kitaplarının önemli bulduğu irsâl-i mesel, iktibâs, mezheb-i kelâmî (kanıtlayıcı anlatım) ve leff ü neşr gibi sanatları şiirlerinde özgün bir şekilde kullanır. Zikrettiği bir şeyin veya hâlin tasvirini şairane kanıtlama ve mukayese usulüyle başka bir benzetmeye bağlayarak okurun zihnini berraklaştırır.⁴ Muhatabı, toplum içerisinde daha önce karşılaşmış olduğu bir durumu, gözlemi veya ifadeyi şiirde bir tasvir ve mukayese unsuru olarak görünce zihinsel çağrışımlarla şairin oradaki meramını kolayca anlamış olur.

Bu yazı çerçevesinde anlamaya çalışacağımız gazel de söz konusu unsurları barındıran güzel bir şiirdir. Gazel, âşığın ahvalini ve sevgilinin güzellik unsurlarını birbiriyle mütenasip bir şekilde

³ Burada divan şiirinin diline dair ilginç tespitleri içeren ve meselenin farklı bir boyutuna dikkat çeken şu yazıyı hatırlamak faydalı olacaktır: Aksoyak, 2009: 1-18.

⁴ Bu konuda kaleme alınmış faydalı bir yazı için bk. Üstüner, 2018: 1-27.

değerlendirerek tasvir etmektedir. İlk beyitte sevgilinin nazı, âşığının niyazı; ikinci beyitte bir anlık bakışın âşık üzerindeki etkisi; üçüncü beyitte âşığının aşk sırrını iman gibi gönlünde saklaması; dördüncü ve beşinci beyitlerde sevgilinin güzellik unsurlarının tasviri; altıncı beyitte maksuda ulaşmak için gerekenin ne olduğu; yedinci beyitte âşığının tekrar mahrum pozisyonuna düşüp rakiple didişmesi ve son beyitte çekilen zahmetin de bir hikmetinin olduğu konusu işlenmiştir. Şairin tasvir ve mukayeselerindeki toplumsal zemini yakalamak için şiiri biraz daha detaylı değerlendirmekte yarar var.

Şiirin Necâî Bey Divanı'ndaki tenkitli biçimi şu şekildedir (Tarlan 1997: 159):

23

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

— + — — / — + — — / — + — — / — + —

- 1 Dil ğarîb olduĝu için yüzine bakmaz habîb
Gerçi kim merĝûb olur her nesne kim ola ğarîb
- 2 Gözlerûn 'ayn-ı 'inâyetdür kime ide nazar
Kîrpügün sehm-i sa'âdetdür kime ola naşîb
- 3 Şaqlaram dilde hayâl-i zülfün imânum gibi
'İşka uyan tañ midur koyunda götürse şalîb
- 4 Ruĝlaruñda ħâl-i 'anber-bâruñı gören didi
Rûma iklim-i İĝabeş sultânıdur düşmiş ğarîb
- 5 Ğabĝabuñ mâni^c olur didüm zenaĝdân seyrine
Didi bu veche görünür düşecek şu üzre sîb
- 6 Çihre-i zerd ile irer işigüne ehl-i derd
Kim şavâf-ı Ka'be olur kuvvet-i zerle naşîb
- 7 Hiç bir kimse dimez kim it midür âdem midür
Bezm-i 'uşşâka ne yüz ile gelür bilsem rakîb
- 8 Lûtf-ı şab' uñdur **Necâî** saña zaĝmet çekdüren
'Udı yaĝar nâfeyi âvâre eyler yaĝşi şîb

1. Garip/tuhaf olan bir nesne toplumda raġbet görür ama...

*Dil garîb olduğı için yüzine bakmaz habîb
Gerçi kim mergûb olur her nesne kim ola garîb*

“Garip (tuhaf) olan her nesne gerçi raġbet görür amma gönül garip olduğu için (hâlde) sevgili onun yüzüne bakmaz.”

Alışık olunmayan ve görüldüğünde merak uyandıran her nesne toplumda bir şekilde raġbet görür ama âşığın gönlü garip olduğu için (hâlde) sevgili onun yüzüne bakmaz. Beyit, *garîb* kelimesinin anlam zenginliğinden yararlanılarak kurgulanmıştır. Kavramın âşığa bakan kısmında “gariplik, çaresizlik”, topluma bakan kısmında ise “tuhaflık ve merak uyandırıcılık” anlamı vardır. Garip olan her nesne toplum tarafından raġbet görür ama diğer yandan âşığın gönlü, garip oluşu sebebiyle sevgili tarafından önemsenmez. Şair toplumun garip şeylere merak duyduğu tespitini estetik bir tezatla ve *garîb* kelimesinin diğer anlam çağrışımlarıyla âşığın gönlüne, yani bireye yönlendiriyor.

Beyit, dilin ve duyguların toplumsal bağlam içinde nasıl şekillendiğini ve bu bağlamın âşığın sevgilisine ulaşma çabasındaki etkisini ifade ediyor. Şair, *garîb* kavramını sadece âşığın iç dünyasıyla değil, aynı zamanda o dönemin toplumsal dinamikleriyle de ilişkilendirerek şiirdeki derin anlam katmanlarına işaret ediyor.

2. Âşığın kalbine Eros’un oku değdi.

*Gözlerün ‘ayn-ı inâyetdür kime ide nazar
Kırpiğün sehm-i sa ‘âdetdür kime ola nasîb*

“Gözlerin kime nazar ederse onun için inayet kaynağıdır. Kırpiğin kime nasip olursa onun için saadet okudur.”

Toplumun aşka hangi anlamları yüklediğini görmenin yolu onun dil kullanımına yansımış hâlini irdelemekten geçer. Zira toplumsal açıdan bu kavramın sembollerine yüklenen çeşitli anlamlar dil kullanımına tesir eder. Söz gelimi klasik şiirimizde yarı kutsal sayılan ve şairlerin zihninde mutena bir anlam çerçevesi olan “aşk” kavramı, modern dönemde magazine kurban gitmiş, “aşk yaşamak” deyişiyle

topluma da mal olmuş ve neredeyse “nikâhsız birliktelik” anlam çerçevesine evrilmiştir. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Beyitteki tabirleri ele alalım. Sevgili kime nazar ederse gözleri onun için bir inayet kaynağıdır. Kirpikleri kime isabet ederse de onun için saadet okudur. Şiir güzelinin gözleri ve kirpikleri türlü benzetmelerle karşımıza çıkar. Bu beyitte de geleneğin, yani doğu ve batı mitolojisinin aşk anlatılarındaki tasvirlerine uygun olarak sevgilinin gözü inayet kaynağı, kirpikleri ise saadet okudur. Beyti geleneğe uygun bir şekilde yorumladığımızda sevgili bir sultandır. Sultan, tebaası için saadet ve inayet kaynağıdır. Sultanın nazarına, ihsanına muhatap olabilmek, kulları için büyük bir saadet kaynağıdır. Saadet kelimesinin derununda “kut” ve “devlet” mefhumları da bulunmaktadır. Bunların kaynağı ise bizzat sultandır. Onun kutlu nazarı kullarına değerse onların başına devlet kuşu konmuş demektir. “Ayn” kavramı ise günümüzde düz bir çeviri ile göz anlamında kullanılmaktadır. Ama şair, “göz”ü ve “ayn”ı bir arada kullanıyor. Dolayısıyla “ayn”ın buradaki anlamı “kaynak” ve “göze”dir. Sevgilin gözü kime nazar ederse o kişi için bir inayet kaynağı olup onu aşk ile besliyor. Yukarıdaki sultan istiaresine göre yorumlamaya devam ettiğimizde ise “ayn-ı inâyet” bir ihsan kaynağı olarak sultandır. Nazar ettiği tebaasını inayetiyle kuşatmaktadır.

Kirpiklerin aşk oku biçiminde tasvir edilmesi Yunan mitolojisindeki aşk tanrısı Eros’u da akla getirmektedir. Eros’un oku isabet ettiği kalplere aşk ateşini düşürmesiyle bilinir. Yunan mitolojisinde ister ölümlü insan, ister ölümsüz tanrı olsun; kalbine o okun isabet ettiği kişi aşka müptela olur. Güzellik tanrıçası Afrodit’in oğlu olan Eros, sahip olduğu güçle aşk okunu sağa sola fırlatan haşarı bir çocuktur. İsteyerek veya istemeyerek oklarıyla kişileri birbirine âşık etmiştir. Bu aşk okunun değmesiyle oluşan his; ani bir aşk, ilk görüşte aşk veya çarpılmadır. Nihayet büyüdüğünde aşk oku kendisine de isabet etmiş ve Eros, Psyche’ye âşık olmuştur.⁵ Beyitte şairin, şiir güzelinin kirpiğini saadet okuna benzetmesi, bu söylemin mitolojik arka planını da hatırlamamıza vesile olmaktadır. Zira mitolojik referanslar ve bunların şiirdeki anlamı üzerine düşünmek dil kullanımının toplumsal kodlarını nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olur. Mitolojik referansta olduğu burada da şiir güzelinin kirpikleri kime isabet ederse onun için bir sevinç kaynağı hâline gelmektedir. Yani onu ani bir çarpılma ile aşka düşürmektedir.

⁵ Daha detaylı bilgiler için bk. Yörükân 2000: 11-43.

3. *Hacı sandığımızın haçı koynunda çıktı...*

*Saklaram dilde hayâl-i zülfün îmânnum gibi
İşka uyan tan midur koynunda götürse salîb*

“Zülfünün hayalini gönülde imanım gibi saklarım. Aşka uyan kişinin koynunda haç taşımaya şaşılır mı?”

Ülkemizin çeşitli bölgelerinde farklı varyantlarla “Hacı sandığımızın haçı koynunda çıktı.” (Aksoy 1984: 702) şeklinde kullanılan bir mesel vardır. Bu mesel genelde içi ile dışı bir olmayan ikiyüzlü insanları tarif etmek için tercih edilir. Bir başka deyişle iyi zannedilen kişinin kötü çıkması durumu kast edilir. Necâti bu mesele yakın bir kavram kullanır. Bununla birlikte anlam çerçevesinin farklılaştığını görebiliyoruz. Sevdiğine hitaben “Senin zülfünün hayalini gönlümde imanım gibi saklıyorum. Aşka kapılan kişinin koynunda haç taşımaya şaşılır mı!” diyor. Zülfün küfrü ile, yani saç renginin karalığı ile haçı bağdaştırıyor. Ardından gönülde o kara saçın hayalini imanı gibi saklamasını da koynunda gizlice haç taşımaya benzetiyor. Bilindiği gibi *salb* “asmak, çarmıha germek suretiyle idam etmek”, *salîb* “asan, asma aracı veya asılmış” anlamındadır. “Zülf”, “salîb” ile ilişkilendirilirken bu nokta da hesaba katılmış olabilir. Zira sevgilinin saçı darağacı, âşğın gönlü ise idam edilmeye hazır mahkûmdur. Burada anahtar kavram ise aşka uymaktır. Zira aşka uyan kişi her bedeli göze alarak, gerekirse koynunda haç taşıyarak yaşar.

Beyitteki bu ifade, inanç meselesinin toplumsal açıdan hangi durumlara evrildiğine ve zaman içerisinde darb-ı mesele dönüşerek farklı bir anlam alanı kazandığına işaret etmektedir. Yazının ilk kısmında değinildiği üzere Necâti Bey’in klasik şiirimizde öne çıkan hususiyeti deyim ve atasözlerini başarılı bir şekilde şiire yerleştirmesidir. Toplumsal normların, dinî sembollerin ve duygusal ifadelerin toplum içinde nasıl algılandığını anlamak açısından bu beyit önemlidir. Görüldüğü üzere şair orijinal anlamıyla bir deyimde atıfta bulunurken gönlündeki aşk ile inanç ve toplumsal normların etkileşimini vurgulamaktadır. Aynı zamanda toplumsal algıların ve sembollerin değışen anlamlarını zikretmekle mesajını güçlendirmekte ve toplumda yaygın olan bir deyimden sembolizmiyle beyte farklı bir anlam katmanı kazandırmaktadır. Özellikle deyimlerin ve sembollerin

zamanla nasıl değiştiği, eski anlamlarından farklı bir anlam kazanması toplum dil bilimi açısından dilin hareketliliğine ve toplum-dil ilişkisinin dinamikliğine işaret etmektedir.

Meseleye bir başka cihetle bakacak olursak; şer'î kuralların geçerli olduğu Osmanlı devletinde "zendeka ve ilhad" suçlamalarıyla kimi zaman şiddetli sorgulamaların ve cezaların uygulandığı bir ortamda⁶ söz konusu olan şiir, cezbe ve cerbeze ise "şathiye" kavramı üzerine bina edilen tolerans kültürünü de sosyolojik açıdan vurgulamakta fayda vardır. Necâti Bey'in "Tan mıdır=şaşılır mı?" istifhamına bu zaviyeden de bakılabilir. Aşka uyan kişinin yakışsız gibi görünen kimi hareketlerini, aşktan dolayı içine düştüğü duruma (cünuna ve cezbeye) yorarak onu mazur görme yaklaşımı da söz konusudur.

Toplum dil bilimi açısından vurgulanması gereken asıl nokta ise şiirdeki sembollerin ve deyimlerin, toplumsal düşüncelerin ve inanç sistemlerinin bir yansıması olarak nasıl işlev gördüğünü ve değiştiğini anlamaya, dilin ve kültürün bir arada nasıl şekillendiğini görmeye aracılık etmesidir.

4. Habeş ikliminin sultanı Rum diyarında...

*Ruhlarında hâl-i 'anber-bârını gören didi
Rûma iklim-i Habeş sultânudur düşmüş garîb*

"Yanağındaki amber kokulu ben'ini gören dedi: Rum'a, Habeş ikliminin sultanıdır, düşmüş garip."

Şiir güzeline yanağı; beyazlık ve parlaklığından kinaye olarak Rum diyarına, yanağındaki amber kokulu ben ise koyu renginden ötürü Habeş ikliminin sultanına benzetilmiştir. Etimolojik açıdan Grekçe "ambrosia" (ölümsüz) kelimesinden diğer dünya dillerine yayıldığı düşünülen amber, koyu renkli bir madde olup denizlerden küçük topraklar veya kütleler hâlinde elde edilir. Çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı gibi güzel kokusu sebebiyle kozmetik sanayiinin de vazgeçemediği bir maddedir (Erdem 1991: 7-8). Mitolojik bir kökten başlayarak tüm dünya kültürlerine sâri olan bu kavram,

⁶ Konuya ilişkin önemli veriler sunan bir yazı için bk. Şahin ve Büküm, 2020.

divan Şiirinde de sevgilinin yüz güzelliğini tamamlayan unsurlardan biri olan ben'in rengini ve kokusunu karŐılayacak bir anlamda kullanılmıştır.

Beysin çerçevesi içerisinde dikkatimizi çeken asıl husus; güzellik unsurlarından ben'in Habeş iklimi sultanına, yanağın da Rum diyarına benzetilmiş olmasıdır. Rum diyarı ahalesinin beyaz, Habeş iklimi ahalesinin ise siyah tenine atıfta bulunularak zıtlıklarla örülü güzel bir benzetme oluşturulmuştur. Parlak ve beyaz yanaklar üzerindeki tek siyah ben, Rum diyarında gurbete düşmüş Habeş iklimi sultanı gibi garip kalmış ve tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu ifadeler, artık tarihe mal olmuş bir dönemin içtimai manzarasını estetik bir benzetmeyle bizlere hatırlatmaktadır. Divan Şiirinin dikkat çekici üslup özelliklerinden biri de ifadenin muhtelif anlamlara gelecek Şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Bu beyitte de Şair, söz dizimindeki ustalığı sayesinde ifadeyi farklı Şekillerde anlamamızı sağlıyor. Yukarıda "amber kokulu ben'i görenler Habeş ikliminin sultanı Rum'a gelmiş, garip düşmüş." anlamıyla yorumladığımız ifade rahatlıkla "Ne garip, Rum lkesine Habeş lkesinin Sultanı düşmüş! (burada ne işi var)?" Şeklinde de yorumlanabilir.

Amber kokusunun simbolizmi ve bu simboln güzellikle ilişkilendirilmesi, o dönemde cari olan toplumsal dildeki simbol ve mecazların güzellik algısını nasıl ŐekillendirdiĐini anlamak açısından önem arz ediyor. Ayrıca güzellik standartlarının zaman içinde deĐiŐimini takip etmek ve toplumların farklı coğrafi bölgelerine göre nasıl değiştiğini anlamak için buradaki ifadeler önemli ipuçları sunmaktadır. Toplum dil bilimi açısından bakacak olursak bu beyit; dilin, kültürün ve güzellik anlayıŐının bir arada nasıl evrildiğini ve birbirleriyle etkileŐime girdiğini gösteren ilginç bir örnektir. Beyitte leff  neşr ile kurulan benzetme, farklı coğrafyalara ait imgelerle güzellik anlayıŐını ve algılarını yansıtıyor. Yanak üzerinde amber gibi kokan ben'i gören kişi, bu benzetme üzerinden güzellik vasıflarını deĐerlendirmiŐ oluyor. Farklı coğrafyalara ait güzellik anlayıŐlarını bir arada dile getirerek güzellik standartlarını mezc ediyor.

5. Su üzerine bir elma düşmüş...

*Gabgabun mâni‘ olur didüm zenahtân seyryne
Didi bu veche görünür düşicek su üzre sîb*

“Dedim ki gerdanın mani oluyor çeneni seyretmeye; dedi ki bu şekilde görünür su üzerine elma düştüğünde.”

Estetik bakışı ileri düzeyde olan şairlerin gözlem yeteneği, okuru bir şekilde şaşırtmayı başarır. Bu beyit de estetik yorum içeren bir gözlemi aktarmaktadır. Şair, şiir güzelinin çenesi ile boynu arasındaki parlak kısmı, yani gabgabı⁷ tasvir edip çenenin burada adeta kaybolmuş bir hâlde bulunduğunu söylüyor. Güzelin çenesini seyretmek istiyor ama gabgab buna mani oluyor. Âşık böyle bir serzenişte bulununca şiir güzeli bu durumu tabiattaki gözlemine dayandırarak şöyle diyor: Elma su üzerine düştüğünde aynen bu şekilde görünür. Yani billur bir su üzerine düşmüş elma nasıl görünüyorsa gabgab üzerindeki çene de o şekilde görünüyor. Maşukun güzellik unsurlarından olan çene, çene çukuru, gabgab, boyun, gerdan gibi kısımlar; şairler tarafından türlü şekillerde tasvir edilmiştir. Bu beyitte geçen gabgab ve zenahtan kavramları da su ve elma benzetmesiyle karşımıza çıkmıştır.⁸

Bir önceki beyitte şiir güzelinin yanağını beyaz tenli insanlar diyarı olan Rum mülküne, ben'i Habeş ikliminin sultanına benzetmişti. Burada ise boyun kısmını billur bir suya, hemen üzerindeki çeneyi ise o su üzerine düşmüş bir elmaya benzetiyor. Beyitteki bu ifadeler, tabiatı gözlemleyen şair bakışının, karşısındaki manzarayı estetik bir yorumla güzelin endamını güzelleştiren uzuvlarıyla mukayese ettiği hayal unsurlarıdır.

Toplum dil bilimi açısından bakıldığında şairin estetik gözlemlerle doğa ile insan anatomisi arasında paralellik kurduğu görülüyor. Bu da aslında toplumun güzellik algısını etkileyen faktörlerin derinliğine ve çeşitliliğine işaret ediyor. Dış dünyadaki fizikî özelliklerin ve tabiat

⁷ Gabgab kavramı, kimi sözlüklerde “gerdan” olarak çevrilmiş, klasik lügatlerde ise “çene, çenenin iki yanı ve çenenin alt kısmından boyuna kadarki bölüm” olarak tarif edilmiştir. (Steingass, 1975: 880). Bu kavram halk ağzında “gıdık” diye tabir edilen kısım olarak da düşünülebilir.

⁸ Söz konusu unsurların ne türlü hayâllerle tasvir edildiğini görmek için bk. Şentürk 2017: 504-506

manzaralarının şair muhayyilesine yaptığı katkıyı bu beyit vesilesiyle görmüş oluyoruz. Ayrıca dönemin coğrafi şartları içerisinde ilgili toplumun estetik ve güzellik algısının şairin kalemi üzerinden dile getirilmesi de buradan çıkarılan bir diğeri sonuçtur.

6. Sevgiliye vuslat ne ile mümkün?

*Çihre-i zerd ile irer işiğine ehl-i derd
Kim tavâf-ı Kâ'be olur kuvvet-i zerle nasîb*

“Dert ehli, eşiğine sararmış benziyle erebilir. Ki Kâbe’yi tavaf etmek de sarı altın kuvvetiyle nasip olur.”

Şiirin yazıldığı dönemin şartlarını düşünerek beyti anlamaya çalışalım. Kâbe’yi tavaf etme arzusuyla Rum diyarından kalkıp giden bir hacı adayının epeyce varlıklı olması beklenir. Zira yolun uzunluğu, iklim şartları ve güvenlik tedbirleri düşünülduğünde bu kutsal vazifenin epey müşkül şartlar altında ifa edildiği tahmin edilecektir. Osmanlı Devleti döneminde Anadolu’dan kutsal topraklara kara yoluyla gitmek isteyen bir hacı adayı yaklaşık sekiz dokuz aylık bir zamanını yollarda geçirmektedir (Şahin 2022: 10). Bu uzun yolculuğun kişiye getireceği külfet kolaylıkla tahmin edilebilir. Dolayısıyla şairin dediği gibi Kâbe’yi tavaf edebilmek, zenginlikle yani altın kuvvetiyle nasip olmaktadır. Aynen bu şekilde dert ehlinin sevgilinin eşiğine erebilmesi de sarı altın misali sararmış bir çehre ile mümkündür. Şair muhayyilesi sevgilinin eşiğini Kâbe, ehl-i derdi ise kutsal yolculuğa çıkan kişiler olarak düşünüyor. Kâbe’yi tavaf edebilmek sarı altınların kuvvetiyle nasip olduğu gibi âşık için kutsal olan sevgilinin eşiğine erişebilmek de ancak aşk derdiyle sararmış bir çehre ile mümkün olabilecektir.

Şair, dönemin sosyoekonomik durumunu tespit ederek âşığın ahvali ile bağdaştırmakta ve başarılı bir mukayeseye teşbih unsuru hâline getirmektedir. Toplumda cari olan dinî ve kültürel referanslardan yola çıkarak âşığın duygusal durumunu tahlil etmektedir. Yani aşk, özlem ve vuslat kavramlarının anlam çerçevesini sosyoekonomik bir gerçeklikle bağdaştırarak bu kavramları içtimaî alana taşıyor. Özellikle duygusal bağlamda sevgilinin cemali ile Müslüman toplumların kutsal kabul ettiği bir olgunun (Kâbe) aynı değeri taşıdığını vurguluyor. Aşk

yolculuğunun seyrini tasavvufî zemine de çekerek güzelin cemaline dinî referanslarla bir kutsallık atfediyor.

7. *Şu rakip, it midir âdem midir?*

*Hîç bir kimse dimez kim it midür âdem midür
Bezmi-i 'uşşâka ne yüz ile gelür bilsem rakîb*

“Hiçbir kimse de demez ki bu it midir, âdem midir! Âşıklar meclisine ne yüzle gelir rakip, bir bilsem!”

Şair, kendisine rakip ve sevgisine ortak olacak kimseyi aşağılayıcı bir sıfatla tahkir ediyor. Ne olduğu belirsiz olan rakibin âşıklar meclisine hangi yüzle geldiğini soruyor. Onun gibi birinin âşıklar meclisinde yer almasına bir anlam veremiyor.

Rakip kavramının şiirdeki anlam çerçevesi bir hayli geniştir: Gözetleyici, bekçi, kapıcı, koruyucu, muhafız, hizmetçi, sırdaş, başkasıyla aynı arzuya kapılan, rekabet eden, sevgilinin yanında bulunan ve âşiğa engel olan. Ancak bu metindeki anlamıyla rakip, âşığın aşkına ortak olan olumsuz bir tip olarak düşünülmüştür. Şairin rakip için kullandığı şu “Kimse demez, it midir âdem midir?” istifhamının ise bir arka planı olmalıdır. Nitekim Ahmet Atilla Şentürk, konuyla ilgili önemli yazısında rakip-köpek benzetmesine dayanak teşkil edecek birçok şiir örneği zikretmektedir. Özellikle Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin *Şîrîn ü Hüsrev* adlı mesnevisinden iktibas ederek aldığı örnek dikkat çekicidir. Mesnevinin ilgili kısmında rakibin yüzü köpek suratına benzetilmiştir.⁹

Kimsenin ne olduğunu bilmediği veya söylemediği bu rakibin âşıklar meclisinde yeri yoktur. Zira o âşık değil, hakiki aşka mani olmaya çalışan biridir. Şairin bu kızgın ve küçümseyici düşünceleri, toplumda benzer durumlar için tercih edilen ifade biçimlerindedir. Beyitte bir

⁹ İlgili mesnevîde rakibe dair tasvirlerin bir kısmı şöyledir: “Mesleği kin gütmek, huyu şeytanca, saldırgan, dövüşçü. Eğer biri onunla iyi konuşsa bile o arkasından binlerce küfredirdi. Eğer biri üç gün görünmese öldü diye haber çıkarırdı. Eğer yolcu yola ilk adımını atsa hakkında kötü yorum yapardı. Mâtemlerde güler ve düğünlerde başına toprak saçardı. *Yüzü köpek yüzü gibi, huyu yırtıcı kaplan*, adı da hârzehre (zehirli bir diken adı).” (Şentürk 1995: 354). Yazarın rakip-köpek benzetmesine ilişkin tespit ettiği diğer örnekler için bk. 1995: 404-407.

kısmı deyim olarak yaygınlaşmış ifadelerle rakibin varlığı reddedilmiştir.

8. Her güzelliğin bir bedeli var...

*Lutf-ı tab 'undur Necatî sana zahmet çekdüren
'Üdî yakar nâfeyi âvâre eyler yahşî tîb*

“Ey Necatî, sana zahmet çektiiren fıtratının hoşluğudur. Nitekim güzel koku da öd ağacını yakar, nafeyi avare eder.”

Necatî Bey kendisini muhatap alarak şairlik kudretinin görünebilmesi için zahmet çektiğini ifade ediyor. Bunu da güzel kokunun elde edilebilmesi için bazı nesnelere hangi işlemlerden geçtiğini hatırlatarak yapıyor. Şairlik tabiatının açığa çıkması için kişinin zahmete duçar olması ile güzel kokunun ortaya çıkması için öd ağacının yakılması ve nafenin kesilip dağılması arasında ilişki kuruyor. Şair, döneminin toplumsal hayatında yaygın olan bir uygulamayı kendi şairlik tabiatıyla mukayese ederek anlamlı bir yorum geliştiriyor.

Öd ve nafe kavramları klasik şiirimizde güzel koku unsurları olarak değerlendirilmekte ve oldukça zengin bir anlam çerçevesi içerisinde kullanılmaktadır. Öd ağacı, Hindistan'dan getirilen ve yakıldığında güzel kokular yayan kıymetli bir tütsüdür. Âdet olduğu üzere cuma, kandil ve bayram günlerinde cami ve dergâh gibi toplumsal alanlarda öd ağacının tütsü olarak yakıldığı bilinmektedir. Kutsal topraklardan dönen hacıların evlerinde, güzel koku yayması için o diyardan getirdikleri öd ağacı tütsülerinin yakılması da bu nesnenin toplum hafızasındaki mutena yerine işaret etmektedir.¹⁰ Nafe ise misk

¹⁰ Abdülkadir Dağlar, d kavramını etimolojik açıdan d, det ve avdet kelimeleriyle birlikte yorumlarken kelimenin tasavvufi zeminine de dikkat çeker. Ona göre “‘d, ‘avdet ağacıdır... ‘d yni d ağacının buhru, insan rhunu ve dimğını det aslı vatana ‘avdet ettirmektedir... Kokunun “htra uyandırıcılık” hussiyetinin, diğer unsurlardan daha kuvvetli ve daha derinden tesirli olduğu sylenegelmistir... Şekli ve çekiliş tarzıyla ezeli-ebedi dönüş tasavvurunun da bir nişnesi sayılan “tesbh” imlinde ‘d yni d ağacının kullanılması, mutlak aslın, yni Allh’ın zikrinde koku unsurunun htirlatıcı oluşunun da dikkate alınması olarak yorumlanabilir... Ezcümle, ‘d, insna aslını htirlatan her kokunun istiaresidir; insna zn andıran her kokuya ‘d denir.” Bk. Dağlar <https://www.maarifinsesi.com/id-ud-adet-avdet-kelimeleri-etrafında/>, 13.12.2022.

kokusunun kesesidir. Hint ve Çin coğrafyasında yaşayan bir ceylan türünün göbek kısmındaki bu kesecikte biriken kan, pıhtılaşp kuruduktan sonra misk denilen kesif kokulu madde oluşur. Bu maddenin işlenmesiyle birlikte kozmetik sanayiinde güzel koku ve ilaç olarak kullanılan ürün elde edilmiş olur.¹¹

Şairdeki güzel fitrat ile güzel kokunun birlikte değerlendirildiği bu beyitte, bir güzelliğin ortaya çıkması için önce meşakkatli bir cendereden geçilmesi gerektiği hatırlatılıyor. Nasıl ki güzel koku elde edebilmek için öd yakılıyor ve nafe avare oluyorsa şair de güzel sözler ve anlamlar söyleyebilmek için hayli zahmet çekiyor olmalıdır. Halk arasındaki yaygın tabirle her güzelliğin bir bedeli vardır. Haddizatında beyitte dikkat çekilen bu bedel ödeme meselesi, bireysel açıdan derunî emek ve eziyet gerektiren bir çaba olabileceği gibi toplumsal açıdan her güzelliğe bir bedel ödeyerek sahip olunabildiğini zahmetin ardındaki rahmete işaret ederek okura yansıtıyor. Güzellik kavramının derinliği ve değeri, bir bedel ödeme gerekliliği üzerinden anlatılınca toplumsal bir gerçeklik de ifade edilmiş oluyor. Bu açıdan bakınca aslında güzellik ve değer algısının toplumun genel değerleriyle ve beklentileriyle nasıl ilişkilendirildiğine dair bir bakış açısını bize sunmuş oluyor.

Sonuç:

Şiirin yukarıdaki yorumlarını okuyan müdekkik bir göz, bu ifadelerin herhangi bir gazel şerhinden pek farklı olmadığını görecektir. Esasen bizim vurgulamak istediğimiz de tam olarak budur. Zira şiirdeki anlamın ihata alanını şairinin muhayyilesi belirliyor. Biz okuyucular ve yorumcular ise mevcut dağarcıktan hareketle ve farazî çerçevelerle şiire bazı sınırlar çiziyoruz. Şiiri anlamak için eldeki araçlarla onu yorumluyor ve şaire edebî kıymet biçmeye çalışıyoruz.

Modern inceleme yöntemleri de kendi ölçütleriyle metne yaklaşıyor. Ama vardıkları nokta büyük ölçüde geleneğe yaslanan şerh usulüne benziyor. Yöntemin tarzına ve içeriğine göre birtakım özgün yaklaşımların ortaya konduğu da görülüyor. Bu sebeple farklı metodları kullanarak metne yaklaşmak onun anlaşılması için faydalı neticelere vesile oluyor. Metnin satır aralarına veya anlam katmanlarının arkasına gizlenmiş olan bazı hususiyetlerin ortaya çıkarılmasını sağlıyor.

---

¹¹ Konuya dair detaylı bilgiler için bk. Kartal 2019: 9-44.

Şiirin bu yorumu birtakım tanımlara sığıştırılmaya çalışılan gazelin anlam açısından ihata ettiği sosyolojik zeminin ne denli güçlü olduğunu vurgulamamıza vesile oldu. Zira Necti Bey, şiirin hemen her mısraında, dile getirdiği şeyleri estetik teşbihlerden istifade ederek toplumsal bir tecrübe zeminine yaslamıŐtır. Klasik şiir bilgisi adı verilen belagat ilminde çeşitli söz ve anlam sanatlarıyla tarif edilen bu yöntem Necti Bey'in karakteristik şiir özelliğidir. Kanaatimiz odur ki şairin söz konusu üslubunun somutlaŐmıŐ hli olan şiirleri, modern inceleme metotlarının en yenilerinden olan toplum dil bilimi usullerine göre incelenecek en uygun metinler arasındadır.

Kaynakça

- AKSOY, Ömer Âsım (1984), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2009), "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", *Turkish Studies*, 4/5, 1-18.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.850>.
- BİLGİN, Vejdi (2003), "'Sosyal Akışkanlık' Kavramı Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2, 297-309.
- CANIM, Rıdvan (2018), *Latîfî-Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DAĞLAR, Abdülkadir (2022), "Îd-‘Ûd-‘Âdet-‘Avdet Kelimeleri Etrâfında". *Maarifin Sesi*, <https://www.maarifinesi.com/id-ud-adet-avdet-kelimeleri-etrafinda/>, (13.12. 2022).
- ERDEM, Sargon (1991), "Amber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (III cilt), İstanbul: TDV Yayınları, 7-8.
- KARTAL, Ahmet (2019), "Klasik Türk Şiirinde "Misk". *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ed.) Mehmet Özdemir, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 9-44.
- MİLLS, Charles Wright (2007), *Toplumbilimsel Düşün*, (Çev.) Ünsal Oskay, İstanbul: D&R Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SOLMAZ, Osman (2023), "Bir Toplumdilbilim Alanı Olarak Dilsel Çevre: Teorik ve Uygulamalı Yönelimler", *Toplumdilbilim Araştırmaları*, (Ed.) Osman Solmaz vd., İstanbul: Çizgi Yayınları, 195-207.
- STEİNGASS, Francis Joseph (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞAHİN, Aysel (2022), "Osmanlı Döneminde Hac". *Diyanet Aylık Dergi*, 378, 50-53.

ŞAHİN, Oğuzhan ve BÜKÜM, Mehmet. "Mülhidlikle Suçlanan Bir Şairin Şeyhülislâm Çivizâde'ye Nefsin Mertebelerine Dair Bir Mektubu". *Dergiabant*, 8/2 (Kasım 2020), 541-564. <https://doi.org/10.33931/abuifd.811225>.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15/15, 334-413.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2017), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu II*, İstanbul: OSEDAM.

TARLAN, Ali Nihad (1997), *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÜSTÜNER, Kaplan (2018), "Necâtî Beyin Gazellerinde Kanıtlayıcı Anlatım". *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 1-27. <https://doi.org/10.28981/hikmet.409447>.

YÖRÜKAN, Turhan (2000), *Yunan Mitolojisinde Aşk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Klasik Türk Şiirinde Yarı Kurgusal Bir Menkabe:

Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları

Fatih UğUR

Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Ankara Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1548-8988> ROR ID: <https://ror.org/04kwvgz42>

fatihugur@hacettepe.edu.tr

Atıf Bilgisi: Uğur, Fatih. "Klasik Türk Şiirinde Yarı Kurgusal Bir Menkabe: Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 811-852. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1444200>.

Geliş Tarihi	28.02.2024
Kabul Tarihi	24.03.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik Türk şiirinde menkabevî metinler ve bütünlüklü olarak menakıpnameler geniş yer tutar. Bir yönüyle tarihsel gerçekliğe işaret eden bu metinler, genellikle olağanüstülük motifleriyle süslenmiştir ve insanüstü özellikler gösteren kahramanların, velilerin, evliyaların yahut din ulularının öyküsünü anlatır. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan 06 Mil Yz A 3951/2 numarasıyla kayıtlı Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr'ın Oğulları isimli eser de bu tür metinlerden biridir. 248 beyitten oluşan mesnevi nazım şeklindeki manzume açık ve sade bir dille yazılmıştır. Son varaktaki bazı kısımlar tahrip olduğu için okunamayan eserin müellifi, müstensihî ve yazım tarihi belli değilse de manzumenin 42 beyitten oluşan oldukça eksik bir nüshasının XV. yüzyıl şairlerinden Derviş İvaz'ın Dâsitân isimli eserinde bir bölüm olarak yer aldığı belirtilmek gerekir. Metinde Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve sahabesi olan Cafer-i Tayyâr'ın oğulları İbrahim ve Muhammed'in Kerbela hadisesinden sonra Fırat nehri kıyısında kaçmaları, bir kadının evine sığınmaları ve ardından Yezid'in askeri tarafından öldürülmeleri anlatılmaktadır. Ancak onların öldürüldüğü sahnelerde görünen evrenin gerçeklerine aykırı eylemler gerçekleşmiştir. Metni yazma amacının okuyanı yahut dinleyeni ağılatmak olduğunu birçok beyitte vurgulayan müellif, çocukların başına gelen hadiseleri olağanüstülüklerle zenginleştirerek metni menkabeye yakın bir içerikle oluşturmuştur. Bu yazıda Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr'ın Oğulları tarihî gerçeklere ve menkabevî özelliklerine işaret eden yönleri ile incelenerek tahlil edilmiş ve manzumenin yazı çevrimi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, menkabe, Ca'fer-i Tayyâr, Ca'fer-i Tayyâr oğulları, ehl-i beyt.

A Semi-Fictional Hagiography in Classical Turkish Literature:

Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları

Fatih UĞUR

Araş. Gör., Hacettepe University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature, Ankara Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1548-8988> ROR ID: <https://ror.org/04kwvgz42>

fatihugur@hacettepe.edu.tr

Citation: Uğur, Fatih. "A Semi-Fictional Hagiography in Classical Turkish Literature: Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 811-852. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1444200>.

Date of Submission 28.02.2024

Date of Acceptance 24.03.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In classical Turkish poetry, hagiographic texts and hagiography as a whole have a wide place. These texts, which point to historical reality in a way, are generally adorned with motifs of extraordinaryness and tell the stories of heroes, saints or religious leaders who display superhuman characteristics. The work titled Hikayet-i Ca'fer-i Tayyar Ogulları (The Story of Cafer-i Tayyar's Sons), located in the Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu (06 Mil Yz A 3951/2) is one of such texts. The work, consisting of 248 couplets, was written in a clear, simple language and in mesnevi verse. However, some parts of the last folio cannot be read because they are damaged. The author, copyist and date of writing of the work are unknown. However, a very incomplete copy consisting of the first 42 couplets is included as a chapter in the work of Dervish İvaz, one of the 15th century poets, called Dasitan. In the work, it is told that İbrahim and Muhammed, the sons of Cafer-i Tayyar, the Prophet Mohammad's uncle's son and companion, escaped to the banks of the Euphrates River after the Karbala incident, took shelter in a woman's house and were killed by Yazid's soldier. However, in the scenes where they were killed, actions contrary to the realities of the visible universe took place. The author, who emphasizes in many couplets that the purpose of writing the text is to make the reader or listener cry, has created the text with a content close to legend by enriching the events that happen to children with extraordinary events. In this article, the transcription and analysis of Hikayet-i Ca'fer-i Tayyar'ın Ogulları were made and aspects pointing to historical facts and legendary features were examined.

Keywords: *Classical Turkish literature, hagiography, Cafer-i Tayyar, sons of Cafer-i Tayyar, ahlal-beyt.*

Giriş

Başlangıçtan bu yana anlatılmış ne kadar öykü varsa, her birinde insanın bizzat kendisine dair birtakım izler bulmak mümkündür. Öyle ki her anlatı, anlattığı kahramanların ardında okuyucunun yahut dinleyicinin de kendini bulduğu bir deneyim alanıdır. Nitekim anlatının belli bir toplumun ortak duygularını anlatıyor olması, öyküyü ortak bir hafızanın ürünü olmaya taşır ve böylece okur için de bir ölçüde kendini gerçekleştirme alanı oluşturur. Bu gibi durumlarda anlatılan, salt etkileyici bir hikâye olmanın ötesine geçip gerçekleşen ve deneyimlenen bir gerçeklik kazanır. Dramatik anlatılarda ise bu durum -elbette tarihî bir zeminden de besleniyor olması ihtimaliyle- daha güçlü bir edimle okuyucu karşısında çıkar. Bu nedenle zeminini tarihî olaylardan alan bazı öyküler hem ilk üretildikleri hem de ekseriyetle dinleyici tarafından tüketildikleri -ki bu bir ölçüde yeniden üretimi de beraberinde getirmiştir- dönemlerde muhataplarını etkileyen metinler olmuşlardır. Elbette anlatı, edebî bir kimlik kazandığı anda tarih sahnesinde cereyan eden olaydan çok farklı kurgusal nitelikler de kazanır. Hadisenin yeri, zamanı ve anahatları tarihle uyumlu olsa da şair/muharrir anlatısını daha ilgi çekici ve özellikle de etkileyici hâle getirmek için hadisenin aslına aykırı bazı detaylar kurgulayabilir. Bunlar pek çok zaman tarihî gerçeklikteki boşlukların doldurulması, canlı motif ve imgeler eklenmesi yahut dramatik sahneler oluşturulması biçiminde gerçekleşir.

Klasik Türk edebiyatında da yukarıda anlatılan özelliklere uygun olarak zeminini tarihten alan pek çok öykü yer alır. Bunlar kimi zaman divanlarda telmih yoluyla hatırlatılarak dinleyiciyi çok daha eski ve bilinen bir öyküye götüren küçük parçalar, kimi zamansa müstakil biçimde doğrudan hadisenin kendisinin anlatıldığı manzum veya mensur metinler olarak karşımıza çıkar. Ancak, yine yukarıda temas edildiği üzere, bu tür metinler pek çok nedenle tarihî olayın kendisinden ve görünen evrenin gerçekliğinden uzak detaylarla süslenir ve tarih öyküsünden uzaklaşarak edebî bir hikâyeye yakınlaştırılır. Menkabeler ve onların bütünlüklü olarak anlatıldığı menakıpnameler de bu türden eserlerdir.

Bilinen bir dinî şahsın, velinin yahut olağanüstülükler gösteren bir şeyhin kerametlerinin anlatıldığı menakıpnameler masal, efsane, destan gibi harikulade/olağanüstü olayların konu edildiği edebî türlerden biridir. Ancak kahramanlarının gerçek kişiler olması, zaman ve mekânın belli olması ve menkabelerin yarı mukaddes sayılarak gerçekliğine inanılması yönleriyle masal, efsane ve destandan ayrılır. Edebî kaygıdan

uzak, sade bir dille yazılır ve genellikle tek bir keramet olayı konu edilir (Ocak 2016: 60). Dolayısıyla menkabevî anlatıların pek çoğu olağanüstülük motifleriyle örülüdür.

Ahmet Yaşar Ocak (2016), menkabe tiplerini A ve B tipi menkabeler olarak ikiye ayırmıştır. A tipi menkabeler tarihî ve toplumsal gerçeklere dayanan, vaki olmuş ve belli bir tarihte ve mekânda meydana gelmiş olayların anlatıldığı menkabelerdir. Ancak amaç kahraman olan veliyi yüceltmek olduğundan, gerçek olaylar deforme edilmiştir. B tipi menkabeler ise hayalî menkabelerdir. Bunlar gerçek olaylara dayanmaz, ancak toplumun sosyal ve psikolojik yönlerini yansıtır (s. 61-62). Ayrıca bu tür hikâyeler halk hikâyesi metinleri olduğu için, pek çoğunda müellif veya müstensihle ilgili bilgi yer almaz. Meddahlar veya kassaslar tarafından anlatılan öyküler oldukları için, çoğunlukla müellifleri unutulmuş, anonimleşmiş metinlerdir (Kartal 2014: 265). Dolayısıyla bu tür metinlerde anlatandan çok anlatılana önem verilmiştir.

Bu çalışmada incelenecek olan Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr'ın Oğulları isimli anlatı zeminin tarihî gerçeklerden alınması, belli bir zaman ve mekânda geçmesi, kahramanların yüceltilmesi için olağanüstülüklerle başvurulması gibi nedenlerle A tipi bir menkabe ve müellifi, müstensihisi yahut telif tarihi belli değildir. Eser, konusu itibarıyla menakıpname özelliği göstermektedir. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup eldeki kısmı 248 beyitten oluşan manzum bir metindir; ancak son varaktaki bazı beyitlerin ikinci mısraları kısmen eksiktir. Oldukça sade bir dille ve ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerle yazılmıştır. Eserde Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Hz. Ali'nin de ağabeyi olan sahabe Cafer-i Tayyâr'ın iki oğlunun Kerbelâ hadisesi sonrası şehit edilişleri anlatılmaktadır.

İki nüshası olduğunu tespit edebildiğimiz eserin ulaşabildiğimiz kadarıyla bütünlüklü tek nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda, Hikâye-i Ca'fer-i Tayyâr ismiyle, 06 Mil Yz A 3951/2 numarada kayıtlıdır. Bu manzume, iki metinden ve tamamı 74 varaktan oluşan bir kitabın 63a-72b varakları arasında yer almaktadır. 248 beyitten müteşekkildir. Kitaptaki ilk eser ise aynı hatla yazılmış Envârü'l-Kulûb'dur. Yazma, sırtı ve kenarları kahverengi meşinden mukavva ciltle kaplıdır. Yaprakları rutubet lekeli, şirazesini dağınık ve sonu eksiktir. Kitap 200x140 – 150x100 ölçülerinde olup her sayfada 13 satır yer almaktadır. Abadî kâğıt üzerine harekeli nesih hatla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Başlıklarda ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Eserin müellifi ve müstensihisi belli değildir; ayrıca telif ve istinsah tarihleri bilinmemektedir. Nitekim tetimme kaydının bulunması muhtemel olan son iki yaprak rutubet ve kopukluklar nedeniyle tam olarak okunamamaktadır.

Eserin bir diğer nüshası ise Dervîş İvaz'ın (XV. yy) elde tek nüshası bulunan Dâsitân (Milli Kütüphane, 06 Hk 3927/3) adlı eserinde bir bölüm olarak yer almakta ve "Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyârın oğlancukların beyân ider" başlığıyla takdim edilmektedir. Ancak bu kısım 42 beyitten müteşekkil olup elimizdeki diğer nüshaya göre oldukça eksiktir. Bu 42 beyitlik manzum parça ile incelediğimiz metnin ilk 42 beyti aynıdır. Diğer yandan Dervîş İvaz'ın eserinde metin 44a numaralı varakla bitmekte, 44b varağıyla birlikte müellifin münacatta bulunduğu beyitler başlamakta ve devamında Hz. İbrahim ile Nemrut'un mücadelesi anlatılmaktadır. Bu durum, iki kısım arasındaki varakların eksik olduğunu düşündürmektedir. Nitekim 44a varağının sonundaki reddadeye göre bir sonraki beytin "yolda" biçiminde başlaması gerekirken 44b varağında başka bir beyit yer almaktadır. Elimizdeki nüshada ise takip eden beyit bu sözcükle başlamaktadır. Buna göre Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları'nın Dervîş İvaz'ın Dâsitân isimli eserinin tam olan bir nüshasından istinsah edilmiş ve müstakil bir mesnevi olarak Envârü'l-Kulûb ile ciltlenmiş olması muhtemelse de bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Olay Örgüsü

Metin kısa bir hamdeyleye başlar, ardından insan olarak yaratılmış olmanın farkındalığı öğütlenerek doğru işler yapmak, sünnete uygun yaşamak gibi konularda kısa nasihatler verilir. Takip eden beyitlerde Hz. Peygamber'i ve ailesini sevmek gerektiğinden söz edilir. Bu kısım, asıl konuya geçiş mahiyetinde, dinleyiciyi biraz sonra anlatılacak olan öyküye hazırlamak için söylenmiş, girizgah benzeri bir amacı karşılar. Müellif, daha sonra Kerbela olayını hatırlatarak Hz. Peygamber'in ailesinin çektiği sıkıntılara değinir. Nitekim Cafer-i Tayyâr'ın oğullarının hikâyesi de Hz. Hüseyin'in şehit edilışinden hemen sonra başlamaktadır. Dolayısıyla hikâye doğrudan anlatılmamış, anlatının öncül sebepleri de verilerek okuyucunun/dinleyicinin zihninde bir bütünlüğün oluşması sağlanmıştır.

Müellif, otuz altıncı beyitten itibaren öyküyü anlatmaya başlar. Belirttiğine göre Cafer-i Tayyâr'ın taze gül yaprakları gibi olan iki oğlu vardır; büyüğünün adı İbrahim, küçüğünün adı Muhammed'dir.

Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilifine şahit olduktan sonra korkup kaşmaya karar verirler ve Fırat nehri kıyısınca yola koyulurlar. Yol boyunca ağlarlar, kimi zaman yorgun dūřup dinlenirler. Nereye gideceklerini ve ne yapacaklarını bilmez hâldeyken karşlarına bir kadın çıkar. Çocuklar, kadından yardım isterler; kendilerini alıp götürmesini ve misafir etmesini söylerler. Çocukların kim olduğunu öğrendikten sonra kadın, aslında onları misafir edebileceğini, ancak kocasının Yezid'in dostu ve musahibi olduğunu, gece eve gelirse onları alıp Yezid'e götürebileceğini söyler. Oęlanlar adamın bu gece eve gelmemesini umduklarını söyleyince kadın, onları evine götürür; yemekler hazırlar ve namaz kılıp dinlenebilecekleri bir yer gösterir. Oęlanlar namazlarını kıldıktan sonra yatıp uyurlar.

Bu sıralarda Yezid, adamlarına bu iki çocuğu bulmalarını emretmiştir. Bulana on bin akçe ve bir at verecektir. Askerler oğlanları aramaya çıkar. Onların içinde, sözü geçen kadının kocası da vardır. Adam her yerde bu iki oğlanı arar ama bulamaz. Karnı acıkıp güçsüz düşünce de evine gider. Öfkeyle sağa sola vurmaya başlar, çocukları bulursa başlarını keseceğini söyler. Kadın, kocasını vazgeçirmeye çalışsa da adam dinlemez. Karısından yiyecek bir şeyler getirmesini ister. Bu sırada İbrahim uyanır ve kardeşini uyandırarak (rüyasında) Hz. Peygamber'i gördüğünü ve bu gece öleceklerini bildirdiğini anlatır. Onlar bunu konuşurken, adam seslerini duyar ve karısına bunların kim olduklarını sorar. Kadın da kardeşinin oğullarının geldiğini söyler. Adam ise bir çıra yakıp yanında karısıyla oğlanlara bakmaya gider; çocukları gördüğünde onları tanır. Çocuklar canlarını bağışlaması için yalvarırlar fakat adam karardır. Oğlanlar çaresizce ölüme razı olurlar.

Adamın siyahi bir kölesi vardır; onu çağırarak çocukların ellerini ve ayaklarını bağlamasını emreder. Köle, önce onların ellerini ve ayaklarını sıkıca bağlar fakat kim olduklarını öğrendikten sonra gözleri kanlı yaş dolar ve pişman olur. Adam, kölesinin bu işten vazgeçtiğini görünce öfkeyle bağırır ve oğluna seslenir. Ondan oğlanların başını kesmesini ister, Yezid ne mükâfat verirse yarısını kendisine vereceğini söyler. Adamın oğlu onları öldürmeye yeltenir fakat kim olduklarını öğrenince o da vazgeçer ve kılıcını atıp kaçar. Adam, oğlunun da kendisine karşı geldiğini görünce öfkeyle kılıcını eline alır ve yalvarmasına aldırmaksızın İbrahim'in başını keser. Ağabeyinin öldürüldüğünü gören Muhammed gömleğini çıkarıp İbrahim'in kanına buladıktan ve yüzüne sürdükten sonra acı dolu sözlerle Tanrı'ya yakarır. Ardından adam onun da başını keserek her iki çocuğun

gövdelerini suya atar. Fakat her iki kardeşin de gövdeleri sudan çıkar, birbirlerine karşı yürürler. Oğlanlardan iç yakıcı sesler geldiği duyulur. Birbirlerine sarılıp sarmaşırlar; sonra tekrar suya batıp kaybolurlar.

Adam, oğlanların başlarını süngüye takarak atına biner. Olanları evin damından seyreden kadın ise gözyaşları içinde kocasına hakaretler ve beddualar eder; adamın da bugün ölmesini diler. Nitekim bu duası kabul olur; siyahi köle gelip adamın başını keser ve gövdesinden ayırıp suya atar. Ancak su adamın gövdesini kabul etmez, dışarı atar. Köle bir çukur kazıp adamın gövdesini gömer; ancak toprak da kabul etmeyerek dışarı atar.

Metnin buradan sonraki kısımları çokça yıprandığı ve eksiklikler olduğu için tam olarak okunamamaktadır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, son olarak adamı yakmış ve küllerini savurmuşlardır. Fakat yine ölmemiş olacak ki kadın, köleden onu iki kardeşi öldürdüğü yere götürüp canını almasını istemiştir. Köle de adamı döve döve o yere sürükleyip orada öldürmek istemiştir.

Tarih Kaynaklarında Ca'fer-i Tayyâr'ın Oğulları

Türkçe İslam tarihi kaynaklarında Cafer-i Tayyâr'dan çokça söz edilmişse de oğullarına dair pek fazla bilgiye tesadüf edilmemektedir. Nitekim Arap tarih yazıcıları da Cafer-i Tayyâr'ın oğulları için ihtimal dâhilindeki rivayetleri derlemiş ve bunların sıhhatini tartışmışlardır. Kaynaklara göre Cafer-i Tayyâr'ın hepsi Esmâ binti Ümeys'ten doğan Abdullah, Avn, Muhammed-i Ekber, Muhammed-i Asgar, Hâmid, Hüseyin, Abdullah Ekber ve Abdullah Asgar isminde sekiz oğlu vardır. Cafer-i Tayyâr'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Peygamber adı geçen çocukları yanına çağırarak başlarını tıraş etmiş ve himayesine almıştır. Muhammed Ekber, Hz. Ali ile beraberken Sıffin'de öldürülmüş, Muhammed Asgar ve Avn ise Kerbela gününde şehit edilmiştir (Cemâleddîn Ahmed bin Ali 1380/1961: 39-40). Kaynaklarda Muhammed Ekber'in Tüster'de, Sıffin'de veya Kerbela gününde şehit edildiğine dair kayıtlar bulunmaktaysa da Tüsterî bunların sahih rivayetler olmadığını ifade eder ve Muhammed Ekber'in şehit edilmiş olduğuna dair kayıt bulunmadığını ileri sürer. Ona göre Cafer-i Tayyâr'ın soyundan gelen ve Kerbela gününde şehit edilen Muhammed ve Avn isminde iki kişi vardır. Ancak bunlar Cafer-i Tayyâr'ın oğulları değil, oğlu Abdullah'tan dolayı torunlarıdır. Cafer-i Tayyâr'ın oğullarının akıbetlerinin bilinmezliğini özellikle vurgulayan Tüsterî, bu konuda rivayetlerin birbirine karıştığı ve Cafer-i Tayyâr'ın oğlu olan

Muhammed ile torunu olan Muhammed'in birbirinden farklı kişiler olduğunu görüşündedir (et-Tster 1435/2014: 159-161).

Metinde adı geçen kardeşlerden büyüğü İbrahım'e, inceleyebildiğimiz kaynaklarda yer verilmemiştir. Muhammed b. Cafer-i Tayyr ise Kербela gününde değil, daha önce Tüster'de veya Sıffin'de şehit edilmiş yahut Tsteri'ye göre aslında ldrlmemiştir. Öte yandan yine Tsteri'nin ve Cemleddn Ahmed'in yukarıda söz edilen görüşleri dikkate alınırđa, Kербela hadisesi sırasında şehit edilen ve Cafer-i Tayyr'ın soyundan gelen, Muhammed ve Avn isminde iki kardeş söz konusudur. Bunlar Cafer-i Tayyr'ın oğulları değil, torunlarıdır. Nitekim metinde Cafer-i Tayyr'ın oğulları olarak anlatılan iki kardeşin de Abdullah b. Cafer'in oğulları olan Muhammed ve Avn olmaları, ancak Avn'ın isminin İbrahım olarak kaydedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda her iki kardeşin de nasıl şehit edildikleri anlatılmaz; dolayısıyla incelediğimiz metinde tahkiye edilen hadisenin gerçeğe uygunluğunu teyit etmek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte anlatılan iki kardeşin Cafer-i Tayyr'ın oğulları değil, torunları olduğu yukarıdaki bilgiler bağlamında muhtemeldir.

Metnin Tahlili

Hikye-i Ca'fer-i Tayyr Oğulları, tarihsel gerçekliğin bir parçası olarak, büyük bir inanç ve güvenle kaleme anlınmış bir menkabe gibi görünmektedir. Müellifin öyküyü anlattığı hiçbir beyitte bunun bir rivayet, ihtimal veya olağanüstülüklerle zenginleştirilmiş bir vaka olduğuna dair ipucu bulunmaz. Her mısraı dinleyeni etkileyecek bir öykünün parçası olarak gerçekçi bir dille yazılmıştır. Bu olayın tarih sahnesinde bütünlüklü olarak nasıl cereyan ettiğini bilmek - ulaşabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde- mümkün olmasa da anlatının olağanüstü ve gerçek dışı sonu, onun ya muhayyel bir öykü ya da menkabevleşmiş bir tarih anlatısı olduğunu gösterir.

Menkabe özelliği kazandığı noktada öykünün kimi detayları, özellikle tarih anlatılarda yer almayan motifleri dolayısıyla hikye kimliği kazanmaktadır. Üstelik Arap tarih yazıcılarının ittifakla bu olayın tarih sahnesinde nasıl cereyan ettiğinin bilinmezliğini vurgulaması, öyküde yer alan detayların birer hikye motifi olmasını kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle Hikye-i Cafer-i Tayyr'ın Oğulları'nda yer alan motifler menkabev özellikleri bakımından ele alınmaya açıktır. Bununla birlikte hikyede kimi yapılar tarih özellikler

de ihtiva etmektedir. Dolayısıyla aşağıda bu anlatı hem menkabevî ve kurgusal hem de tarihî özellikleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Eserin giriş kısmında yer alan hamdele ve kısa nasihatlerden sonra, özellikle Hz. Peygamber'in ailesinin sevilmesi gerektiği yönündeki beyitler dikkate değerdir. Bu kısım, asıl konuya geçmeden önce, anlatılacak olan öykünün önemini ve tesirini artırmak için söylenmiş gibidir:

Ahmed'i sevmek gerek hem âlini
Sevmeyenler göre andan hâlini (17)

Müellifin Hz. Peygamber'in ailesinden gelenlerin sevilmesine yönelik -kimi zaman mübalağaya da kaçan- öğütleri, şüphesiz ki İslam düşüncesindeki ehl-i beyt ve ashâb-ı kirâm sevgisiyle ilişkilidir. Nitekim bu hususta birçok ayet ve çeşitli ravilerden aktarılmış çok sayıda hadis bulunur. Kur'an'daki bir ayette ise "Resulüm sizden peygamberlik vazifesine mukabil ücret istemez; yalnız âl-i beytine meveddet (sevgi ve saygı) ister (Şûrâ, 42:23)" denilmektedir. Meveddet ayeti olarak nitelendirilen bu ayette Hz. Peygamber'in ehlibeytine karşı özel bir muhabbet ve sevgi beslemesini istediği görüşü bilhassa Şii ve ehlibeyt çevrelerinde dile getirilir (İçli 2023: 17). Bir hadiste ise Hz. Peygamber'in "Fatıma'nın sülalesinden gelenler benim ehl-i beytimdir; benim hamurumdandır. Vay onların faziletini inkâr edene! Onları seveni Allah da sever; onlara buğz edene Allah da buğz eder (Rumûze'l-Ehâdis, 126:6)" dediği kayıtlıdır. Nitekim müellif de yukarıdaki beyitte Hz. Peygamber'in ailesini sevmek gerektiğini öğütlemekte ve sevmeyenlerin sonunun iyi olmayacağını "göre andan hâlini" diyerek vurgulamaktadır. Bir başka hadiste ise "Sırat üzerinde ayağı sabit olanınız ehl-i beytimi ve ashabımı sevmekte en üstün olanınızdır (Rumûze'l-Ehâdis, 15:7)." denmekte, ehl-i beyt ve sahabe sevgisinin sırat köprüsünden geçişte yardımcı olacağına işaret edilmektedir. Yine bir başka hadisten hareketle "Ehl-i beytini sevip sayma konusunda Peygamber aleyhisselamın emrini tutunuz (Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 12: 22)" denilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ailesini sevmek, bizzat onun emridir ve yerine getirilmelidir. Müellif de bu hassasiyetle olsa gerek, ehl-i beyti sevmeyi ısrarla vurgulamaktadır. Hatta ona göre, kişi Hz. Peygamber'in ailesini kendi anne, baba ve kardeşinden daha çok sevmelidir:

Atasından anasından yigirek
Seve oğlundan kızından tizirek (18)

Ancak bu sevgi, salt vicdani bir sevgi değil, kişinin yaşamını dñzenlemesini sağlayacak, eyleme dayalı bir sevgidir. Kişi onlara uymalı, yapmadıklarından uzak durmalıdır:

İlla sevmek aňlara uymaę durur
Anlar itmedüğünü şomağ durur (19)

Nitekim Hz. Peygamber'in de Veda Hutbesi'nde "Size iki şey bırakıyorum; onlara tutunursanız kurtulursunuz: biri Allah'ın kitabı (Kur'an) biri ise ehl-i beytim (Tirmizî, Menâkıb, 31; Müsned, 3:14, 17, 26)" dediğine inanılmaktadır. Yine bir başka hadiste "Size iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve ehl-i beytim. Kim ona tabi olursa hidayet üzere olur, kim de ayrılırsa dalalete düşer (Rumûze'l-Ehâdis, 144:5)" dediğı rivayet edilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kendisinden sonra insanların doğru yolda kalmaları için Kur'an'ı ve gerektiğinde kendilerine uyulsun diye ehl-i beytini bıraktığına inanılmıştır. Bu hadislerle yukarıdaki beyit doğrudan örtüşmektedir. Müellif de bu hususa dikkat çekerek "Onları sevmek, onlara uymaktır; yapmadıklarını yapmamaktır" demekte ve ehl-i beyt sevgisinin pratiğini de öğütlemektedir. Öte yandan bu düşünceler, metnin çeşitli yerlerinde de defalarca vurgulanmakta, Hz. Peygamber'in ailesini seven ve koruyan herkesin cennette mükâfatlandırılacağı, onlara zarar verenlerin ise cehennemde yargılanacağı anlatılmaktadır. Bu düşüncelerin ardında ise "kutsal soy" veya "kutsal aile" düşüncesinin yatıyor olması muhtemeldir.

Klasik Türk edebiyatında ve dinler tarihinde peygamber ailelerinin de geldikleri soy bakımından bir kutsiyete sahip olduklarına dair pek çok ipucu bulmak mümkündür. Nitekim bu türden bir "kutsal aile" düşüncesi, yalnızca İslam'a özgü bir inanış değildir. Çeşitli kültürlerde, inançlarda ve mitolojilerde de bu düşüncenin izlerine rastlanır. Mircea Eliade (2022), bunu kraliyet düşüncesiyle ilişkilendirerek açıklar. Örneğin Avrupa'da, Cermen kabilesinde krallık kutsal bir kökene ve niteliğe sahiptir; kral, halkla tanrılar arasında yer alan "karizma sahibi" bir aracıdır. Bu düşünce Hristiyanlığın kabulünden sonra bile değişmemiş, hatta kilise tarafından Hristiyanlığın kutsal tarihiyle bütünleştirilmek istenmiştir. Örneğin kraliyet soyu Nuh Peygamber'in oğluna bağlanmaya çalışılmıştır (s. 124-125). Bu tür düşünceler Hz. Peygamber'den sonra İslam toplumunun yöneticisinin belirlenmesinde de kendini göstermiş ve büyük ölçüde siyasi nedenlere

bağlı olarak halifelik kurumu Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere bağlanmak istenmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerin yanında, ehl-i beyt kavramının teolojisini inceleyen Yaşar Özdemir (2014: 42), Hz. Peygamber ve ehl-i beytin Hz. Âdem'den önce yaratıldığı yönündeki rivayeti değerlendirerek şu düşüncelere yer vermiştir:

Görüleceği üzere Ehl-i Beyt kapsamı içerisinde zikredilen kişilerin mitolojik bir biçimde ilahi vahyin de belirttiğinin aksine ilk insandan da önce yaratıldıkları iddia edilmiştir. Bununla da kalmayıp bu kutsal ailenin yaratılışın, daha dünya var edilmeden önce takdir edildiği ve bu minvalde de aileyi oluşturan şahısların ilahi bir tayinle evlenerek kutsal aileyi vücuda getirdikleri iddia edilmektedir. Siyaseti dinin hizmetine sunmayan zihniyetler bir süre sonra dinlerini, inançlarını siyasi düşüncelerinin hizmetine sunmaya mâhkum olmuşlardır. ... Tam olarak bu konuyla ilgili yapılan bir değerlendirmede Hint ari fikirler, Manilik, Kam Dini gibi İslam öncesine ait inanç ve düşüncelerin, İslam sonrası dönemde de devam ettirildiği, hatta bu fikirlerde bulunan, seçkin (kutsal) bir ilah ailesinin bulunduğu, bu ailenin sulbünden ilahi nurun nesilden nesile intikal ettiği ve beklenen Mesih'te son bulduğu inancı vurgulanarak bizdeki Ehl-i Beyt algısının da İslam'ın kabulüyle birlikte bu inancın biraz da farklılaşarak devam eden formu olduğu yorumu yapılmaktadır (s. 42).

Yukarıda verilen nedenlerle doğrudan ilişkili olarak, Hz. Peygamber'in soyundan gelen veya onunla akraba olan insanların da belli bir kutsiyete sahip olduğuna inanılmıştır. Manzumede de bu hususa çok defa işarette bulunulduğu görülür. Nitekim öyküde, çocukların Hz. Peygamber'in ailesinden geldiği sıklıkla vurgulanır. Örneğin, oğlanları öldürmek isteyen adam, bu eylemi gerçekleştirmek üzere önce köleyi çağırır fakat köle, onların kim olduklarını öğrenince öldürmekten vazgeçer. Ardından oğluna, çocukları öldürme emri verir fakat oğlu da onların kim olduklarını öğrenince öldürmez. Her fasılda, çocuklar birbirine yakın cümlelerle kendilerinin kim olduklarını açıklar ve mensup oldukları aileyi özellikle vurgularlar; onlar Hz. Peygamber'in ailesinden gelmektedirler. Onların canını bağışlamak, cenneti kazanmaktır; öldürmek ise Allah'a isyan etmektir:

Biz Muḥammed Muştafâ'nun âliyüz
Yir göği yaradananın kılıyuz (154)

Biz iki ma'şüm ğarīb ü miskīne
Kıymaz iseñ ger Muħammed 'ışkına (156)

Cennet ü dīzār vire Tañrı size
Dünye aħret kardaş olasın bize (157)

Ger bizi sen şimdi katl eylesin
Tañrı'ya 'aşı olursın bilesin (158)

Hem Muħammed kılmaya řefā'ati
Haç te'ālānuñ ola hışmı kati (159)

Yine öykünün devamında, kendilerini öldürmeye çalışan oğula şunları söylemişlerdir:

Hasan [u] Hüseyin'üñ cāncuķları
Ca'fer-i Tayyār'üñ oğlancuķları (180)

Bellü bil bizüz āli Muħammed'üñ
Hem güli hem bülbüli Muħammed'üñ (181)

Kim bize itmez ise cevr ü cefā
Kılısar yarın řefā'at Muřtafā (182)

Girişte, ehl-i beyt sevgisinin öğütlendiği beyitlerden sonra müellif, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in çektiği sıkıntıları kısa fakat oldukça dramatik bir üslupla anlatır ve öyküsüne başladığını belirten bir beyte yer verir:

Diyeyin uş başladum bir dāstān
Oda yaşsun diñleyeni dostān (28)

Müellifin de belirttiği üzere bu hikāyenin anlatılmasındaki asıl amaç, açık biçimde dinleyiciyi vicdanen ve derinden etkilemektir. Nitekim takip eden beyitlerde de bu amaç sıkça vurgulanmıştır. Ona göre bu olay son derece can yakan ve iç acıtan bir olaydır. Tıpkı klasik mesnevilerdeki sebab-i telif bölümlerinde olduğu gibi, eserin yazılış amacını ifade eden bu beyitleri işiten dinleyici de öyküyü dinleyerek dertli değilse dahi dertlenmeli ve ciğeri dağlanmalıdır:

Katı göynüklü haberdür bu haber
Öz göyünci yok buña beñzer haber (30)

Dertlülerüñ derdi artsun ağlasun
Kimi âh idüp kimisi iñlesün (31)

Derdi olmayana derd bağışlasun
Yağsun ol cânın cigerin tağlasun (32)

Muştafâ ehli sözidür bu sözüm
Söylemege nideyin göyner özüm (33)

Bâri dimekden budur maşşüd i yâr
İşidicek ağlayasın zâr u zâr (34)

Müellif otuz altıncı beyit itibariyle öyküsüne başlamakta, bu beyitte akan gözyaşlarının kişiyi cehennem ateşinden kurtaracağını belirtmektedir. Ardından otuz dokuzuncu ve kırkıncı beyitlerde Ca'fer-i Tayyâr'ın oğullarından söz ederek çocukların adlarını vermektedir:

Derdüñe dermân ola kırtulasın
Tamu odından hem âzâd olasın (36)

Ca'fer-i Tayyâr'ıñ oğlancukları
Ol iki nâ-reste gül yaprakları (39)

Ulusınuñ adı İbrâhîm anuñ
Kıçisinüñ adı Muhammed anuñ (40)

Öykünün girişinde müellifin, çocukların gençliklerini özellikle vurguladığı görülmektedir. Burada, anlatıda yer alan kişilerden İbrahim ve Muhammed'in dışında yalnızca Yezid'in adının verildiğini de belirtmek gerekir. Bunun muhtemel nedeni, öykünün tarihsel gerçekliği içerisinde diğer şahısların isimleri bilinmeyen yahut çok önemli sayılmayacak kişiler olmasıdır. Diğer yandan metnin doğrudan kurgu olması ihtimalinde, tipik özellikler gösteren diğer kişiler, kurgusal yapı içinde iki kardeşin dramatik öyküsünü güçlendirmek için vardır. Nitekim müellifin amacı tarihi bir olayı aktarmak, dikkat çekici bir olayı nazma çekmek yahut estetik metin kurgulamak değil, doğrudan

doğruya okuyucuyu derinden etkileyecek bir hikâye anlatmaktır. Bu nedenle diğer şahıslar salt “iyi”nin veya “kötü”nün sembolüdür.

Öyküye göre çocuklar Kerbela olayı sırasında Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinden sonra korkup kaçarlar ve Fırat nehri kenarı boyunca giderler. Burası, öyküyü bir tarih anlatısına yaklaştıran güçlü bir gerçeklik taşır. Mekân gerçektir ve maceranın ilk kısmı bu gerçek mekânda cereyan eder. Kahramanlar ise henüz menkabevî olağanüstülükler kazanmamıştır. Burada klasik menkabevî eserlerde ve destansı metinlerdeki gibi korkusuz ve cesur kahramanlar değil, insani duygular taşıyan iki küçük çocuk vardır. Çokça ağlamakta ve dertlenmektedirler:

Yolda giderken iderlerdi ğiri
Âh-ı derd ile giderdi her biri (44)

Şarmaşup birbirine ağlaşdılar
Niçe kerre uşşı gidüp düşdiler (45)

Müellif, amacına uygun olarak metin boyunca öyküye daha dramatik bir hava vermek için ağlamakla ilgili kavramları sıkça kullanır. Çocukların gençliklerini ve masum oluşlarını da defalarca vurgulayarak metin boyunca dinleyeni derinden etkileyecek bir atmosfer oluşturur. Yolda gördükleri kadına yalvarmaları ve kadının onlara merhamet duyması ise çocuk ve kadın arasındaki bağı pekiştirmekte ve söz konusu atmosferi desteklemektedir. Elbette burada, öykünün bu kısmına kadar anlatılan hadisenin ne kadarının tarihî zeminden beslenerek oluşturulduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Daha sonra çocuklar köle ve adamın oğlu tarafından öldürölmek istense de onlar bu işten vazgeçer. Sonrasında adam, çocukların başlarını kendi elleriyle keser. Bu kısımlar da oldukça dramatik bir üslupla anlatılır. Değinilmesi gereken bir başka husus ise, çocukların idam şeklinin neden başlarının kesilmesi şeklinde olduğudur. Adam, çocukların herhangi bir şekilde öldürölmesini değil, özellikle başlarının kesilerek öldürölmelerini ister; görevlendirdiği kişiler bu eylemi gerçekteştirmekten vazgeçince de çocukların başını bizzat kendisi keser ve süngüye takar. Metinde de açıkça belirtildiği üzere adam, çocukların başlarını kesip Yezid’e götürecektir ve mükâfatını alacaktır:

Başñuz kesüp Yezîd'e ilteyin
On biñ aqça bir eyü at alayın (136)

Öte yandan, "baş kesme" eyleminin, öykünün cereyan ettiği varsayılan dönemlerde (M.S. 7. yy) bir ceza olarak uygulanması olarak yaygın bir gelenektir. Hasan Taşkiran (2021) konuyla ilgili yazısında, "halifelik otoritesine başkaldırış asinin öldürülmesi" karşılığında verilen bir ceza olarak baş kesme hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

Suç u işleyenlere yönelik uygulanmış bir ceza yöntemi olan baş kesme hadisesi zamanla sembolik bir hale gelmiştir. İslam dünyasında bunun ilk örneklerini Abbasilerde müşahade etmek mümkündür. Abbasi halifeleri kendi iktidarlarına veya Sünni İslam anlayışına yönelik eylemlerde bulunan asileri cezalandırmak için başlarını kestirmişlerdi. Abbasi halifeleri, düşmanlarına ve topluma ibret olması hatta gelecek nesillere aktarılması için asilerin kesik başlarını sergiledikleri bir müessese kurmuşlardı. Resmî görevlileri olan bu teşhir müzesine "Hızânetü'r-Ru'ûs" (Başlar Hazinesi) denilmiştir (s. 289).

Onları öldüren adamın gözünden bakınca çocuklar, Yezid'in iktidarına karşı gelen asiler tarafında yer almaktadırlar. Dolayısıyla içinde bulunduğu kültürün tesiriyle onları, başlarını kesmek suretiyle öldürmeyi; kesilen başları da Yezid'e götürerek hem uygulamayı tamamlamayı hem de mükâfatını almayı düşünmüş olmalıdır.

Öykünün bu kısmına kadar, nispeten gerçekçi bir dille, vaki olmuş bir tarih hadisesi gibi anlatılan olay, buradan sonra menkabevî bir kimlik kazanır. Çocukların başını kesen adam, onların gövdesini suya atar fakat bedenler sudan çıkıp birbirlerine sarılırlar, sonra yeniden suya dönerler:

T[unıgeldi] ol iki gevde hemân
Birbirine karşı yürüdi revân (210)

Ol iki gevde arasından kıtı çok
Dürlü dürlü geldi âvâzlar kıoyuk (211)

Şarmaşup birbirine şarıldılar
Şuya batup şoñra ğâyib oldılar (212)

Bu kısım, çocukların öldürülmüş olmasını kabullenemeyen yetişkin zihninin ürünü gibidir. Onlar, her şeyden önce küçük, masum çocuklardır. Böyle zalimce bir ölüm, onları mukaddes bir mertebeye

eriştirecektir. Dolayısıyla hayatları herkes gibi son bulmayacak, ilahi bir nitelik kazanacaktır. Diğer yandan bu çocuklar Hz. Peygamber ile akrabadır; dolayısıyla kutsal bir kana mensuplardır. Nitekim metnin bazı bölümlerinde onların kanının kutsallığına işarette de bulunulmuştur. Örneğin adam, önce İbrahim'in başını keser, bunu gören kardeşi Muhammet, kendisini öldürmeden önce ağabeyinin kanına yüzünü sürmek ister; gömleğini çıkarıp ağabeyinin kanına bular ve bu kanı da yüzüne sürer. Bu eylem, bir sevgi gösterisi olarak sunulur. Öte yandan onları korumak isteyen kadın da öldürüldüklerini görünce kocasına şöyle demiştir:

Didi beni koyıvirgil varayım
Anlaruñ kanına yüzüm süreyim (224)

[U]laşuban yatayın ol kanına
Gel beni bi'llâh koyuvir sen yine (225)

Adam karısına niçin bunu yapmak istediğini sorunca, kadın şu cevabı verir:

Didi her kime kim anlaruñ kanı
Degse yanmaz tamuya hergiz canı (227)

Bu beyitler, çocuklarının geldiği kutsal aile kanını temsil etmekte gibidir. Daha önce ifade edildiği üzere, onlara duyulacak güçlü bir sevgi (ehl-i beyt sevgisi) kişiyi cehennem ateşinden kurtaracaktır. Bu sevginin "kana yüz sürmek" olarak eyleme dökülmesi ise doğrudan çocukların geldiği soya işaret etmektedir. Sema Özveren'e (2018) göreysel veli/evliya sayılan kutsal kişiler doğrudan kutsal kan taşımazlar; ancak geldikleri soy nedeniyle ailelerindeki kutsallık çocuklara da geçmektedir (s. 349). Aynı düşünceye eski Türk hukuk sisteminde de rastlanır. Hakanlık yetkisini Gök-Tanrı'dan alan kağanın ailesi de kutsal sayılmış, kanlarının akıtılması yasağı Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir; çünkü onların kanları kutsal kabul edilmiştir (Arslan 1990: 231).

Öykünün buradan sonraki kısmı menkabevî nitelik kazanarak olağanüstü özellikler gösterir. Bu, elbette kendiliğinden oluşan, üreticinin (yazan veya söyleyen) kendiliğinden veya ilham yoluyla aktardığı bir bilgi yahut motif değildir; bundan çok daha ötede, belli bir amacı vardır: Öykünün dramatik sürecini pekiştirmek. Aslında anlatıcı,

daha en başında anlatısının ne kadar iç acıtan bir “olay” olduğunu söyler. Anlatı boyunca gerçekçi bir tarihsel anlatı gibi sunulan olayın son kısımda olağanüstüleşmesinin nedeni ise “anlatılanın” ne kadar dramatik olduğunu “ilahi detaylarla” süsleyip dinleyiciyi ikna etmektir. Nitekim anlatı, doğrudan tarihsel gerçekliği olan bir hadiseyse bile, manevi yönüyle bakıldığında iki masum çocuğun öldürülmesi neticesinde, katillerinin Tanrı tarafından cezalandırılmış olması elbette mümkündür; ancak anlatıcı bununla yetinmez, masumların öldürülmüş olmasını olağanüstülüklerle süsler. Burada, başı kesilen çocuklarının “masum” bedenlerinin sudan çıkıp birbirlerine sarılmaları öykünün dramasını kuvvetlendirir; çünkü onlar yaşları ve nitelikleri nedeniyle masumdur. Herkes gibi öldürülüp yok olmaları dinleyiciyi de belli bir “tamamlanmamışlık” hissine sevk edecektir; burada, tamamlanmayı sağlayan ise onların bedenlerinin sudan çıkmaları, birbirlerine sarılmaları ve iç yakıcı sesler çıkarmalarıdır. Başları olmayan bedenlerin hareket etmesinin imkânsızlığı bir yana, ne şekilde duyanların içini yakan sesler çıkardıkları açıklanmaz. Nitekim burada, görünen evrenin gerçekliğinin bir hükmü de kalmamıştır; müellife göre bu durum mümkündür, Tanrı'nın emriyle gerçekleşmiş ilahi bir gerçekliktir ve aynıyle vaki olmasının önünde hiçbir engel yoktur. Dinleyici hem bu masum çocukların başlarına gelen acı verici olay hem de Tanrı'nın onlara tanıdığı “olağanüstü” ayrıcalık karşısında hararetle gözyaşı dökebilecektir.

Öte yandan katilleri olan adamın başına gelen ölümse “kötünün cezasını bulduğu” masalsı bir örüntüyle anlatılır. Buna göre adam öldürülerek toprağa gömülür, toprak kabul etmez; suya atılır, su kabul etmez; yakılır ve külleri havaya savrulur; ancak metnin tahrip olmayan kısmından anlaşıldığı kadarıyla bu da işe yaramaz. Burada, masum kanı döken tipik “zalim” kişinin bedeninin dört unsurdan hiçbiri tarafından kabul edilmemesiyle “kötülüğünün” cezasının pekiştirildiği görülür. Başka bir ifadeyle vücut ve mevcut (cisimleşmiş bütün varlıklar), eski inanışa göre hava, ateş, su ve toprak olmak üzere dört unsurun bileşimidir (Karlığa 1991: 149-150). Varlığa “insan” hüviyetini verense bu unsurlara ilaveten ruh sahibi olmasıdır. Öldürülen “kötü adam” ise artık ruhundan ayrılmış salt bir bedendir. Onu yok etmek için kullanılan yöntemlerin hiçbiri bir işe yaramaz; çünkü kendi bedensel bütünlüğünü sağlayan unsurlar dahi, yaptığı acımasız eylem karşısında ona mukavemet göstermektedir. “Toprak” onu istemez, “su” onu kabul etmez. Anlaşıldığı kadarıyla bedenini “ateş”te yakıp külleri “hava”ya savururlar; ancak bu unsurlar da onun karşısındadır. Ancak metnin son

kısımları tam olarak okunamadığından, adamın tekrar dirilişinin, öykünün kendi içindeki evreni dâhilinde nasıl mümkün olduğu anlaşılmamaktadır. Nitekim adam, karısının tavsiyesi üzerine çocukları öldürdüğü yere götürülmüş ve muhtemelen burada öldürülebilmiştir.

Sonuç

Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr Oğulları isimli eser eldeki kısmı 248 beyitten müteşekkil, mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve menkabe özellikleri gösteren manzum bir metindir. Müellifi ve müstensihî belli olmayan eserin bütünlüklü olan tek nüshası vardır. Oldukça eksik bir başka nüshası ise Dervîş İvaz'ın Dâsitân isimli eserinde bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu durum, metnin Dervîş İvaz'ın eserinden alınmış olabileceğini, ancak Dâsitân'da metnin devamının bulunduğu varakların kaybolduğunu düşündürmektedir. Sade, açık bir dille yazıldığı görülen eserin üslup ve dil kullanımı bakımından XV. yy. Türkçesinin özelliklerini taşıdığı görülmekte olup yer yer (ur- fiilinin vur- biçiminde yazılması gibi) sonraki yüzyıllara ait dil özelliklerine de rastlanmıştır.

Klasik Türk edebiyatında menkabeler, görünen evrenin gerçeklerine aykırı eylemlerin anlatılmasıyla olağanüstülük ihtiva eden metinlerdir. İncelediğimiz manzum hikâye de bu tür metinlerdendir. Giriş ve gelişme bölümleri kısmen gerçeğe yakın bir üslupla anlatılmışsa da gerçek dışı olayların gelişmesiyle metin, gerçekten ziyade kurguya yaklaşır.

Metinde anlatılan olayın zemini tarihten alınmıştır. Ancak İslam ve Arap tarihinde bahsi geçen Kerbela hadisesinin bir uzantısı olarak anlatılan hikâyenin tarihi metinlerde bütünlüklü bir kaydına tesadüf edilmemiştir. Üstelik kaynaklar Kerbela hadisesinde Cafer-i Tayyâr'ın oğullarının değil, torunlarının öldürüldüğü yönünde birleşmekte; ancak bu konuda rivayetlerin eksikliğini belirtmektedir. Dolayısıyla hikâyede anlatılan kurgusal unsurların sonradan eklendiğini düşünmek mümkündür. Nitekim eser, menkabe türünde bir metin olduğu için olağanüstülük motifleriyle örülüdür. Giriş kısımları daha tarihsel ve gerçekçi bir izlek üzerine kuruluyken metnin devamında görünen evrenin gerçeklerine aykırı pek çok eyleme yer verilir ve eser tarihî gerçeklerden sıyrılarak menkabe hüviyeti kazanır. Üstelik müellif bir tarih metni değil, dinleyiciyi etkilemesi ümidiyle dramatik bir metin yazmıştır. Birçok beyitte bu metni yazma amacının okuyanı, dinleyeni ağlatmak olduğunu özellikle vurgulamıştır. Böylece insanlar çokça

ağlayacak ve cehennem ateşinden kurtulacaktır. Müellif bu amaca yönelik olarak yine pek çok dramatik unsurdan faydalanmıştır. Özellikle çocukların Hz. Peygamber'in ailesine mensup olduğu düşüncesi pek çok beyitte vurgulanarak, onların kutsal bir kandan gelmeleri ve masumiyetleri üzerinden anlatının dramatik ve trajik yönü güçlendirilmiştir. Buna bağlı olarak müellif, çocukların öldürüldüğü ve katillerinin cezasını bulduğu sahneleri olağanüstülüklerle güçlendirerek metnin etkileyiciliğini artırmıştır.

Çeviriyazılı Metin¹

(64a) Hikâyet-i Ca'fer-i Tayyâr'ın Oğullarıdır

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Hamdüli'llâh Hağ te'ālā biz² kılın
Ümmet itdi Muştafā'ya ber-güzin

2. Hamdüli'llâh çok şükürler ol Kerim
Ümmet itdi aña bizi ol Rağim

(64b) 3. Rağmetinden bizi insân eyledi
Luğf idüp ol ehl-i imân eyledi

4. Rağmetinden virdi diller söylerüz
Gice gündüz kendüyi zıkr eylerüz

5. Bundan özge luğf ola mı hiç saña
Seni insân eyledi añlasaña

¹ Yazı çevrimi yapılırken harekeye bağlı kalınmış, ancak vezin ve anlam üzerinden kimi düzeltmeler yapılmış ve aparatta gösterilmiştir. Yapılan düzeltmelerde ve nüsha farklarında Y. kısaltması yazı çevrimi yapılan nüshayı, D. kısaltması ise Derviş İvaz'ın *Dâsitân* isimli eserini karşılamaktadır. *Dâsitân* için İlhan'ın 2019'da tamamladığı yüksek lisans tezinde yer alan yazı çevrimi incelenmiş, ancak yeniden gözden geçirilmesi gereken yerler olduğu düşünüülerek nüsha farkı için el yazması metin kullanılmıştır.

² biz: bir, D.

6. Taş ağaç hayvān yaratmadı seni
Ġayretüñ yok bilimezsın hiĉ seni³
7. Kanı ğayret kanı nāmūs kanı ‘ār
Geĉdi ‘ömrüñ bilmedüñ seni i yār
8. Ġayretüñ var ise gel⁴ merdāne ol
‘Iřķ odına yaķ seni pervāne ol
9. Ol ħabībe ümmetüz dirüz hemān
şöyle ğāfil mi yürür ümmet olan
10. Ümmetinüñ sünneti olur iři⁵
Kanı var mı sende sünnet iy kişi
11. Hāşe li’llāh ħāşe li’llāh⁶ bid‘ati
Sevmez anı dutmaz añun ümmeti
12. Gice gündüz ‘ādeti bid‘atlerüz
Yine dönüp aña ümmetüz dirüz
13. Bir ulu řultān da⁷ virdi Hāķ saña
Zi‘ināyet fazl-ı raĥmetdür saña
14. Bir ulu server durur hiĉ mişli yok
Ol Muĥammed-i Buĥārī şübhe yok
15. Añları sevmek gerekdür imdi sen
Cān u dilden uyasın hem aña sen
- (65a) 16. Dersin anı severin bu dil ile
Liki cānuñ dünyā bāzārıyla

---

³ hiĉ seni: sen anı, D.

⁴ gel: ø, D.

⁵ sünneti olur işi: sünnet olur her işi, D.

⁶ ħāşe li’llāh ħāşe li’llāh: ħāşe ħāşe li’llāh, D.

⁷ řultān da: řultān ki, D.

17. Aḥmed'i sevmek gerek hem ālini
Sevmeyenler göre andan ḥālini
18. Atasından anasından yigirek
Seve oğlından kızından t̄izirek⁸
19. İlla sevmek añlara uymak durur
Anlar itmedüğünü ḳomaḳ durur
20. Gel berü aç gözünü diñle i yār
Her ne dirsem saña gerekdür i yār
21. Ḥaḳ te'ālā Muştafa'yı dünyeye
Viribidi seni da'vet eyleye
22. Çekdi bunda dürlü dürlü zaḥmeti
Tā ki sen bulmağičün çok raḥmeti
23. Anuñ evlādı neler çekdi neler
Kerbelā'da ne ağular yutdılar
24. Şāh Ḥüseyn'ün fūrḳatin mi diyeyin
Ya Ḥasan'ün derdine mi yanayın
25. Ḳanḳı birin diyeyin bu dertlerüñ
Ḳanḳı birin yanayın bu odlaruñ⁹
26. Ḥasan'ün ağular içüp¹⁰ öldüğün
Ya Ḥüseyn'ün şusuzın cān virdüğün
27. Ḥasretüñ hiç ḥadd ile pāyānı yok
Fūrḳatüñ hiç vaşfı vü oranı yok
- (65b) 28. Diyeyin uş başladum bir dāstān
Oda yaḳsun diñleyeni dostān

---

⁸ t̄izirek: yigirek, D.

⁹ Bu beyit metinde iki kez yazılmış olup müstensih hatası olduğu düşünülmüştür.

¹⁰ ağular içüp öldüğün: ağu içüben öldüğün, D.

29. atı göynüklü aberdr bu aber
z gynci¹¹ yok bua bezer aber
30. Dertllern derdi artsun alasun
Kimi a idüp kimisi ilesn
31. Derdi olmayana derd baışlasun
Yasun ol cnın cigerin alasun
32. Muştaf ehli szidr bu sözüm
Söylemege nideyin gyner zm
33. Bri dimekden budur maşd i yr
İşidicek alayasın zr u zr
34. T ki gznden aa bir atre yaş
Y o¹² baruda bite bir ara baş
35. Dertne dermn ola urtulasın¹³
amu odından hem¹⁴zd olasın¹⁵
36. ut ulau cn ile dile bunu
Yarlıasun a bunu dinleyeni
37. Kerbelda cn Yezidu leřkери
İtdiler şehid seyin-i serveri
38. Cafer-i ayyru olancuları
Ol iki n-reste gl yapraları
39. Ulusınu adı İbrhım anu
Kişisinn adı Muammed anu

---

¹¹ gynci: gyndirr, D.

¹² y o: yuz, Y.

¹³ urtulasın: urtulayın, D.

¹⁴ hem: yarın, D.

¹⁵ olasın: olayın, D.

40. Korkdılar ditreşüben ağlaşdılar
Leşker¹⁶ içinden çıkuban kaçdılar
- (66a) 41. Dutuban Furât kenârın gitdiler
Ġurbet odına yanup dutuşdılar
42. Birbirinüñ yüzçügezine bakar
Tırmayup ha gözleri yaşı¹⁷ açar
43. Yolda giderken iderlerdi ġirî
Âh-ı derd ile giderdi her biri
44. Şarmaşup birbirine¹⁸ ağlaşdılar
Niçe kerre uşşı gidüp düşdiler
45. Gâh yürürler gâh tıururlar diñlenüp
Dört yaña bakardı anlar dañlanup
46. Neyleyüp nidesini bilmez olar
Kancaru gidesini bilmez olar
47. Nâ-gehân bir devleti kaddi yüce
Şuya çıkdı bir hatun gör kim nice
48. Gördi anda ol iki ma'sûmları
Ayuñ on dördi şanayduñ yüzleri
49. Göz kamaşur bakmağa yüzlerine
Şâh-ı 'âlem kul ola sözlerine
50. Çünkü hatunı olar gördi hemân
Ağlaşuban didiler kim el-amân
51. Didiler iy bahtulu hatun bizi
Nola alup bilece gitseñ bizi

---

¹⁶ leşker: 'asker, D.

¹⁷ Gözleri yaşı: gözlerinden yaş, D.

¹⁸ birbirine: biribirine, Y.

52. Gel bizi alup konucağ idine
Bizi koyup gitmegil bunda yine
53. Döndi ol hatun bulardan şordı hâl
Niredensiz noldı size vaşf-ı hâl
- (66b) 54. Kimüñ aşlı neslisiz bilsem ‘aceb
Sizi gördüm hâlüm oldı key ‘aceb
55. Yandı içüm göricek sizi benüm
Key göyüñdi size bu özüm benüm
56. Didi anlar biz iki řardařlaruz¹⁹
Ca ‘fer-i Tayyâr’uñ oğlanlarıyuz
57. ‘Ammüm oğlı Hüseyñ’üñ başını
Kesdiler yire döküben şanını
58. Kaçduğ uş leşker içinden çığduğ
Bunda geldük bilmezüz biz nolduğ
59. Dest-gîr ol gel bize eyle meded
Bizi koyup gitme şöyle bî-meded
60. Gel kerem eyle bizi al bile git
Rağmet itsün Hağ saña cennâta git
61. Çünkü hatun diñledi bu sözleri
Âh idüben eyledi şatı ğirî
62. Hatuna bağup olar da ağlaşur
Yalvaruban dört yanına şarmaşur
63. Didi hatun iy ciger-pâreleri
Yüregüme urduñuz yaraları

---

¹⁹ şardaşlaruz: قَرْدِيشَلَرُزْ. Y.

64. Ulu aşluñuz Muḥammed ḥaḳḳıçün
Ḥāşa ben sizi koyup gide midüm
65. Lık erüm ol Yezîd'ün kavmidür
Dostıdur anuñ muşâhib yâridür
66. Korkaram bu gice eve gele ol
Dutup ilte sizi ol mel'ûna ol
- (67a) 67. Oda yaḳasız beni siz ḳatı çok
Ḳıyamazam ben size Tañrı ṭanuk
68. Didiler Ḥaḳ'dan umaruz bu gice
Eve gelmeye ola ki bu gice
69. Aldı ḥatun bunları girdi yola
Gör ki taḳdîr-i ilâhî ne ola
70. Eve girdi hoş döşekler döşedi
Añlarunçün gör ne ihsân işledi
71. Dürlü dürlü çok yimekler eyledi
Cânını anlara bulsa viredi
72. Didiler bize ta'âm ḥâcet degül
Ağular yutduk yimek ḥâcet degül
73. Lık bize gösterivir bir mekân
Eyleyelüm kendümüz anda nihan
74. Ağlayalum anda kılalum namâz
Eyleyelüm Ḥaḳḳ ile nâz u niyaz
75. Anlara gösterdi bir ḥalvet ol
Ḳıldılar anda namâzı ḳatı bol
76. Şoñra bir pâre yatup uyudılar
Ya'nî düşmândan kaçup ḳurtuldılar

77. Bu yaña diñle Yezîd'üñ hâlini
Neyledi nitdi işit aĥvâlini
78. Kavmine çağırdı tiz tırmañ duruñ
Yollara âdem şaluñ ata binüñ
79. Anları tutup baña tiz getürüñ
Dört yaña hiç kimse kalmañ çapınuñ
- (67b) 80. Her kim anları dutuban getüre
Ulu idem hoş katumda otura
81. On biñ aķçe dahı bir at vireyin
Ni'met ile ben anı tıoyurayın
82. Bunu işitdi Yezîd'üñ leşkeri
Kılıç alup ata bindi her biri
83. Bindi ol ĥatunuñ eri de bile
Diler anları getüreydi ele
84. Giceye dek depdi atın bulmadı
Kadı tırıldı vü hiç açılmadı
85. Kırnı açdı güç kalmadı yu hiç
Kadı kaķıdı evine döndi piç
86. Nâ-gehâni geldi ol mel'un pelîd
Kapu kaķdı didi açuñ tiz be-cîd
87. Durdı ĥatun bunları aldı hemân
Koydı bir ĥücreye eyledi nihan
88. Döndi geldi evine kapu açar
Lîk gözleri yaşı durmaz aķar
89. Eve girdi urdı külâhın yire
Şanasın dönmiş idi yavuz dîve

90. Geh kızarur geh şararur kararur
Dürlü dürlü hâle gelür bozarur
91. Kakıyup geçdi oturdu bir yire
Çapınurdu dört yanına kim vura
92. 'Avratı didi ki nolduñ sen bugün
Böyle gördüğüm yoğ idi gayrı gün
- (68a) 93. Didi bugün ol Hüseyn'ün kanını
Yire dökdük aldük anuñ cânını
94. İki oğlanlar kaçırduğ çeriden
Çıkdı gitdi bilmezüz hiç nireden
95. Bize didi ol Yezîd her kim baña
Getürürse anları bilsün aña
96. On biñ aqçe bir eyü at vireyin
Dağı artuğ ni 'mete toyurayın
97. Uş bugün ardınca oldum anlaruñ
Bulsadum kanın içerdüm anlaruñ
98. Depeledüm atımı bulımadum
Kancaru vardı haber bilimedüm
99. Elüme girse keserdüm başların
Dükedürdüm 'âlem içre yaşların
100. Ben anı dişüm ile yiyeyidüm
Aqçemi alup ata bineyidüm
101. Didi hatun Tañrı'dan korkmaz mısın
Ulu peygamberden utanmaz mısın
102. Muştafâ ehlini gel incitmegil
Tañrı hışmıdur bu tedbîrün çoğıl

103. Ne devādur anları incidesin
Tañrı'nun hışmın 'azābın bulasın
104. Gel berü bu tedbīrūñ kođıl kiři
Kāfir itmez bu didüklerüñ işi
105. Döndi aña bir de pence urdı ol
Didi tiz getür yiyesi az u bol
- (68b) 106. Ol iki řāh için ol ĥatun kişi
Dürlü dürlü çok bişürmişdi aşi
107. Anları getürdi ihzār eyledi
Gör ki tađdīr-i Ĥudā'yı neyledi
108. Yatur uyur ol iki nā-resteler
Rāĥat oldılar gelenden bī-ĥaber
109. İbrāhīm turur yuğarı āh ider
Çağırur ĥardařına feryād ider
110. Didi iy cān u cihānum devletüm
Gözlerüm nūrı içümde ĥasretüm
111. İy ciger-güşem küçücük ĥardařum
Baña bu ĥurbetde yārüm yoldaşum
112. Bāri yat bir pāre ĥucayın seni
Yiyleyüp bağruma başayın seni
113. Bu gice bir gicedür irtesi yok
Ölürüz bu gice bize irte yok
114. Zīre gördüm ol nebīler serverin
Baña didi tiz gelüñ durmañ hemñ
115. Baña gelüñ benüm ile řāz oluñ
Ėuřşalardan ĥurtulup āzād olun

116. Tıydu bu sesleri ol mel'ün kıoca
Tırdı yirinden hemân-dem gör nice
117. Didi hatunına kim var hücrede
Kim gelipdür kim yatur bu hücrede
118. Hatun eydür kıardaşum oğlanları
Geldi bu gice bilürsin anları
- (69a) 119. Didi hatun tiz çıra yakmak gerek
Kim durur ben anları görmek gerek
120. Aldı çırağı eline ol la'ın
Kıapu açdı içeri girdi hemin
121. Yana yana girdi ol hatun bile
Ağlar ol gözi yaşın sile sile
122. Bakdı gördi anları çün ol pelid
'Avratına bakdı güldi hâ be-cid
123. Didi hatun noldı güldün iy kışi
Bunları şanur midün yavuz kışi
124. Didi²⁰ didün kıardaşum oğlanları
Ya 'nı benden gizledün sen bunları
125. Benüm avum hoş eve girmiş bugün
Gökde isterdüm ele girmiş bugün
126. Deper ol murdâr ayağıla la'ın
Durıgeldi ol iki cânlar hemin
127. Yüzine yalap yalap bakışdılar
Başlar egüp yirlere sıñışdiler
128. Birbirine bakışup ağlaşdılar
Ditreşüp birbirine söykeşdiler

---

²⁰ didi: didüm, Y.

129. Didiler vā-veyletā vā-ħasretā
Ölüme uğramışuz vā-fürķatā
130. Didi ol dīni yüzi ĳara la ‘īn
Togrı söyleñ söylemeñ yalan řaķın
131. Kimüñ oğlısız ya kimüñ neslisiz
Bunda neye geldüñüz eyleñ temiz
- (69b)** 132. Didiler hiĳ biz yalan söylemezüz
Elümüzden ne gelür gizlemezüz
133. Ca ‘fer-i Tayyār’uñ evlādlarıyuz
Ol çeriden kaçan oğlanlarıyuz
134. Didi hoş girdüñüz elüme bugün
Neyleyeyin ben size görüñ bugün
135. Bařıñuz kesüp Yezīd’e ilteyin
On biñ aķçe bir eyü at alayın
136. Didiler bizi Muħammed ĳaķķıĳün
ĳoyuvirgil bizi Allāħ ĳaķķıĳün
137. Zār u zār ağlaşuban yalvardılar
Bizi āzād eyle kıyma didiler
138. Didi ĳařā ben sizi āzād idem
Belki sizüñ iřıñüz feryād idem
139. Gördiler göñlinde hiĳ ĳmānı yok
Didiler el-ħamdü li’llāħ ĳäre yok
140. Bir ĳabeřī ĳara ĳulı var idi
Ne buyursa ol anı dutar idi
141. ĳağırup be-cidd aña tiz gel didi
İşbu emrümi benüm tiz ĳıl didi

142. Tut bularuñ bağla elin ardına
    Kâtı zencîr virem tîz taķ boynına²¹
143. Baķma bunlaruñ sözine 'özrine
    Key saķın yalvarup ağlaşduğına
144. Tiz tır imdi var bularuñ boynın ur
    Sen āzād ol başların baña getür
- (70a) 145. Tırdı kara ķul hemān-dem añrayu
    Anlaruñ ķatına vardı şamrayu
146. Yapışup berk bağladı ol gülleri
    Kara kara şoldı allı yirleri
147. Baķmadı anlaruñ ağlaşduğına
    İlti anları Furāt ırmağına
148. Tıtdı İbrāhîm'i ortaya çeker
    Kılıc alup eline tırmaz iter
149. Didi İbrāhîm işit iy kara ķul
    Gel bizi 'afv it tıamudan āzād ol
150. Ne gözüñ beñzer senüñ karañ kişi
    Şanasın sensin Bilāl-i Hābeşî
151. Didi ķul kimlersüñüz eydüñ baña
    Sizi gördüm ben ķatı ķaldum taña
152. Didiler işitmedüñ mi hîc bizi
    Biz iki ma'şūmlaruz iki ķuzı
153. Biz Muħammed Muştafa'nuañ āliyüz
    Yir²² göği yaradananuñ ķulıyuz

---

²¹ Mısra vezne uymamaktadır.

²² yir: yiri, Y.

154. ‘Ammümüz oğlı Hüseyn ile Hasan
Fürkatinden kalbümüz tolu hazen
155. Biz iki ma‘şüm²³ ğarīb ü miskiñe
Kıymaz iseñ ger Muḥammed ‘ışķına
156. Cennet ü dīzār vire Tañrı size
Dünye aḥret²⁴ kardaş olasın bize
157. Ger bizi sen şimdi katl eyleyesin
Tañrı‘ya ‘aşı olursın bilesin
- (70b)** 158. Hem Muḥammed kılmaya şefā‘ati
Ḥaķ te‘ālānuñ ola ḥıřmı ķatı
159. Ceddümüz Aḥmed şefā‘at kılmaya
Ḥaķ te‘ālādan ‘ināyet olmaya
160. Şöyle bil benüm sözümi iy ‘amū
Tā ebed bil kim yirüñ olur ṭamu
161. Bil bizüz ata ana kızcakları²⁵
Ca‘fer-i Ṭayyār‘uñ ođlancuķları
162. Diñledi ķul çün bu dertlü sözleri
Ķan ile yaş ṭoldı anuñ gözleri
163. Nideyin bilimedüm ben sizi dir
Vura mıydum²⁶ ben sizi gül ile dir
164. Kendü ķara göñli aķ ķulumuş ol
Ḥaķ ‘ināyet itdi kaçdı getdi ol

---

²³ ma‘şüm: ma‘şüma, Y.

²⁴ dünye aḥret: dünyā aḥiret, Y.

²⁵ kızcakları: kızucakları, Y.

²⁶ mıydum: mıyıdum, Y.

165. Gördi mel'ün kula çağırdı kıtı
Kağıdı bağırdı ol tamu iti
166. Didi niçün 'âşî olduñ sen baña
Gâfil olma işler iderem saña
167. Döndi kul aña cevâbını virür
Karşulayup ağzı tadını virür
168. Didi saña 'âşî Allâh'a muṭî²⁷
Yigrek oldur saña olmazam muṭî²⁷
169. Dağı didi anlaruñ bir kılını
Kim keserse od ider Hağ yirini
170. Gördi kıldan çäre bulmaz ol la'în
Çağırup oğlına didi tur hemîn
- (71a) 171. Var bularuñ başını getir baña
Her ne virürse Yezîd yarsın²⁷ saña
172. Kılıç aldı eline tiz yürüdi
Vardı İbrâhîm'i ol da sürüdi
173. Bağı gördi İbrâhîm dir iy yigit
Hayf ola yigit özüñe kıyma git
174. Yigit özüñ tamudan esirgeye
Gel bizi öldürme âzâd eyleye
175. Hağ Resûlini kıyâmetde saña
Haşm idesin yapışur ol yağaña
176. Âzâd eyle bizi ölümden bugün
Kardaş olalum saña yarınkı gün
177. Didi kimüñ oğlusuz eydüñ baña
Sizi gördüm ben kıtı kaldum taña

---

²⁷ yarsın: yarısın, Y.

178. Didiler işitmedüñ mi hiç bizi
Şol Yezîd idüp durur dürlü izî
179. Hasan [u] Hüseyin'ün câncuqları
Ca'fer-i Tayyâr'uñ oğlancuqları
180. Bellü bil bizüz âli Muhammed'ün
Hem güli hem bülbüli Muhammed'ün
181. Kim bize itmez ise cevr ü cefâ
Kılısar yarın şefâ'at Muştafâ
182. Diñleyüp bu sözleri başın şalar
Bu ne işdür diyüben saçın yolar
183. Zârî zârî ağlayuban âh ider
Derde boyanup katı feryâd ider
- (71b) 184. Kılıcın yâbâna atup kaçar ol
Nideyin vâ-veyle diyüp ağlar ol
185. Kağıdı çağırdı ol mel'un aña
Sende mi 'âşî olursın dir bana
186. Döndi kara kul gibi ol da hemân
Uymazam ben saña ger dönse cihan
187. Yüri hây yüzi kara yavuz kişi
Nolaydı olmayayduñ atam kişi²⁸
188. Ben seni didüm didüm biçeyidüm
Şu yirine kanuñu içeyidüm
189. Öykelendi kendü durdı nâ-gehân
Kılıç aldı eline ol bî-îmân

---

²⁸ Mısra vezne uymamaktadır.

190. Gördiler kılıcı elinde hemân
Kesdiler cândan ümîzlerin hemân
191. Yimkiri yimkiri çok ağlaşdılar
Par par yaprak gibi ditreşdiler
192. Vardı İbrâhîm'e berk yapışdı ol
Kılıcın çıkardı aña darddı qol
193. Ayağına düşdi öpdi ayağın
Didi kıyma ben saña kemter qulın
194. Quluñ olalum bizi al qul idin
Qulluq idelüm ölünce qul idin
195. Her ne dirseñ biz de fermân olalum
Âhîretde saña dermân olalum
196. Al bizi bāzāra koyup şat bizi
Yi bahāmuzı helâl olsun bizi
- (72a) 197. And içüp ikrār idelüm biz dağı
Yitesi ağlada bizi siz dağı
198. Diñlemez hiç bularuñ bu sözlerin
Hem esirgemez olaruñ özlerin
199. Çekdi İbrâhîm'i qolından be-cîd
Kesdi başın eyledi anı şehîd
200. Başın alup gevdesin şuya atar
Ağladı qardaşuğı yasa batar
201. Didi beni gel Muḥammed ḥaqqıçün
Qoyıvirgil yaradan Allāh ḥaqqıçün²⁹
202. Qardaşumuñ qanına bulaşayım
Yüzümi aña sürüp üleşeyim

---

²⁹ Misra vezne uymamaktadır.

203. Gel ben[üm] bu hâcetüm eyle kabûl
Şoñra öldür beni eyleme melül
204. Koyıvirdi gönlegin çıkardı ol
Bulayup kana yüzine sürdi ol
205. Yüzünü göklere tutup dir İlâh
Bu ne işdür bu ne hâşret bu ne âh
206. Gör ki ümmet dirilenler nitdiler
Bize bunuñ gibi işler itdiler
207. Hâşılı aña dañı virmez amân
Kesdi başını anuñ dañı hemân
208. Başın alup gevdesin şuya atar
Döndi kendü yönünü şehre dutar
209. T[urıgeldi] ol iki gevde hemân
Birbirine³⁰ karşı yürüdi revan
- (72b) 210. Ol iki gevde_arasından kıatı çok
Dürlü dürlü geldi âvâzlar kıoyuk
211. Şarmaşup birbirine³¹ şarıldılar
Şuya batup şoñra ğâyib oldılar
212. Dikdi başları süfûye ol la 'în
Bindi atına süvâr oldı hemîn
213. Gördi kıatunı tama çıkmış baķar
Ağlar ol kendüzini oda yaķar
214. Yüzünü yırtup şaçını yolar ol
Dögünü dögünü kıatı ağlar ol

---

³⁰ birbirine: biribirine, Y.

³¹ birbirine: biribirine, Y.

215. Erine didi ki iy bî-dîn kişi
Tañrı düşmânı yüzi qara kişi
216. Nice kıyduñ bu iki nâ-resteye
Nice kıyduñ sen o tâze güllere
217. Tañrı saña ulu la'net eylesün
Rağmetinden seni maħrûm eylesün
218. Dînsiz îmânsız cehennem itisin
Ne revâdur itdügüñ bulmayasın
219. Bu tâze güllere rağm kılmayasın
Hağ saña itdüklerüñi bitisin
220. Evvel âhir gözlerüñ kör eylesün³²
Tamu dibin³³ Hağ saña yir eylesün
221. Hağ senüñ 'ömrüñ bugün az eylesün
Boynuñı vursun senüñ râz eyl[esün]
222. Dürlü dürlü çoğ tazarru'lar kıılır
Gör du'âsını nice mağbûl [olur]
- (73a) 223. Didi beni koyıvirgil varayım
Anlaruñ qanına yüzüm süreyim
224. [U]laşuban yatayın ol qanına
Gel beni bi'llâh koyuvir sen yine
225. [D]idi bārî bunda mağşüduñ nedür
Varup eyle itmeden hağcet nedür
226. Didi her kime kim anlaruñ qanı
Degse yanmaz tamuya hergiz canı

---

³² eylesün: eylesin, Y.

³³ dibin: dibini, Y.

227. Didi ul heyh t heyh t bu fir k
Yanmaz ise n amuya sen ut adak
228. Didi vall h bul[1]mazsın sen anı
H şe li'll h oyıvirem ben seni
229. Diy virmese n oyuvir rd m ola³⁴
Diy vird n oyıvirmezem hele
230. Herze söyleme diyü atı urur
Kesdi başın gevidesinden ayırur
231. Boynın urdı gevedesin şuya atar
şu ab l itmez anı aşra atar
232. Bir ukur azdı yire g mdi anı
Bir dağı aşra bırakdı tiz anı
233. Niçe kerre g mdi yir itmez ab l
Daşra bırakdı ...³⁵
234. Didiler bu sözleri bildi pel d
Didi o ...
235. Yağdılar oda şavurdılar k lin
...
- (73b)** 236. omağ ind rme başından durma vur
B nisi [de] ıksun olsun gözi k [r]
237. T  varınca şol yire kim anları
 ld r p itdi şeh d ol c [nları]
238.  lt p anda kes başın al c nını
Benden  z d ol saňa hep ...

---

³⁴ Mısra vezne uymamaktadır.

³⁵ Yazma tahrip olduğu için bu ve diğer mısralarda bu nitelikteki okunamayan kısımlar   nokta ile gösterilmiştir.

239. Durdı ol kıl çağırup na'ra urur
Geldi yapışdı anı tiz tiz sürür
240. İşledi ne³⁶ emr itdise Yezîd
Eksük itmedi birin bil kim mezîd
241. Dürlü dürlü çok 'azâb itdi aña
Her ne iderse lâyıq itsün aña
242. Ata bindi hışm ile anı yider
Döge döge anı aluban gider
243. Yolda kapusına uğradı meger
Çıkdı hatun bunlara virdi haber
244. Didi bil kim bu 'uqûbetler saña
Tañrı'nuñ hışmı durur öñden şoña
245. Dünyâda ... açtuñ budur 'itâb
Âhiretde çekesin çok çok 'azâb
246. D[ürlü] dürlü göresin andan 'ikâb
Yanasın şamu içinde bî-hisâb
247. ... yire kıl
Çağıruban katı feryâd eyler ol
248. ... hâcet diler
Nideyin olmayıcağ hâcet diler

---

³⁶ ne: her ne, Y.

Kaynakça

- ARSLAN, Mahmut (1990), "Eski Türk devlet anlayışı ve çifte hükümdarlık meselesi", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, 223-242.
- AVCI, Casim (1998), "Hilâfet", *İslam Ansiklopedisi* (c. 17), İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZDEMİR, Yaşar (2014), *Ehl-i Beyt Kavramının Teolojik Analizi*, Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cemâleddîn Ahmed bin Ali (1380/1961), *Umdetü'l-Tâlib*, Nefes: Matba'tü'l-Haydariyye.
- Dervîş İvaz, *Dâsitân*, Milli Kütüphane, Yazma Eserler, 06 Hk 3927/3.
- ELİADE, Mircea (2022), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (c. 3), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hikâye-i Ca'fer-i Tayyâr*, Milli Kütüphane, Yazma Eserler, 06 Mil Yz A 3951/2
- Tüsterî, (1435/2014), *Kâmûsü'r-Ricâl* (c. 9), Kum: Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî.
- İÇLİ, Ahmet (2023), "Klasik Türk şiirinde ehlibeyt kavram (sözlüksel) alanı ve ehlibeyt imgesinin görüntü seviyeleri", *Klasik Türk Edebiyatında Ehl-i Beyt* (N. Özbek Arslan, & F. Eren Kaya, ed.), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- İLHAN, Beyza (2019), *Dervîş İvaz'ın Dâsitân Adlı Eseri (İnceleme, Metin, Dizin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARLIĞA, H. Bekir (1991), "Anâsır-ı erbaa", *İslam Ansiklopedisi* (c. 3, s. 149-151), İstanbul: TDV Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (2014), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevî*, Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2016), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZ, Mustafa (1994), "Ehl-i beyt", *İslam Ansiklopedisi* (c. 10, s. 498-501), İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZVEREN, Sema (2018), "Bir kadın evliya örneği: Elif Ana", *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 348-356.
- TAŞKIRAN, Hasan (2021), "Türk devletlerinde tabiiyet ve tehdidin simgesi: kesik baş gönderme geleneği", *Şarkiyat*, 13(1), 287-301. : <https://doi.org/10.26791/sarkiat.883224>.

Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi

Sadık YAZAR

Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8029-5723>

ROR: <https://ror.org/05j1qpr59>

zyazar@gmail.com

Esmâ ERBİL

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0064-7926>

ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>

esmearicioglu@gmail.com

Atf Bilgisi: Yazar, Sadık ve Erbil, Esmâ. "Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 853-902. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1494966>.

Geliş Tarihi	03.05.2024
Kabul Tarihi	10.06.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırmanın Tasarımı	Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%40) - Yazar-2 (%60)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Osmanlı kültür ve edebiyat geleneğinde etkisi oldukça derin ve yoğun olan metinlerden biri *Bûsîrî*'nin nazmettiği ve *Kasîde-i Bürde* diye meşhur olan kasidedir. Farklı biçim ve içerikte tezahür eden bu etkinin önemli bir görünüm biçimi de kasidenin Türkçe şerh ve tercümeleridir. Son yirmi yılda tedrici olarak artan bilimsel çalışmalar sayesinde, bu şerh ve tercümelerin literatürü büyük oranda ortaya çıkarılmış olsa da bu literatürü oluşturan metinlerin neşri konusundaki çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmada da *Kasîde-i Bürde*'ye yazılan manzum tercümelerden biri olarak 18. yüzyılda yaşadığı tespit edilen Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in yaptığı manzum tercüme ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle tercümenin nazımı/yazarına dair bir tashih yapılarak konuyla ilgili birkaç çalışmada tercümenin Sükûtî mahlaslı Mehmed b. Şeyh Mustafâ'ya aidiyetinin hatalı olduğu ortaya konmuştur. Akabinde, neredeyse sadece *Zeyl-i Siyer-i Veysî* isimli eseri ile ancak son bir iki yılda gündeme gelen Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Klasik biyografik kaynaklarda yer almadığı için onun biyografisi için temel olarak bu çalışma ile birlikte tespit edilen eserleri, oluşturduğu mecmuası ve sahip olduğu kitaplar ile bunlardaki kayıtlar kaynak alınmıştır. Yazarın tespit edilen eserlerine dair bilgiler verildikten sonra çalışmanın asıl konusu olan manzum *Bürde* tercümesi ayrıntılı olarak tanıtılıp üç nüshası üzerinden kurulan çeviri yazı metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koçhisârîzâde, Süleymân Tâlib, *Kasîde-i Bürde*, *Bûsîrî*, Klasik Türk Edebiyatı, 18. yüzyıl.

Qochh sar -z dah Sulaym n Talib's Versified Translation of Qasidah al-Burdah of B s r 

Sadık YAZAR

Prof. Dr. Medeniyet University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature, Istanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8029-5723>

ROR: <https://ror.org/05j1qpr59>

zyazar@gmail.com

Esma ERB L

PhD Student, Istanbul Medeniyet University Department of Turkish Language and Literature, Istanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0064-7926>

ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>

esmearicioglu@gmail.com

Citation: Yazar, Sadık and Erbil, Esma. "Qochh sar -Z dah Sulaym n Talib's Versified Translation of Qasidah Al-Burdah of B s r ". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 853-902. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1494966>.

Date of Submission	03.05.2024
Date of Acceptance	10.06.2024
Date of Publication	01.07.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Research Article	
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%40) - Author-2 (%60) Investigation -Analysis -Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%60) -Author-2 (%40) Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Complaints	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

One of the texts that had a profound influence on the Ottoman cultural and literary tradition is al-Būsīrī's Qasīda al-Burda. One of the most significant manifestations of this influence, which manifested itself in different forms and contents, is the Turkish commentaries and translations of the qasida. Although the literature of these commentaries and translations has been uncovered to a great extent thanks to the gradual increase in academic studies in the last two decades, the work on the publication of the texts that constitute this literature continues. In this study, we will discuss one of the verse translations of Qasīda al-Burda, namely the translation made by Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib, who was identified to have lived in the 18th century. In this context, it would be remiss of me not to first of all correct the attribution of the translation to Mehmed b. Sheikh Mustafâ with the pseudonym Sükûtî, which has been shown to be erroneous in several studies on the subject. Subsequently, an attempt has been made to provide a biography of Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib, who has come to the fore almost exclusively in the last few years with his Zeyl-i Siyer-i Veysî. As he is not included in the classical biographical sources, his biography is based on his works identified in this study, his collection and the books he owned and the records in them. After providing information about the author's identified works, the main subject of the study, the verse translation of Bürde, is introduced and analysed in terms of aruz and rhyme, as well as the translation method.

Keywords: *Qochhişâri-zâdah, Sulaymân Talib, Qasidah al-Burdah, Būsīrī, Ottoman Literature, 18th century.*

Giriş

Osmanlı edebiyatı geleneği, Hz. Peygamber sevgisinin oldukça çeşitlilik arz eden bir yapıda derin ve yoğun olarak etkisini gösterdiği, bu özelliği dolayısıyla da diğer Müslüman toplum ve milletlerin edebiyatlarına mukayese ile kendine has bir karakter arz eden bir edebiyat geleneğidir. Bu durumu sadece bir örnek ile göstermek gerekseydi bunun için Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sine dair literatür tek başına kifayet ederdi diye düşünüyöruz. Kuzey Afrika kökenli Bûsîrî (608/1212-695/1296 [?]) tarafından kaleme alınan *Kasîde-i Bürde*, Müslüman coğrafyanın kültür ve edebiyatını etkileyen önemli bir şiiirdir. Asıl ismi *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* olan ancak zamanla *Kasîde-i Bürde* şeklinde şöhret bulan bu şiiir, farklı nedenlere bağlı olarak *Bür'e*, *Bürdiyye*, *Büreyye*, *Kasîdetü's-Şedâid* gibi isimlerle de anılmaktadır. Şairin Hz. Peygamber'e olan sevgisini dile getirmek için kaleme aldığı kaside gerek edebî yönü gerekse anlamının güzelliği ve Peygamber sevgisini içten ifade etmesi nedeni ile pek çok Müslüman toplumda rağbet görmüştür.¹ Ayrıca söz konusu şiiirin farklı milletlerden çokça şair ve âlim tarafından şerhi, tercümesi, tahmisi, tesbî', tetsî', ta'şîr ve taşîri yapılmıştır (Sezer 1985: 33; Kaya 1992: 470; Şahin 1997: 30-33; Yazar 2011: 586-611).

Bu yaygın etkisinden dolayıdır ki *Bürde*'ye dair geniş ve çeşitlilik arz eden bir literatür oluşmuştur. Sadece İngilizce literatür takip edildiğinde; kasidenin Endonezya'nın Cava adasında hastaları tedavi etmek maksatlı okunması (bk. Faidi 2013), bir şifa nesnesi hâline gelmesi (Stetkevych 2006)², yazıldığı veznin kullanımı, (Zuhriah 2018), siyer türünden bir kasideye evrilmesi (bk. Stetkevych 2007), siyer eğitimindeki yeri (Putri ve Muhid 2022), neşîdler (kasideyi okuyanlar) tarafından okunma biçimleri (Weinrich 2017), hatalı inşa edilmesi

¹ Bünyamin Ayçiçeği'nin *Bürde*'nin toplum üzerindeki akademik, sosyal ve dinî etkisini tespit etmeye çalıştığı ve 2017 yılında sonlandırdığı projesinde, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 71 koleksiyonun her birinde ortalama olarak *Kasîde-i Bürde* nüshalarının beş adet ve üzeri olduğunu tespit etmesi onun etkisi ve gördüğü rağbeti bariz bir şekilde göstermektedir (Ayçiçeği 2017: 1).

² Söz konusu çalışmada, *Bürde*'nin beyitleri, şifa vesilesi olduğu düşünölen hastalıklara göre tasnif edilmiştir.

(Surahman 2020), orijinalliğini günümüze kadar koruma biçimi (Rohmatika 2023), Svahili edebiyatı açısından nemi (Mutiso 1996), Őafaat umma amacıyla pek çok dilde Şerh edilmesi ve tasavvufi çevrelerdeki alimlanması (Aslan 2021), Mısır'daki Osmanlı evlerinin kapılarında yazılmış olması (bk. Abou-Khatwa 2009), Peştuca, Pencapa, Sindi, Urdu, Malay ve Svahili dillerinin yanı sıra Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca gibi birçok dünya diline tercüme edilmesi (bk Hassan 2023) gibi farklı konular çerçevesinde çok sayıda akademik çalışmaya konu olduğu görülecektir.³

Türkiye'de de birçok akademik çalışmaya konu olan *Kasde-i Bürde'*nin tercüme ve Şerhleri tespit edilmiş (bk. Sezer 1995; Şahin 1997; Yazar 2011; İpek 2021), tespit edilen Şerh ve tercümeleri müstakil olarak ele alınıp incelenmiş ve neşirleri yapılmıř⁴ belagat sanatları açısından değerlendirilmiş (bk. Mhamad 2021), söz sanatları, içerik ve üslup bakımından farklı bir kaside ile de karşılaştırılarak ele alınmıştır (bk. Oran 2021).

Bu çalışmada yukarıda değinilen literatüre mtevezalı bir katkı yapmak gagesiyle henüz müstakil olarak çalışılmadığını tespit ettiğimiz 18. yüzyıl lim ve ediplerinden Kohisrzde Süleyman Tlib'in manzum *Kasde-i Bürde* tercümesi ele alınmaktadır. Daha evvel de ifade edildiği üzere Osmanlı döneminde hayli rağbet gören *Bürde'*nin konuyla ilgili güncel alıřmalara⁵ göre Türkçe olarak yaklaşık 24 mensur, iki manzum

---

³ *Bürde'*ye dair çalışmaların bunlardan ibaret olduğu gibi bir iddiamız bulunmamaktadır; burada işaret edilen alışmalar, *Bürde'*ye dair yapılan çalışmaların çeşitliliği ve yoğunluğu göstermesi bakımından kullanılan örneklerden öteye gitmemektedir.

⁴ Tespit edilen neşirler için bk. Ertaylan 1968, Saraç 1994, Günaydın 1995, Kahraman 1997, Şahin 1997, Yıldız 2011, Albayrak Sak 2014, 2019; Ayçiçeği 2015, 2023, İlhan 2017, Merinos 2017, Koç 2018, 2021, 2022a, 2022b, 2023; Yazar 2018, Şimşek 2018, Korkmaz 2018, ksz 2020, Taşdelen 2020, Aydın 2020, Kaplan 2021a, 2021b, 2022, 2023 Koyuncu 2022, Yıldız 2022, Demirayak 2022, Türkoğlu 2023), Çağatay Türkçesi ile yazılan Şerh ve tahmisleri incelenmiş (bk. Akdemir 2015, Keskinsoy 2011, Koç 2021).

⁵ Yazma kütüphanelerine dair tespit çalışmalarının nihai hlini almadığı dşnldğinde burada sunulan listenin de nihi liste olmadığı unutulmamalıdır.

şerhi, 31 manzum tercümesi ve yedi tahmisinin üretildiği görülmektedir. *Bürde*'nin şu ana kadar Sayrafî Mehmed (15. yy ?), Abdürrahîm Karahisârî (ö. 1495-96?), Ahmed Rıdvân (ö. 1538 ?), Kemâl Paşâzâde (ö. 1534), Le'âlî (ö. 1563)⁶, Nihâdî (ö. 1587), Şemseddîn Sivasî (ö. 1597), Kemâlâtî (ö. 1606-06'dan evvel), Esâsî (ö. 1631'den evvel), Paşasaraylı Fazlî (ö. 1626-27'den sonra), Hüseyinî/ Amasyalı Seyyid Hüseyin (ö. 1640-41'den sonra), Divitçizâde Mehmed Tâlib Üsküdarî (ö. 1679), Cihâdî (17. yy), Abdülhay Celvetî (ö. 1705), Nahîfî (ö. 1738), Abdullah Hulvî (ö. 1746-47), Ahmed Arîfî (ö. 1772-73'ten sonra) Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1782), İsmâ'îl Müfid (ö. 1802), Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib (ö. 1793-94'ten sonra), Sûzî Ahmed Efendi (ö. 1830) Halepli Kudsîzâde Kadrî (ö. 1891), Abdurrahîm Üskübî, Diyarbakırlı Mehmed Sa'îd (ö. 1892), Zâtî (ö.?), Na'imî (ö. ?), Alî b. İsmâ'îl Babadağî (ö.?) tarafından yapılan tercümelemleri ile mütercimi belirsiz 4 manzum tercümesi tespit edilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan Koçhisârîzâde'nin manzum *Bürde* tercümesi, daha evvel başka bir isme atfedilip ele alınmıştır. "Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği" başlıklı doktora tezinde Sadık Yazar, tercümenin içine gömülü olduğu Arapça *Kasîde-i Bürde* şerhinin Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3861 numarada bulunan nüshasını esas alıp ilk defa bu tercümeden bahsetmiştir. Bahsi geçen eserin (şerh ve tercüme) mukaddimesinde bir yazar isminin olmaması ve zahriyede yer alan bir mülkiyet kaydından hareketle kütüphane kaydına girilen yazar adından hareketle araştırmacı bu tercümeyle Sükûtî mahlaslı Mehmed b. Şeyh Mustafâ'ya ait kılmıştır (Yazar 2011: 609). Ancak –bu çalışma kapsamında yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde- tercümenin başka nüshalarının bulunmasıyla birlikte mütercime dair yapılan bu tespitin hatalı olduğu anlaşılmış ve makalenin ilerleyen bölümlerinde gösterileceği üzere tercümenin Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'e ait olduğu kesinleştirilmiştir. Yapılan araştırma ve taramalar neticesinde gerek Sükûtî'ye atfen gerekse de Koçhisârîzâde'ye atfen olsun bahsi geçen manzum tercümenin –

⁶ Bu makalenin yazarları, *Kasîde-i Bürde* literatüründe Le'âlî'ye atfedilen manzum tercümenin ona aidiyetinde şüpheler bulunduğunu iddia etmekte ve bu yöndeki araştırmalarını devam ettirmektedirler.

müstakil olarak- henüz bir çalışmaya konu olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı çalışmamızda *Bürde*'nin bu manzum tercümesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle yeni yeni bilinmeye başlanan bir müellif olarak Koçhisârîzâde'nin hayatı⁷ ve eserleri üzerinde durulacak, akabinde onun manzum *Kasîde-i Bürde* tercümesi tanıtılıp tercümenin çeviriyazı metnine yer verilecektir. Araştırmamız kapsamında tercüme metni aruz ve kafiye bakımından ayrıntılı olarak incelenip gerek kaynak metin gerekse de aynı vezin ve kafiye ile yazılan üç adet tercüme ile, özellikle de Paşasaraylı Fazlî'nin tercümesi ile mukayeseli olarak okunmuşsa da makalenin sınırlı alanı dolayısıyla bu yöndeki sonuçlara çalışmamızın sonuç kısmında kısaca temas edilip ayrıntıları başka bir çalışmaya havale edilecektir.

Koçhisârîzâde'nin Hayatı

Klasik biyografik kaynaklarda Süleymân Tâlib'e hasredilmiş bir madde ile karşılaşmamıştır. Bu anlamda dönemin biyografik kaynaklarından olan, Bağdatlı İsmail Paşa ne *Îzâhu'l-Meknûn* ne de *Hediyetü'l-Ârifîn* isimli eserinde Süleymân Tâlib'den bahsetmez. Aynı şekilde Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Mehmed Süreyyâ *Sicill-i Osmânî* isimli eserlerinde yazara değinmezler. Fatin'in *Hâtimetü'l-Eş'âr* isimli eserinde bir "Süleymân Tâlib" maddesi yer almaktaysa da bu zat Trabzonlu olup⁸ çalışmamıza konu yazardan farklı biridir. Yaşadığı döneme yakın diğer şair tezkireleri tarandığında da yazara dair herhangi bir bilgi bulunmaz.

Klasik biyografik kaynaklar gibi modern bilimsel araştırmalarda da Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in izine çok fazla rastlanmamaktadır. Yapılan araştırma neticesinde *Zeyl-i Siyer-i Veysî* isimli eseri ile bu

---

⁷ Hayatı bölümünde üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı üzere Koçhisârîzâde'ye dair çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Onun ismi *Zeyl-i Siyer-i Veysî* ve *'İkdü'l-Cevher fi Şerhi'l-Fıkhî'l-Ekber* isimli eseri dolayısıyla bazı çalışmalarda anılmaktaysa da müstakil olarak sadece *Zeyl-i Siyer-i Veysî* isimli eseri dolayısıyla kitaplaşan bir doktora tezi ile iki makalede ele alındığı görülmüştür.

⁸ Bu şair için bk. TEİS <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talib-suleyman>

sahada yapılan birçok çalışmada ismine yer verildiği tespit edilmiştir.⁹ Aynı şekilde eserleri arasında yer alan *İkdü'l-Cevher fi Şerhi Fıkhî'l-Ekber* isimli eseri dolayısı ile de konuyla ilgili çalışmalarda ismi anılmaktadır.¹⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali Rıza Karabulut da, yazarı “Süleymân Tâlib es-Silâhî er-Rûmî el-Osmânî el-müverrihu'l-ma'rûfu bi-Koçhisârîzâde el-müteveffâ ba'de seneti 1208/1793” ifadeleriyle bibliyografik mahiyetteki çalışmasında madde başı yaparken onun Berlin 1049 numarada yer aldığını belirttiği *Siyer-i Veysi'*ye yazdığı zeyli ile Kayseri Râşid Efendi 524 numaradaki nüshasını haber verdiği *'İkdü'l-Cevher fi Şerhi'l-Fıkhî'l-Ekber* isimli eserine yer verir. Bu ikinci eserin eldeki nüshasının 1208 yılında müellif hattıyla oluşturulduğunu da kaydeder (Karabulut t.y.: I/1248 (no: 3349).

Saptayabildiğimiz kadarıyla Koçhisârîzâde'yi doğrudan ele alan üç çalışma tespit edilmiştir. Bunlardan üçü de onun *Siyer-i Veysi'*ye yazdığı zeyli konu almaktadır. Bilal Erkoç 2023 yılında tamamlayıp kitaplaştırdığı “Süleymân Tâlib'in Zeyli Siyer-i Veysi'si (İnceleme-metin)” başlıklı doktora tezinde onun hayatına dair oldukça sınırlı bilgiler vermiştir. Aynı yazar Bahir Selçuk ile birlikte eseri bir makale ile tanıtmışlardır (Erkoç ve Selçuk 2022). Mehmet Büküm de “Telif Türk Siyerinin Son Halkalarından Koçhisârîzâde'nin Siyeri” başlıklı makalesinde onun zeylini kısaca tanıtırken yazarın hayatı hakkındaki bilgilerin çok sınırlı olduğunu belirtir (2022).

Tüm bu bulgulardan hareketle, Süleymân Tâlib'in kaynaklarda kendisine yer bulmadığı hâlde telif ve istinsah ettiği kitapları ile günümüze ulaşan biri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun hayatına dair vereceğimiz bilgilerin kaynağını, kendisine aidiyetini tespit ettiğimiz eserleri ile yine mülkiyetinde olduğunu saptadığımız kitapları oluşturacaktır.

---

⁹ Birkaç örnek için bk. el-Shaman 1982, Erkan 1994, Öztoprak 2010, Fitzpatrick ve Walter 2014, Donuk 2015, Çaldak 2017, Büküm 2018, Özmen 2019, Kemikli 2021, Erkoç ve Selçuk 2022, Kurt 2022, Büküm 2022.

¹⁰ Birkaç örnek için bk. Gölcük ve Bebek 1995, Alpyağal 2017, Demir 2016, Bodur 2019.

Aşağıda tanıtılacak olan eserleri ile kendisine ait kitaplardaki mülkiyet kayıtlarında yazar kendisini “Süleymân Tâlib eş-şehîrû bi-Koçhisârîzâde ‘an silâhşörân-ı hâssa” şeklinde takdim etmektedir. Buna göre yazarın adı Süleymân Tâlib olsa da kendisi Koçhisârîzâde olarak tanınmaktadır. *Tekmile-i Siyer-i Veysî* isimli eserindeki kimi şiirlerinden de mahlas olarak “Tâlib”i kullandığı anlaşılmaktadır. Mesleğine yönelik verdiği bilgilerden de onun silahşör takımından olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın’ın verdiği bilgiye göre silahşör şöyle tanımlanmaktadır:

Yeniçeri ocağı zabitlerinin bir takımı hakkında kullanılır bir tabirdir. Silahşör, silahları karıştıracı, silahlarla oynayıp uğraşıcı demektir Eski zamanlarda bir sınıf silahlı askere hususiyle muhtelif silahları kullanmakta fevkalade meleke ve maharet ile mümtaz olup maiyette istihdam olunanlara verilen addı. (Pakalın 2004: III/226).

Kendisini takdim ettiği cümlelerinde babası dâhil olmak üzere ailesine dair bilgi vermeyen Süleymân Tâlib, kendisine ait mecmuada bu çalışmanın asıl konusu olan *Kasîde-i Bürde*’nin manzum tercümesini kaydettiği nüshanın sonunda babasının ismini de kaydeder. Bu istinsah kaydına göre yazarın babası Koçhisârî diye meşhur olan ve ismi de Mehmed Ağa olan biridir. İstinsah kaydına göre onun “hâc” unvanını da aldığı görülmektedir. Bu koşullar kapsamında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız taramalar neticesinde, Koçhisârî Mehmed Ağa isminin geçtiği iki belge ile karşılaşmıştır. İkisi de 1172/1757-58 tarihli olan bu belgelerden birinde Mehmed Ağa hacı sıfatı ile birlikte zikredilmiştir. Belgelerin birincisi, kurum tarafından yapılan özet ile “Kastamonu Sancağı Mütesellimi Dergâh-ı Ali Gedikli müteferrikalarından Koçhisârî el-Hac Mehmed Ağa’nın, Kengırı sancağının Kurşunlu nahiyesine tabi Yamukviran karyesinde mutasarrıf olduğu zeamet ve gediğine zarar gelmemesi için kaydına şerh verilmesi”¹¹ni konu almaktadır. İkincisi ise “Koçhisârî Mehmed Ağa’nın mutasarrıf olduğu bî-hasıl zeametinin oğlu Süleyman’a kanundan

¹¹ BOA, AE.SMST.III, 156 – 12322, 29-12-1172 (23 Ağustos 1759).

ziyadesiyle tevcihi"¹²ni ele almaktadır. Belgelerde söz konusu olan tarih, belgeler dışında Süleymân Tâlib'in hayatına dair tespit edilen tarih aralığına tam olarak uymaktadır. Belgelerin birincisinde Koçhisârî Mehmed Ağa'nın gedikli müteferrikaları arasında sayılması bilgisi de kendisini silahşöran takımı arasında zikreden Süleymân Tâlib'e uygundur. Bu karineler ışığında kuvvetle muhtemel belgede söz konusu edilen Mehmed Ağa Süleymân Tâlib'in babası olmalıdır. Nitekim aynı tarihli ikinci belgede bu ihtimalin daha da kuvvetlendiği görülmektedir. Zira bu belgenin konusu, Koçhisârî Mehmed Ağa'nın oğlu Süleymân'dır; bu kişinin çalışmamıza konu olan *Bürde* tercümesinin nâzımı olması bu karineler ışığında çok güçlü bir ihtimal hâline gelmektedir.

Babası Mehmed Ağa'ya yönelik belgede onu tanımlayan iki kavram Koçhisârîzâde'nin nasıl bir aileye müntesip olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Bunlardan birincisi TDV İslam Ansiklopedisi'nde "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memur" olarak tanımlanan mütesellim sıfatıdır. Bahsi geçen maddede 18. yüzyılda bu payenin verildiği kişiler şu şekilde izah edilmektedir:

XVIII. yüzyıl boyunca önemli kısmı yerli hânedanlardan seçilen mütesellimlerin birçoğu resmî bir sığata sahip olmadığı gibi herhangi bir devlet hizmetinde de bulunmamıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tanınmış ailelere mensup bazı mutasarrıflara da mütesellimlik verildiği görülmektedir (Özkaya 2006: 32/203).

---

¹² BOA, AE.SMST.III, 253 - 20200, 01-05-1172 (31 Aralık 1758). Bu ikinci belgenin metni şöyledir:

Devletlü merhametlü efendim hazretleri sağ olsun.

Arz-ı hâl-i kullarıdır ki bu kulları Koçhisârî Mehmed Ağa Efendi oğlu olup mutasarrıf olduğu ze'âmeti bî-hâsıl olduğundan mâ-adâ hâne-i vîrânemizin çerâğı rûşen ü âbâdân olması ricâsıyla hâk-i pây-ı âsafânelerine yüz süregeldim. Merâhim-i aliyye-i dâvârenelerinden mercûdur ki ze'âmet-i mezbûr ile bu kulları çerâğ ve ihyâ buyurulması irade-i 'aliyyeleri erzânî buyurabilürler, o bâbda emr ü fermân ve lutf u ihsân devletlü merhametlü efendim sultân hazretlerindir, Bende Süleymân.

Babasının takdiminde yer alan bir diğer niteleme “Dergâh-ı Ali Gedikli müteferrika”sıdır. “Osmanlılar’da hükümdarla vezirlerin maiyetinde bulunan bir tür hizmetli sınıfı.” olarak tanımlanan müteferrik payesinin tevdi edildiği sınıfın ilk dönemlerde sınırlı olduğu ancak zamanla bu sınırların hayli genişlediği belirtilmektedir (Afyoncu 2006: 32/184).

Bu bilgiler ışığında Koçhisârîzâde’nin, Çankırı bölgesinde etkili olan yerel hânedanlardan birine mensup olduğu, babasının aldığı payelerin bir kısmının kendisine veraset yoluyla nakledildiği düşünülebilir.

Süleymân Tâlib’in nisbesinde yer alan Koçhisâr Anadolu’da birkaç bölgede yer adı olarak geçmektedir. Mardin, Tokat, Aksaray-Karaman ve Çankırı bölgesinde bulunan (bk. Bk. Coşkun vd. 2013: 907) Koçhisâr isimli yerlerden hangisinin çalışmamıza konu olan müellifin nisbesi olduğu görece biraz daha açıktır. Gerek yukarıda söz konusu olan belgeler gerekse de çalışmamızın ilerleyen kısmında söz konusu edeceğimiz üzere Süleymân Tâlib’in mülkiyetinde olan bir kitabı bu bölgede edinmiş olması, onun Çankırı bölgesinde yer alan ve günümüzde Ankara iline bağlı Şereflikoçhisar diye bilinen Koçhisâr’a mensup olduğuna işaret etmektedir.

Yazarın doğum ve ölüm tarihleri şimdiki veriler ışığında net değildir. Ancak tespit edebildiğimiz eserleri ve mülkiyet kayıtları arasında karşılaşılabildiğimiz en geç tarih 1208/1793-94 yılını göstermektedir.

Eserleri

1. ‘İkdü’l-Cevher fî Şerhi’l-Fıkhî’l-Ekber

Koçhisârîzâde’nin daha ziyade *el-Fıkhü’l-Ekber* ile ilgili literatürde ismi zikredilen bu eseri, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe’ye atfedilen *el-Fıkhü’l-Ekber* isimli Arapça esere yine Arapça olarak yazılan bir şerhtir. Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası müellif hattı olup Kayseri Râşid Efendi Ktp 524 numarada yer almaktadır. Eserin 212x125-130x70 mm. ölçülerine sahip bu nüshası 84 yapraktan oluşmaktadır. Her bir sayfası 23 satırdan oluşup talik hatla yazılmıştır. Her sayfada reddâdeye düzenli olarak yer verilmişken şerh edilen kaynak metnin üzeri kırmızı ile çizilerek belirginleştirilmiştir. Zahriye sayfasındaki Reisülküttab Mehmed Râşid Efendi’nin mülkiyet kaydı dışında nüshada

başka bir temellük veya vakıf kaydı bulunmaz. Nüshanın sayfa kenarlarında birkaçı uzunca olan 10 kadar tashih yer almaktadır. Nüshanın sonunda yer alan ferağ kaydına göre eserin bu nüshası bizzat yazarı/şarihî tarafından 1208/1793-94 yılında istinsah edilmiştir.¹³ Bu kayıta da kendisini “Silahşorân-ı Hâssa’dan Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib” olarak takdim eden yazar, eserin adının 1b’de besmele lafzının iki yanına gelecek şekilde “İkdu’l-Cevher fî Şerhi Fıkhi’l-Ekber” olarak kaydeder. Eserine dua üslubunda bir hamdele ve salvele ile başlayan Koçhisârîzâde sebep-i telif bölümünde bahsi uzatmadan eserin, Ebû Hanîfe’nin *el-Fıkhu’l-Ekber* isimli eserin şerhi olduğunu belirtir. Bu bağlamda şerhin bir sebebinden bahsetmez. Eserine verdiği ismi bu kısımda da belirten şarih, şerhini farklı sıfatlarla övdüğü Râşid Efendi’ye¹⁴ ithaf ettiğini yazar.

Kaynak metni şerh etmeden evvel akâid veya ilmü’t-tevhîdin haddini yapıp bu ilmin önemine değinen şarih, sonrasında kaynak metinden anlamlı bir ibareye yer verip öncelikle bu ibareyi filolojik açıdan şerh etmektedir. Sonrasında da metnin anlamına odaklanmakta ve bu esnada genellikle kaynak metni açılmaya ve genişletmeye, böylece daha anlaşılır kılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

2. Tekmile-i Siyer-i Veysî

Söz konusu eserin tespit edilebilen tek yazma nüshası Berlin Devlet Kütüphanesinde (Staatsbibliothek) Ms or oct 1049 numarasıyla kayıtlıdır. Her sayfası 27 satırdan oluşan 65 varaklı bir eserdir. Başlıklar tamamen kırmızı mürekkeple kaleme alınmış olup ayet ve hadisler ise yine kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir. Eserin pek çok yerinde “sah kaydı” bulunmaktadır (Büküm 2022: 2768).

¹³ “Temmet ‘alâ yedi şârihihî Süleymân Tâlib el-med’uvvü bi-Koçhisârîzâde ‘an silâhşorân-ı hâssâ li-sene semân ve mi’eteyn ve elf... (84b).

¹⁴ Bahsi geçen Râşid Efendi, 18. yüzyılda yaşamış olan Kayserili Reisülküttab Râşid Efendi’dir (d. 1167/1753-54 - ö. 1212/1798) (Hayatı için bk. Köksal 2013). Keyfiyetine dair elde çok fazla bilgi olmasa da Koçhisârîzâde ile bu zat arasında yakın bir ilişki bulunmalıdır. Zira Koçhisârîzâde’nin bu eserine ilaveten aşağıdaki tanıtılacak olan *Kasîde-i Bürde* şerhinin de bir nüshası yine Râşid Efendi’nin Kayseri’de kurduğu kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bahsi geçen eser 1790 senesinde yazılmaya başlanmış olup 1792’de de tamamlanmıştır. Söz konusu nüşhanın zahriyesinde eser ismi “Zeyl-i Siyer-i Veysî” olarak kaydedilse de sebab-i telif kısmındaki ifadelerden eserin isminin “Tekmîle-i Siyer-i Veysî” olarak da anıldığı görülmektedir (Büküm 2022: 2768).

Süleymân Tâlib’e ait bu eserin eldeki tek nüşhası da kendi elinden çıkmış müellif hattı nüşhadır. Bu durum nüşhanın zahriyesinde “Zeyl-i Siyer-i Veysî li-Süleymân Tâlib Koçhisârîzâde bi-hattı mü’ellifihî” ibaresiyle belirtilmiştir. Ferağ kaydında yer alan “Ketebehû **câmi’uhû** Süleymân Tâlib el-arîfu bi-Koçhisârîzâde an silâhşorân-ı hâssa” cümlesi de bu durumu teyit etmektedir.

Müellif sebab-i telif kısmında eseri halkın beğenisi veya ihsan için değil, Hz. Peygamber’in şefaatine nail olabilmek için kaleme aldığını ifade etmiştir. Süleymân Tâlib zeylinde Veysî’nin siyerine olan beğenisini ifade ederek yazarın vefatı ile eserin yarım kaldığını ancak Allah’ın yardımı ile bu eseri tamamlamaya niyet ettiğini belirtmiştir. Eserinde Hz. Muhammed’in gazveleri, seriyyeleri, bazı önemli bulduğu hadiseleri ve İslam’a davet mektuplarını konu edinmiştir (Büküm 2022: 2770).

Ayrıca eserinde yer yer Zemahşerî, Nâsirüddîn Kâdî el-Beyzâvî, Buhârî, Kastalânî, Ebussud Efendi gibi pek çok âlimin eserlerinden istifade eden Süleymân Tâlib, zaman zaman da kendisine ait veya farklı kaynaklardan beyitlerle eserin monotonluğunu kırmaktadır (Erkoç 2023: 10-11). Zeylinde Veysî’nin üslubuna uygun bir dil kullanan müellif, daha çok Arapça Farsça kelimelerden, ses ve ahenk için ikileme ve terkiplerden, edebî sanatlardan faydalanarak inşa üslubunun karakteristik özelliklerini yansıtmıştır.

3. Makâle alâ Risâleti Ebî Sa’îd Muhammed el-Hâdimî li-Tahkîki Kelimâtı Birgivî

Eserin ulaşılabilen nüşhası, Atatürk Kitaplığı OE_Yz. 897 numarada yer almakta olup sonundaki ferağ kaydına göre bizzat yazarı tarafından istinsah edilmiştir. Herhangi bir hamdele ve salvele bölümü olmaksızın kendisini “Süleymân Tâlib el-med’uvvu bi-Koçhisârîzâde” şeklinde

takdim eden yazar, Ebû Sa'îd Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) Birgivî'nin (ö. 981/1571) sözlerinin anlamlarını tahkik etmek amacıyla yazdığı risalesine notlar düşmek üzere eserini kaleme alındığını belirtir. Kenarlarında birkaç minhuvat notuna yer verilen eserin nüshası, kendisini "müsevvid" olarak takdim eden Süleymân Tâlib, yani eserin yazarı tarafından 1197/1782-83 yılında istinsah edilmiştir.

4. Tuhfetü'z-Zâ'irîn

Kendisinin oluşturduğu ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 10211 numaralı mecmuada, 193b-201a sayfaları¹⁵ arasında yer alan eser, berâ'at-i istihlâl sanatından izler taşıyan kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Sonrasında yazar, kaleme aldığı bu eserin kabir ziyaretinin tahkiki, sırları ve rükünleri hakkında olduğunu yazar. Üç fasıl üzerine tertip edilen eser, 1207/1792-93 yılında yazarı tarafından istinsah ve belki de telif edilmiştir.

5. Def'u Tâ'ûn ve'l-Vebâ

Süleymân Tâlib'in bizzat kendisi tarafından oluşturulan mecmuasında, 57b-58b sayfaları arasında yer alan bu kısa risale, vebanın defi için bireysel veya toplu olarak dua etmenin cevazını işlemektedir. Risalenin sonunda yer alan "Bu (risaleyi) müellifi ve (mecmuayı) derleyen Süleymân Tâlib yazdı" ifadesinden eserin ona ait olduğu anlaşılmaktadır.

6. [Risâle fi Beyâni'l-İstiârâti fî Ba'zî'l-Âyât]

Süleymân Tâlib'in derlediği mecmuasında 123b-125a sayfaları arasında yer alan bu risaleye bir isim verilmiş değildir. Risaleye ismini anarak başlayan müellif, bir arkadaşının talebi üzerine dört adet ayet ile bir hadis metnindeki istiareyi izah ettiğini ifade etmektedir. Risalenin

---

¹⁵ Mecmuanın 71. sayfasında da eserin sadece ilk sayfası kaydedilmiştir. Sondaki ferağ kaydı bulunmadığından kütüphane kaydında eserin bu nüshası "Ucâle fî Tahkîki Ziyâreti'l- Kubûr ve Kavâ'idihâ ve Esrârihâ" şeklinde kaydedilmiştir. Sayfanın üst kenarında da kaydedildiği üzere bu metin de *Tuhfetü'z-Zâ'irîn*'in başka bir nüshasıdır.

sonunda da istinsah eyleminin risalenin müellifi (Süleymân Tâlib) tarafından evâsıt-ı Şevvâl 1202 / 14-24 Temmuz 1788 tarihinde yapıldığı belirtilmiştir.

7. Cevâhirü'l-Fürde fî Şerhi Kasîdeti'l-Bürde

Koçhisârîzâde'nin bu eseri, başlığundan da anlaşıldığı üzere *Kasîde-i Bürde*'nin Arapça şerhi olup çalışmamıza konu olan Türkçe manzum tercümeyle de ihtiva etmektedir. Bûsirî'nin *Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berîyye* ismi ile de bilinen meşhur kasidesine yazılan bu şerh, kısa bir hamdele ve salveleden sonra müellifin sebep-i telifi ile devam eder. Bu kısma Hz. Peygamber'i övme konusuyla başlayan şarih, tarih boyunca Hz. Muhammed'in övgüsünde çokça şiir/naat yazıldığını ancak bunların denizden bir damla mesabesinde kaldığını belirtir. Zira O'nu hakkıyla övmek mümkün değildir. Tam da bu noktada Süleymân Tâlib, ünlü sufi şair İbnü'l-Fâriz (ö. 632/1235) ile ilgili bir anekdota yer verir. Buna göre, bir gün bir arif rüyasında İbnü'l-Fâriz'e neden Hz. Peygamber'in övgüsünde şiir yazmadığını sorar. İbnü'l-Fâriz soruya cevaben "O'nun hakkında tüm şiirleri eksik/noksan gördüm" der. Böylece sözü Bûsirî'nin kasidesine getiren müellif, kasideye dair övgülerini sıraladıktan sonra herhangi bir muayyen gerekçe göstermeksizin kaynak metni şerh edip muğlak yerlerini açmaya ve izah etmeye çalıştığını ifade eder. Kaynak metni şerh etmeye başlamadan evvel Arap kaside geleneğinde nesib geleneğine kısaca temas eden şarih, bu durumun Bûsirî'nin kasidesinde de gerçekleştiğini belirtip akabinde kasidenin bölümlerini kısaca özetler.

Şerhine kaynak metni beyit birimi ile kaydederek başlayan müellif, önce ele aldığı beyitteki kelimeleri, derin izahlara girmeden filolojik açıdan açıklar. Ardından beyti belagat bakımından kısaca şerh etmeye çalışır. Bu kısımdaki izahlar daha ziyade edebî sanatların tespitinden ibaret kalır. Son olarak beytin anlamını açıklamaya, böylece beytin anlam dairesini açılmayıp genişletmeye çalışır. Şarihin bu katmanda kasideyi pek de alışıldık olmadık biçimde tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlamaya odaklandığı görülmektedir. Bu da onlarca *Kasîde-i Bürde* şerhi içerisinde onun şerhine ayrı bir yer tayin etmektedir. Temel olarak

bu katmanlardan oluşan şerhin son aşamasını ise şerh edilen beytin manzum Türkçe tercümesi oluşturur.

Biri Kayseri Râşid Efendi 537 diğeri de Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Yazma Bağışlar 3861 numarada olmak üzere iki nüshasına ulaşabildiğimiz şerhin giriş kısmında şarihin ismi geçmemektedir. Bundan dolayıdır ki yakın zamana kadar Râşid Efendi nüshası Ferdî mahlaslı Abdullâh b. Muhammed el-Manisavî'ye atfedilmişken Yazma Bağışlar nüshası da Sükûtî mahlaslı Mehmed b. Şeyh Mustafâ'ya ait kılınmıştı.¹⁶ Eserin Süleymân Tâlib'e aidiyeti iki karine üzerinden tespit edilebilmektedir. Bunlardan birincisi Yazma Bağışlar nüshasının sonunda yer alan ferağ kaydında şarihin, eser adıyla birlikte kendi ismini anmış olmasıdır. Bahis mevzuu kayıt metni şöyledir:

Temme's-şerhu'l-mevsûmu bi-Cevâhirü'l-Fürde fî Şerhi
Kasîdetü'l-Bürde bi-fazlillâhi alâ *yedi câmi'ihî Süleymân Tâlib*,
veffakahullâhu li-ahseni'l-metâlib... fî sene sitte ve mi'eteyn
ba'de'l-elf. (88a)

Bu bilgilere göre şerhin bu nüshası kendisini "câmi'" olarak takdim eden şarih tarafından 1206/1791-92 yılından tebyiz edilmiştir.

Şerhin Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'e aidiyetini tespit eden ikinci karine ise şerhin bir parçası olarak oluşturulmuş manzum Türkçe tercümenin, Koçhisârîzâde tarafından derlenen mecmuaya kaydedilirken şüphe götürülmez şekilde ona ait kılınmış olmasıdır. Bahsi geçen mecmuada, söz konusu manzum tercüme, "Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde li-Nâmîki'l-hurûf" başlığı ile takdim edildiği gibi sonunda da "ketebehû el-fakîr Süleymân Tâlib münşidü hâzihi'l-kasîdeti el-'arîfü bi-Koçhisârî el-Hâc Muhammed Ağazâde 'an silahşorân-ı hâssa" (Manisa İl Halk Ktp. 10211: 3b) şeklindeki kaydıyla manzum kasideyi nazmedenin kim olduğu netleştirilmiştir. İstinsah kaydında Süleymân Tâlib sadece "Nâmîki'l-hurûf" un kendisi olduğunu belirtmemiş aynı zamanda kasidenin münşidi olduğunu da özellikle vurgulamıştır.

¹⁶ Yapılan son kataloglama çalışmalarıyla birlikte bu hataların düzeltildiği görülmektedir.

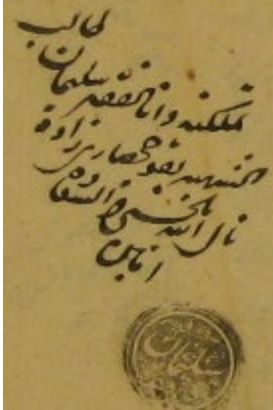

şerhin ikinci nüshası olan Râşid Efendi nüshası ise İhlâszâde İbrâhim tarafından 1207 senesinin şevvâl ayında (Mayıs-Haziran 1793) istinsah edilmiştir.

8. Mecmuası:

Kültür, bilim ve edebiyat tarihi çalışmalarında ihmal edilen alanlardan biri, kişilerin tertip ettiği, oluşturduğu veya derlediği mecmualardır. Ensar Karagöz'ün Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'ye dair doktora tezinde isabetle ifade ettiği (2022: 4-7) üzere bu mecmualar kişilerin biyografileri, sosyal ağları, beslendiği kaynaklar gibi çok farklı açılardan Osmanlı kültür ve edebiyat tarihi araştırmaları için önemli kaynaklardır.

Araştırmalarımız neticesinde Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in de kendisi tarafından derlenen bir mecmuası olduğu tespit edilmiştir. Manisa İl Halk Kütüphanesi 10211 numarada yer alan bu 205 varaktan oluşan mecmua aynı hatla yazılmış risalelerden oluşmaktadır. İçerdiği bazı eserlerin sonundaki istinsah kayıtlarında, katib ve câmi' olarak Süleymân Tâlib ismi geçtiğinden mecmuanın bizzat onun tarafından oluşturulduğu açıktır. Mecmuanın 10a sayfasında derleyicinin mülkiyet kaydı ve "Süleymân" yazılı mührü şu şekilde yer almaktadır:

Temellektühû ve ene'l-fakîru Süleymân Tâlib eş-şehîrû bi-Koçhisârîzâde nâlellâhu bi'l-hüsnâ ve's-sa'âde âmîn.

Görsel 1: Koçhisârîzâde'nin Derlediği Mecmuasındaki Temellük Kaydı

38 adet kısa hacimli risaleyi bir araya getiren mecmuada Süleymân Tâlib'in de çalışmamıza konu olan manzum *Kasîde-i Bürde* tercümesi de dâhil olmak üzere dört adet risalesi kaydedilmiştir. Mecmuada Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) ait çok sayıda risale dikkat çekerken risalelerde genellikle tartışmalı muayyen konuların ele alındığı görülmektedir. Besmele, vahdet-i vücudun anlamı, kabirleri ziyaret etme, tegannînin hükmü, İmam-ı A'zam'ın mezhebini zemmedenin eleştirisi, tavaf sırasında eli göğse koymanın hükmü, sakal konusu, tütün kullanımının haram olması, imanın yenilenmesi, Deccal'in zuhuru, köpekleri itlaf etmek, kafire itaat etmek, kahve ve tütün kullanımı, ayete'l-kürsi okumak, Hızır meselesi, mehdi konusu, kelime-i tevhid ve Nakşibendiyye tarikatına dair bilgiler mecmuadaki risalelerin konularını oluşturmaktadır.

Mecmuanın ne zaman oluşturulduğu kati olarak belli değildir; ancak bazı risalelerin sonunda yer alan istinsah kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla mecmua yaklaşık 15-20 yıllık uzun bir zaman aralığında oluşturulmuştur. Bu anlamda mecmuada 1195 (1780-81), 1202 (1787-88) ve 1207 (1792-93) yıllarında istinsah edilen risaleler bulunmaktadır.

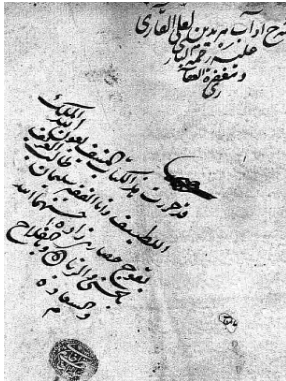
Sahip Olduğu Kitapları

Biyografi çalışmalarında ihmal edilen konulardan biri, kişilerin sahip olduğu kitaplardır. Tereke kayıtları¹⁷ bu konuda önemli veriler sunmaktaysa da bizzat kitaplardaki mülkiyet kayıtları da bu noktada çok önemli veriler sunmaktadır. Ancak maalesef mülkiyet kayıtlarındaki bilgilerin derlendiği veya bu kayıtlarda yer alan isimlere yönelik dizinlerin hazırlandığı katalogların sayısı oldukça sınırlıdır. Hâl böyle olunca bir kişinin tek başına derlemesi oldukça zor olan bu kayıtlar için bir veritabanı hazırlanması gerekmektedir. Biz çalışmamız sırasında biraz da tesadüfi olarak Koçhisârîzâde'nin mülkiyet kaydını ihtiva eden

¹⁷ Tereke kayıtlarının bu yönde sağladığı katkılar için bk. Erünsal 2021, Muhacir, 2023.

birkaç kitap tespit ettik. Bu bölümde onlardan kısaca bahsetmekte fayda olduğunu düşünüyoruz.

Onun istinsah ederek sahip olduğu kitaplardan birisi Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1493 numarada bulunmaktadır. Tek bir metni ihtiva eden kitapta, Kohisrzde'nin derlediği mecmuasında birçok risalesine yer verdiği Al el-Kr'nin *şerhu bi'l-Mrn* isimli Arapça kitabı kopyalanmıştır. Görsel 2'de de görüleceği üzere kitabın zahriyesinde Kohisrzde eseri çoğalttığını kaydeder. Bu kayıt aslen çoğaltma eylemini kayıtlandrsa da bulunduğu yer itibarıyla aynı zamanda "ketebe li-nefsih"¹⁸ tarzında kişilerin kendi mülkiyetlerine katmak üzere istinsah ettikleri kitaplara da işaret eder.

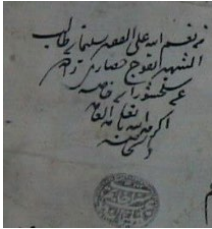
Kad harrert hze'l-
kitbe'l-mnif bi-
'avnilh'l-meliki'l-latf ve
ene'l-fakru Sleymn Tlib
el-arf bi-Kohisrzde
ahsenehmellhu bi'l-
hsn ve'z-zıyyde ve bi'l-
felhi ve's-sa'de

Görsel 2: Kohisrzde'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1493 numaradaki kitabında yer alan mülkiyet kaydı

Nitekim kitabın sonunda yer alan istinsah kaydında da eseri 11 Zilka'de 1198/26 Eylül 1794 tarihinde çoğalttığını belirtir. Kohisrzde'nin bu kitabındaki hşiye notları incelendiğinde, onun Al el-Kr'nin *şerh-i Hads-i Erba'n* isimli eseri ve *Kms* gibi eserlerden bazı nakiller yaptığı görülürken bazı yerlerde de "li-muharririh Tlib" veya sadece "li-muharririh" imzasıyla kendi görüşlerine de haşiyede yer verdiği görülmektedir.

¹⁸ Genel olarak mülkiyet kayıtları, hususi olarak da ketebe li-nefsih tarzındaki mülkiyet için bk. Aslan 2024: 25-33.

Koçhisârî'nin kitapları arasına giren kitaplardan birisi de Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1327 numarada yer alan çok metinli bir mecmuadır. Mecmuada sırasıyla; Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *el-Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Âdâbi'l-Ubûdiyye* isimli tasavvuf sahasında kaleme alınan Arapça eseri; İbnü'l-Arabî'ye atfedilen *Nüşatü'l-Hakk* ve *Istîlâhâtu Erbâbi't-Tasavvuf* isimli Arapça eserler; Vâ'izî mahlaslı bir nâzım tarafından kaleme alınan âdâb ve ahlak konulu bir kaside, Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Makdisî'nin (ö. 1038/1628) *el-İstiğfâriyyetü'l-Müvellîye* isimli manzumesi, Alâeddîn Alî et-Türkistânî'nin *Nazmu Adedi'l-Kebâ'ir* isimli kısa manzumesi yer almaktadır. Mecmuadaki eserlerin tek bir elden çıktığı anlaşılmakta ancak istinsah kaydı sadece mecmuadaki birinci ve en kapsamlı eserin sonunda yer almaktadır. Bu kayda göre söz konusu birinci eser, Celâeddîn el-Babay (?) tarafından 8 Zilhicce 1055 /25 Ocak 1646 tarihinde istinsah edilmiştir. Ancak istinsah kaydında yapılan duaya kitabın mâliki de dâhil edilmiştir. Kuvvetle muhtemel kitabın ilk mâliki olan bu isim Mûsâ b. Müslim el-Hevârî'dir (?). Bu isim istinsah kaydının yanına düşürdüğü mukabele kaydında eseri asıl nüshadan mukabele ettiğini de kaydeder. Kitabın hem Ia hem de zahriye sayfasında mecmuadaki birinci eserin iki ayrı fihristi hazırlanırken Ia'da bu ilk mâlik dışında Hâcezâde diye bilinen Ömer'in tarihsiz bir mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Zahriyede ise önce Ca'fer b. İbrâhîm el-Çırpanî (?) isimli bir zatın 1172/1758-59 tarihli mülkiyeti yer alır. Bundan sonra yer alan mülkiyet kaydına göre Kayyimzâde diye bilinen el-Hâc Abdullâh el-Kangirî kitabı bir önceki sahibinden hangi yolla olduğu belirtilmeden edinmiştir. Sonrasında ise Süleymân Tâlib'in Görsel 3'de yer alan mülkiyet kaydı ve mührü yer alır.

Min ni'amillâhi ale'l-fakîr
Süleymân Tâlib eş-şehîrû
bi-Koçhisârîzâde an
silâşorân-ı hâssa
ekremehüllâhu te'âlâ
bihi'l-âmme ve'l-hâssa

Görsel 3: Koçhisârîzâde'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1327 numaradaki kitabında yer alan mülkiyet kaydı

Koçhisârîzâde kitabı hangi tarihte ve nerede edindiğini belirtmez; ancak 1100'lü yılların sonuna doğru kitabı edinmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Öte taraftan kendisinden önceki malikin Çankırlı olduğu bilgisini dikkate aldığımızda Koçhisârîzâde'nin kitabı bu bölgede edindiğine işaret ettiği gibi, meşhur olduğu isim olan Koçhisârîzâde ibaresindeki yer isminin de Çankırı bölgesinde yer alan ve bugün Şereflikoçhisar diye bilinen yer olduğuna dair önemli bir ipucudur.

Onun sahip olduğu kitaplardan birisi de günümüzde Almanya'da Berlin Milli Kütüphanesi'nde Landberg 134 numara ile kayıtlı bulunan kitaptır. Kutbüddîn Muhammed b. Muhammed er-Râzî'nin *el-Muhâkeme beyne Şerheyi'l-İşârât* isimli eseridir. Kendisinden evvel kitaba İzmir müftüsü Ebî Abdurrahmân b. Muhammed sahip olmuştur. Kendisi de eseri ne zaman ve nerede edindiği bilgisine yer vermeksizin mülkiyet kaydı düşürmüştür: "Fî kütübî'l-fakîr Süleymân Tâlib el-arîfü bi-Koçhisârîzâde ahsenhumullâhu bi'l-hüsnâ ve'z-ziyâdeh 'an silâhşörânı cihânbanî."

Sahip olduğu kitapların bunlardan ibaret olduğunu söylemek tabii ki imkansızdır; ancak gerek mecmuası gerekse burada tespit ettiğimiz kitapları dikkate alınrsa onun tasavvuf ilmine meyilli biri olduğunu saptamak mümkündür. Nitekim *Kasîde-i Bürde*'ye yazdığı şerhinde onu tasavvufî bir yoruma tabi tutulması da onun bu yöndeki ilgisinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Koçhisârîzâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi

Koçhisârîzâde'nin *Kasîde-i Bürde* tercümesi tespit edebildiğimiz kadarıyla üç nüshası ile günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ikisi yazarın yine kendisine ait Arapça *Kasîde-i Bürde* şerhinin bir parçası olarak kurgulanırken biri de yazarın kendisi tarafından derlenen mecmuanın bir parçası olarak ve şerh metninden bağımsız, müstakil bir metin biçiminde kaydedilmiştir. Tercüme hakkında bilgi vermeden evvel bu nüshalar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Koçhisârîzâde'nin kendisi tarafından derlenen mecmuası Manisa İl Halk Kütüphanesi 10211 numarada

kayıtlıdır. Manzum Kasîde-i Bürde tercümesi "Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde li-Nâmiki'l-hurûf" başlığı ile mecmuanın 1b-3b sayfaları arasında yazılmıştır. Diğer iki nüshasından farklı olarak Arapça şerh metninden bağımsız, müstakil bir metin olarak mecmuada yer alan bu nüshanın sonunda şu istinsah kaydına yer verilmiştir:

"ketebehû el-fakîr Süleymân Tâlib münşidü hâzihi'l-kaşîdeti el-'arîfû bi-Koçhişârî el-Hâc Muhammed Ağazâde 'an silahşorân-ı haşşa"

"(Bu manzum tercüme) eserin münşidi yani yazarı/nazmedeni olan ve Koçhisârî Mehmed Ağazâde olarak bilinip Hassa Silahşörlerinden olan Süleymân Tâlib tarafından yazılmış/çoğaltılmıştır."

Manzum tercümenin şerh metni içerisinde yer alan nüshalarından biri Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3861 numarada yer almaktadır. Süleymân Tâlib'e ait *Cevâhirü'l-Fürde fî Şerhi Kasîdeti'l-Bürde* isimli eseri ihtiva eden bu nüsha daha evvel, yazmanın zahriyesinde yer alan "Kasîde-i Bürde Şerhi İmâm Mustafâ Sükûtî" kaydına binaen olsa gerek kütüphane kayıtlarında Şeyh Mustafa Sükûtî'ye ait kılınarak kaydedilmişken bu hata bazı araştırmalarda da yinelenmiştir.¹⁹ Baş kısmından birkaç yaprağın kopuk olduğu bu nüshada manzum tercüme, bir beytin şerhinden sonra o beytin manzum tercümesine yer verilmek şeklinde şerhin bir parçası olarak yer alır. Nüshanın haşiyelerinde, başka bir kalemle Şa'rânî'nin şerhinden yapılan nakiller yer alır. Nüsha 88 yapraktan oluşmakta olup sonunda, şerhin "câmi'i" olan Süleyman Tâlib'in eliyle 1206/1791-92 yılında tamamlandığı kaydı yer alır. Bu kayda göre şerh ve tercümenin bir arada yer aldığı bu nüsha bizzat müellifin hattıdır.

Manzum tercümenin şerh metni içine gömülen ve kuvvetle muhtemel Yazma Bağışlar 3861 numaralı nüsha kaynak alınarak çoğaltılan ikinci nüshası Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 537 numarada yer almaktadır. Kütüphane kaydında Ferdî mahlaslı Şeyh Abdullâh Ferdî

¹⁹ Yazar 2011: 609.

Efendi'ye ait kılınan bu nüsha Şevvâl 1207 /Mayıs-Haziran 1793 tarihinde İhlâszâde İbrâhîm tarafından çoğaltılmıştır.

Eserin nüshalarını bu şekilde tanıttıktan sonra, tercümenin ilk üretimini nasıl oluştuğu üzerinde durmakta fayda vardır. Başka bir ifade ile Süleymân Tâlib, *Kasîde-i Bürde'*yi ne zaman ve nasıl tercüme etmiştir? *Bürde* şerhini telif ettiği sırada her beytin sonuna geldiğinde o beytin tercümesini yaparak mı, yoksa şerh metninden önce ve ondan bağımsız olarak *Bürde'*yi baştan sona tercüme ettikten sonra şerhini yazarken bu tercümeyle şerhe yerleştirerek mi? Bunun için elimizde kati bilgiler bulunmamaktaysa da bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Tercümenin şerh içerisinde yer alan nüshasının 1206/1791-92 yılında oluştuğu açıktır. Ancak mecmua içerisinde yer alan nüshasının sonunda istinsah tarihi mevcut değildir. Tercüme metni ile mecmuada yer alan 38 metnin tamamı yine Süleymân Tâlib tarafından çoğaltılmıştır. Bu metinlerden ancak birkaç tanesinin sonunda istinsah kayıtları kaydedilmiştir. Bunlardan biri yine Süleymân Tâlib tarafından telif edilen ve "Risâle-i Koçhisârîzâde" diye kütüphane kaydında yer alan risaledir. Risalenin sonundaki istinsah kaydı "Temmet alâ yedi mü'ellifihî Süleymân Tâlib velhamdülillâhi alâ zâlike fi evâsiti Şevvâl li-sene isnâ ve mi'eteyn ve elf" şeklindedir. Buna göre risale 14-24 Temmuz 1788 tarihleri arasında çoğaltılmıştır. Ancak yine Süleymân Tâlib tarafından telif edilen *Tuhfetü'z-Zâ'irîn* isimli eserin sonunda yer alan istinsah tarihi 1207/1792-93 yılını göstermektedir. Bu da mecmuanın kısa bir zaman aralığında değil de süresini tam olarak tayin edemediğimiz bir zaman aralığı içerisinde oluştuğunu göstermektedir. Bundan dolayı tercümenin mecmuada kaydedilen nüshasının, şerh metninin oluştuğu 1206/1791-92 yılından evvel de sonra da oluşmuş olması ihtimal dâhilindedir.

Tercümenin mecmuada kayıtlı nüshası ile diğer iki nüsha arasında önemli oranda nüsha farklılıkları bulunmaktadır. İkinin yazarının da bizzat mütercim kendisi olduğunu bildiğimizden, bu farkları bir güncelleme ameliyesi olarak yorumlamak mümkündür. Kuvvetle muhtemel mütercim tercümenin ilk versiyonunu oluşturduktan sonra tercümeyle gözden geçirip bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerin

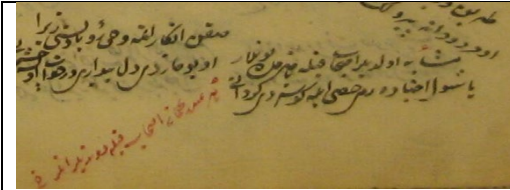
ne zaman yapılmış olabileceğini izlemeye çalışırken mecmuada kayıtlı nüsha önemli bazı ipuçları vermektedir. Zira mecmuada kaydedilen nüshada birkaç tane tashihe de yer verilmiştir. Örneğin dokuzuncu beytin tercümesi mecmuada şu şekilde kaydedilmiştir:

Beni iy lâ'im-i sevdâ-yı 'özrî ma'ziretdür bu
Eger inşâf ideyduñ görmez-idüñ levme şâyânı

Beytin ilk mısraı, diğer iki nüshada "Saña bu hübb-ı müfriṭ ma'ziretdür iy beni lâ'im" şeklindedir, nitekim mecmuada da beytin kaydedildiği bölümde söz konusu mısraın başına bir işaret düşürülerek mısraın bu ikinci hâli de adeta bir nüsha farkı olarak kaydedilmiştir.

Aynı durum 26. beyitte de gerçekleşmiştir; mecmuada,
Şu kavlı-bî-'amel kim itdüm aña tevbeler olsun
Ki zîrâ bir 'aķîme nisbet itdüm zât-ı nislânu

şeklinde kaydedilen beytin ikinci mısraı diğer iki nüshada "Ki vallâh nisbet itdüm bir 'aķîme nesl-i vildâni" şeklindedir. Mısraın bu şekli de mecmuadaki nüshanın kenarında yazılmış olup sonuna da sahh yazılmıştır. Ayrıca ana metindeki "Ki zîrâ bir 'aķîme nisbet itdüm zât-ı nislânu" tercihin üzeri de çizilmiştir. Metnin ilerleyen beyitlerinde de bu şekilde tashiḥ edilmiş mısralar bulunmaktadır. 70. beyitte de ilk mısra aşağıdaki görselde görüldüğü üzere diğer iki nüshadaki versiyon kenarda yazılıp sahh kaydı düşürülerek güncelleştirilmiştir:

Müşâbih oldılar aşhâb-ı file hezmdde bunlar
Ya şol ecnâda remy-i ḥaşy ile gösterdi gerdâni
Hezîmetde hemân aşhâb-ı file döndiler anlar

Özellikle bu son iki örnek mecmuadaki metnin veya versiyonun diğer iki nüshadaki metinden daha evvel türetildiğine güçlü bir işarettir. Anlaşılan o ki Koçhisârîzâde *Kasîde-i Bürde*'yi Arapça şerhten bağımsız, müstakil bir üretim olarak nazmen Türkçeye tercüme etmiş, *Bürde*'yi

Arapça olarak şerh ettiğinde de şerh geleneğinde yaygın bir uygulama olarak²⁰ daha evvel yaptığı bu manzum tercümeyi şerhe dahil etmiştir. Ancak bunu yaparken tercümeyi gözden geçirip sözcük, sözcük grubu ve mısra düzeyinde önemli tashihler yaparak adeta tercümenin ikinci bir versiyonunu ortaya koymuştur.

Koçhisârîzâde'nin *Bürde* tercümesi, kaynak metnin vezni ve kafiyesinden farklı bir tercihle hezec bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün vezni ile ve -ân sesinin yinelendiği mürdef kafiye ile yazılmıştır. Kafiyeden sonra çoğunlukla belirtme eki işlevinde olmakla birlikte üçüncü şahıs iyelik ve nispet eki fonksiyonlarında da kullanılan bir yâ (ı/i/î) harfi redif olarak yer almaktadır. Onun bu tercihi daha evvel aynı vezin, kafiye ve redifle Zâtî ve Paşasaraylı Fazlî; farklı redif tercihi ile Kemâlâtî aynı kafiye ve redif ancak farklı vezin ile Şemseddin Sivâsî tarafından kullanılmıştır.

Süleymân Tâlib'in gerek şerh gerekse de tercümesinde *Bürde*'nin hangi nüshasını kaynak aldığına dair elimizde kati bir bilgi yoktur; ancak hem şerh hem de tercümedeki tertibin kaynak metnin yaygın olarak dolaşımda olan nüshalarındaki tertibine birkaç yerde farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin 71. sırada yer alan beytin tercümesinden sonra kaynak metinde 82. sırada yer alan beyte geçilmektedir. Kaynak metnin tertibine göre 87. beyte kadarki kısmı tercüme eden mütercim kaynak metne göre 72. beyte dönüp tercümesine buradan devam eder. 79. beyit tercüme edildikten sonra kaynak metne göre 88. ve 89. sıradaki beyitler tercüme edilir. Akabinde 80. sırada yer alan beyte dönülür.

---

²⁰ Sadık Yazar, bu uygulamaları ele aldığı çalışmasının sonuç kısmında; istilâhî ve amelî boyutta şerh ve tercüme kavramının iç içe geçen yapısına değindikten sonra “tercüme etkinliklerinin her zaman müstakil bir eser/metin olarak karşımıza çıkmadığı, daha en başında üreticisi tarafından şerh gibi farklı telif türlerinin içerisine gömülü olarak ya da bu telif türünün bir parçası olarak konumlandırılabilirdiği gibi başta müstensihler olmak üzere tercüme metnlerinin, üreticileri dışındaki kimseler tarafından da şerhlerin bir parçası hâline getirilebildiği anlaşılmaktadır.” diyerek bu uygulamanın yaygınlığına işaret etmektedir (Yazar 2023: 1145).

Çeviriyazı Metin²¹

Beyit No	Metin	Nüshalar
1	Tezekkürden mi iy dil zî-Selem'de olan ihvânu Akıtduñ dîdeden mezc idüp eşk-i çeşm-ile kanı	R 5a, - YB, M 1b
2	Yağud bād-ı 'abîr-efşân mı esdi semt-i cānāndan Şeb-i târ içre mi yâ berķ o sūdan urdu rahşānu ²²	R 6a, - YB M 1b
3	Ne oldı çeşmüñe ²³ men' eyledükçe dem' ider seylān Ne var qalbūñde ki_ artar müstefik olduķça heymāni	R 7a, - YB, M 1b
4	'Aceb derd-i derūnıñ zann ider mi münketim ²⁴ 'aşık Anı fāş eylemişken çeşm-i terle qalb-i sūzānu	R 8a, - YB, M 1b
5	Dökilmez derd-i 'aşk olmasa dilde eşküñ aţlāle Hevālanmaz hūmā-yı h'vāb yād-ı kūh-ile banı	R 9b, - YB, M 1b
6	Nice inkār idersiñ cevher-i ħubb-ı dil-ārāyı Şühūd iken 'udül-i dem' u saķmuñ aña ħaķķāni	R 10a, - YB, M 1b
7	Hem işbāt eylemişken vecd o eşk-i la'l-gūnuñla Bahār-āsā dü ħaddeynūñde iki ħaţķ-ı seylānu	R 11a, - YB, M 1b
8	Belî geldi ħayāl-i yār bîdār eyledi sırrum Ki zirā ħubb ider lezzātını maķlū' aĥzānu	R 11b, - YB, M 1b
9	Saña bu ħubb-ı müfriţ ma'ziretdür iy beni lâ'im ²⁵ Eger inşāf ideydüñ görmez-idüñ levme şāyānu	R 12b, - YB,, M 1b

²¹ Çeviriyazı metin hazırlanırken *İSAM Tenkitli Neşir Kılavuzu* esas alınmıştır. Farklar gösterilirken kullanılan kısaltmalar şöyledir:

Kayseri Râşid Efendi Ktp. 537: R; Yazma Bağışlar 3861: YB, Manisa İl Halk Ktp 10211: M.

²² rahşānu: lem'āni M.

²³ çeşmüñe: 'aynuña M.

²⁴ zann ider mi münketim: münketim mi zann ider M.

²⁵ Saña bu ħubb-ı müfriţ ma'ziretdür iy beni lâ'im: Beni iy lâ'im-i sevdā-yı 'özri ma'ziretdür bu M.

10	Düçâr ol sen de bu hâle ki oldı fâş hep râzum Ne bu derd-i dil-âşûbumda var ümmîd-i haşmânî	R 13b, - YB, M 1b
11	Baňa sen nuşh-i şâf itdün ben ıŝgâ itmedüm zîrâ Aşamdur istimâ‘-ı ‘azlden ‘uŝşâkuñ üznânı	R 14a, - YB, M 1b
12	Naşîh-i şeybi ithâm eyledüm ‘azlümde hâlâ kim Degülken nuşh u pend-i ²⁶ dil-pesendi levme erzânî	R 15a, - YB, M 1b
[Nefisten Şikâyet]		
13	Ki zîrâ nefis-i zâlim mütte‘iz olmadı cehlinden Aña te‘şîr idüp nuşh-ı nezîr-i ²⁷ şeyb-i nûrânî	R 16a, - YB, M 1b
14	Dañi ²⁸ i‘dâd idüp hayrât-ı mebrûr itmedüm ikrâ Ki o baş üzre bî-haşmet iden teşrîf mihmânı	R 17a, YB 2b, M 1b
15	Bileydüm böyle resm-i şân u tevķirinde ihmâlüm Ketimle ketm iderdüm sırran o itdükçe seryânı	R 17b, YB 2b, M 1b
16	Bu nefis-i bâğyi var mı ‘aceb râh-ı gâvâyetden Semend-âsâ licâm-ı himmet-ile redd ider şânî	R 19a, YB 3b, M 1b
17	Bu zevķ-i ma‘şiyetle umma kesr-i şehvet-i nefsi Ki eyler taķviye zîrâ meţâ‘im nehm-i cî‘ânı ²⁹	R 19b, YB 3b, M 1b
18	Şu tıfla beñzer o kim şîr-h‘âr oldukça hırş eyler Eger men‘ eyler-iseñ mümteni‘ olup ķor efgânı	R 20b, YB 4a, M 1b
19	Hevâ-yı nefsi terk it itme vâlî-i ‘aķıl zîrâ Tevellâ-yı hevâ ma‘yûb ider yâ mürde merdânı	R 21b, YB 4b, M 1b
20	Mürâ‘at eyle aĥvâline anuñ fi‘l-i hayr içre Ger istiĥlâ iderse anı nekz it virme cevlanı	R 23a, YB 5b, M 1b
21	Ne lezzetler idüp tezyîn ‘ayn-ı merd-i nâ-dâna Helâk itdi bu dess-ile niçe merdân-ı meydânı	R 24a, YB 6a, M 1b

²⁶ nuşh u pend-i: nuşh-ı şâfi-i M

²⁷ te‘şîr idüp nuşh-ı nezîr-i: inzâr idüp nuşh eylemişken M.

²⁸ Dañi: aña M.

²⁹ cî‘ânı: cev‘ânı M.

22	Fesâd-ı kâmin-i cû' u şiba'dan el-ğazer zîrâ Niçe cû' uñ olur efzûn şiba'dan züll ü ħusrânı	R 24b, YB 6b, M 1b
23	Aķıt cûy-ı sirişki 'ayn-ı çeşm-i pür-meĥârimden Hem ilzâm eyle ħalbe ĥimye-i âh-ı peşimânı	R 25b, YB 7a, M 1b
24	Hevâ-yı nefis-i şeytâna mütâbi' olma 'işyân ³⁰ it Ger eylerlerse nuşĥ-ı şâf göster gûş-ı tuĥyânı	R 26a, YB 7b, M 1b
25	İtâ'at itme zinhâr anlara ĥaşmen ve lâ ĥükmen Ki saña bunlaruñ maĥfi degüldür mekr-i destânı	R 26b, YB 7(m)a, M 1b
26	Şu ³¹ ħavl-i bî-'amel kim itdüm aña tevbeler olsun Ki vallâh nisbet itdüm bir ³² 'aķîme nesl-i vildânı ³³	R 27a, YB 7(m)b, M 1b
27	Saña ĥayr-ile emr itdüm velâkin olmadum 'âmil Degülken müstaķim iy dil nedür bu râst-cüyânı	R 28b, YB 8a, M 1b
28	Nevâfilden tezevvüd itmedüm ĥayfâ ki ħable'l-mevt İdüp ĥaşr-ı şalât [u] şavm-ı mefrûzeyne erkânı	R 30a, YB 8b, M 1b
[Hz. Peygamber'e Övgü]		
29	Şu zâtuñ sünnetin terk itdüm ihyâdan şebi hattâ Şikâyet eyledi renc-i veremden pây-ı ³⁴ zî-şânı	R 31a, YB 9a, M 1b
30	Seĥabdan şedd idüp aĥşâlarını eyledi telfif Daĥi ĥayy eyledi taĥte'l-ĥicâre keşĥ-ı nermânı	R 32a, YB 10a, M 2a
31	Cibâl-i âb-rîz-i şümm aña 'arz eyledi nefsin Velâkin olmadı raĥbetle aşlâ çeşm-cünbânı	R 33a, YB 10b, M 2a
32	Żarüret eyledi te'kîd o şâhuñ zühdini zîrâ Żarüret idemez erbâb-ı 'işmet üzre 'udvânı	R 34b, YB 10(m)a- b, M 2a

³⁰ 'işyân: ısrâr M.

³¹ Şu: o M.

³² bir: -M.

³³ Ki vallâh nisbet itdüm bir 'aķîme nesl-i vildânı: Ki zîrâ bir 'aķîme nisbet itdüm zât-ı nislânı M (Üzeri çizilmiştir).

³⁴ eyledi renc-i veremden pây-ı: itdi pây-ı le-mekân-peymâ-yı M.

33	Žarüret niçe dā'ī ola dünyāya o zātı kim Vücüdü bâ'ış-i icād ola bu kân-ı imkânı	R 35b- 36a, YB 11a, M 2a
34	Muħammed'dür o ĩudsiyyü'ş-şifāt-ı seyyidü'l- kevneyn Ki odur şehriyâr-ı mülk-i A'cām u 'Arabānı	R 37b, YB 11b, M 2a
35	Nebiyi-yi āmir ü nāhīmüz oldur bir aħad olmaz Anuñ şıdk-ı maķāl-i nefy [ü] işbâtında aķrânı	R 38a-b, YB 12a, M 2a
36	Odur ancak ĩabīb-i ĩaķ ki her ehvāl-i şammāda 'Amīm-i luşfidur üftāde-gānuñ dest-gırānı	R 40a-b, YB 13a, M 2a
37	Ŧarık-i ĩaķķ'a da'vet kıldı ³⁵ istimsāk iden aña Ŧutar bir 'urve-i vüşkâ-yı lâ-mefşümü destānı	R 42a, YB 14a, M 2a
38	Tefevvuk eyledi ĩalķan ve ĩulķan enbiyāyı hep Keremde 'ilmde yoķ ol ref'ü'z-zāta bir dānı	R 43b, YB 14b, M 2a
39	O kân-ı feyzden hep mültemesdür enbiyā güyā ³⁶ İderler ĩarf baħr-i ĩazmdan ³⁷ yā reşf bārānı	R 45b, YB 16a, M 2a
40	ĩuzür-ı fāyızu'n-nürında hep ĩaddinde vāķıfdur 'İlimden noķta yā şeķle ĩikemden cümleñüñ şānı	R 47b, YB 17a, M 2a
41	Etemm-i ekmel idüp şüret-i ma'nāsını Mevlā ĩabīb itdi o ĩurşid-i cihān-efrüz-ı tābānı	R 49a, YB 18a, M 2a
42	Şeriki yoķ meħāsinde o mihr-i 'ālem-ārānuñ Degül kısmet-pezİR ol cevher-i ĩüsn-i dirahşānı	R 49b, YB 18b, M 2a
43	Naşārānuñ o ĩavl-i bātilında ĩayrı ser-cümle Sezādur her ne ĩükme idüp iderseñ medħ o sultānı	R 50b, YB 19a, M 2a
44	Şerefdan her ne eylerseñ murād ol zāta kıl nisbet 'İzāmdan ĩadrine her ne kılırsañ nisbet erzānı	R 51a, YB 19b, M 2a

³⁵ kıldı: itdi M.

³⁶ O kân-ı feyzden hep mültemesdür enbiyā güyā: Bütün ol lücce-i feyz-i Hudā'dan mültemesdürler M.

³⁷ baħr-i ĩazmdan: (?) baħrden M.

45	Ne gâyet var ne had fazl-ı Resûlullâh'a kim hattâ Femiyle ide bir nâttık beyân ol hadd-i pâyânı	R 52a, YB 20a, M 2a
46	Olaydı ger münâsib qadrine âyât-ı 'uzmâsı İderdi zikr-i ismi hay ramîm-i 'azm-ı hayvânı	R 54a, YB 21a, M 2a
47	Bizi teklîf-i mu'yi'l-'aql ile o itmedi muztarr Ki biz de çekmedük lutfen belâ-yı rayb [u] hayrânî	R 55a, YB 21b, M 2a
48	'Ukûl-ı halkı i'yâ itdi fehm-i cevher-i zâtı Bütün lâl oldu yok kırben ve bu'den bir sühan-dânî	R 56a, YB 22a, M 2a
49	Uzakdan âfitâb-ı 'âlem-ârâ gibi aşğardur Velâkin küll ider taḥdîk idince 'ayn-ı im'ânı	R 56b- 57a, YB 22b, M 2a
50	Nice idrâk ide dünyâda künh-i zâtını ol kavm Ki nakş-ı ḥilm ile andan tesellî bula vicdânı	R 58a, YB 23a, M 2a
51	O zât-ı bî-mişilde ³⁸ meblağ-ı 'ilm-i verâ bu kim Beşerdür efdal-i halk itmiş anı feyz-i Mennânî	R 60a, YB 24a, M 2a
52	Her âyâtı ki itdi kavmine rüsl-i kirâm izhâr Anuñ nûrından ancak aldılar bu ³⁹ feyz-i rahşânı	R 61a, YB 24b, M 2a
53	O bir şems-i fazîletdür ki anlar kevkeb-i zâhir Şeb-i târ içre nâsa görünür nûr-ı şebistânî	R 62a, YB 25a, M 2a
54	'Aceb halkı mükerremdür o kim zeyn eyleyüp ḥulķı Gül-i ḥüsn ü besemm ü bişrûñ olmuşdı gülistânı	R 63b, YB 26b, M 2a
55	Terefde gül şerefde bedre beñzer dehre himmetde Keremde keff-i 'ummân gibidür dest-i kerîmânı	R 65a, YB 27a, M 2a
56	O şâhı ferd iken görseñ şanursın kim celâletde İḥâta eylemiş bir pâdişâhı rekb-i 'unvânı	R 66a, YB 27b, M 2a

³⁸ mişilde: bedelde M.

³⁹ bu: o M.

57	Leb-i la'lin olınca mübtesim yâkût-ı la'linden Şadefde lü'lü'-i meknûna beñzer dürr-i dendânı	R 67a, YB 28b, M 2a
58	'Adil-i türbe-i cism-i şerîfi olmaz aşlâ tîb Sa'âdet aña kim çoğdı o hâk-i 'anber-efşânı	R 68b, YB 29a, M 2a
[Hz. Peygamber'in Doğumu]		
59	İbâne eyledi vaqt-i tülû'î tîb-i aşlından Görüñ bed'en ve hatmen ol şerif-i tîb-i ahyânı	R 75b, YB 31b, M 2a
60	O rûz içre teferrüs eylediler mübidân-ı Fürs Ki inzâr olduğın bü's ü nekamla kavm-i Fürsânı	R 77a, YB 32b, M 2b
61	Yıkıldı tımçturâk-ı tāk-ı Kısra muşadî' oldı Düşüp şeml-i cüyüş-ı Yezdicerd-âsâ perîşânı	R 78a, YB 33a, M 2b
62	Bu hâle farı-ı hüzninden söyindi âteş-i Fâris Sedemden nehr-i râhin sehv idüp terk itdi ceryânı	R 79a, YB 33b, M 2b
63	Garîk-i lücce-i hüzn oldı ehl-i Sâve ğayzından Başup deryâçesi döndükde bî-mâ andan 'atşânı	R 79b, YB 34a, M 2b
64	Bu hâle nâr güyâ eşk-i hasret dökdi hüzninden Ġam-ı ⁴⁰ dilden o mâ güyâ ki nîrân itdi rîzânı	R 80b, YB 35a, M 2b
65	Gürüh-ı cin hütûf ⁴¹ eyler olur envâr tâbende O şeb lafzen ve ma'nen nûr-ı Hâkîk eyler fîrûzânı	R 82a, YB 35b, M 2b
66	Bu kavme 'amy u şammundan beşâ'ir olmadı mesmû' Ne manzûr oldı tâb-ı berķ-i inzâr-ı nümâyânı	R 83a, YB 36a- b, M 2b
67	Dimişken bunlara kâhinleri bu dîn-i mu'veccüñ Yıkıldı kâ'im olmaz bir daħi erkân-ı evvânı	R 84b, YB 37a, M 2b
68	Te'âyün eylemişken inķizâz-ı şübhi bâlâdan Zemîne ferş olan aşnâm-ı mühmel gibi yeksânı	R 86a, YB 38a, M 2b

⁴⁰ Ġam: âteş M.

⁴¹ hütûf: şiyâh M.

69	Ṭarîk-i vahyden mehzûm u mehrûb ⁴² oldılar hattâ O mehzûmâna ⁴³ peyrevlik idüp aḥşâd-ı şeytânî	R 86b, YB 38a, M 2b
70	Hezîmetde hemân aşḥâb-ı file döndiler anlar ⁴⁴ Ya şol ecnâda remy-i ḥaşy ile gösterdi gerdânı	R 87b, YB 39a, M 2b
[Hz. Peygamber'in Mucizeleri]		
71	Şu nebz-ile ki tesbîḥ eyledükden şofra keffinde Ḥaşâ-yı ḥütudan nebz-i müsebbih gibi Sübhân'ı	R 88b, YB 39b, M 2b
72	İcâbet itdi eşcâr da'vetine sâciden geldi Ṭurup bir sâḡ-ı bî-pây üzre ṭutdı emr ü fermânı	R 98a, YB 45a, M 2b
73	Fürû'ı levḥ-i râha yazdı bir ḥaṭṭ-ı celî güyâ Ki oldı şıdḡına bir ḥüccet-i kaṭ'î-i deyyânî	R 98b, YB 45b, M 2b
74	Şu ebr-âsâ ki ol ḥurşid-ile hem-seyr olmuşdı Ḥarâretten olup ol şehriyâre sâye-i bânî	R 99b, YB 46a, M 2b
75	Yemîn itdüm meh-i münşakḡa kim ol ḡalb-i yektâya Müşâbihdür bu sevgendümde yoḡdur ḥuṣṣ-i eymânî	R 100b, YB 47a, M 2b
76	Daḡı ol muḥteviyy-i ḡâr olan ḡayr-ı keremden kim Gürûḡ-ı müşrikînüñ oldı kûr anlardan 'aynânı	R 102a, YB 47b, M 2b
77	O ḡâr içre o yâr-ı ḡâr-ile ol seyyidü'l-ebrâr ⁴⁵ Ṭururken dirdi küffâr bunda yoḡdur nev'-i insânî	R 103a, YB 48a, M 2b
78	Ḥamâm u 'ankebût ol şâha oldı perde-dâr-ı ḡâr Anı kûrî-dilân-ı müşrikîn ḡann itdi berrânî	R 103b, YB 48b, M 2b
79	Cenâb-ı Ḥaḡḡ'ıñ itdi ḡıfzı ol sulṭân-ı ma'sûmu Tezâ'if-i düru'dan hem ḡuşûn-ı 'âlden ḡânî	R 104b, YB 49a, M 2b

⁴² mehzûm u mehrûb: merhûb u mehzûm M.

⁴³ mehzûmâna: merdûdâna M.

⁴⁴ Hezîmetde hemân aşḥâb-ı file döndiler anlar: Müşâbih oldılar aşḥâb-ı file hezmdede bunlar M (M'de ilk hali kenarda fark olarak kaydedilmiştir).

⁴⁵ ebrâr: kevneyn M.

80	Sipihrüñ saht-gîr-i pençe-i ser-tîz-i cevrenden Hâlâş itdüm o şâha isticâr-ile girîbânî	R,148b, YB 77a, M 3b
81	Ne itdümse niyâz ol keff-i 'âlem-bağş-ı cüdından O hayr-ı müstelemden görmedüm bir vaz'-ı hîrmânî	R, 149b, YB 77b, M 3b
82	Şakın inkâr itme vahy-i rü'yâvîsini zîrâ Uyumazdı dil-i bîdârî der-ğ'âb olsa çeşmânî	R 91a, YB 40b, M 2b
83	O dem hîn-i bülûğ-ı cevher-i kıuds-i nübüvvedür O dem inkâr olunmaz feyz-i kalb-i genc-i 'irfânî ⁴⁶	R 92b, YB 41b, M 2b
84	Te'âlallâh ne 'âlidür ki olmaz mükteseb îhâ Dağı yok bir nebî peygâm-ı ğayb üzre ola cânî	R 93b, YB 42a, M 2b
85	Şifâ-yâb oldu niçe derd-mendân lems-i keffinden Hâlâş oldu niçe mecnûn-ı ser-sâm-ı ⁴⁷ beyâbânî	R 94b, YB 42b, M 2b
86	Hâyât-ı tâze buldı sâl-i şehbâ da'vetinden tâ Ki oldu ğurre-veş a'sâr-ı dühme zîb-i pîşânî	R 96a, YB 42b, M 2b
87	Şu ebr-ile ki selsâl-i füyûzından şanursıñ kim Bi'tâyıhlar yem-i seyyâle yâhud seyl-i cûşânî	R 97a, YB 44b, M 2b
88	Beni evşâf u âyâtıyla koñ ol şâh-ı kevneynüñ Ki ol nâr-ı kırâ-veş şaldı dehre nûr-ı i'lânî	R 105b, YB 49b, M 2b
90	O lü'lü' gibi hüsni muntaẓam olsa olur müzdâd Perîşân olsa gelmez meblağ-ı qadrine noqşânî	R 106a, YB 50a, M 2b
89	Te'tävül itmez istifâsını âmâl-i meddâhîn Mekârim-nâme-i zâtındaki ahlâk-ı hânnânî	R 106b, YB 50b, M 2b
[Kur'ân'ın Fazileti]		
91	Odur âyât-ı haq kim lafzı mu'ciz resmi muhdeşdür Velî ⁴⁸ ma'nâsıdur vaşf-ı kadîm-i zât-ı Raḥmânî	R 108a, YB 51a, M 2b

⁴⁶ O dem inkâr olunmaz feyz-i kalb-i: Olunmaz red o dem sırr-ı kulüb-ı M. (M'de ilk hali kenarda fark olarak kaydedilmiştir).

⁴⁷ ser-sâm-ı: bî-'aql M.

⁴⁸ Velî: dağı M.

92	Münezzehdür zamândan lîk evâ'ilden ider iğbâr Dağı hâl-i me'âd-ı halkı rûhânî vü cismânî	R 110b, YB 52b, M 2b
93	Tefevvuk itdi i'câz-ı nebiyyîne olup bâkî ⁴⁹ Ki zîrâ mu'cizât-ı sayir oldı hâdiş ü fânî	R 111a, YB 53a, M 2b
94	Şu ⁵⁰ muhkemdür ki ol ⁵¹ âyât-ı Hâk ehl-i şikâka hîç Çomaz bir şübhe hem mebgî degül bir hükme bürhânî ⁵²	R 112a, YB 53b, M 3a
95	Rucû' itdi te'ânüd ⁵³ eyleyen a'dâları aħir İdüp teslîm ü ikrâr meblağ-ı i'câz-ı Qur'an'ı	R 113a, YB 54a, M 3a
96	Belâgatle mu'arızlar da'avîsini redd itdi Harîminden gayûruñ reddi-veş dest-i şerîrânî ⁵⁴	R 113b, YB 54b, M 3a
97	Me'ânîsi mededde mevc-i baħr-i bî-kerân-âsâ Şikest eyler kıyemde cevherin ol hûsn-i bî-şânî	R 114b, YB 55a, M 3a
98	Degül mümkün ⁵⁵ ucabî hadd-i iğşâya ola kâbil Dağı ⁵⁶ virmez se'âmet kalbe ikşâr-ile Qur'an'ı ⁵⁷	R 115b, YB 55b, M 3a
99	Münevver olduğı-çün dîde-i kârî didüm billâh Zafer bulduñ vişâl-i Hâk'â tut o ħabl-i Furkân'ı	R 116a, YB 56a, M 3a
100	Lehib-i nârdan ħavfen tilâvet eyler-iseñ ger O vird-i pür-şiyemle itdün itfâ ħarr-ı nîrânî	R 117a, YB 57a, M 3a

⁴⁹ Tefevvuk itdi i'câz-ı nebiyyîne olup bâkî: Olup bâkî tefevvuk itdi i'câz-ı nebiyyîne M.

⁵⁰ Şu: o M.

⁵¹ ol: o M.

⁵² bürhânî: İķânî M.

⁵³ te'ânüd: te'aruz M.

⁵⁴ Harîminden gayûruñ reddi-veş dest-i şerîrânî: Hemân redd-i gayûr-âsâ ħamâdan dest-i şûrânî M. (M'de kenarda mısran ilk hâli yazılmıştır.)

⁵⁵ Degül mümkün: ne mümkündür M.

⁵⁶ Dağı: yine M.

⁵⁷ Qur'an'ı: tibyânî M.

101	Şu ⁵⁸ havz-ı pür-zülâlün 'aynıdır o kim ider tebyİZ Hümem gibi sevâdü'l-vech olan taqşir-kârânı	R 118a, YB 57b, M 3a
102	Dağı mİZâna beñzer hem şırâta 'adl ü kıstında Degül ğayrıda kâ'im ihtişâş itmiş o vaşfânı	R 119a, YB 58a, M 3a
103	Ta'accub eyleme inkâr-ı hussâdı tecâhülден Yirindeyken şu'ür u 'aql ü idrâki vü iz'ânı	R 119b, YB 58b, M 3a
104	Remedden dide gâhî nür-ı hürşidi ider inkâr Sekamdan gâhî fem ta'm-ı lezîz-i âb-ı hayvânı	R 120a, YB 59a, M 3a
[Mîrac Mucizesi]		
105	Eyâ hayr-ı cemî'î mercî'î efrâd-ı 'âlem kim Gelürler sâha-i iclâline rûkbân u riclânı ⁵⁹	R 121a, YB 59b, M 3a
106	Ve yâ ey âyet-i kübrâ-yı dâreyn-i dil-i âgâh ⁶⁰ Ve yâ ey ni'me-i 'uzmâ-yı ni'met-cü-yı 'irfânî	R 121b, YB 59b, M 3a
107	Gice teşrif itdüñ bir haremден birine güyâ Meh-i 'âlem-firüz eyler şeb-i târ içre seyrânı	R 122b, YB 60a, M 3a
108	Teraqqî eyledüñ ol menzile tâ " <i>kâbe kavseyn</i> ⁶¹ "den Müyesser olmadı bir ferde idrâki vü iz'ânı	R 123b, YB 61a, M 3a
109	Seni ol menzil-içün ⁶² enbiyâlar eyledi taqdîm Şu taqdîm-ile kim eyler hadem maħdümına anı	R 125a, YB 61b, M 3a
110	Ṭibâk-ı seb'î itdüñ ħarḳ olarla ħarık-ı 'âde Ki bir mevkible kim olmuşduñ anuñ sen de ħâkânı ⁶³	R 126a, YB 62a, M 3a
111	Maħall-i himmet-i ehl-i himemden ḳalmadı ħattâ Bütün sebḳ eyleyüp ḳaṭ' eyledüñ merḳâ-yı ḳurbânı	R 126b, YB 62b, M 3a

⁵⁸ şu: o M.

⁵⁹ rûkbân u riclânı: riclân u rûkbânı M.

⁶⁰ dâreyn-i dil-i âgâh: 'ibret-bîn-i kevneynâ M.

⁶¹ "...iki yay aralığı kadar..." mealindeki bu ibare K. Kerim'de (Necm: 9) geçmektedir.

⁶² menzil-içün: menzilet-çün M.

⁶³ ħâkânı: sultânı M.

112	İzâfet ile hafz itdüñ cemî'-i menzili zirâ 'Alem-veş ferden olduñ ref'-ile med'uvv-i cânânî ⁶⁴	R 127b, YB 63a, M 3a
113	O vaşl için ki maḥfîdür o ebşâr-ı ḥalâyıkdan O sırra fevz için kim ḥalk o sırruñ oldu nādânî	R 128b, YB 63b, M 3a
114	Tefâḥur eyledüñ her bir feḥârî faḥr-ı bî-şirket Tecāvüz ⁶⁵ eyledüñ bî-müzdeḥam her cāya vaḥdânî	R 129b, YB 64b, M 3a
115	Muḥaşşal oldu kadrüñ rütbe-i idrâkden 'alî Olnmaz derk saña baḥş ⁶⁶ olan in'âm-ı Yezdânî	R 130a, YB 64b, M 3a
116	Beşâret ma'şer-i İslâm'a olsun kim bizüm çün var Ki bir dârü'l-'inâyet ḡayr-ı mühdem ⁶⁷ rükn ü bünyânî	R 130b, YB 65a, M 3a
117	Olınduksa reh-i Ḥakk'a o faḥru'r-rüsl ile da'vet Bi-ḥamdillâh ki bulduḡ ḡayr-ı ümmetlikle rüçḡânî	R 131a- b, YB 65b, M 3a
[Cihadın Önemi]		
118	Peyâm-ı bi'seti ḡalb-i 'adüvvi mürte'ib kıldı O zi'r-âsâ ⁶⁸ ki icfâl ⁶⁹ itdi ḡafl-i güsfeñdânî	R 132a, YB 66a, M 3a
119	O rütbe nîze-bâz oldu 'adüya her melâḥimde Ki ḡakî oldu laḡm u zamm-ı ḡaşşâbân-ı dükkânî	R 132b- 133a, YB 66b, M 3a
120	Firâra vüðlerinden ḡıbtâ itdiler şu eşlâ'a Ki inşâb eylemişdi pençe-yi raḡmı vü 'ıḡbânî	R 133b, YB 67a, M 3a
121	Güzâr eyler leyâlî 'iddetin idrâk itmezler Geline tā leyâlî-i şuhûr-ı ḡurmüñ ezmânî	R 134a, YB 67b, M 3a

⁶⁴ cânânî: ḡannânî M.

⁶⁵ tecāvüz: tevâşul M.

⁶⁶ baḥş: feyz M.

⁶⁷ mühdem: mehdüm R.

⁶⁸ O zi'r: şu neb' M.

⁶⁹ icfâl: ir'âb M.

122	Bu dīn ol zayfa beñzer kim der-i a'dāya gelmişdür Şu abtāl ile kim horende lahm-ı ehl-i butlānı	R 135a, YB 68a, M 3a
123	Çeküp baħr-ı hamīsin edhem-i çāpük-'inān üzre Urup mevc ıstīdām-ı şaff-ı küh-endāz-ı fursānı	R 135b, YB 68b, M 3a
124	Şu her bir müntedib ve muħtesib lillāhdan k'anlar İderler ƙal' bīh-i ⁷⁰ ħayzürān-ı ehl-i küfrānı	R 136a, YB 69a, M 3a
125	Nihāyet anlaruñ sa'yiyle oldı millet-i İslām 'Azīz ü muħterem zī-'acַz iken enşār u a'vānı	R 137a, YB 69b, M 3b
126	Ebed mekfüledür ħayr-ı eb ü ba'l ile düşmenden Anuñ-çün görmedi yütm ü erāmil gibi ħüsrānı	R 137b, YB 70a, M 3b
127	Celāletde cibāle beñzer anlar şor meşādımiden Ne şey gördüklerin ⁷¹ her muşţademde riçl ü rükbānı ⁷²	R 138b, YB 70b, M 3b
128	Ġazāvāt-ı Ĥuneyn'ı vü Bedir Uħd şor bilenlerden Fuşul-i ħatfini kim oldı edhā vaħmeden şānı	R 139b, YB 71b, M 3b
129	Beyāz-ı tiğ olurdu la'l-gün ħün-ı e'ādiden Ser-i düşmenden itdükçe dem-i yāķüt fevrānı	R 140b, YB 71b, M 3b
130	O küttābīn-i sümürü'l-ħaţtuñ aķlāmı ķomazdı ħiç Bi-lā-a'cām ħarf-i cism-i a'dā-yı le'imānı	R 141a, YB 72a, M 3b
131	Silāħı tām̄m hem simāları mümtāz u beyyindür Olur mümtāz Selem'den lehce-i verd-i ħıyābānı	R 142a, YB 72b, M 3b
132	Nesīm-i naşr eser saña peyāmından o şirānuñ ⁷³ Şanursın zehr kemminde o her bir merd-i ħayyānı ⁷⁴	R 142b, YB 73a, M 3b
133	Ĥuyūl üzre nebāt-ı rübve beñzerler şalābetde Buña bā'iş degüldür şedd-i zīr-i teng-i esbānı	R 142b, YB 73b, M 3b

⁷⁰ İderler ƙal'-ı bīh-i: ki istīşāl iderler M.

⁷¹ gördüklerin: gördüğünü M.

⁷² riçl ü rükbānı: ceyš-i 'udvānı M.

⁷³ şirānuñ: merdānuñ M.

⁷⁴ ħayyānı: şec'ānı M.

134	O rütbe itdi istilâ mehvâvif-kim dil-i düşmen Tefarruqdan mu'aţţal oldı hayvân-ile şüc'ânı ⁷⁵	R 143a, YB 73b, M 3b
135	O men kim ola naşr-ı seyyidü'l-ebrâr ile manşûr Olurdu sâha-i gâbında zayğam görse tersânî	R 144a, YB 74a, M 3b
136	O sulţân-ı refi'ûñ ⁷⁶ evliyâsı muntaşırdur hep Ğarîķ-i lücce-i hızlândur a'dâ-yı hirâsânı ⁷⁷	R 144b, YB 74b, M 3b
137	Nüzül ⁷⁸ itdürdü hızn-ı milletine ümmetin güyâ Esed eşbâlini âcâmı içre itdi ihşânı	R 145a, YB 75a, M 3b
138	Niçe ehl-i cidâli eyledi âyât-ı Hâķ mağlûb Dağı mebhût u mülzem kıldı niçe haşm-ı ferzânı	R 145b, YB 75a, M 3b
139	Saña mu'ciz yeter fetretdeki 'ilmiyle idrâķ it O ümmînüñ dem-i yütmindeki te'dîb-i Rabbânî	R 148a, YB 76b, M 3b
[Nedâmet ve Ümit]		
140	Bu na't ile o şehden şalib-i 'afv-ı zünûbam kim Ki nazm u neşr-ile cem'ine olmuşdum şitâbânî	R 150a, YB 77b, M 3b
141	Baña zîrâ ki ⁷⁹ taķlîd itdi anlar şey'-i bed-fercâm Ki ben anlarla güyâ olmuşam bir hedy-i ķurbânî	R 150b, YB 78a, M 3b
142	Bu hâletlerde ben ğayy-ı şabâya uydum ammâ kim Mücerred sūdum oldı andan âşâm u ned[î]mânî	R 151a, YB 78b, M 3b
143	Baķuñ bu haşr-ı nefis-i zâlîme vaķt-i ticâretde Ne aldı dîni dünyâ ile ne itdi bu meylânı	R 152a, YB 78b- 79a, M 3b
144	Şu kim dünyâ-yı dünî itse 'uķbâ ile istibdâl Olur bey' u selemde aña zâhir ğabn-ı fettânî	R 152b, YB 79a, M 3b

⁷⁵ hayvân-ile şüc'ânı: insân-ile (?) M.

⁷⁶ refi'ûñ: kerîmüñ M.

⁷⁷ Ğarîķ-i lücce-i hızlândür a'dâ-yı hirâsânı: 'Adüsında bulunmaz görmedi hüsrân u hızlânı M.

⁷⁸ Nüzül: hülül M.

⁷⁹ Baña zîrâ ki: ki ki zîrâ baña M.

145	Degüldür muntakız ‘ahdüm günāh itsem de ol şehden Daḥi hem dilde müstaḥkemdür anuñ ḥabl-i imānı	R 153a- b, YB 79b, M 3b
146	Semiyy olmağla vardur zimmetüm zīrā o sulṭāna Ol-ise cümleden evfā-durur ifāda peymānı	R 154a, YB 80a, M 3b
147	Me‘ādumda baña olmazsa fazlen dest-gīr ol şāh Sezādur dirseler gel geldi lağz-i pāyuñ āvānı ⁸⁰	R 155a, YB 80b, M 3b
148	Ve lākin rācī-i luṭfını ḥāşā eyleye maḥrūm Ne mümkindür ki ğayr-ı muḥterem ‘avd ide cīrānı	R 155b, YB 81a, - M
149	O sulṭānuñ medḥin fikrūme ilzām idelden tā Ḥalāş-ı cāna ḥayr-ı mültezem buldum o idmānı	R 156a, YB 81a, M 3b
150	Yed-i muḥtācını feyz-i ‘amīmi teng-dest itmez Şu zehr-āsā ki gül-ḥadd eyler anı feyz-i cūdānı	R 156b, YB 81b, M 3b
[Dua ve Niyaz]		
151	Degüldür maḥşadum bu medḥ-ile şol ⁸¹ zīnet-i dünyā Ki medḥ-i Herm-ile dest-i Züheyr almuşdı ol kānı	R 157a- b, YB 82a, M 3b
152	Baña ey Ekremü’l-Ḥalk var mı senden ğayrı bir melce’ Ḥulul itdükde ol dehyā-yı ‘ālem-gīr-i ḥusbānı	R 158a, YB 82b, M 3b
153	Baña luṭf-ile cāhuñ teng olmaz yā Resūlallah İdince ol Kerīm-i Müntakim aḥz ehl-i ‘işyānı ⁸²	R 159a, YB 83a, M 3b
154	Senüñ cūduñla geydi zīrā ⁸³ dāreyn kisve-i taḥkik ‘Ulūmuñdan-durur hem ‘ilm-i levḥ u kilk-i rūḥānı	R 162b, YB 84b, M 3b

⁸⁰ Sezādur dirseler gel geldi lağz-i pāyuñ āvānı: Baña diñ geldi gel ey şaḥş lağz-ı pāyuñ āvānı M.

⁸¹ şol: bu M.

⁸² İdince ol Kerīm-i Müntakim aḥz ehl-i ‘işyānı: O dem aḥz eyledükde ol Kerīm-i müntakim cānı M.

⁸³ geydi zīrā: zīrā geydi M.

155	Ümîdüñ kesme Hâk'dan zelle-i 'uzmâ ile iy nefis Ki zirâ kaçre gibidür kebâyir baħr-i ğufrânı	R 165b, YB 85a, M 3b
156	Ümîdüm rahmet-i Hâk'dan budur kim vaqt-i kısmetde Düşe her mücrimüñ payına o miqdâr-ı 'isyânı	R 166b- 167a, YB 86a, M 3b
157	Recâmı itme yâ Rab mün'akis luţfuñla 'indüñde Daħi kıлма ümîdüm kaç' taħkık it bu ħusbânı ⁸⁴	R 167b, YB 86b, M 3b
158	Bu 'abd-i mücrimi elţaf-ı dâreyn ile dil-şâd it Ki anuñ yoқdur ol ehvâle yâ Rab şabr u sâmânı	R 168a- b, YB 87a, M 3b
159	İzin ihsân kıլ suħb-ı şalâta dâ'imâ senden Ki yağdursın o Ĥatmü'r-rüsli üzre cüd u ihsânı	R 169a, YB 87b, M 3b
160	Şabâ itdükçe taħrik 'azbe-i bân-ı ħoş-endâmı Daħi itdükçe pür-şevk 'isi ħâdî-i ħoş-elĥânı	YB 88a, R 170a, M 3b

Sonuç

18. yüzyıl âlim ve müelliflerinden olan Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in biyografisini ve nazmettiği manzum Kasîde-i Bürde tercümesinin neşrini esas amaç olarak belirleyen bu makalede varılan en önemli sonuçlardan biri mütercimın biyografisine dair yapılan tespitler olmuştur. Yakın zamana kadar herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmayan mütercimın biyografisi ve eserlerine dair yeni bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgiler, Osmanlı yazın kültürüne dair tespit çalışmaları için daha çok mesafe kat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Klasik biyografik kaynaklarda kendisine yer bulmadığı anlaşılan müellifin yazdığı kitap ve risaleleri, istinsah ettiği metinler ile sahip olduğu kitaplar ve bunlara düştüğü kayıtlar onun biyografisi için asıl kaynaklar olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı dönemi âlim, edip ve şairlerinin biyografisini oluştururken sadece klasik kaynaklara bağlı kalmamak ya da bu kaynaklarda verilen bilgilerle yetinmeyip kişilerin sahip olabilecekleri mecmualar, kitaplar ve istinsah ettiği kitapların yanısıra arşiv kaynaklarının sağladığı verilerin de biyografi oluşumu için etkin

⁸⁴ ümîdüm kaç' taħkık it bu ħusbânı: ħisâbum münĥazim luţf eyle âsânı M.

olarak kullanılması gerektiği bir kez daha örneklendirilmiştir. Öte taraftan Kohisrzde'nin oluşturulan biyografisi ve tespit edilen eserleriyle birlikte bir kez daha ortaya çıkmıştır ki Osmanlı edebiyat geleneğini sadece Türkçe merkezli olarak ele almak bu edebiyat geleneğinin geniş ve çeşitlilik arz eden yapısını örtmekte ve silikleştirmektedir. Bundan dolaydır ki Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü ve çok dilli yapısı dikkate alınarak daha birçok temsilci ve ürünün gün yüzüne çıkarılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Bu makaleyle birlikte varılan sonuçlardan biri de daha evvel ortaya konulduğu üzere şerh ve tercüme olgusunun i içe geçmiş yapısıdır. Kohisrzde'nin de bir metne yönelik şerh türündeki üretimini aynı metne yönelik manzum bir tercüme ile desteklediği görülmektedir. Kohisrzde başkasına ait bir tercümeden ziyade kendisinin nazmettiği tercüme metnini Bürde'ye yazdığı Arapça şerhin içerisine almış ve tercümenin bu sayede elimize ulaşan  nüshasından ikisi söz konusu şerh metni sayesinde günümüze ulaşmıştır.

Kohisrzde'nin manzum tercüme örneğinin işaret ettiği önemli bir husus da müelliflerin ürettikleri metinleri zamanla ve türlü vesilelerle önemli oranda revize edebilecekleri gerçeğinin dikkate alınmasıdır. Bunun da ancak nüshalar arası ilişkileri tespit etmek ile mümkün olabileceği unutulmamalıdır.

Tercümesinin başına veya sonuna yan metin niteliğinde herhangi bir metin koymayan Süleyman Tlib'in eviri anlayışına dair söylemsel bağlamda bilgi sahibi değiliz; ancak tercümesini kaynak metinle karşılaştırmalı olarak okuyup bu gözle inceledikten sonra mütercimim genel olarak kaynak metnin anlam dairesini doğru bir şekilde anlayıp en geniş hliyle bu anlam dairesini erek metinde yeniden oluşturduğu görülmektedir. Bunu yaparken mütercimim genellikle kaynak metni söz dizimsel bağlamda yeniden inşa edip kaynak metnin söz dizimine çok fazla bağlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Tercümesinin bütünü dikkate alındığında kaynak metindeki anlam dairelerini erek metinde yeniden üretmeye çalışırken anlamı umumi olarak Osmanlı şiir geleneğinin kavramları, söz varlığı ve mazmunları ile karşılayıp kaynak metnin yabancılığını önemli oranda yerlileştirdiği, böylece klasik şiire uyumlu hle getirerek tercüme ettiği görülmektedir. Bunu yaparken nazım tekniğini de oldukça başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda da onun tercümesinin 17. yüzyıldaki Bürde mütercimlerinden Seyyid

Hüseyin'in aruz ve kafiye kullanımına göre oldukça başarılı olduğu, eserde aruz ve kafiye kullanımının bu iki sahadaki kaidelere uygun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Koçhisârîzâde'nin tercih ettiği vezin ve kafiyenin daha evvel yapılan Zâtî, Fâzî ve Kemâlâtî tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tercüme arasında yapılan kısmî karşılaştırmalı okuma neticesinde Zâtî, Paşasaraylı Fazî ve Süleymân Tâlib'in tercüme arasında, özellikle de Fazî ile Tâlib'in tercüme arasında nazire bağlamında değerlendirilmeye uygun bir yakınlık olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda umumi manada tercüme metinleri, hususi olarak da Bürde'nin manzum veya mensur tercüme arasında yapılacak mukayeseli çalışmalar sayesinde mütercimlerin bir metni tercüme ederken aynı metnin daha evvel yapılan tercüme metinlerini görme ihtiyacı hissedip hissetmedikleri, eğer gördülerse bunlardan ne oranda ve nasıl yararlandıkları gibi meselelerde önemli sonuçlara varılacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abou-Khatwa, Noha. (2009). "An Ode to Remember: The Burda of Al-Busiri in Cairene Ottoman Houses". İçinde *Creswell Photographs Re-examined: New Perspectives on Islamic Architecture*, editör Bernard O'Kane, 43-75. American University in Cairo Press.
- Afyoncu, Erhan. "Müteferrika", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika> (03.06.2024).
- Akdemir, Yılmaz. (2015). "Kemâleddîn Hüseyin Harezmî'nin Çağatay Türkçesiyle Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme, metin, çeviri, gramatikal dizin)". *Doktora Tezi*, Dicle.
- Albayrak Sak, Vesile. (2014). "Şemseddin Sivâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *Turkish Studies*, 9 (3), 91-110.
- Albayrak, Vesile. (2019). "Esâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 343-63.
- Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aliyu Hassan, Muhammad. (2023). *A Comparative Study of Muhammad Busiri's Al-Burdah and Muhammad Tanu Moililel's Madhu Modi*. Nigeria.
- Aslan, Rose. (2021). "Understanding The Poem of The Burdah in Sufi Commentaries". *Master Thesis*, Cairo: the American University.
- Ayçiçeği, Bünyamin (2017), "Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumunu Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dinî Etkileri", Program Kodu: 1002, Proje No: 215K398, TÜBİTAK SOBAG.
- Ayçiçeği, Bünyamin. (2015). "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 27-102. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.237>
- Ayçiçeği, Bünyamin. (2023). "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Ahmed Arîf (Ö. 1186/1772-73'ten sonra) Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi". Editör Cemal Kafadar, Gönül Tekin, ve Abdullah Esen. *Türklük Bilgisi Araştırmaları Orhan Bilgin Armağanı I*, 59, 65-93.

- Aydın, Süheyla. (2020). "Kemâlâti Mehmed'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi (İnceleme-Metin)", *Bitirme Tezi*, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Bağdatlı İsmail Efendi (1995). *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1971). *Îzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfi'z-Zünûn an Esâmî'i'l- Kütüb ve'l-Fünûn*. Tashih: Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bodur, Zehra. (2019). "Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi". *Yüksek Lisans Tezi*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Bursalı Mehmet Tahir (2018). *Osmanlı Müellifleri*, hzl. M. Ali Yekta Saraç. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Büküm, Mehmet. (2018). "Nazmî-Zâde Murtaşâ ve Zeyl-i Siyer-i Nâbî". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 175-211.
- Coşkun, Ali; ve diğerleri (2013). *Osmanlı Yer Adları: II*. Ankara : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Çaldak, Süleymân. (2017). "Rağîb Paşa'nın Nâbî'nin Zeyl-i Siyer'ine Yazdığı Zeyl: Huneyniye ve Tâifiye". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3 (7), 1-25.
- Çiftçi, Ömer (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf?0>.
- Demir, Osman. (2016). "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akâid-Kelâm Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14 (27), 9-52.
- Demirayak, Kenan. (2022). Üsküplü Abdurrahim Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Donuk, Suat. (2015). "Siyer-i Veysî'ye yazılan zeyiller ve Nev 'î-zâde Atâyî'nin Zeyl-i Siyer-i Veysî'si". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (38), 103-41.

- Erkan, Mustafa. (1994). "Dürretü't-tâc İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul: TDV Yay." *İçinde İslam Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları.
- Erkoç, Bilal, ve Bahir Selçuk (2022), "Süleymân Tâlib'in Zeyl-i Siyer-i Veysî'si", *RESS Journal Route Educational & Social Science Journal*, 9 (6), 507-22. <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3301>
- Ertaylan, İsmail Hikmet. (1997). *Tercüme-i Kaside-i Bürde*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erünsal, İsmail (2021). *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar*, editör Filiz Dığıroğlu, Zeynep Berktaş; iç tasarım Ender Boztürk, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Faidi, A. (2013). "Tradisi Pembacaan Qashidah Burdah Terhadap Orang Sakit Di Desa Sera Timur Kecamatan Bluto Kabupaten Sumenep Propinsi Jawa Timur". *Thesis*, Endonezya: Uin Sunan Kalijaga.
- Fitzpatrick Coeli, Walker, Adam Hani (2014). *Muhammad in History, Thought, and Culture_ An Encyclopedia of the Prophet of God*, ABC-CLIO.
- Gölcük, Şerafettin, ve Adil Bebek. (1995). "el-Fıkhü'l-Ekber". *İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi*, 544-47. Ankara: TDV Yayınları.
- Günaydın, Yusuf Turan. (1995). "İbn-i Kemâl ve Edebî Kişiliği ve Kasîde-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İlhan, Mevlüt. (2017). "Na'îmî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi". *Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (4), 42-61. <http://dx.doi.org/10.20322/littera.338362>
- Kahraman, Bahattin. (1997). "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 4, 57-107.
- Kaplan, Yunus. (2021a). "Fazlî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 25 (1), 66-89. <https://doi.org/10.53372/turkoloji.944393>
- Kaplan, Yunus. (2021b). "Nihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (25), 45-70. <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut430>

- Kaplan, Yunus. (2022). "Sayrafî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9 (24), 309-38.
- Kaplan, Yunus. (2023). "Kaside-i Bürde'nin Mütercimi Meçhul Bir Manzum Tercümesi". *Mecmua*, sy 15, 1-31.
- Karabulut, Ali Rıza; Karabulut, Ahmet Turan (t.y.). *Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâmî fi Mektebâti'l-Âlem: el-Mahtûtât ve'l-Matbûât: Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi I-VI*. Kayseri: Mektebe Yayınları.
- Karagöz, Ensar (2022), "İlmiye teşkilatı tarihine kaynaklık eden bir âlim: Eserleriyle Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin", *Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, Mahmut. (1992), "Bûsîrî, Muhammd b. Saîd", İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6:468-70, TDV Yayınları.
- Kemikli, Nesime Beyza. (2021). *Siyer Yazıcılığında Dönüşüm: Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı*. İstanbul: DBY.
- Koç, Hamza, Şermin Baka Telli (2022b). "Cihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". 17. Yüzyıl Işığında Osmanlı (Editörler: Hanife Koncu, Nuri Seçgin). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları. s. 205-226.
- Koç, Hamza. (2018). "Ahmed-i Rıdvan'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 5/12, 9-31.
- Koç, Hamza. (2021). "Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 391-425.
- Koç, Hamza. (2022a). "Mütercimi Belirsiz Bir Kaside-i Bürde". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Yavuz Armağanı, 14 (29): 935-956.
- Koç, Hamza. (2023). "Mütercimi Belirsiz Bir Kaside-i Bürde Tercümesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (49): 363-398.
- Korkmaz, Seyfullah. (2018). *Hulvî Abdullah Efendi Türkçe Manzum Çeviri Şerh, İnceleme ve Tıpkıbasım*, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Koyuncu, Fatih. (2022). "Hulvî Abdullah Efendi'nin Kaside-i Bürde Tercümesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 15 (92), 63-86. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.67252>

- Köksal, M. Fatih (2013). "Râşid, Mehmed Râşid Efendi". *TEİS*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rasid-mehmed-rasid-efendi> (09.06.2024).
- Kurt, Seda. (2022). "Bosnalı Sâmi'î Abdülkerîm Efendi'nin Kayıp Sanılan Zeyl-i Siyer-i Veysî'si". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy 28, 441-78.
- Mehmet Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. Hzl. Nuri Akbayer. Çeviri yazı: Seyit
- Merinos, Fatma Zehra. (2017). "Sayrafî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve İncelemesi". *Bitirme Tezi*, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Muhacir, Esra (2023), "Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Açısından Önemi", *İçinde Terekeler Neyi Derler?*, editör K. Yıldız, 1. Basım, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Mutiso, Wa Kineene. (1996). "Archetypal Motifs in Swahili Islamic Poetry: Kasida ya Burudai". *Thesis*, University of Nairobi,.
- Özkaya, Yücel, "Mütesellim", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutesellim> (03.06.2024).
- Özmen, Abdulsamet. (2015). "Nâbî'nin Siyer-i Veysî'ye Yazdığı Zeyillerde Yer Alan Türkçe Manzumeler ve Bu Manzumelerin Dil İçî Çevirileri". *The Journal of Academic Social Science*, 3 (10), 535-63.
- Öztoprak, Nihat. (2010). "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler" içinde *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, 51-70.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul: MEB.
- Putri, Intan Budiana, ve Abdul Muhid. (2021). "The Metode Pendidikan Keteladanan Relevansi antara Qasidah Burdah dengan Teori Belajar Sosial Albert Bandura: Metode Pendidikan Keteladanan Relevansi antara Qasidah Burdah dengan Teori Belajar Sosial Albert Bandura". *Tarbiyatuna: Jurnal Pendidikan Islam*, 14 (2), 164-87.
- Rohmatika, Nur. (2023). "Analysis of Phonological Errors in Reading Qasidah Burdah at Darul Falah Islamic Boarding SchoolTambak

- Sumur Sidoarjo Indonesia". *Journal of Arabic Language Studies and Teaching*, 3 (2), 185-206.
- Saraç, Yekta. (1994). "Kemal Paşazâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *İslami Edebiyat*, 24, 65-70.
- Saraç, Yekta. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3F Yayınları.
- Sezer, İsmail Hakkı. (2000). "Kaside-i Bürde ve Nesir ve Manzum Tercümesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 65-88.
- Shaman, Massad Süveylim Ali el-. (1982). "Türk edebiyatında siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe tercümesi Cilt 1. Ankara: Ankara Üniversitesi." *Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Stetkevych, S. P. (2006). "From Text to Talisman: Al-Būşîrî's Qasîdat al-Burdah (Mantle Ode) and the Supplicatory Ode". *Journal of Arabic Literature*, 37 (2), 145-89.
- Stetkevych, Suzanne Pinckney. (2007). "From Sîrah to Qaşîdah: Poetics and Polemics in al-Būşîrî's 'Qaşîdat al-Burdah' ('Mantle Ode')". *Journal of Arabic Literature*, 38, 1-52.
- Surahman, Cucu. (2020). "Collating Qaşîdah Burdah of Al-Buşîrî (A Living Text between the Editions and the Manuscripts)". *Hayula: Indonesian Journal of Multidisciplinary Islamic Studies*, 4 (2), 141-69.
- Şahin, Ebubekir Sıddık. (1997). "Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Terceme ve Şerhleri", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Selami. (2018). *Kaside-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi) Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî*, İstanbul: Buhara Yayınları.
- Taşdelen, Damla. (2020). "Zâtî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1 (60), 113-52.
- Türkoğlu, Serkan. (2023). "Alî bin İsmâîl Babadağî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 374-97.
- Weinrich, Ines. (2017). "Between Poem and Ritual: The Burda by al-Būşîrî (d. 1294-1297)". *İçinde Performing Religion: Actors, contexts, and texts*, editör Ines Weinrich, 102-26. Ergon Verlag.

- Yazar, Sadık (2011). "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği", *Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, Sadık (2023), "Osmanlı Telif Geleneğinde İstilahî ve Amelî Yönden Tercüme ve Şerh İlişkisi", İçinde *M. A. Yekta Saraç Armağanı*, editör Kaçar Mücahit, İsmail Güleç, ve Sadık Yazar, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Yazar, Sadık. (2018). "Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 145-87.
- Yıldız, Alim. (2011). *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Sivas: Handle.
- Yıldız, Fatih. (2022). *Kaside-i Bürde Tercümeleri: İmam Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'sinin 19 Tercümesi ve Bir Şerhi*, İstanbul: Büyüyen Ay.
- Yılmaz, Öksüz. (2020). "Mütercimi Meçhul Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (1), 211-45.
- Zuhriah. (2018). "Changes in the Pattern Formations of Qasidah Burdah by Imam Al-Bûşîry". İçinde *Selected Topics on Archaeology, History and Culture in the Malay World*, editör Mohd Rohaizat Abdul Wahab, Ros Mahwati Ahmad Zakaria, Muhlis Hadrawi, ve Zuliskandar Ramli, 233-43.

15. Yüzyılın Kültürel İzleri Bağlamında Cem Sultân'ın Türkçe Dîvânı

Semih YEŞİLBAĞ

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9219-3601> ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>

syesilbag@hotmail.com

Atıf Bilgisi: Yeşilbağ, Semih. "15. Yüzyılın Kültürel İzleri Bağlamında Cem Sultân'ın Türkçe Dîvânı". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 32 (Temmuz 2024), 903-958. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1472156>.

Geliş Tarihi	22.04.2024
Kabul Tarihi	23.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik şiir üzerine yapılan araştırma ve incelemelerle, şairlerin hayatla iç içe oldukları ve hayatın içinde olan her unsuru da sanatın potasından geçirerek duygu ve düşüncelerini anlatmakta bir araç olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda klasik şiirde kültürün içinde değerlendirilebilecek ve toplumsal hayatın dinamikleri olan âdet, gelenek, görenek gibi unsurların üstündeki sanat perdesi sıyrıldığında mısraların içinde var oldukları, şairlerin bu kültürel yapı taşlarına da değindikleri tespit edilmektedir. Toplumsal hayat içindeki her malzemeyi kullanan divan şairi açısından aslında bu çok doğaldır. Zira toplumun bir ferdi olarak şairler de içinde yetiştikleri toplumsal kültürün tesiri altındadır. Muhitinin ve devrin şartlarının tesiri altında olan şairlerin eserlerinin bu kültürel izleri taşıması kaçınılmazdır.

Bu çalışmada şiirle yoğun bir münasebet içerisinde olan ve Farsça divanıyla Cemşîd ü Hurşîd ve Fâl-ı Reyhân adlı mesnevileri dışında bir de Türkçe divanı bulunan Cem Sultân'ın (ö. 900/1495) bu divanında yer aldığı tespit edilen inanç, inanış, âdet, gelenek ve görenek gibi kültürel unsurlar üzerinde durulmuştur. Divanda bu kapsamda kültürel bir unsura değindiği tespit edilen örnek beyitler; bağlamına göre tasnif edilmiş, bu beyitlerin dil içi çevirilerine ve bunlarla ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik şiir, Cem Sultân'ın Türkçe Divanı, halk inanışları, Osmanlı'da kültürel unsurlar.*

15th Century Cultural Traces in the Context of Cem Sultân's
Turkish Dîvân

Semih YEŞİLBAĞ

Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University Faculty of Humanities And Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature, Samsun Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9219-3601> ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>

syesilbag@hotmail.com

Citation: Yeşilbağ, Semih. "Ondokuz Mayıs University Faculty of Humanities And Social Sciences Department of Turkish Language and Literature". *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 903-958.
<https://doi.org/10.15247/devdergisi.1472156>.

Date of Submission 22.04.2024

Date of Acceptance 23.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Researches and studies on classical poetry reveal that poets are intertwined with life and use every element in life as a tool to express their feelings and thoughts through the crucible of art. In this context, it is determined that in classical poetry, elements such as customs, traditions and traditions, which can be evaluated within the culture and which are the dynamics of social life, exist in verses when the veil of art is removed, and that poets also touch upon these cultural building blocks. This is actually very natural for classical literature artists who use every material in social life. As a member of the society in which they live, poets are also under the influence of the social culture they grew up in. It is inevitable that the works of poets who are under the influence of their neighborhood and the conditions of the period will bear these cultural traces.

This study focuses on the cultural elements such as faith, beliefs, customs, traditions and customs that were found to be included in this divan of Cem Sultân (d. 900/1495), who had an intense relationship with poetry and had a Turkish divan in addition to his Persian divan and his masnavi Cemşîd ü Hurşîd and Fâl-ı Reyhân. The sample couplets that are found to mention a cultural element in the divan are classified according to their context, and the in language translations of these couplets and the evaluations related to them are included.

Keywords: *Classical poetry, Cem Sultân's Turkish Divan, folk beliefs, cultural elements in the Ottoman State.*

Giriş

Toplumsal hayat; bireyler, gruplar ve cemaatler arasındaki ilişkilerin dzenli bir biçimde sürdürülmesi için bir dizi beklentiyi, kalıp davranışı, işlemi, kaçınmayı ve yasağı gerektirir. Bu türden davranış ve beklentiler, *sosyal normlar* içinde değerlendirilir. Birtakım dzenleyici ve denetleyici mekanizmanın özlerini oluşturan sosyal normlar, sosyal alişkanlıklardan örf, âdet, gelenek, görenek ve kanunlara kadar genişleyen bir tabloyu içine alır. (Örnek, 2000: 121)

Töre, bir toplumda benimsenmiş yaşama ve davranış biçimleriyle ilgili kurallar, ortak tutum, alişkanlık, gelenek ve buna benzer uygulamalar; yerleşmiş davranışlar bütünü; toplum içindeki bireylerin uymak zorunda buldukları ahlâki davranış biçim ve kuralları; toplum veya kültürün onayladığı davranış standardı; bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, âdetlerin, görenek ve geleneklerin, ortak alişkanlıkların, izlenen yolların tümü şeklinde tanımlanabilir. Genellikle örf ile eşanlımlı olarak kullanılır. Kaynaklarda örfün, işle ve sözle âdetin ise yalnız işle ilgili olduğu gibi bir ayrıma da yer verilmektedir. (Çağbayır, 2007: V/4890; Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğu Sosyal Bilimler, 2011: 1156; Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: XVI/135; Ayverdi, 2011: III/3231; Püsküllüoğlu, 1995: 1516)

Âdet; toplumda öteden beri uyulagelen kural, usul, yazılı olmayan ve nesilden nesile aktarılan ahlâk ve hukuk; bir kimsenin sık sık tekrarlamak suretiyle edinmiş bulunduğu davranış, yapısında var olan huy ve tabiat; her zaman yapılan, alişılan hâl ve gidiş; resm, de'b, herkes tarafından riayet olunan hâl, ülfet demekse de daha ziyade bir topluluğuun yapmaya ve uymaya alişageldiği ve topluluk tarafından yapılması gerekli görülen davranış olarak tanımlanabilir. Âdet, örften yaptırım gücü itibariyle daha yumuşaktır; görenekten ise daha kuvvetli olan sosyal davranış modelidir. (şemseddin Sâmi, 2018: 714; Tuğlacı, 1971: I/19; Çağbayır, 2007: I/114; Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: I/22)

Âdetler tıpkı örfler gibi birçok sosyal ilişkiyi dzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedir. Toplumsal yaşamın dzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasında âdetler etkili olmaktadır. Karşılama, selamlama ve uğurlamalar, yas alma, baş sağlığı dileme gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar, yemek ve sofraya dzenleri, kutlama ve kutsamalar, kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri, meslek mensupları arasındaki ilişki biçimleri,

bayramlar, mevsimler, önemli günlerle ilgili davranış biçimleri âdetlerin alanına girmektedir. (Örnek, 2000: 125)

Gelenek; düşünüşlerin, efsanelerin ve alışkanlıkların uzun bir süre içinde yerleşip bir çağdan öbür çağa sözlü olarak aktarılması; bir toplumda kuşaktan kuşağa aktarılan, yerine getirilmeleri toplumun sürekliliği ve birlikteliği bakımından önemsenerek sürdürülen sözlü ve yazılı kalıntılar, alışkanlıklar, bilgiler bütünü olarak tanımlanır. (Çağbayır, 2007: I/1673; Tuğlacı, 1971: I/862; Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler, 2011: 473) Toplumsal hayat içinde köstekleyici, gelişmeyi önleyici gelenekler olduğu gibi destekleyici, dayanışmayı ve yardımlaşmayı düzenleyici gelenekler de vardır. Özellikle büyük kentlerin ve yerleşim yerlerinin dışında yaşayanlar, çoğu zaman resmî yardım ve destek örgütlerinden yoksun oldukları için, geleneklerin öngördüğü, yapılmasını ve uygulanmasını buyurduğu davranışları yerine getirirler. Söz gelimi böyle yerlerde bir cenazenin defni için gerekli işlem ve yardımlar; akrabalar, komşular ve söz konusu grubun üyelerinin geleneklerine uygun bir biçimde yerine getirilir. (Örnek, 2000:126, 127)

Görenek, halkın yaşantısında töre ve gelenek kadar benimsenmemiş ve yaptırım gücü daha az olan, bir konuda alışlageldiği gibi düşünme ve davranma biçimi; görgülere dayanılarak alışlagelen sosyal davranış tipi, bir uygulamayı eskiden beri görüldüğü şekilde yapma alışkanlığıdır. Öteden beri yapılan fakat henüz âdet durumunu kazanmamış olan bu davranış biçimlerine grubun, toplumun gelişmesine uygun yenilikler eklenebilir. Görenekler birkaç nesil devam edebilir, bazıları geleneklere karışır, bir kısmı da ortadan kalkabilir. Görenekler, moda göre daha dayanıklıdır. Otobüslerin ön ya da arka kapısından binmek, alışverişte, dolmuş duraklarında kuyruğa girmek vb. eylemler, artık doğallık kazanmış göreneklerdir. (Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler, 2011: 508; Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: III/1082; Hañçerliođlu, 1994: 144; Örnek, 2000: 127)

Örf, âdet, gelenek ve görenekler; devletlerin herhangi bir müdahalesi olmaksızın, müşterek ihtiyaçların baskısı ile belirli sosyal münâsebetleri tanzim etmek, bireyler arasındaki sürtüşmeleri azaltmak ve toplumsal ilişkileri kolaylaştırmak için gerekli olup toplumda kendiliğinden meydana gelmektedir. Bunların etki alanı, tesir gücü değişiklik gösterir ve toplumun içinde bulunduğu şartlarla yakından ilgilidir. Bu sebeple toplumdaki topluma, milletten millete hatta bölgeden bölgeye farklılık arz edebilir. Ayrıca değişmeleri de zaman

içinde kendiliğinden olur, toplumların ahlâkî değerlerini ve inançlarını da aksettirir. Örf ve âdet kâideleri, eskisi kadar olmasa da belirli bir dereceye kadar bazı hukukî münasebetleri bugün de düzenlemektedir. Çünkü kanun koyucunun sosyal münasebetleri en ince teferruatına kadar düzenlemesi mümkün değildir. Günümüzde dahi devletlerin yazılı anayasalarında bazı örf ve âdet kurallarına rastlamak mümkündür. Bu tür değerler, aslında insanı geçmişi olan bir varlık yapar; köklü ve soylu kılar. (Örnek, 2000: 127; Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: XVI/135; Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: III/1022)

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi töre, âdet, gelenek ve görenek birbiriyle ilgili sözcüklerdir hatta bazen bu kavramların birbirleri yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda kavramların tanımlarının kesin sınırlarını çizmek ve diğer kavramdan mutlak farkını ortaya koymak pek de mümkün görünmemektedir. Yukarıdaki tanımlardan hareketle uygulandığı zamanlarda kişisel olarak ya da toplumsal düzeyde bir anlamı, işlevi olan töre, âdet, gelenek ve görenek kapsamındaki bu kültürel unsurların; milletler arasında ortak uygulanma durumları olmakla birlikte genellikle münhasıran bir toplumun kültürel yapısını anlamaya yarayan çok kıymetli bilgiler ihtiva ettiği söylenebilir.

Toplumsal inanışların, âdet, gelenek ve göreneklerin bir kısmı insanlara, özellikle de erki elinde bulunduranlara hizmet eder. Bunların bir kısmı da dinî veya millî inanışlardan doğmuş olabilir ve olumlu olduğu gibi olumsuz özellikler de barındırabilir ya da uygulandığı zaman için faydalı görevler ifa etse de zamanla geçerliliğini ve işlevini kaybedebilir. Bunun sonucu olarak da zaman içinde şekil değiştirir ya da tamamen terk edilebilir. Olumlu olup toplumda karşılık bulanları, toplumu oluşturan insanlar arasında benzerlik, yakınlık ve bağ kurulmasına hizmet eder. Kendisine has olumlu örf ve âdetlerini koruyamayan bir toplum, ancak bir insan yığını olabilir; kimliğini, birlikteliğini sağlayamaz, kültürel asimileye açık hatta karşı koyamaz hâle gelir.

Cem Sultân'ın Türkçe Dîvânı'nda Tespit Edilen Kültürel Unsurlar

Çalışma kapsamında Cem Sultân Dîvânı'nda inanç, inanış, âdet, gelenek, görenek gibi kültürel bir unsur ile ilgili beyitler tespit edilmiş, bu beyitler ortak noktalarına göre de tasnif edilmiştir. Bunun sonucunda kendi içinde alt başlıklara ayrılmış olan *düğün/bayram veya süslenme ile*

ilgili, sularla ilgili, din-tasavvuf veya ibadetlerle ilgili, metafizik varlıklarla/kavramlarla ilgili, devlete ait iş ve işlemlerle ilgili, yıldızlarla ilgili, alet/eşya ile ilgili, güzel hasletlerle ilgili, bitkilerle ilgili, yazma eserlerle ilgili, ticaretle ilgili, sağlıkla ilgili; ölüm, yas, dua, şikayet veya dert gibi durumlar ile ilgili olan kültürel unsurlar, çalışmanın ana başlıklarını oluşturmuştur.

Çalışmada üzerinde durulan kavram alanıyla ilgili olarak Cem Sultân Divanı'nda gelenek, âdet, usul, kural gibi anlamlara gelen *de'b*, *görenek*, *töre/törü* gibi sözcüklerin kullanılmadığı; divanda bu bağlamda değerlendirilebilecek *âdet*, *âyîn*, *resm* ve *şîve* kelimelerinin yer aldığı görülmüştür.

Yukarıda tanımı verilmiş olan *âdet* yanında *âyîn*, *resm* ve *şîve* sözcüklerinin tanımlarını da vermek yerinde olacaktır. Farsça *âyîn* kelimesi "gelenek, töre, âdet; ilke, kural, yol, yön; gidiş, usul" anlamına gelir. Arapça bir sözcük olan *resm* ise *de'b*; "görenek, âdet, usul" anlamındadır. (Ali Nazîmâ ve Faik Reşad, 2005: 20; Tulum, 2023: I/52; Toven, 2023: 57; İbrahim Cûdî Efendi, 2006: 447) Arapça *resm/resim*; "âdet, tavr; alay, *de'b*, *âyîn*; biçim, şekil; tutulan/ seçilen yol, yol yordam, gidiş, tarz, usul; şîve; olagelen şey, alışkanlık, gelenek, örf, âdet; merasim, tören" vb. anlamındadır. Farsça bir sözcük olan *şîve* ise "tarz, stil, yöntem" anlamı yanında, üzerinde durulan konu ile ilgili olarak "davranış, huy ve âdet" anlamına da gelmektedir. (Şemseddin Sâmi, 2018: 519; Tulum, 2023: I/637; Mütercim Âsım Efendi, 2009: 625; Kanar, 2000: 742)

Yapılan incelemede *âdet* sözcüğünün divanda yer aldığı K. 10/46, G. 34/4, G. 44/3, G. 85/6. beyitlerde kültürel bir unsur olarak değerlendirilmediği; *usul*, *alışkanlık*, *tabiat* anlamında daha çok felek ve sevgilinin davranışlarıyla ilişkili olarak kullanıldığı; G. 135/2. beytinde ise papağanlara demirden kafes yapma âdetini ifade etmek üzere kullanıldığı görülmüştür. Çalışmada bir başlık altında bu âdet üzerinde durulduğu için beyit, burada ele alınmamıştır.

Âyîn kelimesinin kültürel bir unsur olarak değerlendirilmediği G. 242/6. beytinde *alışkanlık*, *huy*, *tabiat*, *usul* anlamında sevgilinin tavırları için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Resm kelimesi, divanda yer aldığı K. 7/42 ve G. 101/2. beyitlerde *tarz*, *şekil*, *üslup*, *usul* anlamıyla, G. 242/6. beyitte ise sevgilinin davranış usulü anlamında, K. 4/38. beyitte *nakış*, *işleme* anlamında, K. 6/78. beyitte ise *yazma*, *çizme* anlamında ve yine kültürel bir unsur anlamı dışında kullanılmıştır.

Şîve kelimesinin ise yer aldığı G. 31/3, G. 115/8, G. 124/4, G. 197/1. beyitlerde *naz*, *işve*, *edâ* anlamında olduğu ve sevgili ile ilişkilendirildiği; G. 32/2 ve G. 176/3. beyitlerde de *şekil*, *tarz* anlamında yine sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkili kullanıldığı; dolayısıyla ilgili beyitlerde kültürel bir unsurun ifade edilmesi amacıyla kullanılmadığı görülmüştür.

A. Düşün/ Bayram veya Süslenme İle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Ele Kına Yakma

Bugün olduğu gibi eski dönemlerde de bayramlar, insanların birbirlerini ziyaret edip görüşmeleri için iyi bir fırsat sunmaktaydı. Bu ziyaretler için evler tepeden tırnağa temizlenir, ikramlıklar alınır ve tatlılar yapılırdı. Ev sahipleri, ziyaretçilerini en güzel hâllerıyla karşılamak istediklerinden yeni ya da temiz elbiseler giyilir; saç, sakal kesimi gibi kişisel bakıma özen gösterilirdi. Kadınların ellerine kına yakmaları da bayrama hazırlık için yapılan âdetlerden biriydi. Kültürümüzde özellikle dinî bayramlarda süslenmek üzere yakılan kına, hem bayramın gelişinden duyulan sevinci ifade etmek için hem de bereket ve uğur getirmesi düşüncesiyle yakılırdı. (Tanrıbuyurdu, 2016: 110)

Nitekim aşağıdaki beyitte gelinlerin bayramda ellerine kına yakma âdetine yer verildiği görülmektedir. Beyitte lâlenin/gelinciğin ortasındaki siyah tohum kısmı, koyu renkli olması açısından kınaya benzetilmiştir. Bu kına da bayram gelmesi sebebiyle gülün ellerine yakılmış olarak değerlendirilmiştir. Beyitte *hûn* ve *hinnâ* kelimeleri arasında kırmızı renkli olma açısından ayrıca bir benzerlik kurulduğu da anlaşılmaktadır. Örnekte de yer alan *gül-i ra'nâ* ifadesi, iki renkli gülü karşılamak için kullanılmıştır. Nitekim bu ifade, klasik şiirde daha çok dışı sarı içi kırmızı gülü tarif etmek için kullanılmış ve âşığın remzi olmuştur.

‘İd oldı diyü hûn-ı dil-i lâleyi yakdı

Hinnâ gibi destine ‘arûs-ı gül-i ra’nâ

(K. 6/30¹)

¹ Çalışma boyunca gazeller için G., kasideler için K. kısaltması kullanılmıştır. Bu kısaltmalardan sonraki sayılardan ilki şiir numarasını, ikincisi ise beyit numarasını göstermektedir. Örnek beyitlerin alındıkları divandaki imla esas alınmış; ayın, nazal nun işaretleri ve uzun ünlüler belirtilmiş, transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır.

[Gül-i ra'nâ gelini, bayram geldi diye gelinciğın (lâle) gönlündeki kanı kına gibi eline yaktı.]

Düğün merasimleri ile ilgili gelenekler arasında kınanın son derece önemli bir yeri vardır. Düğünden bir gece önce geline ve damada kına yakılması için tertip edilen kına geceleri, geleneklerimiz içinde önemli bir yere sahiptir. Düğün öncesi yakılan kına, sevinç ve gönül hoşluğunu ifade eder. Ayrıca özellikle eline yakılan kına, gelinin evine ve eşine adanması, yuvasında mutlu olması maksadıyladır. (Tanrıbuyurdu, 2016: 109)

Aşağıdaki beyitte bulutları her daim farklı şekil ve renklere bürüyerek gökyüzünü süsleyen feleğın, bir gelin süsleyicisi; şafağın gelin ve şafak kızılığının da gelinlerin ellerine yakılan kına olarak değerlendirildiği görülmektedir. Şairin hayâline göre şafak, kızılığını dolayısıyla gelin de elindeki kınayı âşığın gözyaşlarından almaktadır. Beyitte gökyüzü manzarası üzerinden gelinlerin ellerine kına yakma âdetine değinildiği dikkati çekmektedir.

Bu mâşta-i çarh yakar kanlu yaşumdan

Her gece 'arûs-ı şafakuñ destine hınnâ (K. 6/38)

[Bu felek gelin süsleyicisi, her gece benim kanlı gözyaşımın şafak gelininin eline kına yakar.]

2. Yağmurlu Havalarda Misk Açılmaması

Misk/müşk (müşğ), misk ceylanı denen hayvan hararetlendiğinde göbeğinin altındaki *nâfe* denen bir kesede damla damla biriken kanlarının kurummasıyla oluşan siyah toz hâlindeki malzeme olup kozmetikte kullanılan miskin hammaddesidir. Ceylanın göbeğinde yılda bir kez oluşan nâfenin tam olgunlaştığı zaman alınması, kokunun sıhhati için gereklidir. Misk iki çeşittir. Biri *sinî* diğeri *tübtî*. Tübtî, sümbül ve diğeri güzel kokulu çiçekleri özellikle lâleyi yiyen geyiklerin nâfe kesesinde oluşan misktir ki asıl kıymetli olan budur. Ayrıca miskin ham maddesi olan nâfenin satılacağı yere hangi yolla getirildiği de nâfeye dolayısıyla miskin kalitesine tesir eder. Sinî miski, daha uzak yerlerden gelir. Bu uzun yolculuğu sırasında misk, deniz yoluyla taşınır. Bu esnada kötü hava şartlarının tesiri altında kalırsa özellikle de şiddetli yağmur olup neme maruz kalırsa miskin kalitesi zarar görür. Tübtî miski ise deniz yoluyla taşınmaz. Daha uygun hava şartlarında kara yoluyla taşınır. Nâfeden elde edilen ham madde, birtakım işlemlerden geçirildikten sonra misk yapılır. Nâfenin hiç ışık

almayan kapalı, karanlık bir mekânda ve yağmur olmayan havalarda yarılıp misk yapılacak tozlarının çıkarılması, âdetdir. (Sûdî-i Bosnevî, 2020: I/199, 201, 288; Tuhfe-i Murâdî, 1999: 221-225; Kartal, 2019: 19) Bu bağlamda Cem Sultân'ın aşağıdaki beyitlerinde nâfenin kesilip misk özünün çıkarılması işleminin yağmurlu havalarda yapılmaması gerektiğine değinildiği görülmektedir.

Ağlayup didüm ki zülfün kat' idüp göster yüzün

Didi kim müşğ açmağ olmaz dahı bârândur henüz (G. 126/4)

[Ağlayıp (sevgiliye) "Zülfünü kes de yüzünü göster." dedim, "Yağmur yağarken misk açmak olmaz." dedi.]

Zülfünü eyle nihân ağladuğumda sanemâ

Müşge bârân irişecek bulur elbette halel (G. 193/5)

[Ey sevgili! Ağladığımda zülfünü sakla. (Çünkü) Miske yağmur değince elbette zarar verir.]

Güzelin zülfü ile amber arasındaki teşbihin dikkat çektiği aşağıdaki beyitte ise şairin nâfe ve misk gibi amberin de zarar görme ihtimali sebebiyle yağmurdan korunduğuna değindiği görülmektedir. Düşüncelerini hüsn-i talil yoluyla dile getiren şaire göre güzelin kokusu dolayısıyla ambere benzeyen zülfünü göstermemesinin sebebi, yağmurdan zarar görme ihtimali bulunmasıdır.

Ağladum aç 'anberîn zülfünü didüm didi kim

'Anber açmak gösterürdüm saña bârân olmasa (G. 284/4)

[Sevgiliye ağlayarak "Amber kokulu saçlarını aç." dedim, "Yağmur olmasaydı sana amber açmak (nasıl olurmuş) gösterirdim." dedi.]

3. Ağzın Temizliği ve Güzel Kokması İçin Misk ve Gül Suyuyla Yıkanması

Ağızdaki kötü kokuyu giderip ağzın güzel kokmasını sağlamak için eskiden dişlerin misvakla temizlendiği bilinmektedir. Bu amaçla hoş kokulu maddeler olan gül suyu ve miskin de kullanılmasıyla ilgili alışkanlığa Cem Sultân'ın bir beytinde rastlanmaktadır. Beyitte her ne kadar ağzın gül suyu ve misk ile yıkanması, mecazen ve mübalağalı bir şekilde sevgilinin anılmasından önce saygı dolayısıyla ağzın temizlenmesini ifade etmek için kullanılmış olsa da eski devirlerde ağzın güzel kokması için gül suyu ve miskten yapılmış bazı hapların kullanımının bir âdet olduğu da bilinmektedir. (Bayram, 2007: 211) Özellikle mecmualarda rastlanan çeşitli hastalıklara ilaç yapımı

tariflerinde buna yönelik bilgilere rastlanmaktadır.² Beyitte şair, miskle ve gül suyuyla yıkasa bile ağzının güzelin yüzünü ve zülfünü anmaya lâayık olamayacağı kanaatindedir.

Yusam müşğ ü gül-âb ile dehânum

‘Îzâr u zülfün aınmak aına düşmez

(G. 129/2)

[Misk ve gül suyu ile yıkasam da ağzım sevgilinin yanağından ve zülfünden bahsetmeye layık değildir.]

B. Sularla İlgili Kültürel Unsurlar

1. Yedi Derya İnanışı

Eski devirlerde dünyada yedi deniz olduğuna inanılmıştır. Bunlar *Bahr-i Muhît* (Atlas Okyanusu), *Bahr-i Sînt* (Hint Okyanusu), *Bahr-i Lût* (Lut Gölü), *Bahr-i Rûm* (Akdeniz), *Bahr-i Nitaş* (Karadeniz), *Bahr-i Hazar* (Hazar Denizi) ve *Bahr-i Kulzüm* (Kızıldeniz, Şap Denizi) olarak bilinmektedir. Aral ve Taberiye göllerini yedi deniz arasında gösteren kaynaklara da rastlanmaktadır. (Pala, 2015: 111) Aşağıdaki beyitte âşığın hâline üzümlüp gözyaşı döken yedi derya imgesi vesileyle eskiden dünyada yedi deniz olduğu inanaşına değinildiği görölmektedir.

Bu fûrkat-ı dil-sûzı görüp acıdı dilden

Yaşlar akıdup göğge boyandı yidi deryâ

(K. 6/42)

[Bu gönül yakan ayrılığı görüp yedi denizin (bana) gönülden acıyıp döktüğü yaşlar, göğge ulaştı.]

2. Nil ve Aras'ın Kaynağının Cennet Olduğu İnanç

Kur'an-ı Kerim'de üç ayette (Furkân 25/53, Fâtır 35/12 ve Mürselât 77/27) *furât* kelimesi, *içen kişiye ferahlık veren tatlı su* anlamında kullanılmıştır. Arapça sözlüklerde son derece tatlı su anlamı *fırat* kelimesi çeşitli hadislerde Fırat Nehri'nin adı olarak da yer almaktadır. Rivayet edilen bu hadislere göre Hz. Peygamber, Mirac'da Sidretü'l-

² Söz gelimi *Yadığâr-ı İbn-i Şerîf* adlı eserde günümüz Türkçesiyle şöyle bir terkipten bahsedilmektedir: Ağzı kokusunu gidermek için eşit miktarda yaş mersin yaprağı ve çekirdeksiz kızıl üzüm birlikte dövölüp elenir ve macun yapılır. Bu macundan her gün sabah ve akşam ceviz büyüklüğünde yemek faydalıdır. Ayrıca sümbül, karanfil, kurfe (tarçın), cevz-i bevva (küçük Hindistan cevizi), su'd (topalak), ağaç kavunu (turunc) ve üd-ı Hindî (Hindistan öd ağacı) dövölüp elendikten sonra çekirdeksiz kuru üzümle karıştırılır, biraz da misk karıştırılıp nohut büyüklüğünde haplar yapılır. Her sabah üç hap ağızda yavaş yavaş çiğnenip suyu yutulur. (Yıldırım, 2012: 37)

Müntehâ'da iken sidre ağacını ve altından akan nehirleri görünce Cebrâil'e burayı sorar. Cebrâil de oranın Sidretü'l-Müntehâ olduğunu, oradan ikisi zâhir, ikisi bâtın olmak üzere dört nehir aktığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu dört nehrin ne olduğunu öğrenmek ister. Cebrâil bâtın'ı iki nehrin cennette olduğunu, zâhirî iki nehrin ise Nil ve Fırat olduğunu bildirir. Konuyla ilgili başka bir hadis rivayetinde ise Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin cennet ırmaklarından olduğuna değinilmiştir. (Uzun, 1996: 33) Cennet ırmakları olarak kaynaklarda daha çok Seyhan, Ceyhan (çok az yerde Seyhun, Ceyhun), Nil ve Fırat isimleri yer alsa da kaynağı cennet olarak anılan nehirler arasında Aras Nehri'ne de rastlanır. Bu nehrin aşağı kesimleri, İslâmiyet'in doğuşundan çok önceleri Yahudi bölgesi olarak bilinmektedir. Eski metinlerde özellikle eski Yahudilere ait pek çok menkıbenin geçtiği mekân olarak Aras Nehri'ne değinilir. Bu yüzden Âd ve Semud kavimlerine ait harabeler bu topraklarda aranmıştır. Eski dinlerin gelişme alanı içinde bulunmasından dolayı da Aras Nehri, eski kaynaklarda âdeta efsaneleştirilmiş ve sularının birçok hastalığa deva olduğuna inanılmıştır. Bu rivayetlerden birine göre de Aras, cennetten çıkan dört nehirden biri sayılmaktadır. (Tuncel, 1991: 335) *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* adlı eserde ise kaynağını cennetten alan ve çeşitli ülkelerden akan dört ırmaktan bahsedilir. Esere göre bunlar; Hindistan'dan geçen *Phison (İndus)*, Habeşistan ve Mısır'dan geçen *Nil*, Küçük Asya ve Ermenistan'dan geçen *Dicle* dördüncüsü de İran ve Ermenistan'dan geçen *Fırat Irmağı*'dir. (Schiltberger, 1997: 139)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağının cennete, âşığın iki gözünden akan yaşların Nil ve Aras'a benzetildiği anlaşılmaktadır. Aşığın Nil ve Aras olup akan gözyaşlarının sebebinin sevgilinin cennete benzetilen yüzü olmasından hareketle Nil ve Aras'ın sebebinin/kaynağının yüz/cennet olduğu düşüncesinin dile getirildiği görülmektedir.

Şevk-i 'izâruñla Cem ağlayalı bildiler

Cennet imiş iy sanem menba'-ı Nîl ü Aras (G. 137/6)

[Ey put gibi güzel sevgili, Cem, yanağının arzusuyla ağladığından beri Nil ve Aras'ın kaynağının cennet olduğu anlaşıldı.]

3. Âb-ı Hayât İnanışı

Âb-ı bekâ, âb-ı câvidânî, âb-ı hayvân, âb-ı hayvânî, âb-ı Hızır, âb-ı zindeğî, âb-ı zindeğânî, âb-ı İskender, âb-ı İskenderî, aynü'l-hayât, bengisu, nehrü'l-hayât, çeşme-i hayvân, çeşme-i Hızır gibi ifadeler ile karşılanan âb-ı

hayât; ienin sonsuz bir hayata kavuştuğu sudur. Birçok milletin mitolojisinde yer alan inanışa göre bu sudan içen öldürülse yeniden dirilir, ihtiya r ise genleşirmiş; bu sudan içenler, ölümsüz bir hayata kavuşurmuş. *Zulmt* denen karanlıklar diyarında bulunurmuş. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre karanlık bu yer; altı ay gündüz, altı ay gecenin yaşandığı kuzey kutbudur. Taberî'ye göre ise bu su, Hazar Denizi civarında (Kuzey Azerbaycan) bulunmaktadır. lmszlik bahşeden bu suyu İskender ve Zülkarneyn gibi kudret sahibi kişiler aramışlarsa da bulamamışlardır. Hızır'ın bu suyu bulduğuna ve İlyas'a da iirdiğine inanılır. (Pala, 2015: 3, 494; Taberî, 2007: II/280-281) İbn-i Batta'nın Çin'deki büyük bir nehre, *b-ı hayt* ismini verdiği de kaynaklarda yer alır. (Onay, 2009: 20)

Klasik Şiirde sevgilinin saçları siyahlığı yönüyle zulmt ülkesi ile ilişkilendirildiğinde aşığa can bağışlaması ile de dudakları *b-ı hayta* benzetilir. Nitekim *b-ı hayt* inanışının ve *b-ı haytın* zulmt ülkesinde olduğuna inanıldığının ifade edildiği aşağıdaki beyitte de siyahlığı ile sevgilinin saçının zulmt; dudaklarının da la'ı ve *b-ı haytla* ilişkilendirildiği görülmektedir.

La'lin isterseñ gam-ı zülfini ek

Kim karañuda olur *b-ı hayt*

(G. 23/2)

[(Sevgilinin) dudaklarına ulaşmayı istiyorsan (kara) saçının (zlemiyle) kederler ek; zira *b-ı hayt*, karanlıkta olur.]

Klasik Şiirde sevgilinin dudağının *b-ı hayta* benzetilmesi, Şairlerce bazen sevgilinin cana can katan tatlı sözlerinin bu dudaklardan dökülmesi sebebine dayandırılır. Aşağıdaki beyitte de *b-ı haytın* mevcut olduğu inanışına yer verilmiştir. Beyitte meftun olunan sevgilinin dudakları, aşığın canına can katması yönünden *b-ı hayta* benzetilmiştir.

Dil-teşneyem lebne ki *b-ı haytdur*

Kurbn olam kařuña ki mřđin kemn imiş (G. 140/3)

[(Ey sevgili), *b-ı hayt* olan dudağına gönlüm susamıştır; misk kokulu keman kaşına da kurban olayım.]

C. Din-Tasavvuf veya İbadetlerle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Nra Karşı Edilen Duanın Makbl Olacağı İnanı

Nr; aydınlık, parlaklık; kutsal bir güç tarafından gönderildiğine inanılan parıltı veya ışık; Allah; Kur'an-ı Kerim; Allah'ın evrendeki belirtisi, evrende görünüş alanına çıkışı; maddenin kalpten

uzaklaştırdığı ilahî feyz ve dinî bilgileri açığa çıkarmada araç olan ışık; güneş ve ay gibi anlamlara gelir. (Devellioğlu, 2013: 989; Çağbayır, 2017: 1288; Uludağ, 2012: 280)

Nûr kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde insanların önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hak ile bâtılı, hayır ile şerri ayırt etmelerini sağlayan manevî ve ilahî ışık anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de 43 ayette geçen *nûr* kelimesi bu yerlerde İslâm (Tevbe, 9/32), Kur'an (A'râf, 7/197), iman (Bakara, 2/257), Peygamber (Nûr, 24/35), adalet (Zümer, 39/69), Allah (Nûr, 24/35), günün aydınlığı (En'âm, 6/1), ayın ışığı (Nuh, 71/16), âhirette müminlerin ışığı (Hadîd, 57/12), beyan (Mâide, 5/44) gibi anlamlarda kullanılmıştır. (Uludağ, 2007: 244; Karagöz, 2017: 530)

Nûr; dünyevî veya uhrevî olur. Dünyevî nûr; akıl ve Kur'an nûru gibi basiretle anlaşılan, gözle görülmeyen nûr veya ay ve güneş ışığı gibi cisimlerden yayılan ve gözle görülebilen nûr kısımlarına ayrılır. (Karagöz, 2017: 530)

Nûr sözcüğü, kültürümüz içerisinde güneş daha çok da ay ve ay ışığı için kullanılmaktadır. Özellikle ayın gerek dinden gerekse kültürden kaynaklanan dua ile ilgili bazı inanışlarda mevzu edildiği görülmektedir. Söz gelimi Resûl-i Ekrem hilâl görülünce tekbir aldıktan sonra yapılması müstehap olan şu duayı etmiştir: "Allah'ım! Şu yeni hilâli bize iman, İslâm, güvenlik, bereket ve esenlik içinde mübarek eyle. Ey hayır ve rüşd hilâli! Senin de bizim de Rabb'imiz Allah'tır, bize hayır ve uğur getir." (Yücel, 1998: 2)

İnancımıza göre tan yerinin ağardığı vakitlerde sıdk ile edilen dua makbuldür. Güneş ışıklarının karanlığı kovarak aydınlığın hükmünü ilan ettiği sabahın ilk vakitlerinde uyanık olup ibadet, dua ve zikirle meşgul olmak önemli görülmüş ve tavsiye edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte de *nûr* kelimesinin *ışık*, *aydınlık* anlamından hareketle güneşe, güneşin doğduğu sabahın ilk saatlerine ve bu vakitlerde duaların makbul olduğu inanışına gönderme yapıldığı görülmektedir.

Yüzini görseñ göñül vasl iste kim

Nûra karşı müstecâb olur du'â (G. 4/6)

[Ey gönül (sevgilinin) yüzünü görsen kavuşmayı dile zira nura karşı edilen dualar makbuldür.]

2. Gariplerin Mezarlarında Meleklerin Dua Ettiği İnanışı

Kur'an-ı Kerim'de ve hadiste meleklerin insanlar için bağışlanma dileyip dua ettiklerinden bahsedilmektedir. Söz gelimi Mü'min Suresi'nde şöyle buyrulmaktadır:

“Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: Ey Rabb'imiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru. Ey Rabb'imiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaat ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır.” (Mü'min, 40/7-9)³

Hiz. Peygamber de müminin çeşitli ibadetleri ve hayır işleri sırasında meleklerin o mümin için dualar ettiğini belirtmişlerdir. (Ayrıntı için bk. Çolak, 2012: 160-163)

Aşağıdaki beyitte kimsesiz kalmış, bir dua edeni olmayan mümin mezarlarına meleklerin dua ettiği inancına yer verildiği görülmektedir. Beyitte ayrıca rakiple kurulan ilgi üzerinden şeytanların melekleri görünce kaçtıkları, meleklerle şeytanın bir arada bulunmayacağı inancına da değinilmiştir.

Sinüme uğrayacak n'ola söğüp geçse rakîb
Ki melek dahı kılur kabr-i garîb üzre du'â (G. 5/2)
[Rakîb, mezarıma yolu düşünce sövüp sayıp hemen oradan uzaklaşsa buna şaşılır mı? Çünkü garîplerin mezarına melekler bile dua okurlar.]

3. Hacerülesved Karşısında Edilen Duaların Makbul Olacağı İnanıcı

Hacerülesved *siyah taş* anlamındadır. Yerden 1,5 m. kadar yükseklikte ve yaklaşık 30 cm. çapında yumurta biçimindeki bu taşın siyaha yakın koyu kırmızı renkte olması sebebiyle böyle isimlendirildiği bilinmektedir. Bu taşın Hiz. İbrahim tarafından Ka'be'nin inşası

³ *Kuran-ı Kerim* meallerinde şu kaynaktan istifade edilmiştir: Altuntaş ve Şahin, 2012.

esnasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak edilmektedir. Taşın menşei, tarihçesi ve mahiyeti hakkında birçoğu zayıf olan çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde genellikle Hacerülesved'in cennetten indirildiği, Nûh Tufan'ı sırasında Ebû Kubey's Dağı'nda korunduğu ve Hz. İbrahim'in Ka'be'yi inşası sırasında oradan alınarak Ka'be yanına konulduğu yer alan bilgilerdendir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Öğüt, 1996: 433; Yeşilbağ, 2023: 90-93) Fakihler, Resûl-i Ekrem ve ashaptan rivayet edilen uygulamalara dayanarak tavaf esnasında Hacerülesved'i sünnete uygun şekilde ziyaret etmenin (istilâm) ona el ile dokunup öpmekle gerçekleştiği konusunda görüş birliği içindedir. Tavaf eden kişi Hacerülesved'i istilâmı sırasında herhangi bir dua okuyabilir.⁴ (Öğüt, 1996: 433-434)

Tavaf sırasında Ka'be kapısı ile Hacerülesved'in arasında dua etmenin makbul olduğu *Mültezem* denen bir yer vardır ki hacıların ısrarla burada dua ettikleri bilinir. Bazı hadislerde Mültezem'in duaların kabul edildiği mübarek bir yer olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiünden birçok kişinin burada dua ettikleri nakledilir. (Şener, 2020: 551)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin merhametsizliğiyle taş benzetilen kalbinin ve yüzündeki beninin siyah rengi sebebiyle Hacerülesved ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Beyitte sevgiliye niyazda bulunan âşğın sevgilinin taş kalbi ve siyah beni karşısında, kendisini Hacerülesved önünde niyazda bulunup dualar eden bir kişiye benzettiği anlaşılmaktadır. Beyitte Hacerülesved önünde edilen duaların makbul olduğu inanişına telmih yapıldığı görülmektedir.

Dil-i sengînüñ ile hâlûñe hâlüm diyeyin
Hacerülesved'e karşı çün olur 'arz-ı du'â (G. 6/2)
[Taş kalbin ve benine hâlîmden bahsedeyim (niyazda bulunayım) çünkü Hacerülesved'e karşı dualar arz edilir.]

⁴ Peygamberimiz ve ashaptan gelen bazı rivayetlere dayanan fakihlerin çoğunluğuna göre "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür. Allah'ım! Sana inanmamın, kitabımı tasdik etmemin, ahdine vefa göstermemin ve peygamberin Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine uymamanın bir işareti olarak [Hacerülesved'i istilâm ediyorum] anlamındaki şu duanın okunması müstehaptır: Bismillâhi vallâhü ekber. Allâhümme îmânen bike ve tasdikân bi-kitâbike ve vefâen bi-ahdike ve't-tibâan li-sünneti nebiyyike Muhammed'in sallallâhü aleyhi ve sellem (بسم الله والله أكبر اللهم إيمانًا بك وتصديقًا بكتابك ووفاءً) (بعهدك واتباعًا لسنة نبيك محمد صلى الله عليه وسلم).

4. Evliyânın Kerâmet Gösterdiği İnanıcı

Hırka/aba giymek anlamındaki *hırka-pûş* ifadesinin beyitlerde dervişlerin giydiği kıyafetten hareketle *bir mürşide intisap etmek, derviş olmak* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bir tarikat müntesibi olan velilerden halk arasında genellikle velayetin delili olarak bir keramet göstermesi beklenir. Bu beklentinin arka planında keramet sahibi kişilerin veli olduğu ya da ancak veli olan kişilerde keramet olacağına dair inanışın bulunduğu söylenebilir.

Divan şairlerinin öğrendikleri dinî ya da tasavvufi bilgileri içinde yaşadıkları kültürün geleneğine uygun olarak anladıkları ve eserlerine yansıttıkları görülmektedir. (Haksever, 2024: 185) Bu yansımanın veli ve keramet kavramlarına bakışta da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda kerametın birçok türünden bahsedilmektedir. Bununla birlikte kerametler *keşif ve ilhamla ilgili olanlar, insanın gücünü aşan birtakım şeylerin yapılması* (az zamanda uzun mesafe almak, havada uçmak, suda yürümek, besin maddelerini bereketlendirmek, darda kalan bir kişinin yardımına yetişmek, hastaları şifaya kavuşturmak vb.) ve *meleklerin görülmesi veya seslerinin işitilmesi* şeklinde temelde üç gruba ayrılabilir. (Uludağ, 2022: XXV/265)

Beyitte *zülfin* kara rengiyle bir seccadeye; salındığı (serildiği) *yüz ve boynun* da arı, duru, temiz ve parlak olması ile suya benzetildiği anlaşılmaktadır. Seccadeye benzetilen *zülף*, sevgilinin suya benzetilen *yüzü* ve boynu üstünde bulunur. Şairin muhayyilesine göre ise seccade suya batmamış, su üstünde durmuş olmaktadır. Beyitte evliyanın normal insanların yapamayacağı şeyleri gerçekleştirmeleri yani keramet gösterme hâline sahip oldukları ve bir keramet olarak suyun üstünde bile yürüyebilecekleri inanışına gönderme yapıldığı söylenebilir.

Ne kerâmet gösterür gözle bu zülף-i hırka-pûş
Kim salup seccâdesin her lahza âb üstindedür (G. 75/5)
[Seccadesini her zaman serip su üstünde olan hırka giyinmiş (dervişliğe giren) zülף, nasıl bir keramet gösterir iyi bak.]

Eşküm cihânı tutdı âb üzre yürürem ben
Dervîş-i 'ışk-bâza bu da kerâmet ancak (G. 160/2)
[Gözyaşlarım her yeri kapladı, ben de su üstünde yürümekteyim. Âşık geçinen dervişin kerameti de ancak böyle olur.]

5. Seher Vakti Edilen Duaların Makbul Olacağı İnancı

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de duanın fazileti, âdâbı, şartları, kabul edilmesi mümkün olan ve olmayan dualar, dua etme için en uygun zamanlar (seher vakti, gece yarısı, kadir gecesi, namaz sonrası, ezanla kâmet arası vb.) Hz. Peygamber'in çeşitli yerlerde ve zamanlarda, çeşitli durumlarda yaptığı özel dualar hakkında bilgi verilmiştir. (Çağrı, 1994: 537)

Âşığın içine düştüğü aşk ızdırabı sebebiyle gözüne uyku girmez, bütün gece hatıralarla boğuşur, dertlenir. Yeni gün doğduğunda âşık hâlâ içlenmekte, âhlar çekip ağlamaktadır. Gece boyunca gözüne uyku girmeyen âşığın sabrı da mecali de kalmamış, erimiş muma dönmüştür. İşte bu vakitlerde âşık; Rabb'i ile derin bir ünsiyet kurar, meramını, gözü yaşlı bir şekilde ve samimi olarak yalnız Rabb'ine açar. O'na kendisine yardım etmesi için dualar eder. Bazen de içine dertler salanlar için beddualar eder.

Sevgiliyi gerçekten hak eden âşık olmasına rağmen sevgili, rakibe iltifat etmiş; bir anlamda âşığa haksızlık yapmıştır. Âşık bu durumda zulme uğrayandır. Kültürümüzde mazlumun âhının yerde kalmayacağı, hele de seher vakitlerinde ettiği dua ya da bedduaların geri çevrilmeyip kabul olacağına dair inanış bulunmaktadır. Âşık söz konusu olduğunda bu âhlar bazen sevgiliye kavuşma yolunda edilen dualar ya da gördüğü ezalardan dolayı ettiği beddualar şeklinde düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte seher vakti edilecek duaların makbul olduğu inancına değinildiği görülmektedir.

Âh-ı Cem'den iy meh-i nâ-mihrbân eyle hazer

K'oda yakar 'âlemi âh-ı sehergâhum benüm (G. 220/5)

[Ey merhametsiz sevgili, Cem'in âhından kork; çünkü benim seher vakti ettiğim âh, âlemi ateşe verir.]

6. Çocuklara Günah Yazılmadığı İnancı

İslâm inancına göre çocuklar, özü temiz ve günahsız olarak dünyaya gelir. Ergenlik çağına girip akıl balığ olmasından önce de çocuklara günah yazılmayacağına inanılır. Hz. Peygamber bir hadisinde: "Kalem (sorumluluk) üç kişiden kaldırılmıştır. 1. Akıl sağlığına kavuşuncaya kadar deliden, 2. Uyanıncaya kadar uyuyandan 3. Bülûğ çağına erinceye kadar çocuktan." buyurmuşlardır. (Gündüz, 2002: 86, 87) Aşağıdaki beyitte *oğlan* kelimesi *çocuk* anlamında kullanılmıştır. Beyitte ayrıca sağ ve sol omuzda bulunan kirâmen kâtibîn

meleklerince insanın sevap ve günahlarının yazıldığı inancına da telmih yapılmıştır.

Gel günâhı var dime öldür Cem'i sabr eyleme
Cürmünü yazmaz ferîşte dahi oğlansın begüm (G. 219/6)
[(Ey sevgili) Günahı olduğunu söyleme (yaptığı suça) tahammül etme,
Cem'i öldür (daha iyi); beyim, sen daha çocuksun; melek (sana) günah
yazmaz.]

7. Kurban Kanının Alna Sürülmesi

Kurban kesilince kimin namına kesilmişse çeşitli kötülüklerden korunmaya vesile olması dileğiyle onun alınına bir parmak kan sürmek, eski bir âdettir. Kanın sevaba iştiraki istenen diğer kişilerin alınına sürüldüğü de olurdu. (Kaya, 2018: 348; Onay, 2009: 300) Bu âdetin daha ziyade hastalık, kaza ve beladan muzdarip olan kişilerin bu dertlerinden kurtulmalarına mukabil kesilen adak kurbanlarının kanı ile icra edildiği söylenebilir. Aşağıdaki beyitte adak için kesilen kurbanların kanının alna sürülmesinden hareketle âşîğın kendisini sevgili uğruna adayın bir kurban olarak gördüğü ve kurbanlık gibi kesildikten sonra sevgilisinden de kanını alınına sürmesini istediği görülmektedir.

Alnuña sür bâri gel boynuña alma kanımı
Cânımı çün kaşlaruñ yâsına kurbân eyledüm (G. 229/4)
[(Ey sevgili) Kanımı (günahıma girip vebalimi) boynuna alma (eğer
kanıma gireceksen) en azından (bu kanı) alınına sür; çünkü ben
kaşlarının yay şekline/yasına canımı kurban ettim.]

8. Ka'be'de Sabaha Kadar Kandil Yakılması

Uzakta bulunduğundan Ka'be'ye gidip ibadet edemeyen kişiler için, umre ya da hac vesilesi ile bu kutsal mekâna gitmek, burada ibadet ve dualar etmek; tarifsiz bir mutluluk kaynağıdır. Büyük bir aşkla buraya giden kişiler, eğer bir mâni yoksa günün her anını ibadetle geçirmek isterler. Aşağıdaki iki beyitten hareketle, insanların karanlık çöktükten sonra da gidip ibadet etmelerini temin için geceleyin Ka'be ve çevresinin kandillerle aydınlatılmasının bir âdet olduğu anlaşılmaktadır. İlk beyitte ayrıca değersiz madenleri altına çevirme demek olan ilm-i simyâya da telmih yapıldığı görülmektedir.

Yanar harîm-i Ka'be-i hüsnüñde subha dek
İksîr-i gamdan olalı zer nâv-dân-ı şem' (G. 161/4)

[(Kandil) Oluğu gamın iksirinden altın şeklini aldığından beri (sevgilinin) güzelliğinin Ka'be'sinin avlusunda sabaha kadar kandil yanar.]

Diğer beyitte âşığın gönlünün Ka'be, sevgilinin aşkının da bu gönlü aydınlatan kandil olarak değerlendirildiği ve bu kandilin sabaha kadar yandığı ifade edilmektedir.

Mihr-i hüsnüñ görmeyince gitmesün dilden ruhuñ

Kim harîm-i Ka'be'de tâ subha dek yanar çerâğ (G. 162/3)

[(Ey sevgili, senin) Güzelliğinin güneşini görene kadar gönülden yanağın (yanağının aydınlığı) ayrılmasın; zira Kabe'nin bulunduğu alanda sabaha kadar kandil yanar.]

D. Metafizik Varlıklarla/Kavramlarla İlgili Kültürel Unsurlar

1. Perilerin Viranelerde Yaşadıkları İnanışı

Genellikle cinlerin çok güzel oldukları kabul edilen kızlarına *peri* denir. İstedikleri zaman istedikleri şekle girebilme yeteneğine sahip periler, bakarı kendisine meftun eden kadın görünümünde ortaya çıkarak erkekleri aldatırlarmış. Peri, bazen metinlerde melek ve hurilerle aynı varlık olarak düşünülür ve bu sözcükler birbirine yakın anlamlarda kullanılır. Eski Yunanlılarda perilerin evlenmemiş yarı tanrı olduğuna, daha çok ırmak kenarında ve yemyeşil ormanlarda yaşadığına inanılmıştır. (Yıldırım, 2008: 563-564.)

Halk arasındaki inanişâ göre terk edilmiş mekânlar, viraneler ve harabeler perilerin bulunduğu yerlerdir. (Özkan, 2008: 430) Divan şiirinde peri, sevgilinin benzetildiği bir unsurdur. Şiirimizde periler; bazı büyülerle teshir edilebilmesi, çeşme, pınar ve hamamlarda yaşamaları, insanlarla ünsiyet etmeyip onlardan kaçması, göze görünmemesi, son derece güzel olmaları, bazen kimi insanları âşık edip kendilerine bağlamaları, çeşitli suretlere girmeleri ve ölmemeleri gibi hususiyetlerle sevgili ile benzerlik ilişkisi içinde kullanılır. (Tolasa, 2001: 54)

Cem Sultân, aşağıdaki beyitlerde perilerin yerinin viraneler olduğu inanişından hareketle âşık, peri gibi güzel sevgilinin de düş kırıklıkları ve elemelerle viraneye dönmüş kendi gönlünü mesken tutup buradan bir an bile ayrılmamasını dilemektedir.

Çün bilürsin ki perîler yiri vîrâne olur

Bir nefes gitme gönülden çü perîsin sanemâ (G. 5/3)

[Ey put gibi güzel sevgili, bir perisin ve perilerin yeri virane olduğu için bu (virane) gönülden bir nefes bile ayrılma.]

Bildüm iy dost perîsin berü gel göñlüme gir

Çün perî mesken ider bulduğı vîrânelüği (G. 331/8)

[Ey dost! Anladım ki sen perisin, beri gel göñlüme gir; çünkü periler, bulduğu viraneliği mesken tutar.]

2. Perilerin Şişeden Konuştukları İnanışı

İnanışa göre periler; ateşten yaratılmış, gözle görülemeyen, genellikle iyi ve insanlara yararlı işler yapan, kanatlı yaratıklardır. İstedikleri zaman istedikleri şikle girebilen bu varlıklar, çok güzel ve çekici kadın görünümünde ortaya çıkararak erkekleri aldatırlarmış. Avesta'da *pairikâ*, Pehlevicede *parîg*, Faşcada *perî* şeklinde yer alan periler hakkında Avesta'da aldatıcı ve zararlı özellikleri nedeniyle sevilmediklerine yer verilir. Eski İnan rivayetlerine göre Cemşid, Dahhâk ve Süleymân Peygamber; devlerin, perilerin ve kuşların dilinden anlayıp onlarla ilişki kurabilen kişilerdir. Periler, insanlardan farklı yaratılmış olduklarından katı ve duygusuz mahlûklarmış. (Yıldırım, 2008: 563, 564) Bu varlıklar, insanların her hâlini bilir, olağanüstü işler yapabilir, insanları büyü ile ele geçirir, ansızın çarpar, hükmü altına alıp istedikleri gibi kullanırlarmış. Perilere tutulan insanlar, zaman içinde delirmiş. Eskiden delirmiş bir kişiyi perilerin zapt ettiğine de inanılmıştır. Bazı insanlar da perileri zapt edip kendi istekleri yolunda çalıştırabilirlermiş. İnsanın büyü ile ortaya çıkarıp zapt ettiği periler, hizmet edecekleri insana saçlarından bir tutam verir ve o kişi, bu saç tellerinden yakınca onun hizmetine koşarlar. Rivayete göre insanlara fenalığı dokunan cinler ve periler Hz. Süleymân'ın emriyle bir şişe içinde hapsolunarak denize atılmıştır. Bazı havâss (dualar) okumakla peri gibi dîvler (şeytan, ifrit) de şişede hapsedilirmiş. Kendisiyle irtibat kuranla hapsedildikleri bu şişeden konuşurlarmış. (Tarlan, 1998: 118, 125, 249, 266, 292, 666; Onay, 2009: 447)

Aşağıdaki beyitte perilerin şişeye hapsedilmesi ve kendileriyle konuşmak isteyen insanlarla bu şişenin içinden konuşmalarına dair inanışa telmih yapıldığı görülmektedir. Beyitte gaz lambasının cam fanusu içinde yanan dile benzetilen fitilin yanarken çıkardığı sesler konuşma seslerine benzetilmif; böylece cam fanus içinde yanan fitil ile şişeden konuşan periler arasında ilişki kurulmuştur.

Perî bigi sözini halka şişeden söyler

Derûnı sûzişini viricek haber kandîl

(G. 207/6)

[Kandil, içindeki acısını haber vermek isteyince (söyleyeceklerini) insanlara peri gibi şişenin içinden söyler.]

3. Cadıların Var Olduğu ve Suda Batmadıkları İnanışı

Halk arasındaki inanaşa göre geceleri mezardan çıkararak korku verici bir görünüşle ve kötülük yapmak üzere gezen hayalî varlıklara *cadı*, *câdû*, *câzû* denir. (Koçu, 1963: VI/3326; Tulum, 2023: 97) Batıda süpürge üstünde uçma gibi olağanüstü hâller sergilediklerine inanılan cadılara doğuda da inanıldığı, inananlarca birtakım olağanüstülükler atfedildiği ve bu inanışlardan bazılarının klasik şiir metinlerine yansıdığı görülmektedir. Batı dünyasında cadı olduğuna inanılan kişiler ateşe atılarak cezalandırılırdı. Aslında cadıların ateşte yanmadığına, suda batmayacağına da inanılırdı. Bu inanıştan hareketle de Ortaçağ Avrupa'sında cadılardan kaynaklanan kötülükleri önlemek için cadı olduğu düşünülen kişilerin cadı olup olmadığını anlamak için ateşe atılması ya da elleri ve ayakları bağlı şekilde suya bırakılmaları gibi usuller denendiği kaynaklarda yer almaktadır. Bu yolda *cadı avı* uğruna nice cinayetler işlendiği de bilinmektedir. Türklerin Balkan coğrafyasına hâkimiyetiyle o bölgede yaşayan halklar üzerinden tanıştıkları cadı ve cadıya dair inanışların benimsenmiş olmasa da halk kültürüne girdiği, çeşitli vesilelerle masallarda ve efsanelerde yaşatıldığı görülmektedir. (Şentürk, 2017: II/327-329; Batislam, 2017: 104)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağının su; büyücülerin genellikle siyah renkli elbiseler giymelerinden hareketle sevgilinin dudağının kenarlarındaki ayva tüylerinin de renk yönüyle ve güzelliğiyle âşığı büyüleme açısından cadıya benzetildiği görülmektedir. Böylece beyitte cadılara dair inanışlardan biri olan cadıların suya batmadığı inanaşına telmih yapılmıştır.

Ne câdûdur tudağında hatuñ kim

Turur âb üzre kılmaz dâmenin ter

(G. 110/7)

[Dudağının kenarındaki ayva tüylerin nasıl bir cadıdır ki suyun (yanak) üstünde durur da eteği bile ıslanmaz.]

4. Rüyaların Yorumlanabileceği ve Olacıklardan İzler Taşdığı İnanışı

İslâmî literatürde genel olarak rüyalar; *rahmânî* (rüyâ-yı sâdıka, rüyâ-yı sâliha), *şeytanî* ve *nefsanî rüyalar* şeklinde üçe ayrılır. Bu rüyalardan

sadece rahmânî rüyalar, içinde bir hakikat ve gelecekte olacılara dair işaretler taşır. Böyle rüyalarda genellikle verilmek istenen mesaj, tabirine gerek olmayacak kadar açıktır. Eski devirlerden beri bir kısım rüyaların gelecekte olacak olaylardan işaretler taşıdığına inanılmış ve rüya ilmini bildiğine inanılan kişilere rüyalar anlatılarak yorumlanması istenmiştir. Rüyada görülenlerin ne anlama geldiğini açıklayan ilme *rüya ta'bîri*, bu ilmi bilip uygulayan kişiye de *mu'abbîr* denilmiştir.

Aşağıdaki beyitte rüya yorumuna inanılmasına ve rüyanın rüya tabircisine tabir ettirilmesine değinildiği görülmektedir.

Zülfüñi düşde gördüğümü didüm

Dir mu'abbîr ki var uzun seferüñ (G. 178/4)

[(Ey sevgili) Rüya tabircisine, rüyamda (senin) zülfünü gördüğümü söyledim, uzun bir yolculuğa çıkacağımı söyledim.]

5. Hazineseleri Tılsımla Yılanların Koruduğu İnanışı

Eski uygarlıklarda saltanat ya da güç sahibi kişilerin öldükten sonra tekrar dirildiklerinde kendilerine lazım olacağını düşündükleri için tüm mal varlıkları ile gömüldükleri bilinmektedir. Bundan dolayı zamanla yıkık dökük harabe yerler hâlini alan bu yerlerdeki mezarlarda hazineler bulunmaktadır. Yine eski devirlerde ellerindeki değerli eşyalarını özellikle de altınlarını gizleyerek korumak isteyen insanların bu değerli eşyalarını küplerin içine koyarak dikkat çekmeyecek yerlere bilhassa harabelere gömdükleri bilinmektedir. Halk arasında böyle yerlere define gömenlerin bu defineleri türlü tılsımlarla korudukları hatta cinlerin, perilerin, yılanların, ejderhaların (büyük yılanların) yapılan tılsımla hazineleri beklediklerine de inanılır. Divan şairleri; harabelerde hazine bulunduğu, bu hazineleri de tılsımla cin, peri, yılan ve ejderhaların koruduğu inancına şiirlerinde sıklıkla telmih yapmışlardır.

Eskiden banka veya emniyet sandığı gibi mal varlığını koruma yolları olmadığı için hırsızlık ve yağma çok olurmuş. Bu sebeple zenginler, değerli eşyalarını ve paralarını bir çömlek veya küp gibi bir kabın içinde toprağa gömerlermiş. Güya kimsenin el sürememesi ve çalmaya teşebbüs edememesi, edeceklerin de bir fenalığa uğraması için hazineyi gömenler; tılsım yaparlar, böylece bu defineleri muhafazaya korkunç bir yılanı vazifelendirirlermiş. Bazı eski metinlere göre bu tılsımın süresi kırk seneymiş. Bu süreyi geçince yılan kimseye dokunamazmış, define de yılanın olurmuş. (Onay, 2009: 142)

Aşağıdaki beyitte hazineleri korumak için tılsım yapılması ve tılsımla ejderhaların/yılanların hazineleri korudukları inancına değinildiği görülmektedir. Beyitte tılsım/büyü işinin saç kullanılarak yapılması âdetine de gönderme olduğu anlaşılmaktadır.

Mahzen-i sırrına dilde zülfi kufi ursa n'ola
Ejder olur çün tılsım ekser bilürsüz mahzene (G. 295/7)
[Gönüldeki sırlı hazineye sevgilinin saç kilit vursa buna şaşılır mı?
Bilirsiniz ki hazine yanında genellikle tılsımlı ejderha olur.]

6. Büyücülerin/Şamanların Sihir İle Yağmur Yağdırdığı İnanışı

Şamanizm, eski Türklerin inandıkları dinlerden biridir. Bu dinde din görevlisi olan şaman; bu görevi dışında ya da bu görevi ile ilişkili olarak insanların hastalıklarını tedavi ettiği için hekimlik, okuduğu bazı dinî söz ya da şiirlerle şairlik, gelecekte haber vermek ile falcılık/büyücülük, hava olaylarına müdahale ederek kar ve yağmur yağdırmak gibi tabiat olaylarının meydana gelmesine tesir ederek kâhin/büyücülük gibi görevleri de yerine getirir. Şaman/kam/baksi; fırtına çıkarmak, yağmur veya kar yağdırma işini yaparken *yada* taşını kullanır.

Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın olan bir inanca göre *yada* taşını büyük Türk tanrısı, Türklerin cedd-i âlâsına hediye etmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk'ün yat* maddesinde *yatın* bir nevî kahinlik olduğunu belirttikten sonra farklı Türk boylarında *yat*, *yada*, *sata*, *cay*, *cada* gibi farklı şekillerde isimlendirilen bu taş ile şamanların rüzgâr estirip yağmur ve kar yağdırdıklarından hatta yaz günü çıkan bir yangını söndürmek için *yada* taşı kullanılarak kar yağdırıldığını kendisinin de gördüğünden bahseder. (Atalay, 1999: 3; İnan, 1986: 160)

Divan şiirinde *yada* taşı ve bu taş ile yağmur yağdırılmasına dair inanışların yer aldığı beyitlere rastlanır. (Geniş bilgi için bk. Eflatun, 2023: 586-590; Yeşilbağ, 2021: 835-836) Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçına duyduğu özlemle sürekli ağlayan Cem'in gözyaşlarının çokluğu, ışıltısı ile Ülker Yıldızı'yla; sevgilinin saçlarının da siyah rengi ve yağmur yağdırmasıyla büyücü (şaman) ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu ilişkilendirmede eski Türklerdeki şamanların sihir ile yağmur yağdırdıkları inanışının akla getirildiği söylenebilir.

Çeşm-i Cem'den sihr ile dâ'im hayâl-i zülfi-i dost
Ülker indürür yire her lahza câdûlar gibi (G. 343/5)

[Sevgilinin zülfünün hayali, büyücüler gibi sihir ile Cem'in gözünden Ülker yıldızlarını sürekli yere indirir.]

E. Devlete Ait İş ve İşlemlerle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Delilerden Bâc ve Harâc Vergileri Alınmaması

Bâc, *tâbi olanın hükümdara vermek zorunda olduğu para veya hediye* anlamındadır. Fâtih Sultân Mehmed'in Kanunnâme'sinde ise bir alışveriş vergisi anlamında olmasına rağmen bâc, zamanla genel olarak vergi anlamında kullanılmıştır. Şehirlere mahsus her türlü alım ve satımdan, şehirlere gelen mallarla esirlerden alınan akçeye de yine bâc denilmiştir. Aslında bâc ifadesi ile farklı tipteki vergilerin karşılandığı anlaşılmaktadır. *Bâc-ı ağnâm, bâc-ı bâzâr-ı esb, bâc-ı bâzâr-ı galle, bâc-ı büzürg, bâc-ı damga, bâc-ı hamr, bâc-ı kanare, bâc-ı kırtıl, bâc-ı resmî, bâc-ı revendegân, bâc-ı tamga, bâc-ı ubûr* gibi. (Yılmaz, 2010: 52, 53)

Lügat manası ile harâc, *toprağın mahsulünden veya çalışan kölelerin emeğinden elde edilen şeydir*. Sonraları toprak mülkiyetinden dolayı devlet tarafından fertlerden alınan vergi anlamında kullanılmıştır. Şer'î anlamda da Müslüman olmayanlardan alınan vergidir. İki çeşittir. Biri insanların şahsından alınan *harâc-ı ru'ûs* veya *baş vergisi*dir buna *cizye* de denir. Diğer *harâc-ı arazi* yani toprak vergisidir. Mükellef, İslâmiyet'i kabul ederse baş vergisi düşer; ancak arazi vergisi devam ederdi. (Ünal, 2011: 293) Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar *cizyeyi* ifade etmek için genellikle *harâc* kelimesi kullanılmış, daha sonra *cizye* veya *cizye-i şer'î* kelimelerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Hz. Ömer döneminde uygulanan vergi oranları, Osmanlı Devlet yetkilileri tarafından da kabul edilmiştir. Cizye, devletin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde 15-75 yaş aralığındaki erkekler, cizye vermekle mükellef sayılmış; ancak yaşlılar, dilenciler, papazlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar ve sakatlar cizyeden muaf tutulmuştur. (Gölen, 2003: 41, 42)

Aşağıdaki beyitte Osmanlı Devlet geleneği içerisinde akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerden baş ve haraç vergileri alınmamasına değinilmiştir. Beyitte aşkta sabır göstermenin sahip olunan mal/ürün/zenginlik karşılığında verilen vergi gibi görüldüğü, aşkın vergisinin de sabır olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Beyitte âşığın mecnunluk seviyesine geldiği bu sebeple artık ondan daha fazla sabır göstermesinin istenmeyeceği de dile getirilmektedir. Zira delilerden vergi alınmaz.

Dilden atma ihtimâl-i sabrı kim

Kim alur dîvâneden bâc ü harâc

(G. 26/2)

[Gönlünden sabır (sonunun selamet olacağı) ihtimalini çıkarma; çünkü divanelerden vergi alınmaz (sabretmesi istenmez).]

2. Şehir Güvenliğinin Asesler Tarafından Sağlanması

Ases, şehirlerde gece gündüz güvenlik ve asayişini sağlayan bekçi demektir. Asesler, başlarına yeşil çuhadan çatal kalafat ya da üsküf, arkalarına zağra yakalı ve yeşil kaplı divan kürkü, altlarına ak çakşır ve ayaklarına da sarı yemeni giyerlerdi. Aseslik Fâtih Sultân Mehmed zamanında kurulmuş olup elleri asâli bu erler, şenlik zamanında sahaya çıkan seyircileri düzene sokup yolları açmak, idam vb. mahkeme kararlarını icra etmek, cuma günleri sadrazamın gideceği cami yolunun güvenliğini sağlayıp sadrazamı selamlamak gibi görevleri de ifa ederlerdi. (Pakalın, 1983: I/93; Şentürk, 2016: I/361) Meyhaneleri de asesbaşı ile asesler teftiş ederlerdi. Bazen para sızdırmak için bazen de hakikaten kendini bilmeyecek derecede sarhoş akşamcıları yakalayıp götürürlerdi. (Koçu, 1959: II/1098) Her türlü insanın yaşadığı İstanbul gibi büyük şehirlerde gece karanlığında çıkması muhtemel kargaşalıkları önlemek ve asayişini temin için ramazan ayı müstesna olmak üzere belirli vakitten sonra halkın fenersiz dışarıda gezmesine hatta fenerli de olsa sokağa çıkmasına izin verilmez, bu yasağa uymayanlar kadıya götürülüp muhakeme edildikten sonra makul ve mazur sebepleri yoksa genellikle toplum hizmeti denebilecek işlerde söz gelimi hamam külhanına odun taşımak gibi işlerde çalıştırılırdı. Bazen de değnek cezasına ve tazminata mahkum edilirdi. Bunların takibi, uymayanlara ceza verilmesi işini de yine asesler ve subaşılar yapmaktaydı. (Şentürk, 2020: IV/ 401; Ünal, 2011: 624; Djevad, 1974: 10; Mantran, 1991: 78)

Aşağıdaki beyitte gece dışarıya çıkılmasının yasak olması âdetine, buna uymayanların tespiti işini aseslerin yaptığına, özellikle de gece dışarı çıkanların aseslerden çekinip korktuklarına değinildiği görülmektedir. Beyitte sevgilinin zülfüne varmak isteyen âşğın sevgilinin gözünden korkması dile getirilirken göz ile aseslerin işi olan gözetleme fiili arasında ayrıca bir ilişkinin kurulduğu da anlaşılmaktadır.

Dil zülfüne varmağa gözüñden üşenür kim

Şeb-revlik iden kişi 'asesden hazer eyler

(G. 41/4)

[Gönül, zülfüne ulaşmak ister de gözünden korkar; geceleyin dışarıda gezinen kişi, gece bekçisinden (elbette) korkar.]

3. Kaba/Hilat Giydirilmesi

Kaba üstlük, üste giyilen önü açık giysi, entari, önü açık kaftan, müzeyyen libâs, hilat, cübbedir. Kabâ, kaftan veya hilat giydirme bir âdetti. Mükâfat nişanesi olan bu görkemli giysiler, padişahlar tarafından sadrazamlar ve vezirlere giydirilir, onlar da kendilerinden daha aşağı rütbede olanlara bir merasim ile giydirirlerdi. Bu âdet, daha çok bir memuriyete atama sırasında veya bir hizmet/yararlık karşılığında yapılırdı. (Şemseddin Sâmî, 2018: 460, 812, 834; Tulum, 2023: 249, 340)

Hilat, tevcih olunacak zatın sıfat ve mevkiine göre değişirdi. Vezirlere seraser kaplı samur kürk, diğer devlet erkânına sade hilat giydirilirdi. Nadiren büyük hizmetleri görülen beylerbeylere iki hilat giydirildiği de olurdu. Hilat padişah tarafından sarayda, sadrazamlar tarafından Bab-ı Âli'de giydirilirdi. Sadrazamlar tarafından memuriyet verilen kişi resmi davetiye ile Bab-ı Âliye çağrılır, bu kişi teşrifatçı tarafından sadrazamın yanına götürülür, sadrazam ayakta olduğu hâlde teşrifatçı tarafından irade-i seniyye okunduktan sonra "filan memuriyet filan paşa veya efendi uhdesine tevcih" diye seslenilir ve hilat giydirilirdi. Hilat giyen kişi, sadrazama teşekkür ederdi. Bu uygulamaya aynı zamanda *icra resmi* denirdi. II. Mahmut tarafından yapılan yenilikler sırasında hilat giydirilmesi de kaldırılmıştır. Bununla birlikte daha sonraki dönemlerde de padişahlar; taltif etmek istedikleri devlet erkânına murassa saat, altın tabaka, enfiye kutusu gibi hediyeler vermeye devam etmişlerdir. (Pakalın, 1983: 53, 54)

Hilat giydirme için Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı eserinde özetle şunları belirtmektedir: Osmanlı hükümdarlarının herhangi bir kimseye taltif için hilat vermeleri, Osmanlı sarayında pek eski bir âdettir. Aslında bu âdet, İslâm devletlerinde daha Emevîlerden itibaren görülmüştür. Emevîlerde hükümdarlara mahsus nakış ve yazılar ile işlenmiş mükellef libaslar olan *tırâz* ve bunların dokunduğu yerler olan *dârü't-tırâz*ların mevcudiyeti bilinmektedir. Tırâzların hazırlanması ve taltif edilecek kişilere verilmesi yani *hilat ihsan etmek*, doğrudan doğruya hâkimiyet hukukundan sayılmaktaydı. Bu âdet sonraları Abbasîler, Tahirîler, Saffarîler, Gazneliler, Selçuklular, Fatimîler, Eyyubîler, Memlûklüler, Harizmşahlar, Anadolu Selçukluları ve nihayet Osmanlılarda da uygulanmıştır. Bu âdetin Sâsâniler, Çinliler ve Moğollar'da hatta eski

Mısır'da Firavunlar tarafından dahi uygulandığı bilinmektedir. Bazı kaynaklarda ifade edildiği gibi Osmanlılarda var olan hilat âdetinin Bizans etkisiyle olduğunu söylemek doğru değildir. Her ne kadar bu âdet Bizans'ta da olsa da Osmanlılarda bu âdetin olmasını Bizans tesiri ile değil, Osmanlılardaki Emevî ve Fatimî tesirinde aramak daha doğru ve mantıklıdır. (Köprülü, 1981: 186, 187)

Haram kılmak, kendini mahrum bırakmak, haram aylarına veya Harem bölgesine girmek anlamlarına gelen *ihrâm* kelimesi; terim olarak hac veya umreye niyet eden bir kişinin diğer zamanlarda yapması helâl olan bazı davranışları, hac ve umrenin rükünlerini veya bütün âdâbını tamamlayınca kadar kendine haram kılmasını ifade eder. Türkçede *ihrâma* girmek tabiri ile hac ve umre süresince giyilmek üzere hazırlanmış beyaz renkli dikişsiz dokumaya bürünmek anlaşılmış, bu kumaşlar da *ihrâm* veya *ihrâmlık* olarak isimlendirilmiştir. (Öğüt, 2000: XXI/539)

Aşağıdaki beyitte taltif için hilat giydirilmesi âdetine değinildiği görülmektedir. Beyitte ayrıca *ihrâm*da iken dikişsiz elbiseler giyilmesi rüknüne de yer verilmiştir. Bu bağlamda hilat dikişli, işlemeli, gösterişli bir kıyafet olduğu için *ihrâm*da iken giyilmesi mümkün olmayacaktır. Beytin arka planında en yüce makamın âşıklık olduğundan hareketle hakiki âşik olanın dünyalık makam mevki veya herhangi bir şeye itibar etmemesinin gerektiği dile getirildiği de söylenebilir.

Giyemesün devlet kabâsın hırka-i 'ışkuñ giyen
Çünkü *ihrâm* üzre giyemez mahrem olanlar libâs (G. 136/2)
[Senin aşkının hırkasını giyen, devlet hilatini giymesin; çünkü *ihrâm*'da olanlar, (dikişli) elbise giyemezler.]

F. Yıldızlarla İlgili Kültürel Unsurlar

1. Kıyamet Günü Güneşin Batıdan Doğması

Kıyamet terimi İsrail tarafından sura ilk üfürüldüğünde bütün insanların ölümünün ardından sura ikinci kez üfürüldüğünde bütün insanların dirilmesi anlamındadır. İfade, günlük dilde ise genellikle dünya hayatının bitirileceği, bütün canlıların öleceği, ahiret hayatının başlayacağı gün anlamına gelecek şekilde kullanılır. Kıyametin ne zaman kopacağına tam olarak bilinemeyeceği Kur'an ve hadiste belirtilmiş olmasına rağmen İslâm'ın zikredilen iki ana kaynağında da kıyametin yaklaştığı ya da koştığı zaman yaşanacak bazı olaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Kıyametin alâmeti sayılan bu hadiselerden

bazıları şunlardır: Ye'cüc ve Me'cüc gelecek (Enbiyâ, 21/96), dabbetül arz çıkacak (Neml, 27/82), gökyüzünde insanları saracak bir duman yayılacak (Duhân, 44/11-12), ay yarılacak (Kamer, 54/1), dağlar birbirine çarpıtılarak toz edilip savrulacaktır. (Hakka, 69/13-15; Tâ-Hâ, 20/105) Hadislerde de kıyametin kopmasına yakın bir zamanda olacak bazı olaylardan bahsedilmiştir. İmin ortadan kalkıp cehaletin yerleşmesi, sarhoşluk veren içkilerin yaygınlaşması, zinanın alenî hâle gelmesi, köle kadının efendisini doğurması, çobanın zenginleşerek bina yapmakta yarışması, zekât verilecek kimse bulunamayacak kadar servetin çoğalması gibi bazı olaylar hadislerde kıyametten önce vuku bulacaklar arasında sayılmaktadır. (Yavuz, 2022: 522) Sahabenin kendi arasında kıyamet hakkında konuştukları esnada onların yanına gelen Hz. Peygamber, Huzeyfe b. Esîd el-Gifârî'nin naklettiğine göre kıyametten önce on alâmet görmeden kıyamet kopmayacağını belirtmiş ve bu on alâmeti şöyle sıralamıştır: Duhân (duman), Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Hz. İsâ'nın yeryüzüne inmesi, Yecüc ve Mecüc; doğuda, batıda ve Arap yarımadasında yerin batması, Yemen'den çıkacak olan ateş. (Soğukoğlu, 2018: 1055)

Aşağıdaki beyitte kıyametin kopmasından önce gerçekleşecek olup büyük alâmetlerden kabul edilen güneşin batıdan doğmasına değinildiği görülmektedir.

Gün yüzünü seherde garbdan yaña gören dir
Mahşer nişânlarından bu bir 'alâmet ancak (G. 170/4)
[(Ey sevgili!) Seherde batı tarafından güneş (gibi parlayan) yüzünü gören, bu durum; kıyamet alâmetlerinden biridir ancak, der.]

2. Akîk Taşının Rengini Süheyl Yıldızı'ndan Aldığı İnanışı

Akîk; kahverengi, siyah, kırmızı, sarı, beyaz ve bakır renklerinde bir tür kuvars taşıdır. Rengini tesir ettiği şeye kırmızı renk verdiği kabul edilen Süheyl Yıldızı'ndan aldığına inanılır. Sıradan taşlara Süheyl Yıldızı'nın ışığı vurduğunda bu tesir ile taşların akîk taşına dönüştüğü inancı, eski şiirde de kendisine yer bulmuştur. Yeryüzünde Süheyl Yıldızı'nın en parlak görüldüğü yerin Arabistan'ın güneyinde bulunan Yemen ülkesi olduğuna, bu sebeple en iyi akîk taşlarının Yemen'den çıkarıldığına dair inanış sebebiyle de bu taş, şiir geleneğinde sıklıkla *akîk-i Yemenî* şeklinde yer almış veya *Yemen* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte akik taşının rengini Süheyl Yıldızı'ndan aldığı inancına dolaylı da olsa telmih yapılırken diğer taraftan da dünyada Süheyl Yıldızı'nın en parlak olarak Yemen'den görüldüğü inancına istinaden bu taş için *akik-i Yemen* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Evvel Süheyl eşküm ile perveriş bulur
Andan tutar 'akik-i Yemen rengini şafak (G. 174/3)
[Önce Süheyl Yıldızı, gözyaşımla beslenir, ondan sonra şafak, Yemen akiği gibi kırmızı renk alır.]

3. Uyku Getirmesi İçin Yıldız Sayılması

Bazen insanın uykusu bir türlü gelmez. Bu durumun çok farklı sebepleri olabilir. Ancak özellikle can sıkıntısı ve zihin meşguliyeti gibi hâller insanı uyutmaz. Divan şiiri ve âşıktan bahsediliyorsa âşığı uyutmayan, mutlaka sevgiliye duyduğu hasretle içine düştüğü kederlerdir. Şiirlerden hareketle eski devirlerde gece uyuyamayan ya da bir sebepten uykudan uyanan ve tekrar gözü uyku tutmayan kişilerin yıldız sayarak uykularını getirmeye çalışmalarının bir âdet olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte eski zamanlarda var olan bu âdete Cem Sultân'ın da yer verdiği görülmektedir.

Gussa-i zülfüñ ile subha dek ay yüzüñ añup
Gice seyyâre sayar dîde-i giryân uyumaz (G. 133/5)
[Sabaha kadar saçının kederiyle ay yüzünü düşünüp ağlayan gözlerim, uyuyamaz (da bütün) gece yıldız sayar.]

G. Alet/Eşya İle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Kılıca Su Verilmesi

Divan şiirinde adı en çok geçen savaş aleti olan kılıç birçok özelliği ile şiirlerde yer almaktadır. Kılıç yapımında kullanılan malzemeye uygun zamanda su vermek, kılıfı, cilalanması, keskinleştirilmesi şiirlerde kılıçla ilgili değinilen hususlardandır. (Koç Keskin, 2018: II/200)

Meşhur savaş aleti kılıç için Taberî, *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi)* adlı eserinde bazı savaş aletleri ile birlikte kılıcın da Cemşid tarafından icat edildiğini belirtir. (Taberî, 2007: I/230) Eski dönemlerden beri sağlamlığı için demire su verilerek kılıcın çelikleşmesi sağlanmıştır. Kılıcın çelikleştirilmesi sırasında verilen su ve suyun miktarı çok önemliydi. Zira az su verilmesi kılıcın eğri olmasına, gereğinden fazla su verilmesi de kılıcın kolay kırılmasına neden olur.

Kemankeş Mustafa Ağa, eserinde unutulmasını istemediği ve saklanan bir bilgiyi hayır dua almak için ilan ettiği notunu düşerek bizzat kendisinin tecrübe ettiği bir usul ile hazırlanan su kullanılarak çok sağlam temren, kılıç veya bıçak yapımının mümkün olduğunu ifade eder. Bu tarife göre 1 okka sönmemiş kireç, ½ okka pelit külü, ½ bevrekü'l-ermeni (soda), ½ cenkâr (bakır çalığı), ½ sarı zırnh, 1 okka yaban soğanı suyu, 2 okka turp suyu ve 1 okka katran; kaba konup hamur hâline getirilmek üzere güneşe bırakılır. Sonra bu karışımın olduğu kap, ateşe konarak rakı damıtılır gibi imbikten geçirilerek damla damla toplanır. Bu şekilde elde edilen suyun bir okkası, bir kılıca su vermeye kâfidir. Bu sudan verilen kılıçla bir zırha vurulsa zırh, paramparça olurmuş. (Bikkul, 1961: 26)

Aşağıdaki beyitte kılıç veya temren gibi kesici aletler imal edilirken demire su verilip çelikleştirilen malzemenin kullanılması âdetine değinildiği görülmektedir.

Şol dil-i sengînuñe kâr ide diyü âh kim

Tîri peykânın yaşumla âb-dâr itsem gerek (G. 184/4)

[Şu taş kalbine tesir etsin diye âhımın okunun temrenini gözyaşımın sulamam gerekir.]

2. Papağan Kafeslerinin Demirden Yapılması

Gagaları büyük ve çok güçlü hayvanlar olduklarından kemirerek kırıp kafesten kaçmamaları için papağanlara dövme demirden kafes yapılması, eski bir âdettir. Papağanlar pahalı hayvanlar olduklarından kırıp kaçmasını engellemek için de papağan kafeslerinin demirden yapıldığı düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte temren saplanmış gönlün demir kafese, sevgilinin ayva tüylerinin gönlündeki hayalinin de bu demir kafes içindeki papağana benzetildiği anlaşılmaktadır. Beyitte *âdet* sözcüğünün de *gelenekselleşmiş alışkanlık* anlamında kullanılmış olduğu dikkati çekmektedir.

Gitmesün peykânlu gönlümden hayâl-i hatt-ı dost

Çünkü 'âdetdür olur tûtüye âhenden kafes (G. 135/2)

[Ok temreni saplanmış gönlümden sevgilinin ayva tüylerinin hayali gitmesin; çünkü papağana demirden kafes yapılması âdettir.]

3. Kesici Aletlerin Eğelenmesi

Bıçak, hançer, kılıç gibi savaş aletleri; kullanıldıkça veya kullanılmadan bir kenarda bekledikçe dahi temizlenmek ve

keskinleştirilmek için bakım ve cila ister. Bu açıdan kesici aletler için *çarha çekmek* olarak da ifade edilen bileme işlemi yapılması, oldukça önemlidir. Osmanlı döneminde kesici savaş aletlerini bileylemek için kullanılan taş *fesân, kösre, seng-i ferah, seng-i fesân, zağ* denir.

Aşağıdaki beyitte kesici aletlerin özellikle keskinleştirilmek için bileği taşına sürülmeleri âdetine yer verildiği görülmektedir. Beyitte Cem, sevgilisinden hançerini kendi mezar taşına sürerek keskinleştirmesini istemektedir. Bu isteğin mezar/mezar şâhidesi yapımında malzeme olan mermer ve granitin sert olduğu için kesici aletleri bileylemekte de kullanıldığından kaynaklandığı düşünülebilir.

Sür hancerüñi meşhedi taşına Cem'ün kim

Çâk eylemeğe sînesini kâr-ger olsun (G. 246/7)

[(Ey sevgili) Hançerini Cem'in mezar taşına sür ki sinisini parçalamak için keskin olsun.]

4. Avcı Kuşların Ayaklarına Çan Takılması

Arapça bir kelime olan *ceres* sözcüğü için Türkçede *çan, çingirak, zil*; Farsçada *derâ* sözcükleri kullanılır. Avcılıkta kullanılan yirtıcı kuşların havaya salındıktan sonra ağaçlık, ormanlık arazide buldukları yeri tespit edebilmek için ayaklarına *ceres* takılması âdetti. Avcı, ayağına *ceres* takılan kuşun hareket etmesiyle çıkan çan sesini takip ederek avı bulabilmektedir. Bu sebepten özellikle kuş avlarında avlanan kuşun bulunmasında şahin ve doğan gibi kuşlardan istifade edilirken bu kuşların ayağına *ceres* de takılmakta idi.

Sevgilinin âşığı avlayan bir avcı, saçının tuzak, âşığın av olarak değerlendirildiği aşağıdaki beyitte gönül derdi sebebiyle âşığın inlemelerinin de yüksek sese sahip olmak açısından avcı kuşların ayağına bağlanan *ceres* olarak değerlendirildiği görülmektedir. Beyitte yerlerinin tespit edilmesi için avcı kuşların ayaklarına *ceres* takılması âdetine gönderme de yapılmıştır.

Bu dil-i nâlânı zülfünden niçün dûr eyledün

Çün şikâr olmak da lâzımdur *ceres* şehbâz ile (G. 278/3)

[(Ey sevgili) Bu inleyen gönüllüyü (âşığı) niçin saçından uzaklaştırdın; zira avcı doğan kuşuna *ceres* de olması lazımdır.]

H. Güzel Hasletlerle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Misafirlige Boş Elle Gidilmemesi

Türk kültüründe eskiden beri büyük bir ihtimamla riayet edilen âdetlerden biri de misafirlige ve insanların bir araya gelip vakit geçirdikleri meclislere imknlar ölçüsünde eli boş gitmemek, tatlı, tuzlu yiyecekler veya meyve götürmektir.

Sevgilinin kızgın bakışı, âşığın sinisini yaralar ve kanatır; yani onu elemelere salar. Eski şiirde sevgilinin *gamze* denen hiddetli yan bakışı bir oka benzetilir. Âşığın sinisini kanlara bulayan bu yan bakış, aşağıdaki beyitte âşığı ziyaret etmiş bir misafir olarak değerlendirilmiş; ayrıca ok ve okun sinede sebep olduğu yara ve kanlar da hediye yerine sayılmıştır. Bu yönüyle beyitte misafirlige eli boş olarak gidilmemesi, bir hediye götürülmesi âdetine telmih olduğu görülmektedir.

Gamzeñ hadengi cn  dili hn idüp didi

Boş elle gelmemeğe bunu ermagn tutuñ (G. 186/6)

[Sevgilinin yan bakış oku; bedeni ve kalbi kan ederken bunu, armağan sayın da (beni misafirlige) boş elle gelmemiş (olarak) kabul edin, dedi.]

2. Dost veya Sevgililerin Birbirlerine Hatıra Olacak şeyler Hediye Etmeleri

Birbirlerinden ayrılacak arkadaş, dost ya da sevgililerin ayrılmadan sevdiklerine kendilerini hatırlatacak hediyeler vermeleri eski bir âdettir. Birbirinden uzak düşen kişilerden birinin diğerine verdiği hediye; hediye alan için arkadaşını, dostunu, sevdiğini unutturmayan hatırasını canlı tutan bazen de ayrılık acısını dindirerek teselli veren bir işlev üstlenir. Sevgilinin âşığına saından bir miktar keserek yadigr olarak vermesi de bu kapsamda düşünülebilecek eski bir âdettir ve bu duruma aşağıdaki beyitte değinilmektedir.

Didi gel kes zlfmi al yd-gr olsun didüm

Kendü ‘mrmden kesem bir kılın anuñ kesmeyem (G. 227/5)

[(Sevgili) Gel, yadigr olması için saımdan kes, al dedi; ömrümden feda ederim de onun saından bir kılı bile kesemem.]

I. Bitkilerle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Cennet Meyvelerine Doyulmaması

Kur’an-ı Kerim’de cennet ehline çok farklı nimetler yanında çeşitli meyveler ikram edileceği haber verilmekte ve bazı meyveler de ismen

zikredilmektedir. Rahmân Suresi 68. ayette hurma ile nardan, Vâkıa Suresi 28-29. ayetlerde kiraz ile muzdan ve Nebe Suresi 31-32. ayetlerde üzümünden bahsedilmektedir. Halk arasında cennet nimetlerinin tükenmeyeceğine, tatlarının dünyadaki tatlara benzemeyeceğine, ne kadar yenilse de bu nimetlere/meyvelere doyummayacağına inanılır. Kuran-ı Kerim'de de bu inancı destekleyen ayetler bulunmaktadır. Söz gelimi Fâtır, 35/35. ayette "*O, lütfuyla bizi sonsuza kadar kalıncak yurda (cennet) yerleştirdi. Orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez.*" buyrulmaktadır. Halk arasındaki cennette bıkma, usanma olmadığı inancının bu minvaldeki ayetlerden kaynaklandığı düşünülebilir.

Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin dudağına doyamaması, dudağın cennet meyvelerine benzetilmesiyle ve cennet nimetlerine/meyvelerine doyum olmayacağı inancına telmih yapılmasıyla izah edildiği görülmektedir.

Didüm niçün lebüñ şeftâlusı kandine dil kanmaz

Didi ki meyve-i cennet müzîl-i iştihâ olmaz (G. 118/3)

[(Sevgiliye) Dudağının şeftalisinin tatlılığına gönül neden doymaz dedim; (o sevgili) cennet meyvesi, iştahı gidermez, dedi.]

2. Güçlendirmek İçin Bitkilere Odun Külü Verilmesi

Bitkilerin topraklarındaki mineralleri kaybetmesi, zamanla vitaminsiz kalıp sararıp solmasına; hatta ölümüne neden olur. Bunu önlemek için bitkilere yanmış organik malzemelerin geride kalan kısımları olan kül verilmesi eskiden beri uygulanan bir âdettir. Zira külün içinde bitkilerin büyüyüp gelişmesinde gerekli olan potasyum, karbon, fosfor, magnezyum, kalsiyum, klor, bakır, kükürt, demir, çinko ve sodyum elementleri bulunmaktadır. Özellikle fosfor, magnezyum ve kalsiyum, bitkilerin güçlü köklere sahip olmasında çok önemlidir. Çünkü kökleri sağlıklı olan bitkiler, sağlıklı büyür ve gelişir. Bu bağlamda meşe ve ıhlamur külünün bitkilere daha faydalı olduğu da bilinmektedir.

Âşığın yanan ciğerinin küle, sevgilinin yüzünün ve yanağının da güle benzetildiği aşağıdaki beyitte sevgilinin ateş gibi yanan gül yanağının ateşiyle âşığın küle dönen ciğerinin bu güle benzetilen yanağı besleyip gelişimini sağladığı dile getirilmektedir. Beyitte *odun* sözcüğünün hem *ateş* hem de *parçalanmış ağaç* anlamları akla gelecek şekilde kullanımı da dikkati çekmektedir.

Çiğerüm yakdı kül itdi gül-i ruhsârûñ odı
Ol güle neşv ü nemâ viren ol oduñ külidir (G. 80/2)
[(Ey sevgili, senin) Gül yanağının ateşi, çiğerimi yaktı; kül etti. O gülün serpilip gelişmesini sağlayan da o ateşin külüdür.]

İ. Yazma Eserlerle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Yazma Eserlerde Sah Kaydı Kullanılması

Sah (صح) kelimesi *doğru*, *yanlıssız* anlamında olup eskiden metinlerde *kabul* ve *doğru* işareti olarak kullanılmıştır. (Tulum, 2023: 650) Bu işaretin Osmanlı döneminde üç ayrı kullanım yeri olduğu görülmektedir. Bunların ilki Osmanlı bürokrasisinde özellikle sadrazamın bir metinde yazılanları görüp doğru ve uygun bulunduğunu ifade etmek, ikincisi bilhassa yazma eserlere derkenar olarak düşülen notlarla metindeki bazı kelimelerin diğer nüshalarla karşılaştırılması neticesinde düşülen kayıtların sıhhati ve doğruluğunu anlatmak, üçüncüsü de darphanelerde altınların üzerine ayarının yerinde ve sağlam olduğunu göstermek için vurulan işaret olarak kullanılmaktadır. Bu işaret, (صح) şeklinde kalın bir kalemle yazılır ki buna *sah çekmek* denir. (İpşirli, 2008: 91) Yazma eserlerde bilhassa sima ve kıraat esnasında müellif tarafından yaptırılan tashihlerin yerlerini tayin için satırların yanı başına yazılır. Düzeltilen ya da ilave edilen kelime veya ekler yazıldıktan sonra konur. Genelde bunlar, müellif yazısı olur ki böylece müstensih hattından ayrılabilir. Sah kaydının bulunduğu nüsha kıymetli bir nüshadır. (Abdulkadiroğlu, 1997: 542)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün *sah kaydı* ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Galat tasavvur iderdüm hatuñ irişdüğini
Yanında zülfün eğer çekmeseydi kayd-ı sahîh (G. 31/2)
[(Ey sevgili) Zülfün yanı sıra sahîh kayd-ı çekmeseydi ayva tüylerinin büyüdüğünün (söylenmesinin) yanlıs olduğunu düşünürdüm.]

2. Mushaf'lara Vakıf İşaretlerinin Konması

Osmanlı hattatları, Mushaf yazımında uyulması gereken bazı esaslar belirlemişlerdir. Güzel bir yazı için hattatın kabiliyetinin yanı sıra kalem, mürekkep ve kâğıt gibi malzemenin de kusursuz olması önem taşırdı. İmalâthanelerde üretilen en kaliteli beyaz ve pürüzlü ham kâğıt seçilir, soğan kabuğu, kırmızı böceği, cehri ve safran gibi maddeler kaynatılarak elde edilen suya kâğıt tabakaları batırılır, gözü yormaması

için de renklendirilirdi. Kuruduktan sonra âharlanır, mührelenir ve ağırlık altında en az bir yıl bekletildikten sonra istenilen ebatta kırılır, forma hâline getirilirdi. Kur'an metninin boyutları ve satır araları belirlenir, hazırlanan mustar aletiyle bütün yapraklar mustarlanırdı. Yaprakların yazımı sağ diz dikilerek altlık üzerinde yapılır, yazı için hazırlanmış is mürekkebi, kamyş kalem veya cava kalemi kullanılırdı. Kur'an metni yazıldıktan sonra daha ince bir kalemlle hareke, kırmızı mürekkeple secâvend/vakf işaretleri konur ve sayfalar tezhip edilirdi. (Serin, 2020: XXXI/ 252)

Vakf ve ibtidâ ilmi, Kur'an ilimleri olarak anılan ilimler topluluğu içerisinde önemli bir yere sahiptir. *Vakf*, mananın ve maksadın tamam olduğu, uygun duraklarda okumayı kesip nefes almak; *ibtidâ* ise mana bütünlüğüne uygun düşen yerlerden başlamak suretiyle Kur'an-ı Kerim'i okumak demektir. Kur'an ilimleri içinde önemli bir ilim olan vakf ve ibtidâ, kıraat için olduğu kadar tefsîr için de önemlidir. (Kayhan, 2006: 339) Bu önem doğrultusunda yıllar içerisinde Kur'an-ı Kerim'deki vakf ve ibtidâ yerlerinin bazen özel işaretlerle ve kırmızı mürekkeple gösterilmesi bir âdet olmuştur. Osmanlı sahası Mushaf'larında da bu âdete uyulmuştur.

Aşağıdaki beyitte Kur'an-ı Kerim'in doğru ve anlama dikkat edilerek okunmasını sağlayan unsurlardan olan vakfa ve vakfı belirtmek için siyah ya da kırmızı mürekkeple sayfaya yazılan işaretlere dikkat çekilmektedir. Ayva tüyelerinin sevgilinin güzelliğine güzellik kattığının ifade edildiği beyitte ayva tüyleri ile *hat*; dudak ile de kırmızı renkli olup göze güzel görünmek açısından vakf işaretleri arasında ilgi kurulduğu görülmektedir.

Hattuñ oldı âyet-i hüsn ü lebüñ vakfı anuñ

Olıcak sürh u siyehle vakf-ı âyet hoş durur (G. 60/2)

[Ayva tüylerin güzellik ayeti, dudağın da o ayetin vakfı oldu. Ayetlerdeki vakf, siyah ve kırmızı (mürekkep) ile olunca ne hoştur/ ne hoş durur.]

3. Tefe'ül Edilmesi

Tefe'ül; sözlük anlamıyla *fal açma, fala bakma, uğur sayma, hayra yorma* anlamlarındadır. Edebî bir kavram olarak tefe'ül, özellikle kitap falı olarak bilinir. Farklı usulleri olmakla birlikte genellikle kutsal kitapların, tanınmış şairlerin divanlarının veya dinî, tasavvufî bazı eserlerin bir niyet veya dilek tutularak rastgele açılması neticesinde göze

ilk çarpan ifadelerin okunarak yorumlanması, *tefe'ül* veya *tefe'ül etmek* olarak tanımlanmıştır. Tefe'ül edilmesinde bazen bir konuyla ilgili tereddüt ve şüphelerin giderilip bir karar verilmesinin, bazen de toplum açısından önemli bir konuda neticeye varmanın amaçlandığı görülmektedir. Yıldız falı, remil falı, el falı, iek falı, kuş falı gibi çeşitleri olmakla birlikte tefe'ülün en sık rastlanan türü kitap falıdır. Bu amaçla Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere Mevlânâ'nın Mesnevî-i Manevî'si; Fuzûlî, Atâyî, Hayâlî, Yûnus Emre, Niyazî Mısırî divanları ayrıca Hâfız, Örfî ve Enverî divanları ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülîstan gibi İnan sahası eserleri de kullanılmıştır. Tefe'üle başlamadan evvel abdest alma, kibleye doğru yönelerek oturma, besmeleden sonra bazı ayetleri okuma yanında salâvat getirip sevabını Hz. Peygamber'e bağışlama gibi birtakım uygulamalar yapılır. Akabinde bir niyet tutulduktan sonra tefe'ül edilecek kitaptan rastgele bir sayfa açıp o sayfadaki yazıların mahiyetine göre yapılacak işin hayır olup olmadığına dair bir işaretle aranır. Kitaplardan fal bakma denebilecek tefe'ülde bulunmanın Arap, Fars ve Türk toplumunda yaygın bir âdet olduğu bilinmektedir. (Dikmen ve etin, 2016: 191, 194; Bilkan, 2010: 133-134)

Etnolojik bir terim olarak özellikle gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi verme amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetleri ifade eden *fal* kelimesiyle fal tutmak anlamına gelen ve genellikle gelecekle ilgili iyimser beklentileri dile getiren *tefe'ül*, câhiliye döneminde de görülmekteydi. Kehaneti ve kâhinlerin eylemlerini kesinlikle hoş karşılamayan Hz. Peygamber'in, câhiliye dönemi Arap toplumunda görülen ve kuşların adları, sesleri; hatta uçuşlarından uğursuz anlamlar çıkarma yahut çakıl taşı, nohut, bakla vb. nesnelere tefe'ülde bulunma gibi bütün fal çeşitlerini bu kapsamda değerlendirerek yasakladığı bilinmektedir. (Çelebi, 1995: 138-139)

Aşğıdaki beyitte, âşığın sadakatli olup olmadığını anlamak için eğer sevgili kendi yüzünün Mushaf'ıyla tefe'ül etse İhlâs Suresinin denk geleceğı dile getirilmektedir. Beyitte *ihlâsın yapmacıksız, samîmî bağışlık, saf ve temiz sevgi* anlamlarından hareketle sevgili tarafından tefe'ülün hayra yorulacağı, âşığın sadakatli olduğunun sevgilisi tarafından anlaşılacağı ifade edilmek istenmektedir.

Yolında bilmeğesi sđkumu hüsni Mushaf'ına

Tefe'ül eyleyicek geldi Sûre-i İhlâs (G. 151/3)

[Uğrunda sadık âşık olup olmadığını anlamak için sevgili, güzelliğinin Mushaf'ıyla tefe'ül eyleyince İhlâs Suresi ıktı.]

J. Ticaretle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Kervanın Önünde Meşale Taşınması

Yolculukların günümüze göre daha uzun ve meşakkatli olduğu eski dönemlerde insanlar hac, ticaret, farklı yerde huzur içinde ve daha iyi şartlarda yaşama arzusu gibi farklı sebeplerle bir yerden başka bir yere göç etmişlerdir. Yolculuğun güvenli ve kolay olması için insanlar hem birbirlerine bu anlamda destek olmak hem de bir bilen tecrübesinden istifade etmek için yüklü hayvanlarıyla kafile hâlinde yani kervanlar oluşturarak göç ederlerdi. Kervanların izleyecekleri yol, konaklayacakları yer ve su bulacakları mekânların bilinmesi, çok önemliydi. Bunun için kervanlarda kervancı başı bulunurdu. Kervanlar, kışın havanın aydınlık ve daha sıcak olması sebebiyle gündüz; yazın ise gündüze nazaran havanın daha serin olması sebebiyle gece yolculuk ederlerdi. Yaz mevsiminde sıcak bölgelerde yapılan gece yolculuğu sırasında kafilenin kervanı kolay takip edebilmelerini sağlamak için kervanın önünde meşaleler yakılırdı. Böylece kervancı başı karanlıkta yolunu daha iyi görebilirdi. Kervanın en arkasındaki hayvanın boynuna da ceres/çan takılarak öndeki kervancı başının kervanın dağılmadan peşi sıra geldiğini anlaması sağlanırdı. Nitekim aşağıdaki beyitte kervancı başının hem karanlıkta önünü daha iyi görebilmesi hem de ardından gelenlerin karanlıkta yolunu şaşırıp kaybolmamalarını sağlamak için gece kervanlarının önünde meşale yakılması âdetine değinildiği görülmektedir.

Firâkı gicesi içre yol azmamağa gönül

Çerâğ-ı pertev-i hüsnî delîl-i râh yiter (G. 82/3)

[Ey gönül; sevgiliden ayrılık gecesinde yolu kaybetmemek için sevgilinin güzelliğinin parlayan meşalesi, doğru yolda olmanın işareti olarak yeter!]

2. Kumaşlara Damga Vurulması

Bir şeyin üzerine nişan ve alamet olmak üzere vurulan mühür veya işarete *damga* denir. Damga/tamga, tanınma ve aitlik bildirme amacıyla hayvanlarda; mühür, tuğra anlamlarıyla yetki ve mevkiye işaret etmek amacıyla resmî evrak ve mektuplarda; suç işleyenleri teşhir etmek için suçluların nalinlerinde ve başkaları tarafından açılmaması istenen eşyalar için gümrüklerde kullanılmıştır. Bu bağlamda yasalara uygun, güvenilir, kontrol edilmiş veya değerli olduğunu göstermek için altın, gümüş gibi para ile kumaşlarda da damgaların kullanıldığı bilinmektedir. (Öztoprak, 2010: 107; Kazan Nas, 2018: 470; Ünal, 2011:

179; Yılmaz, 2010: 121) Kumaşlardaki damgalar; kumaşın taklit olmadığını, cinsini, fiyatını ve menşeyini ifade etmek için kullanılmıştır. Üzerindeki damga, kumaşın kalitesini gösterdiği için o kumaş, değerli kabul edilirdi.

Aşağıdaki beyitlerde kumaşların damgalanması âdetine yer verildiği görülmekte ve taklit olmadığını belirterek damganın kumaşın değerli olmasının delili olduğu dile getirilmektedir.

İtûn izi şekl-i zerrîn yüzüme virdi şeref

Artururmuş her kumâşuñ nırhını tamga meğer (G. 116/4)

[Sevgilinin mahallesinin köpeğinin izi, altın şeklini almış (sarımsı) yüzüme şeref verdi; çünkü damga, her kumaşın değerini artırır.]

Cem Sultan, başka bir beytinde mührünün değersiz bir kumaşı bile değerli hâle getireceği düşüncesi üzerinden memduhunun bozuk dünya düzenini değiştireceğini ve yaptıklarıyla dünyaya değer katacağını ifade etmektedir. Beytin hareket noktasının toplumsal hayat ve bu hayat içinde yaşayan kumaşlara damga vurulması âdeti olduğu görülmektedir.

Kalb olmaya bâzâr-ı cihân kâsid olursa

Her kalb kumâşına ki mührüñ ura tamga (K. 6/79)

[Kesat giden dünya pazarında değersiz kumaşa mührünün damgası vurulursa o (kumaş), sahte/değersiz olmaz.]

3. Kervanlarla Hediyelik Eşya Getirilmesi

Kervan; kâfile ve heyetle giden yolcular takımı; deve, katır vb. hayvanlardan oluşan dizi, katar; tüccar ve yolcu topluluğu (Tulum, 2023: 349; Şemseddin Sâmî, 2018: 896) gibi anlamlara gelir. Eskiden kara yolu ile yapılan uzun yolculuklar ve ticarî malların taşınması kervanlarla yapılırdı. Yaşanan yerde bulunmayan ürünler, kervanlar vasıtası ile tedarik edilirdi. Kervanların gelişi ve getirdikleri ürünler takip edilir, ihtiyacı olanlar, ihtiyaç duydukları ürünlerin bir kısmını kervanlar ile getirilen ürünlerden temin ederdi. Kervanlar hedefledikleri yere giderken geçtikleri farklı yerlerden de ürünler aldıkları için kervanlarda insanların ilgisini çekecek çeşit çeşit ürünler, ilaçlar, merhemler, kumaşlar, hediyelik eşyalar, kitaplar olurdu. İnsanlar kervanların gittiği, yolculuk sırasında geçtiği yerlere göre kervancılardan bir şeyler de sipariş ederlerdi. Kervanlar geldiğinde satışa çıkarılan ya da kervanlara ismarladıkları ürünleri teslim alan bazı kişiler, bu ürünleri bazen

sevdiklerine hediye ederdi. Bu sebeple siparişini bekleyen ya da hediye sözü verilen kişiler; kervanların gelmesini dört gözle beklerdi.

Aşağıdaki beyitte kervan gelmesi ile hediye alma arasında ilgi kurularak kervanlarda hediyelik eşyaların da bulunmasının bir âdet olmasına telmih yapıldığı görülmektedir. Beyitte âşığın hasta gönle sahip olması üzerinden hasta ziyaretlerine eli boş gidilmemesi âdetine gönderme yapıldığı da söylenebilir.

Hemîşe haste dile ermagân belâ getürür

Konup bu sîne-i vîrâna kârbân-ı firâk (G. 175/4)

[Bu yıkık gönle konan ayrılık kervanı, hasta gönle armağan olarak daima bela getirir.]

K. Sağlıkla İlgili Kültürel Unsurlar

1. Eşiğin Yüceliği ve Eşik Tozunun Şifa Olduğu İnanışı

Eşik, bir yapının girişinde en altta ve mekâna giren herkesin basıp geçeceği konumda bulunan bir mimarî unsur olması hasebiyle gerçekte aşığı ve hor bir mevkidir. Divan şiirinde şairler; sevgili, padişah, vezir vb. bir şahsı överken onun eşiğini göklere çıkararak söz konusu şahsın yüceliğini vurgulamaya çalışırlar. Ayakaltında bulunup üzerine basılıp geçilmesi açısından değersiz bir varlık olan toprak da eğer sevgilinin eşiğinin toprağı ise eski şiir geleneğinde yine değerli olarak kabul edilirdi. Eskiden haneler dış kapıya doğru süpürülür, biriken süprüntüler de dışarıya bırakılırdı. Eşikte biriken bu toz ve topraklar dahi sevgilinin hanesinden çıkmışsa âşiklar tarafından değerli görülmüştür.

Aşağıdaki iki beyitte sevgilinin eşik toprağının kan ağlayan âşığın gözlerine sürme olarak sürülecek kıymette görüldüğü dile getirilmektedir. Sevgilinin eşiğinin toprağı vücuttaki en değerli organlardan olan göze sürülmeye layık olarak nitelenmektedir. Eşik ve eşikteki toz toprağın değersiz, gözün ise değerli olması hasebiyle beyitte tezat yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sevgilinin eşiğinin toprağının tozundan âşığın kanlı yaşlar akan gözlerine sürülmesi, tutiyanın güzellik vermesi yanında göze görme kuvveti ve sağlık vermek için de kullanılmasını hatıra getirerek, eski bir tedavi usulü olan göze sürme çekilmesine telmih yapıldığını da düşündürmektedir.

İrdükce işiğine anuñ lutf it iy sabâ

Kanlı gözüme çekmek için hâk-i der getir (G. 45/2)

[Ey saba, o sevgilinin eşiğine ulaştığında iyilik yapıp kanlı gözüme çekmek için kapı eşiği toprağından getir!]

Beni dūr eyleme şol hâk-i derden

Ki kanlu gözlerüme tûtüyâdur

(G. 68/7)

[(Ey sevgili) Beni kanlı gözlerim için sürme olan o kapının toprağından ayrı bırakma!]

2. Göz Sağlığı İçin Göze Sürme Çekilmesi

Farsçadan dilimize geçen *sürme* kelimesi, göz çevresini ve özellikle kirpik diplerini daha çok siyah olmak üzere farklı renklerde boyamak için kullanılan maddelerin genel adıdır. Arapçada *kuhl*, Farsçada çıktığı yerin adına izafeten *surme*⁵ adlarıyla bilinir. Arapçada sürme çekmeye *iktihâl*, sürmedanlığa *mükhûle*, sürmeyi gözlere sürerken kullanılan çubuğa *mîl*, *mirved*, *mikhel*, *mikhele* denir. Süslenmek, nazardan korunmak, gözleri kuvvetlendirmek yahut hastalıklardan veya güneş ışınlarından korunmak gibi amaçlarla eski Mısır, Roma ve Hindistan'da sürme yaygın olarak kullanılmıştır. Gözleri hastalıktan yarı kör olan Arapların ve toz vb. şeylerden gözleri hastalanmış derviş seyyâhların sürme çektikleri bilinmektedir. Görüşü artırmak, göze parlaklık vermek, göz yaşarması ve göz kanlanması gibi rahatsızlıkları gidermek için de sürme, tedavi edici ilaç olarak kullanılmaktadır. (Onay, 2009: 295, 296; Yalçın, 2010: 169; Aynacı, 2012: 41) Aşağıdaki beyitte göz sağlığı ve ağlamaktan kızaran hatta kanlanan gözlerin sıhhati için göze sürme çekilmesi âdetine değinilmiştir.

Ağlamaktan gözi kan toldı Cem'ün sıhhat için

Sürmedür çek gözine hâk-i reh-i pâyuñu gel

(G. 208/5)

[Cem'in gözleri ağlamaktan kan çanağına döndü (gözlerinin) iyileşebilmesi için gel, (sevgilinin) ayağının toprağını sürme diye gözüne çek.]

İncinin kanı temizleyerek kalbi ferahlattığına, yüzü güzelleştirdiğine ve göz hastalıklarına iyi geldiğine inanılır. İncinin geçmişte yalnızca bir süs eşyası değil, aynı zamanda gözü kuvvetlendirmesi, görüşü artırması ve göze parlaklık vermesi gibi sebeplerle sürme olarak kullanıldığı, bu maksatla deliksiz incinin dövülüp toz hâline getirildikten sonra sürmeye ilâve edildiği hem tıp kitaplarından hem de şairlerin edebî eserlerdeki ifadelerinden öğrenilmektedir. (Yeniterzi 1998: 99; Yeşilbaş, 2019: 698) Aşağıdaki

⁵ Surme, İsfahan'daki bir köyün adıdır.

beyitte göze çekilen sürme içine inci tozu katıldığına telmih yapıldığı da görülmektedir.

Havrâ gözine kuhl-ı mücevher gibi çeker

Girse eline bâbı türâbı Muhammed'ün (K. 4/ 65)

[Huriler, Hz. Muhammed'in kapısının toprağını elde edecek olsa (bu toprağı) inci (tozu katılmış) sürmesi gibi gözlerine çeker.]

3. Şerbetle Tedavi Yapılması

Şerbet, ya şeker ile kaynatılmış meyve suyundan üretilen ya da bal ile su karıştırılarak yapılan, özellikle de eğlence, mevlit ve önemli günlerde gelen misafirlere ikram edilen içecek, sıvı ilaç, suda eritilerek çorba kıvamına getirilmiş tatlı içecek gibi anlamlara gelir. (Çağbayır, 2017: 1535; Muallim Nâcî, 2021: 664) Şerbetlerin yemeklerle içilip hazmı kolaylaştırması ve özellikle sıcak havalarda soğuk içilerek rahatlatıcı olması dışında tedavi amaçlı da kullanıldığı bilinmektedir. II. Mehmed'in lalası Akşemseddin'in icadı olan kırk farklı baharatın karışımı ile hazırlanan karahindiba şerbetinin yılan sokması, ishal, obezite, kanser, kalp hastalıkları, sindirim sistemi problemleri ve göz hastalıkları gibi bazı rahatsızlıklara iyi geldiği bilinmektedir. Şerbetin bebek doğumundan sonra annenin içtiği lohusa şerbeti içindeki tarçın, zencefil, karanfil gibi baharatlar ile bebekte gaz oluşumunu önleyici, annenin sütünü artırıcı, bebek ve annenin bağışıklık sistemini güçlendirici hususiyetleri de vardır. (Kayabaşı ve Bucak, 2022: 81) Sirke ile baldan yapılan ekşi şerbet (sikencübin) safrayı söndürmek ve harareti kesmekte işe yararmış. Humma, sıtma gibi ateşli hastalıklarda nar şerbeti verilirmiş. (Onay, 2009: 455-456) Yine baş ağrısı, böbrek ağrısı, zatürre ve kuru öksürük için de menekşe şerbetinin kullanıldığı bilinmektedir. (Kemikli, 2007: 33)

Aşağıdaki beyitte hastalıkları tedavi amacıyla şerbet kullanılması âdetine telmih yapıldığı görülmektedir. Beyitte âşığın çektiği aşk derdi ve sevgilinin gözlerine meftun olması sebebiyle kaybettiği beden ve ruh sağlığının tedavisi için içilmesi gereken şerbetin sevgilinin dudakları olduğu dile getirilmektedir.

Gözlerüñ hastesidür cân ü gönül sıhhat için

Ger lebüñ virmez ise şerbet elümden ne gelür (G. 53/4)

[(Ey sevgili) Canım ve gönlüm gözlerinin hastası olmuştur. Eğer dudağın şifa için şerbet vermezse başka ne yapabilirim ki?]

4. Delilerin Zincire Vurulması

Eskiden iyileşme ihtimâli olmayan ve yaptığı eylemlerle başkalarına hatta kendilerine zarar verecek düzeydeki delilerin/akıl sağlığı yerinde olmayanların zincire vurulması bir âdetti. Aşağıdaki beyitlerde hem bu âdete hem de zincir vurulmanın delilikte aşırı seviyenin bir göstergesi olmasına değinildiği görülmektedir.

Delürüp kaddüñe öykündüğü'çün
Takar su servüñ ayağına zencîr (G. 102/4)
[Delirip boyuna öykündüğü için su, servin ayağına zincir takar.]

Boynuma tak leyli zülfüñi didüm
Güldi didi bu igen mecnûn değül (G. 194/2)
[(Ey sevgili) Gece renkli saçımı boynuma dola dedim, gülüp (benim için) bu çok fazla mecnun olmamış, dedi.]

L. Ölüm, Yas, Dua, Şikayet veya Dert Gibi Durumlarla İle İlgili Kültürel Unsurlar

1. Ölünün Kefeni veya Tabutunun Buhurlanması

En eski medeniyetlerden itibaren hemen bütün tek ve çok tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenlerde ateşe güzel kokulu maddeler atmak veya mayi serpmek önemli görülmüş ve icra edilmiştir. Ele geçen arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerden Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Aztek ve İnka gibi eski medeniyetlerin hepsinde tütsü yakmanın manevî temizlenme ve tanrıya yaklaşma aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tütsünün meleklerle iyi ruhları tütsü çevresine toplarken güzel şeylerden hoşlanmayan şeytanlarla kötü ruhları da kaçırdığına inanılmıştır. Bu inanışa göre tütsülenen yer ve kişiler kötülüklerden uzak tutulup iyiliklere yaklaştırılmış, böylece manen temizlenmiş olmaktadır. İslâmiyet'te ibadet sırasında bir buhur yakma geleneği yoktur. Ancak güzel kokuyu çok seven, devamlı surette kokulu yağ kullanarak bunu ashabına da tavsiye eden ve kızı Zeyneb'in vefatında naaşının birkaç defa sidr ile yıkanıp sonuncu suyuna kâfur katılmasını isteyen Hz. Peygamber'in ibadet maksadıyla değil fakat güzel kokması için bazen mescidlerde buhur yakılmasını istediği de bilinmektedir. (Erdem, 1992: 383)

Eski devirlerde ölünün yıkandığı suyun, kefeninin ve tabutunun da bazı güzel kokulu maddelerle buhurlandığı bilinmektedir. Aşağıdaki

beyitte ölünün taşındığı tabutun buhurlanması âdetine telmih yapıldığı görülmektedir.

Zülfüñ hevâsına ölenüñ 'ûd imiş diyü
Tâbûtı tahtasını melekler buhûr ider (G. 112/2)
[Zülfünün arzusu yolunda ölenin tabutunun tahtasını öddür diyerek
melekler, (sevgilinin saçıyla) buhur eder.]

2. Kerbelâ İçin Yas Tutulması

Kimi âşıklar cezbeye kapıldıkları bazı zamanlarda yaka paça yırtmak, sinelerini yumruk ya da taşla dövmek gibi bazı tavırlar içine girmişlerdir. Bu durum aslında âşığın kendine zarar verdiğini dahi görmeyecek ve acıyı hissetmeyecek kadar kendisinden geçmesi ile ilişkilendirilebilir. Böyle anlarda kesici bir nesne ile vücutta düz uzun çizgi şeklinde kesikler açmaya elif harfinin yazılışına benzediği için *elif çekmek* ya da *şerha çekmek* denir.

Hz. Peygamber'in torunu, cennet gençlerinin de efendisi olan Hz. Hüseyin ve yakınlarından yetmiş kadar kişinin Bağdat'ın yaklaşık 100 km güneybatısındaki Kerbela'da dört bin kadar Emevî tarafından susuz bırakılarak şehit edildikleri *Kerbela Hadisesi*, İslam tarihinde yaşanmış Müslümanları derinden üzen, acı verici bir olaydır. İslâm coğrafyasının çeşitli beldelerinde özellikle bu elim hadisenin yaşandığı 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) günü bilhassa Şiî ve Caferî çevrelerde *tâziye* ve *şebih* adlarıyla çeşitli anma törenleri düzenlenir. Özellikle Şiîler arasından bazı kişiler bugün Hz. Hüseyin ve beraberindekilere reva görülen üstlerindeki kızgın güneş ve altlarındaki yanan çöl kumları arasında susuz bırakılarak şehit edilmelerini anmak ve daha da önemlisi yaşanan acıları anlamak ve hissetmek için karalara bürünerek, ağlayıp dillerinden ağıtlar dökülürken vücutlarını zincirlerle dövmek ya da vücutlarına kesikler atmak gibi hareketlerde bulunurlar. Böyle yaparak bu acılı olayın yasını tutarlar. Aşağıdaki beyitte özellikle 10 Muharrem'de yapılan anma törenlerine, bu törenler esnasında bazı kişilerin vücutlarına *şerha çekme* âdetine değinildiği görülmektedir.

Didüm ki şerha neden çekdi sîneme gamzeñ
Kaşuñ hilâli didi kim bu ay muharremdür (G. 113/4)
[Gamzen neden sineme şerha çekti, dedim. (Sevgilinin) Kaşının hilâli; bu ay muharremdir, dedi.]

3. Başa Toprak Konması

Yerleşik hayata geçişin önemli unsurlarından biri olan *toprak*, eski dönemlerde birçok kalıp ifadede yer alarak çeşitli durumları anlatmak için kullanılmıştır. Bunlardan biri de *başta toprak saçmak/savurmak* ifadesidir. Başta toprak saçmak, ölü defnedilirken yahut definden sonra ölünün yakınlarının mezar toprağını kendi başlarına savurmak suretiyle üzüntülerini gösterdikleri bir âdettir. Kaynağını bir âdetten alan ve Fars edebiyatında da rastlanan bu durum, zaman içerisinde bilhassa Türk edebiyatında anlam genişlemesine uğrayarak deyimleşmiştir. (Yılmaz, 2013: 337-338)

Aşağıdaki beyitte *başta toprak koymak* deyiminin üzüntü, keder, pişmanlık ifade ederek başta toprak saçmak/savurmak anlamına paralel bir anlamda ve ardında yatan âdeti çağrıştıracak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Beyitte ayrıca siyah renkli olma açısından sevgilinin ayva tüyelerine kendini benzeten *hattın (yazı)* sevgilinin ayva tüyelerinin gölgesinde kaldığını fark ederek yaşadığı mahcubiyetin üzüntüsüyle başına toprak koyduğu dile getirilmiştir. Eskiden mürekkeplerin sayfada dağılmadan ve diğer sayfalara bulaşmadan kurumması için rîg/rîh denen ince toz/kum serpilmesi âdetine telmih yapıldığı da dikkati çekmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Demirkazık, 2012: 99)

Hattuñ misâliyam diyeli bildi cürmini

Yüz karasıyla başına toprak koyar hat (G. 155/3)

[Hat/yazı (kendini sevgilinin ayva tüyelerine benzetmekle) ne büyük hata yaptığını görüp büyük bir utançla başına toprak koyar.]

4. Dua, Şikâyet ya da Beddua Niyetiyle Başın Açılması

İslâm inancı ve Osmanlı geleneği içerisinde erkeklerin de başlarının sarık, takke veya külah benzeri başlıklarla örtülü olması, büyük bir dikkatle uygulanmış bir âdet olmakla birlikte dua etmek gibi bazı istisnaî durumlarda erkeklerin başlarını açtığı da olurdu. Dua ederken baş açma âdetinin aynı zamanda beddua, ilenme, acizlik/çaresizlik veya şikâyet manasını kazandığı da bazı tarihî kaynaklardan hareketle öğrenilmektedir. Söz gelimi 1394-1427 yılları arasında Anadolu, Mısır, Türkistan, İdil-Ural bölgesi ve Sibiryayı dolaşan Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* adlı eserinde dolaştığı bölgelerde karşılaştığı Müslümanların başlarını sürekli örttükleri, başlarını ancak baba, anne, arkadaş cenazesinde ya da davacı oldukları bir kişinin önüne şapkalarını çıkarıp fırlatma âdeti

sırasında açtıklarından bahsetmektedir. (Schiltberger, 1997: 160-161; Yılmaz, 2013: 341)

Ahmet Talat Onay da *baş açma* ile ilgili olarak yağmur yağması için yapılan duada olduğu gibi bazı zamanlarda yapılan dualarda başın açılarak dua edilmesinin duanın kabul olacağına dair inanıştan kaynaklandığını dile getirir. Anadolu'da bir zulme uğramış kişilerin baş açık beddualarda bulduklarına çok rastlandığını, baş açık olarak yapılan dua ya da bedduaların yüksek sesle yapıldığını da belirtir. (Onay, 2009: 87) Aşağıdaki beyitte sevgisini bilip de bilmezden gelerek bir anlamda âşığa zulümde bulunan sevgiliye âşığın baş açarak şikâyetle bulunması, baş açarak dua/bedduada bulunma veya acizlik/çaresizlik ifadesi olan *baş açma* âdetini akla getirmektedir.

Niçe bir pinhân yanam ol bilüben bilmezlene

Baş açup râzum öninde âşikâr itsem gerek (G. 184/3)

[Hayli zamandır gizlice yandığımı o (sevgili) bilmesine rağmen bilmezlikten gelir; bu sebeple baş açarak sırrımı (derdimi) yüzüne söylesem iyi olacak.]

5. Bir Acının Yeni Bir Acıyla Unutulacağı İnanışı

Kötü, olumsuz bir durum yaşayan ve dertlenen insan, bu esnada başka bir dert yaşarsa önceki acı, eski güçlü hâlini genellikle kaybeder. Bazen bir acıyı yenebilmek için başka bir acıyı yaşamak gerektiğine inanılır ki bu inanış "*Acı acıyı, su sancıyı keser.*" atasözünde ifade edilmiştir. Bu duruma sonraki acıya yoğunlaşan zihnin önceki acıya eskisi kadar yoğunlaşmamasının sebep olduğu düşünülebilir. Özellikle aşk söz konusu olduğunda âşığın dertli, çaresiz ve acıklı hâlini görenler; âşığa "*Çivi, çiviği söker.*" diyerek başka bir aşka yelken açmasını da önerirler ki beyitte bu durum da akla gelmektedir. Beyitte *zahm-ı tîr* ve *dâğ-ı sine* ifadeleriyle özellikle kesik yaralarına tedavi için çeşitli bitkilerden yapılan merhemler sürülmesi, bu tür yaralara son çare olarak yaranın dağlanması âdetine de telmih olduğunu düşündürmektedir.

Devâ-yı tâze kühen dâğa çâredür dirler

Ki zahm-ı tîrûn urur dâğ-ı sîneme merhem (G. 211/4)

[Eski yaraya taze ilacın çare olacağını söylerler (gerçekten de senin) okunun yarası, sinemdeki yaraya merhem oldu.]

6. Ka'be Örtüsünün Kefen Yapılması

Mekke şehrinde, Mescid-i Harâm'ın ortasında küp şeklindeki bir yapı olan İslâm'ın kiblesi Ka'be'den Kur'an-ı Kerim'de *insanlar için kurulan ilk ibadet evi, âlemlere hidayet ve bereket kaynağı* olarak bahsedilir. (Bk. Âl-i İmrân 3/96) Burası, ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı ihtilafli olmakla birlikte çeşitli sebeplerle yıkılan, farklı kişilerce yeniden yapılan bir ibadet yeridir. Ka'be üstündeki örtünün ilk defa ne zaman ve kimin tarafından örtülmeye başlandığı ile ilgili de farklı rivayetler bulunmakla birlikte (Hz. İsmâil, eski Yemen krallarından Es'ad Ebû Kerb veya Adnan vb.) cahiliye devrinden itibaren Ka'be örtüsünün bulunduğu bilinmektedir.

İslâmî devirde örtü; halife, önemli bir hükümdar veya Mekke valisi tarafından yaptırılırdı. İlk yaptırılanlar Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dır. Muâviye halife olunca örtü sayısını ikiye çıkardı. Bunlardan biri Hz. Ömer'den beri Mısır'da yaptırılan beyaz (Kabatî) örtü, diğeri de kendisinin ihdas ettiği kırmızı ipek örtü idi. Hz. Peygamber'den itibaren 10 Muharrem âşûra günü kırmızı örtü, 27 Ramazan'da beyaz örtü örtülürdü. Ka'be örtüsü ekseriyetle Mısır'da yapılırdı. 1517 yılında Mısır'ın fethi ile Ka'be örtüsünün yaptırılması görevi Osmanlı padişahlarına geçti. Yavuz Sultân Selim, Ka'be örtüsünün eskiden olduğu gibi Mısır'da yapılması uygulamasını değiştirmede. Kanûnî Sultân Süleymân'dan itibaren Ka'be'nin dış örtüsü Mısır'da, iç örtüsü İstanbul'da hazırlanmaya başlandı. III. Ahmed'den itibaren de örtülerin tamamen İstanbul'da dokunup gönderilmesi bir âdet oldu. İç örtü İstanbul'dan son olarak 1861'de, tahta çıkışı münasebetiyle Sultân Abdülaziz tarafından gönderildi ve bu örtü 1943 yılına kadar kullanıldı.

Her yıl gerçekleşen Ka'be örtüsünün değiştirilmesi için İstanbul'dan sürre alayı gönderilmesi, Osmanlı sosyal hayatında önemli bir gelenektir. Yenisi örtüldükten sonra çıkarılan eski örtü; İstanbul'a getirilerek parçaları başta devlet adamları olmak üzere eşrafa dağıtılır, bir kısmı da camilerde teberrükât eşyası olarak muhafaza edilirdi. Ka'be örtüsü parçaları günümüzde de Topkapı Sarayı Hırka-ı Saâdet Dairesi'nde, Edirne Eski Cami, Üsküdar Yenicami, Bursa Muradiye ve Ulucami gibi bazı camilerde; III. Ahmed, II. Osman, III. Osman, IV. Murad ve III. Mehmed'in sandukaları üzerinde bulunmaktadır. Önemli kişilerin sandukalarına pûşide olarak Ka'be örtüsü parçalarından örtülmesi yanında bazen kefenlemede de kullanılırdı. (Uzun, 2001: 18; Ünal, 2001: 25)

Aşağıdaki beyitte *perde-i beytü'l-mutahhar* ifadesi ile Ka'be'nin örtüsü kastedilmektedir. Beyitte din ya da devlet büyüklerinin Ka'be örtüsünden bir parça ile kefenlenerek defnedilmeleri âdetine telmih yapıldığı görülmektedir. Beyitte dolaylı olarak her yıl Ka'be örtüsünün değişmesi âdetine ve Ka'be örtüsünün kefenle irtibatlandırılmasından hareketle de bir zamanlar Ka'be örtüsünün beyaz olmasına değinildiği de akla gelebilir.

Cân virüpdür zülf-i müşgînüñ hevâsı ile Cem
Perde-i Beytü'l Mutahhar'dan kılıñ aña kefen (G. 236/5)
[Cem, sevgilinin misk kokulu saçının arzusuyla ölmüştür. Ona Kabe'nin örtüsünden kefen yapın.]

7. Aşk Uğruna Ölenlerin Şehit Olduğu İnanışı

Eski şiirde aşk, şairlerin ana mevzusudur. Her ne kadar *âşık-ma'şûk-rakîb* üçlüsünden biri olmasına rağmen aşkın tüm ızdırabını çeken ve her hâlini derinliğine yaşayan aslında tek başına âşıktır. Âşığın hicrana düştüğü durum, onu ölüme kadar götürecektir bir hâle dönüşebilir. Zaten âşığın âşıklık iddiasını delillendirmek uğruna yapması gereken ilk şey de sevdiği için gözünü bile kırpmadan can verebilmesidir. Âşık, aşkın bazı hâllerine de riayet etmelidir. Bunların başında da aşkın mahremiyetine sadakat gelir.

Âşıkların aşklarını saklı tutmaları, sevdiklerinin adlarını dile düşürmek istememelerinden kaynaklandığı gibi özellikle de Hz. Peygamber'e dayandırılan bir hadiste "*Âşık olup da aşkını gizlemekle beraber iffetini muhafaza ederek ölen, şehittir.*" şeklinde belirtilen müjdeye mazhar olmak istemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Divan şairleri, bu hadise ya da bu hadisten mülhem mülhazalara şiirlerinde sıklıkla yer verirler. Özellikle tasavvufî bazı şiirlerdeki *şehid-i aşk* ifadesi ile Hallâc-ı Mansûr ve Nesîmî gibi hakikî aşk uğruna canlarından geçenler akla getirilerek onların menkıbelerine telmih yapılır.⁶ Nitekim aşağıdaki beyitlerde yukarıda zikredilen hadisten mülhem olarak aşkın mahremiyetine ve iffetine sadakatli olup aşkı uğruna ölenlerin şehit olacağı inancına telmih yapıldığı görülmektedir.

⁶ Hadisin sıhhati konusu, tartışmalı olsa da divan şiirinde şairlerce hadise itibar edildiği görülmektedir. (Geniş bilgi için bk. Şentürk, 2016: I/392; Şakar, 2021: 729; Dağlar, 2018: 30-31)

Gam-ı 'aşkuñla Cem eğer vire cân
Kabri üstine yaz sa'îd ü şehîd (G. 37/5)
[(Ey sevgili) Cem, eğer aşkının derdiyle can verirse mezar taşına mutlu
ve şehit yaz.]

Nigârûñ yolına baş oynayanlar
Şehîd anlar durur itmeñ gümânı (G. 306/4)
[Sevgilinin uğrunda canından geçenler (var ya) onlar, şehittir; (bundan)
hiç şüphe etmeyin!]

Sonuç

Cem Sultân Divanı'ndan hareketle şairlerin toplumsal hayatta gördükleri, duydukları ya da şahit oldukları âdet, gelenek, görenek, inanç, inanış gibi kültür öğelerini bazen bir benzetme, bazen karşılaştırma, bazen somutlaştırma yaparken kullandıkları, dolayısıyla şairin hareket noktasının gözlemleri ve bizatihi yaşanan hayatın gerçekleri olduğu görülmektedir.

Çalışmada üzerinde durulan *ele kına yakmak, velilerin keramet gösterebileceklerine inanma, Hacerülesved'e karşı edilen duaların makbul olacağı, kurban kanının alna sürülmesi* gibi kültürel unsurların bugün de bazı yerlerde aynen yaşatıldığı gözlenmektedir. Zamanın ruhuna uymayan ve devrin şartlarının gerisinde kalan *Kabe'de sabaha kadar kandil yakılması, delilerin zincire vurulması* gibi kültürel unsurların ise istisnai bazı zaruretlar haricinde terk edildiği söylenebilir. Bununla birlikte asayiş için icra edilen *asesliğin gece bekçiliğine dönüşmesi, hilat giydirmenin yargı mensupları ve akademide olduğu gibi bazı mesleklere atanma veya yükselme nişanesi olarak yapılan cübbe giyme törenlerine dönüştürülerek amaç, mahiyet ya da uygulanma usulü değiştirilerek yaşatıldığı* da gözlenmektedir.

Deyimleşerek metinlerde rastlanan ve bugün de deyim olarak kullanılan *başta toprak koymak/saçmak* gibi bazı kalıp ifadelerin altında bir âdetin yattığı görülmüştür. Aynı şekilde *gariplerin mezarına meleklerin dua ettiği, Nil ve Aras'ın kaynağının cennet olduğu* gibi batıl olduğu düşünülen bazı inanışların dinî kaynaklarla ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir.

Tespit edilen kültürel unsurların niceliğinden ve niteliğinden hareketle Cem Sultân'ın döneminin halk kültürüne hâkim bir şair olduğu söylenebilir. Nitekim divanı üzerinde yapılan bu çalışma ile tespit edilen âdet, gelenek, görenek, inanç ve inanışı ihtiva eden unsurlarıyla Cem Sultân Divanı'nun halk kültürü araştırmaları için zengin bir malzeme ihtiva ettiği görülmüştür.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim (1997), *Kültürümüzden Esintiler*, Akademi Kitabevi, Ankara, 1997.
- Ali Nazîmâ ve Faik Reşad (2005) *Mükemmel Osmanlı Lûgatı*, (haz. Necat Birinci, Kâzım Yetiş ve Fatih Andı), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Altuntaş ve Şahin, (2012) *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atalay, Besim (1999) *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. 3, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aynacı, Mihrican (2012) "Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 29-48. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.92>.
- Ayverdi, İlhan (2011) *Kubbealtı Lûgatı Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, İstanbul: Kubbealtı.
- Batıslam, Hanife Dilek (2017) "XV. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü", *Divan Edebiyatında Halk Kültürünün İzleri*, Ankara: Ürün Yayınları, s. 101-111.
- Bayram, Yavuz (2007), "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, s. 209-219. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.169>.
- Bikkul, Ahat Ural (1961) "Topkapı Sarayı Müzesindeki Türk Kılıçları Üzerine Bir İnceleme", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 55, s. 20-28.
- Bilkan, Ali Fuat (2010), "Tefeül ile Ad Verme Geleneği ve Emir Timur'un Adı", *Millî Folklor*, S. 85, s. 133-137.
- Cem Sultan'ın Türkçe Divanı-Sözlük* (1981) C.1-2-3., İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (2013) (haz. Halil Ersoylu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar (2007) *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, C. 1-5, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar (2017), *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Çağrıcı, Mustafa (1994), "Dua", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul, s. 536-539.

- Çelebi, İlyas (1995), "Fal", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul, s. 138-139.
- Çolak, Ali (2012) *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Dağlar, Abdülkadir (2018), Şehit Kanı Aşk Taşı: La'l, *Türk Dili*, S. 797, s. 30-35.
- Demirkazık, H. İbrahim (2012) "Emrî Divanı'nda Âdetler ve Gelenekler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 49-110. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.93>.
- Djevad, Ahmed (1974), *Yabancılara Göre Eski Türkler*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Dikmen Melek ve Çetin Kamile (2016), "Klâsik Türk Edebiyatında Tefe'ül Geleneği ve Kitap Falının Şiire Yansıması", *The Journal of Social Science*, S. 49, s. 191-204.
- Eflatun, Muvaffak (2023), "Klasik Türk Şiirinde Türk Mitolojisinin İzleri: Yada ve Galebe Taşı Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 570-601.
- Gölen, Zafer, 1267 (1851) "Cizye Nizâm-nâmesi", *Belgeler*, S. 24, s. 42-51.
- Gündüz, Turgay (2002), "İslâm Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimi", Uludağ Üniversitesi SBE, yayınlanmamış doktora tezi, Bursa.
- Haksever, Halil İbrahim (2024) "Kur'ân-ı Kerim'den Divan Şiirine Yansıyan Yorumlar", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 185-196.
- Hançerlioğlu, Orhan (1994) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, Sargon (1992), "Buhur", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul, s. 383-384.
- İbrahim Cûdî Efendi (2006), *Lügat-ı Cûdî*, (haz. İsmail Parlatır vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1986) *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İpşirli, Mehmet (2008), "Sah", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul, s. 490-491.
- Kanar, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Karagöz, İsmail (2017) "Nûr-Münîr", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Kartal, Ahmet (2019), "Klasik Türk Şiirinde Misk", Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu Bilecik/12-13 Mayıs 2017, s. 9-44.
- Kaya, Bayram Ali (2018) "Bu Şiirde Hayat Var (Osmanlı'nın Sosyal, Kültürel ve Gündelik Hayatından Şiirine Yansıyan Kareler)", *Sosyal Bilimlerle Çağı Yorumlamak-II* (ed. Muzaffer Elmas vd.), İstanbul: Mahya Yayıncılık, s. 339-368.
- Kayabaşı Ayşe ve Bucak Turgay (2022), "Şerbetlerin Türk Mutfak Kültüründeki Yeri ve Öneme Dair Bir Araştırma", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), s. 71-96.
- Kayhan, Veli (2006), Vakf ve İbtidâ ve Kur'an Tefsirindeki Yeri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S: 2, s. 293-336.
- Kazan Nas, Şevkiye (2018), "Eski Türklerden Gelen Bir İmza Geleneği: Klâsik Türk Şiirinde Damga", *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı* (ed. Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kemikli, Bilal (2007), Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, s. 19-36.
- Koç Keskin Neslihan (2018), 17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatın İzleri, C.2, Ankara: Kurgan Edebiyat
- Koçu, Reşad Ekrem ve Akbay Mehmed Ali (1959), *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Koçu Reşad Ekrem ve Akbay Mehmed Ali (1963), *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Köprülü, Orhan F. (1981) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mantran, Robert (1991) 16.-17. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayıncılık
- Muallim Nâcî (2021), *Lügat-ı Nâcî* (haz. Ahmet Kartal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî (1999), *Tuhfe-i Murâdî* (haz. Mustafa Arğuşah), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mütercim Âsım Efendi (2009), *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs), İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: H Yayınları.

- Öğüt, Salim (1996), "Hacerülesved", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul, s. 433-435.
- Öğüt, Salim (2000) "İhram", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul, s. 539-542.
- Örnek, Sedat Veyis (2000) *Türk Halk Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özkan, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Öztoprak, Nihat (2010), "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4., s. 103-154.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Pala, İskender (2015), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995) *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schiltberger, Johannes (1997) *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* (çev. Turgut Akpınar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serin, Muhittin (2020) "Mushaf/Hat", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara, s. 248-254.
- Şakar, Mehmet (2021), "Kim Âşık Olur da Aşkıyı Gizler, İffetli Davranır ve Bu Sebepten Ölürsen Şehit Olarak Ölür Hadisinin Sıhhati ile İlgili Görüşler ve Değerlendirilmesi", *Marifetname Dergisi*, S. 8/2, s. 729-755. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1006080>.
- Şemseddin Sâmî (2018), *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)* (haz. Raşid Gündoğdu vd.), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şener, Mehmet (2020), "Mültezem", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul, s. 551-552.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2016), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM).
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2017), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM).
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2020), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 4, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Soğukoğlu, Fehmi (2018), "Kıyâmetin Büyük Alâmetlerinin Tespiti ve Sıralaması", *İKSAD 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 22-25 Kasım 2018*, Gaziantep 2018.

- Sûdî-i Bosnevî (2020), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (haz.İbrahim Kaya), C. 1, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Taberî (Ebû Cafer Muhammed Bin Ceri'üt Taberî) (2007) *Tarih-i Taberî*, (ter. M. Faruk Gürtuna), C. 1-2, İstanbul: Sağlam Yayınları.
- Tanrıbuyurdu Gülçin (2016), Klâsik Türk Şiirinde Bir Sembol Dili Olarak "Kına", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, s. 102-115.
- Tarlan, Ali Nihad (1998) *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, Harun (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toven, Mehmet Bahaettin (2023) *Yeni Türkçe Lügat*, (haz. Abdülkadir Hayber), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuğlacı, Pars (1971) *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, C. 1, İstanbul: Pars Yayınevi.
- Tulum, Mertol (2023) *Arapça ve Farsça'da Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*, İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Tuncel, Metin (1991) "Aras", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul, s. 332-335.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler (2011) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)
- Uludağ, Süleyman (2007) "Nur", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul, s. 244-245.
- Uludağ, Süleyman (2022) "Keramet", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara, s. 265-268.
- Uzun, Mustafa İsmet (1996), "Fırat", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul, s. 33-34.
- Uzun, Mustafa İsmet (2001) "Kâbe", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul, s. 23-26
- Ünal, Mehmet Ali (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünal, Sadettin (2001) "Kâbe", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul, s. 14-21.
- Yalçın, İsmail (2010), "Sürme", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul, s. 169-170.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2022), "Kıyamet Alâmetleri", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, İstanbul, s. 522-524.

- Yeni Rehber Ansiklopedisi* (1994) C.16, İstanbul: Türkiye Gazetesi
- Yeniterzi, Emine (1998) "Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıkla İlgili Bazı Hususlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, s. 87-103.
- Yeni Türk Ansiklopedisi* (1985) C.1-12, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yeşilbağ, Semih (2019) "Muhibbî Divanı'nda Değerli Taşlar", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 689-712.
<http://dx.doi.org/10.15247/dev.2626>.
- Yeşilbağ, Semih (2021) "Klasik Türk Şiirinde Yağmurla İlgili Tasavvurlar", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, s. 807-853. <https://doi.org/10.29000/rumelide.995450>.
- Yeşilbağ, Semih (2023) *Klasik Türk Şiirinde Dağlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yıldırım, Nuran (2012) "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Ağız-Diş Bakımı ve Ürünleri", *Lokman Hekim Journal*, S. 2(3), s. 35-50.
- Yılmaz, Fehmi (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Yılmaz, Ozan (2013) "Gelenekten Deyişe" Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden "Başa Toprak Saçmak", *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 336-350.
- Yücel, İrfan (1998) "Hilâl", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul, s. 1-11.

Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile AŞık Arasındaki Anlam Derinlikleri

Ayşe YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük
Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9832-2416> ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>
ayseyilmaz@karabuk.edu.tr

Atıf Bilgisi: Yılmaz, Ayşe. "Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile AŞık Arasındaki Anlam Derinlikleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 959-1001. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1470009>.

Geliş Tarihi	17.04.2024
Kabul Tarihi	07.06.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Tanrı'nın emir ve yasaklarını bildirmekle vazifeli peygamberlerin kıssaları, edebiyatın anlam ve estetik alanında geniş yer bulmuştur. Yapılan telmihlerle hem manevî birikimden beslenen gelenek sürdürülmüş hem de beyitleri güçlendiren anlam katmanları inşa edilmiştir. Şiirin bir diğer önemli teması aşk, âşığın penceresinden ele alındığında asla bitmez bir acı hâliyen peygamber kıssaları ile bu acının anlatımı daha ziyade derinlik kazanır, okur üzerindeki tesirden emin olunur. İstirap yörüngesinde dönen aşktan şikayetçi olmayan âşık, hislerini Tanrı'nın çetin imtihanları ile karşılaşmış peygamberleri vasıtasıyla anlattığında acısına manevî basamaklar ekleyebilir. Klasik şiirde âşık kendini ekseriyetle; Âdem peygamberin cennetten kovuluşuyla, İdris peygamberin ilmî yönüyle, Nuh peygamberin karşılaştığı tufan hadisesiyle, İbrahim peygamberin ateşe atılmasıyla, İsmail peygamberin kurban edilecekken sergilediği metanetle, Yakup peygamberin oğlu için döktüğü gözyaşlarıyla, Yusuf peygamberin atıldığı kuyuyla, Eyyüb peygamberin sabrıyla, Musa peygamberin Tanrı'nın tecellisini görmesi ve Tanrı ile konuşabilmesiyle, Davud peygamberin içe işleyen sestyle, Zekeriya peygamberin zalimler tarafından katledilişiyle, İsa peygamberin şifalı nefesi ve göklerdeki makamıyla alakalı hususiyetleri ile ilişkilendirir. Bu makalede âşık ve mezkûr peygamberler arasında kurulan anlam bağları, seçilen beyitler ışığında incelenmiş ortaya çıkan güçlü hayaller, derin hisler ve üslup zenginlikleri izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Peygamber, Aşk, Âşık, Hüziin, Telmih.

The Depths of Meaning between the Prophets and the Lover in Classical Turkish Poetry

Ayşe YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük University Department of Turkish Language and
Literature, Karabük Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9832-2416> ROR ID: <https://ror.org/04wy7gp54>
ayseyilmaz@karabuk.edu.tr

Citation: Yılmaz, Ayşe. "The Depths of Meaning between the Prophets and the Lover
in Classical Turkish Poetry". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 32 (Temmuz
2024), 959-1001. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1470009>.

Date of Submission 17.04.2024

Date of Acceptance 07.06.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that
all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes – Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external
funding in support of this research.

Copyright &
License Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

The parables of the prophets, who were tasked with conveying God's commands and prohibitions, have found a wide place in literature's meaning and aesthetic field. With these allusions, the tradition nourished by spiritual accumulation is maintained and layers of meaning that strengthen the couplets are built. While love, another important theme of the poem, is a never-ending pain when considered from the lover's perspective, the narration of this pain gains more depth with the parables of the prophets, and the effect on the reader is assured. The lover, who does not complain about love orbiting in the orbit of agony, can add spiritual steps to his pain when he expresses his feelings through the prophets who have faced God's ordeals. In classical poetry, the lover often reveals himself; Prophet Adam's expulsion from paradise, Prophet Idris' wisdom, Prophet Noah's struggle against the flood, Prophet Abraham's being thrown into the fire, Prophet Ishmael's fortitude when he was about to be sacrificed, Prophet Jacob's tears for his son, and the well where Prophet Joseph was thrown, He associates them with the prophet Ayyûb's patience, the prophet Moses' seeing the manifestation of God and being able to speak with God, the prophet David's penetrating voice, the prophet Zechariah's being slaughtered by the oppressors, the prophet Jesus' healing breath and his position in the heavens. In this article, the meaning ties established between the lover and the aforementioned prophets are analyzed in the light of selected couplets, and the powerful imaginations, deep feelings and stylistic richness that emerge are explained.

Keywords: Poetry, Prophet, Love, Lover, Sorrow, Telmih.

Giriş

Sanatın güçlü şubelerinden birini imar eden edebiyat, hayatın bilinen ve bilinmeyenlerini söz, hayal ve his âlemine uyarlar. Bazı edebi cemiyetlerde sanat, toplum faydası için kurgulanırken bazılarında yüksek düzey bir estetiğin hedeflendiği görülür. Türk edebiyatında ikinci cemiyete örnek teşkil eden klasik şiir; hayalin, dil işçiliğinin incelikli zengin örneklerini sergilerken aşk ve din etrafında gelişmiştir. Dini metinler belli bir dairede teşekkül ederken aşk mevzusu fikrin ve hissin zirvelerini zorlar. Aşk; âşık ve sevgili münasebeti, anlatım sanatının incelikleri gözetilerek türlü şekillerde ifade edilmiştir. Klasik şiirde âşıklığın alameti sevgiliden gelene rıza göstermek, aşkta ısrarcı davranmaktır. Bu husus aşkın mistik yönüne mebnidir. Âşık; şairin hissi yönüdür ve sevgiliye ulaşamayacak bir seferi işaret eder. Şairler için sevgiliyi en güzel hâliyle anlatabilmek mühimdir ve hem söz ustalığı hem de derin ilim gerektirir. Bundandır ki peygamber kıssalarından istifade edilmesi ilmin bir tezahürüdür ve sevgiye kutsal bir mahiyet kazandırma gayesine hizmet eder. Sevginin Tanrı tarafından verildiğine dair bir ayet şöyledir: “İnsanlardan kimileri vardır ki Allah’tan başka bazı varlıkları Allah’a denk tanrılar sayar da bunları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah’ı severler. Keşke zalimler - azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi- şimdi de bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı.” (*Bakara suresi*, 2/165)¹. Bu kıymetli his, sanatçı aracılığıyla kâinatın incelmış diline işlenerek kelimelere, renklere, melodilere dökülür ve ruha tesir eden bir ahenk ölümsüzleştirilmeye çalışılır.

Aşk ihtirasla örülmüşse tutkulu, içinde bağıllığı ve merhameti barındırıyorsa şefkatli, kişinin güvensizliğiyle zedelenmişse kifayetsiz kabul edilir. Zaman zaman kalıcı acılar bırakıp bilişsel etkinliği ortadan kaldıran bir bağımlılık hâliyken zaman zaman manevi mertebeler kazandıran, insanı kemale erdiren, saflaştıran bir menzildir. “Saf aşk ise hiçbir zaman bir beklenti ve menfaati kabul etmez. Bu sebeple gerçek aşkın muhatabının bir kadın olması mümkün değildir.” (Şentürk 2016: 383). Aşkın en üst seviyesi diyebileceğimiz Tanrı aşkını yeryüzünde temsil eden

¹ Ayetlerin mealinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınları esas alınmıştır.

peygamberlerin bu güçlü sevgisi, çeşitli sınavlardan geçer. Şair, bunları anlatan kıssalara telmih yaparak eserlerinde anlam katmanları kurarak hem hikâyelerini derinleştirir hem de benzetmelerle okuru kendi meselesine karşı duygusal bir kabullenişe taşır. Tanrı; yeryüzünde asayiş ve huzurun tesisi için kuralları, varlığa dair sırları peygamberlerine vahiy yoluyla iletmiştir. Bu seçkin kulların kıssaları ile ilgili ayetse şöyledir: “Peygamberlerin mühim haberlerinden kalbini kuvvetlendireceğimiz kıssaların hepsini sana anlatıyoruz. İnen bu âyetlerde sana doğru bilgiler, müminler için de bir öğüt ve bir hatırlatma gelmiştir.” (*Hud suresi*, 11/120).

Bu çalışma için, divan taramalarının ardından Âdem peygamber, Nuh peygamber, İbrahim peygamber, İsmail peygamber, Yakup peygamber, Yusuf peygamber, Musa peygamber, Davud peygamber, Zekeriya peygamber, İsa peygamber ve Muhammed peygamberin kıssaları, mucizeleri ve vasıfları ile âşık arasında kurulan bağlantılar; Ahmed-i Dâî, Ahmedî, Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Mesîhî, Yenişehirli Avnî, Zâtî, Bağdatlı Rûhî, Emrî, Fuzûlî, Muhibbî, Bâkî, Figânî, Hayâlî, Hayretî, Şeyhülislâm Yahyâ, Bahâyî, Nev’î, Nef’î, Nâbî, Nâ’ilî, Nedîm, Şeyh Gâlib, Şeref Hanım gibi klasik şiirin önde gelen şairlerinden seçilen şevahitle izah edilmeye çalışılacaktır. Peygamberler ile sevgili arasında oluşturulan anlam derinlikleri ise bir başka makalede ele alınmıştır.²

1. Klasik Türk Şiirinde Âşık ve Sevgili Tipine Dair

Aşk anlatmak şaire, sanatını icra etmenin ötesinde sanattaki iktidarını sergilemesi açısından önemli bir saha açar. Aşkın güzeli fark etmek için bakıştaki incelmeyi içeren, ruhu iyileştiren, huzur veren bir can eğlencesi olduğu söylenebilir. Ruhsal bir arınma, kemale erme dahası kâinatın sırlarına dair fikirler elde etmek üzere aşk ve sevgi mühim birer fırsattır. Diğer yandan aşk; insani yargılarından kopmuşsa sahibinin ruhunu ele geçirir, cismini esirleştirerek başka bir meseleyi düşünemez hâle getirir. İnsanı hayatın insicamından koparan aşkın, sanatta bilhassa tercih edilme

² Yılmaz, A. (2023). Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile Sevgili Arasında Oluşturulan Anlam Dünyası. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2032-2064.

nedeni akıl ve delilik arasındaki dahiliği pekiştirmesidir. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde değindiği üzere âşık, aşkını anlatırken bülbül gibi ahenkli ve ihtişamlı şakımalı, hâlini dikenden şikâyet etmeksizin gül gibi eşsiz güzellikte ayan etmelidir:

“Aşkî bülbül gibi beyân edelim

Hâlimiz gül gibi ayân edelim” (Bâkî: G.328/1)

Sevgili, âşık için vazgeçilmesi mümkün olmayan ideal âlemin efendisidir. Oraya erişmek için sabırla türlü çilelere tahammül gösteren âşık, sevgiliyi anlatırken sözü maharetle işlemiş ve elbette peygamber kıssalarından da istifade etmiştir. Sevgilisinin kudretini izaha çalışırken Süleyman peygamberin, güzelliğinin hududunu çizmek için Yusuf peygamberin, dilerse âşığın derdine deva olabilmesi yönüyle İsa peygamberin kıssalarından dem vurur. Aşağıdaki beyitte buna ek olarak güzel huyda Muhammed peygamber gibi olduğu ifade edilmiştir. Bu mukayese ve benzetme sevgili tipinin genel vasıfları dışındadır:

“Zâtunda hüsn-i Yûsuf ile hulk-ı Ahmedî

Şâhâ sen meger ki Süleymân'a benzedem” (Ahmed Paşa: G.295/4)

Zira sevgili bigânedir, inleyen âşığına rüyalarda dahi görünmez. Âdeta aynalara yansiyacak bir aksi yoktur. Beyit *A'râf suresi* 143'teki Tanrı'nın “Sen beni asla göremezsın” kavline işaret ederek ilahi aşkı da düşündürmektedir:

“Nice ta'bîr ideyüm ol mehi kim ruhsânî

În'ikâs itmedi âyîne-i rü'yâya bile” (Yenişehirli Avnî: G.370/5)

Klasik Türk şiirinde âşık, aşkın anlatıcısıyken sevgili, aşkın merkezinde tutulan güzellik, cazibe ve kudret merkezidir. “Aşk hikâyelerinde yer alan kahramanlar nasıl her şairde benzer özelliklere sahiplerse, âşık ve sevgili de öyle anonim birer tiptir.” (Kurnaz 2010: 448). “Klasik şiirde aşkın temel dinamiği karşılıksız kalıdır. Bu sayede gönüldeki aşk; tazeliğini daima korur, sevgili ulaşılmazlığından kaynaklanan kutsallığını yitirmez ve âşık yaşadığı acılar sayesinde fani mutlulukların peşinde savrulmaktan kurtulur.” (Yılmaz 2023: 2034). Âşığın anlatımındaki temel husus ise

adanmışlıktır. Bu noktanın zirvesi, âşığın canından vazgeçip varlığını unuttuğu hâldir.

“Olur melûl garîb ü çeker elem âşık

Beni görün ki benem hem garîb hem âşık” (Hayâlî: G.228/s)

Âşıktaki kaygı, korku, utanma, itibar kollama gibi hisler mevcut değildir. Onda rastlanacak duygu sevgiliden gelen ne varsa canla başla kabul etmeyi gerektiren, mevcuduna anlam katan lirizmin heyecanıyla yüceltilen sevgidir. Aşağıdaki beyitteyse aşkın dert ve belasının çokluğundan dem vurmanın ötesinde, o vadilere giren ünlü pehlivan Zaloğlu Rüstem dahi olsa başını kurtaramayacağı iddiası durmaktadır:

“Aşk vâdîleri Rûhî nice tayy olsun kim

Baş kurtarımaz o vâdilere Rüstem girse” (Bağdatlı Rûhî: G.996/7)

Âşığın yakalandığı aşk başlangıçta bir “gül-i ra'nâ”nın görünmesine dayansa da sonrasında, onu hile ile her an yüz kavganın koptuğu şer meydanlarına salar:

“Âşık oldum yine bir tâze gül-i ra'nâya

Ki salar âl ile her dem beni yüz gavgâya” (Fuzûlî: G.245/1)

Hayati şerait artık bu çaresizlik ekseninde yeniden inşa olur ve âşık varlığın özüne giden bir yolcu misali bedeninden ayrılarak aklın, mantığın algılamayacağı bir düzeye ulaşır. Yaşamak kadar anlatmanın da güç bir iş olduğu bu adanmışlığın tarifini şiirlerde sıklıkla görmek mümkündür. Şu beyitte âşık, mezkûr güçlüğün muhatabının da âşık olmasıyla kifayet bulacağını izah eder:

“Bir gün olursun iki gözüm sen de ‘aşka yâr

Bu mâcerâyı ben o zaman söylerim sana” (Şeyh Gâlib: G.11/3)

2. Âşığın Kendisiyle Bağdaştırdığı Peygamberler

Acının merkezinde, tahammül yahut isyan farklı tezahürlerde görünür. Bazı acılar manevi manalar eşliğinde kutsal kabul edilip ruhu genişleten galip cephelerden görünürken kemale erme, pişme ve derinlik kazanma süreci diye yorumlanır. “Âşık, duygularında içtendir, gıdası üzüntüdür. Sevgiliye ait en küçük bir şey dahi onu kendinden geçirir. Canını hiç düşünmeden, çekinmeden sevgilisine

verecek kadar cömerttir. Sözünde durur, sâdıktır.” (Batislam 2003: 190). Klasik şiirde aşk acısı böyledir. Şair bizzat âşık olarak yer aldığı sahnedeki ifadeleriyle kendini türlü açılardan peygamberlerle bağdaştırır. Amacı şiirde kurduğu anlam içinde bir başka anlam âlemi daha yaratarak lirizme daha çok yaklaşmayı başaran duygu ve fikir akışını güçlendirmektir. Şairin zihni mesaisinin ürünü olan bu iç içe geçmiş manalar, okuyucuda bir desen tesiri yaratırken aşka da âşığa da saygı uyandırabilir.

Âşık acısının sürmesini diler çünkü aşk biterse acı da bitecek, âşıklık rolü ortadan kalkacaktır. Bu durumda o, en önemli değerini yitirerek sıradanlaşacak ve hikâyesinin albenisi de son bulacaktır. Kaderden şikayetçi olmama gibi hedeflenen bazı hâller, peygamberlerle âşık arasında bir bağ kurulmasına vesile olur. Tanrı’ya yakın olmanın sırlarını öğretmek, örnek bir yaşam ahlakı sergilemek, Tanrı’nın varlığını ve birliğini insanlığa anlatmak, insanları erdemli bir ömür sürmeye yönlendirmek, ölüm ve sonrasında haber vermek gibi görevlere sahip olduğu bilinen peygamberlerin özelliklerine bakıldığında şu maddeler sıralanır: “Mucize göstermek, vahiy almak ve tebliğ etmek, beşerî niteliklere sahip olmak, Allah tarafından seçilmiş olmak (vehbîlik), günah işlemekten korunmuş olmak (ismet), doğru sözlü ve güvenilir olmak (sıdk-emanet)” (Yavuz 2007: 259). Her peygamberin öne çıkan hususiyeti farklıdır. Tanrı onları yaratırken bu hassas dağılımı gözetmiş, her çağa uygun bir izah yakaladığı gibi, her derde deva olacak kıssaları da bildirmiştir. Aşağıdaki beyitte Tanrı’ya seslenen şair İbrahim peygamberi azmi, İsmail peygamberi sabrı, Yakup peygamberi hüznü ve Yusuf peygamberi güzelliği ile anar:

“Sensin İbrâhîm’e viren ‘azm ü İsmâ’il’e sabr

Hem viren Ya’kûb’a hüzn ü Yûsuf’a hüsn ü cemâl” (Ahmedî: K.2/20)

Âşık/şair, kendisini överken de birden fazla peygamberi yâd edebilir. Böylece yaptığı telmihlerle ibretlik kıssaları hatırlatır ve neden derin bir saygıyı hak ettiğini izah etmiş olur. Şu beyitte hem balığın karnındaki Yunus peygamber hem Yusuf peygamberin temiz eteği hem kurtuluş ehli İsa peygamber hem de Şuayb peygambere çobanlık yapan Musa peygamber, benim demiştir. Bu dört peygamberin hayatlarından sunulan kesitler ise onların

imtihanlarına, çilelerine ve Tanrı'ya daha ziyade yaklaştıkları ana işaret eder:

“Çü batn-ı hut eminem çü-zeyl-i Yûsuf pâk

Çü İlsî ehl-i necâtem Şu'ayb'e çobânem” (Hayâlî: G.342/5)

Âşık, aşk karşısında düştüğü ahvali detaylandırmak istediğinde, çektiği derde kutsal mana yüklemek amacıyla peygamberleri de zikreder. Bu kullanım o denli rağbet görmüştür ki şair, zaman zaman aynı beyit içinde birden fazla peygamberi zikrederek iç içe geçmiş güçlü hayalleri besler. Aşk teması işlenirken âşık ve peygamberler arasında benzer yönler ön plana çıkarılmış, ağırlık noktaları pekiştirilmiş, farklı anlam katmanları örülmüştür. Örneğin şu beyitte âşığın hem teni hem de canı ısrap içindedir ve bunu iki farklı peygambere telmih yaparak sunar. Teni Eyyûb peygamber gibi yara bere yani bela ile doluyken canı Yakup peygamber gibi sevgilinin hicri dolayısıyla esef doludur:

“Eyyûb bigi derdün-ile ten tolu belâ

Ya'kûb bigi hicrün-ile cân tolu esef” (Ahmedî: G.330/4)

Bazense aynı beyitte hem sevgiliyi hem de kendini peygamberlerle bağlantılı ele alabilir. Sevgilinin İbrahim peygamber, âşığınsa İsmail peygamber ile bağdaştırılmasının temel nedeni kurban olayına telmihtir. Kurban olmaya yatan âşığın gözü sanki İsmail peygamberdir, sevginin zülfüyse âdeta hançere benzer ki dilediği an onun canına kastedecek İbrahim peygamber kararlılığında ve kudretindedir. Burada aynı zamanda sevgiliye gören âşığın, gözlerini bu güzellikten alamayışı ve âşıklığın ziyanına uğrayışı ortadadır:

“San İsmâ'il'dir çeşmim ki yatar hançer altında

Yâ İbrâhim'dir zülfün ki olmuş gülsitân âteş” (Ahmed Paşa: G.127/3)

Âşık ve sevgili arasında peygamber telmihleri ile kurulan bağa bir başka örnekte, Eyyûb ve Nuh peygamberlerin kıssalarına işaret eder. Âşık derde duçar olması hasebiyle Eyyûb peygamber gibiyken eşsiz güzellik nasip edilen sevgiliyse Nuh peygamber misali uzun ömürlüdür:

“Bana müyesser eyleyen Eyyûb derdini

Kılmış nasîb sana cemâl ile ‘ömr-i Nûh” (Mesîhî: G.27/4)

Bir başka beyitteyse âşığın Nuh peygamber ömrünce Eyyûb peygamber misali sabır gösterse de Yusuf peygamber güzelliğindeki sevgilinin yokluğuyla gark olduğu kederi hafiflemez anlatımı dikkate şayandır. Burada üç peygamberden ikisi âşığın diğeri sevgilinin safındadır ama sevgilinin de âşığın da değişmeyeceği izahına ulaşılır:

“Sabr-ı Eyyûb ile Şeyhî nice bir katlanasın

Tut ki ol hüsn ile Yûsuf olasın ömr ile Nûh” (Şeyhî: G.13/7)

2.1. Âdem Peygamber

“Andolsun biz insanı, [pişmiş] kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık (*Hicr suresi*, 15/261) ayetinde topraktan yaratıldığı bildirilen ilk insan ve ilk peygamberdir. Tanrı, üstün bilgi ile yarattığı insana değerli ve şerefli bir merteye verir, önünde secde edilmesini emreder. Şeytan kibre kapılır, bu emre itaat etmez ve lanetlenir. Âdem peygamberin eşi Havva ile birlikte cennette sürdürdükleri huzurlu günleri uzaktan izleyen şeytan hileye başvurur: “Nihayetinde onların içine vesvese düşürüp iyiliklerini istediğine dair yemin ederek onlara yasak meyveyi yedirmeyi başarır.” (Yılmaz 2023: 2037). Cennetten kovulan Âdem peygamber ve eşi tövbeleri kabul olana dek ayrı kalırlar. “Âdem aleyhisselam Hindistan’a, Hz. Havva’da Cidde’ye indirilmiştir. Yüce Allah Âdem aleyhisselamı, cennetten çıkardığı zaman ona her şeyi yapma sanatını da öğretti.” (Köksal 2004: 37). Nihayet Tanrı’nın rahmeti sonucu yeniden bir araya gelirler ve insanoğlu böylece çoğalarak yerin yüzüne dağılır.

Klasik şiirde âşık ile Âdem peygamber arasında kurulan bağ; Türlü cennet nimetleri, şeytana uyup haram lokmayı yiyerek cennetten kovulması, sevgilisiyle ayrı düşmesi temaları etrafında şekillenir. Bunun temelinde âşığın çok fazla acı çekmesi ve sevgilinin yaşadığı yerin cennete benzetilmesi yatar. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinin mahallesinde âşıklık iddiası edenlerden duyduğu usanmayı anlatmaktadır. Dahası bu iddia sahiplerini hileleriyle meşhur şeytana, kendisini ise Âdem peygambere benzetir ve böylece cennetten kovulma hadisesine telmihte bulunur:

“Kûyunda müdde’iden usansam aceb degül

şeytân az iş mi eyledi cennette Âdem'e" (Zâtî: G.1378/3)

Bu iki beyitte de cennetten şeytanın hilesi ile kovulan Âdem peygambere telmih vardır. Âşık sevgilisinin mahallesini cennet gibi gördüğünden oradan uzak kalmasının nedenini iblise benzettiği rakipten bilmektedir:

"Çıkardı Âdem'i cennetden İblîs

Rakib itdi beni kûyından ihrâc" (Muhibbî: G.277/4)

"Dâne-i lâlüne meylüm duyup İblîs rakîb

Dergehünden beni Âdem gibi idlâl eyler" (Figânî: G.12/3)

Âdem peygamberin cennetten kovulması *Kuran'*da şöyle geçer: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz' dedik." (*Bakara suresi*, 2/35). Bazı eski kaynaklarda bu gıda buğday olarak nitelendirilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni yasaklı buğday tanesine benzetilmiş, âşığın o bene meyliyse Âdem peygamber soyundan gelen âdemoğlu olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Âşık her daim sevgilisi ile meşguldür. En ufak noktasına dek dikkat çekici ve cazibeli olan sevgiliye yönelen bu meylin neticesi cennet gibi hayatı cehenneme çevirecektir. Beyitte "kendüme" ve "gendüme" kelimeleri arasında yapılan cinas dikkat çekicidir:

"Bir lahza eger sînden kendüme olam meşgûl

Âdem bigi olam ki meyl eyledi gendüme" (Kadı Burhaneddin: G.67/5)

şu beyitte de Âdem peygamberin cennetten kovulmasına neden olan buğdaya sevgilinin beni üzerinden gönderme vardır. Beytin özgün yanı oğul ve atanın tabiatlarının muhakkak benzeyeceği hakikati üzerine tesis edilmiştir:

"Âdem behişti tâneye sattı o hâle ben

Benzerse böyle benzese oğul atasına" (Hayâlî: G.488/3)

Hayâlî'ye ait bir başka beyitteyse Âdem peygamberin henüz yaratılmadığı zamana gönderme yapılır. O zaman ki henüz insan ve ruh yokken âşğın, yâr aşkı ile kurulmuş özge bir âlemi vardır:

“Bir özge âlemim var idi ‘aşk-ı yâr ile

Âdem henüz hâb-ı ademden uyanmadan” (Hayâlî: G.298/4)

Sevgilinin olduğu yer âşık için cennettir ve sevgilinin gözünü boyayan rakip, bu cennetten âşığı kovdurandır. Şayet rakip olmasaydı âşık daima sevgilinin köyündeki cennette kalabilirdi ki Âdem de şeytan olmasaydı cennet hayatını sürdürebilirdi:

“Cennet-i kûyunda kalırdım ger olmasa rakîb

Ravzadan Âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa” (Ahmed Paşa: G.278/3)

Cennet hayali ölümün hissettirdiği korkuyu ehlileştirir. Fakat aşağıdaki beyitte âşğın cennete meylederse insan olmadığını vurguladığı görülür. Ne tuzağı ne de tuzağın yemi olan taneyi istemektedir. Böylece Âdem peygamberin cennetten kovulma hadisesine telmih farklı bir açıdan ele alınmış olur:

“Âdem değilim aldanır isem cinâna ben

Ne dânesini isterem anun ne dâmını” (Necâfî: G.627/6)

Âşğın yegâne hayali sevgiliye yaklaşımdır. Onun dergâhı yakınına kabul edilirse bulunduğu yer cennet, içtiği mey kevsir ve enisi huri olacağından Âdem gibi bahtiyar kılınacaktır. *Kuran*'da huriler şöyle geçmektedir: “Güzel gözlü huriler... Saklı inciler misali.” (*Vâkıa suresi*, 56/22-23). Fuzûlî tarafından çizilen cennet tablosunda Âdem peygamberin zikredilmesiyle sadece âşık değil sevgili de daha ziyade yüceltilir:

“Âdem idim kurb-ı dergâhında bulmuştum kabûl

Menzilim cennet meyim Kevser enîsim hûr idi” (Fuzûlî: G.281/5)

Âdem peygambere telmihle âşğın ve naz servisi sevgilinin anıldığı bir başka beyitte ‘âdemcesine’ ifadesi ön plandadır. Âşık doğrudan Âdem peygamberle bütünleşmiş bir mana kurmak yerine onun gibiyim demiş olur. Sevgiliyle kavuşmanın Âdem'in Firdevs meydanını mesken edinmesine benzerliği izaha kavuşturulur:

“Girelüm bâğ-ı visaline o serv-i nâzun

Sahn-ı firdevs idelüm meskeni Âdemcesine” (Nâbî:
G.783/3)

Sıradaki beyitte sevgilinin güzelliğiyle yüceltilişi söz konusudur. Bu öyle bir güzelliktir ki âşık ondan vazgeçip cennet gülzarına adım atacak olsa adı Âdem olacaktır. Âşıkta adını, adamlığını, adını bir arada tutarak Âdem olmak istemediğini vurgular. Çünkü o, Âdem peygamberin yaptığı gibi hedefinden şaşmayacak ve kendi cennetinden kovulmayacaktır:

“Gül yüzün koyup senün gülzâr-ı cennetden yana

Ger bir adım adam adum olmasun Âdem benüm” (Hayretî: G.267/3)

Şu beyitte Âdem peygamberin cennetten kovulma vakası, zahidin anlattığı meva cennetinin ardından sesli bir düşünme şeklinde okura sunulur. Âşık, adam olanın sevgilinin mahallesini cennete tercih edeceği inancını zahide haykırır:

“Kûy-ı cânânı koyup anda turur mı âdem

Zâhidâ bilmemiyüz cennet-i me’vâ didüğün” (Şeyhülislâm Yahyâ:
G.194/2)

Nefis yüzünden sevgilinin cennetinden ayrı düşen âşık ah çekip, kendine bütün günahın Âdem peygamberin kıssasındaki gibi buğdaydan olduğunu söylemektedir. Buğday anlamındaki “gendümden” kelimesini “kendimden” şeklinde de yorumlamak mümkündür. Bu bakımdan insanın işlediği günahlar kendinden, yani nefisinden kaynaklanmaktadır:

“Nefs ucından ayru düşdüm cennet-i kûyinden âh

Bana da Âdem gibi gendümden oldu hep günâh” (Nev’î: Mk.37/1)

Sıradaki beyitte serv-i revan diye nitelendirilen sevgilinin gölgesinde tuba boylular yürüse de Âdem peygamberin onlara temayül etmeyeceği söylenmiştir. Sevgilinin servi gibi oluşu tek, düzgün ve uzun ömürlü tazeliği de düşündürür. Tuba ağacı cennette ters durduğu bildirilen bir ağaçtır. Hâliyle âşık vahdeti ve düzgün olan yolu seçmiştir:

“Arz-ı reftâr itse de sâyende ey serv-i revân

Âdem eyler mi temâyül kâmet-i tûbâlara” (Şeref Hanım: G.203/3)

2.2. İdris Peygamber

Kuran-ı Kerim'de adı geçen yirmi beş peygamberlerden biridir. “Kitapta İdrîs'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik.” (*Meryem suresi*, 19/56-57). Bilhassa ilmiyle, Azrail ile konuşmasıyla ve cenneti görmesiyle anılır. “Önce kalem ile yazı yazan ve elbise diken odur. Ondan evvel Âdemoğulları hayvan derisi giyerdi.” (A. Cevdet 1981: 8).

Aşağıdaki beyitte medrese aşk üzerine dersler okutulan bir yer tahayyül edilip adına da “ışk medresesi” denilmiştir. Âşığın bu medresede vereceği ders sevgilinin yüzü olduğundan İdris peygamber bu beyitte hem âşık hem de sevgili safındaki mana katmanlarına kuvvet katmaktadır. Âşık cihetinden bakılırsa o; aşk medresesinin hocasıdır, verdiği ders ise sevgilinin yüzüdür. İdris peygamber gibi nicesi, sevgilinin muhteşem güzellikteki yüzünü bu hususta derin ilme sahip âşığın izahıyla dinledikleri vakit hayrete kapılıp deli divane olacaktır:

“Çü ‘ışk medresesinde yüzün idem takrîr

Sözüme vâlih ü şeydâ ola hezâr İdrîs” (Ahmedî: G.290/2)

2.3. Nuh Peygamber

Hatalara düşen, putlara tapmayı âdet edinen bir kavme peygamber olarak gönderilir ve çok uzun yıllar tebliğ vazifesiyle meşgul olur. Uğradığı muameleyse ayetlerde şöyle zikrolunur: “Andolsun ki Nûh'u da kavmine gönderdik de, ‘Ey kavmim!’ dedi, ‘Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. İsyân etmekten sakınmıyor musunuz?’ Kavminin inkâra sapsmış ileri gelenleri dediler ki: ‘Bu adam, size üstünlük kurmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah [elçi göndermek] isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Bu adam olsa olsa cin çarpmış biridir; bir süre onu gözetim altında tutun.’” (*Müminûn suresi*: 23/24-25). Bütün inkarların sonunda gelecek olan tufan bildirilir: “Gözlerimizin önünde ve vahyimiz [emrimiz] uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana [bir şey] söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır.” (*Hûd suresi*, 11/37). Kaynaklardan fıskıran suyla yeryüzünü âdetâ yutan

tufandan Nuh peygamberin inşa ettiği geminin Cudi Dağı'na oturması sayesinde kurtulanlardan hem insan hem de hayvan nesli yeniden sürer, bugünlere değin gelir.

Klasik Türk Őirinde Nuh peygamber, *Kuran*'da geçen uzun ömrü ve tufan hadisesi ile anılır (*Ankebut suresi*, 29/14). Zira âşık da sevgilisi uğruna durmaksızın gözyaşı dökmesiyle bilinir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin aşkı dalgalar arasındaki seyri, sağlamlığı gözetilerek sefineye benzetilirken âşığın gözü Nuh, yaşı tufan, derdi ise Cudi Dağı olarak nitelendirilmiştir. Bu öyle bir aşktır ki âşığın döktüğü gözyaşlarına aldırış edilmeyecektir. Dağa dönen dertlerinin zirvesine dek çıktığındaysa gemi oraya oturur ve sevgili yeni bir hayata başlar ama âşık, Nuh peygamberin yaşı misali uzun senelerce o gemi ve o tufanla anılacaktır:

“Senün ‘ışkun sefinedür gözüm Nûh

Yaşum tûfân u gussa kûh-ı Cûdı” (Ahmedî: G.697/8)

Sevgilinin ağzı açılmaz, âşığın ona ait bir kelime dahi duyması mümkün değildir. Şayet konuşacak olursa bu sorun üflenmesi anlamına gelecek, böylece ölümler dirilecektir. Cana gelen âşığın yapacağıysa sevgilinin derdi ile inlemek olacaktır. Böylece Nuh peygamberin uzun yıllar süren ağlamasına âşığın acısını kifayetlendirmek üzere telmih yapılmıştır:

“Ağızun açar isen cânumuza nefha-i sûr

İniler olur isem derdün ile nevha-i Nûh” (Kadı Burhaneddin: G.678/2)

Şu beyitte de Nuh peygamberin döktüğü gözyaşlarına, kavminin taptığı putlara ve tufan hadisesine telmih vardır. Âşığın bağrına kan dökülmesi çok ağlamasının bir tezahürüdür, sanem gibi güzel ve acımasız sevgilinin hasretiyle süren bu ağlayış gözlerinden kan akmasına ve acıyla delik deşik olan bağrının üzerine tufan misali saçılıp yağmasına neden olmuştur:

“Hasretinden sanemâ bağrımıza kan dökülür

Sanki Nûh âfetidir bahrına tûfân dökülür” (Şeyhî: G.68/1)

Ahmed Paša'nın beytinde âşık aman dilemekte taşan bela tufanındaki kaynayan suya varlık Nuh'u gark olup gitmeden evvel

cömertliğiyle vurguladığı Cudi Dağı'na "al elim" yakarışıyla el uzatmaktadır. Burada şairin bedeni ile Nuh peygamber arasında kurulan bağ, tufan anında peygamberin hislerine dair okuru düşündürmekte ve o korkutucu sahne sezdirilerek âşığın katlandığı acı hissettirilmeye çalışılmıştır. Geminin oturduğu, tufandan kurtulanların sığındığı, Cudi Dağı bir nevi taş bağırlı sevgili gibi düşünülebilir:

"Batmadan Nûh-ı vücûd al elim ey Cûdî-i cûd

Taştı tûfân-ı belâ kaynadı gird-âb gibi" (Ahmed Paşa: G.335/7)

Âşığın gam hücumu altında kaldığı beyitte hâli, Nuh peygamberden daha müşkül görünmektedir. Gamdan azade olmak için mey kayığına sığınmış ve gam dalgalarından böylece korunmuştur. Öyle ki şarap kayığı bu hâliyle Nuh peygamberin gemisinden daha ziyade fayda sağlamıştır:

"Hücûm-ı gamda bana anı etdi zevrak-i mey

Kim etmedi anı tûfân olanda keşti-i Nûh" (Fuzûlî: G.57/3)

Bâkî'ye ait beyitte yine ağlayış ve akan yaşların Nuh Tufanı ile mukayesesine vardır. Bu mukayesenin galibi elbette âşığın kan döken gözleri olacaktır. Öyle ki Nuh peygamber bu hiç dinmeyen kanlı tufanın koptuğu gözün yanına gelse sudan bahsedemez. Bu aynı zamanda devrindeki tufanı atlatan peygamberin âşığın gözü yanına geldiğinde kopan tufana kapılacağı anlamı da sunmaktadır:

"Nice tûfân oldı peydâ dîde-i hûn-pâşdan

Nûh çeşmüm yanına gelse dem urmaz yaşdan" (Bâkî: G.376/1)

Âşığın gözyaşlarının neticeye bağlandığı bir başka beyitte epey zaman daha böyle akarsa dünyanın sağlam temellerini yıkabileceği belirtilmiştir. Bu coşkun ağlayışı mübalağanın en güçlü örneklerinden biriyle sunan şair, aynı zamanda Nuh Tufanı ile dünyanın yıkılarak sil baştan inşasını da hatırlatmış olur:

"Giderse cûş-i seylâb-ı sirişküm bir zamân böyle

Esâsından bu deyr-i saht-bünyâdı harâb eyler" (Bahâyî: G.216/3)

Âşık başkalarından sevgilisi hakkında bir haber işitmiştir. O, sefere azmetmiştir; bigâne davrandığı âşıkla arasına bir de mesafeler

girecektir. Tecrit sanatıyla âşık, kendini kendi karşısına almış ve kendine bir tavsiyede bulunmuştur. Ah edip ağlamalıdır ki gözlerinin yaşı âleme yeni bir tufan olsun. Âşık sevgilinin olmadığı bir dünyayı tufana vermekte beis görmez öyle ki sevgiliden uzak düşmüşse yaşamasının da anlamı kalmamıştır:

“Yâr ‘azm-i sefer eyler dediler Hayretîyâ

Âh edüp ağla ki ‘âlem tolu tûfân olsun” (Hayretî: G.367/5)

Sevgilinin parlak bir dolunaya benzetildiği beyitte ayın bulutlarca perdelendiği ve âşığın ondan mahrum kalışı söz konusudur. Burada “dağılıp” eylemi bulutların dağılmadığı müddetçe yağmurun süreceğini okura hissettirmek üzere seçilmiştir. Kanlı gözyaşı tufanın öldürücülüğünü ve insanlık için nasıl korkunç bir tehdit olduğunu vurgular. Zira kan bir zaman sonra akmaz, coşmaz, ağır bir tortuya ve üst üste şekiller yığınına dönerek ürpertici tablo ortaya koyar:

“Yine ayrı düşeli ol meh-i tâbânımdan

Hûn-ı eşkim dağılıp ‘âleme tûfânımdan” (Nedîm: Nz.12/1)

2.4. İbrahim Peygamber

İktidarı, zenginliği ve zalimliği ile meşhur Babil hükümdarı Nemrut devrinde dünyaya gelir. Bu doğum gizlenmiştir çünkü Kral Nemrut, doğacak bir erkek çocuğunun saltanatına son vereceği bilgisini münecimlerinden işitmiştir “Ülkende şu yılda bir çocuk doğacak, halkın dinini değiştirecek, senin ölümün, saltanatının zevali, onun elinden olacak, dediler.” (Köksal 2004: 143). Bunun üzerine dünyaya gelen erkek bebekler tek tek öldürülürken hamileliği uzun süre anlaşılmayan İbrahim peygamberin annesi, bir mağaraya sığınır ve oğlunu doğurur. Put satma zanaatıyla bilinen eşi Azer öğrenene dek bebeğini orada büyüten kadın, kocasının durumu kabulleniişiyle mutlu olur. “Gel zaman git zaman olay unutulur ve İbrahim peygamber halka karışır, babasının yaptığı putları satmayla görevlendirilse de putları sevmediğinden satmaz, eve eli boş döner.” (Yılmaz 2023: 2041).

Allah’a inanmayı seçen İbrahim peygamber babası ve kavmiyle bu hususta çatışmaya başlar: “‘Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım!

Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, rahmânın buyruğuna uymamıştır. Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum.' [Babası:] 'Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!' dedi. İbrâhim şöyle dedi: 'Esen kal! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütfkârdır. Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve rabbime niyaz ediyorum. Umudum odur ki rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim.'" (*Meryem suresi*, 19/42-48). "Sonra [içinden şöyle geçirdi]: 'Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım.'" (*Enbîya suresi*, 21/57). Putları parça parça edene dek kırdığındaysa Kral Nemrut'un kulağına olaylar ulaşır. Cezası alevleri göğe ulaşan dev bir ateşe atılarak yakılmak olan ve Cebrail'in yardım teklifini reddeden İbrahim peygamberi Tanrı'nın rahmeti ölmekten esirger. "Biz de 'Ey ateş' dedik, 'İbrâhim'e serin ve zararsız ol!' Ona bir tuzak kurmak istediler fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık." (*Enbiyâ suresi*, 21/69-17).

İbrahim peygamber klasik Türk şiirinde çoğunlukla Nemrut'un tutuşturduğu dev ateş dağının onu yakmayışıyla, mezkûr ateşe atılmadan evvel yardımına yetişen Cebrail'e Tanrı'ya güvenini beyan edişiyile, olacaklara karşı metaneti ve Tanrı'nın ona 'Halilullah' hitabıyla seslenmesiyle, Kabe'yi oğlu İsmail ile yeniden inşa edişiyile yer alır. Nemrut'un ateşinden Tanrı aşkının enginliği sayesinde zarar görmeden kurtuluşuna telmih içeren aşağıdaki beyitte, âşık sabır tavsiyesiyle söze başlar. Tıpkı İbrahim gibi aşk ateşine sabır gösterirse âşık, yârin katında halil olacaktır. Halil'in tevriyeli kullanımında hem İbrahim peygambere dönüşmek hem de dost kabulü görmek manaları vardır:

"Ahmedî sabr eyle 'ışk odına İbrâhîm-vâr

Ger dilersen kim olasın yâr katında Halîl" (Ahmedî: G.379/7)

Sevgilinin eşiği âşık için kutsaldır. Bunun hududunu Kâbe ile özdeşleştirerek tayin eden âşık, öz gönlünü ise Halil yani İbrahim peygamber olarak görür. Nitekim İbrahim peygamber ölümle yüzleştiği vakit dahi sevgilisinden ümidi kesmez, ona olan inancını

zerrece kaybetmez. Âşık da sevgilinin eşiğini benzer bir itimatla terk etmeyecektir:

“Dil Halil’i işigin Kâ’be’sini terk edemez

Men ider hubb-ı vatan Veys Karen’den çıkamaz” (Necâfî: G.456/1)

Aşk ehlinin korkusuzluğunu vurgulayan aşağıdaki beyitte yakan kavurucu ateşe atılsalar dahi Cebrail’e yardım diye feryat etmeyecekleri belirtilmiştir. Âşık yanmaya aşınadır, dışı nice yansa içindeki alevleri sakinleşmez, yüreği ferahlamaz zira sevdiğinden ayrıdır. Bu i yangını bedenini atacakları ateşten daha korkunç ve yok edicidir. O hâlde sabırlı davranmalıdır. Medet; imanlı olduğunu Halil’im diyerek vurguladığı sevgiliden gelirse kıymetlidir:

“Ey Halil’im âteş-i sûzâna pertâb etseler

Hazret-i Cibril’den ‘aşk ehli feryâd istemez” (Ahmed Paşa: G.116/3)

Bir sonraki beyitte de benzer bir anlatım söz konusudur. Âşığın iini yakan aşk derdine Cebrail’den derman yetişmez. Onun canına yetecek yegâne dermanı sevgiliden gelen ateşin ta kendisidir çünkü âşık için o ateş serin glistandır. Ateş kırmızısı üzerine kurulan beytin renklerle sağladığı kompozisyon, âşığın ruh hâlini, aşkın hararetini duyulara hitap eden bir güçle sunmuştur:

“Derdine Cibril’den dermân kabul itmez Halil

Cânuma senden iren âteş glistândur bana” (Zâfî: G.38/6)

Aşk derdine düşen âşık, başka hiçbir ilaçla, iksirle tedavi edilemez. Zaten hâlimden memnun olduğu için derman arayışında da bulunacak değildir. “Düşmek” fiilinin her iki duruma uygunluğu yanında “aşk” ile “âteş” ve “dermân” ile “dert” arasındaki tezatla canlı bir benzerlik sağlayan âşık, İbrahim peygamberin gönülden bir kabullenişle hiç Őikayetsiz Nemrut ateşine düşmesi gibi aşk ateşinden memnuniyetini sergiler:

““Aşk derdine düşen dermân-ı gayrı istemez

Âteş-i sûzâna istiĝna ile girdi Halil” (Hayâlî: G.261/3)

Sevgilinin kırmızı ve sıcak yanağını gören âşık, gönlünü oraya bağlar. Bu mum gibi parlak yanağın ateşine hayran bir pervaneye dönüşür. Artık yansa da kavrulsa da o ateşten bir an dahi ayrı kalmak istemeyecektir. Sevgilinin aşk ateşi ona çoktan gül bahçesine dönmüştür:

“Halîl’üm gülşen oldu nâr-ı ‘aşkun

Ruhun şem’ine çün pervâne oldum” (Hayretî: G.401/5)

2.5. İsmail Peygamber

İbrahim peygamberin büyük oğludur. “Çocuk, babasıyla beraber iş güc tutacak yaşa gelince babası ona, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?’ Dedi ki: ‘Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.’ Her ikisi de [ilâhî buyruğa] teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, ‘Ey İbrâhim!’ diye ona seslendik; ‘Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun.’ İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, [oğlunun canına] bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik.” (*Saffaf suresi*, 37/102-107). Ayetlerde bildirilen kurban olayı da klasik Türk şiirinde şairin söz ustalığını ve kurduğu hayallerini besleyen telmihlerle anılmıştır. Bunun yanında henüz bebekken yaşadığı hadise de dikkat çekicidir. “Yüce Allah; İbrahim aleyhisselama, Hz. Hacer ve İsmail aleyhisselama Belde-i Haram’a götürmesini vahyetti.” (Köksal 2004: 176). Burada topuğunu vurduğu yerden zenzem fıskırması ve yetişkinliğinde babasıyla birlikte Kabe’yi yeniden inşa etmesi de şiirlerde yer bulur.

Klasik Türk şiirinde İsmail peygamber ile âşık arasında ilgi kurulan beyitlerde babası İbrahim peygamberle beraber anıldığı görülür ve genellikle kurban hadisesine telmih vardır. Çünkü âşık da canını, sevgilisinin yoluna gözünü kırpmadan verebilecek durumdadır. Aşağıdaki beyitte sevgiliye bakakalan âşığın görüşünü önleyen zülûf hançere benzetilmiştir. Bu serbest saç aynı zamanda sevgilinin ateş gibi yanan, göreni de yakan kızıl yanaklarının üzerinde dursa da İbrahim peygamber gibi yanmamaktadır. Âşık başına gelecekleri düşünecek serinkanlılığa sahip değildir, gözünü budaktan esirgemez. Sevgili yoluna kurban olmayı da aşktan sayar:

“San İsmâ’il’dir çeşmim ki yatar hançer altında

Yâ İbrâhim'dir zülfün ki olmuş gülsitân âteş" (Ahmed Paşa: G.127/3)

Bir sonraki örnekte de âşık yine kurban olmayı bekleyen İsmail peygamber olarak tahayyül edilmiştir. Gözü kuşatan keskin uçlu kirpikler İbrahim peygambere dönmüşken âşığın sevgiliyi izleyen gözü İsmail peygamber gibi teslimiyetle ölmeye yatmıştır. Sevgili gözlerini her kırpışında âşığı hançerlemekte kendine daha ziyade kurban eylemektedir:

"Müje hançerle İbrâhim'e dönmüş

Göz İsmâil-veş teslim benzer" (Hayâlî: G.74/3)

2.6. Yakup Peygamber

"Lakabı 'İsrâil' olan Yakup peygamber, Filistin'in Kenan diyarında yaşamış ve on iki oğul sahibi olmuştur. Fakat eşi Râhıl'den doğan Yusuf, ona hep daha şirin görünmüştür." (Yılmaz 2023: 2044). *Yusuf suresinde* (12/4-6) bildirildiği üzere oğlu Yusuf'un gördüğü rüya yüksek bir makamı işaret eder ve abileri haset ağına yakalanır. Kardeşlerini kuyuya atarak onun bir kurdun saldırısıyla öldüğünü bildirdiklerinde babaları Yakup peygamber acılar içinde kalır. "Diğer dokuz kardeş döndüler. Utanarak, sıkılarak babalarının yanına geldiler, her şeyi gördükleri gibi söylediler. Yakub (a.s.) son derece üzöldü, (...) Beri tarafa döndü: 'Vâh Yusuf!' dedi. Ve üzöntü ile ağlamaktan gözlerine ak geldi." (A. Cevdet 1981: 16). Acısını yalnız başına çekmek üzere beytü'l-ahzân adı verilen kulübesine çekilir. Oğlu Yusuf peygamberin yolladığı gömleği yüzüne sürüp de gözleri açılana dek karanlık dünyasında ıstırabıyla baş başa kalır.

Yakup peygamberin âşık ile bir arada sıklıkla kullanıldığı göröölür zira değerli evladından ayrılmış, ayrılık acısını ücra bir köşede şiddetle yaşamıştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin nur dolu cemalini gören âşığın gözlerinin aydınlığa kavuşması Yakup peygamberin evladına kavuşması ile âmâ olan gözlerinin açılmasına telmihle anlatılmıştır:

"Gözüm oldı cemâlün-ile pür-nûr

Sanasın Yûsuf'a irişdi Ya'kûb" (Ahmedî: G.51/2)

Sevgilinin kokusu derde deva olacak bir kavuşmayı simgelemektedir. Nitekim Yakup peygamberin oğluna seneler sonraki kavuşması onun gömleği ve kokusu ile olmuştur. “Hatırlanan öğrenmeler daima duygu bileşenlidir. Koklamanın, kokusal uyarıcı ve mesajları duygularla ilişkilendirerek daha etkili kaydetme özelliği dolayısıyla koku duyusu “bütünleştirici duyusu” olarak adlandırılır.” (Akpinar ve Ersözlü 2008: 49). Koku duyusu ve duygular arasındaki münasebet, aşk ile de bağlantılanır zira âşık ve sevgili arasındaki bağlardan biri kokudur. Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilisine devanın Yusuf’u diye seslendiği görülür. Dolayısıyla onunla aynı devirde olup da acı ile anılan Yakup peygamber de âşığın kendisidir. Sevgiliden dileği ona kavuşmak cüretinden uzak sadece gömleğinin kokusunu duyabilmektir:

“Sen Yûsuf-ı devrânsın u Ya’kûb-ı zemân ben

Pîrâhenünün tıybını Ya’kûb’a irişdür” (Kadı Burhaneddin: G.689/4)

Yakup peygamberin oğlunu yitirdikten sonra yaşamaya başladığı evi, beytü’l-hazen adıyla anılır. “Yakûp peygamberin, Yûsuf’un hasretiyle yıllarca ağlaya ağlaya gözlerini kaybettiği kulübesi. Önceleri şehir içinde oturduğu halde halk onun ağlayışından bizar olunca şehir dışında bir çardak kurdurup orada ağlamaya başlamış.” (Pala 2000, 249). Aşağıdaki beyitte; ağlayışla, hüznüyle anılan evde âşığın tükenen yaşları yerine gözlerinden kan geldiğini söylenir. “Kan ağlamak” deyimini derin acıların tarifinde kullanılır, âşık için en elim hadise sevgilisinden ayrı düşmektir:

“Dün gece beytü’l-hazende fûrkatiyle ah kim

Ol kadar ağlamışam kim yaş yerine kan gelir” (Necâfi: G.178/2)

Şu beyitte de yine aynı kıssaya telmih yapılmıştır. Yusuf’un kokusu, babası Yakup peygambere ulaşınca onun ağlamaktan ak inen gözlerine ışık olmuştur. Âşık da sevgilinin gömleğine sinmiş kokusu için can verir. Burada âşığın, Yakup peygamberden daha perişan hâlde bulunduğu ve kavuşma anında da daha ziyade sevineceğine dair bir mukayese söz konusudur.

“Bûy-ı Yûsuf dîde-i Ya’kûb’a verdiyse basar

Ahmed’e cân verdi yârin nûkhet-i pîrâheni” (Ahmed Paşa: G.348/7)

Sevgilinin ikinci Yusuf olarak nitelendirildiği beyitteyse ondan beklenen gelip tende can olmasıdır. Sevgilinin yeri âşığın canındadır, bundandır ki sevgili istese âşık canını elbette ondan sakınmayacak ve böylece candan boşalan yere de sevgili dolacaktır. Yakup peygamberin hüznün evindeki tenhalığa telmihle âşık “tenhâ koma” diyerek yakarışta bulunur:

“Ey Yûsuf-ı sâni gel otur cân gibi tende

Tenhâ koma Ya’kûb-ı dili beyt-i hazende” (Mesîhî: G.244/1)

Yusuf peygamberin kardeşleri tarafından kuyuyu atıldıktan sonra kanlı gömleğini gören babası acılar içinde yanmış bu ayrılığa tahammül edemeyerek çaresizlik içinde kalmıştır. Kuyudan kurtulan Yusuf peygamberin yolu Mısır’a düşer, beyitte can Mısır’ı âşığın gönlüdür. Aşka düşen âşığın gönül gözü, Yakup peygamberin seneler sonra Mısır’a aziz olan oğlunun gömleğine kavuşunca açılması gibi açılır. Aşk incelikleri, detayları görmeye, hissetmeye yardımcıdır. Âşığın gönül gözü bundan sonra kâinatın sırlarını görebilecektir:

“Gönlüm gözüm açılrsa Ya’kûb-sıfat ta’n mı

Cân Mısırına Yûsuf bir gül-pîrehan olmuşdur” (Zâfi: G.262/2)

Bu beyitte de âşıkla Yakup peygamberin bağlantısı hüznün üzerinden yapılmıştır. Ölüm günü kefeni olarak seğtiği yâr gömleğini yüzüne sürmeyi dilemektedir. Bu sayede son nefesine sevgilinin kokusu sinmeli, böylece gözleri açılınca son gördüğü bu gömlek olmalı ve cesedi de aynı gömlekle birlikte yavaş yavaş toprağa karışmalıdır:

“Fenâ gününde kefen bana yâr gömlegidir

Ko çeşmime süreyin hüzn içinde Ya’kûb’um” (Hayâlî: G.401/3)

Sıradaki beyitte de Yusuf ve Yakup peygamberlerin sürdükleri hayatlara telmih yapılmıştır. Yusuf peygamber izzetteyken iltifat görürken Yakup peygamber onun özlemiyle mihnettedir. Âşık ve sevgilinin hâli de tam olarak böyle tasavvur edilir. Kudretli sevgili sefa içindeyken tenhalara saldığı âşık, gama gark olmuş, hüznün evinin bir sakinine dönüşmüştür:

“Yûsuf gibi izzetde sen Ya’kûb-veş mihnetde ben

Dil sâkin-i beytü'l-hazen tenhâlara saldun beni" (Bâkî: G.531/4)

2.7. Yusuf Peygamber

Kuran'da, Ahsenü'l-kasas denen kıssası bir bütün şeklinde anlatılan Yusuf peygamber, Yakup peygamberin güzelliği ile nam salan sevgili oğludur. "Ak tenli, güzel yüzlü, kıvrıcık saçlı, büyük gözlü, ince burunlu, kalın pazılı, kalın bacaklı, düz karınlı, düz göbekli idi ve yanağı benli idi. Suretçe Âdem aleyhisselamı andırırdı. Yüzü, güneş gibi parlardı, kendisine güzelliğin yarısı verilmişti." (Köksal 2004: 271). "Yusuf'un güzellikte eşi, benzeri yoktu. Akıl, zekâ ve başarmada yaşlılarından üstündü. Yüzünde nur parıldardı. Büyük bir adam ola çağı yüzünden, gözünden belliydi." (A. Cevdet 1981: 12). Üvey kardeşleri tarafından zulme uğrar, bir kuyuda ölüme terk edilir; oradan geçen bir kervan tarafından fark edilerek köle olarak Mısır'a götürülür. "Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver, güzel bak! Umarım ki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniriz.' dedi. İşte böylece Yûsuf'a orada bir yer sağladık ve bunu [rüyada görülen] olayların yorumunu ona öğretilim diye de yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler." (*Yûsuf suresi*, 12/21). Burada geçirdiği huzurlu günler evin hanımı Züleyha'nın kendisine âşık olup aşkına karşılık bulamamasıyla biter ve uzun seneler kalacağı zindan süreci başlar. Nihayet Yusuf peygamber, hükümdarın gördüğü ve kahinlerinin yorumlayamadığı bolluk ve kıtlıktan haber veren rüya yorumuyla zindandan kurtulur. "Hükümdar, akıl ve zekâsına bakıp çok beğendi. İşte bu sırada aziz öldüğünden, yerine Yusuf'u mâliye bakanı yaptı. Onu kendisine vezir seçti. Zeliha'yı da Yusuf'a nikahladı." (A. Cevdet 1981: 12).

Zindandan azizliğe uzanan hayat hikâyesiyle dikkat çeken Yusuf peygamber, klasik Türk şiirinde yaşadığı bu zorluk münasebetiyle âşık ile bağdaştırılır. Sevgili ile bağlantılı mana katmanlarının inşasında sık rastlanan Yusuf peygamber, aşağıdaki bazı örneklerde kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle oluşu, zindan yılları gibi vakalarla âşık ile bağdaştırılır. Sevgilinin çene çukuru bir kuyu gibidir ve o çukuru gören âşığın gönlü oracığa düşüp kalır. Çıktığıdaysa Yusuf peygamber gibi bir köle olacaktır:

"Yûsuf bigi oldı esîr zenahdânuna gönül

Çâh-ı belâ-durur bilür-iken bu çâhı ben” (Ahmedî: G.482/2)

Âşık canının Yusuf peygamber gibi anlatıldığı bir başka beyitteki teselli dikkat çeker. Zira sevgilinin çene çukurunda âşğın çaresizlik yönünden Yusuf peygambere benzeyen canı yalnız değildir. Orada aynı zamanda Harut ve Marut da bulunmaktadır. “Şark efsanelerindedir. Rivayete göre melekler, insanların yeryüzünde putlara taptıklarına, birbirlerini öldürdüklerine, haramı helal gibi yediklerine şaşarlarmış. Allah onlara ‘Eğer insanların terkinde olan şehvet sizin terkinizde de olsaydı hâliniz dahi insanların hâli gibi olurdu’ buyurur.” (Onay 2007: 182). Bunu mümkün görmeyen meleklerden ikisi insan suretinde yeryüzüne gönderilir ve dünya imtihanını kaybeder. Nihayetinde Babil Kuyusu’na ayaklarından asılı vaziyette cezalarını çekmek üzere terk edilir. Âşğın canı Yusuf peygamber misali, sevgilinin çene kuyusuna düşmüştür. O kuyu ki Harut ve Marut da oradadır. Bu melekler sevgilinin sihirli güzelliğine işaret ederken Yusuf peygamberin çaresizliği ile âşık kendi tarumar durumunu dile getirmiş olur:

“Cân Yûsufi düşdiyse zenahdânuna n’ola

Hârût ile Marûta dahı ol ara çehdür” (Kadı Burhaneddin: G.1270/4)

Âşğın kendini Yusuf peygambere sevgilinin yakasını da kuyuya benzettiği beyitte vuslattan haber verilmektedir. Ay hem vakti hatırlatmak hem de karanlığın son bulduğu noktayı temsil ettiği için seçilmiştir. Yanağı ay gibi aydınlık sevgilinin yakasının içi, koynudur. Yusuf misali sevgilinin yaka kuyusuna düşen âşık için ay doğmuş, aydınlığa kavuşulmuştur:

“Togar ay gibi tulû’ etdi Necâtî ruh-ı dost

Çeh-i Yûsuf dimelü oldu o şeh yakasına” (Necâtî: G.493/7)

Sevgilinin çene çukurunun kuyu olarak tahayyül edildiği bir başka beyitte, Yusuf peygamberin senelerce yaşadığı zindana da gönderme vardır. Bu güzel çene ki çukuruna düşen âşığı oraya kapatmış bir güzellik zindanıdır. Âşıkta Yusuf peygamberin tevekkülü ve sakinliği ile oracıkta yatmaktadır:

“Hubb-ı zindân eyleyip şevk-i zenahdânınla cân

Çâha düşmüştür yatar Yûsuf gibi cânâ garîb” (Ahmed Paşa: G.11/8)

Şu beyitte sevgilinin çene çukuru Yusuf zindanı olarak nitelendirildiği için âşık ile Yusuf peygamber arasında karanlıklar içinde süren, sabırla dolu bir mahkûmiyet süreci düşündürülmüştür. Sevgilinin çenesi burnu ile beraber dik durur; bu yücelik göstergesi duruş, sevgiliye daha ziyade cazibe katar. Yücelik ve naz göğünün gözlemesine, Harut ve Marut'un yaşadığına inanılan Babil Kuyusu'na da benzetilebilecek çene böylece sihirle, rüyayla, gökle birlikte geniş bir hayal çerçevesine oturtulmuş olur:

“Ol zenâh mı yâ rasadgâh-ı sipihr-i izz ü naz

Ya çah-ı Bâbilsitân yâ Yûsuf'a zindân mıdır” (Hayâlî: Ms.12/7)

2.8. Eyyûb Peygamber

İbrahim peygamberin torunlarındanır. “İshak (a.s.)'ın oğlu olan Ayyûb'un evladından Eyyûb (a.s.) ortaya çıktı. Pek çok malı, Şam tarafında nice mülkü vardı.” (A. Cevdet 1981: 18). Tarif edilen bu büyük zenginlik sahibi peygamber, çeşitli sebeplerden ibtilaya uğrar ve sağlığı da dâhil elinde olan her şeyi yitirir. Dua ederek bu güç imtihanı savuşturmasını telkin eden eşini şöylece reddeder: “Biz, yetmiş yıl nimetler içinde yaşadık. Bırak da yetmiş yıl da ibtilâ içinde bulunalım.” (Köksal 2004: 309). Senelerce süren hastalık ve yoksulluğu sabırla göğüsleyen Eyyûb peygamber, şeytan aklına ve gönlüne güçlük verince şifa için dua eder. “Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti. ‘Ayağını yere vur [dedik], işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!’ Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık. [Bir yemini vardı.] ‘Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol’ [dedik]. Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü.” (*Sad suresi*, 38/41-42-43-44).

Dertler karşısında eksilmeyen sabrıyla anılan Eyyûb peygamber klasik şiirde de bu yönüyle telmihlere imkân tanımıştır. Aşağıdaki beyitte âşık daima sabra, derde, kedere, acıya ve nihayet şifaya dair ümide göndermelerde bulunur. ‘Eyyûb gibi’ ifadesi üzerine bir mizan kuran âşık, ince ayarı ümit ile yapar. Öyle ki tabibin bu hâlini görmesi, rahmetle muamele etmesi; sonsuz ihtimaller içinde bir ihtimal olarak yaşamaktadır:

“Eyyûb-vâr derdüne sabr eyle Ahmedî

Ola ki göre hâlünü rahm ide ol tabîb” (Ahmedî: G.50/7)

Sevgiliden ayrılık âşîğın en dayanılmaz acısıdır. Sevginin büyüklüğü bu acının büyüklüğüyle doğru orantılı olduğundan âşîğın sevgisi ne denli şiddetliyse acısı da o denli dayanılmaz olacaktır. Zaman zaman tahammülü ve umudu azalınca âşık, iki kıssadan yola çıkıp iki dileğini dile getirir: Eyyûb peygamber gibi sabırlı, Nuh peygamber kadar uzun ömürlü olabilmek.

“Sabr ile şükür kılmağa bu hecr ü visâle

Bu dünyada Eyyûb veya Nûh ele girse” (Kadı Burhaneddin: G.1044/2)

Sıradaki beyitte, ten ve can-gönül derdi olmak üzere iki çeşidine değinilen derdin mukayesesinde daha çetin olan gönül-can derdidir. “Eyyûb dahi” diye çizilen dert zirvesini âşîğın aştığı, canda ve gönülde yaralar açan aşk acısının Eyyûb peygamberin çektiği acılardan daha elim olduğu vurgulanır. Bundaki sebep Eyyûb peygamberin çektiği acıların bir gün nihayete ermesine rağmen âşîğın acısının son nefesine dek süreceği fikridir:

“Ten derdi gibi olmaz imiş derd-i dil ü cân

Eyyûb dahi döymeye ben denlü belâya” (Necâtî: G.444/2)

Aşağıdaki beyitteyse âşık Eyyûb peygamberden daha dertli olduğundan ona “ne derdün var senün” diye sorabilecek hâle duçar olmuştur. Varlığını, evlatlarını, sağlığını, itibarını, dost ve akrabalarını kaybeden Eyyûb peygamberin yaşadıklarına yönelik bu mukayese sadece âşîğın gamını değil aşkının büyüklüğünü de sergilemeye yaramıştır. Zira sevgilinin her bir kirpiği oktur. Âşığa bir kez baksa yüreğine o okların hepsi isabet eder ve âşîğın bir daha kurtulamayacağı bir kafes örür. Kalbinde acısız köşe kalmayan âşîğın feryadı soru olup acıların nicesine tahammül eden Eyyûb peygamberi aşmıştır:

“Yüregünü tîr ile yârun müşebbek itmedi

N’oldun ey Eyyûb âlemde ne derdün var senün” (Zâtî: G.801/2)

Şu beyitte de Eyyûb peygamberin sabrı ile anıldığı görülür. Âşık nihayet devrin tabiplerine derdinin çaresini danışmıştır. “Etibbâ”, “bîmâr”, “ilâç” tenasübüyle okuru tedavinin ne olacağına taşır. Âşığın tek ilacı Eyyûb sabrıdır. Devrin İsa’sı olduğu belirtilen sevgilinin İsa peygamber telmihiyle beraber anılmasının nedeni, dilediğine şifa vereceği kudretini sergilemek içindir. Âşık sabırlı olmalı bu şifacının bir gün kendi derdine de derman bulacağına inanarak beklemelidir:

“Mesîhâ-yı nigehten ders alıp dehrin etibbâsı

Bu bimârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir şeyh” (Şeyh Gâlib: G.27/4)

2.9. Musa Peygamber

Musa peygamberin dünyaya gelişi, İsrailoğullarının Mısır’da köle olduğu ve çeşitli zorluklarla mücadele ettiği çağa denk gelmiştir. Bilhassa kahinlerinin firavuna, iktidarına son verecek bir çocuğun doğacağını haber vermesiyle zulüm iyice artmış, bütün erkek bebekler katledilmiştir. Fakat Musa peygamberin annesi onu bir sepet içinde Nil nehrine bırakır ve saray görevlileri tarafından bulunan bebek firavun tarafından evlatlık edilir. “Firavunun karısı, ‘O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniz’ demişti. Onlar işin farkında değillerdi.” (Kasas suresi, 28/9). Bu bebek saltanatlarını bitireceği bildirilen peygamberdir. “Karşılaştığı kavgaya müdahale ederken bir Kıbtî’nin ölümüne neden olan Musa peygamber, Tanrı’dan af dileyerek şehri terk eder. Hizmetinde bulunduğu sekiz sene sonunda Şuayb peygamberin kızı ile evlenir ve on sene sonrasında da memleketine dönmeye karar verir. Tûr-ı Sina’ya geldiklerinde bir ateş görür.” (Yılmaz 2023: 2049). Tur Dağı’nda gördüğü bu ateş, bir ağaçtan yükselen Tanrı nurudur. Tanrı, onu peygamber seçtiğini söyleyerek vazifelerini bildirir. (Tâhâ suresi, 20/10-24).

Musa peygamber, firavunu hak yola davet etse de ikna edemez, İsrailoğullarını yanına alarak Mısır’dan kaçmaya karar verir. Kızıldeniz ile karşılaştıklarında kapıldıkları büyük korku ve ümitsizliğe Tanrı’nın kudreti yetişir: “Asasını vurunca deniz derhal yarıldı. Denizin her parçası kocaman dağ gibi oldu. Denizde

İsrailoğullarını on iki kabilesi için, on iki yol açılmıştı.” (Köksal 2024: 61/II). Firavun ve askerlerine sıra geldiğindeyse deniz bir hışımla kapanarak dev bir mezara döner.

Tanrı ile konuştuğu için Kelimullah sıfatıyla anılan Musa peygamber mucizeleri, firavun ile giriştiği amansız mücadele, *Kehf suresinde* geçen Hızır ile yolculuğu dolayısıyla klasik Türk şiirinde sıklıkla anılmış; âşık da bu zengin anlam dünyasından telmih ve teşbih gibi sanatlarla payını almıştır.

Aşağıdaki beyitte Musa peygamberin Tanrı'nın tecellisini görmek istemesine telmih vardır. Cevr ü cefayı âdet edinen sevgili çok kez kendisini görmek için yalvarıp yakaran âşığa “len terânî” yani “beni göremezsin” demişse de âşık, sabrı ve seçilmişliğiyle ön planda olan Musa peygamber gibi tecelliyi arzular hâldedir. Âşık için hasretin, kederin ve çaresizliğin temel nedeni sevgiliyi görememek olduğundan bu cendereden kurtulmak için Musa peygamber gibi didara müştaklık elzemdir:

“Niçe kim sen dir isen len terânî

Benem Mûsî gibi dîdâra müştâk” (Ahmed-i Dâî: G.136/4)

Sevgilinin şah olarak nitelendirildiği beyitteyse âşık ona bir kez bakmaya yeltendiğini söylemektedir. O an içine düştüğü vaziyetse neredeyse Musa gibi tecelli oduna yanmak olmuştur:

“Bir kez cemâlüne nazar idem didüm şehâ

Mûsâ bigi tecelli odına yane yazmışam” (Ahmedî: G.432/5)

Musa peygamberin Tanrı ile konuşması, tesiri derin sevgisinin bir ödülü olarak düşünölmektedir. Aşağıdaki beyitte de âşık ve Musa peygamberin ortak noktası kavuşmak gibi görünmektedir. Âşık, Musa misali Tur'un bucağına girmişse yâri ile dembedem konuşmalıdır.

“Tûr tûnına Mûsâ gibi giren

Yâr ile dembedem kelîm gerek” (Kadı Burhaneddin: G.1083/6)

Şu beyitteyse Musa peygamberin Tanrı'nın tecellisini gördüğü vakit bu ihtişama dayanamayarak kendinden geçmesine telmih

vardır. Âşık sevgilisini ilahi bir güzellik tecellisi olarak algıladığı için, onu gördüğünde Musa peygamber gibi bayılması normal kabul edilir:

“N’ola gaşy oldum ise hayret ile Mûsâ-vâr

Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi değil” (Şeyhî: G.106/6)

Gül ile bülbül aşkı üzerinden şekillenen aşağıdaki beyitte Musa peygamber anılır. Gül ile bülbül, en kıdemli sevgili ve âşık mazmunlarından. *Kâmûs-ı Osmânî*’de yan yana anılırlar: “ma’rûf, hoş kokulu çiçektir. Her yerde ezhârın en makbûlü güldür: gül ve bülbül.” (Salâhî 2023, 413). Bülbül şakıyısına güzellik veren ve varlığına anlam katan aşka düştüğü vakit, gül bahçesinin Tur’unda Kelim olsa bu şaşılacak şey değildir. Zira gonca şeklindeki gül nihayet yüz şevkle açılıp ona yüzünü göstermiştir. Âşık bülbül Musa peygambere, sevgilisi gül ise kızıl rengi ve güçlü tesiri dolayısıyla Tur’da görünen ateşe benzetilmiştir:

“Tûr-ı gülşende Kelîm olsa ‘aceb mi bülbül

Ana yüz şevk ile gül eyledi ‘arz-ı dîdâr” (Zâfî: G.487/4)

Sıradaki beyitte âşığın sinesi, Musa peygamberin gönlü misali şevk şulesiyle dolsa tecelli nurunun görüneceği söylenmektedir. Aşk ateşiyle yanan gönlün Tur Dağı gibi engin ve mukaddes kabul edilmesinin ardından Allah’ın orada tecelli etmesine gönderme vardır. Gönül hakkıyla yanarsa hakka kavuşur, nara yana yana nura kavuşur. Âşığa düşen sevgilinin aşkıyla dolu gönlündeki ateşte tecelli nurunu görmeye azmetmektir:

“Sîne pür-şu’le-i şevk olsa dil-i Mûsî-vâr

Nâr zann eyledüğün nûr-ı tecellî görünür” (Bâkî: G.132/3)

Musa’ya peygamberlik alameti olarak görünen ve karanlıkta ateş sandığı nur, aşağıdaki beyitte âşıkların gönüllerinden yükselen ah dumanıyla bağlantılı anlatılmıştır. Âşığın ciğeri yanmaktadır ve oradan doğan ah, kıvılcım ve dumanlar eşliğinde göğe açar. Bu kıvılcım ki âşıklara ah dumanından, Musa peygambere ise ağaçtan görünen ilahi bir alamettir. Kelîm sıfatının kullanımı, Musa peygamberin Tanrı ile konuşmasına telmih ile âşıklarla arasında algıya dayalı bir bağlantı kurar:

“Uşşâka Nâ’ilî görünür dûd-ı âhdan

Ol şu’le kim Kelîm’e şecerden zuhûr eder” (Nâ’ilî: G.105/5).

2.10. Davud Peygamber

“Kısa boylu, hastalıklı, ak tenli, mavi gözlü, kırmızı yüzlü, ince bacaklı, düz ve az saçlı idi. Tepesinin saçı dökülüp açılmıştı.” (Köksal 2004: 180) şeklinde tasvir edilen Davud peygamberin kalbi cömert, sesiyse eşsiz güzelliكتedir. Bir zaman gelir ki İsrailoğullarına Câlût adında gaddar bir düşman musallat olur. Tâlût önderliğinde bir ordu kurarak savaşa hazırlanırlar. “Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da ‘Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğâ karşı bize yardım et!’ diye niyazda bulundular.” (*Bakara suresi*, 2/250). Savaş meydanında Câlût’u öldüren Davud peygamber kahramanlığıyla takdir toplar ve hükümdar Tâlût öldüğünde tahta oturur. “Kenan beldelerinden daha İsrailoğullarının eline geçmemiş olan Kudüs taraflarını ve başka yerleri alarak Kudüs’ü başkent yaptı.” (A. Cevdet 1981: 27).

Klasik Türk şiirinde sesinin güzelliğine ve demir ustası oluşuna telmihler yapılan Davud peygamber, aşağıdaki beyitte âşıklık tahtının sakinlerinden bülbülle beraber anılmaktadır. Güle âşıklık, bülbüle kıdem kazandırmıştır. Süleyman’ın çadırı gibi bezenen çemende bülbül, Davud dillidir ve o muazzam sesin perdesinden güle aşkını zâr ile anlatır:

“Bizendi girü çetr-i Süleymân bigi çemen

Dâvud-lehçe bülbülü gül ‘ışkı kıldı zâr” (Ahmedî: G.181/4)

Şu beyitte nağmeli ilahilerden müteşekkil Zebur’dan bahis vardır. “Zebûr ismi herhangi bir kitabı, genellikle de hikmetli sözlere hasredilmiş, şer’î hüküm içermeyen kitapları ve bilhassa Dâvûd peygambere indirilen kutsal kitabı ifade etmek için kullanılmıştır.” (Gürkan 2013: 172). Aşk ile anılan ve âdeta aşkın kurallarını kıyamete dek çizen bir kitap olarak tasavvur edilen Zebur, aşka ilahi bir ahenk ve iyi niyetli bir beklenti katmıştır. Âşğın canı yaralıdır ve şair nakış ile hem yaralarını hem de cana işlemiş aşkı işaret etmiştir. Aşkın kurallarını benimseyenin avazı da Davud peygamberin nağmeleri ile sırdaşlık eder. Böylece âşık ve Davud peygamber arasında hoş

nağmelerle kurulan bağ, âşığın dilinden âlemin sesine âşık olduğu peygamberin anladığını sergilemiştir:

“Ahmed edelden Zebûr-ı ‘aşkını cânuna nakş

Nagme-i Dâvûd ile âvâzını dem-sâz eder” (Ahmed Paşa: G.98/5)

Davud peygamberin demiri eliyle yumuşatması mucizesine telmih yapan bir sonraki beyitte, âşık ile mukayese edildiği görülür. O demiri mum etmişse de âşık daha kabiliyetlidir çünkü sevgilinin taş gönlünü yumuşatabilmiştir. Sevgili demirden daha katı bir tavra sahiptir. Âdeti, hiç eksilmeyen cevri ü cefadır, acıması yoktur, âşıklarına bigânedir. Nitekim âşık onun bu tavrını değiştirmeyi, ondan bir küçük alaka görmeyi başarmıştır. Bu başarının anlatımındaysa Davud peygamberin mucizesi ile girilen yarıştan galip çıkma hâli dikkat çeker:

“Dil-i sengîn-i yârı eyledim nerm

Egerçi âheni mûm etti Dâvûd” (Hayâlî: G.45/3)

2.11. Zekeriya Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biridir ve Hz. Meryem’in bebekken bakımını üstlenen teyze eşidir. “Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında [yeni] bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem! Bu sana nereden?’ diye sorar, o da ‘Allah tarafından’ cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir.” (*Âl-i İmrân suresi*, 3/37). Hz. Meryem’in İsa peygambere hamile kalışı sonucunda İsrailoğulları tarafından iftiraya uğramıştır. “Yaşadığı bölgeden kaçan Zekeriya yarılmış bir ağacın kovuğunda saklanmış, ancak şeytan onun elbisesinin bir kenarını dışarıda bırakmış, daha sonra düşmanlarına haber vermiş, onlar da ağacı keserek ikiye bölmüş, böylece Zekeriya şehit edilmişti.” (Aydın 2013: 211).

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden gelen eziyet ve zulmün sınırlarını çizerken Zekeriya peygamberin testere ile ikiye bölünüşüne telmih yapmış ve böyle bir durumda dahi Eyyûb peygamberin sabrına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır:

“Gel Ahmedî Eyyûb ol cevrine sen ol yârun

Ger sini Zekeryâ-veş ol buçguyıla yara” (Ahmedî: G.557/7)

2.12. İsa Peygamber

Kuran’da Mesih olarak da anılan İsa peygamber, annesi Meryem’den babasız olarak dünyaya gelmiştir. “[K]endisine İncil’in verildiği, Hz. Muhammed’i müjdelediği bildirilen, ‘Allah’tan bir ruh ve kelime’ olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir.” (Harman 2000: 465). “Sonra Hz. İsa (a.s.) otuz yaşına gelince, yeni bir din ile Peygamber oldu. Ona İncil indi. Onun şeriatinin gelmesiyle, Hz. Musa’nın dini hükümsüz kaldı.” (A. Cevdet 1981: 35). Dermansız hastalara, devasız dertlere çare olması, anadan doğma âmâların gözlerini açması, dahası ölüleri diriltmesi gibi mucizelerine inanmayan İsrailoğulları tarafından büyücülükle yaftalanmıştır. “Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İki de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!” (*Mâide suresi*, 5/75). Nihayetinde onu öldürmek için gerekli hazırlıklarını tamamlayarak havarisi Yehuda’dan yerini öğrenip yakalamaya azmederler. “Allah buyurmuştu ki: ‘Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hüküm o zaman ben vereceğim.’” (*Âl-i İmran suresi*, 3/55). Nitekim Tanrı vaadinde durmuş peygamberini zalim kalabalığın elinden alarak göğe yükseltmiştir.

Klasik Türk şiirinde tabipliği, şifalı nefesi, göge ağışı, üzerinde taşıdığı iğne dolayısıyla göğün bir katında kalışı hususiyetlerinden ötürü telmih ve teşbihlerle anılır. Âşık ile İsa peygamber arasında kurulan bağ sevgili vesilesiyledir. Aşağıdaki beyitte âşığın yüreğini yakan aşk ile İsa peygamberin tabipliği bir arada kullanılmıştır. Âşığın derdi İsa peygamberin türlü devalarına galiptir ve onu çaresiz bırakır:

“İşkun ne sa‘b derd-durur kim tabîbi anun

‘İsî dahı olur-ısa bulmaz devâ ana” (Ahmedî: G.26/5)

Sıradaki beyitte de âşığın kıdemi bülbül ile taçlandırılmıştır. Âşık, sevgilisinin kızıl dudaklarını bülbül misali methetmeye başlasa nefesinin tesiriyle goncalar kefen olarak nitelendirilen taç yapraklarını yırtar. Açar ve ihtişamıyla göz alıcı kırmızı güllere döner. Burada hem goncanın sevgiliyi merak edip görmek için açıldığı hem de kıskanıp ben daha güzelim iddiası taşıdığı düşünülebilir. Âşık ile İsa peygamberin nefesi ölüleri kefenden çıkarma, can verme açısından benzeştirilirken şair kendi şiir gücünü de övmüş olur:

“Bülbül-i gûya olup medh etse Ahmed lâ’lini

Goncalar İsâ demîdir diye çâk eyler kefen” (Ahmed Paşa: G.239/7)

İsa peygamber ve âşık arasında kurulan bir başka bağ ise âşık figanlarının ne denli yüksek olduğunu ifade etmek için kurulmuştur. Âşığın nefesindeki kudret ve acısındaki samimiyet böylece ön plana çıkarılmış ve hisleri kutsal bir ifadeyle anlatılmıştır. İslam inancına göre İsa peygamber çarmıha gerileceğinde Tanrı tarafından göğe çekilmiş ve orada güven bulmuştur. Âşığın, sevgilinin verdiği azap sonrası ettiği vahlar, ahlar, figanlar göğün o katına dek ulaşmak üzeredir. Bunu hisseden âşık, sevgilisini daha ziyade figana neden olmaması için uyarmakta, İsa peygamber rahatsız olmasın derken de kendisi bir nebze rahat ummaktadır:

“Çok yetirme göklere efgânım ey kâfir sakın

İncinir nâ-geh Mesîhâ işitip efgânımı” (Fuzûlî: G.263/3)

Âşık sevgili için varından vazgeçip yokluğu tanınmalıdır, fani dünyaya dair şeylerden arınmak, kişiyi asıl hedefine yönlendirir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kıymetli eşliğini hedefleyen âşığın izlemesi gereken yöntem ortaya konulmuştur. Yükselmek için hafiflemek ve türlü yükleri gözden çıkarmak şartıyla âşık, İsa peygamber gibi makamını göklerde bulacaktır. Dahası âşık canından dahi vazgeçebilecek bir gözü karalılıkta olmalıdır:

“Varunu terk it ki yirün âstân-ı yâr ola

Hazret-i ‘İsâ’nın oldur yirin eflâk eyleyen” (Zâfî: G.1008/2)

Dünyaya geliş şekli ile mucizeleri başlayan peygamberin kısa ömrüne rağmen yeryüzünde bıraktığı tesir çok güçlüdür. Göge

çekilirken üzerinde kalan iğneye telmih yapılan beyitte, âşık her şeyi bırakıp gideceği vakit kendisine engel olanı işaret eder. Bu sevgilinin gönle saplanmış bakışıdır. Bahsolunan isabetli, keskin bakışlar âşık nereye giderse gitsin gönülden, akıldan bir an dahi çıkmaz. Böylece âşğın tıpkı İsa peygamber gibi tecerrüt kastı yarım kalır:

“Sûzen-i dil-dûz-ı gamzendir bana ha’il olan

Yoksa eylerdim tecerrüd kaskini ‘İsâ gibi” (Hayâlî: G.605/4)

Şu beyitte de sevgilinin gamzesi iğne olarak tasavvur edilmiştir. Fakat âşık özüne, gamzeden vazgeçmenin gerekliliğine dair telkinde bulunmaktadır. İğne düşüncesinden vazgeçmesi için tecrit yoluna girmesi ve yârin gamzesine dair zihnini kuşatan hayallerin tesirinden arınması gerekliliğini vurgular. Âşık ve İsa peygamber arasında kurulan bağlantı ve bahsi geçen telmihten anlaşılır ki umulan tecrit gerçekleşmeyecek, sevgilinin gamze iğnesi âşğın gönlünde son nefese dek kalacaktır:

“Reh-i tecrîde sâlik ol çıkar sûzen gamın dilden

Getürme gönlüne ya’nî hayâl-i gamze-i yâri” (Emrî: G.442/2)

Aşağıdaki beyitteyse İsa peygamberin şifacı yönü üzerinde durulur. Âşğın aşk hastalığına dünyaya ikinci kez gelip gitse dahi bir deva bulamayacağı vurgulanır. Burada İsa peygamberin yeryüzüne tekrar gönderileceği bilgisine de telmih yapılmıştır:

“Olmaz yine marîz-i mahabbet şifâ-pezîr

Rû-yı zemîne bir dahi İsâ gelir gider” (Nabî: G.219/3)

2.13. Muhammed Peygamber

Dünyaya gelmeden önce babası Abdullah’ı, henüz altı yaşındayken de annesi Amine’yi kaybeden ve dedesi ile amcasının himayesinde büyüyen İslam peygamberine, ilk vahiy kırk yaşındayken gelmiştir. Yirmi üç yıl peygamberlik yapmış ve sıkıntılar içinde kavru lan Arap coğrafyasına ferah bir nefes aldırarak düzeni getirmiştir. (Yılmaz 2019: 138). Ona duyulan sevgi ve bağlılığın sanatta vücut bulmuş karşılığı hakkında şu tespit mühimdir: “[D]ini eserler içinde doğrudan Hz. Peygamberle ilgili olanları en geniş yeri alır. Yüce Peygamberin doğumundan vefatına kadar, hayatının her safhası edebiyata aksetmiş; Hz. Peygamberle

ilgili küçük-büyük, manzum-mensur pek çok eser kaleme alınmıştır. Özellikle 'sîre'lerde doğumu, çocukluğu, Hz. Hatice ile evlenmesi, nübüvveti, mucizeleri, mirâcı, hicreti, gazâları, vefatı; kısaca bütün hayatı ele alınırken sîrelerin her bir bölümü de müstakil eserler hâlinde işlenmiş; neticede Esmâ-i Nebî, mevlid, mucizât, mirâciyye, Gazâvat-ı Nebî, hilye, Ahlaku'n-nebî, Hicretü'n-nebî, şefaât-nâme, kırk hadis, bin hadis gibi türlerde sayısız eserler vücuda getirilmiştir." (Yeniterzi 1993: 38).

Tanrı'nın son peygamberi, sevgilinin ta kendisi kabul edildiğinden ona dair yazılan her mısradaki kalem erbabı, âşık konumundadır. Sevgiliyi düşündüren birkaç örneğin "nur"u ile ilgili olduğu tespit edilmişken âşıkla arasında bu çalışmanın temel konusu olan bağa dair belirgin örnek yoktur. "Türk İslam geleneğine göre Muhammed peygamberin dünyevi herhangi bir şey ile mukayese edilmesine örnek, yok denecek kadar azdır. Şu ayet kıymetine gösterilen delillerden biridir: 'Ey peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik'" (*Ahzâb suresi*, 33/45-46). (Yılmaz 2023: 2061). Bu kaçınmanın sebebi şairlerin aşırıya kaçmaktan, yanılmaktan, gafletten çekinmeleridir. Zira dini hassasiyete sahip kişiler, Hz. Peygamberin bütün insanlardan üstün olduğuna iman ederler.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin köyüne giden âşığın şevki, sürati ve mutluluğu Muhammed peygamberin Miraç'a Burak adlı bineği ile yükselişine benzetilmiştir:

"Seyr eyler at ile ser-i kûyında Zâtî yâr

Gûyâ ki gökde seyr ider Ahmed Burâk ile" (Zâtî: G.1325/5)

Sonuç

Tanrı'nın seçkin kulları peygamberler, kıssalarında öne çıkan meziyetler ile sanatın anlam katmanlarında çeşitli hayaller kurulmasına vesile olur. Bu çalışmada âşık tipi ile peygamber kıssalarını, sanatın inceliklerinde buluşturan şairlerin örnek beyitleri incelenmiştir. Böylece klasik şiirde peygamber kıssalarına aşk ve âşık penceresinden bakılmış, kurulan bağların manevi bir sevgi dairesinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yer verilen

peygamberler sırasıyla şöyledir: Âdem peygamber, İdris peygamber, Nuh peygamber, İbrahim peygamber, İsmail peygamber, Yakup peygamber, Yusuf peygamber, Eyyüb peygamber, Musa peygamber, Davud peygamber, Zekeriya peygamber, İsa peygamber ve Muhammed peygamber.

Peygamber kıssaları ve âşığın dramı arasındaki bağ, incelenen beyitler ışığında genel bir sıralamayla kategorize edilebilir. Âdem peygamber yaratılan ilk insan olması, türlü cennet nimetlerini tatması, şeytana uyup haram lokmayı yiyerek cennetten kovulması, sevgilisiyle ayrı düşmesi ve yeniden kavuşması gibi hususiyetleriyle ele alınır. Aynı zamanda rakip de şeytanla ilişkilendirilir. İdris peygamber ilmiyle; Nuh peygamber uzun ömrü, ağlayışı, inşa ettiği gemisi ve tufan hadisesiyle; İbrahim peygamber Halilullah lakabı, ölümle yüzleşse dahi âşık olduğu Tanrı'dan ümidini kesmemesi, Nemrut tarafından ateşe atılması, yardımına yetişen Cebrail'i reddetmesi, içine düştüğü ateşin gül bahçesine dönüşüyle; İsmail peygamber, babası tarafından Tanrı yoluna kurban edilmek üzereyken sergilediği teslimiyetle; Yakup peygamber sevgili oğlundan ayrı kalışı, hasret ateşine yanması, beytü'l-hazen denen evinde inzivaya çekilmesi, ağlamaktan gözlerinin kapanması ve nihayetinde oğlunun gömleğine kavuşunca gözlerinin açılmasıyla; Yusuf peygamber atıldığı kuyu, tevekkülü ve sakinliğiyle; Eyyüb peygamber sabrı, uzun seneler dayandığı çeşitli musibetler ve hastalığıyla; Musa peygamber Tanrı'nın tecellisini görmesi, Tanrı ile konuşabilmesiyle; Davud peygamber güzel sesi, demiri mum gibi yumuşatmasıyla; Zekeriya peygamber testere ile ikiye kesilmesiyle; İsa peygamber dertlere derman olan kutlu nefesi, ölüleri diriltmesi, Tanrı tarafından göğe çekilişi, bu esnada çıplak olsa da üzerinde kalan iğnesi, yeryüzüne tekrar gönderileceği bilgileri ile âşık arasında anlam bağları kurulur. Muhammed peygambere sıra geldiğindeyse şairlerin bu tür anlam bağlantılarından kaçındıkları görülmüştür. Bunun nedeni Hz. Peygamberin bütün insanlardan üstün olduğuna iman etmeleri ve yanılıp gaflete düşmekten çekinmeleridir.

Sevgili söz konusu edildiğinde eşsiz güzelliği sebebiyle Yusuf peygamber, kudretli hükümdarlığıyla Süleyman Peygamber, ölüleri dahi cana kavuşturan nefesiyle İsa peygamber kıssaları sıklıkla anılmıştır. Lakin âşık ve peygamberler arasındaki anlam ilişkilerine bakıldığında hüznle, dertle, gamla anılan peygamberlerin ön

planda olduğu görölmüştür. Cennetten kovulan ve sevdiğinden ayrı düşen Âdem peygamber, iman etmeyi reddeden halka karşı sabırla mücadele gösteren ve tufanı yaşayan Nuh peygamber, ateşlere atılan İbrahim peygamber, evladından ayrı kalıp ağlamaktan gözlerini yitiren Yakup peygamber ve sabrıyla dillere destan Eyyüb peygamber; yükünü, derdini, çaresizliğini, sabrını izah eden âşığın imdadına yetişir. Tanrı'nın âlemlere emsal diye gönderdiği peygamberi sayesinde âşık, büyük tahammül sergilediği aşk acısına kutsal bir mahiyet, yüce bir merteye kazandırmış olur.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (1981). *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, Ankara: Çile Yayınları.
- AK, Coşkun (1987). *Muhibbî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- AKDOĞAN, Yaşar (2018). *Ahmedî Dîvânı*, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- AKKUŞ, Metin (1993). *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKPINAR, Burhan ve Ersözlü, Zehra Nur (2008). "Görme ve Koklama Duyularının Bilişsel Öğrenme Sürecindeki Rollerinin Karşılaştırılması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 42-53.
- ARSLAN, Mehmet (2002). *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- AYDIN, Mahmut (2013). "Zekeriyya", *İslam Ansiklopedisi*, C.XLIV. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan (2008). *Kubbealtı Lügati*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2003). "Divan Şiirinde Aşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm" *Folklor/Edebiyat*, C.IX, S.34, s.186-199.
- BİLKAN, Ali Fuat (2011). *Nâbî Dîvânı 1-2*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve M. Ali Tanyeri (2023). *Hayretî Divan*, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- _____ (1987). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1982). Ankara: TDK Yayınları.
- ELMALILI, Hamdi Yazır (2021). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları.

- GÜRER, Abdülkadir (1993). *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi.
- GÜRKAN, S. Leyla (2013). "Zebûr", *İslam Ansiklopedisi*, C.XLIV. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1970). *Nâ'ilî-i Kadîm Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa ve Cemal Kurnaz (1990). *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İslâm Ansiklopedisi* (2012). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000). "İsa", *İslam Ansiklopedisi*, C.XXII. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966). *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KAVRUK, Hasan (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KÖKSAL, M. Asım (1993). *Peygamberler Tarihi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuran-ı Kerim* (1995). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (2010). "Vuslat Yolculuğu", *Turkish Studies*, 5(3), 447-461.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MACİT, Muhsin (2001). *Nedîm Hayatı Eserleri ve Sanatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mehmed Salâhî (2023). *Kâmûs-ı Osmânî (haz: K. A. Yılmaz)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MENGİ, Mine (2020). *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- ONAY, Ahmet Talat (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Hazırlayan: C. Kurnaz), Ankara: Birleşik Yayınevi.

- ÖZMEN, Mehmet (2017). *Ahmed-i Dâî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PALA, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PARLATIR, İsmail (2012). *Fuzûlî Türkçe Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: OSEDAM.
- SARAÇ, Yekta (2002). *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (1997). *Necati Beg Divanı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOLASA, Harun (1979). *Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Divânı'ndan Seçmeler*, Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- TULUM, Mertol; M. Ali Tanyeri (1977). *Nev'î - Divan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOPRAK, Muhbet (2006). *Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı Şerhi*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi.
- TURAN, Lokman (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı'nın Tahlilî (Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Erzurum.
- Türkçe Sözlük* (2004). TDK Yayınları.
- YAVUZ, Kemal; Orhan Yavuz (2016). *Muhibbî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- YAVUZ, Y. Şevki (2007). "Peygamber", *İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIV. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- YENİTERZİ, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YILMAZ, K. Ayşe (2019). *Ay Işıymca Siyer-i Nebi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Ayşe (2023). "Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile Sevgili Arasında Oluşturulan Anlam Dünyası", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2032-2064.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1380680>.